Eleje-2018_eleje.qxd 2019. 07. 30. 20:45 Page 1

A nyíregyházi
Jósa András Múzeum
Évkönyve
LX. évfolyam

Eleje-2018_eleje.qxd 2019. 07. 30. 20:45 Page 2

Eleje-2018_eleje.qxd 2019. 07. 30. 20:45 Page 3

A NYÍREGYHÁZI

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ÉVKÖNYVE

LX. ÉVFOLYAM

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ★ NYÍREGYHÁZA ★

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. ☎ /FAX: (06-42) 315-722

NYÍREGYHÁZA, 2018

Eleje-2018_eleje.qxd 2019. 07. 30. 20:45 Page 4

Főszerkesztő:
Rémiás Tibor

Szerkesztette:
L. Nagy Márta közreműködésével
Istvánovits Eszter – Laskayné Szőlősi Katalin

Angol fordítás:
Kulcsár Valéria

Nemzeti Kulturális Alap

Készült
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
anyagi támogatásával

ISSN 0547-0196

Kiadja a nyíregyházi Jósa András Múzeum
(e-mail cím: info@josamuzeum.hu)
Felelős kiadó: Rémiás Tibor múzeumigazgató
Készült 300 példányban, A/4 formátumban, 40,75 ív terjedelemben.

Szedte és tördelte: **Szemán Attila**
Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: **Kapusi József**

Tartalom
Inhaltverzeichnis
Contents

RÉGÉSZET

Molnár Zsolt – Gyurka Orsolya
Adatok az északnyugat-erdélyi középső bronzkori tell társadalom mezőgazdaságához 9
Data to the Middle Bronze Age agriculture of the tell communities from North Western Transylvania 52

Masek Zsófia
Lévai típusú fibulatöredék Rákóczifalváról 55
Fragment of a Levice–Prša type brooch from Rákóczifalva 69

Istvánovits Eszter – Lőrinczy Gábor
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei VI. Avar kori sírok, temetők és temetőrészletek Nyíregyháza határából 71
Avar grave finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County VI Avar Age graves, cemeteries and cemetery parts from the vicinity of Nyíregyháza 137

Kovács László
Temetési ékszerek (szalagkarperec, szalaglábperec, sima és hullámos huzalkarperec, huzallábperec) 163
Burial jewellery (band bracelets and anklets, plain and wavy wire bracelets and anklets) 201

Jakab Attila
A Nyíregyháza–Oroson feltárt honfoglalás kori temetőről 207
About the cemetery from the Period of Hungarian Conquest excavated in Nyíregyháza–Oros 299

Kis-Varga Miklós: Régészeti fémleletek összetételének vizsgálata röntgenfluoreszcencia módszerrel 299
Csősz Aranka – Mende Balázs Gusztáv: Beszámoló a genetikai vizsgálatok eredményeiről 304

Romát Sándor
A Délkelet-Nyírség Árpád-kori településnyomai 343
Árpád Age settlement patterns in the southeastern part of the Nyírség 362

Pintye Gábor
Fekete mázas füles pohár a mátészalkai református templom mellől 381
Black glazed, handled beaker found near the Calvinist church of Mátészalka 387

NÉPRAJZ

Páll István
Egy paraszttház „peregrinációja" a XX. század harmadik harmadában 391
"Peregrination" of a peasant house in the third third of the 20th century 410

Bodnár Zsuzsanna
A nyírségi népélet tárgyakban, épületekben élő hagyományai a Sóstói Múzeumfaluban 413
Traditions of the Nyírség folk life reflected in objects and buildings in the Sóstó Museum Village 439

Páll István
Történelem tányérnézetből. Az országhatárok változásainak hatása Kárpátalja keménycseréptányér-használatára az ungvári skanzen gyűjteménye alapján 441
Історія крізь призму тарілок. Як зміна державних кордонів впливала на використання фаянсових тарілок на Закарпатті (огляд колекції Закарпатського музею народного архітектури та побуту) 475

History from "plate's eye" view. The impact of national border changes onto the stoneware plates of the Transcarpathian Region (on the basis of the collection of the Uzhhorod Open-Air Museum) 477

Rózsáné Bóna Bernadett
A paraszti gazdálkodás tárgyainak struktúrája a Jósa András Múzeum és a Sóstói Múzeumfalu néprajzi gyűjteményeiben Gyűjteménytörténeti szegmens 513
Structuring the farming objects in the ethnographic collection of the Jósa András Museum and Sóstó Museum Village Segment of collection history 525

HELYTÖRTÉNET, TÖRTÉNELEM

Bene János
Ezredek – jelvények – történetek 527
Regiments – badges – stories 542

Fábián László
Széthulló ország alulnézetből. 1918 ősze – 1919 tavasza Csengerben 545
A country falling apart from worm's-eye view 567

Holmár Zoltán
Első világháborús sisakok a Jósa András Múzeum gyűjteményében 569
Great War helmets in the collection of the Jósa András Museum 579

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

Terdik Szilveszter
Adatok a Nagybánya környékén álló XVIII. századi görögkatolikus kőtemplomok történetéhez 581
Some aspects of the history of the 18th-century Greek Catholic stone churches in the area around Baia Mare (Nagybánya) 612

A nyíregyházi Jósa András Múzeum és tagintézményei munkatársainak 2017–2018. évi publikációi 627
Összeállította: Laskayné Szőlősi Katalin

Helységnévazonosító
Ortsnamenregister – Concordance of geographic names 641

Rövidítések
Abkürzungen – Abbreviations 645

Adatok az északnyugat-erdélyi középső bronzkori tell társadalom mezőgazdaságához

Molnár Zsolt – Gyurka Orsolya

Bevezetés

A középső bronzkori Kárpát-medence gazdasági és társadalmi központjai – a tellek – körül kialakuló ún. elő-ázsiai és délkelet-európai típusú intenzív vegyes gazdálkodás[1] minden korábbi mértéket meghaladóan átalakította a vizsgált régió őskörnyezetét.[2] A rendelkezésre álló erőforrások fokozottabb kiaknázását célzó szigorúbb társadalmi szervezettség – a presztízstárgyak és a központi telepek erődítményeit létrehozó jelentős volumenű közösségi földmunkák által jelzett társadalmi rétegződés – ellenére a települések mindvégig megőrizték falusias jellegüket (Németi–Molnár 2012. 53., Molnár–Nagy 2013. 8.). Az északnyugat-erdélyi középső bronzkori otomani közösségek egy paraszti gazdálkodásmódú, társadalmilag jól szervezett moduláris egységekből álló, viszonylag hierarchikus tell társadalmat alkottak (1. kép).

Az északnyugat-erdélyi terület középső bronzkori fejlődéstörténetének hármas felosztása rétegtani, tipokronológiai megfigyeléseken és radiokarbon kormeghatározásokon alapul. A térségre

[1] Amy Bogaard és Yvonne van Amerongen szerint az intenzív kevert gazdálkodás (*intensive mixed farming*) két alkotóeleme: a jól behatárolt, viszonylag kisebb kiterjedésű területen zajló intenzív földművelés (gondos talajmegmunkálás, gyomlálás, trágyázás) és a kisebb csordák településközeli tartása. A kevert gazdálkodás keretein belül a szakosodott mezőgazdasági termelés és az állattartás egymást kiegészítő ágazat. A különböző háztartási egységek éves gazdasági stratégiájának megtervezésekor egyaránt figyelembe kell venni a mezőgazdaság termésátlagát és az állatállomány szaporulatát. A különböző erőforrásokat (trágya, szalma) újrahasznosító gazdasági rendszer egyensúlyának felbomlása veszélyezteti (a különben alacsony kockázatú) struktúra életképességét. A többlettermelés igénye mellett mindkét tevékenység jelentős volumenű munkabefektetést követel, amely azonban nem haladja meg a háztartási egységek munkaerő-mobilizációs képességét. Az állatokat elsősorban húsukért tenyésztik, a másodlagos termékek gazdasági hasznosítása mellett. A marhaállomány között kisebb arányban megtaláljuk az ökröket mint specializált igavonó állatokat is (Bogaard 2005. 179. skk., van Amerongen 2016. 56–57.). Intenzív mezőgazdaság alatt olyan rendszert értünk, amely az egységnyi területre befektetett nagyobb volumenű és hatásfokú munka révén emelt gazdasági hozamot eredményez (Bogaard 2004. 21.).

[2] Sümegi Pál véleménye szerint az elő-ázsiai és délkelet-európai gazdálkodási móddal és intenzív mezőgazdasággal és kapcsolatrendszerrel rendelkező bronzkori kultúrák északi határvonala az Alföldön található. A tellek Kárpát-medencei elterjedése egybeesik a kiváló éghajlati és ökológiai feltételeket biztosító ún. Köppen BS típusú klimatikai övezettel. A tellek északi határvonala megegyezik a Kárpát-medencei éghajlati és vegetációs övezetek demarkációs vonalaival. A környezeti tényezők együtthatása megteremti a tell társadalom szociális és gazdasági fejlődésének kereteit. Sümegi szerint a középső bronzkori telleknek a természetes növénytársulásoknál sokoldalúbb, változatosabb, új mezőgazdasági haszonnövényeket tartalmazó környezete alátámasztja a tellek központi gazdasági szerepét (Sümegi 1998. 368. skk., Sümegi–Bodor 2000. 84., 93–94. Fig. 3–6, Sümegi 2013. 154., 170., Fischl–Reményi 2013. 729. Fig. 2, Fischl et alii 2013. 358. Fig. 3).

1. kép
Középső bronzkori tell települések a Nagykárolyi-síkságon, a Berettyó és az Ér völgyében

Fig. 1
Middle Bronze Age tell settlements in the Carei Plain, in the Berettyó and Eriu Valley

vonatkozó közöletlen radiokarbon adatok,[3] illetve a romániai, magyarországi és szlovákiai szakirodalomban publikált Wietenberg, Ottomány–Gyulavarsánd és Füzesabony–Otomani C^{14} mérések[4] Bayes-féle statisztikai modellezése szerint (Bronk Ransey 2009. 337. skk., Bolohan et alii 2015. 132. skk.) (2σ) a középső bronzkor időszaka grosso modo Kr. e. 2075–1530 közé tehető (Molnár–Ciută 2017. 59–60.).[5]

[3] Az északnyugat-erdélyi Otomani kultúrát illetően Nagykároly–Bobáld lelőhelyről 28 közlés alatt lévő C^{14} mérés létezik. Ugyanakkor Horia Ciugudean szíves közlése szerint a belső-erdélyi Wietenberg kultúra esetében is több, egyelőre még közöletlen C^{14} adat van. A kultúrák egyidejűségét bizonyítja az Otomani környezetben (régészeti objektumokban) található Wietenberg importkerámia. Mindez lehetőséget nyit az adatok együttes, pontosabb bayesianus modellezhetőségére.

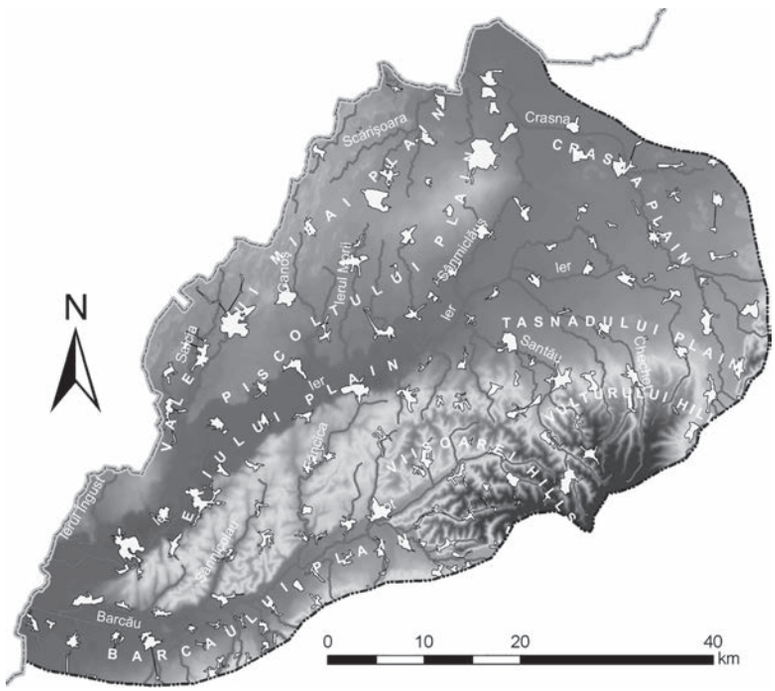
[4] Összesen 72 C^{14} adatot modelleztünk bayesianus statisztikai módszerrel. Az elmúlt években új értékes adatokat publikáltak a belső-erdélyi Wietenberg (Dietrich 2014. 171. Anhang 2, Withlow et alii 2013. 38., Kavruk et alii 2014. 135., Ciugudean–Quinn 2015. 149. skk., Németh 2015. 187.), az északnyugat-erdélyi–északkelet-magyarországi Ottomány–Gyulavarsánd (Duffy 2014. 193. – Tarhos 26. lelőhely, Gogâltan 2015. 73. – Toboliu–Dealul Zănăcanului) és a szlovákiai Füzesabony–Otomani kultúra (Barta 2001. 20–21., Jaeger 2010. 317., Jaeger–Olexa 2014. 170., Olexa–Jaeger 2015. 159., Olexa–Nováček 2015. 15., Jaeger 2016. 131.) köréből.

[5] Az újabb kutatások (Pearson et alii 2018. 1. skk., Manning et alii 2018. 6141–6142.) rámutattak a kalibrációs görbe fluktuációja révén kialakult kalibrálási eltérésekre. Tudatában kell lennünk, hogy a Kárpát-medencei bronzkori időrend a mediterrán térségéhez hasonló ún. magas kronológia. A kalibrált C^{14} adatok nyújtotta kormeghatározások valójában fiatalabbak, ez kronológiai periódusonként váltakozva egy átlag 25–45 éves intervallumú időbeli eltérést jelent. (Pearson et alii 2018. 2/Fig.1, 3, 3/Table 1; Manning et alii 2018. 6144/Fig. 4.)

Földrajzi környezet

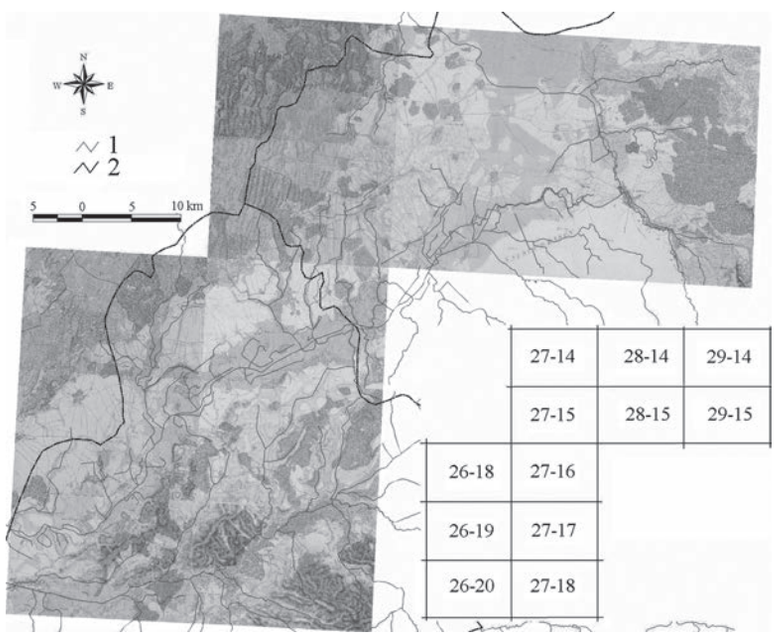
A Nagykárolyi-síkság a Nyírség keleti felén húzódik, tengerszint feletti átlagmagassága 150–160 m, mintegy 30–40 méteres szintkülönbséggel magasodva a vele szomszédos Ér síksága fölé (Molnár 2014. 27–28.) (2. kép). A vizsgált régiót egykor keleti oldalán az Ér-síkság kontinentális dűneközeibe ékelődött lápos terület, a Vermes mocsár, nyugatról a Kraszna mocsaras árterülete, míg északkeletről – az 1890-es lecsapolásáig, a maga 400 km²-ével, Európa legnagyobb eutróf mocsara – az Ecsedi-láp határolta (Geografia 1987., Karácsonyi 1995b. 7. skk., Németi–Molnár 2012. 14. skk., Molnár 2014. 27. skk.) (3. kép). Az erősen tagolt északnyugat-erdélyi régió déli részén feküdt az Ér és a Berettyó – Nagysárrétbe torkolló – árterülete. Ez egy időszakosan vízzel megtelő holtágak és régi medrek szövevényével barázdált, mozaikos növényzetű vízállásos síkság volt (Glaser 1939. 303–304., Benedek 1967. 28., 30.).

A Nagykárolyi-síkság és az Ér völgye, a Duna–Tisza köze és Magyarország északkeleti területe egy azonos vegetációjú tágabb földrajzi régió része volt (Sümegi–Bodor 2000. Fig. 4). A Magyar Alföld különböző pontjain végzett palinológiai kutatások eredményeit összevetve az Ér völgyéből származó minták értékelésével megállapíthatjuk, hogy az északnyugat-erdélyi területet is felölelő térség

2. kép
A Nagykárolyi-síkság és az Ér völgyének domborzati térképe

Fig. 2
Relief map of the Carei Plain and Eriu Valley

3. kép
A II. József-féle első katonai felmérés térképlapjaira helyezett modern vízhálózat 1: modern vízhálózat, 2: ország- és megyehatár

Fig. 3
First Josephine Military Survey 1: modern river network, 2: country and county border

erdős sztyepp növényzettel – és ennek megfelelő klímával – rendelkezett (Bogdan–Diaconeasa 1960. 141. skk., Karácsonyi 1995a. 195. skk., Willis 1997. 200., Sümegi–Bodor 2000. 87. Fig. 3, 4, Berglund 2003. 9., Magyari et alii 2008.). Az ér-völgyi pollendiagram alapján a vizsgált területet egy jelentős mogyoróállománnyal rendelkező, tölggyel kevert lucfenyős erdőtömb borította.[6] A holocén szubboreális szakaszát az éghajlat egyenletes, jelentős ingadozások nélküli lehűlése, valamint a megnövekedett csapadékmennyiség jellemzi (Davis et alii 2003. 1711., Medzihradszky–T. Bíró 2007. 21–22., Tanţău et alii 2009. 164., 170., Feurdean et alii 2010. 2203–2204. Fig. 4, French 2010. 46. Tabel 2: 1.).[7] Csökkenő nyári átlaghőmérsékletre és csapdékosabb időjárásra utal az európai bükk és a gyertyán fokozatos elterjedése is (Magyari et alii 2008. 42.). Az újabb északnyugat-romániai és északkelet-magyarországi kutatások értelmében a korszakban tölgy- és gyertyánnal kevert bükkerdők léteztek. A bükk előretörése, a vízinövények, a tőzegmoha fajok és taposott gyomok pollenje alapján egy gazdag cserjeszintű, nyitottabb erdőtípus (Sümegi 2003. 181. skk., Sümegi 2004. 326; Magyari et alii 2008, 42.) és egy sodródó alga- és hínárszigetes nyílt víztükrökkel és part menti nádasokkal tarkított vizes-lápos környezet képe bontakozik ki (Feurdean 2005. 439., 444. Fig. 2: 4–5.). A mintákban feltűnik a vizes, síksági környezetet kedvelő enyves éger pollenje is (Magyari et alii 2008. 42.). A középső bronzkori közösségek egyre fokozódó környezetalakító tevékenységével egy időben a tavi rendszer lassan feltöltődik, és a parti övezetek elmocsarasodnak (Sümegi 2003. 182., Juhász 2005. 62–63., Magyari et alii 2008. 38., Sümegi 2013. 163–164.). Az árterületek nagysága a csapadékmennyiség függvényében változott. A sajátos ártéri környezetből legeltetésre alkalmas, gyomnövényes nyílt legelőkkel váltakozó erdőtömbökkel borított löszös térszínek emelkedtek ki.[8] A vízpartokat borító növényzet szerves anyagának bomlása, illetve a talajerózió miatt a magaspartokról bemosott talaj és szerves anyagok révén az erdős sztyepp övezetre jellemző (Badea et alii 1983. 618., Ciută 2009. 67.) – vastagabb, nagyobb víztartó képességű, magas (7%-nál nagyobb) humusztartalmú, ásványi sókban és foszfátokban szegény – jó minőségű termőtalaj létezett (Karácsonyi 1995b. 8., Ghinea 2002. 363.).

[6] Az Érszentkirályon vett minta (Benedek 1967. 28.) esetében a 410 cm hosszúságú mintavételi profilban 3,6–4,1 m mélységben egy sárga agyagsávokkal tartkított barna agyagrétegből Benedek Zoltánnak nagyobb mennyiségű pollent sikerült elkülönítenie, C^{14} datálás nélkül: *Pinus* (70–80%), *Betula* (10–17%), *Picea, Alnus, Ulmus, Corylus, Abies, Fagus és Tilia* kis százalékban. A *NAP* pollenanyag 20–30%-ban van jelen, jelentős a *Gramineae, Chenopodiaceae* és a különböző *Artemisia* fajok aránya. Az Érkávás–Várszigeten vett minta (Benedek 1967. 29.) esetében a 240 cm hosszúságú mintavételi profilban 1,6–2,0 m mélységben a *Quercus, Ulmus, Frasinus, Tilia*, *Salix* pollen 30%-ban, míg a *NAP* pollenanyag 20%-ban van jelen. A rétegben Benedek Zoltán kerámiatöredékeket talált. Az Érkeserűben vett mintában (Bogdan–Diaconeasa 1960. Fig. 4.) *Picea* (31,33%), *Carpinus* (1,33%), *Betula* (1,33%), *Alnus* (0,66%), *Quercus* (26%), *Tilia* (4%), *Ulmus* (1,33 %), *Salix* (4,66 %), *Corylus* (20%), *Gramineae* és *Cypraceae* (NAP-66%), *Caryophyllaceae* (4,66%), *Filis* (4%) mutatható ki. A *Carpinus* megjelenése, a *Quercus mixtum* arányának csökkenésével egyidőben történik. Az *Ulmus* százalékaránya látványosan csökken, ellenben a *Picea* pollen ekkor éri el a maximális értékét. A *Quercus* és a *Tilia* arányának a korábbi időszakhoz viszonyított csökkenése hidegebb időszakot jelez. A *Gramineae*, *Cypraceae* és *Diatomeae* pollenek nagyarányú jelenléte lápos, nyílt környezetre utal, ahol aktív földművelés létezett (Bogdan–Diaconeasa 1960. 153.). Meg kell jegyeznünk, hogy a pollenanalitikai mintavételek a három település közötti 20 km-es szakaszon történtek, ahol az Ér völgyének nyílásszöge relatíve kicsi (Bogdan–Diaconeasa 1960. 147.). Mivel a völgy szélessége még itt is elég nagy, a begyűjtött 150 pollenszemcse mind lokális, mind külső, regionális eredetű is lehet (Jakobson–Bradshaw 1981. 80. skk., Willis et alii 1998. 101–102., Sümegi–Bodor 2000. 86.). A feltöltődött, kiszáradt régi folyómederből vett próbák alapján készített pollendiagram csak hozzávetőlegesen tükrözi a terület paleonövényzeti összetételét és klímáját (Fall 1987. 396. skk., Sümegi 2005. 131.).

[7] A kora holocénban már megjelenő bükkfa (lásd Bátorliget) elterjedése a Kárpátok előterében – a pollenbázisú modellek értelmében –, az Alföldön a késő rézkortól (Kr. e. 3300–2500) fokozatos (Sümegi et alii 2012. 285–286.).

[8] Pocsaj vidékét az Ér völgyének bejárataként, a Berettyó és az Ér völgyének találkozási pontjaként tartják számon (Dani 2005. 307., Sümegi 2005. 133. skk. Zone 4.).

Petr Kuneš és munkatársai szerint a késő holocén kori Közép-Kelet-Európa erdőtlen nyílt területeinek aránya stabilan 20% volt (Kuneš et alii 2015. 23. skk.).[9] A művelhető területek középső bronzkori intenzív kihasználásáról tanúskodnak a palinológiai vizsgálatok során jelentősebb mennyiségben előkerült gabonafélék és taposott gyomok pollenjei (Sümegi 2005. 133., Magyari et alii 2008. 42.). A mezőgazdasági termelés hatással volt mind a természetes vegetáció, a spontán és a kultúrfajok diverzitására (Gyulai 2012. 302.). A fák pollenarányának ciklikus változása által jelzett fakitermelés nemcsak a kézműves tevékenységek tüzelőanyagát biztosította, hanem hozzájárult a hatékonyabb állattartáshoz is (Behre 1988. 633. skk., Sümegi 1999. 196., Sümegi–Bodor 2000. 87., Sümegi 2003. 206., Sümegi 2004. 330., Sümegi 2005. 133. skk., Fărcaş–Tanţău 2004. 230. skk., Juhász 2005. 63., Tanţău et alii 2009. 172., Feurdean et alii 2010. 2203. skk.).

Társadalom és gazdaság

A talajváltó földművelésből és legeltető állattartásból álló paraszti gazdálkodásmód csak meghatározott egyedszámú közösség eltartására alkalmas. A talajváltó mezőgazdaság egységterületre befektetett munkaigénye – elsősorban a szántóföldek kialakítása – egy kisebb közösség számára jelentős erőbefektetést jelentett (Lüning 2000. 52. skk.). A mindennapi élet menetét érintő gazdasági döntéshozatal és mobilizáció alapszintjét a háztartási egységek korporatív együttműködése képezhette. Innen már elegendő munkaerő és termelési eszköz volt mozgósítható a nagyobb volumenű tevékenységek megvalósítására, esetleg több, egy időben zajló munka elvégzésére (Fuller–Stevens 2009. 38–39., Fig. 6: 2.).[10] A földhasználat módja és mértéke nagymértékben befolyásolta a közösség gazdaságának fenntarthatóságát és egyensúlyát (Halstead 2002. 105.). A neolitikumhoz viszonyítva extenzívebb mezőgazdasági termelésbe vont területek nagysága megnőtt, a kevésbé termékeny talajok esetében is megfelelő terméshozamot biztosítva (Greenfield 2010. 30., Kniessel et alii 2015. 279., Rösch et alii 2015. 216.). A termőföld valószínűleg közösségi birtoklása, amelyen belül jól elkülönülhettek az egyes háztartási egységek parcellái, jelentősen elősegíthette a gazdasági együttműködést és a terület kártevőktől való védelmét, ugyanakkor hatékonyabb erőforrás-használathoz vezetett (Fokkens 1986. 13., Fokkens 2005. 467., Fuller–Stevens 2009. 39., Johnston

[9] A kutatók véleménye szerint az ember tájátalakító tevékenysége erőteljesebbé válik a Kr. e. II évezred elejétől. A vizsgált minták alapján Kr. e. 1500-tól jelentősebben növekszik a bükkfa(*Fagus*)állomány, illetve a gabona pollenaránya. Érdekes adat Petr Kuneš és munkatársainak az a meglátása, miszerint Kr. e. 500-tól kezdődően az égetéssel történő irtás már nem játszott meghatározó szerepet az erdők dinamikájában.

[10] A szakirodaloban található becslések alapján (15 ház/90 ember/hektár; 4–8 ház/24–48 ember/hektár lásd: Artursson 2010. 101.) a nagykárolyi tell védművein belül élők száma nem haladhatta meg az 50–60 személyt. Marie-Louise Sørensen a magyarországi tellek esetében háztartásonként 5–7 személlyel számol, véleménye szerint a középső bronzkor végén a háztartások tagjainak száma tovább növekedett (9–11 személy) (Sørensen 2010. 127., Table 5: 2.). A néprajzi kutatások a kisközösségek (*small scale society*) esetében házközösségenként átlagosan 6–8 személlyel számolnak (van Amerongen 2016. 58.).

2013. 324., Carballo–Roscoe–Feinman 2014. 111.).[11] A hálózatos együttműködés különböző társadalmi struktúrákat és szerződéses formákat eredményezett (Feinman–Nicholas 2016. 282.).[12] Mindez nem befolyásolta a kialakuló társadalmi rétegződést és versengést, a főnökségi társadalom makroszintű, alapvetően hierarchikus vezetését (Earle 1991. 71., Németi–Molnár 2012. 53. skk., Bradley 1978. 268. skk., Fleming 1985. 131. skk., Netting 1990. 22., Sherratt 1997. 74–75., Harding 2000. 129–130., 150. skk., Brück 2000. 282., Johnson–Earle 2000. 30–31., Fig. 3.).[13]

[11] A szántás-vetés idő- és energiaigényes tevékenység. A termőterületek egyre intenzívebb megművelése és a vele párhuzamosan folytatott állattartás több befektetett munkát és munkaerőt igényelt. A bronzkori „harántirányú szántással" a szabályos alakú parcellákat lehetett leggazdaságosabban megművelni. Ez esetben kellett a szántást végző munkaegységeknek a legkevesebbszer térülnie. Az egyes háztartási egységek által megmunkált szabályos körvonalú „egyéni parcellák" nagyságát – az Európában azonosítható őskori telekhatárok és a kísérleti régészet eredményei alapján – a szakirodalom 2500 m^2 (Anglia), 1600 m^2 (Európa), illetve 600–850 m^2 (Észak-Európa; a legújabb kutatások értelmében 1 km^2-en két-három farm helyezkedhett el) határozta meg. A középső és késő bronzkortól a vaskor második időszakáig datálható ún. „kelta telekrendszer" (Kr. e. 1100 – Kr. u. 200) 20–40 m oldalhosszúságú rektanguláris telkei akár tucat hektáron elterülő tömbszerű rendszert is alkottak (*block shaped fields*). Harry Fokkens szerint az északi bronzkori szántóföldek általában 30×30 vagy 40×40 m alapterületűek voltak. Esa Mikkola és munkatársai a finnországi bronzkori mezőgazdasági parcellákat 500–600 m^2-re becsülik (Speck et alii 2003. 141. skk., Fokkens 2009. 93., Hajnalová–Dreslerová 2010. 191–192., Hajnalová 2012. 162., Johnston 2013. 322. skk., Mikkola et alii 2015. 146., van Amerongen 2016. 186., 204.). Yvonne van Amerongen a régészetileg felfedezett szántásnyomok és a néprajzi példák alapján minimum 0,6 ha, illetve 1,3–1,8 ha átlagterületű középső bronzkori gabonaföldekkel számol. A holland kutató szerint a házközösség által megművelt földterület több kisebb telekre oszlott. Ezek a lakóhelytől számolt maximum 2,5 km távolságban helyezkedhettek el (Van Amerongen 2016. 168., 202–203.). A felsorolt nagyságrendek közül alsó értékhatárként talán a 600 m^2 tűnik elfogadhatónak. Ezt a területet egy nap alatt fel lehetett szántani, illetve rövidebb időintervallum alatt a termést is be lehetett takarítani (Lindquist 1974. 29., Bradley 1978. 267., 270., Wright 2004. 74., Mikkola 2005. 49. skk., McIntosh 2006. 119–120., Earle–Kolb 2010. 64., Johnston 2013. 316. skk.).
Az egyéni földtulajdon kérdéséről és a földnek az örökölhető javak kategóriájába való besorolását illetően lásd Earle 1998. 98. skk., Gibson 2008. 46. skk. Robert Huntnál megtaláljuk a szabad használat és közösségi tulajdon fogalmát (*open access and commons*), utóbbi valószínűleg az általunk vizsgált esetben is alkalmazható (Hunt 1998. 11–12.). Kétségtelen az is, hogy a trágyázás és ekés földművelés során a befektetett munka fokozta a földművesek termőföldjeikhez való ragaszkodását (Barett 1994. 145., 147., Fokkens 1999. 38.). Az Európából eddig ismert példák alapján a megművelt területek kettős rendszerét feltételezhetjük. A települések körül tömbszerűen elhelyezkedő, kisebb parcellákból álló, huzamos gazdasági felhasználású „kertszerű" szántóföldeket egy, a telepek melletti patakok teraszán lévő rektilineáris parcellák szalagszerű rendszere egészíthette ki (Johnston 2013. 319. skk., Mikkola et alii 2015. 146.). Dagmar Dreslerová szerint a szántóföldek a települések 500 m sugarú körzetében helyezkedtek el. Kevésbbé kedvező környezeti adottságok esetében ez a távolság megnőtt – véli a cseh kutató (Dreslerová 2015. 118.). A régészeti és néprajzi példák alapján Maria Hajnalová és Dagmar Dreslerová 20×20 vagy 20×40 m egyéni parcellákról ír. A hosszabb téglalap alakú szántókon esetenként egyetlen gabonfajtát vetettek, de a megművelt területet több négyzetes, eltérő gabonatáblára is oszthatták (Hajnalová–Dreslerová 2010. 173., Hajnalová 2012. 162.).

[12] Anders Alexandra és Raczky Pál véleménye szerint, ha a közösség részét/egészét érintő nagyobb vállalkozások (pl. közmunkák) megvalósítása meghaladja a háztartási egységek kooperációs és szervezési szintjét, akkor háztartást felülíró csoportkonfigurációk jönnek létre (Anders–Raczky 2013. 80–81., 1 kép). Ehhez hasonló véleményt fogalmaz meg Richard Wilk, Gary Feinman és Linda Nicholas is (Wilk 1983. 100., Feinman–Nicholas 2016. 281.).

[13] Az etnológiai és régészeti példák tanúsága szerint a hálózatos és korporatív hatalmi stratégia együttesen is létezhet a társadalomban. Az esetek nagy többségében azonban az egyik mindig dominánsabb (Skoglund 2009. 202., 213.).

A szántógazdaságra fokozatosan áttérő ottományi közösségek új, gazdaságilag kiaknázható területeket vesznek birtokba.[14] Az ökonómiailag hasznosított területek növekedését nem magyarázhatjuk pusztán a kiéleződő társadalmi verseny miatt megjelenő többlettermelési igénnyel. A gazdasági változások hátterében inkább az általános középső bronzkori társadalmi, strukturális és kognitív átalakulások rejtőznek (Brück 2000. 275. skk., Gyulai 2010. 100., Fokkens 2009. 91., van der Veen 2010. 9–10., Kanstrup et alii 2014. 115., Falkenstein 2017. 1.). A földművelés és állattenyésztés bonyolult összefüggéseit bizonyítja, hogy a szántógazdaságra való fokozatos áttérés és az állatállomány növekedése párhuzamosan történt (Bökönyi 1971. 647., Sherratt 1997. 74–75., 219., Reményi 2003. 53., Jaeger 2011. 152.).[15] A tellek lakói alkalmazkodtak az újonnan kialakult helyi környezeti viszonyokhoz, fokozatosan váltva át a szakosodott marha-, ló-, illetve sertéstenyésztésre (Choyke–Bartosiewicz 2000. 51–52., El Susi 2002. 250. skk.).[16] Néprajzi példák

[14] A fogatolás, az igavonó állatok jelentősebb aránya, valamint a gabonafajtákra jellező szegetáliák arheobotanikailag kimutatható jelenléte a szántógazdaság meglétéről tanúskodik a III. évezred végétől. Az ikonográfiai ábrázolások alapján gyakoribb kampós talpasekék (fa szántóhegyű, egyenes szarvú, eketaliga és csoroszlya nélküli alacsony súlypontú eke, amely már kiirtott, tisztított területek mélyebb szántására alkalmas) és a kisebb vonóerőt igénylő, kövesebb, erdei vagy elgazosodott föld sekély megművelésére alkalmas kampós faekék megléte kimutatható a Kr. e. II. évezredtől. Többrészes (fa szántóhegyű, deszkatalpas, kettős járommal ellátott), tölgyfából készült kampós eke került felszínre az észak-itáliai kora bronzkori Lavagnone településéről (Polada kultúra). A jelentős technológiai újításnak számító különböző típusú karcolóekék egyikének vagy másikának külön-külön, esetleg egyidejű használata közösség és környezetfüggő lehetett (Balassa 1973. 28–29., 57. skk., Balassa–Ortutay 1980. 188–189., Sherratt 1980. 317., 321., Sherratt 1981. 165. skk., 166. Fig. 6: 6., 168., Fig. 6: 9., 190., Gyulai 2010. 100., Greenfield 2010. 40–41., Halstead–Isaakidou 2011. 69–70., Masson–Rosenstock 2011. 83–84., 89–90., 91., Falkenstein 2017. 1.). Az alföldi néprajzi példák alapján a földművelésre alkalmas területek kiterjedését és helyzetét a vidék földrajzi-ökológiai sajátosságai határozták meg (Balassa–Ortutay 1980. 39., Györffy 1983. 101. skk.).

[15] A szántógazdaságra való áttérés egyik fontos kritériuma az igavonó állatok megfelelő számának és téli takarmányozásának bizosítása. A nagyobb állatállomány birtoklása elengedhetetlen a megművelt területek trágyázása miatt. Paul Halstead meggyőző érvelése szerint elsősorban a specializált igavonó állatok és az ökör húzta eke használata tette lehetővé a nagyobb földterületek megművelését és a jelentősebb többlettermelést (Halstead 1995. 11. skk., Hajnalová 2012. 161–162., Johnston 2013. 323–324.). Néprajzi példák is bizonyítják, hogy ökrök hiányában a szegényebb földművesek járomba fogták a teheneket is (Balassa–Ortutay 1980. 190–191.). Amy Bogaard és Haskel Greenfield véleménye szerint a tehenek ilyenfajta hasznosítása már a neolitikumtól ismert (Bogaard 2005. 183., Greenfield 2010. 39–40.). Az újabb archeozoológiai kutatások fényében a tehenek igavonásra való használata a neolitikumtól kezdődően csökken. A bronzkori csontanyagban kisebb az igavonást jelző patológiai elváltozások aránya (Isaakidou 2006. 104., Greenfield 2010. 41.). A Nagykárolyi-síkság és az Ér völgyének tell telepeiről rendelkezésünkre álló állatcsont elemzések szerint Ottomány–Földvár esetében a tenyésztett marhaállomány (a csontanyag 40%-a) egynegyedét/felét (szarvak és metatarsusok alapján: 9,09 / 20,83%) ökrök jelentették (Haimovici 1987. 44–45., El Susi 2002. 251.). Nagykároly–Bobáld tell marhaállománya (36%) esetében az állatcsontanyagban előkerült marhaszarvak vizsgálata 5,6% ökör jelenlétét jelzi (El Susi 2002. 243., 251.). A teheneknél méretesebb, jelentős táplálékigényű ökrök különlegesen értékesek a korszakban, kevés példány található belőlük egy-egy csordában. Haszonállatként való tartásuk költséges, nem kifizetődő kisebb kiterjedésű termőföldek megművelése esetén. Gyakran hiányoznak a létfenntartó gazdaságú kisközösségek állattartásából (Masson–Rosenstock 2011. 84–85., Halstead–Isaakidou 2011. 62., van Amerongen 2016. 110.). Maria Hajnalová és Dagmar Dreslerová véleménye szerint a speciális igavonó állatok csontjainak jelenléte az archeozoológiai anyagban csak a termesztett haszonnövény fajok spektrumának nagyobb változatosságával együtt utal a megművelt területek növekedésére. A többlettermelést a művelésbe vont (kisebb méretű) telkek számának növelésével érték el. A középső bronzkorban termesztett gabona jelentős munkaerőt igénylő vetése (őszi, tavaszi) és aratása kalendarisztikusan egybeesett. A mezőgazdasági év során kialakult „üvegnyak effektusú szakaszok" és a közösségenként rendelkezésre álló munkaerő mondhatni meghatározták a megművelhető területek nagyságrendjét (Fuller–Stevens 2009. 38., 40.). Az archeobotanikai leletegyüttesekben előkerülő gyomnövények is inkább kis kiterjedésű szántóföldek megművelésén alapuló, „kertgazdálkodás-szerű földművelésről" (a megművelt földterületek típusait illetően lásd: Johnston 2013. 314. skk.) tanúskodnak. A megművelt területeket inkább mint a háztartások külső területi kiterjesztését, a lakóterületen kívüli meghosszabbítását értelmezhetjük (Charles et alii 2002. 133., Hajnalová–Dreslerová 2010. 191–192., Hajnalová 2012. 162., Johnston 2013. 325.).

[16] A kis egyedszámú, kevert állatállományú bronzkori csordák többszempontú (hús, zsír, tej, igavonás, trágya, bőr, gyapjú, státusszimbólum/csereérték stb.) hasznosítása elsősorban a közösség hússzükségleteinek kielégítését szolgálta. A szegényebb táplálék és a hideg időjárás mellett egyes tehenek nem is tejelnek (Sherratt 1981. 181–182., Halstead–Isaakidou 2011. 62. skk.). A közép-európai és Kárpát-medencei középső bronzkori földművelés és állattenyésztés vizsgálatának kutatástörténeti összefoglalóját lásd: Falkenstein 2009. 147. skk.

alapján az állattenyésztés a vegyes gazdálkodású kisközösségek létfenntartásának mintegy 29%-át teszi ki (van Amerongen 2016. 109.).[17] Az állatállomány nagyságrendjét a legeltetésre alkalmas területek kiterjedése (beleszámítva az ugaroltatott termőföldeket), a csorda fajösszetétele, a hektáronként legeltethető egyedek száma és a szükséges pásztorok megléte határozta meg (Barton et alii 2010. 5284., van Amerongen 2016. 57.).[18] Az archeozoológiai adatok (fajlisták) és az állatvágási szokások alapján az északnyugat-erdélyi tellek lakóinak életében nem voltak különösebb gazdasági „krízishelyzetek" (Haimovici 1987. 38. skk., Bökönyi 1988. 124., El Susi 2002. 243. skk., Gál 2005. 150., Tabel 4.).[19] A földművelés, a raktározó gyűjtögetés és az állattenyésztés egymást kiegészítő adaptív rendszere rossz termés estetén is elegendő táplálékot biztosított a válságos időszak átvészeléséhez (Halstead–O`Shea 1989. 5., O`Shea 1989. 57–58.).[20]

A létfenntartó, vegyes gazdálkodás (*small scale intensive mixed farming*) – bár alacsony kockázatú – szerényebb gazdasági lehetőségeket biztosított (van Amerongen 2016. 57.). Az akár évente változó gazdasági döntések meghozatalakor a házközösségeknek[21] figyelembe kellett venniük a rendelkezésükre álló munkaerőt, a termőterület tulajdonságait és termelékenységét, illetve más közösségi csoportok tájgazdálkodását (Barton et alii 2010. 5283.). A bronzkori mezőgazdaság vizsgálatakor Maria Hajnalová úgy véli, hogy egy 4–6 emberből álló háztartás számára elégséges élelmet kb. 0,8–1 ha földterület intenzív megművelésével lehetett biztosítani. Ez a terület 3,75 hektárra nőhetett, ha a rövid parlagoltatás módszerét is alkalmazták (Hajnalová 2012. 161.).[22] Az ugaroltatott területek legeltetéssel történő trágyázása és a parlagoltatás alatt felgyűlt két évnyi csapadékmennyiség biztosította a talaj megfelelő nedvességét és termőképességét (Halstead 1987.

[17] Yvonne van Amerogen szerint a vitatható néprajzi adat minden viszonylagossága ellenére rámutat az állatenyésztésnek a kisközösségek létfenntartó gazdaságában betöltött fontos szerepére. Az állattartás a gazdaság több mint negyedét teszi ki. A holland kutató összehasonlította a bronzkori archeozoológiai kutatások egyedszámait a néprajzi irodalomban szereplő csordák összetételével. Az eltérések minimálisak voltak (van Amerongen 2016. 137–138., Fig. 5: 19, Fig. 5: 20, Fig. 5: 21.).

[18] Paul Halstead véleménye szerint a településhez közel fekvő termőföldek intenzív művelése a háztartások szintjén szerveződő kisebb állatállomány településközeli tartásával párosul. Mindez lehetővé teszi a trágyázással való talajerő-visszapótlást és az intenzív mezőgazdaság fenntarthatóságát (Halstead 1987. 83.). Tanzániai vegyes gazdaságú kisközösségek néprajzi kutatásának adatai szerint egy 3,6 ha mezőgazdasási terület trágyázásához évente 42–113 m^3 trágya szükséges. A nagyobb mennyiségű trágyának a termőföldekre kihordása jelentős, a háztartások lehetőségeit esetenként meghaladó emberi erőforrásokat igényelt. Az ugarolt területek ridegen tartott marhacsordákkal és disznófalkákkal való legeltetése lehetett a leggazdaságosabb megoldás (van Amerongen 2016. 197.). Kora újkori gazdasági feljegyzések szerint a XVI. században egy németalföldi farm (Hitsum) szántóföldjeinek trágyázásához évi 6–7 tonna (hozzávetőlegesen 80–100 szekér) trágyára volt szükség. Gerard Frans Ijzereef kutatásai szerint hektáronként 1 tonna trágya több mint elegendő a földek termőképességének növelésére. A kutató becslése szerint egy bronzkori szarvasmarha hozzávetőlegesen évi 2475 kg trágyát termelt. Ha ennek a trágyamennyiségnek fele hasznosult, akkor egy 10 marhából álló csorda elegendő volt 1,25 ha szántóföld trágyázására (Fokkens 1998. 142.).

[19] A kríziseket a vadászott állatok fogyasztásának növekedése, a háziállatok csontjainak csökkenése és a fiatal állatok tömeges levágása mutatja (Hodder 1979. 449.). A fejlettebb, stabil mezőgazdaságú közösségekben a marhák termelőgazdálkodásbeli szerepe és csereértéke jelentős. Az állatállomány főleg felnőtt példányokból áll (Vretemark 2010. 165.).

[20] A gazdagabb évek gabonafölöslegének raktározásán, az alternatív élelemforrások használatán és a falvak közötti kölcsönös segítségnyújtáson túl valószínűleg tapasztalati tudáson alapuló „válságkezelő" szokások létezhettek (Halstead–O`Shea 1989. 3. skk., O`Shea 1989. 58–59., 65., Halstead 1989. 72. skk.).

[21] A fogalmat illetően lásd: Bender 1967. 497–498., Laslett 1972. 26. skk., Yanagisako 1979. 184. skk., Lévi-Strauss 1983. 164. skk., González-Ruibal 2006. 144. skk., Kalla 2013. 10. skk.

[22] Hasonló kiterjedésű mezőgazdasági területek meglétét feltételezi Harry Fokkens is (Fokkens 1998. 141.). A házközösségek által megművelt területek nagyságrendjét illetően: Halstead 2002. 105.

78., 81.).[23] Ez jelenthette a magasabb terméshozam kulcsát. A talaj szervesanyag- és nitogéntartalmának növeléséhez jelentősen hozzájárulhatott a tarló – legeltetés után megmaradt – növényzetének tavaszi leégetése nyomán keletkezett hamu (Sigaut 1975. 18. skk., Bakels 2018. 65., 73–74., van Amerongen 2016. 187.).[24] Mindez a mindennapi megélhetésen túl egy mérsékeltebb többletet biztosított a házközösségek számára (Kanstrup et alii 2014. 116.).[25] Néprajzi párhuzamok és nyugat-európai kísérleti megfigyelések alapján 1,8 hektárnyi megművelt földterület hektáronként átlagosan 1,7 tonna tönkebúzát és 1,2 tonna árpát teremhetett. 20% szemveszteséggel számolva ez évente 2600 kg búza- és 1200 kg árpatermést jelentett (Barker 1985. 51., van Amerongen 2016. 175., 191.).[26] A magyarországi kísérleti régészet adatai szerint a talajerővisszapótlás nélkül termelt alakor öt év átlagában számolt terméshozama hektáronként 1,6 tonna (Torma 1999. 69. skk.: a terméshozam az elvetett mag 18–25-szöröse; Gyulai 2001. 103., Bálint 2008. 175.).

A Nagykárolyi-síkság és az Ér völgyének középső bronzkori mezőgazdasága

A Nagykárolyi-síkság és az Ér völgyének otomani településrendszerét rávetítve a régió talajtani térképére megállapíthatjuk, hogy a telepek nagy része jó minőségű, gazdag humusztartalmú, lágy, fejlett szerkezetű mollikus vagy mérsékelt nedvességtartalmú hidromorf talajtípuson található (4. kép).[27] Úgy tűnik, a megtelepedésre kiválasztott területek gazdasági hasznosíthatósága elsődleges szempont lehetett (Sümegi 2013. 163–164.). Például a Nagykároly–Bobáld tell környékének mollikus, kilúgozott, mérsékelten telített csernozjom, illetve agyagbemosódásos csernozjom talajai a kor fogalmai szerint kiváló termőterületet jelenthettek (Harta 1982. CC1és CL1 típusok; Jakab 2004. 164. skk.).[28]

---

[23] Marie Kanstrup és munkatársai szerint a termőföldek trágyázása a bronzkorban jelent meg (Kanstrup et alii 2014. 115.). Paul Halstead véleménye szerint a terület trágyázása csak kisebb mértékben járul hozzá a talaj termelékenységének növeléséhez, míg a túlzott trágyázás eredményeként a föld veszíthet a termelékenységéhez elengedhetetlen nedvességtartalmából. A kutató meglátásában a földművelés legtermelékenyebb módját a trágyázás és a hüvelyesek/gabona vetésforgó használata jelenti. Ennek a tradicionális gazdaságban való alkalmazása azonban jelentős munkaigénye miatt igen ritka (Halstead 1987. 82.). A módszer szélesebb körű használata a bronzkorban sem képzelhető el.

[24] Corrie Bakels a középső bronzkori termőföldek rövid, maximum kétéves parlagoltatását feltételezi. A szerző felveti a háztartási szemét és az emberi ürülék földekre kihordásának lehetőségét is (Bakels 2018. 70., 74.). Naomi Millner és Kathryn Gleason véleménye szerint a mezőgazdasági parcellák termékenységének fenntartása és javítása céljából a trágya és hígtrágya mellett a foszfátokban gazdag háztartási szemét is kikerült a termőföldekre (Millner–Gleason 1994. 27.).

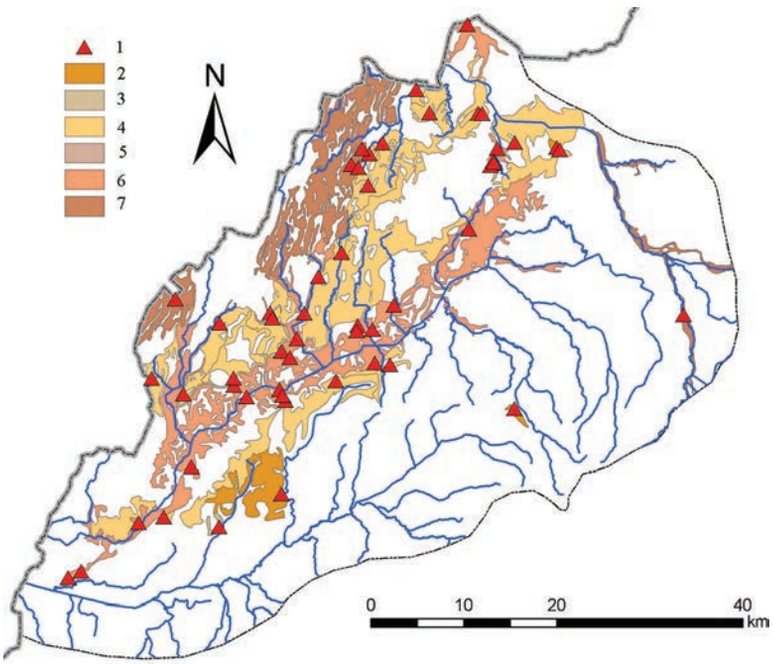
[25] Maria Vretemark és Klaus Goldman egy őskori ember esetében évi 200 kg gabonafogyasztással számol (Goldmann 1982. 197. skk., Vretemark 2010. 167–168.). Bernard Slicher van Barth szerint egy középkori felnőtt éves gabonafogyasztása 250 kg (Slicher van Bath 1978. 76.). A földművelő kisközösségek házi termelési módjának (*DMP*) nem elsődeges célja a többlettermelés, a létrejött terményfölösleget és ennek nagyságrendjét illetően lásd: Sahlins 1972. 86–87., Halstead 1989. 69–70., Earle 2002. 5., 9.

[26] A romániai néprajzi példák rámutattak, hogy a gabona szórva vetése esetén nagyobb mennyiségű vetőmagra van szükség (180–360 kg), mint a barázdába vetése során (60 kg) (Fokkens 1998. 141–142., Table 25., van Amerongen 2016. 175.). A kisközösségi földművelés terméshozama az elvetett mag 8-szorosa, kisebb, mint a Harry Fokkens által javasolt 1:10-hez termésráta, de jóval nagyobb, mint a középkori gabonatermesztés 1:3 / 1:4-hez termelékenységi aránya Bernard Slicher van Barth sokat hivatkozott könyve szerint (Fokkens 1998. 141., Slicher van Bath 1963. 18.)

[27] Az intenzív művelésű őskori telkek termelékenysége szorosan összefüggött a termőtalaj nedvességtartalmával és víztelítettségével (Sherratt 1980. 315.).

[28] Tudatában vagyunk, hogy a használt nagy szelvényezésű (1:100 000) talajtérkép különböző talajtípusai közötti határokat csekély számú talajszelvény vizsgálata (jó esetben 100 hektáronként 25–30 talajszelvény) alapján húzták meg. Ez – a helyszínen vett minták elemzéséig – mindössze általános és igen óvatos megállapításokra jogosít fel.

Az északnyugat-erdélyi középső bronzkori közösségek gazdaságának alappillérét a gabonatermesztés jelentette (Gyulai 2010. 100.).[29] A Nagykárolyi-síkság és az Ér-vidék otomani népességének mezőgazdasági tevékenységéről szólnak a földművelésben használatos csonteszközök és őrlőkövek (Ordentlich 1974. 136., Chidioşan 1984. 31–32., Pl. 3–5., Roman–Németi 1990. 40–41., Németi 1995. 124., Németi–Molnár 2007. 141. t. 8., 150. t. 6–7., 151. t. 1–2., 152. t. 5.),[30] a kultúra eponim településéről előkerült bronzsarlók (Roska 1942. 215. 72. pont, Ordentlich 1963. 137–138., Ordentlich 1973. 35–36., 73., 92–93., 281., Pl. XIII: 21, Pl. XX: 12–13.), valamint az Ottomány–Földvárról (Ordentlich 1974. 135. skk., Ordentlich 1968. 397. skk., Cârciumaru 1996. 94–95., 144., Ciută 2009. 104.)[31] és a Nagykároly–

4. kép

A Nagykárolyi-síkság és az Ér völgyének modern talajtani és vízrajzi térképe és az Otomani kultúra középső bronzkori településhálózata 1: bronzkori lelőhelyek, 2–7: talajtípusok, 2: agyagbemodósásos barna erdőtalajok, 3: barna erdőtalajok, 4: mollikus talajok, 5: halomorf (sóhatású) talajok, 6: hidromorf (vízatású) talajok, 7: fiatal, fejletlen talajok

Fig. 4

Modern soil and hydrological map of the Carei Plain and Eriu Valley, and Middle Bronze Age settlement network of the Otomani Culture 1: Bronze Age sites, 2–7: Soil classes, 2: argiluvisoils, 3: cambisoils, 4: mollisoils, 5: halomorphic soils, 6: hydromorphic soils, 7: undeveloped soils

[29] Maria Hajnalová szerint a szlovákiai archeobotanika leletek fényében a bronzkori közösségek szubszisztenciális paraszti gazdálkodásának alapját a földművelés képezte (Hajnalová 2012. 160.). Hasonló véleményt fogalmaz meg Paul Halstead is a görögországi bronzkori gazdaságot illetően. (Halstead 2002. 108.)

[30] A 2010–2017 között zajló Nagykároly–bobáldi ásatások során több különböző méretű, egyelőre közöletlen őrlőkő és agancskapa került elő.

[31] Az Ordentlich Iván által Otomani II–III átmeneti időszakba sorolt rétegből vett két minta fajmeghatározását Marin Cârciumaru végzi. Az első minta esetében (13. szelvény, 11. négyzetháló, -160 cm): az alakor/*Triticum monoccum* (2,2%), a tönke/*Triticum dicoccoides* (5,5%), a tönköly/*Triticum spelta* (44,7%), a kenyérbúza/*Triticum aestivum* (46%), az árpa/*Hordeum vulgare* (1,3%), a szédítő vadóc/*Lolium temulentum* (0,3%); a második minta esetében: a *Triticum monococcum* (2,2%), a *Triticum dicoccoides* (88,5%), a *Triticum cf. spelta* (9,3%) jelenik meg. Érdekességként megjegyzendő, hogy a második mintavétel szenült magvainak mérete jóval kisebb az első mintában lévő társaikénál. Ez egy kedvezőtlen éghajlati változásra, talajromlásra vagy a termés idő előtt történő learatására utalhat. A magvak kissé roncsoltak. Ez későbbi megőrlésüket vagy könnyebb megfőzésüket segítette elő (Cârciumaru 1996. 144.). A harmadik minta szenült magvait Ottomány–Földváron, a kultúra III. fejlődési szakaszához tartozó rétegben feltárt ún. „A" lakóház padlóján találták. Leletkörülményeiről csak azt tudjuk, hogy az elszenesedett magvak az Otomani III időszakba sorolhatók. A gabonamaradványok botanikai vizsgálatának eredménye a következő: *Triticum monoccum* (1,2%), *Triticum cf. dicoccum* (3,2%), *Triticum cf. spelta* (57,7%), *Triticum aestivum* (36,4%), *Hordaeum vulgare* (0,8%), *Vicia sp.* (0,2%), *Lolium temulentum* (0,5%). Ez utóbbiak nem termesztett növények, jelenlétük a gabonatáblák gyomos állapotáról tanúskodik.

Bobáldról 1988-ban,[32] illetve 2013–2017[33] között begyűjtött szenült gabonamagvak (Molnár–Ciută 2017. 65. skk.).

A Bobáldról származó egy kilogrammnyi gabonaféléből vett minta botanikai elemzésének adatai bizonyítják, hogy az itt élő közösségek nem szakosodtak egy gabonafajta termesztésére, hanem „több pilléren nyugvó" növénytermesztést folytattak (Gyulai 2001. 92., Gyulai 2010. 100.). A középső bronzkor második szakaszában (KB II) a két legfontosabb haszonnövény a tönkebúza (*Triticum dicoccoides* 22,7%)[34] és az árpa (*Hordeum vulgare* 73,4%) (Wasylikowa et alii 1991. 215.)[35] volt. Ezek mellett kismértékben megtaláljuk az alakort (*Triticum monococcum* 0,4%),[36] a vad tönkét (*Triticum cf. dicoccoide* 0,3%), a kenyérbúzát (*Triticum aestivum* 1,1%)[37] és ennek alfaját a csupasz vetési búzát (*Triticum sp. vulgare* 1,6 %), a szegetáliák közé tartozó rozsnokot (*Bromus sp.* 0,1%) és a ruderáliákhoz sorolt mezei sóskát (*Rumex acetosa* 0,1 %) (Cârciumaru 1996. 68., Ciută 2009. 102.).[38] A Nagykároly–Bobáld tell kutatása során 2002-ben talált mintegy háromszáz előzetesen megpörkölt kocsányos tölgyfamakkot és gubacsot (*Quercus robur*) valószínűleg a gabonaliszthez

[32] Az 1988-ban felfedezett karbonizálódott magvakat az 1 számot viselő – klasszikus Otomani (II) – lakóház padlóján találta a kutatást végző Németi János. A lakóház maradványai az S3/1988. szelvény negyedik négyzethálójában, 1,6 m mélységből kerültek elő (Cârciumaru 1996. 94.). A szenült gabona radiokarbon (AMS, 2σ) kormeghatározása alapján (DeA-17688) a magvak a Kr. e. 1882–1695 közötti időszakra datálhatók.

[33] A 2010-ben megkezdett felszín feltárásakor előkerült lakóház paticsomladéka között és a ház padlóján 2013 és 2016-ban talált szenült gabonamagvakról lásd Molnár et alii 2014. 26., Ciută–Molnár 2014. 87. skk., Molnár et alii 2017. 37. A szenült gabona radiokarbon (AMS, 2σ/modellezett) kormeghatározása alapján (DeA-8287) a magvak a Kr. e. 1746–1690 közötti időszakra datálhatók.

[34] A tönke jelentős ökológiai adaptációs készséggel rendelekezik. Őszi/kora őszi vetésű gabona, de tavaszi búzaként is vetik, amikor az őszi búza vetését az időjárási és talajviszonyok megakadályozzák. Esetenként az ősszel vetett búza hiányos kikelése vagy a jelentős fagykár és a terméskiesés teszi indokolttá a tavaszi búza vetését. M. Cârciumaru és munkatársai véleménye szerint az ottományi közösségek földművelése tönketermesztésen alapult (Cârciumaru–Pleşa–Mărgărit 2005. 53., 56.).

[35] Peter Stika és Andreas Heiss szerint ez a kora és középső bronzkori Európa legelterjedtebb haszonnövénye (Stika–Heiss 2013. 359–360.). Az ingadozó klimatikai viszonyok között is jól termő, jelentős ökológiai adaptációs képességű, rövid tenyészidejű, B, A és E vitaminban gazdag árpa kiváló tápértékkel rendelkezik. Marin Cârciumaru és munkatársai szerint a Nagykároly–Bobáldon előkerült nagyobb mennyiségű szenült árpa a tell körül egykor létezett kiterjedt árpaföldek bizonyítéka (Cârciumaru–Pleşa–Mărgărit 2005. 71. skk., Gyulai 2010. 42.). Napjaink növénytani kísérletei alapján az őszi árpa termesztésekor a késői (hidegebb) vetésidő az optimális. A Debreceni Egyetem Agrártudományi Központ Karcagi Kutató Intézetében végzett kísérletek értelmében a kései vetésű árpa jelentősebb fehérjetartalommal rendelkezett (Puskás et alii 2014. 366.).

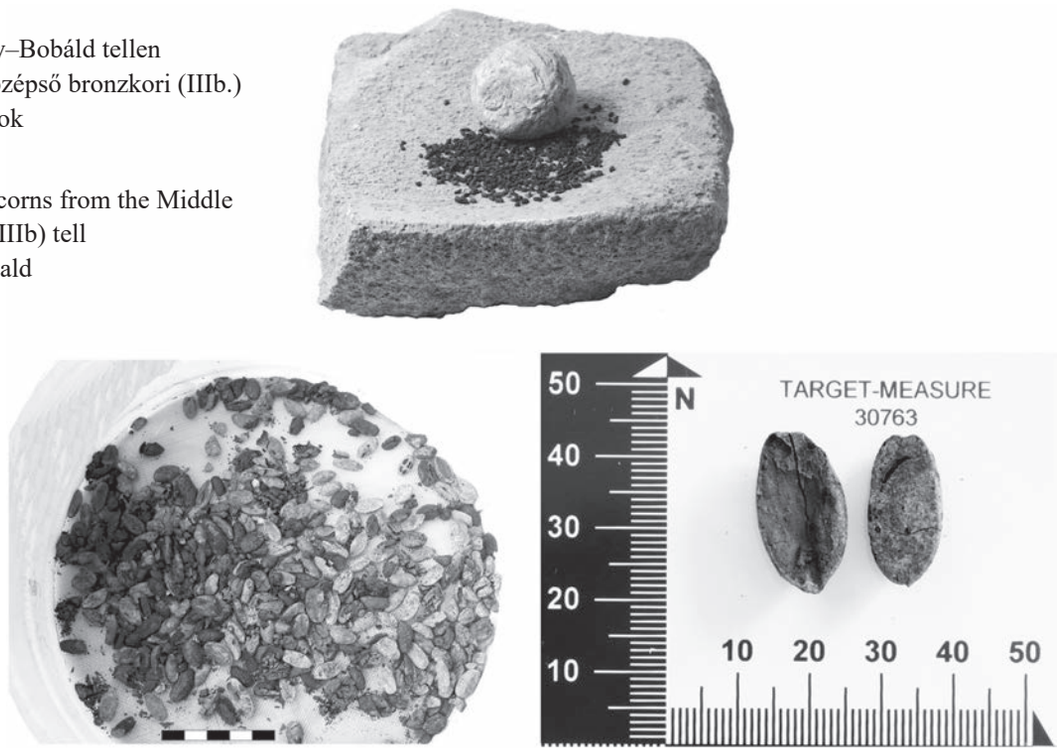
[36] Az alakor gyengébb minőségű, agyagos, palás talajban is megterem. A kalászosok betegségeivel (gabonarozsda, lisztharmat) szemben ellenálló, hidegtűrő növény. Az alakort erős és rugalmas szára miatt az eső nem veri le, „nem fekszik le". Az alakorlisztből lapos, kissé száraz de jóízű kenyeret lehet sütni. Őszi/kora őszi vetésű gabona, de tavasszal is vetik. Marin Cârciumaru és munkatársainak véleménye szerint az ottományi közösségek fölművelésében más gabonafajták kísérőnövényeként jelenik meg. Ritkán árpával keverve termesztik. Gyulai Ferenc szerint a pelyvás gabonák közül az alakor tartalmazza a legtöbb ásványi anyagot (Gyulai 1999. 299., Cârciumaru–Pleşa–Mărgărit 2005. 46., 50., Gyulai 2010. 274.).

[37] A csupasz gabonákhoz tartozó kenyérbúzát jelentős ökológiai alkalmazkodóképessége, glutén- és tápértékgazdagsága mellett hántolni sem kellett, így gyorsan fontos haszonnövénnyé vált. A vetési búza pelyvás fajtársainál nagyobb hozamú, de sokkal intenzívebb talajelőkészítést igényelt. Az archeobotanikusok egyre gyakrabban találnak alakorral, bükkönnyel keveredett vetési búzából álló magleleteket (Emődi et alii 2011. 447–448.). Marin Cârciumariu és munkatársai szerint az Ottomány kultúra névadó települése körül jelentős mennyiségben termesztették (Cârciumaru–Pleşa–Mărgărit 2005. 60. skk.).

[38] A román kutatók meglátásával ellentétben a rozsnok és a sóska nem „szekunder kultúrnövényként", hanem gyomnövényként került be a magleletekbe a gabonatáblák gyomosságát és a gabonatisztítási technológia kezdetlegességét jelezve (Bálint 2008. 173.).

5. kép
A Nagykároly–Bobáld tellen felfedezett középső bronzkori (IIIb.) szenült makkok

Fig. 5
Carbonised acorns from the Middle Bronze Age (IIIb) tell of Carei–Bobald

őrölhették hozzá a nagykárolyi tell lakói (5. kép) (Roman–Németi 2003., Ciută 2007. 53. skk., Ciută 2009. 103.).[39]

A Nagykároly–Bobáld tell régészeti feltárása során begyűjtött szenült gabonamagvak (6. kép) elemzése alapján kiderült, hogy a középső bronzkor harmadik szakaszában (KB IIIa) a tell lakóinak két legfontosabb haszonnövénye a tönköly (*Triticum spelta*, 57,49%) és a tönkebúza (*Triticum dicoccum* 37,38%) volt. Az alakor kis mennyiségben (*Triticum monococcum*, 0,19%) került elő. Az elemzett mintában az árpa (*Hordeum sp*., 0,014%) és a rozs (*Secale sp*., 0,014%) inkább a pelyvás búzafélék kísérőnövényeként van jelen.[40] A fajlistában csekély mértékben megjelenő borágó (*Borago officinalis,* 0,08%), sásfélék (*Carex sp.,* 0,08%) és perjefélék (*Poa sp.,* 0,17%) a Nagykároly–Bobáld tell körül egykor létező – az ember környezetalakító tevékenysége nyomán kialakuló – vizes élőhelyekkel tarkított nyílt parlagfüves legelőkre utalnak.[41] Mindössze két szenült terméshéj sorolható általánosan a zöldségfélék (*Leguminosae*, 0,03%) családjába. A kertgazdálkodás meglétét támasztja alá az előkerült egy-egy tarlórépa- (*Brassica rapa*, 0,014%), lednek- (*Vicia ervilia*, 0,014%)[42] és borsómag (*Pisum sativum*, 0,014%) (Ciută–Molnár 2014. 91.) is. A tell feltárásakor begyűjtött magleletben megjelenő – a lombhullató erdőszéleket, vágásterületeket, cserjéseket

[39] Hasonló leleteket ismerünk az Alsómislye (Nižná Myšľa) illetve Méhi (Včelince) településéről is (Furmánek–Veliačik–Vladár 1999. 132., Hajnalová–Furmánek–Marková 1999. 232. skk., Jaeger 2011. 153.). Néprajzi példák szerint a leforrázzott/pörkölt makk elvesztette keserű ízét, majd szárítva, őrölve keverték a lisztbe (Dénes et alii 2013. 7., 28.).

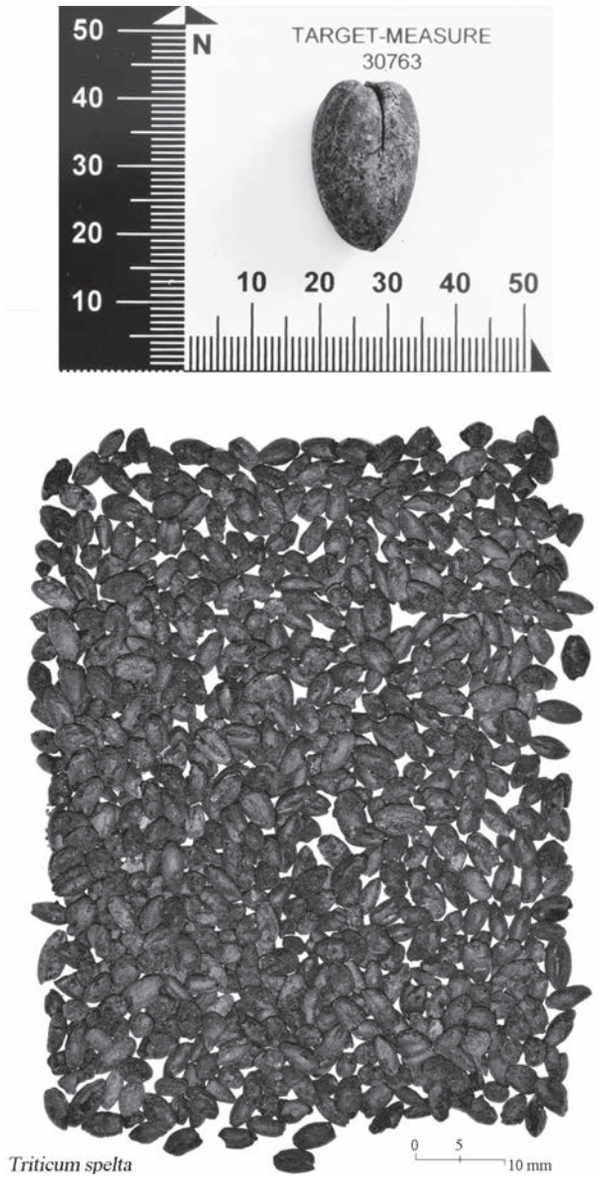
[40] A rozs nem termesztett, hanem kísérőnövénye a pelyvás búzáknak (Gyulai 2010. 45.). Frank Falkenstein szerint Románia területén a rozs a gabona kísérőjeként a kora bronzkorban jelenik meg (Falkenstein 2009 159.).

[41] Néprajzi példák alapján elképzelhető, hogy egy kevésbé előkészített területű, ugaros szérűn történő nyomtatás során kerülhettek be a gabonamagvak közé a borágó, a sás és a perjefélék maradványai. Esetleg egy ugaron keresztülhúzták a gabonát a szérűre (Balassa–Ortutay 1980. 186. skk., Györffy 1983. 135. skk.).

[42] A nyers állapotában mérgező bükkönyt kása formájában széles körben fogyasztották a középső bronzkori Kárpát-medencében (Gyulai 2010. 102.).

6. kép
A Nagykároly–Bobáld tellen felfedezett középső bronzkori (IIIb.) szenült gabona

Fig. 6
Carbonised grain from the Middle Bronze Age (IIIb) tell of Carei–Bobald

kedvelő – húsos som (*Cornus mas.*, 0,014%), a fekete (*Sambucus nigra*) és a gyalogbodza (*Sambucus* cf. *ebulus*, 0,014%) termésmaradványai a vadon termő növények táplálékkiegészítőként való gyűjtéséről, ugyanakkor az erdőirtásról is árulkodnak (7. kép).

Érdekes és ritkaságként értékelhető a tellen 2013-ban feltárt lakóépület padlójához agyaggal rögzített hordozható tűzhely belsejében talált lepényszerű – valószínűleg tönkölybúzából készült[43] – középső bronzkori kenyér (8. kép).[44]

A Kárpát-medencei növénytermesztéséről szóló összefoglaló tanulmányok (Hajnalová 1983., Wasylikowa et alii 1991. 214. skk.: 25 lelőhely archeobotanikai anyagát elemzi, Hajnalová 1993. 112–113., Hajnalová 1996. 131. skk., Tab. 1., Stika–Heiss 2013a. 411. skk., Stika–Heiss 2013b.: 46 lelőhely archeobotanikai anyagát elemzi, Gyulai 1992., Gyulai 1993. 21. skk., Endrődi–Gyulai 1999. 27. skk., Furmánek–Veliačik–Vladár 1999. 130. skk., Hajnalová–Furmánek–Marková 1999. 231. skk., McIntosh 2006. 103. skk., Duffy 2008. 122–123., Gyulai 2010. 96. skk., Ciută 2012. 55., Hajnalová 2012. 49. skk., Stika–Heiss 2013c. 78. skk., Duffy 2014. 102., Jaeger 2016. 73–74.)[45] értelmében, a korai és középső bronzkor időszakának legtermesztettebb

[43] A tönkölyliszt hasonló a kenyérbúzából őrölt liszthez, jó minőségű kenyér készíthető belőle (Kniessel et alii 2015. 275.).

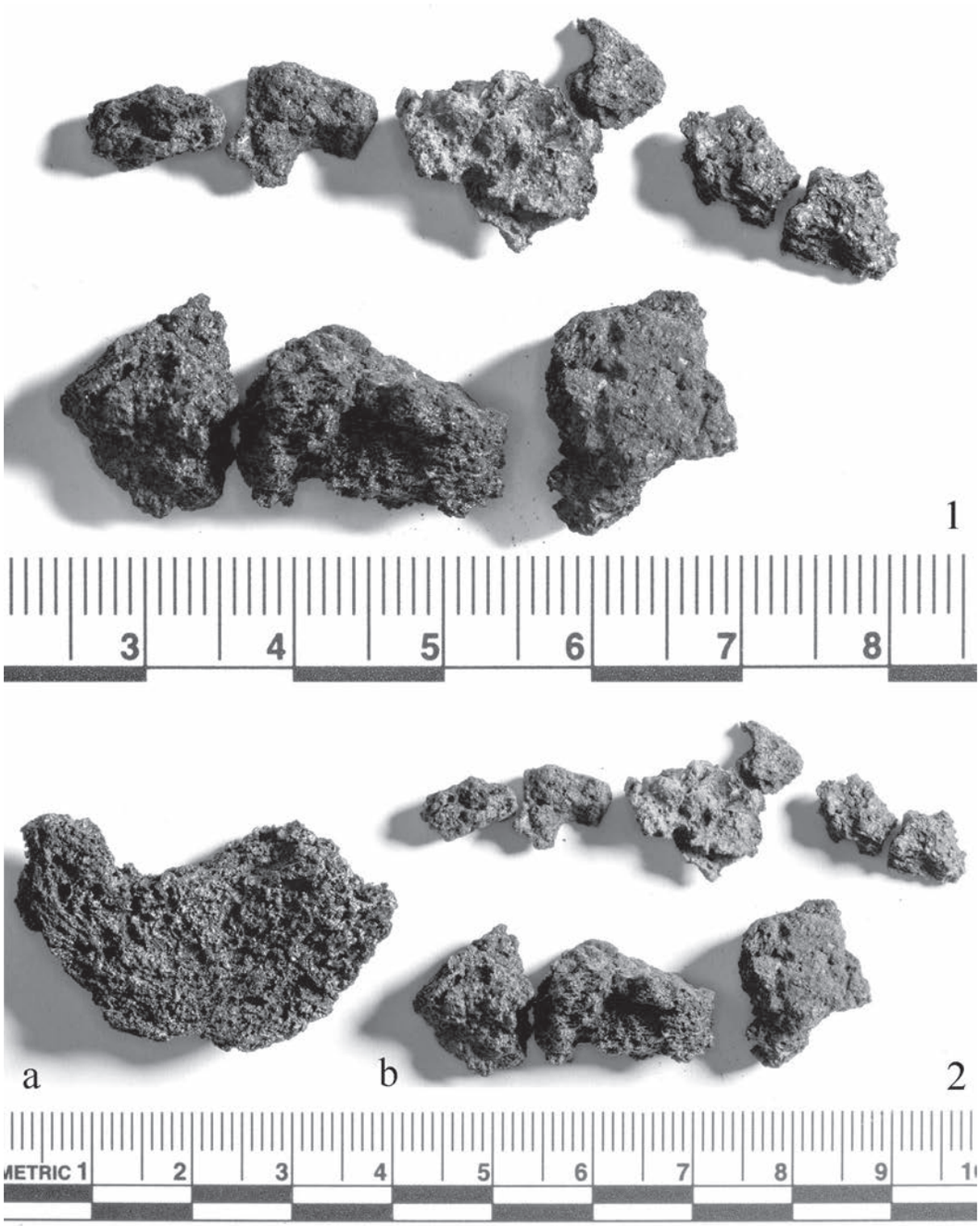
[44] Románia területéről mindössze egyetlen (2275 BC. radiokarbon datálású) kora bronzkori kenyér volt ismert Sucidava–Celei lelőhelyről. Ennek összetételében árpa- (*Hordeum vulgare*), az esetleg a kelesztéshez használt(?) fodros lórom/lósóska- (*Rumex crispus*) és len- (*Linum usitatissimum*) magvakat is találtak (Cârciumaru–Pleşa–Mărgărit 2005. 68.). Az Ottomány–Gyulavarsánd kultúrkomplexum törzsterületéről mindössze még egy kenyértöredéket ismerünk. Ez 1991-ben a Túrkeve–Terehalom tell egyik leégett (KB I-es ún „Ottomány" szinthez tartozó) házának padlójáról került elő (Gyulai 1997. 178., Gyulai 2003. 65., 36. kép, Gyulai 2010. 302., 279., 451–452. kép). Különleges lelet a szlovákiai (Füzesabony–Otomani kultúra) alsómislyei (Nižná Myšľa) település rituális gödréből (KB III) származó agyagcipó, amelynek összetételében elszenesedett tönköly-, tönke-, alakor-, rozsnok- és fehér libatopmaradványokat találtak (Hajnalová 1991. 125–126., Hajnalová 1996. 137., Olexa 2002. 90., Fot. 105., Jaeger 2016. 103.).

[45] A középső bronzkor időszakára vonatkozó fajlista reprezentativitás-indexe nagyon magas: RI-548 (Stika–Heiss 2013. 354.). Gyulai Ferenc összegző tanulmánya szerint is a pelyvás búzafajták – ezek közül is az alakor – kiemelt fontosságúak a bronzkorban (Gyulai 1999. 297–298., Table 1.).

7. kép
A Nagykároly–Bobáld tell feltárásakor talált szenült magvak

Fig. 7
Carbonised cores from the Middle Bronze Age (IIIb) tell of Carei–Bobald

8. kép
1: A Nagykároly–Bobáld tell feltárásakor talált szenült kenyérdarabok, 2a: hagyományosan sütött modern kenyér darabja, 2b: a Nagykároly–Bobáld tellen talált középső bronzkori lepénykenyér darabjai

Fig. 8
1: Carbonised pieces of bread from the Middle Bronze Age (IIIb) tell of Carei–Bobald:
2a: pieces of modern bread baked in traditional way, 2b: pieces of Middle Bronze Age flat bread found in the tell of Carei–Bobald

gabonája az alakor, a tönke[46] és a csupasz árpa. A csupasz árpa, a tönköly[47] és a termesztett köles[48] másodlagos fontossággal bírt. Gyulai Ferenc a magyarországi tell kultúrákban felfedezett makrofosszíliák paleobotanikai elemzése alapján hasonló következtetésre jutott. Véleménye szerint az árpát emberi fogyasztásra, illetve takarmányként egyaránt termesztették (Gyulai 1993. 25. skk.).[49]

A jelenlegi paleobotanikai adatok szerint a Nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében élő ottományi közösségek legfontosabb kenyérnövénye a tönköly (*Triticum spelta*)[50] és a tönkebúza (*Triticum dicoccum)* (Cârciumaru 1996. 144.).[51] Míg a vizsgált területen termesztett gabonafélék között a tönkebúza mind a középső bronzkor II., mind a korszak III. szakaszában mondhatni azonosan közepes százalékaránnyal rendelkezik, addig a tönköly térhódítása jól megfigyelhető a középső bronzkor záró szakaszában (KB III). A romániai szakemberek szerint nem a véletlen műve, hogy a különböző paleobotanikai leletegyüttesekben a tönkebúza kísérőnövénye az alakor, mely esetenként a közönséges árpával társul (Ciută 2009. 118.).[52] A kutatás jelenlegi állapotában nem beszélhetünk tájfajtákról,[53] de kétségtelen, hogy Északnyugat-Erdély középső bronzkori földművesei – ismerve környezetük mikroklimatikus és edafikus adottságait – meg tudták állapítani, hogy hol milyen gabonafajtát termeszthetnek legsikeresebben (Gyulai 2001. 93., Gyulai 2008. 125., Gyulai 2010.

[46] Dragmar Dreslerová szerint a csehországi bronzkori földművelés domináns gabonafajtája a tönke volt (Dreslerová 2015. 114.). Egy kassai (Košice–Barca) tárológödör tartalmának archeobotanikai elemézésekor a szenült gabonamagvak 70%-a tönke, míg 20%-a árpa volt. A szenült termés mindössze 1%-a volt tönköly (Gašaj 2002. 43., Jaeger 2011. 152.).

[47] Peter Stika és Andreas Heiss szerint az európai tönköly az Észak-Alpok régiójában fejlődött ki a bronzkort megelőzően. A tönköly európai termesztését a szakirodalom hozzávetőlegesen Kr. e. 2300-ra teszi (Akeret 2005. 285.). Stika és Heiss szerint a korai és középső bronzkortól kezdődően Nyugat- és Közép-Európa legelterjedtebb gabonafajtája volt. Innen terjedhetett el a Kárpát-medencében is (Stika–Heiss 2013. 361.).

[48] A köles mindkét fajtája igen elterjedt Európában mind a neolitikumban, mind a bronzkorban (Zohary–Hopf 2000. 83. skk.). A köles szekunder növényből alapélelmiszerré a középső – késő bronzkor időszakában vált (Stika–Heiss 2013. 360–361.).

[49] Gyulai Ferenc véleménye szerint az Ottomány és Vatya kultúra mezőgazdasága reprezentatív a középső bronzkori földművelésre nézve.

[50] Frank Falkenstein véleménye szerint a tönköly a III. évezredben jelent meg a Kárpát-medencében és Közép-Európában. Románia területén már a II. évezred első felétől termesztették, Csehország és Szlovákia területén kevésbé kedvelt, a Kárpát-medence alföldi területeiről pedig teljesen hiányzott (Falkenstein 2009. 159.). Gyulai Ferenc véleménye szerint a legalacsonyabb kategóriájú pelyvás búzaként számon tartott tönköly (a legkisebb proteintartalmú pelyvás búzafajta a kenyérgabona proteintartalmának egy és félszeresét tartalmazza) sohasem számított a Kárpát-medencei őskor domináns kenyérnövényének, önálló táblás művelése nem volt (Gyulai 2010. 294.). A fenti megállapítások fényében igencsak érdekes a tönköly nagyarányú jelenléte az északnyugat-erdélyi középső bronzkori gabonaleletekben.

[51] A Nagykároly–Bobáldon szenült állapotban felfedezett pelyvás gabonafajták esetében a búzaszem éréskor nem pereg ki a kalászkából. Mindez elősegíti a növény természetes szaporodását és spontán terjedését. Ugyanakkor a leggondosabb aratás mellett is volt szemveszteség, és a betakarított gabonát a taposással való cséplés-nyomtatás után hántolni kellett (Torma 1999. 68., Bálint 2008. 173.). A pelyvás gabona tisztításának és cséplésének folyamatával kapcsolatos vitát lásd: Reed 2016. 210–211., 212.

[52] A leletek alapján felmerül az egyszerre és egyhelyütt végzett, ún. kevert vetések gondolata, elsősorban a pelyvás gabonák esetében (Balassa–Ortutay 1980. 192., Gyulai 2010. 102., Gyulai 2012. 299.).

[53] A rendelkezésünkre álló ottományi lelőhelyekről származó szenült gabonaleletek forma- és alakindexei ismeretlenek, így elhamarkodott lenne a térség (amúgy is mozaikos) ökológiai jellegzetességeihez idomuló tömegkiválasztással fejlesztett helyi tájfajtákról beszélni (Gyulai 2012. 301.).

101.).[54] Ez magyarázhatja, hogy az Ér völgyében az Otomani II–III átmeneti időszakban, illetve a középső bronzkor harmadik szakaszában jelentős mennyiségben termesztett kenyérbúza (*Triticum aestivum*, 46%, illetve 36,4%) teljesen hiányzik a középső bronzkor harmadik szakaszának nagykárolyi leletegyütteseiből.[55] Talán a KB II végén – KB III időszak elején bekövetkezett ökológiai változásoknak tudható be,[56] hogy az Ér völgyében az Otomani II–III átmeneti időszak tönkebúzára (*Triticum dicoccum,* 88,5%) és az ezt kiegészítő tönkölyre (*Triticum spelta,* 44,7%) alapuló földművelését felváltja az új ökológiai körülmények között is jó terméshozamú tönköly termelésére támaszkodó mezőgazdaság.

Ez a váltás a Nagykárolyi-síkságon még egyértelműbb, hiszen a középső bronzkor második időszakából származó maglelet nem tartalmaz tönkölyt, majd a rá következő időszakban a tönköly domináns gabonafajtájává válik (57,49%). A mozsori Földvár (Mošorin–Feudvar) bronzkori tell kutatásának tapasztalatai alapján Helmut Kroll úgy véli, hogy a kenyérbúza és a tönköly speciálisabb, kis táblákban termesztett gabonafajta volt (Kroll 1998. 307–308.). Egyes kutatók szerint a szóban forgó kalászosok aratása és feldolgozása eltért az árpáétól és a tönkéjétől (Kniessel et alii 2015. 276.).

A nagykárolyi tell lakói a középső bronzkor harmadik szakaszában szekunder kultúrnövényként továbbra is a korábban valószínűleg jól bevált tönkebúzát használták. Annyi különbség figyelhető meg, hogy Nagykároly–Bobáld közössége a középső bronzkor második szakaszában elsődleges

---

[54] Robert Netting és Amy Bogaard szerint a töblettermelés érdekében végzett közös tevékenységek és jelentősebb együttműködés, illetve az állandó termőterületek folyamatosabb művelésének tapasztalata kialakítja a háztartási egység és a házközösség sajátos ökológiai tudását (Netting 1990. 26., 40., Bogaard 2005. 180., 183.). A kisebb szociális különbségekkel rendelkező társadalmak közösségi szinten szerveződő munkavégzésekor az együttműködés (*mechanical solidarity*) mozgatórugója a közös értékrend lehetett (Fuller–Stevens 2009. 39.). A bronzkor embere megfigyelte a különböző növények fajlagos igényeit és a terméshozam függvényében kiszelektált fajok válnak primer kultúrnövényekké (Gyulai 2012. 299.). A tönke meglehetősen közömbös a különböző kórokozókkal, illetve a klimatikus és edafikus változásokkal szemben. Az alakorral ellentétben jobban kedveli a sík területeket, és a kevésbé minőségi talajokon is kielégítő termést hoz (Torma 1999. 68., Bálint 2008. 174–175.). Gyulai Ferenc szerint a Túrkeve–Terehalom tell feltárásakor a szenült gabonával összekeveredve talált gyomnövények maradványai alapján megállapítható, hogy az itt élő közösség ősszel vetett (Gyulai 1993. 67.). Maria Hajnalová szerint a szlovákiai bronzkori közösségek a pelyvás gabonafajtákat (alakor, tönke, tönköly) – sőt a csupasz búzákat is – ősszel vetették. Míg a tönkölyt és a csupaszbúzát nyár közepén aratták, addig a tönkét és az alakort később takarították be. A kutató úgy véli, hogy tavasszal vetették sorrendben az árpát és a kölest, majd a zöldségeket (Hajnalová 2012. 160.). A Martonvásárban végzett botanikai kísérletek értelmében a vetésidő (október és novemberben, valamint márciusban elvetett minták) genotípusonként nincs különösebb hatással a kalászonkénti szemszámra. A gabona intenzív szárnövekedésének időbeli eltolódása révén elkerülhető a kora tavaszi fagyok káros hatása, a hosszabb szemtelítődési folyamat megnövelheti a kalászok szemsúlyát és a bennük tárolt biomassza mennyiségét (Kiss et alii 2013. 213. skk.).

[55] Nagykároly–Bobáld lakói ismerték a csupasz kenyérbúzát, hiszen szerepel az Otomani II korszakból való fajlistán, de eredményes termesztése valószínűleg talajtani vagy más akadályokba ütközhetett.

[56] A klasszikus fejlődési szakaszában (Otomani II) létesített települések számának növekedése a telepek térbeli dinamikájával és/vagy a népszaporulat változásaival függhet össze. A KB III időszakban az ottományi települések egy része fokozatosan elnéptelenedik, a telepek megszűnése főleg az Ér-völgyi lelőhelyek esetében figyelhető meg. A települések felhagyásának hátterében valószínűleg klimatikus (az ún. Koszider időszakban a Kárpát-medencén kívül is érzékelhető a téli csapadékok mennyiségi növekedése: a talaj víztelítettsége és a nyári átlaghőmérséklet csökkenése) és ökológiai körülmények okozta gazdasági kérdések húzódnak meg (Prentice et alii 1996. 192., Sümegi 2013. 170., Fischl–Reményi 2013. 734., Molnár–Nagy 2013. 34–35.). Az abiotikus környezeti stresszhatások (leginkább a hirtelen hőmérséklet-ingadozások és a csapadékellátottság, főleg az aszály) akár 60% terméscsökkenést is okozhatnak (Jones 2002. 187. – a módszertani kérdéseket illetően, Barnabás–Bedő 2013. 10., Varga–Veisz 2013. 86–87.). Aranyi Réka és munkatársai szerint a csapadékhiány okozta terméscsökkenés súlyossága függ a hiány időtartamától és mértékétől, illetve az érintett növények fejlettségi fokától. A korai, virágzási szakaszban bekövetkező vízhiány és a vele kapcsolatos csökkent netto CO_2 asszimiláció a kalászok számának és a kalászonkénti szemszámnak a csökkenését okozza. A virágzást (szemfejlődést) követően fellépő vízhiány gátolja a szemtelítettséget (Aranyi et alii 2014. 51.). John O`Shea és munkatársainak véleménye szerint a KB III-ban egy Kr. e. 1700 táján megjelenő száraz, aszályos időszak következett be (Sherwood et alii 2013. 139. skk.). Egy ilyen helyzetre utalhat az Ottomány–Földváron előkerült – apróbb szemű gabonamagvakból álló – második maglelet.

haszonnövényként az árpát használta (73,4%),[57] majd ezt követően áttért – a korszak többi közösségéhez hasonlóan – a tönköly alapú földművelésre (57,49%).[58] A fajlistában megjelenő taposott gyomok (*Bromus sp.*,[59] *Lolium temulentum*,[60] *Rumex acetosa*[61]) csekély aránya a gabonatáblák vagy a learatott gabona egy későbbi munkafázisban történő gondos tisztítását jelezheti (Fuller–Stevens 2009. 40. skk. – a folyamat többfázisú is lehet, Gyulai 2010. 103.).[62] A gabona tisztítása egyértelműsíti, hogy a kalászosokat emberi fogyasztásra szánták, nem takarmánynak (Reed 2016. 236–237.). A különböző munkafázisok esetében legalább egy – a háztartási egységek korporatív szintjén megvalósuló – együttműködést kell feltételeznünk. A gyökérnövények gyomnövényeinek fajlistabeli hiánya, a gabona szegetáliáitól való területi elkülönülésük szántógazdaságra mutat (Gyulai 2010. 63.). A kalászos kultúrák jellegzetes szegetális gyomnövényeinek (rozsnok/*Bromus sp*., szédítő vadóc/*Lolium temulentum*) a ruderális gyomnövényekkel (mezei sóska/*Rumex acetosa)* való társulása egymás szomszédságában található parlagok és megművelt területek mozaikszerű rendszerére utal (Nesbitt 2006. 8., Kuneš et alii 2015. 24–25., van Amerongen 2016. 187.). Gyulai Ferenc szerint a gabona között található magasszárú szegetális növények botanikai maradványai őszi vetésű gabonatáblákra és ezeknek a szár kétharmadánál levágott, sarlós aratására enged következtetni (Gyulai 2010. 103.).[63]

[57] A kutatás jelenlegi állapotában nem tudjuk megállapítani, hogy a Nagykároly–Bobáld tell lakói a középső bronzkor második szakaszában mindössze egy egyedi esetként vetettek ilyen nagy mennyiségben árpát, vagy ez lenne a közösség földművelésének sajátossága. Tény, hogy az Ér völgyében az eddigi tudásunk szerint alig termelnek árpát ebben az időszakban.

[58] A *Pyrenophora graminea* gomba okozta árpa levélcsíkosság, nedves és hidegebb időjárási körülmények között támadja meg a csírázó árpát. A fertőzött növények a kalászolás idejére elpusztulnak, komoly gazdasági kárt okozva (Mueller–Valè–Enneking 2003. 9.). Talán ez magyarázza a középső bronzkor második időszakában a Nagykárolyi-síkságon igen jelentős árpatermesztés eltűnését.

[59] A pázsitfűfélék családjába tartozó rozsnokfajták a nedves, nagy humusztartalmú talajokat kedvelik. Egyaránt nő a szántóföldeken, a füves és ruderális területeken vagy a parlagokon. Június végétől júliusig virágzik (Czimber–Varga 1999. 27., 49., 75. skk.).

[60] A korcsbúzának is nevezett mérgező szemtermésű szédítő vadóc főleg a téli árpa- és búzatáblák gyomnövénye. Megjelenése a parlagokon is gyakori. A hidegebb (15–20 ºC) időjárást és nedvesebb talajkörülményeket kedvelő éves növény gyepet nem létesít és csak egy-két füzért viselő szárat hajt (Holm et alii 1979. 391.). Mark Nesbitt a kizárólag a kalászos termőföldeken megjelenő gyomnövények közé sorolja. A szédítő vadóc magasabb szárú és nagyobb szemtermésű más perjeféléknél, szilárd kalászkorsójú változatát esetenként bevonták a mezőgazdaságilag termesztett növények közé (Kislev 1980. 361. skk., Nesbitt 2006. 9.).

[61] A réteken, legelőkön, nyirkos területeken és erdei tisztáson megjelenő, a keserűfűfélék (*Polygonaceae)* családjába tartozó magas vitamintartalmú levélzöldség bugatermésének érési időszaka június–augusztus. Savanykás ízéről és formájáról könnyen felismerhető, a népi gyógyászatban is használatos emberi fogyasztásra alkalmas növény (Paume 2013. 184.).

[62] Az évelő gyomnövények jelenlétét az ekés földművelés indikátoraként értékelték, míg ezek hiányát vagy csekély előfordulását az intenzív kapás mezőgazdasághoz vagy állandó parcellák műveléshez kötötték (Jones 2002. 188.). A haránt irányú szántás és ennek megfelelő sorba vetés csökkenti a gyomnövények mennyiségét (Fokkens 2005. 464.). A jelentősebb mennyiségű gyomnövénnyel szennyezett gabona rövidebb ideig raktározható (Hajnalová 2012. 162.). A gabonafélék és a táblában lévő gyomnövények egyidejű betakarítása során a gyomnövények aránya megközelíti az 1–5%-ot a betakarított termésben (Harrold–Nalewaja 1977. 389. skk., Filep et alii 2013. 193.). A gyomnövények hiányát magyarázhatja, hogy a talajváltó földművelés égetéssel kialakított parcelláin a tűz komoly kárt tett a földben lévő magokban és rhizómákban. Így a földterület megművelése első évben kevesebb talajmegmunkálást és gyomlálást igényelt (Ellenberg–Leuschner 2010. 770.). A növényzet leégetése utáni hamu növelte a talaj szerves anyag tartalmát, rövid idő alatt magas hozamú termést biztosítva. Francois Sigaut felhívja arra is a figyelmet, hogy a szántóföld kialakítását követő második és harmadik évben a gyomnövények aránya megnő (Sigaut 1975. 18. skk., 99.). Hasonló következtetéseket vontak le Erhard Schulz és munkatársai – egy égetéssel kialakított termőterület regenerálódását vizsgáló – ún. Forchtenberg-kísérlet során (Schulz et alii 2012. 291. skk.).

[63] A kutató véleménye szerint a rozsnok jelenléte trágyázatlan, magas tápértékű meszes lösztalajra utal, de a talajromlással is összeköthető. Amy Bogaard véleménye szerint is a gabona főleg ősszel került elvetésre (Bogaard 2005. 183.). Az őszi gabonát ritkábban támadta meg az üszög és a gabonarozsda (Mannó 1845. 98.) Andrew Sherratt meglátása szerint a bronzkor embere tavasszal vetett, maximálisan kihasználva a rendelkezésére álló területeket a téli legeltető állattartás alkalmával. A kutató ugyanakkor megjegyzi, hogy a téli vetés csökkentette legelőterület miatt az állatokat télen takarmányozták is (Sherratt 1980. 319. skk.).

A gabona sarlós aratására utalnak a Nagykároly–Bobáld tellen a 2017. évi régészeti kutatásakor egy kisméretű edényben talált szilex sarlóbetétek is.[64] Az Ottomány–Földvárról és a Várhegyről származó két ún. korai típusú bronzsarló és egy sarló öntőminta a középső bronzkor végi aratás munkafolyamatában és eszköztárában bekövetkezett változásokra utal (Falkenstein 2017. 2.).[65]

Amy Bogaard, Michael Charles és munkatársaik tágabb területekre kiterjedő – az intenzíven és extenzíven megművelt területek gyomszennyezettségét vizsgáló összehasonlító – kutatásai szerint a szegetáliák az őszi vetésű jelentősebb gabonatáblák, míg a libatopfélék (*Chenopodioideae*) főleg az intenzívebben megmunkált, kertgazdálkodásba fogott földek jellegzetes gyomnövényei (Jones et alii 1999. 167. skk., Bogaard et alii 2000. 129. skk., Bogaard et alii 2001. 1171. skk., Charles et alii 2002. 133. skk., Bogaard et alii 2005. 505. skk., Ellenberg– Leuschner 2010. 877. skk.).[66]

Az őszi vetésű gabonák nitrogénkioldása a talajból mérsékeltebb, így a földek termőképessége hosszabb ideig megőrződött. A kalászosok vetésidejének eltolódása csökkenthette az átlag terméshozamot. A különböző talajtípusoknak megfelelő ún. ideális vetési időszak – a gabona átlagos terméshozama, az éves csapadékmennyiség, a növények nitrogénfelvevő képessége és a talajerő visszapótlás függvényében – akár évente változhatott (Teixeira et alii 2016. 234.).

Az északnyugat-erdélyi középső bronzkori társadalmak – a Dorian Fuller és Chris Stevens javasolta gazdasági modell alapján (Fuller–Stevens 2009. 37. skk.) – a jelentősebb közösségi munkaerőt mobilizáló aratás[67] után csak a szükséges nagyobb utómunkálatokat végezhették el közösen.[68] Ezt követően a raktározott termés további feldolgozása a háztartások szintjén zajló napi feladat lehetett

[64] A sarlós aratás technikáit illetően lásd Anderson–Sigaut 2014. 90–91. Néprajzi párhuzamok alapján egy ember egy óra alatt átlagban 0,02 ha gabonát képes sarlóval learatni. Egy házközösség 1,8 ha területének learatása egy napi 10 órát dolgozó ember számára 9 napba tellett. Ez a munka kőbetétes fakeretű sarlókkal végezve jóval több ideig tarthatott, és nagyobb szemveszteséggel járt. A helyzetet bonyolíthatta, hogy a vetőmagnak szánt gabonát némileg később kellett betakarítani, hogy a szemek jobban beérjenek. A munka megfelelő időzítése igen fontos volt, mert a túlérett gabona aratásakor a szemek kipereghettek. A túlérett gabonát csak reggeli időszakban lehetett levágni nagyobb szemveszteség nélkül. Utóbbi jelentősen meghosszabbította a betakarítás időtartamát (Mannó 1845. 100., Falkenstein 2009., 163., Hajnalová–Dreslerová 2010. 177., van Amerongen 2016. 174., Falkenstein 2017. 2.).

[65] A régészeti leletek tipokronológiai vizsgálatát illetően lásd Molnár 2011. 274., 33. jegyzet!

[66] Nem tudjuk pontosan, hogy a gabonának kerti körülményekhez hasonló kistáblás termesztésekor megjelenő gyomok libatopfélékkel társult szegetáliákkal állnak-e. A közelmúltból, illetve napjainkból ismert tradicionális kistáblás gabonatermesztés nem követi a kertgazdákodás kritériumait (Jones et alii 1999. 168. skk.). Az összehasolító kutatások kiterjedtek Evvia szigeti (Közép-Görögország) és asztúriai (Északnyugat-Spanyolország) hagyományosan megművelt területekre. Az Evvia szigeti kis kiterjedésű, intenzív megmunkálású, trágyázott kertek eléggé gyomosak voltak: elsősorban a libatopfélék voltak túlsúlyban. Az Asztúriában végzett kísérletek alkalmával az őszi vetésű tönköly- és alakortáblák – vetésforgóban kölessel kombinált – termesztésekor a gabonatáblában a libatopfélék (*Chenopodioideae*) és a szegetális gyomnövények (*Secalietea*) keverten jelentek meg (Bogaard et alii 2000. 130–131., Charles et alii 2002. 137. skk.). A szegetáliák elsősorban ősszel, a libatop-félék pedig főleg tavasszal csírázó gyomnövények, de mindkét csoport esetében vannak kivételek. Keveredésük aránya a magleletekben a vetés idejét és a művelés intenzitását tükrözi (Bogaard et alii 2005. 505–506., Ellenberg–Leuschner 2010. 877. skk.).

[67] A gabonát középhosszú szárral (a levélfülecske/auricula és a föld közötti távolság felénél) vágták le, a szalmát utólag takarmányozásra vagy a házak fedésére használva fel. Egyes gabonafajták, mint a tönke, nem nő egyenletes magasságúra (Hajnalová 2012. 160., Gyulai 2010. 103.).

[68] Az ún. alföldi földművelési mód esetében a learatott gabonának a szántóföld végében/közelében elhelyezkedő szérűn való vontatása/szállítása (az alacsony négykerekű szekereken ún. vontatókocsin való megfelelő szállítás kisebb szemveszteséggel járt) és nyomtatása komoly munkaszervezést, jelentősebb emberi és állati munkaerőt igényelt (Balassa–Ortutay 1980. 186. skk., Györffy 1983. 136. skk.).

(Fuller–Stevens 2009. 40., Hajnalová 2012. 113–114., 158–159., Reed 2016. 236.).[69] A tönköly és tönke közé gyakran keveredő rozsnokot valószínűleg a gabonával együtt fogyasztották (McIntosh 2006. 102., Reed 2016. 202.).[70]

A zöldségfélék (*Leguminosae*, 0,03%), a tarlórépa (*Brassica rapa*, 0,014%),[71] a lednek (*Vicia ervilia*, 0,014%)[72] és a borsó (*Pisum sativum*, 0,014%)[73] alacsony aránya – egyelőre – egy inkább élelemkiegészítő jellegű kertgazdálkodás képét vetíti elénk, elsősorban a Nagykárolyi-síkságon.[74] A toxikus aminosavakat és alkaloidokat tartalmazó lednek emberi fogyasztásra alkalmassá tétele megelőző áztatást és hosszabb főzést igényelt (Kniessel et alii 2015. 278.). Táplálékkiegészítő jellegű lehetett a vadon élő növények és bogyók (húsos som/*Cornus mas.*, fekete bodza/*Sambucus nigra,* gyalogbodza/*Sambucus* cf. *ebulus*, tölgyfa makk/*Quercus robur*) szezonális gyűjtése is. A vadon termő növények vitamindús terméseinek fogyasztása jelentős szerepet játszott a bronzkori ember egészségének megőrzésében (van Amerongen 2016a. 3. skk.). Az ehető vadon termő táplálóknövények begyűjtése és étkezésbeli hasznosítása ugyanakkor komoly tapasztalati tudást igényelt.[75]

---

[69] A szakirodalom különbséget tesz a termelési és fogyasztási helyszínek között (Halstead 2002. 105.). A Nagykárolyi-síkságról és az Ér völgyéből származó magleletek településekről, a gabona fogyasztásának helyszíneiről származnak. A Károlyi-síkságon végzett régészeti feltárásoknak mindeddig pár agyaggal tapasztott falú tárológödröt sikerült dokumentálnia (Roman–Németi 1990. 41., Németi 1995. 125.), az eddig feltárt gazdasági épületek közül felszíni gabonasilókat/magtárakat nem ismerünk. A kutatás jelenlegi stádiumában úgy tűnik, a gabona tárolásának másik helye a lakóházak padlása volt. A mozsorföldvári tell magleleteinek (gabona és gyomnövény) döntő többsége szintén házpadlókról került elő (Reed 2016. 226.).

[70] Középső bronzkori és kora vaskori példák bizonyítják a gabonarozsnok fogyasztását (P. Hartyáni–Nováki–Patay 1968. 12. skk., Tomczynska–Wasylikowa 1988. 281. skk., Klichowska 1977. 36. skk., Gyulai 2012. 301–302.). Gyulai Ferenc szerint a libatop és a gabonarozsnok olyan, a háziasítás szintjét elérő szekunder növényfajta, amelyek szelekciós nyomás alatt álltak (pl. a rozsnok a búza gyomnövényeként szerezte meg a szilárd kalászkorsó és a nagymagvúság tulajdonságait), de a tell kultúrák korszakának végén kikerültek a termesztésből és nem váltak kultúrnövénnyé.

[71] A vadon is termő növény 35–150 grammnyi zöldjének fogyasztása egy napra elegendő mennyiségű C és A vitamint biztosít az emberi szervezetnek (van Amerongen 2016a. 4–5., Table 2.).

[72] Gyulai Ferenc úgy véli, hogy a Tószeg–Laposhalomról előkerült késő nagyrévi edény alján található vetési bükköny kását nemcsak ínségeledelként fogyasztották, a rozsnokot a gabonával együtt termesztették a korai és középső bronzkorban (P. Hartyáni–Nováki–Patay 1968. 22., Gyulai 2012. 303–304.). Daniel Zohary és szerzőtársai szerint Európa neolit társadalmai ismerték/termesztették a bükkönyformák rendjébe tartozó ledneket, ugyanakkor a lednek egy, a szegények által fogyasztott, elterjedt főzeléknövény volt Bulgária és Görögország területén (Zohary–Hopf–Weisz 2012. 92. skk.). Frank Falkenstein szerint a ledneket termesztik a Kárpát-Balkán térségben a II. évezred közepe táján (Falkenstein 2009. 160.). Dirk Enneking és munkatársai szerint csak éhínség idején fogyasztották, akkor is csak a betakarítását követő detoxifikálása után (Enneking 1995. 144., Francis et alii 1999. 379.). Az őszi/téli vetésű, közepes termőtalajon is jó terméshozamú (300–800 kg/ha) rossz ízű lednek átmosás/főzés/fermentáció nélkül mérgező, alkalmatlan emberi fogyasztásra. A lóbabnál (*Vicia faba*) a korokozókkal szemben sokkal ellenállóbb *Vicia ervilia* korai vetése jelentős termésvesztességgel jár. A többi között toxikus aminosavakat és alkaloidákat tartalmazó növényt inkább állati takarmánynak tartják. Magas fehérjetartalma (27–30%) miatt főleg a marhafélék és juhok takarmánynövényeként szerepelt, elősegítve a pestises megbetegedések elkerülését (Enneking et alii 1995. 141., 143–144., Francis et alii 1999. 379., (skk.,) Millner–Enneking 2014. 255–256., Kniessel et alii 2015. 278.).

[73] A borsó a Kárpát-Balkán térségben a II. évezred közepe táján jelent meg (Falkenstein 2009. 160.).

[74] A borsó és a bükköny termesztése teljesen általánossá vált a Kárpát-medencében a középső bronzkor harmadik szakaszában (Gyulai 2010. 103.). Jutta Kneissel és munkatársainak meglátása, hogy a hüvelyesek termesztése vetésforgó vagy vegyes termesztési módszerek alkalmazására utal (Kniessel et alii 2015. 275–276.).

[75] Baltikumi néprajzi példák bizonyítják az édes termésű *Quercus virgiliana* fák helyéről a generációról generációra szájhagyomány útján terjedő ismeretét. A makkot a magas tanin tartalma miatt fogyasztása előtt be kell áztatni és főzni/pörkölni kell ((Kroll 1998. 310., Kniessel et alii 2015. 279.).

Összegzés

Az északnyugat-erdélyi középső bronzkori közösségek kisebb szántókat megdolgozó intenzív gazdasága kellőképpen megbízható, rugalmas és változatos szubzisztenciát biztosított az ökológiai egyensúly veszélyeztetése nélkül.[76] A korábbi történeti korszakokhoz képest Európa-szerte megnőtt a termesztett és a begyűjtött növények száma (Kneisel et alii 2015. 275.). A környezet egyre fokozódó kiaknázásának folyamatában a középső bronzkori közösség gazdasági tájhasználata kiterjed egyaránt az ártéri területekre és a száraztérszíni löszös felszínekre. A létfenntartó vegyes gazdaságú, viszonylag kis létszámú közösségek „gyűjtőterületeit" (Binford 1982. 6–7., Renfrew–Bahn 1999. 242.) a telepekhez közel, maximum egy napi járóföld (5–6 km) sugarú körben kell keresnünk (van Amerongen 2016. 58.).[77] A tapasztalati tudásra alapozó mezőgazdasági stratégiák gyümölcs- és kertgazdálkodással, valamint állattenyésztéssel való kombinálása tovább csökkenthette a létfenntartás rövidtávú kockázatait (Butzer 1996. 146., Harding 2000. 143. skk., Halstead 2002. 108., Jaeger 2011. 153.). A tell-lakó közösségek tagjainak a kor viszonylatában jó életminősége lehetett.[78]

Irodalom

Akeret 2005.

Örni Akeret: Plant remains from a Bell Beaker site in Switzerland at the beginnings of Triticum spelta cultivation in Europe. *Vegetation History and Archaeobotany* 14: 4. 2005. 279–286.

van Amerongen 2016.

Yvonne van Amerongen: Wild West Frisia. The Role of Domestic and Wild Resource Exploitation in Bronze Age Subsistence. Archaeological Studies Leiden University 33. Leiden University Press, Leiden 2016.

van Amerongen 2016a

Yvonne van Amerongen: Expect the unexpected: the vital need for wild plants in a Bronze Age farmer's diet. *Open Journal of Archaeometry* 3: 6284. 2016. 1–6.

Anders–Raczky 2013. 80–81

Anders Alexandra – Raczky Pál: Háztartások és települési egységek viszonya Polgár-Csőszhalom késő-neolitikus lelőhelyén. [The relation between households and settlement units at the Late Neolithic settlement of Polgár-Csőszhalom.] In: *Őrségészeti levelek* 13. 2011. *ΜΩΜΩΣ* VII. Őskoros Kutatók VII. Összejövetele, 2011. március 16–18. Százhalombatta,

[76] Paul Halstead véleménye szerint a moduláris szerkezetű társadalmak szubzisztenciális gazdaságának alapját a kisebb kiterjedésű intenzív (gyomlálás, trágyázás, esetleg öntözés) földművelés és a helyhez kötött, kevert fajtákat tartó állatgazdálkodás (*sedentary small scale mixed livestock keeping*) képezte. A hierarchikus, rétegződöttebb társadalmak gazdaságára kiterjedtebb parlagoltató, specializáltabb extenzív szántógazdaság jellemző. Utóbbi környezetátalakító hatása jelentősebb az intenzív földművelésénél (Halstead 2002. 106. skk.). Katherine Willis és munkatársai az északkelet-magyarországi Kelemér–Kis-Mohos-tó üledékrétegeinek interdiszciplináris vizsgalata során rámutattak, hogy a Kr. e. 600 előtt bekövetkezett talajromlásokat és környezeti változásokat követően az ökológiai egyensúly mindig helyreállt. A kutatók véleménye szerint összefüggés van az őskori településhálózat sűrűsége és a talajromlás között, de a környezet maradandó változása csak a kora vaskor végétől figyelhető meg (Willis et alii 1998. 107., 111.).

[77] A Nagykároly–Bobáld tell gazdasági szempontból kiaknázott területeinek lokalizálását illetően lásd Németi–Molnár 2012. 68. skk.!

[78] Michael Smith az antik háztartások életkörülmény-indikátoraiként a birtokolt javakat és ezek változatosságát, a cserekapcsolatokat és a társadalmi kapcsolathálót, illetve az anyagi műveltség stílushálózatait említi (Smith 2015. 3.). Az életminőség, a táplálkozás, az egészségi állapot és erőnlét kapcsolatát illetően lásd Rosenstock et alii 2015. 129. skk.!

Matrica Múzeum. Szerk. Anders Alexandra – Kalla Gábor – Kiss Viktória – Kulcsár Gabriella – V. Szabó Gábor. Budapest 2013. 78–101.

Anderson–Sigaut 2014.
Patricia C. Anderson – François Sigaut: Introduction: Reasons in Variability of Harvesting Techniques and Tools. In: Early Agricultural Remnants and Technical Heritage (EARTH): 8000 years of Resiliance and Innovation 2. Eds. Annelou van Gijn – John C. Witthaker – Patricia C. Anderson. Oxbow Books, Oxford–Philadlephia 2014. 85–92.

Aranyi et alii 2014.
Aranyi Nikolett Réka – Szakács Éva – Lángné Molnár Márta – Hoffmann Borbála: Vízmegvonás hatása búza-árpa addíciós vonalakra tenyészedényes kísérletben. [The effect of water deficiency on wheat-barley addition lines in pot experiment.] In: Növénynemesítés a megújuló mezőgazdaságban. XX. Növénynemesítési Tudományos Nap, Budapest, 2014. március 18. Szerk. Veisz Ottó. A Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományok Osztályának Növénynemesítési Tudományos Bizottsága, Budapest 2014. 50–54.

Artursson 2010.
Magnus Artursson – Jens-Henrik Bech – Timothy Earle – Dániel Fuköh – Michael J. Kolb – Kristian Kristiansen – Johan Ling – Christian Mühlenbock – Christopher Prescott – Chris Sevara – Sebastiano Tusa – Claes Uhnér – Magdolna Vicze: Settlement Structure and Organisation. In: Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared. Eds. Timothy Earle – Kristian Kristiansen. Cambridge University Press, Cambridge 2010. 87–121.

Badea et alii 1983.
Lucian Badea – Petre Gâştescu – Valeria Amelia Velcea – Octavia Bogdan – Ioan Donisă – Şerban Dragomirescu – Nicolae Florea – Gheorghe Niculescu – Ana Popova-Cucu – Alexandru Roşu – Vasile Sencu: Geografia României. Geografia fizică. I. Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti 1983.

Bakels 2018.
Corrie Bakels: Maintaining fertility of Bronze Age arable land in the northwest Netherlands. In: Local communities in the Big World of prehistoric Northwest Europe. Analecta Praehistorica Leidensia 49. Eds. C.C. Bakels – Q.P.J. Bourgeois – D.R. Fontijn – R. Jansen. Sidestone Press, Leiden 2018. 65–76.

Balassa 1973.
Balassa Iván: Az eke és a szántás története Magyarországon. [Geschichte des Pfluges und Pflügens in Ungarn.] Akadémiai Kiadó, Budapest 1973.

Balassa–Ortutay 1980.
Balassa Iván – Ortutay Gyula: Magyar néprajz. Corvina Kiadó, Budapest 1980.

Bálint 2008.
Bálint András Ferenc: Őskori gabonatermesztési kísérlet a százhalombattai Régészeti Parkban. In: Oktatónapok Százhalombattán. Előadások a környezetrégészet, az örökségvédelem és az információs technológia régészeti alkalmazása köréből. EPOCH Módszertani füzetek. Szerk. Jerem Erzsébet – Mester Zsolt – Cseh Fuzsina. Archaeolingua Kiadó, Budapest 2008. 165–177.

Barett 1994.
John C. Barett: Fragments from Antiquity. An Archaeology of Social Life in Britain, 2900-1200 BC. Blackwell, Oxford 1994.

Barker 1985.
Graeme Barker: Prehistoric Farming in Europe. New Studies in Archaeology. Cambridge University Press, Cambridge 1985.
Barnabás–Bedő 2013.
Barnabás Beáta – Bedő Zoltán: Mindennapi kenyerünk. In: II. ATK Tudományos Nap. Velünk Élő Tudomány. Szerk. Janda Tibor. Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományi Kutatóközpont, Martonvásár 2013. 10–13.
Barta 2001.
Peter Barta: Absolute Dating of the Bronze Age in Slovakia: State of Research. In: ANODOS. Studies of Ancient World 1. Eds. Mária Novotná – Mária Dufková – Klára Kuzmová. Proceedings of the International Conference The Mediterranean and Central Europe in Contacts and Confrontations (from the Bonze Age until the End of Antique). Modra-Harmónia, 23-25.11.2000. Universitas Tyrnaviensis, Facultas Humanistica, Trnava 2001. 11–25.
Barton et alii 2010.
C. Michael Barton – Isaac I. Ullah – Sean Bergin: Land use, water and Mediterranean landscapes: modelling long-term dynamics of complex socio-ecological systems. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences* 368: Water and society: past, present and future. 2010. 5275–5297.
Behre 1988.
Karl Ernst Behre: The role of men in European vegetation history. In: Vegetation history. Handbook of vegetation science 7. Eds. Brian J. Huntley – Thompson Webb. Handbook of Vegetation Science 7. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht–Boston 1988. 633–672.
Bender 1967.
Donald R. Bender: A Refinement of the Concept of Household: Families, Co-residence, and Domestic Functions. *American Anthropologist* 69: 5. 1967. 493–504.
Benedek 1967.
Zoltán Benedek: Schimbările cursului Someşului şi al Crasnei în perioada pleistocenului superior şi a holocenului. [Die Flussrichtung der Samosch und Kraszna in Hochpleistozän und Holozän.] *StComSM* 1. 1967. 25–34.
Berglund 2003.
Björn E. Berglund: Human impact and climate changes synchronous events and a causal link? *Quaternary International* 105: 1. 2003. 7–12.
Binford 1982.
Lewis R. Binford: The Archaeology of Place. *Journal of Anthropological Archaeology* 1: 1. 1982. 5–31.
Bogaard 2004.
Amy Bogaard: Neolithic Farming in Central Europe. An archaeobotanical study of crop husbandry practices. Routledge, London 2004.
Bogaard 2005.
Amy Bogaard: 'Garden agriculture' and the Nature of Early Farming in Europe and the near East. *World Archaeology* 37: 2. 2005. 177–196.
Bogaard et alii 2000.
Amy Bogaard – Michael Charles – Paul Halstead – Glynis Jones: The Scale and Intensity of Cultivation: Evidence from Weed Ecology. In: Landscape and Land Use in Postglacial

Greece. Sheffield Studies in Aegean Archaeology. Eds. Paul Halstead – Charles Frederick. Sheffield Academic Press, Sheffield 2000. 129–134.

Bogaard et alii 2001.

Amy Bogaard – Glynis Jones – Michael Charles – John G. Hodgson: On the archaeobotanical inference of crop sowing time using the FIBS method. *Journal of Archaeological Science* 28. 2001. 1171–1183.

Bogaard et alii 2005.

Amy Bogaard – Glynis Jones – Mike Charles: The impact of crop processing on the reconstruction of crop sowing time and cultivation intensity from archaeobotanical weed evidence. *Vegetation History and Archaeobotany* 14: 4. 2005. 505–509.

Bogdan–Diaconeasa 1960.

Alexandru Bogdan – Băluţă Diaconeasa: Problema Eriului în lumina analizelor de polen. *Studia UBB Ser. II.* 1960. 141–155.

Bolohan et alii 2015.

Neculai Bolohan – Alexandru Gafincu – Iulian Stoleriu: Middle Bronze Age Chronology East of the Carpathian Area. A Bayesian Model. In: Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceeding of the International Colloquium from Târgu Mureş 2–4 October 2014. Bibliotheca Musei Marisiensis. Seria Archaeologica VIII. Eds. Rita E. Németh – Botond Rezi. Editura Mega, Târgu Mureş 2015. 131–146.

Bökönyi 1971.

Sándor Bökönyi: The Development and History of Domestic Animals in Hungary: The Neolithic Through the Middle Ages. *American Antropologist*. New Series 73: 3. 1971. 640–674.

Bökönyi 1988.

Sándor Bökönyi: Animal remains from Bronze Age tells of the Berettyó Valley. In: Bronze Age Tell Settlements of the Great Hungarian Plain 1. IPH 1. Eds. Tibor Kovács – Ilona Stanczik. 1988. 123–135.

Bradley 1978.

Richard Bradley: Prehistoric Field Systems in Britain and North-West Europe. A Review of Some Recent Work. *World Archaeology* 9: 3. 1978. 265–280.

Bronk Ramsey 2009.

Christopher Bronk Ramsey: Bayesian Analysis of Radiocarbon Dates. *Radiocarbon* 51: 1. 2009. 337–360.

Brück 2000.

Joanna Brück: Settlement, Landscape and Social Identity: The Early-Middle Bronze Age Transition in Wessex, Sussex and the Thames Valley. *Oxford Journal of Archaeology* 19: 3. 2000. 273–300.

Butzer 1996.

Karl W. Butzer: Ecology in the Long View: settlement Histories, Agrosystemic Strategies and Ecological Performance. *Journal of Field Archaeology* 23: 2. 1996. 141–150.

Carballo–Roscoe–Feinman 2014.

David M. Carballo – Paul Roscoe – Gary M. Feinman: Cooperation and Collective Action in the Cultural Evolution of Complex Societies. *Journal of Archaeological Method Theory* 21: 1. 2012. (2014) 98–133.

Cârciumaru 1996.

Marin Cârciumariu: Paleoetnobotanica. Studii în preistoria şi protoistoria României. (istoria agriculturii din România). [Paleoethnobotany. Researches in the Prehistory and the Protohistory of Romania.] Editura Glasul Bucovinei – Helios, Iaşi 1996.

Cârciumaru–Pleşa–Mărgărit 2005.

Marin Cârciumaru – Mariana Pleşa – Monica Mărgărit: Omul şi Plantele. Manual de analiză carpologică. Biblioteca Muzeului Naţional. Ser. Cercetări Pluridisciplinare VIII. Editura Cetatea de Scaun,Târgovişte 2005.

Charles et alii 2002.

Michael Charles – Amy Bogaard – Glynis Jones – John Hodgson – Paul Halstead: Towards the archaeobotanical identification of intensive cereal cultivation: present-day ecological investigation in the mountains of Asturias, northwest Spain. *Vegetation History and Archaeobotany* 11: 2. 2002. 133–142.

Chidioşan 1984.

Nicolae Chidioşan: Prelucrarea osului în aşezările culturii Otomani din nord-vestul României. [Façonnage de l'os dans les habitats de la culture Otomani du Nord-Ouest de la Roumanie.] *Crisia* XIV. 1984. 27–51.

Choyke–Bartosiewicz 2000.

Alice M. Choyke – László Bartosiewicz: Bronze Age animal exploitations on the Central Great Hungarian Plain. *Acta ArchHung* LI: 1–4. 1999/2000. (2000) 43–70.

Ciugudean–Quinn 2015.

Horia Ciugudean – Colin P. Quinn: The End of the Wietenberg Culture in the Light of new 14C Dates and its Chronological Relation Towards the Noua Culture. In: Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceeding of the International Colloquium from Târgu Mureş 2–4 October 2014. Bibliotheca Musei Marisiensis. Seria Archaeologica VIII. Eds. Rita E. Németh – Botond Rezi. Editura Mega, Târgu Mureş 2015. 147–178.

Ciută 2007.

Beatrice Ciută: Câteva consideraţii de ordin paleoetnobotanic privind utilizarea fructelor de quercus sp. în cadrul dietei umane în preistorie. [Paleoetnobotanical Considerations regarding Various Uses of Quercus Sp. Acorns within Human Diet in Prehistory Times.] *Apulum* XLIV: 1. 2007. 53–58.

Ciută 2009.

Beatrice Ciută: Cultivarea Plantelor în Pre- şi Protoistoria Bazinului Intracarpatic din România. Analize statistice şi spaţiale efectuate asupra macroresturilor vegetale. Bibliotheca Brukenthal XXXIV. Ed. Sabin Adrian Luca. Editura ALTIP, Alba Iulia 2009.

Ciută 2012.

Beatrice Ciută: Plant species within the diet of Prehistoric communities from Transylvania. Editura Mega, Cluj-Napoca 2012.

Ciută–Molnár 2014.

Beatrice Ciută – Molnár Zsolt: Contribuţii la dieta comunităţilor Otomani din situl Carei-Bobald. [Contributions regarding vegetal diet of the Middle Bronze Age Otomani community from Carei-Bobald tell settlement.] *Terra Sebus* VI. 2014. 87–99.

Czimber–Varga 1999.

Czimber Gyula – Varga János: A rozsnok (Bromus L.) fajok. [The Hungarian Brome, Bromus inermis Leyss.] In: Magyarország Kultúrflórája VIII. Pázsitfűfélék I: 4. Kultúrflóra 68. Akadémiai Kiadó, Budapest 1999.

Dani 2005.
János Dani: The Pocsaj area in the Bronze Age. In: Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary. Eds. Erika Gál – Imola Juhász – Pál Sümegi. VAH XIX. 2005. 301–318.
Davis et alii 2003.
Basil Davis – Simon Brewer – Antony C. Stevenson – Joel Guiot: Data Contributors: The temperature of Europe during the Holocene reconstructed from pollen data. *Quaternary Science Reviews* 22. 2003. 1701–1716.
Dénes et alii 2013.
Dénes Andrea – Papp Nóra – Babai Dániel – Czúcz Bálint – Molnár Zsolt: Ehető, vadon termő növények és felhasználásuk a Kárpát-medencében élő magyarok körében néprajzi és etnobotanikai kutatások alapján. [Edible wild plants and their use based on ethnographic and ethnobotanical researches among Hungarian in the Carpathian Basin.] Dunántúli Dolgozatok (A) Természettudományi Sorozat 13. Janus Pannonius Múzeum, Pécs 2013. 1–42.
Dietrich 2014.
Laura Dietrich: Die mittlere und späte Bronzezeit und die ältere Eisenzeit in Südostsiebenbürgen aufgrund der Siedlung von Rotbav 1. UPA 248. 2014.
Dreslerová 2015.
Dagmar Dreslerová: Fields in Prehistoric Bohemia – Fact and Fiction. In: Agricultural and Pastoral Landscape in Pre-Industrial Society. Choises, Stability and Change. EARTH 3. Ed. Fèlix Retamero – Inge Schjellerup – Althea Davies. 2015. 109–124.
Duffy 2008.
Paul R. Duffy: A Körös-vidék bronzkori tell társadalmai. In: Körös-menti évezredek. Régészeti Ökológiai és Településtörténeti Kutatások a Körös-vidéken. Gyulai Katalógusok 13. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Gyula 2008. 107–148.
Duffy 2014.
Paul R. Duffy: Complexity and Autonomy in Bronze Age Europe: assessing cultural developments in Eastern Hungary. Prehistoric Research in the Körös Region 1. Archaeolingua, Budapest 2014.
Earle 1991.
Timothy Earle: Property Rights and Evolution of Chiefdoms. In: Chiefdoms: Power, Economy and Ideology. Ed. Timothy Earle. Cambridge University Press, Cambridge 1991. 71–99.
Earle 1998.
Timothy K. Earle: Property Rights and the Evolution of Hawaiian Chiefdoms. In: Property in Economic Contexts. Monographs in Economic Anthropology 14. Ed. Robert C. Hunt – Antonio Gilman. University Press of America, Lanham 1998. 98–118.
Earle 2002.
Timothy Earle: Bronze Age Economics. The Beginnings of Political Economies. Westwiev Press, Cambridge 2002.
Earle–Kolb 2010.
Timothy Earle – Michael J. Kolb – Magnus Artursson – Jens-Henrik Bech – Martin Mikkelsen – Magdolna Vicze: Regional Settlement Patterns. In: Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared. Ed. Timothy Earle – Kristian Kristiansen. Cambridge University Press, Cambridge 2010. 57–86.

Ellenberg–Leuschner 2010.
Heinz Ellenberg – Cheistoph Leuschner: Vegetation Mitteleuropas mit den Alpen: in ökologischer, dynamischer und historischer Sicht. Eugen Ulmer Verlag, Stuttgart 2010.
El Susi 2002.
Georgeta El Susi: Cercetări arheozoologice în aşezarea de epoca bronzului de la Carei-„Bobald" (judeţul Satu Mare). [Archaeozoological Researches in the Bronze Age Settlement from Carei-„Bobald" (Satu Mare District).]. *Thraco-Dacica* XXIII: 1–2. 2002. 243–265.
Emődi et alii 2011.
Emődi Andrea – Gyulai Ferenc – Hartman Mátyás – Tirczka Imre: Az alakor és a tönke termesztésbe való visszahozatalának vizsgálata. [The Analysis of the Possible Reintroduction of Einkorn and Emmer into Production.] *Tájökológiai Lapok* 9: 2. 2011. 447–454.
Endrődi–Gyulai 1999.
Anna Endrődi – Ferenc Gyulai: Soroksár-Várhegy. A Fortified Bronze Age Settlement in the Outskirts of Budapest. Plant Cultivation of Middle Bronze Age Fortified Settlements. *CommArchHung* 1999. 5–31.
Enneking 1995.
Dirk Enneking: Post-harvest detoxification: the key to alternative Vicia grain legumes? In: Lathyrus sativus and Human Lathyrism: Progress and Prospects. Proceedings of the 2nd International Colloquium on Lathyrus/Lathyrism, Dhaka, 10-12 December 1993. Eds. Harun K. M. Yusuf – Ferdinand Lambein. University of Dhaka, Dhaka 1995. 85–92.
Enneking et alii 1995.
Dirk Enneking – Abdou Lahlou – Ahmed Noutfia – Mustafa Bounejmate: Note on Vicia ervilia cultivation, utilisation and toxicity in Morocco. *Al Awamia* 89. 1995. 141–148.
Falkenstein 2009.
Frank Falkenstein: Zur Subsistenzwirtschaft der Bronzezeit in Mittel- und Südosteuropa. In: Die wirtschaftlichen Grundlagen der Bronzezeit Europas. / The economic foundations of the european Bronze Age. Forschungen zur Archäometrie und Altertumswissenschaft 4. Hersg. Martin Bartelheim – Harald Stäuble. Marie Leidorf Verlag, Rahden 2009. 147–176.
Falkenstein 2017.
Frank Falkenstein: Tradition und Innovation in der Bronzezeit Mitteleuropas. Aspecte der Agrar-, Verehrs- und Metalltechnologie. In: Phasenübergänge und Umbrüche in bronzezeitlichen Europa. Beiträge zur Sitzung der Arbeitsgemeinschaft Bronzezeit auf der 80. Jahrestagung Nordwestdeutschen Verbandes für Altertumsforschung. UPA 297. Herausgegeben von Dirk Brandherm und Bianka Nessel. 2017. 1–23.
Fall 1987.
Patricia L. Fall: Pollen taphonomy in a canyon stream. *Quaternary Research* 28: 3. 1987. 393–406.
Fărcaş–Tanţău 2004.
Sorina Fărcaş – Ioan Tanţău: The Human Presence in Pollen Diagrams from Romanian Carpathians. *Antaeus* 27. 2004. 227–234.
Feinman–Nicholas 2016.
Gary M. Feinman – Linda M. Nicholas: Framing the Rise and Variability of the Past Complex Societies. In: Alternative Pathways to Complexity. Collection of Essays on Arhitecture, Economics, Power and Cross-Cultural Anaysis in Honor of Richard E. Blanton. Ed. Lane F. Fargher – Verenice Y. Heredia Espinosa. University Press of Colorado, Boulder 2016. 271–307.

Feurdean 2005.

Angelica Feurdean: Holocene forest dynamics in northwestern Romania. *The Holocene* 15: 3. 2005. 435–446.

Feurdean et alii 2010.

Angelica Feurdean – Katherine J. Willis – Catherine L. Parr – Ioan Tanţău – Sorina Fărcaş: Post-glacial patterns in vegetation dynamics in Romania: homogenization or differentiation? *Journal of Biogeography* 37. 2010. 2197–2208.

Filep et alii 2013.

Filep Tibor – Győri Zoltán – Lehoczky Éva – Mazsu Nikolett: Gyommagvak: tápanyagforrás vagy toxikus szennyezés forrásai? In: II. ATK Tudományos Nap. Velünk Élő Tudomány. Szerk. Janda Tibor. Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományi Kutatóközpont, Martonvásár 2013. 193–196.

Fischl–Reményi 2013.

Klára P. Fischl – László Reményi: Interpretation Possibilities of the Bronze Age Tell Sites in the Carpathian Basin. In: Moments in Time Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday. Ősrégészeti tanulmányok. / Prehistoric Studies 1. Eds. Alexandra Anders – Gabriella Kulcsár – Gábor Kalla – Viktória Kiss – Gábor V. Szabó. Ősrégészeti Társaság / Prehistoric Society – Eötvös Lóránd University – L'Harmattan, Budapest 2013. 725–738.

Fischl et alii 2013.

Klára P. Fischl – Viktória Kiss – Gabriella Kulcsár – Vajk Szeverényi: Transformations in the Carpathian Basin around 1600 BC. In: 1600 – Kultureller Umbruch im Schatten des Thera-Ausbruchs? 4. Mitteldeutscher Archäologentag vom 14. bis. 16. Oktober 2011 in Halle (Saale) / 1600 – Cultural change in the shadow of the Thera-Eruption? 4th Archaeological Conference of Central Germany, October 14–16. in Halle (Saale). Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 9. Hrsgg Harald Meller – François Bertemes – Hans-Rudolf Bork – Roberto Risch. Landesmuseum für Vorgeschichte, Halle 2013. 355–371.

Fleming 1985.

Andrew Fleming: Land Tenure, Productivity, and Field System. In: Beyond Domestication in Prehistoric Europe. Investigations in Subsistence Archaeology and Social Complexity. Studies in Archaeology. Ed. Graeme Barker – Clive Gamble. Academic Press, London 1985. 129–146.

Fokkens 1986.

Harry Fokkens: From Shifting Cultivation to Short Fallow Cultivation: Late Neolithic Culture Change in the Nethelands Reconsidered. In: Op zoek naar mens en materiële cultuur. Feestbundel aangeboden aan J.D. van der Waals ter gelegenheid van zijn emiraat. Red. van Harry Fokkens – Pieteke Banga – Mette Bierma. Rijksuniversiteit, Groningen 1986. 5–19.

Fokkens 1998.

Harry Fokkens: Drowned Landscape. The Occupation of the Western Part of the Frisian-Drentian Plateau, 4400 BC – AD 500. ROB Rijksdienst voor het Oudhcidkundig Bodemonderzoek – Van Gorcum, Amersfoort–Assen 1998.

Fokkens 1999.

Harry Fokkens: Cattle and martiality: changing relations between man and landscape in the Late Neolithic and the Bronze Age. In: Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998. Ed. Charlotte Fabech – Jytte Ringtved. Jutland Archaeological Society, Århus 1999. 35–43.

Fokkens 2009.
Harry Fokkens: Die Wirtschaft der Nordischen Bronzezeit: mehr als Getreide saen und Viehzuchten. In: Die wirtschaftlichen Grundlagen der Bronzezeit Europas. / The economic foundations of the european Bronze Age. Hrsg. Martin Bartelheim – Harald Stäuble. Forschungen zur Archäometrie und Altertumswissenschaft 4. Marie Leidorf Verlag, Rahden 2009. 85–104.

Fokkens 2005.
Harry Fokkens: Mixed farming societies: a synthesis. In: The Prehistory of the Netherlands 1. Ed. L.P. Louwe Kooijmans – P.W. van den Broeke – H. Fokkens – A.L. van Gijn. Amsterdam University Press, Amsterdam 2005. 463–474.

Francis et alii 1999.
Clive M. Francis – Dirk Enneking – Afify Abd El Moneim: When and where will vetches have an impact as grain legumes? In: Linking Research and Marketing Opportunities for Pulses in the 21st Century. Proceedings of theThird International Food Legume Research Conference, Adelaide 1997. Current Plant Science and Biotechnology in Agriculture 34. Ed. R. Knight. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht–London 1999. 375–384.

French 2010.
Charles French (with contributions by Chad Heinzel, Pál Sümegi, and Johan Ling, Gianna Ayala, Sándor Gulyás, Michael J. Kolb, Gabriella Kovács, and Chris Severa): The Palaeo-Environments of Bronze Age Europe. In: Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared. Eds. Timothy Earle – Kristian Kristiansen. Cambridge University Press, Cambridge 2010. 34–56.

Fuller–Stevens 2009.
Dorian Q. Fuller – Chris J. Stevens: Agriculture and the Development of Complex Societies. An Archaeobotanical Agenda. In: From Foragers to Farmers. Papers in honour of Gordon C. Hillman. Ed. Andrew S. Fairbairn – Ehud Weiss. Oxbow Books, Oxford 2009. 37–57.

Furmánek–Veliačik–Vladár 1999.
Václav Furmánek – Ladislav Veliačik – Jozef Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Prähistorische Archaologie in Südoseuropa 15. Verlag Marie Leidorf, Rahden 1999.

Gál 2005.
Erika Gál: Animal remains from archaeological excavations in north-eastern Hungary. In: Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary. Eds. Erika Gál – Imola Juhász – Pál Sümegi. VAH XIX. 2005. 127–174.

Gašaj 2002.
Darius Gašaj: Osady warowne i zycie gospodarcze. Fortified settlements and their economic life. In: Między Mykenami a Bałtykiem. Kultura Otomani-Füzeabony. [Between Mycenae and Baltic Sea. The Otomani-Füzeabony Culture.] Red. Jan Gancarski. Muzeum Podkarpackie – Państwowe Muzeum Archeologiczne, Krosno–Warsawa 2002. 21–49.

Geografia 1987.
Geografia României. III. Carpaţii Româneşti şi Depresiunea Transilvaniei. Eds. Lucian Badea – Dragoş Buga – Graţian Cioflica. Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti 1987.

Ghinea 2002.
Enciclopedia geografică a României. Ed. Dan Ghinea. Editura Enciclopedică, Bucureşti 2002.

Gibson 2008.
D. Blair Gibson: Agro-pastoralism and regional social organization in early Ireland. In: The Tribe and Polity in the Late Prehistoric Europe. Demography, Production and Exchange in the Evolution of Complex Social Systems. Ed. D. Blair Gibson – Michael N. Gesolowitz. Plenum Press, New York 1988. 41–68.
Glaser 1939.
Glaser Lajos: Az Alföld régi vízrajza és a települések. [L'antica idrografia della Pianura Ungherese e gli insediamenti.] *Földrajzi Közlemények* 67: 4. 1939. 297–308.
Gogâltan 2015.
Florin Gogâltan: The Early and Middle Bronze Age Chronology on the Eastern Frontier of the Carpathian Basin. Revisited after 15 Years. In: Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceeding of the International Colloquium from Târgu Mureş 2–4 October 2014. Bibliotheca Musei Marisiensis, Seria Archaeologica VIII. Eds. Rita E. Németh – Botond Rezi. Editura Mega, Târgu Mureş 2015. 53–95.
Goldmann 1982.
Klaus Goldmann: Märkischer Weinzen für Byzanz – zum Reisebericht Ibrahim Ibn Jakubs von 965/66. *Ausgrabungen in Berlin* 6. 1982. 197–210.
González-Ruibal 2006.
Alfredo González-Ruibal: House societies vs. kinship-based societies: An archaeological case from Iron Age Europe. *Journal of Anthropological Archaeology* 25. 2006. 144–173.
Greenfield 2010.
Haskel J. Greenfield: The Secondary Products Revolution: the past, the present and the future. *World Archaeology* 42: 1. 2010. 29–54.
Györffy 1983.
Györffy István: Alföldi népélet. Válogatott néprajzi tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta Selmeczi Kovács Attila. Gondolat Kiadó, Budapest 1983.
Gyulai 1992.
Ferenc Gyulai: Umwelt, Planzenbau, Ernährung. In: Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Hrsg. Walter Meier-Arendt. Museum für Vor- und Frühgeschichte – Archäologisches Museum, Frankfurt am Main 1992. 66–68.
Gyulai 1993.
Ferenc Gyulai: Environment and Agriculture in Bronze Age Hungary. Archeolingua. Series Minor 4. Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest 1993.
Gyulai 1997.
Gyulai Ferenc: Szenült szemtermések analitikai vizsgálata. [Analitic examination of carbonified crops.] *ZM* 8. 1997. 177–190.
Gyulai 1999.
Ferenc Gyulai: The einkorn as living part of an ancient landscape. In: Archaeology of the Bronze and Iron Age. Experimental Archaeology, Environmental Archaeology, Archaeological Parks. Proceedings of the International Archaeological Conference Százhalombatta, 3–7 October 1996. Archaeolingua 9. Eds. Erzsébet Jerem – Ildikó Poroszlai. Archaeoligua, Budapest 1999. 297–302.
Gyulai 2001.
Gyulai Ferenc: Archeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-medencében a régészeti-növénytani vizsgálatok alapján. Jószöveg kézikönyvek. Jószöveg Műhely Kiadó, Budapest 2001.

Gyulai 2003.
Gyulai Ferenc: A termesztett növények régészete. In: Magyar régészet az ezredfordulón. [Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium.] Szerk. Visy Zsolt. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma – Teleki László Alapítvány, Budapest 2003. 64–66.

Gyulai 2008.
Gyulai Ferenc: Történeti agrobiodiverzitás a Kárpát-medencében. In: Oktatónapok Százhalombattán. Előadások a környezetrégészet, az örökségvédelem és az információs technológia régészeti alkalmazása köréből. EPOCH Módszertani füzetek. Szerk. Jerem Erzsébet – Mester Zsolt – Cseh Fuzsina. Archaeolingua Kiadó, Budapest 2008. 121–128.

Gyulai 2010.
Ferenc Gyulai: Arcaeobotany in Hungary. Seed, fruit, food and beverage remains in the Carpathian Basin from the Neolithic to the Late Middle Ages. Archeolingua 21. Archaeolingua, Budapest 2010.

Gyulai 2012.
Gyulai Ferenc: Fajtahasználat és növénynemesítés az őskorban. [Grainvarieties and plantbreading in prehistoric ages.] In: *ΜΩΜΩΣ* IV. Őskoros Kutatók IV. Összejövetelének konferenciakötete, Debrecen 2005. március 22–24. Szerk. Kolozsi Barbara. Debreceni Déri Múzeum, Debrecen 2012. 299–311.

Haimovici 1987.
Sergiu Haimovici: Studiul paleofaunei din aşezarea eponimă a culturii Otomani – epoca bronzului. [L'étude de la paléofaune de l'établissement éponime de la culture d'Otomani – l'époque du bronz.] *Crisia* XVII. 1987. 37–54.

Hajnalová 1983.
Eva Hajnalová: Rastlinné zvyšky z opevnenej osady doby bronzovej (Jánove, časť Machalovce). [Pflanzenreste aus der bronzezeitlichen befestigten Ansiedlung in Machalovce, Ortsteil von Jánovce.] *ArchRozhl* 35: 6. 1983. 606–608.

Hajnalová 1991.
Eva Hajnalová: A clay loaf with glumes from Nižnea Myšľa (about 1500 BC.) (Czechoslovakia). In: Paleoethnobothany and Archaeology. International Work-Group of Paleoethnobotany. 8th Symposium Nitra–Nové Vozokany. Ed. Eva Hajnalová. *Acta Interdisciplinaria Archaeologica* 7. Archeologický ústav Slovenskej Akadémie Vied, Nitra 1991. 125–126.

Hajnalová 1993.
Eva Hajnalová: Oblie v Archeobotaniczkých nálezoch na Slovensku. *Acta Interdisciplinaria Archaeologica* 8. Archeologický ústav Slovenskej Akadémie Vied, Nitra 1993.

Hajnalová 1996.
Eva Hajnalová: Archeobotanické nálezy z Nižnej Myšle. [Archäobotanische Funde aus Nižná Myšľa.] *Študijne Zvesti* 32.1996. 131–138.

Hajnalová 2012.
Maria Hajnalová: Arheobotanika doby bronzovej na Slovensku. Štúdie ku klime, prírodnému prostrediu, polnohospodárstvu a paleoekonómii. Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra 2012.

Hajnalová–Dreslerová 2010.
Maria Hajnalová – Dagmar Dreslerová: Ethnobotany of einkorn and emmer in Romania and Slovakia: towards interpretation of archaeological evidence. *Památky archeologické* 101. 2010. 169–202.

Hajnalová–Furmánek–Marková 1999.

Eva Hajnalová – Václav Furmánek – Klára Marková: Eicheln aus dem Objekt aus dem Siedlung in Včelince. In: Aktuelle Probleme de Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Archaeologica Slovaca Monographiae – Communicationes 1. Hrsgg. Jozef Bátora – Jaroslav Peška. Archeologický ústav SAV, Nitra 1999. 231–239.

Halstead 1987.

Paul Halstead: Traditional and Ancient Rural Economy in Mediterranean Europe: Plus ça Change? *The Journal of Hellenic Studies* 107. 1987. 77–87.

Halstead 1989.

Paul Halstead: The economy has a normal surplus: economic stability and social change among early farming communities of Thessaly, Greece. In: Bad year economics. Cultural responses to risk and uncertinity. New directions in archaeology. Eds. Paul Halstead – John O'Shea. Cambridge Univerity Press, Cambridge 1989. 68–80.

Halstead 1995.

Paul Halstead: Plough and power: the economic and social significance of cultivation with ox-drawn ard in the Mediterranean. *Bulletin on Sumerian Agriculture* 8. 1995. 11–22.

Halstead 2002.

Paul Halstead: Agropastoral land use and landscape in later prehistoric Greece. *Saguntum* 5. 2002. 105–113.

Halstead–Isaakidou 2011.

Paul Halstead – Valasia Isaakidou: Revolutionary Secondary Products: the Development and Significance of Milking, Animal-Traction and Wool-Gathering in Later Prehistoric Europe and the Near East. In: Interweaving Worlds. Systemic Interactions in Eurasia, 7th to the 1st Millenia BC. Ed. Toby C. Wilkinson – Susan Sherratt – John Bennet. Oxbow Books, Oxford 2011. 61–76.

Halstead–O`Shea 1989.

Paul Halstead – John O'Shea: Introduction: cultural responses to risk and uncertainty. In: Bad year economics. Cultural responses to risk and uncertinity. New directions in archaeology. Eds. Paul Halstead – John O'Shea. Cambridge Univerity Press, Cambridge 1989. 1–7.

Harding 2000.

Antony F. Harding: European Societies in the Bronze Age. Cambridge world archaeology. Cambridge University Press, Cambridge 2000.

Harrold–Nalewaja 1977.

Robert L. Harrold – John. D. Nalewaja: Proximate, mineral and amino acid composition of 15 weed seeds. *Journal of Animal Science* 44. 1977. 389–394.

Harta 1982.

Harta Solurilor Judeţului Satu Mare (teritoriul agricol). Scara 1:100 000. Institutul de Geodezie, Fotogrametrie, Cartografie şi Organizarea teritoriului, Bucureşti 1982.

P. Hartyáni–Nováki–Patay 1968.

P. Hartyányi Borbála – Nováki Gyula – Patay Árpád: Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig I. [Samen- und Fruchtfunde aus Ungarn von Jungsteinzeit bis zum XVIII. Jahrhundert.] *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1967–1968. (1968) 5–84.

Hodder 1979.

Ian Hodder: Economic and Social Stress and Material Culture Patterning. *American Antiquity* 44: 3. 1979. 446–454.

Holm et alii 1979.
LeRoy G. Holm – Juan V. Pancho – James P. Herberger – Donald L. Plucknett: A geographical atlas of world weeds. John Wiley and Sons Publishing House, New York 1979.

Hunt 1998.
Robert C. Hunt: Properties of Property: Conceptual Issues. In: Property in Economic Contexts. Monographs in Economic Anthropology 14. Ed. Robert C. Hunt – Antonio Gilman. University Press of America, Lanham 1998. 7–27.

Isaakid6ou 2006.
Valasia Isaakidou: Ploughing with cows: Knossos and the 'Secondary Products Revolution'. In: Animals in the Neolithic of Britain and Europe. Neolithic Studies Group Seminar Papers 7. Ed. Dale Serjeantson – David Field. Oxbow Books, Oxford 2006. 95–112.

Jaeger 2010.
Mateusz Jaeger: Transkarpackie kontakty kultury Otomani-Füzesabony. [The Trans-Carpathian Contacts of the Otomani-Füzesabony Culture.] In: Transkarpackie kontakty kulturowe w epoce kamienia, brązu i wczesnej epoce żelaza. Ed. Jan Gancarski. Muzeum Podkarpackie w Krośnie, Krosno 2010. 313–330.

Jaeger 2011.
Mateusz Jaeger: The Relationship Between Man and Environment in the Current Stage of Reseach of Fortified Settlement in the Carpathian Basin in the First Half of 2nd Millenium BC. In: Antropogenic Pressure in Neolithic and Bronze Age on the Central European Lowlands. Studia nad Pradziejami Europy Środkowej / Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 8. Ed. Iwona Hildebrandt-Radke – Walter Dörfler – Janusz Czebreszuk – Johannes Müller. Rudolf Habelt Verlag, Poznań–Bonn 2011. 149–160.

Jaeger 2016.
Mateusz Jaeger: Bronze Age Fortified Settlements in Central Europe. Polskie Towarzystwo Historyczne. Studia nad Pradziejami Europy Środkowej / Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 17. Rudolph Habelt Verlag, Poznań–Bonn 2016.

Jaeger–Olexa 2014.
Mateusz Jaeger – Ladislav Olexa: The Metallurgists from Nižná Myšľa (Okr. Košice-Okolie/SK). A Contribution to the Discussion on the Metallurgy in Defensive Settlements of the Otomani-Füzesabony Culture. *ArchKorb* 44: 2. 2014. 163–176.

Jakab 2004.
Jakab Sámuel: Termőföldünk az őstelevény (talajismertető). Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2004.

Jakobson–Bradshaw 1981.
George L. Jacobson – Richard H. W. Bradshaw: The selection of sites for paleovegetational studies. *Quaternary Research* 16: 1. 1981. 80–96.

Johnson–Earle 2000.
Allen W. Johnson – Timothy Earle: Introduction. In: The evolution of human societies: from foraging group to agrarian state. Stanford University Press, Stanford 2000. 1–37.

Johnston 2013.
Robert Johnston: Bronze Age Fields and Land Division. In: The Oxford Handbook of European Bronze Age. Eds. Harry Fokkens – Anthony Harding. Oxford University Press, Oxford 2013. 311–327.

Jones 2002.

Glynis Jones: Weed ecology as a method for the archaeobotanical recognition of crop husbandry practices. *Acta Palaeobotanica* 42: 2. 2002. 185–193.

Jones et alii 1999.

Glynis Jones – Amy Bogaard – Paul Halstead – Michael Charles – Helen Smith: Identifying the Intensity of Crop Husbandry Practices on the Basis of Weed Floras. *Annual of the British School at Athens* 94. 1999. 167–189.

Juhász 2005.

Imola Juhász: Detecting anthropogenic impacts in the paleobotanical samples from Csaroda Nyíres-tó. In: Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary. Eds. Erika Gál – Imola Juhász – Pál Sümegi. VAH XIX. 2005. 55–65.

Kalla 2013.

Kalla Gábor: A háztartások régészete mint kutatási probléma. [Household archaeology as a research problem.] In: *Ősrégészeti levelek* 13. 2011. *ΜΩΜΩΣ* VII. Őskoros Kutatók VII. Összejövetele, 2011. március 16–18. Százhalombatta, Matrica Múzeum. Szerk. Anders Alexandra – Kalla Gábor – Kiss Viktória – Kulcsár Gabriella – V. Szabó Gábor. Budapest 2013. 9–36.

Kanstrup et alii 2014.

Marie Kanstrup – Mads K. Holst – Peter M. Jensen – Ingrid K. Thomsen – Bent T. Christensen: Searching for long-term trends in prehistoric manuring practice. $\delta^{15}N$ analyses of charred cereal grains from the 4th to the 1st millennium BC. *Journal of Archaeological Science* 51. 2014. 115–125.

Karácsonyi 1995a.

Carol Karácsonyi: Date istorice despre apele şi lucrările de hidroameliorații efectuate în nord-vestul României. (Cu referiri la modificările microclimatice edatice şi biocenotive survenite în urma acestor lucrări). [Données historiques sur les rivières et les travaux de hydroaméliorations effectués au nord-ouest de la Roumanie.] *StComSM* XI–XII. 1994–1995. (1995) 195–233.

Karácsonyi 1995b.

Carol Karácsonyi: Flora şi vegetaţia judeţului Satu Mare. [Flora und vegetation des Kreises Satu Mare.] Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare 1995.

Kavruk et alii 2014.

Valerii Kavruk – Dan-Lucian Buzea – Adela Mateş – Roxana Munteanu – Daniel Garvăn – Corneliu Beldiman – Björn Briewig: Şoimeni, comuna Păuleni-Ciuc, judeţul Harghita. Punct: „Dâmbul Cetăţii". *CronCercArh Campania* 2013. (2014) 135–137.

Kislev 1980.

Mordechai E. Kislev: Contenu d`un silo ablé de l'epoque du fer ancient. In: Tell Keisan (1971–1976). Un cité fénicienne en Galilée. Eds. Jacques Briend – Jean Baptiste Humbert. Orbis biblicus et orientalis. Series archaeologica 1. Gabalda – Vandenhoeck&Ruprecht – Editions Universitaires, Paris–Göttingen–Fribourg 1980. 361–379.

Kiss et alii 2013.

Kiss Tibor – Balla Krisztina – Bányai Judit – Veisz Ottó – Karsai Ildikó: Eltérő vetésidő hatása a búza (triticum aestivum L.) egyedfejlődésére. In: II. ATK Tudományos Nap. Velünk Élő Tudomány. Szerk. Janda Tibor. Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományi Kutatóközpont, Martonvásár 2013. 213–216.

Klichowska 1977.

Melania Klichowska: Rośliny uprawne i dziko rosnące z grodziska ludności kultury łużyckiej w Smuszewie, woj. Pilskie. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 28. 1977. 36–44.

Kniessel et alii 2015.

Jutta Kneisel – Marta Dal Corso – Wiebke Kirleis – Nicole Taylor – Verena Tiedke: The third food revolution? Common trends in economic and subsistence strategies in Bronze Age Europe. In: The Third Food Revolution? Setting the Bronze Age Table: Common Trends in Economic and Subsistence Strategies in Bronze Age Europe. Proceedings of the International Workshop "Socio-Environmental Dynamics over the Last 12,000 Years: The Creation of Landscapes III (15th – 18th April 2013)" in Kiel. Human Development in Landscapes 6. Eds. Jutta Kneisel – Marta Dal Corso – Wiebke Kirleis – Heiko Scholz – Nicole Taylor – Verena Tiedtke. UPA 623. 2015. 275–286.

Kroll 1998.

Helmut Kroll: Die Kultur- und Naturlandschaften des Titeler Plateaus im Spiegel der metallzeitlichen Pflanzenreste von Feudvar. [Biljni svet Titelskog platoa u bronzanom i gvozdenom dobu – paleobotanicka analiza biljnih ostataka praistorijskog naselja Feudvar.] In: Feudvar I. Das Plateau von Titel und die Šajkaška. Ausgrabungen und Forschungen in einer Mikroregion am Zusammenfluß von Donau. Hrsg. Bernhard Hänsel – Predrag Medović. Archäologische und naturwissenschaftliche Beiträge zu einer Kulturlandschaft [Titelski Plato i Sajkaska. Arheoloski i prirodnjacki prilozi o kultumoj slici podrucja.] Prähistorische Archäologie in Südoseuropa 13. Verlag Oetker/Voges Kiel 1998. 305–317.

Kuneš et alii 2015.

Petr Kuneš – Helena Svobodová-Svitavská – Jan Kolář – Maria Hajnalová – Vojtěch Abraham – Martin Macek – Peter Takáč – Péter Szabó: The origin of grasslands in the temperate forest zone of east-central Europe: long-term legacy of climate and human impact. *Quaternary Science Reviews* 116. 2015. 15–27.

Laslett 1972.

Peter Laslett: Intrduction: the history of the family. In: Household and Family in Past Time. Eds. Peter Laslett – Richard Wall. Cambridge University Press, Cambridge 1972. 1–89.

Lévi-Strauss 1983.

Claude Lévi Strauss: The Social Organization of the Kwakiutl. In: Claude Lévi Strauss: The Way of the Mask. Jonathan Cape Publisher Ltd., London 1983. 163–187.

Lindquist 1974.

Sven-Olof Lindquist: The development of the agrarian landscape on Gotland during the Early Iron Age. *Norvegian Archaeological Review* 7: 1. 1974. 6–32.

Lüning 2000.

Jens Lüning: Steinzeitliche Bauern in Deutschland. Die Landwirtschaft im Neolithikum. UPA 58. 2000.

Magyari et alii 2008.

Enikő Katalin Magyari – Gusztáv Jakab – Pál Sümegi – Gyula Szöőr: Holocene vegetation dynamics in the Bereg Plain, NE Hungary – the Báb-tava pollen and plant macrofossil record. *Acta GGM Debrecina*. *Geology, Geomorphology, Physical Geography Series* 3. 2008. 33–50.

Manning et alii 2018.

Sturt W. Manning – Carol Griggs – Brita Lorentzen – Christopher Bronk Ramsey – David Chivall – A. J. Timothy Jull – Todd E. Lange: Fluctuating radiocarbon offsets observed in

the southern Levant and implications for archaeological chronology debates. *PNAS* 115: 24. 2018. 6141–6146.

Mannó 1845.

Mannó Alajos: Mezőgazdaság' népszerű kézi könyve. Schlipf ötven aranyos pályadíjat nyert munkája után több hasznos jegyzetekkel bővítve Szabadon fordítá Mannó Alajos, a magyar királyi természet-tudományi társulat rendes tagja. Második és tetemesen megbővített és javított kiadás. Emich Gusztáv Nyomdája, Pest 1845.

Masson–Rosenstock 2011.

Astrid Masson – Eva Rosenstock: Das Rind in Vorgeschichte und traditioneller Landwirtschaft: archäologische und technologisch-ergologische Aspekte. *Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie*, *Ethnologie und Urgeschichte* 32. 2011. 81–106.

McIntosh 2006.

Jane McIntosh: Handbook to Life in Prehistoric Europe. Facts On File, New York 2006.

Medzihradszky–T. Bíró 2007.

Medzihradszky Zsófia – T. Bíró Katalin: Balaton környéki erdők a holocénben. [Holocene forests in the Surroundings of Lake Balaton.] In: Az Erdő és a Fa Régészete és Néprajza. (Kézművesipar-történeti megközelítésben.) / Archaeology and Ethnography of Forest and Wood (in Approximation of Handicraft History). Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 2. Szerk. Gömöri János. Magyar Tudományos Akadémia VEAB Soproni Tudós Társasága, Sopron 2007. 19–25.

Mikkola 2005.

Esa Mikkola: Mikkelin Orijärven muinaispeltovaiheet. [Ancient field phases of Mikkeli Orijärvi.] *Arkeologipäivät* 2004. (2005) 49–59.

Mikkola et alii 2015.

Esa Mikkola – Teija Alenius – Mika Lavento: Prehistoric Agriculture and the Ancient Fields of Orijärvi, Finland. In: Agricultural and Pastoral Landscape in Pre-Industrial Society. Choises, Stability and Change. EARTH 3. Ed. Fèlix Retamero – Inge Schjellerup – Althea Davies. 2015. 143–157.

Millner–Enneking 2014.

Naomi Millner – Dirk Enneking: Bitter Vetch (*Vicia ervilia*). Ancient Medicinal Crop and Farmers' Favorite for Feeding Livestock. In: New Lives for Ancient and Extinct Crops. Ed. Paul E. Minnis. University of Arizona Press, Chicago 2014. 254–268.

Millner–Gleason 1994.

Naomi F. Millner – Kathryn L. Gleason: Fertilizer in the Identification and Analysis of Cultivated Soil. In: The Archaeology of Garden and Field. Eds. Naomi F. Millner – Kathryn L. Gleason. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1994. 25–43.

Molnár 2011.

Zsolt Molnár: Metallurgie der Bronze auf die Otomani Gemeinschaften von die Carei Tiefebene und das Eriu Tal. *Acta ArchHung* 69: 2. 2011. 269–328.

Molnár 2014.

Zsolt Molnár: Contribuţii la cunoaşterea culturii Otomani din Nord-Vestul Transilvaniei. Ceramică şi metal. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 10. Eds. Sorin Cociş – Adrian Ursuţiu. Editura Mega, Cluj-Napoca 2014.

Molnár–Ciută 2017.

Zsolt Molnár – Beatrice Ciută: Aspects regarding the economy of the Otomani communities in North-Western Transylvania. Data concerning the Middle Bronze Age agriculture in light

of the investigations carried out in the Carei-Bobald tell. *Analele Banatului. Arheologie–Istorie* XXV. 2017. 57–90.

Molnár et alii 2014.
Zsolt Molnár – János Németi– Liviu Marta – Emese Apai – Nándor Hágó: Carei, jud. Satu Mare. Punct: Bobald I. *CronCercArh Campania* 2013. (2014) 25–27.

Molnár et alii 2017.
Zsolt Molnár – János Németi – Liviu Marta – Robert Gindele – Nándor Hágo – Norbert Kapcsos: Carei, jud. Satu Mare. Punct: Bobald I. *CronCercArh Campania* 2016. (2017) 36–37.

Molnár–Nagy 2013.
Zsolt Molnár – József Gábor Nagy: Habitat Models and Social Systems in Middle Bronze Age central north-western Transylvania. State of Research. *Acta Arhaeologica Carpatica* XLVIII. 2013. 5–86.

Mueller–Valè–Enneking 2003.
Karl Jozef Mueller – Giampiero Valè – Dirk Enneking: Selection of Resistant Spring Barley Accessions after Natural Infection with Leaf Stripe (*Pyrenophora Graminea*) under Organic Farming Conditions in Germany and by Sandwich Test. *Journal of Plant Pathology* 85**:** 1. 2003. 9–14.

Németh 2015.
Rita E. Németh: The Middle Bronze Age "Mass Grave" from Voivodeni–La Şcoală. A Chronological Approach. In: Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceeding of the International Colloquium from Târgu Mureş 2–4 October 2014. Bibliotheca Musei Marisiensis. Seria Archaeologica VIII. Eds. Rita E. Németh – Botond Rezi. Editura Mega, Târgu Mureş 2015. 179–200.

Németi 1995.
János Németi: Descoperirile arheologice de la Carei-Bobald (jud. Satu Mare) în anul 1994. [Archeological researches in Carei-Bobald, Satu Mare county, year 1994 (Preliminary report.] In: Cercetări arheologice în aria Nord-Tracă. Red. Valeriu Sîrbu. I. Institutul Român de Tracologie, Bucureşti 1995. 123–126.

Németi–Molnár 2007.
Németi János – Molnár Zsolt: A tell telepek fejlődése és vége a Nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében. [Entwicklung der Tellsiedlungen und deren Ende in der Ebene von Nagykároly und im Ér-Tal.] Sapentia könyvek 48. Stientia Kiadó, Kolozsvár 2007.

Németi–Molnár 2012.
Németi János – Molnár Zsolt: Bronzkori hatalmi központok Északnyugat-Erdélyben. A Nagykároly–Bobáld-tell. [Bronzezeitliche Machtzentren in Nordwest-Siebenbürgen: Der Tell von Carei-Bobáld.] Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék, Budapest 2012.

Nesbitt 2006.
Mark Nesbitt: Identification Guide for Near Eastern Grass Seeds. Institute of Archaeology, University College London, London 2006.

Netting 1990.
Robert McC. Netting: Population, permanent agriculture and polities: unpacking the evolutionary portmanteau. In: The Evolution of Political Systems: Sociopolitics in Small Scale Sedentary Societies. School of American Research Advanced Series. Ed. Steadmen Upham. Cambridge University Press, Cambridge 1990. 21–61.

Olexa 2002.

Ladislav Olexa: Kult, religous worship. In: Między Mykenami a Bałtykiem. Kultura Otomani-Füzeabony. / Between Mycenae and Baltic Sea. The Otomani-Füzeabony Culture. Red. Jan Gancarski. Muzeum Podkarpackie w Krośnie, Krosno–Warsawa 2002. 89–93.

Olexa–Jaeger 2015.

Ladislav Olexa – Mateusz Jaeger: Metalurgia kultury Otomani-Füzesabony w świetle datowań radiowęglowych grobów rzemieślników z cmentarzyska Nižná Myšľa. [Otomani-Füzesabony Culture Metallurgy and Radiocarbon Dating of Craftsmen's Graves from the Nižná Myšľa Burial Ground.] In: Pradziejowe osady obronne w Karpatach. Red. Jan Gancarski. Muzeum Podkarpackie, Krosno 2015. 149–170.

Olexa–Nováček 2015.

Ladislav Olexa – Tomáš Nováček: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Nižnej Myšli. Katalóg II (hroby 311–499). Archaeologica Slovaka Monographiae. Catalogi XV. Archeologický ústav Slovenskej Akadémie Vied, Nitra 2015.

Ordentlich 1963.

Иван Ордентлих: Поселения в Отомани в свете последних раскопок. *Dacia* VII. 1963. 115–138.

Ordentlich 1968.

Ivan Ordentlich: Depozitul de bronzuri de la Otomani. [Der Bronzedepotfund aus Otomani.] *ActaMN* 5. 1968. 397–404.

Ordentlich 1973.

Ivan Ordentlich: Cercetările arheologice de la Otomani şi Sălacea şi locul lor în contextul culturii Otomani. Teză de doctorat. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Facultatea de Istorie Fiolozofie, Iaşi 1973.

Ordentlich 1974.

Ivan Ordentlich: Aspecte privind cultura Otomani. [Aspects concerning the culture Otomani.] *Crisia* IV. 1974. 135–151.

O'Shea 1989.

John O'Shea: The role of wild resources in small-scale agricultural systems: tales from the Lakes and the Plains. In: Bad year economics. Cultural responses to risk and uncertinity. New directions in archaeology. Eds. Paul Halstead – John O'Shea. Cambridge Univerity Press, Cambridge 1989. 57–67.

Paume 2013.

Marie-Claude Paume: Ehető vadnövények. Füvek, virágok és salátafélék gyűjtése és felhasználása. Bioenergetic Kft., Budapest 2013.

Pearson et alii 2018.

Charlotte L. Pearson – Peter W. Brewer – David Brown – Timothy J. Heaton – Gregory W. L. Hodgins – A. J. Timothy Jull – Todd Lange – Matthew W. Salzer: Annual radiocarbon record indicates 16th century BCE date for the Thera eruption. *Science Advances* 2018: 4 (8), https://advances.sciencemag.org/content/4/8/eaar8241/tab-pdf

Prentice et alii 1996.

Colin I. Prentice – Jöel Guiot – Brian Huntley – Dominique Jolly – Rachid Cheddadi: Reconstructing biomes from palaeoecological data: a general method and its application to European pollen data at 0 and 6 ka. *Climate Dinamics* 12: 3. 1996. 185–194.

Puskás et alii 2014.

Puskás Árpád – Czimbalmos Ágnes – Győri Zoltán – Jóvér János: Őszi árpafajták összehasonlítása különböző vetésidőkben. [Comparison of winter barley varieties in different

sowing times]. In: Növénynemesítés a megújuló mezőgazdaságban. XX. Növénynemesítési Tudományos Nap, Budapest, 2014. március 18. Felelős szerkesztő: Veisz Ottó. A Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományok Osztályának Növénynemesítési Tudományos Bizottsága, Budapest 2014. 364–368.

Reed 2016.

Kelly Reed: Archaeobotanical analysis of Bronze Age Feudvar. In: Helmut Johannes Kroll – Kelly Reed: Die Archäobotanik. Feudvar III. Ausgrabungen und Forschungen in einer Mikroregion am Zusammenfluss von Donau und Theiß. Würzburger Studien zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 1. University Press, Würtzburg 2016. 197–297.

Reményi 2003.

Reményi László: Megjegyzések a Kárpát-medence középső bronzkori „virágkorának" kérdéséhez. *Ősrégészeti levelek* 5. 2003. 51–64.

Renfrew–Bahn 1999.

Colin Renfrew – Paul Bahn: Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat. Osiris Kiadó, Budapest 1999.

Roman–Németi 1990.

Petre Roman – János Németi: Date preliminare asupra cercetărilor de la Carei-„Bobald". [Einleitende Angaben der archäologischen Forschungen von Carei-„Bobald"]. *Thraco-Dacica* 11: 1–2. 1990. 39–47.

Roman–Németi 2003.

Petre Roman – János Németi: Carei, jud. Satu Mare. Punct: Bobald I. Cod sit: 136535.02. *CronCercArh Campania* 2002 (2003). 76–77.

Rosenstock et alii 2015.

Eva Rosenstock – Marcus Groß – Alisa Hujić – Alisa Scheibner: Back to Good Shape: Biological Standard of Living in the Copper and Bronze Ages and the Possible Role of Food. In: The Third Food Revolution? Setting the Bronze Age Table: Common Trends in Economic and Subsistence Strategies in Bronze Age Europe. Proceedings of the International Workshop "Socio-Environmental Dynamics over the Last 12,000 Years: The Creation of Landscapes III (15th–18th April 2013)" in Kiel. Human Development in Landscapes 6. Eds. Jutta Kneisel – Marta Dal Corso – Wiebke Kirleis – Heiko Scholz – Nicole Taylor – Verena Tiedtke. UPA 623. 2015. 121–152.

Roska 1942.

Roska Márton: Erdély régészeti repertóriuma 1. Őskor / Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum 1. Praehistorica. Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet, Kolozsvár 1942.

Rösch et alii 2015.

Manfred Rösch – Elske Fischer – Jutta Lechterbeck – Angelika Kleinmann – Marion Sillmann – Gegeensuvd Tserendorj – Lucia Wick: Bronze Age land-use and food production in Southwest Germany in light of botanical on-site and off-site data. In: The Third Food Revolution? Setting the Bronze Age Table: Common Trends in Economic and Subsistence Strategies in Bronze Age Europe. Proceedings of the International Workshop "Socio-Environmental Dynamics over the Last 12,000 Years: The Creation of Landscapes III (15th–18th April 2013)" in Kiel. Human Development in Landscapes 6. Eds. Jutta Kneisel – Marta Dal Corso – Wiebke Kirleis – Heiko Scholz – Nicole Taylor – Verena Tiedtke. 2015. UPA 623. 201–219.

Sahlins 1972.

Marshall Sahlins: Stone Age Economics. Aldine Atherton, Chicago–New York 1972.

Schulz et alii 2012.

Erhard Schulz – Harald Biester – Arno Bogenrieder – Eileen Eckmeier – Otto Ehrmann – Renate Gerlach – Mathias Hall – Christoph Hartkopf-Fröder – Ludger Herrmann – Birgit Kury – Manfred Rösch – Wolfram Schier: How LongWill It Take? Regeneration of Vegetation and Soil after Clearing, Burning and Cultivation. The Forchtenberg-Experiment. In: Landscape Archaeology. Proceedings of the International Conference Held in Berlin, 6th–8th June 2012. Eds. Wiebke Bebermeier – Robert Hebenstreit – Elke Kaiser – Jan Krause. *eTopoi Journal for Ancient Studies* Special Volume 3. 2012. 291–295.

Sherratt 1997.

Andrew Sherratt: Economy and Society in Prehistoric Europe. Changing perspectives. University Press, Edinburgh 1997.

Sherratt 1980.

Andrew Sherratt: Water, soil and seasonality in early cereal cultivation. *World Archaeology* 11: 3. 1980. 313–330.

Sherratt 1981.

Andrew Sherratt: Plough and pastoralism: aspects of the secondary products revolution. In: Pattern of the Past: studies in honour of David Clarke. Ed. Ian Hodder – Glynn Isaac – Norman Hammond. Cambridge University Press, Cambridge 1981. 155–199.

Sherwood et alii 2013.

Sarah C. Sherwood – Jason D. Windingstad – Alex W. Barker – John M. O'Shea – W. Cullen Sherwood: Evidence for Holocene Aeolian Activity at the Close of the Middle Bronze Age in the Eastern Carpathian Basin. Geoarchaeological Results from the Mureş River Valley, Romania. *Geoarchaeology* 28: 2. 2013. 131–146.

Sigaut 1975.

Francois Sigaut: L'agriculture et le feu. Rôle et place du feu dans les techniques de préparation du champ de l'ancienne agriculture européenne. Cahiers des Études Rurales I. École des Hautes Études en Sciences Sociales and Mouton, Paris 1975.

Skoglund 2009.

Peter Skoglund: Beyond chiefs and networks. Corporate strategies in Bronze Age Scandinavia. *Journal of Social Archaeology* 9: 2. 2009. 200–219.

Slicher van Bath 1963.

Bernard Hendrik Slicher van Bath: The agrarian history of Western Europe, A.D. 500-1850. Edward Arnold Publisher, London 1963.

Slicher van Bath 1978.

Bernard Hendrik Slicher van Bath: Bijdragen tot de agrarische geschiedenis. Het Spectrum, Utrecht 1978.

Smith 2015.

Michael E. Smith: Quality of Life and Prosperity in Ancient Households and Communities. In: The Oxford Handbook of Historical Ecology and Applied Archaeology. Eds. Christian Isendahl – Daryl Stump. Oxford University Press, Oxford 2015. 1–15.

Sørensen 2010.

Marie Louise Stig Sørensen – Jens-Henrik Bech – Brigitta Kulcsárné-Berzsényi – Kristian Kristiansen – Christian Mühlenbock – Christopher Prescott – Magdolna Vicze: Households. In: Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe and Scandinavia Compared. Eds. Timothy Earle – Kristian Kristiansen. Cambridge University Press, Cambridge 2010. 122–154.

Speck et alii 2003.
Theo Speck – Willy Groenman van Waateringe – Maja Kooistra – Lideweij Bakker: Formation and land-use history of Celtic fields in north-west Europe – an interdisciplinary case study at Zeijen, The Netherlands. *European Journal of Archaeology* 6: 2. 2003. 141–174.

Stika–Heiss 2013a.
Hans-Peter Stika – Andreas G. Heiss: Archäobotanische Untersuchungen am bronzezeitlichen Tell von Százhalombatta-Földvár an der Donau in Ungarn. In: Von Sylt bis Kastanas. Festschrift für Helmut Johannes Kroll. Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 69–70. 2012–2013. Hrsgg. Claus von Carnap-Bornheim – Walter Dörfler – Wiebke Kirleis – Johannes Müller – Ulrich Müller. Wachholtz Verlag, Neumünster 2013. 411–427.

Stika–Heiss 2013b.
Hans-Peter Stika – Andreas G. Heiss: Plant Cultivation in the Bronze Age. In: The Oxford Handbook of the European Bronze Age. Eds. Harry Fokkens – Anthony Harding. University Press, Oxford 2013. 348–369.

Stika–Heiss 2013c.
Hans-Peter Stika – Andreas G. Heiss: Seeds from the Fire: Charred Plant Remains from Kristian Kristiansen's Excavations in Sweden, Denmark, Hungary and Sicily. In: Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen. BAR International Series 2508. Eds. Sophie Bergerbrant – Serena Sabatini. Archeopress, Oxford 2013. 77–86.

Sümegi 1998.
Sümegi Pál: Az utolsó 15000 év környezeti változásai és hatásuk az emberi kultúrákra Magyarországon. In: A régésztechnikusok kézikönyve. Panniculus Ser. B. 3. Szerk. Ilon Gábor. Panniculus Régiségtani Egylet, Szombathely 1998. 368–395.

Sümegi 1999.
Pál Sümegi: Reconstruction of flora, soil and landscape evolution and human impact on the Bereg Plain from the late–glacial up to the present based on palaeoecological analysis. In: The Upper Tisa Valley. Preparatory proposal for Ramsar site designation and an ecological background. Hungarian, Romanian, Slovakian and Ukrainian co–operation. Tiscia Monograph Series. Eds. Hamar József – Sárkány-Kiss Endre, Tisza Klub – Liga Pro Europa, Szeged–Szolnok–Târgu Mureş 1999. 173–204.

Sümegi 2003.
Sümegi Pál: A régészeti geológia és a történeti ökológia alapjai. JATEPress, Szeged 2003.

Sümegi 2004.
Pál Sümegi: The results of paleoenvironmental reconstructions and comparative geoarcheological analysis for the examined area. In: The Geohistory of Bátorliget Marshland. An Example for Reconstruction of Late Quaternary Environmental Changes and Past Human Impact from the Northeastern Part of the Carpathian Basin. Eds. Pál Sümegi – Sándor Gulyás. Archaeolingua, Budapest 2004. 301–348.

Sümegi 2005.
Pál Sümegi: Paleoenvironmental studies of the Pocsaj marsh. In: Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary. Eds. Erika Gál – Imola Juhász – Pál Sümegi. VAH XIX. 2005. 127–137.

Sümegi 2013.
Pál Sümegi: A comparative geoarchaeological report and environmental history of the Bronze Age tell of Polgár-Kenderföld. In: Hoard, Phase, Period? Round table conference

on the Koszider problem. Eds. Magdolna Vicze – Ildikó Poroszlai – Pál Sümegi. Matrica Museum, Százhalombatta 2013. 153–191.

Sümegi–Bodor 2000.

Pál Sümegi – Elvira Bodor: Sedimentological pollen and geoarchaeological analysis of core sequence at Tököl. In: Százhalombatta Archaeological Expedition (SAX) Annual Report 1. Eds. Ildikó Poroszlai – Magdolna Vicze. Matrica Museum, Százhalombatta 2000. 83–96.

Sümegi et alii 2012.

Sümegi Pál – Rudner Edina – Töröcsik Tünde: Magyarországi Pleisztocén végi és kora Holocén környezeti változások kronológiai, tér és időbeli rekonstrukciós problémái. [Environmental and chronologcal reconstruction problems during the Pleistocene/Holocen transition in Hungary.] In: *ΜΩΜΩΣ* IV. Őskoros Kutatók IV. Összejövetelének konferenciakötete, Debrecen 2005. március 22–24. Szerk. Kolozsi Barbara. Debreceni Déri Múzeum, Debrecen 2012. 279–298.

Tanţău et alii 2009.

Ioan Tanţău – Maurice Reille – Jacques-Louis de Beaulieu – Sorina Fărcaş – Simon Brewer: Holocene vegetation history in Romanian Subcarpathians. *Quaternary Research* 72. 2009. 164–173.

Teixeira et alii 2016.

Edmar I. Teixeira – Paul Johnstone – Emmanuel Chakwizira – John de Ruiter – Brendon Malcolm – Naomi Shaw – Robert Zyskowski – Edith Khaembah – Joanna Sharp – Esther Meenken – Patricia Fraser – Steve Thomas – Hamish Brown – Denis Curtin: Sources of variability in the effectiveness of winter cover crops for mitigating N leaching. *Agriculture, Ecosystems and Environment* 220. 2016. 226–235.

Tomczynska–Wasylikowa 1988.

Zofia Tomczynska – Krystyna Wasylikowa: Plant material from Hallstatt settlement at Kamieniec near Torun north Poland (A reinvestigation). In: Der prähistorische Mensch und seine Umwelt. Festschrift für Udelgard Körber-Grohne zum 65. Geburtstag. Landesdenkmalamt Baden-Württemberg. Hrsg. Hansjörg Küster. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 31. Konrad Theiss Verlag, Stuttgart 1988. 281–287.

Torma 1999.

Torma Andrea: Az ásatásokból előkerült gabonamagvak azonosításának kérdése. A kisérleti régészet lehetőségei. In: Százhalombattai Oktató Napok 1998. I. Kísérleti Régészet. Szerk. Poroszlai Ildikó – Vicze Magdolna. Matrica Múzeum – Archaeolingua Alapítvány, Budapest 1999. 63–76.

van der Veen 2010.

Marijke van der Veen: Agricultural innovation: invention and adoption or change and adaptation? *World Archaeology* 42: 1. 2010. 1–12.

Varga–Veisz 2013.

Varga Balázs – Veisz Ottó: A szimulált aszály hatásai az őszi búza produkciójára és vízforgalmára. In: II. ATK Tudományos Nap. Velünk Élő Tudomány. Szerk. Janda Tibor. Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományi Kutatóközpont, Martonvásár 2013. 80–88.

Vretemark 2010.

Maria Vretemark – Hans-Peter Stika – Brigitta Berzsényi – Peter Steen Henriksen: Subsistence Strategies. In: Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared. Eds. Timothy Earle – Kristian Kristiansen. Cambridge University Press, Cambridge 2010. 155–184.

Wasylikowa et alii 1991.
Krystyna Wasylikova – Marin Cârciumaru – Eva Hajnalová – Borbála P. Hartyáni – Galyna A. Pashkevich – Z.V. Yanushevich: East Central Europe. In: Progress in Old World Paleoethnobotany. A Retrospective View on the Occasion of 20 Years of International Work Group of Paleoethnobotany. Eds. Willey Van Zeist – Krystyna Wasylikowa – Karl-Ernst Behre. A.A. Balkema, Rotterdam–Brookfield 1991. 207–239.
Wilk 1983.
Richard R. Wilk: Little House in the Jungle: The Causes of Variation in House Size among Modern Kekchi Maya. *Journal of Anthropological Archaeology* 2. 1983. 96–116.
Willis 1997.
Katherine Jane Willis: The impact of Early Agriculture upon the Hungarian Landscape. In: Landscapes in flux Central and Easten Europe in Antiquity. Colloquia Pontiqa 3. Eds. John Chapman – Pavel Dolukhanov. Oxbow Books, Oxford 1997. 193–207.
Willis et alii 1998.
Katherine Jane Willis – Pál Sümegi – Mihály Braun – Keit D. Bennett – Albert Tóth: Prehistoric land degradation in Hungary: wo, how and why? *Antiquity* 72. 1998. 101–113.
Withlow et alii 2013.
Raymond Whitlow – Valerii Kavruk – Dan-Lucian Buzea – Björn Briewig: Radiocarbon data from the Cucuteni-Ariuşd levels at Păuleni-Ciuc (Ciomortan) "Dâmbul Cetăţii" Harghita County. *Acta Terrae Septemcastrensis* XII. 2013. 37–64.
Wright 2004.
James C. Wright: The Emergence of Leadership and the Rise of Civilization in the Aegean. In: The Emergence of Civilization Revisited. Sheffield Studies in Aegean Archaeology 6. Eds. John C. Barrett – Paul Halstead. Oxbow Books, Oxford 2004. 64–89.
Yanagisako 1979.
Sylvia Junko Yanagisako: Family and Household: The Analysis of Domestic Groups. *Annual Review of Anthropology* 8. 1979. 161–205.
Zohary–Hopf 2000.
Daniel Zohary – Maria Hopf: Domestication of plants in the Old World. Third edition. University Press, Oxford 2000.
Zohary–Hopf–Weisz 2012.
Daniel Zohary – Maria Hopf – Ehud Weiss: Domestication of Plants in the Old World. 4th edition. Oxford University Press, Oxford 2012.

Molnár Zsolt

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
RO–400084 Kolozsvár, M. Kogălniceanu (Farkas) u. 1.
e-mail: molnar_kovacs_zs@yahoo.com

Gyurka Orsolya

Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
H–4002 Debrecen, Pf. 400
e-mail: gyurka_orsi@yahoo.com

Data to the Middle Bronze Age agriculture of the tell communities from North Western Transylvania

The development of a so called mixed intensive farming based on intensive agriculture and animal husbandry in the surroundings of the fortified and multi-layered central settlements known as tells, changed the prehistoric environment of the region at a previously unknown level. Despite the marked social stratification and stricter societal organisation aimed at a more efficient exploitation of the existing resources, the respective settlements preserved their rural character throughout the period. With regard to the North Western Transylvanian Otomani communities, the image that is gradually emerging is that of a well organised, fairly hierarchic tell-community, with a complex social structure, composed of modular units.

Based on the unpublished radiocarbon from Romania and the C14 data (Wietenberg, Otomani-Gyulavarsánd and Füzesabony-Otomani Cultures), published in the Romanian, Hungarian, and Slovakian archaeological literature, from chronological point of view the Middle Bronze Age can be roughly framed between 2075–1530 BC.

The Carei Plain, the Eriu Valley and the North Eastern area of Hungary was part of a wider geographical region displaying the same vegetation. Comparing the results of palynological investigations made at different points in the Great Hungarian Plain, with the evaluation of samples from the Eriu Valley, we can state that the area of the Carei Plain comprised wooded steppe vegetation and a corresponding climate.

Due to the decomposition of organic matter and soil erosion, as well as the soil and organic matter washing in from the high banks on the Carei Plain, the soil became thicker, more waterlogged, with a high humus content (in excess of 7%), poor in mineral salts and phosphates.

The archaeological and archaeozoological data also reveals that the region's large agricultural and farming communities developed less extensive pastures and croplands through deforestation.

If we transpose the map of the Otomani settlement structure of the Carei Plain and Eriu Valley onto the region's soil map, it will become evident that the majority of the settlements are either situated on areas with fertile, soft mollisol type soils having high humus contents, or on medium moist hydromorphic soils. It would seem that the economic potential of certain areas was among the essential criteria when choosing the place for the founding of new settlements. For instance, the high baiscity mollisol chernozem soils from the surroundings of the tell at Carei-Bobald were quite suitable for high efficiency crop cultivation.

The agricultural activities of the Otomani communities of the Carei Plain and the Eriu Valley are further documented by certain archaeological finds, such as various agricultural implements made of animal bone, grinding stone, as well as the charred grains discovered in Otomani-Cetatea de Pământ and Carei-Bobald. Ii is beyond any doubt that the Middle Bronze Age communities from North Western Transylvania displayed a high degree of awareness with regard to the microclimatic and edaphic characteristics of their region, which in turn permitted them to assess in advance the rate of success of certain crops in particular areas.

The possible ecological changes occurred during the transition period between the Middle Bronze Age phase II and III probably determined the shift from the agricultural economy based overwhelmingly on the cultivation of emmer (*Triticum dicoccum,* 88.5%) and to a lesser degree of spelt (*Triticum spelta,* 44.7%) to the almost exclusive cultivation of spelt, which assured a high crop yield in the context of the new ecological situation during the transition period between the Otomani II and III phases in the Eriu Valley. This shift is even more evident on the Carei Plain, given that the

archaeobotanical material from the Middle Bronze Age II phase does not include evidence for spelt, however, during the next period this species becomes the dominant crop in the respective region (57.49%). The inhabitants of the Carei tell continued to use emmer as a secondary crop during the Middle Bronze Age III phase. The main difference is that the tell community from Carei-Bobald based its agriculture on the cultivation of barley during the Middle Bronze Age II phase (73.4%), shifting subsequently, along with the rest of the period's communities, to a spelt-based agriculture (57.49%).

The very low share of legumes (*Leguminosae*, 0.03%), field mustard (*Brassica rapa*, 0.014%), ervil (*Vicia ervilia*, 0.014%), and peas (*Pisum sativum*, 0.014%) indicates for the moment that horticulture had an ancillary role in the food production of the communities of the Carei Plain. A similar use was probably attributed to wild plants and berries, such as the vitamin rich cornelian/ *Cornus mas.*, the black elder/*Sambucus nigra,* the dwarf elder/*Sambucus* cf. *Ebulus*, and acorns/ *Quercus robur*, which were seasonally collected.

The intense cultivation of small crop fields by the North Western Transylvanian Otomani communities provided a reliable, flexible and diverse subsistence without disrupting the ecological balance. The empirical agricultural strategies included the additional cultivation of vegetables and fruits, which further reduced the risk of short term famines. The members of the Otomani communities enjoyed a fairly high standard of life according to the standards of the time.

Translated by Dávid Petruț

Zsolt Molnár

Babeș-Bolyai University
RO–400084 Cluj-Napoca, Strada M. Kogălniceanu 1.
e-mail: molnar_kovacs_zs@yahoo.com

Orsolya Gyurka

University of Debrecen,
Doctoral School of History and Ethnography
H–4002 Debrecen, Pf. 400
e-mail: gyurka_orsi@yahoo.com

Lévai típusú fibulatöredék Rákóczifalváról

Masek Zsófia

Istvánovits Eszter 60. születésnapjára

Bevezetés

Rákóczifalva–Bagi-földek 5–8–8A. lelőhelyen 2006–2007 folyamán az ELTE Régészettudományi Intézete egy sűrű – a többi között a szarmata kortól az avar korig lakott –, több korszakos települést és velük egykorú temetőket tárt fel. A lelőhelyen a humuszolás előtt és közben Bacskai István fémkereső műszeres kutatást végzett. Ennek eredménye volt egy kora avar kori arany emberfigura előkerülése is (Rácz 2012.). Jelen tanulmány szintén egy, a fémkeresős kutatás során előkerült szórványlelet, egy V. századi fibulatöredék közlését és értékelését tűzte ki célul.[1]

Az ún. Léva–Perse (Levice–Prša) vagy lévai típusú fibulatöredék 2006 folyamán került elő a 8A. lelőhelyről.[2] Az összefüggő lelőhely 8A. nevet kapott részén egy erősen rabolt körárkos szarmata temető (Masek 2014.), valamint szórványosan nyugat–keleti tájolású hun kori és gepida kori sírok is megtalálhatók voltak (fésűmellékleteiket ld. Masek 2016c. Kat. 12., 16., 18–20.). A településjelenségeket tekintve, a lelőhely középső és nyugati részén késő szarmata kori jelenségek is húzódtak kisebb számban. A gepida kori települési objektumok a lelőhely teljes egészét egyenletesen lefedték, a település nyugati és keleti irányban folytatódik a nyomvonalban (Masek 2016a., Masek 2016b., Masek 2018.). A régészeti feltárás előtt a 8A. lelőhely teljes felületén akácerdő húzódott, amelynek gyökerei és a tuskózás a régészeti jelenségeket roncsolhatta.

Az összetett kora népvándorlás kori szituáció miatt, és mert az előkerülés pontja ismeretlen, a lelet kulturális kontextusa bizonytalan. Természetesen az is lehetséges, hogy a tárgyat előkerülési pontja ismeretében sem lehetett volna objektumhoz vagy kisebb településrészhez kötni. Fő kutatási kérdésünk az, hogy részletes értékeléssel közelebb juthatunk-e ahhoz, hogy melyik településhorizonthoz tartozhatott a szórványlelet.

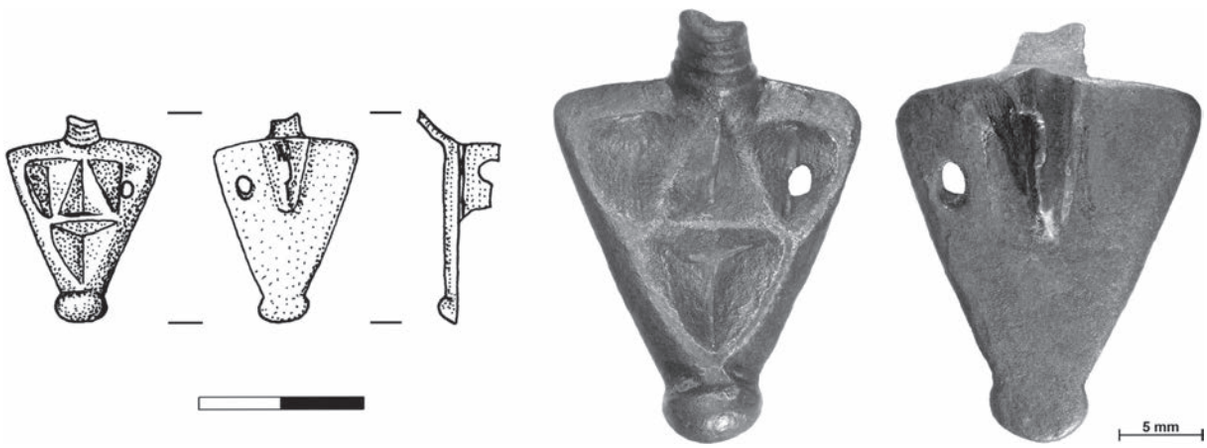
A tárgy leírása

Léva–Perse típusú, bronzból öntött fibula feje, töredékesen megmaradt kengyellel. A fej háromszög alakú, négy ékvésett dísze elnagyolt, életlen. Csúcsán egy ovális, viszonylag nagyméretű gomb ül. A kengyel keskeny és vékony, félovális átmetszetű, gerezdelt díszű. A díszítést az öntés

[1] A tanulmány az NKFI/OTKA NK-111-853 számú pályázat támogatásával készült. Köszönöm Miháczi-Pálfi Anettnek a kézirathoz fűzött értékes megjegyzéseit, valamint a mikroszkópos fényképfelvételek készítését!

[2] A megtalálás pontos helyszíne a lelőhelyen belül bizonytalan.

előtt alakították ki az öntőmintán. A rugólemez töredékes. Az egyik oldalsó ékvésés közepén a fejlemez perforált, a lyuk peremét a hátlapi oldalon eldolgozták. A jelenség inkább eldolgozott öntési hiba lehet, mint másodlagos használatra utaló nyom. Hossza 2,7 cm, szélessége 1,9 cm, magassága 1,3 cm, a fejlemez vastagsága 0,2 cm, a gomb átmérője 0,4×0,6 cm, a kengyel szélessége 0,5 cm, vastagsága 0,2 cm. Leltári száma: Damjanich János Múzeum 2007.07.000.34. (1. kép)

1. kép
Lévai típusú bronzfibula, Rákóczifalva–Bagi-földek 8A. lelőhely, szórvány
(rajz: Éber Magda, fotó: Miháczi-Pálfi Anett)

Fig. 1
Léva/Levice type bronze brooch, Rákóczifalva–Bagi-földek Site 8A, stray find
(drawing by Magda Éber, photo by Anett Miháczi-Pálfi)

A tárgytípus kutatástörténete és keltezése

A lévai kisfibulák típusát a közelmúltban többször, részletesen értékelték. A fibulatípus névadója Joachim Werner volt 1959-ben (Werner 1959. 427–431. A névadás kritikáját ld. Tomka 2010. 480., 9. jegyzet). Az azóta számos összefoglalást, térképezést megért téma kutatástörténetét Tomka Péter 2010-ben, a levéli fibula közlése során részletezte (Tomka 2010. 479–483.). 2013-ban egy részletes, számos példány képi ábrázolását is újraközlő tanulmány született a fibulatípusról Igor Gavrituhin tollából. Tomka Péter összegzését figyelembe véve és kiegészítve Gavrituhin további, elsősorban keleti összefoglalásokra is utalást tett (Gavritukhin 2013. 107. Az általa használt névadás – Levice–Tokari típus – kritikáját ld. Tomka 2010. 481. 21. jegyzet). A tárgy alföldi előfordulása sokáig három lelőhelyre korlátozódott: ez a Jászberény–Szőlő-dűlői sírcsoport, Csongrád–Kenderföldek/Kaszárnya temetője, valamint a bodrogmonostorszegi temető. Ugyan a lelőhelyek értékelése sok szempontból vitatott, mégis mindhárom kiemelkedő jelentőségű anyag igen régóta ismert és fontos sarokpontjai a korszak kutatásának.

A tárgytípust korábban a keleti eredetű tárgyak közé soroltuk. Ez a keltezési javaslatokban is jelentkezett. Bóna István (Bóna 1987. 119., Bóna 1991. 247–250.) Párducz Mihályhoz hasonlóan (Párducz 1959. 374–375. II. fibulatípus) a keletről hozott hun kori lelettípusok közt tárgyalta: értékelésüket összevonta a meót típusú tőrökkel, a kiöntőcsöves korsókkal, a kisméretű sasos csatokkal, a cikádafibulákkal, valamint a kifli alakú hajkarikákkal. A hunok elől menekülő, majd a hun birodalomba betagozódó népelemek nyugati irányú terjeszkedésével összekötött tárgytípus

keltezése, a történeti értékelésnek megfelelően, az V. század első fele lett. Emellett a nyugati szakirodalomban inkább az a keltezési javaslat vált elfogadottá, amely a típus elterjedését csak az V. század középső harmadára tette, nagyobb hangsúllyal a század közepe utáni évtizedekre (Werner 1959. 429., Tejral 2002. 318.). A közép-európai relatív kronológiai rendszerben keltezését ennek megfelelően a D2 horizont végére vagy a D2–D3 átmeneti fázisra teszik (pl. Tejral 2005. 117., 120.). Emellett egy még későbbi, a D3 periódusra vonatkozó keltezés vagy az V. század második felére vonatkozó általánosabb megjelölés is feltűnik az irodalomban (Tejral 2008. 258., Gavritukhin 2013. 114., 117., illetve részletesen Tomka 2010.).

Jaroslav Tejral a jászberényi sírcsoportot az V. század közepére vagy kora második felére keltezte (Tejral 1999. 258.), hasonlóan fogalmaz általában a csongrádi temetővel kapcsolatban is (a D2 periódus végéig vagy a D2/D3 horizontra, legalább 450 körülig: Tejral 1988. 268–269. vagy Tejral 1997. 345., 349.; a hun birodalom időszakára, a század közepéig: Tejral 2007. 81–82.). Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria a jászberényi sírcsoport kapcsán a fibulatípust a század középső harmadára – közepére (Istvánovits–Kulcsár 2008. 284–285.), míg Rácz Zsófia a jászberényi 1. sírt a D2/D3 periódusra keltezte (Rácz 2016. 307.). A máriapócsi fibulapárt kései tipológiai jegyei miatt az V. század 3. negyedére keltezték (Istvánovits–Kulcsár 2018. 90.). Kiss Attila a Szekszárd–palánki temető használatát rövid életűnek rekonstruálta és az V. század harmadik negyedére datálta. Az elemzés során felhívta a figyelmet a lévai típusú fibula időrendjével kapcsolatos ellentmondásokra is (Kiss 1996. 59., 61–62., 64–65.). Tomka Péter a kései tipológiai jegyeket mutató levéli fibulát, Kiss Attila értékeléséhez hasonlóan, a század harmadik negyedére keltezte (Tomka 2010. 484–485.).

A fibulatípus kialakulásának helyszíne szintén vitás kérdés: míg a kutatók egy része inkább Fekete-tenger-melléki eredettel számol, addig mások – Ambroz nyomán – a Kárpát-medencei kialakulás mellett érvelnek (Werner 1959. 431., Heinrich 1990. 94–95., Harhoiu 1997. 101–102.). Igor Gavrituhin a tárgytípus kialakulási területét a Kárpát-medence keleti és északi felére helyezte. A fibula főtípusának elterjedését egységessége és nagy elterjedési területe alapján mindenképpen még a hun birodalom virágkorára keltezte (Gavritukhin 2013. 114.). A jelenséget a hun birodalom politikai és kulturális egységesülésének folyamatával magyarázta. Az elméletet a régészeti anyag belső sajátosságai – a fibulák leletkontextusai –, valamint az ékvésés kialakulásának és párhuzamainak keltezése is támogatja (ehhez legutóbb ld. Tejral 2015. 348–349.). Emellett kiemelendő, hogy minden jel arra mutat: csak a fibulatípus kialakulását és széles körű elterjedését keltezhetjük a hun birodalom virágkorára, míg formai fejlődésének vége, használata és földbe kerülési ideje jóval később zárulhatott le (Gavritukhin 2013. 117.).

A rákóczifalvi fibula tipológiai sajátosságai

A rákóczifalvi töredék értékelésével kapcsolatban fejtörést nem csak az általános értékelés, hanem a tárgy egyedi tipológiai jegyei is okoznak. Angelika Heinrich (Holl) és Igor Gavrituhin elemzései alapján a legelterjedtebb széria példányai 60–66 mm hosszúak, fej- és láblemezükön 4–4 ékvésett dísz húzódik, háromszög alakú fejük és rombikus lábuk egy-egy gombbal ellátott, és a kengyel nagy részét egy csúcsos ovális (mandorla alakú) ékvésett dísz foglalja el. Ez a főtípus igen egységes és nagy területen elterjedt (Heinrich 1990., Gavritukhin 2013. 107–111.). Ide tartoznak a jászberényi, csongrádi és bodrogmonostorszegi fibulák is. A kisebb sorozatokat, változatokat a tipológiai fejlődés későbbi fokozataként értékelik. Köztük igen nagy elterjedésű, jól körülhatárolható csoportok, illetve egyedibb változatok is feltűnnek, amelyeket inkább földrajzi okokból csoportosítottak (pl. „Pannonia series” – Gavritukhin 2013. 112.). A változatos formákat

mutató keleti szériák – köztük a félkör alakú fejjel ellátott variáns – egy nyugat–keleti terjedés eredményei lehetnek, amelyek Gavrituhin szerint az V. század második felére keltezhetők.

A rákóczifalvi példány nem a fősorozatba tartozik. Speciális tipológiai jegyei közül legfontosabb a keskeny és vékony, gerezdelt díszű kengyel. Emellett gombja a kör alakú vagy sok esetben keskeny, megnyúlt formaváltozatok helyett nyomott gömb alakú, az átlagosnál szélesebb. Széles feje és életlen ékvésései segíthetnek a párhuzamok értékelésében. A fibulatípus általános jellemzői közé tartozik, hogy a fej- és láblemez hátoldalán, a szimmetriatengelyben alacsony borda húzódik végig (Gavritukhin 2013. 107.). Ez a borda a jászberényi és csongrádi példányokon egyértelműen megfigyelhető, míg a rákóczifalvi példányról hiányzik.

Gerezdelt díszű kengyellel nagyon kevés példány rendelkezik. Egyik analógiája a levéli darab. Ezt Gavrituhin a pannoniai sorozatba sorolta, amely három, igen különböző kialakítású példányból áll. A másik két fibula (Carnuntum és Halbturn) kengyele díszítetlen. A levéli fibula feje egyedi kialakítású, keskeny, ékvésett motívuma szokatlan; gerezdelt kengyele viszont vastag, masszív. A másik gerezdelt kengyelű párhuzam lelőhelye Ruszenszko (ma Rusze város része, Bulgária; *Sexaginta Prista* a moesiai limes mentén – Gavritukhin 2013. fig. 2: 6., 111., valamint fig. 6: 5., a térképen a 4. és 5. szám véletlenül felcserélve; a párhuzamot Tomka 2010. 483. is idézi). Szórványlelet a Duna partjáról (Haralambieva 1990. 80.). A kengyel metszete bizonytalan. Gavrituhin ezt a példányt a szélesebb fejű dunai–doni változat közé sorolja. A többségtől eltérően – és a fősorozathoz hasonlóan – a ruszei fibulának csak egy-egy gombja van a fej- és láblemez csúcsán; a fej csúcsán lévő a rákóczifalvihoz hasonlóan rövid, nyomott gömb alakú.

Fibulánk ez alapján az Al-Dunától a Donig elterjedt dunai–doni sorozat, valamint a Carnuntum–Halbturn–Levél lelőhelyek által fémjelzett pannoniai sorozat variánsának is tekinthető. A keleti elterjedésű altípussal kapcsolatban kiemelendő, hogy párhuzamunk a limes mellől, római katonai objektum lelőhelyéről származik. A pannoniai leletekkel kapcsolatban pedig fontos, hogy míg a carnuntumi és a levéli jól kidolgozott, egyedi formaváltozat, addig a halbturni nagyméretű, lapos és szögletes gombokkal ellátott, elnagyolt példány (Holl 1983. 45–48. Taf. 1.2; Gavritukhin 2013. fig. 2: 10.). A halbturni lelet a legújabban közölt alföldi leletünknek, a máriapócsi fibulapárnak a legközelebbi párhuzama, ami szintén a dunántúli és az alföldi anyag közti sajátos kapcsolatokra figyelmeztet (Istvánovits–Kulcsár 2018. 89–90.). Ahogyan Tomka Péter és Igor Gavrituhin megállapította, az egyedi pannoniai példányok a fősorozatból fejlődött, tipológiailag későbbi formaváltozatok, és Gavrituhin bizonyos kapcsolatokra is felhívta a figyelmet a keleti variánsok esetében (Gavritukhin 2013. 118.). Emellett a kései balkáni darabokat szintén keleti kapcsolatokkal magyarázza.[3]

A gerezdelt kengyelhez közelít egy formaváltozat, amikor csak a kengyel töveit tagolják egy-két barázdával. (A rákóczifalvi példány kengyele ugyan töredékes, de négy sekély árkolása már kizárja, hogy ehhez a körhöz tartozzon.) E lévai típusú fibulák lelőhelyeit a miénktől keleti irányban találjuk: Kercs környéke (Gavritukhin 2013. 111. fig. 2: 23.), Fîntînele/Újős–Dealul Popii (Crişan–Opreanu 1991. 114–115. fig. 2: 1., Gavritukhin 2013. 111. fig. 2: 22.), – ezeken a kengyel közepe díszítetlen; valamint Velikaja Bakta (Tejral 2008. Abb. 5: 9., Gavritukhin 2013. fig. 1: 4.) – tagolt tövű, és mandorla alakú dísszel ellátott kengyellel. A kercsi lelet kengyele a rákóczifalvihoz hasonlóan igen keskeny és vékony, szinte lemezszerű kialakítású. A rákóczifalvi töredékhez más szempontból egy kercsi szórvány példány is közel áll. A fej arányai és a fej csúcsán ülő ovális gomb azonos, de a kercsi példány kengyele díszítetlen és gerincelt. Gavrituhin egyik

[3] A moesiai limes mentén önálló formai fejlődés is elképzelhető, Pannoniához hasonlóan (Gavritukhin 2013. 122. vö. fig. 5–7.).

csoportba sem sorolta, de térképén ezt is a dunai–doni, illetve a pannoniai sorozathoz közel állóként tüntette fel (Gavritukhin 2013. fig. 6: „g", 15.).

További analógiaként idézhetők azok a fibulák, amelyek más típusba tartoznak, de kengyelükön hasonló díszítés figyelhető meg (Tomka 2010. 483. 30. jegyzet). Ilyen az ún. prágai típusú fibulák köre (Schulze-Dörrlamm 1986. 600–605., Tejral 2002. Abb. 1., 318., Tejral 2015. 339–343.), a gorsiumi lemezfibula, egy ékvésett díszű hácsi fibula (Kiss 1995. Abb. 5: 3., 309. – párhuzamát Carnuntumból [öntőminta!] idézhetjük: ld. Tejral 2015. 323–324. Abb. 18.) vagy egy egyedi formaváltozatot alkotó példány Vrchoslavice lelőhelyről (Tejral 2008. 256. Abb. 3: 12., 264., melyet más szempontból Gavritukhin 2013. 117. is kapcsolatba hozott a lévai típusú fibulákkal). A kengyel töve gerezdelt az egyik szurdokpüspöki ékvésett, aranyozott ezüst fibulapáron, amelyet Gavrituhin is újraközölt a hibrid formaváltozatok között (Bácsmegi–Guba 2007. 17., 9. kép, Gavritukhin 2013. fig. 3: 15.), végül hasonló kialakítású a gyulai kisfibulapár (Werner 1959. Taf. VI: 1–2., Csallány 1961. Taf. CCV: 1–2.). Mindezek alapján a gerezdelt kengyel széles körben elterjedt, de ritka jelenségnek értékelhető, amely a lévai típusú fibulákra más fibulatípusokról, egyedi fejlődési utakon is átkerülhetett.

Összefoglalóan: a rákóczifalvi fibulatöredéknek a közölt anyagban pontos párhuzama nincsen. A formai részletek analógiái egyrészt a – pannoniai és moesiai – római limes mentén végbement formai alakulással mutatnak rokonságot, emellett egyaránt kapcsolatba hozhatók a Kárpát-medence keleti felének és a Fekete-tenger-mellékének leletanyagával. Ami biztosnak tűnik, hogy a szvéb területeken, a Dunántúlon és az Alföldön is elterjedt főtípussal szemben a rákóczifalvi töredék egy ritka, kései tipológiai változatnak tekinthető. (2. kép)

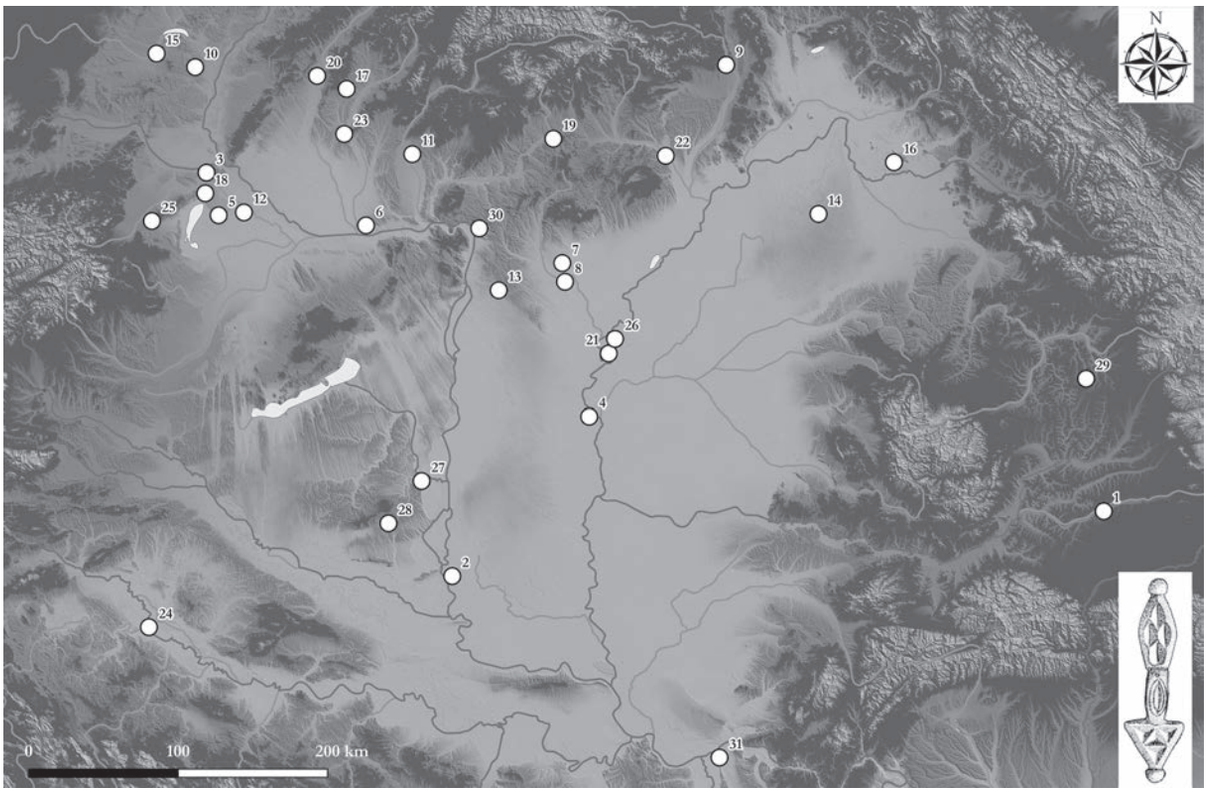
A Kárpát-medencei példányok kulturális kontextusa

A fejezetben a Kárpát-medencéből ismert, sírban talált fibulák körüli kutatási problémákat és kulturális kapcsolatrendszerüket részletezem. A Jászberény–Szőlő-dűlői sírcsoport tájolásáról különböző adatok szerepelnek az irodalomban. Párducz szerint kelet–nyugati tájolású (Párducz 1959. 318.), Csallány és Bóna szerint nyugat–keleti (Csallány 1961. 236. Kat. 227., Bóna 1991. Abb. 31., 247., Bóna 1993. 223.). A Nemzeti Múzeum leltári naplója alapján a Bartucz Lajos által feltárt 1. „csontváz kelet–nyugati irányú" volt.[4] Mivel a másik két sírt nem szakember tárta fel, és egy kard szórványként került elő egy minden bizonnyal negyedik sírból, ezért az adat csak erre az egyetlen sírra vonatkoztatható. A korabeli gyakorlatnak megfelelően a „kelet–nyugati irányú" jelentheti, hogy a váz koponyája nyugat felé feküdt, de ennek fordítottja is elképzelhető. Az adatot teljesen biztosnak nem tekinthetjük – mindenesetre a teljes sírcsoport nyugat–keleti tájolása több mint bizonytalan.

Az 1. sír fibulapárja a főtípusba tartozik; a bronzfibulák rugója, tűje vasból készült, a rugótekercs alapja bronzcsövecske (Párducz 1959. 318. Taf. XXI: 13–14., XXII: 2–3., Gavritukhin 2013. 109. fig. 1: 11–12.). Kísérőlelete orsógomb és vaskés volt. Vaday Andrea utalt rá, hogy Kiss Attila szerint csak egy fibula tartozhatott a lelethez, és egy másik véletlenül keveredett hozzá (Vaday 1989. 239. Kat. 61.). Ezt a leltárkönyvi bejegyzés egyértelműen cáfolja: „két bronzfibula a két vállon (2–3. sz.)".[5]

[4] Köszönöm Szenthe Gergelynek, hogy a Népvándorláskori Gyűjtemény leltári naplóját és a tárgyakat disszertációm készítéséhez 2015-ben tanulmányozhattam!

[5] Emellett a Nemzeti Múzeum valóban rendelkezik egy további hasonló fibulával, amelynek lelőhelye ismeretlen, és először Pulszky Ferenc közölte (Pulszky 1881. 206., 4. kép, Hampel 1905. Taf. 10: 4., Bóna 1991. 249., Bóna 1993. 224. D/16., Gavritukhin 2013. fig. 1: 6.).

2. kép
A lévai típusú fibulák elterjedése a Kárpát-medencében (Gavrituhin 2013 alapján, kiegészítésekkel) 1: Baráthely/Bratei–La Nisipuri, 2: Bodrogmonostorszeg/Bački Monostor, 3: *Carnuntum*, 4: Csongrád–Kenderföldek, 5: Halbturn, 6: Hetény/Chotín, 7. Jászágó,[6] 8: Jászberény–Szőlő-dűlő, 9: Kassa/Košice, 10: Katzelsdorf, 11: Léva/Levice, 12: Levél, M1–M15 csomópont, 13: Maglód (Istvánovits–Kulcsár 2018. 88.), 14: Máriapócs–Kegytemplom, 15: Mitterhof, 16: Nagybakta/Velikaja Bakta, 17: Nyitrabajna/Bojná, 18: Parndorf, 19: Perse/Prša, 20: Pobedény/Pobedim, 21: Rákóczifalva–Bagi-földek 8A., 22: Sajószentpéter–Vasúti őrház (Tóth 2013), 23: Sarlókajsza/Lužianky, 24: *Siscia*, 25: Steinbrunn, 26: Szajol,[7] 27: Szekszárd–Palánk, 28: Szilágy–Aranyoldal, 29: Újős/Fîntînele–Dealul Popii, 30: Vác–Csörögi-rét,[8] 31: *Viminacium* (térkép: Masek Zsófia)

Fig. 2
Spread of Léva/Levice type brooches in the Carpathian Basin after Gavrituhin 2013, with additions 1: Baráthely/Bratei–La Nisipuri, 2: Bodrogmonostorszeg/Bački Monostor, 3: *Carnuntum*, 4: Csongrád–Kenderföldek, 5: Halbturn, 6: Hetény/Chotín, 7. Jászágó,[9] 8: Jászberény–Szőlő-dűlő, 9: Kassa/Košice, 10: Katzelsdorf, 11: Léva/Levice, 12: Levél, junction of motorway M1–M15, 13: Maglód (Istvánovits–Kulcsár 2018. 88.), 14: Máriapócs–Kegytemplom, 15: Mitterhof, 16: Nagybakta/Velikaja Bakta, 17: Nyitrabajna/Bojná, 18: Parndorf, 19: Perse/Prša, 20: Pobedény/Pobedim, 21: Rákóczifalva–Bagi-földek 8A, 22: Sajószentpéter–Watchman's house (Tóth 2013), 23: Sarlókajsza/Lužianky, 24: *Siscia*, 25: Steinbrunn, 26: Szajol,[10] 27: Szekszárd–Palánk, 28: Szilágy–Aranyoldal, 29: Újős/Fîntînele–Dealul Popii, 30: Vác–Csörögi-rét,[11] 31: *Viminacium* (map by Zsófia Masek)

[6] Közöletlen fémkeresős anyag. Az információt köszönöm Gulyás Andrásnak (Jász Múzeum, Jászberény)!

[7] Közöletlen fémkeresős anyag. Az információt köszönöm F. Kovács Péternek (Damjanich János Múzeum, Szolnok)!

[8] Közöletlen fémkeresős anyag. Az információt köszönöm Miháczi-Pálfi Anettnek (MTA BTK RI), illetve Mag Hellának (Tragor Ignác Múzeum, Vác)!

[9] Unpublished material from metal detecting. I thank for the information András Gulyás (Jász Museum, Jászberény).

[10] Unpublished material from metal detecting. I thank for the information Péter F. Kovács (Damjanich János Museum, Szolnok).

[11] Unpublished material from metal detecting. I thank for the information Anett Miháczi-Pálfi (Hungarian Academy of Sciences, Research Centre for the Humanities, Institute of Archaeology) and Hella Mag (Tragor Ignác Museum, Vác).

A sírcsoport szerepel Vaday Andrea szarmata és Csallány Dezső gepida korpuszában, míg Bóna István alán temetőként értékelte (Vaday 1989. 239. Kat. 61., Csallány 1961. 236., Kat. 227., Istvánovits–Kulcsár 2008. 285–286., Bóna 1991. Abb. 31., 247, Bóna 1993. 223.).

Csongrád–Kenderföldek/Kaszárnya temetőjéből három lévai típusú fibula ismert. Az 1959. évi első közlés még csak egyetlen darabról adhatott számot, amely kisebb bonyodalmat okozott azóta az irodalomban (Párducz 1959. Abb. 5: 76., Taf. XI: 5a–b.). Az 1949–1950 során, mostoha körülmények közt feltárt kenderföldeki temetőrészletben talált fibula az illusztrációs anyag szerint az 58. sírból származik. A sírleírásban a fibulát Párducz nem említi, ellenben említ egy rossz megtartású vasfibulát, amelyről illusztrációt nem közölt. Ezért Bóna István arra gondolt, hogy a fibula valójában a 85. sírból származott, amelyet a leletmentés során pontosan dokumentálni nem tudtak. Ezt a véleményt átvette Igor Gavrituhin is (Bóna 1993. 224. no. D/8., Gavritukhin 2013. 109.).

Valójában azonban Párducz Mihály 1959-es tanulmányában, a szórványok felsorolásának elején említi, hogy a fibulát az 58–64. sírok közül valamelyikben találták (Párducz 1959. 317.). A 64. sír leírásánál azt is említi, hogy azt munkások pusztították el megfigyelés nélkül (Párducz 1959. 311.). Ezek alapján úgy tűnik, hogy a fibula csak később jutott a régészek kezére, és utólag már nem volt eldönthető, hogy a munkások pontosan melyik sírból vették el. A tárgy szórvány sírleletként kezelendő.

Az 1960-ban feltárt és 1963-ban közölt 133. sírban a fibulapár viseleti helyzetben – a jászberényihez hasonlóan a két vállon – feküdt, és erről közölt sírrajz is rendelkezésünkre áll. A sír rabolatlan, DK–ÉNy irányítású, kísérőleletei közül a kétsoros agancsfésű töredékei említendők. Viselete Bóna István szerint keleti germán jellegű (Párducz 1963. 51., Abb. 9: 3., Taf. VIII: 1.4., Taf. X: 11–12., újraközli Bóna 1991. 84., Bóna 1993. 78., 32: 2. rajz).

A bodrogmonostorszegi (Bački Monostor) temető Ny–K-i tájolású kislánysírjában a lévai fibulák szintén párban fordultak elő. A sír – a többi között – csontfésűt, aranyozott cikáda alakú díszt, valamint egy harmadik, római kori zománcos fibulát tartalmazott. A bodrogmonostorszegieket az irodalomban több esetben a párban vállon viselt fibulák közé sorolták, bár az eredeti leírás szerint a mellékletek mind a bal oldalra torlódtak (Gubitza 1902. 339–340., 341. 2. ábra). Bóna István kiemelte, hogy a bodrogmonostorszegi temetőnek a Párducz Mihály által vizsgált – és Bóna által jobbára IV. századra keltezett – „hun kori" horizonthoz nincsen köze, mert az egy V. század második felére vagy végére keltezhető keleti germán temető (Bóna 1971. 272.).

A temető értékelésének részletezése nélkül megemlítendő, hogy a síranyag beemelésére Párducot az 1950-es évek kutatási helyzete egyértelműen feljogosította, részben éppen a fibulatípus jelenléte miatt; másrészt a fentebb részletezett kutatástörténetből is kiderül, hogy a Bóna által várt horizontok keltezése ebből a szempontból ma sem választható el egyértelműen. Volker Bierbrauer, Jaroslav Tejral és Igor Gavrituhin alapján a temető használata a D3 horizontra vagy a D2/D3 átmeneti periódusra tehető, Rácz Zsófia pedig az V. század közepére keltezte a temető gyermeksírjait (Tejral 1997. 347–348., Gavritukhin 2013. 117., Rácz–Daróczi-Szabó 2016. 180.).

A Dunántúlon, a Szekszárd–palánki temetőben a lévai típusú fibulapár a 210. sírból ferdén záródó viseletre utaló helyzetben került elő (Kiss 1996. Abb. 5.). A temetőt Kiss Attila keleti gótként értékelte, míg Bóna István szerint a viselet nem germán jellegű (Bóna 1991. 85., Bóna 1993. 78., 32. rajz aláírása). A Kelet-Dunántúlról még egy szórványlelet származik, Szilágy–Aranyoldal lelőhelyről (Dombay 1957. 255., Taf. XXXVIII: 25., Párducz 1959. Taf. XXVI: 9.). A Pannoniából és a szvéb területekről előkerült leletek nagy része szintén szórvány.

A Felső-Tisza-vidékről két lévai típusú fibulát tartalmazó sírt ismerünk. Kárpátaljáról, Velikaja Bakta lelőhelyről egy korábbi halomba ásott sírcsoportot közöltek 1994-ben, amely négy nyugat–keleti tájolású sírból áll. A 2. sír halottjának vállán egy lévai típusú, illetve egy cikáda alakú

bronzfibulát találtak. A sírcsoportot az V. század közepére keltezték (Cserkun 1994. risz. 4: 5.1., 95–96., Gavritukhin 2013. fig. 1: 4.). A máriapócsi kegytemplom felújítása közben 2009-ben került elő egy nyugat–keleti tájolású, népvándorlás kori sír. A kifosztott sírból a lévai típusú fibulapár mellől bronz, poliédrikus végű hajkarika, egy B alakú vascsat, valamint egy további kisebb csat került elő (Istvánovits–Kulcsár 2018.).

Erdély területéről szintén két sírból kerültek elő hasonló fibulák. Az újősi sírt (Fîntînele–Dealul Popii) önmagában közölték, a sírcsoport többi sírja közöletlen. A fibula a bolygatott sír közepéről került elő egymagában, de a síranyaghoz egy másik, aláhajtott lábú fibula is tartozott, valamint a többi között egy bronz, poliédrikus végű hajkarika. A sírgödör kelet–nyugati tájolású, közlői szerint az elhunytat fejjel nyugat felé fektették (Crişan–Opreanu 1991. fig. 1.).[12] Radu Harhoiu a sírt az V. század közepére vagy második felére keltezte (Harhoiu 1997. 63., 174., Kat. 38: 1., Taf. LXXXVIII: 18.).

A baráthelyi fibulapár – az összetett kora népvándorlás kori lelőhelyegyüttesen belül – egy önálló, kora népvándorlás kori sírcsoporthoz tartozik (Bratei–La Nisipuri vagy –Rogoaze, a 2. számú, avar kori temető déli peremén, 2/1968. sír: Harhoiu 1997. 165–166., Taf. LXXXIX: A.12–13., lásd továbbá Bârzu–Harhoiu 2008. Abb. 15: B., 19–20., Gavritukhin 2013. fig. 1: 20–21.). A nyugat–keleti tájolású síron belül a fibulák helyzete bizonytalan; kísérőleletük – Újőshöz és Máriapócshoz hasonlóan – bronz, poliédrikus végű fülbevalópár. Ugyanebből a sírcsoportból egy másik jellegzetes, Baráthely/Bratei típusú fibulapár is előkerült (Harhoiu 1997. Taf. LXXXIX: A.16–17., 3/1968. sír; a fibulatípushoz legutóbb lásd Tejral 2015. 297–307.). Harhoiu összességében ezt a három sírt a század közepére – harmadik negyedére keltezte (Harhoiu 1997. 100.). A sírok sem a közeli IV. századi, sem a VI–VII. századi temetőhöz nem köthetők közvetlenül, a gepida megtelepedéssel mégis közvetlenül összekapcsolják őket (Bârzu–Harhoiu 2008. 534.).

Értékelés

A rákóczifalvi fibulatöredék szinte magába sűríti mindazokat a problémákat, amelyek az alföldi hun kor kutatását általánosan jellemzik. A fibulatípus etnikai értékelése során az elmúlt évtizedekben az alán, keleti gót, szvéb és herul elméletek voltak a legfontosabbak (Tomka 2010.). A fentiekből kivehető, hogy a magyarországi sírleletekkel kapcsolatban az alán és a keleti gót értelmezés a leggyakoribb – hiába mutat a formai párhuzamok többsége valójában a szvéb terület felé. Bóna a csongrádi temető esetében (elsősorban valószínűleg Párducz Mihállyal szemben) a germán, a szekszárdi temető esetében (Kiss Attilával szemben) a nem germán etnikus értékelés mellett voksolt. Szintén indoklás nélküli a bónai életműben a bodrogmonostorszegi temető keleti gót értékelése; a leletanyagra hun könyvében részletesebben nem is hivatkozik. A jászberényi sírok esetében Bóna az alán meghatározást részesítette előnyben, míg ugyanezt Csongrád esetében kizárta annak ellenére, hogy a vállon párban hordott lévai típusú fibulák és a meót típusú rövidkardok közös, egy temetőben való előfordulása a jászberényi és Csongrád–kenderföldeki temetőket kötik össze legszorosabban (Istvánovits–Kulcsár 2008. 284.).

A fibulatípus alán értékelése szorosan összefügg az ún. meót vagy Micia típusú rövidkardok jelenlétével (Párducz 1959. 367–368., Istvánovits–Kulcsár 2008., Istvánovits–Kulcsár 2009.). A kérdés ma is megkerülhetetlen, hiszen a két tárgytípus közösen, egy temetőben Európában egyedül az idézett két alföldi lelőhelyen fordul elő. Mára azonban elmondhatjuk, hogy a meót típusú

[12] A sírrajz alapján a kelet–nyugati fektetést valószínűbbnek tartom. Rácz 2016. 307. 62. jegyzet alapján a Jászberény–Szőlődűlői az egyetlen elemzett női sír ebből a horizontból, amely K–Ny-i tájolású (ld. följebb). Ezt feltételesen az újősi példával is kiegészíthetjük.

kardok szórványosan az egész Kárpát-medencében megtalálhatók. Jászberényen kívül az Alföldről Csongrádról és Kiskunfélegyházáról; a Duna-meder kotrásából; a Dunántúlról Keszthely–Fenékpusztáról és Veszprém környékéről; Erdély területétől pedig Miciáról (Vecel/Veţel), és Kilyénfalváról/Chileni-ről ismerjük őket (Gáll 2005., Balogh–V. Székely 2018.). Ennek tükrében a tárgytípus semmiképpen sem tartható egy kisebb területen megtelepedett hun kori népcsoport hagyatékának, legfeljebb kis, keleti eredetű és harcmodorú közösségek emlékének (Balogh–V. Székely 2018. 60–61.).

A lévai típusú fibulák és a meót típusú rövidkardok közös előfordulása arra utal, hogy a jászberényi sírok a csongrádi temető használatával párhuzamosak lehetnek. Emellett a rítus különbségére is újra fel kell hívnunk a figyelmet. A lévai típusú fibulákat tartalmazó sírok többsége nyugat–keleti tájolású. Két esetben merül fel a kelet–nyugati irányítás lehetősége (Jászberény, Újős), ezzel szemben a csongrádi sírok dél–északi tájolású rítusa máshol nem fordul elő.

A fibulatípus kutatási kérdései az alföldi leletanyagok értékelésének fő problémakörével szoros kapcsolatban állnak. A lévai típusú fibulák jelenléte, a Magyarországon uralkodó viszonylag korai keltezési javaslat ellenére is az egyik legerősebb érv amellett, hogy a szarmata temetők használata mélyen benyúlhatott az V. századba (Csongrád–Kenderföldek). Amennyiben a fibulatípus keltezésének súlypontját a dunántúli, az északi (szvéb) és az erdélyi területekhez hasonlóan nem az V. század középső harmadára, hanem a század közepére, harmadik negyedére helyezzük, úgy ez az érv még hangsúlyosabb.

Talán még fontosabb azonban, hogy a fibulatípus szvéb területeken való kialakulásának feltételezése erősen szemben áll a magyar kutatást általában jellemző történeti–etnikai értékeléssel és a keletről hozott leletanyag elméletével. Ebben az esetben azt sincs okunk feltételezni – mint általában –, hogy a „keleti" tárgyak az Alföldön hamarabb használatba kerülnek, és hamarabb el is földelik őket, mint a Dunától nyugatra vagy északra. A csongrádi és jászberényi leletek keltezése esetében tehát – a Kárpát-medencei leletek többségéhez hasonlóan – a D2/D3–D3 keltezés lehetősége nem zárható ki.[13] Ugyanez fokozottan vonatkozik a rákóczifalvi (és máriapócsi) leletekre, amelyek minden bizonnyal későbbi tipológiai változatok, mint a korábban ismertté vált alföldi sírleletek fibulái; és önálló jegyeik is megerősítik, hogy nem feltétlenül keletről juthattak el a Tisza-vidékre.

A fibulatípus viseleti kérdéseinek részletezése nélkül is érdemes megállapítanunk, hogy a Kárpát-medencei párhuzamok alapján a rákóczifalvi fibulatöredéket párban hordhatták. A leletek a két vállon hordott viseleti helyzet mellett egyéb öltözetre is utalnak (lásd a fenti példákat). E viselettípusok helyi, római kori előzményei bizonytalanok. Például a vállon párban hordott fibulaviselet az alföldi területeken a szarmata korban is megtalálható, bár a két fibula aszimmetrikus helyzete gyakoribb.[14] A Csongrád–kenderföldeki temető esetében a több évszázados szarmata temetkezési rítushoz hasonlóan és a temető rendjébe illeszkedve temetkezett a helyszínt az V. században is használó közösség (Istvánovits 1998. 316.). Hasonló értékelést a jászberényi és a bodrogmonostorszegi V. századi sírcsoportok nem engednek meg. Az alföldi párhuzamok különböző kulturális közege miatt tehát a rákóczifalvi fibula értékelését – keltezéséhez hasonlóan – nem tudjuk jobban leszűkíteni.

---

[13] Gavrituhin a szarmata területen megjelenő példányokat a szarmaták hagyományosan erős szvéb kapcsolataival magyarázza, mert a fibulák használatát nomád népek esetében nem tartja valószínűnek (Gavritukhin 2013. 114.). A bodrogmonostorszegi és szekszárdi leletek esetében hosszú használattal, kései földbekerüléssel számol, amit az is támogat, hogy ezek a lelőhelyek nem az elterjedés törzsterületén találhatók (Gavritukhin 2013. 117.).

[14] Az alföldi szarmatáknál a kettős fibulaviselet megjelenése elsősorban II–III. századi sírokban adatolt, de Madarason a IV. században is megfigyelhető. Elsősorban a női, ritkán a gyermekek viseletére jellemző (Kulcsár 1998. 53., Kőhegyi–Vörös 2011. 265., 297–298., Balogh 2016. 278.).

A csongrádi és jászberényi sírok hagyományos értékelése, keltezése a szarmata kor végére, más abszolút időpontot sugall, mint – a bodrogmonostorszegihez hasonlóan – egy germán jellegű kapcsolatrendszer feltételezése, amelyhez általában későbbi keltezést társítunk. Csongrád térségében a késő szarmata – hun kori temetők a gepida korban tudomásunk szerint nem folytatódnak.[15] A gepida kori leletanyag Jászberény térségéből egyelőre teljesen hiányzik csakúgy, mint a Duna-melléki Bodrogmonostorszeg környékéről. A Duna–Tisza közi lelőhelyek topográfiai helyzete arra utal, hogy a tárgytípusnak az alföldi germán korral kevés közvetlen kapcsolata van.

A fibulák használata és földbekerülése tehát a Tisza-vidéken a klasszikus gepida kori településrendszer kialakulása előtt jellemző, mert a Tisza-vidéki és az erdélyi gepida kori soros temetőkben a fibulatípus már nem található meg. A Tiszántúlon fekvő rákóczifalvi lelőhely az alföldi lelőhelyek többségével szemben egy másik modellt, egy olyan helyszín példáját mutatja, amely a gepida korban is lakott maradt. Nem lehet véletlen, hogy a tárgytípus gepidákhoz kötése korábban is csak ott történt meg, ahol a klasszikus gepida korban bizonyított az élet (Baráthely). Ebből az is következik, hogy a tárgytípus közvetlen összekötése a gepidákkal történeti visszavetítés eredménye.

A rákóczifalvi fibulatöredék kontextusa és a tárgytípus kutatási eredményei nem engedik meg, hogy a tárgyat a lelőhely valamelyik településhorizontjához biztosan hozzáköthessük. A fennmaradó, feloldhatatlan kérdések ellenére a jellegzetes kislelet jó bizonyítéka annak, hogy a rákóczifalvi lelőhelyen a klasszikus értelemben vett hun korban is folyt az élet.

A tanulmány készítése folyamán néhány új, többnyire fémkeresős anyagból származó fibuláról és fibulatöredékről szereztem tudomást. Ezek térképre vetítésével a tárgytípus elterjedésének új súlypontja rajzolódott ki az Észak-Alföldön (2. kép és 6–8. lábjegyzet). Jelen pillanatban kevéssé dönthető el, hogy ez inkább az általános képet vagy csak a pillanatnyi kutatási helyzetet tükrözi. A kérdés megoldásához csak további leletközlésekkel juthatunk majd közelebb.

Irodalomjegyzék

Bácsmegi–Guba 2007.

Bácsmegi Gábor – Guba Szilvia: Letűnt korok emlékezete. Szurdokpüspöki régmúltja a legújabb régészeti kutatások tükrében. [Archaelogical survey in the surroundings of Szurdokpüspöki, NE-Hungary.] Önkormányzat, Szurdokpüspöki 2007.

Balogh 2016.

Balogh Csilla: Szarmata temető Makó-Igási járandóban. [Sarmatian cemetery at Makó-Igási járandó, County Csongrád, Hungary.] In: Hadak útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom 2014. november 4–6. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae No. 3.1 – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.1. Szerk. Balogh Csilla – Major Balázs. MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport – Archaeolingua – PPKE BTK Régészeti Tanszék, Budapest–Esztergom 2015. 257–320.

Balogh–V. Székely 2018.

Balogh Csilla – V. Székely György: 5. századi alán tőr Kiskunfélegyháza–Kővágó-érről. [Fifth Century Alan Dagger from Kiskunfélegyháza–Kővágó-ér.] *Cumania* 28. 2018. 59–72.

[15] Egyedül a Csongrád–Kettőshalmi-dűlő (?) néven közölt leletegyüttesből származik egyaránt hun kori, valamint a késő V. – kora VI. századra keltezhető leletanyag (Csallány 1961. 224–226., Kat. 197.). A lelőhely és a leletek összetartozása kérdéses. Farkas Sándor, a leletek beszolgáltatója elsősorban Csongrád és Szentes környékén gyűjtött régészeti leleteket (lásd Csallány 1961. 224., illetve a Magyar Nemzeti Múzum leltári naplóit), ezért az is bizonytalan, hogy a leletek a Tisza melyik partjáról származnak.

Bârzu–Harhoiu 2008.
Ligia Bârzu – Radu Harhoiu: Gepiden als Nachbarn der Langobarden und das Gräberfeld von Bratei. In: Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11. Hrsg. Jan Bemmann – Michael Schmauder. Rudolf Habelt, Bonn 2008. 513–578.
Bóna 1971.
István Bóna: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeit-forschung in Ungarn (1945–1969). *ActaArchHung* 23. 1971. 265–336.
Bóna 1987.
István Bóna: Ungarns Völker im 5. und 6. Jahrhundert. Eine historisch-archäologische Zusammenschau. In: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwandererungszeit. Die Archäologie des 5. und 6. Jahrhunderts an der mittleren Donau und der östlich-merowingische Reihengräberkreis. Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, 12. Dezember 1987 bis 21. Februar 1988. Museum für Vor- und Frühgeschichte der Stadt Frankfurt am Main, 13. März bis 15. Mai 1988. Hrsg. Wilfried Menghin. Verlag Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg 1987. 116–129.
Bóna 1991.
István Bóna: Das Hunnenreich. Corvina – Theiss, Budapest–Stuttgart 1991.
Bóna 1993.
Bóna István: A hunok és nagykirályaik. Corvina, Budapest 1993.
Crişan–Opreanu 1991.
Ion Horaţiu Crişan – Coriolan Opreanu: Un mormînt din secolul V e. n. de la Fîntînele. [A fifth century A.D. tomb at Fîntînele.] *Ephemeris Napocensis* I. 1991. 113–126.
Csallány 1961.
Dezső Csallány: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. ArchHung 38. 1961.
Cserkun 1994.
Йолана Карловна Черкун: Погребения эпохи Великого переселения народов возле с. Великая Бакта Закарпатской области Украины. [Gräber aus der Völkerwanderungszeit bei Velikaja Bakta, Karpatoukraine.] *SlA* XLII: 1. 1994. 91–69.
Dombay 1957.
Dombay János: Későrómai temetők Baranyában. [Spätrömische Friedhöfe im Komitat Baranya.] *JPMÉ* 1957. 181–330.
Gáll 2005.
Erwin Gáll: Două spade scurte descoperite în sud-estul Transilvaniei. [Two Kurzschwerter discovered to southeastern of Transylvania.] *Marmatia* 8: 1. 2005. 227–235.
Gavritukhin 2013.
Igor' Gavritukhin: Brooches of the Levice-Tokari sub-group. [Фибулы подгруппы «Левице-Токари».] In: Inter Ambo Maria: Northern Barbarians from Scandinavia toward the Black Sea. Cultural-historical reports 15. Eds. Igor' Khrapunov – Frans-Arne Stylegar. Dolya Publishing House, Kristiansand – Simferopol 2013. 107–127.
Gubitza 1902.
Gubitza Kálmán: A Bodrogh-monostorszegi sírleletekről. *ArchÉrt* 22. 1902. 338–342.

Hampel 1905.

Josef Hampel: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III. Vieweg, Braunschweig 1905.

Haralambieva 1990.

Anna Haralambieva: Archäologische Spuren der Goten südlich der unteren Donau aus dem 5. Jh. n. Chr. *ArchA* 74. 1990. 79–84.

Harhoiu 1997.

Radu Harhoiu: Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien. Archeologia Romanica 1. Editura Enciclopedica, Bukarest 1997.

Heinrich 1990.

Angelika Heinrich: Ein völkerwanderungszeitliches Gräberfeld bei Mitterhof, GB. Laa an der Thaya, Niederösterreich. *ArchA* 74. 1990. 85–104.

Holl 1983.

Angelika Holl: Zwei völkerwanderungszeitliche Fiblen aus dem Burgenland. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien,* Serie A 85. 1983. 39–51.

Istvánovits 1998.

Istvánovits Eszter: Adatok az Észak-Alföld 4. század végi – 5. század eleji lakosságának etnikai meghatározásához. [Angaben zur ethnischen Bestimmung der Bevölkerung in der nördlichen Tiefebene am Ende des 4. und Anfang des 5. Jahrhunderts.] *MFMÉ–StudArch* 4. 1998. 309–324.

Istvánovits–Kulcsár 2008.

Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Az ún. „meót" típusú kardok/tőrök a Kárpát-medencében. [The so-called „Meotian" type sword/daggers in the Carpathian Basin.] *NyJAMÉ* 50. 2008. 281–290.

Istvánovits–Kulcsár 2009.

Эстер Иштванович – Валерия Кульчар: Мечи/кинжалы с боковыми вырезами в Карпатском бассейне. In: Гунны, готы и сарматы между Волгой и Дунаем. Ред. А.Г. Фурасьев. Факультет филологии и искусств СпбГУ, Санкт-Петербург 2009. 143–151.

Istvánovits–Kulcsár 2018.

Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár: An Early Migration Period burial under the Pilgrimage Church of Máriapócs. *МАИЭТ* XXIII. 2018. 86–99.

Kiss 1995.

Attila Kiss: Das germanische Gräberfeld von Hács-Béndekpuszta (Westungarn) aus dem 5.-6. Jahrhundert. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 36. 1995. 275–342.

Kiss 1996.

Attila Kiss: Das Gräberfeld von Szekszárd-Palánk aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. und der ostgotische Fundstoff in Pannonien. *Zalai Múzeum* 6. 1996. 53–86.

Kőhegyi–Vörös 2011.

Kőhegyi Mihály – Vörös Gabriella: Madaras–Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke, Szeged 2011.

Kulcsár 1998.

Kulcsár Valéria: A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. [The Burial Rite of the Sarmatians of the Carpathian Basin.] Múzeumi Füzetek 49. Osváth Gedeon Múzeumi Alapítvány, Aszód 1998.

Masek 2014.
Masek Zsófia: Cikádafibulás szarmata sír Rákóczifalváról. [Sarmatengrab mit Zikadenfibel in Rákóczifalva.] *CommArchHung* 2011–2013. (2014) 101–122.

Masek 2016a.
Masek Zsófia: „Barbárok?" – A rákóczifalvi késő szarmata – hun kori pusztulási horizont értékelése. ["Barbarians?" – Interpretation of the late Sarmatian-Hunnic period destruction horizon at Rákóczifalva.] In: Hadak útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom 2014. november 4–6. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae No. 3.1 – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.1. Szerk. Balogh Csilla – Major Balázs. MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport – Archaeolingua – PPKE BTK Régészeti Tanszék, Budapest–Esztergom 2015. 371–406.

Masek 2016b.
Masek Zsófia: Száz gepida ház – A rákóczifalvi gepida település szerkezete. ["Hundred Gepid Dwellings" – The structure of the Gepid settlement at Rákóczifalva.] In: Hadak útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom 2014. november 4–6. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae No. 3.1 – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.1. Szerk. Balogh Csilla – Major Balázs. MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport – Archaeolingua – PPKE BTK Régészeti Tanszék, Budapest–Esztergom 2015. 407–445.

Masek 2016c.
Zsófia Masek: The transformation of Late Antique comb types on the frontier of the Roman and Germanic world – Early medieval antler combs from Rákóczifalva (County Jász-Nagykun-Szolnok, Hungary). *Antaeus* 34. 2016. 105–172.

Masek 2018.
Zsófia Masek: Settlement History of the Middle Tisza Region in the 4th–6th C AD, According to the Evaluation of the Material from Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A sites. DissArch 2018. Sajtó alatt.

Párducz 1959.
Mihály Párducz: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *ActaArchHung* 11. 1959. 309–398.

Párducz 1963.
Mihály Párducz: Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. StudArch 1. Budapest 1963.

Pulszky 1881.
Pulszky Ferenc: Bökény-mindszenti lelet. *ArchÉrt* Új f. 1. 1881. 201–210.

Rácz 2012.
Rácz Zsófia: Emberalakos kistárgyak az avar korból. [Anthropomorphe Kleinfunde aus der Awarenzeit.] In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Archaeological Studies in Honour of Éva Garam. Szerk. Vida Tivadar. ELTE BTK Régészettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest 2012. 409–433.

Rácz 2016.
Rácz Zsófia: Zwischen Hunnen- und Gepidenzeit. Frauengräber aus dem 5. Jahrhundert im Karpatenbecken. *ActaArchHung* 67. 2016. 301–360.

Rácz–Daróczi-Szabó 2016.

Rácz Zsófia – Daróczi-Szabó Márta: Szarvasszemfog-csüngők kora népvándorlás kori sírokban. In: Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére. Szerk. Kovács László – Révész László. Magyar Nemzeti Múzeum – MTA BTK Régészeti Intézet – Déri Múzeum – Szegedi Tudományegyetem, Budapest–Debrecen–Szeged 2016. 179–184.

Schulze-Dörrlamm 1986.

Mechthild Schulze-Dörrlamm: Romanisch oder germanisch? Untersuchungen zu den Armbrust- und Bügelknopffibeln des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. aus den Gebieten westlich des Rheins und südlich der Donau. *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 33. 1986. 593–720.

Tejral 1988.

Jaroslav Tejral: Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donauraum. *ArchA* 72. 1988. 223–304.

Tejral 1997.

Jaroslav Tejral: Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum. In: Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum, Materialien der Internationalen Fachkonferenz, Kravsko 17.–20. Mai 1995. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 8. Hrsg. Jaroslav Tejral – Herwig Friesinger – Michel Kazanski. Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften, Brno 1997. 321–362.

Tejral 1999.

Jaroslav Tejral: Die spätantiken militarischen Eliten beiderseits der norisch-pannonischen Grenze aus der Sicht der Grabfunde. In: Germanen beiderseits des spätantiken Limes. Materialien des X. Internationalen Symposiums Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet, Xanten vom 2.-6. Dezember 1997. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 14. Hrsg. Thomas Fischer – Gundolf Precht – Jaroslav Tejral. Archäologisches Instiut der Universität zu Köln, Köln 1999. 217–292.

Tejral 2002.

Jaroslav Tejral: Beiträge zur Chronologie des langobardischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donauraum. In: Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum. Materialien des XI. Internationalen Symposiums Grundprobleme der Frühgeschichtlichen Entwicklung im Nördlichen Mitteldonaugebiet, Kravsko vom 16.-19. November 1998. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 19. Hrsg. Jaroslav Tejral. Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno 2002. 313–358.

Tejral 2005.

Jaroslav Tejral: Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanischlangobardischen Nachlasses. In: Die Langobarden. Herrschaft und Identität. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9. Hrsg. Walter Pohl – Peter Erhart. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften,Wien 2005. 103–200.

Tejral 2007.

Jaroslav Tejral: Das Hunnenreich und die Identitätsfragen der barbarischen „Gentes“ im Mitteldonauraum aus der Sicht der Archäologie. In: Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 26. Hrsg. Jaroslav Tejral. Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno 2007. 55–120.

Tejral 2008.
Jaroslav Tejral: Ein Abriss der frühmerowingerzeitlichen Entwicklung im mittleren Donauraum bis zum Anfang des 6. Jahrhunderts. In: Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11. Hrsg. Jan Bemmann – Michael Schmauder. Rudolf Habelt, Bonn 2008. 249–284.
Tejral 2015.
Jaroslav Tejral: Zum Problem der Feinschmiedeproduktion im Mitteldonauraum während des 5. Jahrhunderts nach Chr. *PA* 106. 2015. 291–362.
Tomka 2010.
Péter Tomka: Über ein Haus und eine Fibel. In: Terra Barbarica: studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin. Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina. II. Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego – Fundacja Monumenta Archaeologica Barbarica, Łódź–Warszawa 2010. 475–488.
Tóth 2013.
Tóth Krisztián: Egy 4-5. századi település Sajószentpéter határában. Szakdolgozat (MA), ELTE BTK. Budapest 2013.
Vaday 1989.
Andrea Vaday: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus–MittArchInst* 17–18. 1988–1989. (1989)
Werner 1959.
Joachim Werner: Studien zu Grabfunden des V. Jahrhunderts aus der Slowakei und der Karpatenukraine. *SlA* VII: 2. 1959. 422–438.

Masek Zsófia

Magyar Tudományos Akadémnia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet
H–1097 Budapest
Tóth Kálmán u. 4.
e-mail: masek.zsofia@btk.mta.hu; masekzso@gmail.com

Fragment of a Levice–Prša type brooch from Rákóczifalva

The paper discusses a fragment of a Léva/Levice–Prša type brooch from Rákóczifalva-Bagi-földek Site 8A. The brooch was discovered during metal detector survey in the course of the excavation in 2006. Its exact find location remains unclear, as does its distinct cultural context, because the site was inhabited during the 4th–6th centuries AD.

The brooch fragment from Rákóczifalva has no exact parallels in the published material. The analogies of the formal details show some connections with the Pannonian and Moesian limes, where a typological evolution of the main group of the Levice type could have taken place. Besides these analogies some details can be set in parallel with the Eastern European brooches. This brooch fragment should be regarded as a rare, typologically late variant of the discussed type.

The fragment may be dated to the middle third of the 5th century AD or its early second half (horizons D2/D3–D3), as well as its analogies in the Carpathian Basin, for example in the burials of the Hungarian Plain. The brooch may be worn in pairs but based on well documented cases there are more possible reconstructions for fastening the Levice type.

This brooch type was connected in the former research to Alanic, Ostrogothic, Suebian, Herulian, and Gepidic ethnicity. The exemplars from the Hungarian Plain do not support any theory, because they originate from burials with different cultural context (cemetery type, orientation, costume, etc.). The well-known fact that the Levice-type brooches of Jászberény and Csongrád appeared in these sites together with the so-called "Maeotian" type swords/daggers, remains an important phenomenon without further analogies in Europe. However, these burials cannot be linked directly to an Alanic population because of the general spread of these types of objects in the Carpathian Basin. The use and burying of this brooch type preceded the evolution of the classical Gepidic Period cemeteries and the Gepidic settlement network in the Tisza Region. Therefore, the use of the Gepidic ethnonym in relation to them seems to be anachronistic.

In the distribution map of the Levice–Prša type brooches more unpublished, new finds are mentioned (fig. 2: 7, 13, 22, 26, 30). This picture shows a new centre of gravity in the northern Hungarian Plain. The analysis of this phenomenon remains a topic for further investigations.

Translated by the author

Zsófia Masek

Hungarian Academy of Sciences
Research Center for the Humanities
Institute of Archaeology
H–1097 Budapest
Tóth Kálmán u. 4.
e-mail: masek.zsofia@btk.mta.hu; masekzso@gmail.com

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei VI.

Avar kori sírok, temetők és temetőrészletek Nyíregyháza határából

István Eszter – Lőrinczy Gábor

Bevezető

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területéről ismert régi és újabb temetők közzétételének sorát folytatjuk jelen cikkünkben azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a feltárt leletanyag publikálása és értékelése lehetővé tegye a terület és a tágabb régió, a Felső-Tisza-vidék minél részletesebb és árnyaltabb avar kori történetének megismerését. Az egyre több temető (és telep) közlése lehetővé teszi, hogy az eddigieknél pontosabban meghatározzuk a terület VII. századi betelepítésének idejét, ütemét, a betelepülők származását (kiindulási helyét), a Nyírség VII. századi birtokbavételét és VIII–IX. századi használatát. Reméljük, hogy cikkünk hozzájárul ahhoz, hogy az ásatók és a korszakkal foglalkozó régészek összefogásával, a munkák koordinálásával, talán egy projekt keretében ez megvalósítható legyen.

Az itt bemutatott sírok, temetőrészletek, helyszíni szemlék (Nyírtelek–Kancajárás) és megelőző feltárások (Nyíregyháza–Mandabokor, Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu, illetve Nyíregyháza–Oros, Mega üzleti park) keretében váltak ismertté az elmúlt két évtizedben.

Ezek a lelőhelyek a közép-nyírségi kistájon kerültek elő, melyet a futóhomokkal, lösszel és löszös homokkal fedett hordalékkúp-síkság, azon belül az ÉK–DNy-i homokövezetek és az elzárt medencéket alkotó egykori folyóvölgyek jellemzik (Dövényi 2010. 222.).

Az itt közreadott temetőkben megfigyelhető temetkezési szokások és a sírok leletanyagának értékelését és értelmezését – hasonlóan az eddigiekhez – elsősorban a szűkebb régió, a Nyírség és a Hajdúság területéről ismert temetkezések bevonásával végeztük el, mert nem lehet feladatunk egyes résztémák teljességre törekvő feldolgozása, ami szétfeszítené a dolgozat kereteit.

I.
Nyírtelek–Kancajárás

1990. július elején a falu (I. tábla 1.) északnyugati határában, a Nyíregyházáról Rakamazra vezető úttól jobbra, a szemétteleptől ÉÉNy-ra mintegy 250 méterre lévő, nagyjából északkelet–délnyugati, közel háromszög alakú dombból homokot hordtak el (I. tábla 5.). A domb északnyugati oldalában, a sárga homokban a felszíntől kb. 80 cm mélyen kerültek elő a vázmaradványok. A domb nyugati, délnyugati lábánál mély, vízállásos terület, egykori állóvíz húzódott. A helyszíni szemle alkalmával egy sír volt még többé-kevésbé in situ. A kibányászott rész szélén 6 m széles sáv

megnyesése után egy újabb sírfolt került elő. A területen 3–4 emberi váz maradványait gyűjtöttük össze.[1] A dolgozók szerint az in situ sírtól mintegy 3–4 méterre nyugatra feküdt a következő sír, és attól kb. ugyanannyira a harmadik. Ettől a háromtól délre került elő két további és talán még délebbre a hatodik, de mindez nagyon bizonytalan (I. tábla 2.) (Istvánovits 1992. 50., Istvánovits–Kurucz 1993. 16., Lőrinczy 2002. 269.).[2]

1. sír: É–D 5–185º. Hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, maturus (40–50 éves) mongolid (széles arcú, szaján-x típusú) férfi jó megtartású vázmaradványa. Koponyája hátrabillent, válla összehúzva, jobb karcsontjai a bordák mellett, a bal lábcsontjai nyújtva feküdtek. Bal kar- és jobb lábcsontjait a gép mozdította ki. (I. tábla 4.)

Mellékletek: 1. Négyszögletes *vascsat* a keresztcsonton, pecekkel a jobb medencelapát irányában. 2,2×2,7 cm (I. tábla 3.). 2. Az elbeszélések szerint a közelében a kidobott földben a gyerekek kb. 4-5 cm nagyságú, a végén kiszélesedő, lapos *vastárgyat* találtak, amely elkallódott.

2. sír: É–D 5–186º. H. 170 cm, sz. 50 cm, m. 20 cm. A sírfolt jól kirajzolódott a sárga, homokos altalajban. Északi végében egy szabályos, 50×50 cm-es, a sír aljától 45 cm mély gödör volt, aljában egy sekély cölöp(?)- és kis karólyukkal(?). Sem csontot, sem leletet nem találtunk. (I. tábla 2.)

II.
Nyíregyháza–Mandabokor (M3 23. lelőhely)

1. kép
Nyíregyháza–Mandabokor lelőhely elhelyezkedése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Fig. 1
Situation of Nyíregyháza–Mandabokor in Szabolcs-Szatmár-Bereg County

Nyíregyházától délre, Mandabokor és Rozsrét között egy É–D-i, a környezetéből alig 1 méterre kiemelkedő kettős dombhát közepén (1. kép), a tervezett M3 autópálya nyomvonalán, egy közel 1 hektáros területen több mint 400 szkíta kori telepobjektum, valamint kelta és Árpád-kori teleprészlet mellett egy avar kori temető 46 sírját tártuk fel (2. kép) (Istvánovits 1997., Istvánovits 1997a.). Az avar sírok a domb keleti oldalánál kerültek elő. A szelvény szinte a talajvízszint alatt feküdt, a sárga agyagos altalaj ragacsos volt, de a sírfoltok jól kirajzolódtak. Az altalaj fölötti kissé vizes, fekete és kőkemény rétegben csaknem reménytelennek tűnt a sírbontás, a megfigyelési lehetőségek igen rosszak voltak.[3]

[1] Köztük egy adultus europid (pamíri-x) típusú férfi(?) csontjait.

[2] A terepi munkában Kulcsár Valéria és Iván László régész, valamint Szinyéri Péterné restaurátor vett részt. A leletet a Jósa András Múzeumban őrizzük 1991.11.1. leltári számmal, a jelentés a Jósa András Múzeum adattárában 91.3. számon található.

[3] A leleteket a Jósa András Múzeumban őrizzük 2018.54.1–78.1. leltári számmal, a dokumentáció ugyanott az adattárban 95.11. és 96.18. számon található.

1

2

2. kép
Nyíregyháza–Mandabokor: az ásatás helyszíne az 1. és 2. Katonai Felmérésen

Fig. 2
Nyíregyháza–Mandabokor: excavation spot ont he First and Second Military Survey Map

A sírok katalógusa

1. sír: M. kb. 40 cm. A munkagépek teljesen elpusztították a sírt. A kiszórt földből egy 32–50 éves nő[4] vázának maradványait sikerült összegyűjtenünk.

2. sír: É–D 6–186º. M. 65 cm. A munkagép a lábcsontokat találta meg. A megfigyelhető sírfolt nélkül hanyatt, nyújtott helyzetben fekvő 48–53 éves nő koponyája hátrabillenve, válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, combcsontjai párhuzamosan feküdtek (II. tábla 1.).

3. sír: ÉÉK–DDNy 19–199º. H. 235 cm, sz. 68–80 cm, m.[5] 22 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 110 cm mélyen jól kirajzolódott a sárga altalajban. A váz szintjén a betöltésben feketébb folt jelezte a lekerekített végű rönkkoporsó északi végét. A sírban 48–53 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású váza feküdt 3–5 cm vastag betöltésen. A koponya jobb oldalán, teljesen kifordulva, az állkapocs szintén, válla összehúzva, a karcsontok szorosan a bordák mellett, a lábcsontok párhuzamosan feküdtek. A sírgödör két végén teljes szélességben egy-egy téglalap alaprajzú, 5–12 cm mély gödör jelentkezett. (II. tábla 2., 3. kép 1.)

Melléklet: 1. Adultus *juh* bal humerusa (marmagassága 58,2 cm).[6]

4. sír: É–D 5–185º. H. 215 cm, sz. 75–80 cm, m. 35 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 110 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. Benne a jelentkezéstől mérve 25 cm mélyen, a csontok jelentkezési szintjén fekete elszíneződésként kirajzolódott a lekerekített sarkú téglalap alakú koporsófolt. H. 185 cm, sz. 50–55 cm. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, 69–80 éves férfi koponyája a bal oldalán, válla összehúzva, a bal karcsontok a bordák mellett, a jobb kissé távolabb, a lábcsontok párhuzamosan, 8–10 cm-es fekete betöltésen feküdtek. (II. tábla 3.)

Mellékletek: 1. A bal medencelapát felső szélénél négyszögletes *vascsat* pecekkel a lábfej irányában, alsó részén kisebb textil- vagy bőrdarab lenyomatával. 2,8×3,2 cm (II. tábla 4.). 2. A csathoz tapadva lekerekített végű *vaspánt*. H. 3,5 cm, sz. 0,9 cm (II. tábla 5.). 3. A jobb térd külső oldalán, attól 15 cm-re juvenis *sertés* bal humerus diaphysise.

5. sír: ÉÉK–DDNy 14–194º. H. 210 cm, sz. 65 cm, m. 35 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 110 cm mélységben rajzolódott ki. A 34–39 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa 10 cm vastag fekete betöltésen feküdt. A koponya előrebillenve, a karcsontok a bordák mellett, a lábcsontok párhuzamosan feküdtek. A vázcsontok helyzete koporsóra, a lábfej csontjaié szoros lábbelire utalnak. A sírgödör alján a négy sarokban egy-egy 20×30 cm-es, 6 cm mély gödröt bontottunk ki. (III. tábla 1.)

Melléklet: 1. A bal lábszárcsont közepén, keresztben egy subadultus – 3 év körüli – *juh* jobb humerusa.

6. sír: É–D 6–186º. H. 205 cm, sz. 70 cm, m. 5 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja jól kirajzolódott 70 cm mélyen a sárgás altalajban. Bal lábát a gép találta meg. Az 50–59 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, 3–5 cm vastag betöltésen fekvő vázmaradványának helyzete koporsóra utal. Koponyája a jobb oldalán, kifordulva feküdt, a bal bordák és az alsó csigolyák, a medencelapát és a keresztcsont másodlagos helyzete rablásra utal. (II. tábla 6., 3. kép 2.)

Mellékletek: 1. A bal mellkas alsó szélének helyén *vascsat* fele. H. 3,7 cm, sz. kb. 2,5 cm (II. tábla 7.). 2. A combcsont között *vaslemez*. A sírt éjszaka szétdúlták, a lemez szétporlott. 3. Juvenis *sertés* jobb humerus diaphysise, melyet a gép a bal lábszárcsont alsó felével kimarkolt.

[4] A temető embertani anyagáról lásd Marcsik–Hegyi 2004., Szathmáry–Guba–Turtóczki 2009.

[5] Itt és a továbbiakban a mélységadatok a nyesett felszíntől értendőek, a nyesési szintet a felszínhez képest igyekeztünk több helyen megjelölni.

[6] Az állatcsontot a 3–4. sír közötti szórványként csomagoltuk el. Mivel a 4. sírból egy sertés combcsontja került elő, valószínűleg ez a juh combcsont a 3. sír melléklete lehetett.

3. kép
Nyíregyháza–Mandabokor 1: 3. sír, 2: 6. sír, 3: 7. sír, 4: 8. sír, 5: 9. sír

Fig. 3
Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 3, 2: grave 6, 3: grave 7, 4: grave 8, 5: grave 9

7. sír: É–D 3–183º. H. 275 cm, sz. 75 cm, m. 60–80 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú, hosszú sír sötét foltja 70 cm mélyen jól kirajzolódott a sárga, agyagos altalajban. A sírban hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, 48–54 éves nő vázmaradványa került elő.[7] A jobb lábszárcsontot 60 cm mélyen a munkagép találta meg. A váz fektetési szintje ferde volt: a koponya 60, a láb 80 cm mélyen került elő. A sír északi felében, a kissé ívesen fekvő váz koponyája előrebillenve, válla összehúzva, a karcsontok a bordák mellett, a jobb kézcsontok a medencén, a bal lábcsontok térdben kissé felhúzva kerültek elő. (III. tábla 2., 3. kép 3.)

8. sír: ÉÉK–DDNy 14–194º. H. 200 cm, sz. 60–65 cm, m. 35 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 120 cm mélyen rajzolódott ki. Az 57–62 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa 5–10 cm vastag fekete betöltésen feküdt. Koporsóra utaló elszíneződés nem látszott, de a csontok helyzete alapján koporsóban temethették. A koponya a jobb oldalán, elfordulva, válla összehúzva, a karcsontok szorosan a bordák mellett, lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. A sírgödör négy sarkában egy-egy lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, 25×25 cm-es, 5 cm mély gödör volt. (III. tábla 3., 3. kép 4.)

Melléklet: 1. Bontás közben infans *sertés* jobb humerus diaphysise a bal lábszár közepe táján.

9. sír: ÉÉK–DDNy 12–192º. H. 215 cm, sz. 60 cm, m. 35 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 100–110 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A nyesési felület alatt 20 cm mélyen – a csontok jelentkezési szintjén – kirajzolódott a lekerekített végű koporsó elszíneződése. H. 170 cm, sz. 35–40 cm. A sírban 62–70 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa került elő. Koponyája hátrabillenve, válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. A sír alja íves volt, négy sarkában egy-egy kb. 15 cm átmérőjű, 5 cm mély ovális alaprajzú gödörrel. (IV. tábla 1., 3. kép 5.)

Melléklet: 1. Jobb lábszárcsontjának közepén keresztben *juh* femur diaphysisének töredéke.

10. sír: ÉÉK–DDNy 14–194º. H. 201 cm, sz. 70 cm, m. 40 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 110 cm mélyen rajzolódott ki. A csontok jelentkezési szintjén – 22 cm mélyen – kirajzolódott a koporsó feketébb foltja. H. 190 cm, sz. 55 cm. A sírban 58–70 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, robusztus váza feküdt. Koponyája előrebillenve, karcsontjai a bordák mellett, lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. (IV. tábla 2.)

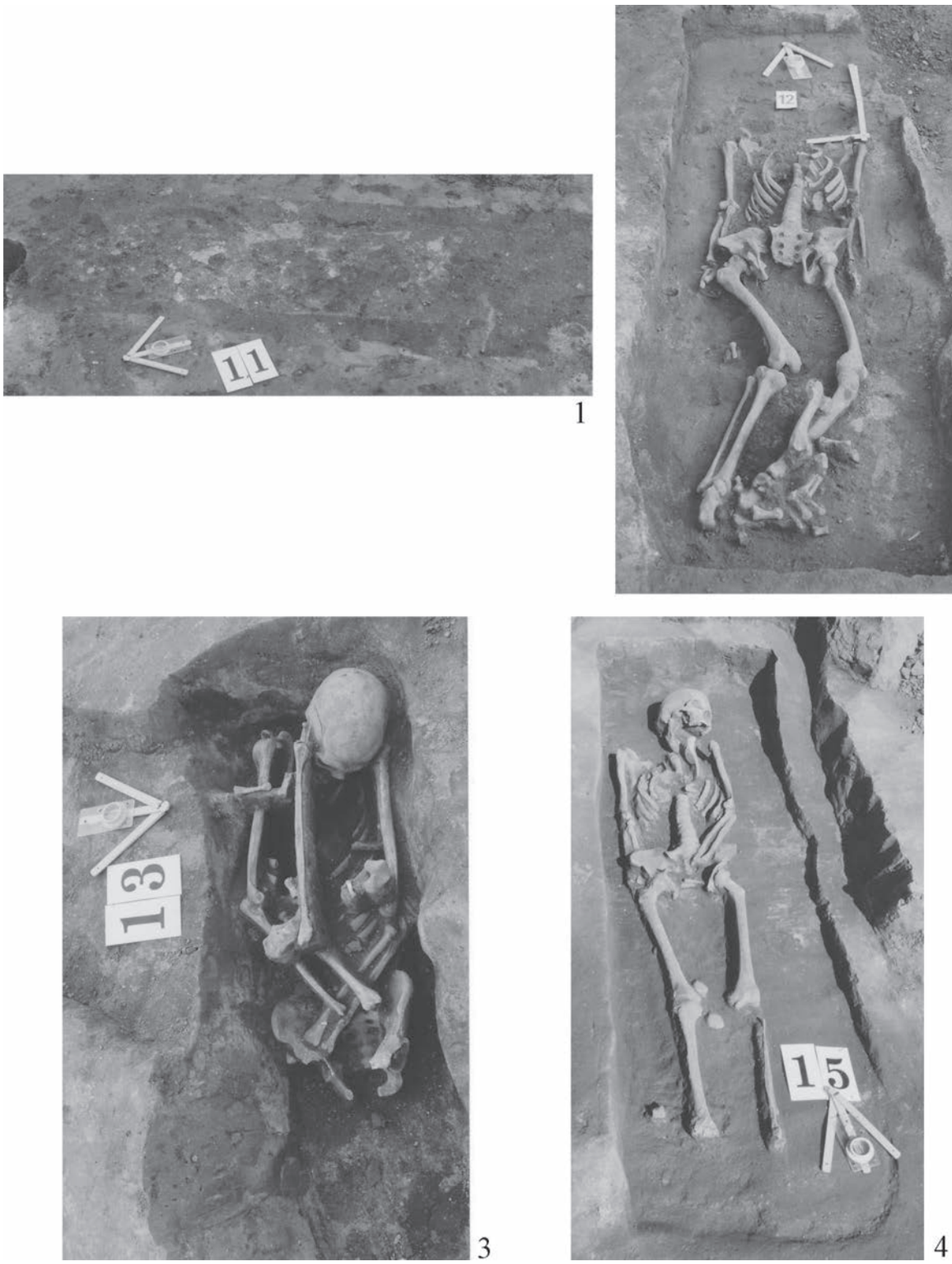
Melléklet: 1. A comb alsó vége között *juh* vagy *disznó* felkar- vagy combcsontja.[8]

11. sír: ÉÉK–DDNy 32–212º. H. 190 cm, sz. 60 cm, m. 15–20 cm. A lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú sír fekete foltja 110 cm mélyen rajzolódott ki. A betöltésen belül a koporsó világosabb folttal jelentkezett. H. 160 cm, sz. 35–40 cm (4. kép 1.). A sírban 42–48 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt. A koponya kissé előrebillent, bal mellkasának csontjai, karcsontjai és a felső csigolyák hiányoztak – feltehetőleg kirabolták. Jobb karcsontja a bordák mellett, lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. (IV. tábla 3.)

Mellékletek: 1–4. Jobb kézfejénél 4 szem *gyöngy* sorba fűzve, kb. 5 cm-rel a kézfej felett. 1. Lapos, szabálytalan bikónikus, áttetsző üveggyöngy. Átm. 0,9 cm, m. 0,4 cm, lyukátmérője 0,4 cm. 2. Nyomott gömb alakú, opak, zöld üveggyöngy. Átm. 0,7 cm, m. 0,5 cm, lyukátmérője 0,4 cm. 3–4. Szabálytalan hengeres, opak, barna üveggyöngy. Átm. 0,4 cm, h. 0,6 cm, lyukátmérője 0,1 cm. (IV. tábla 4., 13. kép 1–3.)

[7] Az embertani anyag vizsgálata során a nő mellett egy 3–5 éves gyermek vázmaradványát találták az antropológusok. Az ásatás során ezt nem regisztráltuk, a fotón és a rajzon sem látszik. Elképzelhető, hogy a mosás során két sír anyaga keveredett össze.

[8] Meghatározás előtt elkallódott.

4. kép
Nyíregyháza–Mandabokor 1: 11. sír foltja, 2: 12. sír, 3: 13. sír, 4: 15. sír

Fig. 4
Nyíregyháza–Mandabokor 1: contour of grave 11, 2: grave 12, 3: grave 13, 4: grave 15

12. sír: ÉÉK–DDNy 16–196º. H. 195 cm, sz. 65 cm, m. 15–20 cm. A csontváz fektetési szintjén – 110 cm mélyen – rajzolódott ki a téglalap alaprajzú sír fekete foltja. A sírban 34–39 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa került elő. A koponya a bal oldalán (a gép megsértette), vállai összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, lábcsontjai a bal oldalukon, kissé felhúzva feküdtek. A sír északi sarkaiban egy-egy 20×20 cm-es, a déli sarkaiban 30×30 cm-es, 5 cm mély gödör volt. (V. tábla 1., 4. kép 2.)

Mellékletek: 1. A nyakcsigolyák alatt 65 db ép és 4 db töredékes opak fekete, szabálytalan gömb alakú *üveggyöngy* került elő nyaklánckénti felfűzve (V. tábla 2., 13. kép 5.) 2. A bal lábszárcsonton subadultus *sertés* bal humerusa (marmagassága 75,0 cm).

13. sír: Ny–K 272–92º. H. 145–150 cm, sz. 40 cm, m. 35 cm. A többi sírtól távol, délnyugatra egy Árpád-kori árok által vágott temetkezés. Az árok bontása során a két lábcsontot kiemelték. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú folt 80 cm mélyen jól kirajzolódott az agyagos altalajban. Az igen szűk gödörben 35–40 éves férfi vázmaradványa került elő a bal oldalán fekve, enyhén felhúzott lábbal. A koponya a sír végének támaszkodott, előrebillent, válla erősen összehúzva, alkarcsontjai egymáson keresztben a medencén feküdtek. A jobb szárkapocscsont a mellkason hosszában került elő. (IV. tábla 5., 4. kép 3.)

14. sír: ÉÉK–DDNy 34–214º. Kb. 30–35 cm mélyen a munkagép egy 3–5 éves gyermek koponyáját bolygatta meg. A koponyán kívül csak a jobb lábszárcsont feküdt in situ. (V. tábla 3.)

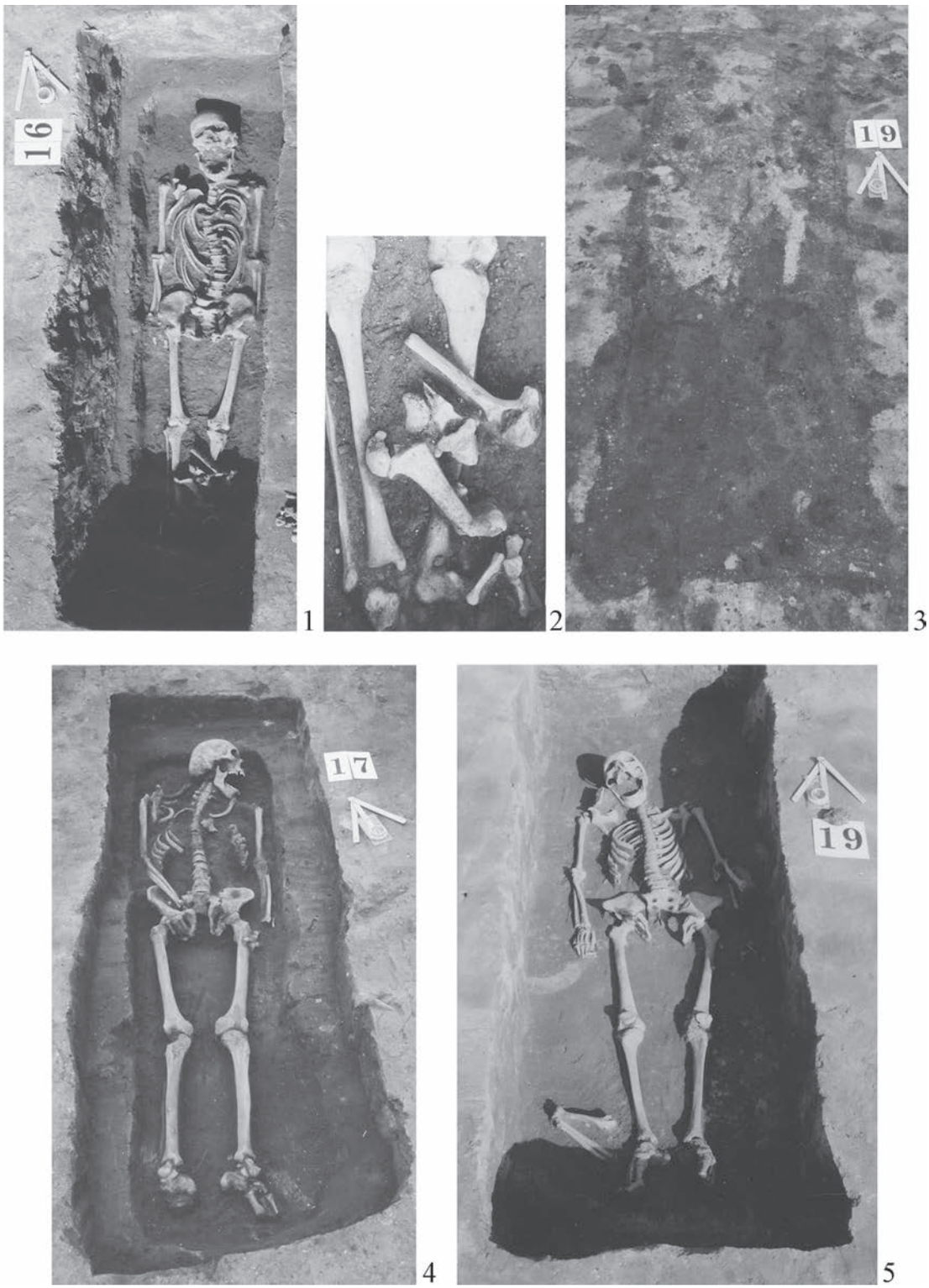
Melléklet: 1. A jobb oldalára fordult töredékes koponya mögött fekete, egy helyen téglaszínű foltos, korong nélkül készített *bögre*. Nagyobb kerámiazúzalékkal soványították, elsimított külső-belső felületű, enyhén íves nyakú, középtájon hasasodó, enyhén profilált aljú, pereme hiányzik. 'M'. 8 cm, fá. 5,7 cm, átm. 7,8 cm (V. tábla 4.).

15. sír: ÉÉK–DDNy 18–198º. H. 190 cm, sz. 65 cm, m. 25 cm. A lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú sír foltja kb. 110 cm mélyen rajzolódott ki, bár a sír egy korábbi (309.) objektumba volt ásva. A nyesési szint alatt 20 cm mélyen megfigyelhető volt a koporsó nyugati szélének elszíneződése. A sírban egy 25–34 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 3–5 cm vastag betöltésen. Koponyája a bal oldalán, válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, bal alkarcsontjai a medencében, lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. Bal lábszárát a 309. gödör bontásakor bolygatták meg. A sír északi végének két sarkában egy-egy félköríves, 25×40 cm-es, 8–15 cm mély gödör volt. (VI. tábla 1., 4. kép 4.)

16. sír: ÉÉK–DDNy 18–198º. H. 210 cm, sz. 58 cm, m. 48 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír sötét foltja 90 cm mélyen rajzolódott ki. A nyesés alatt 35 cm mélyen – a csontok jelentkezési szintjén – a koporsó szélei vékony csíkként jelentkeztek. H. 180 cm, sz. 50 cm. A hosszában enyhén teknős aljú sírban egy 68–80 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa kb. 10 cm vastag fekete betöltésen feküdt. Koponyája hátrabillenve, válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. A sírgödör északkeleti és déli sarkában egy-egy 20×30 cm-es, 5 cm mély gödör volt. (VI. tábla 2., 5. kép 1.)

Mellékletek: 1. A bal kézcsontoknál két végén enyhén szélesedő, lemezes vas *övforgó,* közepén 1,2 cm hosszú nittel átütve. Egyik vége kissé sérült. H. 5,3 cm, sz. 0,8 cm (VI. tábla 3.). 2. A két combcsont között, azok felső harmadánál trapéz alakú bronzcsat, vaspecekének hegye a koponya irányában. Felfelé nyílt. 2,2×2,9 cm (VI. tábla 4.). 3. A bal lábszáron keresztben juvenis *szarvasmarha* 2 vert. thoracalis (cran része haránt hasítva) és jobb humerus diaphysise (5. kép 2.).

17. sír: ÉÉK–DDNy 20–200º. H. 205 cm, sz. 70 cm, m. 20 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír részben egy szkíta kori gödörbe volt beásva. Fekete foltja 110 cm mélyen rajzolódott ki. A sírfolt jelentkezése alatt 10 cm mélyen rajzolódott ki a koporsó foltja. H. 175 cm, sz. 50 cm.

5. kép
Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: 16. sír, 3, 5: 19. sír, 4: 17. sír

Fig. 5
Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: grave 16, 3, 5: grave 19, 4: grave 17

A sírban 68–80 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású vázmaradványa feküdt 3–4 cm vastag betöltésen. A koponya és az állkapocs a bal oldalán, a karcsontok a bordák mellett, a jobb alkarcsont és a kézcsontok a medencén, a lábcsontok párhuzamosan feküdtek. Néhány elmozdult borda állatjáratra utal. (VII. tábla 1., 5. kép 4.)

Melléklet: 1. Egyenes hátú, felső nyélállású, egyélű *vaskés* töredéke a sír melletti állatjáratban. A töredék a penge és a nyélnyújtvány találkozási részéről származik. 1,2×3,2 cm (VII. tábla 2.).

18. sír: ÉÉK–DDNy 12–192º. H. 140 cm, sz. 65 cm, m. 15 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír foltja 100 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A koporsó világosabb elszíneződése jól megfigyelhető volt. H. 120 cm, sz. 43 cm. A sírban 6–7 éves gyermek hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású vázmaradványát bontottuk ki. A koponyát a föld szétnyomta, a bal alkar csontjait állatjáratok kimozdították, a jobb combcsont alsó vége kissé elmozdult, a többi lábcsont párhuzamosan feküdt. (VII. tábla 3., 6. kép 1.)

Mellékletek: 1. Az állkapocs fölött 4 cm vastag betöltésen (másodlagos helyen) sima, kör átmetszetű *ezüstkarika.* Átm. 1,3 cm. Eredetileg nyitott volt, egy része a restauráláskor elenyészett (VII. tábla 4.). 2. A keresztcsonton négyszögletes *vascsat* feküdt, pecke hegyével a bal combcsont felé. 3,3×4,2 cm (VII. tábla 6.). 3. A jobb comb külső oldalánál felső nyélállású, egyenes hátú, egyélű *vaskés* hegyével lefelé, élével kifelé. H. 18 cm, a nyéltüske 4,5 cm, a penge sz. 1,9 cm. A nyélnyúlványon és a penge hegyén famaradvány. Ragasztott (VII. tábla 5.). 4. A lábcsontok között, illetve a lábszáron keresztben infans *sertés* bal mandibulája (di, dc, dp_{2-4}, M_1), costatöredéke, humerusa és jobb femurja (6. kép 2–3.).

19. sír: É–D 0–180º. H. 220 cm, sz. 70–85 cm, m. 30 cm. A trapéz alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 120 cm mélyen jelentkezett (5. kép 3.). Északi kétharmadának kevert betöltése állatfészekre utalt. A sírban 53–58 éves, mongolid jellegű nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt kb. 5–8 cm vastag fekete betöltésen. Koponyája hátrabillent, kar- és lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. A bal orsócsont kifelé elcsúszott. A lábfej csontjainak helyzete zárt lábbelire utal. A sírgödör négy sarkában egy-egy 25 cm átmérőjű, 15 cm mély, ovális alaprajzú gödör volt. (VIII. tábla 1., 5. kép 5.)

Mellékletek: 1. Négyszögű *vascsat* igen rossz állapotban a jobb medencén, pecekkel a jobb alkar irányában. A restauráláskor egy része elenyészett. Eredeti mérete 3,5×3,9 cm (VIII. tábla 2.). 2. A bal könyök belső oldalán alsó nyélállású, egyélű, egyenes hátú, nagyméretű *vaskés* vagy *tőr* töredéke. H. 6,5 cm, ebből a nyélnyújtvány h. 3,7 cm, a penge sz. 2,3 cm. Mind a nyélnyújtványon, mind a pengén farostok konzerválódtak (VIII. tábla 3.). 3. A jobb boka külső oldalán, a lábszárcsontra közel merőlegesen adultus *juh* felső molarisa (zápfog), 2 costatöredéke, humerusa (marmagasság 63,7 cm), valamint egy *madár* agykoponya töredéke.

20. sír: É–D 0–180º. H. 225 cm, sz. 60–65 cm, m. 22–30 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 80 cm mélyen jelentkezett. A nyesés szintje alatt 5 cm mélyen kirajzolódott a koporsó foltja. H. 185 cm, sz. 40 cm. A sírban 67–75 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 2–5 cm vastag betöltésen. A koponya kissé hátrabillent, a váll összehúzva, a karcsontok szorosan a bordák mellett, a lábcsontok párhuzamosan feküdtek. A sír négy sarkában egy-egy négyszögletes alaprajzú, kb. 25×30 cm-es, 10 cm mély gödör volt. (IX. tábla 1., 6. kép 4.)

Mellékletek: 1. A jobb medence felső szélénél, alatta, a jobb kézfejnél, valamint a térd között egy-egy vastöredék. Valószínűleg négyszögletes *vascsat* darabjai. Kb. 2,4×2,9 cm (IX. tábla 2.). 2. Felszedéskor a jobb medence alatt negyed *vascsat*. Valószínűleg ez is négyszögletes volt. 2,4×2,9 cm (IX. tábla 3.). 2. A bal lábszár külső oldalánál, arra merőlegesen egy subadultus (ca. 3 éves) *sertés* jobb humerusa 2–3 cm vastag betöltésen.

6. kép
Nyíregyháza–Mandabokor 1–3: 18. sír, 4: 20. sír, 5: 21. sír

Fig. 6
Nyíregyháza–Mandabokor 1–3: grave 18, 4: grave 20, 5: grave 21

1

2

3

4

5

21. sír: ÉÉK–DDNy 22–202º. H. 220 cm, sz. 80 cm, m. 22 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír sötét foltja 80 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A gép a bal combcsontját találta meg. A betöltésen belül kirajzolódott a koporsó világosabb foltja. H. 200 cm, sz. 60 cm. A sírban 23–40 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, rendkívül rossz megtartású vázmaradványa feküdt 3–5 cm vastag betöltésen. A szétroppant koponya az állkapoccsal a bal oldalán, a kar- és lábcsontok párhuzamosan feküdtek. A mellkast állatok túrták szét, illetve elporlott. A sír négy sarkában egy-egy 30–35 cm átmérőjű, 13–15 cm mély, ovális alaprajzú gödör volt. (IX. tábla 4., 6. kép 5.)

22. sír: ÉÉK–DDNy 24–204º. H. 185 cm, sz. 65 cm, m. 10 cm. A nyesett felszínen jól kirajzolódott a téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír sötét foltja. A sírban 53–58 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt a gödör keleti szélénél, 14–194° tájolással. A koponya és az állkapocs a jobb oldalán, válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, 2–4 cm vastag betöltésen feküdtek. A gép a lábcsontjait, a medencéjét és a kézcsontjait megbolygatta. (VIII. tábla 4., 7. kép 1.)

Mellékletek: 1. A lábcsontokkal együtt került elő egy subadultus (ca. 3 éves) *sertés* jobb humerusa és egy infans *sertés* jobb humerusa. 2. A sír környékének nyesésében kör metszetű *vashuzal* töredéke. H. 2,1 cm (VIII. tábla 5.).

23. sír: ÉÉK–DDNy 16–196º. Sírfolt nélkül, 55 cm mélyen 2–4 év körüli gyemrek vázmaradványa került elő. Az eredetileg hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázból a jobb felkar, a jobb medencelapát és a lábcsontok feküdtek in situ. A koponyát, a bal mellkast és a karcsontokat az eke húzhatta el, a bal medencéjét a gép találta meg. (X. tábla 1., 7. kép 2.)

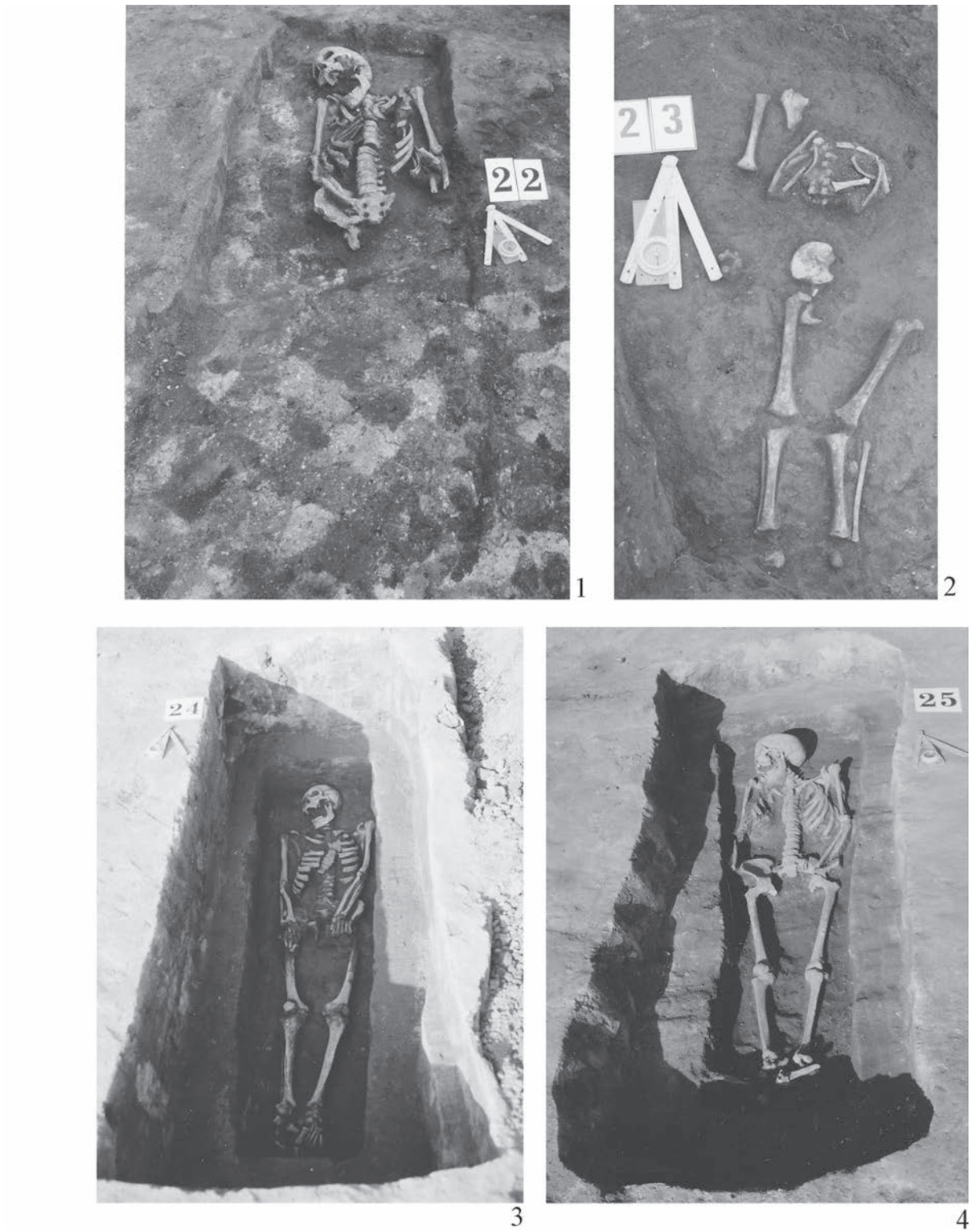
24. sír: É–D 358–178º. H. 220 cm, sz. 80 cm, m. 80 cm. A téglalap alaprajzú sír fekete foltja 90 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A nyesett felület alatt 45 cm-re megfigyelhető volt a koporsó sötétebb foltja. H. 185 cm, sz. 50 cm. A sírban 60–69 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású vázmaradványa feküdt 4–5 cm vastag betöltésen. A koponya kissé hátrabillent, az állkapoccsal együtt a jobb oldalán, válla összehúzva, felkarja szorosan a bordák mellett, az alkar csontjai a medencelapáton, a kéz a combcsontokon, lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. (X. tábla 2., 7. kép 3.)

Mellékletek: 1. A bal medencelapát felső, belső szélénél töredékes, szögletes *vascsat*. 3,7×3,9 cm (X. tábla 3.). 2. A jobb medence alatt szögletes *vascsat* feküdt, pecek felőli végénél nagyobb rározsdásodott textildarabbal. 3×3,6 cm (X. tábla 4.).

25. sír: ÉÉK–DDNy 12–192º. H. 215 cm, sz. 65–80 cm, m. 35–40 cm. A koponya felőli végén kiszélesedő, téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír szürkés foltja 90 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A nyesési szint alatt 5–10 cm-re megfigyelhető volt a koporsó betöltése. H. 170 cm, sz. fejnél 50, a lábnál 35–38 cm. A sírban 61–70 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, gyenge megtartású vázmaradványa feküdt. A koponya az állkapoccsal a jobb oldalán, válla összehúzva, karcsontjai könyökben kissé széttárva, lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. (X. tábla 5., 7. kép 4.)

Mellékletek: 1. A jobb medencelapáton trapéz alakú *vascsat*. Hátoldalán vasoxiddal konzerválódott bőr- és textiltöredék látható. 2,8×3,7 cm (X. tábla 6.). 2. A lábfej előtt *juh* femur-diaphysis töredéke és *sertés* vertebra thoracalisa.

26. sír: ÉÉK–DDNy 14–184º. H. 230 cm, sz. 70 cm, m. 45 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír sötét foltja 80 cm mélyen jelentkezett az agyagos altalajban. A nyesési szint alatt 1–2 cm-re megfigyelhető volt a koporsó sötétebb foltja. A sírban 30–60 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású vázmaradványa feküdt 4–5 cm vastag betöltésen. Koponyája kissé előrebillent, a mellkas csontjainak csak kevés lenyomata maradt, kar- és lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. Jobb felkarja hiányzott (rabolt?). A sírgödör négy sarkában egy-egy ovális alaprajzú, 20–30 cm átmérőjű, 5–10 cm mély gödör volt. (XI. tábla 1., 8. kép 1.)

7. kép
Nyíregyháza–Mandabokor 1: 22. sír, 2: 23. sír, 3: 24. sír, 4: 25. sír

Fig. 7
Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 22, 2: grave 23, 3: grave 24, 4: grave 25

Melléklet: 1. Lábcsontjai felszedése során állatjáratban adultus *juh* jobb humerusa.

27. sír: ÉÉK–DDNy 24–204º. H. 260 cm, sz. 45–70 cm, m. 15 cm. A téglalap alaprajzú, feltűnően hosszú és keskeny sír foltja 70–80 cm mélyen került elő. A sírban 68–80 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású vázmaradványát bontottuk ki. A koponya a jobb oldalán, válla összehúzva, jobb felkarcsontja szorosan a bordák mellett feküdt. Könyöktől lefelé a gép találta meg, csontjait kimozdította. (XI. tábla 2., 8. kép 2–3.)

Melléklet: 1. A koponya táján kör metszetű ezüst *huzalkarika* töredéke. H. 0,7 cm (XI. tábla 3.).

28. sír: É–D 4–184º. H. 230 cm, sz. 80 cm, m. 45 cm. A téglalap alaprajzú sír fekete foltja 85 cm mélyen, részben a 27. sír alatt rajzolódott ki az agyagos altalajban. A sírban 52–61 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású vázmaradványa feküdt 3–6 cm vastag betöltésen. Koponyája előrebillent (feltámasztották?), válla összehúzva, kar- és lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. Bal bordáit és a felső csigolyákat állatjárat bolygatta. A délnyugati sarkon 20 cm átmérőjű, 5–10 cm mély gödör volt. (XII. tábla 1., 8. kép 2–3.)

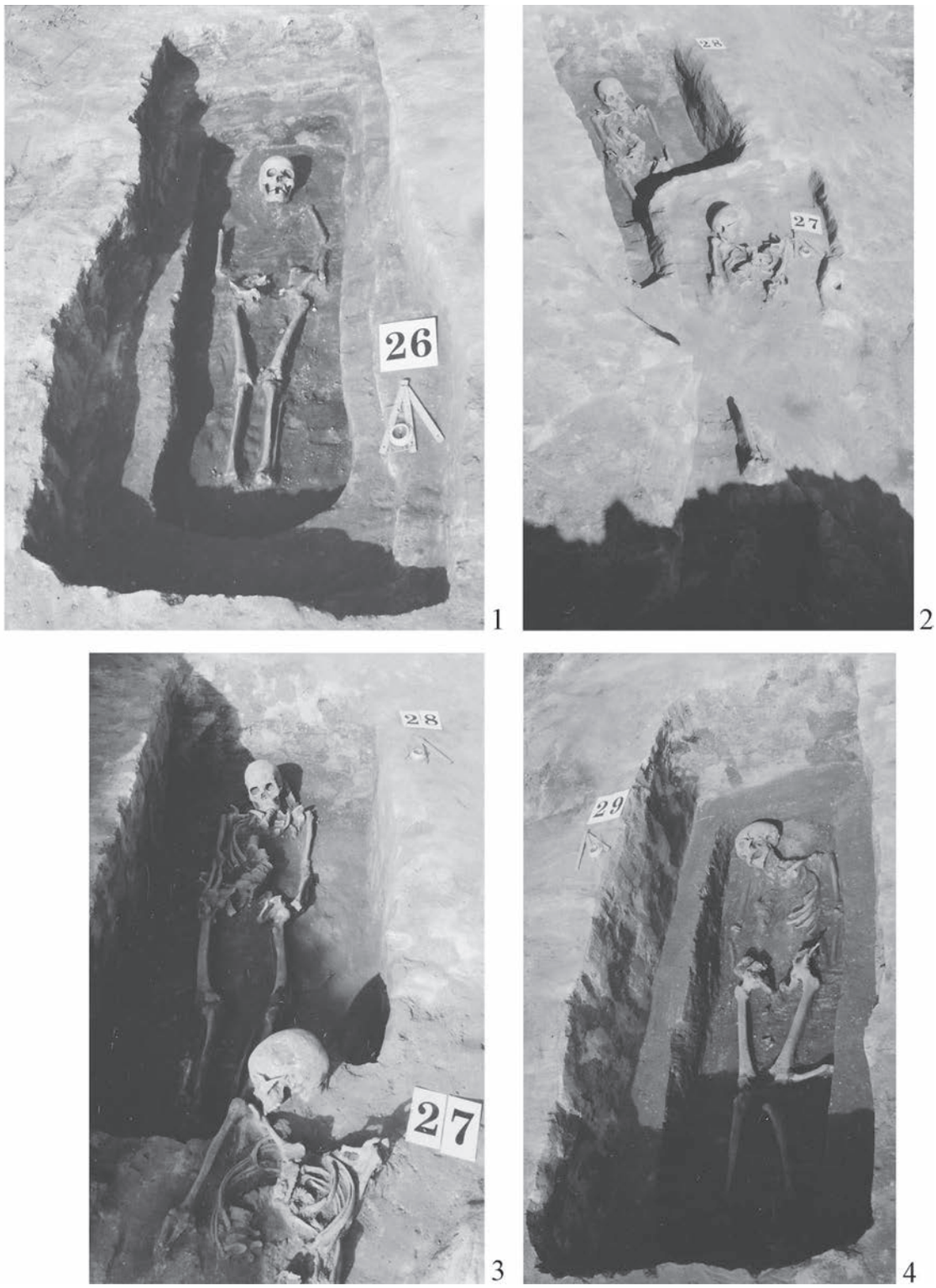
Mellékletek: 1. A koponya bal oldalánál felső nyélállású, egyenes hátú, egyélű *vaskés*, hegyével a bal könyök irányában. Nyéltüskéjének vége hiányzik. A nyélnyújtványon és a pengetőnél fa- és talán bőrmaradványok. H. 11,5 cm, nyélnyújtványa 2,1 cm, a penge sz. 1,6 cm (XII. tábla 2.). 2. A jobb lábszár alsó végének külső oldala mellett, azzal párhuzamosan 4 cm vastag betöltésen subadultus (ca. 3 éves) *sertés* bal humerus diaphysise.

29. sír: ÉÉK–DDNy 24–204º. H. 210 cm, sz. 80 cm, m. 50–60 cm. A téglalap alaprajzú sír foltja 100 cm mélyen jelentkezett az agyagos altalajban. A nyesési szint alatt 38 cm-re kirajzolódott a koporsó foltja. H. 185 cm, sz. 50 cm. A sírban 40–80 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású vázmaradványa feküdt 2–4 cm vastag betöltésen. A koponya az állkapoccsal a jobb oldalán, kar- és lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. A jobb bordák és a csigolyák jelentős része, valamint a keresztcsont hiányzott, a bal lábszárcsont elmozdult. A sír négy sarkában egy-egy kb. 30×30 cm-es, 5–15 cm mély gödör volt. (XIII. tábla 1., 8. kép 4.)

Mellékletek: 1. A bal alkar belső oldalán, részben a medencelapát alatt középső nyélállású, egyenes hátú, egyélű *vaskés* fatokban, illetve nyéltüskéjén famaradvánnyal. Hegye és nyéltüskéje vége sérült. H. 14,9 cm, a nyéltüske 3,9 cm, a penge sz. 1,8 cm (XIII. tábla 4.). 2. A combcsontok felső vége között két kis *vasdarab*. 3. A combcsontok közepe táján, középen egy négyszögű *vascsat* töredékes állapotban, pecekkel a jobb kézcsontok irányában. Sz. kb. 3 cm (XIII. tábla 2.). 4. A combcsont közepe táján középen trapéz alakú *vascsat,* peckéből csak egy kis csonk maradt meg. 3,8×4 cm (XIII. tábla 3.). 5. A bal combcsont alsó végének külső oldala mellett, arra merőlegesen adultus *sertés* bal humerusa (marmagasság 55,8 cm) 3 cm vastag betöltésen.

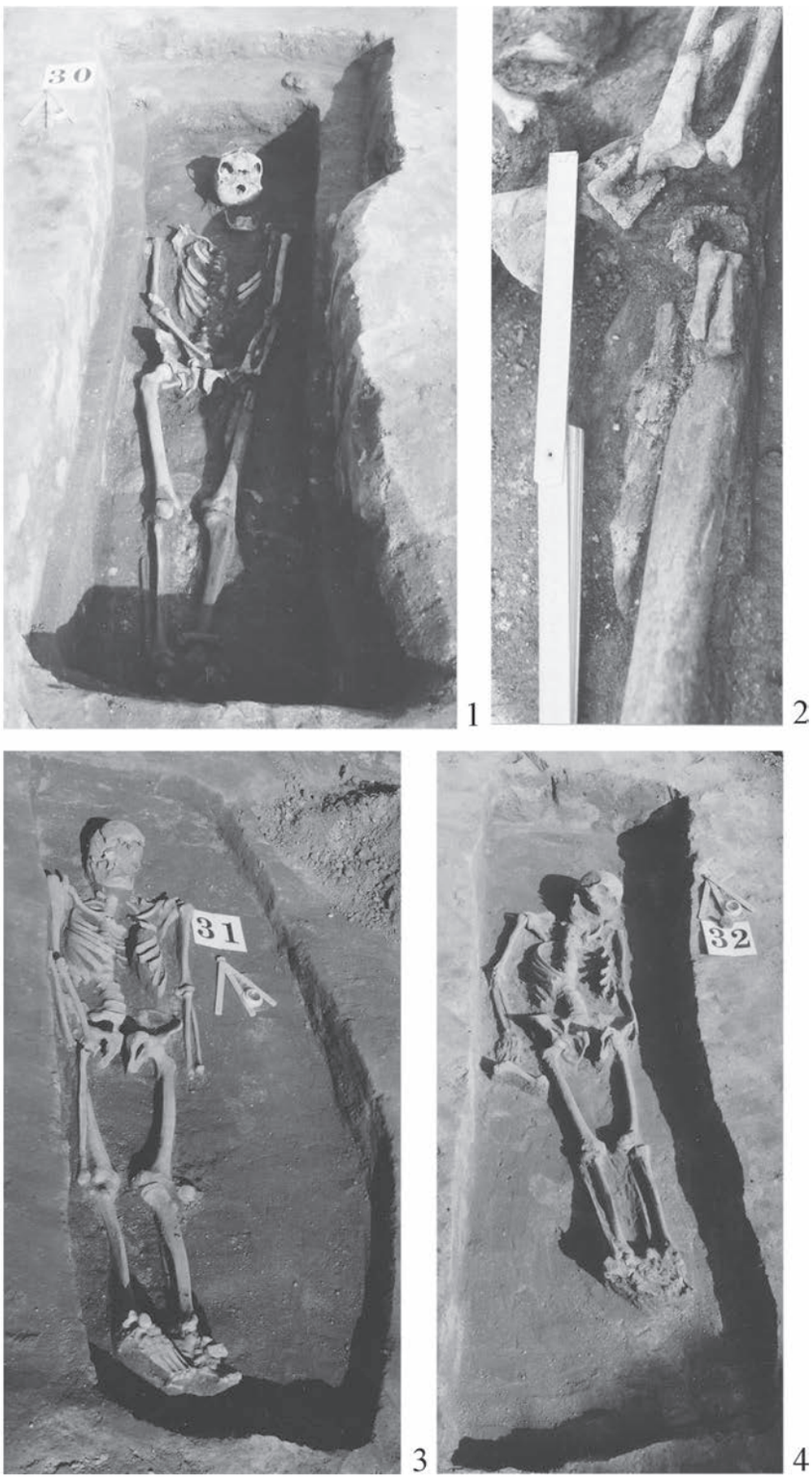
30. sír: ÉÉK–DDNy 14–194º. H. 225 cm, sz. 60–75 cm, m. 56 cm. A koponyánál szélesedő, téglalap alaprajzú sír foltja kb. 100 cm mélyen jelentkezett viszonylag nehezen kivehetően, mivel a sírt egy korábbi gödörre ásták rá. A nyesési szint alatt 25 cm mélyen rajzolódott ki a koporsó foltja. H. 195 cm, sz. 45–50 cm. A sírban 63–75 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású vázmaradványa feküdt. A koponya teljesen hátrabillent, állkapcsa eredeti helyzetben, csigolyái kifordulva, bal bordái részben hiányoztak, a jobb alkarcsontok a medencében, a bal a medencelapáton, kar- és lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. A sír északkeleti sarkában egy 25 cm átmérőjű, 2–3 cm mély gödör volt. (XII. tábla 3., 9. kép 1.)

Mellékletek: 1. A bal kézfej alatt, a medencelapát peremén trapéz alakú, töredékes *vascsat*. 3,1×3,7 cm (XII. tábla 4., 9. kép 2.). 2. A bal combcsont felső végén egy kerek átmetszetű *vaskarika*. Átm. 4,2 cm (XII. tábla 5., 9. kép 2.). 3. A bal combcsont belső oldalán kö-

8. kép
Nyíregyháza–Mandabokor 1: 26. sír, 2–3: 27–28. sír, 4: 29. sír

Fig. 8
Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 26, 2–3: graves 27–28, 4: grave 29

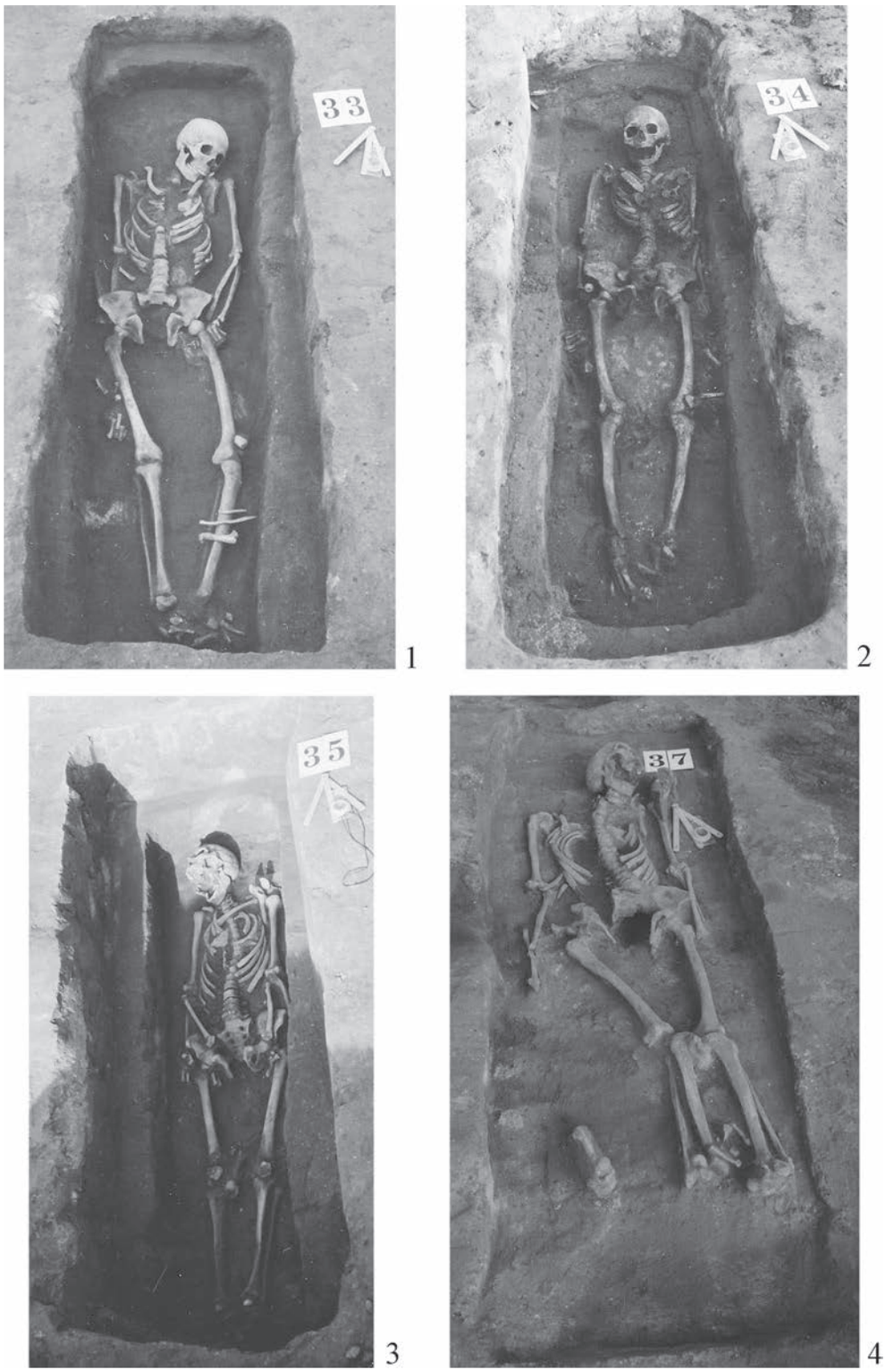

9. kép
Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: 30. sír, 3: 31. sír, 4: 32. sír

Fig. 9
Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: grave 30, 3: grave 31, 4: grave 32

zépső nyélállású, egyenes hátú, egyélű *vaskés* élével a combcsont felé, a nyéltüskén kevés famaradvánnyal. H. 14,7 cm, a nyéltüske 3,8 cm, a penge sz. 1,7 cm (XI. tábla 4., 9. kép 2.).
4. A bal lábszárcsont alsó végén, keresztben adultus *juh* bal humerusának töredéke.

31. sír: ÉÉK–DDNy 24–204º. H. 195 cm, sz. 50–75 cm, m. 15 cm. A téglalap alaprajzú, keleti oldalánál erősen ívelt oldalú sír fekete foltja 75 cm mélyen jelentkezett az agyagos altalajban. Szorosan a nyugati fal mellett 66–75 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 2–4 cm vastag betöltésen. A koponya és az állkapocs kissé hátrabillent (a gép találta meg), válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, jobb alkarja a medencelapát szélén, lábcsontjai párhuzamosan, lábszárcsontjai és a lábfejek szorosan egymás mellett feküdtek. A jobb szárkapocs a jobb combcsonton feküdt. (XIV. tábla 1., 9. kép 3.)

32. sír: É–D 6–186º. H. 215 cm, sz. 65 cm, m. 13–26 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 75 cm mélyen jelentkezett az agyagos altalajban. A sírban 52–61 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 5–8 cm vastag betöltésen. A koponya a bal oldalára dőlt, kar- és lábcsontjai párhuzamosan, lábszárcsontjai és a lábfejek szorosan egymás mellett feküdtek. Bal karcsontját állatjárat

10. kép
Nyíregyháza–Mandabokor 1: 33. sír, 2: 34. sír, 3: 35. sír, 4: 37. sír

Fig. 10
Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 33, 2: grave 34, 3: grave 35, 4: grave 37

mozdította el. A sír északnyugati és a délnyugati sarkában egy-egy 15 cm átmérőjű, 5 cm mély gödör volt. (XIV. tábla 2., 9. kép 4.)

Melléklet: 1. A jobb kézcsontok előtt, a combcsontra merőlegesen subadultus (ca. 3 éves) *sertés* bal humerusa 6 cm vastag betöltésen.

33. sír: É–D 354–174º. H. 210 cm, sz. 65 cm, m. 40 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 75 cm mélyen jelentkezett az agyagos altalajban. A nyesési szint alatt 10–12 cm mélyen bizonytalanul kirajzolódott a koporsó foltja. H. 200 cm, sz. 55 cm. A sírban 53–58 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású vázmaradványa feküdt 5–8 cm vastag fekete betöltésen. Koponyája és állkapcsa a bal oldalára billent, válla összehúzva, karcsontjai a bordák mellett, jobb lába nyújtva, a bal kissé behajlítva feküdt. A sír északi végében egy téglalap alaprajzú, 2 cm mély, a déli két sarkában egy-egy sekély kerek gödör volt. (XIV. tábla 3., 10. kép 1.)

Mellékletek: 1. A bal combtő két oldalán trapéz(?) alakú *vascsat* töredékei. Kb. 3,6×4,4 cm (XIV. tábla 4.). 2. A bal lábszárcsont közepén keresztben *sertés* 2 costadarabja (1 db törött, callus-képződéssel gyógyult) és egy infans *sertés* jobb humerus diaphysise.

34. sír: ÉÉK–DDNy 20–200º. H. 205 cm, sz. 70 cm, m. 45 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír foltja 70 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A nyesési szint alatt 15 cm mélyen vékony barna csík formájában jelentkezett a koporsó széle. H. 190 cm, sz. 45 cm. A sírban 67–75 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású vázmaradványa feküdt 4–5 cm vastag betöltésen. A koponya előrebillent, válla összehúzva, kar- és lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. A mellkast és a jobb karcsontot állatjáratok bolygatták meg. Jobb kézfejének csontjai elcsúszva a combcsont külső oldala mellett, de anatómiai rendben feküdtek. A sír déli végében 3 cm mély, téglalap alaprajzú gödör volt. (XV. tábla 1., 10. kép 2.)

Melléklet: 1. A jobb medencelapát külső széle alatt, az alkarcsont belső oldala mellett szürke, korongolt, bikónikus *orsógomb* feküdt a palástján, tengelye megegyezett a váz fektetési irányával. Kopott palástján egy-egy cikcakk vonal fut körbe. Átm. 2,7 cm, m. 2,1 cm, lyukátm. 1,1 cm (XV. tábla 2.).

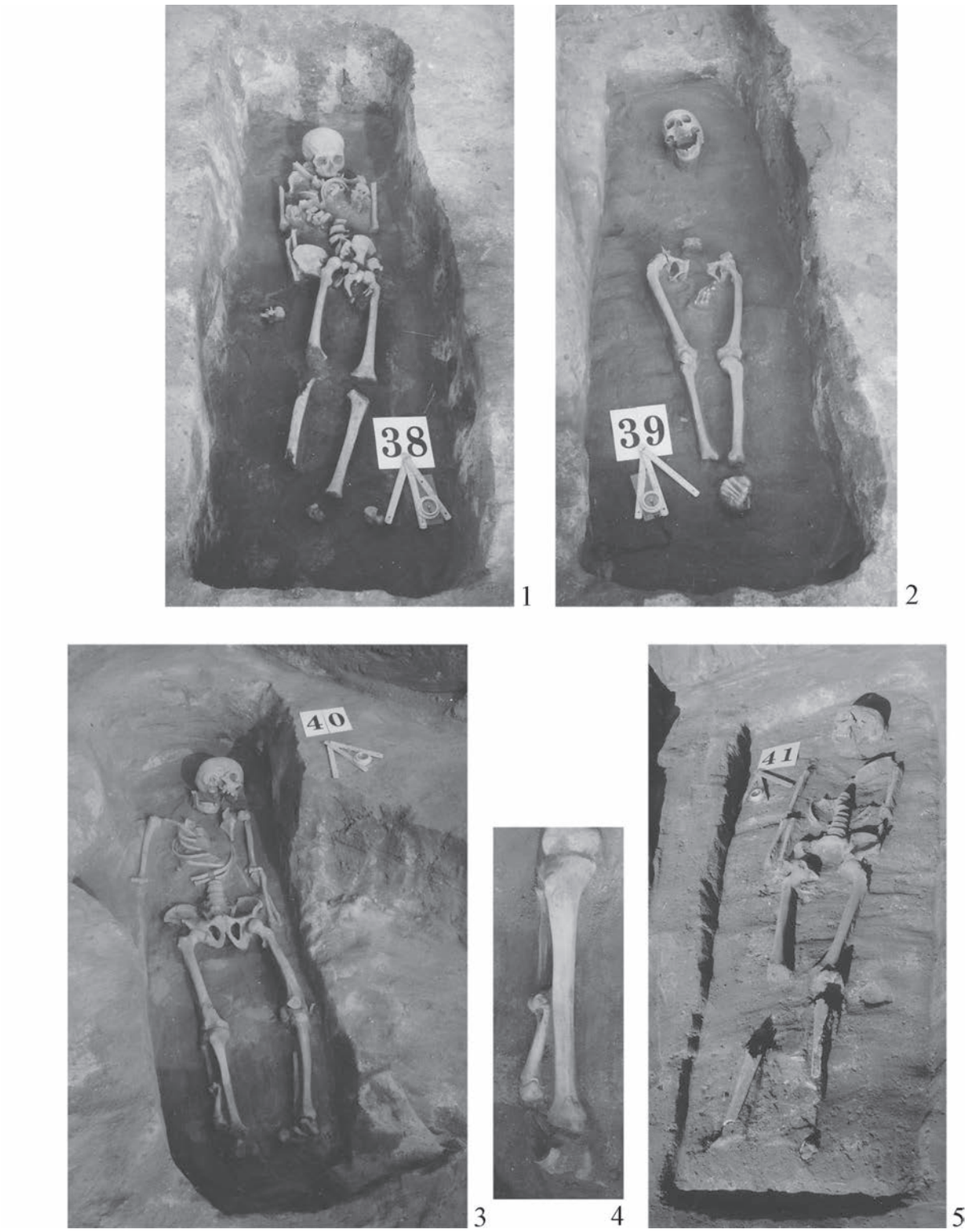
35. sír: É–D 4–184º. H. 200 cm, sz. 60–70 cm, m. 52 cm. A téglalap alaprajzú sír fekete foltja 75 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A nyesési szint alatt 35 cm mélyen barna vékony sávként, illetve azon belül lazább betöltéssel jelentkezett a koporsó. H. 190 cm, sz. 45 cm. A sírban 66–75 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 3–4 cm vastag betöltésen. A koponya kissé a jobb oldalán, válla erősen összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, alkarjai a medencelapáton, lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. (XVI. tábla 1., 10. kép 3.)

Mellékletek: 1. A jobb mellkas alsó szélénél, a medencelapát fölött D alakú *vascsat*, peckéből csak töredék maradt meg. 2,6×3,4 cm (XVI. tábla 2.). 2. A bal medencelapát és a keresztcsont találkozásánál négyszögletes *vascsat* töredékei. 2,9×3 cm (XVI. tábla 3.). 3. A bal medencelapát alatt középső nyélállású, enyhén íves hátú, egyélű *vaskés* hegyével lefelé. Legömbölyített végű nyélnyújtványán vasoxiddal konzerválódott fa-, pengéjén bőrmaradvány. H. 14,4 cm, nyélnyújtványa 4,8 cm, a penge sz. 1,9 cm (XVI. tábla 4.). 4. A vaskés mellett 3 db *kovaszilánk* és 1 db *penge*. 1,5×2,5×0,5; 1,3×1,6; 1,6×2,5×0,9 cm, illetve 1,2×2,8 cm (XVI. tábla 5.). 5. A térd között hosszában adultus *juh* bal humerusa (marmagasság 64,2 cm).

36. sír: É–D 8–188º. H. 126 cm, sz. 65 cm, m. 28 cm. A nyesett felületen jól kirajzolódott a téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír foltja. Emberi váz maradványa nem került elő.

Melléklet: 1. A sír déli végében, bontás közben infans *sertés* jobb humerus diaphysise.

37. sír: ÉÉK–DDNy 16–196º. H. 220 cm, sz. 70 cm, m. 12 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír széle kb. 70–75 cm mélyen halványan rajzolódott ki egy korábbi, szürke betöltésű

11. kép
Nyíregyháza–Mandabokor 1: 38. sír, 2: 39. sír, 3–4: 40. sír, 5: 41. sír

Fig. 11
Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 38, 2: grave 39, 3–4: grave 40, 5: grave 41

hamus gödörbe beásva. A sírban 64–75 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású vázmaradványa feküdt 2–3 cm vastag betöltésen. Koponyája kissé hátrabillent, az állkapoccsal együtt jobbra dőlt, válla összehúzva, csigolyasora erősen ívelten, kar- és lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. A jobb mellkast hosszában és a keresztcsontot állatjárat bolygatta meg. (XV. tábla 3., 10. kép 4.)

Mellékletek: 1. A bal medencelapát belső, felső szélénél világosbarna, vékony sávban fehér kérges, átlátszó *kovaszilánk*. 1,2×1,2 cm. Nem dönthető el egyértelműen, hogy az alatta lévő gödörből származik-e vagy melléklet (XV. tábla 4.). 2. A jobb lábszár külső oldalánál, attól 20 cm-re, a lábszárral párhuzamosan adultus *juh* bal humerusa (marmagasság 62,0 cm) és felső molarisa (zápfog) 10 cm vastag betöltésen.

38. sír: ÉÉK–DDNy 14–194º. H. 200 cm, sz. 60–70 cm, m. 35 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír foltja 70 cm mélyen jelentkezett az agyagos altalajban. Egy szürke betöltésű gödörre volt ráásva, ezért nehezen látszódott a széle. A sírban 14–15 éves fiatal hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 3–5 cm vastag betöltésen. Koponyája előrebillent, meglévő kar- és lábcsontjai párhuzamosan feküdtek anatómiai rendben, de kissé felcsúszva a medencére. Mellkasát szétdúlták: bolygatott/rabolt. (XV. tábla 6., 11. kép 1.)

Melléklet: 1. A bal comb felső végének belső oldala mellett négyszögletes, töredékes *vascsat*, egyik oldalán vasoxiddal konzerválódott textiltöredékkel. Sz. kb. 2,6 cm (XV. tábla 5.).

39. sír: ÉÉK–DDNy 17–197º. H. 200 cm, sz. 50–60 cm, m. 30 cm. A koponya felé enyhén szűkülő, téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír foltja 70 cm mélyen rajzolódott ki. A sírban 64–73 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 3–5 cm vastag betöltésen. Koponyája kissé hátrabillent, combcsontjai párhuzamosan, lábszár- és a lábfej csontjai egymás mellett feküdtek. Az agykoponya, a mellkas, a karcsontok és a keresztcsont hiányzott: kirabolt temetkezés. (XVII. tábla 1., 11. sír 2.)

40. sír: ÉÉK–DDNy 26–206º. H. 190 cm, sz. 60 cm, m. 55 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír foltja 75 cm mélyen jól kirajzolódott. A sírban 65–75 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű jó megtartású vázmaradványa feküdt 2–3 cm vastag betöltésen. Koponyája a bal oldalán, a bal kar- és lábcsontjai párhuzamosan feküdtek, jobb felkarjának alsó vége a sírfalhoz ért. A középső csigolyák és a bal bordák egy része, valamint a jobb alkarcsont hiányzott. (XVII. tábla 2., 11. kép 3.)

Mellékletek: 1. A jobb medencelapát belső peremén kerek *vascsat*, peckével a koponya irányában. Átm. 2,9 cm (XVII. tábla 3.). 2. A jobb lábszár alsó végénél, a külső oldala mellett, azzal párhuzamosan juvenis *sertés* jobb humerusa (marmagasság 51,8 cm) 3 cm vastag betöltésen (11. kép 4.).

41. sír: ÉÉK–DDNy 17–197º. H. 205 cm, sz. 65 cm, m. 7 cm. A téglalap alaprajzú sír foltja 60 cm mélyen jól kirajzolódott az agyagos altalajban. A sírban 16–18 éves fiatal hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású vázmaradványa feküdt. Koponyája a jobb oldalán, kar- és lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. Állkapcsa, lapockái, felső csigolyái és bordái hiányoztak. Lábcsontjait a gép találta meg. (XVII. tábla 4., 11. kép 5.)

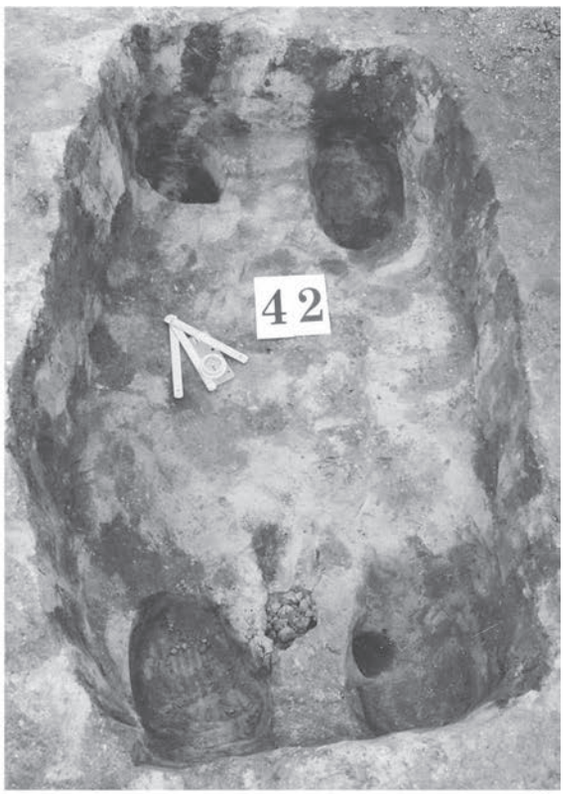
42. sír: ÉÉK–DDNy 25–205º. H. 143 cm, sz. 55 cm, m. 25–30 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír barnás foltja 90 cm mélyen határozottan jelentkezett. A sírban egy gyermek nagyrészt elenyészett vázmaradványa került elő 10 cm kevert rétegen. A sír négy sarkában egy-egy, közel ovális alaprajzú, 20–30 cm átmérőjű, 40–45 cm mély gödör volt. (XVII. tábla 5., 12. kép 1–2.)

Melléklet: A lábszár táján *juh* femur diaphysis töredéke.

43. sír: É–D 353–173º. H. 213 cm, sz. 55–80 cm, m. 10 cm. A sírfolt 90 cm mélyen rajzolódott ki. A sírból egy szórvány emberi csont került elő.

1

2

3

4

12. kép
Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: 42. sír, 3: 46. sír, 4: temetőrészlet

Fig. 12
Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: grave 42, 3: grave 46,
4: cemetery detail

Melléklet: 1. A sír közepe táján adultus *juh* jobb humerusa (marmagasság 63,3 cm).

44. sír: É–D 8–188º. H. 210 cm, sz. 50–75 cm, m. 10 cm. A sírfolt 90 cm mélyen rajzolódott ki. A sírban egy gyermek hosszúcsontjának töredéke került elő.

45. sír: É–D 8–188º. H. 160 cm, sz. 80 cm, m. 35 cm. 95 cm mélyen rajzolódott ki a sír foltja. Csont nem maradt benne.

Melléklet: 1. Egyenes hátú, egyélű *vaskés* hegyének töredéke. H. 3,5 cm, a penge sz. 1,2 cm (XVII. tábla 6.). 2. Adultus *juh* bal humerusa (marmagasság 59,0 cm) és két femur diaphysis töredéke.

46., fordított tájolású sír: DDNy–ÉÉK 214–34º. H. kb. 160 cm, sz. 55 cm, m. 9 cm. A téglalap alaprajzú sír északi vége bizonytalanul jelentkezett, a délit a gép „vitte el". A sírban nagyobb gyermek hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású, hiányos vázmaradványa (koponyatető részlete, hosszú csontok egy része) került elő. (XVII. tábla 5., 12. kép 3.)

A régészeti leletanyag

A 46 síros temetőrészlet 23 sírjából – a temetkezések 50%-ából – került elő leletanyag, de ezek között a tárgytípusok igen kevés számban vannak képviselve. Kronológiai szempontból értékelhető nemesfém tárgyat az egész temető területén nem találtunk, ami valószínűleg a sírok kirablásával (is) magyarázható.

Ezüstkarikák

Egy gyermek (18.) és egy senilis nő (27.) bolygatatlan sírjából került elő egy-egy kör metszetű, nyitott végű ezüst huzalkarika, illetve annak egy töredéke a koponya táján.

Gyöngyök

A temetőrészlet 11. és 12. sírjából, az összes temetkezés 4,3%-ából került elő 73 szem gyöngy. Mindkét alkalommal adultus nő ékszere volt: az egyik esetben a jobb karon talált 4 szemből álló karkötőről, a másik esetben egy 69 szemes nyakláncról van szó. Maguk a gyöngyök 4 típushoz sorolhatók (a karkötő 4 darabja 3 típus, a nyakláncot egységesen azonos szemekből fűzték) (13. kép):

1) Lapos, szabálytalan bikónikus, áttetsző, ún. gyűrű alakú (átm. 0,9 cm, m. 0,4 cm, lyukátmérője 0,4 cm) (13. kép 2.). 2) Nyomott gömb alakú, opak (rövid, henger alakú típus) zöld (átm. 0,7 cm, m. 0,5 cm, lyukátmérője: 0,4 cm) (13. kép 1.). 3)

13. kép
1–3: Nyíregyháza–Mandabokor 11. sír,
4: Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő 5182/01. sír, 5: Nyíregyháza–Mandabokor 12. sír,
6–7: Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu 7. sír

Fig. 13
1–3: Nyíregyháza–Mandabokor grave 11,
4: Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő grave 5182/01, 5: Nyíregyháza–Mandabokor grave 12,
6–7: Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village grave 7

Köles méretű, opak fekete, gömbölyű gyöngy (átm. 0,4–0,5 cm) (13. kép 5.). 4) Szabálytalan, csaknem hengeres (tipológiai besorolása szerint csonkakúpos), barna (átm. 0,4 cm, h. 0,6 cm, lyukátmérője: 0,1 cm) (13. kép 3.).

Az egyszeres gömbféle típusok – ide tartozik a kúpos/hengeres 2 szemen kívül a temető valamennyi gyöngye – a VII. század közepétől terjedtek el (Pásztor 2003. 343.). A köles méretű, opak fekete, gömbölyű gyöngyök a teljes avar időszakban megtalálhatóak (Pásztor 2003. 346. – további irodalommal), a IX. század elejéig biztosan kimutathatóak (Pásztor 2003. 345–346.). Gyakori jelenléte az ún. Köttlach kultúra anyagában későbbi keltezést is megenged (Staššíková-Štukovská 2017. 372.). A rövid, hengeres, díszítetlen zöld gyöngy jó párhuzamát találjuk a Székkutas–Kápolna-dűlői 292. sírban. Ezt a temetkezést a VIII. század második felére keltezték. Maga a típus ennél jóval szélesebb kronológiai keretek közé sorolható, a VII.-től a IX. századig (Pásztor 2003. 336.). A csonkakúpos gyöngyök a késő avar korra jellemzőek, azon belül még leginkább a VIII. század első felében gyakoribbak (Pásztor 2003. 338.).

Vas- és bronzcsatok

A legáltalánosabb lelet a temetőben a vascsat. Egy részük töredékes. 14 temetkezésből 16, változatos formájú példány került elő: legnagyobb számban (9 db) a legáltalánosabb típus, a négyszögletes vascsat. Méretük 2,4×2,9 és 3,7×3,9 cm között változik. A négy trapéz alakú példány az előzőekénél valamivel nagyobb: 2,8×3,7 és 3,6×4,4 cm közötti. Ezeken kívül egy-egy sírban egy kerek és egy D alakú vascsat fordult elő. Változó a csatok keresztmetszete: kerek, ovális, téglalap és négyzet egyaránt előfordult. Csak néhány darab hátoldalán lehetett megfigyelni vasoxiddal konzerválódott textiltöredéket.

A 16. sírból került elő egy fém szíjszorító nélküli sima, trapéz alakú bronz csatkeret. A csattípus használati idejét – melyet Szabó János Győző is elfogadott – Kovrig Ilona határozta meg. Ez az egyszerű csatforma a lemezes övveretek legkésőbbi típusaival jelent meg és az öntött griffes övdíszekkel egykorú (Kovrig 1963. 156–158., Szabó 1969. 43–44.). Így készítésük és használatuk a VII–VIII. század fordulójára és a VIII. század első évtizedeire tehető.

Vas övforgó

A 16., senilis férfi sírjából, a bal kézcsontoknál előkerült, a két végén enyhén kiszélesedő vaslemezt övforgónak határozhatjuk meg. Az 5,3 cm hosszú példány legközelebbi, bronzból kivágott formai párhuzama az Ártánd–Kapitány-dűlői 75., maturus férfi sírjából ismert, mely lemezes és öntött kerek bronzveretekkel együtt került elő (Kralovánszky 1996. 46.).

A Debrecen–Ondód 11. sír csatjának értékelése kapcsán a lemezes övforgók előfordulásait Kiss Gábor állította össze (Kiss 2012. 11. táblázat).[9] Az eltérő méretű, de hasonló formájú ezüst-, bronz- és vaslemezes övforgók döntő többsége lemezből préselt vagy kivágott veretekkel, illetve kisebb számban lemezes és öntött bronzveretekkel vagy kis- és nagyszíjvégekkel együtt került elő. Ez alapján a lemezes övforgók „divatja" a VII. század 3. harmadában kezdődött (Balogh 2011. 262., Szenthe 2012. 521.), és használatuk – a velük együtt előkerült lemezes és öntött övveretek alapján – az MA II – SPA I időszakra jellemző (Kiss 2012. 256.).

[9] Kiss Gábor táblázatát az összeállítása óta ismertté vált lemezes övforgókat is tartalmazó tiszántúli sírokkal egészíthetjük ki: Klárafalva–Vasút utca 12. sír (Lőrinczy–Szalontai 1996. 279.), Pitvaros 215. sír (Bende 2017. 118–119.), Szentes–Felsőcsordajárás 44. sír (Bende 2017. 359. j.), Szentes–Kaján 277. sír (Korek 1943. XXVII. tábla 6., Madaras 1991. 29. tábla 5).

Visszatérve Nyíregyháza–Mandabokor 16. sírjához, az ott napvilágra került vas övforgó és a trapéz alakú bronzcsat sírba kerülése legkorábban az MA és a SPA I időszak határára valószínűsíthető.

Vaskarikák

A 30. sírból előkerült egyetlen vaskarikát már a Nyíregyháza–orosi temető tárgyalása során értékeltük (Istvánovits–Lőrinczy 2017. 92.).

Kovák

Mindössze két sírból került elő kovaszilánk: a 35. női sírból a bal medencelapát alól, míg a 37. férfisírból a bal medencelapát felső szélénél.

Vaskések

8 sírból került elő 8 darab egyenes, egyélű vaskés. Nyélállásuk változatos: egy alsó, 3-3 középső és felső nyélállású példányt találtunk. Öt esetben maradt meg a tok és a nyél vasoxiddal konzerválódott fa-, illetve bőrmaradványa. Az ép példányok alapján hosszúságuk 14,4–18 cm, legnagyobb szélességük 1,6–2,3 cm között van. Az épen maradt nyélnyúlványok hossza 3,8–4,8 cm között változott.

Orsógomb

Annak ellenére, hogy az avar kori női temetkezések egyik leggyakoribb melléklete az agyag orsógomb, a temető 12 női sírja közül csupán egyből (34. sír) került elő egy szürke, korongolt, bikónikus példány. Kopott palástját a gyakori cikcakk vonal díszítette.

Kerámiaedény

A temető egyetlen kerámiaedénye a 14. sírban nyugvó infans I. gyermek melléklete volt. A fekete, korong nélkül készített, elsimított felületű, középtájon hasasodó, hiányos bögre nem tartozik a jellegzetes kerámiatípusok közé. Mérete és formája miatt inkább az avar időszak második felében készült edényekhez hasonlítható.

A temetkezési szokásokról

A temető földrajzi környezete

A kistájon belül az általunk vizsgált mikrorégióban egy több szakaszból álló É–D-i homokdombvonulat húzódik, melyet négy irányból – de nem zártan – időszakos és állandó vízállásos terület vett körbe (Második Katonai Felmérés – 2. kép 2.), ami jól megfigyelhető még a 10.000-es topográfiai térképen is.

A XVIII. századi tanyákat az állandó, vízállásos területek partjára építették és nem magára az említett dombvonulatra (Első Katonai Felmérés – 2. kép 1.), ellentétben az ásatáson feltárt szkíta, kelta, avar és az Árpád-kori településsel. Ennek az eltérő megtelepedési helyzetnek az lehet a magyarázata, hogy a XVIII. századhoz képest csapadékosabb, nedvesebb időszakok lehettek, ezért akkor a dombvonulatra települtek és temetkeztek.

A temető helye, feltártságának mértéke

A temető egy É–D-i homokdomb északi harmadában, a homokvonulat teljes szélességében (25–30 méter) terült el. Déli széle ismert, három irányból azonban kérdéses a temető lehatárolása.

Ezek alapján úgy tűnhet, a temető nem teljesen feltárt. De meggondolásra késztet bennünket az, hogy a szélső sírok egybeesnek a dombvonulat keleti és nyugati szélével, másrészt a temetőrészlet tengelyében fekvő sírokat (7–45. sír sorában) sűrűn, egymástól alig 60–170 centiméter távolságra ásták, míg a többi sírsorban és a temető szélein ezek a távolságok szemmel láthatóan jóval nagyobbak, azaz ritkulnak a temetkezések. Ugyanakkor az északi (32–34.) síroktól 6–9 méterre feltárt K–Ny-i szelvényben avar kori temetkezések már nem kerültek elő. Bár egzakt módon nem bizonyítható, de az előbbiek alapján az a feltételezésünk, hogy a megismert temető 90–95%-ban feltártnak tekinthető, így a temető három szélén legfeljebb 6–9 fel nem tárt sírral számolhatunk. A dombvonulat keleti és nyugati szélén előkerült temetkezésektől kifele, a mélyebb területen aligha temetkeztek. Ezek alapján a temető négy sírsorból és három sírsor kezdeményéből állt.

A sírok tájolása

A temetőrészlet 46 sírja közül 45 temetkezésnek ismerjük a tájolási adatát fokra pontosan. Ezek értéke – eltekintve a 13. Ny–K-i és a 46., fordított tájolású sírtól – 358–34° között változott. A mért irányok égtájhoz rendelése[10] alapján a legnagyobb számban, 28 sír esetében (62%) a tájolás ÉÉK (12–34°), míg 15 temetkezésé (34%) É (353–8°). Ezek alapján a sírok fő tájolási iránya ÉÉK.

A fő iránytól két temetkezés tér el. A 46. sírban fordított irányban fektették a gyermeket, míg a 13. Ny–K-i tájolású gyermek sírja.

Ellentétesen tájolt sír egy-egy temetőn belül ugyan ritka, de a jelenség minden nagyobb sírszámú temetőrészletben előfordul. Legutóbb a Tiszavasvári–Utasér-part-dűlői temető kapcsán ismertettük röviden a jelenséget (Istvánovits–Lőrinczy 2017. 55.).

Régészeti leletanyag és párhuzamok hiányában nem egyértelmű a temetőtől távol előkerült 13. és 31. sír értelmezése. Bár mindkettőt az avar temetőhöz soroltuk, meg kell jegyeznünk, hogy más lehetőséggel is számolhatunk. Ez a két temetkezés a temető déli sírsorától mintegy 30–40 m távolságra, egymáshoz viszonylag közel található. Az idős férfi (31. sír) olyan ízületi betegségben szenvedett, amely a közösség több más tagjánál is előfordult (Marcsik–Hegyi 2004. 248., 253.). Sírjának a temetőtől való nagy távolságát azonban jelenleg nem tudjuk megmagyarázni, ugyanakkor tájolása megegyezik a többi temetkezés irányításával.

A Ny–K tájolású gyermeksír (13.) esetében más a helyzet. A KÉK–NyDNy-i szelvénnyel keresztülvágtak egy nagyjából É–D-i homokvonulatot és a szelvény déli szélétől alig 10 méterre került elő a 13. sír – melyet egy Árpád-kori árok kiásása során megbolygattak –, ezért nem zárható ki annak lehetősége, hogy a szelvénytől délre a homokvonulaton van még egy X. századi temető, melynek a feltárt temetkezés egy „távoli", a temetőtől északra fekvő sírja lehet. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy ez az elképzelés hipotetikus, kizárólag a terepi kutatás igazolhatja vagy cáfolhatja.

A sírgödrök jellemzői: formája, méretei stb.

A sírok döntő többsége egységesen fekete folttal, 60–120 cm mélységben jelentkezett a sárgás, agyagos altalajban. Valamennyi a korszakban általános aknasír: faluk függőleges, aljuk egyenes. Csupán a 9. sír alja volt íves, a 16. síré hosszában enyhén teknős. Eltérés a gödrök méretében volt.

Eltekintve a kiemelkedően sekély (10–35 cm) felnőtt temetkezésektől, a többség a felszíntől mérve 75–175 cm mély volt. 17 temetkezés volt az átlagnál (125 cm) mélyebb. A négy (2., 24., 29. és 30.) legmélyebb sír (155–175 cm) mindegyikében maturus–senilis férfit temettek el.

[10] A 360 fokot 16 egyenlő részre osztva 16 elkülöníthető tartomány határozható meg. Lásd Bende 2017. 250.

A felnőttek sírjának hosszúsága 180–275 cm. Átlag feletti (235–275 cm) három nő (7., 26., 27.) és egy férfi (235.) temetkezése. A sírok szélessége 55–80 cm. Az átlagnál (75–80) szélesebb 18 temetkezés. Közülük a legszélesebb (80 cm) négy (21., 24., 28., 29.) férfisír.

A gödör méreteinek és közvetve a benne eltemetett felnőtt egykori társadalmi helyzetének jellemzésére több lehetőség van, közülük a legkézenfekvőbb a sírok nagyságának összehasonlítása. A sírok területe 1,1–2,06 m^2, az átlag 1,6 m^2. Az átlag feletti méretű 9 sír közül 1,76 m^2-nyi felületével a 21. 24., 28. sír, valamint 2,06 m^2-nyi nagyságával a 7. sír emelkedett ki. A 21. sírban nyugvó adultus–maturus korban elhunyt férfi kivételével a többi tíz sírban maturus–senilis korú halottat temettek.

Eltekintve néhány felnőtt keskeny sírjától – melyek a temető gyermeksírjainak térfogatához hasonlóan alacsony értékkel bírtak –, a felnőtteknek megásott gödrök térfogata 1,7–3 m^3. A temető négy, legnagyobb térfogatú (4., 24., 29. és 30.), de átlagos hosszúságú sírjában maturus–senilis korban elhunyt férfiakat temettek el.

A fentiek alapján a felnőttek temetkezése közül 9 emelkedett ki egy-egy méretével, de csupán a 24. és 29. sír esetében volt két méret – a mélység és a szélesség – kiemelkedő. A kettő közül az előbbi területe (1,76 m^2) és térfogata (3 m^3) alapján a temető a legmonumentálisabb sírja. Így nem meglepő, hogy a feltárt temetőrészlet (és nagy valószínűséggel az egykori temető) közepén került elő. Központi helyzetét igazolni látszik, hogy mindhárom kiemelkedő méretű férfisír egy-egy sírsor közepén került elő. A 29. sír a 24. sír sorától délre, míg a 21. sír attól északra, a sor közepén, közel egy vonalba, nagyjából a temető É–D-i tengelyében került elő.

A halottak sírba helyezésének módja

Koporsóhasználat

A temető sírjaiból koporsóra utaló famaradvány, illetve a koporsó lezárásához használt vaskapcsok, vasszegek nem kerültek elő. Arra vonatkozóan, hogy a temetések során az elhunytakat valamilyen koporsóba/ládába temették, csak közvetett adatokkal rendelkezünk. Egyrészt az elhunytakat tartalmazó 11 sír esetében lehetett megfigyelni a sírfolton belül koporsóra utaló elszíneződést. Ezen kívül 14 esetben a koporsó hosszát és szélességét is le lehetett mérni. Másrészt az emberi váz fektetési szintje és a sír alja között előforduló eltérő (2–10 cm) – de síronként egyenletes – vastagságú betöltés alapján 23 temetkezésnél lehet az egykori – lábakkal ellátott – koporsó meglétét feltételezni. Harmadrészt 18 esetben kerültek elő a sír aljába mélyedő gödrök. Kilenc esetben a sír négy sarkában volt egy-egy gödör, több esetben a sír északi végében két gödör, illetve néhány sír két végében, azok teljes szélességében egy-egy árok. Ez a három jelenség egy-egy sírban (pl. csak a sír aljába mélyedő gödrök) vagy legalább két jelenség egyazon sírban (koporsó elszíneződése együtt a váz alatt megfigyelt betöltés réteggel) vagy mindhárom jelenség együtt 33 esetben volt megfigyelhető. A hármat együtt öt temetkezés esetében regisztráltuk.

A felnőttek esetében a koporsók hossza 160–200 cm, szélessége 35–60 cm. Foltjuk – egy ívelt végű rönkkoporsó kivételével – mindkét végén egyesen, téglalap alakú. Hozzávetőleges magasságukra csak jelentkezési szintjükből visszaszámolva következtethetünk. A felnőttek esetében a koporsók észlelési magassága 10–43 cm között változott. Az öt dokumentálhatóan legmagasabb koporsó 30–43 cm, maturus és maturus–senilis nő és férfi sírjában volt.

Mivel a sírok több mint 70%-ánál sikerült koporsós temetkezésre utaló jelenséget megfigyelni – és ezek a temető teljes területén előfordultak –, nagy a valószínűsége annak, hogy a közösség minden tagját koporsóban temették el.

A halottak helyzete

A sírok többségében az elhunytat hanyatt, nyújtott helyzetben temették el. Ettől elérően a 7. sírban a fektetési szint lejtett a láb irányában 20 cm-t. Mivel a koponya jó néhány (pl. 3–11., 15–16., 20., 24., 30., 32., 35.) sírban előrebillent, valószínűsíthetjük, hogy a halott feje alá valamit (párnát?) helyeztek. A 31. sírban elhantolt senilis férfit – a többi sírtól eltérően – nem a sír közepére, hanem szorosan a nyugati fal mellé helyezték. Két esetben (5., 19.) a lábfej csontjainak helyzete alapján zárt lábbelire gondolhatunk.

A csontos húsétel-mellékletek összetétele és helye a sírokban

Sírszám	*Elhunyt*		*Állat*			
	életkora	*neme*	*faj*	*kora*	*testrésze/i*	*sírbeli helyzete*
3.	mat.	férfi	juh	adultus	humerus sin.	ismeretlen
4.	sen.	férfi	sertés	juvenis	humerusdiaph. sin.	a jobb térd külső oldalától 15 cm-re
5.	ad.	férfi	juh	subadultus	humerus dext.	a bal lábszárcsont közepén, keresztben
6.	mat.	férfi	sertés	juvenis	humerusdiaph. dext.	a bal lábszárcsont alsó felével a gép kimarkolta
8.	mat.–sen.	férfi	sertés	infans	humerusdiaph. dext.	a bal lábszár közepe táján, bontás közben
9.	sen.	férfi	juh	–	femurdiaph. fr.	a jobb lábszárcsont közepén, keresztben
10.	mat.–sen.	férfi	?	?	felkar/combcsont	a combcsontok alsó végei között
12.	ad.	nő	sertés	subadultus	humerus sin.	a bal lábszárcsonton
16.	sen.	férfi	marha	juvenis	humerusdiaph. dext. 2 vert. thoracalis (cran része haránt hasítva)	a bal lábszáron, keresztben
18.	Inf. I.	gyerek	sertés	infans	humerus, femur dext. mandibula sin. (di, dc, dp_{2-4}, M_1, inf.), costafr.	a lábcsontok között, illetve a lábszáron keresztben
19.	mat.	nő	juh	adultus	humerus, Msup., 2 costafr., madár agykoponya fr.	a jobb boka külső oldalán, merőlegesen
20.	sen.	férfi	sertés	subadultus	humerus dext.	a bal lábszár külső oldalánál, arra merőlegesen
22.	mat.	férfi	sertés sertés	subadultus infans	humerus dext. és egy humerus dext.	a lábcsontokkal együtt
25.	sen.	nő	juh sertés	– –	femurdiaph. fr. és vert. thoracalisa	a lábfejek előtt
26.	ad/sen	nő	juh	adultus	humerus dext.	a lábcsontok felszedésekor, állatjáratban
28.	mat.–sen.	férfi	sertés	subadultus	humerusdiaph. sin.	a jobb lábszár alsó végének külső oldala mellett, párhuzamosan

29.	mat.–sen.	férfi	sertés	adultus	humerus sin.	a bal combcsont alsó végénél, kívül, arra merőlegesen
30.	sen.	férfi	juh	adultus	humerus sin. fr.	a bal lábszárcsont alsó végén, keresztben
32.	mat.–sen.	nő	sertés	subadultus	humerus sin. eb.	a jobb kézcsontok előtt, merőlegesen
33.	mat.	férfi	sertés	infans	humerusdiaph. dext. 2 costa db.	a bal lábszárcsont közepén, keresztben
35.	sen.	nő	juh	adultus	humerus sin.	a térd között, párhuzamosan
36.		–	sertés	infans	humerusdiaph. dext.	a sír déli végében
37.	sen.	férfi	juh	adultus	humerus sin. és M sup.	a jobb lábszár külső oldalától 20 cm-re, párhuzamosan
40.	sen.	férfi	sertés	juvenis	humerus dext.	a jobb lábszár alsó végének külső oldala mellett, párhuzamosan
41.	juv.	gyerek	juh	–	femurdiaph. fr.	
42.	–	gyerek	juh	–	femurdiaph. fr.	a lábszár táján
43.	–	–	juh	adultus	humerus dext.	a sír közepe táján
45.	–	–	juh	adultus	humerus sin., 2 femurdiaph. fr.	

A sírok 58%-a (28 temetkezés) tartalmazott csontos ételmellékletet. Az állatcsontanyag magas aránya arra utal, hogy az ételmelléklet-adás szokása ennél a közösségnél a temetkezési szokások fontos része volt. A fajok gyakoriságát tekintve a sertés (13 eset) és a juh (12 eset) aránya kiegyenlített.[11] Egy-egy sírból került elő szarvasmarha és egy pontosan nem meghatározható madár csontjai. A meghatározható sertéseket infans (4), juvenis (3) és subadultus (5), míg a juhokat egy kivétellel adultus korukban vágták le és adták egyes testrészeiket ételmellékletként.[12]

Halotti útravalóként mellékelt csontos húsétel maradványa 16 férfi, 6 nő és 3 gyermek sírjában volt, három elhunyt neme és életkora ismeretlen. Az ételmellékletet kapott egyének életkormegoszlása: 1 infans I–II., 1 juvenis, 2 adultus (1 nő + 1 férfi), 6 maturus (3–3 férfi és nő), 5 maturus–senilis (4 férfi + 1 nő) és 9 senilis (7 férfi + 2 nő) egyén.

Sertéscsontok 9 férfi, 2 női és egy gyermek sírjában fordultak elő. Életkori megoszlásukat tekintve döntő többségük idős korban hunyt el, de mellettük gyermek és adultus korú is kapott csontos sertéshúst. 13 temetkezésből 7 esetben az állat jobb, 6 esetben a bal felkarcsontja került elő, közülük 7 esetben hátcsigolyával, lapockával vagy jobb combcsonttal együtt. Ezek szerint az elhunytaknak döntő többségében fiatal állat mellső csülkét adták halotti útravalóul.

[11] A két faj közötti arányt az sem befolyásolja jelentős mértékben, hogy a 10. sírból előkerült combcsont a meghatározása előtt elveszett és a 25. sírban sertés és juhcsont együtt fordult elő.

[12] A temetők állatcsont mellékleteinek értékelésénél figyelnünk kell arra, hogy az adott terület a temető helyének kijelölése előtt mennyire volt „szennyezett". A temető nyitását megelőző időszakban milyen mértékben használták a területet, és ennek következményeként milyen állatcsontok vagy töredékeik kerülhettek másodlagosan a sírok betöltésébe. Érdemes és szükséges az érintetlen területen nyitott temetők állatcsont mellékleteinek archaeozoológus által meghatározott leleteit alapul vennünk.

A sertések mellett juhok testrészei kerültek elő nagyobb számban (12 eset) ételmellékletként. A juhok közül az idősebbeket vágták 1–1 infans I. és juvenis, 2 adultus, 1 adultus–senilis, 1 maturus és 5 senilis elhunyt esetében. A nemi összetétel kiegyensúlyozottnak tűnik, 5 férfi és 4 nő mellett csak egy fiatal sírjából származik juhcsont. Négy-négy esetben jobb és bal oldali felkarcsont, 5 sírban combcsont került elő, melyek közül 1 esetben felkarcsont bordával, illetve felkar és combcsont együtt. A sertésekkel ellentétben az öregebb (adultus) juhok mellső csülkét és hátsó combját mellékelték halotti útravalóul.

Ebben a temetőben csak egy-egy sírból került elő juh- és sertéscsont, illetve juh és madár együtt. Ételmellékletként a marhának minimális szerepe volt, csupán egyetlen esetet regisztráltunk, annak meghatározása is kérdéses.

A juh és sertés előfordulása hasonló. Az ételmellékleteket csak a halottak medencéjétől lefele, az alsó végtagok mellé – a jobb oldalon hét, míg a bal oldalon kilenc, a lábcsontok között 3 alkalommal – tették. Az öt bizonytalan helyen előkerült ételmelléklet ugyancsak a láb környékéről ismert. A rítus abban kötött volt, hogy az ételmellékletet mindig deréktól lefelé, többnyire a láb magasságában helyezték el a koporsóba, de azt nem tudtuk megállapítani, hogy a csülköt és a sonkát a csontos vagy húsos végükkel következetesen ugyanabban az irányban fektették-e.

Az elhunytak életkora, neme és a sertés ételmellékletként adott testrészei között nem található összefüggés. Az egyes állatfajok, azok testrészei és síron belüli előhelyezése között nincs szignifikáns összefüggés. Mind a sertés, mind a juh mindkét testrésze előfordul a jobb és bal oldalon egyaránt.

Az ételmellékletes sírok temetőn belüli elhelyezkedése viszonylag egyenletes, lefedi a teljes területet. A temetőn belül nem különülnek el a sertés- vagy juhcsontokat tartalmazó temetkezések. Az ételmelléklet-adás szempontjából a mandai temető egyik sajátossága a sertés- és juhételek szinte kizárólagos és magas előfordulási aránya.

A tárgymellékletek szerepe a temetkezési rítusban

Vascsat a sírban

A csatokat a sírrablások nem érintették, így azok viseleti helyükön kerültek elő: döntő többségük a bal és a jobb oldalon, az alsó bordák, a medencelapát, illetve a kézfej alatt és a combtő mellett. Egy példány a keresztcsonton, három a combcsontok között feküdt. Nyitásuk változatos volt, jobb és bal oldalra egyaránt, sőt két esetben a pecek a koponya irányában feküdt. Csak két sírból (24., 29.) származik két-két darab: két négyszögletes és egy-egy négyszögletes, illetve trapéz alakú vascsat, különböző helyekről.

Két gyermek és három nő mellett a vascsatok többsége (9) férfi sírból adatolt. A felnőttek mindegyike maturus és senilis korában hunyt el.

Vaskés a sírban

A temető 8 vaskésének helyzetét – a vascsatokhoz hasonlóan – a rablások nem érintették. Többségük az elhunyt bal oldalán, a bal könyöknél, az alkarnál, a combcsont belső oldalánál, illetve a medencelapát alatt feküdt. Egy a jobb combcsont külső oldalán, egy pedig a koponya bal oldala mellett került elő. Egy gyerek és két nő mellett öt férfi viseletének volt része. A felnőttek esetében a kés tulajdonosát maturus vagy senilis korban érte a halál.

Orsógomb a sírban

Egy senilis nő jobb medencelapátjának külső széle alatt, az alkarcsont belső oldala mellett került elő az egyetlen orsógomb. Helyzete – a bikónikus darab a palástján feküdt, tengelye megegyezett a váz fektetési irányával – alapján a teljes orsót fektették a medence és a kar közé.

Általánosan elfogadott vélemény szerint az orsógombok az avar kor második felére jellemzőek (pl. Csallány 1943. 165., László 1955. 72., Kovrig–Korek 1960. 292.).

Edény a sírban

A 14. sírban, egy gyerek koponyája mögött került elő egy korong nélkül készített bögre. A mikrorégió (Szabolcs megye) avar sírkerámiáiról nemrég foglaltuk össze ismereteinket (Istvánovits–Lőrinczy 2017. 61–62., 102–103.).

A sírrablásról

A temetkezések 24%-át – azaz 12 sírt (6., 11., 26., 29., 30., 36., 38., 39., 40., 41., 43., 45.) – közelebbről nem meghatározható időben kirabolták, az eltemetettek nemétől és korától függetlenül. A kifosztott sírok a temető nyugati részén sűrűsödtek. Az üres sírok kivételével a rablás döntően a felsőtestre irányult, bár a rablógödör foltját egy esetben sem sikerült megfigyelnünk. A rablás nyomán a koponya, illetve a csigolyák és bordák nagy része hiányzott vagy másodlagos helyzetben került elő. Ugyanakkor a lábcsontok bolygatatlanul, in situ feküdtek.

A temetőt használó népesség[13]

A feltárt 43 sírban négy infans I., három 8–15 év közötti, egy juvenis, egy adultus, négy adultus–maturus, nyolc maturus, öt maturus–senilis és tizenöt senilis korban elhunyt tagját temette el a közösség. Három sírból – a rablás következményeként(?) – emberi csontmaradvány nem került elő.

A népesség tagjainak halálozási korát vizsgálva igen nagy aránytalanságot vehetünk észre: a 33 felnőttre csupán 7 gyermek (infans I–II.) és 1 fiatal (juvenis) jut, azaz számottevő eltérés mutatkozik a várható gyerekhalandósághoz képest. Az elhalálozási életkorcsoportok ilyen arányú megoszlása – adultusnál idősebb elhalálozott az elhunytak 73%-a – alapján a mandai egy igen elöregedő közösség volt, melyhez hasonlót Nyíregyháza–Orosról ismerünk (Istvánovits–Lőrinczy 2017. 106.). Ebben a temetőben az embertani vizsgálat eredményeként 22 férfi, 14 nő, és 3 fiatalkorú, valamint 4 gyermek temetkezése volt. Itt nemcsak egyszerűen férfi, hanem idős férfi túlsúly volt: tíz senilis korban elhunyt férfi mellett 5 nő, négy maturus–senilis korú férfi mellett 1 nő és 4-4 maturus férfi, illetve nő sírja került elő. A mandai és az orosi temető elhunyt tagjainak aránya ebben is hasonló.

Az antropológiai vizsgálatok során a mandabokri temető embertani jellegének meghatározása nem volt vállalt cél, de megállapítható, hogy az egyetlen mongolid nő (19.) mellett a morfológiailag meghatározható felnőttek europidok.[14] Ugyanakkor egy részüknél megfigyelhető lapát alakú felső incisivusok alapján – amely jellegzetesség keleti eredetű – mongolid beütéssel rendelkező europidok. A közösséget ennek az embertani típusnak a túlsúlya jellemezhette.

[13] A temető embertani anyagának feldolgozását lásd Marcsik–Hegyi–Szathmáry–Guba–Finnegan 2001., Marcsik–Szathmáry–Finnegan 2002., Marcsik–Hegyi 2004., Szathmáry–Guba–Turtóczki 2009.

[14] Marcsik Antónia szíves szóbeli közlése.

A kis létszám ellenére feltűnően magas a patológiás esetek száma. Az ezen belül megfigyelhető jellegzetességek alapján az elhunytak között kapcsolatok tételezhetőek fel. Így a 19. sírban fekvő nőnél és a 24. sírba temetett férfinál az SPA kezdeti folyamata figyelhető meg, és mivel a két temetkezés szomszédos, az antropológusok feltételezték a két személy rokoni (testvéri?) kapcsolatát. A fogazat egyes, speciális fejlődési rendellenessége az 5. és a 15. sírban nyugvó személy genetikai kapcsolatára utal. Az elhunytak között 9 egyénnél figyelték meg a lapát alakú fogakat, és ez alapján valószínű, hogy őseik között mongolidok is lehettek. A 3. és a 20. sírba nyugvó férfi koponyája erős robuszticitást mutat: hasonlítanak egymáshoz és elkülönülnek a többiektől. Egyéb morfológiai jellegek alapján a 6., 9., 11. sír halottja, illetve a 9. és a 10. sírban fekvők állnak egymáshoz közel (Marcsik–Hegyi 2004. 258–259.).

Összefoglalóan annyit fűzhetünk a fentiekhez, hogy a felsorolt embertani jellemzőkkel rendelkező egyének sírja a temető keleti felében koncentrálódik. A mandabokri és az orosi népesség említett hasonlóságai mellett érdemes az eltérésre is utalnunk: az orosi vázmaradványokon betegségnek nyoma sincs.

A temető szerkezete

A temető egy észak–dél dombhát északi harmadában feküdt, 90–95%-a nagy valószínűséggel feltártnak tekinthető. A temetkezések négy, nagyjából kelet–nyugati teljes sorban, illetve három megkezdett sírsorban feküdtek, egymástól 0,6–2 méter távolságra. Az ennél nagyobb sírtávolságot a temető felhagyása magyarázza.

A kis sírszám és a sírrablások után ránk maradt „szegényes” leletanyag alapján nehéz megalapozott, egyértelműen igazolható összefüggéseket találnunk a temetkezések között. Ezért csak néhány észrevételt tehetünk.

Mint ahogy már írtuk, a sírok közül méreteivel a 21., 24. és 29. sír emelkedik ki. Ezek három sírsor közepén, közel egy vonalban, a temető tengelyében kerültek elő. Ide sorolható az északi sírsor egyetlen férfisírja, a 33., amely a 21. számú mögött feküdt. Így a férfisírok által a temető kirajzolódó tengelye egy sorral tovább húzható. Feltevésünk szerint a temető kijelölése idején először az ide temetett férfiak sírjának helyét határozhatták meg, és ehhez képest hantolták el a közösség többi tagját. Csak zárójelben említjük, hogy a 24. és 29. sírban nyugvó idős férfiaknak a közösségen belüli kiemelt helyzetét jelezheti talán az is, hogy a szegényes leletanyagon belül csak nekik volt két-két vascsatjuk.

A temetőn belül a nők és a férfiak sírja részben elkülönült egymástól. A temető déli sírsorában, illetve délkeleti negyedében a férfiakat, az északkeleti és a nyugati negyedében a nőket temették, a gyermekek többségét pedig a nők mellé.

Sajátos volt néhány férfi sírjának helyzete. A temetőn belül megfigyelhető nemi elkülönülés ellenére a temető tengelyében fekvő férfisírok közül hármat (21., 24., 33.) női temetkezések fogtak közre, míg a 29. sírban nyugvó férfi mellett jobbról és balról több férfisír került elő. Az előbbieken kívül a temető nyugati szélén, a 28. férfisír a 27. nő temetkezése fölé nyúlt (szuperpozíció), míg a 39. férfisír mellett került elő még női sír.

A kifosztott temetkezések a temető nyugati felében csoportosulnak. A temető tengelyében fekvő sírok közül csak a 29. temetkezést, a keleti felében csak két sírt ért rablás.

A temető két rendellenes temetkezése, a 46., fordított tájolású gyermek sírja a temető nyugati szélén, míg a 13., igen szűk gödörbe „begyömöszölt” férfi a temetőtől délnyugatra, mintegy 30 méterre feküdt.

A temető használati ideje

A feltárt, de jelentős mértékben a korabeli rablásnak áldozatul esett temetkezésekből előkerült kisszámú, nem túl változatos leletanyag a sírok keltezését csak nagy általánosságban teszi lehetővé. A mellékletek egy része (vaskés, vascsat stb.) datálásra nem alkalmas. Ugyancsak nem segíti a keltezést a korong nélkül készített, enyhén kihajló peremű, agyagmázzal fedett felületű kerámiaedény sem. A fentiek alapján indokolt a bizonytalanság. A temető keltezéséhez a következő szempontokat vettük figyelembe:

Mind Mandabokor, mind a további itt bemutatott lelőhelyek esetében alapvetően a használat post quem ideje mondható ki nagyobb bizonyossággal. A sírok megásásának feltételezhető idejére a temetkezési szokások adnak támpontot. Mivel a juh és sertés felkarja ételmellékletként, a sírok végén a lemélyítések – a lábakkal ellátott deszkakoporsó – megjelenése hiányzik a tiszántúli kora avar kori temetkezésekből, ugyanakkor a VII. század utolsó harmadában megjelenik a Szabolcs megyei avar kori temetők sírjaiban (Istvánovits–Lőrinczy 2017. 102.), a Nyíregyháza–mandabokri temetőt a VII. század utolsó és a VIII. század első évtizedei előtt biztosan nem használták.

Ha elfogadjuk, hogy a sírrablások leginkább nemesfém tárgyak megszerzésére irányultak, a temetőrészlet kezdetét leginkább a VII. század utolsó harmadára valószínűsíthetjük. A 16. sírból előkerült öntött bronz csatkeret és a vas övforgó használata a VII–VIII. század fordulójára – figyelembe véve az elhunyt magas életkorát –, talán még inkább a VIII. század első negyedére tehető. A gyöngyök használati ideje ennek nem mond ellent. Az orsógombok az avar kor második felében gyakoribbak. Azt persze hozzá kell fűznünk, hogy a nemesfémek hiányából kronológiai következtetést levonni merészség lenne.

Mivel a VIII. századra jellemző öntött bronz övveretek a férfiak sírjából, a változatos kivitelű, erre az időszakra keltezhető bronz fülbevalók a nők temetkezéseiből nem kerültek elő, így valószínűnek tűnik, hogy a temető sírjainak megásása a VIII. század második negyede előtt befejeződött. Ugyanakkor ezek a viseleti mellékletek – ha kis számban is –, de előkerültek a mikrorégió VIII. századi sírjaiból.

A temető rövid használati idejére utalhat az alacsony sírszám, a szuperpozíciók hiánya, valamint az idős elhunytak relatíve nagy száma. Utóbbi oka ugyanis lehet az, hogy a közösséget a fiatalok viszonylag gyorsan elhagyták, máshová költöztek.

A település

A nagyjából É–D-i, a környezetéből alig 1 méterre kiemelkedő kettős dombhát közepén, közel 1 hektáros feltárt területen 500 körüli régészeti objektum között – a domb keleti oldalán feltárt avar kori temetőtől délnyugatra egy szórt helyzetű avar kori településrészlet 57 objektumát – a többi között 9 házat, 12 kemencét, 22 gödröt és 11 árkot – tártunk fel mintegy 0,8 hektárnyi területen.[15] A település feldolgozása előtt Bajkai Rozália megállapításaira tudunk leginkább hagyatkozni, aki a következőket írja a pócspetri telep két kerámiatöredéke alapján: *„A lassúkorongolt, tört kaviccsal soványított, szemcsés, kissé érdes felületű, és bekarcolt vízszintes vonalköteggel vagy hullámvonalköteggel díszített fazekak rövid, visszanyomott, erősen, szinte vízszintesen kihajló peremmel rendelkeznek, amely alatt a nyak élesen megtörik, majd egyből indul a váll. A legnagyobb kiszélesedés a vállban, vagy a has középvonalában van. … Nyíregyháza környékéről ismertek jó párhuzamai, pl. Nyíregyháza–Mandabokor lelőhelyről … Nyíregyháza–Mandabokor M3–23. lh. késő avar kori*

[15] Az összefüggően feltárt területtől és a síroktól északra 6–9 méterre feltárt K–Ny-i szelvényben avar kori telepobjektum nem került elő.

objektumaiban lassúkorongolt, esetenként belső peremdíszes, bekarcolt vízszintes vonal- és hullámvonalkötegekkel díszített kerámiaanyag került elő. … A keltezés szempontjából fontos megemlíteni Ártánd–Kapitány-dűlő temetőanyagát, ahol a síredények között is jelen van ez a forma; így a késő avar kor végére, a 9. századra jellemzőnek tarthatjuk régiónkban. … A legújabb elemzések alapján az ártándi sírkerámia keltezése a 8. század utolsó harmadától a 9. század utolsó harmadáig tartó időszakra pontosítható." (Bajkai 2012. 417.) Egyébként a telepen szép számmal akadt sütőharangtöredék a kevés szemcsés anyagú, hullámvonal és párhuzamos vonalkötegpárral díszített, rövid, kihajló peremű kerámiatöredék mellett.[16]

Ez az avar telep közvetlenül a temető mellett volt, az objektumok és a temetkezések nincsenek szuperpozícióban, azokat egy árok választja el egymástól. Kérdés, hogy a sírokban eltemetettek a feltárt településrészen éltek-e vagy másik, a telep fel nem tárt részén volt az életterük, és az ismertté vált településrészlet lakói egy másik temetőt használtak.[17] Első pillantásra az összetartozás a kis távolság miatt nagyon valószínűnek tűnik, de figyelembe kell vennünk, hogy előfordulhat, hogy a települést több temető veszi körbe – ahogyan azt Tiszavasvári–Wienerberger téglagyár esetében tapasztalták[18] –, e mellett a feltárt településrészlet elemzése nem történt meg, így ad abszurdum előfordulhat, hogy a regisztrált temetkezésekben nyugvók egy, még a föld alatt lévő falurész lakói voltak.

Ha összegezni akarjuk a fentieket, akkor az egzakt kronológiához a következő adatokat kell figyelembe vennünk:

1. A temető nyitásának post quem ideje a VIII. század a bronzcsat és a propeller alakú övforgó alapján.
   1a. Itt figyelembe veendő, hogy senium korú férfi kopott tárgyairól van szó.
   1b. A keltezéshez használt két lelet esetében a regionális különbségek esetleges lehetőségével nem számoltunk.
2. A közvetlenül a temető melletti településrész legvalószínűbb keltezése a VIII. század második fele, még valószínűbben a IX. század.
   2a. A kormeghatározást ugyan a korszak és terület avatott szakértőinek köszönhetjük, de a település módszeres feldolgozása várat magára.

Levonva a következtetéseket:

– vagy nem tartozik össze a településrész és a temető,

– vagy a kronológia „csúszik" a telep vagy a temető, vagy mindkettő esetében.

Így a post quem keltezésen túl leginkább a problémára tudjuk felhívni a figyelmet azzal a megjegyzéssel, hogy nem egyedi esetről beszélünk, amikor ezt megfogalmazzuk Mandabokorral kapcsolatban.

III.
Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő

Nyíregyháza keleti részén, Oros határában, a 41. számú főút mellett tervezett üzleti park területén (14–15. kép) a nyíregyházi Jósa András Múzeum munkatársai 2010 áprilisa és decembere között 27 hektárnyi területet tártak fel (16. kép). Az előkerült közel 7000 objektum bronz-, császár-

[16] Takács Melinda szóbeli információja alapján a mandabokri telep kései, ha nem VIII–IX. századra keltezhető, akkor inkább IX. századra. Segítségét köszönjük!

[17] A Nyíregyháza–Mandabokor II., határfasortól északra (Nyíregyháza–Nyugati elkerülő 35. lh.) feltárt kb. 3000 m^2-nyi területen előkerült késő avar kori teleprészlet – 2 ház, 7 gödör, 4 árokszakasz – (Takács 2018. 611.) kb. 3 km-re van az általunk bemutatott lelőhelytől, tehát az a közösség nyilvánvalóan nem ide temetkezett.

[18] Lukács József szíves szóbeli közlése.

14. kép
Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő lelőhely elhelyezkedése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Fig. 14
Situation of site Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő in Szabolcs-Szatmár-Bereg County

és késő avar kori, valamint X–XI. századi telephez, illetve szarmata és X–XI. századi temetőhöz tartozott. A feltárt terület keleti részén, egy korabeli vízfolyás nyugati magaspartjának délkeleti sávjában – kb. 145–190×300 méteres felületen – került elő egy késő avar kori település mintegy 800 objektuma – a többi között 128 veremház, száznál több kemence, két kút, közel kétszáz gödör és árok – között 5 késő avar korra keltezhető sír[19] (Istvánovits 2011. 146., Istvánovits 2012. 308–309. 362. lh., L. Nagy 2015. 71., Takács 2018. 611.).

Az avar kori sírok

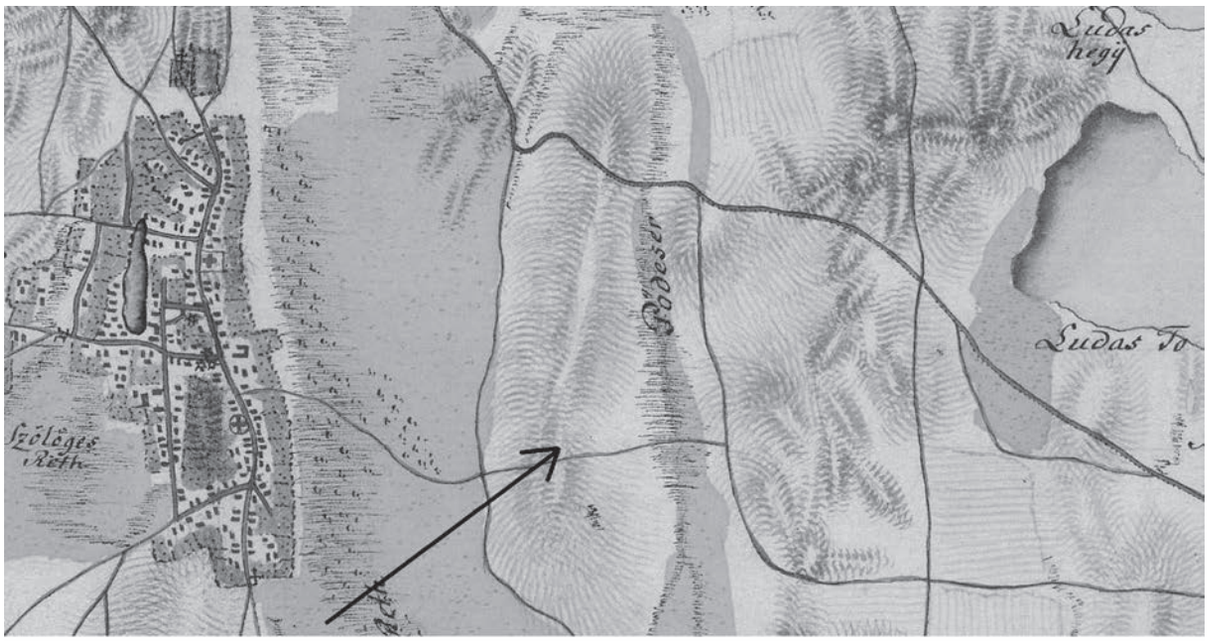
3298. sír: K–Ny 80–260°. H. 228 cm, sz. 100 cm, m. 40 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír feketésszürke betöltése jól kirajzolódott a szürkésbarna altalajban. Ráásták a 3308. bronzkori árok nyugati végére. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, cromagnoid jellegekkel bíró europid típusú senium férfi jó megtartású vázmaradványa a sírgödörben kissé átlósan, a sír déli felében, 14–17 cm vastag betöltésen feküdt. A koponya enyhén dél felé fordult, az állkapocs a mellkas jobb oldalán, egy borda és a szegycsont, valamint egy csigolyával együtt került elő, melyeket állatjárat mozdított el. A válla összehúzva, karcsontjai a bordák mellett, lábcsontjai párhuzamosan, egymás mellett feküdtek. (XVIII. tábla 1., 17. kép 1.)

Melléklet: 1. A bal váll mellett, a bal karcsontra dőlve egy erősen homokos, kavicsos és agyagzúzalékos anyagú, lassú korongon készített, durván szemcsés felületű, neutrális égetésű, rosszul kiégetett *fazék* – minden bizonnyal a koporsón kívül – 2–3 cm vastag betöltésen (17 kép 2). Külső felülete foltokban világosszürkés és vörösesbarna, belső felülete egyenetlen sötétszürke. Az edény arányaiban magas, nyúlánk, aszimmetrikus, legnagyobb öblösödését a felső harmadában éri el. Pereme alacsony, vastag, lekerekített, közepesen kihajló. Nyaka hangsúlyos. A fazék felső harmada díszített, rajta nagyjából 4 cm szélesen egymásra karcolt, szabálytalan egyenes- és hullámvonalköteg-sorok. A fenéken fazekaskorong lenyomata. A perem egy darabja letört. A peremen, illetve az edény belső oldalán koromnyomok. Az edény feneke és alsó harmada repedezett, vélhetően másodlagosan (főzés) megégett. M. 15–15,4 cm, pá. 10,2 cm, fá. 7,3 cm, falvastagsága 0,6–0,9 cm (XVIII. tábla 2.).[20]

3307. sír: ÉK–DNY 40–220°. H. 164 cm, sz. 84 cm, m. 14–20 cm. A téglalap alakú, lekerekített sarkú feketésszürke-barna sírfolt elmosódott szélű. Keleti felén egy nagyobb, szürkésbarna elszíneződés jelentkezett. A kirabolt sírban egy inf. II. (7–8 éves) gyermek csontvázának maradványai kerültek elő 10–15 cm vastag betöltésen. A koponya a helyén, déli irányban, a bal lapockacsont

[19] JAM Ad. 2011.134.

[20] A betöltésből császárkori korong nélkül készített és korongolt kerámia, kő, paticsdarabok, tapasztás és állatcsont került elő.

1

2

15. kép
Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő lelőhely 1: az 1. Katonai Felmérésen, 2: a 2. Katonai Felmérésen

Fig. 15
Site of Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő 1: on the First Military Survey Map,
2: on the Second Military Survey Map

töredékes, kelet felé fordult és a koponya mellett feküdt. A bal felkarcsont szintén a koponya közelében, középső harmadán keresztben medencelapát maradványa került elő. Egy csigolya a mellkasi részen nagyjából a helyén. Az egykori medence helyén, a váz tengelyére merőlegesen egy karcsont feküdt. (17. kép 3.)

16. kép
Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő, a feltárt terület a népvándorlás kori objektumokkal (kiemelve a sírok)

Fig. 16
Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő, excavated areas with Migration Period features (graves set off)

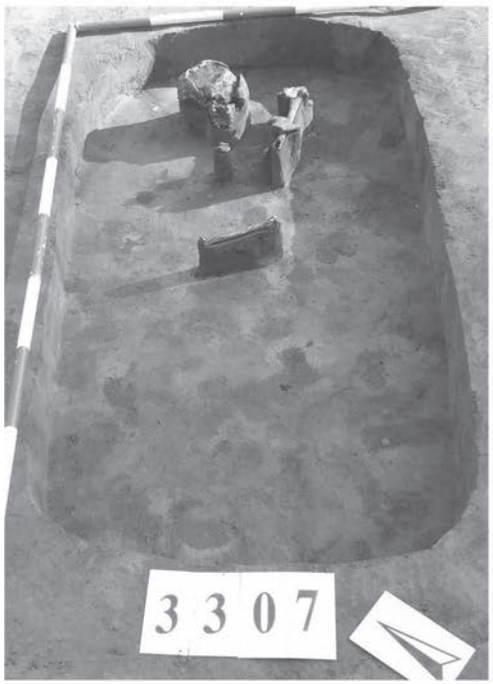

1

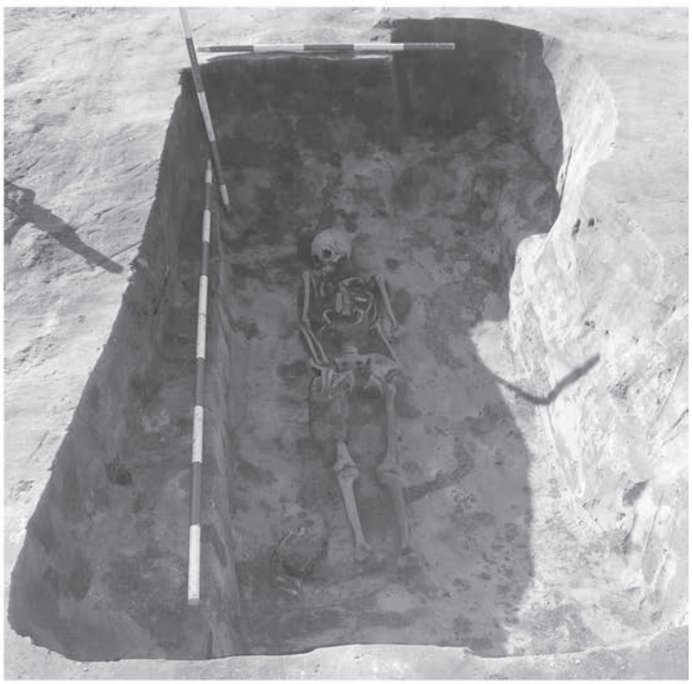
2

17. kép
Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő 1–2: 3298. sír, 3: 3307. sír, 4: 5956. sír

Fig. 17
Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő 1–2: grave 3298, 3: grave 3307, 4: grave 5956

3

4

5182/01. sír: KDK–NyÉNy 108–288°. H. 200 cm, sz. 80 cm, m. 32 cm. A téglalap alakú, határozott körvonalú, sötét szürkésbarna betöltésű folt az 5182. (késő népvándorlás kori) ház bontása során került elő, a nyesett felülettől mintegy 30 cm mélyen. A kirabolt senium nő vázmaradványa a sírban szétszórtan, a keleti felében a hosszúcsontok és a hiányos koponya, a másikban a medence, a csigolyák (10 csigolya anatómiai kapcsolatban), a keresztcsont és néhány borda feküdt. A váz felett elszórtan az 5182/03-as kemence omladékai kerültek elő. (XIX. tábla)

Melléklet: A sír déli falának keleti ötödénél, 6 cm mélyen egy fényes, vörös alapon négy, síkból enyhén kiugró, fehér szemes rátétdíszes és körülöttük fényes, sárga hurokfolyatott rátétdíszes, átlátszatlan (opak), lapított gömb alakú, kéttagú iker *üveggyöngy* (XVIII. tábla 4., 13. kép 4.).

5252. objektum: É–D/D–É. H. 268 cm, sz. 110 cm, m. 52 cm. Téglalap alakú, lekerekített sarkú, szürkésbarna, elmosódott szélű folt jelentkezett. Déli végének kiszélesedése talán a rablógödör.

5956. objektum: KÉK–NyDNy 70–250°. H. 230 cm, sz. 90 cm, m. 56 cm. Betöltése szürkésbarna, erősen sárga agyagszemcsés, néhol vörös szemcsés. A sír nyugati végét az 5958. (meghatározhatatlan korú) objektumba ásták bele. Északi oldalát mintegy 5–10 cm-rel túlbontották, és kissé bizonytalan a nyugati vége is. A sírban egy jó megtartású maturus (40–50 éves) mongolid (szinid-x) nő vázmaradványa feküdt, koponyája jobbra fordulva, álla lebillenve. Alsó bordáinak egy részét valószínűleg állatjárat bolygatta, felkarcsontjai szorosan a bordák mellett, jobb alkarcsontjai a jobb medencelapáton, bal orsócsontja a medencelapát mellett feküdt. Sípcsontját a megtalálás után kivették. Lábujjcsontjai jobb bokától délre 13–14 cm-re egymás mellett, állatjáratba kerültek elő. (17. kép 4.)

Melléklet: 1. A jobb mellkas középső részén, a jobb felkar belső oldala mellett *vastárgy* töredéke (XVIII. tábla 3.).

A lelőhely földrajzi környezete

Ez a terület is a közép-nyírségi kistáj része, melyre a futóhomokkal és a löszös homokkal fedett, enyhén hullámos hordaléksíkság a jellemző. A folyószabályozás, csatornázás előtt a területre a száraz, gyér lefolyású, mély fekvésű, állóvizes részek voltak jellemzőek, a szárazabb időszakokban a lápos rétek (gyepek) és a homokövezetek váltakoztak (Dövényi 2010. 222–223.).

A sírok egy szélesebb, észak–déli homokháton (platón) kerültek elő, melyet keletről, délről és nyugatról időszakos vízállásos terület (15. kép 2.) ölelt körbe. Alkalmanként a keleti szélén élővíz – a Podes-ér[21] – folyt (15. kép 1.). Jelentősebb élővíz a síroktól nyugatra kb. 1 km-re – a középkorban Kalo fluvius néven említett, ma Kállai-főfolyásként ismert, csatornázott ér – folyik.

A feltárt temetkezések összetartozásáról

A hatalmas, több mint 27 hektár összefüggő területen előkerült öt temetkezés esetében az biztosnak látszik, hogy nem tartoznak a legészakibb sírtól több mint ötszáz méterre északra feltárt szarmata temetőhöz, sem pedig a hasonló távolságra északnyugatra előkerült X–XI. századi temetőhöz. Időrendi besorolásuk és összetartozásuk egyaránt bizonytalan, kérdéses, mivel a sírok egymástól igen nagy távolságra feküdtek, tájolásuk között is jelentős különbség van, valamint az öt temetkezés közül egy üres sírnak(?) bizonyult, kettőt kiraboltak.

A feltárt terület keleti széléhez viszonylag közel, egy É–D-i egyenes vonalban feküdt az öt sír. A legészakibb, 5182. temetkezést a késő avar kori település egyik házának betöltésébe ásták, ami *terminus post quem* keltezi a kirabolt sírt. A sír betöltéséből bontás közben előkerült négydudoros ikergyöngy hovatartozása kérdéses, mert tartozhat a temetkezéshez, de – ami valószínűbb – belekerülhetett a sír földjébe a ház betöltéséből.

Ezt a temetkezést északról és nyugatról több mint 200 méteres sírmentes terület veszi körbe, míg keletről 20 méterre volt a feltárt terület széle, tőle délre 80 méterre került elő a következő,

[21] Alighanem azonos a leírás szerinti „Podeser”-rel. „A nagykállói (Nagy Kallo) út jó, a napkori a Nagyrét (Nagy Rett) mocsáron, a réteken át és a Podeser? (Podeser) mocsár körül nyáron, nagyon nagy szárazság idején járható.” (Pók 1992. 41.) A térképen inkább Pädeserként olvasható, talán Büdös-ér(?).

5252., É–D/D–É-i tájolású sír formájú objektum, amely sem emberi, sem állati maradványt nem tartalmazott. Ezért – formájától függetlenül – kérdéses, hogy valóban temetkezésként kell-e meghatároznunk. Ettől nyugatra ugyancsak 200 méter széles területen nem került elő temetkezés, míg keletre 50 méterre volt a szelvény keleti oldala. Ebben a sávban sem jelentkezett sír.

Az 5252. objektumtól délre 140 méterre regisztrálták az 5956., tőle alig 1 méterre délre, vele párhuzamosan a 3298. sírt. Összetartozásuk valószínű: egymástól átlagos, az avar kori temetőkben megszokott távolságra feküdtek, tájolásuk közel azonos volt és egyiket sem rabolták ki. Tőlük nyugatra 250, keletre 80–90 m-re volt a feltárt terület széle, temetkezések nélkül. A 3298. sírtól délre kb. 22 méterre bukkantak rá a 3307. kirabolt sír maradványára, melyet nyugatról közel 250, keletről 100, míg délről 35–40 méteres sírmentes terület vett körbe.

A fentiek alapján az itt bemutatott öt temetkezést nem lehet egy temetőként értelmeznünk. Ennek a lehetőségnek a sírok szórtsága, egymástól való igen nagy távolsága (a két szélső temetkezés között 240 méter a távolság) ellentmond. Az öt temetkezés az É és a KDK között öt tájolási tartományba tartozik, tájolásuk egymástól való eltérése 108°, ami jelentős különbségnek mondható.

Összetartozónak tartjuk a terület déli részén, egymás mellett feltárt és alig 10° különbséggel tájolt, bolygatatlan 3298., valamint 5956. sírt. Hozzájuk tartozhatott még a tőlük délre, 22 méterre feltárt, 30–40° eltéréssel tájolt és kirabolt 3307. sír. Ez alapján ezek a temetkezések talán lehetnek egy temető északi sírjai, vagy esetleg – ha az 5182. temetkezés is hozzájuk tartozik – értelmezhetjük a sírokat egy temetőkezdeményként is.

Az 5956. sír és attól délebbre a másik két temetkezés a telep déli szélét jelző két szabadban álló kemencétől kb. 15 méterre volt. Ezek alapján nem állítható, hogy ezek az avar település területén kerültek elő. Értelmezhetjük temetési területként vagy annak részeként. Utóbbi esetben feltételezhető, hogy még lehetnek sírok délebbre, a homokplató ásatással nem kutatott déli nyúlványán. Ez esetben más idősíkot jelent északabbra az 5182. kirabolt, de a telep egyik házába ásott temetkezés. Az 5252., sírnak meghatározott üres objektum É–D/D–É-i tájolásával valamennyi sírtól különbözik és mindegyiktől nagy távolságra került elő.

Ugyanazon területen/lelőhelyen előkerült avar kori településrészletek, sírok és temetők összefüggése

Mivel a késő avar kori település idejét csak a régészeti leletanyag feldolgozása és a település mindenre kiterjedő értékelése után lehet pontosan meghatározni, az orosi sírok értékeléséhez érdemes és szükséges kitekintenünk és megvizsgálnunk, mit tudunk a szűkebb régió, a megye területén az elmúlt évtizedekben feltárt avar kori településrészletek és az ugyanazon lelőhelyen feltárt avar kori temetkezések kapcsolatáról, jellegükről és nem utolsó sorban időrendjükről. Ugyan a legtöbb esetben még nem történt meg a lelőhelyek részletes feldolgozása, mégis hasznosnak tartjuk az ásatási jelentésekből, előzetes közleményekből és az ásatók szíves szóbeli közléseiből, valamint nem utolsó sorban Takács Melinda nemrég megjelent adatgazdag áttekintéséből (Takács 2018.) levonható tanulságokat összegezni.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei nagyberuházásokat megelőző feltárások során valamivel több, mint 1.600.000 m^2-nyi terület került feltárásra. Harminchárom lelőhelyen került elő avar kori telep- és temetőrészlet (Istvánovits–Lőrinczy 2017. 35.). De avar teleprészletek sírokkal és temetőkkel együtt ezen lelőhelyeknek csak az egyharmadáról ismertek, melyek valójában kilenc települést jelentenek, mivel a Kállósemjén határában feltárt M3 193., 194. és 195., lelőhelyen ismertté vált avar kori telepobjektumok valójában egyazon telephez tartoznak (Takács 2018. 605–606.).

Késő avar kori telepeket és temetőket közel 500.000 m²-nyi területen tártak fel. Mivel ezek a lelőhelyek – a Nyíregyháza–Oros, Nyulaska (Istvánovits–Lőrinczy 2017. 68–123.) kivételével – nincsenek publikálva, így arra vonatkozóan nincsenek pontos adataink, hogy az egyes esetekben a feltárt avar kori településrészletek mekkora területet fedtek le. Ezeken a teleprészleteken 150-nél több földbe ásott ház, több tucat kemence, számtalan gödör és árokszakasz került elő. Annyi tudható a lelőhelyekről, hogy minden esetben csak az avar kori település kisebb-nagyobb részletét tárták fel. A telepek keltezése abban megegyezik, hogy azok használati idejét az ásatók az avar kor második felére vagy a késő avar korra határozták meg, hasonlóan az ott előkerült temetkezésekhez.

Az egyes lelőhelyeken feltárt és egymás mellett/közelében előkerült, az avar kor második felére keltezhető temetők és települések helyzete között a hasonlóságok mellett észrevehető eltérések mutatkoznak.

A Nyíregyháza–Oros, Nyulaskán feltárt temetőt – a sírok kirablása után ránk maradt szegényes leletanyag alapján – viszonylag rövid ideig, a VII. század utolsó harmadában, illetve az azt megelőző, illetve az azt követő évtizedben használhatták. A temető északi szélén egy korabeli ér folyt, melynek északi partján fekvő dombháton az objektumok – az igen gyér leletanyag alapján – egy korábbi (gepida), és a korong nélkül készített, kihajló, bevagdalással díszített peremű fazekak, egy-két sütőharang-töredék alapján késő népvándorlás kori, akár az avar időszakra is keltezhető településre utaltak. Így valószínűleg a telep és a temető ugyanazon népesség lakóhelye és nyughelye lehetett (Istvánovits–Lőrinczy 2017. 121.).

A fenti esettel megegyező helyzetű volt az egymással szomszédos temető és telep a kállósemjéni lelőhelyek esetében annyi különbséggel, hogy itt a 170 síros temetőt nem egy ér, hanem egy árokrendszer határolta és választotta el a teleptől (Lukács é. n., Takács 2018. 605–606.). Hasonló a helyzet a Nyíregyháza–Rozsrétszőlő, Szelkó-dűlőben feltárt 45 000 m²-nyi területen ismertté vált késő avar kori teleprészlet esetében, ahol a teljesen feltárt 19 síros temető árokkal volt lehatárolva, és a teleppel való egyidejű használatát a 14C-es vizsgálatok is megerősítették (Takács 2018. 9. j.).

Nyíregyháza–Mandabokor esetében a telep szélső objektumaitól északkeletre 7–18 méterre kerültek elő a temető déli sírjai, melyeket a településtől – mint az előbb felsorolt lelőhelyek esetében – egy árok határolt.

A kis felületű feltárás miatt nem lehetett tisztázni Máriapócs–Pócs-Pap-dűlőben, a MOL vezeték nyomvonalába eső, 32 objektumból álló avar telep és a két, egymástól mintegy 30 méterre fekvő, de eltérő tájolású sírokat tartalmazó, közel egyidős temetőrészletek viszonyát. Hasonló volt a helyzet Napkor–Tötti-dűlő, Célkitermelő helyen, ahol a házakkal, kemencékkel jellemezhető avar kori telep- és a 19 sírból álló temetőrészlet kapcsolata, valamint a Napkor–Zsombékos-főfolyásnál lévő gázvezeték keskeny nyomvonal szakaszába eső, kevés objektumból álló kis településrészlet és az egyetlen, ÉNy–DK tájolású sír relációja nyitott marad az újabb feltárásokig.

A Tiszavasvári–Wienerberger téglagyár lelőhelyen közel 130 000 m²-nyi feltárt felületen az avar kori telep két ellentétes – az északnyugati és a délkeleti – szélén került elő egy VII. század végi és egy késő avar kori temető. A sírjaik egyik esetben sem voltak sem érrel, sem árokkal elválasztva az avar település szélső objektumaitól.

A fenti áttekintésből látható, hogy az általunk itt bemutatott Nyíregyháza–Oros, Kányahegy-dűlő nagy felületű ásatása során előkerült temetkezések helyzetéhez hasonló eset Szabolcs megyében nem fordult elő. A többi lelőhelyen ismertté vált telep-temető többségére – a Tiszavasvári–Wienerberger téglagyári két temető és telepen kívül – az a jellemző, hogy a telepeket vagy egy természetes ér/vízfolyás vagy egy korabeli árok határolta el a temetőtől.[22] Ezek alapján talán nem

[22] Ez utóbbira már Takács Katalin (Takács 2018. 9. j.), más lelőhelyek esetében Balogh Csilla (Balogh 2018. 23.) felhívta a figyelmet.

tévedünk, ha feltételezzük, hogy a Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő késő avar kori telepén élők a telep keleti oldalán folyó ér túlpartján jelölhették ki temetőjük helyét. De akkor mikor és kiket temettek el az itt bemutatott sírokba?

A Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlőihez hasonló helyzetről a Felgyő–kettőshalmi késő avar kori telep és a területen előkerült kora avar kori sírok feldolgozása kapcsán nemrég Balog Csilla emlékezett meg. Rövid áttekintésében megállapította, hogy az avar kori telepek területén előkerült avar kori temetkezések átfogó, azok együttes vizsgálata még várat magára (Balogh 2018. 23.). Ezt most mi se vállalhatjuk fel, de az orosi sírok értékeléséhez érdemesnek látszik bevonni a Balogh Csilla által említett, hasonló helyzetű lelőhelyek vizsgálatát. Az általa feldolgozott felgyői település 1280 avar kori objektuma által lefedett területen 6 temetkezés került elő. A VII. század középső harmadában megásott sírok (Balogh 2014. 254.) a feltárt terület déli harmadában, egy közel nyugat–kelet irányú egyenes mentén helyezkedtek el, egymástól nagy – 50–260 méteres – távolságra (Balogh 2018. 3. kép 2). A sírok között olyan nagy volt a távolság, hogy temetőről semmiképpen nem beszélhetünk, hanem olyan magányos sírokról van szó, amelyek együttesen egy temetési körzet részét alkotják (Balogh 2018. 23.). A felgyői település kezdetét a publikáló a VII. század közepétől – harmadik negyedétől határozta meg (Balogh 2018. 50.), ezért valószínű, hogy a temetési körzet kialakítása megelőzte az itt létrejött települést, a kettőnek nagy valószínűséggel nincs egymáshoz köze.

Balogh Csilla szerint a korszakban a profán és a szakrális terek – vagyis a telepek és a temetők – általában elkülönülnek, ennek ellenére nem ritka jelenség, hogy a településeken „szabályos" temetkezések kerülnek elő. A felgyői helyzethez párhuzamként hat lelőhelyet említett (Balogh 2018. 23.). Nézzük meg, mit lehet ezekről az esetekről tudni!

Az Eperjes–Csikós táblán 2 nagyobb, összefüggő és 8 kisebb szelvényben, kb. 1500 m^2-nyi területen a többi között gepida és késő avar kori telepobjektumok mellett egy gepida (2.) és két kora középkori (1., 5.), valamint két – a késő avar telepnél fiatalabb – (3., 4.) sír került elő. Ez utóbbi kettő egy-egy telepobjektum betöltésébe volt beásva (Bálint 1991. 31–32., Taf. I.). A legalább három periódusra keltezhető temetkezések miatt az eperjesi két legfiatalabb sír lehet hasonló helyzetű, mint a Nyíregyháza–orosi 5182. sír, és a két kora középkori temetkezéshez említhetjük párhuzamként az orosi 3298. és 5956. sírt.

A Csanádpalota–Juhász-tanyai lelőhelyről említett sír (Balogh 2018. 23.) a többi között egy avar teleprészlet 103 objektumával – 24 épület/ház, 4 kemence, 24 gödör, 17 árok – és további 33 sírral együtt került elő a nagy kiterjedésű feltárás különböző részein. A terület nyugati végében és a keleti, kiszélesedő részén kerültek elő teleprészletek, míg egy másik helyen egy 20 síros temetőrészlet, és mindezektől távol öt fülkesír látott napvilágot (Szeverényi–Priskin–Czukor 2014. 36.). A Balogh Csilla által említett és az avar kori házba ásott sír nem magányos temetkezés, hanem egy sírsor része, így ez a pár síros temető a teleprészletnél későbbi.[23]

Néhány esetben a késő avar kori telepeken előkerült sírok zárt sírcsoportokat alkotnak, esetleg szabályos sorokba rendeződnek (Balogh 2018. 23.). Ehhez a helyzethez Balogh Csilla egyik példaként a Hódmezővásárhely XI. homokbánya (Hódmezővásárhely–Kopáncs II. lelőhely) területén feltárt késő avar kori település házcsoportjai között feltárt 22 avar sír helyzetét említette (Herendi 2012. 351., Balogh 2018. 23.). A lelőhelyen egy K–Ny-i homokvonulatnak 27.000 m^2-nyi feltárt területén egy késő avar kori település 225 jelensége (házak, gödrök, kutak, árkok) és a domb egyik kiemelkedésén – részben a telepobjektumok által „közrefogva" – egy 22 síros késő avar kori temető

[23] Köszönetet mondunk a telep és a temető feldolgozójának, Pópity Dánielnek az avar kori sírokra és a települési objektumokra vonatkozó részletes információkért.

került elő (Herendi 2010. 225.). A teljesen feltárt temetőt három oldalról „mintha" két árok venné körbe. A temető keleti részén néhány telepobjektum és a temetkezés szuperpozíciós helyzetben volt, azonban ezeknél nem lehetett egyértelműen eldönteni az adott sír és az objektum egymáshoz való viszonyát. De volt olyan eset, ahol két telepobjektumot ástak egymásra. A telep egyik – sütőharang- és cserépbogrács-töredékeket tartalmazó – háza alól egy temetkezés került elő. Ugyanakkor előfordult olyan eset, ahol a betöltés, elszíneződés alapján két sír is fiatalabbnak mutatkozott egy objektumnál, amely viszont nem tartalmazott leletanyagot. Mivel az itt előkerült temetkezések a sírsorok alapján is egy temetőt alkotnak, és az említett ház alatt előkerült temetkezés korábbi a háznál, ezért nagy a valószínűsége, hogy a sírok idősebbek a temető területén előkerült objektumoknál, de kérdéses a kapcsolatuk a temetőtől keletre és nyugatra feltárt településrészletekkel.[24]

Egy másik, ugyancsak Hódmezővásárhely határában, a Kishomok I–IV. homokbánya területén feltárt nagy kiterjedésű avar kori telep objektumaival együtt került elő elszórtan két magányos sír és egy öt sírból álló sírcsoport (Bende 2017. 31–32., Balogh 2018. 23.). Ha megvizsgáljuk a telep és a temetkezések helyzetét, azt látjuk, hogy az 5 sír két sorban és egy csoportban az avar település keleti szélén, a földbe ásott gödörházak által közrezárt, szabad területen helyezkedett el. A síroktól a telepobjektumok 1–3–6–15 méter távolságra voltak, és a temetkezésektől keletre nem került elő avar kori objektum. Mintha a temető helyét kihagyták volna a telepobjektumok. A két magányos sír közül az egyik a késő avar kori telep nyugati szélétől 50 méterre nyugatra, részben a nyugati szelvényfal alatt, míg a másik az északkeleti szelvényfal mellett, a legközelebbi telepobjektumoktól 5–10 méterre került elő. A kis sírszámú temetőtől a két magányos sír 80–90 méterre feküdt ellentétes irányban.

A kishomoki település kerámiaanyagát a lassú korongon készített fazéktöredékek mellett a korong nélkül gyártott edények között előforduló sütőharang-töredékek jellemzik, de ugyanakkor hiányoznak a bográcstöredékek. A fazekakon gyakori dísz a vonalkötegpár. Ezek alapján a telep élete a VII–VIII. század fordulójától a VIII. század végéig valószínűsíthető. Mivel a temetkezések a VII. század utolsó harmadára keltezhetőek (Bende 2017. 31–32.), ebben az esetben nem a település területén kerültek elő a temetkezések, hanem egy korábbi, temetési területre települtek a késő avar korban.

Balogh Csilla a fenti, a Tiszántúlról ismertté vált lelőhelyeken kívül még két esetet említ párhuzamként, az egyiket a Duna–Tisza közéről, a másikat a Dunántúlról.

Maglód határában az M5 autópálya, az M0-ás és a 4. számú főút csomópontja, valamint a 31. számú főút közti szakaszon 2005-ben kb. 100 000 m^2-nyi területen, egy domb tetején – a többi között – kora avar kori sírcsoport és a temetkezésektől távolabb 9 avar kori gödör (Rácz–Siklódi 2006., Rácz 2006. 36–38., Balogh 2018. 23.), majd 2006-ban – folytatva a feltárást – 62 500 m^2-nyi terülten késő bronzkori és szkíta objektumok mellett a lelőhely északi részén egy magányos avar kori temetkezés és 4, avar időszakra keltezhető gödör került elő (Rácz 2007. 228.). A jelentésekből nem derül ki a magányos sír és a kis sírszámú temető, valamint a 13 gödör egymáshoz viszonyított helyzete, az igen valószínű, hogy ebben az esetben sem beszélhetünk avar kori telep területén előkerült kis sírszámú temetőről.

A Daruszentmiklóson feltárt VII–VIII. századi teleprészlet területén 5, szórványos helyzetű temetkezés, a nyomvonal keleti szélén, a kora avar településtől 20–30 méterre 3 kora avar kori sírcsoport került elő (Szenthe 2009. 179., Bárány 2014, 399.). A minket érdeklő szórt temetkezések

[24] Köszönetet mondunk a lelőhely feltárójának, Herendi Orsolyának a temetőre és a telepre, valamint az ásatási megfigyeléseire vonatkozó részletes tájékoztatásaiért.

ugyan a település objektumai között voltak, de értékelhető szuperpozíció és keltező leletek nélkül, így koruk bizonytalan.[25]

A fentiek alapján, de a teljességre való törekvés és végleges eredmény nélkül – ami csak a telepek és temetők együttes feldolgozásától várható – megfogalmazható néhány megjegyzés.

A Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlőn feltárt területen előkerült késő avar kori telep és temetkezések értelmezéséhez bevont – hasonló helyzetűnek ítélt lelőhelyek közül – Eperjes–Csikós táblai sírok és telepobjektumok helyzete tartható hasonlónak a temetkezések „szórtsága" és eltérő kronológiai besorolása alapján, annak ellenére, hogy jelentős mértékben eltér a két lelőhelyen feltárt terület nagysága.

Ugyanakkor az orosi három temetkezéshez hasonlóan három helyszínen a temetési területek kialakítása megelőzte az ugyanott létrehozott települést (Felgyő–Kettőshalom, Hódmezővásárhely–Kishomok I–IV. homokbánya) vagy annak egy részét (Hódmezővásárhely XI. homokbánya).

Egy esetben a pár síros temető a teleprészletnél későbbi (Csanádpalota–Juhász-tanya), míg Maglódon nem bizonyított, hogy a kisszámú gödör által jelzett telepen kerültek elő a sírok. Daruszentmiklóson a késő avar kori telep objektumai között feltárt, de szuperpozíció és keltező leletek nélküli szórt helyzetű temetkezések időrendje kérdéses.

Az előzőeket összefoglalva, a mesterségesen kijelölt, nagy kiterjedésű feltárásokon előkerült és ugyanazon korszakba tartozó avar kori telepek és temetők elkülönülnek egymástól, amit jól illusztrálnak az előzőekben ismertetett Szabolcs megyei lelőhelyek.[26]

A régészeti leletanyag

A területen feltárt öt temetkezés leletanyaga igen szegényes. Ennek egyik magyarázata, hogy három sírt kiraboltak. Egy-egy temetkezésből csupán egy-egy, régészetileg értékelhető tárgy maradt ránk.

A 3298. sírból egy erősen homokos, kavicsos és agyagzúzalékos anyagú, lassú korongolt, durván szemcsés felületű, rosszul kiégetett fazék került elő, amely a legnagyobb öblösödését a felső harmadában éri el. Alacsony, lekerekített pereme közepesen kihajló. A fazék felső harmadán kb. 4 cm szélesen egymásra karcolt, szabálytalan egyenes- és hullámvonalköteg-sorok láthatóak. A kisszámú Szabolcs megyei avar kori sírkerámia között egyetlen párhuzama a Nyíregyháza–Sóstóról származó szórvány edény (Csallány 1960. 48. X: 9.). Hasonló a Dögéről múzeumba került szórvány fazék (Istvánovits 2003. 50., XXXV. tábla 1., 21. kép 3.). A megyén kívüli legközelebbi formai párhuzamok említhetőek a nagy sírszámú és jelentős mennyiségű sírkerámiával rendelkező Ártánd–Kapitány-dűlői késő avar kori temető 258., 260. sírjából, valamint két szórvány (x-5, x-10) darab (Kralovánszky 1996. 64–65. 35–37. kép).

Az 5182/1. sír lelete egy piros alapon négy fehér szemes, sárga hurokfolyatott iker üveggyöngy. A szemesgyöngyöket a legkorábbi horizonttól a VII. század végéig viselték (Pásztor 1995. 74., Pásztor 2008. 314., Pásztor 2012. 480–481.).

[25] Az ásató, Szenthe Gergely szíves tájékoztatása alapján.

[26] Az viszont minden lelőhely esetében további vizsgálatot igényel, hogy az egymás közelében/mellett előkerült és azonos időszakra keltezett temető és település egyazon közösséghez tartozott-e. Erre vonatkozóan ld. részletesen feljebb a Nyíregyháza–mandabokri településsel kapcsolatban írtakat!

A temetkezési szokásokról

A sírok tájolásáról

Eltekintve az üresnek bizonyult É–D/D–É-i tájolású 5252. objektumtól, a területen feltárt négy temetkezés tájolása, ha nagy intervallumon belül is, de hasonló irányúnak tekinthető. A 3298. sír K-i és az 5956. sír K-ÉK-i tájolása csupán 10°-al tér el egymástól, míg tőlük a 3307. sír észak felé 30°, az 5182. sír déli irányban 28°-al.

Az ÉK–KDK-i tájolás – a 68°-os tartomány ellenére – értelmezhető azonos iránynak, ami döntő többségében a kora avar kori tiszántúli temetkezésekre jellemző és így megtalálható a megye nyugati felének kora avar temetőiben is (Lőrinczy 1992. 164–165., Lőrinczy–Straub 2005. 139., Lőrinczy–Rácz 2014. 171.).

Míg a K-i (3298. sír), a KÉK-i (5956. sír) és az ÉK-i (3307. sír) tájolására számtalan példát lehetne felsorolni, addig az 5182. sír KDK-i tájolásához a megye területéről csupán egy (kora avar) lelőhely, Tiszavasvári–Kashalom-dűlő négy (15., 18a., 33., 1045.) temetkezését (Lőrinczy–Rácz 2014. 171.) említhetjük. A két lelőhely az említett tájolási párhuzamon kívül még annyiban hasonló (és egyben különbözik a többi megyei avar temetőrészlettől), hogy a síroknál a nagy területi szórtság és a tájolásbeli eltérés kimutatható. Kashalmon a hat sír két szélső értéke 58°, az orosi temetkezéseknél 68°. Ugyanakkor a két lelőhely temetkezéseinek időrendi besorolása jelentősen eltér egymástól. A kashalmi temetkezéseket az avar kor első felében, a VII. század második harmadában, míg az orosiakat az avar kor második felében, a VIII. század végén áshatták meg. Ugyanakkor mindkét esetet értelmezhetjük temetési területként.

Meg kell említenünk a kashalmi sírokhoz közeli, Tiszavasvári–Utasér-part-dűlői temetőt, ahol a sírok K–Ny-i tájolása megegyezik a tiszántúli kora avar kori temetkezések döntő többségére jellemző K–Ny-i, illetve ÉK–DNy-i tájolással, ugyanakkor ennek a temetőnek a használata – ha rövid ideig is – folytatódik a VII. század második felében (Istvánovits–Lőrinczy 2017. 66.).

A fent felsorolt sírok, sírcsoportok, temetők sajátosságai kivételek, mert a lelőhely tágabb környékén (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) az avar kor második felében az északi irány domináns. Az É–D-i tájolású temetkezések döntő többsége az Ér-folyótól keletre, míg az ÉNy–DK, illetve az É-ÉNy–D-DK-i tájolású sírok/temetők többsége Tiszavasvári és tágabb környékére jellemző, kisszámú átfedéssel (Istvánovits–Lőrinczy 2017. 96–97.).

De nem csak a vizsgált mikrorégióban ritka a késő avar korban a K–ÉK-i tájolás, hanem például a Körös–Tisza–Maros által határolt területen az avar kor második felében az ÉNy–DK-i irány volt a meghatározó, a kora avar korra jellemző K–Ny, ÉK–DNy-i tájolásra eddig még nem akadt példa (Bende 2017. 252.).

A sírgödrök formája, mérete

A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sírok feketésszürke betöltése többé-kevésbé jól kirajzolódott a szürkésbarna altalajban. Egyes sírok esetében a bizonytalanságot a korábbi objektumokba való részleges beásás okozta. A temetkezések mindegyike a legáltalánosabb avar kori sírforma, azaz aknasír volt.

Hosszúságuk – a 3307. számú síron kívül – az átlagnál nagyobb (200–268 cm), ahogyan a szélességük (80–110 cm) is. Így nem meglepő, hogy alapterületük ugyancsak, három sír felülete 2–2 m^2-nél nagyobb.

A halottak sírba helyezésének módja

Koporsóhasználat

A sírokban koporsóra utaló famaradvány, illetve a koporsó lezárásánál használt vaskapcsok, vasszegek nem kerültek elő. Arra, hogy a temetés során az elhunytakat valamilyen lábakkal ellátott koporsóba/ládába temették, csak két sírnál van közvetett adatunk. Ez a 3298. és a 3307. számú sírnál a vázcsontok alatt megfigyelt 10–17 cm vastag betöltés, amely feltehetően lábakon álló deszkakoporsó egykori meglétére utal.

A tárgyi mellékletek szerepe a temetkezési rítusban

Edény a sírban

A 3298. sírban egy sötétszürke fazék a bal váll mellett, a bal karcsontra dőlve feküdt, minden bizonnyal a koporsón kívül, 2–3 cm vastag betöltésen. Az edények elhelyezése a fej környékén a tiszántúli kora avar kori sírokban jellegzetes rituselemnek számít (Lőrinczy 1998. 352.), míg az avar kor második felében a szűkebb régió területén ennek dominanciája eltűnik, az edények sírbeli helyzete kiegyenlítettebb lesz (Istvánovits–Lőrinczy 2017. 62.).

A sírrablásról

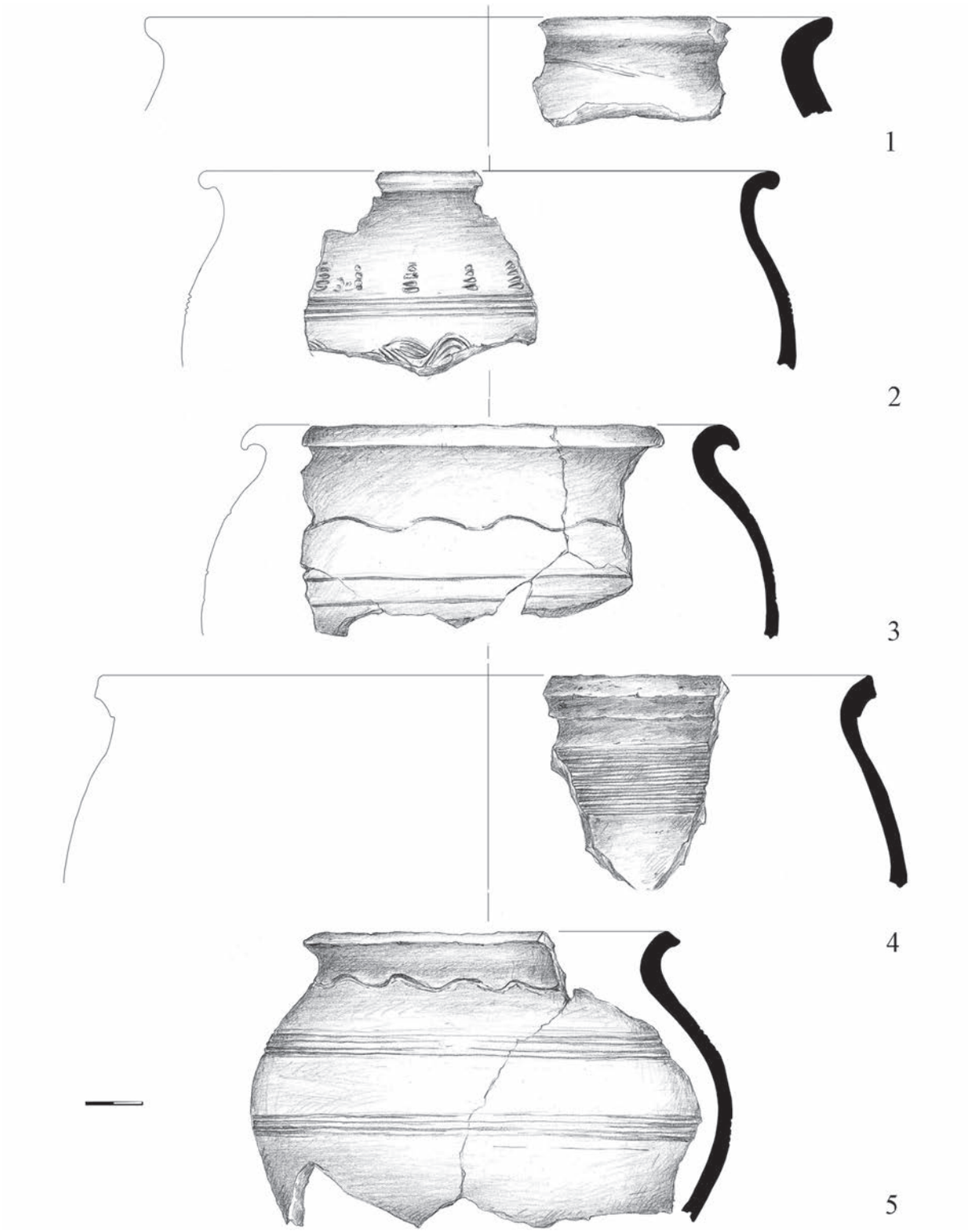
Az öt temetkezés közül kettő bolygatott, egy üresnek bizonyult. Rablóaknának tartható elszíneződést a 3307. és az 5252. számú sírnál lehetett megfigyelni. A rablás az inak és izmok bomlása, megsemmisülése után következhetett be. Csak az 5182. sír esetében lehetett megállapítani, hogy még akkor rabolták ki, amikor az anatómiai rendben előkerült 10 csigolyát az inak még összetartották.

A sírok megásásának ideje

Bizonyos, hogy az 5182. sír fiatalabb a teleprészletnél, mivel a késő népvándorlás kori telep egyik házának betöltésébe ásták, és a sír betöltéséből a kemence omladékai is előkerültek. A ház betöltéséből néhány korong nélkül készített apró cserépen kívül csak lassú korongolt, barna, barnásszürke, szürkésfekete kerámiatöredék került elő (18. kép). Ezek homokkal és apró kavicszúzalékkal soványítottak, rosszul, illetve közepesen kiégetett edények darabjai. Alacsony peremük kihajló, szögletesen levágott vagy lekerekített. A fazekak nyakát, vállát és oldalát változó kivitelű és szélességű bekarcolt hullám-, egyenes vonalköteg vagy ezek kombinációja, illetve több sorban, szorosan, vízszintesen bekarcolt vonalkötegek díszítik. Néhány töredék felülete agyagmázzal bevont. Ugyanakkor a ház anyagából hiányzik a sütőharang, a bográcsok, illetve nincs díszített peremű kerámia. Anyagtípusaikat illetően beleillenek az avar kori lassúkorongolt töredékek közé, karcolt díszeik alapján a késő avar korra, azon belül a VIII. századra keltezhetjük.[27]

A 3298. sírból előkerült, lassú korongolt, felső harmadában szabálytalan egyenes és hullámvonalköteggel díszített fazék sírba kerülésének idejét szintén nehéz pontosan meghatároznunk, mivel az edény a temetkezés egyetlen melléklete. A szűkebb régióból ismert közelebbi és távolabbi párhuzamai szórványok, melyek sírba kerülése a leletegyüttesek hiánya miatt meghatározhatatlan. Az edény formája, technológiája és díszítése alapján beleillik az avar kor második felének leletei

[27] A telepfeldolgozás hiányában az objektum jellegzetes darabjainak rajzáról több kutató (Takács Melinda, Samu Levente, Merva Szabina, Pópity Dániel) véleményét megkérdeztük. Válaszuk eltérő volt, ami részben nyilvánvalóan a telepkerámia regionális eltéréseiből adódik.

18. kép
Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő, válogatás az 5182. ház anyagából

Fig. 18
Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő, selection from the material of house 5182

sorába. Ezt jól illusztrálja, hogy a sírkerámiában kiemelkedően gazdag Ártánd–Kapitány-dűlői késő avar kori temető kerámiamellékletei között a sok hasonló darab mellett találjuk meg az orosi edény pontosabb párhuzamát. A két sír mellékletei segítségével kísérelhetjük meg valószínűsíteni, hogy Oroson mikor kerülhetett sor az edény sírba helyezésére.

Az ártándi 258. sírban az edénnyel egy ovális, profilált bronz csatkarika került elő, melynek temetőn belüli egyetlen párhuzama a 33. adultus női sírból származik két, kék üveggyöngy csüngős bronz fülbevaló társaságában (Kralovánszky 1996. 42., 64.). Ezeknek a kis számban előforduló, nyelvtartó vájattal kialakított, fém szíjszorító nélküli, bronzból öntött, vaspecekkel felszerelt csatoknak egy része fémveretek nélküli övön volt, vagy lemezes veretekkel díszített öveket zárt.[28] Ritka daraboknak tekinthetők, mivel egy-egy nagy sírszámú temetőben csak 2-3 példányuk kerül elő. A nyelvtartó vájattal kialakított, fém szíjszorító nélküli, bronzból öntött csatokkal záródó, lemezből kivágott veretekkel díszített öveket a VII. század utolsó harmadára, a VII–VIII. század fordulójára keltezhetjük.

Az orosi edény másik ártándi párhuzama a 260. sírból láncos, hiányos gyöngycsüngős bronz fülbevaló, dinnyemag, többtagú rúd és apró pasztagyöngyök, valamint egy doboz alakú, ovális bronz mellboglár párral együtt került elő (Kralovánszky 1996. 64. 21. kép).

A csüngő hiányában a fülbevaló nagy általánosságban a VIII. századra, talán annak a 2. felére keltezhető. A fülbevaló hosszú viseleti idejére utal a csüngő, a belső és a külső gyöngy hiánya mellett az is, hogy a fülbevaló a párja nélkül került elő, amelynek – a bronzlánctöredék alapján eredetileg lennie kellett.

A Tiszántúlon igen ritka[29] dobozboglárok a késő avar korra, illetve a VIII. század második felére keltezhetőek (Szenthe 2016. 35. j.).

A sírból előkerült vegyes összetételű – kisméretű pasztagyöngyök, dinnyemag alakú és ún. rúdgyöngyök – nyaklánc az avar kor végéig divatban volt (Garam 1991. 77.).

A láncos, lengőcsüngős és hiányos fülbevaló, a vegyes összetételű nyaklánc és az ovális mellboglárpár közös viselete alapján a sírt valószínűleg a VIII. század utolsó évtizedében vagy a VIII–IX. század fordulója táján áshatták meg.

Az orosi, edénymelléklettel rendelkező 3298. sírt – az ártándi, hasonló sírkerámiát tartalmazó síregyüttesek alapján – leginkább a VIII. századra keltezhetjük.

IV.
Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu

1990 novemberében a Sóstói Múzeumfalu igazgatója, Páll István jelentette, hogy az Anarcsi porta területén, veremásás közben sírokat bolygattak meg a munkások (19–20. kép). Az akkori,[30] majd az 1992 júniusi helyszínelés során három sírt tártunk fel. 1993 nyarán Nagyné Bősze Katalin, a Sóstói Múzeumfalu népművelője muzeológiai tábort szervezett általános iskolások részére a Múzeumfaluban. Felkérésére került sor egy kisebb szondaásatásra a területen, hogy a tábor résztvevői „közelről láthassanak" régészeti ásatást.[31] A veremtől északnyugatra kijelölt Ny–K-i, 1,5×5,5

[28] A csatkarikához párhuzamként említhető Tiszafüred–Majoros 471., 591. 629. sírja (Garam 1995. 63., 78., 82., Taf. 94. 471/3., Taf. 105. 591/1., Taf. 108. 629/3.) és – maradva a Tiszántúlnál – valamivel távolabbi darabok ismertek a Székkutas–Kápolna-dűlői 85., 239. és 399. sírból (B. Nagy 2003. 26., 39., 56., 85. kép 1., 37. kép 2., 141. kép 7).

[29] Egy hasonló, doboz alakú, ovális bronz boglárpár a temető 108. adultus női sírjából került elő egy bronz fülbevalópárral, 26 dinnyemag alakú, szemes és sokszögű gyönggyel, valamint egy esztergályozott csont tűtartóval (Kralovánszky 1996. 49.).

[30] JAM Ad. 91.1.; 93.20. ltsz.

[31] JAM Ad. 93.58. ltsz.

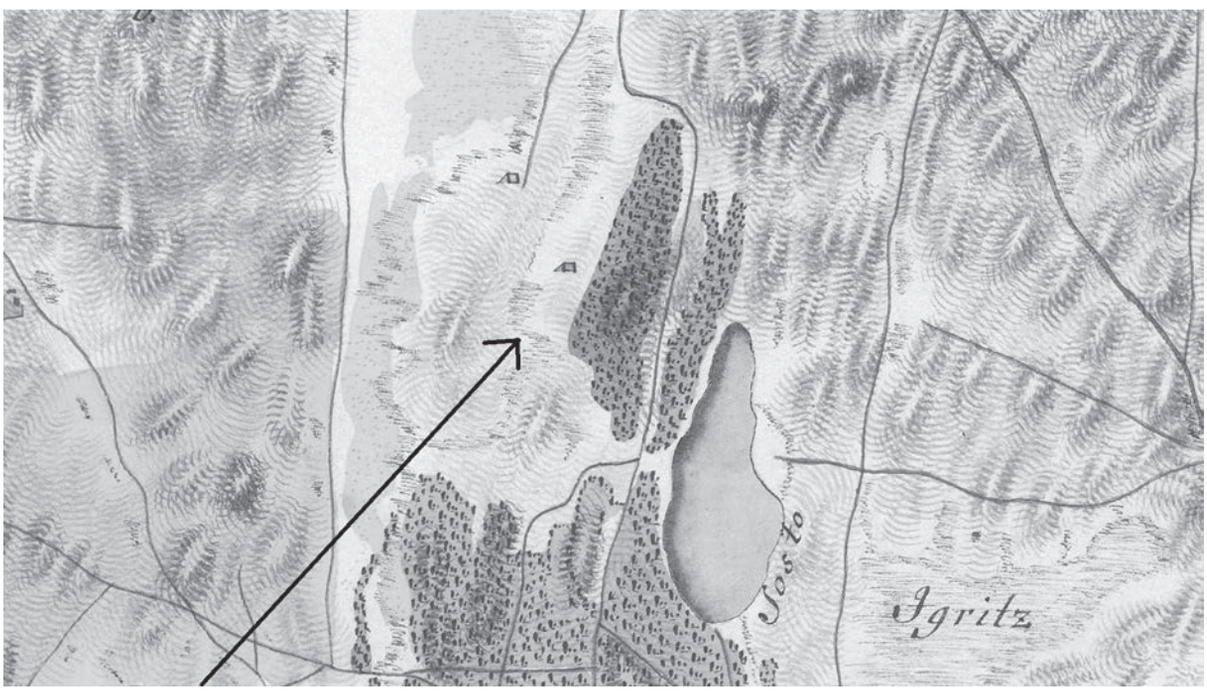

méteres kutatóárokban, egy ásónyom mélyen két sírfolt rajzolódott ki és előkerült egy koponya. Ezekre az árok déli oldalán rábontva kialakult egy 3×5,5 méteres szelvény. Az ásatás folytatása során 1200 m^2-nyi területet tártunk fel (Istvánovits–Kurucz 1992. 44. 49., Istvánovits–Lőrinczy 1996. 47. 54., Istvánovits 1997. 48. 69.) (21. kép).[32]

1. sír: É–D 2–182º. H. 205 cm, sz. 74 cm, m. 120 cm. Az eredetileg bolygatatlan váz lábcsontjait a munkások az anarcsi ház portáján, a verem ásása során megbolygatták. A sárga agyagos altalajban a sírfolt

19. kép
Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu lelőhely elhelyezkedése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Fig. 19
Situation of site Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village in Szabolcs-Szatmár-Bereg County

20. kép
Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu lelőhely az 1. Katonai Felmérésen

Fig. 20
Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village site on the First Military Survey Map

[32] A leleteket a Jósa András Múzeumban őrizzük 2018.179.1–185.3. leltári számmal, a dokumentáció ugyanott az adattárban 91.1.; 93.20., 93.58., 99.8., 2016.25–26. számon található

21. kép
Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu, a feltárt terület

Fig. 21
Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village, excavated area

40 cm mélyen rajzolódott ki, melyen belül dokumentálni lehetett a koporsó eltérő betöltését. A koporsó északi végétől északra, két hosszoldalának vonalában falenyomatot figyeltünk meg. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű felnőtt férfi[33] vázmaradványa in situ csak a térdig volt meg. Koponyája a bal oldalán, karcsontjai a bordák mellett, combcsontjai párhuzamosan feküdtek. (XX. tábla 1., 22. kép 1.)

Mellékletek: 1. A medence alatt rossz megtartású kis vasdarab (*csat*?). H. kb. 2,8 cm (XX. tábla 2.). 2. A térd vonalában a munkások egy *vaskés* töredékét találták.[34]

2. sír: A felszín alatt 40 cm-re, a humusz és az altalaj találkozásánál egy felnőtt vázának kevés maradványa (koponya, karcsont, lábszárcsont) került elő. A sírt valószínűleg a Múzeumfalu telepítése előtt, a terület planírozára során bolygatták meg.

3. sír: ÉÉK–DDNy 10–190º. H. 153 cm, m. 45 cm. A sírfolt csak a váz bal oldalánál rajzolódott ki. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű felnőtt koponyája a jobb oldalán, karcsontjai a bordák mellett, lábcsontjai párhuzamosan feküdtek.

4. sír: É–D 7–187º. H. 235 cm, sz. 65–75 cm, 54–64 cm. A felszín alatt 30–40 cm mélyen rajzolódott ki a sír fekete foltja a sárga löszös-agyagos altalajban. Már ezen a szinten jól

[33] Az 1–3. sír embertani anyaga elkeveredett, a temető antropológiai anyagának vizsgálatáig nem került elő. A három sír esetében a nem meghatározása az ásatási megfigyelés alapján történt.

[34] A töredék elkallódott.

22. kép
Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu 1: 1. sír, 2: 4. sír, 3–4: 5. sír, 5: 6. sír

Fig. 22
Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village 1: grave 1, 2: grave 4, 3–4: grave 5, 5: grave 6

megfigyelhető volt egy 45–50 cm széles koporsó foltja a sír keleti kétharmadában, annak teljes hosszában. A sír két végét állatjáratok bolygatták meg. A sírban robusztus, maturus (45–50 éves) europid (nordoid, kevés mongolid jelleggel) férfi[35] hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású vázmaradványa feküdt 10 cm vastag sötétbarna betöltésen. A koponya a jobb oldalára billent, az állkapocs in situ feküdt. Válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, lábcsontjai párhuzamosan, lábszárai összezárva feküdtek. A sír két végének teljes szélességében egy-egy sötétebb betöltésű, szabálytalan alakú, 15–25 cm széles, 2–3 cm mély gödör került elő. (XX. tábla 3., 22. kép 2.)

Mellékletek: 1. A jobb medencében, a szeméremcsont közelében négyszegletes *vascsat* pecekkel északra. 3,5×3,4 cm (XX. tábla 4.). 2. A csat mellett kör metszetű *vastöredék*, talán egy másik csat kis darabja. H. 2,4 cm (XX. tábla 5.). 3. A jobb alkarcsont alsó végénél, a külső oldalánál egyélű, középső nyélállású *vaskés*, hegyével a lábcsontok felé. Egyik oldalán vasoxiddal konzerválódott famaradvány borítja. H. 13,5 cm, nyélnyúlvány h. 3,9 cm, a penge sz. 1,6 cm (XX. tábla 6.). 4. A bal boka külső oldalánál *sertés* (malac) jobb humerusa.[36]

5. sír: É–D 5–185º. H. 225 cm, sz. 66 cm, m. 50–55 cm. Koponyáját a munkások találták meg. A sírfolt 40 cm mélyen halványan, déli vége bizonytalanul rajzolódott ki. A sírban adultus (23–25 éves) europid (cromagnoid-nordoid, kevés mongolid jelleggel) férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású vázmaradványa feküdt. Koponyája a jobb oldalára fordult, válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, a medencelapátok alatt feküdtek. A lábszárcsontok a két combcsont között kerültek elő. A sír déli végét megbolygathatták. A sír északi végének teljes szélességében 20 cm széles, 5 cm mély gödör volt. (XXI. tábla 1., 22. kép 3–4.)

Mellékletek: 1. A nyesés során a sírfolton kívül, a jobb comb irányában, attól kb. 5–10 cm-re középső nyélállású *vaskés* nyéltövének töredéke, a nyéltüske csonkján farostokkal. H. 2,4 cm, a penge sz. 1,4 cm (XXI. tábla 2.). 2. A térd közt, tőle délre 15 cm-re egy süldő *sertés* jobb humerusa.

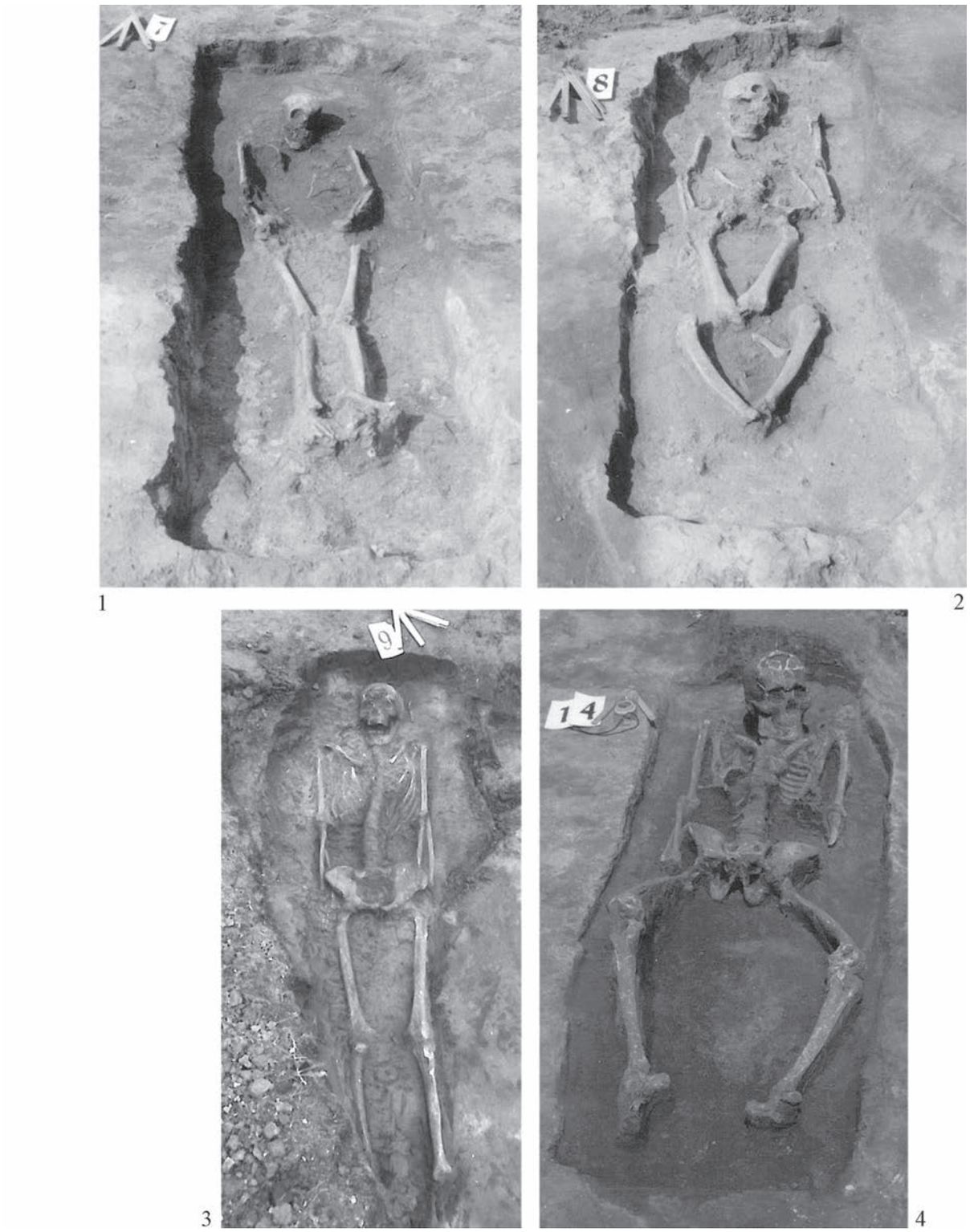
6. sír: É–D 5–185º. H. 210 cm, sz. 70–80 cm, m. 55 cm. A felszín alatt 40 cm mélyen jelentkezett a sír foltja. A sírban senium, europid (brachykrán, pamiri-x) nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, kirabolt vázmaradványa feküdt. A koponya a jobb oldalán, a jobb alkar a felkar belső oldalánál, a jobb lábcsontok elmozdulva feküdtek. A bal bordák, karcsontok és lábcsontok hiányoztak. A combcsontot ásóval vágták el. A lábfejtől a sír déli végéig fehér szemcsés, nagyon kemény betöltést bontottunk ki. A sírgödör négy sarkában egy-egy 8–20 cm mély – egy 35 cm átmérőjű ovális, két 20×20 cm-es, illetve egy 30×30 cm-es, négyszögletes – gödör volt. (XXI. tábla 3., 22. kép 5.)

Melléklet: Sertés (malac) bal humerusa a bal boka helyén.

7. sír: É–D 0–180º. H. 205 cm, sz. 68 cm, m. 65 cm. A felszín alatt 40 cm mélyen jelentkezett téglalap alakú foltja, amely bizonytalanul rajzolódott ki: a déli végén egy korábbi, 3–4 cm mély, lelet nélküli gödör fölé nyúlt. A sír széle és alja jól elvált a sárga löszös altalajtól. A sírban adultus (23–39 éves) mongolid nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 3–5 cm vastag betöltésen. A koponya előrebillent, a kar- és lábcsontok párhuzamosan feküdtek. A mellkast állatjáratok erősen megbolygatták. A sír északkeleti sarkában egy kb. 20×20 cm-es, 25 cm mély, az északnyugati sarokban egy 15 cm átmérőjű, 27 cm mély gödör volt. A délkeleti sarokban egy bizonytalan folt jelentkezett, de itt a sír alját az állatjáratok erősen megbolygatták. (XXII. tábla 1., 23. kép 1.)

[35] Az embertani meghatározásokat Marcsik Antóniának köszönjük!

[36] A sírok állatcsontanyagát Vörös István 1995 májusában Nyíregyházán határozta meg. Munkáját köszönjük!

23. kép
Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu 1: 7. sír, 2: 8. sír, 3: 9. sír, 4: 14. sír

Fig. 23
Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village 1: grave 7, 2: grave 8, 3: grave 9, 4: grave 14

Mellékletek: 1. A nyak körül 9 db ép és 1 fél fekete, illetve sötétzöld opak, közel téglalap metszetű, nagy méretű dinnyemag alakú (H. 1,2–1,6 cm, sz. 0,8–1 cm, v. 0,4 cm), valamint 39 db ép és 2 db[37] töredékes fekete, opak, apró, szabálytalan gömb alakú üveggyöngyökből fűzött *nyaklánc* (XXII. tábla 5., 13. kép 6–7.). 2. A jobb alkar közepén vas *karperec* két töredéke. Átm. kb. 8 cm (XXII. tábla 2.). 3. A bal bokán keresztben süldő *sertés* bal humerusa.

8. sír: ÉÉK–DDNy 14–194º. H. 197 cm, sz. 68 cm, m. 38 cm. A felszín alatt 25 cm mélyen jelentkezett a sír foltja. Benne maturus (50–59 éves), mongolid jellegekkel rendelkező europid férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 2–3 cm vastag betöltésen. A koponya kissé a bal oldalára fordult, állkapcsa in situ, karcsontjai párhuzamosan feküdtek, mellkasa hiányos, rabolt. A combcsontok a térdnél összeértek, míg a lábszárak kifele elmozdultak, a bokák egymás mellett feküdtek. A sír délkeleti sarkában egy lekerekített sarkú, négyszög alaprajzú, 40 cm mély, a délnyugatiban egy 25 cm mély gödör jelentkezett. (XXI. tábla 8., 23. kép 2.)

Mellékletek: 1. A medencében téglalap alakú *vascsat* pecekkel nyugatra. 3×2,8 cm (XXI. tábla 5.). 2. A lábszárak között kb. középen juvenilis *juh* bal humerusának distalis töredéke.

9. sír: ÉK–DNy 32–212º. A felszín alatt 25 cm mélyen a sötét humuszban került elő sírfolt nélkül egy adultus (30–39 éves) europid férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa. A koponya előrebillent, válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, lábcsontjai párhuzamosan feküdtek.[38] (XXII. tábla 3., 23. kép 4.)

10. sír: É–D 8–188º. H. 190 cm, sz. 70 cm, m. 5–10 cm. A felszín alatt 50 cm mélyen rajzolódott ki a sír foltja. Valószínűleg tereprendezéskor ledózerolták a dombot, akkor semmisíthették meg a temetkezést, amelyből csak két apró bordatöredék került elő. A gödör északi sarkaiban egy-egy lekerekített sarkú, négyszög alaprajzú, kb. 10 cm mély gödröt bontottunk ki.

11. sír: ÉNy–DK 324–144º. H. 120 cm, sz. 70 cm, m. 43 cm. A felszín alatt 35 cm mélyen rajzolódott ki a foltja. Feltehetően ezt is a tereprendezés során semmisíthették meg.

12. sír: É–D 3–183º. H. 190 cm, sz. 60 cm, m. 15 cm. A felszín alatt 50 cm mélyen jelentkezett téglalap alakú foltja. Feltehetően ezt is a tereprendezés során semmisíthették meg.

13. sír: É–D 2–182º. H. 180 cm, sz. 65 cm, m. 5–10 cm. A felszín alatt 55–60 cm mélyen jelentkező sírt feltehetően a tereprendezés során semmisíthették meg.[39]

14. sír: É–D 8–188º. H. 190 cm, sz. 60 cm, m. 25 cm. Téglalap alakú, lekerekített sarkú foltja 45 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A munkások a bal karcsontot találták meg, melyet kidobtak. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű maturus (50–60 éves) mongolid férfi koponyája előrebillent, karcsontjai a bordák mellett, lába békapózban feküdt 4–6 cm vastag betöltésen. (XXII. tábla 4., 23. kép 4.)

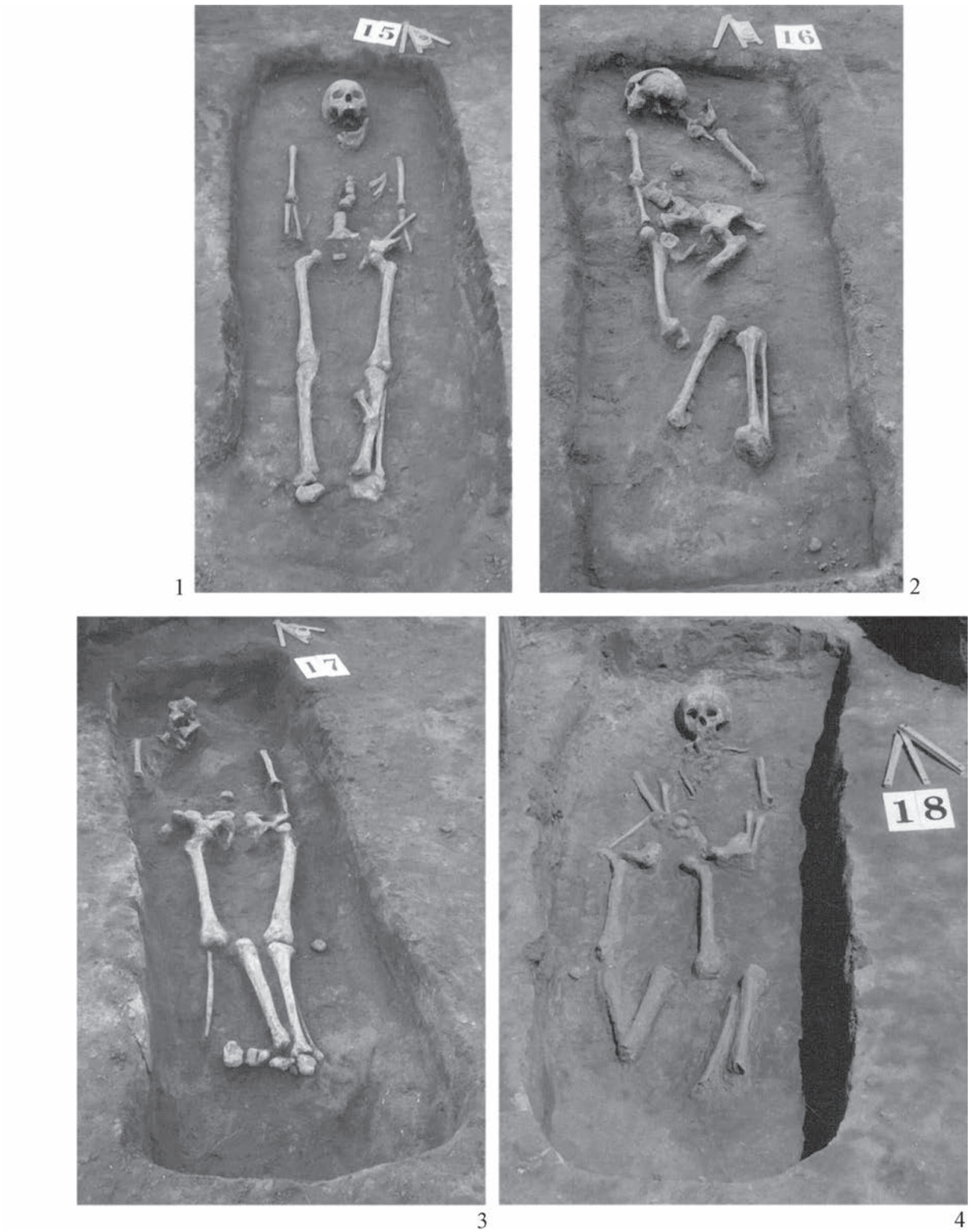
15. sír: ÉÉK–DDNy 12–192º. H. 205 cm, sz. 75 cm, m. 10 cm. A téglalap alakú, lekerekített sarkú folt 35 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A sírban hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű adultus (23–25 éves) mongolid jellegekkel rendelkező, europid nő rossz megtartású vázmaradványa feküdt. Koponyája hátrabillent, karcsontjai és lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. A bordák és a csigolyák nagy része hiányzott. (XXIII. tábla 1., 24. kép 1.)

Mellékletek: 1. A koponya bal oldalánál kerek huzalkarikájú, hengerpalástos, lengőcsüngős, töredékes bronz *fülbevaló.* Tengelyén alul enyhén bordázott (kopott?) bronz lemezgyűrű és kék gyöngycsüngő ül, a karikán belül, a tengely felső végét egy másik kék gyöngy díszíti. A karikán még egy bronz huzalgyűrű töredéke látszik. A karika átm. 3 cm, a csüngő h. 1,6 cm,

[37] A restaurálás után 37 ép maradt és 3 továbbinak a töredékei.

[38] A sír déli vége a szelvényen túlnyúlt, nem sikerült rábontanunk, így nem zárhatjuk ki, hogy ebben a sírban is volt juh combcsont.

[39] A 13. sír vágott egy 40 cm átmérőjű, kör alaprajzú, fekete, illetve égett piros betöltésű, 5–10 cm mély gödröt.

24. kép
Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu 1: 15. sír, 2: 16. sír, 3: 17. sír, 4: 18. sír

Fig. 24
Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village 1: grave 15, 2: grave 16, 3: grave 17, 4: grave 18

a teljes h. 3,7 cm (XXIII. tábla 2.). 2. A medencén középen trapéz alakú *vascsat*, alsó oldalán kisebb textilmaradvánnyal. 3,2×2,8 cm (XXIII. tábla 3.). 3. A bal lábszárcsonton keresztben *sertés* (malac) jobb humerusa.

16. sír: ÉÉK–DDNy 12–192º. H. 195 cm, sz. 75 cm, m. 10 cm. A téglalap alakú, lekerekített sarkú folt 35 cm mélyen jól kirajzolódott az agyagos altalajban. A sírban hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű maturus (50–59 éves) mongolid (szinid-x?) nő bolygatott vázmaradványa került elő. Koponyája a jobb oldalán, a meglévő kar- és lábcsontok párhuzamosan feküdtek, mellkasa hiányos. (XXIII. tábla 4., 24. kép 2.)

17. sír: ÉK–DNy 31–211º. H. 190–208 cm, sz. 68–75 cm, m. 15 cm. A téglalap alakú, lekerekített sarkú folt 35 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A sírban hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, juvenis (18–20 éves) fiú bolygatott vázmaradványa került elő. Hiányos koponyája a jobb oldalán, a kar- és lábcsontjai párhuzamosan feküdtek, csigolyái, bordái nagyrészt hiányoztak. (XXIII. tábla 5., 24. kép 3.)

18. sír: É–D 8–188º. H. 215 cm, sz. 65–73 cm, m. 30 cm. A téglalap alakú, lekerekített sarkú folt 50 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A sírban hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű adultus (25–30 éves) europid (pamiri-x, mongolid jelleggel) nő bolygatott vázmaradványa került elő. Koponyája előrebillent, a meglévő kar- és lábcsontok elmozdultak, de nagyjából párhuzamosan feküdtek, a mellkas csontjai hiányoztak. A sír déli végének két sarkában és az egyik északi sarokban egy-egy kb. 20×20 cm-es, 10–15 cm mély gödröt bontottunk ki. (XXIV. tábla 1., 24. kép 4.)

Mellékletek: 1. A bal csecsnyúlványnál négyzetes keresztmetszetű töredékes bronz *huzalfülbevaló*. Az alsó részén – a lengőcsüngő helyén? – kopott. Felső ívén igen kopott, oldalt egy-egy öntött váll található. 1,7×2,3 cm (XXIV. tábla 3). 2–3. A koponya jobb oldalán egy kerek átmetszetű, öntött, 2,5×1,4 cm-es, merevcsüngős *fülbevaló*, valamint egy töredékes, 2,2×1,8 cm-es bronz *fülbevaló* egymásba akasztva (XXIV. tábla 2.). A töredékes fülbevaló igen kopott, a kerek metszetű karika két, ellentétes oldalát egy kettős, illetve egy hármas drótkarika díszíti (XXIV. tábla 4–5.).

19. sír: ÉÉK–DDNy 14–194º. H. 177 cm, sz. 67–77 cm, m. 20 cm. A téglalap alakú, lekerekített sarkú folt 50 cm mélyen jól kirajzolódott az agyagos altalajban. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű adultus (25–35 éves) europid (brachykran, pamiri-x) nő bolygatott vázmaradványának fekvése koporsóra utal. Koponyája jobb oldalán előrebillent, válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, lábcsontjai párhuzamosan feküdtek. A sír északi végének két sarkában és a déli egyik sarokban egy-egy kb. 20–25×20–25 cm-es, 5–25 cm mély gödröt bontottunk ki. (XXIV. tábla 6.)

20. sír: M. 20 cm. Megfigyelhető sírfolt nélkül egy gyermek koponyája került elő.

21. sír: ÉÉK–DDNy 15–195º. H. 220 cm, sz. 90 cm, m. 10 cm. Bizonytalanul jelentkező foltja 30 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A sírban csak egy felkarcsont alsó vége került elő.

A régészeti leletanyag

A bronz fülbevalók

A temető 15. és 18. sírjából, egy-egy adultus nő mellől került elő bronz fülbevaló, illetve annak töredékei. A 15. sírból egy lengőcsüngős, belső gyöngydíszes bronz fülbevaló a koponya bal oldalánál, a 18. sírból két töredékes bronzcsüngős fülbevaló a koponya jobb, míg a bal csecsnyúlvány mellől egy bronz fülbevaló származik.

A különféle típusú lengőcsüngős fülbevalók használati idejét a kutatás a VII. század utolsó harmada és a VIII. század első harmada közé keltezi (Pásztor 1986. 127. a korábbi irodalommal).

Gyöngyök

A temetőrészlet egyetlen – egy adultus nő – sírjából (7.) került elő nyaklánc, melyet két típusú gyöngyből fűztek: 10 db fekete, illetve sötétzöld dinnyemag alakúból, illetve 41 db apró fekete kásagyöngyből. Az utóbbiakról a mandabokri anyag kapcsán már leírtuk, hogy azok közelebbi keltezésre nem alkalmasak. Ebben az esetben viszont figyelembe vehetjük a nyaklánc összetételét: a fekete kölesgyöngyök ugyanis a dinnyemag alakúakkal vegyesen a VIII. században kedveltek (Pásztor 2003. 345–346.). A dinnyemag alakú gyöngyök zöme is ebből az időszakból származik (Staššíková-Štukovská 2017. 367.).

Vascsatok

Az avar kori sírok egyik legáltalánosabb lelete a vascsat. A sóstói temetőrészletben csak három temetkezésből került elő. Közülük az 1. síré igen töredékes. A másik két csat eltérő formájú: míg a 4. sírban négyzetes, addig a 8. sírban téglalap alakú csat volt.

Vaskések

Hasonlóan a vascsatokhoz, a vaskések is igen kis számban váltak ismertté a temető sírjaiból. Míg az 1. sírból csak egy töredék, a 4. sírból egy középső nyélállású, egyélű példány került elő. 13,5 cm-es hosszúságával utóbbi közepes méretűnek számít.

A temetkezési szokásokról

A temető földrajzi környezete, helye

Az általunk vizsgált mikrorégióban egy É–D-i homokdombvonulat húzódik, melyet nyugatról időszakos vízállásos terület, délkeletről a Sós-tó határol. A lelőhely az É–D-i homokdombtól nyugatra, egy időszakos vízállásos terület keleti szélén, egy É–D-i vízfolyás kanyarjának nyugati partján húzódik (20. kép). A temető nyugati széle biztosan, északi széle valószínűleg ismert, a másik két irányból nincs lehatárolva. Ezek alapján három, K–Ny-i sírsorának nyugati szélét és a síroktól északra és délre egy-egy sírt tártunk fel.

A sírok tájolása

A temetőrészlet 21 sírja közül 19 temetkezésnek ismerjük a tájolási adatát fokra pontosan. Eltekintve a 11. – ÉNy–DK-i tájolású sírtól – 0 és 32° között változott. A mért irányok égtájhoz rendelése alapján 10 sír esetében (49%) a tájolás É (0–8°), míg 6 temetkezésé (28%) ÉÉK (10–15°), végül 2 temetkezésé (9%) ÉK (31–32). Ezek alapján a temető sírjainál a fő tájolási irány az É–ÉÉK. A fő iránytól egy temetkezés (11.) tért el ÉNy-i irányban.

A sírgödrök formája, méretei,

A sírok közel egyharmadának sötét betöltésű foltja jól kirajzolódott a sárga löszös-agyagos altalajban, változó, 10–40 cm mélységben, másik egyharmadának foltja és körvonalai igen bizonytalanul, míg a harmadik harmad sírfolt nélküli töredékes vázmaradvány volt. A sírok mindegyike a korszakban általános aknasír volt, bár ezt a megfigyelést a sok sekély sír kissé bizonytalanná teszi.

A temetkezések egyik fele igen sekély (10–50 cm), a másik fele alig átlagos (55–80 cm) mélységű volt. Ezekre az alacsony mélységadatokra – ha helyes a helyszín-azonosításunk –, egyrészt magyarázat, hogy a temető egy vízállásos területen lett kialakítva, másrészt a Sóstói Múzeumfalu anarcsi portájának építése előtt bizonyos talajrendezés történt, amikor a helybeliek elbeszélése szerint mintegy 80–100 cm-es réteget ledózeroltak.

A felnőttek sírjának hosszúsága 180–235 cm között változott. Az átlag (210 cm) feletti mérettel rendelkező négy sír megegyezik a négy leghosszabb temetkezéssel (4., 5., 18., 21.). A sírok szélessége 60–90 cm között változott. Ebben az esetben az átlag (75 cm) feletti értékkel a temető három legszélesebb sírja (6., 19., 21.) rendelkezik.

Mivel a sírok mélységadatai kérdésesek, ezért az elhunyt felnőttek egykori társadalmi helyzetének jellemzésére a temetkezések nagyságának összehasonlítása közül a sírok területének adatait vettük alapul. Ezek 0,84–1,98 m^2 között változtak. Az öt legnagyobb területtel rendelkező temetkezés (4., 6., 17., 18., 21.) közül a 4. és a 21. sírnak a hossz- és szélességadatai is kiemelkedőek voltak.

Bár fenntartásaink vannak a mélységadatokkal, annyit meg kell jegyeznünk, hogy a temető legnagyobb térfogatú, felnőtteket tartalmazó temetkezései között van a 4., 18., 19. sír, melyek 2-3 adatukkal is kiemelkedtek a többi temetkezés közül.

A fentiek alapján a közösség felnőtt korban elhunyt tagjait tartalmazó temetkezések közül 7 sír emelkedett ki egy-egy méretével. Ezek egyrészt a déli sírsor keleti végében (4., 5., 6.), másrészt az északi sírsor nyugati szárnyán (17., 18., 19., 21.) csoportosulnak. Közülük csupán a 4., 18., 19. és 21. sír esetében volt két méret kiemelkedő. Egy nő és egy férfi (4., 18.) sírjának területe és térfogata a legmonumentálisabb a temetkezések között, az egyik a temetőrészlet keleti, míg a másik a nyugati széléhez közel került elő.

A halottak sírba helyezésének módja

Koporsóhasználat

A temető sírjaiból koporsóra utaló famaradvány – az 1. sír koporsójának két hosszoldalának falenyomatán kívül –, illetve a koporsó lezárásához használt vaskapcsok, vasszegek nem kerültek elő. A temetések során az elhunytakat valamilyen koporsóba/ládába helyezték, amire csak közvetett adatokkal rendelkezünk. Az 1. sírnál meg lehetett figyelni a sír betöltésén belül a koporsóra utaló, eltérő összetételű és színű elszíneződést. A 4. sírban a koporsó betöltésének szélességét lehetett lemérni. Négy temetkezés esetében az emberi váz fektetési szintje és a sír alja között előforduló eltérő (2–10 cm), – de síronként azonos – vastagságú betöltés alapján lehet az egykori – lábakkal ellátott – koporsó meglétét feltételezni. Harmadrészt 8 esetben kerültek elő a sír aljába mélyedő gödrök. Hat esetben a sír négy sarkában volt egy-egy gödör, két sír mindkét végében, azok teljes szélességében egy-egy árok. Ezek a jelenségek 10 sír esetében külön-külön és együtt is előfordultak.

A csontos húsétel-mellékletek összetétele és helye a sírokban

A temető sírjainak 35%-a, 6 temetkezés tartalmazott csontos ételmellékletet. Az állatcsontanyag jelentős száma arra utal, hogy az ételmelléklet-adás szokása ennél a közösségnél is a temetkezési szokások fontos része volt.[40] A fajok gyakoriságát tekintve a sertés (4., 5., 6., 7. és 15. sír) a domináns, míg juh maradványa csak a 8. sírból került elő.[41] A sertéseket infantilis–juvenis, míg az egyetlen juhot juvenis korában vágták le.

Halotti útravalóként mellékelt csontos húsétel maradványa 3 férfi és 3 nő sírjában volt. Az ételmellékletet kapott egyének életkormegoszlása: 3 adultus (2 nő + 1 férfi), 2 maturus (2 férfi), 1 senium (nő) egyén. Három temetkezésben a sertés jobb, 2 esetben a bal oldali felkarcsontja került elő. Eszerint az elhunytaknak az állatok mellső csülkét adták halotti útravalóul. Az egyetlen, juvenis

[40] Az értékelésnél figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a sírok jelentős számát tereprendezés során részben vagy teljesen megsemmisítették.

[41] A két faj közötti arányt az sem befolyásolja jelentős mértékben, hogy a 9. sírban lehetett állati combcsont, de a medencétől lefelé eső terület nem lett kibontva.

juhnak – a sertéshez hasonlóan – a bal oldali felkarcsontja került elő, azaz itt is a mellső csülkét mellékelték.

Mindkét faj síron belüli előfordulása hasonló. Az ételmellékleteket csak a medencétől lefelé, az alsó végtagok mellett, a bal oldalon négy, míg a lábcsontok között két alkalommal kerültek elő. Az ételmellékletes sírok a temető délkeleti felében voltak.

A viselet szerepe a temetkezési rítusban

Fülbevaló a sírban

Míg a 15. sírban egy, addig a 18. sírban három darab, de valószínűleg négy eltérő altípusú lengőcsüngős fülbevaló került elő a két, adultus nő sírjából. A 18. sírban az elhunyt bal csecsnyúlványánál egy, míg a koponya jobb oldalánál egy ép és egy töredékes fülbevaló feküdt egymásba akasztva.

Vas karperec a sírban

A temető egyetlen sírjában, egy gyermek jobb alkarcsontjának közepén került elő egy vaskarperec két töredéke. A 7. sírhoz hasonlóan a Tiszavasvári–Utasér-part-dűlői 2. és 8. sírból előkerült vas karperecek is Inf. I–II. gyermekek viseletének voltak a részei (Istvánovits–Lőrinczy 2017. 52.).

Vascsatok és vaskések a sírokban

Három férfi(?) viseletének volt része egy-egy vascsat. Az 1. sírból a medence alól, a 4. sírból a medence jobb oldaláról, a keresztcsont közeléből, pecekkel északi irányban, míg a 8. sírban ugyancsak a medencéről, de pecekkel nyugati irányban feküdt a vascsat.

A temetőrészlet két sírjából került elő vaskés. Míg az 1. sírban a térd vonalában volt egy töredék, a 4. sírban a jobb alkarcsont alsó végének külső oldalánál feküdt fatokban az egyélű, középső nyélállású vaskés, hegyével a lábcsontok irányában.

A sírrablásról

A temetkezések egyharmadát – azaz 7 sírt (6., 8., 15., 16., 17., 18., 19.) – nem meghatározható időben kirabolták, az eltemetettek nemétől és korától függetlenül. A kifosztott sírok döntő többsége az északi sírsorban feküdt, illetve egy-egy temetkezés a másik két sorban. Egyetlen sírnál sem lehetett a rablógödör foltját megfigyelni. A rablások minden esetben a mellkasra irányultak, a lábcsontok bolygatatlanul feküdtek.

A temető használati ideje

A kis sírszám, a korabeli sírrablás viszonylag magas száma, a sírokból előkerült igen kisszámú és egyszerű leletanyag – a Nyíregyháza–mandabokori temetőhöz hasonlóan – a sírok keltezését csak nagy általánosságban teszi lehetővé.

A mellékletek többsége (vaskés, vascsatok stb.) ebben az esetben sem alkalmas keltezésre. Míg a fekete köles- és a dinnyemag gyöngyöket a VIII. században kedvelték, addig a lengőcsüngős fülbevalók használati idejét a VII. század utolsó és a VIII. század első harmadára keltezhetjük. Hozzá kell még fűznünk, hogy a fülbevalók egy része esetünkben csonka és erősen kopott. A fentiek alapján legvalószínűbbnek a temetőrészlet kezdete feltételesen a VIII. század első, esetleg középső harmadára határozható meg. E temető sírjaiból is hiányoznak a VIII. századi férfiakra jellemző öntött bronz övveretek, ezért itt is számolhatunk azzal, hogy a feltárt temetőrészlet használata nem nyúlik túl a VIII. század közepén.

Az egyszerű régészeti leletek mellett ebben az esetben is a temetkezésekben megfigyelt temetkezési szokások adnak még egy támpontot a sírok megásásának idejére. Mivel a sertés és a juh felkarjának ételmellékletként való adása, a sírok két végén a lemélyítések – a lábakkal ellátott deszkakoporsó – megjelenése kimutatható a Nyíregyháza–mandabokri, illetve a Nyíregyháza–Oros, Nyulaska, Szék-dűlői temetőben (Istvánovits–Lőrinczy 2017, 99–102), így az itteni sírok megásása is legvalószínűbben a VII. század utolsó és a VIII. század első évtizedeinél korábbra nem tehető.

A temető szerkezete

A temetkezések három, nagyjából kelet–nyugati sírsorban feküdtek egymástól 0,6–2 méter távolságra, illetve egy-egy (2., 21.) sír megkezdett sort jelezhet. Az ennél nagyobb távolság már a temető szélét jelzi (25. kép).

A kis sírszám, a sírrablások következtében ránk maradt egyszerű leletanyag alapján nehéz megalapozott, egyértelműen igazolható összefüggéseket találnunk a temetkezések között. Ezért csak néhány észrevételt tehetünk.

Az ételmellékletként adott mellső csülkök csontmaradványai a temetőrész keleti felében fekvő sírokból kerültek elő, europid férfiak és nők mellékleteként.

A temetőt használó népesség

A temető 21 temetkezése közül 15 felnőtt mellett csak egy gyermek koponyamaradványa került elő, 5 sírban nem volt vizsgálható embertani anyag. A meghatározható esetek – 1 juvenis, 6 adultus, 4 maturus, 1 senium és 3 felnőtt – egyértelműen jelzik a közösség idős korban elhunyt tagjainak túlsúlyát. Az elhalálozási életkorcsoportok ilyen arányú megoszlása hasonló az itt bemutatott Nyíregyháza–mandabokri, illetve Nyíregyháza–orosi elöregedő közösséghez (Istvánovits–Lőrinczy 2017. 106.). Ezekben az esetekben a közösség fiatalabb generációjának tagjai elhagyták szülőfalujukat és új helyre költöztek.[42]

Az elhunytak nemi aránya kiegyenlítettnek tűnik, 7 férfi mellett 6 nőt temettek el a feltárt temetőrészlet sírjaiba. A temetőrészben nem figyelhető meg sem az életkor, sem pedig a nemek szerinti elkülönülés.

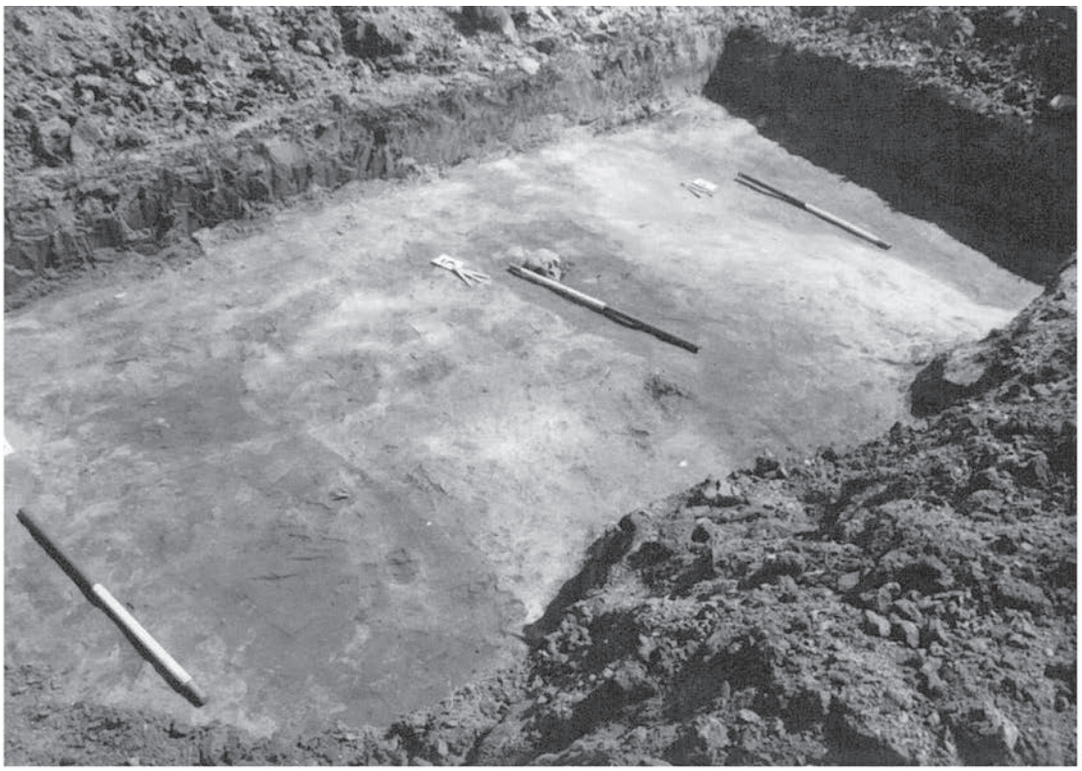
Az életkor és nem meghatározásra alkalmas embertani leletek közül csak 11 esetben (68%) lehetett embertani jelleget megállapítani. A morfológiailag meghatározható felnőttek közül nyolc europid típusú egyén mellett ugyan csak három mongolid van, de öt europid esetében határozott mongolid jelleget lehetett megfigyelni. Ezek alapján talán nem tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy a közösség két embertani típusú egyénei közel kiegyenlített arányba alkották a közösséget és a temetőrészben sírjaik nem különültek el.

*

A Múzeumfalu területén előkerült első sírok után felmerült annak lehetősége, hogy az újonnan ismertté vált avar sírok helyszíne azonos lehet a szakirodalomból ismert Nyíregyháza–Sóstó, Lóczy-dombon 1933-ban, illetve 1935-ben előkerült avar kori edények helyszínével (Istvánovits–Kurucz 1992. 44. 49.). A sóstói szabadtéri színház földmunkálatai során minden valószínűség szerint egy késő avar kori temető sírjait semmisítették meg, melyekből három edény került múzeumi gyűjteménybe, valamint említés történik lócsontokról és zabláról (Csallány 1960. 48. X: 8–10).[43]

[42] Az Inf. I. gyermekek hiányára még magyarázat lehet, hogy az általában sekély mélységben temetett gyermekek sírjait a földmunkák során megsemmisítették, de az idősebb gyermekek (Inf. II. – Juv.) általában mélyebb sírjainak hiányára ez nem lehet magyarázat.

[43] Az edények nem kerültek beleltározásra 1935-ben és az Alispáni jelentésben sem tesznek említést róluk.

1

2

25. kép
Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu temetőrészlet

Fig. 25
Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village, cemetery detail

A Lóczy-domb Sóstón a Hím-erdőrész közepe táján, a Gyermek-üdülőtől nyugatra fekvő akácos szélében tölggyel és akáccal beültetett magaslat volt. 1925-ben itt táborozott a budapesti Lóczy Lajos cserkészcsapat, azóta hívják ezt a helyet Lóczy-dombnak (Kiss 1933. 4.). A Mikecz Ödön főispán elgondolása szerint, Kovách Tibor városi mérnök vezetésével itt felépített mintegy 60–80 átmérőjű szabadtéri színpad földmunkáit a nyírszőlősi, orosi, pazonyi, kótaji munkanélküliek végezték 1935 áprilisában.[44] Minden valószínűség szerint ekkor kerülhettek elő az avar kori temetkezések és a múzeumba adott síredények. De ez a helyszín mintegy 350–400 méterre van a Múzeumfalu területén feltárt síroktól, ezért Sóstón két késő avar kori temetővel kell számolnunk.

Irodalom

Bajkai 2012.

Bajkai Rozália: Avar kori településrészletek Kántorjánosi és Pócspetri határában. [Awarenzeitliche Siedlungsreste in den Gemarkungen von Kántorjánosi und Pócspetri.] In: Ante viam stratam. A Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán. Szerk. Szabó Ádám – Masek Zsófia. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2012. 407–480.

Bálint 1991.

Csanád Bálint: Die spätawarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád). VAH 4. 1991.

Balogh 2011.

Balogh Csilla: Kora avar kori ún. propeller alakú övveret a kunpeszéri 3. sírból. [Frühawarischer sog. propellerförmiger Gürtelbeschlag aus Grab 3 in Kunpeszér.] *MFMÉ – StudArch* 12. 2011. 257–276.

Balogh 2014.

Balogh Csilla: Kora avar kori sírok Felgyő–Kettőshalmi dűlőben. [Early Avar Graves from Felgyő, Kettőshalmi dűlő.] In: Avarok pusztái. Tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. [Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday.] Szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila. Opitz Archaeologica 6. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 2. Martin Opitz Kiadó – MTA BtK MŐT, Budapest 2014. 243–278.

Balogh 2018.

Balogh Csilla: Egy falu a sötét időkből. Avar kori település a Felgyő-Kettőshalmi-dűlőben. Opitz Archaeologica 11. Martin Opitz Kiadó, Budapest 2018.

Bárány 2014.

Bárány Annamária: Csonteszközök Daruszentmiklós F-005 avar kori településről. [Avar Bone Tools from Daruszentmiklós F-005 Site (Fejér County, Hungary).] In: Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. [Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday.] Szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila. Opitz Archaeologica 6. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 2. Martin Opitz Kiadó – MTA BtK MŐT, Budapest 2014. 399–408.

[44] *Nyírvidék* III: 77. 1935. április hó 4. 3., *Nyírvidék* III: 105. 1935. május 8. 3., *Nyírvidék* III: 136. 1935. június 15. 4.

Bende 2006.
Lívia Bende: Bestattungssitten in der zweiten Hälfte der Awarenzeit in der durch die Flüsse Körös, Tisza und Maros umgebenen Landschaft. [Burial customs in the second half of the Avar Age in the area bordered by the Körös, Tisza and Maros rivers.] *Arrabona* 44: 1. 2006. 87–110.
Bende 2017.
Bende Lívia: Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében. [Bestattungsbräuche in der zweiten Hälfte der Awarenzeit im Gebiet zwischen Körös, Theiß und Maros.] Studia ad Archaeolgiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 8. PPKE BTK Régészettudományi Intézet, Budapest 2017.
Csallány 1943.
Csallány Dezső: A Deszk D. számú temető avar sírjai. [Les tombes avares du cimetière de „Deszk D".] *ArchÉrt* III: 4. 1943. 160–173.
Csallány 1960.
Csallány Dezső: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. [Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár.] *NyJAMÉ* I. 1958. (1960) 31–85.
Dövényi 2010.
Magyarország kistájainak katasztere. Szerk. Dövényi Zoltán. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest 2010.
Garam 1991.
Éva Garam: Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Römisch-Germanische-Zentralmuseum Forschungsinstitut für Vor-und Frühgeschichte, Kataloge Vor-und Frühgeschichtlichen Alterthümer 25. Habelt, Bonn 1991.
Garam 1995.
Éva Garam: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar Period in Hungary 3. Akadémiai Kiadó, Budapest 1995.
Herendi 2010.
Herendi Orsolya: Hódmezővásárhely, Kopáncs II. *RKM* 2009. (2010) 224–225.
Herendi 2012.
Herendi Orsolya: Avar kori női sír Hódmezővásárhely-Kopáncson (Csongrád megye). [Avar Age female grave at Hódmezővásárhely-Kopáncs (Csongrád County).] In: Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól. / Field Service for Cultural Heritage 2009 yearbook and review of archeological investigations. Szerk. Kvassay Judit. Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ, Budapest 2012. 351–362.
Istvánovits 1992.
Istvánovits Eszter: Nyírtelek, Kancajárás. *RégFüz* 44. 1992. 50.
Istvánovits 1997a.
Istvánovits Eszter: Nyíregyháza–Manda-bokor (M3 autópálya 23. számú lelőhely) – *RégFüz* 48. 1994. (1997) 22–23.
Istvánovits 1997b.
Istvánovits Eszter: Nyíregyháza-Sóstó, Múzeumfalu. *RégFüz* 48. 1994. (1997) 69.
Istvánovits 1997c.
Istvánovits Eszter: Nyíregyháza–Manda-bokor. Kora vaskori település a Kr. e. VI–IV. századból. In: Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. / Paths into the past, Rescue excavations on the M3 motorway. Szerk. Raczky Pál – Kovács Tibor – Anders

Alexandra. Magyar Nemzeti Múzeum – Eötvös Lóránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézete, Budapest 1997. 75–80.

Istvánovits 2003.
Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. [Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz.] Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. – Magyarország honfoglalás és Árpád-kori sírleletei 4. Jósa András Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Régészeti Intézet, Nyíregyháza 2003.

Istvánovits 2011.
Istvánovits Eszter: A nagyberuházásokat megelőző régészeti kutatások néhány tanulsága Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In: „Fél évszázad terepen." Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk. Miklós Zsuzsa – Kővári Klára. MTA Régészeti Intézet, Budapest 2011. 141–149.

Istvánovits 2012.
Istvánovits Eszter: Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő. *RKM* 2010. (2012) 308–309.

Istvánovits–Kurucz 1992.
Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin: Sóstó, Múzeumfalu. *RégFüz* 44. 1992. 49.

Istvánovits–Kurucz 1993.
Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin: Adatok Királytelek területének legkorábbi történetéhez. In: Királytelek története – kezdetektől 1952-ig. Szerk. Dankó Mihály – Mezei Zoltán. Honismereti Baráti Kör, Nyírtelek 1993. 15–21.

Istvánovits–Lőrinczy 1996.
Istvánovits Eszter – Lőrinczy Gábor: Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu. *RégFüz* 47. 1993. (1996) 54.

Istvánovits–Lőrinczy 2017.
Istvánovits Eszter – Lőrinczy Gábor: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei III. Avar temető és településrészlet Nyíregyháza és Tiszavasvári határából. [Avarian finds of Szabolcs-Szatmár-Bereg County III. Avarian Age cemetery and settlement parts from the vicinities of Tiszavasvári and Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* LIX–II. 2017. 35–178.

Kiss 1933.
Kiss Lajos: A nyíregyházi erdő. *Nyírvidék* LIV: 28. 1933. február 4. 4.

Kiss 2012.
Kiss Gábor: Egy bizánci övcsat Debrecen-Ondódról. [Eine byzantinische Gürtelschnalle von Debrecen-Ondód.] In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. [Archaeological Studies in Honour of Éva Garam.] Szerk. Vida Tivadar. ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest 2012. 255–268.

Korek 1943.
Korek József: A szentes-kajáni avar temető. [Das awarische Gräberfeld zu Szentes-Kaján.] *Dolg* 19. 1943. 1–129.

Kovrig 1963.
Ilona Kovrig: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. ArchHung 40. Akadémiai Kiadó, Budapest 1963.

Kovrig–Korek 1960.
Ilona Kovrig – József Korek: Le cimetière de l'époque avare de Csóka (Čoka). *Acta ArchHung* 12. 1960. 255–297.

Kralovánszky 1996.

Kralovánszky Alán: Az Ártánd–Kapitány-dűlői késő avar kori temető. [Late-Avar Cemetery at Ártánd–Kapitánydűlő.] *DMÉ* 71. 1994. (1996) 37–102.

László 1955.

Gyula László: Études archéologiques sur l'histoire de la societé des Avars. ArchHung 34. Akadémiai Kiadó, Budapest 1955.

Lőrinczy 1992.

Lőrinczy Gábor: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás. [Anmerkungen zu der frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung.] *NyJAMÉ* XXX–XXXII. 1987–1989. (1992) 155–171.

Lőrinczy 1998.

Lőrinczy Gábor: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. [Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß.] *MFMÉ – StudArch* 4. 1998. 343–372.

Lőrinczy 2002.

Gábor Lőrinczy: Nyírtelek–Kancajárás. In: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. VAH XIII. Hrsg. József Szentpéteri. 2002. 269.

Lőrinczy–Rácz 2014.

Lőrinczy Gábor – Rácz Zsófia: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. [Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian graves from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 141–217.

Lőrinczy–Straub 2005.

Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Alpi típusú övgarnitúra a szegvár-oromdűlői 81. sírból. [Alpine-type set from Szegvár-Oromdűlő, grave 81.] *ZM* 14. 2005. 137–167.

Lőrinczy–Szalontai 1996.

Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez II. [Neuere archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Csongrád vom 6. bis 11. Jahrhundert. II.] *MFMÉ – StudArch* 2. 1996. 269–298.

Lukács é. n.

Lukács József: Avar korszakos lelőhelyek az M3 újabb szakaszán. Forrás: http://docplayer.hu/1279953-Lukacs-jozsef-avar-korszakos-lelohelyek-az-m3-ujabb-szakaszan-1.html. Utolsó letöltés: 2018. III. 6.

Madaras 1991.

Madaras László: A szentes-kajáni temető és néprajzi vonatkozásai. Folklór és etnográfia 57. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen 1991.

Marcsik–Hegyi 2004.

Marcsik Antónia – Hegyi Andrea: Nyíregyháza–Manda-bokor lelőhely humán csontvázanyagának paleopatológiás elváltozásai. [Paleopathological lesions of human skeletal material from the site of Nyíregyháza-Manda-bokor.] *NyJAMÉ* XLVI. 2004. 247–261.

Marcsik–Hegyi–Szathmáry–Guba–Finnegan 2001.

Antónia Marcsik – Andrea Hegyi – László Szathmáry – Zsuzsanna Guba – Michael Finnegan: Serious pathological lesions in a small osteoarchaeological sample from 8th–9th centuries in Hungary. *Anthropologie* XXXIX: 1. 2001. 39–43.

Marcsik–Szathmáry–Finnegan 2002.
Antónia Marcsik – László Szathmáry – Michael Finnegan: Multiple myeloma and metastatic skeletal lesions in osteoarcheology samples. *Journal of Paleopathology* 14(2). 2002. 77–86.
B. Nagy 2003.
B. Nagy Katalin: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. MFMÉ – MonArch. 1. Szerk. Bende Lívia – Lőrinczy Gábor. MFMÉ – MonArch 1. 2003.
L. Nagy 2015.
L. Nagy Márta: Egy késő bronzkori település szerkezetének bemutatása Nyíregyháza–Oros, Mega Park lelőhelyről. [The structure of a Late Bronze Age settlement from the site of Nyíregyháza–Oros, Mega Park.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 71–97.
Pásztor 1986.
Pásztor Adrien: Adatok a közép-avarkori ékszerek kérdéséhez. [Beiträge zur Frage der mittelawarenzeitlichen Schmucke.] *ArchÉrt* 113. 1986. 113–134.
Pásztor 1995.
Pásztor Adrien: A kora és közép avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata. [Die chronologische Beziehung der Perlen und byzantinische Münzen führenden früh- und mittelawarenzeitlichen Gräber.] *SMK* XI. 1995. 69–92.
Pásztor 2003.
Pásztor Adrien: A székkutas-kápolnadűlői avar kori temető gyöngyleletei. [Die Perlen des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Székkutas-Kápolnadűlő.] In: B. Nagy 2003. 331–370.
Pásztor 2008.
Adrien Pásztor: Ergebnisse der typochronologischen Untersuchung awarenzeitlicher Perlenfunde in Ungarn – Perlentracht in der Früh- und Mittelawarenzeit. *Antaeus* 29–30. 2008. 307–324.
Pásztor 2012.
Pásztor Adrien: A Lesencetomaj-Piroskereszt avar kori temető 39. sírjának gyöngysora. [Die Perlenkette aus Grab 39 des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Lesencetomaj-Piroskereszt.] In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. [Archaeological Studies in Honour of Éva Garam.] Szerk. Vida Tivadar. ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézete – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest 2012. 477–488.
Pók 1992.
Pók Judit: Szabolcs vármegye katonai leírása 1782–1785. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 6. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza 1992.
Rácz 2006.
Rácz Tibor: Maglód, 1. sz. lelőhely. In: Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében 2001–2006. Szerk. Tari Edit. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre 2006. 36–38.
Rácz 2007.
Rácz Tibor: Maglód, 1. sz. lelőhely. *RKM* 2006. (2007) 227–228.
Rácz–Siklódi 2006.
Rácz Tibor – Siklódi Csilla: Maglód, 1. sz. lelőhely. *RKM* 2005. (2006) 267–269.
Staššíková-Štukovská 2017.
Danica Staššíková-Štukovská: Natron and plant ash glass in the Middle Danube region during the Early Middle Ages. In: Annales du 20 congrès de l'Association Internationale

pour l'Histoire du Verre, Fribourg / Romont 7–11 septembre 2015. Ed. Sophie Wolf – Anne de Pury-Gysel. Verlag Marie Leidorf GmbH, Romont 2017. 366–373.

Szabó 1969.

Szabó J. Győző: Az egri múzeum avarkori emlékanyaga III. Sírleletek Nagyréde-Ragyogóparton. [Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger. Grabfunde aus Nagyréde-Ragyogópart.] *EgriMÉ* 6. 1968. (1969) 29–67.

Szathmáry–Guba–Turtóczki 2009.

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna – Turtóczki József: Nyíregyháza–Manda bokor VIII–IX. századi népessége. [The 8th–9th century population at Nyíregyháza–Manda bokor.] *NyJAMÉ* LI. 2009. 401–417.

Szenthe 2009.

Szenthe Gergely: Daruszentmiklós, F-005 lelőhely. *RKM* 2008. (2009) 178–179.

Szenthe 2012.

Szenthe Gergely: 7. századi ezüstlemezes övgarnitúrák. Adatok az ezüstlemezből készült, sima felületű övveretek elterjedéséhez. [Gürtelgarnituren des 7. Jahrhunderts aus Silberblech. Angaben zur Verbreitung der Gürtelbeschläge aus flachem Silberblech.] In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. [Archaeological Studies in Honour of Éva Garam.] Szerk. Vida Tivadar. ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest 2012. 521–550.

Szenthe 2016.

Szenthe Gergely: A késő avar kori Kárpát-medence és a külvilág kapcsolatai: technológia, forma és kulturális rendszer. [To the Connections of the Late Avar Culture of the 8th Century Carpathian Basin and the Surrounding World: Technology, Form and Structure.] *Dolgozatok az Erdélyi múzeum érem- és régiségtárából.* Új sorozat X. (XX.) 2016. 109–130.

Szeverényi–Priskin–Czukor 2014.

Szeverényi Vajk – Priskin Anna – Czukor Péter: Csanádpalota – Juhász T. tanya (M43 55. lh.) késő bronzkori erődített település feltárása: előzetes jelentés a 2011–2013. évi ásatások eredményeiről. [Excavations at the Late Bronze Age Fortified Settlement of Csanádpalota–Juhász T. tanya (M43 Site Nr. 55): the Results of the 2011–2013 Campaigns.] *MFMÉ* Új folyam 1. 2014. 35–60.

Takács 2018.

Takács Melinda: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye késő avar kori lelőhelyei. [Late Avar Age sites of Szabolcs-Szatmár-Bereg County.] In: „Vadrózsából tündérsípot csináltam." Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. ["To make a fairy's whistle from a briar rose" Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday.] Szerk. L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin. A Jósa András Múzeum Kiadványai 73. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 603–627.

Istvánovits Eszter

e-mail: istvanov@josamuzeum.hu

Lőrinczy Gábor

e-mail: lorinczyg@gmail.com

Avar grave finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County VI

Avar Age graves, cemeteries and cemetery parts from the vicinity of Nyíregyháza

In this article we continue the introduction of unpublished Avar cemeteries of the county. Graves and cemetery parts presented here were found in the Middle Nyírség Region characterised by alluvial fan plain covered with systis, loess and loessy sand, including NE–SW directed sandy areas and former river valleys creating reclused basins.

In the course of the excavation on a one hectare large territory in Nyíregyháza–Mandabokor, beside features of other ages, 46 graves of an Avar cemetery came to light, revealing 90–95 percent of the cemetery. Find material turned up from 50 percent of the graves. However, only few types of objects were represented. We did not find any objects of precious metal appraisable from chronological aspect, that can, probably, be explained (also) by the looting of the graves. Use of beads can be put from the mid-7th century to the early 9th century, while a plain trapezoid bronze buckle frame lacking metal chape and an iron belt fitting can be dated to the border period between the Middle and Late Avar Age.

More than 70 percent of the NNE–SSW directed pit graves contained traces of coffins met at the whole territory of the cemetery. In the middle of grave rows, there were male graves of outstanding size, more or less in the N–S axis of the cemetery.

In 58 percent of the graves, bones of food offerings were found. Ratio of pigs and sheep is similar. Pigs were slaughtered in infans, juvenis and subadultus age, while the sheep in adultus age, then the front shank or back limb was placed as food offering to the foot-part of the grave. One of the characteristic features of the Manda cemetery is the almost exceptional and high incidence of pork and mutton meals.

Among the dead, number of the ones elder than adultus age was high (73 percent), so the community must have been an eldering one. Apart from a Mongolid woman (grave 19), adults who could be determined from morphological point of view were Europids, part of them Europids with some Mongolid features. Despite of the low headcount, number of pathological cases was remarkably high.

Low number of graves, lack of superpositions and the relatively high number of elderly dead refer to the cemetery's short time of use. The latter can be explained suggesting that young people quickly left the community.

Features of the Avar Age settlement excavated near the cemetery and the graves did not cover each other and were divided with a ditch. For the first sight, their togetherness seems to be plausible, but the probable dating of the settlement is the second half of the 8th – first half of the 9th century. Several explanations could be suggested for this situation: e.g. it could be that several cemeteries surrounded the settlement, so the people buried in the graves were inhabitants of a still unexcavated part of the village. Here, we would rather like to draw attention to the problem, because this case is not unique.

In the site of Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő, excavated on 27 hectars, on the territory of a Late Avar Age settlement, five Late Avar Age graves came to light. We cannot consider them one cemetery, because of the large distance between the burials. Only two of the graves must have belonged to each other judging from their closeness.

From the overview of the Avar Age settlement parts and Avar cemeteries discovered at the same site, it became clear that no case similar to the situation of the graves presented here

has been recorded in Szabolcs county. After a broader outlook, but without an attempt to be exhaustive and trying to get a final result, we could assume that among the sites of similar situation only one (Eperjes-Csikós tábla) could be considered similar to Nyíregyháza–Oros. At three sites, formation of burial territories preceded the settlement at the same place (Felgyő–Kettőshalom, Hódmezővásárhely–Kishomok, Sandpit I–IV) or part of settlement (Hódmezővásárhely–Sandpit XI), in one case the cemetery including a couple of graves is later than the settlement part (Csanádpalota–Juhász-tanya). Judging from this, Avar Age settlements and cemeteries of the same period, found on large scale excavations conducted at territories artificially laid out were dissevered from each other.

On the 1200 sq. m large territory excavated in Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village, 21 NNE–SSW oriented looted pit graves came to light. In most of the burials we recorded traces of coffins. Custom of food offering was an important part of the burial ritual also at this community, where front shank of pig and sheep was placed by the dead in the region below the pelvis. Small number of graves, contemporary looting, very low number of simple finds allow only a very general dating. Judging from the beads and shabby earrings with swinging pendants missing certain parts, the use of the cemetery can be put to the first, possibly the middle third of the 8th century. Community included more or less equal number of Europid and Mongolid individuals died in an elderly age, whose graves were not separated from each other in the cemetery.

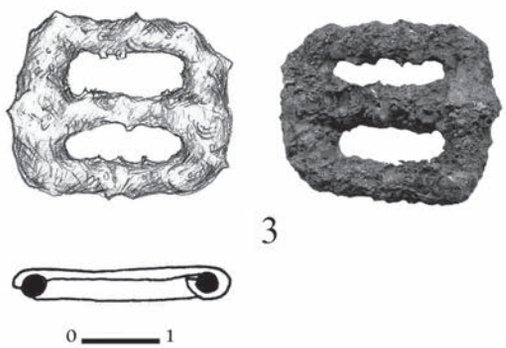
Eszter Istvánovits

e-mail: istvanov@josamuzeum.hu

Gábor Lőrinczy

e-mail: lorinczyg@gmail.com

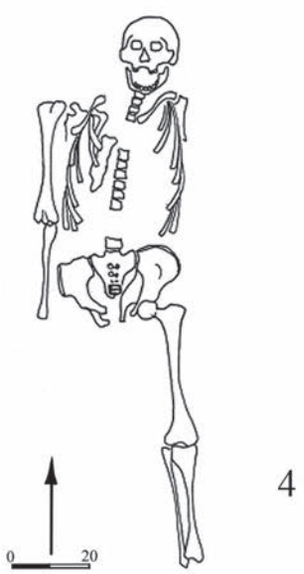

I. tábla

Nyírtelek–Kancajárás 1: a lelőhely a megye területén, 2: a sírok feltételezhető elhelyezkedése, 3–4: 1. sír, 5: a lelőhely elhelyezkedése

Pl. I

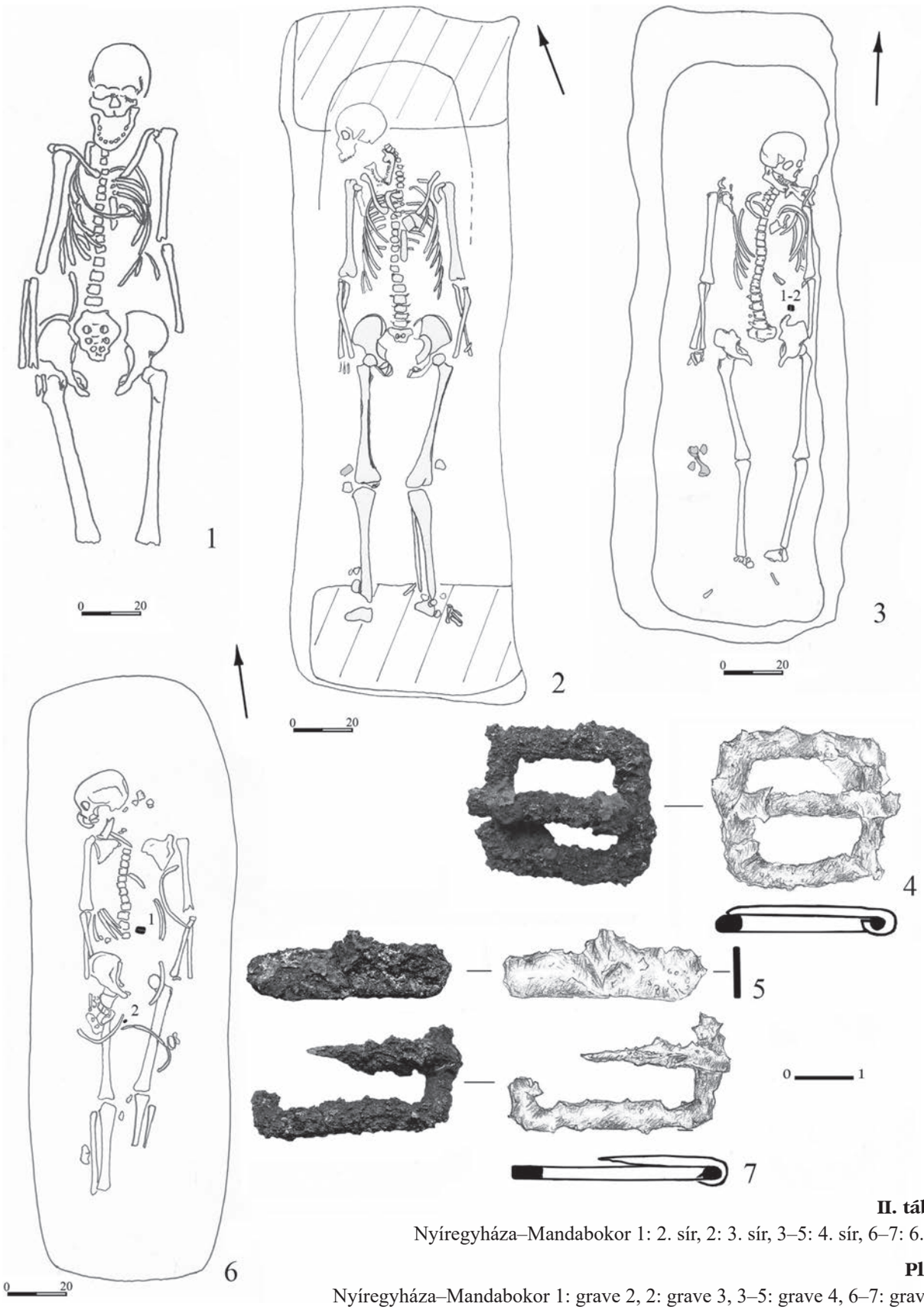
Nyírtelek–Kancajárás 1: the site on the territory of the county, 2: suggested situation of the graves, 3–4: grave 1, 5: situation of the site

4

5

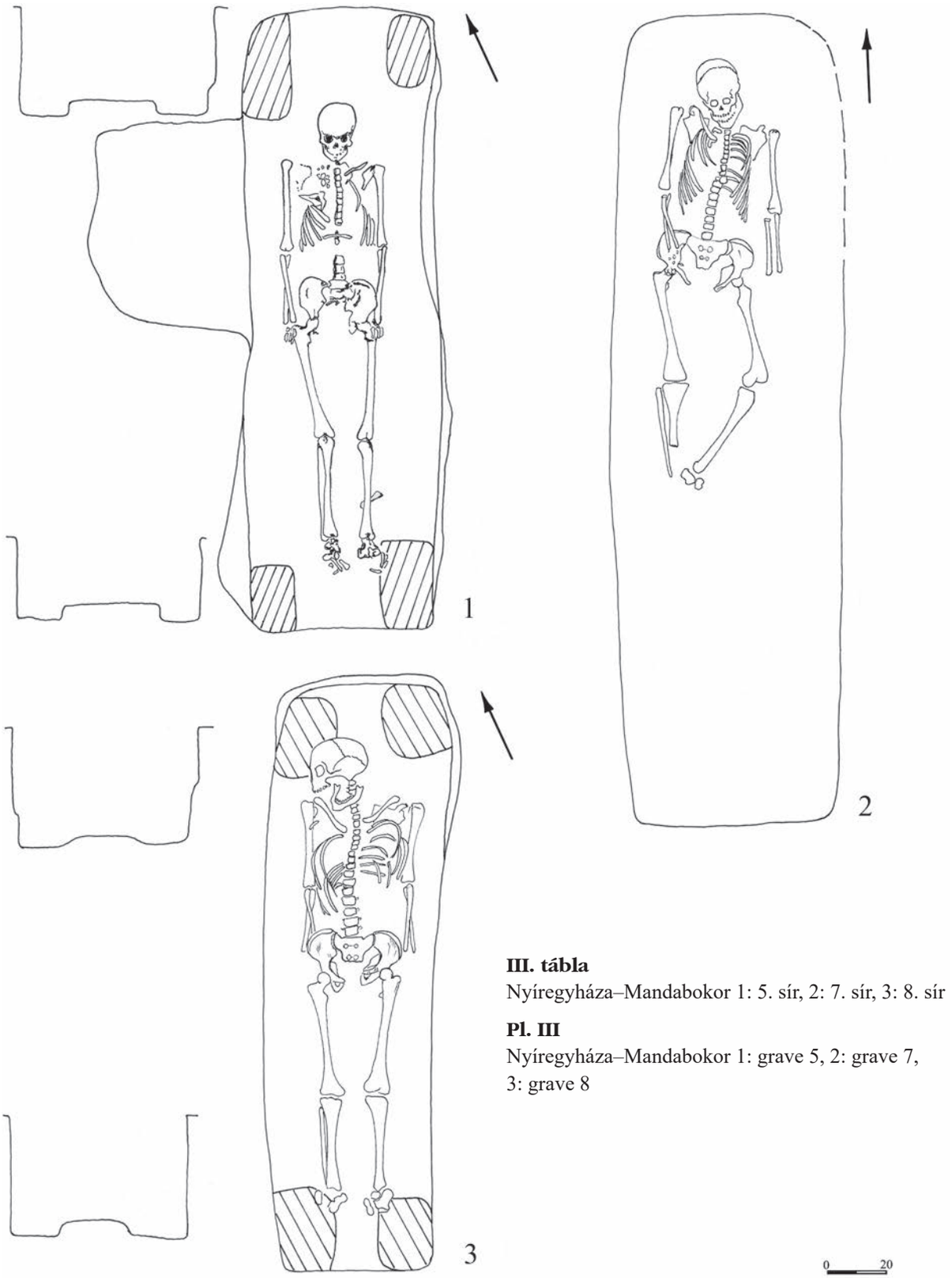

II. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor 1: 2. sír, 2: 3. sír, 3–5: 4. sír, 6–7: 6. sír

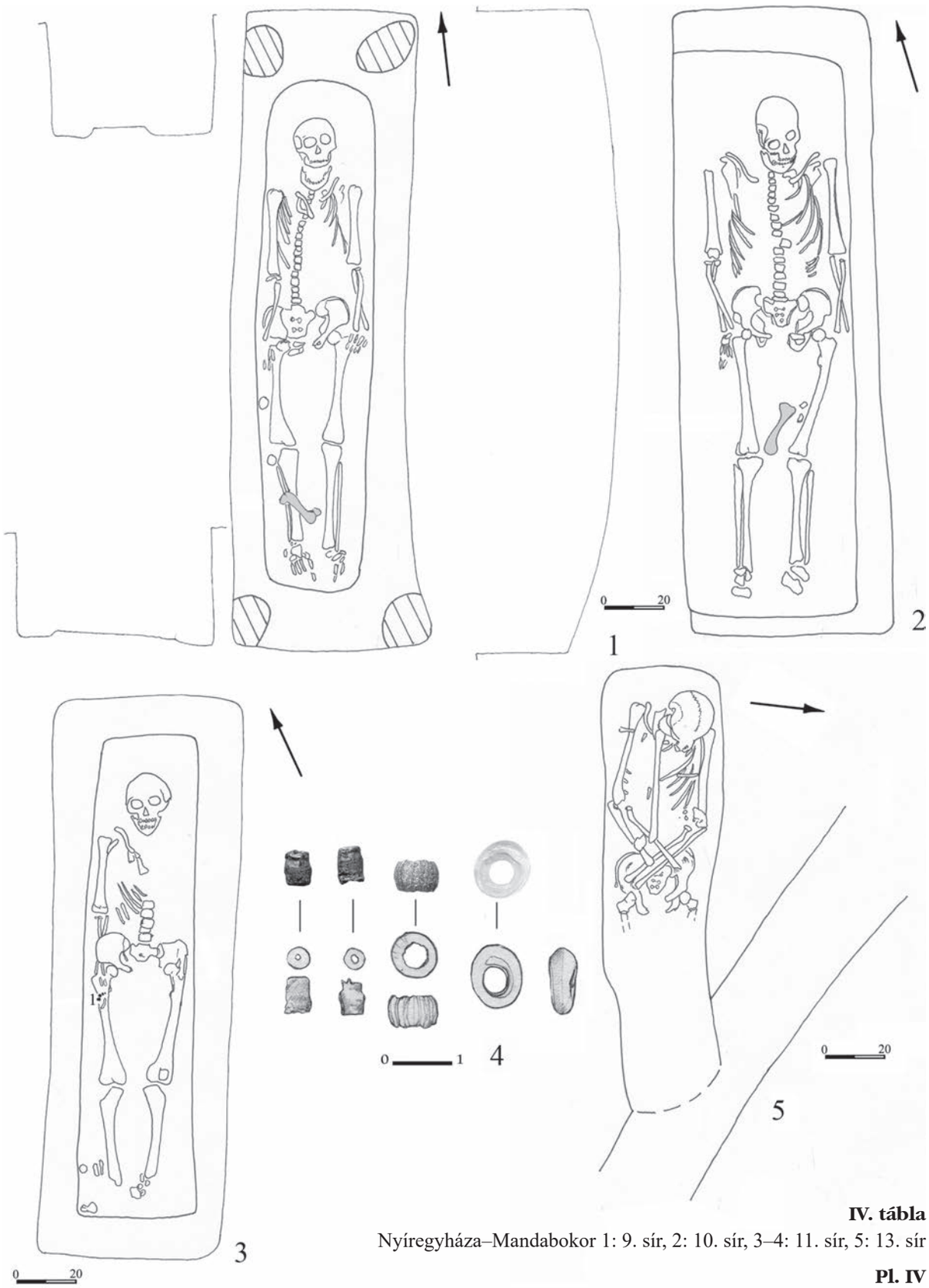
Pl. II

Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 2, 2: grave 3, 3–5: grave 4, 6–7: grave 6

III. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor 1: 5. sír, 2: 7. sír, 3: 8. sír

Pl. III
Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 5, 2: grave 7, 3: grave 8

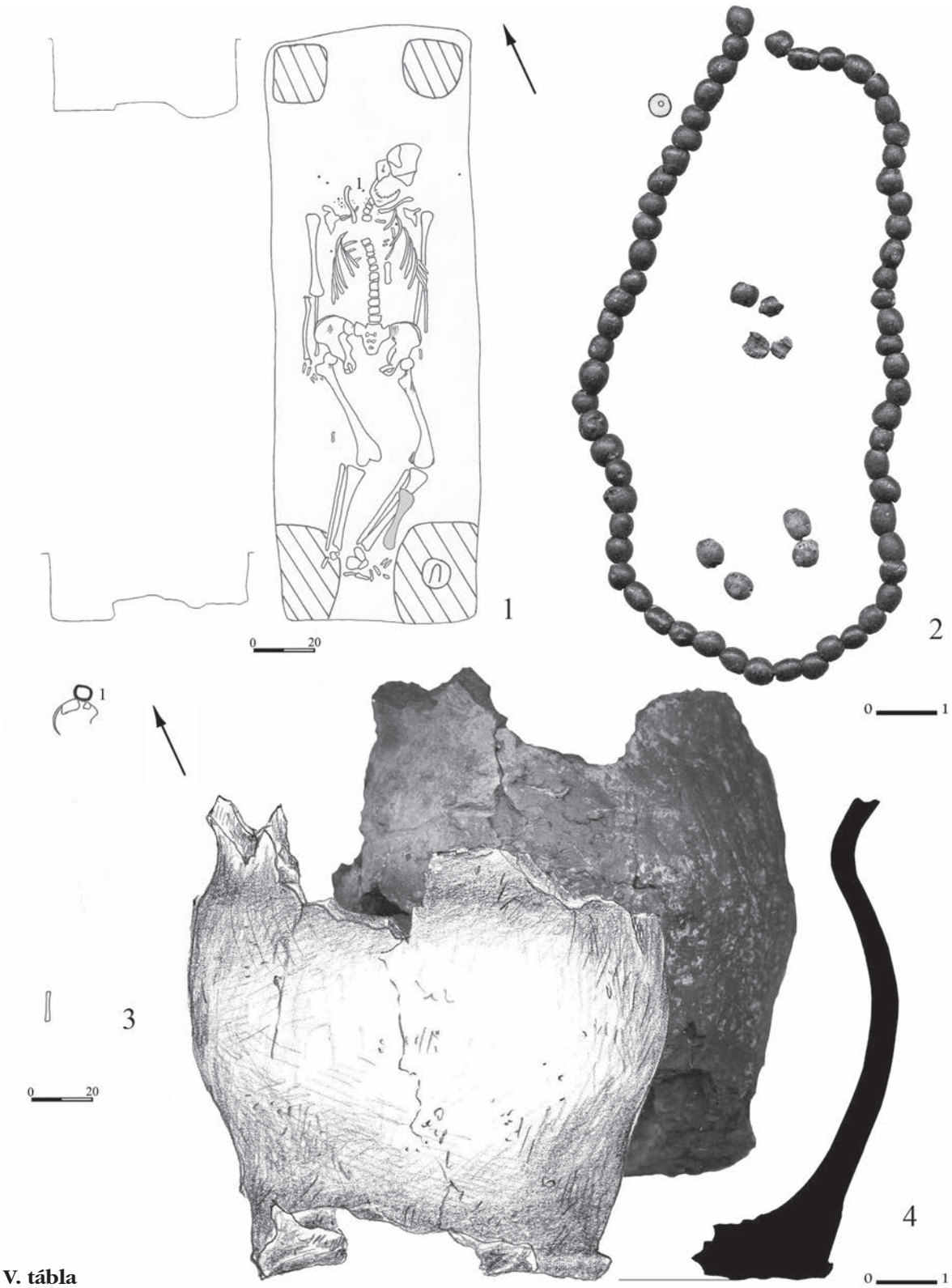

IV. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor 1: 9. sír, 2: 10. sír, 3–4: 11. sír, 5: 13. sír

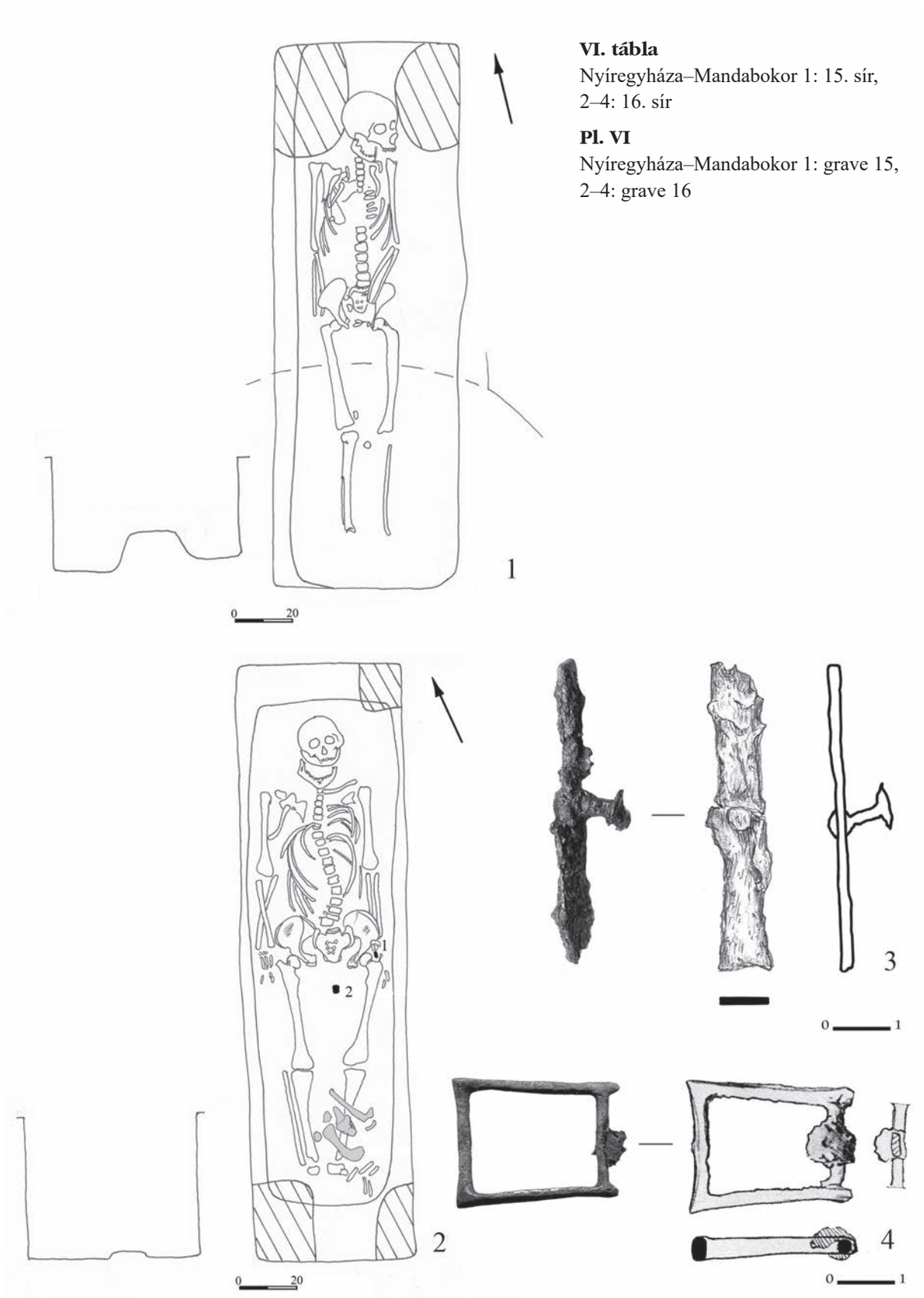
Pl. IV

Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 9, 2: grave 10, 3–4: grave 11, 5: grave 13

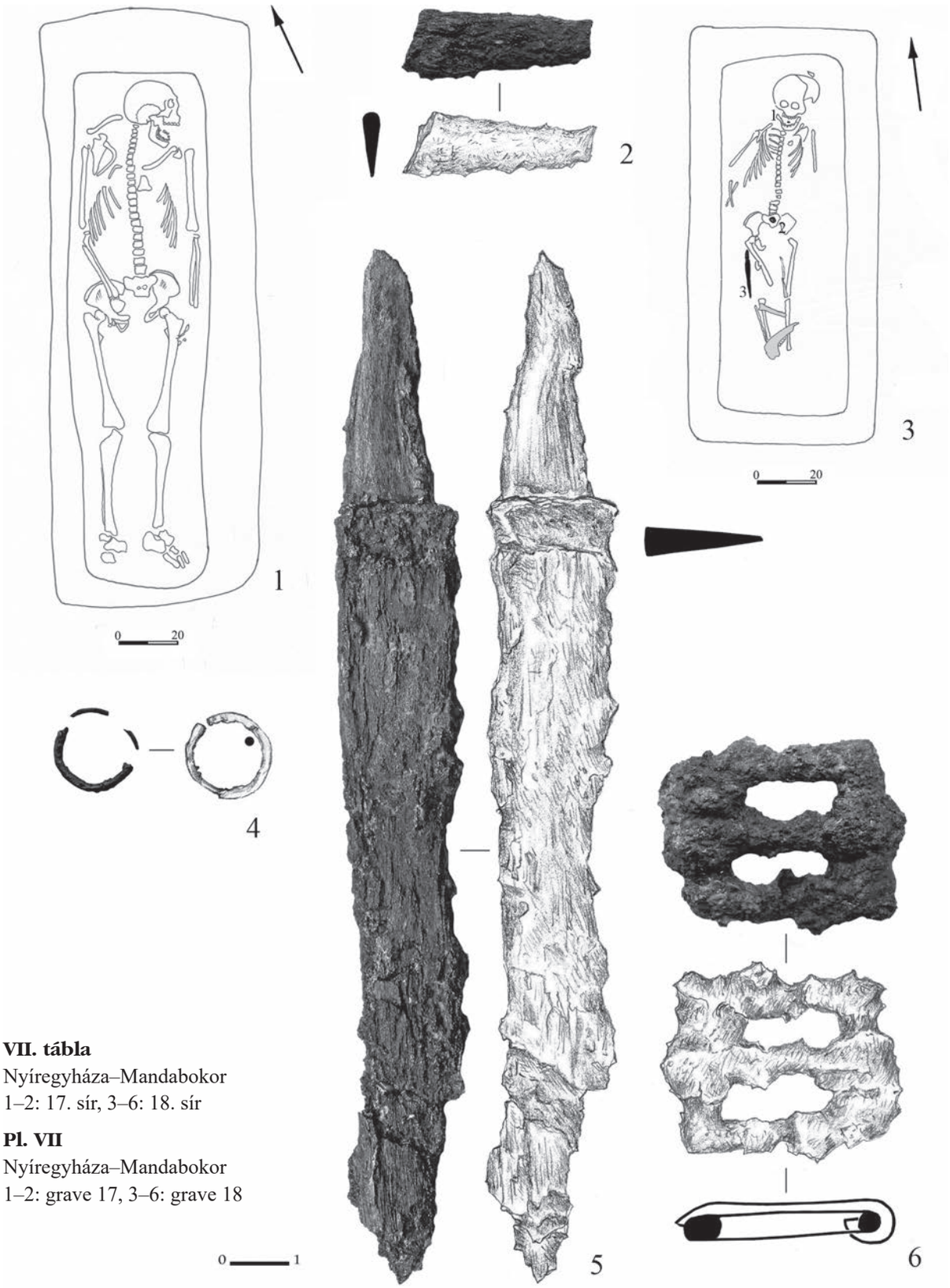

V. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: 12. sír, 3–4: 14. sír

Pl. V
Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: grave 12, 3–4: grave 14

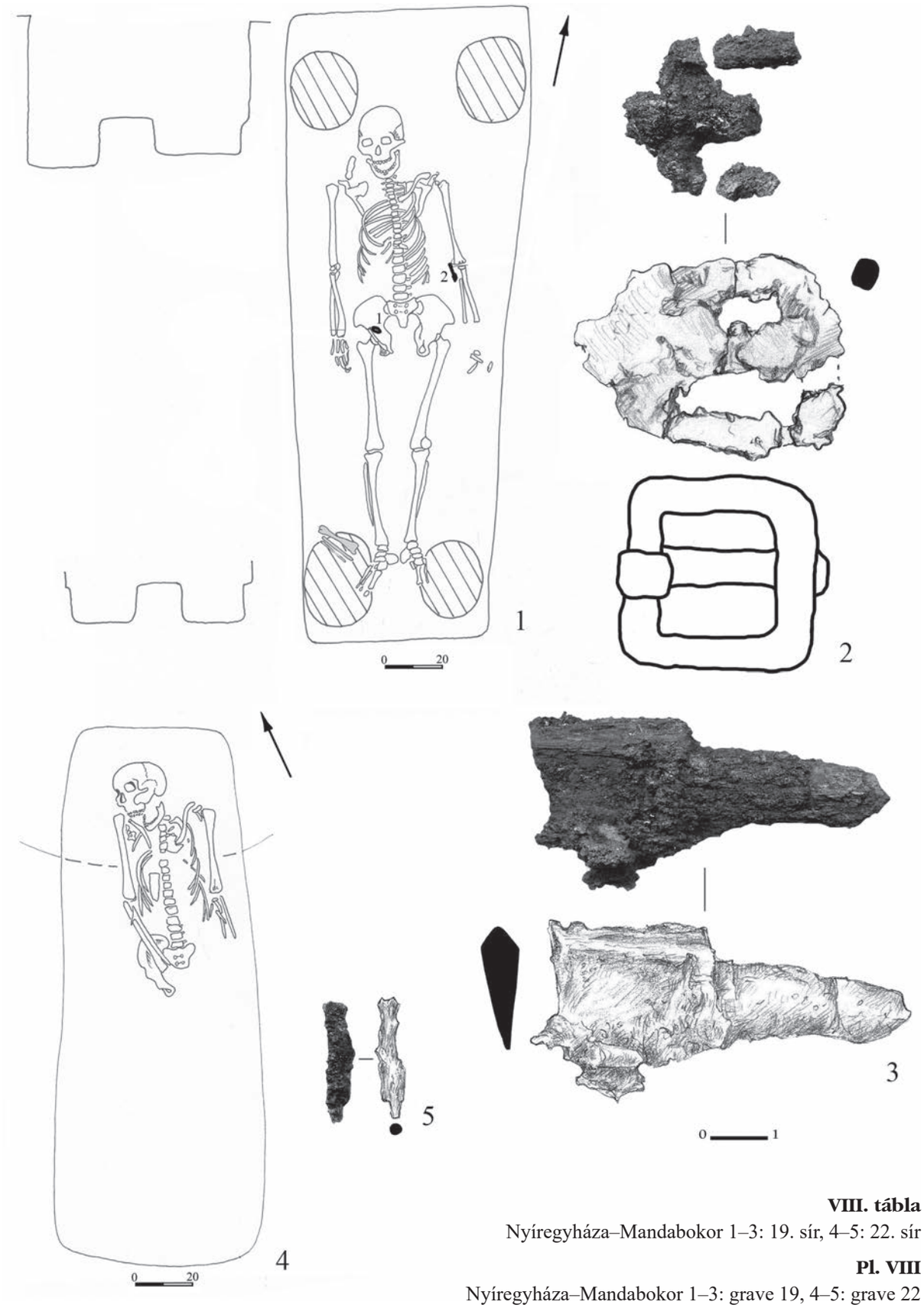

VI. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor 1: 15. sír, 2–4: 16. sír

Pl. VI
Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 15, 2–4: grave 16

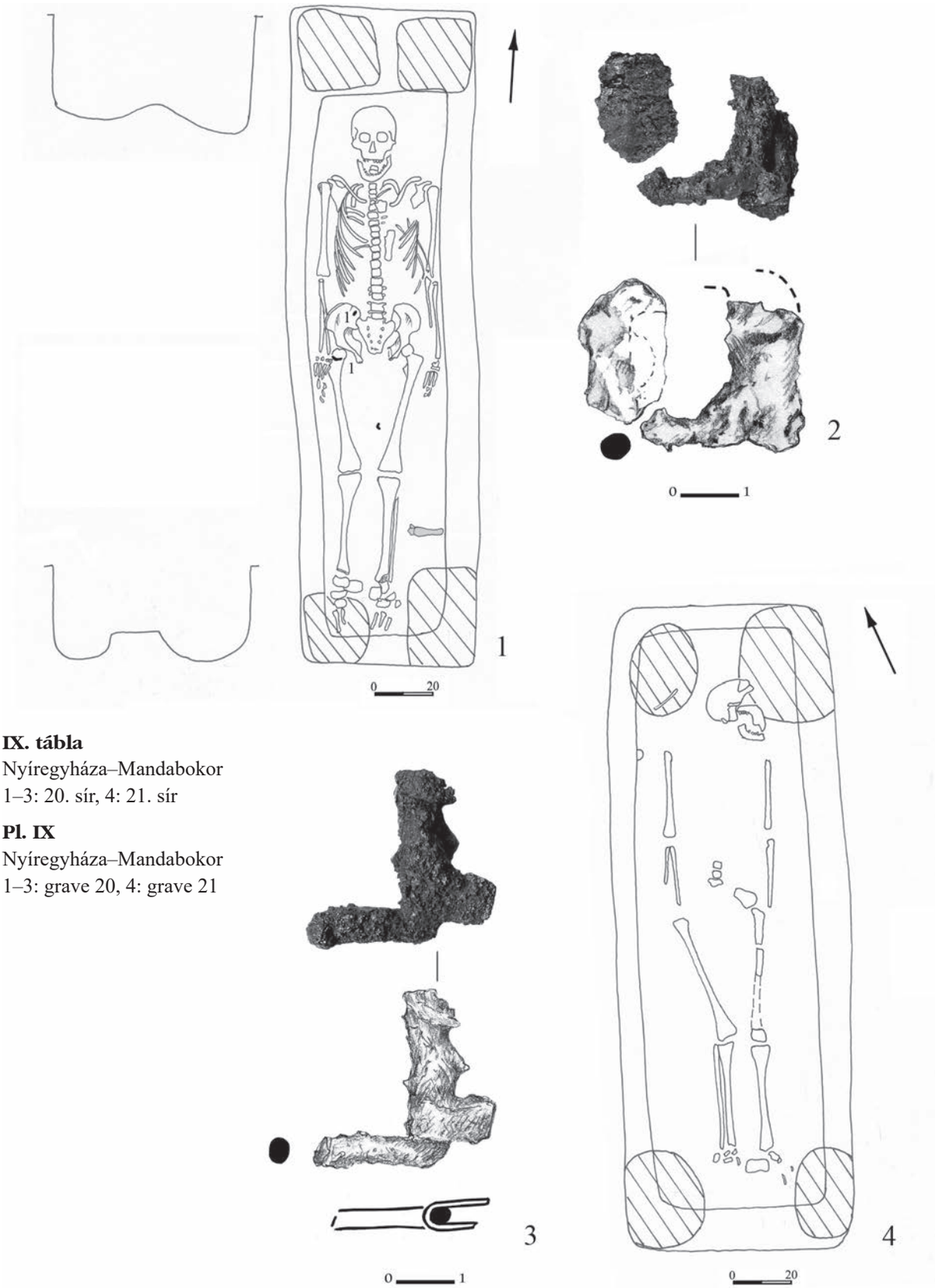

VII. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor
1–2: 17. sír, 3–6: 18. sír

Pl. VII
Nyíregyháza–Mandabokor
1–2: grave 17, 3–6: grave 18

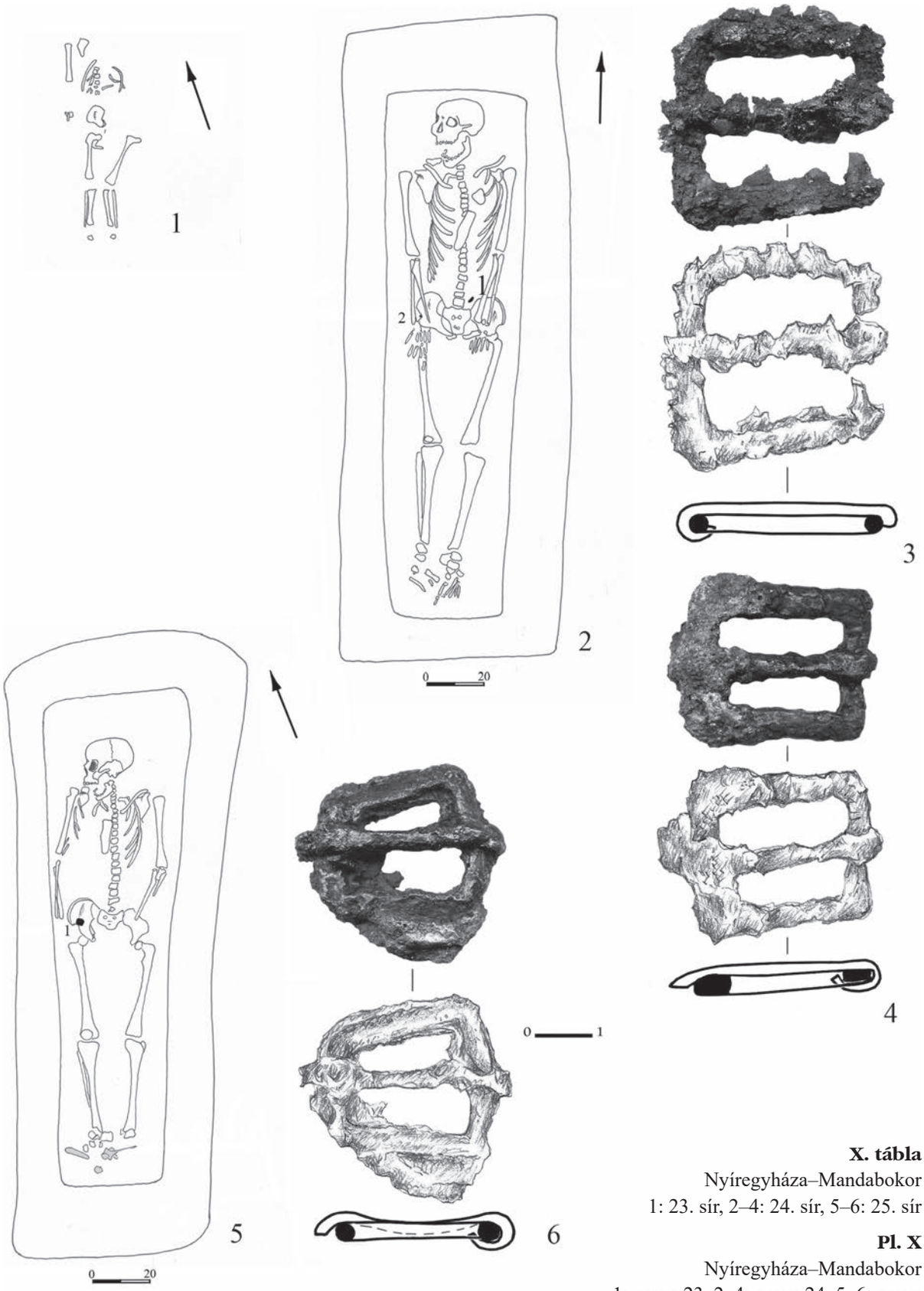

VIII. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor 1–3: 19. sír, 4–5: 22. sír

Pl. VIII
Nyíregyháza–Mandabokor 1–3: grave 19, 4–5: grave 22

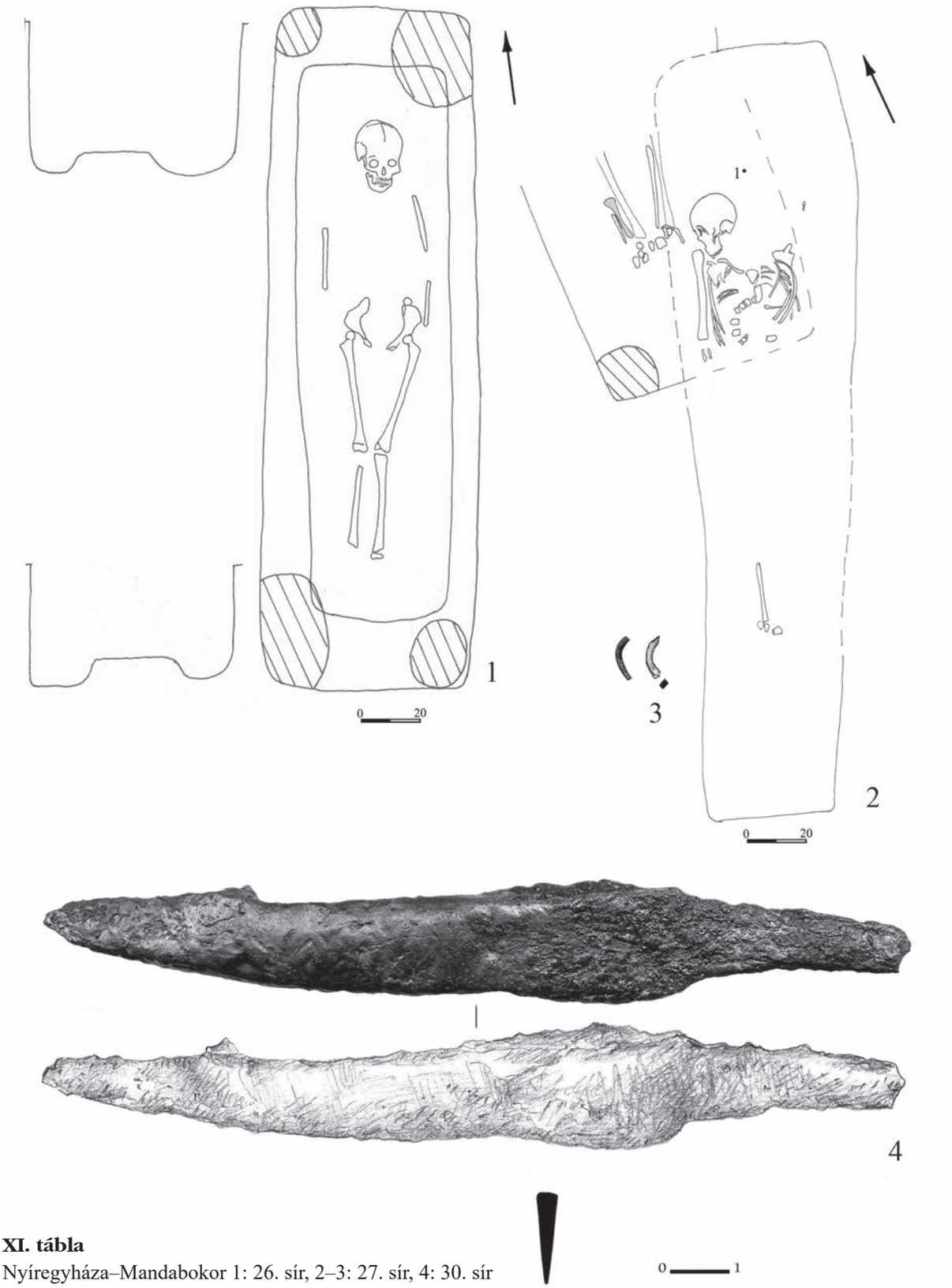

IX. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor
1–3: 20. sír, 4: 21. sír

Pl. IX
Nyíregyháza–Mandabokor
1–3: grave 20, 4: grave 21

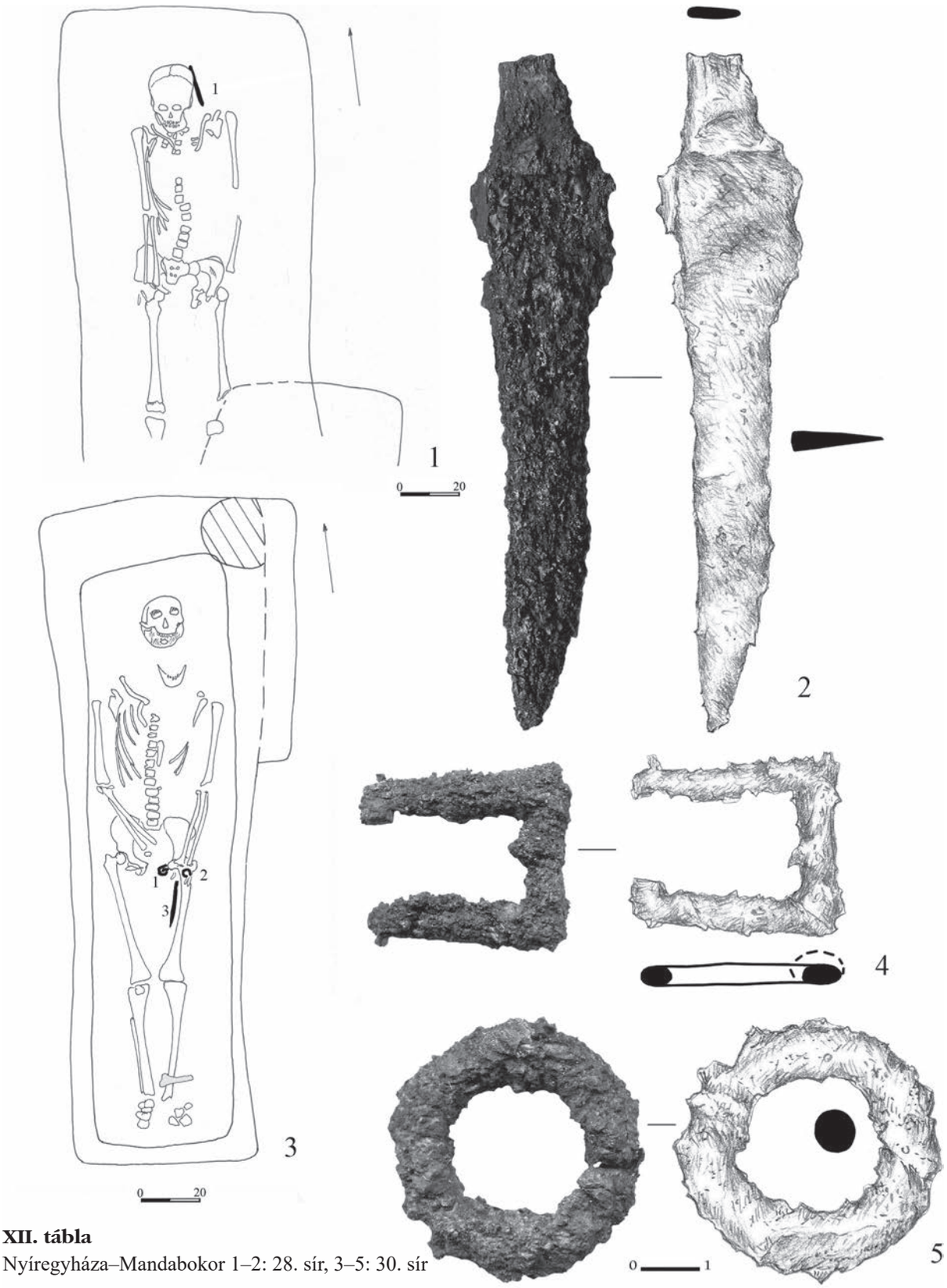

X. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor
1: 23. sír, 2–4: 24. sír, 5–6: 25. sír

Pl. X
Nyíregyháza–Mandabokor
1: grave 23, 2–4: grave 24, 5–6: grave

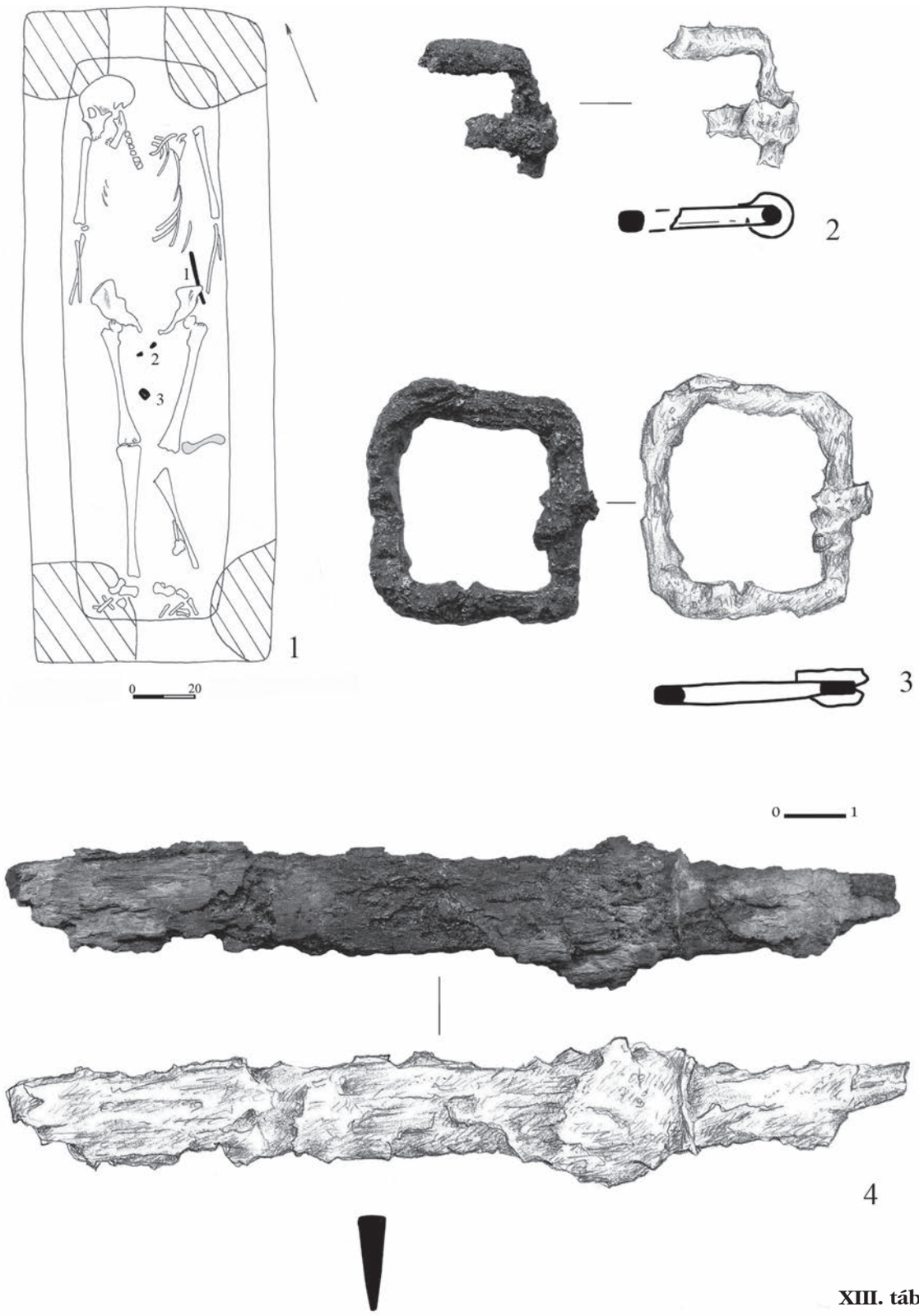

XI. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor 1: 26. sír, 2–3: 27. sír, 4: 30. sír

Pl. XI
Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 26, 2–3: grave 27, 4: grave 30

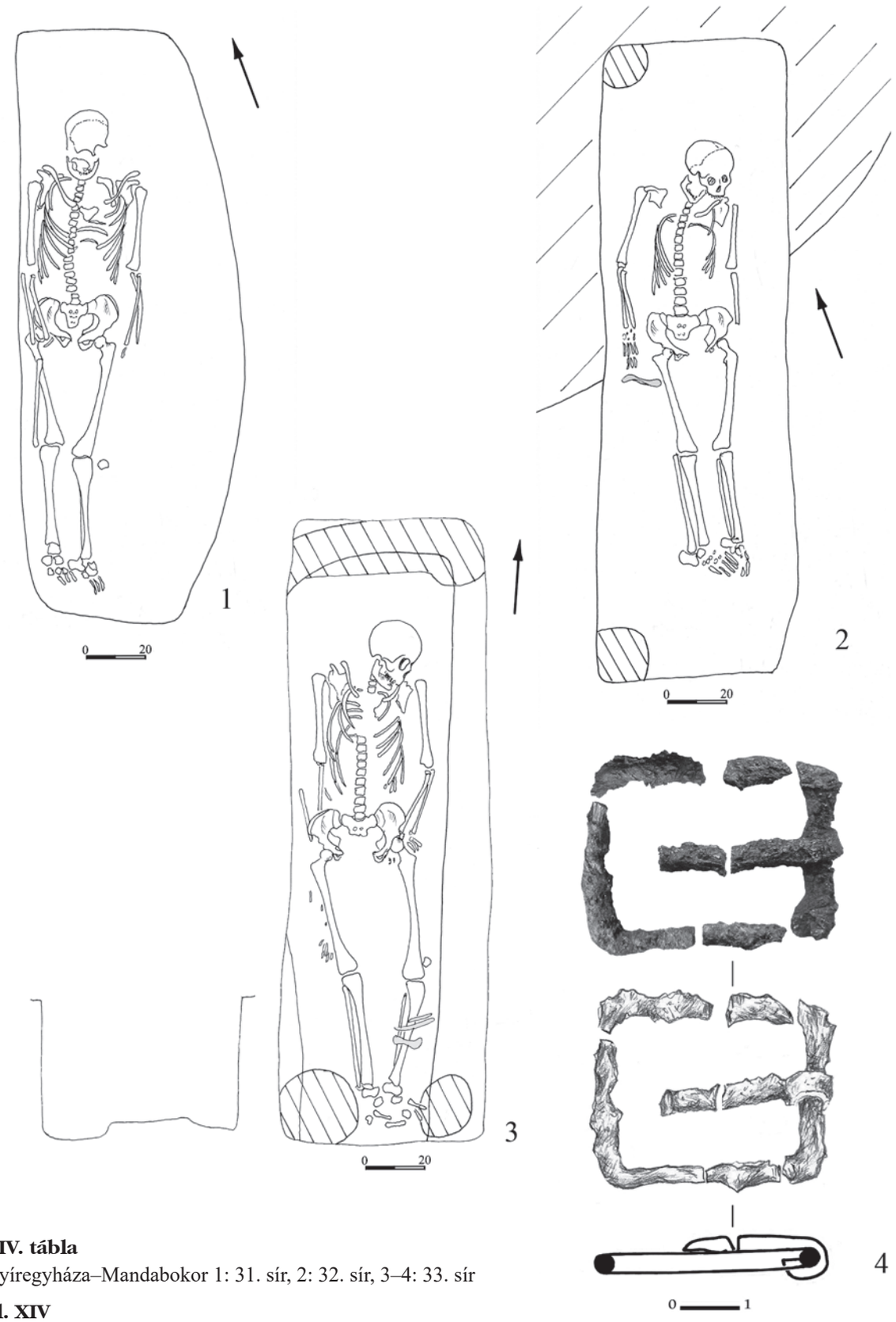

XII. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: 28. sír, 3–5: 30. sír

Pl. XII
Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: grave 28, 3–5: grave 30

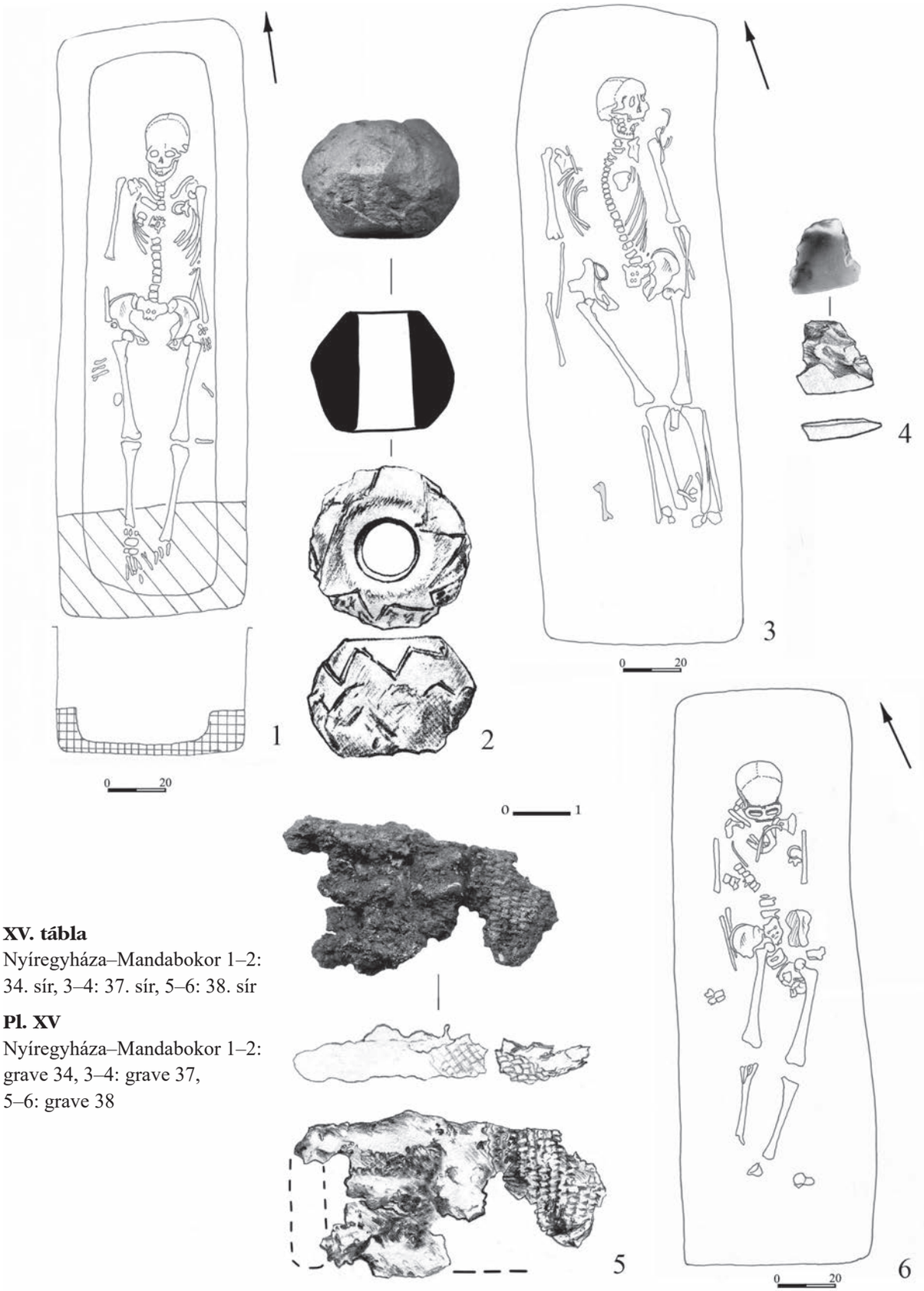

XIII. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor 29. sír

Pl. XIII
Nyíregyháza–Mandabokor grave 29

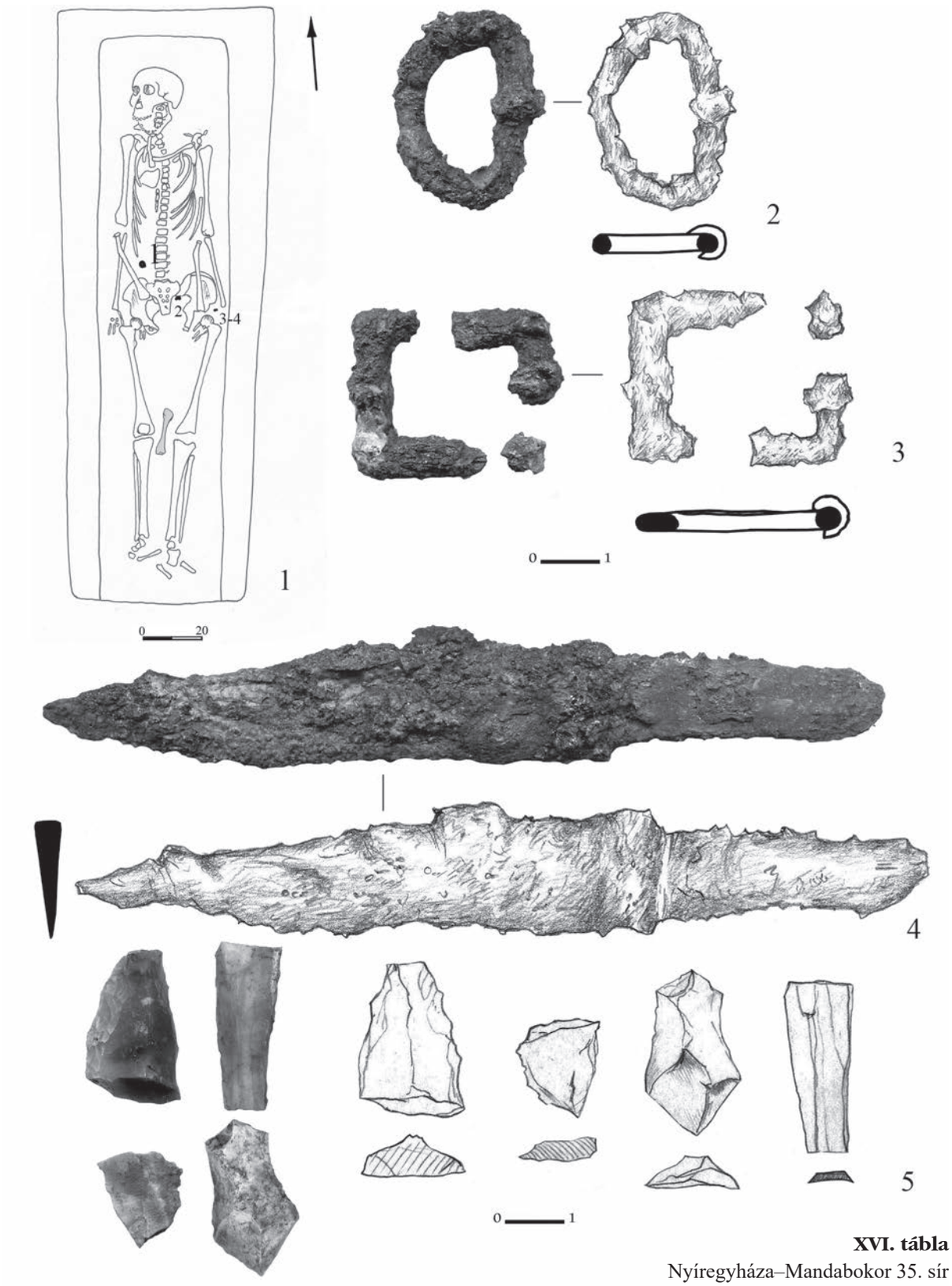

XIV. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor 1: 31. sír, 2: 32. sír, 3–4: 33. sír

Pl. XIV
Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 31, 2: grave 32, 3–4: grave 33

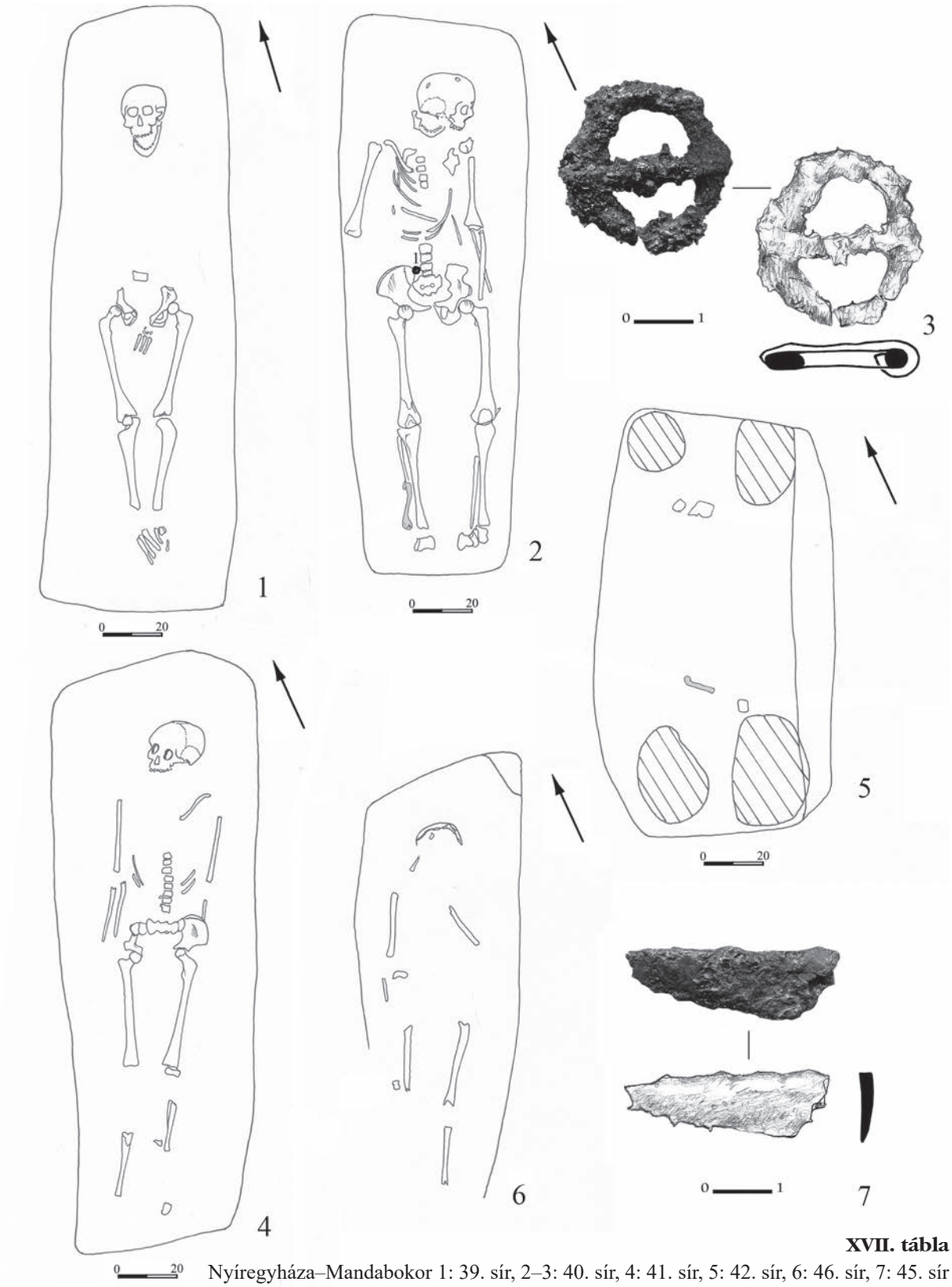

XV. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: 34. sír, 3–4: 37. sír, 5–6: 38. sír

Pl. XV
Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: grave 34, 3–4: grave 37, 5–6: grave 38

XVI. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor 35. sír

Pl. XVI
Nyíregyháza–Mandabokor grave 35

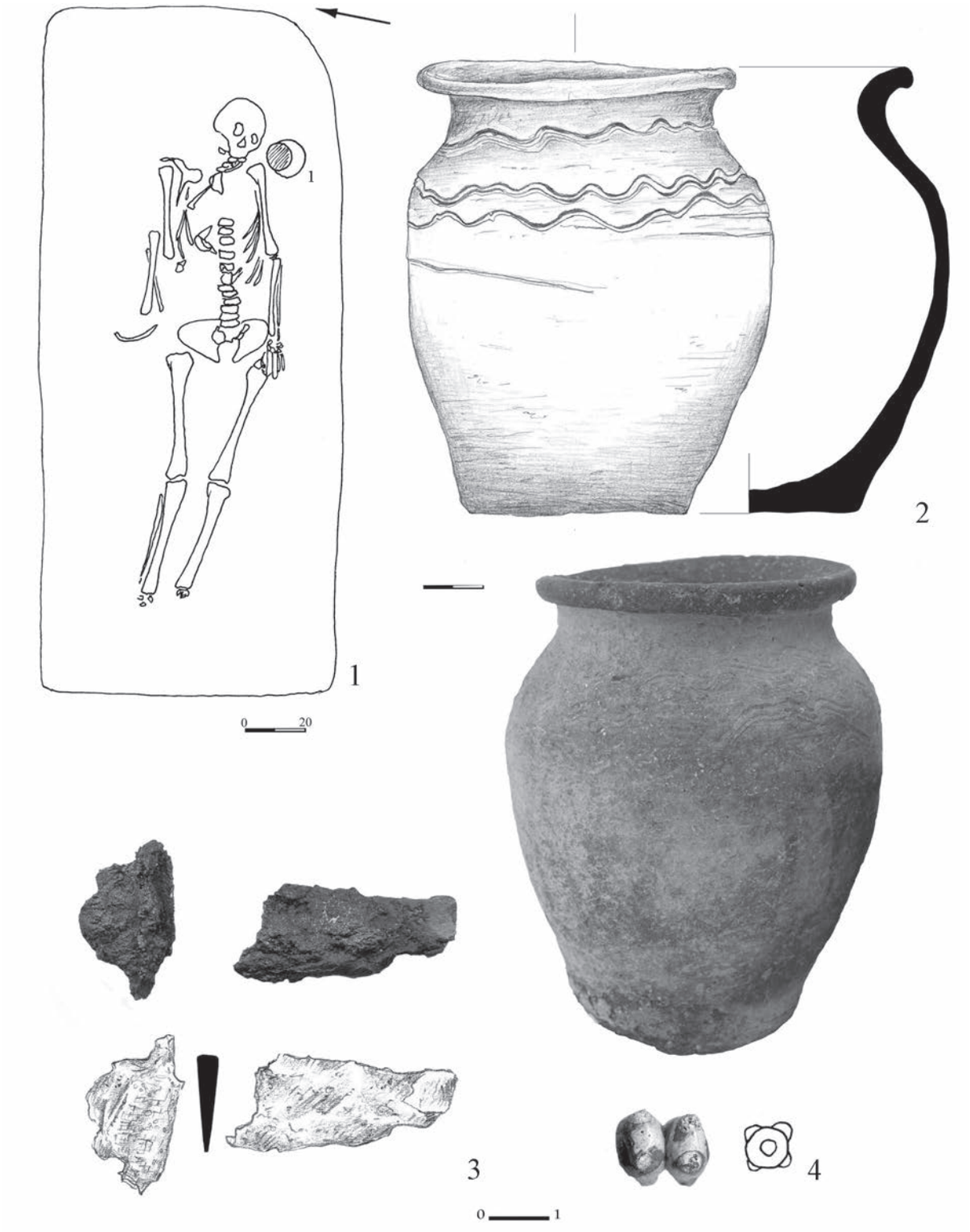

XVII. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor 1: 39. sír, 2–3: 40. sír, 4: 41. sír, 5: 42. sír, 6: 46. sír, 7: 45. sír

Pl. XVII

Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 39, 2–3: grave 40, 4: grave 41, 5: grave 42, 6: grave 46, 7: grave 45

XVIII. tábla
Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő 1–2: 3298. sír, 3: 5956. sír, 4: 5182/01. sír

Pl. XVIII
Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő 1–2: grave 3298, 3: grave 5956, 4: grave 5182/01

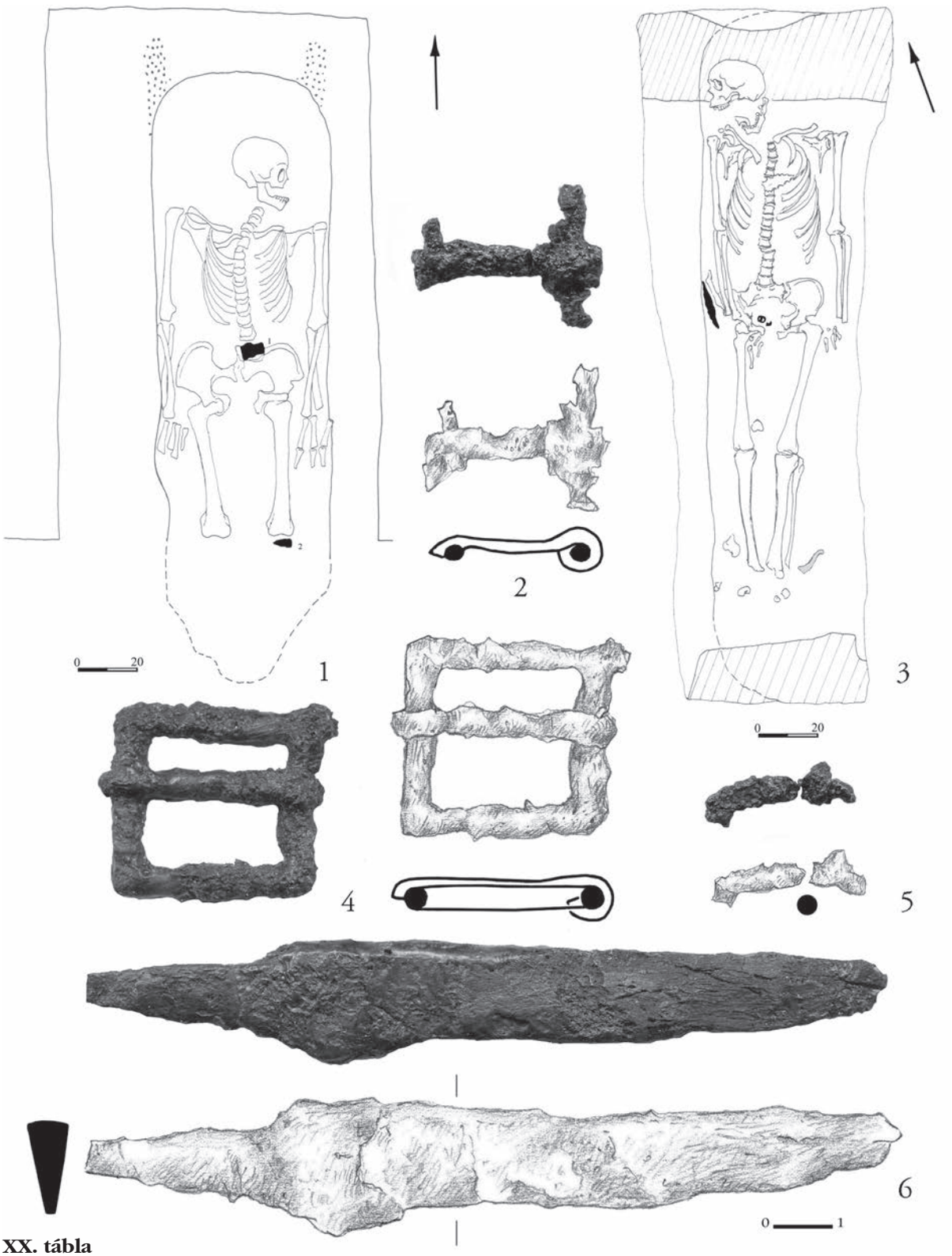

XIX. tábla

Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő 5182. ház és 5182/1. sír

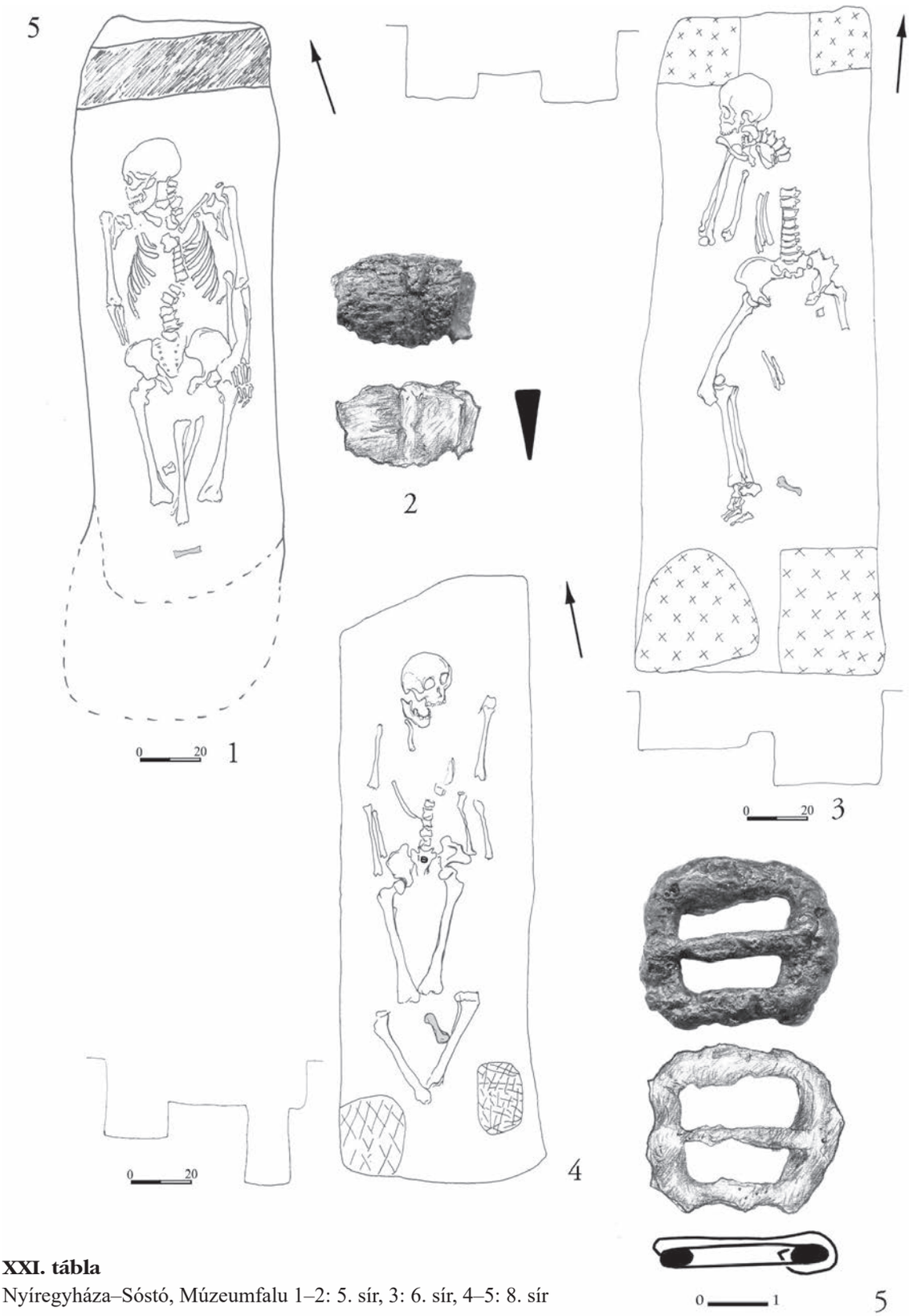
Pl. XIX

Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő house 5182 and grave 5182/1

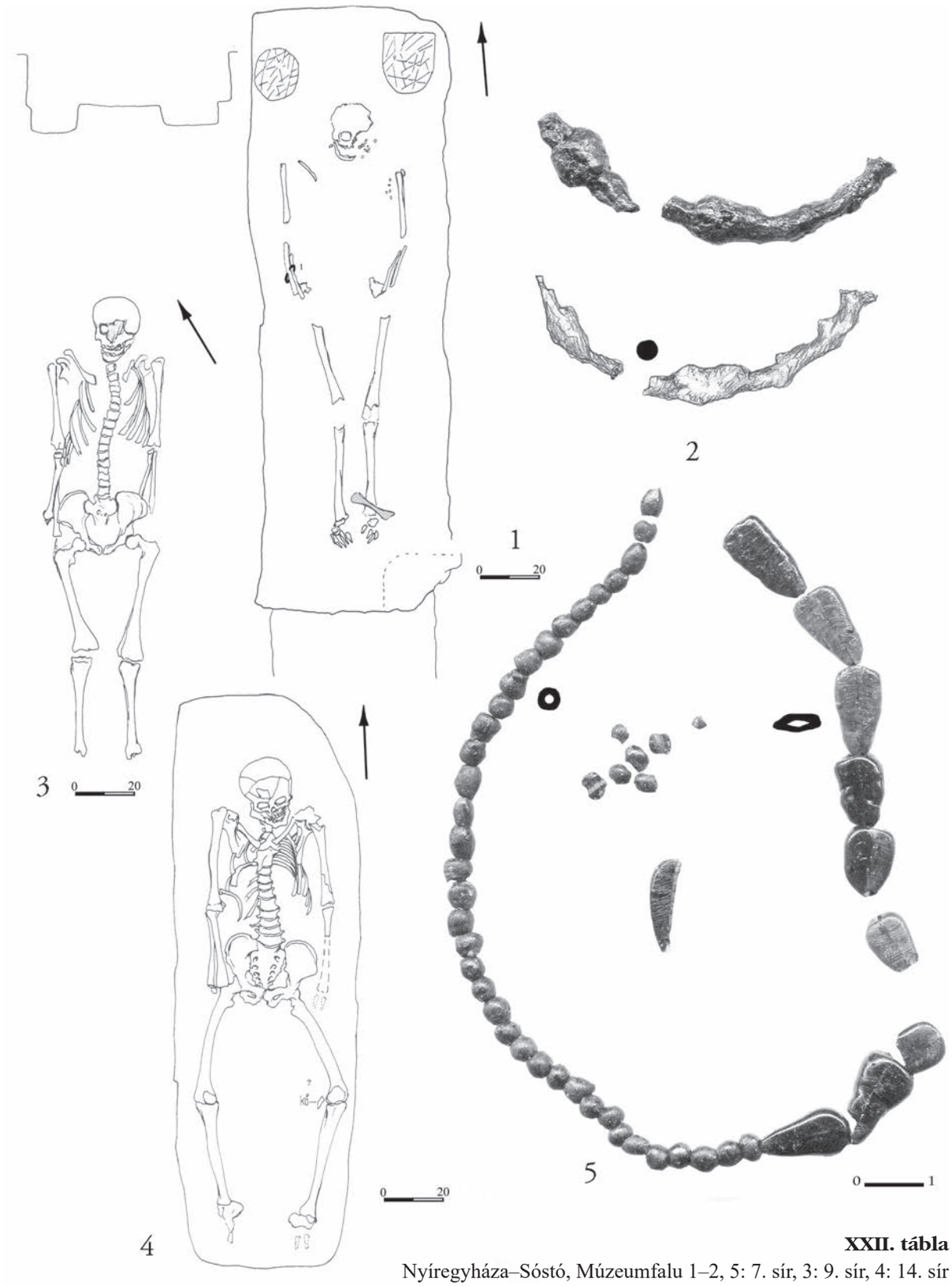

XX. tábla
Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu 1–2: 1. sír, 3–6: 4. sír

Pl. XX
Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village 1–2: grave 1, 3–6: grave 4

XXI. tábla
Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu 1–2: 5. sír, 3: 6. sír, 4–5: 8. sír

Pl. XXI
Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village 1–2: grave 5, 3: grave 6, 4–5: grave 8

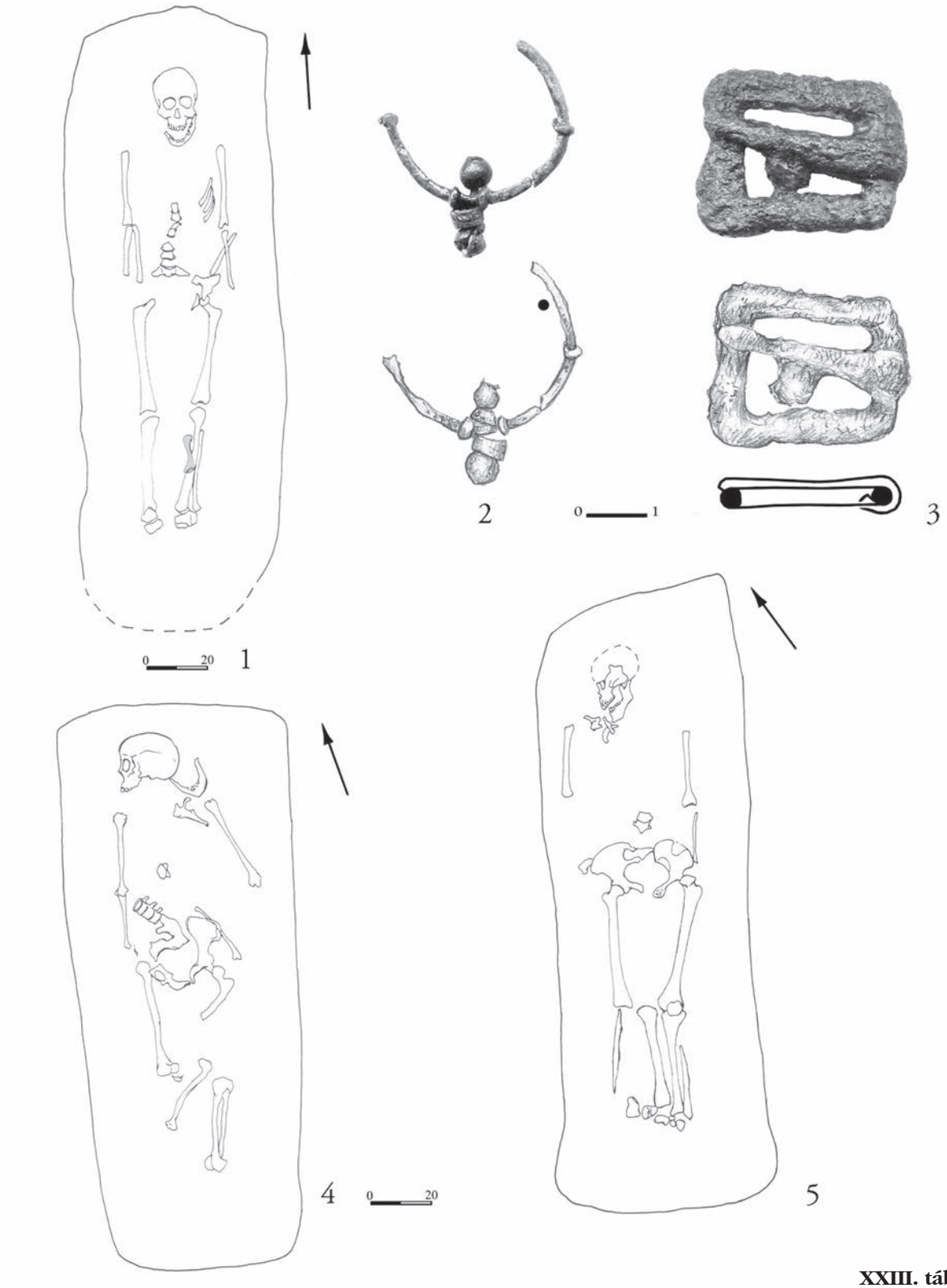

XXII. tábla

Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu 1–2, 5: 7. sír, 3: 9. sír, 4: 14. sír

Pl. XXII

Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village 1–2, 5: grave 7, 3: grave 9, 4: grave 14

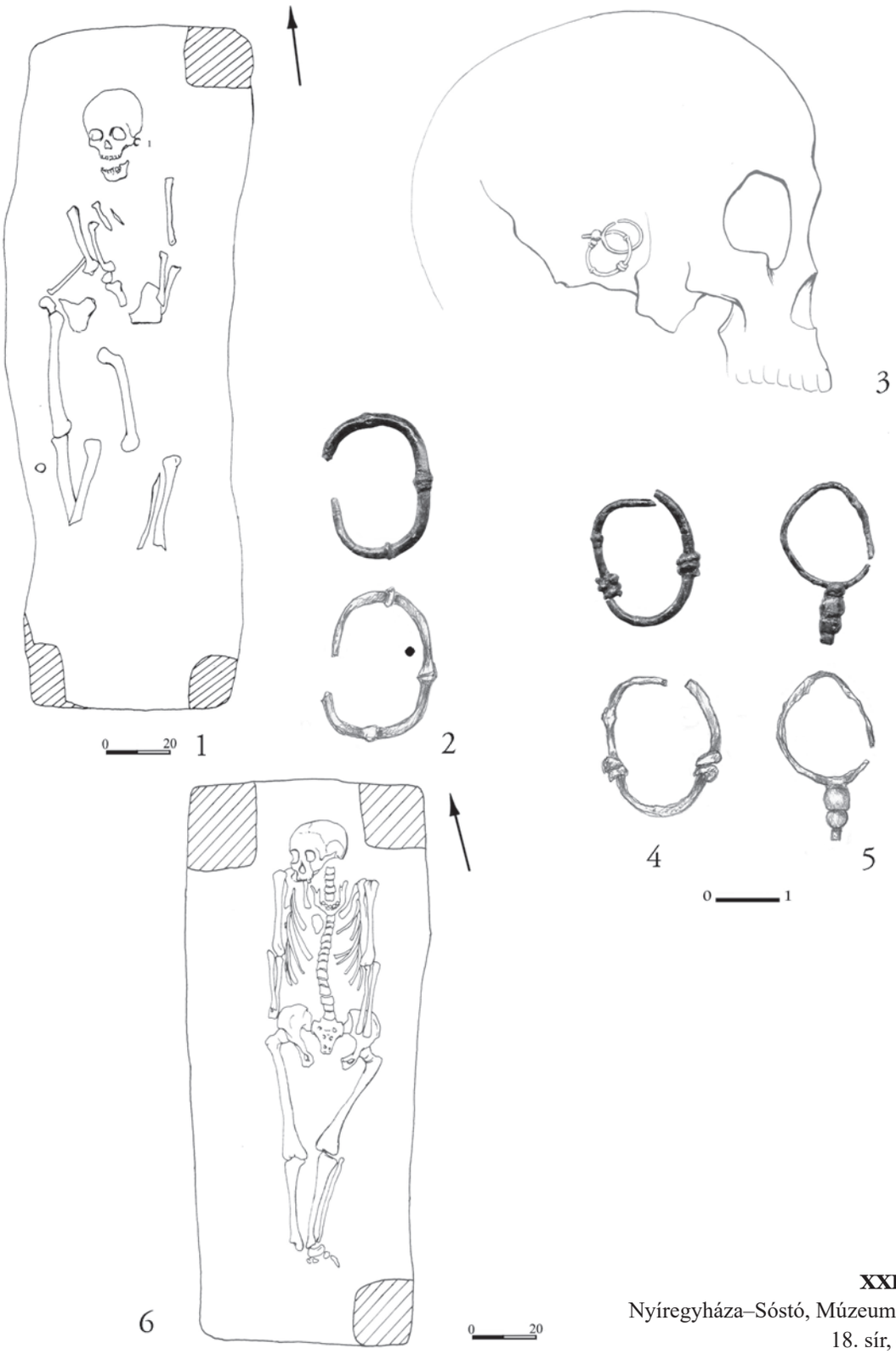

XXIII. tábla

Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu 1–3: 15. sír, 4: 16. sír, 5: 17. sír

Pl. XXIII

Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village 1–3: grave 15, 4: grave 16, 5: grave 17

XXIV. tábla
Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu 1–5: 18. sír, 6: 19. sír

Pl. XXIV
Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village 1–5: grave 18, 6: grave 19

Temetési ékszerek

(szalagkarperec, szalaglábperec, sima és hullámos huzalkarperec, huzallábperec)

Kovács László

A tárgytípusra felfigyelő Jósa András (1834–1918) emlékére

A Magyarhomorog–kónya-dombi 523 síros teljesen feltárt XI–XII. századi falusi temetőben a leggazdagabbnak sejthető – de sajnálatosan még korabeli kirablású, lovas temetkezésű juvenis – férfi feltételezhető viseleti díszeiből csupán a halotti ruha tartozékainak tekinthető lemezszalagok maradtak meg egyedülálló leletként. A sírrablók e 103. sír gödrének aljáig ástak le, a sírban fekvő, testrészeinek kapcsolatait már elvesztett fiatalember koponyáját eltávolították, a többi csontmaradványát pedig a sírfenék alján szórták szét, illetőleg a betemetés közben dobták vissza. Eredeti helyén combcsontjainak térdvégi ízesülései és lábszárcsontjai maradtak meg, továbbá íjának alsó szarvlemezpárja és tegezének fenékabroncsa. Utóbbi mellett, azaz az eltávolított jobb alkar táján rövidebb, a bal lábszár közepét körítően pedig hosszabb, palmettadíszes aranyozott ezüstből, a jobb bokatájra húzva pedig díszítetlen ezüstlemezből kinyírt fémszalag maradt meg (I. tábla 1–3.).

Az ilyesféle sajátos, ruhadísznek vagy ékszernek sejtett törékeny szalagokat még a XIX. század végén elkülönítették a vastagabb, súlyosabb lemezkarperecektől. Csak csodálni lehet Jósa András finom megfigyeléseit a (tisza)bezdédi (69–70.)[1] és főleg a kenézlői temetőben (38–40.),[2] amelyek alapján valószínűsítette, hogy ezeket az ezüstszalagokat, ezüsthuzalokat a vékony anyagú ingujjak és gatyaszárak átfogására alkalmazták, mégpedig rugalmas végeik széthúzásával juttatva fel őket a megfelelő végtagra (36., I. tábla 4–6.). Később Szabó Kálmán a jobb és bal alkar felső harmadában napvilágra került kerek vagy négyszegletes metszetű huzalból készült pálcakarpereceket is *„nem annyira ékszernek, mint inkább bőujjú ruha összefogására szolgáló karikának”* tartotta (Szabó 1938. 32.). László Gyula Jósa eredményeinek figyelembe vétele és saját *in situ* megfigyelések nélkül, továbbá csupán a magyar lábbeliviselettel foglalkozva állapította meg, *„nem látunk tisztán abban a kérdésben, hogy a honfoglalók kivétel nélkül csizmát viseltek-e, vagy hordották a félcsizmát és a sarú-féle lábbelit is, illetőleg mennyiben volt különbség a női és a férfi viselet között. A kérdést az oroszföldi leletek és a néprajzi párhuzamok bevonásán kívül azok a szorító pántok fogják tisztázni, amelyeket hol az alsólábszárakon, hol pedig a térd felett találunk… Az első esetben valószínű a fél csizma, illetőleg a lábbeli, a másodikban kétségtelen a magas csizmaviselet. A férfimódra megült nyeregből s a bő nadrágszorító ezüstpántokból kétségtelen, hogy*

[1] Az alábbiakban a zárójelbe tett számok a leletlista sorszámaira utalnak.

[2] Kenézlő az 1950-es megyerendezésig Szabolcs vármegye Dadai felső járásához tartozott.

a magyar asszonyok is bő nadrágfélét hordottak és a szoknya csak később jött divatba." (László 1943. 27.)[3] Ezen a véleményen finomított Dienes István a Kiss Lajos nyíregyházi múzeumigazgató felügyelete mellett Rohács József tiszalöki cipész[4] által feltárt első Tiszaeszlár–bashalmi temető anyagának feldolgozásakor a 9. (B) női és 10. (D) férfi lovas sírjában előkerült ezüstszalagokra vonatkozóan (72–73.). Megállapította, hogy *„a honfoglaló temetőink ritkább tárgyai közé tartoznak*.[5] *A B sírban talált* [szalag] *körívalakban volt kivágva. Hasonló darabok a végtagokról, általában a könyök-, kéz-, csukló- és boka izületekről kerülnek elő. Ritkábban a nyakban. Jósa A., Kovács I. egyaránt arra gondol, hogy a ruha szegélyére voltak erősítve, illetve a lábszáraknál találtak a csizma szegélyéül szolgáltak. A horgos, összekapcsolható végű példányok felkapcsolásával pedig – amilyet a Kolozsvár–Zápolya utcai temető egyik sírja* [42.] *szolgáltatott – a ruha zártságát biztosíthatták. Feltevésüket csak részben tudjuk elfogadni. Kétségtelen, hogy a sírokból előkerült szalagok többször bőrre vagy vászonra tapadtak, tehát ruhára voltak felszerelve. De valószínűnek tartjuk, hogy csak a halott ruhájára! A mindennapi viseletben nem használhatták s különösen: szerepük nem lehetett a papírvékonyságú, a feltárások alkalmával több ízben porrátört, vagy dirib-darabban felszedett szalagoknak. Az altáji samánoknál szokásban volt a végtagok csuklós-izületi részeinek védelme miatt ruháikon a váll-, könyök-, kézcsuklók, valamint a láb csuklós részeinek hiúzbőrökkel, fémlemezekkel, vékony gyűrűszerű faforgáccsal stb. való körülkötése, fedése. Valamiféle hasonló szándékkal szerelhették fel őseink a nehéz útra induló, de éppen ezért nagy gonddal eltemetett előkelőbb halottak ruháit is – a test csuklós tájain – fémszalagokkal."* (Dienes 1957. 35.) Érdekes, hogy mindössze néhány év múlva, az 1961-ben feltárt orosházi nő (57.) bal alkarján lelt ezüstszalagot László Gyula a viseleti rekonstrukción az asszony mindkét csuklóján a kaftán behúzott, bő ujjára húzva jelenítette meg,[6] Dienes pedig ezúttal nem jelezte, hogy ez halotti ruha volna. A Szeged–öthalmi lemezszalagokat (63.) Bálint Csanád 1968-ban ruhaszalagdíszeknek nevezte (Bálint 1968. 66.).[7] Bóna István a dunaújvárosi (13.) ékszert mindezek ismeretében állásfoglalás nélkül csupán a ruhára varrott „kardíszítő lemez"-nek írta le, de a párhuzamaiban Dienes halotti ruha eseteit is megemlítette (Bóna 1971. 172.).[8] Az ellentétes vélemények következtében e díszek viseleti vagy

[3] Ő nevezte és értelmezte „szorító pántok"-nak a tárgyalt lemezszalagokat, de e mondatához fűzött jegyzetében nem Jósa megállapításaira, hanem csak két pályatársa kevésbé értékelhető, illetőleg még közöletlen megfigyeléseire hivatkozott: *„Ilyen hitelesen kiásott sírt közölt legutóbb Szőke Béla, Honfoglaláskori sírok Naszvadon (Folia III.).* [51–52.]. *Most dolgozza fel Kovács István az általa kiásott Kolozsvár–Zápolya-uccai temetőt, ennek 5.* [helyesen: 4. és 7.] *sírjában* [41–42.] *igen tanulságos az ezüstszalagok helyzete."* (László 1943. 27., 57. jegyzet.)

[4] Rohács Józsefről: Kovács 2015. 17., 54. jegyzet.

[5] Leletjegyzéket is mellékelt: Kenézlő 10., 14., 21. sír (38–40.); (Nyír)karász (55.); (Tisza)bezdéd 9. sír (69.); Gádoros 1–4. sír (14–17.); Naszvad 2., 3. sír (51–52.); Kolozsvár–Zápolya utca 3., 4., 7. sír (41–42.); Nógrádkövesd 3. sír (54.) (Dienes 1957. 35., 85. jegyzet).

[6] László talán már ekkor a perzsa előkelők ruházatára gondolt, amit később úgy fogalmazott meg, hogy a magyar előkelők viseletének egyik formája a perzsákét utánozta: *„Vannak sírjaink, amelyeknél a csuklót és a bokát aranyszalag (netán ezüst) fogja át. Nem karperecek (lábperecek) ezek, mert vékonyak és a két végükön össze vannak varrva, talán az ingujjhoz öltve. Így öltözködtek a perzsa előkelők, ezt látjuk az apró részletekig kidolgozott szikla domborműveken és az ezüsttálakon, amelyeken az ing buggyos ujját, nemkülönben a buggyos nadrágot ilyen pánt fogja össze. Ennek a temetkezésnek jellegzetes formája a zempléni vezérsír* [78.]." (László 1988. 64.) Később a férfiviseletet tárgyalva megismételte, hogy *„néha a karokon, a csuklónál keskeny arany- vagy ezüstszalagot találunk, amelyek az ing fodrozódó ujját szorították le, ugyanilyeneket találunk néha a bokánál is. Mindez pedig valamiféle perzsás viselet emléke… A nőknél is megtaláljuk – néha – a bő ingujjat a csuklónál lekötő ezüst- vagy aranyszalagot."* (László 1996. 53, 54.)

[7] Bálint Csanád Szőke Bélára hivatkozott (Szőke 1962. 26.), aki a lemezkarpereceket a középréteg ékszerei közé sorolta.

[8] *„A régebbi közleményekben sokszor »karperecként« számontartott lemez az orosházi 2. sír pontos megfigyelése, leírása és rekonstrukciója szerint a ruha ujjára volt erősítve, varrva – ugyanerre utal a dunaújvárosi lemez helyzete és szerkezete is. Hasonló ruhaujj díszlemez került elő a bashalmi temető D (10)* [73.] *sírjából, a régebbi anyagból ilyenek pl. a kenézlői 10. sír* [38.], *a karászi sír* [55.], *a szeged-öthalmi 3. (39./1879) sír* [63.] *szalagdíszei."* (Bóna 1971. 172.)

halottas szerepe eldöntetlen maradt, és a kérdés tisztázásához Kárpát-medencei gyűjtéssel kellett volna elkülöníteni e pántokat a valódi lemezkarperecektől, ahogyan azt már László Gyula idézett megállapításaira hivatkozva Szőke Béla is ajánlotta.[9] Szőke egyébként meglepő módon éppen a rideg bronzanyagú, hegyesedő végű huzalkarperecek *„nyitott, tehát tágítható voltából, s abból, hogy általában mindkét karon megtalálhatók, arra* [következtetett], *hogy szerepük nem a valódi karpereceké volt, hanem a ruha ujjának összefogására szolgáltak”.* (Szőke 1962. 66.) Véleményében közrejátszhatott, hogy nem ellenezte Zdeněk Váňa ötletét, miszerint a mindkét végükön spirálissal kitöltött hurokban végződő sodrott huzalkarpereceket a kikerekedő végű lemezkarperecek pótlására találták ki.[10] Később a huzalkarpereceket rendszerező Szabó János Győző ezzel nem értett egyet,[11] bár a lemezkarperecekkel többet nem foglalkozott. Kiss Attila Kárpát-medencei hatalmas adatgyűjtésének vegyes karperecanyaga sem volt használható a szalagok és a karperecek elkülönítésére.[12] Kitérőnek számítható az igen előkelő zempléni férfi (78.) kivételképpen aranyhuzal nyak-, kar- és lábpereceinek kérdése, ezeket a régészet fővonalától elszigetelten tevékenykedő Fettich Nándor már 1970-ben nem tekintette valóságos ékszereknek,[13] és ennek magyarázatát az 1973-ban megjelent monográfiájában fejtette ki részletesen. Nézete szerint ezek a vékony aranydrótból készített tárgyak nem lehettek eléggé kifinomultak az általa Álmos fejedelemnek vélt férfi számára, a rögtönzött primitív zárószerkezetük pedig gyakorlatilag használhatatlan volt. Mivel úgy vélte, hogy a sírbéli szablya, öv és bőrtarsoly sem a fejedelem eredeti darabja, hanem csak olcsó utánzata volt, ezek a vékony aranyhuzal tárgyak is csupán valódi méltóságjelvények utánzatai lehettek. A fejedelem eredeti aranytorquese olyasféle gondosan fonott, impozáns darab lehetett, mint a galgóci sír ezüst nyakperece, csak még vastagabb és pompásabb kivitelben, viszont a kar- és lábperecek eredeti formájára ő sem tudott következtetni. Az aranykarikákból készült pótlékokat azért tartotta szükségesnek, hogy a visszatartott méltóságjelvényeket a ravatalon fekvő halotton helyettesíthessék, és volt hozzá olyan aranyhuzalkészletük is, amelyből a kívánt darabokat le tudták szabni. Érdekes, hogy Vojtech Budinský-Krička párhuzamként megemlítette hozzájuk a korabeli közönséges, többszörösen csavart huzalú nyak- és karpereceket, de egyetlen szálból készített ezüstdrót párhuzamot csak két bashalmi sírban (71., 74.) talált (Budinský-Krička 1973. 20.). Fettich szerint viszont az utóbbiak a hullámos alakjuk következtében valódi ékszerek voltak, és ebben különböztek a zempléni utánzatoktól (Fettich 1973. 76–77.). Megjegyzendő, hogy bár Fettichnek a zempléni sírral kapcsolatos egész elméletrendszerét az érintett tudományok mértékadó szakértői – Bartha Antal, Bartucz Lajos, Bóna István, Dienes István, Fodor István, Györffy György, Kovrig Ilona, Paizs Dezső, László Gyula – teljes mértékben elutasították (vö. Hozzászólások 1966., Fettich

[9] *„A lemezből készült karperecek kétfélék, aszerint, hogy a nyitott végük kikerekedve végződik-e vagy kifelé pödrött. E karpereceket meg kell különböztetnünk azoktól a vékony ezüstlemezekből kivágott keskeny szalagoktól, amelyeket a gazdag honfoglaló magyar sírokban általában a csuklókon, combokon vagy bokákon találják. Ezeknek az egyetlen pántból, néha azonban két külön részből álló tárgyaknak a rendeltetését nem ismerjük.*” (Szőke 1962. 71–72., 112., 750. jegyzet.)

[10] *„Ez az ékszerfajta – amint azt Z. Váňa is írja – valószínűleg a drágább, kikerekedő végű lemezkarpereceket (főleg azt a típust, amelynek kikerekedő végei átlyukasztottak) pótolta olcsó kivitelben. Sodrott bronzhuzalokból készült, két vége zárt hurokban s ezeket kitöltő spirálisban záródik.”* (Szőke 1962. 95.) Megjegyzendő, hogy ez a huzalkarperec-típus valójában egy háromrét összehajtott és összecsavart huzalból készült, így formálódhatott mindkét végén hurok az összehajtott drótból, és a szabad drótvégeket csavarták be ezekbe a hurkokba.

[11] *„Nehéz belátni, hogy a lemezes karperecek olcsó kivitelű pótlékaként jelentkeztek volna a sodrott változatok…”* (Szabó 1980. 66.)

[12] A lemezkarperecek kikerekedően szélesedő végű és pödrött végű két típusát gyűjtötte össze: Kiss 1985. 232. (meghatározás), 257–264. (lelőhelylista: a nevezett két típus mellé felvéve még a zsanéros/csuklós példányokat is), 327–328. (pénzzel keltezett példányok), Taf. 4. k (típustábla), Karte 11. (elterjedési térkép).

[13] *„A nyak-, kar- és lábperecek vékony aranydrótból rögtönzött, gyakorlatilag használhatatlan darabok.”* (Fettich 1969. 110., 111.)

1969., Megjegyzések 1969., Fodor 1976., László 1976.), nézeteiből annyit elfogadhatónak tartok, hogy az elhunyt öltözetéhez és díszeihez képest egyszerű aranydrót ékszereket – ha nem is az eredeti méltóságjelvény(ek) kicserélése céljából[14] – valóban közvetlenül csak a temetése céljára készíthették.[15]

Visszatérve a zempléni kitérőből, Kürti Béla 1977-ben az algyői 49. sírban nyugvó előkelő nő buggyos ingujjai könyöktájának pödrött végű pántkarperecekkel megoldott leszorítását rekonstruáltatta (Kürti 1980. 327., Kürti 1983. 266–267. 39. grafikai melléklet, Kürti 1996. 160: 5. kép), viszont egy-egy gyermek és férfi (2–3.) csuklóján feltárt aranyozott ezüstpántokról azt gondolta, hogy a temetés alkalmából varrhatták őket a szemfedő szélére vagy a halotti ruhára (Kürti 1980. 327., 339.). Magam szintén olyannyira elfogadhatónak tekintettem Dienes István fentebb idézett magyarázatát, hogy a honfoglalás kori sírokban lelt idegen pénzekről írott könyvemben a X. századi szállási temetőkben fekvő, többé-kevésbé előkelő férfiak mellékletei között a halotti ruhájuk ezüstszalagjait említettem (vö. Kovács 1989. 17. Nr. VII., 36. Nr. LIIb., 57. Nr. XCVIIa., 70. Nr. CXXXb., 76. Nr. CXLIV., továbbá Kovács 1995. 295.). A későbbiekben Mária Rejholcová Bóna István idézett adatára hivatkozva a csekeji lemezkarpereceknek a ruhaujjat átfogó szerepe mellett foglalt állást.[16] Révész László – nem véletlenül, mert a karosi temetőben az általa tudatosan megkülönböztetett, lemezből kivágott pántok és az öntött pántkarperecek egyformán viselkedtek[17] – nem tartotta fontosnak a két tárgyfajta közötti különbségtételt, hanem nemi viseleti eltérésüket emelte ki: a bő ujjú kaftánt hordó nők a könyökük alá vagy az alkarjuk közepére húzták a karperecüket, a férfiak, akiket *„zavarta volna a fegyverforgatásban vagy vadászat során a libegő ruhaujj, az könnyen beakadhatott volna valamibe, így célszerűnek tűnt azt minél jobban, már a csuklónál leszorítani. Az egyetlen, eddigiektől eltérő viseleti módot a II/53. női sírban* [31.] *tanulmányozhattuk. Az abban nyugvó előkelő, veretes lábbelit viselő nő bő szárú nadrágját szorította le egy öntött, lábperecként használt pántkarpereccel."* (Révész 1996. 89.)[18] Ugyanebben az évben egyező véleményt nyilvánított Istvánovits Eszter,[19] Langó Péter azonban inkább elhatárolódott Révész nézetétől: *„A karpereceket… jórészt csak ékszerként viselték a X. században, és nem valószínű, hogy az esetek nagy többségében a ruha leszorítása volt a feladata. A ruha összefogására inkább csak a vastagabb, párban előkerült*

[14] Dienes István kijelentette: *„Határozottan állíthatom, hogy a tárgyak kicserélésének ötletét a sír köré szőtt történeti mese sugallta. Példaként említeném, hogy az »aranydrótból rögtönzött« nyak-, kar- és lábperecek megfelelőit bronzból (köznépi temetők: Dormánd* [10.], *Szered* [66.]*) és ezüstből (Bashalom* [71., 74., 75.]*, Deszk* [9.]*, Szered* [66.]*) nem egy helyről ismerjük, és soha senki nem tételezte fel róluk, hogy ezek valamilyen finom művű ékszer pótlására készültek volna. Itt a sírban nyugvó férfi rangos volta magyarázza, hogy ő aranyból készülteket viselt."* (Dienes 1969. 116.)

[15] *„A tetemet nyakpereccel temették el, és lábain, csuklóján aranyhuzalok fogták össze a viseletet…, a szablya hevenyészett arany borítása nyilvánvalóvá teszi, hogy a szablya feldíszítése a sír számára készült."* (László 1976. 79.)

[16] *„Die [Blech]armringenden sind gerundet, mit durchschlagenen Loch. Nach I. Bóna (1971, S. 170.) umfaßte diese Armringgattung der Ärmel des Gewandes am Handgelenk, an welchem er mit Hilfe der Löcher an den offenen Enden angenäht war."* (Rejholcová 1995a. 78.)

[17] A három karosi szállási temető 17 sírjából összesen 22, és további 5 szórvány pántkarperec került elő, 1 aranyozott ezüst, 2 bronz, a többi ezüst, és közülük 7 öntött. *„Többségüket különböző vastagságú – néha az öntöttekével egyező vastagságú – lemezből vágták ki, s alkalmanként ugyancsak kiszélesedő, máskor viszont csak lekerekített végűek voltak. A szakirodalom néha karpántnak nevezi ezt az ékszerfajtát, valójában sem formai, sem használati szempontból nem lehet elválasztani ezeket a karperecektől, egyetlen különbség köztük az előállításuk módja."* Révész arra gondolt, hogy tulajdonosaik a rendelkezésükre álló nemesfém alapanyagból házilag maguk készítették őket. (Révész 1996. 90.)

[18] Párhuzamokat is mellékelt (Révész 1996. 320. jegyzet [1., 10., 38., 78.]).

[19] Istvánovits általánosságban nyilatkozott, miszerint az Ibrány–esbó-halmi temetőben *„a karperecek/ruhaleszorító perecek (17 sírban) között általános a hegyesedő végű huzal karperec. Két esetben lemezes példány került elő (mindkettő hajfonat korongos temetkezésből), egy helyen pedig fonott karperec… Nem túlságosan gyakori 10–11. századi temetőkben a 197-es – kettős – sírban, a mindkét eltemetett fiatal lány viseletéhez tartozó bokaperec* [22–23.]*. A bokán megtalált, a nadrágszár leszorítására szorító pántokat figyelt meg Jósa András Kenézlőn a 10., 14. és 21. sírban* [38–40]*."* (Istvánovits 1996. 28.)

pántkarperecek képzelhetők el – azok sem minden esetben –, a sodrott, valamint huzalból kialakított darabok nem." A pánt- és huzalkarperecek gyakran *„egymagukban a bal vagy a jobb alkaron voltak. Abban az esetben, ha azt feltételezzük, hogy az ékszer a ruha ujját fogta össze, akkor azt is fel kell vetnünk, hogy az eltemetettek mellé bizonyos esetben miért csak egy ékszert tettek; esetleg az így eltemetettek másik ruhaujján textil vagy bőr karkötő volt. Olykor nem egy, hanem három vagy még több karperec került elő egy sírból,*[20] *illetve az is előfordult, hogy az eltemetettnek csak az egyik karját díszíti több karperec.* [A mözsi (Tolna megye) temető gyermeksírjaiban] *a kerek átmetszetű huzalkarperecek a hónalj magasságában kerültek elő, ami azt mutatja, hogy a kislányoknak adott ékszerek nem a ruha ujját szorították le, hanem teljesen fel kellett húzni azokat a vállig, valószínűleg azért, hogy a gyermek ne veszítse el."*[21] Langó végkövetkeztetése tehát az volt, hogy a karperec *„a legtöbb esetben semmiféle funkcionális szerepet nem töltött be, csupán dísz volt, mint azok a vékony ezüstpántok, melyek gyakran szalagszerűen futottak körbe a ruha ujján."* (Langó 2000. 35., 37.) A balotaszállási női sír (4.) aranyszalagjait Révész László egyértelműen a díszruha és nem az újra felemlegetett halotti öltözék részleteinek határozta meg: *„E vékony nemesfémszalagokat a kutatók egy része korábban a halotti ruházat alkotóelemeinek tartotta. Amellett, hogy semmiféle komolyan mérlegelhető adattal nem rendelkezünk arról, hogy a honfoglalók bármiféle »halotti ruhát« alkalmaztak volna (vagy például a kantárra szerelt ezüstlemezkék esetében akkor valamiféle »halotti lószerszámra« is kellene gondolnunk?), nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a préselt arany- vagy ezüstrozetták semmivel sem vastagabbak az említett lemezeknél. Márpedig ez utóbbiaknak a díszruhán történt elhelyezését tudomásom szerint senki sem kérdőjelezte meg."*[22] Ennyi előzményt követően mégsem érezte eldönthetőnek a dísz vagy ruhaszorító szerepüket Istvánovits Eszter, kijelentve, hogy *„nem kívánok beleszólni abba a vitába, hogy valójában karperecként vagy ruha leszorító pántként használták-e ezeket az ékszereket. Tény, hogy gyakran az alkar közepén (pl. Ibrány–Esbó-halom 70., 152., 197a. sír), sőt könyöknél (uo. 194., 206. sír), máskor viszont a csuklón (uo. 40., 181.) találjuk meg. Ez alapján azonban – véleményem szerint – aligha dönthető el a kérdés, ahogyan a felhozott további érvek sem alkalmasak a kérdés végleges megválaszolásához (Révész 1996. 89; Langó 2000. 35–37.)."* (Istvánovits 2003. 313.) Következő munkájában Révész László ismételten határozott megkülönböztetést tett a Heves megyei X. századi ezüst-, ritkábban aranylemezből kivágott kar- és lábpereceket illetően.[23] *„Ezek közül karperecként csak a vastagabb anyagból készültek szolgálhattak, a vékony, fóliából kivágottakat a ruhaujjra vagy a nadrágszárra varrták, inkább ruhadíszként alkalmazva."*[24] Lőrinczy Gábor és Türk Attila szintén kétségbe vonta e tárgyaknak mind a karperec, mind a ruhaujj-leszorító funkcióját, és a díszítő szerepük mellett

[20] A 13 tételes listájában a legtöbb példány a csekeji 124. sírban volt: az adultus nő jobb alkarján 3 bronz huzalkarperec (egy sodrott, spirálissal kitöltött végű, 2 kerek metszetű hegyesedő végű), a bal alkarján 4 huzalkarperec (a spirálisos végű párja és 3 kerek metszetű hegyesedő végű) példány (Langó 2000. 36., 10. jegyzet., vö. Rejholcová 1995. 14–15., 124. Tab. XXIX.).

[21] Langó 5 ilyen temetkezést sorolt fel (Langó 2000. 37., 11. jegyzet).

[22] A balotapusztai aranyszalagokhoz *„hasonló arany-, illetve ezüstlemezeket, szalagokat a honfoglalás kori sírokban szemfedőre varrva, süveg- vagy kaftándíszként, varkocsdíszként, sőt lószerszámok ékítményeként is találunk. Ilyesfajta lemezek túlnyomórészt rangos fegyveres férfiak és hozzátartozóik sírjaiból kerülnek elő. Ők voltak azok, akik részesedtek a kalandozások során szerzett zsákmányból, többek között a nyersanyagnak használt, szétkalapált arany- vagy ezüstlemezekből is, amelyeket szétvagdosva az egyszerű ékszereket maguk is elő tudták állítani."* (Révész 2001. 25–26.) Révész rámutatott, hogy a sérülékeny préselt rozettákat bőr hátlapra varrhatták fel, vagy viasszal, gyantával tölthették ki a belsejüket (Révész 2001. 27.).

[23] Szalagkarperecek (vö. 11–12., 18., 67.), valódi lemezkarperec: Eger-Répástető 1. sír (Révész 2008. 104., 34. tábla 1–2.).

[24] *„Sokatmondó tény, hogy mindegyik gazdag lovassír volt, s a dormándi 6. sír* [11.] *kivételével mindegyik temetkezés férfiakat rejtett, akiket többnyire fegyvereikkel (íjászfelszerelés, szablya, kétélű kard) temették el."* (Révész 2008. 415.)

foglalt állást.[25] Mesterházy Károly az eddigiek ismeretében és elsősorban az aranypántokra vagy -szalagokra, de az ezüstökre vonatkozóan[26] Kárpát-medencei kitekintésű általánosságban jegyezte meg, hogy *„nagyon vékonyak, a feltárás során nagy részük el is pusztul. A leggondosabb sírbontással sem sikerült jó megfigyeléseket tenni a ruházaton való elhelyezkedésükről. Leggyakrabban a csukló, a boka és a homlok táján kerülnek elő, ezért a ruházat szegélydíszeinek tartják őket… Viseletük összefügg a női felsőruhát, a kaftánt díszítő rozettákkal, gyakran együtt fordulnak elő… Az aranyrozettáknak kevés lelőhelye van…, ezek is nagyon vékony lemezből készülnek préseléssel, sokkal gyakoribbak ezüstből… Míg a rozetták a női viselet részei, az arany- és ezüstszalagok a férfiöltözéken is előfordulnak. Ezek a fémdíszek a nemes textilekkel együtt csak a kiváltságos rétegnek álltak rendelkezésére."* (Mesterházy 2013. 207., Mesterházy 2013a. 485–486.) Hasonló kicsengésű volt Tóth Anikó összefoglalása a nyíri Mezőség leleteit illetően, rámutatva, hogy itt a módosabb temetkezésekben láttak napvilágot, viszont csupán szembesítette Dienes István és Kürti Béla véleményét a halotti/temetési ruhán való, illetőleg Bóna István és Révész László feltevését a valós viseleti szerepükről (Tóth 2014. 218–219.). Utóbb a magam számára elfogadható, egyértelmű állásfoglalást alakított ki Bollók Ádám ebben a kérdésben, azaz *„a sírok egy részében a kar és/vagy a boka körül talált vékony ezüst- vagy aranylemezek értékelés*[ében]. *E darabok már eredeti állapotukban is olyan vékonyak és törékenyek voltak, hogy a csuklót/alkart, illetve a bokát teljesen körbefogva, pusztán a két szabad végnél rögzítve semmi esetre sem bírhatták ki törés nélkül a ruha viselése során bekövetkező gyűrődésből adódó feszültséget. Úgy vélem, szinte biztosak lehetünk abban, hogy e darabokat kifejezetten a halotti ruha számára készítették*[27] *– nem túl nagy gonddal, sohasem díszítve a lemezkéket."* (Bollók 2015. 113.) Legutóbb kéziratom első korrektúrája idején jutott el hozzám Mesterházy Károlynak a honfoglalás kori pántkarperecekről írott nagy tanulmánya, amelynek részeként kitért a temetési szalagkarpereceknek, azaz az általa „kézelő/mandzsetta díszítésére szolgáló fémszalagoknak" nevezett ékszerekre is. E megnevezéssel egyszerre jelezte azt, hogy nem tartja őket karpereceknek, és ezzel elvetette a feltételezett ruhaujj-leszorító szerepüket is (Mesterházy 2018. 199–200.).

Amennyiben tehát helyesen láttam a kutatástörténetből levonható végkövetkeztetést, az ezüst- és aranylemezekből kivágott szalagokat nem karperecnek, hanem ruhadísznek lehet tekinteni. Vita annyiban maradt, hogy e ruhadíszeket – és az alábbiakban kifejtettek szerint egyebeket is – az életben használt vagy csak a temetésre felékesített ruházaton alkalmazták-e.

---

[25] A Szeged–kiskundorozsmai ezüstszalag kar- és lábpereceket (62.) tárgyalva, és megemlítve hozzájuk a zempléni leletegyüttest is (78.), a szerzőpáros hangsúlyozta, hogy *„a szakirodalomban hosszas vita folyt e tárgytípus funkciójának meghatározásáról. Formailag a pántkarperecekhez állnak közel, azonban azoknál jóval keskenyebb és törékenyebb kialakításuk miatt karperecként való viseletük, sőt ruhaujj-leszorító funkciójuk is kérdéses. Egyetértve Langó Péter véleményével (Langó 2000. 35–37.), úgy véljük, hogy formai szempontból a ruhaujj végén, a kézelő díszítésében játszhattak szerepet. Erre számos más területről fennmaradt, a korabeli felsőruházatra vonatkozó példát ismerünk* [vö. 434., 35. jegyzet: *„Pl. az Észak-Kaukázusból: Ierusalimskaja–Borkopp 1996. 25–32."*]. *Ugyanakkor a kiskundorozsmai sírban az alkarokon megfigyelt eltérő helyzetük arra utal, hogy a temetés során nagy valószínűséggel nem voltak a kézelőhöz rögzítve, mely nélkül azonban igen nehezen képzelhető el a viseletük."* (Lőrinczy–Türk 2011. 435.) Az utóbbi mondathoz fűzött jegyzetben megemlítették, hogy *„az is felvethető, hogy az övveretek elemzése során kimutatott szimbolikus övvel való temetkezésekhez hasonlóan (Bollók 2007.), egyes esetekben ez a tárgytípus is a »sír számára« készülhetett."* (Lőrinczy–Türk 2011. 36. jegyzet., vö. Türk–Lőrinczy 2015. 68–69.) Visszatérve a kézelőre a szerzőpáros idézte helyen, a Moscsevaja balka-i VIII–X. századi köpenyeken *(Mantel)* a kézelőre díszítő selyemszegélyt varrtak (vö. még Ierusalimskaja 1996. 41–47., 148–151., 160., Fig. 16–17.), azaz nem lemezszalagokkal ékesítették őket.

[26] *„Ezek az arany-, de még gyakrabban ezüstpántok 2-5 vagy még több cm hosszúak, szélességük fél cm körül van, néha azonban egészen szokatlan hosszúságú darabok is előkerülnek és megmaradnak, mint a bodrogszerdahelyi 1937-es leletben* [7.]*."* (Mesterházy 2013. 207.)

[27] Bollók egy félreértést is elfogadhatóan tisztázott, miszerint a „halotti ruhának" nem kellett újonnan, teljességgel a temetésre készülnie, hanem a meglévő öltözékekből választhattak, illetőleg díszíthettek fel egyet (Bollók 2015. 113.).

A magyarhomorogi 103. sír leletei kapcsán készített adatgyűjtés értékelését néhány előzetes megjegyzéssel kezdem. A továbbiakban a szóban forgó arany- vagy ezüstdíszeket következetesen szalagkarperecnek vagy szalaglábperecnek neveztem, teljességgel elkülönítendő az öntött vagy vastag lemezből kialakított lemez-/pántkarperecektől. A huzalkarperecek között ilyen különbségtételt nem tudtam tenni, csak adatok híján feltételezhettem, hogy vastagabb pálcakarperecek nincsenek közöttük.

A szalagkarpereceket vagy szalaglábpereceket tehát a vékony lemezből és a keskenyen kivágott alakjukból következő törékenységük jellemezte, aminek következtében sem csupán a díszíteni kívánt testtáj köré hajtva, sem a két végén ütött lyukon át felerősítve, valós viseleti körülmények között aligha maradhattak volna épségben a helyükön. Mivel a felöltöztetett test díszítésére szolgáltak, egy férfi csuklójának körítéséhez legalább 20–22 cm-es, a bokájáéhoz 26–28 cm-es hosszúságú szalagra volt szükség, míg egy nő esetében elégséges lehetett a 17–19, illetőleg 20–22 cm-es hosszúság. Abban egyetértő vélemény alakult ki, hogy ezeket a szalagokat nem ötvös készítette, hanem „házilagos" módon vágták ki a családban meglévő alapanyagból. A leletekből kiderült, hogy a megfelelő méret hiányában a szalagot két darabból is összeszegecselhették (25., 51., 60.) vagy forraszthatták (43.), illetve javították (8.?). Az alapanyaghoz a család talán valamiféle megrendelt ötvösmunka után visszamaradt töredékek összeöntésével és szétkalapálásával juthatott,[28] mert ezzel magyarázható, hogy a szalagok szinte kivétel nélkül díszítetlenek. A kivételt a díszített lemezből kivágott magyarhomorogi aranyozott ezüst szalagkarperec és szalaglábperec (49.) jelenti. Maga az eljárás széleskörűen ismert egyéb X. századi temetési tárgyak köréből is, hiszen így nyírták ki a Rakamaz–strázsadombi (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) 1. sírbéli férfi arany szem- és szájborító lemezét (Fodor 1996. 115. 6. kép.), így díszítették ki aranylemezekkel a zempléni szablyát (78.),[29] rézlemezzel az egyik kenézlői szablya (39.) hüvelyét és esetleg ezüstlemezzel a markolatát. Így szabdalták méretre a szemre és a szájra tett arany és ezüst szemfedőlemezkéket,[30] továbbá a különféle testtájakon feltárt nemesfém lemezkéket,[31] egészen az egyelőre itt csupán ötletszerűen megemlített nemesfém lemezkékkel ékesített kantárszíjazatokig, nyeregtakarókig, amelyek felismerhetően elkülönültek az ötvösmívű veretekkel, lemezekkel díszített használati

[28] Ritkán nyoma van annak is, hogy nagyobb tönkrement lemezes ékszerből kisebbet csináltak, megőrizve az eredeti díszítés részletét – vö. Kovács 1992. 53–54.: Szakony–Kavicsbánya (Győr-Moson-Sopron megye) a két női sír egyikében feltárt idegen mintázatú lemezből kivágott levél alakú csüngő (Dienes 1970. 12. 11. kép – a képaláírása felcserélődött a 10. kép: pilinyi csüngőjével); Algyő (Csongrád megye) 105. sír: 6 év körüli kislány nagyobb hajfonatkorongból kivágott levél alakú csüngője (Kürti 2001. 211–222, 33. 23. kép), Tiszavasvári–Aranykerti-tábla (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) 9. sír: kisgyermek/inf. I. mellkasán palmettadíszes ezüstlemezből kivágott csüngő (Dienes 1986. 104. 45. kép, Tóth 2014. 138., 101. tábla 1–2.).

[29] Lásd alább a huzallábpereceknél!

[30] A szemfedőlemezkék rendeltetését Dienes István ismerte fel (Dienes 1963., vö. Bende–Lőrinczy–Türk 2002. 359. A további irodalmat lásd: Bollók 2015. 116., 766. jegyzet).

[31] Révész László 1996-ban megjelent megállapítása talán ma is érvényben van, miszerint *„mindmáig megoldatlan a sírokban talált vékony ezüst, ritkábban aranylemezkék pontos szerepének meghatározása. A karosi temetőkben nyugvó népesség viseletének ezek a lemezkék voltak a leggyakrabban alkalmazott ékességei",* a II. temető 12, a III. temető 5 sírjában (Révész 1996. 96.). Ez a leletgazdagság lehetővé tette, hogy Révész a szemfedőt, süveget, párta lecsüngő szalagjait díszítő, a nyakba akasztott, továbbá a ruha nyaktáján, a csigolyák két oldalán megfigyelt fekvésükből a ruha szegélyén, a medence alatt, a térdek körül fekvő, ugyancsak a ruházatra felvarrt szerepükre gondolt (Révész 1996. 96.). Hasonló megállapításokat tett a mezőségi leleteket tárgyaló Tóth Anikó is, elsősorban a ruhadísz funkciójukat hangsúlyozva (Tóth 2014. 219.). Mindketten valódi viseleti elemre gondoltak, jóllehet hordozójaként mindketten a szemfedőt és halotti leplet is megnevezték. Az talán sohasem lesz eldönthető, hogy az ilyesféle ruhadíszek a napi egyszerűbb vagy az alkalmi/ünnepi díszesebb, vagy csupán a temetésre feldíszített viselethez tartoztak-e. Az átlyukasztott példányokat felvarrhatták, az ép, de lyukasztás nélküli darabokat keresztülölthették, és talán így is a ruházaton maradhattak. A kar- és lábpereces gyűjtésem melléktermékeként arany- és ezüstlemezkék vagy -szalagok több sírban is felbukkantak (4., 7., 11–12., 13., 14., 16–17., 20., 24–26., 29., 31., 33., 37., 38–39., 48., 50., 51., 54., 55., 57., 63., 64., 65., 66., 67., 69., 72–73., 76.), velük a későbbiekben nem foglalkoztam.

vagy alkalmi/ünnepi példányoktól.[32] Lovas szakember véleményét volna érdemes kikérni a két végükön átlyukasztott, bőrszíjakra vagy textil nyeregtakaróra felvarrható lemezkék gyakorlati használhatóságáról.

Szalagkarperecek[33]

Annyi előzetesen megfogalmazható, hogy a 33 lelőhely 53 sírjában napvilágot látott halotti ruhát díszítő szalagkarperecekkel kapcsolatosan az egész Kárpát-medencére kiterjedt egységes temetkezési szokás nem körvonalazódott. Ez a megfigyelések ritkaságának, emellett a szalagok negyedrésze bolygatottságának,[34] végezetül a nehezen feltárhatóságának együttes következménye volt. Több alkalommal (4., 7., 11., 18., 26., 28., 48., 55., 59., 61., 63., 76.) csak töredékekből lehetett sejteni, hogy szalagkarperecek és/vagy szalaglábperecek lehettek a sírban.

A temetési szalagok teljesnek tekinthető készlete két-két kar- és lábperecből állhatott. Ilyen leletegyüttesre mindössze 8 lelőhely 10 temetkezésében bukkantak (3., 38–40., 41., 50., 51., 59., 67., 76.), két további sírban a bolygatás (49., 53.) vagy talán az egyik szalag elmozdulása (42.) következtében hiányosan vagy zavarosan mutatkozott meg a fenti négyes. Együtt számolva e 12 lelőhelyen feltárt, szerencsére meghatározott nemű, de kevésbé ismert életkorú 13 személlyel, közöttük 9 férfi (3., 38–40, 41., 49.: juv., 50., 51., 59.: 40-45 éves), 1 fiú (67.: 13-14 éves) és 3 nő (42., 53.: mat, 76.: 23-40 éves) volt, és a férfiak és a fiú mindegyikét a közössége kiemelt gondossággal látta el. Két alkalommal még nyakszalaggal is kiegészülhetett ez a leletegyüttes (40.: férfi, 59.: 40-45 éves férfi), ilyennek létét egy további ötös aranyhuzal-együttes (78.: ad. férfi): nyakperec, két-két kar- és lábperec megerősíteni látszik. A 13 együttesből négy azért különült el, mert mindegyik szalagot arany- (50., 67.), illetőleg teljesen (3.) vagy legalább felerészt (49.) aranyozott ezüstlemezből vágták ki, míg a többit ezüstből.

Egy lelőhelyen adultus férfi sírjában (27.) a két alkarcsonton ugyan 1-1 szalagkarperec volt, de hajdan egy harmadikat is felhúztak a halott jobb felkarjára.

További 12 lelőhely 15 csontvázánál szalaglábperec kísérete nélkül csak két-két szalagkarperecre bukkantak, egy páros díszt aranyozott ezüst- (2.), egyet bronz- (43.), a többit ezüstlemezből vágták ki. Vegyes életkorban hunyt el a 7 férfi (5., 25.: sen., 37.: mat., 44., 46.: mat., 52., 54.: 26-27 éves), 1 fiú (2.: inf. II.) és a 7 nő (8., 15.: fiatal, 21.: 20 év körüli, 29.: 40 év körüli, 35.: ad., 43., 47.: ad.), mindőjükre jellemző maradt kísérőleleteik gazdagsága.

12 lelőhelyen 15 alkalommal csak egyetlen szalagkarperecet vettek a mellékletek sorába, ezek közül egyet aranyozott bronzlemezből (13.), a többit ezüstlemezből vágták ki. Az így eltemetettek között a férfitöbbség (12., 16.: fiatal, 18.: felnőtt, 33.: sen., 36.: 40-50 éves, 48.: 55 éves, 55., 58., 60., 77.) mellett 1 felnőtt (61.), 3 nő (32., 57.: sen., 65.) és 2 leányka (13.: 8-10 éves, 24.: inf. II.) nyugodott. Megjegyzést érdemelt, hogy sok volt közöttük a bolygatott (12., 18., 32., 33., 48.?, 61.) vagy csupán leletmentett (55., 58., 77.) sír,[35] azaz eredetileg akár több szalagkarperec is lehetett bennük. Az is figyelemre méltó, hogy három – köztük 2 bolygatott – sírban a szalagkarperecet ezüst szalaglábperec kísérte (12., 65., 77.?). Az általában jól ellátott temetkezések közül csak a

[32] A veretes kantárdíszeket feltehető nagy számuk miatt nem gyűjtöttem, viszont a kar- és lábpereces listámban néhány alkalommal felbukkant lemezkés kantárra, szíjazatra történő utalás (2–3., 50., 51., 67.).

[33] 2–3., 4.?, 5., 6.?, 8., 11–12., 13., 15–16., 18., 21., 24–25., 27., 29., 32., 33–37., 38–40., 41–42., 43–44., 46–47., 48–49., 50., 51–52., 53., 54., 55., 56., 57., 58., 59–61., 62., 63., 64., 65., 67., 76., 77. Az egy lelőhelyről való, de nem folyamatos sorszámok aláhúzva.

[34] Megjegyzetten bolygatott sírok: 8., 11., 12., 18., 32., 33–34., 44., 48?–49., 55.?, 58.?, 61., 76., 77?.

[35] Bolygatott sírok leletmentett temetkezései.

bolygatottságuk miatt szegényessé vált sírok különültek el (18., 32.), abban pedig, hogy az egyetlen szalagkarperecet melyik kézre húzták fel, nemi különbséget nem lehetett megfigyelni.[36]

Közöletlenségük következtében ismeretlenek a berekböszörményi karperecek (6.), és csak feltételezett a balotaszállási arany szalagpántok (4.) szalagkarperec volta.

Pótlólag 5 lelőhely 5 sajátos leletegyüttese érdemel még említést. A bolygatott székesfehérvári sírból (64.) megfigyeletlen módon négy aranyszalag került elő, amely akár két-két kar- és lábperec maradványa is lehetett. A rosszul dokumentált Szeged–öthalmi sírban (63.) egy szalagperec mellett bizonytalan számú ezüst- és egy bronzszalag előkerülését említették, továbbá a dormándi 6. sírban (11.) csak két szalagtöredék volt nagyjából a karpereceknek megfelelő helyen. Volt két olyan temetkezés is, amelyben a szalagkarperec(ek)hez valódi karperec társult: két ezüst szalagkarperechez két sodrott bronz huzalkarperec (62.), illetve egy szalagkarperec-töredékhez pödrött végű bronz pántkarperec (34.).

Önkényesen egyazon szokás változatainak, maradékainak tekintve a szalagkarperec-adás felsorolt módozatait, az adatokat a következőképpen lehet összesíteni: az összegyűjtött 53 sírban 30 férfi, 2 fiú, 17 nő és 2 leány, 1 felnőtt és egy adathiányos személy nyugodott. A férfi–fiú csoport változatos leletanyagú 32 temetkezése között, amelyből csupán 16 egyén életkora meghatározott,[37] a lovas, lószerszámos íjász volt a legtöbb, és a ló, lószerszám, íjászfelszerelés valamelyike is hét bolygatott vagy egy nem teljesen közölt anyagú sírból hiányzott, azaz eleve csupán öt eltemetett mellett nem is lehetett.[38] A továbbiakban a viselet és tartozékai között már különbségek jelentkeztek, veretes öv vagy részlete 13 (3., 14., 26., 27., 38–40., 50., 59–60., 67.?, 72., 73.), tarsolylemez vagy veretes tarsoly mindössze 3-3 (27., 39., 73., ill. 25., 28., 51.) sírban mutatkozott, és egyéb fegyver: szablya (25., 39., 41., 52., 58., 59., 73.), unikális kétélű kard (56.), különféle fokos/balta (16., 25., 33., 36., 40., 55., 56., 64.) is inkább ritka mellékletnek bizonyult. A többi kísérőleletet is figyelembe véve e sírok nem mutattak összetartozó réteget. Tagjai ellátottságukat tekintve ugyan különbözőek voltak, de valamiféle jó közepes szintet mégis képviseltek. A 19 – közöttük 13 meghatározott, változatos életkorú[39] – nő és leány temetkezésében a ló és lószerszám szintén többségben volt, továbbá vagy a ló, vagy a lószerszám néhányszor hiányzott, sőt a mennyiséget két bolygatás is befolyásolhatta, biztosan csupán 5 nőt temettek el nélkülük.[40] A további mellékletek körében természetszerűleg a ruhadíszek és ékszerek voltak a jellemzőek, ezek választékában már jelentős különbségek mutatkoztak a feltűnőbben és a szegényesebben ellátottak (4., 8., 11., 15., 21., 29., 35., 47., 53., 57., 62., 65., illetve 13., 24., 43., 42.) között, utalva a bolygatottak (32., 34., 76.) hajdani bizonyára nagyobb tárgyválasztékára. Mindenesetre az előző csoporthoz hasonlóan szintén nem képviseltek összetartozó réteget.

---

[36] Az egy szalagkarperec a jobb karon (4 férfi: 18., 33., 56., 60., 1 leány: 13.), a bal karon (3 férfi: 12., 36., 77., 3 nő: 24., 57., 65.), továbbá bizonytalan (1 férfi: 48.), adat nélkül (2 férfi: 55., 58., 2 nő: 32., 34., 1 felnőtt: 61.).

[37] 2 inf. II. (2., 67.), 1 juv. (49.), 4 fiatal/ad. (16., 27., 54., 63.), 1 felnőtt (56.), 6 mat. (36., 37., 46., 48., 59–60.), 2 sen. (25., 33.).

[38] Lovas, fém lószerszámos és az íjfelszerelés legalább valamelyik részletét magában foglaló szalagkarpereces férfi- és fiúsírok (2–3., 5., 12., 25., 27., 38–40., 44., 51., 54., 56., 58., 59–60., 63.), a fenti három leletegyüttes közül legalább egyet nem tartalmazó bolygatott (18., 33., 36., 49., 55., 64., 77.) vagy nem teljesen közölt anyagú (58.), végezetül feltehetően eleve csupán ilyen hiányos anyagú (16., 37., 41., 52., 67.) sírok.

[39] 2 inf. II. (13., 24.), 1 juv. (21.), 4 fiatal/ad. (15., 35., 47., 76.), 1 ad.–mat. (29.), 2 mat. (34., 53.), 2 mat.–sen. (11., 62.), 1 sen. (57.).

[40] Lovas, fém lószerszámos (8., 11., 13., 15., 24., 29., 57., 76.), ló nélküli fém lószerszámos (35., 62., 65.), ló és fém lószerszám nélküli bolygatott (32., 34.) vagy bolygatatlan (21., 42., 43., 47., 53.) szalagkarpereces női és leánysírok.

A bolygatások, illetőleg a töredékessé romlásuk következtében az esetek mintegy harmadában figyeltek meg a szalagkarpereceken átlyukasztást,[41] illetőleg az elkeskenyített és horoggá, kampóssá alakított szalagvégek összeakasztását (42.). Eredetileg valószínűleg több átlyukasztott végű példány lehetett, de számos darab eredendően átlyukasztás nélkülinek bizonyult. Ezeket néhány helyen átöltve is felerősíthették a halott ruházatára, de felvarrás nélkül is elég volt körbehajlítani a ruhaujjal fedett csuklókon. Így ha bármilyen módon fel lettek volna erősítve, akkor a sírban már aligha mozdulhattak el. Mivel pedig a 29 két szalagkarpereces sír több mint felében a két dísz ugyanolyan helyzetben volt mindkét karon (2–3., 3., 8.?, 21., 29., 35., 38., 40., 41., 43., 47., 50., 51–52., 59., 76.), csak az eltérő helyzetű párok[42] alapján lehetne a felerősített voltuk és a viselhetőségük ellen, és egyben a temetési készítmény mivoltuk mellett érvelni, amint arra Lőrinczy Gábor és Türk Attila már korábban rámutatott.[43] A szóba jöhető hét esetből kettőt (25., 27.) bolygatottság miatt el kellett hagynom, mivel azonban a többieknél (37., 39., 62., 67.) eltérő volt a két alkaron a karperecpáros fekvése, feltételezhető, hogy a halott sírba helyezésekor egyikük-másikuk elmozdult a szimmetrikusan elrendezettnek vélt helyzetéből. Végezetül egy további esetben egy bolygatott női sírban (34.) ezüst szalagkarperec egy, és pödrött végű bronz lemezkarperec két töredéke maradt meg, ami csak ellentmondásosan értékelhető.

Egy említésre méltó sajátossága azonban az összes – 33 – lelőhelyen feltárt 53 sírnak mutatkozott: amennyire több-kevesebb biztonsággal feltételezhető, a döntő többségük, azaz 25 lelőhely 43 sírja X. századi szállási temetőből való volt (2–3., 5., 8.?, 11–12., 15–16., 18., 21., 24–25., 27., 29., 32., 33–37., 38–40., 41–42., 46–47., 48., 50., 51–52., 53., 57., 58., 59–61., 62., 63., 65., 67., 76., 77.), kivételt mindössze 8 lelőhely 10 sírja jelentett: a balotaszállási, a dunaújvárosi, a nyírkarászi és a székesfehérvári X. századi magányos temetkezés (4., 13., 55., 64.), az ugyanilyen korú nógrádkövesdi falusi temetőbeli sír (54.), továbbá 1-1 X–XI. századi falusi temető minden bizonnyal még X. századi 2 (43–44.), sőt egy, még a század 2. felére keltezhető (56.)[44] temetkezése, végezetül pedig a magyarhomorogi, biztosan XI. századi falusi temetőbeli, I. István kori sír (49.). A szállásiak keltezését néhány temetkezés érméinek *terminus post quem* adata a század második feléig is meghosszabbítja,[45] és a kalandozások korához való közelségük áttételes magyarázata lehet annak, hogy az eltemető közösség/család miért rendelkezhetett a szalagkarperecek kivágásához alkalmas megmunkálatlan ezüstlemezzel.

A Kárpát-medence nagy tájegységei között a lelőhelyek feltűnően egyenlőtlenül oszlottak el úgy, hogy Észak-Magyarországon a sírszámot a karosi temetők jelentős sírmennyisége emelte meg. Összességében 8 lelőhely 19 sírja Észak-Magyarországon (11–12., 18., 24–25., 26., 29., 32., 33–37., 38–40., 54., 58., 67.), 9 lelőhely 14 sírja a Tiszántúlon (6., 15–16., 43–44., 48–49., 55., 57., 59–61., 65., 76.), 7 lelőhely 9 sírja a Duna–Tisza-közén (2–3., 4., 21., 46–47., 50., 62., 63.),

[41] 1-1 átlyukasztás mindkét szalagkarperec mindkét végén (2.?–3.?, 38., 56.), mindkét példány egyik végén (27., 42.?, 50., 54.?), egyik példány mindkét végén (46., 53.), három töredéken (41.), egy töredéken (18., 43., 53., 56.), egy töredék közepén (13.), több töredék egyikén (20.), négy darabból álló szalagkarperec három lemezkéje mindkét, a negyedik egyik végén (57.). Egy szalag külső szélén 2, további 7 szalag(töredék) egyik végén (63.) és 2 szalagkarperec maradványán néhol (67.) 1-1 átlyukasztással.

[42] Töredékekben (11.), illetve konkrét megfigyelés nélkül (14.).

[43] Vö a 24. lábjegyzettel (Lőrinczy–Türk 2011. 435.)!

[44] A 11 magyar denárt, köztük legutolsóként a 98. sírban Kálmán H33 veretét tartalmazó temetőben az ezüstszalag kar- és lábpereces lovas íjász 3. sz. sírjának leletei a X. század 2. felére való keltezhetőség iskolapéldáját mutatták: Y típusú kétélű kard, köpűszárnyas balta, ezüsttausírozású trapéz alakú (?) kengyelpár, bronzból öntött részekből összeállított, díszített oldalpálcás zabla: Kovács 1995a. 153, 172: Nr. 53.

[45] A *terminus post quem* adatok: 918/919– (58.), 931– (5.), 932– (39.), 946– (76., 77.).

5 lelőhely 6 sírja a Felvidéken (5., 51–52., 53., 56., 77.), 3 lelőhely 3 sírja a Dunántúlon (8., 13., 64.), végezetül pedig 1 lelőhely 2 sírja Erdélyben (41–42.) került feltárásra.

A leletanyagból kiemelkedik egy bizonytalan (64.) és két dokumentált (50., 67.) aranyszalagos kar- és lábperec-garnitúra. A feltételezetten egy előkelő rusz vitéz hagyatékának értelmezett E típusú kétélű kardos és köpűszárnyas baltás lovas temetkezéséről már megfogalmaztam a véleményemet, ezt kibővíteni nem tudom (Kovács 1995.). Annál érdekesebb, hogy az utóbbi, két közép-Tisza-vidéki sír nagy jelentőséget nyert Madaras Lászlónak a kétpói sír vezérleletével feltételezett egyik honfoglalás kori törzs régészeti leletcsoportjában (Madaras 2013. 165–168., Madaras 2014a. 38–39., 41.).

Szalaglábperecek[46]

A szalaglábperecekkel ez idáig kevesebbet foglalkoztak, mint a szalagkarperecekkel, bár előkerülésüket természetesen megemlítették. Először valószínűleg Révész László listázta a karosi II. temető 53. sírjának lábperecként használt karperecét (31.), együtt ismertetve a szalag- és huzallábpereceket, és eléggé elterjedtnek ítélve ezt a viseleti szokást (Révész 1996. 89: 320. jegyzet).[47] A lelőhelylistát Istvánovits Eszter 3 (Istvánovits 2003. 313: az új említései [22–23., 70.]), Lőrinczy Gábor és Türk Attila további 4 tétellel bővítették (Lőrinczy–Türk 2011. 436: az új említéseik [19., 20., 65., 67.], megismételve: Türk–Lőrinczy 2015. 68.), miközben együtt mutatta be mindkét lábperecfajtát.

Magam először a temetési szalagokra szűkített listára tértem ki. Mai szemmel ezek teljesnek tekinthető készlete két-két kar- és lábperecből állhatott. Ilyen leletegyüttesre 11 hiteles (3., 38–40., 41., 50., 51., 53., 59., 67., 76.) és két bolygatott temetkezésben (42., 49.) bukkantak, de itt sem lehet említetlenül hagynunk azt a bolygatott székesfehérvári sírt (64.), amelyből megfigyeletlen módon szintén négy aranyszalag került elő: ezek akár 2-2 kar- és lábperec maradványai is lehettek. További 11 esetben változatosabb közös előfordulások jelentkeztek. 4 sírban a szalaglábperec-pár (14., 17., bolygatott: 1., 20.), további kettőben pedig 1-1 szalaglábperec (72., 73.) mellett nem volt szalagkarperec, egyszer talán két szalagkarperec mellett csak egy szalaglábperec került elő (56.: kissé bolygatott), három alkalommal (12.: bolygatott, 65., 77.: leletmentett) mind a szalaglábperecből, mind a szalagkarperecből csak 1-1 példányt sikerült feltárni, végezetül egy aranylemezből kinyírt, feltehetően szalaglábperec hullámos karperecpárral társult (75.). A felsorolt 25 sír többségében 14 férfi és 1 fiú nyugodott, és ez még akkor is figyelemre méltó, ha a férfitöbbséget a 11 kar- és lábperecpáros temetkezés (3., 38–40., 41., 49., 50., 51., 59., 64.?, 67.: fiú) alapozta meg, ami 7 további változattal (12., 14., 56., 72., 73., 75., 77.) bővült, és hozzájuk 6 nő és 1 leány csatlakozott: 3 kar- és lábperecpáros (42., 53., 76.) és 3 további változatos (1., 20., 65.) a leánnyal (17.) együtt. Mindössze 8 emberi maradvány életkorát határozták meg,[48] ebből pedig semmire sem lehetett következtetni.

Nem térve ki még egyszer az egy-két szalagkarpereccel közös leletanyagú 17 temetkezés (3., 12., 38–40., 41., 42., 49., 50., 51., 53., 56., 59., 64., 65., 67., 77.) már tárgyalt kísérőleleteire, a maradék nyolcat az eltemetettek neme szerinti megkülönböztetésben érdemes áttekinteni. Mind-három férfi lovas, lószerszámos, veretes öves (72.), szablyás (14.) és még tarsolylemezes (73.) mellékletű volt, a két nő (1., 20.) és a leány (17.) ugyancsak gazdagon ellátott, az első kettő még a sírja bolygatottsága ellenére is. Mivel a 25 szalaglábpereces sír közül csak 3 bolygatott (1., 75., 76.)

[46] 20 lelőhely 25 sírja (1., 3., 12., 14., 17., 20., 38–40., 41–42., 49., 50., 51., 53., 56., 59., 64., 65., 67., 72–73., 75., 76., 77.).

[47] Vö. 1., 10., 38., 69., 78. A felsoroltakon kívül tévesen említette a Dormánd–hanyipusztai 3. sírt, valószínűleg a 15. sír helyett (12.).

[48] 4 férfi (49.: juv., 56.: felnőtt, 59.: mat., 64.: ad.), 3 nő (1.: mat., 53.: mat, 76.: ad.), 1 inf. II. fiú (67.).

és 3 további (42., 53., 65.) nem volt részleges lovas temetkezés, de életében mind a 25 személynek lovon kellett járnia, a lovaglás közben a ló oldalához dörzsölődő lábuk is a törékeny szalaglábperecek életükbeni viseletét cáfolhatja.

A gyakran töredékes szalaglábperecek közül csak tíznek említették meg az átlyukasztott végét (3., 42., 50., 53., 56., 59–61., 65., 73.), de egyszer-egyszer (42.) szó esett az elkeskenyített és horoggá, kampóssá alakított szalagvégek összeakasztásáról, illetve valószínűleg nem a felerősítést szolgáló visszapödréséről (1.) is, azaz a nem kifejezetten töredékes darabok között átlyukasztás nélküliek is lehettek. A páros példányok nagyjából azonos helyzetben voltak a bokáknál (14., 38–40., 41., 50., 53., 67.), a bokától lefelé (76.?), a lábszárak közepe (17.) vagy a felső harmada (42.) táján, a combcsontokon a térdtől egy arasznyira (51.), a lábszárakon (3.) és egy-egy esetben kisebb (1.), illetve nagyobb (49., 59.) távolságban a bokától, végezetül ismeretlen helyen (64.?). Inkább változatos volt a csak egypéldányos szalaglábperecek helyzete: a bal lábszár közepénél (12.) vagy a combcsontfő felett (77.), illetőleg a jobb bokán (20.), a lábszáron vagy mellette (56., 65., 72–73.) és a térdkalács mellett (75.). A halotti szertartás megkövetelte valamiféle egységes helyzetükre tehát nem lehetett a fekvésükből következtetni, ami a viseleti szerepükkel szemben inkább a temetési alkalmazásuk melletti érv lehet, megerősítve a részben velük együttes előfordulású szalagkarperecekről írottakkal.

A 20 lelőhelyen feltárt 25 szalaglábpereces sír közül feltehetően X. századi szállási temetőből került elő 17 lelőhely 22 sírja (1., 3., 12., 14., 17., 20., 38–40., 41–42., 50., 51., 53., 59., 65., 67., 72–73., 75., 76., 77.), viszont a székesfehérvári sír (64.) X. századi magányos temetkezés volt, az ógyallai sírt (56.) pedig egy falusi temetőnek a X. század második felére keltezhető részében ásták, és mindössze a magyarhomorogi temetkezés származott egy XI. századi falusi temető I. István kori részéből (49.). A Kárpát-medence nagy tájegységei közül 7 lelőhely 9 sírja a Tiszántúlon (14., 17., 49., 59., 65., 72–73., 75., 76.), 4 lelőhely 6 sírja Észak-Magyarországon (1., 12., 38–40., 67.), 4 lelőhely 4 sírja a Felvidéken (51., 53., 56., 77.), 3 lelőhely 3 sírja a Duna–Tisza-közén (3., 20., 50.), 1 lelőhely 2 sírja Erdélyben (41–42.), végezetül 1 lelőhely 1 sírja (64.?) a Dunántúlon látott napvilágot.

Huzallábperecek[49]

Miután a szalaglábpereceket a fenti módon a halotti öltözék tartozékának ajánlottam, egy lépéssel továbblépve, a lábperecek eddig nem tárgyalt, még ritkább válfaját is a temetési díszekhez véltem besorolhatónak. Ez a besorolás talán érvényes a listázott huzallábperecekkel közös sírban lelt huzalkarperecekre is, azaz ezek egy részét is csak a halott öltöztetésekor húzhatták a lábára és a karjára, azonban a huzalkarperecek túlnyomó többségének valódi viseleti szerepe alighanem megkérdőjelezhetetlen. A huzallábperecek temetési rendeltetésének ötlete tehát elsősorban a huzalkarperecekkel szembeni ritkaságán, illetőleg szalagkarperecekkel együttes előfordulásán (62.) alapult, de a zempléni előkelőség (78.) igénytelen aranydrót-együttesével is alátámaszthatónak látszott, hiszen a férfi választékos fémdíszű viseletéhez aligha tartozhatott a kampós végeivel összeakasztott egyszerű aranyhuzal nyakperec, valamint a kar- és lábperec párosa, ráadásul a férfi szablyáját is az életében használhatatlan módon díszítették fel a temetés alkalmára.[50] A zempléni

[49] 5 lelőhelyen 7 sír (19., 22–23., 62., 69–70., 78.).

[50] A hüvelyben hagyott szablya markolatának előoldalát a markolatborítás nagyobb rögzítő szegecsén átpréselt, a kisebbre csak rányomott és kétoldalt kissé visszahajtott aranylemezzel, a hüvelye előoldalát a két függesztőfül pántjainak középen hátul kétoldalt szintén kissé visszahajtott aranylemezzel, a vége előtt pedig egy ráhúzott, 3 szegeccsel összefogott (?) szalagpánttal díszítették a temetés alkalmából (Fettich 1973. 60–65., 184–188. Abb. 28–32.). *„A szablya hevenyészett arany borítása nyilvánvalóvá teszi, hogy a szablya feldíszítése a sír számára készült."* (László 1976. 79.)

díszek példájára halotti készítménykészletnek lehet tekinteni egy sír két huzallábperec- és két huzalkarperec-garnitúráját (19.), egy olyan másikat, amelyben a négy huzaldíszen kívül többletként még egy aranyozott ezüst, szélesedő végén domború díszes „valódi" lemezkarperec is volt (22.), és egy harmadikat (69.), amelyből két huzallábperec és egy huzalkarperec került elő, valamint egy további temetkezés csavart két-két huzallábperec- és szalagkarperec-kettősének a temetésre gyártásukat kölcsönösen megerősítő párosát (62.), végezetül még egy sír magányos, csavart huzallábperecét (70.). Nem lehetetlen, hogy az említett többletkarpereces leány (22.) valójában kettős temetkezésbeli ugyancsak leány párjának (23.) is négyrészes halotti huzalkollekciója volt, ami mellett hasonló többletkarperecként még egy ötödik huzalkarperec jelentkezett (II. tábla 1–4.).

Az eltemetettek a tiszabezdédi (69.) és a zempléni (78.) férfi kivételével mind nők voltak, az ibrányi kettős sírban (22–23.) két 16-18 éves leány nyugodott, és a fölös karperec mindkettőnek a jobb alkarjára volt húzva. A mellékleteiket tekintve az utóbbi kettőt leszámítva két lovas, lószerszámos férfi és három nő volt közöttük: a zempléni férfi (78.) a honfoglalás kori leggazdagabb és legválasztékosabb módon elhantolt rangos személyek egyike volt. A másik férfinak (69.) is arany varkocskarikát és aranyozott ezüst csüngőpárt adtak. A három nő leletei azonban szemmel látható mellékletességi sorrendi különbségre utalnak (62., 19., 70.), de nyilvánvaló ellátottsági eltérés volt a két leány hagyatékában (22–23.) is. Az ő párosukra két további megjegyzés is kívánkozik: az egyik az, hogy a szegényesebb sírban (23.) egy valószínűleg a X. század első felében vert dirhem rombusz alakú, átlyukasztott kivágata szolgáltatott *terminus post quem* lehetőséget. A másik pedig az, hogy az összes eddig tárgyalt szállási vagy magányos sírból eredeztetett szalag- vagy huzalkar- és lábperectől eltérően, a XI. századi magyarhomorogi falusi temetőből való példány (49.) mellett, csak az ógyallai (56.) és ezek az ibrányi darabok származtak még X–XI. századi falusi temetőből, több-kevesebb valószínűséggel a X. század 2. feléből. A 7 sír huzallábpereceinek anyaga és alakja változatos volt: sima aranydrót összeakasztott kampós végű karikák (78.), háromrét hajtott és együtt csavart, hurkos-kampós végű bronz drótkarikák (62.), háromrét hajtott és együtt csavart, spirálissal kitöltött hurkokban végződő nyitott bronz drótkarika (70.), nyitott, hegyesedő végű ezüst huzalkarikák (19.), C és D alakban összehajtott nyitott huzalkarikák (69.), végül nyitott, hegyesedő végű bronz huzalkarikák (22–23.). Az anyag és a típus eltérései is a szertartásos mellékletadással szembeni, ötletszerű egyedi alkalmazás mellett szóltak, és mivel hasonló példányok valódi karperecként másutt közismertek voltak, az egyik típust, a vékony, kerek metszetű aranyhuzalból készült lábpereceket a temetésre készíthették (78.). A többit az elhunyt vagy a rokonság készletéből választhatták ki, így a hegyesedő végű téglalap (69.) vagy kerek metszetű bronz (22–23.), illetőleg négyzet metszetű ezüst (19.) huzalkarpereceket, háromrét hajtott bronzhuzalból csavart hurkos-kampós (62.), illetve spirálissal kitöltött hurkos (70.) záródású huzalkarpereceket.[51]

Az 5 lelőhelyen feltárt 7 huzallábpereces sír közül feltehetően X. századi szállási temetőben tárták fel 3 lelőhely 4 sírját (19., 62., 69–70.), egy további temetkezés ugyancsak X. századi magányos sír (78.) volt, végezetül egy X–XI. századi falusi temető X. századi részéből származott 2 sír (22–23.). A Kárpát-medence nagy tájegységei közül 3 lelőhelyen 5 sírt a Tiszántúlon (19., 22–23., 69–70.), 1-1 sírt a Duna–Tisza-közén (62.), illetőleg a Felvidéken (78.) tártak fel.

Lábperecként használt huzalkarperec

Az eddigiek lezárásaként még megemlítendő, hogy a karosi II. temető 53. sírjában (31.) nyugvó rozettás lószerszámos juvenis nő jobb bokája köré lábperecként funkcionáló nyitott,

[51] A karperectípusokról irodalommal utoljára: Langó 2000., Mesterházy 2018.

kiszélesedően lekerekített végű ezüst lemezkarperecet húztak, ami szintén az ötletszerű egyedi alkalmazás példája.

Hullámos huzal kar- és lábperecek[52]

Ebből a ritka díszből még csupán két példányt említett a leletkataszter (71., 74., Fehér–Éry–Kralovánszky 1962. 78. Nr. 1113.). Először Szabó János Győző foglalkozott vele, 2 új lelőhelyet (10., 66.) is megemlítve (Szabó 1963. 103., Szabó 1980. 64.). Ezt a listát magam 1 (9.), Révész László 3 (30., 45., 68.), majd Tóth Anikó még 1 lelőhellyel (75.) egészítette ki (Révész 1996. 91., 91: 333. jegyzet, Tóth 2014. 35.).

Ez a karperectípus úgy készült, hogy a puha, vékony ezüst-, ritkábban bronzhuzalt (66., 68.) lágyan egy kerek metszetű tárgy vagy akár a készítő ujja köré csavarták, majd a spirált onnan lehúzva laposra nyomogatták (Révész 2008. 77.). Révész felvetette, hogy *„a lemezből kivágott karpántokhoz* [szalagkarperecekhez] *hasonlóan házilag állíthatták elő ezeket is."* (Révész 1996. 91.) Már Szabó úgy találta, hogy a típus *„szerepeltetése valószínűleg csak a X. századi emlékanyaggal ritkábban foglalkozók számára tűnik szokatlannak, hiszen a Kárpát-medence legkülönbözőbb pontjain felszínre kerültek ilyen karperecek."* (Szabó 1980. 64.) Révész csatlakozott Szabó állításához, és a karperecek kísérőleleteinek bemutatását követően megjegyezte: *„a rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják, hogy előkerülésükkel az ún. rangos középréteg hagyatékában számolhatunk."* (Révész 1996. 91.) A következő áttekintést végző Langó Péter a X. század második negyedétől származtatta őket, és nem ékszer, hanem ruhadísz szerepük mellett foglalt állást, mégpedig úgy, hogy *„valószínűleg a ruha ujjához voltak varrva, hogy biztosítsák annak tartását"* (30.). Langó arra is rámutatott, hogy elsősorban nők, de férfiak és gyermekek is viselték őket (Langó 2000. 42.). Mindezen megállapításokra utoljára Tóth Anikó hivatkozott (Tóth 2014. 211.).

A 9 eltemetett egyén hiányosan ismert életkora elég változatos,[53] viszont a kísérő mellékleteik választéka annál inkább figyelemre méltó. A három rangos férfi egyike a karosi II. temetőt fenntartó közösség legjobban ellátott, lovas, lószerszámos, íjászfelszereléses, több vezéri méltóságjelvényt birtokló hajdani vezetője volt, dirhemei 905/906-os *terminus post quem*et adó jelzésével (30.), egy további előkelő férfi bolygatott sírjában (75.) egyebek között aranyozott ezüstveretes öv és szerelékes szablya, valamint Theophilosz & II. Mikhael & Konsztantinosz társcsászár (832?–839?) solidusa maradt meg. Lovas, lószerszámos, aranyozott ezüstveretes övű íjász volt az ugyancsak bolygatott sírban nyugvó harmadik férfi is (66.). A négy nő egyikének bolygatott temetkezésében (10.) a ruhadíszei mellett egy aranyozott és ónozott réz hajfonatkorong-pár is előkerült, két újabb lovas, lószerszámos nő jobban (74.), illetőleg szűkösebben (71.) volt felékszerezve, de a lovával és lószerszámával együtt eltemetett gyermek (45.) és az ólomlunulája és bronz ékszeregyüttese alapján még a kisgyermek (68.) is megkülönböztetett figyelmet kapott. Hét sír karperecpárjának anyaga ezüst, két temetkezésé bronz, utóbbiak sajátossága, hogy az egyikben három (66.), viszont a másikban (68.) két apró, kisgyermekhez illő méretű példány volt, egy hullámos és párjaként egy két huzalból csavart és csupán visszagörbített végű huzalkarperec. Egy, esetleg két eltemetettnek lábperece is volt: az egyiknek (10.) a karperecpárjához illő hullámos, a másiknál (75.) aranylemezből kivágott szalag. Három karperecpár nagyjából hasonló helyzetben maradt meg a két alkaron (66., 71., 74.?), ugyancsak három (10., 30., 68.) kissé eltérő módon, végezetül szintén háromról nem maradt értékelhető adat (9., 45., 75.). Mindez nem zárná ki annak a lehetőségét, hogy hajdan

[52] 8 lelőhelyen 9 sír (9., 10., 30., 45., 66., 68., 71., 74., 75.).

[53] 4 nő (9., 10.: 22-23 éves, 71., 74.), 3 férfi (30.: mat., 66., 75.: ad.), 1 gyermek (45.: 5-12 éves), 1 kisgyermek (68.).

valamilyen egységes kívánalomnak megfelelően húzták őket a halottak alkarjára, de ellentmondó részletek is adódtak. A legfontosabb a választékosan gazdag mellékletű karosi „vezér" esete (30.), akinek az alkarján, illetőleg a csuklóján csak körbehajlították nagy ráhagyással az egyik, csaknem kisimult, mintegy 6×4 cm-es belvilágú hullámos ezüstdrótot, míg a zárt, hosszasan összecsavart végű másik példány talán már a felhúzás közben kettétörött.[54] A szeredi íjász esetének (66.) pedig az volt az egyedi sajátossága, hogy az alkarjaira húzott hullámos huzalkarperecpáron felül a jobb felkarja köré is tekertek egy harmadikat. Ezek a hevenyészett eljárások, a drótoknak az eltemetettek leletegyütteséhez viszonyított igénytelensége, egy sírnak pedig a három hullámos huzalperecből álló „készlete" együttes érv lehet e dísztípus szintén temetési készítmény mivolta mellett.

A 8 lelőhelyen feltárt 9 hullámos huzalkapereces sír közül 7 lelőhely 8 temetkezése szállási temetőből való volt (9., 10., 30., 45., 66., 71., 74., 75.), az egyetlen kivétel (68.) X. századi falusi temetőben látott napvilágot. A Kárpát-medence nagy tájegységei közül 5 lelőhely 6 sírját a Tiszántúlon (9., 45., 68., 71., 74., 75.), 2 lelőhely 2 sírját Észak-Magyarországon (10., 30.), 1 lelőhely 1 sírját pedig a Felvidéken (66.) tárták fel.

*

A fentiekben kísérletet tettem az elhunytak ruházatának feltételezetten a temetésre készített díszei: szalagkarperecek, szalaglábperecek, sima és hullámos huzalkarperecek, huzallábperecek, valamint hullámos huzal kar- és lábperecek bemutatására. Ezeket a díszeket nemtől és életkortól függetlenül, de csak szórványosan alkalmazták a Kárpát-medence X. századi sírjaiban, és nem lehetetlen, hogy további nem ötvösmívű ornamentika nélküli lemezdíszek – halottas szem- és szájlemezek, szemfedőlemezkék, ruhadíszlemezkék, lószerszámdísz-, nyeregtakaró-lemezkék – is bővítették e tárgyaknak a sorát. Utóbbiak ilyen célú vizsgálatára azonban önálló adatgyűjtést nem végeztem.

Az általam 46 lelőhelyről összegyűjtött 78 sírlelet azonban a véletlenszerűsége és a talán önkényes csoportosítása ellenére is hordozott néhány olyan közös sajátosságot, amely a típusok szerinti tárgyalás alatt elhomályosult. Ezért kellett összegezve utalnom a lelőhelyek – és következésképpen a sírok – temetőtípusok szerinti feltűnő csoportosulására, hiszen 35 lelőhely 65 sírja több-kevesebb valószínűséggel X. századi szállási temetőbeliként volt értékelhető (1., 2–3., 5., 6., 7., 8., 9., 10–12., 14–17., 18., 19., 20–21., 24–32., 33–37., 38–40.,[40] 41–42., 45., 46–47., 48., 50., 51–52., 53., 57., 58., 59–61., 62., 63., 65., 66., 67., 69–70., 71–74., 75., 76., 77.). Kivételnek csupán az alábbi 11 lelőhely 13 temetkezése tekinthető: 5 lelőhely X. századi 5 magányos sírja (4., 13., 55., 64., 78.), továbbá 2 ugyancsak X. századi falusi temető 2 temetkezése (54., 68.), valamint 3 X–XI. századi falusi temető X. századi részéből származó 5 sír (22–23., 43–44., 56.) tekinthető, mindőjüknél későbbi, tehát párhuzam nélküli ritkaságnak pedig a magyarhomorogi XI. századi falusi temető I. István kori részében feltárt sír (49.) számított. Mindebből az is meglátszott, hogy a szokás általam vélt válfajait főként a X. században gyakorolták, a fenti részletezésekből pedig kitűnt, hogy e díszeket általában a jó vagy éppen kitűnő ellátottságú elhunytak mellékleteül adták. Nem csupán a földbe ásásának kora, hanem a szalagdíszeinek különlegessége következtében

[54] Langó Péter úgy látta, hogy a szóban forgó *„karosi »karperecek« már kialakításukban is gyengébbek, mint az e típusba tartozó darabok, az egyik inkább egy sodrott karperec maradványára emlékeztet, míg a másik egy sima ezüstdrótnak tűnik, melyet a ruhán többször körbetekertek. A két ezüstdrót tehát semmiképp nem köthető a szabályosan hullámosra hajlított darabokhoz. Ezeknél a tárgyaknál is valószínű, hogy nem karperecként, hanem a ruha díszítésére használták őket, amint arra gyenge minőségük következtetni enged. Valószínűleg a ruha ujjához voltak varrva, hogy biztosítsák annak tartását."* (Langó 2000. 42.)

tekinthető egyedülállónak a bolygatott magyarhomorogi 103. sír (49.) készlete, amelyből a díszítése miatt jelenleg páratlan egy-egy aranyozott ezüst palmettamintás szalagkarperec és szalaglábperec, valamint egy díszítetlen szalaglábperec maradt meg. Jellegzetesnek bizonyult a lelőhelyek elhelyezkedése is: 18 lelőhely 29 sírral a Tiszántúlon (6., 9., 14–17., 19., 22–23., 43–44., 45., 48., 49., 55., 57., 59–61., 65., 68., 69–70., 71–74., 75., 76.), 9 lelőhely 25 sírral Észak-Magyarországon (1., 10–12., 18., 24–32., 33–37., 38–40., 54., 58., 67.), 7 lelőhely 10 sírral a Duna–Tisza-közén (2–3., 4., 20–21., 46–47., 50., 62., 63.), 8 lelőhely 9 sírral a Felvidéken (5., 7., 51–52., 53., 56., 66., 77., 78.), 3 lelőhely 3 sírral a Dunántúlon (8., 13., 64.), végezetül 1 lelőhely 2 sírral Erdélyben (41–42.). A lelőhelyek elhelyezkedése vitathatatlanul a szállási temetők elhelyezkedésével kapcsolatos, a sírok kísérőleleteinek gazdagsága és választéka pedig e temetőtípusok alapvető sajátossága.[55] Lehetséges, hogy ez a mellékletadási jelenség is beletartozik azon különbözőségek sorába, amelyek a X. századi szállási és falusi, valamint a X–XII., továbbá XI–XII. századi falusi temetőkben megfigyelhetők,[56] de további elemzésre már nem vállalkozhattam.

Lelőhely- és leletlista[57]

1. ALDEBRŐ–MOCSÁROS (Heves megye), 20. sír: lószerszámos maturus nő bolygatott sírjának mellékletei: 2 ae. hajfonatkorong, 2 préselt e. rozetta, 2 ae. csüngős ingnyakveret, juhcsont, Provence-i Hugó (926–931) velencei denára,[58] valamint *2 ezüst szalaglábperec.* Az *„egyik a jobb sípcsont bokarészét, másik a bal sípcsontot a bokarészétől 15 cm-re fogta át. Vékony ezüstszalagból készültek, nyitott végeik visszapödörve. Felületük díszítetlen, széleik egyenetlenek. Az egyik két darabban van. Az ép lábperec átm.: 7,5×7 cm, és a másik hasonló méretű lehetett eredetileg. A szalag sz.: 0,5–0,7 cm, v.: 0,05 cm."* (Révész 2008. 28. 8. tábla 9 [ép]–10 [egyenesen, illetve hegyesen levágott végekkel].)

2–3. ALGYŐ–258. KÚTKÖRZET (Csongrád megye), 52. sír (2.): gyermek/infans II. íjász lovas, lószerszámos sírjának részlegesen ismert mellékletei: *ezüstlemezkékkel díszített kantár, nyeregtakaró,* csiholó, asztragaloszcsontocskák, *mindkét (?) csuklóján aranyozott ezüstpánt,* a végükön átlyukasztva (Kürti 1980. 327., 337., 341., 342., Kürti 1998. 23., 5. jegyzet, 24., 7., 9. jegyzet, Kürti 2001. 21., 9. 4. kép).

92. sír (3.): gyékénybe csavart lovas íjász részlegesen ismert mellékletei: e. lemezes szemfedő, e. lemezkékkel díszített kantár és nyeregtakaró, 2 a. varkocskarika, ae. veretes öv, *mindkét (?) csuklóján és a lábszárain aranyozott ezüstpánt,* a végükön átlyukasztva (Kürti 1980. 325., 327., 336., 339., 341., 342.).[59]

[55] *„Az általam szállásinak nevezett temetők temetkezéseiben mutatkoztak és őrződtek meg a honfoglaló magyarok jellegzetes temetkezési szokásai, maradtak meg a legváltozatosabb együttesben megjelenő, legértékesebb anyagokból készült, legnagyobb darabszámban mellékelt, és idegen érmékkel a lehetőségek szerint legjobban (elsősorban a terminus post quem alapján) keltezhető tárgyai."* (Kovács 2013. 544–545.) A X–XII. századi temetők tipológiai rendszerezésének kísérlete: Kovács 2013. Az értékelés rövid összefoglalása: Révész 2017. 172: 5. jegyzet.

[56] Itt csupán a kerámiamellékletek hiányára, illetőleg eltérő korú meglétére utalnék: Kovács 2015. 210., 209. 810. jegyzet; vö. még, hogy például a magyarhomorogi 17 síros X. századi szállási és 523 síros XI–XII. századi falusi temetőben egyaránt nem volt edény.

[57] A sírleírásokban nem törekedtem az összes melléklet tételes megnevezésére, ezért pl. az „íjász" a felszerelés egészét (íj, nyugalmi íjtegez, nyilak, nyíltegez) vagy részét jelentheti, a „lószerszám" a kengyelpár, zabla, hevedercsat együttesét vagy részét. Az anyagneveket rövidítettem: a.: arany, abr.: aranyozott bronz, ae.: aranyozott ezüst, aór.: aranyozott és ónozott vörösréz, br.: bronz, e.: ezüst, el.: elektron, óbr.: ónozott bronz, ü.: üveg.

[58] Az érmék helyesbített meghatározása: Coupland–Gianazza 2015. 315. I. 1–2.

[59] Később azt írta, hogy a *„halotti ruháját karján/lábán ezüst pántokkal fogták össze"* (Kürti 2001. 21., 40. 29. kép.).

4. BALOTASZÁLLÁS–FELSŐBALOTA, PAP-TANYA (Bács-Kiskun megye): többször bolygatott, talán a X. századi leggazdagabb mellékletű lovas, ae. rozettás lószerszámveretes (11 db), lószerszámos nő megmaradt leletei: 16 préselt a. kerek ruhadísz (3 méretben: 12 + 2 + 2 db), e. kapocs, *3 aranyszalag-töredék,* amelynél a találók szerint több volt, de elkallódott (Révész 2001. 24.).

5. BÁTORKESZI–PAPAJTÓ (Esztergom vm.; Bátorove Kosihy, okr. Komárno, Nitransky kraj, Szlovákia), 5. sír: lovas, lószerszámos íjász mellékletei: ae. ruhadíszkorong, 2 e. hajkarika, 3 ü. gyöngy, lószerszámán 8 itáliai denár, a legkésőbbi: Hugó & Lotár (947–950) paviai verete, végezetül a sírrajz szerint a jobb könyök, illetőleg a bal csukló közelében 1-1 nyitott, vékony, egyenetlenül levágott végű *ezüst szalagkarperec,* átm. 7,2 és 6,7 cm.[60]

6. BEREKBÖSZÖRMÉNY–PÁL DOMBJA (Hajdú-Bihar megye) 3. sír: közöletlen leletanyagában Mesterházy Károly szerint szalagkarperec is volt (Mesterházy 1968., Mesterházy 1975. 223: Nr. 5., Mesterházy 2018. 200., 202.).

7. BODROGSZERDAHELY–BÁLVÁNYHEGY (Zemplén vm.; Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov, Košický kraj, Szlovákia), 1/1937. sír: felnőtt nő feldúlt lovas, lószerszámos sírjának mellékletei: ae. csüngős veret, cserépfazék 2 bütyökfüllel, továbbá a medencetájon és az alkarcsontjainál 40–98 cm mélység között 13 durván kivágott 4–8 mm széles, összegyűrt *ezüstszalag*ot találtak, a hosszméreteket nem adták meg, de kéz- és lábperecszalagoknak bizonyára megfeleltek (Nevizánsky–Košta 2009. 306–307., 332. Tab. II: 1., 3–9. A 3. számú példány kb. 15,5 cm hosszúságú volt).

8. CSORNA–SÜLYHEGY (Győr-Moson-Sopron megye) 1. sír: bolygatott ae. rozettás lószerszámos női lovas sír megmaradt mellékletei: csizmái 52 félgömbfejű és 3 virágfejű e. szegecse, csepp alakú e. fülbevaló, almandinköves e. fejesgyűrű, körte alakú kengyelpár, oldalpálcás zabla, hevedercsat, 3 vas láncszem, kés, valamint *„a jobb kar alsó végén 2 cm széles, sima és vékonyka lemez volt hitvány ezüstből, melynek két* [átlyukasztott?] *végét fonal köti össze. A fonal ma is megvan… A bal alsó karon valamivel keskenyebb karkötő volt szintén igen vékonyka ezüstből több darabra törve."* (Bella 1895. 253–254., 255: I. tábla 1., 3.) Ez a két töredék nem feltétlenül tartozott a tárgyalt szalagkarperecek közé, nemcsak a páratlan szélessége miatt, hanem azért sem, mert a jobb oldali példány közepén a kettétöröttnek sejthető szalagot egy téglalap alakú lemezke rászegecselésével erősítették össze.

9. DESZK–ÚJMAJOR, AMBRUS-HALOM (Csongrád megye), 10. sír: talán nő temetkezésében br. fülesgomb, 4 br. füles félgomb, e. gömbdíszes függő, vaskampó, Kopasz Károly frank király (840–875) denárja, valamint *2 hullámos e. drótkarperec.*[61]

10–12. DORMÁND–HANYIPUSZTA (Heves megye), 1. sír (10.): 22-30 éves nő bolygatott sírjának mellékletei: 8 ae. téglalap alakú ingnyakveret, 2 e. rozetta, 3 br. fülesgomb, 2 aór. hajfonatkorong, tűtartó, kisemlős-csigolya, valamint „*vékony rosszezüst drótból hullámosan-spirálisan hajlított karperecek voltak a két karon. Az egyik a jobb könyöktől 6 cm-re fogta körbe az alkar csontjait (a teteje a sírfenéktől 13 cm-re esett), a másik a bal csuklócsontoktól 13 cm-re fogta át a bal alkart. Mindkettő töredékesen került elő. A karperecekhez hasonló, hullámosra hajlított lábperec volt a bal combcsont fejétől 8 cm-re a térd felé, a combcsont belső felére rézsútosan rádőlve, de a csontot nem fogta át. Talán másodlagos helyzetben találták. Jelenleg két nagyobb és egy kisebb*

[60] *„Zwei offene Armbänder aus dünnen Silberblech mit ungleich ausgeschnittenen Enden."* (Točík 1968. 60., 59. Abb. 24: 5., Taf. LII: 3–4., Kovács 1989. 17–18. Nr. VII., Kovács 2011. 140. IT-8.) A sírrajz szerint az egyik szalagkarperec a jobb alkar körül a könyök közelében, a másik a bal alkar csukló közeli vége körül feküdt. Az érmék helyesbített meghatározása: Coupland–Gianazza 2015. 315. VII. 19–26.

[61] A mellékletadatokat Kürti Béla szívességéből kaptam meg (Kovács 1989. 25. Nr. XXVIII., Langó 2000. 41., 35. jegyzet).

töredék van meg az ékszerekből. Vékony rosszezüst huzalból hajlították őket hullámosra, spirálisan megcsavarva és széthúzva. A töredékek átm.: 6,5 cm, 4,7 cm, 3,4 cm, a huzal v.: 0,1 cm." (Révész 2008. 76–77., 22. t.)[62]

6. sír (11.): 55-60 éves nő lovas, lószerszámos sírjának mellékletei: 3 ae. ellipszis alakú ingnyakveret, br. fülbevaló, br. korbácsnyéltartozék (Révész 2008. 81., 25. t., Bende–Lőrinczy–Türk 2010. 245., 247–248., 246. Tabl. I: 1–2., 253. risz. 4: 4–5.), cserépfazék, juhcsontok, ruhadísz e. lemezke a bal kulcscsontnál, valamint *„karéjos csavarással rosszezüst vagy bronzszalagból (a leírás szerint 0,5 cm széles) hajlított karperec töredéke került elő a jobb kéz kisujjához helyezve. Egy másik kis töredék a bal csukló és a medencelapát között volt. A tárgy elveszett."* (Révész 2008. 81., 415., 25. t.)[63]

15. sír (12.): lovas, lószerszámos adultus íjász bolygatott sírjának mellékletei: 8 br. fülesgomb, br. hajkarika, kés (?), juhcsont, br./e. díszszalag, köpűs véggel a bal csecsnyúlványnál, valamint *„nagyon keskeny ezüst lemezszalagból kivágott karperec fogta át a bal alkar középtájékán a csontokat igen töredékes állapotban. A rosszezüst pánt zöldre festette az érintkező csontrészt. A leletanyagban több vékony ezüst pánttöredék található, ... nehéz az azonosításuk, ... azonban valószínűnek látszik, hogy inkább a 15. sír kar- és lábpereceihez tartoznak a töredékek. Az egyik nagyobb darab keskenyebb, egyik letört vége kiszélesedik. Keskeny lemezből kivágott szalagos lábperec fogta át töredékes állapotban a bal sípcsont közepét. Töredékei valószínűleg* [az előbb említett] *pántdarabok között vannak."* (Révész 2008. 84., 415.)

13. DUNAÚJVÁROS–RADIÁTORGYÁR (Fejér megye): 8-10 éves kislány magányos, lovas sírjának mellékletei: gyöngysor, abr. karoling szíjfüggesztő-csüngő, e. csüngőpár, cserépbögre, zabla, valamint 4 abr. lemezke kettéhajtva, 1 a. lemezke, végezetül a jobb alkar közepe körül *„kardíszítő lemez; rendkívül vékony bronzból. Előlapját hajdan meglehetősen vastag tűzaranyozás borította, a* [fenti] *bronzlemezekkel megegyező aranyozás erősen sérült. A lemez közepére felvarrásra szolgáló lyukat ütöttek, párja a töredékes részen lehetett. Sz: 1,6 cm, teljes H (a töredékekkel együtt): 12 cm."* (Bóna 1971. 170., 171. 1. kép 10.)

14–17. GÁDOROS–BOCSKAI UTCA 44. (Békés megye), 1. sír (14.): lovas, lószerszámos íjász bolygatott sírjának mellékletei: e. veretes öv, e. hajkarika, br. keresztvasú szablya, sarló (?), kova, kés, valamint 2 a. lemezke (az egyik átlyukasztva), végezetül mindkét lábán *„a bokánál vékony ezüstlemezből kivágott szalagok, lábperecek... Vékonyak és törékenyek."* A közölt képen úgy látszik, hogy teljes kerületükben maradtak meg (Fettich 1937. I: 102., II: XCI. tábla 35–36.).

2. sír (15.): lovas, lószerszámos, e. kantárveretes és ae. rozettás lószerszámveretes fiatal nő mellékletei: br. fülesgomb, e. lábbeliveretek, a. gömbsorcsüngős függő, gyöngysor, e. fejes gyűrű, továbbá spirális a. drót, valamint *„a karokon egy-egy ezüst karperec, vékony bádogból kivágva... Gyenge készítmény."* A közölt képen részben összeállított állapotban (Fettich 1937. I: 103., II: XCI. tábla 75–76.).

3. sír (16.): fiatal lovas íjász mellékletei: líra alakú csat, kerek br. csat, fokosbalta, csiholó, 2 kova, továbbá a mell alsó részén, közel a medencéhez, a medencén, mellette és alatta e. lemezek. A medence közepetáján, közel egymáshoz, három kis a. lemez, végezetül *„a jobb alsó karszár közepe táján és a balcsuklón egy-egy ezüstbádogból kivágott karperec, amely nagyon rossz állapotban maradt meg."* (Fettich 1937. I: 103., II: XCI. tábla 111.)

---

[62] Révész felvetette, *„nem zárható ki, hogy ez* [a lábperec] *is a karperecek töredéke, csak, mint azt az ásató* [Szabó János Győző] *is megjegyzi, másodlagos helyzetben!"*. Egyébként korábban több töredékük volt: Révész 2008. 77: 88–89. jegyzet. Szabó bronzdrótból hajlítottnak írta le őket: Szabó 1963. 103.

[63] Az egyik szalagkarperec 4, a másik 2 töredékben.

4. sír (17.): lovas, lószerszámos, ae. levél alakú csüngős és e. lemezkés kantárdíszes leány mellékletei: e. fülesgombok, ae. veret, 3 ae. rozetta, e. lábbeliveretek, gyöngyök, filigránós a. fülbevaló, 2 e. lemezgyűrű, továbbá 2 összehajtott, papírvékony *e. szalagocska,* a feje és a nyaka körül kis *e. lemeztöredékek,* végezetül alsó lábszárainak *„közepe táján egy-egy ezüstbádogból kivágott lábperec, töredékes állapotban”.* A közölt képen látszik, hogy teljes kerületükben összeállíthatók voltak (Fettich 1937. I: 103., II: XCI. tábla 139–140.).

*17. GESZTERÉD–KECSKELÁTÓ-DŰLŐ (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye): az 1927-ben előkerült kiemelkedő gazdagságú idősebb férfi lovas sírjának megfigyeletlenül begyűjtött leletei között 8 töredékes aranylemezke mellett egy 22,5×0,5×0,01 (Kiss 1938. 16.) vagy 25,0×0,8 cm nagyságú aranyszalag (Révész 1996a. 77.) is volt, a kiszélesedő egyik végén átlyukasztva. Utóbbi a mérete alapján akár szalagkar- vagy szalaglábperec is lehetett, de a lelőhelylistába – talán elhamarkodottan (vö. 4., 64.) – nem vettem fel.

18. GYÖNGYÖSPATA–KECSKEKŐ (Heves megye), 6. sír: felnőtt íjász bolygatott sírjában *„a jobb kéz környékén ezüstlemez (karpánt) töredékei kerültek elő. A nagyon vékony lemez apró darabokra törött. Az egyik töredéken átlyukasztás látható.”* (Révész 2008. 185., 415., 48. tábla 10., 12.)

19. HAJDÚBÖSZÖRMÉNY–BODASZŐLŐ, BÜDÖSKÚT (Hajdú-Bihar megye), 9. sír: lovas, lószerszámos nő mellékletei: 8 ae. csüngős ingnyakdísz, ae. veret, br. fülesgomb, 3 ae. övveret, közöttük fogazott szélű e. lemezke, kés, valamint a jobb karról hiányos, a balról ép, hegyesedő végű, négyzet metszetű *ezüst huzalkarperec.* Átm. 5,8 cm. A jobb és a bal bokáról ugyanilyen *lábperec* került elő. Átm. 5,9, illetve 6,2 cm. Az ásató szerint a karperecek a ruha ujját, a lábperecek a bő szárú nadrág redőit foghatták össze (M. Nepper 2002. I: 50., 52: 30. kép, II: 23: 17. t. 2–5.).

20–21. HARTA–FREIFELT (Bács-Kiskun megye), 1. sír (20.): 40-50 éves nő bolygatott lovas, lószerszámos sírjának mellékletei: 4 br. fülesgomb, 27 e. rombusz alakú veret, e. rozetta, 2 e. fülbevaló, e. gömb, a sírföldben *2 e. lemeztöredék,* továbbá *5 e. lemezpánttöredék* a sír különböző helyein: *„ezüst lemezpánt töredéke, az elmozdult jobb alkarnál,… a sír északi sarkában a pata felett egy bolygatott, rossz megtartású ezüst lemezpánt került elő, a lemezt meghajlították,… a sír keleti falában egy vékony, rossz megtartású lemezpánt töredéke került elő. A pánt hasonlóan az előző darabhoz, bolygatott volt, … Ezüst lemezpánt töredéke. Vékony, rossz megtartású ezüstlemez. A sír délkeleti sarkában került elő ez a töredék. Megtartása hasonlóan az előző darabokhoz, rossz… A keresztcsont mellett egy bolygatott, rossz megtartású ezüstlemez állt az élén. A töredékes ezüstlemez nem volt eredeti helyzetben a sírban. A lemez egyik végét átlyukasztották,… Aranyozott ezüst pántlemez töredéke”* a rombusz alakú veretek sorában, végezetül e. lemezpánt töredéke és e. szalag eredeti helyen: *„Ezüst lemezpánt töredéke. A jobb bokacsont felett 12 cm-rel egy ezüst lemezpánt töredéke került elő. A rossz megtartású töredéket csak két darabban sikerült kiemelni a sírból. Ezüst pántszalag. A jobb bokacsont felett a lábszáron, a tibiát és a fibulát átfogva, egy rossz megtartású ezüst pánt futott körbe. A pántszalag több helyen eltört, de jól megfigyelhető volt, ahogy az alsó lábszáron körülölelte a két csontot. A lemezpánt alatt, s a fibulán szerves maradványokat sikerült megfigyelnünk, amiket külön csomagolva eltettünk.”*[64]

22. sír (21.): 20 év körüli leány mellékletei: fejfedőjének 2 verete, e. csüngős veretek és egyező csüngő nélküliek kettős sorozata, e. préselt kaftándísz rozetták, kőbetétes gyűrű, br. pentagrammás gyűrű, végezetül *„a fiatal nő* [két] *csuklója körül ezüstlemezeket találtak. A vékony s igencsak gyenge ezüstpántok azonban nem a kar ékszerei voltak (a viseléssel járó megpróbáltatásokat*

[64] Langó Péter ásatási naplója alapján, amelyet szíves segítségével ismerhettem meg. Vö. Kustár–Langó 2003. 16–17. Az adatra Türk–Lőrinczy 2015. 70., 103. jegyzete alapján figyeltem fel, ők Kustár–Langó 2003. 15., 1. képét idézték.

el sem viselték volna), hanem a kaftán két kézelőjét díszítették." (Langó 2014. 98–99., vö. Kustár–Langó 2003. 31–34.)

22–23. IBRÁNY–ESBÓ-HALOM (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), 197. sír: koporsós kettős sírban eltemetett két 16-18 éves nő:

197a. sír (22.) mellékletei: 4 br. fülesgomb, e. hajkarika, háromrét hajtottan csavart br. huzalnyakperec, gyöngysor, rókafog amulett, ólomkereszt, ae. kaftánveretcsüngő, 4 ae. szív alakú csüngő, br. csörgő, valamint *„lemezes ezüst karperec szilvamag alakúra domborított aranyozott véggel a jobb alkaron. A végein egy-egy lyukkal ütötték át, melyek az összekötéstől megkoptak. Á: 6,8 cm, s: 20,51 g. Br. huzalkarperec a jobb alkaron a lemezkarperec mellett. Á: 6,8 cm, s: 20,91 g. Rajta textilmaradványok. Két br. huzalkarperec a bal alkaron. Á: 7,5 cm, ill. 8 cm, s: 20,91 g, ill. 21,71 g. Hegyesedő végű, nyitott br. bokaperec a jobb lábszáron. Á: 6,7 cm, s: 12,5 g. Hegyesedő végű nyitott br. bokaperec a bal lábszáron. Á: 7,7 cm, s: 17,66 g."* (Istvánovits 2003. 97–99., 595. 93. tábla 18–19., 22–23., 598. 96. tábla 20–21.) (II. tábla 1–2.)

197b. sír (23.) mellékletei: br. veret, br. hajkarika, 7 br. gyűrű, valószínűleg a X. század első felében vert dirhem rombusz alakú, átlyukasztott kivágata, valamint a jobb alkaron 2 hegyesedő végű *br. huzalkarperec,* átm. 7,0, illetve 7,1 cm, a bal alkar helyén vastagabb *br. huzalkarperec,* átm. 7,1 cm, a jobb lábszáron hegyesedő végű *br. huzalbokaperec,* átm. 8,7 cm, a bal lábszáron ugyanolyan *br. huzalbokaperec,* átm. 7,9 cm. Mindkét bokaperec végeit le és fel hajlították (Istvánovits 2003. 99–101., 599. 97. tábla 4–6., 14–15.) (II. tábla 3–4.).

24–32. KAROS–EPERJESSZÖG II. TEMETŐ (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), 3. sír (24.): infans II. leányka lovas sírjának mellékletei: 2 e. hajkarika, gyöngysor, cserépfazék, kis cserépedényke, csikózabla, sertéscaninus és házityúk törzsrésze, továbbá a koponya bal oldalánál *e. lemez* töredéke, a bal térd mellett 1 db összesodrott és 1 db szív alakú, 4 lyukkal ellátott *e. lemez,* valamint *„a bal könyökénél ezüstlemezből kivágott, ötszög végződésű pántkarperec"* (Révész 1996. 16., 231. 9. tábla 6.).

11. sír (25.): senium korú íjász lovas, lószerszámos, 2 br. lemezzel díszített nyerges sírjának mellékletei: 2 br. hajkarika, ékkőbetétes a. gyűrű, e. veretes bőrtarsoly, ae. lemez markolatvégű és ujjelosztó veretes szablya, e. lemezes, br. függesztőfüles, e. végborító-lemezes hüvelyben, fokos szekerce, csiholó, kova, kés, juhhumerus, továbbá *„a ruhára varrt átlukasztott ezüstlemezkék az állkapocs alól (spirálszerűen összecsavarva), a jobb alkar, a jobb combnyak és a jobb térd mellől,"* valamint *„a jobb és a bal alkaron egy-egy ezüstlemezből kivágott, végein átfúrt karpánt, egyik két darabból összeszegecselve"* (Révész 1996. 17–18., 239. 17. tábla 6., 8.).[65]

16. sír (26.): maturus-senium íjász lovas, lószerszámos, 8 br. szegecses nyerges sírjának mellékletei: 4 br. övveret, nyugalmi íjtegez, fokos alabárd, továbbá *„a jobb combcsontja alatt és mellett, valamint a jobb lábszár alatt téglalap alakú, átfúratlan ezüstlemezek és egy visszahajlított végű lemezes bronz bújtató feküdt… A tegezszáj oldalánál találtunk… egy hajlított szabálytalan téglalap alakú, az előzőekhez hasonló, 6,8 cm hosszú ezüstlemezt. Nem kizárt, hogy valamiképpen a tegezhez, vagy annak függesztőszíjához tartozott."* (Révész 1996. 19., 250. 28. tábla 5–8.)

29. sír (27.): adultus íjász lovas, lószerszámos sírjának mellékletei: ae. veretes öv, tarsolylemez veretes szíjazatával, 2 e. hajkarika, ü. gyöngy, 26 ae. kantárveret, kés, végezetül *„a jobb felkar-, a jobb és a bal alkarcsonton ezüstlemezből kivágott, egyik végükön átlyukasztott pántkarperecek"* (Révész 1996. 21., 261. 39. tábla 4–6.).[66]

---

[65] A sírrajz szerint a jobb alkar csuklói vége közelében, a bolygatott bal alkarról lecsúszva egészen a combcsontfő külső oldala mellé.

[66] A sírrajz szerint egy fél szalag a jobb felkarcsont alatt, a másik fele két darabban (?) a jobb alkarcsontokon, illetőleg a belső oldaluk mellett, közelebb a csuklóhoz, a bolygatott egyik bal alkarcsont közepe mellett.

41. sír (28.): maturus íjász lovas, lószerszámos (trapéz alakú kengyelpárral) sírjának mellékletei: br. veretes tarsoly, 2 ae. hajkarika, szablya vas függesztőfüles és -koptatós hüvelyben, kés, kova, juh bordái és humerusa, csonttárgy (?), valamint *„a bal felkar és a bal térd mellett töredékes apró ezüstlemezkéket találtunk, s mindkét alkarcsont közepe táján ezüstlemezből származó 3 cm széles oxidnyomok voltak”* (Révész 1996. 23., 277. 55. tábla 3.).

47. sír (29.): 40 év körüli nő lovas, lószerszámos sírjának mellékletei: 12 ae. rombusz alakú ingnyakdísz, 2 br. fülesgomb, 11 ae. ruhadísz korong, e. hajkarika, e. gömbsorcsüngős br. függő, 2 ae. hajfonatkorong és veretei, kőbetétes a. gyűrű, 10 br. kantárveret, bőrlyukasztó ár, juhhumerus, továbbá *„a koponya alatt, valamint a jobb felkarcsont mellett szabálytalan formájú átfúratlan, töredékes aranylemezkék,”* végezetül *„mindkét alkaron, közvetlenül a könyök alatt ezüstlemezből kivágott, szabálytalan szélű ezüst karpánt feküdt”.* (Révész 1996. 24–25., 284. 62. tábla 2–3.).

52. sír (30.): vezéri rangú maturus íjász lovas, lószerszámos, veretdíszes szíjazatú (68 ae., e., br. kantárveret, 11 ae. levél alakú szügyelődísz, e. lemezdíszes nyereg) sírjának mellékletei: méltóságjelvények (ae. veretes öv, e. tarsolylemez ae. szíjveretekkel, ae. veretes készenléti íjtartó tegez, ae. szerelékű szablya a hüvelyében), a. hajkarika, ü. betétes a. gyűrű, kova, kés, Gyermek Lajos keleti frank király (900–911) 12 mainzi denárja, Iszmáil ibn Ahmad számánida emír (892–907) 1-1 balhi és sási 904/905-ben vert dirheme, valamint *„mindkét alkarcsontot hullámosra hajlított ezüst huzalkarperec fogta körül”.* A karperecek hullámos huzalja jobbára kisimult, miközben az egyiket hosszan egymásra hajtott végekkel tekerték az alkar köré, a másiknak pedig hosszasan összecsavarták a két végét; utóbbi két darabra törött, (Révész 1996. 26., 301–313. 78–90. tábla, 301. 78. tábla 3–4. [a törött, illetve ép huzalkarperec], Kovács 2011. 176. MU-11/NÉ 2.).

53. sír (31.): lószerszámos juvenis nő mellékletei: 5 br. fülesgomb, e. veretes lábbeli, 24 br., óbr. rozettás lószerszámveret, és 11 levél alakú veret, bőrlyukasztó ár, sertéscsont, *„a szegycsont alsó végénél, a gerincoszlop kétoldalán egy-egy szabálytalan alakú ezüstlemez”,* valamint *„a jobb boka körül lábperecként funkcionáló kiszélesedő, lekerekített végű ezüst pántkarperec”* volt (Révész 1996. 28., 89., 314. 91. tábla 8.).

54. sír (32.): szétszántott lovas női sírból megmaradt br. veret, és *„vastag ezüstlemezből kivágott pántkarperec”* (Révész 1996. 29., 316. 93. tábla 3.).

33–37. KAROS–EPERJESSZÖG III. TEMETŐ (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), 3. sír (33.): senium férfi bolygatott lovas, lószerszámos sírjának mellékletei: fokosbalta, kés, juh- és szarvasmarhacsont, *„a jobb kulcscsont mellett derékszögben behajlított, négyzet alakú, két lukkal átfúrt ezüstlemezke,”* valamint *„a jobb medencelapát mellett ezüstlemezből kivágott pántkarperec töredékei”* (Révész 1996. 34., 335. 113. tábla 9.).

5. sír (34.): maturus nő bolygatott sírjából megmaradt br. fülesgomb, ae. hajfonatkorongok töredékei, valamint *„ezüst lemezből kivágott pántkarperec töredéke”* és *„pödrött végű bronz pántkarperec két töredéke”* (Révész 1996. 34., 337. 114. tábla 7–8.).

6. sír (35.): adultus nő lószerszámos, 18 óbr. övveret alakú lószerszámdíszes, br. nyeregveretes sírjának mellékletei: 9 ae. kaftán-/övveret, 3 br. fülesgomb, 86 e. félgömbfejű lábbeliveret, valamint *„a jobb és bal alkarcsontok körül ezüstlemezekből kivágott, átfúrt végű pántkarperec került elő”* (Révész 1996. 34., 338. 115. tábla 1–2.).[67]

8. sír (36.): 40-50 éves lószerszámos férfi bolygatott sírjának mellékletei: 6 br. fülesgomb, fokosbalta, kés csontborítású hüvelyben, *„a bal alkarcsont körül ezüstlemezből kivágott pántkarperec töredékei”,* és *„a jobb lábszárcsont alsó végét patinanyom zöldre festette”* (Révész 1996. 34–35. 340. 117. tábla 7?).

[67] A sírrajz szerint mindkét alkarcsont közepe körül.

13. sír (37): maturus íjász lószerszámos, e. lyukvédő nyeregveretes sírjának mellékletei: br. líra alakú csat, e. hajkarika, kés, csiholó, kova, agancsbogozó, továbbá *„a homlokcsonton 2 db átfúratlan ezüstlemez," „a bal oldali medencelapáton átfúratlan ezüstlemezke,"* valamint *„mindkét alkarcsont körül ezüstlemezekből kivágott pántkarperec"* (Révész 1996. 37., 353. 130. tábla 3–4.).[68]

38–40. KENÉZLŐ–FAZEKASZUG I. TEMETŐ (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), 10. sír (38.): lovas, lószerszámos íjász sírjának mellékletei: e. veretes öv, 2 e. hajkarika, szemesgyöngy, kés, *„a szegycsont közepe táján egy kis hártyavékonyságú ezüstlemezke,"* valamint *„közvetlen mindkét boka- és könyökízületek felett*[69] *a csontokat körülfogó, írópapír vékonyságú, 1 cm. széles, kevés rézzel öntvényezett ezüstszalagból készült igen törékennyé vált, nyitott végein 2 mm. átmérőjű lyukkal ellátott boka-, illetve felkarpereczet találtunk, a melyek felső szélének átmérője 8–10 mm.-rel nagyobb volt, mint az alsóé, mintha tölcsérnek harántszeletei lettek volna. Az alsó végtagoknak szárcsontjait (a sípcsontot és szárkapocsot), a szalag-bokaperecz olyan szorosan fogta körül, hogy azok alá nemhogy egy csizmaszár, de még egy posztóvastagságú szövet-nadrág sem lett volna gyűrhető, annál kevésbbé lábra vagy kézre felhúzható. Miután a felkart izmok vastagítják, melyek 1000 év alatt elenyésztek, a pereczek itt lazábban fogták körül a felkarnak alsó végét, mint az izomnélküli bokák feletti alszárnak alsó végét. Ebből az eddig sehol nem említett lelet-körülményből*[70] *alig lehet egyebet következtetni, mint azt, hogy a pereczek nem felhúzással, hanem végeiknek széthúzásával lettek helyükre alkalmazva és hogy a vékony finom szövetből készült – melynek nyomait észleltük is – és szélesen szegett ingujjnak és gatyának végei lettek reájuk korczolva, felvarrva. A végeken lévő lyukakon áthúzott vastag fonal a korcznak szétgombolását akadályozta."* (Jósa 1914. 313., 310–312. XVI–XIX. kép, utóbbin a szalagperecek.) (I. tábla 4–6.)

14. sír (39.): lovas, lószerszámos íjász mellékletei: övveretek, e. tarsolylemez függesztőszíja ae. vereteivel, 2 e. hajkarika, e. lemezgyűrű, szablya fahüvelyben, *„a markolata felső vége alatt három papírvékonyságú ezüstlemeztöredék volt"*, a hüvely vas függesztőfüleinek pedig csak rozsdanyoma maradt, viszont a végét *„papírvékonyságú 25 mm széles rézlemez borította"*, amelyet a hüvely fájára szegecseltek fel, kés, br. tárgy, továbbá a legfiatalabbja nyomán 932 után keltezhető 5 számánida dirhem, valamint *„mindkét boka és kézízületek felett egy-egy, a 10. sírban és 21. számú találtakhoz hasonló, de vékony ezüst szalagból készült nyitott végű dereczek* [= pereczek], *hogy azok a leggondosabb kiemelés daczára is csak igen kis darabokban, de többnyire porrá válva kerültek ki; tehát lerajzolhatók sem voltak…. A bal alkarnak végén hártyavékonyságú ezüstszalagból készült karperecnek itt-ott megmaradt aprórészecskéi szövetnek nyomaival."* (Jósa 1914. 319–320., 319–322: XXVIII–XXXII. kép.)[71]

21. sír (40.): lovas íjász, lószerszámos férfi mellékletei: 10 br. fülesgomb, öv részleges veretkészlete, 2 e. hajkarika, e. fejes gyűrű, fokosbalta, kés, továbbá *„nemcsak a bokája és könyöke felett találtunk a 10. és 14. sírban lelt ezüstszalagból készített pereczekhez hasonlókat, hanem a nyak körül is, azon különbséggel, hogy ezeknek anyaga még vékonyabb volt és ezért a leggondosabb*

[68] A sírrajz szerint a jobb alkarcsontok közepe, illetőleg a bal alkarcsontok csuklótáji vége körül.

[69] A sírrajz szerint mindkét alkar csuklótáji végéhez, illetőleg mindkét lábszár bokatáji végéhez közel a csontok körül (Jósa 1914. 310. XVI. kép).

[70] Talán a más formájuk és a jó megtartásuk miatt nem hivatkozott Jósa a maga közölte (tisza)bezdédi 9. és 15. sírban feltárt huzal kar- és lábperecekre (58–59.), illetőleg a nyírkarászi sírból való bizonytalan rendeltetésű szalagtöredékekre (48.).

[71] A XXIX. A. képen a szablyahüvelyre szegecselt lemez hátoldala (vö. Kovács 1989. 36–37: Nr. LIIb, Kovács 2011. 177–178. MU-12.). A sírrajz szerint a jobb alkar csuklótáji végéhez közelebb és a bal alkar csuklótájától valószínűleg némileg meszszebb, illetőleg mindkét lábszár bokatáji végéhez közel a csontok körül találták (Jósa 1914. 319. XXVIII. kép).

kezelésnek daczára is csaknem igen apró darabokra, porrá vált." (Jósa 1914. 329–332., 332–335: XLIII–XLVI. kép.)[72]

41–42. KOLOZSVÁR–ZÁPOLYA UTCA (Cluj-Napoca, Románia), 4. sír (41.): valószínűleg lovas íjász mellékletei: 5 ó. gomb, 4 v. csat, e. hajkarika, szablya és e. csatja, kés, fenőkő, csiholó, kova, valamint *„ezüst szalag töredékekben a jobb és a bal kézcsuklóról. Ilyenek feküdtek ugy a jobb, mint a bal boka táján is. A szélek egyenetlensége bizonyítja, hogy a szalagokat hidegen kalapálták. Vastagságuk 0,3 cm, szélességük 0,4–5 cm. Hosszúságuk összesen 71,4 cm, melyből egy szalag hosszúságára 17,5 cm esik. Három szalagvégen az áttört kis lyuk a szalagvégek összefűzésére szolgált. E számítás egy szalag számára a kézcsukló, illetve a boka átlagos vastagságát adja. Az egyik darab bőrmaradványt konzervált, mely utóbb lehullott a szalagról."* (Kovács 1942. 96., 93. II. tábla A. 11. (4-szer), 91. 4. kép 1–6., Gáll 2013. I: 271., II: 120–121. tábla.)[73]

7. sír (42.): nő mellékletei: e. fülesgomb, e. hajkarika, 2 e. pántgyűrű, valamint a bal kézcsuklója *„mellől vékony keskeny ezüstszalag… Ugyanilyen a combkoncok* [combcsontok] *közéről, a medence közeléből. Két vége horgok segítségével volt összeakasztható… Úgy a bal, mint a jobb lábszárcsont felső harmadáról a fenntiekhez hasonló kivitelű és méretű 1-1 ezüstszalag… A szalagok hidegen kalapáltak, szélességük 4–6 mm., vastagságuk 1 mm. A 22. sz. ép szalag hossza 24,5 cm. A szalagok végei minden esetben elkeskenyednek. Ezt vagy azáltal érik el, hogy összekalapálják és az így megvastagodott részt horoggá formálják…, vagy menedékesen, illetve különböző szög alatt kimetszenek a szalag szélességéből, és az így elkeskenyedett részt formálják összeakaszthatóvá, horoggá…, vagy pedig átütéssel lyukasztják át a szalagvégeket. Sírunknál a lábszárakon talált szalagok magas fekvése arra a feltevésre is alkalmat ad, hogy nem az alsó vagy felső ruhadarab, hanem talán a magasszárú cipellő vagy csizma-féle felső szegélyéül szolgáltak."* (Kovács 1942. 103–104., 101. V. tábla 13–22., Gáll 2013. I: 273., II: 126. tábla.)

43–44. KÖRÖSTARJÁN–CSORDÁSDOMB (Bihar vm.; Tărian, jud. Bihor, Románia), 4. sír (43): nő mellékletei: 7 e. veret, 5 br. fülesgomb, 2 hajkarika, valamint *„2 db bronzból készült lemezkarperec a halott jobb és bal alkarjáról. Az egyik példány töredékes. Mindkettő egyenes, átlyukasztott végű, az egyik lyukban lapos fejű szegeccsel."* (Lakatos 2003. 213., 216., 215: 4. kép 7–8., Gáll 2013. I: 295., 297., II: 139. tábla 7–8.) Az ép példány a közepén két darabból összeforrasztott, az egyik végének szegecse a másik végének a lyukasztásából kiugrott (?). A sírrajz (Lakatos 2003. 214. 3. kép 1.) szerint talán nem egyforma távolságra voltak az alkarra húzva.

28. sír (44): talán férfi feldúlt lovas sírjában megmaradt br. S végű karika töredéke, br. karikagyűrű, kés, körte alakú kengyelpár, esetleg még nyílcsúcs, csiholó, valamint *„2 db hanyag kidolgozású, szabálytalanul vágott lemezből hajlított rosszezüst ruhaszorító pánt. Az egyik példány egyenes, a másik elhegyesedő végű, a földben erősen deformálódtak."* (Lakatos 2003. 216., 220., 214. 3. kép, 218. 1–2. kép., Gáll 2013. I: 299., II: 141. tábla 28/1–2.)

45. KUNÁGOTA (Csongrád megye), 4. sír: a fogváltás idejében meghalt gyermek (5-12 éves) lovas, lószerszámos, ae. levél alakú csüngős sírjának mellékletei: 2 e. hajkarika, v. csat és karika, továbbá feljegyzetlen helyen *„hullámosra hajlított ezüstsodrony, valószínűleg nyakék töredéke, amelynek két vége horogszerűen egymásba kapcsolódott"* (Móra 1926. 131–133., 132.

[72] A sírrajz szerint a mindkét alkar csuklótáji végéhez, illetőleg mindkét lábszár bokatáji végéhez közel a csontok körül (Jósa 1914. 332. XLIII. kép).

[73] Megjegyzendő, hogy a 3. sírban nyugvó kisgyermek nyakáról vékony ezüstlemez-töredékek kerültek elő. *„4 mm. széles szalag mindössze 2,5 cm. hosszúságban és 4 töredékben maradt reánk. Olyanok ezek, mint amilyenek alább a 4. és 7. sír mellékletei közt láthatók."* (Kovács 1942. 92., 97: 5. kép 1.). Ezt a szalagot nem vettem fel a halotti kar-/lábperecek sorába.

7. kép 64–73.).[74] Kürti Béla szívességéből Szabó János Győző megvizsgálhatta a töredékeket és megállapíthatta, hogy *„kétségtelenül hullámosan hajlítgatott karperecek voltak”* (Szabó 1980. 112., 92. jegyzet., Langó 2000. 42., 36. jegyzet). A Móra közölte rajzon 6 töredék látható, amely kiadhatott két példányt is.

46–47. MADARAS–ÁRVAI-DŰLŐ (Bács-Kiskun megye), 2. sír (46.): feldúlt mat. íjász mellékleteinek maradványai: e. varkocskarika, nyílcsúcs, tegezvasalások, b. háromküllős szíjelosztó karika, 2 ae. rozetta, csikózabla, kengyeltöredék, hevedercsat, *„Silberband (zum Zusammenhalten des Hemdärmels). Es wurde aus einer dünnen Silberplatte ausgeschnitten, die beiden Ränder sind uneben, leicht gebogen. Das eine Ende ist abgerundet, das andere gerade. L: 3,9, Br: 0,5 cm. Eine ähnliche kleine Platte mag dazugehört haben, kann aber nicht damit in Verbindung gebracht werden. L: 2,2, Br: 0,5 cm… Silberband. Aus dünner Platte roh ausgeschnittenes, schmales Band. Der Rand ist infolge des Schnittes unebenmäßig und rissig. Das eine Ende wird schmaler und ist leicht gebogen. An beiden Enden diente je ein ruh eingeschlagenes Loch zum Aufnähen. L: 4,8, Br: 0,8–1 cm.”* (Kőhegyi 1980. 214., 216. Abb. 12. 12–13., Abb. 13. 8.)

6. sír (47): ad. nő mellékletei: 21 ae. rombusz alakú ingnyakdíszveret, 34 kerek e. csizmaveret, 2 e. hajkarika, kengyel, oldalpálcás zabla, hevedercsat, ad. juh sin. humerus, ae. hajfonatkorong-töredék, e. lemezke, *„Hemdärmel-Zusammenhalter aus der Mitte des rechten Unterarmes, aus flachem Silberband, der Rand uneben. Es sieht so aus, als hätte man es aus dem Mantel eines Kegels parallel zum Boden ausgeschnitten. Das eine Ende wird breiter, das andere ist abgebrochen. Nahe dem runden Ende, aber am Rand ein halbkreisförmiger Einschnitt. Durchm.: 6,0, Br: 0,7 cm… Hemdärmel-Zusammenhalter an der Mitte des linken Unterarmes. Aus flachem Silberband gebogen. Das eine Ende wird breiter und ist schief abgeschnitten: in der Nahe ein keilförmiger Einschnitt. Das andere Ende schief abgeschnitten, abgerundet. Durchm.: 6,3, Br: 0,4–0,6 cm.”* (Kőhegyi 1980. 222., 223. Abb. 19. 25, 24.)

48–49. MAGYARHOMOROG–KÓNYA-DOMB (Hajdú-Bihar megye), 3. sír (48.): 50-55 éves férfi mellékletei: 7 nyílhegy, vas fedéllemezű és merevítéses tegez, kés, halotti arclepel 2 e. lemezkéje, és a hegyesszögben visszahajlított jobb alkarjának könyöki vége és a gerince közé került ujjcsontjai között körívben megmaradt egy *ezüstszalag* négy – összesen 4,7 cm hosszú és 0,7 cm széles – töredéke, amelyről Dienes István az 1961. évi ásatási napló sírleírásában megjegyezte, hogy *„halotti ruhához való ezüstpánt töredékei (egyetlen pánt darabjai!)”* (Kovács 2019. 29–31.).

103. sír (49.): juvenis lovas íjász bolygatott sírmaradványának mellékletei: íj szarvlemezpárja, 4 nyílcsúcs, tegezvasalások, *ae. díszített szalag* a jobb alkarnál és a bal lábszár közepe körül, *e. díszítetlen szalag* a jobb lábszár boka melletti vége körül (Kovács 2019. 81–83.) (I. tábla 1–3.).

50. NAGYKÖRŰ–BÖLCSŐDE (Jász-Nagykun-Szolnok megye), 6. sír: lovas, *ae. kantárdíszes és e. lemezkés* szíjazatú, lószerszámos íjász kissé bolygatott temetkezésének rendkívül gazdag mellékletei: ae. veretes öv, tarsolyban csiholó, kés, valamint *„mindkét csuklóján és bokáján egy-egy kicsiny lyukakkal átütött aranyszalag került elő…* [azaz] *a minden bizonnyal buggyos ruhavégeket mind a csuklókon, mind pedig a bokákon egy-egy aranyszalag fogta össze”.*[75] Az aranyszalagok

[74] Nem vettem fel a listába a temetési karperecek nélküli 2. sírban lelt, Móra szerint 9–12. számozású 1 szélesebb és 3 keskenyebb aranyszalagot, sem a 3. sírban a 37–42. sz. aranyszalagot, amelyek közül *„a 41. sz. szabálytalanul összegyűrve a mellcsont felett, a többi a ló koponyáján: ezeknek a végén fűzőlyuk van, a kantár csüngői lehettek.”* Nem vettem fel a 46–54. sz. ezüstszalagot sem, *„valamenyi 2-5 fűzőlyukkal, a szegycsonton, a bal hón alatt és a hát alatt: 9 drb., de legalább még ennyi volt, azonban a kivételnél szétmállottak, mert rendkívül vékonyak.”* (Móra 1926. 127., 126. 3. kép 9–12., 130., 129. 5. kép 36–42., 46–54.)

[75] Egyetlen párhuzamaként helyesen utal a tarnaörsi 6. sírra (56.), de tévesen Tiszanána–Rajnapartként említette: Madaras 2014. 77–79. *„mindkét alkarján és mindkét bokájánál arany szalagok fogták össze halotti ruháját.”* (Madaras 2014a. 38., 7. ábra.)

egyike két töredékben került elő, egy az alkarcsont közepéről, a másik mellette, többszörösen megcsavarva, ezt később kiterítették, de volt háromnegyed körűként fényképezett példány is (Madaras 2014. 79. ábra).

51–52. NASZVAD–PARTOK-DŰLŐ (Komárom vm.; Nesvady, okr. Komárno, Nitransky kraj, Szlovákia), 2. sír (51.): lovas, lószerszámos, e. lemezkés kantárdíszű[76] íjász mellékletei: e. tarsolyfüggesztő és abr. csatja, csiholó, kova, továbbá *„a bal vállтól a medence irányában* [5 db] *ezüstbádogból kivágott téglalapalakú lemezkéket találtunk, két-két felvarrásra szolgáló lyukkal; a kézfej körül találtunk még* [5 db] *rossz ezüstbádogból kivágott mandula alakú lemezkéket is felvarrásra szolgáló két-két lyukkal,"* a *„két kezecsuklóján és két combcsontján a térdtől alig egy arasznyira… különös, mindig két részből álló, rossz ezüstbádogból kivágott pereceket találtunk. A bal csuklón… és bal combon… talált perecek egy-egy vége mindig lekanyarított, másik végükön régi törés van. A jobb csuklón talált perecdarabok között az egyik töredéke… derékszögű kivágásban végződik, a másik darab… végei pedig régi törésben végződnek. A jobb combcsonton talált perecdarabok… közül az egyik… végei törésben végződnek, a másik darab… egyik vége derékszögűre van vágva s külső fele le van kanyarítva, másik vége pedig egyenesre van levágva. A letört végek egyik esetben sem illenek össze."* (Szőke 1941. 222., 219. III. tábla C., 220–221. IV–V. tábla)[77]

3. sír (52.): lovas, lószerszámos férfi mellékletei: szablya lehúzott br. keresztvassal, fahüvelyben, kés, csiholó, kova, kisebb állatcsont, valamint *„mindkét keze csuklóján egy-egy ezüstbádog perec volt, melyek a kiemelésnél elporladtak (a sírrajzból… ez tévedésből kimaradt!) Hasonlókat találtunk a II. sírban fekvő csontváz kézcsuklóin és combcsontjain. A szétmállott perecek oxidja finom kelme apró darabjait konzerválta."* (Szőke 1941. 222., 219. III. tábla D., [F.].)

53. NASZVAD–RÓKALYUK-DŰLŐ (Komárom vm.; Nesvady, okr. Komárno, Nitransky kraj, Szlovákia), 9. sír: mat. nő mellékletei: 7. e. kerek veret, 17 e. rombusz alakú ingnyakveret, négyszegletes ae. veret, br. fülesgomb, 2 a. hajkarika, szemesgyöngy, kés, valamint a kimozdult bal felkarcsont és az egyik alkarcsont körül, valamint mindkét alsó lábszár bokatáji vége körül rossz minőségű *ezüstlemezből kivágott szalagok* töredékei, két épebb példány mindkét, egy további töredék egyik végén kis lyukkal, h. 9,8, 8,5 és 4,3, sz. 0,35–0,7 cm (Nevizánsky–Ratimorská 1991. 262–263., 263. obr. 4., 268. obr. 9. 14–18.).

54. NÓGRÁDKÖVESD–VASÚTÁLLOMÁS (Nógrád megye), 3. sír: 26-27 éves lovas, lószerszámos (lánczablás) íjász mellékletei: ae. karika, juhcsont, *„a sírban többfelé, így a homlok közepén, a koponya mögött, a mellen és a lábaknál kisebb ezüst lemezkék voltak. A halott ruhájára lehettek varrva, minthogy rajtuk kisebb lyukak figyelhetők meg,"* bal csuklótáján *„vékony ezüstlemezből kivágott karika. Kis kerek lyuk is figyelhető meg rajta, amely lehet, hogy a felvarrásra szolgált. Átm: kb. 7,5 cm. Hasonló ezüstkarika a jobb alkarcsontok körül. Ez utóbbi azonban hozzávetőlegesen sem volt kerek, hanem 3 félkörös tagból állt. Átm: kb. 8 cm."* (Patay 1957. 58–59. X. tábla 9–15., XIII. tábla 1–2.)

55. NYÍRKARÁSZ/KARÁSZ–GARA-HALOM (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye): magányos lovas íjász megmentett leletei: 3 br. veret, fokos fejsze (?), *4 átlyukasztott e./br. lemezke, három e. pánttöredék,* a leghosszabb háromszögűre vágott végű és ott átlyukasztott. H. kb. 8,0 cm, 4,7 cm, 2,4 cm. Sz. kb. 0,67 cm (Hampel 1900. 629–631., 630. LVII. kép b.).[78]

---

[76] A lólábak és lókoponya között volt egy kengyel, hevedercsat és *rossz ezüstbádogból kivágott 15 lemezke. „Ezeknek egy része* [13 db] *levélalakú, mindig két, felerősítésre szolgáló lyukkal, két darab pedig köralakú, az egyiken két lyukkal, a másikon pedig hat, szimmetrikusan elhelyezett lyukat látunk."* (Szőke 1941. 222.)

[77] A IV. táblán a 31a. kép kivételével a 30–30a., 32–32a., 33–33a. szalag élben van fényképezve.

[78] Vö. Jósa 1897. 318., Jósa 1898. 402., Jósa 1914. 182., A karászi 1915.

56. ÓGYALLA–BAGOTA (Komárom vm.; Hurbanovo–Bohatá, okr. Komárno, Nitriansky kraj, Szlovákia), 3. sír: felnőtt férfi kissé bolygatott lovas sírjának mellékletei: csiholó, kova, kampós végű e. drót 3 töredéke, 1 villás és 4 deltoid alakú nyílhegy vasveretes tegezben, meghajlított kétélű kard a hüvelyében, köpűszárnyas balta, e. berakásos trapéz alakú kengyelpár, oldalpálcás b. zabla, kés, valamint a koponya mögött átlyukasztott végű *ezüstszalag* összeillő 3 töredéke, h. 4,5, 1,6, 1,1 és 0,8 cm, sz. 0,8 cm, könyöktájon a jobb alkarcsontok körül mindkét végén átlyukasztott *ezüstlemez karika,* átm. 8,1×6,8, sz. 0,8 cm, a jobb alsó lábszár körül mindkét végén átlyukasztott *ezüstlemez karika,* átm. 8,2×6,6, sz. 0,8 cm (Rejholcová 1976. 192–193., 193. obr. 3, 221. tab. II. 5–7.) A koponya mögötti szalag talán a hiányzó bal alkarcsontokról került oda.

57. OROSHÁZA–BELSŐ-MONORI TANYÁK, PUSZTAI IGNÁCNÉ/GÖRBICS JÓZSEF TANYÁJA (Békés megye), 2. sír: lovas, lószerszámos, e. lemezkékkel díszített[79] kápájú nyerges sírban fekvő senium nő mellékletei: a süvegszegélyt, a kaftán szárnyait, alsó szélét és az övet díszítő 19 ae. ékítmény, 26 e. rombusz alakú ingnyakveret, ár, kés, juhcsont, a bal alkarját *„igen vékony, s rövid ezüst pántdarabokból való szalag körítette”.* Az eltérő hosszúságú négy lemezből három mindkét végén át volt lyukasztva, a negyedik egyik vége töredékes volt (Dienes 1965. 145–146., IX. tábla 3., 149. 9. ábra.).[80]

*57. ÓZD–III. KERÜLET (Borsod-Abaúj-Zemplén megye): a Gál-völgye út és Mátyás király utca közötti területen 1954-ben megbolygatott zsugorított csontvázak közül egyet Fagyas István mérnök tárt fel, amelynek lábszárcsontjain egy-egy br. lábperec, koponyája mellett pedig 2 db *„csörgős bronz fülbevaló”* volt. A helyszínre Dobosy László (1911–1995) ózdi tanár, iskolaigazgató szállt ki, és a leleteket Árpád-korinak határozta meg. Mivel a tárgyak ellenőrizhetetlenül elvesztek, a bizonytalan korú adatot nem vettem fel a listába (Horváth 2018. 40. lh.).[81]

58. SÁROSPATAK–BAKSAHOMOK (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), 1. sír: lovas, lószerszámos íjász bolygatott sírjának mellékletei: szablya, 2 kés, 10 számánida dirhemének 2 legkésőbbikét Naszr ibn Ahmad számánida emír (914–943) 918/919. évben Szamarkandban verette, továbbá 1 br. lemezke, 1 csaknem egyenletes szélességű *ezüstszalag* 8 darabja. Együttes H. 31,6 cm. Sz. 0,9–1 cm (Kovács 1989. 57. XCVIIa., Kovács 2011. 179. MU-18., Horváth 2018.).

59–61. SÁRRÉTUDVARI–POROSHALOM (Hajdú-Bihar megye), 1. sír (59): 40-45 év közötti férfi részleges lovas sírjának mellékletei: 3 br. fülesgomb, ae. övgarnitúra 8-8 keskenyebb és szélesebb veretből, nagyszíjvégből, íjborító agancslemezek: a felső íjvég és a markolat 2-2 lemeze, továbbá egy harmadik markolatlemez, csontlemez fedélborítású, vasveretes tegez, szablya b. szerelékes hüvelyben, b. berakásos körte alakú kengyelpár, oldalpálcás zabla, kés, csiholó és kova, valamint *„az áll alatt, szorosan a nyaknál vékony, jó minőségű ezüstből készült lemezpánt, sz: 0,05–0,7–0,9 cm, … a jobb és bal csukló fölött 5-6 cm-rel jó minőségű ezüstből készített pánt töredékei, sz: 0,8 cm… a jobb és bal boka fölött 9-10 cm-rel jó minőségű ezüstből készített pánt töredékei.”* (M. Nepper 2002. I: 394–395., II: 351. 345. tábla 2–3., 350–354, 344–348. tábla). Két töredéken átlyukasztás látható.

2. sír (60): 50-60 éves férfi részleges lovas sírjának mellékletei: ae. övgarnitúra 17 szív és 7 téglalap alakú verete, 1-1 nagy- és kisszíjvége, íj díszített markolatlemeze, 11 nyílhegy, vaslemez

[79] A lemezkék képét Dienes István nem közölte, és a párhuzamaikként említett leletek között – vö. Dienes 1965. 165: 25. jegyzet – van ezüstlemezekből összeszegecselt borítással fedett első kápájú nyereg: Szakony (Győr-Moson-Sopron megye) 6. sír: Dienes 1972. 25. 8. kép, de olyan vékony ezüstlemezkékre is történt utalás, amelyek a kunágotai 2. sírban fekvő férfi mellkasán és alatta feküdtek: Móra 1926. 130., 129. 5. kép 46–54.

[80] A 9. ábrán László Gyula viseletrekonstrukciója látható, melyen a nő mindkét csuklóján a kaftán ujját fogta körül a karperec; vö. Bíró–Langó 2017. 54., 55. 3. kép.

[81] Vö. Dobosy 1969. 22. Dobosy Lászlóról: Viga 1996.

fedélborítású vasveretes tegez, vascsattal, br. szíjeolsztó karikával, ae. veretes lószerszám: 2 nagy levél alakú szügyelőveret, 2-2 öt- és nyolckaréjos kantárrózsa, 4 kisszíjvég, 24 négykaréjos pofa- és homlokszíjveret, körte alakú kengyelpár, csikózabla, hevedercsat, kés, csiholó és kova, juh bal humerusa, 1 nagyobb hosszúkás és 2 kisebb csepp alakú e. lemezdísz, *„a téglalap alakú veretek fölött, a gerincoszlop jobb oldalán 3 gyűrt szélű kis aranylemezke … a jobb csuklón vékony ezüstlemezből készített pántkarperec, egy helyen* [középen össze]*szegecselve, pántsz: 0,7 cm."* (M. Nepper 2002. I: 395–398., II: 358. 352. tábla 16., 10–15., 356–365, 350–365. tábla) A szalag mindkét vége átlyukasztott.

3. sír (61): megsemmisített felnőttsír egyetlen megmaradt melléklete: *„jó minőségű ezüstlemezből kivágott pánt töredékei, mérhető h: 4,2, 2,3, 3,4, 9,3, pántsz: 0,8, 0,8, 0,7, 0,8 cm."* (M. Nepper 2002. I: 398., II: 358. 360. tábla 1.). A töredékek több szalagpánt maradványai is lehettek, az egyiknek a vége talán átlyukasztott.

62. SZEGED–KISKUNDOROZSMA, HOSSZÚHÁT (Csongrád megye), 595. sír: 60 év körüli lovas, kantárján (?) ae. lemezkedíszes, lószerszámos nő mellékletei: 6 ae. pártaveret, 9 nagyobb, 87 kisebb ae. hajfonatdíszveret, 11 a. rombusz alakú ruhadíszveret, 11 nagyobb, 15 kisebb ae. kaftándíszveret, 7 e. üvegbetétes övveret, lábbelidíszek: 15 e. lábbeliveret, 43 e. félgömbfejű szeg, a. hólyagos fejű, üvegbetétes gyűrű, cserépfazék, juhcombcsont, valamint *„ezüst alapú ötvözetből készült vékony lemezkarperec feküdt a jobb alkarcsontok közepén… A karperec környékén a karcsontokon összefüggő barna elszíneződést lehetett megfigyelni. A karperec szélei közül az egyik szabályos, a másikon jól látható a vágási nyom, nincs eldolgozva. Mindkét vége elkeskenyedő, felületén foltokban aranyozott. Átm.: 6,3×7,2 cm, lemez v.: 0,1 cm, lemez sz.: 0,6 cm, s.: 7,64 g. Ezüst alapú ötvözetből készült vékony lemezkarperec… került elő a bal alkar és a kézcsontok találkozásánál. A karperec szélei közül az egyik szabályos, a másikon jól látható a vágási nyom, nincs eldolgozva. Mindkét vége elkeskenyedő, felületén foltokban aranyozott. Átm.: 6,9×7,62 cm, lemez v.: 0,1 cm, lemez sz.: 0,6 cm, s.: 6,1 g. Bronzhuzalból háromrét hajtott és sodrott, hurkos-kampós záródású két lábperec töredékei kerültek elő a két bokacsont között és a bal boka alól… A töredékek illeszkedtek egymáshoz. H.: 1,8 cm, 3,5 cm, 4,5 cm, átm.: 6,3×5 cm, s.: 6,18 g. Három bronzhuzalból sodrott lábperec töredékei… a jobb lábszárcsont közepéről. H.: 4,5 cm, átm.: 0,25×0,3 cm, s.: 1,41 g."* (Lőrinczy–Türk 2011. 421–424., 458–474. 8–24. kép.)

63. SZEGED–ÖTHALOM (Csongrád megye), 3. (39/1879.) sír: 35 éves lovas, lószerszámos íjász mellékletei: 17 ae. kerek veret, kutyacsontok, valamint *„8 ruhára varrott ezüst szalag. Valamennyi végén a felerősítésre szolgáló lyuk van. Az egyetlen megközelítőleg ép példány – feltehetőleg – külső széléhez közel két lyuk van egymás mellett, belső széle szakadozott szegélyű, míg a külső egyenes vonalúra kiképzett. Néhány szalagot a találáskor kiegyenesítettek. Méretek: a) átm.: 7,2×7,5 cm; sz.: 1,0–1,2 cm. b) h.: 2,8 cm; sz.: 1,5 cm. c) h.: 5,2 cm; sz.: 1,0–1,3 cm. d) h.: az erős görbület miatt nem mérhető; sz.: 1,3 cm. e) h.: 7,0 cm; sz.: 1,0 cm. f) h.: 4,5 cm; sz.: 1,1 cm. Valószínűleg e sírhoz tartozott még több ruhapánt dísz is, melyeket a temető leleteivel együtt őriznek. 3 db ezüst lemeztöredék és bronz szalag töredékes állapotban."* (Bálint 1968. 50–52., 66.)[82]

64. SZÉKESFEHÉRVÁR–RÁDIÓTELEP (Fehér megye), A. sír: lovas, lószerszámos férfi bolygatott sírjának mellékletei: br. mellékszíjveret, csonttárgy, kétélű kard és díszítésének e. lemezkés, e. drótos töredékei, köpüszárnyas balta, abroncsos vödör, a. lemezke, valamint 4 *aranylemez szalag.* H. 22,5 cm és 3×4,0 cm. Az aranyszalagok halotti ruha kar- és lábpereceiből maradhattak meg, de a helyzetüket nem figyelték meg (Kovács 1995. 295.).[83]

---

[82] A Bálint 1968. 51. II. tábla 1–6., 8–9. képen ábrázolt szalagok közül az 1. kiegyenesített, a 2. csaknem teljes körpánt, a 8–9. hajlított körpántrészlet.

[83] A sírtól délre 5-6 m-re egy melléklet nélküli csontvázat is feltártak.

65. SZENTES–DEREKEGYHÁZI OLDAL, BERÉNYI BENJÁMIN 129. SZ. TANYAFÖLDJE (Csongrád megye), 4. sír: lószerszámos nő mellékletei: 12 kerek, 15 csüngős ae. ingnyakdísz, 12 e. ruhadíszveret, 2 ae. függő, *„a gerinctőnél, jobbra és balra egy-egy kis átlyukasztott ezüstlemez. A medencében egy kis aranyozott, szabálytalan alakú ezüstlemez. A bal karon vékony ezüstlemezből készült, nyíltvégű karperec, mely a végei felé kiszélesedett… A jobb lábszáron egy, a karpereccel azonos nagyságú, de majdnem kétszer olyan széles, ezüst lábperec. Egyik végénél, mely ugyancsak végei felé kiszélesedett, egy lyuk van. Valószínűleg a másik végén is volt, de ez kicsorbult és jelenleg nem látható."* (Csallány 1941. 183., 186., 183. 2. kép, 185. II. tábla 1–12.)

66. SZERED–MÁCSÉDI DOMBOK I. TEMETŐ (Pozsony vm.; Sereď, okr. Galanta, Trnavský kraj, Szlovákia), 15. sír: bolygatott lovas, lószerszámos, br. veretes nyergű, br. drót korbácsnyél-tartozékú (Točík 1968. 47. Nr. 27., 102. Taf. XXXVI: 25., Bende–Lőrinczy–Türk 2010. 245., 247–248., 246. Tabl. I: 4., 253. risz. 4: 3.) íjász mellékletei: e. fülesgomb, ae. veretes öv, 2 e. hajkarika, kés, csiholó, kova, a koponyán *a. lemezke,* az állkapocsnál *több e. lemezke,* mindkét alkarja körül kissé eltérő távolságban a csuklótól egy-egy *hullámosra hajlítgatott huzalkarperec,* amelyet Anton Točík két-két bronzhuzalból csavartnak *(gedreht) nevezett* (huzalv. 0,14 cm). A jobb felkarcsont válli vége körül lelt ugyanilyen harmadik példányt fonottnak *(geflochten)* minősítette (Točík 1968. 47–48., 102–103. Taf. XXXVI–XXXVII., 104. Taf. XXXVIII. 1: 1.).

67. TARNAÖRS–RAJNAPART (Heves megye), 6. sír: 13-14 éves fiú magányos (?) lovas, lószerszámos, e. lemezkés szíjazatú, br. szeges nyergű temetkezésének mellékletei: kés, juhlapocka, *„vékony aranylemez, talán övdísz … a legalsó ágyékcsigolya bal oldalán, a sírfenék szintjén,"* valamint *„keskeny aranyfüstszalagból készült kar- és lábperecek… A karpereceket a jobb alkar csontjainak középső része körül, illetve a bal csuklónál találták. A lábperecek a lábszár csontjainak boka felőli végét fogták körül. A leheletfinom szalagok közül 4 hosszabb szakasz, 3 kisebb, gyűrt, továbbá 2 összehajtott darabka, valamint egy nagyon kis töredék maradt meg. Néhol átlyukasztották ezeket, a kis lyukak nyilván a szalagok ruházatra történő felvarrását szolgálták. A szalag sz.: 0,5–0,7 cm."* (Révész 2008. 281–282., 415., 69–70. tábla 1–2.)

68. TÍMÁR–BÉKE TSZ. I. TEMETŐ (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), 22. sír: kisgyermek/infans I. bolygatott sírjának mellékletei: br. kerek ingnyakveret, ae. ruhadísz, háromrét csavart br. huzalnyakperec, ó. félhold alakú csüngő, a jobb alkarjára *„húzva, ferde helyzetben feküdt egy 2 kerek metszetű bronzhuzalból csavart, csak visszagörbített végű, apró karperec. Talán csak a temetésre készült, mert hegyes végei megsérthették volna a kisbaba kezét, Á.: 4,7–4,9 cm. A hiányzó bal kézfej táján, vízszintesen fekvő, kerekmetszetű bronzhuzalból* [hullámosra] *hajlítgatott apró karperec, á.: 4,1–4,3 cm"* (Kovács 1988. 143., 135. 9. kép 5–6.).

69–70. TISZABEZDÉD–HARANGLÁB-DŰLŐ (RÁCZ-TAG) (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), 9. sír (59.): lovas, lószerszámos íjász mellékletei: a. hajkarika, ae. csüngőpár, *„az arcz baloldalán igen vékony elporladozott lemezkék,"* valamint *„a bal felkar alsó végén és mindkét alszár felső végén 2 mm. széles 1 mm. vastag ellapított ezüsthuzalból készült szorító"* (Jósa 1896. 401. IX. sír képe, A. 1–4., B 4–10.).[84]

15. sír (70.): lovas, lószerszámos, levágott bal kézfejű nő mellékletei: 8 e. fülesgomb, 15 tagú gyöngysor, *„a teljesen elkorhadt* [bal] *alszár felső végén egy sodrott hengerded ezüst (?) huzalból készült nyitott ellapított lyukas végű karika, mely már a kiemeléskor ketté volt törve."* A közölt kép

[84] Feltételezve, hogy a huzalok alakja a rajzolásig nem változott, a képről számított méretük: B. 10. ábra: sz.: kb. 5,7 cm, m.: kb. 3,5 cm, B. 4. ábra: sz.: kb. 4,2 cm, m.: kb. 2,6 cm. A bal felkarcsont alsó részén *„ellapított 2 mm széles, 1 mm vastag színezüstből készült szorító (spange). Ugyanilyen a két alszár felső végén a térd alatt."* (Prohászka–Révész 2004. 150–151.) *„A bal felkar alsó végén és a lábszár felső végén 2 mm széles 1 mm vastag ellapított ezüsthuzalból készült ruhadíszítő lemezek."* (Istvánovits 2003. 212.)

alapján háromrét hajtott br. (?) huzalból csavart és spirálissal kitöltött hurkokban végződött (Jósa 1896. 406–408., 407. A–B. kép.).[85]

71–74. TISZAESZLÁR–BASHALOM, FENYVESTÁBLA I. TEMETŐ (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), 3. (d.) sír (71.): lovas, lószerszámos nő mellékletei: e. fülbevaló, 1 e., 2 br. fülesgomb, trepanáló eszköz, valamint *„a két alsókarcsonton, a kézfejek felett egy-egy karperec. Kerekmetszetű, hullámosra hajlított ezüsthuzalból, kampós végekkel."* (Dienes 1956. Pl. LVII: 10–11., Dienes 1957. 26.)

9. (B.) sír (72.): lovas íjász mellékletei: e. szemfedőlemezkék, e. hajkarika, 7 br. fülesgomb, br. veretes öv, a *„jobb vállcsont mellett keskeny fémszalagtöredék… A jobb alsó lábszárcsont mellett körbehajlított, vékony, ezüstlemezből körívalakban kivágott, szabálytalan szélességű (7–13 mm) szalag db-jai."* (Dienes 1956. Pl. LVIII: 41–47., Dienes 1957. 24–25.) (II. tábla 5–6.)

10. (D.) sír (73.): lovas, lószerszámos íjász mellékletei: ae. veretes öv, ae. tarsolylemez, szablya, szalu, kés, csiholó, kova, fenőkő, valamint a *„jobb vállon összehajtott ezüstlemez és egy nittszeggel összefogott keskeny pánt ezüstlemezből,"* végezetül *„a jobb alsólábszár mellett körbehajlított ezüstszalag töredékei, a végein egy-egy lyukkal"* (Dienes 1956. Pl. LXII: 11–17., 21–22., Dienes 1957. 25.).

17. (f.) sír (74.): lovas, lószerszámos nő mellékletei: e. hajkarika, 2 e. ötkarikás csüngő, gyöngysor, ae. rombusz alakú ingnyakveretek, e. huzalgyűrű, és mindkét karján *„karperec, kerekmetszetű, hullámosra hajlított ezüsthuzalból. Az egyik nyitott, a másik egyik végén kampós."* (Dienes 1956. Pl. LXIX: 27., 29., Dienes 1957. 26–27.)

75. TISZAESZLÁR–BASHALOM, FENYVESTÁBLA II. TEMETŐ (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), 7. sír: ad. férfi bolygatott sírjának mellékletei: 1-1 nagyobb el. és e., 1 kisebb el. karika, 4 br. fülesgomb, 3 a. lemezke,[86] ae. veretes öv, ae. szerelékes szablya, kés, Theophilosz & II. Mikhael & Konsztantinosz társcsászárok (832?–839?) átlyukasztott solidusa, továbbá a sírföldben a felsőtest felett *„nagyobb területen szétszóródva, részben a sír Ny-i végén lévő bolygatás gödréből 2 darab hullámosra hajlított ezüsthuzalból készült karperec töredékei, 1 mm átmérőjű huzalból,"* összesen 1 nagyobb és 5 kisebb darabban, amely kiadhatta a 2 teljes karperecet, végezetül a jobb *„térdkalácsa mellett, kívül, a térdhajlat alá benyúlva összegörbült aranyszalag, 6–9 mm széles, 1-1 nagyobb és kisebb darabban"* (Tóth 2014. 35., 36. tábla 5., 6–7., 8–9., Kovács 1989. 70. CXXXb., Kovács 2011. 162. BI-19.).

76. TISZAVASVÁRI–ARANYKERTI-TÁBLA (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), 2. sír: 23-40 éves lovas, lószerszámos nő bolygatott sírjának mellékletei: e. hajkarika, kés, juhcsont, a jobb mellkasban *2 e. lemezke, valamint „a jobb alkarcsontok alsó végénél vékony ezüstszalag töredékei, h.: 0,5, sz.: 0,5 cm. A bal alkarcsontok alsó végén vékony ezüstszalag töredékei, h.: 1,2, sz.: 0,9, h.: 1,15, sz.: 1,1 cm… A jobb és bal lábszárcsontok alsó végétől lefelé 7-8 cm-re vékony ezüstszalag töredékei, h.: 1,6, 2,5, 1,4 cm."* A töredékek átlyukasztás nélküliek (Tóth 2014. 136., 89. tábla 4–6.).

---

[85] *„A balboka tájtól a térd fele 14 ctm távolságra, ezüst huzalból sodrott nyitott ellapított végű karika kettétört állapotban."* (Prohászka–Révész 2004. 160–161.) *„A teljesen elkorhadt lábszár felső végén egy sodrott, bronzhuzalból készült nyitott lábperec, mely már a kiemeléskor ketté volt törve."* (Istvánovits 2003. 214., 715. 213. tábla 15/10.)

[86] A bal alkarcsont felső harmadánál, átlyukasztott, h.: 2,1, sz.: 1 cm, az övcsat alatt, h.: 2,4, sz.: 1,4 és a bal térdtől kifelé 5 cm-re (Tóth 2014. 35.).

*76. TOKAJ (Borsod-Abaúj-Zemplén megye): ismeretlen körülmények között előkerült hullámos e. huzalkarperec, amelyet bizonytalan kora és talán nagyobb mérete és vastagsága miatt nem vettem fel a listába.[87]

**76. ÜRÖM–KŐHEGY (Pest megye): egyedüliként feltárt női sír mellékletének leltári bejegyzése: 2 *„karperec, rosszezüst lemezből kissé szabálytalanul kivágva,”* egy élben készített rajzzal (MNM TM Népv.Napló 17./1934.). A leletet László Gyula említette (László 1942. 798., 814. 115. jegyzet. A leletkataszter szabatosan „2 kikerekedő végű lemezkarperec. – TM17./1934” módon, hiányos leltári számmal említette: Fehér–Éry–Kralovánszky 1962. 82.: Nr. 1176.). Az ékszereket Mesterházy Károly nyomán (vö. Mesterházy 2018. 201.) mégsem vettem fel a jegyzékbe, mert sem ő, sem Soós Rita nem találta meg, így a típusát nem lehetett ellenőriznem.

77. VÖRÖSVÁR–HOMOKBÁNYA (Nyitra vm.; Červeník, okr. Hlohovec, Trnavský kraj, Szlovákia), 3. sír: íjász (?) maradványának mellékletei: e. bujtató, nyílcsúcstüske (?), 2 vasdrótdarab, 8 ép és 3 fél, átlyukasztott itáliai denár, a legkésőbbi Lotár király (946–950) 4 veronai denárja, továbbá a bal könyöke felett egy *ezüstszalag („Silberbruchstück, etwa eines Armbandes”).* H. 9,2 cm. A bal combcsontfő felett egy *vékony ezüstlemez* töredékei *(„atypische Bruchstücke dünnen Silberbleches”)* (Točík 1968. 17., 19. Abb. 7., 78. Tab. VIII: 21. Az érmék: Kovács 1989. 76–77. CXLIV., Kovács 2011. 147. IT-60., helyesbítve: Coupland–Gianazza 2015. 320. CXLIV.).

78. ZEMPLÉN–SZÉLMALOMDOMB (Zemplén vm.; Zemplín, okr., Trebišov, Košický kraj, Szlovákia), fatörzs koporsóban nyugvó adultus vagy kissé fiatalabb lovas íjász[88] különleges mellékletegyüttese: 2 a. hajkarika, 5 e. hajfonatkorong, 172 e. veretes és 5 fülesgombos zubbony, e. veretes öv, a. lemezrátétes szablya, 7 nyílcsúcs, kés, csiholó, kova, 235 darabos, részben aranyozott e. veretes lószerszám, közte csörgős-csüngős lószerszám-szíjazat, lószerszám, nyereg, ae. csésze, abroncsos vödör, kölesmagcsomó, valamint a nyaktáján *a. huzal nyakperec,* ráhúzva egy a. varkocskarika, továbbá *2-2 a. huzal kar- és lábperec* a könyök- és térdtáján. Az öt drótékszer mindkét vége kampósan volt behajlítva és összeakasztva.[89]

[87] *„Fil d’argent tordu. Trouvé à Tokaj, comté de Zemplén, avec des perles en verre coloré.”* (Hampel 1876. Pl. XXIII. Nr. 36.) A vegyes lelőhelyű és korú tárgyak közé sorolt honfoglalás kori leletekre Németh Péter figyelt fel (Németh 1996. 20., idézte: Langó 2000. 41., 35. jegyzet).

[88] Jaromír Chochol véleménye szerint *„dürfte das bestattete Individuum ein Mann gewesen sein, der im adulten Alter (vielleicht noch etwas jünger) gestorben ist.”* (Budinský-Krička 1973. 40.) A lókoponya és lólábcsontok a koporsó bal oldala és lábvége mellett voltak a sírgödörben.

[89] A leletek felsorolása: Fettich 1973. 51. *„Die Halszier bildete ein Reifen mit Schlinge aus goldenem Draht, an dem ein massiver offener Goldohrring aufgezogen war (Abb. 12: 1, 2). Ein zweiter ähnlicher Ohrring lag beim erwähnten Halsring (Abb. 12: 3). Fünf goldene Blechstücke von unregelmässiger Form lagen, in zwei Gruppen verteilt, in der Nähe des Halsringes (3 Stück), bzw. in der Magengegend des Verstorbenen (2 Stück; Abb. 13: 3–7). Beim Handgelenk und in der Kniegegend lag je ein Goldring mit Schlinge (Abb. 12. 4–7).” (*Budinský-Krička 1973. 17., 168–169. Abb. 12: 1–7., Abb. 13: 3–7.) Fettich Nándor a fejedelminek vélt személy szablyáját, övét, bőrtarsolyát és nyakperecét az eredeti méltóságjelvényei temetésre kicserélt pótlékainak tekintette (Fettich 1973. 76–77.).

Irodalom

A honfoglalás kor 2013.
A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. MonSzTER 3. Szerk. Révész László – Wolf Mária. 2013.

A honfoglaló 1996.
„Őseinket felhozád." A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Szerk. Fodor István. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996.

A honfoglalók 2014.
A honfoglalók viselete. MŐst 1. Szerk. Sudár Balázs – Petkes Zsolt. 2014.

A karászi 1915.
A karászi Gara-halom. *ArchÉrt* 35. 1915. 136–137.

A magyar 1996.
A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk. Wolf Mária – Révész László. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1996.

Bálint 1968.
Bálint Csanád: Honfoglalás kori sírok Szeged-Öthalmon. [Могилы из эпохи завоевания родины на холме «Етхалом» близ Сегеда.] *MFMÉ* 1968. 47–89.

Bella 1895.
Bella Lajos: Újabb csornai leletekről. *ArchÉrt* 15. 1895. 253–257.

Bende–Lőrinczy–Türk 2002.
Bende Lívia – Lőrinczy Gábor – Türk Attila: Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról. [Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel.] *MFMÉ–StudArch* 8. 2002. 351–402.

Bende–Lőrinczy–Türk 2010.
Ливия Бенде – Габор Леринци – Аттила А. Тюрк: Индивидуальный тип предмета в археологическом материале X–XI вв. Карпатской котловины и его салтовская параллель. [A unique find with Saltovo analogies in the 10th century material of the Carpathian Basin.] In: Культуры евразийских степей второй половины I тысячелетия н.э. Вопросы межэтнических контактов и межкультурного взаимодействия. Отв. ред. Дмитрий Алексеевич Сташенков. Офорт, Самара 2010. 244–254.

Bollók 2007.
Bollók Ádám: A honfoglalás kori övveretek kutatásának állásáról. Helyzetkép. In: „...legjobb, ha mindez nem nem merül feledésbe..." Újabb eredmények a Kárpát-medence 10–11. századi régészeti kutatásában. Összefoglalások. Konferencia, Magyar Nemzeti Múzeum 2007. 05. 30–06. 01. Szerk. Révész László – Wolf Mária. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2007.

Bollók 2015.
Bollók Ádám: Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formatörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez. [The Ornamental Vocabulary of the Tenth Century in the Carpathian Basin. Form-historical Studies in the decorative Arts of the Hungarian Conquest Period.] MTA BtK Régészeti Intézet, Budapest 2015.

Bóna 1971.
Bóna István: Honfogaláskori magyar sír Dunaújvárosban. [Une tombe de l'époque de la conquête hongroise à Dunaújváros.] *ArchÉrt* 98. 1971. 170–175.

Budinský-Krička 1973.
Vojtech Budinský-Krička: Grabungsbericht und Beschreibung der Fundobjekte. In: Budinský-Krička–Fettich 1973. 9–48.
Budinský-Krička–Fettich 1973.
Vojtech Budinský-Krička–Nándor Fettich: Das altungarische Fürstengrab von Zemplín. ArchSlov-Mon 2. Vydatel'stvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1973.
Coupland–Gianazza 2015.
Simon Coupland – Luca Gianazza: The context of the Szeged-Öthalom find: Carolingian coins in Hungarian graves and comparable coins in other contemporary hoards. [A szegedöthalmi temető érméi: összefüggések a honfoglaló magyar sírokban és más európai leletekben előkerült Karoling pénzek között.] In: Türk–Lőrinczy–Marcsik 2015. 301–324.
Csallány 1941.
Csallány Gábor: Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről. [Neuere Funde der ungarischen Landnahmezeit aus der Umgebung Szentes.] *FolArch* 3–4. 1941. 182–192.
Dienes 1956.
István Dienes: Un cimetière de hongrois conquérants à Bashalom. Fouilles executées par L. Kiss. [Венгерский могильник времени завоевания родины из Башхалом, ком. Сабольч.] *ActaArchHung* 7. 1956. 245–277.
Dienes 1957.
Dienes István: A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglaláskori magyar temető. (Kiss Lajos ásatása). *ArchÉrt* 84. 1957. 24–37. Francia nyelven: Dienes 1956.
Dienes 1963.
Dienes István: Honfoglalóink halottas szokásának egyik ugorkori eleméről. [Über ein aus der ugrischen Zeit stammendes Elements der Bestattungssitten der landnehmenden Ungarn – Об одном элементе погребального обряда угорской эпохи у венгров-завоевателей родины.] *ArchÉrt* 90. 1963. 108–112.
Dienes 1965.
Dienes István: A honfoglaló magyarok. In: Orosháza története és néprajza I. Szerk. Nagy Gyula. Városi Tanács, Orosháza 1965. 136–174.
Dienes 1969.
Dienes István: Megjegyzések Fettich Nándor válaszához. *ArchÉrt* 96. 1969. 116–122.
Dienes 1970.
Dienes István: A honfoglalás kora. Magyar Művészettörténet 1. Szerk. Pap Gábor. Minerva Kiadó – Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest 1970.
Dienes 1972.
Dienes István: A honfoglaló magyarok. Hereditas. Corvina, Budapest 1972.
Dienes 1986.
Dienes István: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei II. A Felső-Tisza-vidék a X. században. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Szerk. Dercsényi Dezső. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 92–114.
Dobosy 1969.
Dobosy László: Ózd régészeti leletei. *HOMK* 8. 1969. 20–24.
Fehér–Éry–Kralovánszky 1962.
†Fehér Géza – Éry Kinga – Kralovánszky Alán: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. RégTan 2. 1962.

Fettich 1937.
Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság fémművessége. [Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn]. I–II. ArchHung 21. 1937.
Fettich 1969.
Fettich Nándor: Válasz a zempléni fejedelmi sírlelet ügyében az Arch. Értesítő 93, 1966, 278–283. o. megjelent hozzászólásokra. *ArchÉrt* 96. 1969. 109–113.
Fettich 1973.
Nándor Fettich: Geschichtliche Auswertung des Fürstengrabfundes von Zemplín. In: Budinský-Krička–Fettich 1973. 49–154.
Fodor 1976.
Fodor István: Megjegyzések a zempléni sírról. [Заметки о погребении в Земплене.] *ArchÉrt* 103. 1976. 282–286.
Fodor 1996.
Fodor István: Rakamaz-Strázsadomb. In: A honfoglaló 1996. 110–117.
Gáll 2013.
Gáll Erwin: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórványés kincsleletei I–II. [10th and 11th Century Burial Sites, Stray Finds and Treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat. Summary.] MHKKÁS 6. Szegedi Tudományegyetem – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA BtK, Budapest 2013.
Hampel 1877.
Joseph Hampel: Antiquités préhistoriques de la Hongrie. Arrangées et décrites conservateur-adjoint de Musée National à Budapest. Illustrées par le procédé albertotypique par Alexandre Beszédes photographe à Esztergom. Editeur Alexandre Beszédes, Esztergom 1877.
Hampel 1900.
Hampel József: A honfoglalási kor hazai emlékei. In: A magyar honfoglalás kútfői. A honfoglalás ezredéves emlékére. Szerk. Pauler Gyula – Szilágyi Sándor. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1900. 505–830.
Horváth 2018.
Horváth Ciprián: Borsod, Abaúj és Zemplén megye honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. MHKKÁS kézirat.
Hozzászólások 1966.
Hozzászólások Fettich Nándor: Das altungarische Fürstengrab von Zemplín című könyve kéziratához. *ArchÉrt* 93. 1966. 278–283.
Ierusalimskaja 1996.
Anna A[leksandrovna] Ierusalimskaja: Die Gräber der Moščevaja Balka. Frühmittelalterliche Funde an der nordkaukasischen Seidenstrasse. Edito Maris, München 1996.
Ierusalimskaja–Borkopp 1996.
Anna A[leksandrovna] Ierusalimskaja–Birgitt Borkopp: Von China nach Byzanz. Frühmittelalterliche Seiden aus der Staatlichen Ermitage Sankt Petersburg. Bayerisches Nationalmuseum – Staatliche Ermitage, München–St. Petersburg 1996.
Istvánovits 1996.
Istvánovits Eszter: 10–11. századi temető Ibrány-Esbó halmon. [Begräbnisplatz aus dem 10.–11. Jahrhundert auf dem Hügel von Ibrány-Esbó.] In: A magyar 1996. 25–46.

Istvánovits 2003.
Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. [Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz.] RGyNy 2. MHKKÁS 4. Jósa András Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Régészeti Intézet, Nyíregyháza–Budapest 2003.
Jósa 1896.
Jósa András: A bezdédi honfoglaláskori temető. *ArchÉrt* 16. 1896. 385–412.
Jósa 1897.
Jósa András: Szabolcsmegyei őshalmok. *ArchÉrt* 17. 1897. 318–325.
Jósa 1898.
Dr. Jósa András szabolcsmegyei régiségekről. *ArchÉrt* 18. 1898. 402–404.
Jósa 1914.
Jósa András: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban. *ArchÉrt* 34. 1914. I: 169–184., II: 303–340.
Kiss 1938.
Kiss Lajos: A geszterédi honfoglaláskori sírlelet. [Der altungarische Grabfund von Geszteréd.] ArchHung 24. 1938.
Kiss 1985.
Attila Kiss: Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und. 11. Jahrhundert. In: Die Bayern und ihre Nachbarn. II. VKF 9. Hrsg. Herwig Friesinger – Falko Daim. 1985. 217–379.
Kovács 1942.
Kovács István: A Kolozsvár Zápolya-utcai magyar honfoglalás kori temető. [Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár Zápolya-Gasse.] *Közlemények* II.1. 1942. 85–118.
Kovács 1988.
Kovács László: A tímári (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temetőmaradványok. [Landnahmezeitliche Gräberfeldreste von Tímár (Kom. Szabolcs-Szatmár.] *CommArchHung* 1988. 125–158.
Kovács 1989.
László Kovács: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts. FontArchHung 1989.
Kovács 1992.
Kovács László: A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, honfoglalás kori leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé, (Csóka). [Zu einigen alten, landnahmezeitlichen Fundmaterialien des Móra-Ferenc-Museums: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé, (Csóka).] *MFMÉ* 1991/92-1. (1992) 37–74.
Kovács 1995.
Kovács László: Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban. A rádiótelepi honfoglalás kori A. sír és kardja. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 1995. 291–308.
Kovács 1995a.
Kovács László: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből. Adattár. [Die zweischneidigen Schwerter des Karpatenbeckens im 2. Hälfte des 10. Jhs.] *CommArchHung* 1994–1995. (1995) 153–189.
Kovács 2011.
Kovács László: A magyar kalandozások zsákmányáról. [Über die Beute der ungarischen Streifzüge.] HIMK. 2011.

Kovács 2013.
Kovács László: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat. [Die landnahmezeitlichen und früharpadenzeitlichen Gräberfelder von Quartiere und Dörfer mit Hinblick auf die Vorgeschichte.] In: A honfoglalás kor 2013. 511–604.
Kovács 2015.
Kovács László: A Taktaköz 10–11. századi sír- és szórványleletei, valamint a tiszalúc-sarkadi 11. századi temető. [10th–11th-century graves and stray finds on the Taktaköz region and the 11th century cemetery of Tiszalúc-Sarkad.] MHKKÁS 9. Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke – MTA BtK Régészeti Intézete – MNM, Szeged–Budapest 2015.
Kovács 2019.
Kovács László: Magyarhomorog-Kónya-domb 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temető. [A 10th-century cemetery belonging to a short-lived settlement and an 11th–12th century village cemetery, both located on Magyarhomorog-Kónya-domb.] MHKKÁS Kézirat, Budapest 2019.
Kőhegyi 1980.
Mihály Kőhegyi: Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Madaras. [Komitat Bács-Kiskun.] *ActaArchHung* 32. 1980. 205–239.
Kustár–Langó 2003.
Kustár Rozália – Langó Péter: Ezüstbe öltözött lányok. Honfoglalás kori sírok Harta határában. KalMK 7. 2003.
Kürti 1980.
Kürti Béla: Honfoglalás kori temető Szeged–Algyőn. Előzetes beszámoló. [Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged–Algyő.] *MFMÉ* 1978–79/1. (1980) 323–347.
Kürti 1983.
Kürti Béla: Társadalom. In: Szeged története 1. A kezdetektől 1684-ig. Szerk. Kristó Gyula. Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szeged 1983. 259–267.
Kürti 1996.
Kürti Béla: A honfoglaló magyar női viselet. Leletek és rekonstrukciók. [Die Frauentracht der landnehmenden Ungarn. Funde und Rekonstruktionen.] In: A magyar 1996. 148–161.
Kürti 1998.
Kürti Béla: Az algyői temetőről röviden. Leletek és jelenségek előfordulási megoszlása a temető területén. *MKCsM* 1997. (1998) 15–36.
Kürti 2001.
Kürti Béla: Sírok üzenete. Honfoglaló magyarok temetője Algyő határában. Algyő Község Önkormányzata, Algyő 2001.
Lakatos 2003.
Lakatos Attila: 10–11. századi temető Köröstarján-Csordásdombon, Tărian, Románia. [Cemetery of the 10th–11th centuries at Köröstarján-Csordásdomb, Tărian, Romania.] *ArchÉrt* 128. 2003. 211–226.
Langó 2000.
Langó Péter: Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpereceinek és sodrott karpereceinek viseletéhez és használati idejéhez. [Beiträge zur Tracht und Benutzungszeit der Draht- und gedrehten Armringe im Karpatenbecken des 10.–11. Jahrhunderts.] *NyJAMÉ* 42. 2000. 33–57.

Langó 2014.
Langó Péter: Harta-Freifelt. In: A honfoglalók 2014. 95–100.
László 1942.
László Gyula: Budapest a népvándorlás korában. In: Budapest története. I. Budapest története az ókorban. Szerk. Szendy László. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest 1942. I/2. 781–818.
László 1943.
László Gyula: A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. [Der Grabfund von Koroncó und der altungarische Sattel.] *ArchHung* 27. 1943.
László 1976.
László Gyula: A zempléni honfoglaláskori vezérsírról. [Über das landnahmezeitliche Grab von Zemplén.] *ArchÉrt* 103. 1976. 79–85.
László 1988.
László Gyula: Árpád népe. Helikon Kiadó, Budapest 1988.
László 1996.
László Gyula: A honfoglaló magyarok. Corvina, Budapest 1996.
Lőrinczy–Türk 2011.
Lőrinczy Gábor – Türk Attila: 10. századi temető Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhátról. Újabb adatok a Maros-torkolat Duna–Tisza közi oldalának 10. századi településtörténetéhez. [Gräberfelder des 10. Jh. in Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát. Neue Ergebnisse zur Siedlungsgeschichte des 10. Jh., der Region zwischen Donau und Theiß gegenüber der Maros-Mündung.] *MFMÉ–StudArch* 12. 2011. 419–479.
Madaras 2013.
Madaras László: Egy méltatlanul elfelejtett törzsfői sír. Régészeti adatok egyik honfoglaló törzsünk és annak törzsfőnöke temetkezéséhez. [An unworthily forgotten chieftain grave. Archaeological data to the burial of one of our conquering tribes and its chieftain]. In: A honfoglalás kor 2013. 161–184.
Madaras 2014.
Madaras László: Nagykörű. In: A honfoglalók 2014. 75–81.
Madaras 2014a.
Madaras László: „Ez itt az én hazám.” A Közép-Tiszavidék honfoglalás kori leleteinek üzenete. *SzolnokiTK* 18. 2014. 32–41.
Megjegyzések 1969.
Megjegyzések Fettich Nándor válaszához. *ArchÉrt* 96. 1969. 114–125.
Mesterházy 1968.
Mesterházy Károly: Berekböszörmény-Pál dombja. *RégFüz* I: 21. 1968. 47.
Mesterházy 1975.
Mesterházy Károly: Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye IX–XIII. századi településtörténetéhez II. [Archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Hajdú-Bihar in den 9.–13. Jahrhunderten II.] *DMÉ* 1974. (1975) 211–266.
Mesterházy 2013.
Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok aranya. [Hungarian gold at the time of the landnam (10th century).] *Tisicum* 22. 2013. 203–213.
Mesterházy 2013a.
Károly Mesterházy: Das Gold der landnehmenden Ungarn (10. Jh.). In: Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepresentation zwischen Antike und Früh-

mittelalter im Mittleren Donauraum. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum. Tengelic, 16.–19.11.2013. ForschSM 2. Hrsg. von Matthias Hardt – Orsolya Heinrich Tamáska. 2013. 483–539.

Mesterházy 2018.
Mesterházy Károly: Pántkarperecek a magyar honfoglalás korából. [Band bracelets from the Hungarian Conquest period.] In: Két világ határán. Természet- és társadalomtudományi tanulmányok a 70 éves Költő László tiszteletére. A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 6. Szerk. Varga Máté – Szentpétery József. 2018. 187–230.

Móra 1926.
Móra Ferenc: Lovassírok Kunágotán. [Reitergräber aus der Landnahmezeit in Kunágota.] *Dolgozatok* 2. 1926. 123–135.

M. Nepper 2002.
M. Nepper Ibolya: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II. [Grabfunde des 10.–11. Jahrhunderts im Komitat Hajdú-Bihar]. MHKKÁS 3. Déri Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Régészeti Intézet, Budapest–Debrecen 2002.

Németh 1996.
Németh Péter: A honfoglalás kor (X. század) régészeti kutatásának története. In: A honfoglaló 1996. 19–26.

Nevizánsky–Košta 2009.
Gabriel Nevizánsky – Jiří Košta: Výskum staromaďarského jazdeckého pohrebiska v Strede nad Bodrogom v rokoch 1926 a 1937. [Grabung eines altmagyarischen Reitergräberfeldes in Streda nad Bodrogom in den Jahren 1926 und 1937.] *SlovArch* 57. 2009. 301–354.

Nevizánsky–ratimorská 1991.
Gabriel Nevizánsky – Priska Ratimorská: Staromaďarské kostrové pohrebiská z 10. storočia v Nesvadoch. [Altmagyarische Körpergräberfelder aus dem 10. Jahrhundert in Nesvady.] *ArchRozhl* 43. 1991. 259–284.

Patay 1957.
Patay Pál: Adatok a nógrádi dombvidék X–XI. századi településtörténetéhez. [Contributions à l'histoire du peuplement aux Xe et XIe siècles de la region de collines de Nógrád.] *ArchÉrt* 84. 1957. 58–66.

Prohászka–Révész 2004.
Prohászka Péter – Révész László: A tiszabezdédi honfoglalás kori temető Jósa András vázlatainak tükrében. [Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Tiszabezdéd im Spiegel der Aufzeichnung András Jósa's.] *NyJAMÉ* 46. 2004. 137–168.

Rejholcová 1976.
Mária Rejholcová: Pohrebisko z 10. a 11. storočia v Hurbanove – Bohatej (Gräberfeld aus dem 10. und 11. Jh. in Hurbanovo-Bohatá). *SlovArch* 24. 1976. 191–234.

Rejholcová 1995.
Mária Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9. – 12. storočie). Katalóg. ArchSlov-Mon 15. Archeologick ý Ústav Slovenskej Akadémie Vied, Nitra 1995.

Rejholcová 1995a.
Mária Rejholcová: Das Gräberfeld von Čakajovce (9.–12. Jahrhundert). Analyse. ArchSlov-Mon 15. Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra 1995.

Révész 1996.

Révész László: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. [Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.] MHKKÁS 1. Herman Ottó Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum, Miskolc–Budapest 1996.

Révész 1996a.

Révész László: Gesztered – Kecskelátó dűlő. In: A Honfoglaló 1996. 77–81.

Révész 2001.

Révész László: Aranyszántás Balotán. Gazdag honfoglalás kori női sírok Kiskunhalas környékén. [Goldenes Ackerfeld in Balota. Reiche Frauengräber aus der Landnahmezeit in der Gemarkung von Kiskunhalas – The golden harvest of Balota. Rich female graves from the time of the Hungarian Conquest around Kiskunhalas.] Magyar Nemzeti Múzeum – Thorma János Múzeum, Budapest–Kiskunhalas 2001.

Révész 2008.

Révész László: Heves megye 10–11. századi temetői. [Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert.] MHKKÁS 5. Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Régészeti Intézet, Budapest 2008.

Révész 2017.

László Révész: Die methodischen Probleme der ungarischen landnahmezeitlichen Forschung. Die Gräberfelder. *ActaArchHung* 68. 2017. 171–199.

Szabó 1938.

Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. [Kulturgeschichtliche Denkmäler der ungarischen Tiefebene.] BHH 3. 1938.

Szabó 1963.

Szabó János Győző: A honfoglaláskori lemezes korongok viselete. [Ношение пластинчатых дисков во времена завоевания венграми родины.] *EgriMÉ* 1. 1963. 95–117.

Szabó 1980.

Szabó János Győző: Árpád-kori telep és temető Sarud határában IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege. [Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud. IV. Absolute und relative Chronologie des Friedhofes. Charakter des Friedhofes]. *EgriMÉ* 16–17. 1978–1979. (1980) 45–136.

Szőke 1941.

Szőke Béla: Honfoglaláskori magyar sírok Naszvadon. [Gräber der ungarischen Landnahmezeit in Naszvad]. *FolArch* 3–4. 1941. 214–224.

Szőke 1962.

Szőke Béla: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. RégTan 2. 1962.

Točík 1968.

Anton Točík: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. ASC 3. 1968.

Tóth 2014.

Tóth Anikó: A Nyíri Mezőség a 10–11. században. [The 'Mezőség' of the 'Nyírség Region' in the 10th–11th century.] MHKKÁS 7. Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA BtK Régészeti Intézet, Szeged–Budapest 2014.

Türk–Lőrinczy 2015.

Türk Attila – Lőrinczy Gábor: Régészeti adatok és természettudományi eredmények a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez. [Archäologische Daten und

naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des Westlichen Ufers der Muresch-Mündung.] In: Türk–Lőrinczy–Marcsik 2015. 11–300.

Türk–Lőrinczy–Marcsik 2015.

Türk Attila – Lőrinczy Gábor – Marcsik Antónia: Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez. [Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des Westlichen Ufers der Muresch-Mündung.] StudArchPazman 4. Szerk. Lőrinczy Gábor – Türk Attila. 2015.

Viga 1996.

Viga Gyula: Dobosy László (1911–1995). *HOMÉ* 33–34. 1996. 721–723.

Kovács László

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet
H–1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
e-mail: Kovacs.Laszlo@btk.mta.hu

Burial jewellery

(band bracelets and anklets, plain and wavy wire bracelets and anklets)

In 1886 and then in 1914, sophisticated observer and convincing author András Jósa introduced to Hungarian scholarship characteristic fragile bands and wire rings made of precious metals. It was supposed that these were decorations of dress or jewels. Jósa suggested that these decorations were used in the region of shirt wrists made of thin material and sometimes at the ankle part of trousers. As the number of finds has been growing, a new approach has formed. According to it, these objects were made just for decoration or fixing of the clothes terminals. In 1957, István Dienes suggested a new explanation valid up to our days: according to him, these bands (and rings) decorated only the burial clothes of the dead. I discussed long upon the later, contradicting opinions, following which in 2015, Ádám Bollók again conceived that these objects were made for burial clothes. I myself got to this final conclusion as well and classified also new types.

Burial band bracelets cut out of silver and, more rarely, from golden plate were found in 53 graves of 33 sites (Cat. 2–3, 4?, 5, 6, 8, 11–12, 13, 15–16, 18, 21, 24–25, 27, 29, 32 [from the same site], 33–37, 38–40, 41–42, 43–44, 46–47, 48–49, 50, 51–52, 53, 53, 55, 56, 57, 58, 59–61, 62, 63, 64, 65, 67, 76, 77), complete set of these consisting of two band bracelets and anklets came from 13 graves of 12 sites, while only two bracelets were found in further 15, one bracelet in 15 graves, that is to say in 25 men's, 2 boys', 12 women's and 2 girls' excellently or well supplied burials. Most of them, 43 burials came to light in 10th century *szállás* (short-lived settlement) cemeteries (cf. Kovács 2013, 521–530; Révész 2017, 172, Anm. 5, Kovács Typ. IV) mostly from Northern Hungary and Tiszántúl (territory east of river Tisza).

Beside the above mentioned 14 cases, band anklets were found in further 11 cases (Cat. 1, 3, 12, 14, 17, 20, 38–40, 41–42, 49, 50, 51, 53, 56, 59, 64, 65, 67, 72–73, 75, 76, 77) in different

assemblages: in 13 graves, there were two band bracelets and anklets; in further 3 only two band anklets, in the rest there were one or two pieces from both types. In one grave band anklet was accompanied by a pair of wavy bracelets. General features of findings were identic with the ones of band anklets.

We should note that band bracelets and anklets were cut out of undecorated silver and gold plates (Pl. I: 3–6). The only exceptions are pieces cut out of decorated plate (Pl. I: 1–2) coming from looted grave 103 from Magyarhomorog (Cat. 43), dated to the age of Stephen I.

Determination of wire anklets coming from only 7 graves of 5 sites (Cat. 19, 22–23, 62, 69–70, 78) is supported by the elite single male grave from Zemplín. In this 10th century burial (Cat. 78) an unpretentious assemblage made of golden wire was found: a torques, and pairs of bracelets and anklets, all of them clamping with hooks. This group of finds differs from the sophisticated metal decorations of the dead, they must have been made exclusively for the burial. This classification may also be true for some of wire bracelets found in common grave with wire anklets listed here, that is to say, part of them was put onto the dead's arm only during dressing it up (Cat. 22–23, cf. Pl. II: 1–4), but the real role in the costume of most of wire bracelets is hardly questionable. In this case, except for two men (Cat. 68, 78), women were buried with this grave-good. General features of their finding were identic with the former ones except for a sisters' burial (Cat. 22–23) dug into the early part of a 10th–11th century village cemetery.

A silver plate bracelet of traditional shape, with widening, rounded ends, functioning as anklet was put on the right ankle of a woman buried in a *szállás* cemetery (Cat. 31). This seems to be an example of a desultory, unique applying.

Wavy wire bracelets and anklets (Cat. 9, 10, 30, 45, 66, 68, 71, 74, 75) were made in the following way: soft and thin silver, sometimes bronze wire (Cat. 54, 57) was softly twisted around an object of circular cross-section or even around the finger of the craftsman, then, after pulling down the spiral, pressed to plain shape (Pl. II: 5–6). 3 men, 4 women, a child and a small child got such a decoration, most of them supplied with rich grave-goods. 8 of them were found in *szállás* cemeteries, and one in a village cemetery from the 10th century (Cat. 57), mainly in the Tiszántúl.

Jewels suggestedly made specially for burial were used without age or gender differentiation, but mainly for men. They appear only scattered in the 10th century graves of the Carpathian Basin and it is possible that further – unornamented, unpretentious – plate decorations like eye and mouth plates for the dead, eye covers, small plates decorating the costume, plates decorating horse harness and saddle-cloth also belonged to this group of finds. However, I haven't collected data for the examination of the latter.

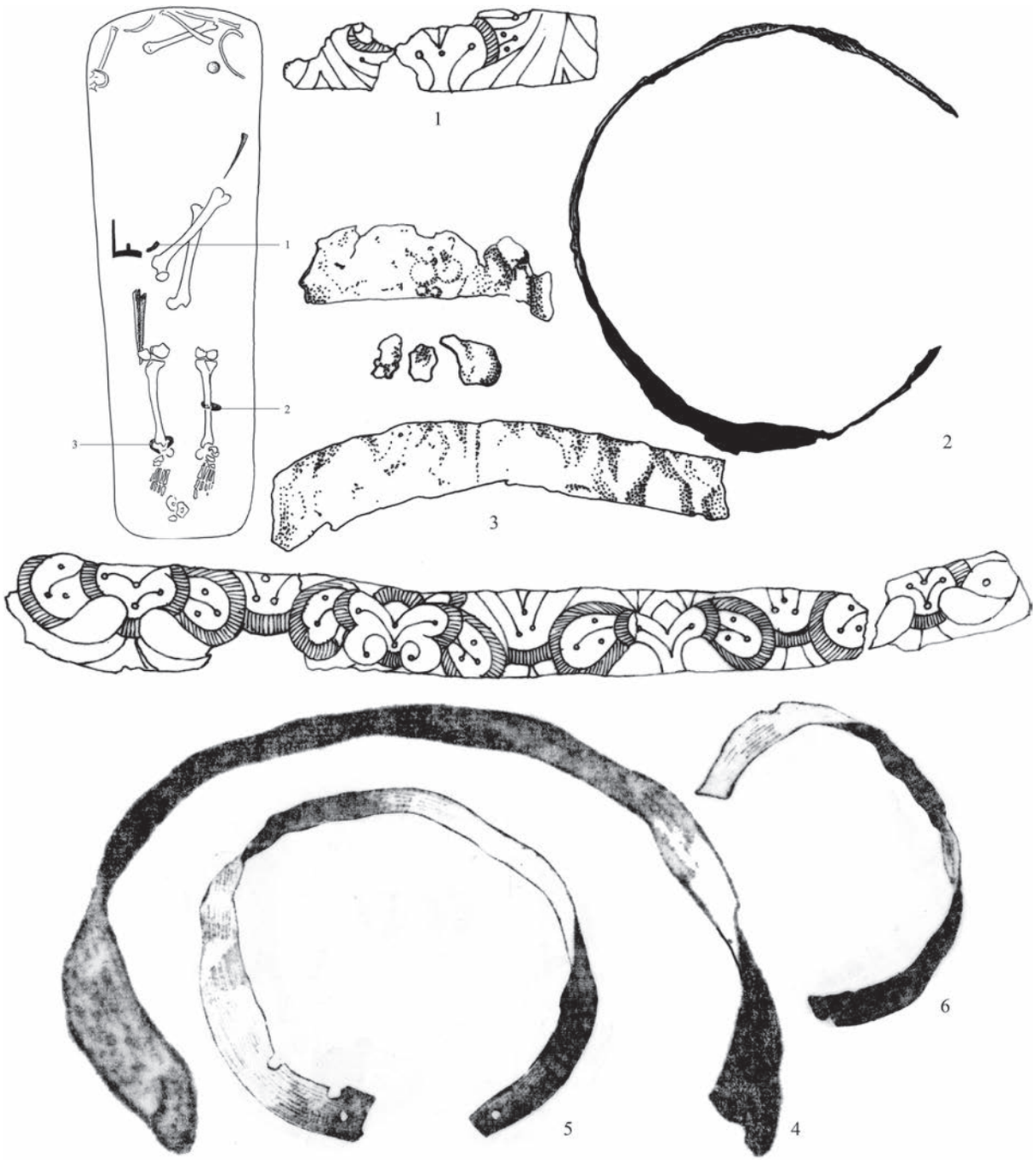
Despite of their randomness and, perhaps, arbitrary classification, 78 grave finds collected from 46 sites showed some common features that faded during their discussion according to types. That is why I had to make summarising reference to the grouping of the graves appearing according to the types of cemeteries: 65 graves of 35 sites could be, with more or less probability, considered as coming from 10th century *szállás* cemetery (exception: 5 10th century single burials from 5 sites – Cat. 4, 13, 55, 64, 78; and 2 burials from also 10th century village cemetery – Cat. 22–23, 43–44, 56); the latest one is the grave found in the 11th century village cemetery of Magyarhomorog, in the part dated to Stephen I's time (Cat. 49). The latter is a rarity without parallels. From the data shown above, it becomes clear that different kinds of the custom were in practice mainly in the 10th century, and burial decorations in question were placed in well or exceptionally well equipped graves. Situation of the sites also proved to be characteristic: 18 sites with 29 graves were found in the Tiszántúl (Cat. 6, 9, 14–17, 19, 22–23, 43–44, 45, 48, 49, 55, 57, 59–61, 65, 68, 69–70, 71–74, 75, 76); 10 sites with 26 graves in Northern Hungary (Cat. 1, 10–12, 18, 24–32, 33–37, 38–40, 50,

54, 58, 67); 6 sites with 9 graves in the Danube-Tisza Interfluve (Cat. 2–3, 4, 20–21, 46–47, 62, 64); 8 sites with 9 graves in Slovakia (Cat. 5, 7, 51–52, 53, 56, 66, 77, 78); 3 sites with 3 graves in Transdanubia (territory west of the Danube) (Cat. 8, 13, 64); and, finally, 1 site with 2 graves in Transylvania (Cat. 41–42). Situation of the sites is undoubtedly connected with the situation of communities maintaining the *szállás* cemeteries. Richness and range of grave-goods is a basic feature of these cemetery types. Perhaps, this phenomenon of placing grave-goods also belongs to differences that can be observed in the 10th century *szállás* and village cemeteries and also in the 10th–12th and 11th–12th century cemeteries, but I could not undertake a further examination.

Evaluation of the material is supplemented with a catalogue including 67 items, listing all the burial jewels.

László Kovács

Hungarian Academy of Sciences
Research Center for the Humanities
Institute of Archaeology
H–1097 Budapest
Tóth Kálmán u. 4.
e-mail: Kovacs.Laszlo@btk.mta.hu

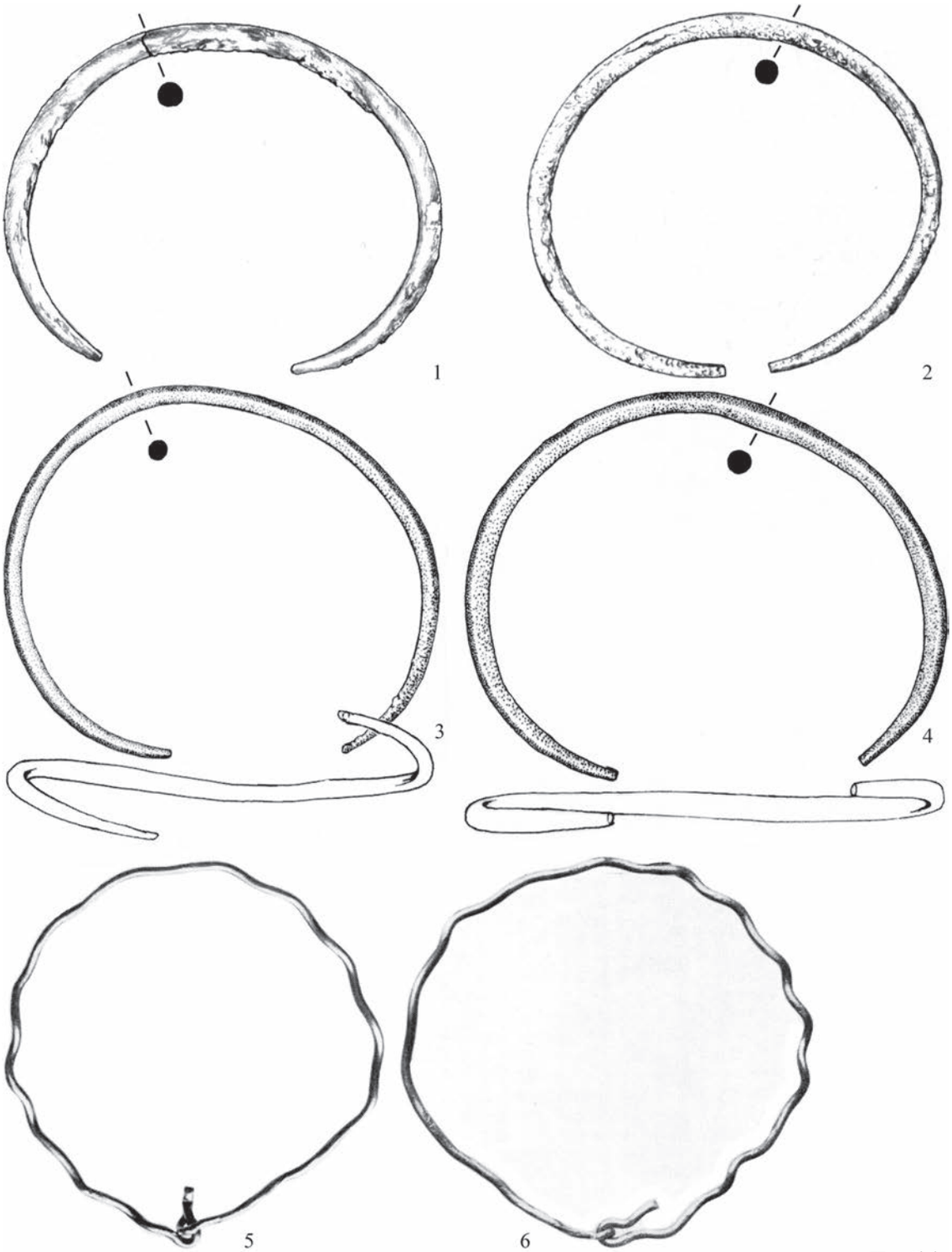

I. tábla

1: Magyarhomorog–Kónya-domb 103. sír, temetési szalagkarperec, 2–3: Magyarhomorog–Kónya-domb 103. sír, temetési szalaglábperecek, 4–5: Kenézlő–Fazekaszug 10. sír, temetési szalagkarperecek, 6: Kenézlő–Fazekaszug 10. sír, temetési szalaglábperec

Pl. I

1: Magyarhomorog–Kónya-domb grave 103, burial band bracelet, 2–3: Magyarhomorog–Kónya-domb grave 103, burial band anklets, 4–5: Kenézlő–Fazekaszug grave 10, burial band bracelets, 6: Kenézlő–Fazekaszug grave 10, burial band anklet

II. tábla

1–2: Ibrány–Esbó-halom 197a. sír, temetési huzallábperec-pár, 3–4: Ibrány–Esbó-halom 197b. sír, temetési huzallábperec-pár, 5–6: Tiszaeszlár–Bashalom, Fenyvestábla I. temető 3. sír, temetési hullámos huzalkarperec-pár

Pl. II

1–2: Ibrány–Esbó-halom grave 197a, pair of wire anklets, 3–4: Ibrány–Esbó-halom grave 197b, pair of wavy wire bracelets, 5–6: Tiszaeszlár–Bashalom, Fenyvestábla cemetery I. grave 3, pair of burial wavy wire bracelets

A Nyíregyháza–Oroson feltárt honfoglalás kori temetőről

Jakab Attila

Bevezető

2009-ben a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat munkatársai kutatóárkok és fémkereső segítségével előzetesen megkutatták a Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) határában építendő Mega Üzleti Park névre hallgató, nagy kiterjedésű beruházás tervezett területét.[1] A kutatások pozitívnak bizonyultak. Ekkor találták meg az első két Ny–K-i tájolású sírfoltot, valamint ekkor kerültek elő az első – később a 4256. számot kapott sírhoz tartozó – honfoglalás kori veretek (Kurucz 2010.). A beruházáshoz kapcsolódó megelőző feltárást a nyíregyházi Jósa András Múzeum, a szatmárnémeti Szatmár Megyei Múzeum, valamint a nagykárolyi Városi Múzeum régészei végezték el 2010 áprilisa és decembere között. Az ásatás területe több mint 25 hektár volt, melyen 6000-nél több objektum került feltárásra (Istvánovits 2012.) (1. kép). A szóban forgó területet északról egy fasorral szegélyezett földút, nyugatról a Nyíregyházát keletről elkerülő műút, délről a 41. számú főút, míg keletről egy mocsaras terület határolta.[2] Az alábbiakban részletesen ismertetett temető a terület ÉNy-i, annak is a középső részén terült el. Az É–D-i homokos dombháton elhelyezkedő 97, valamint az ezektől északra, 83 m-re feltárt 3 sírral együtt kereken 100, X–XI. századra keltezhető sírt bontottunk ki.[3] Ezzel a temető teljesen feltártnak tekinthető.[4] A temető területének megtörtént a 3D-s felmérése,[5] és sor került a már lehumuszolt területen fúrásminták vételére.[6] Ezenkívül többféle természettudományos vizsgálat készült az előkerült leletek kapcsán (antropológiai, archaeozoológiai, petrográfiai, fémanyag-összetétel, genetikai),[7] utóbbiak eredményeit a függelékben teszem közzé.

---

[1] A fémkeresést Bacskai István végezte.

[2] A mostani feltárás közvetlen környezetében, a Nyíregyházát keletről elkerülő út, valamint a 2010-ben feltárt terület DNy-i részén kialakított körforgalom területén a Jósa András Múzeum munkatársai 2004-ben megelőző feltárást végeztek. Ennek során – a többi között – egy bronzkori település nyomai láttak napvilágot, melynek folytatása 2010-ben a 41. sz. főúttól északra fekvő területen szintén előkerült (L. Nagy 2015.).

[3] Megjegyzendő, hogy a temető területén még egy császárkori telep, valamint egy néhány urnasírból álló bronzkori temető maradványai voltak még megfigyelhetőek. Az ásatási összesítőn csak a tárgyalt temető sírjait tüntettük fel, a korábbi korszakok objektumait nem.

[4] A homokos talaj miatt a sírfoltokat sokszor nem vagy gyakran csak a váz szintjén tudtuk megfigyelni. Ez különösen a temető északi részére igaz. Éppen emiatt a temető területét többször átnyestük, a dokumentáció befejezése után pedig a szükségesnek vélt helyeket géppel átkutattuk, ám több sír nem került napvilágra.

[5] Veszprémi László geodéta (JAM) készítette, akinek munkáját köszönöm!

[6] Ennek eredményeit lásd Buró–Jakab–Lóki 2011.

[7] A petrográfiai, fémanyag-összetétel és a genetikai vizsgálatok anyagi fedezetét a Magyarország-Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program (2007–2013) HuRo/0801/024, illetve HuRo/0901/060/2.5.1. pályázata biztosította.

1. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), az ásatás területe észak felől (fotó: Balázs Attila)

Fig. 1
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), territory of the excavation from the north (photo by Attila Balázs)

Sírleírások

4003. sír (I. tábla)

A gép által megtalált váz.[8] Koponyáját a gép félbevágta. Foltja igen bizonytalanul, leginkább sárgával kevert sötétbarna ovális foltként jelentkezett. Sírgödre a bontás során inkább kissé négyzetesnek bizonyult, de ez is igen bizonytalan, ezért a rajzon szaggatott vonallal jelöltük. (Ebben az esetben a folt szélének bizonytalansága vélhetőleg összefüggésben van a részben alatta előkerült sírral – lásd lejjebb!) A sírban egy 1–2 éves kisgyermek csontváza került elő.[9] Koponyája balra billent, csontjainak jelentős része felszívódott. Bal és jobb felkarcsontja, a nyakcsigolyák, valamint a két lábszár(?) maradt meg. Koponyájától északra mintegy 50 cm-re további két csonttöredék került elő. A váz h. a koponyatetőtől a lábvégig 60 cm. Részben alatta került elő a 4030. sír. A váz tájolása: Ny–K 266–86°. (A sírgödör tájolását – tekintettel a feljebb leírt bizonytalanságokra – nem adom meg.) A sír feltételezhető h. 80 cm, sz. vélhetőleg 40–50 cm-nél nem lehetett nagyobb, m. 5 cm.

Leletek: 1. Koponyájának közepétől északra 100 cm-re, a folton kívül, a nyesésből egy fokozatosan hegyesedő, négyzetes keresztmetszetű *bronztű* töredéke került elő, melynek vége hiányzik. H. 3,2 cm, sz. 0,1–02 cm. Elképzelhető, hogy nem a sírhoz tartozik(?).[10]

4004. sír

A gép által megtalált sír. A gép a váz koponyáját és bal felkarját részben megsemmisítette. A lekerekített sarkú téglalap alaprajzú gödör betöltése sárgával kevert szürkésbarna. A sírban egy 37–46 év közötti férfi váza feküdt. Arckoponyája megsemmisült, agykoponyája hátrabukott. Kulcscsontja V alakban állt. Bal karja szögben meghajlítva a hasára téve. Jobb karja szorosan a test mellett, tenyere a jobb combcsonton. A sírban mért vázhossz 167 cm. A sír tájolása: Ny–K 260–80°.[11] A sír h. 221 cm, sz. 54 cm, m. 6 cm.

Leletek: 1. A sírgödör ÉK-i falánál, de már azon kívül, egy meghatározhatatlan funkciójú *ezüsttárgy töredéke* látott napvilágot. Kisméretű, kerekded, préselt lemez, melynek egyik széle kis tüske formájában felcsavarodik. Átm. 0,5×0,7 cm, v. 0,1 cm. 2. A két combcsont között egy *császárkori kerámiadarab* került elő.

4005. sír

A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat munkatársai által húzott kutatóárokban került elő. A gép a koponyát a megtaláláskor félig elvitte. A lekerekített sarkú sírgödör betöltése sárgával kevert sötétbarna. 8 cm mélységben egy sötétbarna betöltésű, téglalap (113×54 cm) alakú folt – koporsónyom – rajzolódott ki. M. 10 cm a jelentkezés szintjétől. A sírban lévő, jobbra billent koponyát a gép félbenyeste. A 3 éves gyermek csontjai közül néhány bordatöredék és három hosszúcsont maradt meg. Ezek sem voltak eredeti helyzetükben, hanem a felsőtest környékén kerültek elő, elmozdulva. A váz tájolását nem lehetett mérni,

[8] A vázak többségét háton fekvő, nyújtott testtartásban találtuk meg. A leírásokban a továbbiakban ezt nem említem. Azon vázak pozícióját, melyek ettől eltértek – az adott sírnál – részletesen leírom.

[9] A sírok antropológiai meghatározását Szathmáry Lászlónak (JAM) köszönöm!

[10] A táblákon szereplő sírrajzok méretaránya 1:20, míg a tárgyaké 1:1. Ahol ettől eltérő méretben mutatjuk be a tárgyakat, azt minden esetben léptékkel jelezzük. A sírrajzokon szereplő szaggatott vonalak bizonytalan, nem egyértelműen megfogható vonalakat jelölnek. A leírásban jelzett kerámiatöredékeket nem tüntettük fel a táblákon. A tárgyrajzok egy részét Svéda Csaba, míg másik részét és a táblákat Beleznai Gabriella készítette. Munkájukat köszönöm!

[11] A tájolás megadásakor a sírgödör tájolását vettem alapul. Amennyiben a síré és a vázé megegyezett, akkor a váz tájolását nem írtam le külön. Ellenkező esetben a váz tájolását is megadom. Ha a sírgödör tájolása nem volt egyértelműen megfigyelhető, akkor csak a váz tájolását tüntettem fel.

csak a koporsóét. Ez eltért a sír tájolásától. A sír tájolása: Ny–K 258–78°. A koporsó tájolása: Ny–K 250–70°. A sír h. 122 cm, sz. 70 cm, m. 19 cm.

Leletek: 1. Egy fekete, a középső vonalában körbefutó, fehér rátéttel díszített *üveggyöngy* a sírgödör keleti végében, a koporsón belül, 3 cm mélyen, az északi faltól 9 cm-re. Átm: 1×1,2 cm, a lyuk átm. 0,5 cm. 2. A koponya felszedésekor, a jobb oldala alól egy közel kerek, kör átmetszetű, nyitott, *bronz karikaékszer* került elő. Átm. 1,9×1,9 cm, v. 0,15 cm. 3. Az 1. melléklettől nyugatra mintegy 15 cm-re egy szürke, korongolt, homokkal és kevés kaviccsal soványított, közel háromszög alakú, vékony császárkori *kerámiadarab*. Mindkét oldalán – a széleken – rovátkolás nyomok figyelhetők meg. 4. A betöltéséből még további három, szabad kézzel formált *őskori oldaltöredék* került elő.

4006. sír (I. tábla)

Sárgával kevert sötétbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. Az 54–59 éves férfi csontjai viszonylag jó állapotban maradtak meg. A koponya előrenézett és kissé jobbra billent. Bordái és csigolyáinak egy része hiányzott. Jobb alkarja derékszögben a hasára téve. Bal alkarja hiányzott. A sír középső részén, 6 cm mélységben egy sötétbarna, téglalap alakú folt rajzolódott. H. kb. 160 cm, sz. 45 cm. 11 cm mélyen a folt pregnánsabban rajzolódott. A már inkább sárgával kevert szürkésbarna folt biztosan követhető, h. 146 cm, sz. 43 cm. A koporsó keleti vége az állatjáratok miatt bizonytalan, 187×45 cm, m. a jelentkezési szinttől 22 cm. A sírban mért vázhossz 139 cm. A sír tájolása: Ny–K 264–84°, h. 229 cm, sz. 76 cm, m. 33 cm.

Lelet nem volt.

4007. sír (II. tábla, 2. kép)

A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat munkatársai által húzott kutatóárokban került elő. Lekerekített sarkú, világosbarna, sárgával és sötétbarnával kevert téglalap alakú foltként jelentkezett a 4012. sírtól DNy-ra. Úgy tűnt, hogy kismértékben vágják egymást, de ezt egyértelműen nem tudtuk eldönteni. A 25–34 év közötti nő koponyájának egy részét a gép elvitte, és a jobb alsó lábszára is napvilágra került. Állkapcsa a kulcscsont felett feküdt. Bal alkarja derékszögben a hasra hajlítva, jobb karja kinyújtva feküdt, kissé elállt a testtől. Bal lába kissé behajlítva volt. A koponya és a láb 6–7 cm-rel magasabban helyezkedett el, mint a váz többi része. A váz h. 145 cm. A sír tájolása: Ny–K 272–92°. A váz tájolása: Ny–K 276–96°. A sír h. 185 cm, sz. 76 cm, m. 10 cm.

Lelet nem volt.

2. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), szuperpozíció a 4007. és a 4012. síroknál

Fig. 2
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), superposition at graves 4007 and 4012

4009. sír (II. tábla)

Lekerekített sarkú, kevés sárgával kevert sötétbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett. A megtaláláskor a koponya kismértékben sérült. A viszonylag jó megtartású, 65–74 év közötti férfi koponyája balra fordult és enyhén hátrabukott. Szája kissé nyitva, válla felhúzva került elő. Jobb karja szorosan a test mellett, bal karja szintén, kézfeje a bal medencén, illetve ujjai a bal combcsonton. A váz h. 154 cm. A váz alatt 10–12 cm vastag betöltésréteg jelentkezett. A sír tájolása: Ny–K 240–60°, h. 205 cm, sz. 59 cm, m. 10 cm.

Lelet nem volt.

4012. sír (II. tábla, 2. kép)

A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat munkatársai által húzott kutatóárokban került elő. DNy-i sarka érintkezik a 4007. számú sírral, de viszonyukat egyértelműen nem tudtuk eldönteni. Lekerekített sarkú, sárgával kevert sötétbarna foltként jelentkezett, mely a DK-i oldalon kiszélesedett, de gödre itt nem vált el egyértelműen. Mint utólag kiderült, ezen a részen a sírt részben beleásták a 4049. szarmata gödörbe. Csak részben megfigyelhetően rajzolódott ki 7 cm mélyen a sötétbarna koporsófolt. A 38–43 év közötti férfi koponyája előrenézett, bal alkarját a medencére hajlították, jobb ujjpercei a bal alkaron feküdtek. A sírban mért vázhossz 148 cm. A sír tájolása: Ny–K 264–84˚, h. 185 cm, sz. 57 cm, m. 22 cm. A koporsó h. 156 cm, sz. 46 cm, m. a jelentkezéstől 9 cm.

Lelet nem volt.

4015. sír (II. tábla)

Foltja igen nehezen rajzolódott ki, és először gödörfoltként dokumentáltuk. A metszetre bontáskor derült ki, hogy a lábszárnál vágtuk át a sírgödröt. Mintegy 15 cm vastag földréteg leszedése után rajzolódott ki a kevés sárgával kevert sötétbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú sírfolt. A robusztus, 66–75 év közötti férfi koponyája kissé balra biccent, álla leesett. Két alkarja a hasára hajlítva, a bal feküdt a fejhez közelebb. A sírban mért vázhossz 149 cm. A sír tájolása: Ny–K 250–70°, h. 215 cm, sz. 75 cm, m. 44 cm.

Leletek: A betöltésből három korongolt *császárkori oldaltöredék* került elő. Kettő szürke, a harmadik téglaszínű.

4016. sír (II. tábla)

Szinte alig látható sírfolttal jelentkezett a sárga homokos altalajban. A 19–28 év közötti férfi arcrésze a humuszoláskor megsérült (szilánkosra tört), a nyakcsigolyák és a koponya elmozdult eredeti helyéről. A humuszolás során megsérült a medence is. A kulcscsontok felhúzott pózban, a törzs enyhén megtekeredve feküdt: valószínűleg lepelbe csavarva helyezték a sírba. A két alkar csaknem teljesen hiányzott, csak kis töredékek kerültek elő. Jobb keze a jobb combcsont fejénél került elő, a balból nem találtunk meg semmit. A sírban mért vázhossz 158 cm. A sír tájolása: Ny–K 246–66°, h. 197 cm, sz. 59 cm, m. 6 cm.

Leletek: 1. A jobb felkar alsó részének külső oldalán – könyöktájékon – került elő egy líra alakú *csiholó* töredéke. Nagyobbik darabjának átm. 2×4,9 cm, v. 0,4 cm, a hozzá nem illeszkedő, de formája alapján a csiholó másik szárának tartandó töredék átm. 1,7×3 cm, v. 0,3 cm. 2. Az előbbitől néhány cm-re keletre került elő egy kisméretű, barnásdrapp *hidrokvarcit(?)*.[12] 1,1×1,4×2,4 cm. 3. A bal mellkas felső részén, a kulcscsont tájékán egy függőlegesen álló, ismeretlen funkciójú *bronztárgy* került elő. B alakú, a felső részen és a közepétől kissé lejjebb át van fúrva. 1,5×0,6 cm, v. 0,1 cm. 4. A koponya felszedésekor, közel

[12] A petrográfiai vizsgálatokat Rózsa Péternek (Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológiai Kar, Földtudományi Intézet, Ásvány- és Földtani Tanszék) köszönöm! A kövek nyersanyaglelőhelyeként a piroxéndácit esetében a tokaji Nagy-hegy, míg az egyéb kőzetek esetében a Tokaji-hegység, valamint Kárpátalja valószínűsíthető.

a csigolyákhoz előkerült egy kör átmetszetű, minden bizonnyal nyitott *bronz karikaékszer* töredéke. H. 1 cm, v. 0,1 cm.

4017. sír (III. tábla)

Jól látszódó sárga-barna, kevert, téglalap alakú foltként jelentkezett. A viszonylag mély sírban az 55–69 éves férfi koponyája előrenézett. Leesett állkapcsa erőteljesen jobbra fordult. Jobb alkarja a keresztcsontra hajlítva, a bal a mellkas közepére visszahajlítva feküdt. Mindkét lába felhúzva a jobb oldalra. A jobb térd kissé magasabban feküdt, mint a bal. A sírban mért vázhossz 148 cm. A sír tájolása: Ny–K 258–78°h. 190 cm, sz. 82 cm, m. 40 cm.

Leletek: 1. A koponya bal oldala és a sír északi fala között, közel a sírgödör nyugati széléhez, 33 cm mélyen egy keskeny, barna, háromszög keresztmetszetű *jáspis(?)*. 0,4×0,7×2,6 cm. 2. A félrefordult állkapocs alatt hegyével DK-re forduló rombusz alakú *nyílcsúcsot* találtunk. A helyszínen mért h. 5,1 cm, sz. 2,6 cm; restaurálás utáni h. 5,05 cm, sz. 1,6 cm, v. 0,3–0,6 cm. 3. A betöltésből *őskori oldaltöredék*, valamint egy téglaszínű, *császárkori peremtöredék* került elő.

4018. sír (III. tábla)

Kissé bizonytalan, sárgásbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett. A gép a koponya egy részét elvitte. A 65–74 éves nő bal karja kissé elállt a testtől, míg jobb alkarjából csak egy csonk maradt. A sírban mért vázhossz 132 cm. A sír tájolása: Ny–K 264–84°, h. 174 cm, sz. 59 cm, m. 7 cm.

Lelet nem volt.

4020. sír (III. tábla)

Jól látszódó, lekerekített sarkú, sárgásbarna betöltésű, téglalap alakú foltként jelentkezett. A 37–42 éves nő koponyája jobbra előrebiccent, karjai szorosan a test mellett. A váz h. 144 cm. A sír tájolása: Ny–K 264–84°. A váz tájolása: Ny–K 272–92°. A sír h. 218 cm, sz. 74 cm, m. 28 cm.

Leletek: 1. A jobb könyök külső oldalán rossz állapotban lévő, háromszög keresztmetszetű, alsó nyélállású vas *késpengetöredék* a nyélnyújtvány maradványával. Hegye nyugatra mutatott. H. 3,3 cm, sz. 2,2 cm, v. 0,15–03 cm. Mellette kevés, talán más tárgyhoz tartozó, megmenthetetlen vasmorzsa. 2. A betöltésből három *őskori oldaltöredék,* valamint egy szürke, korongolt, *császárkori oldaltöredék* került elő.

4021. sír (III. tábla)

Jól látszódó, lekerekített sarkú, sárgásbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett, a koponya déli oldalánál oválisan kissé kiszélesedett. (Utólag kiderült, hogy a 4021/01. szarmata gödörre ásták rá.) A 41–46 éves nő karja szorosan a test mellett feküdt. Jobb lába kissé kifordult. Koponyáját kissé feltámasztották. A sírban mért vázhossz 147 cm. A sír tájolása: Ny–K 260–80° h. 220 cm, sz. 77 cm, m. 21 cm.

Leletek: 1. A sírgödör keleti felében, a nyesési szinten egy közepes állapotú *kauricsiga* került elő, felső harmadában a felfüggesztést szolgáló lyukkal. 1,6×2,1 cm, v. 1 cm. 2. A betöltésből került elő egy rossz állapotú, eredetileg kerek, ólom *fülesgomb*. Füle letört, csak az indítása figyelhető meg. M. 1,1 cm, átm. 0,8×0,9 cm. 3. A váz felszedésekor került elő a nyakcsigolya alatt egy szürke, korongolt, *császárkori* kisméretű *oldaltöredék.*

4022. sír (IV. tábla)

Igen bizonytalanul jelentkező, alig látható, sárgásbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett. Az 59–68 év közötti nő koponyája felfelé nézett, álla leesett, fogmedre felszívódott. Karja szorosan a test mellett. Bal kézfeje a bal combcsonton, jobb ujjpercei a jobb combcsonton kerültek elő. A sírgödör h. bizonytalan. A váz a sírban kissé ferdén helyezkedett el, lába

DK felé volt. A sírban mért vázhossz 143 cm. A sír tájolása: Ny–K 268–88°. A váz tájolása: Ny–K 274–94°. A sír h. kb. 190 cm, sz. 54 cm, m. 9 cm.

Lelet nem volt.

4023. sír

Nehezen látható, sárgásbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. A megtaláláskor a gép elnyeste a koponya több mint felét és a bal felkart. A maradványok alapján a koponya előrenézett. A 40–70 éves nő jobb karja kissé elállt a testtől, míg a kinyújtott bal alkar az előbbinél közelebb volt a bal medencéhez. A sírban mért vázhossz 143 cm. A sír tájolása: Ny–K 270–90°, h. 185 cm, sz. 75 cm, m. 5 cm.

Lelet nem volt.

4024. sír (IV. tábla)

Alig elváló, kevés sötétbarnával kevert barnássárga, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. A 34–39 éves nő koponyája kissé balra billent. Bal válla felhúzva egészen az arci részig. A könyök a törzs síkjától kb. 10 cm-rel magasabban helyezkedett el. A bal kéz a medence alá, illetve mellé nyúlt, mintha „csípőre tette" volna. Jobb karja a törzs mellett nyújtva, kézfeje a jobb combcsonton. A sírgödör a folthoz képest dél, illetve kelet felé mintegy 15 cm-rel bővült. A sírban mért vázhossz 158 cm. A sír tájolása: Ny–K 261–81°. A váz tájolása: Ny–K 249–69°. A sír h. 206 cm, sz. 82 cm, m. 52 cm.

Lelet nem volt.

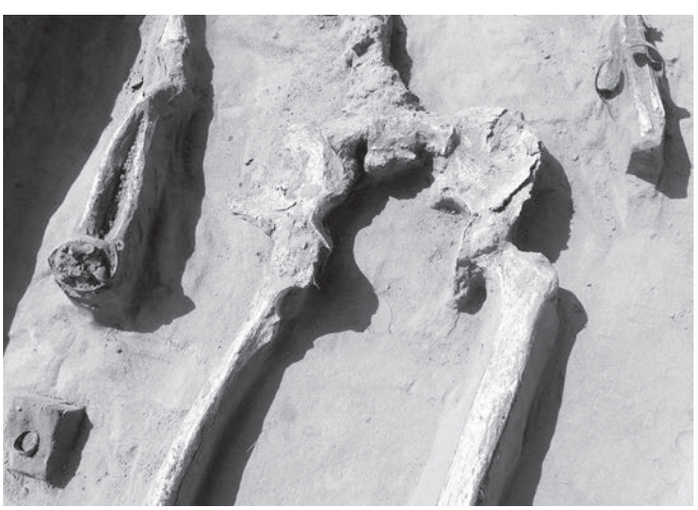
4025. sír (IV–V. tábla, 3–4. kép)

Az igen bizonytalanul jelentkező sírgödör téglalap alakú, világosbarna foltként jelentkezett. A lábszárat a gép elvitte. A 19–28 éves nő koponyája jobbra billent, a sírgödör aljától 2–3 cm-rel magasabban helyezkedett el. Válla enyhén felhúzva, karja a testtől kissé eltartva került elő.

3. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4025. sír

Fig. 3
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4025

4. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), a 4025. sír részlete

Fig. 4
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), detail of grave 4025

Ujjpercei és bordáinak egy része hiányzott. A váz a sírgödörhöz képest ferdén helyezkedett el. A váz hossza 101 cm. A sír tájolása: Ny–K 282–102°. A váz tájolása: Ny–K 260–80°. A sír h. 126+? cm, sz. 73 cm, m. 15 cm.

Leletek: 1. Lencse alakú, öntött, bronz *fülesgomb* az állkapocs bal szárától balra, a nyakcsigolyákon, kör alakban áttört, közel téglalap alakú fülével kelet felé. A gomb alján sugaras díszítés látszik. Átm. 0,8 cm, m. 1,1 cm, a fülön lévő áttörés átm. 0,3 cm. 2. Nyitott, *ezüst karikaékszer* kettétörve a sírgödör északi falában, a nyesési szinttől 2 cm-re. Az enyhén ovális, kerek átmetszetű, egyik végén enyhén hegyesedő végű karika két vége keresztben egymásra hajlik. Átm. 3,2×3,8 cm, v. 0,2 cm. 3. Közel kerek, kikerekedő végű bronz *pántkarperec* a bal alkar középső részén. Nyitott vége felfelé nézett. Átm. 6,25×6,3 cm, sz. 0,9 cm, a kikerekedő végek sz. 0,8–09 cm, v. 0,2 cm. 4. Közel kerek, enyhén kikerekedő végű bronz *pántkarperec* a jobb csuklónál. A megtaláláskor már törött volt. Átm. 5,5×6 cm, sz. 1,2 cm, a kikerekedő végek sz. 1,25–1,35 cm, v. 0,1 cm. 5. Bekarcolt vonalkeretben három sorban elhelyezkedő görög feliratos, bronz *pecsétgyűrű* a jobb alkartól keletre 12 cm-re, fejével kelet felé, 3 cm-rel a sír alja felett. Átm. 1,9×2,3 cm, a fej átm. 1,4×1,7 cm, v. 0,1 cm. 6. A koponya alatt, a jobb oldalon, a felszedés során egy 3×4 cm-es területen sötétbarna *szervesanyag*-maradványt figyeltünk meg. Ebben került elő egymáshoz nem illeszkedő három részre törve egy kör átmetszetű *nyitott,* bronz *karikaékszer*. Eredeti alakja nem egyértelmű, talán ovális lehetett. A darabok h. 1 cm, 2,5 cm, 3,2 cm, v. 0,1 cm. 7. A sírgödrön kívül, a déli falától 15 cm-re, 7 cm mélyen öntött, lencse alakú bronz *fülesgomb*, alján sugaras díszítéssel; kör alakban áttört, közel téglalap alakú füllel. Átm. 0,9 cm, m. 1,2 cm, a fülön lévő áttörés átm. 0,3 cm.

4026. sír (VI. tábla)

Jól látható, sötétbarna, kevés sárgával kevert, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. A 48–57 éves nő koponyája kissé balra billent, bordái szétnyíltak. Bal felkarja a test mellett, alkarja a bal medencelapáton, kézfeje a keresztcsonton nyugodott. Jobb felkarja a test mellett kinyújtva, míg az alkarja enyhe szögben megtörve a jobb medencelapát mellett nyugodott. A sírban mért vázhossz 147 cm. A sír tájolása: Ny–K 246–66°, h. 208 cm, sz. 82 cm, m. 16 cm.

Leletek: 1. Nagyméretű, enyhén ovális, kikerekedő végű bronz *pántkarperec* a jobb csukló környékén, nyitott végével felfelé. Átm. 6,5×7,1 cm, sz. 0,9 cm, a kikerekedő végek sz. 1–1,1 cm, v. 0,1 cm. 2. A betöltésből két *őskori kerámia* – egy oldaltöredék, és egy bütyökdíszes darab – látott napvilágot.

4027. sír (VI. tábla)

Igen bizonytalanul, nehezen láthatóan, sárgásbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. Koponyájának felét és lábszárainak egy részét a gép elvitte. A 30–60 éves férfi koponyája – amennyire meg lehet állapítani – előrenézett. Állkapcsából csak egy töredék maradt meg a koponya jobb oldalán. Bal alkarja szögben ráhajlítva a hasi rész aljára. A megmaradt jobb alkarcsontok alapján ez is rá lehetett hajlítva a hasra. Bal kulcscsontja hiányzott. A sírban mért vázhossz 163 cm. A sír tájolása: Ny–K 254–74°. A váz tájolása: Ny–K 258–78°. A sír h. 185 cm, sz. 72 cm, m. 6 cm.

Leletek: 1. A jobb felkar belső oldalán, közel a bordákhoz Ny–K-i irányban, hegyével keletre alsó nyélállású *vaskés,* nyélnyújtványa a vége felé hegyesedik. H. 10,5 cm, ebből a penge 6,8 cm, a penge sz. 0,5–0,9 cm, v. 0,2–0,3 cm. 2. A bal felkar belső oldalán, attól 7 cm-re, már a bordák között kör alakban áttört fülével északra egy öntött, gömb alakú bronz *fülesgomb*. Alsó felén halványan látszó, sugaras díszítés figyelhető meg. Átm.

0,8 cm, m. 1,8 cm, a kör alakú áttörés átm. 0,3 cm. 3. A betöltésből egy téglaszínű, korongolt *császárkori oldaltöredék* került elő.

4029. sír (VI. tábla)

Viszonylag jól látszódó, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. Az 50–65 éves férfi koponyáját a gép találta meg, egy részét elvitte. A koponya kissé hátrabillent és jobbra biccent. Fogmedrei felszívódtak. Bal karja visszahajlítva, keresztbe fektetve a mellkason. Jobb karját teljesen behajtották, így az alkar egészen a kulcscsontig ért. Mindkét lábát jobbra kissé felhúzták. A sírban mért vázhossz 160 cm. A sír tájolása: Ny–K 244–64°, h. 212 cm, sz. 71 cm, m. 7 cm.

Lelet nem volt.

4030. sír (VII. tábla)

A 4003. sír gödrének tisztításakor került elő a 25–34 éves nő koponyája 23 cm mélyen a nyesési szint alatt. A koponya a 4003. sírétól északra, mintegy 40–45 cm-re jelentkezett. A két sír vélhetőleg családi(?) temetkezés és a gyermeket temethették később. A 4030. sír foltja nem volt igazán megfigyelhető, a koponya jelentkezése után kezdtük csak el bontani. A sír rabolatlan volt, de állatjáratokkal erősen bolygatott, a csontok pedig rossz megtartásúak. A koponya erősen sérült, az arci rész szinte teljesen hiányzott. A koponya jobbra billent, a kar szorosan a test mellett, a jobb kar a jobb combon, a bal a bal combon, az ujjpercek is a combon helyezkedtek el. Bordái, csigolyái felszívódtak. A sírban mért vázhossz 142 cm. A váz tájolása: Ny–K 240–60°. A sír h. kb.185 cm, sz. kb. 45 cm, m. 28 cm.

Leletek: 1. A mellkas jobb oldalának felső részén egy hegyesedő végű, L alakú, ismeretlen funkciójú *bronztárgy töredéke*. A kis tüske szélesebbik végén – arra merőlegesen – egy szélesebb bronzlapocska töredéke, mely nem utólagos forrasztás eredménye. A tüske h. 1,4 cm, átm. 0,15–0,2 cm, a lapocska átm: 0,6×0,8 cm, v. 0,1 cm.

4032. sír (VII–VIII. tábla, 5. kép)

Bizonytalanul jelentkező, sárgával kevert világosbarna foltként jelentkezett. Bontáskor nyugatra jelentősen bővült, és délre is változott a sír alakja. Így a gödör keleti fala bizonytalan, a többi a bontás során viszonylag jól megfogható volt. A 31–40 éves nő koponyája előrenézett, álla leesett. Jobb karja a jobb medencén, a bal szorosan a test mellett. Lába kissé magasabban feküdt, mint a felsőteste. A sírban mért vázhossz 142 cm. A sír tájolása: Ny–K 260–80°. A váz tájolása: Ny–K 266–88°. A sír h. 200 cm, sz. 57 cm, m. 12 cm.

Leletek: 1. Kerekded, kör átmetszetű, *nyitott,* bronz *karikaékszer* a koponya

5. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), karperecek a 4032. sírban

Fig. 5
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), bracelets in grave 4032

jobb oldalán, az állkapocs és a koponya találkozásánál. A kettétört, ragasztott karika átm. 1,95×2,1 cm, v. 0,1 cm. 2. A jobb kézfej környékén (de már nem az alkaron) kerek, kör átmetszetű, enyhén hegyesedő végű (itt ovális keresztmetszetű), nyitott, bronz *karperec*. Átm. 7,2 cm, v. 0,5 cm, a végeknél 0,4–0,45 cm. 3. A bal kézfej környékén (de már nem az alkaron) kerek, mindkét végén hurkos kialakítású, spirálissal kitöltött sodrott bronz *karperec*. Átm. 6,85×7 cm, a végek átm. 1–1,1×1–1,2 cm, v. 0,35 cm.

4033. sír (VIII. tábla)

Kissé bizonytalan, nagyjából lekerekített sarkú, sárgásbarna foltként jelentkezett. A 8–9 éves gyermek – mellékletei alapján kislány – koponyájának egy részét a gép elvitte. A koponya jobbra billent. Bal karja „csípőre téve", alkarja a bal medencén, jobb felkarja a test mellett, alkarja hiányzott. A sír keleti végét mintegy 15 cm-rel túlbontottuk. A sírban mért vázhossz 119 cm. A sír tájolása: Ny–K 266–86°, h. 145 cm, sz. 57 cm, m. 8 cm.

Leletek: 1. A koponya bal oldalán kb. 2×3 mm-es *ezüst(?)tárgy*, mely bontás közben elporladt. 2. A jobb felkar felső végénél lapított gömb alakú, fekete virágszemes *üveggyöngy*: két, egymást háromszor keresztező, zöld hullámvonallal díszítették, melyeknek közeit három, fehér sugarakkal díszített virágminta tagolja, közepükön kék pöttyel. 3. A jobb könyök belső oldalán, attól 6 cm-re, a felkarcsont szintjén, közepén kör alakban áttört, közel négyzetes fülével nyugatra néző, enyhén lapított gömbtestű ólom *fülesgomb*. A gomb átm. 0,75×0,8 cm, m. 1,4 cm, a kör alakú áttörés átm. 0,2 cm. 4. Felületén átlókkal tagolt, hordó alakú barna *üveggyöngy* a 2. gyöngy alatt, a koponyához közelebb. Az átlók által körbezárt területen kis, kerek, kékes bemélyedések díszítik, melyek felületén – néhol – fehér rátétdísz figyelhető meg. Átm. 1,05×1,6 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,6 cm. 5. Ovális, kör átmetszetű, nyitott, bronz *karikaékszer* a jobb lapocka alatt. Átm. 1,9×2,2 cm, v, 0,15 cm. 6. A bal állkapocsszár és a nyakcsigolyák alatt fekete, lapított gömb alakú, egymást háromszor keresztező, sárga hullámvonalakkal berakott *szemesgyöngy*. A hullámvonalak közeiben három ovális, zöld petty található. Átm. 1,1×1,4 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,5×0,7 cm. 7. A koponya felszedésekor, a jobb oldalon közel kerek, kör átmetszetű, végeivel egymáshoz érő, nyitott, bronz *karikaékszer*. A kettétört, ragasztott karika átm. 1,9×2 cm, v. 0,1 cm. 8. Az állkapocs felszedésekor közel kerek, hiányos ólom *fülesgomb*. Füle csaknem teljesen hiányzik. A gomb átm. 1,8×1,9 cm, m. 1,1 cm. 9. Az állkapocs felszedésekor kiesett belőle 6 db *üveggyöngy*. Három azonos típus: hosszúkásak, felületüket bordák tagolják. A bordákon és a bordák között, páronként ellentétes irányítású, egymás alatt sűrűn elhelyezkedő V alakú bemélyedések – zegzug minta – díszítik. H. 1,4 cm (az egyik, félbetört darabé 1 cm), átm. 0,6 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,2 cm. További két gyöngy sötétbarna, lapított gömb alakú. Átm. 0,7×0,8 cm, 0,5×0,8 cm. A felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,4 és 0,2 cm. Végül egy sötétbarna, hengeres példány, melynek felülete csigavonallal díszített. H. 1,1 cm, átm. 0,7 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,3–0,4 cm. 10. A 2. számú gyöngy alatt *kagyló töredéke*. Átm. 1,6×1,8 cm, v. 0,15 cm.

4034. sír (IX. tábla, 6. kép)

Bizonytalan, közel téglalap alakú, barnássárga foltként jelentkezett. Hason fekvő, 26–34 éves férfi került elő. Koponyája jobbra fordult, bal karja a törzs mellett, felhúzott pózban – így a könyöke fölfelé állt. A singcsontja leesett és a törzzsel párhuzamosan, azzal egy vonalban feküdt. Jobb alkarja és kézfeje a medencecsont alatt feküdt. Lába nyújtva, bal lábfeje balra nézett, és feltételezhetően a jobb is, bár ebből kevés maradt a helyén. A jobb térd enyhén a bal térdhez hajlott. A csontok rendkívül jó megtartásúak, szinte minden

6. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4034. sír

Fig. 6
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4034

csontot az eredeti helyén találtunk. A sírban mért vázhossz 140 cm. A sír tájolása: Ny–K 266°–86°, h. 182 cm, sz. 64 cm, m. 30 cm.

Leletek: Kör keresztmetszetű, mindkét végén enyhén kiszélesedő, ismeretlen funkciójú *vastárgy töredéke* a sír környékéről. Átm. 0,9×1 cm.

4035. sír (IX. tábla)

A gép a koponyát félig elvitte, és az alkarok egy részét is kimozdította. A sírgödör igen bizonytalanul jelentkezett, nagyjából lekerekített sarkú téglalap alakú folt volt, sárgásbarna betöltéssel. A 25–34 éves nő koponyája balra fordult, nyaka extrém módon kicsavarodott szintén balra. Jobb karja szögben megtört, jobb kézfeje a jobb medencelapáton, bal alkarja a bal medencelapát alatt. Keresztcsigolyája erősen kitüremkedett. A sírban mért vázhossz 151 cm. A sír tájolása: Ny–K 270–90°., h. 186 cm, sz. 68 cm, m. 8 cm.

Leletek: 1. Félgömb alakú, belül üreges, tetején csaknem kerek füllel ellátott bronz *fülesgomb* a jobb állkapocsszár és a csigolyák között, fülével a fej felé. Átm, 1,25 cm, m. 1,9 cm. A fülön lévő áttörés átm. 0,3 cm. 2. Tőle közvetlenül keletre ugyanolyan *fülesgomb*, fülével keletre. (A két félgomb teste csaknem összeért.) Átm. 1,25 cm, m. 1,9 cm. A fülön lévő áttörés átm. 0,3 cm.[13]

4036. sír (IX. tábla)

Kissé bizonytalan, sötétbarna, nagyjából téglalap alakú foltként jelentkezett. Bontáskor kiderült, hogy a sírgödör nyugatra egy fél testhosszal bővült. A 18–22 év közötti nő? koponyája előrenézett, állkapcsa a nyakcsigolyákon. Mindkét karja szögben meghajlítva – a jobb erősebben – a medencén nyugodott. A sírban mért vázhossz 136 cm. A sír tájolása: Ny–K 266–86°, h. 170 cm, sz. 72 cm, m. 23 cm.

Leletek: 1. A koponya felszedése során, az állkapocs és a koponya találkozásánál a jobb oldalon került elő egy csaknem kerek, kör átmetszetű, végeivel egymáshoz érő, nyitott, bronz *karikaékszer*. Átm. 2,3×2,4 cm, v. 0,2 cm.

4037. sír

Szinte sírfolt nélkül jelentkezett, alig megfigyelhető világosbarna betöltéssel. A gödör alakja kissé bizonytalan. A 37–46 éves nő koponyájából a gép elvitt egy darabot. A koponya balra előrebillent. Karja szorosan a test mellett, lába kissé felhúzva, a bal erőteljesen. Térde összeér. A sírban mért vázhossz 136 cm. A sír tájolása: Ny–K 268–88°, h. 176 cm, sz. 70 cm, m. 14 cm.

Lelet nem volt.

[13] A két félgomb valójában eredetileg egy egészet alkotott, de a számozás során külön számot kaptak.

4038. sír (IX. tábla)

Viszonylag jól látszó, sötétbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. Az 52–61 éves férfi koponyáját a gép kissé megsértette. A koponya jobbra előrebiccent. Jobb alkarja majdnem merőlegesen a hasára téve, míg a bal a keresztcsonton nyugodott, ujjpercei a jobb medencelapáton. A sírban mért vázhossz: 154 cm. A sír tájolása: Ny–K 276–96°, h. 184 cm, sz. 72 cm, m. 14 cm.

Leletek: 1. A bal combcsont fejének külső oldalán, attól 7 cm-re egy csaknem függőlegesen, hegyével lefelé álló, középső nyélállású *vaskés,* nyélnyújtványán kevés famaradvánnyal. (A vaskés hegyénél a sír alján 3 db felszedhetetlen apró kis vastöredéket találtunk.) H. 9 cm, ebből a penge 6,9 cm, a penge sz. 0,4–0,5 cm, v. 0,4 cm. 2. A bal combcsont külső oldalán, a késtől 8 cm-re DK-re szürke-rozsdabarna, közel téglalap alakú *limnoopalit (hidrokvarcit?)* került elő. 1,8×2,6×0,7 cm. 3. A sírföldből került elő egy kisméretű, amorf *bronzöntecs*. 2,2×1,1×0,5 cm. 4. A betöltésében két *őskori oldaltöredéket*, valamint két – egy szürke és egy téglaszínű – *császárkori oldaltöredék*.

4039. sír (X. tábla)

Viszonylag jól látszódó, sárgásbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett. A bontás során a sír nyugat felé egy fél testhosszal bővült. A 47–63 éves nő koponyája balra előrebiccent, jobb karja szorosan a test mellett, bal alkarja a bal medencelapáton. A váz kissé ferdén feküdt a sírban. A sírban mért vázhossz 139 cm. A sír tájolása: Ny–K 272–92°. A váz tájolása: Ny–K 266–86°. A sír h. 190 cm, sz. 67 cm, m. 19 cm.

Lelet nem volt.

4040. sír (X. tábla)

Viszonylag jól látszódó, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett, sárgásbarna betöltéssel. A 49–54 éves nő koponyája balra előrebiccent, jobb alkarja merőlegesen a hasra téve, a bal visszahajlítva a bal lapocka felett. A gödör a láb felé kissé szűkült, de ez nem egyértelmű. A sírban mért vázhossz 151 cm. A sír tájolása: Ny–K 260–80°, h. 191 cm, sz. 72 cm, m. 36 cm.

Leletek: 1. Egymást háromszor keresztező, bemélyedő hullámvonallal díszített, lapított *szemes gyöngy* a jobb kulcscsont és a csigolyák találkozásánál. Hiányos, ragasztott. Átm. 0,7×1,35cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,5 cm. 2. Kisméretű, egymást háromszor keresztező, bemélyedő hullámvonallal díszített *gyöngy* a sírgödör ÉNy-i sarkában. A hullámvonalak által bezárt területen mandula alakú és – a bemélyedő hullámvonalakhoz hasonlóan – ezüstösen csillogó bemélyedés található. Átm. 0,6×1,8 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,4 cm. 3. A jobb mellkas felső részén 6 *üveggyöngy.* Három – két ép és egy fél – barna, hosszúkás, felületüket bordák tagolják. A bordákon és a bordák között páronként ellentétes irányú, egymás alatt sűrűn elhelyezkedő, V alakra emlékeztető bemélyedések díszítik. H. 1–1,2 cm, átm. 0,6 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,2–0,3 cm. A negyedik gyöngy azonos típusú a 2. melléklettel. Átm. 1,8×1,9 cm, m. 0,4 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,4 cm. Az ötödik egy lefelé szélesedő világosbarna, hengeres darab, mely a felfűzésre szolgáló részen gömbszerűen kiszélesedik. Felületét spirális bekarcolások díszítik. M. 1,9 cm, átm. 0,6–0,8 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,2 cm. A hatodik egy kis, kerek, fehér kásagyöngy. Átm. 0,4×0,6 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,2 cm. 4. 9 *gyöngy* a bal felkar és a visszahajtott alkar között a lapocka környékén. Az egyik fekete, két, egymást háromszor keresztező, berakott fehér vonalakkal díszített *szemesgyöngy*. A hullámvonalak által bezárt területen egy-egy, illetve három darab berakott sárga petty. Átm. 1,3×1,5 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,6 cm. További hat gyöngy típusa megfelel a 3. melléklet első

3 darabjának. H. 1,1 cm, átm. 0,6–0,7 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,2–0,3 cm. Az utolsó gyöngy a 2. melléklethez hasonló. Átm. 0,6×0,9 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,3 cm. Ugyanitt két *kauricsiga*. A nagyobbik közepes állapotú, a felfűzésre szolgáló lyuk töredékesen maradt meg. 1,6×2 cm, v. 1 cm. A kisebbik jó állapotú, 1,5×1 cm, v. 0,7 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,45×0,55 cm. 5. A bal lapocka alatt 7 *üveggyöngy.* Négynek a típusa megegyezik a 3. melléklet első három gyöngyével. H. 1,1–1,3 cm, átm. 0,7–0,8 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,3–0,4 cm. Kettő típusa azonos a 2. mellékletben leírttal. Átm. 0,5–0,6×0,9 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,3–0,4 cm. Az utolsó egy sötétszürke, hengeres példány, melyen spirális bemélyedés figyelhető meg. Átm. 0,6×1,2 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,3 cm. Ugyanitt jó állapotú *kauricsiga*. 1,4×1 cm, v. 0,7 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,4 cm. A koponya bal oldalán, az állkapocs száránál *szervesanyag*-maradványokat figyeltünk meg. A restaurálás során két tárgy került elő erről a részről: 6. Körte alakú, ovális átmetszetű, egyik végén hegyesedő bronz *karikaékszer*. 1,1×1,4 cm, v. 0,1 cm. 7. Vékony, két üreges félből összeállított, enyhén lapított gömb alakú *bronztárgy (gyöngy?)* felső részén kerek lyukkal. Hiányos, több darabból ragasztott. Átm. 1,4×1,7 cm, v. 0,1 cm. 8. A betöltésből szürke, korongolt *császárkori oldaltöredék*.

4041. sír (XI. tábla)

Viszonylag jól látszódó sárgásbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. A 34–43 éves férfi koponyáját a gép kissé megsértette. A koponya enyhén jobbra előrebillent, álla leesett. Jobb kulcscsontja csaknem párhuzamos a test hossztengelyével. Jobb karja szorosan a test mellett, bal alkarja keresztben a keresztcsonton. Jobb lába kissé behajlítva. A váz kissé ferdén feküdt. A sírban mért vázhossz 145 cm. A sír tájolása: Ny–K 260–80°, h. 184 cm, sz. 66 cm, m. 13 cm.

Leletek: 1. A mellkas bal felső részén, a felkar belső oldalán kör keresztmetszetű, tüskeszerű *bronztárgy töredéke*. H. 1,6 cm, v. 0,2–0,1 cm. 2. A bal medencelapát alatt hegyével keletre alsó nyélállású *vaskés*. Hegye hiányzik; a nyélnyújtványon famaradványok figyelhetőek meg. H. 10 cm, ebből a penge 7,2 cm. A penge sz. 0,8–1,1 cm, v. 0,3–0,5 cm.

4043. sír (XI. tábla)

Kb. 70–80 cm hosszú, téglalap alakú foltként jelentkezett. A bontás során jóval nagyobbnak bizonyult. A 25–34 éves nő koponyáját a gép erősen megrongálta. A koponya balra dőlt, előrebiccent. Mindkét karja kinyújtva, szorosan a test mellett feküdt, jobb kézfeje a medencecsont alatt, a bal alkar a comb mellett. A csontok rossz megtartásúak. A váz hossza 143 cm. A sír tájolása: Ny–K 266–96°, h. 164 cm, sz. 62 cm, m. 16 cm.

Lelet: 1. A betöltésből két *őskori oldaltöredék* került elő.

4044. sír (XI. tábla)

A 4025. sír déli oldala mellett került elő. Viszonylag jól látszódó, lekerekített sarkú, sárgásbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett. A 0–1 éves gyermek kevés hosszúcsont töredéke került elő, valószínűleg nem anatómiai rendben. A sír tájolása: Ny–K 268–88°, h. 117 cm, sz. 60 cm, m. 9 cm.

Lelet nem volt.

4045. sír (XI. tábla)

Viszonylag jól látszódó, sárgásbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. A gép a 45–55 éves férfi koponyájának egy részét elvitte. A koponya kissé balra fordult, álla leesett. Bal karja szorosan a test mellett, kézfeje a bal combcsonton, jobb felkarja szorosan a test mellett, alkarja a keresztcsonton. A csontváz hossza 161 cm. A sír tájolása: Ny–K 266–86°, h. 200 cm, sz. 72 cm, m. 10 cm.

Lelet nem volt.

4046. sír (XI. tábla)

Viszonylag jól látszódó, sárgásbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett. 22 cm mélységben látszódott a koporsó foltja: h. 172 cm, sz. 46–58 cm. A 47–51 éves férfi koponyája enyhén balra billent, mindkét karja a medencén. A csontok jó megtartásúak. A váz hossza 149 cm. A sír tájolása: Ny–K 260–80°. A koporsó (és a váz) tájolása: Ny–K 250–70°. A sír h. 193 cm, sz. 74 cm, m. 33 cm.

Lelet nem volt.

4047. sír (XI. tábla)

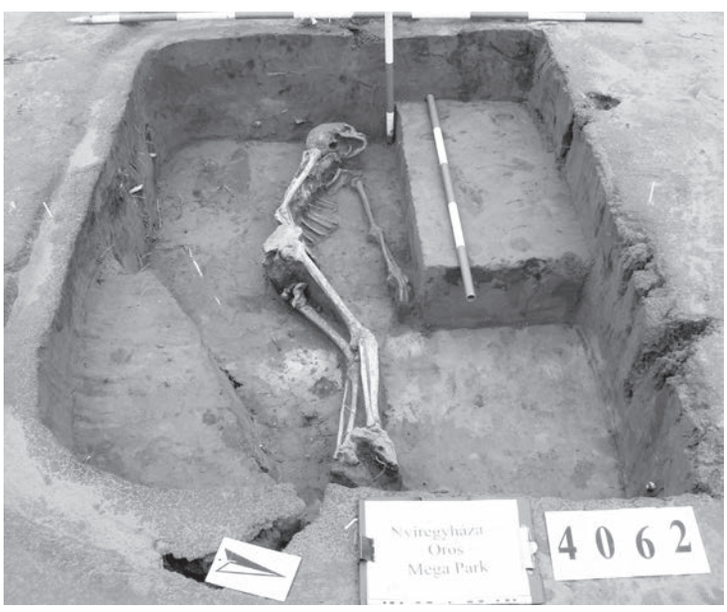
A megfigyelt sírfolthoz képest a csontváz igen kicsi volt, és tájolása is eltért a foltétól, ezért a gödröt csak szaggatott vonallal jelöltük a rajzon. Az 1–2 év közötti gyermekvázból – mellékletei alapján kislány – mindössze egy koponyatöredék, néhány csigolya, valamint a jobb combcsont maradt eredeti helyzetben. Az egyik karcsont elmozdult. A sírgödör tájolása Ny–K 268–88°. M. 4 cm.

Leletek: 1. A legnyugatabbra megfigyelt csontmaradványtól ÉNy-ra 22 cm-re sötétbarna alapon fehér hullámvonallal berakott üveg*gyöngy*. A berakások egy része hiányzik. A hullámvonalak közeiben egy-egy, a harmadikban két vörös, pettyszerű berakás. Átm. 0,9×1,3 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,6×0,8 cm. 2. A jobb combcsont fejétől 9 cm-re ÉNy-ra két közepesen jó állapotú, szürke törésű sötétbarna, gömbölyű (az egyik lapítottabb) *üveggyöngy* egymás mellett. Hullámvonallal díszítettek, a hullámvonalak között berakással, melyek – a nagyobbik darab egyik szemének kivételével – kiperegtek. Átm. 0,7×1,2 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,6 cm, illetve átm. 0,9×1,1 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,4 cm.

4061. sír (XII. tábla)

Viszonylag jól látszódó, lekerekített sarkú, sárgásbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett. A 31–40 éves nő arckoponyájának egy részét a gép elvitte, a lábcsontjai is sérültek. A rossz megtartású váz bordái és csigolyái hiányoztak. Bal alkarja a keresztcsont környékén, jobb alkarja hiányzott. Mindkét lába térdben felhúzva, oldalra fordítva. A váz hossza 140 cm. A sír tájolása: Ny–K 278–98°. A váz tájolása: Ny–K 274–94°. A sír h. 174 cm, sz. 64 cm, m. 6 cm.

Lelet nem volt.

7. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő)
4062. sír

Fig. 7
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő)
grave 4062

4062. sír (XII. tábla, 7. kép)

A sír jól kirajzolódó, kevés sárgával kevert sötétbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett, mely DK-i sarkánál kissé kiszélesedett. Kb. 20 cm mélységig a betöltés egynemű volt, majd a sírgödör DK-i sarkán kivilágosodott, és a sötét betöltés a gödör jobb oldalára koncentrálódott. A 32–36 éves, gracilis nő csontváza kb. 22 cm-rel a felszín alatt jelentkezett: először a vállrész, majd a combcsont felső része és a medence. A bal oldalán feküdt, arccal északra. Koponyája kissé hátrabillent, lábát felhúzták, bal karja ferdén kinyújtva, jobb keze – szögben kissé megtörve – a törzsön. A medence, jobb könyöke, a koponya kis része és a boka a folt északi falán túlnyúlt: valószínűleg padmalyos sírról van szó, de a gödör északi falát pontosan nem tudtuk meghatározni. A váz hossza 135 cm. A sír tájolása: Ny–K 250–70°, h. 178 cm, sz. 84 cm, m. 42 cm.

Lelet nem volt.

4066. sír (XII. tábla)

Viszonylag jól látszódó, sárgásbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. Északi és keleti oldalát túlbontottuk (ezt a részt a rajzon szaggatott vonallal jelöltük). A 11 éves gyermek koponyáját a gép megsértette, így arckoponyájának jelentős része hiányzik. Bal felkarja a test mellett, alkarja hiányzik. Nincs meg a jobb felkarja; alkarjai a testtől kissé elállnak. Mindkét lába térdben felhúzva. A váz hossza 110 cm. A sír tájolása: Ny–K 258–78°, h. kb. 135 cm, sz. 65 cm, m. 18 cm.

Leletek: 1. *Őrlőkőtöredék*(?) a két combcsont között. Anyaga piroxéndácit. 3×4×7,5 cm. 2. A fej környékéről *őskori oldaltöredék* került elő.

4067. sír (XIII. tábla)

Jól látszódó, lekerekített sarkú téglalap alakú, szürkésbarna foltként jelentkezett, a láb felé kissé szűkült. Az 55–60 éves férfi koponyája balra billent, álla leesett. Kulcscsontjai V alakban helyezkedtek el. Jobb karja szorosan a test mellett, alkarja a jobb medencelapáton, bal felkarja szorosan a test mellett, alkarja a bal medencelapátra hajlítva. A váz hossza 157 cm. A sír tájolása: Ny–K 260–80°, h. 213 cm, sz. 56 cm, m. 35 cm.

Leletek: 1. A sír déli szélétől 55 cm-re líra alakú *csiholó* mintegy fele került elő fémkeresővel. Meglévő vége bepödrött, középső része háromszögalakban kiugró. Átm. 3,1×4,1 cm, v. 0,4 cm.

4072. sír (XIII. tábla)

Lekerekített sarkú téglalap alakú, sárgával kevert sötétbarna foltként jelentkezett. A 27–32 éves nő koponyája balra biccent, karja szorosan a test mellett. Bal orsócsontja az állatjáratok miatt a jobb combcsonton került elő. A váz hossza 148 cm. A sír tájolása: Ny–K 244–64°, h. 230 cm, sz. 74 cm, m. 21 cm.

Leletek: 1. A jobb felkar hossztengelyében, attól nyugatra nagytestű lúd – valószínűleg házilúd – csontja (tibiotarsusa, azaz alsó combja).[14] 2. A betöltésből kisméretű, közel háromszög keresztmetszetű, fekete, fehér kristályokkal pettyezett *piroxéndácit*. 1,5×1,5×2,8 cm. 3. Betöltéséből *őskori oldaltöredék* látott napvilágot.

4073. sír (XIV., XXXII. tábla)

A nyesési szint felett 20 cm-rel magasabban jelentkezett: a humuszolás során a gép a nagy részét megsemmisítette. Nyesés után 1–2 éves gyermek koponyája, valamint egy edény került elő. A sírfolt sötétbarnán jelentkezett, téglalap alakú, lekerekített sarokkal. DNy-i sarkánál kisméretű, összetört koponya került elő. Csigolyái, bordái hiányoztak. Néhány

[14] A madárcsont meghatározását Gál Erikának köszönöm (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet).

hosszúcsontot és töredékeit tudtunk összegyűjteni, melyek többsége nem anatómiai rendben feküdt. A sír tájolása: Ny–K 270–90°, h. 80 cm, sz. 40 cm, m. 10 cm.

Leletek: 1. A koponya ÉNy-i oldalán kívül-belül sötétbarna, helyenként barna, koromfoltos, utánkorongolt, homokkal soványított, hordótestű, erősen kihajló peremű, enyhén észak felé dőlő *edény*. Pereme és válla hiányos; egyik oldalának alsó fele részben lepattant. M. 9,9 cm, pátm. 10 cm, vállátm: 9,9 cm, alj átm. 7, 4 cm, v. 0,6 cm.

4074. sír (XIII. tábla, 8. kép)

Viszonylag jól látható, szürkésbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett. A 3 éves gyermek – mellékletei alapján kislány – viszonylag ép koponyája enyhén jobbra billen. A csontok rossz megtartásúak. Az állatjáratok miatt a felsőtest pozíciója nem volt megfigyelhető. A váz hossza 84 cm. Több helyen – elsősorban a mellkas és a láb környékén – összefüggő sötétszürke foltokat figyeltünk meg: talán halotti lepel maradványai lehettek. A váz hossza 79 cm. A sír tájolása: Ny–K 270–90°. A váz tájolása: Ny–K 280–100°. A sír h. 160 cm, sz. 60 cm, m. 22 cm.

Leletek: 1. Közvetlenül az áll alatt 11 darabból álló *gyöngysor*. Jobbról a második gyöngy fekete, két, egymást háromszor keresztező zöld hullámvonal-berakással díszített *virágszemes gyöngy*. A hullámvonalak által bezárt területen három, sárga közepű, felváltva fehér-zöld-piros berakású virágszirmú berakás díszíti. Átm. 1×1,3 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,8 cm. A többi gyöngy barna, néhol hullámvonalra emlékezettő motívumokkal, belül – ahol lekoptak – fehérek, mindegyiken három ovális, sötétbarna pettyel. Kettő törött. Átm. 0,9–1,1×1,2–1,3 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,5–0,6 cm.

8. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), a 4074. sír részlete

Fig. 8
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), detail of grave 4074

4075. sír (XIV. tábla)

Jól látszódó, kevés sárga szemcsével kevert, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. 7 cm mélyen sötétbarna, viszonylag jól látszódó, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett a koporsó, melynek h. 185 cm, sz. 48 cm, m. a jelentkezéstől 10 cm. A 65–75 éves egyén koponyája jobbra előrebiccent, karja szorosan a test mellett. Bal alsó lábszára jobbra fordult. A váz hossza 165 cm. A sír tájolása: Ny–K 276–96°. A váz tájolása: Ny–K 284–94°. A sír h. 212 cm, sz. 72 cm, m. 17 cm.

Lelet: 1. Betöltéséből egy *őskori oldaltöredék* látott napvilágot.

4077. sír (XIV. tábla)

Jól látszódó, enyhén ovális foltként jelentkezett. A 17–19 éves egyén koponyája jobbra nézett. A bordák közül kevés maradt meg. Bal alkarja valószínűleg a medencére volt

helyezve. A medencecsontok hiányoztak, mindössze egy apró töredék került elő. Jobb keze visszahajlítva, de az alkar hiányos. A váz hossza 147 cm. A sír tájolása: Ny–K 278–98°. A váz tájolása: Ny–K 286–106°. A sír h. 177 cm, sz. 72 cm, m. 20 cm.

Lelet nem volt.

4078. sír (XIV. tábla)

Jól látszódó, sárgával kevert sötétbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett a 4004. sírtól délre. Keleti felét ráásták a 4089. – császárkori – gödörre, ezen a részen vége bizonytalan. A gép a 40–80 éves nő koponyáját kissé megnyomta. A koponya jobbra előrebillent, a jobb vállcsúcson feküdt. Jobb karja a test mellett kinyújtva, a bal kissé megtörve. A két lábfej egymás felett volt. A váz hossza 123 cm. A sír tájolása: Ny–K 262–82°. A váz tájolása a gerincoszlop helyzete alapján Ny–K 250–70°. A sír h. 160 cm, sz. 65 cm, m. 11 cm.

Leletek: 1. A bal válltól ÉNy-ra 11 cm-re vékony, kisméretű, közel félkör alakú, ismeretlen funkciójú *bronztárgy töredéke*. Átm. 0,9 cm, sz. 0,1 cm, v. 0,05 cm. 2. A betöltésből egy téglaszínű, korongolt *császárkori aljtöredék* látott napvilágot.

4080. sír (XIV. tábla)

Jól látszódó, szürkésbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. 30 cm mélységben jól látszódó, sötétbarna, keskeny, lekerekített sarkú téglalap alakú koporsófolt jelentkezett, melynek h. 216 cm, sz. 39 cm, m. a jelentkezéstől 8 cm. A 25–31 éves férfi koponyája enyhén balra billent, álla leesett. Két alkarja egymáson keresztben az alhas táján, felül a bal kéz. Lábujjai a koporsó végében szétszóródtak. A váz hossza 171 cm. A sír tájolása: Ny–K 258–78°, h. 228 cm, sz. 74 cm, m. 40 cm.

Leletek: 1. A koponya fölött pár cm-rel nagyméretű (6×13,3 cm), szürke, korongolt *császárkori oldaltöredék*. 2. A jobb combcsont és a medence találkozásánál, a medencelapát alatt egy szabad kézzel készített *császárkori(?)oldaltöredék*.

4081. sír (XIV. tábla, 9. kép)

Jól látszódó, szürkésbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. A 31–36 éves robusztus férfi koponyája balra előrebillent. Jobb felkarja szorosan a test mellett, alkarja és ujjpercei a bal medencelapát felső szélén. Bal alkarja – az ujjpercek nélkül – szorosan a test mellett, alkarja visszahajlítva a mellkasra. A jobb vállcsúcson 4 ujjperc egymás mellett: mintha bal kezéről ezeket levágták volna. A váz hossza 155 cm. A sír tájolása: Ny–K 270–90°, h. 245 cm, sz. 75 cm, m. 37 cm.

Leletek: A betöltéséből két *őskori oldaltöredék* és egy szürke, korongolt *császárkori perem(?)töredék* látott napvilágot.

9. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), a 4081. sír részlete: a jobb vállon a kézcsontok

Fig. 9
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), detail of grave 4081: hand bones on the right shoulder

4090. sír (XIV. tábla)

Jól látszódó, sárgával kevert sötétbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. Az 5 éves gyermek koponyája megnyomódott, a varratok mentén szétcsúszott. A koponya előrenézett. Bordái a szegycsont környékén szétszórva (valószínűleg állatjáratok bolygatták). Jobb felkarja szorosan a test mellett, a bal a jobb alkaron, a bal alkar a jobb combcsonton. A váz hossza 88 cm. A sír tájolása: Ny–K 288–108°, h. 152 cm, sz. 70 cm, m. 13 cm.

Leletek: 1. A betöltéséből egy *őskori oldaltöredék* és egy szabad kézzel formált *császárkori oldaltöredék*.

4091. sír (XV. tábla)

A sírgödör téglalap alakú, sötétebb foltként jelentkezett. Keleti végén a nyesési szinten a gép által félbevágott, oldalán fekvő, délre néző *kutyakoponya*[15] jelentkezett, amelynek hovatartozása kérdéses.[16] Kb. 15–20 cm mélyen tudtuk megfigyelni a koporsó foltját, melynek h. 160 cm, sz. 36 cm. A 30–60 éves férfi csontvázának megtartása gyenge, a végtagok és a koponya maradt meg. Bordái és jelentős részben a csigolyái felszívódtak. A jobb kézfej a jobb combfejen, a bal alkar a keresztcsont felett feküdt. A váz hossza 145 cm. A sír tájolása: Ny–K 251–71°, h. 173 cm, sz. 79 cm, m. 35 cm.

Leletek: 1. A sírtól északra, a nyesésből középső nyélállású *vaskés töredéke*. H. 5,2 cm, ebből a penge 1,5 cm, a penge sz. 1,5 cm, v. 0,3 cm.

4092. sír (XV. tábla)

Jól látszódó, sárgával kevert sötétbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett, keleti végén kissé sötétebb elszíneződéssel. A 31–36 éves nő koponyája balra billent, koponyája részben hiányos. A sírt állatjáratok és gyökerek bolygatták. A váz hossza 154 cm. A sír tájolása: Ny–K 250–70°, h. 235 cm, sz. 90 cm, m. 24 cm.

Leletek: A betöltésből egy szürke, korongolt és egy szabad kézzel formált *császárkori oldaltöredék*, valamint egy *őskori cserép*.

4094. sír (XV. tábla)

Jól látszódó, kevés sárgával kevert sötétbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. A 41–53 éves nő koponyája balra előrebillent. Jobb karja szorosan a test mellett, bal karjából csak a felkar maradt meg; ujjperceit megtaláltuk a bal combfej külső oldalán. A koponya és a sírgödör nyugati fala, valamint a lábvég és a keleti fal között feltűnően nagy a távolság. A váz hossza 145 cm. A sír tájolása: Ny–K 270–90°, h. 242 cm, sz. 74 cm, m. 29 cm.

Leletek: 1. A betöltéséből kör átmetszetű *bronztű* kis *töredéke* látott napvilágot. H. 1 cm, v. 0,05 cm. 2. A betöltésből téglaszínű, korongolt *császárkori aljtöredék* és hozzátartozó *oldaltöredék* került elő.

4095. sír (XV. tábla)

Viszonylag jól látszódó, lekerekített sarkú téglalap alakú sötétbarna foltként jelentkezett. Az 53–62 éves nő közepes megtartású vázának koponyája kissé jobbra fordult, arccsontjának egy része és állkapcsa hiányzott. Bordái, csigolyái, alkarja nem maradt meg. Két felkarja a test mellett, egymással párhuzamosan. Jobb medencéjéből csak töredékek maradtak meg, a bal sem teljesen ép. A váz a folthoz képest kissé ferdén helyezkedett el. A váz hossza

[15] Az állatcsontok meghatározását – a 4072. sírban előkerült madárcsont kivételével – Kelemen Imolának (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda) köszönöm!

[16] Korábbi gödröt, arra utaló cserepeket, illetve utólagos beásás nyomát nem sikerült megfigyelnünk, így a kutyakoponya akár a sírhoz is tartozhat.

146 cm. A sír tájolása: Ny–K 270–90°. A váz tájolása: Ny–K 266–86°. A sír h. 197 cm, sz. 69 cm, m. 21 cm.

Lelet nem volt.

4097. sír (XVI. tábla)

Jól látszódó, sötétbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. A kisméretű sírgödörben jobbra dőlő koponyájú, 10 éves gyermek – mellékletei alapján kislány – gyenge megtartású váza került elő. Arckoponyája, állkapcsa hiányzott. Két felkarja a test mellett. Alkarja, bordái és csigolyáinak jelentős része hiányzott. A váz hossza 110 cm. A sír tájolása: Ny–K 268–88°. A váz tájolása: Ny–K 264–84°. A sír h. 150 cm, sz. 56 cm, m. 38 cm.

Leletek: 1. A koponya mögött, a sírgödör nyugati falában két tagból álló *aranyfóliás üveggyöngy* került elő, melynek fóliája kissé lekopott. H. 1,1 cm, v. 0,6 cm. 2. A mellkas jobb oldalán, nagyjából középen lencse alakú, közepén kerek lyukkal áttört kerekded fülű bronz *fülesgomb*. Alsó felén sugaras, erősen kopott díszítés. M. 1,15 cm, átm. 0,8 cm, a felvarrást szolgáló lyuk átm. 0,25 cm. 3. A gödör északi falában, nagyjából a jobb alkarnál kerekded, középen négyzet alakban áttört, papírvékony, részben kopott *aranyozott bronztárgy (ruhadísz?)*. Peremén körben felvarrásra szolgáló apró kis lyukak sűrűn egymás mellett. A töredékesen megmaradt tárgy jelenleg három – össze nem illő – darabban van, melyek közül a legnagyobb két részből ragasztott. 0,8×1,5 cm, 0,6×0,8 cm, 0,3×0,7 cm, v. 0,02 cm. 4. A jobb medencelapáton, fülével ÉNy felé kettétört, tojásdad alakú *csörgőgomb*. A gomb tetején lekerekített sarkú négyzet alakú fül, melyen közel kör alakú áttörés van. Az egyik fül hiányos. A csörgőgomb alsó részén ék alakú áttörés látszik. A gomb belsejéből lapos, korong alakú bronzdarabka – a csörgő – került elő. M. 1,9 cm, átm. 1,2 cm, falának v. 0,15 cm, a csörgő átm. 0,5×0,25 cm. 5. A bal combcsont külső részén, a csukló tájékán nyitott végével keletre néző, enyhén kikerekedő, kissé ovális végű bronz *pántkarperec*, melynek végei kissé egymásra hajlanak. Átm. 5,1×5,9 cm, sz. 0,8 cm, a végeknél 1 cm, v. 0,1 cm. 6. A térd környékéről állatjáratból került elő egy lencse alakú bronz *fülesgomb*, alsó felén sugaras díszítéssel. Felső részén kerekded fül, melynek közepén kerek lyuk található. M. 1,3 cm, átm. 0,9 cm, a felvarrást szolgáló lyuk átm. 0,2 cm. 7. Az ÉNy-i sírfal alsó részéből közel kerek, kör átmetszetű *nyitott,* bronz *karikaékszer*. Átm. 1,9×2 cm, v. 0,15 cm. 8. Felszedéskor a déli falban fémkeresővel találtunk egy kettős kúp alakú, lépcsősen tagolt bronz *fülesgombot*. A gomb tetején nagyméretű fül helyezkedik el a felvarrásra szolgáló lyukkal. Átm. 1,9×2 cm, a felvarrást szolgáló lyuk átm. 0,4 cm. 9. A koponya környékéről, állatjáratokból, illetve a koponya mosásakor 7, részben lekopott *aranyfóliás gyöngy* került elő. Közülük egy egytagú, öt kéttagú, egy háromtagú. A nyolcadik – egy kéttagú gyöngy – ezüstfóliás volt. H. 0,6–1,1–1,7 cm, v. 0,7 cm, a felfűzésre szolgáló lyukak átm. 0,1 cm. 10. A koponya környékéről két sárga, *kéttagú rúdgyöngy*. H. 1 cm, átm. 0,6 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,1 cm. 11. Az ÉNy-i sarkon *borjú jobb humerusának töredéke*. 12. A betöltésből *őskori oldaltöredék* látott napvilágot.

4100. sír (XVII. tábla)

Viszonylag jól látszódó, sárgával kevert sötétbarna, közel téglalap alakú foltként jelentkezett, nyugati felén sárgásbarna kevert résszel. A 26–31 éves férfi koponyája balra billent. A jó állapotú, masszív, erős felkarral bíró egyén mindkét alkarját a mellkasra hajtották. A jobb a szegycsont alatt, a bal a szegycsontnál helyezkedett el. Gerince a medencénél kifordult. Egyik nyakcsigolyája a medencén került elő. A váz h. 169 cm. A sír tájolása: Ny–K 268–88°, h. 210 cm, sz. 62 cm, m. 32 cm.

Lelet nem volt.

4102. sír (XVII. tábla, 10. kép)

Jól látszódó, kisméretű, lekerekített sarkú, sötétbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett. A humuszolás során a gép a 2 éves gyermek koponyájának felső részét félig elvitte. A váz arckoponyarésze hiányzott. A váz csontjai közül csak két hosszúcsont maradt meg a felkarok környékén, valamint egy további töredék a jobb oldalon. A koponya bal oldala alatt, a medence tájékon, valamint a lábvégek környékén kövek kerültek elő. A sír tájolása: Ny–K 280–100°, h. 103 cm, sz. 53 cm, m. 7 cm.

Leletek: 1. A lábvég tájékán sima, egyik oldalán enyhén ívelt, a többi oldalán egyenetlen felületű *piroxéndácit* darab került elő. 3,6×3,9×5,7 cm. 2. A medence környékén, az alkarok között egy barnásszürke, néhol rozsdavörös, egyik oldalán sima, többi oldalán egyenetlen felületű, közel háromszög alakú *piroxéndácit* darab látott napvilágot. 3,6×4,9×11,1 cm. 3. Az előző kőtől kissé keletre sötétszürke, egyik oldalán sima – itt felülete szürke – kerekded *piroxéndácit* darab került elő. 7,6×8,5 cm, V: 4,6 cm. 4. A koponya alatt közel háromszög alakú *piroxéndácit* darab. 4,6×5,7×10,9 cm. 5. A betöltésből három korongolt *császárkori kerámiatöredék* került elő, kettő téglaszínű, egy szürke.

10. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4102. sír

Fig. 10
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4102

4103. sír (XVII. és XXXII. tábla)

A 2–5 év közötti gyermek koponyacsontjai és edénymelléklete a gépi munkák során jelentkezett, viszonylag magasan, a gép ezeket megsértette. További csont nem került elő. Sírfolt nem látszott. A koponyatöredék a nyesett felszín felett kb. 16–20 cm-rel került elő. A sír tájolása: Ny–K, pontosabban nem mérhető. M. 16–20 cm.

Lelet: 1. A koponyától DNy-ra sötétbarna, helyenként barna-szürke, koromfoltos, kézi korongolt, apró kavicsokkal erősen soványított *edény* alsó fele került elő. Felső része a humuszoláskor semmisült meg. Sűrűn bekarcolt vonalak díszítik. M: 5,8 cm, átm. 8,8 cm, aljátm. 5 cm, falának v. 0,7 cm.

4105. sír (XVII. tábla)

A vázat, mely a nyesési szint felett 25 cm-re jelentkezett, a gép találta meg. A 23–50 éves férfi koponyája erősen sérült, a többi csont is erősen összetöredezett. Sírfoltot, sírgödröt nem sikerült megfigyelnünk. A koponya jobbra fordult, a bal kar szorosan a test mellett, a jobb alkar a jobb medencelapáton. A váz hossza 165 cm. A váz tájolása: Ny–K 260–80°.

Leletek: 1. A jobb lábujjak végénél hegyével keletre néző, köpűs záródású *nyílcsúcs*. Jelenlegi h. 5,2 cm, ebből a köpű h. 2,3 cm, a penge sz. 1,4 cm, (eredeti sz. 1,7 cm) a penge v. 0,25 cm, a köpű átm. 0,7 cm, a végén lévő lyuk átm. 0,5 cm.

4106. sír (XVIII. tábla)

A 4101. császárkori ház DK-i részében került elő, annak bontásakor, 10 cm mélyen. Sírfoltja nem látszódott. Az 5 éves gyermek koponyája enyhén balra előrebiccent. Jobb felkarja

a mellkas közepére helyezve. Bal karjából csak a felkar maradt meg. Csigolyái és a bal mellkas bordái hiányoztak. Medencéjéből csak a jobb oldali rész maradt meg. Homlokán függőleges homlokvarratot figyeltünk meg. A váz hossza 91 cm. A váz tájolása: 285–78°. M. 30 cm.

Lelet nem volt.

4107. sír (XVIII. tábla)

Viszonylag jól látszódó, sárgásbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. Az 59–68 éves nő koponyája előrenézett, az arckoponya, az állkapocs, a bordák és a csigolyák jelentős része hiányzott. Két felkarja szorosan a test mellett. Jobb alkarja a jobb medencelapáton – itt, a keresztcsonti részen kerültek elő az ujjpercei is. Bal alkarja a bal medencén, ujjpercei az alsó csigolyákon. A váz hossza 142 cm. A sír tájolása: Ny–K 276–96°, h. 194 cm, sz. 58 cm, m. 41 cm.

Lelet nem volt.

4109. sír (XVIII. tábla)

Kissé bizonytalanul jelentkező, sárgásbarna, ovális, gödörszerű folttal jelentkezett. A 23–40 éves nő koponyája előrenézett, arccsontjai hiányoztak, állkapcsa leesett. A kissé féloldalasan fekvő, rossz megtartású váz – jobb oldala lejjebb volt, mint a bal – jobb alkarja a lapocka alá volt visszahajlítva, a bal az alsó bordák környékére. A váz hossza 142 cm. A sír tájolása: Ny–K 268–88°. A váz tájolása: 278–98°. A sír h. 190 cm, sz. 98 cm, m. 18 cm.

Lelet nem volt.

4110. sír (XVIII. tábla)

Kissé bizonytalanul jelentkező, téglalap alakú, sárgásbarna, kevert foltként jelentkezett. 20 cm mélyen kirajzolódott a koporsó sötétebb téglalap alakú foltja, h. 180 cm sz. 50 cm. A jelentkezéstől 9 cm mély. A 44–49 éves férfi koponyája jobbra billent. Alkarja a medencére helyezve, az ujjak egymáson. Lába dél felé kissé elmozdult. A váz hossza 157 cm. A sír tájolása: Ny–K 260–80°, h. 215 cm, sz. 83 cm, m. 32 cm.

Lelet: 1. A betöltésből szürke, korongolt *császárkori oldaltöredék*.

4111. sír (XVIII. tábla)

Viszonylag jól látszódó, kisméretű, sárga állatjáratokkal tarkított sötétbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. A 2–3 éves gyermek koponyájának egy részét a gép elvitte. A koponya balra dőlt, az arckoponya hiányzott. A fogak közül néhány került elő a bal oldalon. Más csont nem volt. A sír tájolása: Ny–K 290–110°, h. 114 cm, sz. 50 cm, m. 9 cm.

Lelet nem volt.

4112. sír (XVIII. tábla)

A csontvázat a gép a nyesési szinten találta meg, egy részét megsemmisítette. Sírgödre nem látszott. A 31–40 éves férfi koponyájának egy részét a gép elvitte, eredetileg felfelé nézett, állkapcsa leesett. Bordái és csigolyáinak egy része hiányzott. Jobb alkarja a jobb medencelapáton, bal felkarja szorosan a test mellett. Mindkét alkarja hiányzott. A váz hossza 152 cm. A váz tájolása: Ny–K 270–90°.

Leletek: 1. A jobb könyöknél közel gúla alakú, szürke-sötétszürke rétegek váltakozásából felépült *limnoopalit (hidrokvarcit?)* darab. 2,4×2,6×4,9 cm.

4114. sír (XIX. tábla)

Viszonylag jól látszódó sárgával kevert sötétbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. A 21–26 éves férfi koponyáját a gép részben elvitte. A koponya kissé jobbra biccent. Jobb karja a test mellett kinyújtva, bal alkarja a bal medencelapátra hajlítva.

Lábszára igen magasan helyezkedett el: lábfeje a koponya magasságában volt. A váz hossza 157 cm. A sír tájolása: Ny–K 260–80°, h. 202 cm, sz. 70 cm, m. 13 cm.

Leletek: 1. A jobb alkar belső oldalán – a könyöknél –, azzal párhuzamosan, hegyével keletre felső nyélállású töredékes *vaskés*. H. 6,5 cm, ebből a penge 5,2 cm, sz. 1,1–1,6 cm, v. 0,5 cm. 2. A térd között, kissé feljebb a medence irányában fél *csiholó*. Csak az egyik téglalap metszetű szára maradt meg. Átm. 2,5×3,7 cm, v. 0,6 cm. 3. A kés felszedése után ugyanott ismeretlen rendeltetésű *vastárgy töredékei*. Az apró darabok (14 db) mellett három nagyobb töredék van. A legnagyobb egy lemezes, két darabból ragasztott, L alakú, egyik szárán belül egy szegecs nyomával. H. 3,9 cm sz. 1,4–1,8 cm, v. 0,25 cm. A másik egy lemeztöredék. 1,7×2,1 cm, v. 0,3 cm. A harmadik az egyik végén lemezes, másik végén tüskeszerűen végződő töredék. H. 2,5 cm, sz. 0,2–0,7 cm, v. 0,3 cm. 4. A betöltésből *kődarab* került elő.[17]

4115. sír (XIX. tábla)

Viszonylag jól látszódó, kevés sárgával kevert szürkésbarna foltként jelentkezett. Keleti végét ráásták a 4116. császárkori gödörre. A 25–34 éves férfi koponyája kissé jobbra biccent, álla leesett. Kulcscsontja V alakban állt. Jobb felkarja szorosan a test mellett, alkarja a mellkasra visszahajlítva. Jobb ujjpercei a bal felkaron. Bal felkarja szorosan a test mellett, alkarja a hasra hajlítva. A váz kissé ferdén helyezkedett el. A váz hossza 161 cm. A sír tájolása: Ny–K 274–94°. A váz tájolása: Ny–K 266–86°. A sír h. 188 cm, sz. 67 cm, m. 27 cm.

Leletek: 1. A jobb felkar felső részének külső oldalán, attól 6 cm-re fekete, sárga alapon három zöld pettyel díszített *szemesgyöngy*. Átm: 0,9×1 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,6 cm. 2. A szemüregek környékéről fekete, két zöld, szabálytalan hullámvonallal díszített *szemesgyöngy*. A hullámvonalak által bezárt területen három fehér petty található. Átm. 1,1×1,1 cm, a felfűzésre szolgáló lyuk átm. 0,4 cm.

4118. sír (XIX. tábla)

Kissé bizonytalan, sárgásbarna foltként jelentkezett. Északi oldalát valószínűleg túlbontottuk, ezért ezt a részt szaggatott vonallal jelöltük. A sír DNy-i sarkát ráásták a 4119. császárkori gödörre. A 25–34 éves férfi koponyája jobbra fordult. Bal térde magasabban volt, mint a jobb, mintha kissé oldalt fektették volna. Jobb felkarja DK-re állt. Jobb alkarja, kulcscsontja, bordái, csigolyái hiányoztak. Medencéje csak részlegesen maradt meg. Bal felkarja párhuzamos a testtel, alkarja a bal medencénél, kézfeje a medencén. A váz hossza 160 cm. A sír tájolása: Ny–K 284–104°, h. 194 cm, sz. 60 cm, m. 15 cm.

Lelet: 1. A betöltésben a jobb felkar külső oldalán szürke, korongolt *császárkori oldaltöredék*.

4120. sír (XX. tábla, 11. kép)

Viszonylag jól látszódó, sárgásbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. 6 cm mélységben – a koponya jelentkezési szintjén – sárgával kevert sötétbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú koporsófolt jelentkezett. H. 174 cm sz. 47 cm, a jelentkezéstől 6 cm mély. A 23–40 éves nő koponyája balra fordult, szája kissé tátva. Bal karja szorosan a test mellett, jobb alkarja a jobb medencelapátra hajlítva, ujjpercei a keresztcsonton. Bal lábfeje kissé magasabban helyezkedett el az anatómiai rendhez képest. Jobb lábfeje, bordái, csigolyáinak egy része hiányzott. A váz hossza 142 cm. A sír tájolása: Ny–K 256–76°, h. 223 cm, sz. 69 cm, m. 10 cm.

Leletek: 1. Kisméretű, enyhén ívelt, egyik végén kismértékben kiszélesedő, téglalap keresztmetszetű, ismeretlen funkciójú *vastárgy töredéke* a gerincoszlop közepe táján. H. 3,1 cm, sz. 0,5–09 cm, v. 0,5 cm. 2. Az előzőtől 3 cm-re ÉK-re bronz *ereklyetartó*

[17] A dokumentációban szerepel, a feldolgozás során nem találtam.

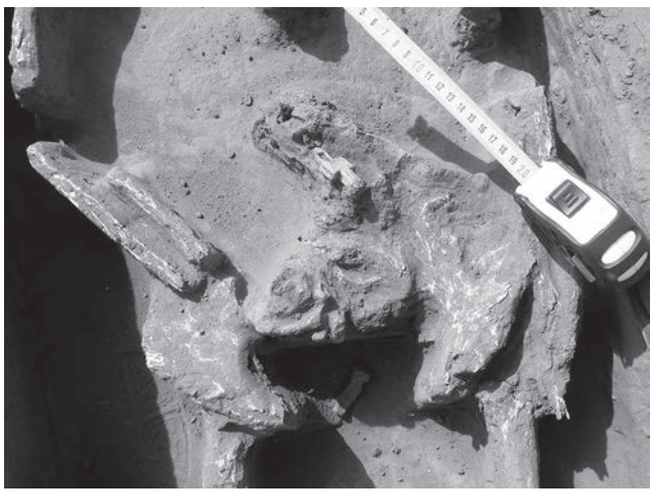
11. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4120. sír

Fig. 11
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4120

12. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), a 4120. sír részlete

Fig. 12
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), detail of grave 4120

mellkereszt, függesztőfülével DNy-ra, közel 45°-os szögben, ferdén (12. kép). A csuklósan záródó mellkereszt felfelé néző tagjánál a keresztszár felső része hiányzott. A megmaradt részen egy oráns kéztartású, vésett figura vehető ki, nyaktól lefelé, mellén egyenlő szárú kereszttel. Tógáján a redőket függőleges vonalak jelzik. Lábát – melyet a ruha vonalában meghosszabbított keret szegélyez – oldalirányban ábrázolták. A másik tagnak a felső részén a két zsanér egyike hiányzott. Az itt lévő, bemélyített ábrázolás erősen stilizált, szinte koponyaszerűen megjelenített fej, melyet dicsfény övez, tetején egyenlő szárú kereszttel. Karja kinyújtva; a hasi részen egyenlő szárú kereszt. Tógájának redőzött vonala leér a kereszt aljáig; a láb nem látszik. A csaknem ép kereszt h. 4,6 cm, zsanérok nélkül: 3,6 cm, a keresztszár sz. 2,4 cm, a függőleges szár sz. 1,1 cm, a vízszintes, enyhén szélesedő rész sz. 1,3 cm, v. 0,1 cm. A hiányosabb tag teljes h. 3 cm, zsanér nélkül: 2,5 cm. 3. Félig az ereklyetartó mellkereszt alatt lemezes, közel háromszög alakú, ismeretlen funkciójú *vastárgy*. 2,1×3,5 cm, v. 0,7 cm. 4. A jobb ujjperceknél, a medencecsonton egy kisméretű, ismeretlen funkciójú *vastárgy*. 1,1×2 cm, v. 0,3–0,7 cm. 5. A váz felszedése során a medence alatt ismeretlen funkciójú *vastárgy töredékei* kerültek elő. Két enyhén ívelt, kisméretű töredék. 0,5×1,6 cm, v. 0,3 cm, 0,5×1,1 cm, v. 0,2 cm.

4121. sír (XXI. tábla)

Jól látszódó, kevés sárgával kevert sötétbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. 10 cm mélyen kissé sötétebb barna foltként kirajzolódott a koporsó. H. 190 cm, sz. 64 cm, a jelentkezéstől 5 cm mély. A 44–61 éves nő koponyáját a gép megsértette, arccsontja roncsolt, álla leesett. Mindkét alkarja a hasára téve, a jobb van lejjebb, mintha ölben lenne a keze. A jobb karja mintegy 8 cm-rel magasabban feküdt, mint a bal. Az egész

teste – a fejét kivéve – enyhén balra billent. A váz hossza 137 cm. A sír tájolása: Ny–K 268–88°, h. 274 cm, sz. 74 cm, m. 17 cm.

Lelet: 1. A betöltésből téglaszínű, korongolt, *császárkori oldaltöredék*.

4122. sír (XXI. tábla)

Viszonylag jól látszódó, sötétbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. A gép a 37–46 éves férfi jobbra billent koponyájának egy részét elvitte. A bal kar szorosan a test mellett, a jobb alkar a jobb medencelapátra hajlítva. A lábfej kétfelé állt. A váz hossza 163 cm. A sír tájolása: Ny–K 266–86°. A váz tájolása: Ny–K 262–82°. A sír h. 205 cm, sz. 69 cm, m. 9 cm.

Leletek: 1. A betöltésből egy szürke, korongolt *császárkori oldaltöredék* és egy szabad kézzel formált *császárkori(?) alj- és oldaltöredék*.

4123. sír (XXI. tábla, 13. kép)

Kisméretű, viszonylag jól látszódó, sötétbarna, lekerekített sarkú, közel téglalap alakú foltként jelentkezett. A 23–41 éves nő koponyájának egy részét a gép elvitte. A koponya jobbra fordult, arccsontja hiányzott. Jobb felkarja szorosan a test mellett, alkarja hiányzott. Bal felkarja a test mellett, az alkar visszahajlítva a bal kulcscsonthoz. Bordái, csigolyái, medencéje hiányzott. A combcsontok a mellkasra felhúzva kerültek elő, a sípcsontok a combcsontok között. A sír tájolása: Ny–K 266–86°. A váz tájolása: Ny–K 252–72°. A sír h. 107 cm, sz. 56 cm, m. 10 cm.

Lelet: 1. A betöltéséből egy három darabra tört – de összeillő – szürke, *korongolt császárkori oldaltöredék* került elő.

13. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4123. sír

Fig. 13
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4123

4127. sír (XXI. tábla)

Jól látszódó sötétbarna, „múmia" alakú, lekerekített végű, a lábfejek felé fokozatosan keskenyedő folttal jelentkezett. Nyugati felét ráásták a 4128. császárkori gödör keleti felére. A 41–48 éves férfi koponyájának egy részét a gép elvitte. A koponya felfelé nézett, álla kissé leesett. Karja szorosan a test mellett. Lába a fejhez képest kissé magasabban helyezkedett el. (Ennek oka a felsőtest besüppedése a korábbi, császárkori objektumba.) A váz hossza 159 cm. A sír tájolása: Ny–K 262–82°, h. 194 cm, sz. 64 cm, m. 9 cm.

Leletek: 1. A keresztcsonton kisméretű, téglalap alakú töredékes *vascsat*. H. 2,4 cm, pecekkel együtt 2,8 cm, sz. 1,9 cm, v. 0,4 cm, a pecek v. 0,5 cm. 2. A jobb kulcscsont alatt szürke, korongolt *császárkori oldaltöredék*.

4130. sír (XXI. tábla)

Kissé bizonytalan, sárgásbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett. A gödör nyugati fele rövidebbnek bizonyult, mint a folt alapján gondoltuk. Keleti vége vágta a 4129. császárkori gödör északi felét. Az 55–60 éves férfi jó megtartású vázának koponyája felfelé nézett, álla leesett. Bordái szétnyíltak. Alkarja egymáson keresztben a keresztcsonton; a bal volt alul. A váz hossza 157 cm. A sír tájolása: Ny–K 286–106°, h. 213 cm, sz. 68 cm, m. 35 cm.

Lelet nem volt.

4132. sír (XXI. tábla)

Jól látszódó, sárgával kevert szürkésbarna foltként jelentkezett. A 35–52 éves férfi vázának közel fele a déli szelvényfal alá nyúlt. A nyesési szint alatt 10 cm mélyen a sír D-i oldalán sötétebb betöltést észleltünk mintegy 10 cm szélességben. A váz néhány cm-rel „kilógott" a megfigyelt folt vonalától, ami padmalyra utal. A koponya balra előrebiccent. Jobb karja kissé eltartva a testtől, kinyújtva, a bal alkar a hastájékra hajlítva. A váz hossza 145 cm. A sír tájolása: Ny–K 280–100°, h. 196 cm, sz. 39 cm, m. 60 cm.

Lelet nem volt.

4134. sír (XXII. tábla)

Koponyája a nyeséskor kimozdult a helyéről, valószínűleg előrenézett. A 52–61 éves nő álla leesett, bordái, csigolyáinak egy része, jobb felkarjának felső része hiányzott. Jobb alkarja a hastájékra fektetve. Bal karja a test mellett, bal kézfeje a bal medencelapátra fektetve. A váz kissé ferdén helyezkedett el. A váz hossza 135 cm. A sír tájolása: Ny–K 268–88°. A váz tájolása: Ny–K 262–82°. A sír h. 162 cm, sz. 57 cm, m. 20 cm.

Leletek: 1. A betöltésben hat kerámiát találtunk. Közülük négy *őskori oldaltöredék*, egy szürke, korongolt *császárkori oldaltöredék*, egy kézi korongolt *avar kori(?) peremtöredék*.

4135. sír (XXII. tábla)

Jól látszódó, sárgával kevert sötétbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett. 20 cm mélyen sárgásbarna koporsófolt jelentkezett. H. 177 cm, sz. 46 cm, a jelentkezéstől 17 cm mély. Az 52–61 éves nő rossz állapotú vázának koponyája előrenézett. Jobb karja a test mellett kinyújtva, bal alkarja kissé szögben meghajlítva a bal medencelapáton. Csigolyái, bordái hiányoztak, medencéje csak részlegesen maradt meg. A váz hossza 144 cm. A sír tájolása: Ny–K 264–84°, h. 199 cm, sz. 66 cm, m. 37 cm.

Lelet: 1. A lábszár között *őskori oldaltöredé*k került elő.

4136. sír (XXII. tábla)

Viszonylag jól látszódó, sárgával kevert sötétbarna foltként jelentkezett. 13 cm mélyen sötétbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett a koporsó. H. 190 cm, sz. 46–56 cm, a jelentkezéstől 7 cm mély, a láb felé keskenyedett. A 30–60 éves nő igen rossz megtartású vázának koponyájából csak egy apró töredék maradt. Hiányzott az állkapcsa, bordái, csigolyái, jobb lábfeje; medencéje csak részlegesen maradt meg. Bal karját mintha csípőre tette volna. Jobb karja töredékes, az alkart a szegycsont irányába hajlították. A váz hossza 137 cm. A sír tájolása: Ny–K 268–88°, h. 230 cm, sz. 78 cm, m. 17 cm.

Leletek: 1. Jobb alkarja alatt alsó nyélállású *vaskés* két össze nem illő darabja. A nagyobb h. 7,4 cm, ebből a penge 4,7 cm, sz: 0,7–1,5 cm, v. 0,6 cm. A kisebb egy keskeny pengetöredék. H. 5,8 cm, sz. 0,6–1,3 cm, v. 0,7 cm. További négy apró töredék tartozik még a késhez.

*4139. sír (*XXIII. tábla)

Jól látszódó, kevés sárgával kevert sötétbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett, melynek DK-i sarka kissé lecsapott. A koponyát a gép félbevágta. Az 1 éves gyermek koponyája jobbra fordult. Bal felkarja a test mellett kinyújtva, a jobb szorosan a test mellett. Alkarja hiányzott. Combcsontja csak részlegesen maradt meg. Jobb sípcsontja kissé elmozdult, bal sípcsontja hiányzott. A váz hossza 65 cm. A sír tájolása: ÉÉNy–DDK 336–156°. A váz tájolása: ÉÉNy–DDK 342–162°. A sír h. 84 cm, sz. 37 cm, m. 3 cm.

Leletek: 1. A jobb medencelapát környékén ismeretlen funkciójú *ezüsttárgy* darabjai: egy kétrét hajlított, valamint egy kissé csavart töredék. A nagyobbik h. 1 cm, sz. 0,45 cm, v. 0,1 cm. A kisebbik h. 0,8 cm, sz. 0,2 cm, v. 0,05 cm. 2. Ugyanott egy kupacban 5 *asztragalosz* és egy azonosíthatatlan töredék. Az asztragaloszok közül négy az állat bal, egy a jobb lábhoz tartozott. Két bal asztragalosz juhtól, a két másik bal, valamint a jobb kecskétől származik, azaz minimum 4 egyedhez tartoztak. Erős gyökérnyomok vehetőek észre a csontokon.

4146. sír (XXII. tábla)

Viszonylag jól látszódó, sárgával kevert sötétbarna, téglalap alakú foltként jelentkezett. A 23–40 éves nő koponyája a tarkójánál szétnyomódott, balra előrebillent, álla leesett. Homlokán homlokvarratot figyeltünk meg. Jobb felkarja szorosan a test mellett, alkarja a medencére téve, ujjpercei a bal medencelapáton. Bal karja a test mellett, alkarja az ujjpercekkel együtt a szegycsont környékére hajtva. Lába párhuzamosan kissé észak felé hajlott. A váz hossza 137 cm. A sír tájolása: Ny–K 274–94°, h. 181 cm, sz. 61 cm, m. 18 cm.

Leletek: 1–3. A betöltésben egy *őskori(?) oldaltöredék*, egy szabad kézzel formált *császárkori(?) oldaltöredék*, valamint egy szürke, korongolt, *császárkori oldaltöredék*.

4150. sír (XXII. tábla)

A nyesési szinten jelentkező csontvázat a gép találta meg közvetlenül a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat által ásott árok északi oldala mellett. A gödör csak részben volt megfigyelhető. A 30–60 éves nő koponyája, állkapcsa, bordái, csigolyái, medencéje, egyik combcsontja és karja hiányzott, mindössze a bal felkar töredéke, a bal alkar, a jobb(?) combcsont, valamint a lábszár maradt meg. Alkarja be volt hajlítva – a medencén lehetett. Megmaradt lábcsontjai nem párhuzamosak egymással. A váz tájolása: Ny–K: 266–86°, m. 1 cm.

Lelet nem volt.

4151. sír (XXIV. tábla)

Jól látszódó, sárgával kevert sötétbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. Az 55–64 éves férfi koponyája enyhén jobbra biccent. Állkapcsa hiányzott. Karja szorosan a test mellett. Bal kézfeje hiányzott, jobb kézfeje a jobb combcsonton. A váz hossza 143 cm. A sír tájolása: Ny–K 262–82°. A váz tájolása: 272–92°. A sír h. 194 cm, sz. 73 cm, m. 32 cm.

Lelet nem volt.

4152. sír (XXIII. és XXXII. tábla, 14. kép)

Jól látszódó, sárgával kevert sötétbarna foltként jelentkezett, mely a sír nyugati végében kissé világosabb, homogénebb volt. A 35–45 éves férfi jó megtartású vázának koponyája balra billent, álla leesett. Karja szorosan a test mellett, jobb kézfeje a jobb combcsonton, bal ujjpercei részben a bal combcsonton. Bordái hiányoztak. A váz hossza 156 cm. A sír tájolása: Ny–K 250–70°, h. 220 cm, sz. 79 cm, m. 52 cm. 15 cm mélységben kevés sárgával kevert sötétbarna, kerekded foltot figyeltünk meg, mely mintegy 16–17 cm-rel a déli oldalon is túlnyúlt. A mintegy 20–25 cm-nyi beásás alja nem érte el a váz szintjét. Ehhez a beásáshoz

14. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4152. sír

Fig. 14
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4152

tartozhatott a sír ÉK-i sarkában, a nyesési szinten megfigyelt szarvasmarhaállkapocs-töredék.[18]

Leletek: 1. A koponya jobb oldalán, a déli sírfal mellett barna, helyenként szürkésbarna, foltos, csaknem vízszintesen kihajló peremű, felső harmadában öblösödő, szabad kézzel formált(?), közepes menynyiségű apró kaviccsal soványított *edény*. Szinte teljes felületén végigfutó, bekarcolt csigavonallal díszítették. Pereme hiányos. M. 13,5 cm, pátm. 12,8 cm, vállátm. 12,1 cm, aljátm. 8,6 cm, v. 0,6 cm. 2. A jobb mellkason, a gerincoszlop mellett, a szegycsont táján kör átmetszetű, kerek nyitott ezüst *karikaékszer*. Átm. 1,5 cm, v. 0,15 cm. 3. A bal alkar belső oldalán, részben a medence alatt *vaskés pengetöredéke* a nyélnyújtvány indításával. H. 7,7 cm, ebből a penge 7,1 cm, sz. 0,6–1,6 cm, v. 0,4 cm. 4. A bal combcsonton, annak felső harmadán élén álló, részben egymásra hajló végű, kör átmetszetű, ovális, ezüst nyitott *karikaékszer*. Átm. 1,75×1,9 cm, v. 0,1 cm. 5. Restaurálás közben került elő az in situ felszedett kés alól egy végei felé erősen kiszélesedő vas *szőrcsipesz,* végein textillenyomattal. Szárai téglalap keresztmetszetűek. Ragasztott, részben kiegészített. H. 8,4 cm, a szárak sz. 0,6 cm, a végek sz. 2 cm, a szárak v. 0,3 cm.

4153. sír (XXIV. tábla)

Jól látszódó, sárgásbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. A 25–34 éves nő koponyája balra fordult, álla kissé leesett. Bal kulcscsontja a bal medence mellett. Felkarja szorosan a test mellett, alkarja az ágyékcsigolyákon egymásra hajtva, a jobb volt alul. Bordáinak, csigolyáinak egy része hiányzott. A váz hossza 145 cm. A sír tájolása: Ny–K 264–84°, h. 211 cm, sz. 60 cm, m. 19 cm.

Lelet nem volt.

4154. sír (XXIV. tábla)

Jól látszódó, sárgásbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. Az 59–70 éves férfi jó megtartású vázának koponyája jobbra fordult, álla leesett. Karja szorosan a test mellett. Bordái és néhány csigolyája hiányzott. A váz hossza 144 cm. A sír tájolása: Ny–K 264–84°, h. 202 cm, sz. 80 cm, m. 29 cm.

Lelet nem volt.

[18] Az ásatás során a honfoglalás kori síroknál későbbi beásást sehol nem figyeltünk meg. Így annak esélye, hogy a temetőnél jóval későbbi gödröt éppen egy sírra ássanak rá, meglehetősen csekély. Erre tekintettel azt gondolom, hogy az említett jelenség a sírhoz tartozott. Azt nem sikerült megállapítanunk, hogy csak egy állkapcsot vagy egy teljes koponyát helyeztek-e a beásásba/gödörbe.

4157. sír (XXIV. tábla)

A gép által megtalált váz a 4158. császárkori gödör déli oldalán került elő, arra kismértékben ráásva. A koponyát a gép félig elvitte. Sírfoltja csak sejthető volt, így ezt szaggatott vonallal jelöltük a rajzon. Az 1 éves gyermek koponyája jobbra fordult. Csontjaiból csak töredékek maradtak meg: a jobb bordák néhány töredéke és talán a bal alkar egyik csontja. A váz tájolása: Ny–K 270–90°. A sír h. 100 cm, sz. 35 cm, m. 2 cm.

Lelet nem volt.

4159. sír (XXIV. tábla, 15. kép)

Jól látszódó, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. Északi fele – nagyjából téglalap alakban – sárgával és sötétbarnával erősebben kevert volt, míg déli oldala szinte homogén sötétbarna. Padmalyos temetkezés. Az északi oldalon mintegy 30 cm széles padka volt. A 46–51 éves nő koponyája felfelé nézett, álla leesett. Alkarja egymáson keresztben az ágyékcsigolyákon, a jobb volt felül. Bal lábfeje hiányzott. A váz hossza 152 cm. A sír tájolása: Ny–K 280–100°, h. 197 cm, sz. 68+30 cm, m. 45 cm.

Lelet nem volt.

15. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4159. sír

Fig. 15
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4159

4166. sír (XXIV. tábla)

A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat Ny–K-i árkának déli falában került elő. A 33–60 éves férfinak mindössze egy szárkapocscsontja maradt meg, valamint a hozzátartozó bokacsontok. Többi részét valószínűleg az árok vitte el. A megmaradt csont h. 30 cm. Ennek tájolása: 278–98°

Lelet nem volt.

4167. sír (XXIV. tábla)

A vázat a gép találta meg, a koponyát részben elvitte. A váz a bizonytalanul jelentkező sárgásbarna sírfolthoz képest keletebbre helyezkedett el. A 3–5 éves gyermek koponyája jobbra billent. Többi csontja közül a két lábszára maradt meg. A sírgödör bizonytalan. A váz hossza 64 cm. A sír tájolása: Ny–K 286–106°, h. kb. 95 cm, sz. kb. 35 cm, m. 2 cm.

Lelet nem volt.

4168. sír (XXIV. tábla)

Viszonylag jól látszódó, kisméretű, sárgásbarna, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett a 4167. sír északi oldalában. A 2–3 éves gyermek váza igen rossz megtartású, csak töredékek maradtak meg belőle: eredeti helyzetben a két combcsontja, valamint az

észak felé elfordult jobb lábszára. A sír tájolása: Ny–K 264–84°, h. 109 cm, sz. 46 cm, m. 12 cm.

Lelet nem volt.

4169. sír (XXV. tábla)

A csontvázat a gép találta meg, koponyáját részben elvitte. A 37–41 éves nő koponyája enyhén balra biccent, álla leesett. Karjai a test mellett kinyújtva, a jobb könyökben kissé elállt a testtől. A váz ferdén feküdt, hossza 149 cm A sír tájolása: Ny–K 268–88°. A váz tájolása: Ny–K 272–92°. A sír h. 200 cm, sz. 60 cm, m. 16 cm.

Leletek: 1. A betöltésből öt cserép került elő: egy szürke, korongolt *császárkori oldaltöredék*, három szabad kézzel formált *császárkori oldaltöredék,* valamint egy *őskori oldaltöredék*.

4174. sír (XXV. tábla)

Kissé bizonytalan, sárgával kevert szürkésbarna foltként jelentkezett. A sírgödör nyugat felé tovább bővült. A 46–50 éves nő jó megtartású vázának koponyája jobbra billent, álla leesett. Jobb felkarja szorosan a test mellett, alkarja a jobb kulcscsonthoz visszahajlítva. Bal alkarja csaknem merőlegesen behajlítva a has tájékra. A lábvégek és a sírgödör keleti fala között viszonylag nagy a távolság. A váz hossza 145 cm. A sír tájolása: Ny–K 268–88°, h. 244 cm, sz. 64 cm, m. 60 cm.

Leletek: 1. A felszedéskor a koponya alatt, a jobb oldalon ovális, kör átmetszetű, karikájával délre néző, lefelé szélesedő, spirálcsüngős bronz *fülbevaló*. H. 2,7 cm, ebből a karika 2 cm. A karika átm. 1,5×2 cm, v. 0,05 cm, a spirálcsüngő sz. 0,4–0,5 cm, a drót v. 0,1 cm.

4177. sír (XXV. tábla)

Bizonytalan, sötétbarna, téglalap alakú foltként érzékeltük. Az 5 éves gyermek vázából csak a koponya, a jobb felkar és a bal combcsont maradt meg. Az előrenézett koponya bal oldalán kisméretű zöld patina látszott és patinás volt az állkapocs bal oldala is. Leletet fémkeresővel sem találtunk. A váz tájolása: Ny–K 272–92°, sz. 63 cm, m. 10 cm. Valószínűleg rabolatlan volt.

Lelet nem volt.

4193. sír (XXV. tábla)

A 4194. császárkori gödörre ásták rá. Sírfoltja nem látszódott. A 13–14 éves fiatal rossz megtartású vázának koponyáját a gép találta meg. A koponya balra nézett, álla kissé leesett. A láb magasabban feküdt, mint a váz többi része, amely belesüppedt a gödörbe. Alkarja a hastájékra hajlítva, de nem egymáson; a bal feljebb volt. Lába észak felé elfordult. A váz hossza 128 cm. A váz tájolása: Ny–K 288–108°. A sír m. 5–20 cm.

Lelet nem volt.

4256. sír (XXVI–XXIX. tábla, 16–17. kép)

A többi sírtól mintegy 80 m-re, északra előkerült, igen sekélyen fekvő, a szántás által erősen bolygatott sír.[19] Foltja nem volt megfigyelhető. A sárga altalajban markánsan elváló Ny–K irányú szántásnyomokat lehetett regisztrálni. Bontás közben koporsóra utaló jelet nem figyeltünk meg. A megtaláláskor a gép a koponya tetejét lenyeste. A 15–17 éves férfi váza közepes megtartású, koponyája enyhén balra biccent, jobb karja csaknem egyenesen kinyújtva, a bal kissé szögben megtörve. Jobb lába kinyújtva, bal alsó lábszárát a szántás

[19] Hogy a területen számolnunk kell honfoglalás kori sírral, már 2009-ben kiderült. Ekkor ugyanis Bacskai István – a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat megbízásából – fémkeresővel már kutatta a még humuszolatlan területet, illetve az akkor húzott próbaárkokat. Ennek során került elő három övveret a később feltárt sír környezetében. A sír feltárásáról külön filmet is készített Linzenbold Attila operatőr, akinek munkáját ezúton is köszönöm!

16. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), a 4256. sír részlete

Fig. 16
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), detail of grave 4256

elmozdította és a bal combcsont vonalában, de annál beljebb helyezkedett el. A váz hossza 161 cm. A váz tájolása: Ny–K 248–68°, m. 10 cm.

Leletek: 1. A bal válltól 8 és 20 cm-re ÉNy-ra két állatcsont: fiatal *sertés jobb oldali femurja*, *tibiája, fibulája és asztragalosza,* melyeket a szántás húzott szét. 2. Kerek, kör átmetszetű, nyitott ezüst *karikaékszer* a gerinccsigolyától kissé jobbra, a jobb kulcscsont gerinc felőli végén, az álltól 7 cm-re, nyitott végével nyugatra. Átm. 1,7 cm, v. 0,2 cm. 3. A jobb felkar és a lapocka között élén álló, csaknem kerek, kör átmetszetű, részben egymásra hajló végű, nyitott, ezüst *karikaékszer*. Egyik vége hegyesedő. Átm. 2,1 cm, v. 0,2 cm. 4. Hátlapjával felfelé álló, peckével északra néző öntött *bronzcsat* a jobb könyöktől 8 cm-re a test felé. A téglalap alakú, a vége felé kicsúcsosodó csattest egy keskeny nyakkal kapcsolódik az ovális, a csatpeceknél enyhén kicsúcsosodó csatkarikához. A nyakon egy kis, kerek lyuk szolgál a csatpecek befogására. A pecek a csattestnél rosszabb minőségű bronzból készült, állapota közepes. A csattest végén stilizált palmetta, felette stilizált négyszirmú virág, míg felette egy, az előző minta részeiből kialakított motívum helyezkedik el. A három motívumot egyszerű, élére állított rombuszminta választja el egymástól. A csattest hátoldalának két végén két-két szegecs, míg az ötödik középen, a középtengelyben helyezkedik el. A szegecsek közül ez a legépebb. Az előoldalon csak nyomokban figyelhető meg az ónozás, a hátoldalon vékony, helyenként hiányos rétegként. A csat teljes h. 6,5 cm, a csattest sz. 1,95 cm, v. 0,3 cm, a csatkarika átm. 1,7×2,3 cm, a karika v. 0,3 cm. A szegecsek h. 0,1–0,2–0,4 cm. 5. *Vastárgy* töredéke a bal felkartól 8 cm-re északra. A restaurálás során összejött a bal könyök belső oldalán megtalált 11. és a gerincoszlop középső részének jobb oldalán megtalált 14. számú vastárggyal. Közel téglalap alakú, ragasztott, hiányos. Funkciója nem világos. Egyik oldalán falenyomat. H. 1,4 cm, v. 0,3–0,7 cm. 6. Díszített felével nyugatra néző, élén álló, külső felületén ónozott felületű bronz öv*veret* a bal könyök külső oldalán. A széles, pajzs alakú veret szélesebbik végét hegyével lefelé néző, közel lekerekített háromszög alakú – jelen esetben nem áttört – keret díszíti. Ennek folytatásában a pajzs alakot, az annak közepéig benyúló, enyhén kiszélesedő, alján félkörívben pontokkal jelölt motívum osztja három részre. A három rész közül az alsó erősen lapított szív alakra emlékeztet, míg a két oldalsó motívum belső, ívelt vonalai a lekerekített főmotívum alakját követi, a széleken ívelt vonallal. Az öntött veret hátoldalán háromszög alakban elhelyezett szegecsek vannak, melyek közül a bal felső utólagos pótlás. Pótláskor a veret külső felületét áttörték, és egy kerek fejű bronzszegecset ütöttek át rajta. A veret átm. 2×2,1 cm, a szegecsek h. 0,2–0,3 cm, a pótolt szegecs fejének átm. 0,3 cm.[20]

[20] A veretek átlagos vastagsága 0,1–0,2 cm között van. A pontos méret – az öntési sajátosságnak megfelelően – egy tárgyon belül is változó lehet. A szegecsek a végük felé enyhén szűkülnek, legnagyobb vastagságuk azonban állandónak tekinthető: 0,2 cm. A továbbiakban ezeket az adatokat külön nem jelzem.

7. A jobb felkar belső oldalán, a 3. számú hajkarikától 6 cm-re keletre külső – és részben belő – felületén ónozott keskeny bronz öv*veret*. Keskeny, pajzs alakú veret, két oldalának középső része enyhén homorú. Ezeken a helyeken, valamint a szélesebbik végének tetején egy-egy félkörös kis díszítés. Belső felületén mélyített felületű díszítés, mely követi a veret külső formáját, annyi különbséggel, hogy a veret szélesebbik vége felől egy keskeny, a végén enyhén kikerekedő benyúlás figyelhető meg, mely kissé túlnyúlik a veret közepén. Az öntött veret hátoldalának alsó és felső részén, annak középtengelyében két szegecs van. A szélesebbik végen lévő pótlás: a veretet a díszített oldal felé áttörték és egy kerek fejű bronzszegecset ütöttek át rajta. Mindkét szegecs végén egy-egy – a felerősítést szolgáló – bronzlemezke található. A veret h. 2,1 cm, sz. 1,4 cm, a szegecs h. 0,2 cm, sz. 0,2 cm, az átütött szegecsfej átm. 0,3 cm. 8. Díszített felével lefelé néző *övveret* a 7. verettől északra 4 cm-re, a bordák mellett. A külső felületén ónozott bronzveret hasonló a 6. számúhoz, csak némileg keskenyebb, és emiatt az alsó részén található szív alakú motívum arányosabb. Hiányzik továbbá a szélesebbik végén lévő, hegyével lefelé néző, közel lekerekített háromszög alakú keret. Hátoldalán háromszög alakban elhelyezett szegecsek, melyek nem egyforma hosszúságúak, a bal felső egykor bizonyosan hosszabb volt. Átm. 1,6×2 cm, a szegecsek h. 01–0,2–0,3 cm. 9. A mellkas bal oldalának külső részén, a gerinctől 6 cm-re *övveret*. Tőle keletre egy szegecs bronzlemezkéje. A 6. veret mása. Ónozása az előoldalon jó állapotban maradt meg. Hátoldalán a szegecsek közül csak a bal felső eredeti nagyságú. Átm. 2×2,1 cm, a szegecsek h. 0,1–0,2–0,3 cm. A szegecslemezke átm. 0,5×0,6 cm. 10. A bal könyök belső oldalán 6 cm-re délre csúcsával északra néző *övveret*. A 8. veret mása. Az ónozás a külső felületen részben lekopott, nyomokban a hátoldalon is megfigyelhető. A díszített oldal alsó felén – öntési hibából származó – anyaghiány jelentkezik kis lyuk formájában. Hátoldalán a szegecsek hosszabbak, mint az előző veretek esetében. Kettő közülük meghajlítva, a harmadik egy része hiányzik. Átm. 1,7×1,9 cm, a szegecsek h. 0,4–0,6 cm. 11. Lásd az 5. szám alatt írtakat! 12. A bal alkar alatt élén álló *övveret* díszített oldalával északra. Kialakítását tekintve megegyezik a 6. számúval annyi különbséggel, hogy a felső, szélesebbik részén lévő háromszög alakú rész – öntési hiba miatt – részben áttört. A hátoldalán lévő szegecsek közül a két felső végén egy-egy – a felerősítést szolgáló – bronzlemezke található. Átm. 2,05×2,15 cm, a szegecsek h. 0,4 cm. 13. Élén álló *övveret* a jobb könyök belső oldalától 10 cm-re, díszített oldalával délre. Kialakítása megegyezik a 8. számúéval. Díszített felületén kopott az ónozás, melynek nyomai a hátoldalon is megfigyelhetőek. Átm. 1,7×2 cm, a szegecsek h. 0,4 cm. 14. Lásd az 5. szám alatt írtakat! 15. A 14. melléklettől keletre 5 cm-re hátlapjával felfelé álló, kopott felületű *övveret*. Kialakítása megegyezik a 8. számú veretével. A hátoldalán lévő szegecsek – a jobb felső kivételével – behajlítottak. Ez utóbbi valószínűleg részben hiányos. Átm. 1,7×2 cm, a szegecsek H. 0,3–0,5 cm. 16. Díszített oldalával lefelé néző *övveret* a jobb lengőbordák környékén. A 6. veret mása annyi eltéréssel, hogy a felső, szélesebbik részén lévő háromszög alakú rész – öntési hiba miatt – kismértékben áttört. Ónozása erősen kopott. Átm. 2×2,1 cm, a szegecsek h. 0,4 cm. 17. Az előzőtől keletre mintegy 7 cm-re élén álló *övveret*, díszített felével keletre. A 6. veret mása annyi különbséggel, hogy a felső, szélesebbik részén lévő háromszög alakú rész nagyrészt áttört. Az áttörés felett a keret kissé hiányos. Előlapján az ónozás részben kopott, hátoldalán egybefüggő – a szegecseken is megfigyelhető. Átm. 2–2,1 cm, a szegecsek h. 0,2–0,3 cm. 18. A 16. melléklettől északra mintegy 2 cm-re díszített felével lefelé néző *övveret*. A 6. veret mása annyi különbséggel, hogy a felső, szélesebbik részén lévő háromszög alakú rész teljesen áttört. Előlapján részben kopott az ónozás, mely bevonja

masszívan a hátoldalt, az alsó részen a törött szegecset, illetve részben a másik kettőt is. A szegecs alsó felének harmadában kis, kerek lyuk, melyet a törött szegecs pótlását szolgáló új szegecs számára fúrtak. A pótlás nem került elő. Átm. 1,95×2,1 cm, a szegecsek h. 0,3 cm, a lyuk átm. 0,3 cm. 19. A jobb medencelapáttól nyugatra mintegy 3 cm-re egy ferdén álló *övveret*, díszített felével keletre. A 6. veret mása annyi különbséggel, hogy a hátoldalán csak két eredeti szegecs van meg, a bal felső hiányzik. Ennek helyén kis, kerek lyuk található, melyben egy fej nélküli – azóta kiesett – szegecs került elő. A középső részén szintén kialakítottak egy kis lyukat, melyben a kerek fejű szegecs még megvan, csakúgy, mint az ennek végén lévő – a felerősítést szolgáló bronzlemezke. Ónozása kopott, nyomai – a szegecseken is – megfigyelhetőek. Átm. 1,7×2 cm, a szegecsek h. 0,2–0,3 cm, a kiesett szegecs h. 0,6 cm, az áttört lyuk átm. 0,2 cm, a meglévő szegecs feje 0,3 cm. 20. Az előző verettől északra, a gerincoszlop mellett ferdén álló, díszített felével lefelé néző *övveret*. A 6. veret mása annyi különbséggel, hogy a felső, szélesebbik részén lévő háromszög alakú rész teljesen áttört. Hátoldalán a bal felső szegecs részben hiányos. Átm. 2×2,1 cm, a szegecsek h. 0,1–0,2 cm. 21. *Övveret* a gerincoszlop bal oldalán, a bal medencelapáttól nyugatra, 10 cm-re. A 6. veret mása annyi különbséggel, hogy a felső, szélesebbik részén lévő háromszög alakú rész teljes mértékben áttört. Az előlap bal felső részén apró, ovális kis lyuk. A díszített felületen az ónozás erősen kopott, a hátoldalon teljes mértékben megvan és bevonja szegecseket is. A szegecsek – a jobb felső kivételével – enyhén hajlítottak. Átm. 2×2,1 cm, a szegecsek h. 0,4–0,3 cm. 22. A jobb medencelapáttól nyugatra, a fej irányában mintegy 3 cm-re helyezkedett el 4 *övveret* egy sorban. Az eddigiektől – illetve a később előkerültektől – eltérően ezek eredeti helyzetben maradtak meg. Számozásuk délről észak felé történt. Az első a 6. veret mása annyi különbséggel, hogy a felső, szélesebbik részén lévő háromszög alakú rész szinte teljes mértékben áttört. Az áttörésnél egy – minden bizonnyal öntési hibából fakadó – repedés indul ki a veret széléig. Az áttört résszel lefelé – keletre – néző veret előlapjának ónozása igen jó állapotú, hátoldalán csak nyomokban figyelhető meg. Hátoldalán a – bal felső kivételével – a szegecsek végén egy-egy bronzlemezke található. Átm. 1,9×2,1 cm, a szegecsek H. 0,2–0,3 cm. 23. Közvetlenül az előző mellett északra került elő egy másik *övveret*, hegyével északra. A 8. veret mása. Ónozása viszonylag jó állapotban maradt meg. Hátoldalán, a szélesebbik oldalán lévő két szegecs végén egy-egy téglalap alakú bronzlemezke. Átm. 1,7×2 cm, a szegecsek H. 0,3 cm. 24. Közvetlenül az előző mellett *övveret*, a 6. veret mása annyi különbséggel, hogy a felső, szélesebbik részén lévő háromszög alakú rész szinte teljes mértékben áttört. A díszített felület bal felső harmadában két igen apró lyuk. Az ónozás jó állapotban maradt meg. Hátoldalán a bal felső szegecs letört (megvan), míg az alsó erősen meghajlítva. Átm. 2×2,1 cm, a szegecsek h. 0,2–0,6 cm. 25. Közvetlenül mellette, északra *övveret*, a 8. veret mása. Ónozása jó állapotban maradt meg. A hátoldalán lévő szegecsek közül a jobb felső hiányos. Átm. 1,8×2 cm, a szegecsek h. 0,1–0,4 cm. 26. A bal oldali bordák alatt *övveret*, a 6. veret mása annyi különbséggel, hogy a felső, szélesebbik részén lévő háromszög alakú rész teljes mértékben áttört. A díszített oldal bal felső részén apró, szinte mikroszkopikus méretű lyuk. Ónozása a díszített oldalon viszonylag kopott, hátoldalát – kivéve ott, ahol az anyagvizsgálat miatt polírozva volt – masszívan borítja. Átm. 2×2,1 cm, a szegecsek h. 0,3 cm. 27. A jobb ujjpercek alatt egy díszített oldalával felfelé néző *övveret*, a 8. veret mása. Díszített oldalán az ónozás csaknem teljesen lekopott. A hátoldali szegecsek közül a bal felsőnek mintegy fele hiányzik. Átm. 1,75×1,95 cm, a szegecsek h. 0,3 cm. 28. A hátcsigolyák alatt *övveret*, a 8. veret mása annyi különbséggel, hogy a díszített oldal jobb felső sarka hiányzik. Ónozása

az előoldalon kismértékben kopott, részben a hátoldalán is megfigyelhető. Hátoldalán, a töredékes résznél a szegecs hiányzik, az alsó szegecs is csak részben van meg. Átm. 1,7×2 cm, a szegecsek h. 0,2–0,3 cm. 29. *Övveret* a 30. melléklettől keletre, közvetlenül a bal medencelapátnál. A 6. veret mása annyi különbséggel, hogy a felső, szélesebbik rész háromszög alakban áttört. A díszített oldal középső harmadában kisméretű, félhold alakú áttörés figyelhető meg. Ónozása az előoldalon viszonylag jó állapotban maradt meg, és masszívan borítja a hátoldalt is – kivéve ott, ahol az anyagvizsgálat miatt a felületet polírozták. Átm. 2×2,1 cm, a szegecsek h. 0,2–0,3 cm. 30. A bal medencelapáttól nyugatra mintegy 3 cm-re, közvetlenül a gerinccsigolyák bal oldalánál *csiholó* és részben alatta *hidrokvarcit (gejzirit?)* szilánk. A ragasztott csiholó ovális, egy darabból kovácsolt. Átmetszete téglalap. Egyik oldalának felületén jó állapotban megmaradt textillenyomat. Átm. 3,2×7,5 cm. v. 0,5–09 cm. A szabálytalan alakú, piszkosfehér kova egyik részén a csiholóból származó vaslenyomat. 1,7×2,2×2,7 cm. 31. *Szíjvég* a bal medencelapát felső részénél hátszeggel felfelé, hegyével északra. A téglalap alakú szíjvég vége lekerekített, másik végének közepén enyhe homorulat figyelhető meg. Díszített felületén az ónozás közepes állapotban maradt meg, hátoldalát – kivéve, ahol az anyagvizsgálat miatt polírozták – és a szegecseket masszívan borítja. Előoldala díszített, de az ábrázolás meglehetősen bizonytalanul vehető ki: A lekerekített végnél egy ökörfej(?) rajzolódik ki, felette egy jóval kevésbé megfigyelhető másik, melynek leginkább a szarvait lehet érzékelni. A fennmaradó helyen – az ónozás és a bronz állapota miatt némileg bizonytalanabbul – hasonló ábrázolás vehető ki. A fejek mérete: 1,5–1,6 cm. A szíjvég hátoldalán négy szegecs. Közülük kettő a középtengelyben, a szíjvég végén, illetve közepén, a másik kettő a szíjvég másik végén helyezkedik el egymás mellett. A jobb felső szegecs egy része hiányzik. A szíjvég h. 4,7 cm, sz. 1,3–1,4 cm, v. 0,1 cm. A szegecsek h. 0,1–0,3 cm, v. 0,2 cm. 32. A jobb csukló mellett két veret szorosan egymáshoz tapadva, díszített felükkel keletre. A nyugatabbi *övveret* a 6. veret mása. A díszített oldal felső részén, valamint a veret jobb felső részén egy-egy apró lyuk. Ónozása viszonylag kopott. Hátoldalán az alsó szegecs végén egy apró bronzlemezke töredéke.

17. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), a 4256. sír „in situ" megmaradt övveretei

Fig. 17
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő), belt fittings remained *in situ* in grave 4256

A veret h. 2×2,1 cm, a szegecsek h. 0,3 cm. 33. Az előbbi verethez tapadva egy másik *övveret*, a 7. veret mása. Ónozása csaknem teljesen lekopott. H. 1,3×2,1 cm, a szegecsek h. 0,2 cm. 34. *Övveret* a 30. melléklettől nyugatra 10 cm-re, a csigolyák mellett. A 8. veret mása. Ónozása viszonylag jó állapotban maradt meg. Alsó harmadának majdnem a közepén egy kis, kerek lyuk. Hátoldalán csak a jobb felső szegecs tűnik eredeti hosszúságúnak. Átm. 1,7×1,9 cm, a szegecsek h. 0,2–0,3 cm. 35. A jobb alkar alatt élén álló *övveret*, a 8. veret mása. Ónozása jó állapotban maradt meg, nyomokban a hátoldalon is megfigyelhető. A hátoldalán a szegecsek közül az alsó csak részben maradt meg. Átm. 1,7×2 cm, a szegecsek h. 0,1–0,2–0,3 cm. 36. Díszített *kisszíjvég* a jobb alkar alatt, élére fordulva, hegyével a test felé, díszített felével nyugatra, a 35. melléklettől keletre. Formája megegyezik a 31. szíjvégével, díszítése azonban más. Díszített felületét két, a szíjvég formáját követő bemélyített vonalból álló keret szegélyezi. Középtengelyében egy vonal mélyed be, melynek végén egy poncolt bemélyedés figyelhető meg. A vonalat két oldalt további három-három poncolt bemélyedés szegélyezi. Hátoldalán a középtengelyben egy-egy szegecs. Díszített felületén az ónozás jó megtartású, csakúgy mint a hátoldalán – kivéve ott, ahol az anyagvizsgálat miatt felpolírozták. H. 2,9 cm, sz. 1–1,1 cm, v. 0,1 cm, a szegecsek h. 0,2 cm, v. 0,2 cm. 37. A jobb felkar alatt, a 39. melléklet mellett élére fordulva egy *övveret*, a 7. veret mása. Mindkét oldalán jó állapotban maradt meg az ónozás. Mindkét háti szegecs vége letört; és mindkét letört végen megfigyelhető egy-egy apró kis bronzlemezke maradványa. Átm. 1,7×2 cm, a szegecsek h. 0,3 cm. 38. A jobb felkar alatt két egymás mellett fekvő, hátlapjukkal felfelé néző *övveret*. A 38. számú a 7. veret mása. Mindkét oldalán jó állapotban maradt meg az ónozás. Átm. 1,7×2,05 cm, a szegecsek h. 0,2 cm. 39. Az előző mellett előkerült *övveret* a 8. veret mása. Ónozása mindkét oldalon jó állapotban megmaradt. Hátoldalán a bal felső szegecs részben hiányos, míg a bal felső erősen kihajlik. Átm. 1,7×1,95 cm, a szegecsek h. 0,1–0,2–0,3 cm. 40. *Övveret* a jobb oldali bordák alatt a könyök magasságában. A 6. veret mása annyi különbséggel, hogy a felső, szélesebbik részén lévő háromszög alakú rész teljes mértékben áttört. Ónozása mindkét oldalon jó állapotban maradt meg, kivéve a hátoldal azon részét, ahol anyagvizsgálat miatt felpolírozták. Hátoldalán a jobb felső szegecsnek csak a nyoma van meg. A bal felső végén egy kis bronzlemezke maradványa. 2×2,15 cm, a szegecsek h. 0,2–0,3 cm. 41. *Övveret* a jobb oldali bordák alatt, a könyök magasságában, a 40. melléklet mellett. A 8. veret mása. Ónozása az előoldalon jó állapotban maradt meg. Hátoldaláról a jobb felső szegecs vége letört. A letört részen egy kis bronzlemezke maradványa. Átm. 1,7×2 cm, a szegecsek h. 0,2–03 cm. 42. Élén álló *övveret* a mellkas felső részén, közel a csigolyákhoz. A 6. veret mása annyi különbséggel, hogy a felső, szélesebbik részén lévő háromszög alakú rész teljes mértékben áttört. Alsó harmadában kis kerek lyuk van az itt lévő szegecs pótlására. A szegecs kiesett, de megvan. Ónozása az előoldalon közepes, a hátoldalon jó állapotban maradt meg. Átm. 1,9×2 cm, a szegecsek h. 0,3 cm, a kiesett szegecs h. 0,5 cm, v. 0,2 cm, a szegecslyuk átm. 0,3 cm. 43. A sírtól északra 85 cm-re fémkeresővel találtunk egy *övveretet*. A 8. veret mása. Mindkét oldalán viszonylag jó állapotban maradt meg az ónozás. Hátoldalán a jobb felső szegecs végén kis, négyzetes bronzlemezke. A bal felső szegecs erősen meghajlítva, az alsó részben hiányzik. Átm. 1,7×1,9 cm, a szegecsek h. 0,2–0,3–0,5 cm. A humuszolás előtt és közben a sír távolabbi környékén további veretek láttak napvilágot fémkeresővel. 44. A fémkeresővel előkerült *övveret* a 6. veret mása annyi különbséggel, hogy a felső, szélesebbik részén lévő háromszög alakú rész teljes mértékben áttört. Az ónozás az előlapján jól megmaradt és vékonyan fedi a hátlapját is. Hátoldali szegecsei közül csak a jobb felső

maradt meg teljesen, a másik kettő hiányos. Átm. 2×2,1 cm, a szegecsek h. 0,2–0,3 cm. 45. A fémkeresővel előkerült *övveret* a 6. veret mása annyi különbséggel, hogy a felső, szélesebbik részén lévő háromszög alakú rész teljes mértékben áttört. Ónozása az előoldalon jó állapotban maradt meg, és vékony rétegben a hátoldalon is megfigyelhető. A hátoldalán a szegecsek közül csak a legalsó tűnik eredeti hosszúságúnak. Átm. 1,95×2,1 cm, a szegecsek h. 0,1–0,2–0,3 cm. 46. A fémkeresővel előkerült *övveret a* 8. veret mása. Előoldalán jó állapotban maradt meg az ónozás. Hátoldalán a bal felső és a jobb alsó szegecs végén egy-egy közel négyzet alakú bronzlemezke. A bal felső szegecs vége minden bizonnyal letört. Átm. 1,7×2 cm, a szegecsek h. 0,2–0,4 cm. 47. A fémkeresővel előkerült *övveret a* 8. veret mása. Bal felső részén balról jobbra megrepedt. Előoldalán jó állapotban maradt meg az ónozás, mely halványan a hátoldalon is megfigyelhető. A hátoldalán lévő szegecsek mindegyike kisméretű. Átm. 1,7×1,95 cm, a szegecsek h. 0,1–0,2 cm. 48. A fémkeresővel előkerült *övveret* a 8. veret mása. Ónozása mindkét oldalon viszonylag jó állapotban maradt meg. A hátoldalon csak ott hiányzik, ahol az anyagvizsgálat miatt felpolírozták. A veret előoldalának alsó harmadában egy kis, kerek lyuk látszik, melyet a hátoldalán hiányzó szegecs pótlására alakítottak ki. A szegecs kiesett, de megvan. A hátoldalán a bal felső szegecs kisebb, mint a jobb felső. Átm. 1,75×1,9 cm, az előoldalon lévő lyuk átm. 0,2 cm, a szegecsek h. 0,1–0,2 cm, a kiesett szegecs h. 0,6 cm, fejének átm. 0,25 cm. 49. A fémkeresővel előkerült *övveret* a 8. veret mása. Ónozása mindkét oldalon viszonylag jó állapotban maradt meg. A hátoldalon csak ott hiányzik, ahol az anyagvizsgálat miatt felpolírozták. A veret előoldalának alsó harmadában egy kis, kerek lyuk látszik. Hátoldalán – a lyuk ellenére – mind a három szegecs megvan. Átm. 1,7×1,9 cm, a szegecsek h. 0,3 cm. 50. A fémkeresővel előkerült *övveret* a 8. veret mása. Ónozása mindkét oldalon viszonylag jó állapotban maradt meg. A hátoldalon csak ott hiányzik, ahol az anyagvizsgálat miatt felpolírozták. Hátoldalán a szegecsek közül a legalsó maradt épen, a másik kettő részben hiányos. A verettel együtt került elő a szegecsek végéről származó bronzlemezke, mely azóta leesett. Átm. 1,7×1,95 cm, a szegecsek h. 0,1–0,2–0,3 cm. A bronzlemezke 0,4×0,5 cm. 51. A bontás során különböző helyeken került elő hat *szegecsvég*, rajtuk a felerősítősre szolgáló bronzlemezkékkel. A közel négyzetes alakú bronzlemezékék átm. 0,5–0,6 cm. 52. Bontás közben került elő egy közel téglalap alakú, vékony, lemezes *vastárgy*, az egyik oldalán falenyomattal. Talán az 5. melléklet töredéke. H. 2,9 cm, sz. 1–1,3 cm, v. 0,3 cm. 53. A sírföldből került elő egy – feltehetőleg másodlagosan belekerült – piros szarmata *üveggyöngy* fele. Átm. 0,7×0,8 cm, v. 0,1 cm. 54. 2014 márciusában Toldi Zoltán régész és Bacskai István újra átvizsgálta fémkeresővel – a jelenleg is beépítetlen – területet. Egy újabb *övveret* került elő a sír közeléből. A 8. veret mása. Ónozása jó állapotban maradt meg. Hátoldalán a szegecsek nem egyforma hosszúak, kettő közülük ferdén elhajlik. Átm. 1,6×1,95 cm, a szegecsek h. 0,2–0,3 cm.

4257. sír (XXX. tábla, 18. kép)

A 4246. császárkori ház bontásakor került elő, abba jól láthatóan beleásva. Sötétbarna betöltésű, lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkezett. 17 cm mélyen az északi rész keleti kétharmadában egy padka alakult ki – legszélesebb részén 18 cm. A sírgödör keskenyebb lett, mint a jelentkezési szinten. A 21–26 éves férfi váza dél felé lejtősen feküdt. Koponyája csaknem álló helyzetben délre nézett. Válla kissé felhúzva. (Kicsit úgy tűnt, mintha „beleerőltették” volna a sírgödörbe.) Jobb karja kinyújtva a test mellett, bal alkarja a bal medencén, ujjpercei a medencében. A váz hossza 152 cm. A sír tájolása: Ny–K 268–88°. A váz tájolása: Ny–K 260–80°. A sír h. 183 cm, sz. 57 cm, m. 33 cm.

18. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4257. sír

Fig. 18
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő)
grave 4257

Leletek: 1. Az ÉNy-i sarokban, a falnál, a koponyától 12 cm-re, 13 cm mélyen ovális, kör átmetszetű, nyitott, bronz *karikaékszer*. Átm. 1,8×2 cm, v. 0,15 cm. 2. Az állkapocs bal oldalának felső részén, a halántékcsont mellett függőlegesen álló kerek, kör átmetszetű, nyitott, bronz *karikaékszer*. Átm. 2 cm, v. 0,2 cm. 3. A gerincoszloptól kissé balra, a bal kulcscsont gerinc felőli végén lencse alakú, alján eredetileg talán sugaras díszítésű, tetején közel téglalap alakú füllel ellátott, ónbevonatos bronz *fülesgomb*. M. 1,3 cm, átm. 0,95 cm, a felvarrásra szolgáló lyuk átm: 0,3 cm. 4. A bal felkar külső oldalánál, attól 3 cm-re, az északi sírfalnál, 10 cm mélyen, karikájával keletre néző, félkör átmetszetű, vaspeckes, karikáján rovátkolt, ónozott felületű *líra alakú bronzcsat* vízszintes helyzetben. H. 2,5 cm, sz. 2,3 cm, a csatkarika átm. 1,3×2,3 cm, a szíj felerősítésére szolgáló nyílás sz. 1,4 cm, v. 0,3 cm. 5. A bal kulcscsont felett került elő egy É–D-i irányban fekvő, eredetileg talán kör átmetszetű, keskeny *vastárgy, észak*i végén fanyomokkal. H. 4 cm, v. 0,3 cm. Néhány darab restaurálhatatlan falenyomatos töredék tartozik még a tárgyhoz. 6. A bal felkar felső végénél függőlegesen álló, vékony, lemezes, egyik vége felé enyhén keskenyedő, téglalap alakú *vastárgy*. H. 11,3 cm, sz. 2,2–2,7 cm, v. 0,2–0,3 cm. További nyolc töredék tartozik még a tárgyhoz. 7. Kisméretű, téglalap keresztmetszetű, egyik vége felé fokozatosan vastagodó és szélesedő *vastárgy* az 1. hajkarika környékén. H. 2,8 cm, sz. 0,5–0,8 cm, v. 0,3–0,6 cm. 8. A 2. számú karikaékszer alatt – jelenleg két, össze nem illő darabból álló – *vastárgy töredéke*. A nagyobb darab vékony, ívelt, egyik végén kissé oválisan kiszélesedik. Az ovális kiszélesedés alján szegecsnyom. H. 3,2 cm, v. 0,3 cm, az ovális rész átm. 1,2×1,5 cm, a szegeccsel együtt a v. 0,6 cm. A másik darab tüskeszerű töredék. H. 2,3 cm, v. 0,5 cm. Eredeti metszetük a korrózió miatt nem állapítható meg. 9. A jobb lábszár belső oldalán szürke, fehér és fekete szemcsékkel tarkított, közel hasáb alakú, egyik oldalán sima *piroxéndácit* darab, minden bizonnyal egy *őrlőkő* töredéke. 4×5,4×2,7 cm. 10. Az 5. és 6. melléklet között egy közel téglalap alakú, egyik végén megvastagodó, egyik oldalán homorú felületű – minden bizonnyal *fenőkőként* használt – *homokkődarab*. Átm. 3,9×6,6 cm, v. 0,7–1,3 cm.

4258. sír (XXXI. tábla, 19. kép)

A 4243. császárkori ház északi oldalának bontásakor került elő. A sírt részben beleásták, a sírgödör alakját nem lehetett megfigyelni. A 44–49 éves nő koponyája az öreglyukon feküdt, délre nézett. (Mintha a fejét feltámasztották volna.) A jó megtartású váz bal karja kinyújtva kissé elállt a testtől. A jobb felkar elállt a testtől, az alkar kinyújtva feküdt. A váz hossza 148 cm. A váz tájolása: Ny–K 268–98°. A sír m. 16 cm.

Lelet nem volt.

4259. sír (XXXI. tábla)

A 4243. ház déli oldalának bontásakor került elő, közvetlenül a fal mellett. Foltja szürkésbarna-barna, de a nyesési szinten bizonytalanul látszott. A metszetfal alapján a váz fölött két

19. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4258. sír

Fig. 19
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4258

réteg volt megfigyelhető, a felső sárga pettyes szürkésbarna, az alsó inkább sötétbarna. A 62–69 éves nő koponyája felfelé nézett, álla leesett. Jobb karja a test mellett kinyújtva, alkarja a jobb medencelapáton. Bal felkarja szorosan a test mellett, alkarja a has tájékra hajlítva. Jobb lába kinyújtva, a bal felhúzva. A mélység a nyesési szinttől 48 cm. A váz hossza 144 cm. A sír tájolása: Ny–K 260–80°, h. 173 cm, sz. 50 cm, m. a folt jelentkezésétől 19 cm.

Lelet nem volt.

4265. sír (XXXI. tábla)

A 4267. sírtól délre mintegy 1,5 m-re került elő, közel azonos mélységben. Sárgásbarna, téglalap alakú foltja viszonylag jól látszódott. Nyugati felét ráásták a 4266. császárkori gödörre. A 30–35 éves férfi koponyája enyhén balra billent. Jobb alkarja a mellkason keresztben, ujjpercei a bal felkar középső részén voltak. Bal alkarja keresztben a szegycsont alatt. A váz hossza 174 cm. A sír tájolása: Ny–K 260–80°, h. 222 cm, sz. kb. 60–68 cm, m. 14 cm.

Lelet: 1. Jobb felkarjánál szabad kézzel formált *peremtöredék*, mely valószínűleg másodlagosan került ide.

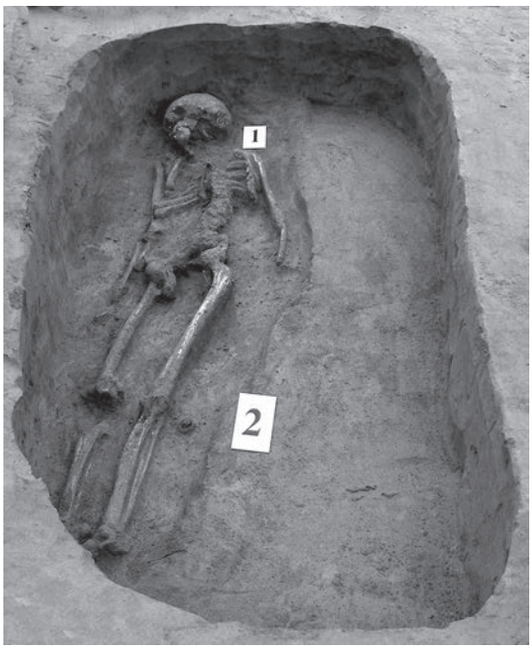
4267. sír (XXXI. tábla)

A 4256. sír déli oldalán került elő, attól mintegy 2 m-re, azonos mélységben. Ráásták a 4268. császárkori gödörre. Foltja nem volt egyértelmű, gödrét csak részben sikerült dokumentálnunk. A 32–50 éves nő koponyáját a gép részben elvitte. A koponya jobbra fordult. Mindkét alkarja a gerincoszlop közepére, a szegycsontra volt visszahajlítva. Ujjpercei talán egymáson voltak. A rossz megtartású váz jobb lapockája, keresztcsontja, jobb lábszára hiányzott. Bal combcsontja csak részlegesen maradt meg, lábszárának is csak a felső részét találtuk meg. A váz hossza 123 cm. A váz tájolása: Ny–K 274–94°. A sír sz. 45 cm, m. 9 cm.

Lelet nem volt.

4276. sír (XXXI. tábla, 20. kép)

Lekerekített sarkú, sárgásbarna, sárga pettyes foltként jelentkezett, déli felén sötétbarna, kissé félköríves széllel. Bár jól elvált a foltja, 25 cm mélyen, a csontok szintjén azt tapasztaltuk, hogy a váz fele a déli fal alatt van: a sír padmalyos. A rábontás során kialakult a padmaly déli széle, az északi oldalon alacsony kis padkával. A padmaly mintegy 5–8 cm-rel volt mélyebben, mint az északi padka. A váz délre lejtősen feküdt a padmalyban. Jobb oldala lejjebb volt, mint a bal. A 64–73 éves nő koponyája jobbra billent. Jobb karja szorosan a test mellett, a bal kinyújtva kissé elállt a testtől. Az akna sz: 52 cm. A váz hossza 146 cm. A sír tájolása: Ny–K 276–96°. A váz tájolása: Ny–K 286–106°. A sír h. 194 cm, sz. 94 cm, m. 31 cm.

20. kép
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4276. sír

Fig. 20
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4276

Leletek: 1. A bal csecsnyúlványnál a koponyára tapadva kerekded, kör átmetszetű, nyitott, ezüst *karikaékszer*. Átm. 2×2,1 cm, v. 0,15 cm. 2. A bal térdtől északra, 4 cm-re kisméretű, kerek, kör átmetszetű, pecekkel ellátott *vascsat*. Átm. 2,5 cm, v. 0,6 cm. A pecek v. 0,4 cm. 3. A jobb medencelapáttól nyugatra mintegy 5 cm-re egy jelenleg két össze nem illő darabból álló, lemezes *vastárgy*. A nagyobbik darab h. 2,3 cm, sz. 0,9–1,1 cm, v. 0,3 cm. A kisebbik darab h. 1,3 cm, sz. 0,9 cm, v. 0,2 cm.

Szórvány veret (XIX. tábla)

A feltárt terület DNy-i részén, a temetőtől messze délre fémkeresővel találtunk egy honfoglalás kori *övveret*. Az öntött bronzveret levél alakú, alját és oldalait öt félkör alakú kidudorodás tagolja. Belsejét erősen stilizált virágminta díszíti, csúcsának közelében egy bemélyített háromszög alakú minta figyelhető meg. Hátlapjának hossztengelyében két szegecs található. H. 3,1 cm, sz. 1,7 cm, v. 0,2 cm. A szegecsek h. 0,3 cm, v. 0,25 cm.

Elemzés

Nem- és kormegoszlás

Nem célom a temető demográfiai elemzése, de érdemes röviden megemlítenem az elhunytak nemi megoszlását. Két esetben (4075. és 4077. sír) nem volt megállapítható, a további 98 egyén közül 40 nő, 38 férfi, 20 gyerek. Utóbbiak közül a mellékletek alapján lány lehetett a 4033., a 4074. és a 4097. sírban. Nem beszélhetünk tehát női vagy férfi dominanciáról.

Az elhunytak kormegoszlása nagy változatosságot mutat:

Sorszám	*Sír*	*Életkor*	*Nem*
1	4003.	1–2 éves	gyermek
2	4004.	37–46 éves	férfi
3	4005.	3 éves	gyermek
4	4006.	54–59 éves	férfi
5	4007.	25–34 éves	nő
6	4009.	65–74 éves	férfi
7	4012.	38–43 éves	férfi
8	4015.	66–75 éves	férfi
9	4016.	19–28 éves	férfi

Sorszám	*Sír*	*Életkor*	*Nem*
10	4017.	55–69 éves	férfi
11	4018.	65–74 éves	nő
12	4020.	37–42 éves	nő
13	4021.	41–46 éves	nő
14	4022.	59–68 éves	nő
15	4023.	40–70 éves	nő
16	4024.	34–39 éves	nő
17	4025.	19–28 éves	nő
18	4026.	48–57 éves	nő

Sorszám	*Sír*	*Életkor*	*Nem*
19	4027.	30–60 éves	férfi
20	4029.	50–65 éves	férfi
21	4030.	25–34 éves	nő
22	4032.	31–40 éves	nő
23	4033.	8–9 éves	gyermek lány
24	4034.	26–34 éves	férfi
25	4035.	25–34 éves	nő
26	4036.	18–22 éves	nő (?)
27	4037.	37–46 éves	nő
28	4038.	52–61 éves	férfi
29	4039.	47–63 éves	nő
30	4040.	49–54 éves	nő
31	4041.	34–43 éves	férfi
32	4043.	25–34 éves	nő
33	4044.	0–1 éves	gyermek
34	4045.	45–55 éves	férfi
35	4046.	47–51 éves	férfi
36	4047.	1–2 éves	nő
37	4061.	31–40 éves	nő
38	4062.	32–36 éves	nő
39	4066.	11 éves	gyermek
40	4067.	55–60 éves	férfi
41	4072.	27–32 éves	nő
42	4073.	1–2 éves	gyermek
43	4074.	3 éves	gyermek lány
44	4075.	65–75 éves	?
45	4077.	17–19 éves	?
46	4078.	40–80 éves	nő
47	4080.	25–31 éves	férfi
48	4081.	31–36 éves	férfi
49	4090.	5 éves	gyermek
50	4091.	30–60 éves	férfi
51	4092.	31–36 éves	nő
52	4094.	41–53 éves	nő
53	4095.	53–62 éves	nő
54	4097.	10 éves	gyermek lány
55	4100.	26–31 éves	férfi
56	4102.	2 éves	gyermek
57	4103.	2–5 éves	gyermek
58	4105.	23–50 éves	férfi
59	4106.	5 éves	gyermek

Sorszám	*Sír*	*Életkor*	*Nem*
60	4107.	59–68 éves	nő
61	4109.	23–40 éves	nő
62	4110.	44–49 éves	férfi
63	4111.	2–3 éves	gyermek
64	4112.	31–40 éves	férfi
65	4114.	21–26 éves	férfi
66	4115.	25–34 éves	férfi
67	4118.	25–34 éves	férfi
68	4120.	23–40 éves	nő
69	4121.	44–61 éves	nő
70	4122.	37–46 éves	férfi
71	4123.	23–41 éves	nő
72	4127.	41–48 éves	férfi
73	4130.	55–60 éves	férfi
74	4132.	35–52 éves	férfi
75	4134.	52–61 éves	nő
76	4135.	52–61 éves	nő
77	4136.	30–60 éves	nő
78	4139.	1 éves	gyermek
79	4146.	23–40 éves	nő
80	4150.	30–60 éves	nő
81	4151.	55–64 éves	férfi
82	4152.	35–45 éves	férfi
83	4153.	25–34 éves	nő
84	4154.	59–70 éves	férfi
85	4157.	1 éves	gyermek
86	4159.	46–51 éves	nő
87	4166.	33–60 éves	férfi
88	4167.	3–5 éves	gyermek
89	4168.	2–3 éves	gyermek
90	4169.	37–41 éves	nő
91	4174.	46–50 éves	nő
92	4177.	5 éves	gyermek
93	4193.	13–14 éves	?
94	4256.	15–17 éves	férfi
95	4257.	21–26 éves	férfi
96	4258.	44–49 éves	nő
97	4259.	62–69 éves	nő
98	4265.	30–35 éves	férfi
99	4267.	32–50 éves	nő
100	4276.	64–73 éves	nő

A sírgödör alakja és kialakítása

Aknasírok

A homokos dombháton nem volt mindig egyértelműen megfigyelhető a sírfolt. Ez különösen igaz a temető északi részére.[21] Több esetben még a váz jelentkezési szintjén – nyesés után – is meglehetősen bizonytalanul rajzolódott a gödör, olykor pedig nem lehetett kivenni az alakját. (Más volt a helyzet a temető középső részén, ahol a szubhumusz alsó felében a temetkezések már jóval egyértelműbben rajzolódtak ki.) A gödör alakjának, eredeti méretének megállapítását sokszor nehezítette, hogy részben[22] vagy teljesen[23] ráásták a császárkori telepobjektumokra. Arra is volt példa, hogy a sírfolt az objektum alján teljesen egyértelműen kirajzolódott.[24] Összességében elmondható, hogy a megfigyelhető sírgödrök általában lekerekített sarkú téglalap alakú foltként jelentkeztek, és egyszerű aknasírok voltak. Ezek közé soroltam két olyan temetkezést is, melyek foltja eltért a fentebb leírtakétól. Ilyen volt a 4127. sír, amelynek foltja a láb felé határozottan keskenyedő „múmia" formát mutatott. Hasonlóan kivételes volt a 4109. sír, amely egyértelműen ovális folttal jelentkezett, és csak bontás közben derült ki, hogy valójában temetkezés.

Padkás és padmalyos sírok

A fentiekben már szóba került, hogy a temető északi részén sokszor csak a vázak szintjén tudtuk megfigyelni a sírgödör alakját. Ezzel ellentétben a temető középső és déli részén kedvezőbbek voltak a talajtani viszonyok, így néhány esetben az egyszerű aknasíroktól eltérő sírgödör-kialakítást is dokumentálhattunk.

A 4257. férfi esetében az északi falánál egy padkát figyeltünk meg, mely keskeny sávban húzódott a gödör keleti kétharmadában. A sírfolt jól láthatóan rajzolódott ki, így kétségtelen, hogy az általánostól eltérő jelenséggel van dolgunk. A padkán tárgyat nem találtunk, de az északi rész nyugati végében (ahol padkát már nem figyeltünk meg) – a padka szintjétől néhány cm-rel lejjebb – egy líra alakú csat került elő. Nem egyértelmű, hogy állatjáratok révén került oda vagy oda helyezték. Talán ez utóbbit erősítheti az a megfigyelés, hogy a vízszintesen fekvő csat hossztengelye párhuzamos volt a sír hossztengelyével. Legutóbb Türk Attila foglalta össze ismereteinket a Kárpát-medencében megfigyelt sírformákról és temetkezési szokásokról (Türk 2009.). Munkájában figyelmet szentelt a padkás síroknak is. A felsoroltak közül a Nyíregyháza–Oroson megfigyelt forma a ritka 4.1. típusba tartozik, amikor a padkát a sírgödör északi fala mentén alakítják ki. A padkák pontos szerepe és funkciója egyelőre bizonytalan, bár több olyan sírt figyeltek meg, ahol lovas-, illetve lószerszámos temetkezés maradványait helyezték a padkára. A Kárpát-medencétől keletre is megtaláljuk a jelenséget, meglétét a XIV. századig sikerült igazolnia a kutatásnak (Türk 2009. 102–110.).

A feltárás során négy biztosan padmalyos sírt tudtunk megfigyelni.[25] Mindegyik esetben – bár a 4276. sírnál némileg halványabban – jól látható volt a sírfolt, és csak bontás közben derült ki, hogy a váz részlegesen a sírgödör fala alá nyúlt. A padmalyt három esetben az akna déli, míg a 4062. sír esetében az északi oldalon alakították ki. A 4132. kivételével női temetkezések. Három melléklet nélküli, a 4276. sírból egy ezüst karikaékszer, egy vascsat, valamint egy vastárgy töredékei kerültek elő. A padmalyba a halottakat hanyatt fektették, nyújtott testtartásban, kivéve a 4062. temetkezést,

[21] Ez az oka annak, hogy ezen a területen a sírok jelentős részét a gép találta meg, és sértette meg sokszor a csontokat.

[22] 4012., 4021., 4078., 4115., 4118., 4127., 4258., 4265., 4267. sír.

[23] 4193., 4259. sír.

[24] 4257. sír.

[25] 4062., 4132., 4159., 4276. sír.

ahol a váz a bal oldalán feküdt, lába enyhén felhúzva, bal karja ferdén kinyújtva, jobb karja könyökben meghajlítva a törzsön.

A X–XI. századi temetőkben megfigyelt padmalyos temetkezéseket Varga Sándor gyűjtötte össze (Varga 2013.). Tanulmányában 33 lelőhelyről idéz padmalyos sírokat, míg további 4 lelőhely esetében csak valószínűsíteni lehet meglétét. A biztos lelőhelyekről 109 padmalyos temetkezés ismert, és további 38 esetben merült fel padmalyos sír gyanúja (Varga 2013. 311.). A Nyíregyháza–Oroson feltárt sírok közül három az I. típusba – a padmalyt a déli oldalon alakították ki –, míg a 4062. sír a ritkábban előforduló – északi oldalon kialakított – II. típusba tartozik (Varga 2013. 311.). Ez utóbbi sír esetében érdemes kiemelnünk a váz testtartását. A gyűjtés szerint ugyanis mindössze két esetben – Aldebrő–Mocsáros 25. sír és Bánkeszi 21. sír – figyelték meg, hogy az elhunytat oldalára fektették (Varga 2013. 313., 103. jegyzet.).

Nyíregyháza–Oroson a négy padmalyos sírban a vázak a megfigyelt sírfolthoz képest félig „lógtak" be az aknába, nem beszélhetünk tehát valódi padmalyról. Ezt figyelembe véve a Varga Sándor által felállított 2. számú változathoz – aknás-padmalyos kiképzés – sorolható a 4159. és a 4276. sír. Különösen az előbbinél jelentkezett markánsan a padka kiképzése, míg az utóbbinál csak minimális mértékben lehetett azt megfigyelni. Ez esetben viszont a váz helyzete alapján jól lehetett érzékelni, hogy a padmaly alja délre lejtett. A 3. számú változathoz sorolható a 4132. sír. Itt a váz mintegy 15 cm-re nyúlt be az akna széle alá. Padkát ebben az esetben nem figyeltünk meg, tehát jelképes padmalyról beszélhetünk (Varga 2013. 312.). Nem lehetett egyértelműen besorolni a 4062. sírt. A DK-i sarokban megfigyeltünk ugyan egy, az eredeti altalaj meghagyásával(?) kialakított, közel háromszög alakú padkát, ám az akna többi részén nem találtuk nyomát.

Ami a nemek arányát illeti, ebben az esetben is igazolható volt, hogy nagyobb arányban nőket temettek padmalyos sírokba (Varga 2013. 314.). Mellékleteket csak egy esetben – 4276. – találtunk, míg az országos átlag ennél jóval nagyobb arányokat mutat. Abban viszont nem tér el az említett sír a nagy átlagtól, hogy ebben is előkerült a leggyakoribb mellékletnek számító karikaékszer (Varga 2013. 314.).

A padmalyos temetkezéseket a honfoglaló magyarság körében – területileg változó módon – ismertnek tarthatjuk. Vélhetőleg nem – vagy csak kivételképpen – beszélhetünk kontinuitásról a Kárpát-medencében korábban élt népek által is alkalmazott temetkezési forma és a honfoglalás kori lakosság gyakorlata között (Varga 2013. 315–317., vö. Türk 2009. 97–102. további irodalommal).

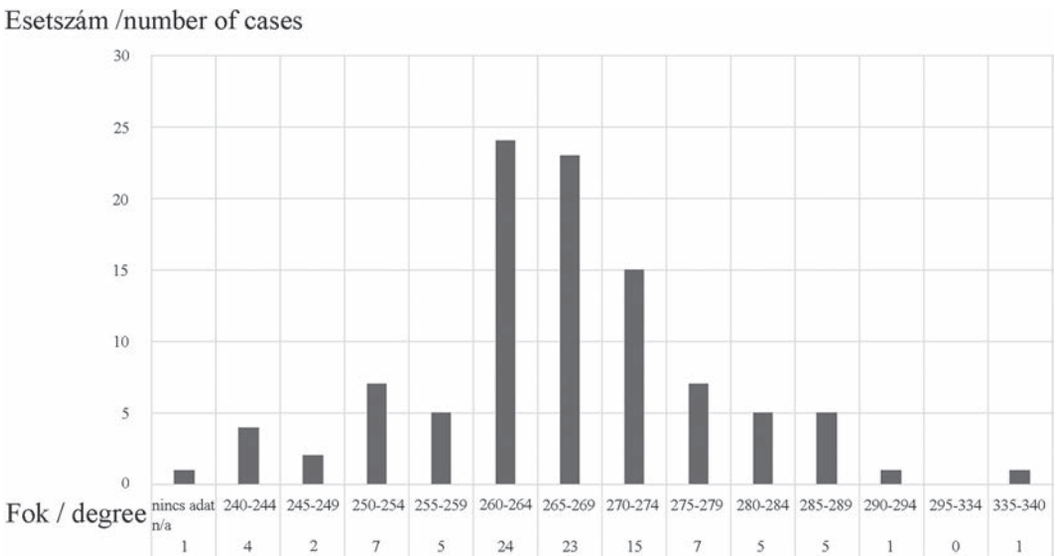
Sírmélység

A vázak jelentős része a nyesési szinten volt megfogható, sírmélységről itt nem beszélhetünk. Többségük 30 cm-nél nem volt mélyebb. A legmélyebbek sem voltak mélyebbek 60 cm-nél, de az ehhez közelítő mélységről is csak néhány sír esetében beszélhetünk. Különösebb összefüggést nem lehetett megfigyelni a mellékletek száma és a mélység között. Egyik példa erre, hogy a – temetőtől távolabb fekvő – leggazdagabb temetkezés (4256. sír) gödrét nem is tudtuk megfigyelni, és a vázat is erősen bolygatta a szántás.[26] A másik példa a 4152. edénymellékletes temetkezés, mely az egyik legmélyebb volt. Ugyanakkor a másik két, edényt tartalmazó – gyermeksír – jóval a humuszolási szint felett került elő. Egyedüli kivételként talán a leggazdagabb mellékletű kislány sírja (4097.) említhető, mely az átlaghoz képest mélyebb volt. Igaz, ennek sírfoltját már a humuszolás során egyértelműen meg lehetett figyelni.

[26] Az ma már megválaszolhatatlan, hogy egykor milyen mélyre temették, a földmunkáknak (földhordásnak) köszönhetően mennyivel került közelebb a felszínhez.

Tájolás

Egy grafikonon fölvettem a temető sírgödreinek tájolását 5˚-os beosztásonként (21. kép). Mivel a vázak többségének tájolása megegyezett a sírgödör tájolásával, önkényesen idevettem azokat az eseteket is, amikor nem lehetett a sírgödröt tájolni, csak a vázat (4103.).[27] Egy esetben nem lehetett tájolási adatot felvenni, de a maradványok alapján ez is Ny–K-i tájolású volt.[28] A sírok többsége (62 eset) a Ny–K 260–274˚ – 80–94˚ közötti, míg a többi esetben az eltérés észak és dél felé – jóval kisebb esetszámmal – nagyjából egyenletesen oszlik meg. Egyetlen markáns kivétel a 4139. sír. Az ÉÉNy–DDK-i irányítású gyereksír helyzete speciális: a környékén több sír nem került elő. Úgy tűnik, mintha valamilyen okból elkülönítették volna a közösség többi temetkezésétől.

21. kép
A temető sír- és váztájolásának megoszlása

Fig. 21
Distribution of grave and skeleton orientations of the cemetery

Szuperpozíciók

Eltekintve a korábbi korszakok objektumaira ráásott síroktól, két esetben figyeltünk meg szuperpozíciót. A 4003. és a 4030. temetkezés esetében ez egyértelmű: az 1–2 évesen elhunyt gyermeket részben rátemettek egy 25–34 évesen meghalt nő sírjára. Minden bizonnyal anya-gyermek kapcsolatról lehet szó.

A másik eset kevésbé egyértelmű. A 4007. és a 4012. sír sarka inkább csak érintkezett, mint valóban vágta egymást. Kronológiai viszonyuk eldönthetetlen volt.

[27] A sírgödör és a váz tájolása között 5–9° közötti eltérést figyeltünk meg a 4005., 4020., 4032., 4039., 4075., 4077., 4134., 4169., 4257. sír esetében. A 10°-nál nagyobb eltérést mutató sírok: 4024., 4025., 4046., 4074., 4078., 4109., 4115., 4123., 4151., 4276. sír. 12°-nál nagyobb eltérés nem volt.

[28] 4103. sír.

Temetkezési szokások

Rendellenes temetkezések

Az elhunytak többségét a megszokott módon, háton fekvő, nyújtott testtartással temették el. Az alábbi sírok esetében figyeltünk meg ettől eltérő szokást.

A 4017. sírban a láb elhelyezkedése tért el a szokásostól: nem kinyújtva, hanem térdben kissé felhúzva, és jobbra dőlve került elő. Hasonló jelenséget figyeltünk meg a 4029. férfi sírjában is. A 4089. női sír halottjának csak a jobb lába volt felhúzva, a bal egyenesen kinyújtva feküdt.

Ugyancsak rendellenes helyzetben – oldalára fektetve – helyezték nyugalomra a fentebb már részletesebben bemutatott 4062. sír férfi halottját.

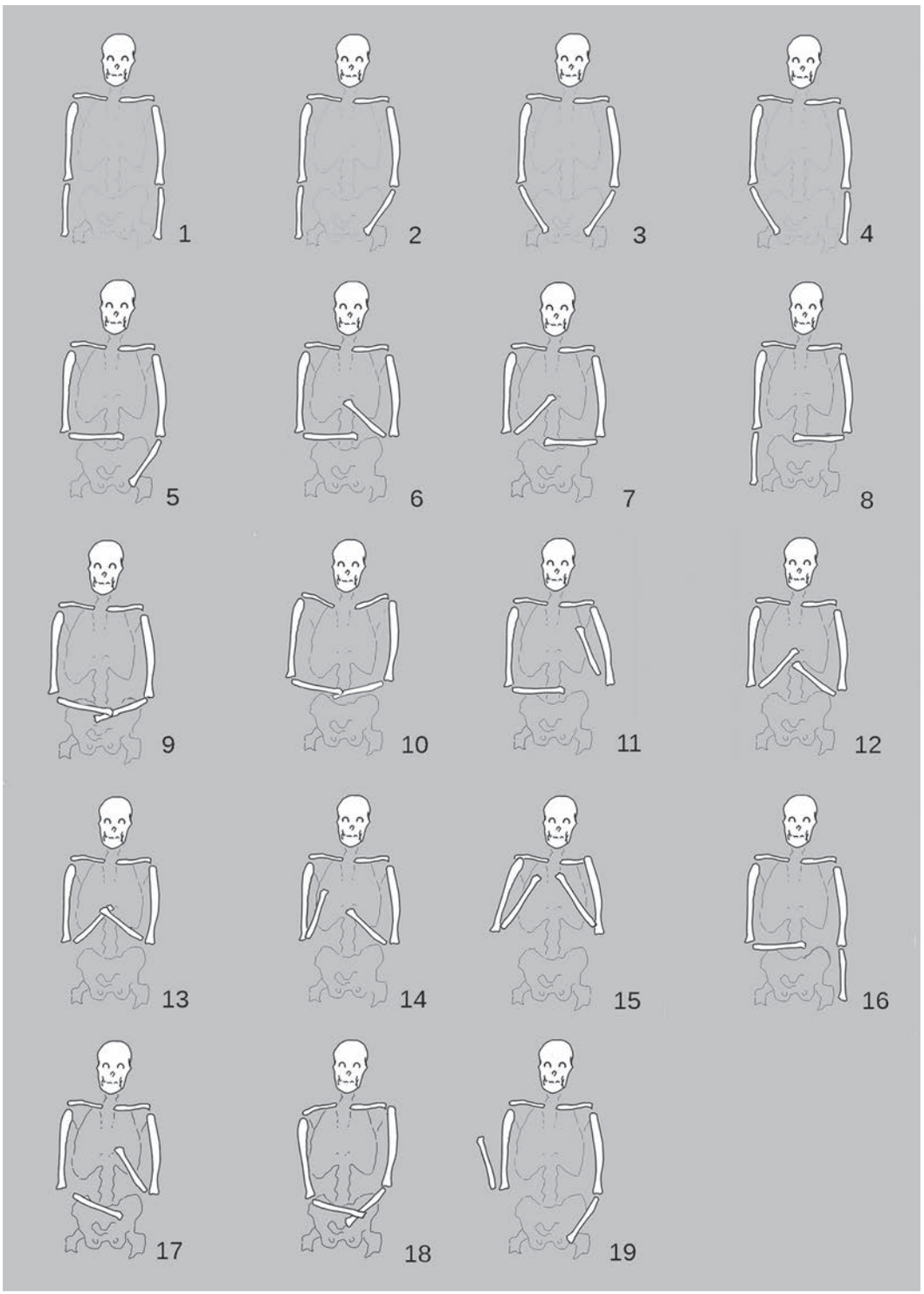
A 4034. sírban egy hason fekvő férfi vázát tártuk fel. Koponyája balra nézett, karja kinyújtva. A melléklet nélküli váz csontjai igen jó állapotban maradtak meg; talán a legjobb állapotú volt a temető területén. A 4123. sírban feltárt – melléklet nélküli – női váz szinte „összehajtogatva" került elő. Ehhez igazodott a sírgödör mérete. Más jellemzőiben – tájolás, mélység – nem tért el a temető többi sírjától. Mindkét temetkezés illeszkedett a többé-kevésbé szabályos sírsorokhoz. Tettemanti Sarolta a hasonló rendellenes sírokat a köznépi temetőkben előforduló temetkezések közé sorolta, a Felső-Tisza-vidékről gyűjtésekor még nem tudott hasonlót bemutatni (Tettamanti 1975. 101.).

A rendellenes temetkezések közé soroltam még a 4081. férfi sírját is. Ebben az esetben a jobb vállcsúcson figyeltünk meg négy, egymás mellett párhuzamosan elhelyezkedő kézközépcsontot. Ezek hossztengelye megegyezett a jobb felkar hossztengelyével. Figyelembe véve helyzetüket, valamint azt, hogy a bal kézfejet eredeti helyzetében találtuk, míg a jobb hiányzott, azt kell feltételeznünk, hogy a férfi jobb kézfejét halála után levágták, majd a vállára tették, noha a levágás nyomát nem lehetett regisztrálni. A szokás egyébként az ország északi területein gyakoribb, míg a láblevágás a déli területen elterjedtebb (Bálint 1971. 75.).

Kéztartások

Figyelmet szenteltem a kéztartásoknak (22. kép), mivel a temetőben két olyan tárgy is előkerült – egy görög feliratos gyűrű és egy ereklyetartó mellkereszt –, melyek kapcsolatba hozhatóak a keleti kereszténységgel. Az utóbbi tárgy kapcsán Béres Mária fogalmazott meg olyan véleményt, mely szerint az említett tárgytípus csak és kizárólag a keleti rítusú kereszténység jelzője lenne (Takács 2005. 92.).

Takács Miklós kibővítve Szabó János Győző kutatásait, újragondolta számos bulgáriai, macedóniai, délkelet-szerbiai keresztény temetőben a kartartásokat, illetve – kontrollanyagként – néhány dalmáciai temetkezésben is (Takács 2005. 88–91.). Munkájában a keleti és nyugati temetkezési rítusban a kartartások között markáns különbséget mutatott ki (Takács 2005. 91.). Figyelemre méltó azonban, hogy a *„ 10. században még a bolgár cári rezidenciák temetőiben sem sikerült egységes karhelyzetet érvényre juttatni. A balkáni párhuzamok arra utalnak, hogy pusztán a kartartásokból nem olvasható ki az, vajon a halottat a keleti vagy a nyugati keresztény rítus szerint temették-e el. Hiszen a nyújtott karhelyzettől való eltérés nem volt ismeretlen a bizonyosan nyugati rítusú térítés révén kereszténnyé lett dalmáciai Horvátországban sem."* (Takács 2005. 91.) Az ottani temetőkben a halottakat többségét kinyújtott karral temették el. *„Így joggal merülhet fel gyanú e kartartásnak egyértelműen pogány rituselemként való értelmezésével szemben a 11. századi Magyarország köznépi temetőiben."* (Takács 2005. 91.) A helyzet tehát összetett, így a kartartások vizsgálata során arra kerestem választ, hogy azok mutatnak-e hasonlóságot a bizánci keresztény területek temetőiben megfigyeltekkel. Ennek során a Takács Miklós által használt kartartás variációkat vettem alapul

22. kép
A feltárt sírok kartartásvariációi

Fig. 22
Variants of the situations of arms in the excavated graves

(Takács 2005. 88., 39. jegyzet, vö. Takács 2005. 95. I. tábla rajzos ábráival).[29] Az ott szereplő 30 variációból 16 található meg az orosi temetőben. A 100 sír közül 23-nak nem lehetett értékelni az adatait,[30] míg 9 esetben[31] csak az egyik alkar helyzetét lehetett megfigyelni.[32] Összesen tehát 68 esetben (68%, azaz valamivel több mint a temetkezések kétharmada) tudtam vizsgálni mindkét alkar helyzetét.[33] Ezt a 68 temetkezést 100%-nak véve, az egyes pozíciók a következő százalékos arányban jelentkeztek (23. kép):

1. A két kar a test mellett kinyújtva: 17 eset[34] (25,0%).
2. A bal kéz a bal medencelapáton, a jobb kar kinyújtva: 7 eset[35] (10,2%).
3. Mindkét alkar a medencelapáton: 9 eset[36] (13,2%).
4. A jobb kéz a jobb medencelapáton, a bal kar kinyújtva: 6 eset[37] (8,8%).
5. A jobb alkar a hason, a bal a medencelapáton: 5 eset[38] (7,3%).
6. A jobb alkar a hason, a bal a mellkason: 5 eset[39] (7,3%).
7. A bal alkar a hason, a jobb a mellkason: 4 eset[40] (5,8%).
8. A jobb kar nyújtva, a bal alkar a hason: 3 eset[41] (4,4%).
9. Mindkét alkar a hason keresztben: 2 eset[42] (2,9%).
10. A két csukló a medencén keresztben, a kéz összekulcsolva: 1 eset (4130. sír).
11. A jobb alkar a hason, a bal kéz a vállon: 1 eset (4040. sír).
12. Mindkét kéz a mellkason: 1 eset (4109. sír).
13. Mindkét kéz a mellkason, egymást keresztezve: 1 eset (4265. sír).
14. A bal alkar a mellkason, a jobb kéz a vállon: 1 eset (4029. sír).
15. A két kézfej az áll alatt, egymásra hajtva: 1 eset (4267. sír).
16. A jobb alkar a hason, a bal kinyújtva: 1 eset: (4132. sír).

Ezeken kívül három olyan kéztartás fordult elő, melyek nem szerepelnek Takács M. munkájában:

17. A jobb kéz a bal medencelapáton, a bal a mellkason: 1 eset (4146. sír).
18. Mindkét kéz a bal medencelapáton: 1 eset (4159. sír).
19. A bal alkar a medencén, a jobb visszahajlítva, eltartva a testtől: 1 eset (4077. sír).

---

[29] A 9. esetben a „csukló” helyett az „alkar” kifejezést használtam.

[30] 4003., 4005., 4016., 4018., 4034., 4047., 4062., 4066., 4073., 4074., 4095., 4097., 4102., 4103., 4111., 4123., 4139., 4150., 4157., 4166., 4167., 4168., 4177. sír. (Közéjük soroltam a 4034. hason fekvő, a 4062. oldalára fordított, valamint a 4123. zsugorított helyzetben eltemetett is.)

[31] 4006., 4033., 4061., 4090., 4094., 4105., 4106., 4112., 4118. sír.

[32] A statisztika elkészítése során ezekkel sem számoltam. Ugyanakkor a végső eredmény értékeléséhez figyelembe kell vennünk, hogy ebben a 9 sírban – a 4105. kivételével – a megfigyelt alkar helyzetéből az tűnt ki, hogy az nem kinyújtva, hanem eredetileg a medencén, vagy attól feljebb volt elhelyezve.

[33] Ide számoltam azokat az eseteket is, amikor csak az alkarok csontjai kerültek elő, de ezek alapján meg lehetett állapítani eredeti helyzetüket.

[34] 4018., 4020., 4021., 4023., 4025., 4037., 4043., 4072., 4075., 4078., 4092., 4127., 4154., 4169., 4256., 4258., 4276. sír.

[35] 4009., 4022., 4024., 4026., 4039., 4114., 4257. sír.

[36] 4012., 4030., 4046., 4067., 4091., 4107., 4110., 4120., 4151. sír. (Ez utóbbi esetben mindkét alkar csontjai a combcsonton nyugodtak, ennek ellenére indokoltnak tartom idesorolását.)

[37] 4032., 4035., 4120., 4122., 4135., 4152. sír. (Ez utóbbinál ugyan a kéz kinyújtva helyezkedett el, ujjpercei azonban a combcsonton nyugodtak, ezért szintén ebbe a csoportba soroltam. Bal oldalán a kinyújtott kéz egyértelműen a test mellett volt.)

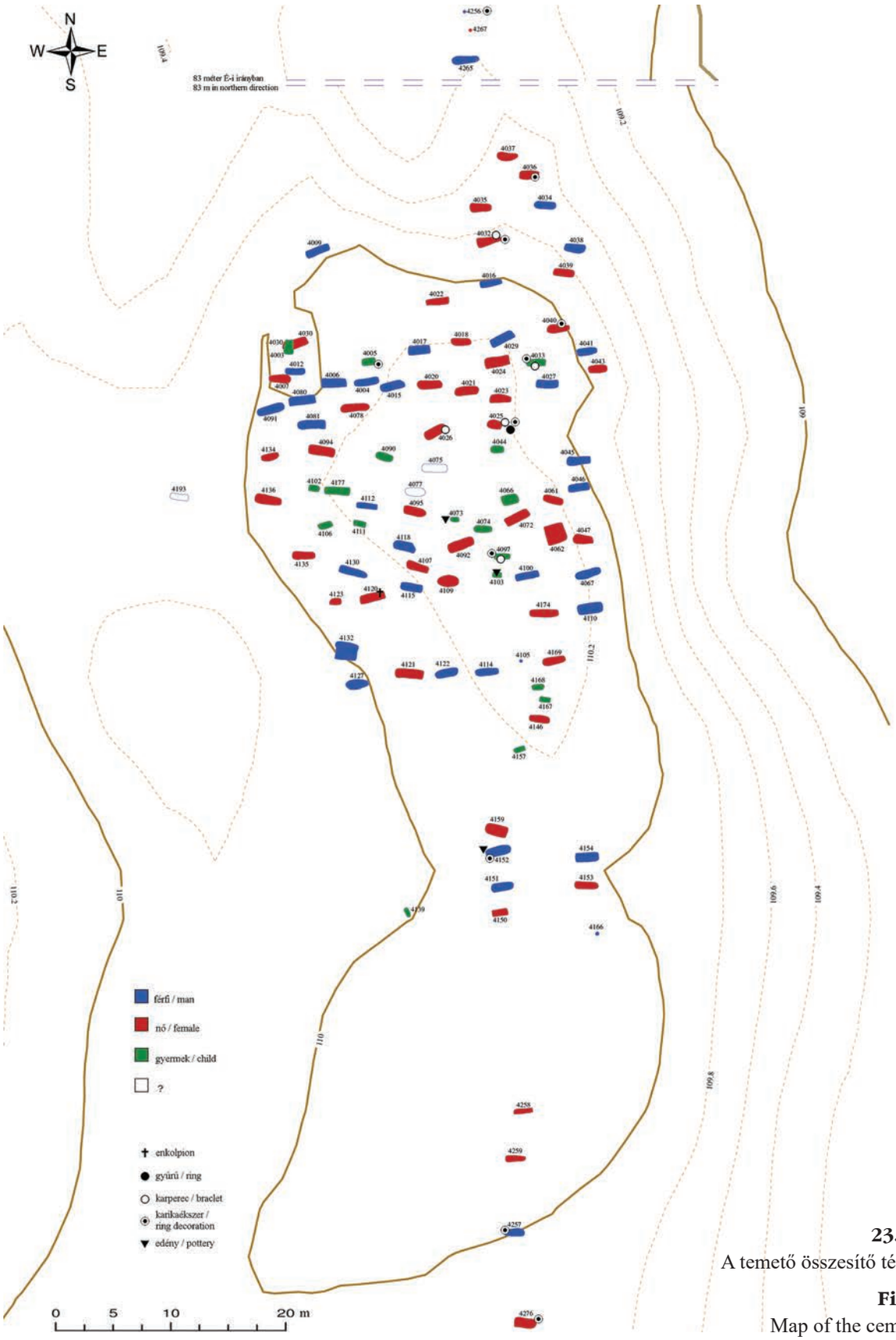
[38] 4036., 4038., 4045., 4134., 4259. sír.

[39] 4015., 4081., 4100., 4121., 4193. sír.

[40] 4027., 4115., 4136., 4174. sír.

[41] 4004., 4007., 4041. sír.

[42] 4080., 4153. sír.

23. kép
A temető összesítő térképe

Fig. 23
Map of the cemetery

Amennyiben a kéztartások statisztikai értékelése során a Takács Miklós által alkalmazott, 5%-nál nagyobb arányú karhelyzeteket összeszámoljuk, 53 sírról (77,9%) beszélhetünk. Ezen belül a leggyakoribb eset – a vizsgált sírok negyede –, ha mindkét kar a test mellett fekszik. Gyakorinak számít (13 eset, 19%), ha az egyik kéz kinyújtva, a másik a medencén található. A többségnek – egyre csökkenő esetszámmal – ettől eltér a pozíciója. Amennyiben ezeket az adatokat összevetjük a Takács Miklós által feldolgozott bulgáriai, macedóniai, és délkelet-szerbiai kereszténynek tartható népességet is magába foglaló temetők kartartás-variációival (Takács 2005. 97. 3. tábla c., 99. 5. tábla c., 100., 6. tábla c.), akkor az ott megfigyeltektől eltérő kép bontakozik ki. Ott ugyanis a leggyakoribb pozíció a medencén, a hason, illetve a mellkason szimmetrikusan elhelyezett alkar, míg a többi helyzet jóval ritkább. Láthatjuk tehát, hogy amennyiben a kartartást – mint bizánci kereszténységre utaló nyomot – vetjük össze a két területtel, éles különbségeket figyelhetünk meg. Érdemes összehasonlítanunk ezeket az adatokat a Révész Éva által közöltekkel (Révész 2007a.). Ő 83 temető 622 sírjában (6,94%) figyelt meg keleti rítusú kereszténységre utaló kartartásokat. A temetőket több csoportra osztotta,[43] majd ezek elemzését végezte el. Az általa felállított csoportok közül mindössze a X. század első felére keltezhető temetők esetében beszélhetünk jelentősebb – közel 23% – keleti kereszténységre utaló kartartás-variáció megjelenéséről. A többi esetben 10% alatt maradnak az ugyanezen kritériumnak megfelelő temetőcsoportok százalékos adatai (Révész 2007a. 147–148.). Eredményeit a következőképpen összegzi: *„A temetkezések jelzik mind a kontinuitást, mind a század első felében folyó eseti térítéseket vagy kisszámú, már keresztény népesség meglétét mutatják, illetve a század második felében meginduló térítésekre is utalnak. Természetesen nem lehet egyértelműen keleti kereszténynek minősíteni az e rítust mutató temetkezéseket, számolnunk kell egyéb esetekkel, mint pl. a rítus, a szokás átvétele a honfoglalást megért népektől vagy a behurcolt hadifoglyoktól."* (Révész 2007a. 149.)

A fentieket összegezve a következőket fogalmazhatjuk meg: a Takács Miklós által feldolgozott – bizánci rítusú – temetőkben megfigyelt kartartások az orosi temetőre nem jellemzőek. Legalább az említett két tárgy tulajdonosai esetében – ha valóban bizánci rítusú keresztények lettek volna – várhatnánk el joggal, hogy a temetkezési rítus során hozzátartozóik erre figyelmet fordítanak. Ám a 4025. gyűrű tulajdonosának mindkét keze a test mellett feküdt, a 4120. sír vázának – ahol az ereklyetartó mellkereszt látott napvilágot – bal karja kinyújtva, a jobb a medencelapáton feküdt. Így esetünkben összefüggést nem tudunk kimutatni az eltemetetteknek a halotti szokásokban tetten érhető hite és a velük eltemetett tárgyak között. Ugyanakkor ez nem is zárja ki keresztény hitüket.[44]

Koporsó

A kereken 100 sír feltárása során összesen 12 sír esetében (12%) észleltük koporsó nyomát.[45] Közülük egy gyermek, öt nő, hat férfi sírja. Tekintettel a sokszor emlegetett talajviszonyokra – és ezzel párhuzamosan a sírok előkerülési körülményeire –, az említett százalékarányt a minimálisnak kell tartanunk, azaz ennyi sírban biztosan volt koporsó, de valószínűsíthetjük szélesebb körű alkalmazását a közösség körében. A biztosan koporsós temetkezések többsége melléklet nélküli, mindössze két sírban találtunk leletet. Az egyik a 4005. gyereksír, ahol egy nyitott bronz karikaékszer látott napvilágot. A másik a 4120. női sír, amelyikben – a többi között – az ereklyetartó mellkereszt is előkerült. A koporsók szerkezetére vonatkozó megfigyeléseket nem sikerült tennünk.

[43] X. század előtt és utána is használt, a X. század első felében, a X. század második felében, a X. században végig használt, illetve pontosabban nem datált, X. században induló, de később is használt temetők.

[44] Lásd még ezzel kapcsolatban a Pogány temető? – Keresztény temető? című fejezetet is!

[45] 4005., 4006., 4012., 4046., 4075., 4080., 4091., 4110., 4120., 4121., 4135., 4136. sír.

Tettamanti Sarolta megállapítása szerint a koporsóhasználat a X. század második felétől válik gyakoribbá. A szög nélküli fakonstrukciók a Tiszától keletre gyakoribbak. Használatuk a férfiaknál gyakoribb, kevésbé jellemző a nőkre és még kevésbé a gyermekekre (Tettamanti 1975. 93–94.). Ez utóbbi vélekedését az orosi esetek is megerősítik.

Cserepek és kövek a sírföldben

A sírföldből több esetben kerültek elő cserepek és kövek. Tekintve, hogy a temetőt egy császárkori telepre és egy néhány urnasírból álló bronzkori temetőre ásták rá, ez nem is tűnik meglepőnek. Ennek ellenére érdemes megvizsgálnunk azt a kérdést, hogy az említett tárgyak előfordulása minden esetben a véletlen számlájára írható-e? A cserepek között egyaránt találunk császárkori és őskori darabokat. A töredékek általában kisméretűek, számuk átlagosan 1–3 között mozog. 16 olyan sír volt a temetőben, amelyik csak cserepet tartalmazott,[46] 14 esetben pedig a cserepeken kívül egyéb tárgyakat is találtunk a vázak mellett. További 3 esetben kő és cserép egyaránt előkerült bontás közben. Így összesen 34 esetben – tehát a sírok mintegy harmadában – figyeltünk meg kerámiadarabokat. Nyilván nem minden esetben gyanakodhatunk szándékosságra, sőt arra is van példa, hogy a koponya mellett előkerült kerámiáról nem lehet megmondani, hogy a sírhoz vagy a részben váz alatt lévő császárkori gödörhöz tartozik-e (4265. sír). Feltűnő ugyanakkor – már amelyik esetben meg lehetett állapítani –, hogy viszonylag gyakran került elő őskori cserép, noha őskori telepobjektumokat a feltárás során nem figyeltünk meg. Szintén figyelmet érdemel, hogy a gazdagabb mellékletű sírok jelentős részében nem találtunk cserepeket – kivétel ez alól a 4097. sír. Azt, hogy mennyire tarthatjuk ezt véletlennek, illetve szándékosnak, ma még nem lehet egyértelműen megválaszolni. Egyértelműbb a helyzet olyan feltárások esetében, ahol a temetőt nem egy korábbi telep helyén alakították ki. Környékünkön megemlíthetjük például Nyíregyháza–Felsősima M3/161. lelőhelyet (Jakab 2009. 112.) vagy Ibrány–Esbó-halmot. A szokásnak talán az lehet a magyarázata, hogy a rítus megvédi a hozzátartozóit a halottól (Istvánovits 2003. 353.).

Ami a köveket illeti, ezeket 10 sírban figyeltünk meg.[47] Egy ízben csak követ (4112. sír), míg a többi esetben egyéb mellékleteket, cserepeket is találtunk. Kivételt képez a 4257. sír, amelyet egy császárkori építménybe ástak bele, így a sírgödrében előkerült kövek – köztük egy fenőkőként használt homokkődarab – esetében némileg kérdőjeles, hogy azok valóban a sírhoz tartoztak-e? A köveknek a sírban történő szándékos elhelyezése az esetek többségében egyértelműbbnek tűnik. (Itt természetesen nem a csiholók mellett előkerült tűzkőről, – 4016. és 4256. sír – van szó.) Gondolok például a 4038. és a 4112. sírban talált limnoopalitokra, melyek mellett csiholót ugyan nem találtunk, ám – a bennük lévő vízmennyiségtől függően – szintén alkalmasak arra, hogy szikrát csiholjanak a segítségükkel.[48] Érdekesebb a 4017. sírban, a fej mellett talált jáspis(?), melyet talán értéke miatt helyezhettek az elhunyt mellé. Szándékosságra kell gyanakodnunk a 4066. sír esetében is, ahol a combcsont között került elő egy őrlőkőtöredék. Teljesen egyértelmű a helyzet a 4102. sírnál. Bár a két év körüli gyermek váza meglehetősen hiányosan maradt meg, azt jól meg lehetett figyelni, hogy a köveket a koponya alatt, a medence tájékon, és a lábvégeknél helyezték el. Ebben az esetben minden bizonnyal a halott visszatértétől való félelem indokolhatta a gyermek ilyenformán történő eltemetését.

[46] 4015., 4043., 4075., 4080., 4081., 4090., 4092., 4110., 4118., 4121., 4123., 4134., 4135., 4146. 4169., 4265. sír. (Ez utóbbi esetben némileg kétséges, hogy valóban a sírhoz tartozott-e a kő. Lásd ezzel kapcsolatban a sírleírást!)

[47] A 4016., 4017., 4038., 4066., 4072., 4102., 4112., 4114., 4256., 4257. sír esetében. (A 4114. sírban előkerült követ a feldolgozás során nem találtam, így az értékelésbe nem vettem bele.)

[48] Ifj. Szabó László ásványgyűjtő szíves szóbeli közlése.

A temető szerkezete (23–24. kép)

Rápillantva a temetőtérképre (23. kép) kitűnik, hogy meglehetősen furcsa szerkezete van. A sírok többsége többé-kevésbé sorokba rendeződve helyezkedik el, ám délre a sorok ritkulnak, illetve megszakadnak, sőt a sírok között jelentős hiátus van. Ez már az ásatás során is feltűnő volt, ám magyarázatát azóta sem tudom. A leggondosabb kereséssel sem találtuk nyomát további temetkezésnek. A dél felé kinyúló sor lehet egy korábban megkezdett és félbehagyott temetkezési rend maradványa, de az is lehet, hogy az ellenkezője igaz: ezek a legkésőbbi sírok, csak valamilyen okból maradtak üres részek. A választ valószínűleg soha nem tudjuk meg. A temető széleinek lehatárolásával kapcsolatban két dolgot kell megemlítenünk. Az egyik a temető északi végénél lévő, nagyjából Ny–K-i árok. Ez azonban messze túlnyúlt nyugatra, és a benne előkerült anyag alapján inkább császárkorinak kell tartanunk, így nem hozható összefüggésbe a temetővel. A másik a 4139., ÉÉNy–DDK-i tájolású gyermeksír, mely mintha a temető DNy-i részét zárná le. Talán ehhez hasonló szerepet tulajdoníthatunk a 4193. sírnak is, amelyik a temető nyugati részén, magányosan került elő. Ezt jegyezhetjük meg a temető ÉNy-i részén megfigyelt 4009. sír esetében is. Elképzelhető azonban, hogy ezek a sírok csak a be nem fejezett sírsorok első tagjai, és a fentebb felvázolt elképzelés nem tükrözi az egykori valóságot. A legdélebbi rész esetében némi hasonlóságot fedezhetünk fel az alább említendő Szeged–Öthalom V. homokbánya szerkezetével, bár kisebb léptékben.

24. kép
Részlet a temetőből

Fig. 24
Detail of the cemetery

A temető szerkezete kapcsán még a temetőtől távolabb előkerült három sírt kell számba vennünk, melyekről az alábbi fejezetben ejtek szót.

„Magányos sír”

A nagy felületű ásatásnak köszönhetően, nem csak a temető teljes feltárására nyílt lehetőség, hanem annak tágabb környékét is átvizsgálhattuk. Ennek során került elő a temetőtől északra, 83 m-re a – mellékletei alapján – leggazdagabb férfitemetkezés, mely véleményem szerint kapcsolatban áll a feltárt temetővel.

A sír környékének humuszolása során először a várt[49] övveretes sír (4256.) került elő, majd ettől közvetlenül D-re egymás mellett két további, melléklet nélküli sír (4265. és 4267.).

Hasonló jelenségre számos példát ismerünk, amire már Türk Attila (Türk 2009.) és jelen sorok írója felhívta a figyelmet (Jakab 2009.). Türk Attila munkájában öt lelőhelyet említett, ahol a X. vagy X–XI. századi temetőtől kisebb-nagyobb távolságra egy-egy magányos sír került elő. Ezek

[49] Lásd a 19. jegyzetet!

közös jellemzője, hogy lóval és/vagy lószerszámmal ellátott – egy kivételével – fegyveres férfisírok. Ezek alapján felveti annak lehetőségét, hogy a Csongrád megye területén előkerült magányos sírok esetleg nem is mind „magányosak" (Türk 2009. 95–97.). Jómagam a Nyíregyháza–Felsősima határában (M3 161. lh.) feltárt hasonló jellegű temetkezés kapcsán tekintettem át nagy vonalakban a kutatástörténetet. Az ilyen jellegű – magányos – temetkezéseket én is a temetőhöz tartozónak véltem, éppen ezért az ilyen jellegű sírok elnevezésére az „ál-magányos" kifejezés használatát javasoltam, ezzel is érzékeltetve a temető és a sír kapcsolatát (Jakab 2009. 117–119.).

A két írás megjelenése óta néhány újabb tanulmányról (Lőrinczy–Türk 2011., Bende–Lőrinczy–Türk 2013., Kovács 2013., Révész 2014., Türk–Lőrinczy–Marcsik 2015.), valamint egy jelenleg még közöletlen feltárásról van tudomásom, amelyek részben megerősítik, részben módosítják a korábban leírtakat. A Szeged–Kiskundorozsma, Hosszúhát területén folytatott újabb feltárások során kiderült, hogy a 2002-ben közölt, magányosnak látszó temetkezés (Bende–Lőrinczy–Türk 2002.) mégsem magányos. Tőle 200 m-re nyugatra ugyanis egy 13 sírból álló X. századi temető sírjai kerültek elő. Az újabb eredmények fényében a korábban feltárt sírt immár egy, a közösségtől elkülönülő temetkezésnek kell tartanunk. Hasonló helyzetre lehet gyanakodni a Maros torkolattal szemben előkerült számos, korábban magányosnak tartott sír esetében, különösen akkor, ha az adott sír környékét sikerült kisebb-nagyobb mértékben átkutatni, ám további sírokra nem akadtak (Lőrinczy–Türk 2011. 431.). Ilyen jelenséget figyeltek meg a Hosszúhát lelőhelyhez közeli Kiskundorozsma–Subasa lelőhelyen. Itt 2000-ben 7 honfoglalás kori sír került elő. A lelőhely feltárása 2004-ben folytatódott. Ekkor a temetőtől délre mintegy 150 m-re magányos honfoglalás kori lovassír került elő (Bende–Lőrinczy–Türk 2013. 30.). A szerzők öt olyan lelőhelyről tesznek említést, ahol hasonló jelenséget figyeltek meg X. századi környezetben. Közös jellemzőjük, hogy a közösségtől távolabb lévő sírokban valamennyi esetben gazdagabb mellékletű, lóval és/vagy lószerszámmal eltemetett fegyveres férfi váza feküdt. Ez alól kivétel az Ártánd–Nagyfarkasdombon feltárt temetkezés, amelyben nő nyugodott (Bende–Lőrinczy–Türk 2013. 35.). Kovács László is kitért a kérdésre. A „Temetőmag távoli sírokkal" című fejezetben nem utasítja el, de kétségét fejezi ki az elmélettel kapcsolatban: *„lehet, hogy ezek a temetők e sajátosságuk következtében önálló típus képviselői, de amennyiben a csontmaradványaik szükségességük miatt remélhető DNS-vizsgálatai nem mutatnak ki rokonságot a közösség és a távoli egyén között, akkor az egyéneket elkülönítve, a közösségi temetők minden nehézség nélkül besorolhatóak az általam ajánlott szállási vagy falusi temetők közé."* (Kovács 2013. 514.) A kérdéssel Révész László 2014-ben megjelent tanulmányában foglalkozott. Hangsúlyozza, hogy véleménye szerint a kérdés árnyaltabb megközelítést igényel, és szükséges az egyes lelőhelyek külön-külön értékelése. Ennek bemutatására hozza fel a Nyíregyháza–felsősimai lelőhelyet,[50] valamint hangsúlyozottabban az Ártánd–nagyfarkasdombi temető példáját, amelynek kapcsán meggyőző érveket hoz arra, hogy azt miért nem lehet a magányos sírok kapcsán figyelembe venni. Ellenben összetartozónak és egykorúnak gondolja a temetőt és az attól távolabb eső sírokat a Szegvár–szőlők-aljai, Szegvár–oromdűlői, a már említett hosszúháti és subasai lelőhelyek esetében. Mint írja: *„A kérdés számomra az, hogy ezek a temetkezési egységek önálló képződményeknek tekinthetőek-e, avagy több hajdani kisebb, illetve népesebb szállás azonos időhatárok között létesített, s valamilyen okból széttagolt (nem hagyományos temetőt alkotó) nyughelyeiként kezelendők."* (Révész 2014. 109.) Véleménye szerint ez a temetkezési forma a Szeged–Kiskundorozsma–Szatymaz–Bordány–Domaszék lelőhelyekkel jellemezhető jelenség a Homokháton

[50] Mint írja, a temetőről megjelent dolgozat lektorálásakor még maga is hajlott a felvetett elmélet – ti., hogy a temető legkorábbi sírcsoportja és a temetőtől távolabb előkerült sír egykorú – elfogadására. *„Ezt ugyan ma sem lehet kizárni, de egzakt módon bizonyítani is nehéz."* (Révész 2014. 108., 387. lábjegyzet)

tart tovább Kiskunhalas–Kalocsa irányában, megjelenik a Maros–Aranka közében is. Értékelésükhöz további mikroregionális vizsgálatok szükségesek (Révész 2014.108–109.).

Legutóbb Türk Attila és Lőrinczy Gábor foglalkozott a témával a Maros-torkolat nyugati oldalának X. századi történetét vizsgálva. A jelzett területről 13 esetben vannak adatok magányos sírok előkerüléséről, de csak hat helyszín adatait lehetett elemezni abból a szempontból, hogy mekkora részét kutatták meg a lelőhelynek. Ezek alapján annyit lehetett megállapítani biztosan, hogy nagy sírszámmal e lelőhelyek esetében nem kell számolnunk, de biztosabb választ csak nagyobb felületű feltárás esetén lehetne adni. Témánk szempontjából igen érdekes, és egyben új lehetőségeket felvillantó lelőhely a Szeged–Öthalom V. homokbánya. A 63000 négyzetméteres felületre kiterjedő ásatás során nyolc X. századra keltezhető sír látott napvilágot. Két férfi és egy gyermek egymástól 3–5 m-re, a többi – 1–2–2 megoszlásban – 20–40, illetve 25–90 m-re került elő. A két szélső sír egymástól való távolsága 230–240 m. Ebben az esetben nem hagyományos értelemben vett temetőről van szó. Kisebb felület esetén pedig jó eséllyel magányos sírról vagy sírcsoportról beszélhetnénk (Türk–Lőrinczy–Marcsik 2015. 43–44.).

Az újabb ásatási eredmények közül az – orosin kívül – a Kolozsi Barbara által a Komádi–Közös-liget II. nevű lelőhelyen, Hajdú-Bihar megyében feltárt temetőt kell megemlítenem. A 120 síros X–XI. századi temetőtől mintegy 80 m-re találtak egy lovas-lószerszámos férfisírt, melyben – a többi között – nyílhegyek kerültek elő. A szomszédságában feküdt egy gyermek edénymelléklettel. Több sír a környéken nem bukkant elő.[51]

A fentieket figyelembe véve a következőket gondolom. Az egyre szaporodó adatok mindenképpen igazolják a jelenség létét, ugyanakkor a kép árnyaltabbá vált. Azt lehet mondani, hogy a jelenleg ismert adatok alapján elfogadható, hogy a 2013-ban megfogalmazott gondolatok nagy vonalakban helytállóak, azaz a temetőtől távolabb eső sírok esetében férfiakkal kell számolnunk, akiket fegyveresen és lóval/lószerszámmal temettek el, és mellékleteik alapján magasabb státusúnak tűnnek a közösség többi tagjánál. Ugyanakkor az orosi sír cáfolja azt az elképzelést, hogy minden esetben az említett mellékletek kell, hogy felbukkanjanak a sírban.[52] Másrészt – a temetőtől elkülönülő sírok esetében – számolnunk kell azzal, hogy az adott „ál-magányos" sír a szó szoros értelmében nem magányos. Azaz közvetlen közelében is lehetnek még további temetkezések. A jelenlegi két példa alapján ezek vagy melléklet nélküliek (Oros), vagy csak minimális leletanyaggal rendelkeznek (Komádi). A közelükben lévő fősírhoz képest tehát – leletanyaguk alapján – alárendeltebb szerepben vannak.

Már Révész László felvetette a kérdést a Nyíregyháza–Felsősimán feltárt sír kapcsán, hogy az ilyen jellegű sír/sírok kronológiailag „fedik-e egymást" a környékükön lévő temetővel és valóban van-e köztük kapcsolat. Nem biztos, hogy esetünkben lehet a kérdésre egyértelműen válaszolni. A 4256. sírban ugyanis nem került elő pontosabb keltezésre alkalmas tárgy. Övkészletét nem lehet párhuzamba hozni a temetőben talált tárgyakkal, más mellékletek – karikaékszer, csiholó – pedig nem alkalmasak ilyesféle összehasonlításra. Kovács László felvetette a DNS-vizsgálat lehetőségét a távoli sírok és a temetőben elhantoltak esetében. A lehetőség bennem is felmerült, és a lehetőségeinkhez mérten sort is kerítettünk erre. Egyrészt a temető északi részén előkerült három temetkezés – 4256, 4265. és 4267. sír – embertani anyagából, másrészt az M3/161. lh. területén feltárt, a temetőtől távolabb fekvő 136. sírt vizsgáltattuk meg.[53] Célkitűzésünk egyfelől a három eltemetett személy közötti esetleges rokoni kapcsolat vizsgálatára, másfelől a két temetőben megfigyelt, a többi

[51] Ezúton is köszönöm Kolozsi Barbarának, hogy hivatkozhattam feltárásának eredményeire!

[52] Az említett mellékletek hiányának oka nem ismert. Tekintve az orosi sírban nyugvó életkorát – az antropológiai vizsgálatok szerint 15–17 éves –, hipotetikusan felvethető, hogy esetleg ezzel függ össze.

[53] Lásd erre a sírra: Jakab 2009. 114–117.

temetkezéstől messzebb lévő sír esetleges kapcsolatainak kimutatására/hasonlóságára irányult.[54] A vizsgálatok alapján egyik esetben sem volt kimutatható kapcsolat. Természetesen szükség lett volna a temetőben elhantoltakkal való összevetésre is, anyagi lehetőségeink korlátozott volta azonban ezt nem tette lehetővé, így lényeges következtetések levonásra nem nyílt lehetőségünk.

Mindettől függetlenül az ilyen jellegű vizsgálatok nagyon hasznosak lennének, de – túl azok anyagi vonzatán, valamint azon, hogy maradtak-e vizsgálatra alkalmas DNS maradványok – ennek módszertanilag csak teljesen feltárt temetők esetében lenne értelme. Ekkor ugyanis az összes egyén DNS vizsgálatát el kellene végezni, és csak azután lehetne következtetéseket levonni. Ugyanakkor ha nincs rokonság a magányosan eltemetett egyén és a közösség tagjai között, az nem jelenti azt, hogy nem is tartoztak a közösséghez. Könnyen elképzelhető ugyanis, hogy – esetünkben a leletanyagát tekintve mindenképpen kiemelkedő egyén mégis lehetett – legalábbis egy adott időszakban a közösség vezetője. Mégpedig úgy, hogy mintegy kívülről „ráültették" a közösség élére. Ebben az esetben rangja – esetleg származása miatt – az eltemetése is elkülönült a többiekétől. Azt, hogy ez mennyire lehetett általános az időszakban nem tudjuk megmondani. A fentebb leírtak csak feltevések, melyek az utóbbi időszakban megfigyelt jelenség magyarázatát próbálják adni. Arra a kérdésre, hogy valóban egy – minden bizonnyal ritkábban előforduló – temetőtípusról van-e szó, esetleg csak néhány kivételes esetről, majd csak a további nagy felületű ásatások adhatnak választ. Annyi bizonyos, hogy az ismert esetek megengedik az előbbi feltételezést.

A fentieket összefoglalva elmondható, hogy az utóbbi években figyelmet kapott „ál-magányos" sírok problémája az újabb feltárások alapján összetettebb, mint azt korábban gondolni lehetett. Ezek alapján tovább kell differenciálnunk a korábban viszonylag egységesnek gondolt képet. Abban mindenesetre egyet kell értenünk Lőrinczy Gáborral és Türk Attilával, hogy ezek a sírok a közösségtől elkülönülő, de valójában nem a hagyományos értelemben vett magányos temetkezések (Lőrinczy–Türk 2011. 431.).

A leletanyag

Leletanyagot tartalmazó sírok

Mielőtt részletesebben bemutatnám a leletanyagot, érdemes megvizsgálnunk a temetőt abból a szempontból, hogy milyen a mellékleteket tartalmazó sírok aránya. Erre a triviálisnak tűnő kérdésre a válasz nem is olyan egyértelmű. Kezdjük a melléklet nélküli sírok számával. 39 olyan sírt találtunk, melyekben a váz mellett *semmilyen* leletanyagot nem találtunk. Ezt az adatot tovább boncolgatva, árnyalódik a kép. Egyrészt a 4177. váz koponyáján zöld patinafoltokat figyeltünk meg, ám a leggondosabb – fémkeresős – kutatás sem hozott eredményt, semmilyen tárgyat nem találtunk sem a sírban, sem a környékén. Ez arra figyelmeztet, hogy talán más sírok esetében is lehetett olyan tárgy, amelyet a rágcsálók elmozdítottak, magasabbra kerültek, és – a réteges humuszolás ellenére – nem sikerült megtalálnunk. Ezek aránya semmiképp sem lehet magas. Meg kell még említenünk a 4003., 4034., 4067., valamint a 4091. sírt. Itt ugyanis nem a sírgödörben, hanem kívül, a környéken kerültek elő tárgyak, míg leletet – a 4091. sír kivételével (kutyakoponya – lásd alább) – nem találtunk bennünk. Ezeket a sírokat a mellékletesek közé soroltuk, noha elképzelhető, hogy a tárgyak – vagy azok egy része – valójában nem a sírhoz tartozik. Végezetül a 4166. sírt kell kiemelnem, amelyből csak egy szárkapocscsont töredéke maradt meg, így nem tudhatjuk, hogy a sírba került-e valamilyen

[54] A vizsgálatokat Mende Balázsnak köszönhetem. Jelentésének legfontosabb részeit lásd a Függelékben! Kiskundorozsma–Hosszúhát lelőhely esetében korábban már történt hasonló – az ott előkerült temető több sírját is magába foglaló – vizsgálat. Ott a többi temetkezéstől elkülönülő sírban lévő egyén anyai ágon élesen elkülönült a közelében feltárt többi egyéntől (Csősz–Mende 2011. 506–507.).

tárgy. A fenti bizonytalanságokat figyelembe véve a melléklet nélküli sírok aránya 40% körül lehetett. A kép azonban csalóka, mert ebből az összesítésből hiányoznak azok a sírok, melyeknek betöltésében cserepet és/vagy követ, állatcsontot találtunk, amelyekről gyakran nem dönthető el, hogy szándékosan kerültek-e oda.[55] Ez további 21 sírt jelent. Ezeket figyelembe véve mintegy 60% bizonyult melléklet nélkülinek. Ezektől eltekintve 18 olyan sír került elő, amelyben valamilyen tárgy igen, de egyéb dolog nem került elő, további 17 esetben a tárgyak társaságában cserepeket és/vagy köveket, állatcsontot találtunk.[56] Ehhez még hozzászámíthatunk a fentebb említett 4 sír közül hármat, melyek környékén tárgyak kerültek elő. Ez összesen 39 esetet jelent. A már korábban említett bizonytalanságokat figyelembe véve a sírok közel 40%-a tartalmazott valamilyen tárgyat.

Ékszerek

Nyitott karikaékszerek

A leggyakoribb ékszerek – nem meglepő módon – az egyszerű nyitott karikaékszerek. Ezeket Szőke Béla a honfoglalás kor legelterjedtebb ékszerének tartja. Anyaguk legtöbbször bronz. Ritkábban ugyan, de előfordulnak ezüstből és aranyból is. Véleménye szerint az S végű karikaékszerek szorítják ki fokozatosan a használatból (Szőke 1962. 35.). Szőke Béla Miklós és Vándor László a pusztaszentlászlói temető feldolgozása során rámutatott, hogy a karikák használatának időrendje ennél árnyaltabb. Míg a nagyméretű karikák használata valóban nem mutatható ki a XI. század elejénél később, addig a kisebb méretűek a XI. század folyamán használatban maradnak (Szőke–Vándor 1987. 53–54.).

Az orosi temető 12 temetkezésből 17 ilyen ékszer látott napvilágot.[57] Két-két darabot találtunk a 4025., 4033., 4152., 4256., valamint a 4257. sírban. Többségük bronz; mindössze 4 temetkezésben volt 6 darab ezüst.[58] A hajkarikákat tartalmazó sírok megoszlása nemenként: 4 férfi (4016., 4152., 4256., 4257. sír), 4 nő (4025., 4032., 4040., 4276. sír), 1 kérdőjelesen nőként meghatározott (4036. sír), valamint mellékleteik alapján 2 kislány (4033. és 4097. sír). Gyöngymelléklete alapján vélhetőleg szintén kislány volt az a hároméves korában elhunyt gyermek, akinek sírjából szintén előkerült egy karikaékszer (4005. sír).

A karikákat sokszor nem viseleti helyzetben találtuk. A koponya jobb oldala alatt került elő a 4005., 4032., 4033., 4036. sír esetében, míg a koponya bal oldalánál a 4040., 4257., 4276. sírban. Arra is volt példa, hogy az ékszer a sírfal mellett, az északi, ÉNy-i oldalon került napvilágra; így a 4025., 4097. és 4257. sírban. Ezekben az esetekben arra kell gyanakodnunk, hogy eredetileg a bal oldalon viselték. Érdekes ebből a szempontból a 4033. kislány sírja, ahol a koponya jobb oldala alatt került elő az egyik darab, míg felszedés közben a jobb lapocka alatt akadtunk rá a másodikra. A 4256. sírt erősen bolygatta a szántás, így fordulhatott elő, hogy az egyik példányt a szegycsont környékén figyeltük meg, a másikat pedig a jobb hónalj környékén. Ez talán arra utal, hogy eredetileg a fej mindkét oldalán lehetett egy-egy darab. Nem tudtuk meghatározni a karika eredeti helyzetét a 4016. sír esetében, ahol az állkapocs környékén találtunk egy töredéket. Bár szántás nem bolygatta, mégsem eredeti helyzetben volt a 4152. sír két karikája. Az egyik darab a szegycsont környékén, a másik a bal combcsontnál feküdt.

[55] Lásd erről a „Cserepek és kövek a sírföldben” című fejezetet.

[56] Bizonytalan ebből a szempontból a 4257. sír, amelyiket egy császárkori építménybe ástak bele, így a kövek abból is származhatnak.

[57] Ebbe beleszámoltuk a 4016. sírban talált karikatöredéket, mely vélhetőleg szintén nyitott hajkarikához tartozik.

[58] Ezek a 4025., 4152., 4256., 4276. sír. A 4276. sírban csak egy darab került elő, míg a 4025. sírban talált második karikaékszer anyaga érdekes módon bronz.

A karikák közül ki kell emelnünk a 4040. női sírban talált körte alakú karikaékszert. A bronztárgy a koponya bal oldalán látott napvilágot, párja nem volt. A típus megjelenését a kutatás korábban a XI. század elejére keltezte (Tettamanti 1975. 219.), ám a későbbi megfigyelések szerint már a X. század második felétől – utolsó harmadától megjelennek (Szőke–Vándor 1987. 53.).

A fentieket a következőképpen összegezhetjük. Karikaékszereket a sírok 12%-ban találtunk. Többségük bronz, de ezüstpéldányok is előfordultak. A 4256. – a temető leggazdagabb – (férfi) sírjában is ezüst karikaékszer volt. A 4152. férfisírról azt jegyezhetjük meg, hogy a temetőnek – a humuszolási szintjéhez képest – egyik legmélyebb sírja volt, az egyetlen felnőtt, akinek sírjába edényt helyeztek. A 4025. sír – a 4097. sírral együtt – a temető leggazdagabb női sírja. (Érdekes azonban, hogy ez utóbbiban – talán azért mert még kislány volt(?) – csak egy bronz karikaékszert találtunk.) A 4276. női temetkezés további leletanyaga alapján nem számított különlegesnek a többihez viszonyítva. Mindössze annyit jegyezhetünk meg róla, hogy a temető déli oldalának utolsó sírja volt, ahol padmaly alá temettek. Ami viseletüket illeti, kijelenthető, hogy nők gyakrabban viselték. A bizonytalan eseteket is beleszámítva, többször figyeltük meg a jobb, mint a bal oldalon. Két karikát két női – 4033. és 4025. – és három férfisírban találtunk. Több esetben került elő egy darab karikaékszer, mint kettő; azaz ez a közösség az első variációt preferálta.

A kör átmetszetű ékszerek alakja kerek vagy közel kerek. Átmérőjük 1,7–2,1 cm között mozog, kivéve a 4025. sír ezüst hajkarikáját, amelyé 3,2×3,8 cm. Ez feltűnően eltér a többi darabtól. Abban is különbözik a többitől, hogy egyik vége enyhén hegyesedő.

Lefelé szélesedő spirálcsüngős fülbevaló

Egyetlen – női sírból származó – példány látott napvilágot. A típussal Szőke Béla 1962-ben részletesen foglakozott. Kettéválasztotta a korábban egy típusként kezelt lefelé hegyesedő és lefelé szélesedő spirálcsüngős fülbevalókat. Megállapította, hogy a lefelé hegyesedő kizárólag avar kori kontextusban fordul elő, míg a lefelé szélesedőeket honfoglalás és kora Árpád-kori temetők anyagából ismerjük. Utóbbiak csak női és gyermeksírokban találhatóak. Ezt az Oroson feltárt 4174. sír is megerősíti. Szőke B. véleménye szerint viseletük a Kárpát-medence területéről terjedt el a szomszédos nyugati népek körében. Gyakori kísérőleletük a pödrött vagy S végű karikaékszer; ez alapján feltűnésük a X. század közepére – harmadik negyedére tehető. Használata átnyúlik a XI. századra (Szőke 1962. 39–42.). A legutóbbi gyűjtésből kiderült, hogy az ékszertípus sűrűsödése két helyen figyelhető meg: egyrészt Vukovár kissé tágabb környékén, valamint a Tisza bal partján, a Körösök vidékén (Demo 2009. 450. Fig. 26.). Környékünkön egyetlen példánya ismert Tiszabercel–Ráctemető 14. sírjából (Istvánovits 2003. 194., 686., 184. tábla 14: 3.). Általánosságban el lehet mondani, hogy néhány délvidéki lelőhelytől eltekintve temetőnként általában csak egy – gyerek- vagy női – sírban kerül elő, egyesével, esetleg párban (Demo 2009. 449.). Feltűnését Željko Demo a X. század végére – XI. század elejére határozta meg, használatát a XI. század második felének elejéig keltezte (Demo 2009. 451.).

Karperecek

A temető négy sírjából 6 bronzkarperec látott napvilágot. Közülük 4 enyhén kikerekedő végű pántkarperec, 1 mindkét végén spirálissal kitöltött, hurkos kialakítású, sodrott karperec, végül 1 hegyesedő végű huzalkarperec. Két ízben találtunk két-két darabot; mindkét csuklónál egyet-egyet. Az egyik esetben két pántkarperecről, a másikban egy sodrott és egy huzalkarperecről van szó. Karperecet három nő és egy 10 év körüli kislány viselt.

Kikerekedő végű pántkarperecek

4 díszítetlen példány került elő három sírból. A 4025. sírból kettő látott napvilágot. Ez, valamint a 4097. kislány sír – mellékleteit tekintve – a temető leggazdagabb női temetkezései voltak. Ezzel ellentétben a 4026. sírban két őskori cserépdarabon kívül mást nem találtunk. A karperecek viseleti helyzetben, a csukló környékén kerültek elő. A 4026. sírban a nő jobb, a 4097. sírban a kislány bal csuklóját díszítette.

A pántkarperecek ezüstből készült változata a gazdag középréteg temetőinek viszonylag gyakori kísérőanyaga. Díszített bronz változataik a köznépi temetőkben is előfordulnak, igaz, ritkán (Révész 1996a. 90.). Esetünkben négy díszítetlen példány látott napvilágot, így ezek a darabok a kevés kivétel közé sorolható. Révész László szerint a pántkarperecek viselete a tulajdonos átlagból való kiemelkedő társadalmi helyzetére utal (Révész 1996a 90.). Két sír anyaga alátámasztja ezt a megfigyelést, azonban a 4026. sír esetében a leletanyag hiánya nem támogatja.[59]

Megyénk területéről a Rétközből 5 darab ebbe a típusba tartozó pántkarperec látott napvilágot. Közülük három díszítetlen bronz (Gégény, Gáva, Ibrány) (Istvánovits 2003. 312.).

A rangos temetőkben felbukkanó, ezüst pántkarperecek a X. század első kétharmadára jellemzőek, míg a díszítettek a XI. század első évtizedeiben is előfordulnak (Révész 1996a. 90.). Az utóbbiakról hasonlóképpen vélekedett Szabó János Győző is, aki ezek használatát a X. század utolsó harmada – a XI. század első negyede közé datálta (Szabó 1980. 66.). Ennél is tágabbra keltezi a bronz-, ritkábban rosszezüst, díszített példányokat Szőke Béla, aki szerint használatuk a X. század utolsó harmadától a XI. század első feléig mutatható ki (Szőke 1962. 95.).

Mindkét végén spirálissal kitöltött, hurkos kialakítású, sodrott karperec

A 4032. sírban a váz jobb csuklóján kibontott karperec analógiáiról legutóbb Langó Péter gyűjtötte össze ismereteinket. A korábbi vélemények összefoglalása után megállapította, hogy az ékszertípus a Kárpát-medencétől északra, keletre és délre egyaránt elterjedt, így vélhetőleg nem tartható magyar eredetű ékszernek. Ezüst példányai a X. század közepe előttre adatolhatóak, a bronz változat a század második felében tűnik fel. Divatjának végét a Szent László érmével keltezett kiszombori darab jelzi (Langó 2000. 43–44.). Révész László szerint a 920-as évektől tűnnek fel, és használatukkal a XI. század végéig számolnunk kell (Révész 2008. 417.). A Rétközből Tiszabezdédről ismerünk egy példányt, mely a X. század elejére keltezhető (Istvánovits 2003. 310–311.), míg a megye nyugati területéről Tiszavasvári–Nagy-Gyepárosról említhetünk egy darabot (Németh 1996. 11., 17. 3. kép).

Hegyesedő végű huzalkarperec

Ugyancsak a 4032. sír halottjának bal csuklóján hegyesedő végű huzalkarperecet találtunk. A típus használata a X. században általánosnak tekinthető, XI. századi környezetben is előfordul (Langó 2000. 38–40.). A Rétközből 8 lelőhely 30 temetkezéséből került elő: többségük a X. századra keltezhető (Istvánovits 2003. 308–309.).

[59] Hangsúlyoznom kell, hogy a lelethiány nem zárja ki viselőjének magasabb társadalmi státusát, hiszen mi csak a fennmaradt tárgyi hagyaték alapján alkotunk képet az elhunyt közösségben elfoglalt helyzetéről, és ez talán nem minden esetben tükrözi az egykori valóságot.

Fülesgombok

7 sírból[60] került elő 11 darab:[61] három női, kettő gyermeksírból – utóbbiak további mellékleteik alapján kislányok voltak –, további kettő férfisírból látott napvilágot. Három női, illetve gyermeksírban figyeltünk meg egy darabnál többet, így a 4025. női, valamint a 4033. kislány sírban kettőt, míg a 4097. sírban hármat.[62] Típusukat tekintve a tömör, gömb vagy lencse alakú, alján sugaras díszű volt a leggyakoribb. Egy esetben találtunk üreges, két félgömbből álló példányt (4035. sír). Szintén egy darab képviselte a ritkábbnak számító bikónikus, lépcsős kialakítású típust is (4097. sír). Három példányt öntöttek ólomból. A 4021. női sírban egy, míg a 4033. kislány sírjában két darabot leltünk. A 4257. férfi sírjából egy ónozott példány került elő (ebben a temetkezésben egy líra alakú csat is volt, mely szintén ónozott volt). Ami a viseleti helyzetüket illeti, arról nem sokat lehet mondani, tekintettel arra, hogy jelentős részük másodlagos helyzetben feküdt. Amikor gyaníthatóan eredeti helyzetben feküdtek, akkor az állkapocs, a kulcscsontok és a mellkas környékén találtuk meg a gombokat vagy azok egy töredékét (4025., 4033., 4035., 4097. és 4257. sír).

Összességében elmondhatjuk, hogy a gombok elsősorban a női viselethez tartoztak; férfisírokban csak egy-egy darabot találtunk. Nem lehet véletlen, hogy a több gombot tartalmazó sírok közül kettő egyúttal a temető mellékletekben leggazdagabb női, illetve kislánysírja volt.[63]

Csörgőgomb

Egy sírban találtunk bronz csörgőgombot, melynek csörgője egy apró bronzrögöcske volt. A 4097. sír egyben a leggazdagabb mellékletű kislány volt.

A tárgytípussal elsőként Szőke Béla foglalkozott (Szőke 1962. 59–61.), akinek megállapításait később Kovács László részben módosította. Mint Kovács L. rámutatott, a csörgők túlnyomórészt gyermeksírokban kerülnek elő, de előfordulnak női sírok mellékleteként is. Férfiaknál csak ritkán találjuk meg. Általában a nyaktájékon találhatóak, más testtájékon ritkábban fordulnak elő. Gazdagabb sírok mellékleteként ritkán kerülnek elő, ugyanakkor általános a köznépi temetőkben. Használatuk mind a X., mind a XI. században megfigyelhető (Kovács 1988. 149–151., 153.). Az orosi sírban előkerült lelet megerősíti azt, hogy viseletük főként a gyermekekre jellemző, itt azonban nem a nyaktájékon, hanem a jobb medencelapáton bukkantunk rá. Így viselete az általánostól eltért, ugyanakkor kérdéses, hogy nem másodlagos helyen bukkantunk-e rá.

Görög feliratos gyűrű[64]

A temetőben egyetlen gyűrű került elő, ám ez – jelentőségét tekintve – joggal tartható a feltárás talán legérdekesebb leletének. A 4025. – mellékletei alapján a leggazdagabb – női sírban, a váz jobb kézfejénél került elő a fejével keletre néző bronzgyűrű. Hogy melyik ujján hordta viselője – ujjpercek hiányában – nem volt megállapítható. Az már feltárás közben is sejthető volt, hogy a gyűrűfejen ábrázolással kell számolnunk, ennek milyensége azonban csak a restaurálás után derült ki. A gyűrűfejen sekélyen vésett, három sorból álló görög betűs felirat bontakozott ki. A felirat

[60] 4021., 4025., 4027., 4033., 4035., 4097. és 4257. sír.

[61] A 4035. sírban előkerült két – egymás mellett lévő – üreges félgombot egynek számoltam.

[62] Ez utóbbiban egy csörgőgomb is napvilágot látott. Ld. alább!

[63] Vö. fentebb a pántkarperecekről írtakkal!

[64] A dolgozatnak ez a fejezete már korábban megjelent rövidítve, lábjegyzetek nélkül, népszerűsítő formában: Jakab 2017., illetve látványos fotója és rövid leírása: Jakab 2018a. 272.

készítője láthatóan gyakorlatlan volt és vélhetőleg a betűket sem ismerte. Minden bizonnyal csak másolta a feliratot. A szöveget negatívban vésték a pecsétgyűrű fejébe. Legvalószínűbb olvasata: „KEB/OHΘH/ΘNA, azaz Uram/segítsd (meg)/ Th(eo)nát.[65]

Az orosi temetőben talált tárgy – tudomásom szerint – unikális a Kárpát-medencében. Párhuzamait a bizánci kultúrkörben találjuk meg. A hasonló darabokat invokációs gyűrűknek nevezi a szakirodalom. Jellemzőjük, hogy fejükön rövid fohász vagy könyörgés olvasható. A fohász Istenhez, Krisztushoz, Szűz Máriához vagy valamelyik szenthez szól. Gyakran szerepel a tulajdonos neve. Arra is van példa, hogy név helyett általánosabb megfogalmazást használnak. A típus divatja leginkább a közép és késői bizánci időkben terjedt el (Vikan 1987. 40.). Bulgáriai példányainak összegyűjtésére legutóbb Valeri Grigorov bolgár kutató vállalkozott (Grigorov 2007.). Összefoglalásában a következőket írja: az általa a IV.2. típusba sorolt gyűrű jellemzője a kiszélesedő fejen található könyörgésformula. Általában díszítetlenek, némelyiken növényi ornamentika figyelhető meg. A típus általában a Kelet-Balkánon található meg nagyobb számban; egy nagyobb csoportosulása Dél-Bulgáriában figyelhető meg (Kapitan Andreevo, Szandinszki, Misevszko, Pernik), megtaláljuk azonban Észak-Bulgáriában is (Jakimovo, Balgarevo, Várna-2, Kavarna-1 stb.). Ez utóbbiak IX–XI. századi keresztény temetők. A feliratok között ilyeneket találunk: „Uram, segíts meg!" (Car-Aszen), „Szűzanya, védd meg azt, aki ezt viseli!" (Misevszko) stb. Eredetük a bizánci kultúrkörben keresendő. Bulgáriai megjelenésükre a terminus post quem a koprivleni temető 217. sírja, ahol I. Baszileosz (867–886) érmével együtt találtak hasonló gyűrűt. Eltűnésük a X. század vége – XI. század eleje, ekkor mentek ki a divatból (Grigorov 2007. 58., Obr. 195: 2–7.).

Természetesen nem csak Bulgária területéről ismertek a hasonló feliratos gyűrűk, találtak ilyeneket – a X. század tájára keltezve – például a korinthoszi ásatásokon (Davidson 1952. 243. No. 1935–1936., Plate 105. No. 1935–1936.). Számos más helyről ismerünk hasonló darabokat, köztük aranyból készültet is, melyet még niellóval is díszítettek (Glory of Byzantium 1997. 248. 172–173. kép).

Az ilyesfajta gyűrűk teljes körű feldolgozása még várat magára. Éppen ezért levélben megkerestem Jeffrey Spiert, a korszak és téma egyik jeles kutatóját. Ő a típus elterjedésére, korára és készítési helyére vonatkozó kérdéseimre a következőket válaszolta *„It is my belief that these rings are from the same workshop (or workshops) that produced the very common bronze rings engraved with stars, eagles, birds, and florals. They are made the same way and often have the same engraved decoration on the shoulders. Hundreds of these rings survive and have been found throughout Byzantium and the Balkans. They are difficult to date exactly, but they seem to be late 10th-11th century (perhaps into 12th century). Examples come from Asia Minor (but poorly published), northern Greece and the Peloponnesos (notably Corinth), and many from Bulgaria (of course under Byzantine rule at this time). Strangely, I can find no published examples from Serbia, but perhaps they are found there too. I think the workshop must have been a proper Byzantine one, but do not know where it was located. Perhaps Constatinople, but it could also have been in northern Greece. I cannot explain why they are so many surviving examples."*[66]

---

[65] *„Perhaps the last line refers to the name Θεωνάς in the accusative case. (…). However, we think that the first letter of the third line is a Greek Theta (Θ), the second in the Greek N (Ni) and the last is the Greek A (Alpha). Regarding the last letter of the first line, which seems like an Λ (Lamda) instead of a B (Beta), we think that it probably constitutes an early version during the course of transformation of the written form of B in minuscule from the early to the middle byzantine period. (…). Thus it could date also earlier than the 9th century. But, the date depends also from the context you found it in."* (Részlet Tania Yangaki 2013. május 15-én kelt leveléből.) A fordítást és az értelmezést ezúton is köszönöm Tania Yangakinak és Zisis Melissakisnak a National Hellenic Research Foundation, Institute of Historical Research, Department of Byzantine Research, Athens munkatársainak! Az első két sor olvasata biztos, a harmadikét a vésnök képzetlensége nehezíti.

[66] Jeffrey Spier (University of Arizona, Tucson) 2013. május 25-én kelt levele. Köszönöm Jeffrey Spiernek az általa közölt információkat!

Az általam átnézett irodalomban a Dunától északra nem találtam ilyen típusú gyűrűt, a Balkán nyugati területeiről is csak néhány példányuk ismert. Éppen ezért váratlan és meglepő a törzsterülettől ilyen távoli felbukkanása. Ennek ellenére nem kell kételkednünk benne, hogy a további kutatások során – ha nem is tömegesen – további hasonló darabok kerülnek majd elő, kitöltve a most még üres foltokat.

Gyűrűnk importáruként kerülhetett viselőjéhez, aki olyan becsben tartotta, hogy hozzátartozói utolsó útjára is mellé adták.[67] Korát a paleográfiai adatok alapján a IX. század elé kellene tennünk, de – ahogy a görög kutatók is felhívták rá a figyelmet – korának meghatározásánál figyelembe kell vennünk a gyűrűvel előkerült további tárgyakat. Ezek alapján mindenképpen a X. századra, esetleg a XI. század elejére kell kelteznünk.[68]

Biztosan sírból származó – nem érmén lévő – görög feliratos tárgy a X. századi Kárpát-medencéből további egy helyről ismeretes. Ez Piliny–Leshegyről származik, és még 1871-ben báró Nyáry Jenő feltárásán került elő (Nyáry 1873.). A tárgyat, illetve az általa látni vélt feliratot először Rómer közölte 1872-ben az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain. Mint írja *„A rajta levő görög betűk elolvasása még nem sikerült, de ha valaki értelmét eltalálná, nagy köszönettel közlenők."* (Rómer 1872. 114.) Az ásatás, illetve a 2. – női – sír leleteinek leírása (rozettás-lószerszámos temetkezés lóval és kutyával, négygömbös fejű ezüstgyűrűvel, Provance-i Hugo denárjaival[69]) csak 1873-ban jelent meg nyomtatásban (Nyáry 1873. 20–22.). A nő nyakában gyöngyöket találtak, ezek közt került elő az alábbi tárgy: *„De mindezeket fölülmúlja, valamennyi fölé helyezem az ó-görög fölírású ezüstgombot. Amulette gyanánt nyakékül szolgált. Fél gömböt képez, belül kőkeménységű fehér gyurmával kitöltve. Felső karikája letört. Czifrázatja: fölülről lefelé szélesedő egymást fölváltva lefutó nyolcz tojás- és nyolcz bottagból áll. Lapján négy sorban a görögbetűs fölírás van, melynek tartalmát azonban fájdalom jelesebb régészeink sem tudták eddigelé megfejteni."* (Nyáry 1873. 22., 27. ábra)[70] A tárgytípussal[71] és párhuzamaival Révész Éva foglalkozott (Révész 2007b., Révész 2011.). Megállapítása szerint a tárgy egy bizánci-balkáni eredetű pecsétlő. Hasonlóak már a kereszténység előtt is jelen voltak a bolgár anyagban, ezeken azonban griff-, madár-, farkas- vagy sámánábrázolásokat figyelhetünk meg. Az amulettként használt tárgyak a kereszténység elterjedése után is használatban maradtak, egészen a XI–XII. századig. A pecsétgyűrűkhöz hasonlóan ezeken is negatívban vésték be a feliratot, melyek tartalma azokéhoz hasonló. A pilinyi darab legközelebbi párhuzamai több helyről ismertek; leginkább Bulgáriából, illetve tágabban a Földközi-tenger keleti partvidékéről, valamint Kis-Ázsiából (Révész 2007b. 66–68., Révész 2011. 112–113., 116., I. tábla).

---

[67] Idekerülésének egyik útja lehet a Mesterházy Károly által megrajzolt tiszai útvonal (Mesterházy 1993. 453–454., 460–461.).

[68] Hacsak nem tételezzük fel, hogy a gyűrű készítése és a sírba kerülése között több mint száz, de inkább még több idő telt el. Másik lehetőség, hogy a gyűrű feliratát egy korábbi gyűrű alapján készítették el, amit nem lehet teljes mértékben kizárni.

[69] Vö. Kovács 1989. 53., valamint ugyanitt a 278. lábjegyzetet!

[70] Rómer három évvel később tette közzé gróf Owaroff Alexisnek, a Moszkvai Régészeti Társulat elnökének megfejtési kísérletét. Szerinte a szöveg magyar nyelven a következőképpen szól: *„Uram siess felsegélésemre! Amen!"* (Rómer 1876. 35.) Egy másik értelmezési kísérletet tett közzé Hampel József 1896-ban. Szerinte a korábbi megfejtés részben téves, és azt korrigálva a következő olvasatot vélte helyesnek: *„Uram segíts, uram irgalmazz nekem."* (Hampel 1896. 523.) A felirat szövegével utoljára Czebe Gyula klasszika-filológus foglalkozott (Czebe 1918.). Véleménye szerint a felirat helyes olvasata: *„Uram segítsd meg Jánost, ámen."* (Czebe 1918. 455.). Egy további görög feliratos tárgyról adott hírt Mesterházy Károly egyik munkájában. Ez a Szeged–Csongrádi úti temető 1. sírjában került volna elő (Mesterházy 1991. 168.). Ez az állítás azonban csak bizonyos megszorításokkal igaz. Az idézett helyen (Kürti 1983. 15. fénykép 1.) ugyanis valóban egy görög feliratos tárgy látható, ez azonban egy bizánci érme, melyet a halott szájában találtak (Kürti 1983. 272.). Itt tehát nem ékszerként vagy amulettként szolgáló tárgyról van szó, hanem a bizánci érmét mint obulust adták mellékletként. A leírtakat figyelembe véve az adatot törölnünk kell a görög feliratos – nem érme – tárgyak sorából.

[71] A szakirodalomban használt korábbi változatos elnevezéseit Révész Éva gyűjtötte össze (Révész 2011. 111. 3. lábjegyzet).

A Pilinyben előkerült darab többféleképpen kerülhetett Magyarországra (Révész 2011. 114–115.). Pecsétlőként nyilván nem, inkább csak amulettként játszhatott szerepet (Révész 2011. 115.), noha kétséges, hogy viselője tisztában volt-e a szöveg jelentésével.

Gyöngyök

Gyöngyöt 8 sírban találtunk, közülük kettőben férfit temettek el. A 4115. sírban a két gyöngymellékleten kívül egyéb lelet nem került elő. A 4256. sír piros császárkori üveggyöngye vélhetőleg véletlenül keveredhetett a sírba.

A többi esetben kisgyermeksírokról – valószínűleg kislány – van szó. Az eltemetettek kora 1–2 évestől 10 éves korig terjed.[72] Egy kivétel itt is akad: a 4040. sírba egy 49–54 éves nőt temettek.

A gyöngyök – nem meglepő módon – legtöbbször a nyaktájékon kerültek elő. Volt arra is példa, hogy az egy szem gyöngy a láb felőli végen bukkant elő (4005. sír) vagy két szem a jobb combcsontnál (4047. sír). Utóbbi esetben meglehetősen hiányos temetkezésről van szó. A gyöngyök elhelyezkedése feltehetőleg mindkét esetben másodlagos.

In situ egyetlen esetben sikerült megfigyelnünk gyöngyöt: a 4074. sírban, ahol egyéb melléklet nem volt. Itt 11 gyöngy volt a nyakrésznél, közülük 10 egyforma, a 11. egy virágszemes gyöngy.

A gyöngyök száma változatos: volt, ahol egyetlen szem (4005. sír)[73], másutt kettő (4115. sír), három (4047. sír) vagy jóval több került elő. A 4033. sírban 9, a 4074. és 4097. sírban 11, a 4040. sírban 23 szem volt. Utóbbi esetben talán feltételezhetünk némi összefüggést a nagyobb darabszám és a között a tény között, hogy ott nem kislány, hanem egy felnőtt nő nyugodott.

A gyöngyök viszonylag változatos típusokat képviselnek.

Legnagyobb számban hengerded, gerezdelt, zegzug és spirál díszes gyöngyök kerültek elő. Ezek két temetkezésben koncentrálódtak: többségük a 4040., míg néhány darab a 4033. sírban.

Viszonylag sok darab került elő a kisebb méretű, lapított gömb alakú gyöngyök kisebb változataiból a 4040., valamint a 4047. sírban (Szilágyi 1994. 58. típus). Nagyobb változatukat a 4074. sírban figyelhettük meg.

Nagyméretű, hullámvonaldíszes, lapított gömb alakú, szemesgyöngy három sírban – 4033., 4040. és 4115. – bukkant elő. Utóbbiban egy hasonló, de hullámvonalak nélküli szemesgyöngyöt is megfigyeltünk. A 4005. sírban egy nagyméretű, fekete, lapított gömb alakú gyöngy került elő, melynek középvonalában fehér, spirálvonalas rácsurgatott vonal fut körbe.

Két temetkezés – 4033., 4074. – tartalmazott nagyméretű, hullámvonallal díszített, virágszemes gyöngyöt (Szilágyi 1994. 60. típus).

Több tagú rúdgyöngyök mindössze egy sírban fordultak elő, itt viszonylag nagy számban, 11 darab. Vannak köztük két-, illetve háromragúak, míg egy szem mindössze egy tagból áll (Szilágyi 1994. 1–4. típus). Ez utóbbi talán egy többtagú töredéke. Kettő sárga, a többi – egy kivételével – aranyfóliás. Ez a sír – 4097. – egyben a temető mellékletekben leggazdagabb női – kislány – sírja volt, amit a gyöngyök is igazolnak.

Bevagdalt, hordó alakú gyöngy, közeiben kerek, színes mintákkal mindössze egy temetkezésben, a 4033. sírban fordult elő.

[72] 4005., 4033., 4047., 4074. és 4097. sír.

[73] Tulajdonképpen idetartozik a 4256. sír szarmata gyöngye is, de – mint arra már kitértem – ez valószínűleg nem tartozott a sírmellékletek közé.

Megemlítem még a 4040. sírban talált, kónikus, tetején háromnegyed gömböt formázó gyöngyöt, melyből mindössze egy darab ismert a temető területéről. Ugyanebből a sírból előkerült még egy lapított gömb alakú, alsó, felső részén lyukkal áttört, bronzból készült, talán gyöngyként(?) használt tárgy is az állkapocs alól.[74]

Kauricsigák

Két sírban – mindkettőben felnőtt nő nyugodott – találtuk meg ezt a tárgytípust. A 4021. sír nyesése közben került elő egy darab a sírgödör keleti felében. További melléklete egy ólom fülesgomb, valamint egy cserépdarab volt. A 4040. női sírban három darabot leletünk: kettőt a bal felkar felső részén, a lapocka mellett, egyet a váz felszedésekor a bal lapocka alatt; környékükön gyöngyökkel.

A kauricsigákkal[75] kapcsolatos eddigi ismereteket, adatokat Kovács László gyűjtötte egybe monográfiájában (Kovács 2008.). Korszakunkra vonatkozó összefoglalásából az alábbiak emelhetők ki. Gyűjtése során 118 lelőhelyről 248 leletegyüttest vizsgált, melyek szinte kivétel nélkül sírokból származnak. A kaurik csaknem kizárólag női és kislánysírokban fordulnak elő; férfitemetkezésben csak kivételképpen adatolható. Legtöbbször átlyukasztva, gyöngyök társaságában kerülnek elő a nyak környékén. Olykor ruha, illetve hajfonat díszítésére is használhatták, illetve ékszerekre felhúzva is feltűnnek néhány esetben. Nem kizárólag díszítő funkciót kell tulajdonítanunk ezeknek a tárgyaknak: hanem – egyéb kísérőleleteket is figyelembe véve – óvó-védőt is. Néhány gazdagabb sírban is megtalálhatóak, de inkább köznépi temetőkben bukkannak fel; néhány darab még a templom körüli temetőkben is előfordul. Viselőjük társadalmi státusát a kereszténynek tekinthető temetők feltűnése, majd elterjedése miatt nehéz meghatároznunk. Az érmékkel keltezett leletek alapján használatuk a X. századtól a XII. század első harmadáig–közepéig megfigyelhető (Kovács 2008. 122–125.).

Az orosi sírokból előkerült csigák a fenti megfigyeléseket alátámasztják. Itt is női vagy kislánysírban kerültek elő. A 4021. sír nyesése során talált darab viseleti szempontból nem értékelhető, a másik sír esetében ugyanakkor igaz az a megfigyelés, hogy gyöngyök társaságában, a nyak környékén kerültek elő a kaurik. Nehezebb ebből a szempontból a lapocka alatt talált gyöngyök és kauricsiga értelmezése. Minden bizonnyal a nyaklánc gyöngyeinek egy része a test sírba helyezése során elcsúszott/elszakadt, és így kerültek megtalálási helyükre.

Az Oroson előkerült kauricsigák azért is fontosak, mert ez a tárgytípus korábban csak a megye ÉNy-i–Ny-i feléből volt ismert,[76] és az ismertetett darabok egyben a megye eddigi legkeletebbre fekvő példányai.

Megemlítendő még, hogy a 4033. kislány sírjában a jobb felkarnál – gyöngyök társaságában – egy kagylótöredék került elő.

[74] Felfüggesztésre szolgáló alkatrész nem került elő a restaurálás során, így emiatt sem soroltam a gombok közé.

[75] Mind a négy kauricsiga a korszak anyagában legelterjedtebbnek számító ún. pénz kauri (Cyprea Moneta) (Kovács 2008. 123.). A kauricsigák meghatározását köszönöm Kovács Lászlónak!

[76] Szabolcs, Tímár, Tiszaeszlár, Tiszalök (Kovács 2008. 367. No. 1751., 396. No. 1799–1800., 1802–1803., 1804.). Ld. még a korszakunkra vonatkozó elterjedési térképet: Kovács 2008. 364.!

Egyéb tárgyak

Ereklyetartó mellkereszt (XXXIII–XXXIV. tábla)

Az utóbbi években fokozott figyelem irányult a Kárpát-medencei X–XI. századi temetőkben előkerült mellkeresztekre. Így megtörtént mind az egyszerű (Langó–Türk 2004. további irodalommal), mind a bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztek összegyűjtése. Ez utóbbira két szerző is tett kísérletet (Langó 2010., Révész 2010.). Az elterjedési térképekre pillantva kitűnik, hogy megyénk területén meglehetősen kevés egyszerű mellkereszt került elő (Langó–Türk 2004. 445. 13. kép[77]). Mindössze hármat tart számon a szakirodalom. Ezek: Nyírkarász–Vecse-kút laposa, Tiszalök–Rázompuszta – I. temető, Ibrány–Esbó-halom (Langó–Türk 2004. 429., 430., 431. – további irodalommal). Révész Éva munkájában egy további – egyszerű – mellkeresztről tesz említést Nyírkarász–Gara-halom lelőhely névvel (Révész 2010. 199.). Ez azonban tévedés, a nevezett területen soha nem került elő mellkereszt. (Ld. Jósa 1897. 318., Jósa 1898. 402–403., Jósa 1914a. 182., Jósa 1915., Jósa 1958a.).[78] Ugyanitt említést tesz a szerző a Nyírkarász–Márky és Fülöp földek[79] néven szereplő lelőhelyre, ahonnan bronz ereklyetartó mellkereszt került volna elő. Mint az előző lábjegyzetből kiderült itt valójában egy lelőhely két elnevezéséről van szó, és ott egy egyszerű – nem ereklyetartó – mellkeresztet említ a publikáció. Ennek ellenére a szakirodalomban Karász névvel valóban említenek egy – mostanáig részleteiben publikálatlan – fél ereklyetartó mellkeresztet (Genthon–Lux–Szentiványi 1939. 246.),[80] melynek pontos lelőhelyéről meglehetősen ellentmondásosak az információk. A bizonytalanságok ellenére – esetleg az eredeti kéziratos karton felbukkanásáig[81]

[77] Az idézett helyen lévő térképen – elírás folytán – a Katalógusban 15. számmal szereplő Ibrány–Esbó-halom helyett, a 13. számú Ikervár van feltüntetve.

[78] A Jósa 1914.a. 182. oldalon a Gara-halomról szóló leírásban szereplő: *„Ugyanitt találtak később egy XI. századi keresztet…”* mondat nem a Gara-halomra vonatkozik, hanem Vecse-kút laposára (vö: Jósa 1892. 171., 274., Jósa 1958b. 9–10., Jósa 1968. 19.).

[79] Itt valójában a Nyírkarász–Vecse-kút laposa névre hallgató lelőhelyről van szó, mely így terjedt el a szakirodalomban (vö. Langó–Türk 2004. 429.), ám a lelőhely elnevezése nem egyértelmű. Jósa a következőket írja a lelőhelyről: *„A sírmező Márky Elek úr birtokán, Karász községtől északkeletre, 2 kilométernyire, a tanyától délnyugatra, mintegy 300 lépésnyire, a Zanóczky domb és Vecse kut laposa közt északról délre nyúló, több száz lépés hosszú, 2–3 méter magas, keletre és nyugatra lejtő, a környezetéhez hasonló talajminőségű dombon fekszik. Ezen mintegy 20 hold területű emelkedésnek közepe táján 3–4 hold területről a tegnapi kutatás előtt került néhány érem, melyeket többnyire a tanyabeli gyerekek hánytak el. Egy Szent László-féle denár (Rupp VI. species), egy kicsüngő mellkeresztel Fülöp Jenő bérlő úr által a nemzeti múzeumnak küldetett fel.”* (Jósa 1958b. 9–10.) Látható tehát, hogy a föld tulajdonosa Márky Elek, bérlője pedig Fülöp Jenő volt. Helyesebb lenne tehát a Nyírkarász–Márky Elek földje elnevezés, hiszen a Vecse-kút-laposa sem a legjobb meghatározás. Tekintettel annak meggyökeresedett változatára, a továbbiakban mégis ennek használatát javaslom. (Elírás folytán a Révész Éva dolgozatában szereplő táblázatban (Révész 2010. 199.) a jelzett helyre vonatkozó lábjegyzet felcserélődött a listán felette lévő Nagylak lábjegyzetével.)

[80] Újabb közlése: Jakab. 2018b.

[81] Jósa András a Múzeumba került tárgyakról – korszak szerint felosztva azokat – kéziratos kartonokat készített. Ezeken szerepelt a tárgy rajza, rövid leírása, méretei, a megtalálás helye, körülményei, a megtaláló/ajándékozó neve. A kartonok jelentős része a mai napig megtalálható a Múzeum Adattárában, egy részük azonban eltűnt/lappang. Sajnos az említett ereklyetartó mellkereszt kartonja nincs meg, így annak esetleges felbukkanásáig többet nem lehet tudni az előkerülési körülményekről.

– Kaszapereget[82] kell a mellkereszt eredeti lelőhelyének tartanunk.[83] Témánkkal kapcsolatban még egy észrevételt kell tennünk. A Révész Éva által összeállított listáról ugyanis törölni kell Peceszentmárton (Sînmartin; ma: Románia) nevét is, ahonnan a szerző – a FÉK-re hivatkozva (FÉK 1962. 66. No. 894.) – egy ereklyetartó mellkeresztről, illetve egy másiknak a töredékéről tesz említést (Révész 2010. 199.). Mint már korábban felhívtam rá a figyelmet a FÉK adata téves (Jakab

[82] A középkori Kaszapereg városának területén ma négy település osztozik: Kaszaper, Mezőkovácsháza, Nagybánhegyes, Végegyháza. Ezen belül a középkori templom alapjait rejtő Zsibrik-domb vagy más néven Templom-halom területe jelenleg közigazgatásilag Végegyházához tartozik. A templomot és temetőjét korábban Bálint Alajos kutatta (Bálint 1938.), újabban a területen és környékén Rózsa Zoltán végzett kisebb kutatásokat. Ezúton is köszönöm Rózsa Zoltánnak a területre vonatkozó újabb információkat!

[83] Hogyan lett Kaszaperegből Karász – tehetjük fel jogosan a kérdést. A névváltozást a következőképpen lehet rekonstruálni. Az első adat Hampel Józseftől származik. Ő 1871-ben utazott le az akkori szabolcsi megyeszékhelyre, Nagykállóba, hogy az 1868-ban megalakult „Szabolcsmegyei Régészeti Egylet" gyűjteményét rendezze. Ennek során a tárgyak jelentős részéről rövid szócikkben számolt be az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain. A minket érdeklő tárgyról a következőket írta: *„A byzanti izlést képviseli egy byzanti, kereszttok alakú ereklyetartó felső része, mely az ismert typus szerint előállítani szokott keresztre feszített Krisztust tünteti föl; ez nem szabolcsmegyei eredetű, hanem Csanádmegyéből, a kaszaperegi pusztáról került ide Támár Imre által. Ezen ereklyerész hasonmása a n. múzeumban lévő ilynemű kereszttokfedélnek."* (Hampel 1871b. 84.). Támár Imre (1822–1873) plébános 1861-ben került Nagykállóba, és – Jósával együtt – maga is részt vett a Régészeti Egylet megalakításában. (Életére és munkásságára lásd Szinnyei 1909. 1260–1261.!) A fentebb idézetet adatot hitelesnek kell elfogadnunk, hiszen Támár – Jósával együtt – maga is segédkezett Hampelnek a gyűjtemény rendezésében és részt vállalt annak leírásában is (Hampel 1871a. 54., 58.). A mellkeresztre vonatkozó adat tehát magától Támártól származhatott. (Így a mellkereszt egyben a Múzeum legkorábban bekerült tárgyai közé tartozik.) Az egylet megalakulását követően néhány év múlva a lelkesedés kissé lelohadt, és maga Jósa is – az egylet legaktívabb tagja – azt írja: *„ ... gyüjteményünknek 1876–1889-ik terjedő időig történt visszatartása miatt a gyüjtőkedv lelohadt..."* (Jósa 1899. 2.) Ezt a – régészeti szempontból – inaktív korszakot követően fordult Jósa újra a régészet felé. Ennek következtében az eltelt időszakban néhány tárgy lelőhelye vélhetőleg elfelejtődhetett. Az újraindult lendület eredményeképpen született meg 1899-ben egy fontos munka. Ekkor jelentette meg ugyanis Jósa a „Szabolcsvármegyei Muzeum Ős- és középkori tárgyainak ismertetése" című kis füzetet. Ebben találjuk a következő adatot mellkeresztünkről. A Tiszaeszlár–sinkahegyi mellkereszt leírása után ugyanis a következőket olvashatjuk: *„Azonos alaku bronz ereklye tartónak a fele, ugyanazon korból származik. Lelhely Szabolcsmegye."* (Jósa 1899. 68.) Ekkorra már tehát a mellkereszt lelőhelye feledésbe merült. A következő ismert adat 1901-ből származik. Ekkor Jósa a karászi temetőről szóló, a *Nyírvidékben* megjelent cikkében a következőket írja: *„A hatvanas évek végén pedig ugyanezen tájról került elő egy felső végén sarokra nyiló belül üres ereklye tartó bronz keresztnek egyik fele gyüjteményünkbe. Krisztus bokáig érő, hosszu ujju talárban van ábrázolva, lábai kifelé irányitvák. Trébelt munka. A kereszt hossza 50, illetve 33 milliméter. A szárak 12–15 milliméter szélesek."* (Jósa 1968. 20.) Látható tehát, hogy a katalógus megjelenése után két évvel Jósa már Karászhoz köti a mellkeresztet, ugyanakkor még emlékszik rá, hogy az az 1860-as évek végén került be a gyűjteménybe. (Érdemes ennek kapcsán megjegyezni, hogy a JAM Könyvtárában lévő, 1892-ben megjelent *Archaeologiai Értesítőben* lévő, karászi temetőről szóló cikk (Jósa 1892.) mellé, Jósa a következőket írta ceruzával: *„12 év mulva folytatni akartam az ásatást, de nem akadtam a temetőre, mert a dűlőneveket és egyéb tájékoztató körülményeket elfelejtettem."*)
A mellkeresztről említést tesznek még a már korábban idézett könyvben is. Itt már a következőket írják: *„A nyíregyházi múzeum, amely méltán híres honfoglalás kori leleteiről, mindössze hat románkori keresztet, illetve keresztről származó Krisztus-testet őriz, a legjobban mintázott 1902-ben Petneházán került ki a föld alól. Legérdekesebb közöttük a nyírkarászi keresztecske, amelyet a vele talált éremlelet pontosan meghatároz. A kisméretű ereklyetartó kereszt Krisztust még régieskedően, ruhában ábrázolja. Mintázása a bizánci művészet hatására vall, a XI. században készült."* (Genthon–Lux–Szentiványi 1939. 246.) A mellkereszt képét is közlik a következő felirattal: *„Byzanthi izlésű ereklyetartó fele. Karász. (Árpádkori temetőből, ahol a csontvázak fogai között Szent István, Péter és Szent László-féle ezüst érméket, háromnál pedig bronzkarperecet találtak."* (Genthon–Lux–Szentiványi 1939. 245.) Látható tehát, hogy itt már egyértelműen a karászi temető anyagához sorolják a mellkeresztünket. (Megjegyzendő, hogy a Múzeum régi leltárkönyvébe – jól láthatóan – utólag írták be a Karász nevet; az eredetileg nem szerepelt benne. Ez egyébként nem az első leltárkönyv, amelyet Hampel következetesen „N.–K. muz. Napló" névvel illet (Hampel 1871c.), és amely vagy elveszett vagy lappang. A tévedéshez Jósa megjegyzésein túl nyilván hozzájárult az is, hogy a karászi temetőből valóban előkerült a már fentebb említett – a Nemzeti Múzeumba beleltározott – egyszerű mellkereszt. A Hampelnél leírtakat támasztja alá az is, hogy az általa közölt Szabolcs megyei lelőhelyjegyzékben – mely tartalmazta a Nemzeti Múzeumban lévő szabolcsi eredetű tárgyakat is – mellkeresztről sehol sem történik említés, és Karász is csak téglatemploma miatt került fel a listára (Hampel 1871.c). Összefoglalva tehát a fentieket: a Múzeum gyűjteményébe 1871-ben vagy nem sokkal azelőtt került be egy bizánci típusú fél ereklyetartó mellkereszt Kaszaperegpusztáról, Támár Imre ajándékaként. Az idők folyamán a lelőhely neve elfelejtődött, és a későbbiekben – nem függetlenül a Karászban talált egyszerű mellkereszt felbukkanásától – már karásziként tüntették fel. A fentiek fényében azonban ez az állítás revideálásra szorult.

2006. 262.). A szócikkben valójában több dolognak az összemosásáról van szó. Az idézett helyen ugyanis Peceszentmárton kapcsán olvashatunk egy bronz Krisztus szobrocskáról, egy ereklyetartó mellkeresztről Krisztus képével, a szárakon mellékalakokkal, valamint egy másik ereklyetartó mellkereszt töredékéről.[84] Valójában a bronz Krisztus szobrocska egy középkori bronzkorpusz, amely ténylegesen Peceszentmárton lelőhely néven szerepel.[85] A FÉK-ben hivatkozott leltári szám a Tiszaeszlár–sinkahegyi ereklyetartó mellkeresztre vonatkozik, amelyen valóban Krisztus alakja vehető ki, a szárakon a mellékalakokkal. Ami a harmadik hasonló tárgyat illeti – ereklyetartó mellkereszt töredéke – az minden bizonnyal a fentebb említett fél ereklyetartó mellkeresztre vonatkozik.[86]

A fenti, szakirodalmi hivatkozások bemutatása kapcsán érdemes áttekintenünk, hogy a dolgozat megírásakor végül hány ereklyetartó mellkereszt ismert a Jósa András Múzeum gyűjteményéből.

Eddig mindössze egyetlen példány volt publikálva, mely egyúttal az egyik legkvalitásosabb darab a Kárpát-medence területéről. Ennek előkerülési története a következő. Az 1888-as nagy árvíz miatt elhatározták, hogy Tiszaeszlár községet néhány km-rel arrébb telepítik eredeti helyéről. Ehhez kapcsolódóan a következő évben Tiszaeszlár és Tiszanagyfalu között, a Sinkahegyi-dűlő területén védőgátat emeltek a további árvizek kivédésére. Ekkor mintegy 50–60 sírt dúltak szét.[87] Szelóczky Géza rakamazi gyógyszerésznek köszönhetően több avar és honfoglalás kori tárgy került a múzeumba. Néhány év múlva – 1898-ban (Kiss 1965. 96.) – gróf Pongrácz Jenőné, született Dessewffy Izabella úrnőtől kapta Jósa az ugyanitt talált igényes kivitelű mellkeresztet (Jósa 1899. 68., Jósa 1914a. 172., 174., 175. III. kép, Fodor 1996a. 192.).

Előkerülési idejét tekintve azonban mégsem ez, hanem a fentebb említett, Kaszapereg területéről származó darab az első, mely – mint láttuk – 1871-ben már a gyűjteményben található.

Míg a XIX. században két ereklyetartó mellkereszt is a múzeumba került, a következőre a XXI. századig kellett várni. Ezt egy leletbejelentés nyomán vásárolta meg a múzeum 2005-ben, és Kálmánháza–Henzsel-tanya mellől került elő.[88] A megtalálók elmondása szerint a tárgyat 2002-ben találták a tanya mellett, egy rókakotorékban, embercsontok társaságában. A felszínen további temetőre utaló jelet nem találtak.[89]

Egy évvel később jelentették be egy újabb ereklyetartó mellkereszt előkerülését, ezúttal Balkány–Abapusztáról. Egy mellkereszt feléről van szó, melyet kutyasétáltatás közben találtak egy szántón. A helyszínen temetőre utaló nyomot nem találtunk, és a mellkereszt másik fele sem került elő.[90]

Az utolsó darab az itt közölt temető 4120. női sírjából származik. Az előzőekkel ellentétben ez az első olyan, amelyiket hiteles körülmények között, ásatás során tártunk fel, és nem szórványként került elő.

A leírtakat összegezve elmondható, hogy az újonnan előkerülttel öt darabra emelkedett a Jósa András Múzeum gyűjteményében megtalálható ereklyetartó mellkeresztek száma.

---

[84] A hivatkozott régi leltári szám V.447.

[85] Régi leltári száma: V.444.

[86] Ennek régi leltári száma: V.448.

[87] A mellékelt, eredeti Jósa-féle kartonon 30–40 sírról esik szó (XXXIV. tábla 2.).

[88] Az elnevezés kicsit önkényes. A tárgy ugyanis Kálmánháza és a Nyíregyházához tartozó Felsősima határán került elő. Maga a Henzsel-tanya közigazgatásilag Felsősimához tartozik, míg a dűlőút túloldala – illetve az ott lévő névtelen domb, ahol a mellkereszt ténylegesen előkerült – már a kálmánházi határba esik. Erre való tekintettel – az egyértelműbb azonosítás miatt – javaslom a fentiekben leírt elnevezést (a Jósa András Múzeum adattárában Nyíregyháza–Felsősima-Henzsel-tanya néven szerepel).

[89] JAM Adattár 2005.74.

[90] JAM Adattár 2007.6.

A mellkeresztek leírása

Balkány–Abapuszta

A latin kereszt alakú, öntött, bronz ereklyetartó mellkeresztnek csak az előlapja került elő. A domború, nagyon kopott tárgyon Krisztust ábrázolták kitárt karral. Az erősen stilizált alak feje jobbra billen. Nyakának jobb oldalán erőteljes félköríves bemélyedés látszik. Törzse, lába szinte egybeolvad; a ruházatot nem lehet egyértelműen megfigyelni. Az is elképzelhető, hogy így próbálták ábrázolni hosszú tunikáját. Feje körül talán dicsfényt próbál érzékeltetni néhány bekarcolt vonás. A kereszt két hosszanti végén egy-egy, egy tagból álló zsanér, melyek alján egymástól bemélyedésekkel elválasztott, tölcsérszerűen kiszélesedő díszítőelem figyelhető meg. A kereszt h. 5,2 cm, zsanérok nélkül: 3,55 cm, a szár h. 2,6 cm, sz. 1–1,3 cm, a keresztszár sz. 1–1,1 cm. A kereszt teljes v. 0,3–0,4 cm, melynek hátoldalán 0,2 cm vastag perem fut végig. A kereten belül a hátlap mintegy 0,2 cm-re bemélyed. Ltsz. 2005.566.1. (XXXIII. tábla 1.)

A kereszt legjobb magyarországi párhuzamait Szatmári Imre tette közzé. Az egyik Békéscsaba–Jamina (Horánszky u. 14.) lelőhelyről származik. A méreteiben is szinte azonos, ám részleteiben jóval kidolgozottabb mellkereszten szintén megfigyelhető a fejével jobbra forduló Krisztus nyakán a balkányi darabnál meglévő erőteljes félköríves bemélyedés, valamint a zsanérok alján látható díszítőmotívum (Szatmári 1995. 225–226., 258. 2. kép 1a.). A másik hasonló – melyet Szatmári Imre a békéscsabai lelet legjobb párhuzamaként említ – a Makóról származó darab, mely a fentebb említett jellegzetességeket jelentős részben szintén magán hordozza (Szatmári 1995. 258. 2a.). Bár a Szabolcs megyei keresztnek nem került elő a hátlapja, a két említett darab esetében ez megvan, s ezek alapján hasonló lehetett a mi példányunké is (Szatmári 1995. 258. 1b., 2b.). A balkányival ellentétben csak a hátlapja maradt meg annak a Kecskemét környékén talált mellkeresztnek, melyet Szabó Kálmán közölt (Szabó 1938. 34. 123. kép, 137., Szatmári 1995. 226.). Ez azért érdekes, mert a békéscsabai és a makói példány hátlapja a kecskeméti darab legjobb párhuzama. Ezek alapján körvonalazódni látszik egy olyan kör, melynek darabjai kivitelezésüket tekintve igen közel állnak egymáshoz. A balkányival immár az Alföld ÉK-i részein is számolnunk kell ezzel a típussal, melynek párhuzamai Magyarországtól délre is előfordulnak (Szatmári 1995. 226. további irodalommal). Az itt ismertetett darab – csakúgy mint az említett párhuzamok (Szatmári 1995. 226–227.) – kora a X–XI. századon belül nem határozható meg pontosabban.

Kálmánháza–Henzsel-tanya

A vékony, bronzból öntött latin kereszt alakú példány hosszanti szárának végei lekerekítettek, míg az enyhén kiszélesedő keresztszárak végei homorúak. Tetején egytagú zsanér, közepén vaspecek maradványával. Az ereklyetartó mellkereszt egyik oldalán a keresztre feszített, előretekintő Jézus látható, erősen stilizált formában. Feje elnagyolt, felső részén a bekarcolt vonalak minden bizonnyal a töviskoronát próbálják megjeleníteni. Teste szinte csak jelzésszerű, lábát oldalnézetben ábrázolták. Vélhetőleg nem tunikában, hanem ágyékkötőben próbálták megjeleníteni, de a megfogalmazás egyszerűsége miatt ezt nem egyszerű eldöntenünk. A lábat jól láthatóan domborúra alakították ki, míg a többi részét – talán az öntőforma kopottsága miatt – utánvésték. Ennél is elnagyoltabb a másik oldal, ahol bekarcolva, a végletekig leegyszerűsítve ábrázolták a fejet, illetve a kitárt kart. A test többi részéből mindössze két gyengén bekarcolt vonal vehető ki. A kereszt tetejének vége kissé hiányos, alsó felén az illeszkedést szolgáló bemélyedés figyelhető meg. Az eredetileg homorú végződésű szár két végén egy-egy ellentétes irányú, íves vonal figyelhető meg, melyekről nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy készítés közben vagy esetleg utólagosan keletkeztek. A nagyobbik darab kereszt h. 4,4 cm, zsanér nélkül: 3,7 cm, a szár h. 3,9 cm, sz. 1,1–1,3 cm, a szár sz. 0,95–1,05 cm, v. 0,25 cm,

a hátlapon végigfutó keret v. 0,1 cm. A kisebbik darab h. 3,8 cm, sz. 1–1,3 cm, a szár sz. 3,7 cm, a szár sz. 0,9–1 cm, v. 0,2 cm. Ltsz. 2006.550.1. (XXXIII. tábla 2.)

A kereszt párhuzamát az általam átnézett anyagban nem találtam. Végletekig leegyszerűsített kivitelezése alapján esetleg helyben készült darab lehet. A láb ábrázolása alapján elképzelhető, hogy számolnunk kell valamilyen előképpel. Kora – az említett okok miatt – nem határozható meg pontosabban a X–XI. századon belül.

Kaszaperegpuszta

Öntött, bronz ereklyetartó mellkereszt egyik tagja. A latin kereszt alakú háttéren a megfeszített, előretekintő Krisztus látható, kinyújtott karral. Az elnagyolt kivitelű fej körül dicsfény figyelhető meg. Bokáig érő ruhája redőzött, lába jobbra, illetve balra néz. A kereszt hosszanti részének oldalán, valamint a keresztszár felső részének szárán rovátkolásnyomok figyelhetőek meg, mely részben az alsó részen is jelentkezik. A hosszanti szár alsó és felső részén egy-egy, egy tagból álló zsanér látható. A kereszt h. 6,7 cm, zsanérok nélkül 5,3 cm, a szár sz. 1,3–1,4 cm, a keresztszár h. 3,5 cm, v. 0,35 cm, a hátlapon lévő keret v. 0,15 cm. Ltsz. 64.1247.1. (Régi: V.448.) (XXXIII. tábla 3.)

Párhuzamai között megemlíthetjük a Vésztő–Mágori-halmon (Szatmári 1995. 220–221., 257. 1. kép 1a–b.) és a Tiszafüreden (Lovag 1999. 23., 129. Abb. 3a–b.) talált darabokat.

Nyíregyháza–Oros-Mega Üzleti park

A tárgy leírását lásd a 4120. sír leírásánál! Ami a mellkereszt párhuzamait illeti, magam az átnézett anyagban nem találtam analógiáját.

Tiszaeszlár–Sinkahegy

Az öntött, domború mintázatú, a végei felé enyhén szélesedő latin kereszt alakú, két összeillő részből álló ereklyetartó egyik oldalán az előretekintő, megfeszített Krisztus látható hosszú öltözékben, feje körül dicsfénnyel. A kereszt szárainak végén vélhetőleg a négy evangélista mellképe látható. A hátoldalon Szűz Mária jelenik meg orans kéztartással, lábát takaró, redőzött ruhában. A szárak végén itt is feltűnnek az előlapon is látható mellékalakok. Kora a X–XI. század, pontosabban nem határozható meg (Fodor 1996a. 193.). A kereszt h. 8,1 cm, zsanérok nélkül 6,7 cm, a keresztszár sz. 1,5–1,9 cm, a keresztszár h. 4,1 cm, a keresztszár sz. 1,6–1,8 cm, v. 0,5 cm, a hátlapon látható perem v. 0,05–0,2 cm. Ltsz. 67.1242.1., 67.1243.1. (Régi: V.447.) (XXXIV. tábla 1–2.)

Használati eszközök, viseleti tárgyak

Kések

Hat sírban került elő vaskés maradványa;[91] míg egy esetben (4091. sír) a sír mellett találtuk nyesés közben. Egykori tulajdonosaik kivétel nélkül férfiak voltak. Ami a viseletüket illeti, három esetben a váz bal oldalán, három esetben a jobb oldalon kerültek elő. Egyéb tárgyak nem voltak jellemzőek a környékükön, kivéve a 4152. sírt, ahol egy csipesz is napvilágot látott mellőle. (Ld. alább!)

[91] 4027., 4038., 4041., 4114., 4136. és 4152. sír.

Csiholók

Összesen négy került elő, minden esetben férfisírokhoz köthetően.[92] Egy esetben nem a sírból, hanem mellőle került elő fémkeresővel, félbetörve (4067. sír). Két sírnál figyeltük meg viseleti helyzetben, ekkor megtaláltuk mellettük a kovát is. A 4016. sírnál a jobb felkarnál, míg a 4256. esetében a bal medence környékén feküdt. A 4114. sírban a térd környékén látott napvilágot, minden bizonnyal másodlagos helyzetben.

Csipesz (XXXV. tábla)

A temető 4152. férfisírjában, a bal alkarjánál, egy vaskéssel együtt találtunk egy vascsipeszt. A medencelapátnál került elő egy vaskés társaságában. A viszonylag ritka lelet kapcsán megpróbáltam összegyűjteni a korszakunkhoz tartozó csipeszeket. Az orosin kívül az alábbi lelőhelyekről ismerem ezt a tárgytípust:[93]

1. Csekej (Čakajovce, Szlovákia) 621. sír (Rejholcová 1995. 69., 189. Tab. XCIX. hrob 621. 52.) (XXXV. tábla 1.)
2. Gyulafehérvár–Császár forrása (Alba Iulia–Izvorul împarătului, Románia) (XXXV. tábla 2.) (Dragotă 2016.)
3. Ibrány–Esbó-halom 137. sír (Istvánovits 2003. 88., 576. 74. tábla 137/2.) (XXXV. tábla 3.)
4. Mözs–Szárazdomb 41. sír (Mészáros 1975. 15., 40., 70. 38. kép 7.) (XXXV. tábla 4.)
5. Örménykút–Maczonkai domb (Örménykút 13. lh.) 60. sír (Liska 1996. 180., 202. 6. kép 1.) (XXXV. tábla 5.)
6. Rád–Kishegy 15. sír (Patay 1957., 62., XIV. tábla 22.) (XXXV. tábla 6.)
7. Szakcs–Deák Ferenc utca 5. sír (Mészáros 1962. 204., 204. 5. kép, 205. 11. kép) (XXXV. tábla 7.)
8. Szeged–Algyő 90.,[94] 96. sír. (Kürti 1980. 339.) (XXXV. tábla 8–9.)
9. Szob–Kiserdő 60. sír (Bakay 1978. 29., 33., 30. 12. kép, 31. XVI. tábla, 37. XXI. tábla 42–43.) (XXXV. tábla 10.)
10. Vukovár–Lijeva Bara (Vukovar, Horvátország) 86. sír (Demo 2009. 105., 421. Fig. 16. 4.2., 423. Fig 17.) (XXXV. tábla 11.)

Csekej

ÉNyNy–DKK tájolású felnőtt férfi váza. Mellékletek: ezüst hajkarika a fejnél, egy bronz- és egy üveggyöngy a nyakcsigolyáknál, a lábvégnél két „vastű”[95] közé helyezve egy csipesz. A csipeszt két bronzlemezből szegecselték össze egy bronzszegeccsel. H. 3,8 cm, a lemezek szélessége 0,4–0,7 cm. Ugyanitt két ovális, egy-egy lyukkal átütött bronzlemez, melyek egy tárgyat alkottak. A sír tágabban a X. századra keltezhető (Rejholcová 1995. 52.).

[92] 4016., 4067., 4114., 4256. sír.

[93] A táblákon bemutatott csipeszek méretaránya 1:1.

[94] Az idézett publikációban a 18. sírban talált egyik tárgyról vélte a publikáló, hogy az csipesz lenne. A restaurálás során kiderült, hogy a tárgy egy ritkább típusú csiholó. Szintén a restaurálás során derült ki, hogy a 90. sírban szintén van csipesz. Kürti Béla 2013. május 11-én írt levelét az adatokkal, valamint a vonatkozó sírok publikálatlan dokumentációjának rendelkezésemre bocsátását köszönöm!

[95] Tulajdonképpen egy kampós végű kis tárgyról, és nem a szó szoros értelmében vett tűről van szó.

Gyulafehérvár – Császár forrása (Alba Iulia – Izvorul împarătului)

A temetőről csak előzetes beszámolók jelentek meg, teljes feldolgozásáról nincs tudomásom. A leletek között fülbevalót, nyakperecet, csüngőket, gyöngyöket, agyagedényeket, orsógombokat, valamint egy ereklyetartó mellkeresztet említenek. Innen származik egy félköríves átmetszetű, felső részén hurokformájúan kiszélesedő, alsó részén trapézformájú bronzcsipesz, amelyről nem tudjuk, melyik sírban, pontosan hol, milyen tárgytípusokkal együtt került elő. A – közelebbről ismeretlen – mellékletek alapján a X. századra datálták (Dragotă 2016. 255.).

Ibrány–Esbó-halom 137. sír

A koporsóban eltemetett, 30–60 éves férfi bal combcsontján feküdt egy csipesz, rajta textillenyomat. Mellékletek: a bal térdnél vaskés, valamint vasmaradványok a jobb combcsontnál, obszidiánszilánk a sírbetöltésből. A vascsipesz h. 9 cm, sz. 2,2 cm. A X–XI. századi soros temetőben a csipesz a X–XI. századi temetőhatár környékén, vélhetőleg még a X. században került eltemetésre (Istvánovits 2003. 88. 36. kép).

Mözs–Szárazdomb 41. sír

Férfi háton fekvő vázának mellkasi részen, az arc jobb oldalán vascsipesz. Csak az egyik szára maradt meg. Ennek h. 7 cm, sz. 1,5 cm.[96] Mellékletek: nyitott, ezüst karikaékszer (körte alakú?), pödrött végű karika, három nyílcsúcs, vaskés a bal térd külső oldalán. A X. század második harmadától a XI. század elejéig keltezhető. A 44. sírt – melynek földjében egy Salamon érmét és S végű karikaékszert találtak (Mészáros 1975. 15–16.) – az ásató későbbi ráásás maradványként értelmezi, és így kronológiailag nem tartja értékelhetőnek a temető egészének szempontjából (Mészáros 1975. 13.), bár máshol alapul veszi a temető keltezéséhez (Mészáros 1975. 15.). A sír a temető fiatalabb, nyugati részén került elő (Mészáros 1975. 43.).

Örménykút–Maczonkai domb 60. sír

Háton fekvő, nyújtott helyzetben eltemetett, 130 cm hosszú női váz, melynek a bal medencelapátja felső széle mellett, a bal alkar alatt vaskés és vaslemezből hajlított csipesz került elő. Utóbbi a bal medencelapát szélénél. H. 4,2 cm, sz. 1,2 cm.[97] Mellékletek: öt szem gyöngy (Liska 1996. 180.). A temető használati ideje a X. század végétől a XI. század elejéig, valamint a XI. század második felétől a XI. század utolsó harmadáig terjedt, közte mintegy 40–50 évnyi hiátussal (Liska 1996. 192–193.). A sírt, amelyben a csipesz volt, a temető késői fázisába sorolta, a XI. század második felére, utolsó harmadára keltezte a publikáló (Liska 1996. 190., 192.).

Rád–Kishegy 15. sír

A kisgyermek ÉNy–DK tájolású, kb. 65–70 cm hosszú vázának gerincével párhuzamosan, részben a gerinc és a bal kulcscsont alatt vascsipesz. H. 8,3 cm, sz. 2,2 cm. Mellékletek: nyitott, ezüst karikaékszer a koponya jobb oldalán, a nyakcsigolyáknál, a legfelső bal oldali borda fölött 12 pasztagyöngy, valamint Kopasz Károly (840–875) érme, a jobb és a bal alkaron egy-egy vaskarperec, tojáshéj a jobb csuklónál. A temető egyik feléből „klasszikus" honfoglalás kori tárgyak kerültek elő, másik fele „legalábbis a X. század második felére keltezhető" (Patay 1957. 63.).

Szakcs–Deák Ferenc utca 5. sír

NyDNy–KÉK tájolású sírban egy 105 cm hosszú gyermekváz (Mészáros 1962. 204., 5. kép) lelete egy sima bronztorques, ráhúzva csüngőként egy bronzcsipesz. Teljes h. 9,3 cm, ebből a szárrész 6,5 cm. Sz. 2,1 cm.[98] A szárrészek félhenger átmetszetűek, melyek együtt egy szabálytalan

[96] A tárgy méretadatait Ódor János (Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd) juttatta el hozzám, akinek segítségét köszönöm!

[97] A tárgy méretadatait Liska András (Erkel Ferenc Múzeum, Gyula) juttatta el hozzám, akinek segítségét köszönöm!

[98] A tárgy méretadatait Ódor János (Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd) juttatta el hozzám, akinek segítségét köszönöm!

hengertagot formáznak. Felső része karikaszerűen, míg alsó része háromszög alakban erőteljesen kiszélesedik (Mészáros 1962. 205. 11. kép). Melléklet: egy nyitott, bronz karikaékszer. A sírt tágabban X. századinak tartja a feltárója a Rád–kishegyi hasonló lelet alapján (Mészáros 1962. 207.), míg a temetőrészletet a X. század második felére datálta (Mészáros 1962. 209.). A többi sírt az S végű kariakékszer, a sodrott torques, a karperec, a nyílcsúcs és a lunula alapján a X. század 2. felére – végére keltezhetjük.

Szeged–Algyő 90. sír

A DNy–ÉK-i tájolású, szántás által bolygatott adultus korú férfiváz bal medencelapátján, vízszintesen, a bal alkarral párhuzamosan karikás végű vascsipesz került elő. H. 7 cm, sz. 1,85 cm. Mellékletek: ovális vas övcsat, íjmerevítő csontlemez, hevedercsat, részben megsemmisült zabla, vaskengyel és egy másik töredékei, vastöredékek.

Szeged–Algyő 96. sír

ÉNy–DK-i tájolású, adultus–maturus férfi két combcsontja között, azokkal párhuzamosan vascsipesz, szélesedő, lapos végével a boka felé. Lejtősen állt, széles vége lejjebb volt. H. 10,4 cm, sz. 2,17 cm. Mellékletek: a jobb szemüregben ezüstlemez töredékei, valamint ugyanilyen tárgy töredéke a gerinc közepe táján, két darab bronz fülesgomb, két vaskengyel, hevedercsat, zabla töredékei, vaskés, vascsiholó, kova, két vaskarika, szárnyas csontjai. Mint Kürti Béla a korábban említett levelében írta, a temetőt mindenképpen a X. század első felére keltezi, csak 1–2 sírt áshattak meg a század 3. negyedében, de biztos kronológiai támpont nincs.[99]

Szob–Kiserdő 60. sír

87 cm hosszú, 6 év körüli kislány Ny–K-i tájolású sírja, melyben a nyakban talált mellkereszt hátlapján vaslemezből hajlított csipesz került elő. H. 5,5 cm, sz. 0,7 cm. Mellékletek: edény a koponyától nyugatra, a nyakban gyöngysor, köztük vadkanagyar, egyszerű, pontkörökkel díszített füles mellkereszt, VII. Konstantinosz és II. Romanosz solidusutánzata, S végű bronz hajkarikák, vaskés. A temető használatát feltárója 910/30–1050/60 közé keltezte (Bakay 1978. 141.), míg a tárgyalt sírt a 960–970-es évekre (Bakay 1978. 138.).

Vukovar–Lijeva Bara 86. sír

85 cm hosszú gyermek sírja Ny–K-i tájolással. Az alkarokon egy-egy hegyesedő végű, illetve levágott végű, kerek átmetszetű karperec, míg a mellkas felső részének bal oldalán egy vasból készült, hiányos, felül hurokszerűen kiszélesedő csipesz. H. 9 cm, sz. 1,5 cm. A sírt a publikáló 1000 körülre datálta (Demo 2009. 423.).

A tárgytípussal – tudomásom szerint – részletesebben még nem foglalkoztak. Ez alól kivétel Aurel Dragotă 2016-ban megjelent dolgozata. Ebben a Gyulafehérvár–Császár forrása nevű lelőhelyen előkerült csipesz kapcsán fogalmaz meg gondolatokat, illetve bemutat néhány korábban előkerült példányt (Dragotă 2016.). Véleménye szerint ez a tárgytípus női, illetve kislány gyermeksírokban fordul elő. Formai alapon két típusra osztja fel a csipeszeket:

a) egyenes szárú fogórész, mely aló részén hirtelen, háromszög alakban kiszélesedik (Szakcs–Deák Ferenc utca, Gyulafehérvár–Püspöki Palota),
b) fokozatosan vagy erőteljesen kiszélesedő felépítésű (Vukovár–Lijeva Bara, Rád–Kishegy, Gyulafehérvár–Császár forrása).

Megemlíti még, hogy általában gyöngysorra vagy nyakperecre felfűzve kerülnek elő. A tárgyakat nem amulettnek vagy csüngőnek tartja, hanem a mindennapi életben funkcionálisan használt tárgynak. Érdekes a kérdésfelvetése, hogy vajon miért találhatóak meg kislányok sírjában,

[99] A sírleírásokat és a csipeszek méretadatait Kürti Béla juttatta el hozzám, akinek segítségét köszönöm!

amikor a csipeszeket még funkciójuknak megfelelően ők nemigen használhatták. Erre azt a választ adja, hogy valódi használatukra a túlvilágon kerül majd sor (Dragotă 2016. 255–257.).

A dolgozat állításainak egy része véleményem szerint átgondolásra szorul az alábbiak alapján. Gyűjtésemben – az orosin kívül – további 10 lelőhelyről szerepel 11 példány. Látható, hogy egy viszonylag ritka tárgytípussal van dolgunk. Ennek vélhetőleg két oka lehet. Egyrészt egy valóban ritkán használt (vagy sírba ritkán kerülő) tárgyról van szó, másrészt maga a tárgy korrodálódik olyannyira az idők folyamán, hogy az már a feltárás folyamán nem ismerhető fel. Temetőnként általában csak egy kerül elő, az eddig ismert egyetlen kivétel Szeged–Algyő, ahonnan két darab ismert.[100] Bár egy egyszerű eszközről van szó, formai kialakítása viszonylag változatos. Általában egy darabból összehajtott, lefelé szélesedő példányok kerülnek elő, olykor karikás (Ibrány, Csekej, Szeged–Algyő 90. sír) vagy kikerekedő véggel (Gyulafehérvár, Szakcs, Vukovár). A csipeszt néha vékonyabb vaslemezből alakítják ki (Szob, Örménykút), vagy két lemezt szegecselnek össze (Csekej).[101] Anyaguk vas, ez alól csak három kivétel van: Csekej, Gyulafehérvár, illetve Szakcs.[102] Az ismert méretű darabokat tekintve kétféle mérettartományról beszélhetünk: A nagyobbak hossza 7–10,3 cm, szélességük a kiszélesedő résznél 1,5–2,2 cm. A kisebbek hossza 4,8–5,5 cm, szélessége 0,5–0,7 cm. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ez utóbbiak csak egyszerű, szegecselt, hajlított darabok, és nem olyan masszívak mint nagyobb társaik.

A csipeszeket tartalmazó sírok nemek szerinti megoszlása a következő: 6 esetben származnak férfi-, 4 esetben gyermek-, míg mindössze egyetlen esetben (Örménykút) női sírból került elő.[103] Amennyiben a nem meghatározások pontosak, várakozásainkkal ellentétben e tárgyak jellemzően férfi-, illetve gyermeksírokból kerülnek elő.

Ami a sírbeli elhelyezkedésüket illeti, arról a következőket lehet elmondani. Felnőttek esetében legtöbbször a bal oldalon, a medence és a combcsont környékén találták meg, de arra is van példa, hogy a combcsont között (Szeged–Algyő 96. sír.). Többször kerültek elő vaskés társaságában (Nyíregyháza–Oros, Ibrány, Örménykút). Találunk példát arra is, hogy az arc jobb oldalán (Mözs) – ebben az esetben talán nyakba fűzve lehetett –, esetleg a lábvégnél, tűk társaságában (Csekej) bukkant fel. Utóbbi esetben a tarsolyt helyezhették a lábhoz. Más a helyzet a gyermekek esetében. Ekkor ugyanis rendszerint a nyak körül kerülnek elő, olykor egymagukban (Mözs, Vukovár) vagy gyöngyök (Rád–Kishegy), esetleg még más felfűzhető tárgyak társaságában (Szob–Kiserdő). Egy ízben torquesre felfűzve találták meg egy példányát (Szakcs). Jelenlétük nagyobb, köznépi jellegű temetőkben figyelhető meg. Ez alól kivétel a Szeged–Algyőn feltárt temető.

A csipeszt tartalmazó sírok, illetve lelőhelyek kronológiájáról az alábbiakat tudjuk. A temetkezések közül kettőben találtak érmét. Rádon egy IX. századi francia veret kísérte. Az ilyen

---

[100] A vukovári temető első publikációjában további két – egy bronzból és egy vasból – készült darabot említenek (Demo 2009. 423. 94. lábjegyzet.).

[101] A közölt rajz alapján talán hasonló módon készült az örménykúti darab is.

[102] A csekeji két lemez összeszegecseléséből kialakított egyszerű darab. A szakcsi esetében felmerül a gyanú, hogy esetleg népvándorlás kori. Aurel Dragotă cikkében megemlít, illetve bemutat egy, a Gyulafehérvár–Püspöki palota lelőhelyen előkerült csipeszt. Ezt forma és díszítés alapján keltezi a X. századra (Dragotă 2016. 256. lábjegyzet, míg az általa idézett katalógusban római darabként írják le: Istrate 2009. 25., 101., 177.). Valójában szinte bizonyos, hogy nem tartozik a tárgyalt korszakunkhoz. Ennek tökéletes párhuzama az a – szintén bronzból készült – darab, mely e sorok írójának a Kótaj–Verbatanya lelőhelyen végzett ásatásán került elő 2007-ben a 38. gödörből (JAM 2010.523.1.). A gödör, illetve a vele egykorú többi telepobjektum a kora népvándorlás korra, leginkább az V. század végére – VI. század elejére keltezhető. Hivatkozás történik továbbá egy korinthoszi darabra, mely formailag ugyan illeszkedik a többi Kárpát-medencei darabhoz, a földrajzi távolság miatt azonban nem vettem figyelembe (Dragotă 2016. 257. lábjegyzet).

[103] Megjegyzendő, hogy az örménykúti temető antropológiai vizsgálata nem történt meg, a 130 cm hosszú váz nemét az ásató, Juhász Irén határozta meg (Liska 1996. 176. 6. lábjegyzet), így az a vizsgálatok megtörténtéig kérdéses. A Gyulafehérvár–Császár forrása nevű lelőhelyen előkerült váz neméről nincsenek közelebbi információim.

korú, főként francia érmék feltűnése nehezen magyarázható, de az biztos, hogy nem tekinthetőek (önmagukban) korjelzőnek az adott sír szempontjából (Kovács 1988. 162., 166.). A másik lelőhely Szob–Kishegy, ahol VII. Konstantinosz (908/945/–959) és II. Romanosz (959–963) solidusutánzatai kerültek elő. Ezeket is figyelembe véve Bakay Kornél az említett sírt a 960-as – 970-es évekre keltezte (Bakay 1978. 138.). A sírok további leleteit – illetve a környékükön lévő további sírok leleteit (S végű karikaékszer, egy szál huzalból kialakított hurkos-kampós záródású nyakperec, pödrött végű karika, vaskarperec) – a X. század utolsó harmadától a XI. század első negyedéig keltezhetjük, azzal a kiegészítéssel, hogy biztosan XI. századi keltezésre nincs példa. Ez alól az egyik kivétel a közlője által a XI. század második felére – utolsó harmadára keltezett örménykúti darab. Annyi bizonyos, hogy az I. István és II. Béla uralkodása közötti időszak érméivel keltezett sírokból csipesz nem került elő,[104] és a templom körüli temetők anyagában sem bukkantak fel.[105] A fenti kronológiai besorolás alól még egy lelőhely tűnik ki, a Szeged–algyői, melyet feltárója a X. század első felére keltez, esetleg 1-2 ennél későbbi sírral.[106] Az algyői temető egyébként több szempontból is kivétel. Ez az egyetlen, melyet a középréteghez lehet sorolni (Kürti 1979/78. 325.), a csipeszeket tartalmazó sírok közül kizárólag itt figyeltek meg jelképes lovastemetkezést, sőt az egyik sírban íjcsontot is.[107]

A fenti – minden bizonnyal nem teljes – gyűjtés arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a csipeszek igen ritka leletnek számítanak a X. századi temetőkben, mégis számolnunk kell ezzel a ma még igen kevés darabszámmal képviselt tárgytípussal. Eredetük, elterjedésük további vizsgálatokat igényel. Újabb példányainak felbukkanása esetén talán árnyalni és pontosítani lehet a fentebb felvázolt képet.

Csatok

A feltárt sírok közül négy tartalmazott csatot, melyek mindegyike különböző típusba tartozik. A 4127. férfisírban egy hiányosan megmaradt, téglalap alakú vascsat került elő viseleti helyzetben, a keresztcsonton. A 4276. női sírban – minden bizonnyal másodlagos helyzetben – a bal térdnél került elő egy kerek vascsat. Ezek a típusok általánosan elterjedtek, közelebbi kormeghatározásra alkalmatlanok. A 4257. számú férfisír vaspeckes, líra alakú ónozott bronzcsatja a koponya mellett, a sírgödör északi falának nyugati felében került napvilágra. A széles körben elterjedt líra alakú csatokról legutóbb Révész László összegezte ismereteinket (Révész 1989.). A líra alakú csatokat – melyek a honfoglaló magyarokkal együtt tűnnek fel a Kárpát-medencében – általában övcsatként használták, de megtaláljuk a fegyverzet felfüggesztésére, illetve a lószerszám felerősítésére szolgáló szíjakon is (Révész 1989. 514–519., 535.). A Felső-Tisza-vidéken, a Maros–Körös-közén, valamint a Vág és a Nyitra folyó mentén csoportosulnak nagyobb számban (Révész 1989. 523.). A csattípus több csoportra osztható: az orosi a viszonylag kevés példányt számláló B csoportba tartozik. Jellemzője a félkör alakú csatkarika, mely – esetünkben rovátkolással – díszített. A rokon darabok a Kárpát-medence ÉK-i részéből származnak, és a rangosabb honfoglalás kori sírok kísérőleletei. Ez alól kivétel a dunántúli Halimba temetője, ahol köznépi temetőben került elő hasonló (Révész 1989. 527.). A líra alakú csatok a Kárpát-medencében a X. század elejétől a XI. század végéig használatban voltak (Révész 1989. 524.), ezen belül a B típussal kapcsolatban Révész László hipotetikusan felveti, hogy a X. század első felére datálható (Révész 1989. 527.).

[104] Az információt Kovács Lászlónak köszönöm!

[105] Az információt Ritoók Ágnesnek köszönöm!

[106] Az információt Kürti Bélának köszönöm!

[107] A fentieken kívül még a Mözs–szárazdombi sír tartalmazott fegyvert, itt három nyílcsúcsot találtak a mellkasi részen (Mészáros 1975. 15.).

Ugyanakkor az említett példányok (Révész 1989. 527. 92. lábjegyzet) tüzetesebb vizsgálata árnyalja a képet. A Hajdúdorog–Temetőhegyen előkerült darab szórvány (Sőregi 1940. 47., 24. kép 3.). A temetőt Fodor István teljesen feltárta, ahol – a korábban elpusztított sírokat nem számítva – 602 temetkezést dokumentált. Az 1938-ban talált líra alakú csat egy cserkészcsapat által „megkutatott" X. századi rész szórványa. Fodor I. szerint a temetőt a X. század közepe után, valószínűleg 970 körül kezdték el, és a XII. század 30-as éveiben hagyták fel (Fodor 1996c.).

Szórványként kezelendő a Tiszalök–Kisfástanyánál előkerült csat is, melyet útépítés során találtak 1923-ban, amikor a munkások hat sírra akadtak. A lelőhelyről, illetve leletekről Szomjas Gusztáv földbirtokos értesítette Kiss Lajos múzeumigazgatót. Hitelesítő ásatása eredménytelennek bizonyult, több sír nem került elő, így meg kellett elégednie az átadott tárgyakkal. Közöttük szerepelt egy kengyel, egy csikózabla, nyílcsúcsok, tegezvasalás-töredékek, tegezfüggesztő csat, íjcsontok, nyitott hajkarikák, egy edény, valamint egy bronzból készült, vaspecekkel ellátott, rovátkolt karikájú, líra alakú csat (Kiss 1934. 215–216., LIX. tábla 8.). A fentebb leírt tárgyak többsége ma már nem található meg a múzeumban, így a többi között hiányzik a csat is. A leletek önmagukban nem alkalmasak a közelebbi kormeghatározásra.

Szórvány a Bodrogvécs határában 1898-ban talált csat is (Dókus 1900. 45., 5. ábra 18., Révész 1996b. 141., 4. kép). A temető területén előkerült arab dirhem, valamint az egyik övkészlet párhuzamai alapján a temetőt Révész László a X. század első felére keltezte (Révész 1996b. 140.).

Nem hiteles körülmények között látott napvilágot Nyíracsád–Szentirmay földön egy líra alakú csat. 1936–38-ban szőlőtalaj forgatásakor, „kisebb szobányi területen" találták. A leletek Mesterházy Károly szerint egy férfi- és egy női sírhoz tartoztak. A többi között egy áttört hajfonatkorongpár, gyöngyök, kengyel, zabla, nyílcsúcsok, szablyahüvelydíszek, veretek, valamint a bronzból készült, rovátkolt karikájú csat származik innen (Mesterházy 1968. 340–342., 355., 3 kép 4.). Mesterházy Károly szerint egy nagycsaládi temető két sírját dúlták fel (Mesterházy 1968. 349.), ám mivel csak egy keskeny parcellát rigolíroztak (Mesterházy 1968. 349.), a temető kiterjedése valójában kétséges. Az előkerült leletek koráról Mesterházy Károly nem foglalt egyértelműen állást.

A zempléni sírban lelt csatot (Budinskŷ-Krička–Fettich 1973. Abb. 17: 5.) Dienes István tágabban a X. századra datálta (Bartha–Bóna–Dienes–Györffy–László–Pais 1969. 120.), és hasonlóképpen vélekedett Fodor István is (Fodor 1976. 285.).

Díszes bronzcsat látott napvilágot Oros leggazdagabb temetkezésében, a 4256. férfisírban, melynek további, az övhöz tartozó szerelékeit az alábbiakban mutatom be.

Övcsat, szíjvégek, övveretek

A csatkarikával egybeöntött csattest felületén látható mintának legközelebbi párhuzama Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sírjának nagyszíjvégén figyelhető meg (Istvánovits 2003. 237., 161. kép. 23.).

A temetőtől északra, 83 m-re fekvő sírban két szíjvég, valamint övveretek láttak napvilágot. Anyaguk bronz, felületük ónozott.[108] A fémkeresős kutatásoknak hála már 2009-ben számítani lehetett az előkerült néhány veret alapján arra, hogy a környéken egy sírral kell számolnunk. A humuszolás során ez a sír csekély mélységben elő is került, csakúgy mint a mellette lévő további két

[108] Viszonylag kevés lelőhely vereteiről ismertek ónozás nyomai. Ennek lehetséges okait, a technikát és a lelőhelyek listáját lásd Bollók 2015. 165–166., 191–192.

– melléklet nélküli – temetkezés. A csekély mélység miatt a sírokat a szántás erősen bolygatta,[109] így a veretek elhelyezkedését tekintve megfigyeléseink csak korlátozottak lehettek. A sírok és környékük feltárásakor folyamatosan használtunk fémkeresőt, és ügyeltünk arra, hogy a humuszolás réteges legyen. Ennek eredményeképpen a sír tágabb környezetében is kerültek elő veretek. Így összesen három csoportba sorolható 40 darab veret látott napvilágot. Az első két csoport veretei nagyon hasonlóak, különbség csak az arányaikban, illetve abban van, hogy az egyiknek a felületén áttörés figyelhető meg. 19 tartozik a leggyakoribb típusba, 17 áttört és mindössze 4 tartozik a kisméretű, keskeny típushoz.

A Bollók Ádám által a lótuszbimbó ornamensűként leírt veretek pontos analógiáit nem ismerem. Legközelebb talán a karosi III. temető 6. sírjának leletei állnak. Távolabbi párhuzamként idézhetjük a karosi I. temető 1/1936. sírját, valamint az Ipolykiskesziben feltárt 261. temetkezésben és a kenézlői 16. sírban talált vereteket említhetjük (Jósa 1914b. 325., XXXV. kép, Bollók 2015. 268–273., különösen 270., 59. kép).

Az orosi két leggyakoribb típus darabszáma közel azonos. Ez alapján – talán egy-két elkallódott darabtól eltekintve – közel teljesnek tarthatjuk az övkészletet, és a két leggyakoribb típus darabszáma sem térhetett el egymástól jelentősen. A veretek egy része öntési hibás (repedések, lyukak), néhányat nem dolgoztak el megfelelően (az áttört darabok egy részénél az áttörés helye zárt). Hosszú használatra utal a sok helyütt megfigyelhető szegecspótlás.

Említettem, hogy a szántás erősen bolygatta a sírt. Ennek következtében a vereteket a test – és a test alatt – különböző helyeken találtuk meg, hátlappal felfelé, lefelé, esetenként oldalra fordulva. A medence környékén négy, egymás mellett lévő veretet sikerült eredeti helyzetben megfigyelnünk. Ezek alapján a következőképpen rekonstruálhatjuk a veretek elhelyezkedését: felváltva követték egymást, az áttört veretek áttört része nézett lefelé, a láb irányába, míg a következő – áttörés nélküli – veretet oldalára fektetve, csúcsával a következő irányába fordítva erősítették fel. A veretek közötti távolság az „in situ" darabok alapján meglehetősen kicsi, 2–3 mm volt.

Kérdéseket vet fel a harmadik típusú veretek jelenléte. Mielőtt a lehetséges válaszokat felvázolnám, érdemes röviden kitérni a honfoglalás kori övek szerkezetének kérdésére. Ennek rekonstruálásában a legnagyobb érdem kétség kívül Dienes Istváné. 1959-ben megjelent munkájában – szerencsés leletek és megfigyelések alapján – sikerült megállapítania, hogy a X. századi övek bekapcsolását nem a hagyományos módon kell elképzelnünk, hanem szükség volt hozzá egy további, ún. bekötő- vagy kapcsolószíjra, mellyel ténylegesen bekapcsolták az övet. Ezzel a megoldással fény derült arra, hogyan képzelhető el az öv bekapcsolása úgy, hogy a veretek átmérője nagyobb, mint a csatkarikáé (Dienes 1959. 145., 149–156.). Visszatérve a kisméretű veretekre, a feltett kérdés lehetséges megválaszolásához érdemes még kitérnünk azok helyzetére. Bár a szántás erősen bolygatta a sírt, mind a négy veret a jobb felkarnál, illetve az alkarnál került elő. Talán az sem véletlen, hogy a kisebbik szíjvég szintén itt – a jobb alkarnál – került elő. Ezek után nézzük meg a lehetséges válaszokat, melyeket már Dienes István is felvázolt korábbi leletek alapján. Elképzelhetőek a kisméretű veretek és a kisszíjvég az öv kapcsolószíján (Dienes 1964. 25.), mely lehetőség már a nagykőrösi öv rekonstrukciója kapcsán felmerült (Dienes 1960. 184.). Erre keleti példát is hozott fel (Dienes 1964. 26., 4. kép.). Felmerülhet egy mellékszíjas öv lehetősége, amelyet Tiszaeszlár–Bashalom-Fenyvestábla II. temető 13. sírjának leletei alapján tartott elképzelhetőnek (Dienes 1964. 25.). Ezt támogatná a fentebb idézett öv képe. A harmadik lehetőség – amelyet végül a nagykőrösi övrekonstrukció során is alkalmazott (Dienes 1960. 184., 185., 9. kép) –, hogy a veretek és a szíjvég

[109] A feltárás során az említett sír esetében sírgödröt sem tudtunk megfigyelni. Bizonyíthatatlan ugyan, de véleményem szerint nehezen hihető, hogy az említett sírt – és a mellette lévő további kettőt – eredetileg is ilyen sekélyre ásták volna. Az erózió és a szántás mellett vélhetőleg más ok is (földelhordás?) közrejátszhatott abban, hogy ilyen közel kerültek a mai felszínhez.

egy tarsoly függesztő szíjához tartoznak. Esetünkben ezt tartom a legkevésbé valószínűnek, nemcsak azért mert hiányzik a bújtatóveret – hiszen ez akár szerves anyagból is lehetett –, hanem azért, mert a tarsoly tartalmához tartozó kova és csiholó az ellenkező oldalon, a bal medencénél került elő. A kapcsolószíj esetében felmerül az a kérdés, hogy mennyire látszódhattak azon a veretek. A kapcsolószíj vélhetőleg nem lehetett túl hosszú, hiszen alapvetően nem díszítő, hanem funkcionális jelentősége volt. A mellékszíj lehetőségének az eredeti helyzetben megmaradt veretek és a kisebb veretek megtalálási helye mond ellent. Ez az ellenmondás azonban akkor is fennáll, ha a vereteket a kapcsolószíjhoz kötjük. A kapcsolószíjas feltevést támogathatná egyrészt, hogy a kisméretű veretek és a kisszíjvég minden gond nélkül átférnek a csatkarikán, azaz a kapcsolószíjat áthúzhatták rajta. Ez utóbbi esetben magyarázható lenne az is, hogy miért csak négy ilyen típusú veretet találtunk, hiszen a bizonyára nem túl hosszú kapcsolószíjra 4–5 veretnél többet nemigen applikálhattak fel. Kérdés, hogy mennyire életszerű az az elképzelés, hogy a veretekkel díszített kapcsolószíj részben vagy teljesen takarja a díszített övcsatot, esetleg lecsüngve takarja a medencénél húzódó veretekkel díszített övrészt? Megfogalmazott kétségem ellenére ez tűnik a legvalószínűbb megoldásnak, már csak azért is, mert nagyon hasonló jelenséget figyeltek meg Karoson. Itt a II. temető 29. sírjában – melyben a temető egyik legrangosabb harcosa nyugodott – egy 54 darabból álló övgarnitúra került elő, melyhez egy csat, egy nagy- és egy kisszíjvég is tartozott. Az aranyozott ezüstveretek közül a medencelapát bal oldalán találtak négy kisebbet a kisszíjvéggel együtt. Ezeket Révész László a kapcsolószíjon lévő vereteknek határozta meg (Révész 1996a. 21., 110., 108., 55–56. kép, 262–264., 40–42. tábla). A medence jobb oldalán egy tarsolylemez, valamint a függesztőszíjához tartozó veretek, csat és kisszíjvég bukkant elő. Az orosinál kevésbé bolygatott sírban tett megfigyelések tehát megengedik a feltételezésünket.

Ami a másik lehetőséget illeti, a Dienes által bemutatott Krjukovó–kuzsnovói 206. sírból származó övön a mellékszíjak az áttört részeken keresztül vannak átfűzve (Dienes 1964. 26., 4. kép). Mint említettem, az orosi sírban az áttört veretek nem lefelé nézve, hanem oldalirányban helyezkedtek el. Ugyanakkor elképzelhető, hogy adott esetben más módon történt a felerősítésük. További szerencsés feltárások talán segítenek majd a kérdés megválaszolásában.

A veretek kapcsán érdemes még szót ejtenünk a darabszámukról. A hasonló korú sírokban előkerült veretek száma átlagosan 15–20 körül mozog, a 40–50 darabot számlálók ritkaságnak számítanak (M. Nepper–Révész 1996. 48.). Az orosi 40 darabos övkészlet tehát már a tekintélyesebbek közé tartozik. A 30 vagy annál több veretet számláló sírok száma a Kárpát-medencében a legutóbbi gyűjtés alapján mindössze 20,[110] azaz meglehetősen kevés sírban találni ilyen mennyiséget.

Két szíjvég előfordulása egy sírban más helyen is előfordult. A legutóbbi gyűjtés szerint közel húsz sírból ismerünk hasonló jelenséget a Kárpát-medencében.[111]

Az egyszerű díszítésű kisszíjvég mellett szót érdemel a másik szíjvég, melyen a honfoglalás kori művészetben ritkának számító állatábrázolást figyelhetünk meg. Bár a tárgy egy része korrodált, a szíjvég csúcsa környékén egy szarvakkal ábrázolt állat vehető ki.[112] A két szemet ábrázolták. (Azt, hogy ez valóban az állathoz tartozik és nem korrózió, igazolja, hogy az ónozás mindkét esetben fedi a szemet.) A szíjvég további kétharmadában – kevésbé kivehetően ugyan – két hasonló fejet lehet

[110] Az adatokat Bollók Ádámnak köszönöm! A sírok listáját lásd Bollók 2007.!

[111] Az adatokat Bollók Ádámnak köszönöm! A sírok listáját lásd Bollók 2007.!

[112] Azt, hogy valóban állatábrázolásról és nem más motívumról van szó – mások mellett – Bartosiewicz László (ELTE – BTK Régészeti Intézet) archaeozoológus is megerősítette. Az állatfej meglehetősen stilizált, így azt nem lehet megmondani biztosan, hogy milyen állatról van szó, csak annyit, hogy valamilyen „szarvas" jószág. Bartosiewicz László segítségét köszönöm! A továbbiakban – legvalószínűbb lehetőségként – szarvasmarhának nevezem az állatot.

kivenni. Darabunk nem egyedi ugyan, de mindössze egy nagyon hasonló ismert, amelyik 1888-ban látott napvilágot Csornán (Hampel 1896. 559., XXI. tábla 15.). A rajta lévő ábrázolások – Hampel megfogalmazása szerint – „tülkös állatra vallanak" (Hampel 1896. 559.). Kevésbé egyértelműek a távolabbi analógiák. A Rétközberencs–paromdombi 2. sírban talált állatfej bika- vagy szarvasfejet (Istvánovits 2003. 178., 314., 161. kép 26.),[113] míg a karosi III/2. sír nagyszíjvégén a szarvasmarha mellett a róka is felmerült (Révész 1996a. 34., 118., 336. 113. tábla 6.). Szarvasmarha-ábrázolás egyébként más honfoglalás kori tárgyakon is feltűnik, így említhetem a Debrecen környékén előkerült arany övveretet ökörfejjel (M. Nepper 1996. 218., 217., 2. kép) vagy a Tiszaeszlár–Bashalom-Fenyvestábla II. temetőjének 12. sírjában talált 9 darab tehénfej alakú veretet (Fodor 1996e. 189., 188., 7. kép).

Révész László 1996-ban megjelent könyvében 25 lelőhelyről 55 övveretes sírt gyűjtött össze, ami az akkor ismert 184 lelet közel egyharmada. Bár a veretes övet viselők sírjában szinte mindenütt megtalálható volt valamilyen fegyver (Révész 1996a. 121.), esetünkben ez nem így volt, nem volt nyoma annak, hogy ilyen jellegű melléklet lett volna a sírban. Így ez a sír a kevés kivétel közé tartozik. Ennek ellenére nem kell kételkednünk abban, hogy az itt eltemetett (noha az antropológiai adatok szerint viszonylag fiatal férfiról van szó) lehetett a közösség – legalábbis egy adott időszakon belül – vezetője.

Itt kell szót ejtenem a beruházás területén, de a temetőtől távol délre, fémkeresővel megtalált szórvány veretről. A keskeny bronzveret legjobb Kárpát-medencei párhuzama Homokmégy–Halom 3. sírjából származik. Közelebbről ismeretlen lelőhelyről, a várnai körzetből származik az előzőhöz hasonló, de némileg keskenyebb veret, mely típus Bulgáriában igen elterjedt (Bollók 2015. 398. 132. kép 27–28.).[114]

Edények (XXXII. tábla)

A temető 100 sírja közül mindössze háromban – 4073., 4103., és 4152. sír – találtunk edénymellékletet. Előbbi kettő gyermek-, a harmadik férfisír. A feldolgozott és értékelhető temetők alapján az orosi edényes sírok 3%-os aránya az átlagosnál kisebb mértékűnek tekinthető (Merva 2008. 17.). A két gyermeksír – melyek a nyesési szintnél magasabban jelentkeztek – esetében egyéb melléklet nem került elő. A harmadik sírban egy vaskés, egy vascsipesz, valamint két, ezüstből készült, nyitott karikaékszer látott napvilágot. A sírban továbbá egy – minden bizonnyal a temetkezéshez tartozó – marhaállkapocs-töredéket találtunk. Az edények mindhárom esetben a fej mellett kerültek elő. A gyermekek esetében a bal, illetve a jobb oldalon, a férfisírban a jobb oldalon. Az orosi edények szabad kézzel formáltak, egy díszítetlen, egy csigavonallal bekarcolt, a harmadik – melynek csak kb. a fele maradt meg – a felső felén sűrűn bekarcolt vonalakkal díszített.

A X–XI. századi temetők edényes sírjainak összegyűjtésére – a Kárpát-medence északi részén, a Duna vonaláig terjedően – újabban Merva Szabina vállalkozott (Merva 2008.).[115] Munkája során 74 lelőhelyről 127 sírt gyűjtött össze. Az antropológiailag értékelhető sírok mintegy

[113] Révész László szerint szarvasmarhafej (Révész 1996a. 118. 509. lábjegyzet). Ugyanitt néhány további más állatábrázolás felsorolása: Révész 1997. 178–179., valamint 178. 20. lábjegyzet.

[114] Díszítése a „közös indaszárról induló hasított palmetták" csoportjába tartozik. Azért is érdekes ez a darab, mert itt jól lehet látni az eredeti motívumot, összhatásában viszont a „Janus-arcú csoportnak" elnevezett darabokhoz hasonlít, ugyanis a vékony lemélyedő vonalakból kirajzolódó részbe is bele lehet látni egy másik palmettát. Egy ugyancsak homokmégyi, a fentieknél szélesebb veretnél (Bollók 2015. 259. 52. kép 5.) már csak ez az utóbbi látszik jól, míg a keskeny vereteknél, különösen az orosinál tökéletesen látható az előkép is. Az itt leírt összefüggéseket Bollók Adám fogalmazta meg, akinek segítségét köszönöm!

[115] Köszönöm Merva Szabinának, hogy szakdolgozatát olvashattam és munkám során felhasználhattam!

harmadában gyermek-, 15%-ában férfi-, 17%-ában női sírban kerültek elő az edények (Merva 2008. 19.). Leggyakrabban a fej és a láb mellett találjuk meg; ezek teszik ki az esetek több mint 60%-át (Merva 2008. 20.). A szokás inkább a X. századra jellemező, de ritkábban a XI. században is előfordul (Merva 2008. 23–24.). Az értékelhető temetők számbavétele azt mutatja, hogy az esetek több mint felében a köznépi temetőkre jellemző szokással van dolgunk (Merva 2008. 18–19.).

A kérdésre – korábbi, a Kárpát-medencére kiterjedő adatgyűjtéssel – Kvassay Judit is visszatért (Kvassay 2013.). Megállapításai szerint az edények sírbatételének szokása a leginkább a X. század második fele – XI. század első fele közötti időszakra jellemző, de akad néhány kivétel. Az ismert nemű eltemetettek között legnagyobb számban a nők mellett kerültek elő edények. Vizsgálata igazolta Tettamanti Sarolta korábbi megállapítását, hogy a Dunától északra és nyugatra elsősorban a láb, a Kárpát-medence többi területein a fej mellé helyezték el az edényt. Általában egy edényt, leginkább kisméretű fazekakat találunk a sírokban, melyek legtöbbször díszítettek (Kvassay 2013. 499–507.).

Az orosi temetőben megfigyelt edénymellékletes sírok jellemzői nagy vonalakban megegyeznek a korábbi megfigyelések eredményeivel, az általános tendenciákhoz igazodnak. Ez alól talán csak – vélhetőleg – a szabad kézzel formált 4073. sír edénye tér el kissé, amennyiben valóban szabad kézzel formált.[116]

Fegyverek

Itt mindössze két nyílcsúcsról eshet szó annak ellenére, hogy helyzetük alapján nagy valószínűséggel nem fegyverként kerültek sírba. Az egyik egy rombuszalakú nyílcsúcs, mely a 4017. férfisírban került elő az áll alatt, hegyével DK-i irányban. Az 55–69 év közötti férfi sírjában egy-egy kő- és cserépdarabon kívül melléklet nem került elő. A másik, egy hosszú vágóélű, deltoidalakú, köpűs nyílcsúcs a 4105. sírban, a jobb lábujjak végénél látott napvilágot, hegyével keletre. A 23–50 éves férfinak más melléklete nem volt.

Az első esetben egy általánosan elterjedt típussal van dolgunk: a Cs. Sebestyén-féle szabályos rombuszalakú, B típusú nyílhegyről van szó (Cs. Sebestyén 1932. 194. 12. kép B.). Érdekesebb ennél a második sír köpűs darabja. Az ilyen típusú nyílcsúcsok ugyanis ritkák a honfoglalás kori temetőkben. Hampel József 1896-ban megjelent munkájában mindössze egy darabról adott hírt, amely Selypen (ma Lőrinci része) került elő (Hampel 1896. 174., Könyöki 1892. 231., II. tábla 1.). A típus gyakoriságáról sokat elárul, hogy a Karoson feltárt 127 nyílcsúcs közül (Révész 1996a. 168.) mindössze két sírban került elő 5 hasonló darab. Így a II/51. sírban két darabot (Révész 1996a. 26., 299., 76. tábla 6–7.), a III/11. sírban három darabot leltek (Révész 1996a. 36., 349., 126. tábla 7., 9., 11.).

Ételmellékletek – állatcsontok

Hat sírban találtunk állatcsontot, melyek szinte mind különféle állatfajtákhoz tartoztak.

A szárnyasokat a 4072. női sírban talált, nagy valószínűséggel házilúd csontja képviselte.

Problémásnak tűnhet első pillantásra a 4153. férfisír ÉK-i végéből napvilágot látott marha-állkapocs-töredék. Ez néhány cm-rel a nyesési szint alatt jelentkezett. A bontás során derült ki, hogy ezen részén utólagos beásás található, mely nem érte el a váz szintjét. A beásásnak a sírral közel egykorúságát bizonyítja, hogy csaknem teljes terjedelmével a sírgödrön belül maradt, és csak a DK-i

[116] A kérdést egyértelműen makroszkópikus vizsgálattal nem lehet eldönteni.

falnál „ugrott" ki egy kissé. (A temető területén a honfoglalás koránál későbbi beásásnyomot sehol sem találtunk.) Ebben – az említett állkapocstöredéken kívül – egyéb leletanyagot nem találtunk. Ez alapján az állkapocstöredéket – melyből mindössze egy fog maradt meg mára – a sírhoz tartozónak vélem. Hogy a nyesési szinten vagy felette lehetett-e a marhakoponyának további része, esetleg vázrész, nem deríthető ki.

A 4097. kislánysírban egy borjú humerusának töredékét – lényegében a „sonkacsontot" – találtuk meg.

A temető legrangosabb férfisírjában (4256. sír) a koponyától jobbra sertés szántás által bolygatott csontjai (tulajdonképpen a sonkája) kerültek napvilágra.

A hasonló korú temetőkben a leggyakoribbak a lócsontok. A más, ételadományokhoz sorolható csontot tartalmazó sírok száma mintegy harmada a lovassírokénak (Vörös 2000. 367.). A második leggyakoribb állatfaj, a juh – legalábbis a húsos része – nem fordult elő a temetőben. Igazi ritkaságnak számít a sertés, csakúgy mint a szarvasmarha előfordulása a feltárt temetőkben. Ezeknél is ritkább a házilúd csontja. Ami az orosi temetőben talált, egyértelműen ételmellékletként elhelyezett, húsos vázrészeket illeti (4072., 4256.), azok – a korábbi megfigyeléseknek megfelelően – a fej és a váll környékén kerültek elő (Vörös 2000. 367–368.).

Nem ételmellékletként került földbe a 4091. férfisír keleti végében – talán már a sírgödrön kívül, a nyesési szinten – talált állkapocs nélküli kutyakoponya. Viszonya a sírral bizonytalan, ám nagy valószínűséggel a temetkezéshez tartozott. Ezt erősíti az a tény, hogy sem kutyához tartozó más csontot, sem császárkori objektumot (amelyhez tartozhatott volna a koponya) nem találtunk a sír környékén.

A honfoglalás és Árpád-kori temetőkben és településeken előkerült kutyatemetkezéseket Vörös István gyűjtötte össze (Vörös 1990. további irodalommal). A mai Magyarország területéről 18 temetőből származtak adatok, melyeket több típusba sorolt (Vörös 1990. 139.). Az orosi 4153. sír kapcsán legközelebbi párhuzamként Letkés–Téglavető 84. sírja kínálkozik, ahol a lábtól ÉK-re, mintegy 50 cm-re találtak egy kutyakoponyát (Bakay 1978. 89., 90., 104. ábra, Vörös 1990. 131., 139.).

Nem ételmellékletként került sírba a 4139. temetkezésben egy kupacban talált öt asztragalosz és egy azonosíthatatlan töredék. Ezek minimum 4 különböző egyedtől származnak, és ezen belül is el lehetett különíteni kecskét és juhot.[117] Ez a temetkezés nem csak a csontok miatt különleges. Tájolása – ÉÉNy–DDK 336–156° – kivételes a temetőben; még csak hasonlót sem figyeltünk meg. Helyzete a többi sírhoz képest periferiális. Benne egy – meghatározhatatlan funkciójú – ezüsttárgy töredéke került elő.[118]

A korabeli temetőkben megfigyelhető asztragaloszokat Kiss Attila gyűjtötte össze könyvében (Kiss 1983.). Az Altájtól a Kárpát-medencéig megtalálható asztragaloszok – a korábbi időszakok emlékeit nem számítva – elsősorban a füves sztyeppe és az erdős sztyeppe nomádjainak körében terjedt el, és használata szinte napjainkig fennmaradt (Kiss 1983. 170.). Kiss A. külön katalógusban ismertette a Kárpát-medence X–XI. századi temetőiből és Árpád-kori településeiről származó asztragaloszcsontokat (Kiss 1983. 201–202.). Megemlíthetjük a lelőhelyek közül Szeged–Algyőt, ahol három sírban is (52., 64., 102. sír) találtak ilyen csontokat (Kürti 1980. 337.) vagy Hajdúszoboszló–Árkoshalom 204. temetkezését (M. Nepper 2002. 89., 88., 82. tábla 2–19.). Az orosi sírral kapcsolatban is igaz Kürti Bélának Algyőn tett megfigyelése, hogy az asztragaloszok

[117] Részletesebben lásd a 4139. sír leírásánál!

[118] Az ezüst karikaékszeres sírokon kívül mindössze a 4004. és a 4033. sírban bukkant elő ezüsttárgy. Előbbi funkciója meghatározhatatlan, az utóbbiban előkerült apró kis darab bontás közben elporladt.

mindig a medence tájékról kerülnek elő, gyermek vagy fiatal egyén mellett (Kürti 1980. 337.). Megyénk területén ritkaságnak számítanak, mindössze egy lelőhelyről, Rétközberencs–Paromdomb 1. sírjából ismerünk egy darabot (Istvánovits 2003. 177., 357.).

Pogány temető? – Keresztény temető?

A honfoglalás kori kereszténység kérdéskörének könyvtárnyi irodalma van, ennek ellenére egyértelmű válasz még nem született azzal kapcsolatban, hogy a X. századi sírokban eltemetettek – egy része legalábbis – valóban keresztény volt-e? Kérdéses az is, hogy a régészet módszereivel lehet-e egyáltalán válaszolnunk? A temető elemzéséhez kapcsolódóan azonban szót kell ejtenünk erről a problémáról is. A kereszténységgel kapcsolatban két tárgy jöhet számításba. Joggal merül fel a kérdés, hogy ezek a tárgyak vajon az egyén, esetleg a közösség – vagy annak egy része – keresztény voltát igazolják-e (ezen belül is esetleg csak egy adott időintervallumban), vagy inkább amuletteknek tekinthetők, melyeknek nincs valós keresztény háttere?

Az egyik tárgy a görög feliratos gyűrű. A korábbi, Pilinyben talált görög feliratos csüngő kapcsán kétféle álláspont merült fel a szakirodalomban. Az egyik Dienes Istváné, aki úgy vélekedett, hogy: *„Pilinben pedig két egymás mellett fekvő női sír közül az egyikben pogány amulett, a másikban görög feliratos csüngő jelzi, hogy a keresztény könyörgést éppoly varázserejűnek fogadták el, mint saját pogány ráéneklő igéiket."* (Dienes 1972. 48.) Óvatosan fogalmazva, de lényegében ellenkező véleményt fogalmazott meg Moravcsik Gyula, aki ezt írja: *„a honfoglalás kori sírokban nem egy olyan tárgy került elő, amely már a bizánci keresztény művészettel való érintkezésre vall. Így például egy pilini ezüst gombon a következő felirat maradt ránk. (...) A pilini ezüst gomb, amelynek bizánci eredete kétségtelen, egyik tárgyi emléke azoknak a kapcsolatoknak, amelyek az új hazában letelepedett magyarságot Bizánchoz fűzték."* (Moravcsik 1938. 390–391.) Láthatjuk, hogy Dienes véleménye szerint itt mindössze egy amulettként viselt tárgyról van szó, míg Moravcsik – kimondatlanul is – inkább már azt feltételezi, hogy viselője keresztény volt. Ehhez egyrészt annyit érdemes hozzátennünk, hogy a tárgyat másodlagosan használták csüngőként, másrészt – mint fentebb láttuk – a görög szövegben férfinév szerepel mint tulajdonos, ellenben a lelet egy női sírból látott napvilágot. Ezeket, valamint a sír állatmellékleteit(!) is figyelembe véve, véleményem szerint nem lehet a tulajdonosáról kijelenteni, hogy biztosan keresztény lett volna (vö. Bollók 2010. 53.). Amennyiben a görög feliratos tárgytól eltekintünk, akkor fel sem merülne tulajdonosának keresztény volta.

Az orosi temető területéről származó másik tárgy, amely a kereszténységgel összefüggésbe hozható, az ereklyetartó mellkereszt. Itt is kétféle véleménnyel találkozhatunk. Az egyik álláspont szerint a sírokban talált mellkeresztek tulajdonosai – bizánci rítusú – keresztények voltak, míg a másik álláspont szerint ez az állítás kérdéses (Langó 2010. 453. további irodalommal és kérdés felvetéssel). Vidékünkön a probléma azért is érdekes, mert az ibrányi temetőben talált egyszerű mellkereszt kapcsán Istvánovits Eszter a következőképpen vélekedett: [A 197a. sírban talált egyszerű mellkereszt] *„a Felső-Tisza-vidéken is a kereszténység (az ibrányi temetkezés a X. század közepe tájára keltezhető) korai terjedését bizonyítja."* (Istvánovits 2003. 452.)

A kereszténységre utaló régészeti nyomok közé szokás sorolni a sírokban megfigyelhető kartartásokat is. Az ötlet felvetője Magyarországon még Szabó János Győző volt (Szabó 1980.), míg újabban Takács Miklós (Takács 2005.) és Révész Éva (Révész 2007a.) foglalkozott a kérdésfelvetéssel. Mint a kartartáselemzéseknél arra kitértem, a balkáni hasonló jelenségek vizsgálatánál a kutatók nagy hangsúlyt helyeznek egyrészt a kartartás szimmetriájára, másrészt a karok elhelyezkedésére a felsőtesten. Érdemes ebből a szempontból megvizsgálnunk a temető két

„legkeresztényebbnek" tartható temetkezését. Ezekben az esetekben „papírforma" szerint joggal várhatnánk valamiféle szimmetrikus, felsőtestre hajlított kartartást. Valójában a görög feliratos gyűrűt tartalmazó sír esetében az elhunyt karja kinyújtva, sőt kissé széttárva helyezkedett el. A mellkeresztet tartalmazó sírnál pedig a jobb alkar a medencén, a bal kinyújtva feküdt. Az elvárásnak egyik sír sem felelt meg. Kérdés, hogy ettől kizárható-e az illetők keresztény volta, vagy olyan okok is szerepet játszottak abban, hogy így temették el őket, melyekre ma már lehetetlen válaszolnunk. Ugyanakkor ha a két tárgyat kivennénk az adott sírokból, fel sem merülne a kérdés, hogy az adott sírban nyugvók keresztények voltak-e.

A fentieket összegezve azon az álláspontón vagyok, hogy az orosi temető kapcsán nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy az ott eltemetettek vagy azok egy része egykor keresztény volt-e, vagy annak vallotta-e magát. Vannak jelek, amelyek erre utalnak, de a hitélettel kapcsolatos kérdések megválaszolásának lehetősége az anyagi kultúra megmaradt tárgyai és a vázak adatai alapján nem egyértelmű. Egyetértek Bollók Ádámmal, aki szerint: *„…a templom körüli temetők megjelenése előtt csupán régészeti érveléssel csak különösen szerencsés esetekben lehet az egyén keresztény identitásának kérdését eldönteni."* (Bollók 2010. 54.)

A téma lezárásaként – anélkül, hogy biztosan szorosabb összefüggést tételeznénk fel – még egy dologra érdemes felhívnunk a figyelmet. Megyénk területén már korábban is került elő görög feliratos tárgy. Ez az 1901-ben, Beszterecen talált aspersorium, amely később a Nemzeti Múzeumba került. A tárggyal, annak korával, valamint a rajta lévő felirattal többen foglalkoztak (Fettich 1961., Németh 1986., Kiss 1996.). Mindebből számunkra most csak annyi fontos, hogy – amiben lényegében az utolsó két feldolgozás egyetért – a bizánci eredetű tárgyat a X. század végére – XI. század elejére (Németh 1986. 124.), illetve kissé tágabban a X. század második felére – XI. század elejére keltezik (Kiss 1996. 218.). A feltételezések szerint Beszterecen a X. század közepén – XI. század elején egy bizánci szerzetesek által létesített – a Megváltó tiszteletére szentelt – monostor volt, mely a későbbiek folyamán eltűnt (Németh 1986. 127., Kiss 1996., 221). Ez utóbbi állítást Fodor István – részben – vitatja. Szerinte a X. században nem, csak a XI. században emelhettek itt görög rítusú egyházat. A szenteltvíztartóval egykorúnak tartható, szintén Beszterecről származó gyertyatartó kapcsán megjegyzi: *„Beszterecre való kerülésének legkorábbi időpontja a XI. század első fele lehet. Aligha valószínű ugyanis, hogy a X. század közepi – Hieroteosz-féle – bizánci térítő misszió ezen a területen is tevékenykedett volna, hiszen annak tevékenysége minden bizonnyal Erdélyre korlátozódott."* (Fodor 1996d. 135.)

A temető kronológiája, jellege

A sírok egyikében sem került elő a keltezést segítő érme. Ugyanúgy nem találtuk nyomát a kronológiai indikátornak tekintett S végű karikaékeszernek sem, mely az általánosan elfogadott vélemény szerint a 960–970-es években jelenik meg a leletanyagban. Úgy vélem, hogy az érmék hiánya inkább időrendi jelentőséggel bírhat, és nem arról van szó, hogy az adott közösségre nem volt jellemző az éremadás szokása. Példaként említhetem azt a két teljesen feltárt temetőt – Nyíregyháza–Felsősima (M3 autópálya 161. lh.), valamint Ibrány–Esbó-halom – melyek légvonalban mintegy 15–15 km-re helyezkednek el a bemutatott lelőhelytől. Ezeknek a temetőknek a záróveretei Salamon érméi, ám XI. század eleji részeiken már megtaláljuk I. (Szent) István érméit. Azaz, ha a bemutatott temetőben még István korában is temetkeztek volna, valószínű, hogy találtunk volna ebben az időszakban vert érméket. Természetesen ez a negatív érvelés nem perdöntő jelentőségű, hiszen nem lehet kizárni, hogy az adott közösség nem élt az érmeadás szokásával. Az S végű karikaékeszerek – megjelenésüket követően – a korszak egyik leggyakoribb ékszertípusának számítanak. Jelenlétük

egy-egy temetőn belül általános. Valószínű tehát, hogy hiányuk nem a mellékletadási szokásokkal áll összefüggésbe, hanem használatuk nem volt jellemző a közösségre.

Amennyiben az előkerült leletanyag kronológiáját nézzük, akkor a következőket mondhatjuk. Olyan, biztosan keltező tárgy nincs a temetőben, mely alapján a temető használatának kezdetét és végét jól meghatározhatnánk. A fentiekben részletesebben bemutatott leletanyag alapján mindössze azt állapíthatjuk meg, hogy a temetőt a X. század második felében nyithatták, de pontosabb fogódzónk nincs. Ugyanilyen problémás a temető zárásának időpontja, olyan tárgytípus ugyanis, amelynek használata csak a X. századra jellemző, nincs. (Ez alól talán csak a 4256. övveretes sírt tekinthetjük kivételnek.) Az S végű karikaékszerek hiánya miatt csábító a gondolat, hogy a temető lezárását a X. század utolsó harmadára tegyük, ám kérdéses, hogy valóban tekinthetőek-e kronológiai indikátornak esetünkben. Hiszen könnyen elképzelhető, hogy divatjuk, elterjedésük elkerülte a közösséget, vagy használatuk nem számított általánosnak. Megkockáztatható – de egyértelműen nem bizonyítható –, hogy a temetőt nem sokkal az ezredforduló után hagyhatták fel.

Ami a temető jellegét illeti, a Kovács László által V. típusba – X. századi magyar falusi temetők – illeszkedik a sírok száma, leleteinek jellege, kronológiai besorolásának nehézsége, illetve az érmék hiánya alapján (Kovács 2013. 530–532.).[119]

Összefoglalás

Dolgozatomban egy teljesen feltárt, 100 síros temető feldolgozását végeztem el. Leletanyagát tekintve zömmel a korban megszokott, általánosan elterjedt temetkezési szokásokat, tárgytípusokat mutathattam be. Van néhány olyan jelenség, tárgytípus, mely eltér más, hasonló korú temetőkben megfigyelhetőtől. Ilyen a mai napig vita tárgyát képező „ál-magányos" sírok problémája, melyhez újabb adalékot szolgáltathattunk. Az ismertetett temetkezés véleményem szerint megerősítette a jelenség létét, és további hasonló adatok bemutatásával talán megerősítést nyer, illetve finomodni fog az értelmezése.

Az ereklyetartó mellkereszt előkerülése elsősorban megyei szempontból jelentős, hiszen ez az első, hiteles körülmények között előkerült példány. Érdekes és részletesebben még nem vizsgált tárgytípus a csipesz, mely igen ritkán kerül elő, de megyénk területéről már a második példány.

Végül, de nem utolsósorban azt a Kárpát-medencei viszonylatban unikálisnak számító görög feliratos gyűrűt kell megemlítenem, mely fő elterjedési területétől igen távol bukkant elő, és számos izgalmas kérdést vet fel.

További X. századra keltezhető temetők Oroson (XXXVI–XXXVII. tábla)

A közigazgatásilag Oroshoz[120] tartozó terület régészeti anyagában több, X. századi temetőre vonatkozó adatot találunk. Az első adat még Jósa Andrástól származik, 1896-ból. A következőket írja: *„Lelhely: Oros, Nagy-Szöllő 1896. Április. Oláh Géza nyíregyházi ötvös úr ajándéka. A földforgatást végző munkások több, állítólag lovas sírra is akadtak, a leletkörülményeket kitudnom nem sikerült, összesen 4 kengyelt tudtam megkeríteni."* (Dienes 1996. 326.)[121] A következő adatot az Alispáni jelentésekben olvashatjuk: *„Répánszky Lajos tanár honfoglaláskori kengyelt és zablát*

[119] Kovács László részletesen elemzi az érmék hiányának lehetséges okait és az azok hiányából származó lehetőségeket az idézett helyen.

[120] Orost 1978. december 31-én csatolták Nyíregyházához.

[121] Magam a hivatkozott szöveget nem láttam. Ez minden bizonnyal a már korábban említett, eredeti rajzos leírókartonról származik. Amennyiben így van, ez azt jelenti, hogy akkoriban még megvolt.

hozott be, melyet Hornyák János talált orosi szőlőjében 4 m magas dombon." (Alispáni jelentések 1930. 140.)[122]

Dienes Istvánnak és Németh Péternek 1971-ben sikerült azonosítania a lelőhelyet. Az említett terület az ún. Nagykerti szőlőben helyezkedik el, mely a helyiek elbeszélése szerint azonos a Nagyszőlővel (Dienes 1996. 326.). Ez egyben azt is jelenti, hogy az 1896-ban, valamint az 1930-ban talált tárgyak egy helyről, nagy valószínűséggel egy rangos honfoglaló közösség temetőjéből származnak (Fodor 1996b 161).[123]

Az Oros–Nagyszőlőn előkerült tárgyak

Az említett tárgyakat még nem közölték, kivéve a tausírozott kengyelt, melynek rajza – Dienes Ö. István munkája – megjelent 1996-ban, a honfoglaló katalógusban (Fodor 1996b. 160. 1. kép).[124] Erre tekintettel e helyen kerítek sort a tárgyak ismertetésére.

1. Kovácsolt, körte alakú vaskengyel, téglalap alakú fülének alsó felén téglalap alakú áttöréssel. Téglalap átmetszetű szárai aszimmetrikusak; egyik ívelt, a másik csaknem egyenes. Hirtelen kiszélesedő, ívelt, enyhén homorú aljú talpalójának alját borda osztja két részre. A kengyel ma. 14,4 cm, sz. 11,3 cm, belső átm. 11×11,4 cm, a fül 2,1×3,9 cm, a rajta lévő áttörés 1×1,8 cm, a szár átm. 0,4×0,8 cm, a talpaló sz. 3,1 cm, v. 0,25 cm. Ltsz. 63.1186.1. (XXXVI. tábla 1.)
2. Kovácsolt, körte alakú vaskengyel, a fülön közel lekerekített sarkú téglalap alakú áttöréssel. Téglalap átmetszetű szárai íveltek, alján ívelt, enyhén homorú aljú talpalóval, melyet borda oszt két részre. A kengyel ma. 14,3 cm, sz. 13,7 cm, belső átm. 10,7×10,8 cm, fül sz. 2,7 cm, az áttörés 1×1,7 cm, szár átm. 0,4×0,9–1,1 cm. Ltsz. 63.1187.1. (XXXVI. tábla 2.)
3. Kovácsolt, körte alakú vaskengyel, a fülön közel lekerekített sarkú téglalap alakú áttöréssel. Téglalap átmetszetű szárai íveltek, alján ívelt, enyhén homorú aljú talpalóval, melyet borda oszt két részre. A kengyel ma. 16,4 cm, sz. 14,1 cm, belső átm. 13,3×11,9

[122] Az 1996-ban kiadott katalógusban tévesen 1927 szerepel (Fodor 1996b. 160.)

[123] A fentiek kapcsán érdemes áttekintenünk a FÉK adatait is az Orosra vonatkozó, korszakunkhoz tartozó lelőhelyekkel kapcsolatban (FÉK 1962. 59–60. No: 778., 779., 781.). A FÉK három lelőhelyet sorol fel, melyek közül kettőt fentebb részletesebben leírtam. A harmadik lelőhely szövege a következő: *„Szőlőtalaj forgatása közben 1896-ban talált csikózabla; 2 db körte alakú kengyel. – Nyíregyházi múz. V. 28; V. 12–14."* (FÉK 1962. 60. No. 781.) A hivatkozott adatok alapján a leletek azonosak a Jósa által leírt 1896-os tárgyakkal. Az idézett leltári számok alapján 4 darabról van szó, míg a szövegben csak három szerepel. Mint fentebb láttuk, Jósa 4 kengyelről ír, viszont zabláról nem tesz említést. Négy kengyelt említ Orosról 1914-ben írt cikkében is (Jósa 1914a. 174.). A kérdést – a leírókartonok hiányában is – egyértelműen eldönti Jósának egy kétoldalas, litografált kézirata, melyet 1901-ben vetett papírra. A „Szabolcsi honfoglalás kori vas tárgyak 1/3 nagyságban" címet viselő munkájában (JAM Adattár Jósa hagyaték 282.) tulajdonképpen a Szabolcsban előkerült kengyeleket – továbbá három zablát és egy fokost – gyűjtötte össze. (Megjegyzi még, hogy további 17 kengyel került a megyéből a Nemzeti Múzeumba.) Az első négy kengyel Oros név alatt szerepel, és ma is megvannak. Hozzájuk tartozó zablát viszont nem említ, ám a korábban előkerült zablák mindegyike nem is szerepel a kéziratban, így ez nem lehet perdöntő. Ami az idézett leltári számokat illeti (V.12–14.), azok a régi leltárkönyv szerint valóban Orosról származó vaskengyelekre vonatkoznak. A leltárkönyvben a következő tétel a V.15. számú vaskengyel – amelynek leírásánál megemlíti, hogy ezüsttel berakott – szintén Orosról való, Oláh Gézától. A másik idézett leltári szám – V.28. – alatt egy zabláról esik említés, Orosról, szintén Oláh Gézától. Ez tehát minden bizonnyal később, de ugyanonnan került a Múzeumba, ezért nem esik szó róla a leírásban, és ezért későbbi a leltári száma. A fentieket a következőképpen összegezhetjük: 1896-ban 4 vaskengyel – köztük egy tausírozott – került a Múzeumba, majd ugyanonnan egy zabla. Ezek alapján a FÉK idézett – részben téves – adatát tehát nem egy ismeretlen, hanem egy már ismert lelőhelyre kell vonatkoztatnunk.

[124] A tárgy akkoriban lappangott, ezért nem szerepelhetett a kiállításon, és nem jelenhetett meg a fényképe sem a katalógusban. Az idézett helyen szereplő tárgyleírásnál a leltári szám (63.1185.1.) egyébként téves; az egy ismeretlen lelőhelyű kengyelre és töredékére vonatkozik. Téves a hivatkozás a régi leltári számra is, mert – mint az előző lábjegyzetből kiderül – annak a helyes száma V.15.

cm, fül sz. 4,2 cm, az áttörés 0,9×1,9 cm, szár átm. 0,45×,1,3 cm. Ltsz. 63.1188.1.[125] (XXXVII. tábla 3.)

4. A negyedik kengyel leírása: *„Körte alakú, ívelt szárú kengyel, a fülét a vállába kovácsolták. A szárakat és a fül két oldalát ezüstlemez-berakás ékesíti. Az alul ívesen záródó lemezt kettős vonal határolja, felületét pedig párosával elhelyezett keresztirányú kettős vonalak tagolják. A mintázat kivésett mélyedéseibe a lemezt belekalapálták. A fül két oldalát díszítő lemezeket belső oldalukon ívelt vonallal, külső oldalukon pedig kis körívesvonalakkal határolták. Talpalója ívelt, alul borda fut végig."* (Fodor 1996b. 161.) A fentiekhez annyit érdemes hozzátenni, hogy ma már csak nyomokban figyelhetőek meg a bekalapált ezüstök, többségük az idő folyamán kipergett. A kengyel ma. 16,8 cm, sz. 15,4 cm, belső átm. 12,×12,4 cm, fül sz. 3,4 cm, az áttörés 1×2 cm, 0,4×1,7–1, 8 cm, a talpaló sz. 3,3 cm. Ltsz. 2013.312.1.[126] (XXXVII. tábla 4.)

Az 1930-ban előkerült leletek

5. Kovácsolt, körte alakú vaskengyel, kissé lecsapott tetejű füllel, a fülön téglalap alakú áttöréssel. Téglalap átmetszetű szárai íveltek, alján ívelt, enyhén homorú aljú talpalóval, melyet borda oszt két részre. Talpalója kismértékben hiányos. A kengyel ma. 17,2 cm, sz. 14,4 cm, belső átm. 12,6×11,3 cm, fül sz. 2,8 cm, az áttörés 0,9×1,9 cm, szár átm. 0,4×,1,5 cm. Ltsz. 63.1196.1. (XXXVII. tábla 5.)

A fentieken kívül még az alábbi tárgyak szerepelnek az új leltárkönyvben:

6. Kovácsolt, oldalpálcás vaszabla egyik fele. A négyzetes átmetszetű szájvas egyik végén kettős gyűrű, melynél a külső merőleges a belsőre. Az előbbibe fűzve megmaradt a fogószárhoz kapcsolódó karika. A szájvas másik végén a csuklótag hiányosan megmaradt része figyelhető meg. A zabla teljes h. 10,8 cm, az oldalpálcát tartó lyuk átm. 1,4 cm, a befűzött karika külső átm. 3,3 cm, a szájvas átm. 0,8 cm. Ltsz. 63.595.1. (XXXVII. tábla 6.)
7. Kovácsolt vaszabla szájvasrésze. A közel négyzetes átmetszetű szájvas egyik vége enyhén visszahajlított, másik végén a szájvas anyagából kialakított lyuk egyik fele. A zabla teljes h. 14,3 cm, a szájvas átm. 0,5–0,7 cm. Ltsz. 63.596.1.[127] (XXXVII. tábla 7.)

A leltárkönyvben Oros lelőhely név alatt szerepel még egy hevedercsat. Ennél is megjegyezte a leltározó, hogy Oláh Géza ajándékaként került a múzeumba 1896-ban. A tárgy a régi leltárkönyvben nem szerepel, így az állítás nem bizonyítható. Ennek ellenére nem lehet kizárni, hogy a leltárkönyvi beírás valóban helyes. A kétségek ellenére a tárgy leírását megadom, Orosként való feltüntetése azonban – további adatok előkerüléséig – csak kérdőjeles lehet.

---

[125] A három kengyelnek a leírókartonok hiánya miatt nem adható meg a régi leltári száma – a régi leltárkönyv bejegyzései alapján nem azonosíthatóak egyedileg – így csak annyit lehet tudni, hogy az V.12., V.13., V.14. leltári számok alá tartoztak.

[126] A tárgy nem szerepelt hiánylistán, és semmi nyoma nem volt annak, hogy valaha be lett volna leltározva az új leltárrend szerint. Ennek okát talán abban kereshetjük, hogy míg a többi kengyel a múzeumban volt, ahol beleltározták, addig ez Dienes Ö. Istvánnál lehetett rajzoláson. Visszakerülése után már nem vették leltárba. Ezért szerepel a tárgy a megjelölt új leltári számon.

[127] A leltárkönyvben a '60-as évekbeli újraleltározás során mindkét zabla lelőhelyéhez Orost írtak azzal a megjegyzéssel, hogy mindkettő Oláh Géza ajándéka, 1896. Véleményem szerint ez tévedés lehet. Az egyik zabla az V.28. régi leltári szám alatt szereplő zabla lehet még valóban Oláh Gézától, a másik ellenben az 1930-ban előkerült zabla, melyről Kiss Lajos is megemlékezett a már idézett jelentésében. A feltevést bizonyítani jelenleg nem lehet, de csak így lehet megmagyarázni a két zabla jelenlétét a gyűjteményben. Azt, hogy melyik került be 1896-ban, illetve 1930-ban, szintén nem lehet megmondani.

8. Kovácsolt, lekerekített sarkú téglalap átmetszetű vas hevedercsat, egyik rövidebb végén a csatpecek nyomával. A csattest h. 5,4 cm, sz. 3,8 cm, a csatkarika átm. 0,4×0,6 cm. Ltsz. 63.598.1. (XXXVII. tábla 8.)

Egy másik temetőről adott hírt Korek József, akit Budapestről rendeltek ki 1950-ben, hogy felügyelje az akkoriban épülő Nyíregyháza–Vásárosnamény közötti út (41. számú főút) építéséhez kapcsolódó földmunkákat. Tevékenysége – objektív okok miatt – inkább csak a megfigyelésre szorítkozhatott, csak néhány esetben nyílt lehetősége kisebb léptékű mentőfeltárás elvégzésére. Ennek során Oros határában, az Oros II. (7600–7727. kmsz.) nevű lelőhely kapcsán írja, hogy a területen – a megmentett leletek alapján – a többi között egy nagy sírszámú X–XI. századi temetőt és egy telepet hordtak el (Korek 1950. 2.).[128]

Irodalom

Alispáni jelentések 1930.

A közigazgatásilag ideiglenesen egyesített Szabolcs és Ung vármegyék közönségéhez. 11000–1931. K. számu Jelentése az ideiglenesen egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közigazgatásának 1930. évi állapotáról. Jóba Elek Könyvnyomdája, Nyíregyháza 1931.

Bakay 1978.

Bakay Kornél: Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. [Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung.] *StudCom* 6. 1978.

Bálint 1938.

Bálint Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető. [Das Gräberfeld und die Kirche von Kaszaper aus dem Mittelater.] *Dolgozatok* XIV. 1938. 139–190.

Bálint 1971.

Bálint Csanád: X. századi temető a szabadkígyósi-pálligeti táblában. [Tenth century cemetery in the Pál liget plot of Szabadkígyós.] *BMMK* I. 1971. 49–88.

Bartha–Bóna–Dienes–Györffy–László–Pais 1969.

Bartha Antal – Bóna István – Dienes István – Györffy György – László Gyula – Pais Dezső: Megjegyzések Fettich Nándor válaszához. *ArchÉrt* 96: 1. 1969. 114–125.

Bende–Lőrinczy–Türk 2002.

Bende Lívia – Lőrinczy Gábor – Türk Attila: Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról. [Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel.] *MFMÉ–StudArch* VIII. 2002. 351–402.

Bende–Lőrinczy–Türk 2013.

Bende Lívia – Lőrinczy Gábor – Türk Attila: Újabb 10. századi sírok a Maros-torkolat Duna–Tisza közi oldaláról. Régészeti adatok egy szaltovói párhuzamú tárgytípus értelmezéséhez és a honfoglalás kori temetkezési szokásokhoz. [A unique find vith Saltovo analogies int he 10th century material of the Carpathian Basin.] In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk. Révész László – Wolf Mária.

[128] Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az akkoriban begyűjtött és általa röviden leírt anyagban csak biztosan temetőt jelző anyagot nem sorolt fel.

Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék – MTA BTK MŐT – Martin Opitz Kiadó, Szeged 2013. 25–68.

Bollók 2007.
Bollók Ádám: Honfoglalás kori régészetünk kronológiai problémáihoz. Az övveretek kérdése. Szakdolgozat kézirata. ELTE – BTK Régészeti Intézet, Budapest 2007.

Bollók 2010.
Bollók Ádám: Pogányság és kereszténység között. A Kárpát-medence a magyar honfoglalás korában. In: Keresztény gyökerek és boldog magyar élet. Szerk. Rochlitz Bernadett. Keresztény Magyar Értelmiségiek Szövetsége, Budapest 2010. 39–57.

Bollók 2015.
Bollók Ádám: Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formatörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez. [The ornamental vocabulary of the tenth century in the Carpathian Basin. Form-historical studies in the decorative arts of the Hungarian Conquest Period.] Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest 2015.

Budinskŷ-Krička–Fettich 1973.
Vojtech Budinskŷ-Krička – Nándor Fettich: Das altungarische Fürstengrab von Zemplín. Archaeologica Slovaca – Monographiae 2. Verlag der Slowakische Akademie der Wissenschaften, Bratislava 1973.

Buró–Jakab–Lóki 2011.
Botond Buró – Attila Jakab – József Lóki: Geomorphological and stratigraphic analyses at the archaeological excavation in the Mega Park, Nyíregyháza-Oros. *Journal of Environmental Geography* IV: 1–4. 2011. 23–28.

Csősz–Mende 2011.
Csősz Aranka – Mende Balázs Gusztáv: Archeogenetikai vizsgálatok Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát lelőhely 10. századi népességén. [Archäogenetische Untersuchungen der Bevölkerung des 10. Jh. am Fundort Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát.] *MFMÉ–StudArch* XII. 2011. 505–509.

Czebe 1918.
Czebe Gyula: A pilini ezüstgomb (honfoglalás kori lelet) görög betűs fölirata. *Egyetemes Philolgiai Közlöny* 42. 1918. 454–456.

Davidson 1952.
Gladys R. Davidson: Corinth. Results of excavations conducted by The American School of Classical Studies at Athens XII. The minor objects. The School, Princeton 1952.

Demo 2009.
Željko Demo: Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar-Lijeva Bara (X–XI. Stoljeće). [An early medieval cemetery of the Bijelo Brdo culture: Vukovar-Lijeba Bara (10th-11th centuries).] Musei Archaeologici Zagrabiensis Catalogi et Monographie / Katalozi i monografije Arheološkoga muzeja u Zagrebu VI: 1–2. Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb 2009.

Dienes 1959.
Dienes István: A perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? [Пербетейская находка. Каким был пояс венгров-завоевателей родины?] [Der Fund von Perbete. Wie sahen die Gürtel der landnehmenden Ungarn aus?] *ArchÉrt* 86. 1959. 145–156.

Dienes 1960.
Dienes István: Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön. [Gräber landnehmender Ungarn in Nagykőrös.] *ArchÉrt* 87. 1960. 177–187.
Dienes 1964.
Dienes István: A karancslapujtői honfoglalás kori öv és mordvinföldi hasonmása. [La ceinture de Karancslaujtő de l'époque de la conqête hongroise et son pendant du pays des Mordves.] *ArchÉrt* 91. 1964. 18–40.
Dienes 1972.
Dienes István: A honfoglaló magyarok. Hereditas. Corvina Kiadó, Budapest 1972.
Dienes 1996.
Dienes István: A Szabolcs megyei honfoglalás és kora Árpád-kori temetők terepbejárási naplója. Jegyzetekkel ellátta: Németh Péter. In: Tanulmányok, közlemények a honfoglalás emlékére 896–1996. Szerk. Németh Péter. Kiadó nélkül, Nyíregyháza–Szabolcs 1996. 287–370.
Dókus 1900.
Dókus Gyula: Árpádkori sírleletek Zemplén megyében. *ArchÉrt* Új folyam XX. 1900. 39–61.
Dragotă 2016.
Aurel Dragotă: Un accersoriou cosmetic din jurul anului 1000 în necropola de la Alba Iulia –Izvorul împarătului. [A cosmetic accessory from around 1000 in the necropolis at Alba Iulia – Izvorul împarătului.] *Apulum* LIII. series Archaeologica et Anthropologica 2016. 255–261.
Fettich 1961.
Fettich Nándor: A besztereci románkori aspersorium. [Über das Aspersorium von Beszterec, Komitat Szabolcs.] *NyJAMÉ* II. 1959. (1961) 33–50.
FÉK 1962.
Fehér Géza – Éry Kinga – Kralovánszky Alán: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleleti. Leletkataszter. Régészeti tanulmányok II. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962.
Fodor 1976.
Fodor István: Megjegyzések a zempléni sírról. [Заметки о погребени в Земплене.] *ArchÉrt* 102. 1976. 282–286.
Fodor 1996a.
Fodor István: Tiszaeszlár-Sinkahegy. In: „Őseinket felhozád…" A honfoglaló magyarság. Szerk. Fodor István. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996. 192–193.
Fodor 1996b.
Fodor István: Oros-Nagyszőlő. In: „Őseinket felhozád…" A honfoglaló magyarság. Szerk. Fodor István. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996. 160–161.
Fodor 1996c.
Fodor István: Hajdúdorog-Temetőhegy. In: „Őseinket felhozád…" A honfoglaló magyarság. Szerk. Fodor István. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996. 226–227.
Fodor 1996d.
Fodor István: Beszterec. In: „Őseinket felhozád…" A honfoglaló magyarság. Szerk. Fodor István. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996. 135.

Fodor 1996e.
Fodor István: Tiszaeszlár-Bashalom. In: „Őseinket felhozád…" A honfoglaló magyarság. Szerk. Fodor István. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996. 185–190.
Genthon–Lux–Szentiványi 1939.
Genthon István – Lux Kálmán – Szentiványi Gyula: Szabolcs vármegye művészeti emlékei. In: Szabolcs vármegye. Szabolcs és Ung K.E.E. vármegyék. Vármegyei szociográfiák 4. Szerk. Dienes István. Budapest 1939. 240–249.
Glory of Byzantium 1997.
The Glory of Byzantium. Art and culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843–1261. Eds Helen C. Evans – William D. Dixon. Metropolitan Museum of Art – Harry N. Abrams, New York 1997.
Grigorov 2007.
Валери Григоров: Метални накити от средновековна България (VII–XI. в.). [Metal jewellery from medieval Bulgaria (7th–11th C.).] Дисертации 1. Българска Академия на Науките национален Археологически Институт и Музей, Софя 2007.
Hampel 1871a.
Hampel József: A szabolcsmegyei muzeum I. *ArchÉrt* V: 3. 1871. 53–59.
Hampel 1871b.
Hampel József: A szabolcsmegyei muzeum II. *ArchÉrt* V: 4. 1871. 77–86.
Hampel 1871c.
Hampel József: A szabolcsmegyei muzeum V. *ArchÉrt* V: 6. 1871. 147–150.
Hampel 1896.
Hampel József: A honfoglalási kor hazai emlékei. Különlenyomat a „Honfoglalási kor történetének kútfői" czimű millenniumi munkából. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1896.
Istrate 2009.
Catedrala romano-catolicaă şi Palatul Episcopal din Alba Iulia. Arheologie şi istorie. Catalog de expoziţie. – The Roman Catholic Cathedral and the Episcopal Palace in Alba Iulia. Arcaeology and history. Exhibition catalog. – A Gyulafehérvári Római Katolikus Székesegyház és Püspöki Palota. Régészet és történelem. Kiállítási katalógus. Exhibition honoring The Millennium Jubilee of the Catholic Episcopacy of Transylvania: Alba Iulia, The National Union Museum, June-July, 1009. Ed. Daniela Marcu Istrate. Editura ALTIP, Alba Iulia 2009.
Istvánovits 2003.
Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. [Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterials Rétköz.] Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. – Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 4. Jósa András Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézet, Nyíregyháza–Budapest 2003.
Istvánovits 2012.
Istvánovits Eszter: Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő. *RKM* 2010. (2012) 308–309.
Jakab 2006.
Jakab Attila: Bronzkorpuszok a nyíregyházi Jósa András Múzeum gyűjteményében. [Bronze crucifixes in the collection of the Jósa András Museum (Nyíregyháza).] *NyJAMÉ* XLVIII. 2006. 261–280.

Jakab 2009.
Jakab Attila: X–XI. századi temető Nyíregyháza-Felsősima határából (M3-as autópálya 161. lelőhely). [10th -11th century cemetery at Nyíregyháza-Felsősima (Motorway M3, site 161).] *NyJAMÉ* LI. 2009. 79–147.

Jakab 2017.
Jakab Attila: Görög feliratos honfoglalás kori gyűrű a Nyírségből. *Határtalan Régészet* II: 4. 2017. 46–49.

Jakab 2018a.
Jakab Attila: Görög feliratos bronzgyűrű. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Múzeum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Nyíregyháza 2018. 272–273.

Jakab 2018b.
Jakab Attila: Bronz ereklyetartó mellkereszt. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Múzeum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Nyíregyháza 2018. 24–25.

Jósa 1892.
Jósa András: A karászi sírmezőről. *ArchÉrt* Új folyam XII. 1892. 171–173.

Jósa 1897.
Jósa András: Szabolcsmegyei őshalmok. *ArchÉrt* Új folyam XVII. 1897. 318–325.

Jósa 1898.
Jósa András: Szabolcsmegyei régiségekről. *ArchÉrt* Új folyam XVIII. 1898. 402–404.

Jósa 1899.
Jósa András: Szabolcs Vármegyei Múzeum ős- és középkori tárgyainak ismertetése. Piringer J. Könyvnyomdája, Nyíregyháza 1899.

Jósa 1914a.
Jósa András: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban I. *ArchÉrt* Új folyam XXXIV: 3. 1914. 169–184.

Jósa 1914b.
Jósa András: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban II. *ArchÉrt* Új folyam XXXIV: 4–5. 1914. 303–340.

Jósa 1915.
Jósa András: A karászi Gara-halom. *ArchÉrt* Új folyam XXXV. 1915. 136–137.

Jósa 1958a.
Jósa András: Honfoglaló vezér sírja Karászban. In: Jósa András régészeti és múzeumi vonatkozású hírlapi cikkei (1889–1900). JAMK 2. Szerk. Csallány Dezső. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, Budapest 1958. 87–91.

Jósa 1958b.
Jósa András: A karászi sírmező. In: Jósa András régészeti és múzeumi vonatkozású hírlapi cikkei (1889–1900). JAMK 2. Szerk. Csallány Dezső. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, Budapest 1958. 7–14.

Jósa 1968.
Jósa András: Karászi árpádházi királyok idejéből származó temetőről. In: Jósa András régészeti és múzeumi vonatkozású hírlapi cikkei (1901–1907). JAMK 5. Nyíregyháza 1968. 19–24.

Kiss 1934.
Kiss Lajos: Honfoglaláskori leletek a Jósa Múzeumban. [Funde aus der Landnahmezeit im Jósa Museum.] *Dolgozatok* IX–X. 1933–1934. (1934) 215–220.
Kiss 1965.
Kiss Lajos: A Szabolcs vármegyei Múzeum története I. 1868–1918. Múzeumtörténeti sorozat 2. Múzeumok Rotaüzeme, [Budapest] 1965.
Kiss 1983.
Kiss Attila: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1. [Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn).] Akadémiai Kiadó, Budapest 1983.
Kiss 1996.
Kiss Etele: A besztereci szenteltvíztartó és a bizánci fémművesség egyes datálási problémái. [Sur le bénitier de Beszterec et sur certains problèmes de datation de l'orfèvrerie byzantine.] *FolArch* XLV. 1996. 201–225.
Korek 1950.
Korek József: Jelentés az Oroson végzett megfigyelésekről [1950.] június 24. és július 7. között. Fénymásolat a JAM Adattárában 2003. 120. (Az eredeti jelentés: MNM Adattár 75.0.II.)
Kovács 1988.
Kovács László: A magyar honfoglalás kori pénzleletek keltező értékéről. [Über den datierenden Wert der ungarischen landnahmezeitlichen Münzfunde.] *HOMÉ* XXV–XXVI. 1986–1987. (1988) 161–175.
Kovács 1988.
Kovács László: A tímári (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temetőmaradványok. [Landnahmezeitliche Gräberfeldreste von Tímár (Kom. Szabolcs-Szatmár).] *CommArhHung* 1988. 125–158.
Kovács 1989.
László Kovács: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Fontes Archaeologoci Hungariae. Akadémiai Kiadó, Budapest 1989.
Kovács 2008.
László Kovács: Vulavae, eyes, snake heads. Archaeological finds of cowrie amulets. With malacological identifications by Gyula Radócz. BAR International Series 1846. Archaeopress, Oxford 2008.
Kovács 2013.
Kovács László: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat. [Die landnehmenzeilichen und früharpadenzeitlichen Gräberfelder von Quartiere und Dörfer mit Hinblick auf der Vorgeschichte. (Ein Abriss.)] In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk. Révész László – Wolf Mária. Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék – MTA BTK MŐT – Martin Opitz Kiadó, Szeged 2013. 511–604.
Könyöki 1892.
Könyöki Alajos: Selypi leletek. *ArchÉrt* Új folyam XII. 1892. 227–235.
Kurucz 2010.
Kurucz Katalin: Nyíregyháza-Oros, Kánya-hegy-dűlő. *RKM* 2009. (2010) 296–297.

Kürti 1980.
Kürti Béla: Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn. (Előzetes beszámoló.) [Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnehmezeit in Szeged-Algyő.] *MFMÉ* 1978/79-I. (1980) 323–347.
Kürti 1983.
Kürti Béla: Bizánci kapcsolatok. In: Szeged története I. Szerk. Kristó Gyula. Szeged Megyei Városi Tanács megbízásából a Somogyi Könyvtár, Szeged 1983. 269–271.
Kvassay 2013.
Kvassay Judit: Kerámia a 10–11. századi sírokban. Régi leletek, új lehetőségek. [Keramik in den Gräbern des 10.-11. Jahrhunderts (alte Funde, neue Möglichkeiten).] In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk. Révész László – Wolf Mária. Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék – MTA BTK MŐT – Martin Opitz Kiadó, Szeged 2013. 499–510.
Langó 2000.
Langó Péter: Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpreceinek és sodrott karpereceinek viseletéhez és használati idejéhez. [Beiträge zur Tracht und Benutzungszeit der Draht- und gedrehten Armringe im Karpatenbecken des 10.-11. Jahrhunderts.] *NyJAMÉ* XLII. 2000. 33–57.
Langó 2010.
Langó Péter: A kora Árpád-kori temetők kutatása. [Research into cemeteries from the early Árpádien Age.] In: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon I–II. [Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary I–II.] Szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. MTA Régészeti Intézete, Budapest 2010. 445–469.
Langó–Türk 2004.
Langó Péter – Türk Attila: Honfoglalás kori sírok Mindszent-Koszorús-dűlőn (Adatok a szíjbefűzős bizánci csatok és a délkelet-európai kapcsolatú egyszerű mellkeresztek tipológiájához). [Landnahmezeitliche Gräber in Mindszent-Koszrús-dűlő (Angaben zur Typologie der trapezförmigen byzantinischen Schnallen und einfachen Brustkreuze mit südosteuropäischen Beziehungen).] *MFMÉ–StudArch* X. 2004. 365–451.
Liska 1996.
Liska András: X–XI. századi temető Örménykúton. [Ein Friedhof aus dem X–XI. Jahrhundert in Örménykút.] *BMMK* 16. 1996. 175–208.
Lovag 1999.
Zsuzsa Lovag: Mittelalterliche Bronzegegentände des Ungarischen Nationalmuseums. Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archaeologica III. Fekete Sas Kiadó, Budapest 1999.
Lőrinczy–Türk 2011.
Lőrinczy Gábor – Türk Attila: 10. századi temető Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhátról. Újabb adatok a Maros-torkolat Duna-Tisza közi oldalának 10. századi településtörténetéhez. [Gräberfeld des 10. Jh. In Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát. Neue Ergebnisse zur Siedlungsgeschichte des 10. Jh. Region zwischen Donau und Theiß gegenüber der Maros-Mündung.] *MFMÉ–StudArch* XII. 2011. 419–479.
Merva 2008.
Merva Szabina: Kerámia a 10-11. századi sírokban. Szakdolgozat kézirata. ELTE – BTK Régészeti Intézet, Budapest 2008.

Mesterházy 1968.
Mesterházy Károly: A nyíracsádi honfoglaláskori leletek. [Les trouvailles de l'époque de la conquête hongroise, découvertes à Nyíracsád.] In: Acta Iuvenum. Emlékkönyv az Eötvös József kollégium 70. évfordulójára II. 1965. Szerk. Pusztai Ferenc – Hirányi István. ELTE BTK KISZ VB., Budapest 1968.
Mesterházy 1991.
Mesterházy Károly: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben II. [Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10 –11. Jh. II.] *FolArch* XLII. 1991. 145–177.
Mesterházy 1993.
Mesterházy Károly: Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez. *Századok* 127: 3–4. 1993. 450–468.
Mészáros 1962.
Mészáros Gyula: A szakcsi X. századi temetőmaradvány. [Остатки кладбища X века в селе Сакч. Der Gräberfeldrest aus dem 10. Jh. in Szakcs.] *ArchÉrt* 89: 2. 1962. 201–210.
Mészáros 1975.
Mészáros Gyula: A Mözs-szárazdombi X–XI. századi magyar köznépi temető. [Auszug.] *BBAMÉ* IV–V. 1973–1974. (1975) 3–76.
Moravcsik 1938.
Moravcsik Gyula: Görögnyelvű monostorok Szent István korában. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I. Szerk. Serédi Jusztinián. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1938. 389–422.
L. Nagy 2015.
L. Nagy Márta: Egy késő bronzkori település szerkezetének bemutatása Nyíregyháza–Oros, Mega Park lelőhelyről. Előzetes jelentés. [The structure of a Late Bronze Age settlement from the site of Nyíregyháza–Oros, Mega Park. Preliminary report.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 71–97.
Németh 1986.
Németh Péter: A besztereci románkori monostor és görög feliratos aspersoriuma. In: Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Folklór és etnográfia 24. Szerk. Németh Péter – Farkas József. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen 1986. 115– 128.
Németh 1996.
Németh Péter: Tiszavasvári-Nagy Gyepáros honfoglalás kori temetője. (Kutatástörténeti áttekintéssel). [Der Tiszavasvári-Nagy Gyepároser begräbnisplatz aus der Zeit der Landnahme (mit forschunggesichtlicher Übersicht).] In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk. Wolf Mária – Révész László. „A Magyar Honfoglalás 895–1995 Tokaj" Alapítvány – Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1996. 7–21.
M. Nepper 1996.
M. Nepper Ibolya: Debrecen környéke. In: „Őseinket felhozád…" A honfoglaló magyarság. Szerk. Fodor István. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1996. 218.
M. Nepper 2002.
M. Nepper Ibolya: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei. 1–2. [Beschreibung und Auswertung der Grabfunde von 17 Fundorten des 10.-11. Jahrhunderts im Komitat Hajdú-Bihar.] Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3. Magyar Nemzeti

Múzeum – Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézet – Déri Múzeum, Budapest – Debrecen 2002.

M. Nepper–Révész 1996.

M. Nepper Ibolya – Révész László: A honfoglaló magyarság régészeti hagyatéka. In: „Őseinket felhozád…" A honfoglaló magyarság. Szerk. Fodor István. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996. 37–56.

Nyáry 1873.

Br. Nyáry Jenő: A pilini Leshegyen talált csontvázakról. *ArchKözl* IX: 1. (Új folyam VII.) 1873. 16–24.

Patay 1957.

Patay Pál: Adatok a nógrádi dombvidék X–XI. századi településtörténetéhez. [Contributions à l'histoire du peuplement, aux Xe et XIe siècles, de la region de collines de Nógrád.] *ArchÉrt* 84: 1. 1957. 58–65.

Rejholcová 1995.

Mária Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie) Katalóg. O vydanie tejto publikácie sa sponzorsky pričinili Pozemné staviteľstvo, a. s., Nitra Poľnohospodárske družstvo, Čakajovce. Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied. Nitra, 1995. – Das Gräberfeld von Čakajovce (9.-12. Jahrhundert) Analyse. Herausgegeben mit Unterstützung des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaftlichen in Budapest. Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra, Nitra–Budapest 1995.

Révész 1989.

Révész László: Líra alakú csatok a Kárpát-medencében. [Lyraförmige Schnallen im Karpatenbecken.] *HOMÉ* XXVII. 1988. (1989) 513–541.

Révész 1996a.

Révész László: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. [Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. (Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Teheißgebietes im X. Jahrhundert.)] Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Herman Ottó Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum, Miskolc–Budapest 1996.

Révész 1996b.

Révész László: Bodrogvécs. In: „Őseinket felhozád…" A honfoglaló magyarság. Szerk. Fodor István. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996. 140–142.

Révész 1997.

Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen. [Ein landnahmezeitliches Frauengrab in Békéscsaba-Erzsébethely.] *MFMÉ–StudArch* III. 1997. 169–195.

Révész 2007a.

Révész Éva: A keleti keresztény temetkezési rítus X. századi sírleleteinkben. In: Középkortörténeti tanulmányok 5. Az V. Medievisztikai PhD – konferencia (Szeged, 2007. június 7–8.) előadásai. Szerk. Révész Éva – Halmágyi Miklós. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 2007. 141–150.

Révész 2007b.

Éva Révész: Beitrag zum Anhängsel von Piliny-Leshegy. In: Sudia Hungaro-Bulgarica I. SZTE BtK – Šumenski universitet "Episkop Konstantin Preslavski", Szeged–Sumen 2007. 63–75.

Révész 2008.
Révész László: Heves megye 10–11. századi temetői. [Die Gräberfelder des Komitates Heves 10.-11. Jahrhundert.] Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 5. Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézet, Budapest 2008.
Révész 2010.
Révész Éva: Zarándokkeresztek a X–XI. századi sírokban. In: Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.) előadásai. Szerk. G. Tóth Péter – Szabó Pál. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 2010.
Révész 2011.
Révész Éva: A Piliny-leshegyi csüngő párhuzamai. *AntTan* LV: 1. 2011. 111–117.
Révész 2014.
Révész László: A Kárpát-mdence 10–11. századi temetőinek kutatása napjainkban. Módszertani áttekintés. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományőrzés. Szerk. Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna. MTA BTK MŐT Kiadványok 1. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2014. 63–135.
Rómer 1872.
Rómer Flóris: Egyveleg. *ArchÉrt* VI: 4. 1872. 113–116.
Rómer 1876.
R(ómer Flóris): Megfejtése a pilisi leshegyen talált írásnak. *ArchÉrt* X: 1. 1876. 35.
Cs. Sebestyén 1932.
Cs. Sebestyén Károly: „A sagittis Hungarorum…" A magyarok íjja és nyíla. [Bogen und Pfeil der alten Ungarn.] *Dolgozatok* VIII. 1932. 167–226.
Sőregi 1940.
Sőregi János: Dr. Sőregi János múzeumigazgató beszámoló jelentései. Debrecen sz. kir. város Déri Múzeumának kiadványai XXXV. *DMÉ* 1938. (1940) 33–51.
Szabó 1938.
Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. [Kulturgeschichtliche Denkmäler der ungarischen Tiefebene.] Bibliotheca Humanitatis Historica III. Országos Magyar Történeti Múzeum, Budapest 1938.
Szabó 1980.
Szabó János Győző: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. [Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud IV.] *EgriMÉ* XV–XVII. 1978–1979. (1980) 45–136.
Szatmári 1995.
Szatmári Imre: Bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyében. [Die Pektorales byzantinischen Typs als Reliquienscreine im Komitat Békés und Csongrád.] *MFMÉ–StudArch* I. 1995. 219–264.
Szinnyei 1909.
Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái XIII. Steiner-Télfy. Kiadja Hornyánszky Viktor, Budapest 1909. (A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése utánnyomatsorozata. Budapest 1980–1981. Reprint.)
Szilágyi 1994.
Katalin Szilágyi: Perlentypen aus dem X.-XI. Jahrhundert in Ungarn und ihre archäologische Bedeutung. *Památky archeologické* LXXXV. 1994. 75–110.

Szőke 1962.
Szőke Béla: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti tanulmányok I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962.
Szőke–Vándor 1987.
Szőke Béla Miklós – Vándor László: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. Fontes Archaeologici Hungariae. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987.
Takács 2005.
Takács Miklós: Egy vitatott kéztartásról. [On a debated gesture.] In: „…a halál árnyékának völgyében járok". A középkori templom körüli temetők kutatása. Opuscula Hungarica VI. Szerk. Ritoók Ágnes – Simonyi Erika. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2005.
Tettamanti 1975.
Tettamanti Sarolta: Temetkezési szokások a 10–11. században a Kárpát-medencében. [Begräbbissitten im 10-11. Jh. im Karapatenbecken.] *StudCom* 3. 1975. 79–122.
Türk 2009.
Türk Attila Antal: Adatok és szempontok a Kárpát-medence X–XI. századi hagyatékában megfigyelt sírformák és temetkezési szokások klasszifikációjához. In: Avarok, bolgárok, magyarok. Konferenciakötet. Ómúltunk tára 5. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest 2009. 87–128.
Türk – Lőrinczy – Marcsik 2015.
Türk Attila – Lőrinczy Gábor – Marcsik Antónia: Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez. [Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung.] Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 4. MTA BTK MŐT Kiadványok 4. Szerk. Türk Attila – Lőrinczy Gábor. Arhcaeolingua, Budapest 2015.
Varga 2013.
Varga Sándor: 10–11. századi padmalyos temetkezések a Kárpát-medencében. [Nischengräber des 10–11. Jahrhundert im Karpatenbecken.] In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk. Révész László – Wolf Mária. Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék – MTA BTK MŐT – Martin Opitz Kiadó, Szeged 2013. 297–320.
Vikan 1987.
Gary Vikan: Early Christian and Byzantine Rings in the Zucker Family Collection. *The Journal of the Walters Art Gallery* 45. 1987. 32–43.
Vörös 1990.
Vörös István: Kutyaáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon I. [Dog sacrificies and burials in Medieval Hungary I.] *FolArch* XLI. 1990. 117–145.
Vörös 2000.
Vörös István: Az algyői honfoglalás kori temető archaeozoológiai vizsgálata. [Die archäozoologische Untersuchung des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Algyő.] *MFMÉ–StudArch* VI. 2000. 357–401.

Jakab Attila

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: regeszet.koordinator@josamuzeum.hu

About the cemetery from the Period of Hungarian Conquest excavated in Nyíregyháza–Oros

In my study, I evaluated a completely excavated cemetery consisting of 100 graves. From most aspects, it represents the usual burial customs and object types of the period in question. However, there are some phenomena and objects that differ from the observations made in other contemporary cemeteries. Among these, the still disputed problem of the "pseudo-single" graves can be supplemented with new data. The burial published here, in my opinion, supports the existence of this phenomenon, the interpretation of which is going to get a further evidence and will become more sophisticated after the publication of new similar data.

The finding of enkolpion is important mainly from regional aspect, because this is the first such piece found in authentic conditions. An interesting type not having been examined before is the pair of pincers met only rarely (already the second piece from our county).

Last, but not least, I should mention the ring with Greek inscription considered to be unique in the Carpathian Basin, that came to light very far from its main territory of spread. Its finding arises several interesting questions.

The study is supplemented with the examinations on metal composition and genetic analyses.

Attila Jakab

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: regeszet.koordinator@josamuzeum.hu

Függelék[129]

1.
Régészeti fémleletek összetételének vizsgálata röntgenfluoreszcencia módszerrel

Elemzési eredményeket összefoglaló jelentés Készült az MTA Atommagkutató Intézetében

Dr. Kis-Varga Miklós
tudományos főmunkatárs

A Jósa András Múzeum által több ütemben átadott tárgyak vizsgálata az MTA Atommagkutató Intézet röntgen laboratóriumában történt. A tárgyak összetételét röntgenfluoreszcencia analízissel határoztuk meg, többnyire eredeti állapotukban, azaz nem történtek olyan tisztítási és

[129] Mint említettem (vö. 7. jegyzet!) a vizsgálatokat pályázati pénzekből sikerült elvégeztetnünk. A minták mennyiségének és időpontjának megválasztása a pályázat ütemezésének függvényében történt. A fémvizsgálat során ezért szerepel több táblázatban ugyanannak a lelőhelynek az anyaga.

előkészítési műveletek, amelyek megjelenésüket és állagukat befolyásolták volna. Néhány tárgy esetében a tömbi anyag összetételének megállapításához a hátoldalról a bevonatot, illetve a korrodeált/szennyezett réteget mechanikai tisztítással el kellett távolítanunk.

A mintákat az analízis során antimon és grafit céltárgyak röntgensugárzásával sugároztuk be, és az alkotóelemek által kibocsátott karakterisztikus sugárzást egy szilícium félvezető detektort tartalmazó röntgenspektrométerrel rögzítettük. A mérés maga teljesen roncsolásmentes. A koncentrációk kiszámítását az ún. alapvető paraméter módszerrel végeztük, amelynek a pontossága a vizsgált tárgyak esetében jobb, mint 5 rel.%.

Az elemzési eredményeket súly %-ban kifejezve táblázatokban foglaltuk össze. A csoportosítás és az értékelés sorrendje a mellékletekben található listákat követi. A táblázatokhoz fűzött értelmezésekkel az volt a célunk, hogy bizonyos méréstechnikai problémákat, illetve korlátokat jelezzünk, másrészt a tárgyak készítési technikájára, hasonlóságára próbáljunk következtetni, figyelembe véve a régészek által az átadás során megjelölt kérdéseket.

A Nyíregyháza–Oros, Mega Üzleti Park területén feltárt honfoglalás kori temető fémtárgyai

Sír-/ mellékletszám / Number of grave/object	Cr	Fe	Ni	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Pb	Megjegyzés / Remark
	%										
4025./1.			0,47	90,5		4,9	1,55	2		0,54	
4025./2.	1,48	1,44	0,03	1,46	0,03		93,8		*Au=1,18*	0,54	
4025./3.		2,19	0,15	92,6	1,22	0,09	0,85	1,22		1,64	lényeges eltérés / serious deviancy
4025./4.		0,24		85,1	0,36	0,19	0,58	13,1		0,34	
4025./5.		0,89	0,14	81,8	10,3	0,17	0,22	4,85		1,54	
4025./7		0,22		95,8			0,69	1,8		1,47	
4032./1.	0,53	1,1	0,19	75,6	22,1		0,4				
4032./2.		0,32		77,8	17,4	0,11	0,18	3,39		0,74	
4032./3		0,42		80	16,9	0,18		2,54			
4120./ 2. A		0,67	0,25	86,1	0,59	0,59	0,56	7,56	1,15	2,44	
4120./2. B		0,75	0,2	85,7	0,57	0,52	0,65	7,36	1	3,22	
4256./31.		0,82		73,4			0,58	18,5	1,38	5,31	Sn bevonat / Sn coating
4256./4.		0,26		79		0,19	1,18	17,7	0,19	1,45	hátulján Sn–Pb bevonat / Sn-Pb coating on the backside
4257./1.		1,57		83	15,4						
4257./2.	0,56	1,87		82,3	13,7		0,41	1,2			
4257./3.		1,47		76,3				15,3		6,89	Sn–Pb bevonat / Sn-Pb coating
4257.4.		0,72		82	0,51	0,39	0,39	12,4		3,55	Sn–Pb bevonat / Sn-Pb coating

I. táblázat

Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) területén feltárt honfoglalás kori temető fémtárgyainak összetétele

Table I

Composition of metal objects from the Conquest-Period cemetery excavated in Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő)

A I. táblázat értékelése

A kérdéses 4025. sír 3. és 4. mellékleteként előkerült karperecek összetétele lényegesen eltér, ezért valószínűleg nem egyszerre, legalábbis nem ugyanabból az anyagból készültek.

A 4032. sír 2. és 3. mellékleteként előkerült karperecek összetétele nagyon hasonló. Feltételezhető, hogy anyaguk azonos recept alapján készült, talán egy időben.

A 4020. sír 2. mellékleteként előkerült bronz mellkereszt két darabja (A és B jelű) hibán belül azonos összetételű.

A 4256. sír 31. mellékleteként előkerült szíjvég ón bevonatos.

A 4256. sír 4. mellékleteként előkerült szíjvég hátlapján ón–ólom bevonat van.

A 4257. sír 1. és 2. mellékleteként előkerült hajkarikák fő alkotóinak mennyisége hibán belül azonosnak tekinthető. A magas Zn tartalom miatt inkább a sárgaréz kategóriába sorolhatók.

A 4257. sír 3. és 4. mellékleteként előkerült fülesgomb, illetve csat ón–ólom bevonatú.

Tárgy / Object	Fe	Cu	Zn	Ag	Sn	Pb	Megjegyzés / Remark
	%						
Balkány–Abapuszta (Ltsz. 2005.566.1.)	2,9	83,6		0,58	3,66	9,17	Pb bevonat / Pb coating
Nyíregyháza–Felsősima, Henzsel-tanya (Ltsz. 2006.550.1.) 1.	0,19	80,2		0,58	8,31	10,6	Sn–Pb bevonat / Sn-Pb coating
Nyíregyháza–Felsősima, Henzsel-tanya (Ltsz. 2006.550.1.) 2.	0,28	77,3	1,4	0,4	7,83	12,7	Sn–Pb bevonat / Sn-Pb coating

II. táblázat

Balkány–Abapuszta és Nyíregyháza–Felsősima, Henzsel-tanya leleteinek összetétele

Table II

Composition of finds from Balkány–Abapuszta and Nyíregyháza–Felsősima, Henzsel-tanya

A II. táblázat értékelése

A mérésekből nem volt egyértelműen eldönthető, hogy a magas Sn–Pb koncentrációt a bevonat okozza, vagy a tömbi összetételre jellemző. Csak tisztítás után dönthető el a kérdés. Az biztosnak látszik, hogy a Henzsel-tanya 2. jelű tárgy viszonylag magas Zn tartalmánál fogva eltér a másik kettőtől.

Sír-/ mellékletszám / Number of grave/object	Cr	Fe	Ni	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Pb	Megjegyzés / Remark
	%										
4005./2.	0,54	0,72	0,24	93,7	0,53		0,22	3,32		0,71	
4016./3.	0,17	0,27	0,13	98,7	0,08	0,06	0,02	0,56			
4026./1.		0,29	0,18	83,9	12,4	0,06	0,11	2,87		0,17	
4027./2.		0,36	0,11	86,3		0,35	0,11	12,7			
4033/5.		0,96	0,33	77,4	16,4	0,33	0,05	4,42			
4033./8.	0,31	2,87	0,12	1,08	0,28		0,12	37,8		57,3	
4033./3.		2,52		0,96			0,17	38,7		58	
4033./7.		0,8		78,7	17,8	0,2	0,09	2,42			

Sír-/ mellékletszám / Number of grave/object	Cr	Fe	Ni	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Pb	Megjegyzés / Remark
	%										
4035/1.	0,2	0,36	0,17	84,5	0,44		0,06	12,9	0,37	1,28	
4035./2.	0,11	0,33	0,17	84,3	0,5		0,07	12,8	0,42	1,64	
4036./1.	0,23	0,62	0,17	78,6	17	0,21	0,03	3,1			
4038.3.		1,21	0,12	88,8	0,21	0,37	1,39	4,27		3,57	
4040./6.		1,16	0,15	61,9	0,35	1,04	0,71	27,3		7,51	
4097./2.		0,45	0,15	92	0,23		0,23	4,96		2,03	
4097./3./1		0,13		98			0,14	0,94		0,76	tűzaranyozás / fire-gilding
4097./3./2		0,26		97,6			0,17	1,04		0,86	tűzaranyozás / fire-gilding
4097./3./3		0,31		97,7			0,13	0,91		0,8	tűzaranyozás / fire-gilding
4097./4./1		0,48	0,13	78,5	0,64		0,16	16,5		3,58	
4097./4./2		0,34	0,08	81,3	0,42		0,15	16,7		0,95	
4097./4./3		0,86		77 8		0,67	0,06	20,3		0,81	
4097./5.		0,43	0,13	93,5	0,52	0,16	0,16	4,67		0,41	
4097./6.		0,27	0,17	92,5	0,16	0,11	0,31	5,92		0,81	
4097./7.		0,6	0,16	84	0,18	0,18	0,35	14,2		0,66	
4097./8.		0,89	0,17	86,8	11,4		0,12	0,84			
4152./2.		3.93		2,73	0,64		91,3		Au=0,74	0,57	
4152./4.	21	2,77		11,5			80,9		Au=2,67		
4276./1.		3,03		19,7			71,6		Au=4,36	1,29	
4174	0,91	2,18		91,4			0,93	4		0,35	

III. táblázat
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) területén feltárt honfoglaláskori temető fémtárgyainak összetétele

Table III
Composition of metal objects from the Conquest-Period cemetery excavated in Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő)

A III. táblázat értékelése

A 4033. sír 6. és 3. mellékleteként előkerült fülesgombok összetétele hibán belül azonos, lényegében 60:40 arányú Pb:Sn ötvözet. Lehetséges, hogy az alap bronz, és csak a bevonat a fenti magas Pb/Sn arányú anyag, ugyanis viszonylag könnyűek.

A 4035. sír 1. és 2. mellékleteként előkerült fülesgombok azonos összetételű bronzok, hasonlóak a 4027. sír 2. mellékleteként előkerült fülesgombéhoz.

A 4040. sír 6. mellékleteként előkerült tárgy anyaga nem ezüst.

A 4097. sír 3. mellékleteként előkerült három bronzlemez azonos összetételű, valamennyi tűzaranyozással felvitt bevonattal rendelkezik. A 4097. sír 5. mellékleteként előkerült pántkarperec és a 4097. sír 7. mellékleteként előkerült fülesgomb összetétele közel esik egymáshoz. A 4097. sír 20. mellékleteként előkerült gyöngy nem aranyozott, hanem ezüstözött, sok Mn és Fe is található benne.

A 4152. sír 2. és 4. mellékleteként és a 4276. sír 1. mellékleteként előkerült hajkarika szignifikánsan eltérő összetételű ezüst. Feltűnő a 4152. sír leletének magas Cr tartalma.

Tárgy / Object	Cr	Fe	Ni	Cu	Zn	Ag	Sn	Sb	Pb	Megjegyzés / Remark
	%									
4256./38		1,19		64,1	0,12	0,35	22,8	1,25	9,46	
4256/37		1,38		44,6	0,2	0,49	34,3	1,94	15,8	
4256/7		1,03		68	0,13	0,48	23,7	1,53	4	Sn-dús bevonat / Sn-rich coating
4256/40		1,13		70,8	0,11	0,36	20	1,34	5,23	Sn/Pb-dús bevonat / Sn/Pb-rich coating
4256/29		0,82		60,1		0,52	21	1,27	15,2	Sn/Pb-dús bevonat / Sn/Pb-rich coating
4256/6		0,85		72,7		0,36	21,2	1,69	2,49	Sn/Pb-dús bevonat / Sn/Pb-rich coating
4256/22		1		76,5	0,44	0,41	18,5		2,22	Sn/Pb-dús bevonat / Sn/Pb-rich coating
4256/20		1,12		67,1		0,29	24,1	1,49	4,85	Sn/Pb-dús bevonat / Sn/Pb-rich coating
4256/26		0,89	0,26	71,3	0,31	0,35	17,9	1,5	6,3	Sn/Pb-dús bevonat / Sn/Pb-rich coating
4256/32		0,89	0,17	76,9	0,17	0,38	14,3	1,08	4,86	Sn-dús bevonat / Sn-rich coating
4256/17		1,09	0,17	70,7		0,3	20,9	1,47	4,64	Sn-dús bevonat / Sn-rich coating
4256/15		3,22	0,1	70,8		0,45	20	1,83	2,32	
4256/34		0,53		76,9	0,14	0,49	16,1	1,37	3,87	Sn-dús bevonat / Sn-rich coating
4256/35	0 73	2,02	0,15	71,7	0,12	0,25	19,2	1,62	4,22	Sn-dús bevonat / Sn-rich coating
4256/19	0,11	1,14	0,12	66,6		0,43	24,7	2,14	4,14	Sn/Pb-dús bevonat / Sn/Pb-rich coating
4256/27	1,6	0,41		79,4	0,17	0,36	15.6	0,91	3,34	
4256/41.		0,53	0,12	93,5	0,14	0,1	1,53		3,61	
4256/42	0,29	0,87		67,4	0,13	0,34	17,1	0,91	11,9	Sn/Pb-dús bevonat / Sn/Pb-rich coating
4256/43		1,03	0,15	74,3	0,28	0,29	14,9	0,61	7,5	Sn/Pb-dús bevonat / Sn/Pb-rich coating
4256/44		0,55	0,13	78,7	0,14	0,3	16,5	0,88	2,03	Sn/Pb-dús bevonat / Sn/Pb-rich coating
4256/2		2,47		2	0,11	92,5	*Au=0.85*	*Bi=0,57*	0,51	
4256/3		2,44	0,17	19,7	0,83	76	*Au=0.35*		0,4	
4256/36		1	0,16	74,6	0,18	0,32	16,1	0,83	4,87	Sn/Pb-dús bevonat / Sn/Pb-rich coating
4256/33		1,09	0,15	67,7	0,2	0,34	23,3	1,75	3,85	

IV. táblázat
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) területén feltárt honfoglalás kori temető fémtárgyainak összetétele

Table IV
Composition of metal objects from the Conquest-Period cemetery excavated in Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő)

Az IV. táblázat értékelése

Majdnem minden övveret Sn, illetve Sn–Pb bevonattal rendelkezik, ezért az alap összetételének meghatározásához a hátoldalak egy részét mechanikailag megtisztítottuk. Ennek ellenére előfordulhat, hogy néhány tárgynál maradt a tisztított felületen is a bevonó anyagból.

A 4256. sír 37. és 38. mellékleteként előkerült tárgyakat kis méretük és a kiálló, viszonylag hosszú szegecsek miatt a hátoldalukon nem tudtuk mérni, ezért azokat nem tisztítottuk meg. A táblázat a bevonattal együtt mért, látszólagos összetételt tartalmazza.

A III. táblázat bronzaihoz képest feltűnő eltérés, hogy szinte minden bronz övveretben van 1–2% Sb is.

A 4256. sír 2. és 3. mellékleteként előkerült ezüst hajkarikák összetétele szignifikánsan eltér. A magasabb Ag tartalmú 2. számú tárgyban az arany mellett Bi jelenlétét is észleltük.

A vizsgálatok fontosabb eredményeit magam[130] az alábbiakban látom:

A 4256. sír esetében az övkészlet darabjain egyértelműen sikerült az ónozás nyomait dokumentálni, és ugyanez igaz a 4257. sírban talált líra alakú csatra, valamint az ott talált gombra is.

A 4097. sírban megfigyelt kis bronzlemezen aranyozásnyomok vannak.

Az ezüst karikaékszerek anyagában feltűnik az arany (4025., 4152., 4276. és 4256. sír).

A 4120. sírból megvizsgált ún. aranyfóliás gyöngy nem tartalmaz aranyat; ezüstözött, valamint mangánt és vasat tartalmaz.

Beszámoló a genetikai vizsgálatok eredményeiről (2011)

Csősz Aranka – Mende Balázs Gusztáv
MTA Régészeti Intézet Archeogenetikai Laboratórium

Négy X. századi emberi maradvány elsősorban mtDNS-vonalú archeogenetikai analízise képezte a feladatot. A vizsgálatokra kijelölt csontvázak temetkezési hely szerint a következők:

Lelőhely	Sírszám
M3 autósztráda 161. lh.	136.
Nyíregyháza–Oros	4256.
Nyíregyháza–Oros	4265.
Nyíregyháza–Oros	4267.

Célkitűzés

A X. századi leletanyagon eddig végzett archeogenetikai vizsgálatok a temetőktől elkülönülten eltemetett sírok esetében a temető népességétől élesen eltérő, ritka genetikai vonalat igazoltak. A fentebbi jellegzetesség megjelenését eddig a Dél-Alföldön vizsgálták (Lőrinczy–Türk 2011., Csősz–Mende 2011.). A vállalás célja választ kapni arra, hogy az említett „magányos temetkezések" térbeli és genetikai különállása a temető teljes népességétől pusztán lokálisan előforduló érdekesség, vagy általánosan megfigyelhető, és valamilyen módon magyarázandó jelenség.

Anyag és módszer

A vizsgálatainkhoz szükséges csontdarabot hosszúcsontokból – elsősorban femurból és/vagy humerusból – nyertük, illetve ahol lehetőségünk adódott, ott a fogazatból történő mintavételt

[130] A temető ásatójának és publikálójának véleménye.

részesítettük előnyben. Mind a 4 csontváz esetén alveolusukban maradtak meg fogak, azokat megfeleltethettük az adott váz hosszúcsontjaival, így mind a 4 személynél lehetőségünk nyílt a fogból történő mintavételre is.

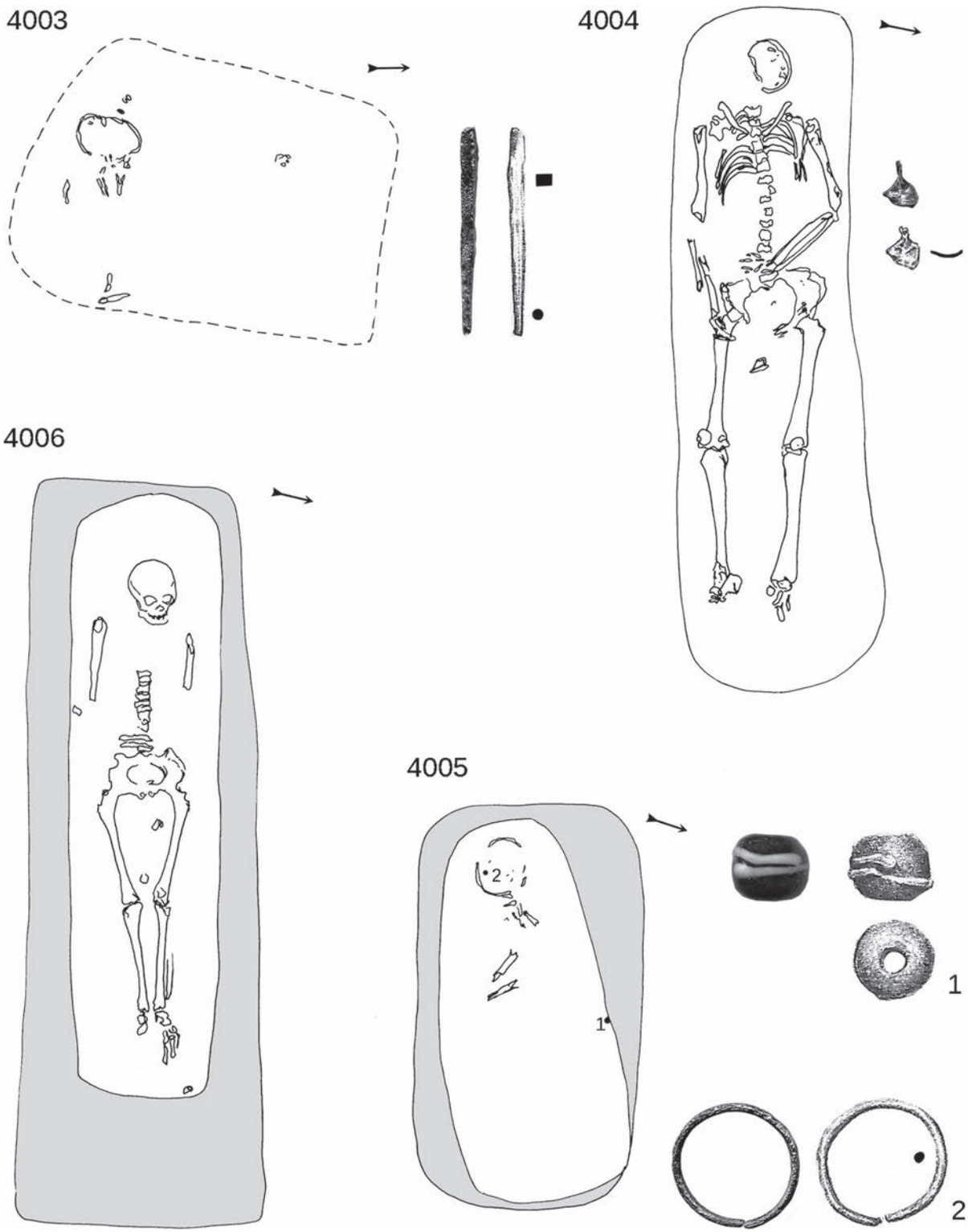
A 4 lelet besorolási eredményét összevetettük a laborunk által létrehozott, X. századi minták adatbázisával. Adataink alapján a H klaszter nem csak a mai népesség körében, de már a X. századi magyar lakosságnál is a legmarkánsabb elemnek számított. A T haplocsoport – bár nem túl nagy arányban (hozzávetőleg 10%) – szintén jelen volt a honfoglaló magyaroknál. A V kládot – a 4256. objektum leletével együtt – azonban mindössze 3 esetben írtuk le eddigi vizsgálataink során a X. századi leletek kapcsán.

Az összehasonlítással kapott eredmények a programban feltett kérdések tekintetében nem adnak egységes választ, és kiértékelésüket az is nehezíti, hogy ismeretlen a környezetükben elhelyezkedő temető népességének genetikai háttere, amelynek vizsgálata elengedhetetlen fontosságú a felvetett kérdés vonatkozásában. Amennyiben a „magányos temetkezések" valamiféle „különállását" vizsgáljuk, mindenképp tudnunk kell, hogy az adott közösség genetikai képe – amellyel a magányos vázakat bármilyen szempontból összefüggésbe hozzuk – hogyan is fest.

Összegzés

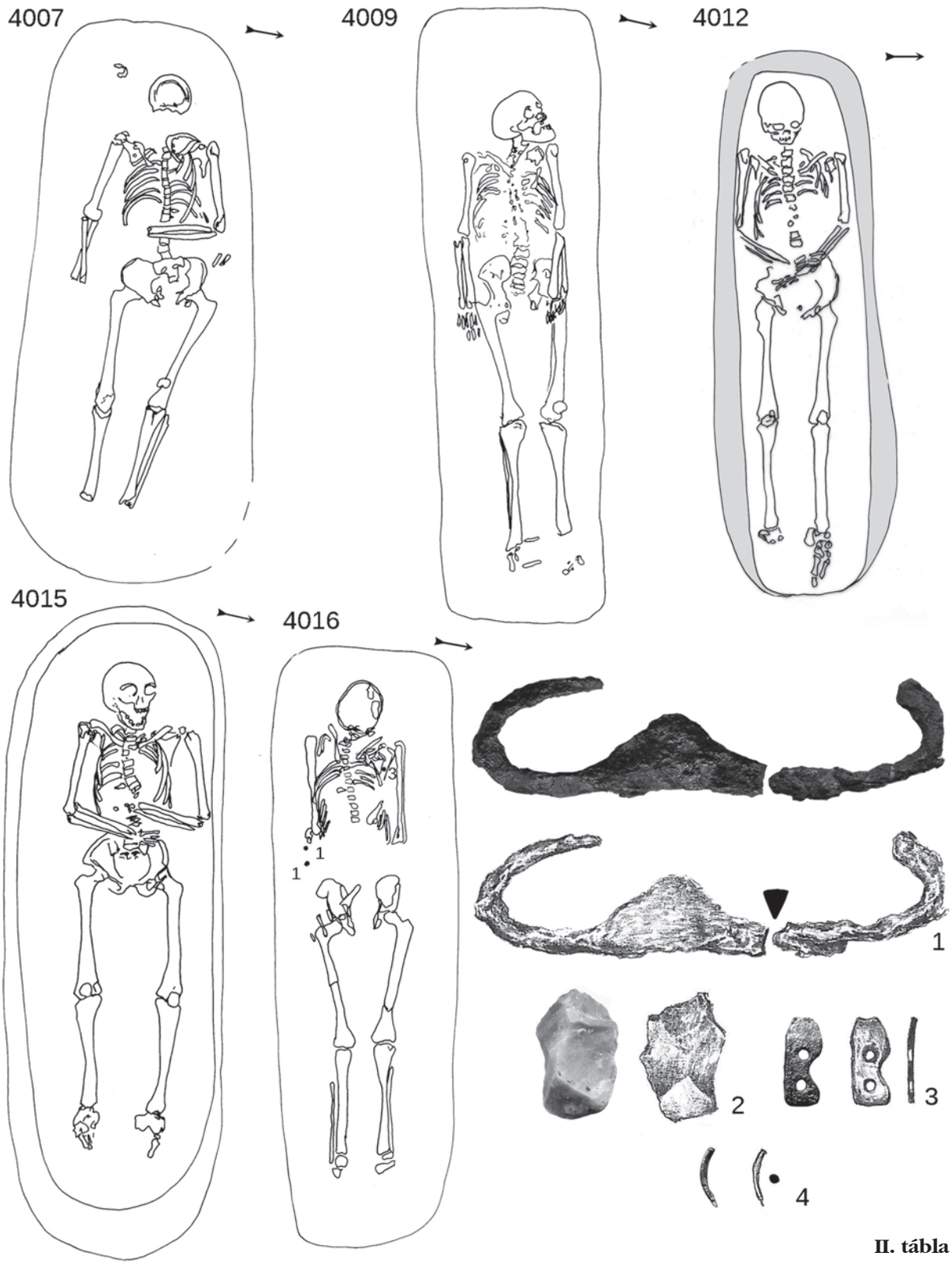
A 4 minta analízise arra a prekoncepcióra épült, hogy a valamilyen régészeti-topográfiai módon elkülöníthető temetkezések egy adott temetőben, illetve temető környezetében a mtDNS-vonal tekintetében is elkülönülnek-e, illetve önmagukban mutatnak-e valamiféle, az eddig vizsgált X. századi minták tekintetében megmutatkozó egyedi jellegzetességet. A kapott eredmények a X. századi mintákban általánosan jelen lévő nyalábokat igazoltak, amelyek esetleges kirívó eltérése egy nagyobb mintaszámú sorozattól (temetőtől) az eddigi eredményeinkből statisztikai értelemben nem következik. Az adott minták tekintetében feltett kérdésekre a magányos temetkezések környezetének genetikai hátterű vizsgálata nélkül nem tudunk érdemleges választ adni.

A későbbi vizsgálatok folyamán szükséges lehet a férfi leszármazási vonal vizsgálata is, amelyet ebben a fázisban technológiai okok miatt még nem tudtunk elvégezni.

I. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4003–4006. sír

Pl. I
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4003–4006

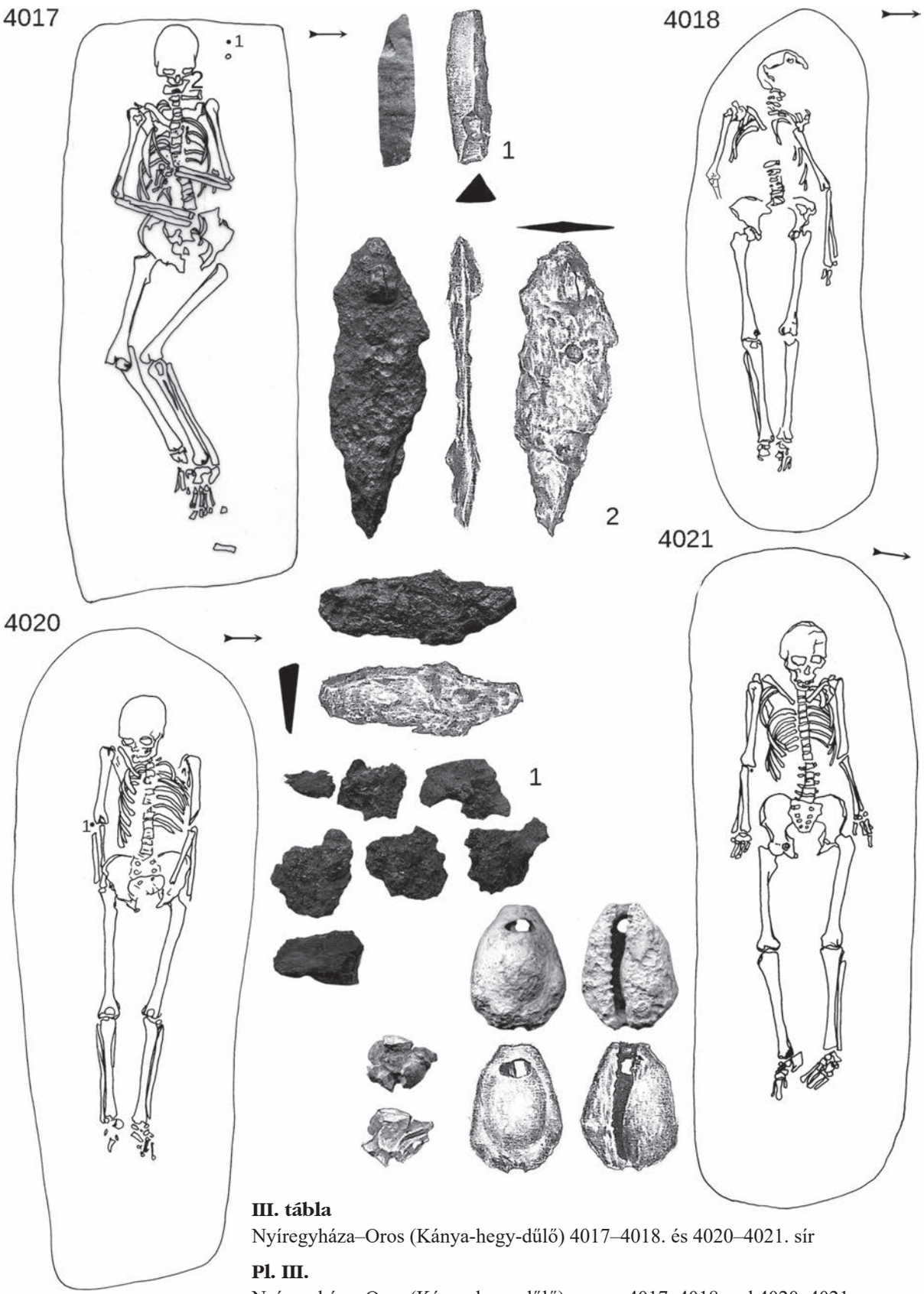

II. tábla

Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4007., 4009., 4012. és 4015–4016. sír

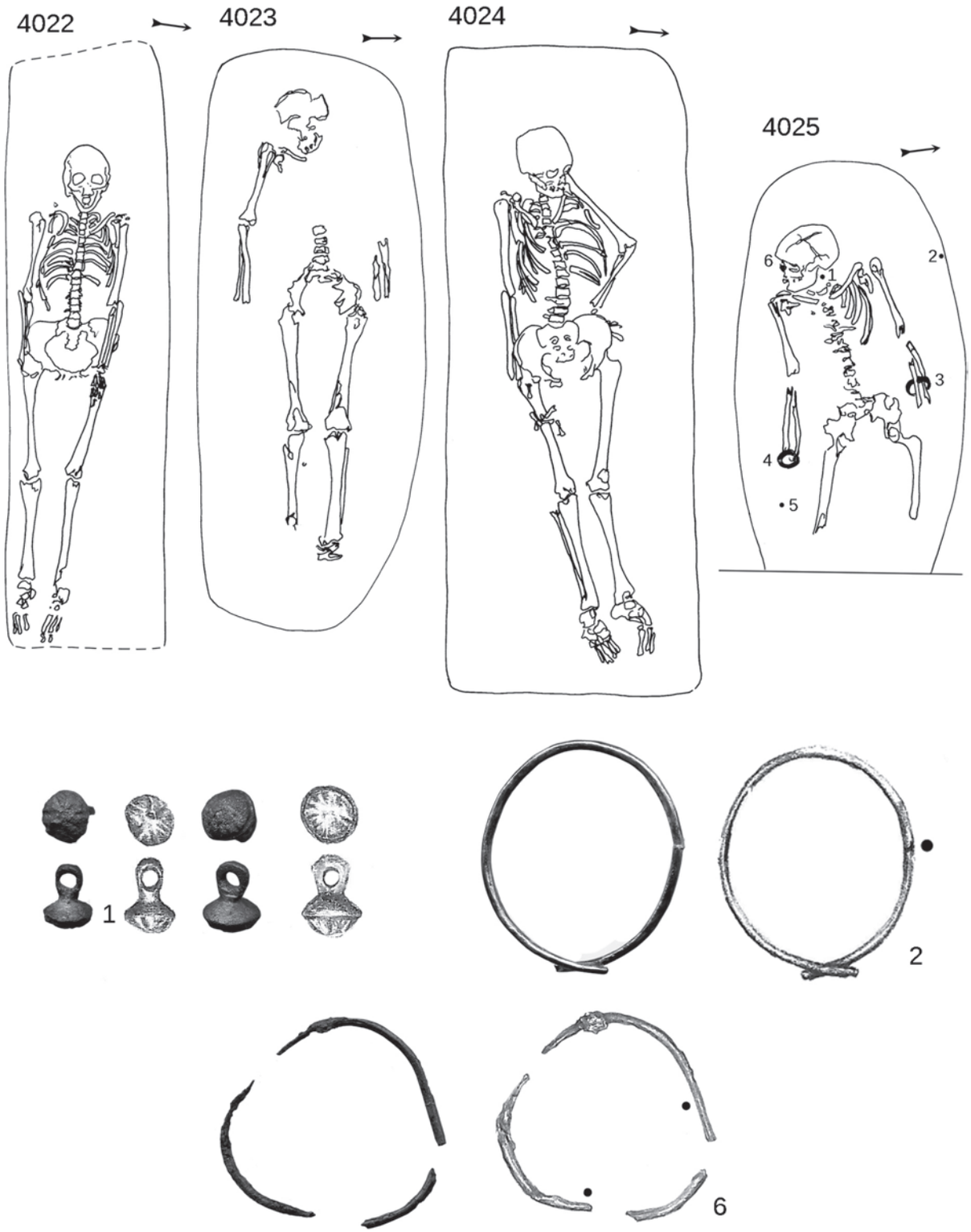
Pl. II

Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4007, 4009, 4012 and 4015–4016

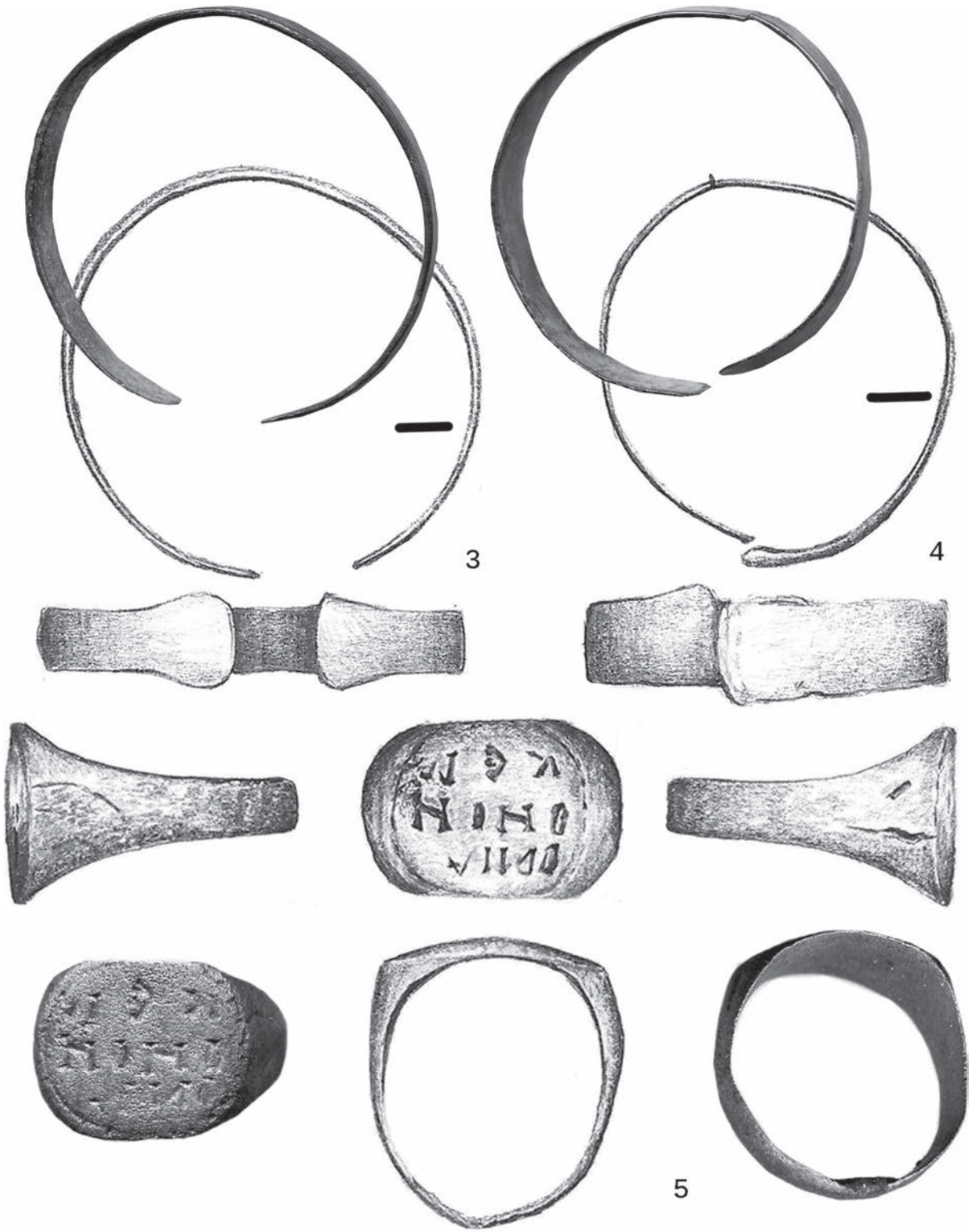

III. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4017–4018. és 4020–4021. sír

Pl. III.
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4017–4018 and 4020–4021

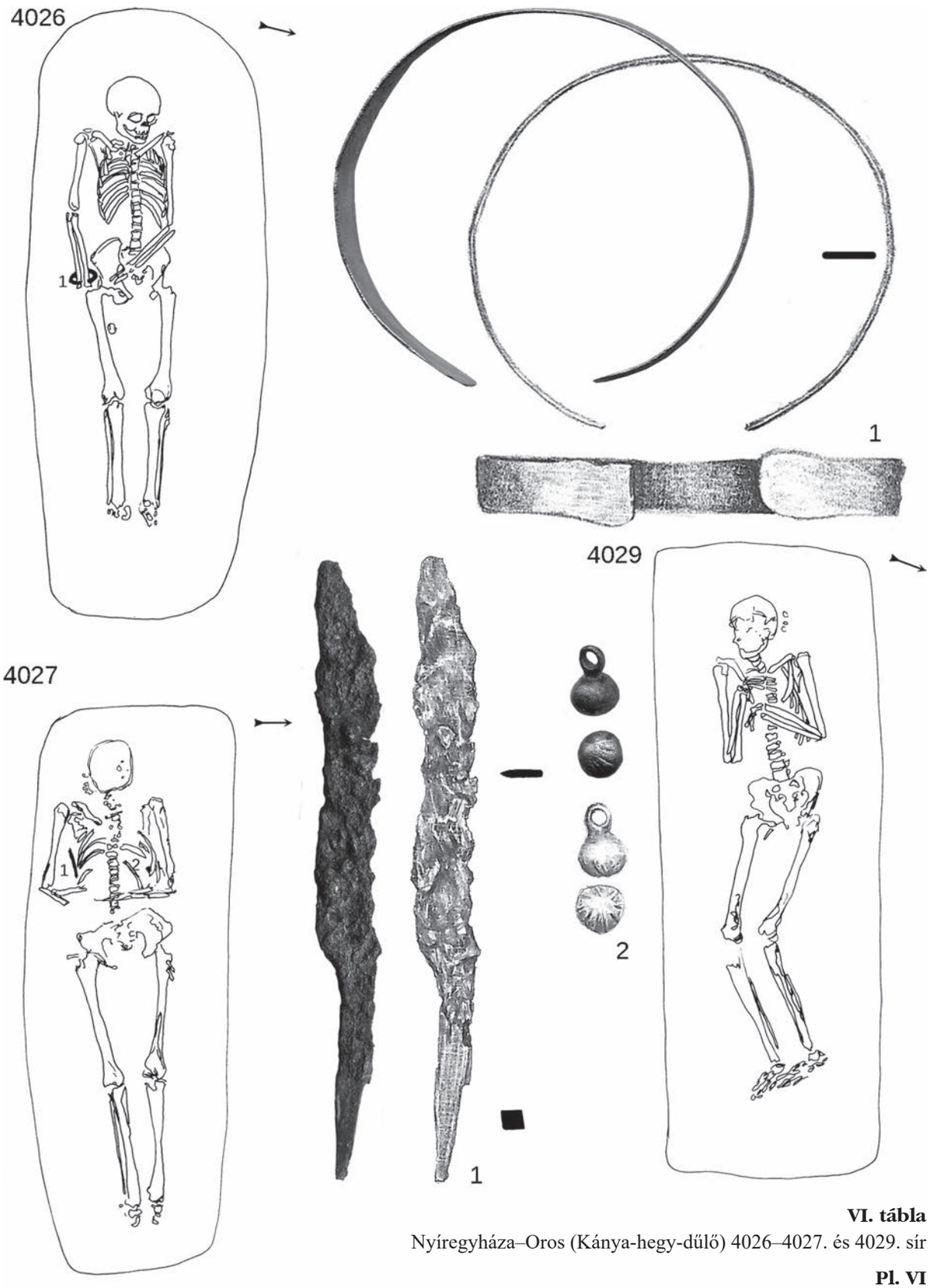

IV. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4022–4025. sír

Pl. IV
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4022–4025

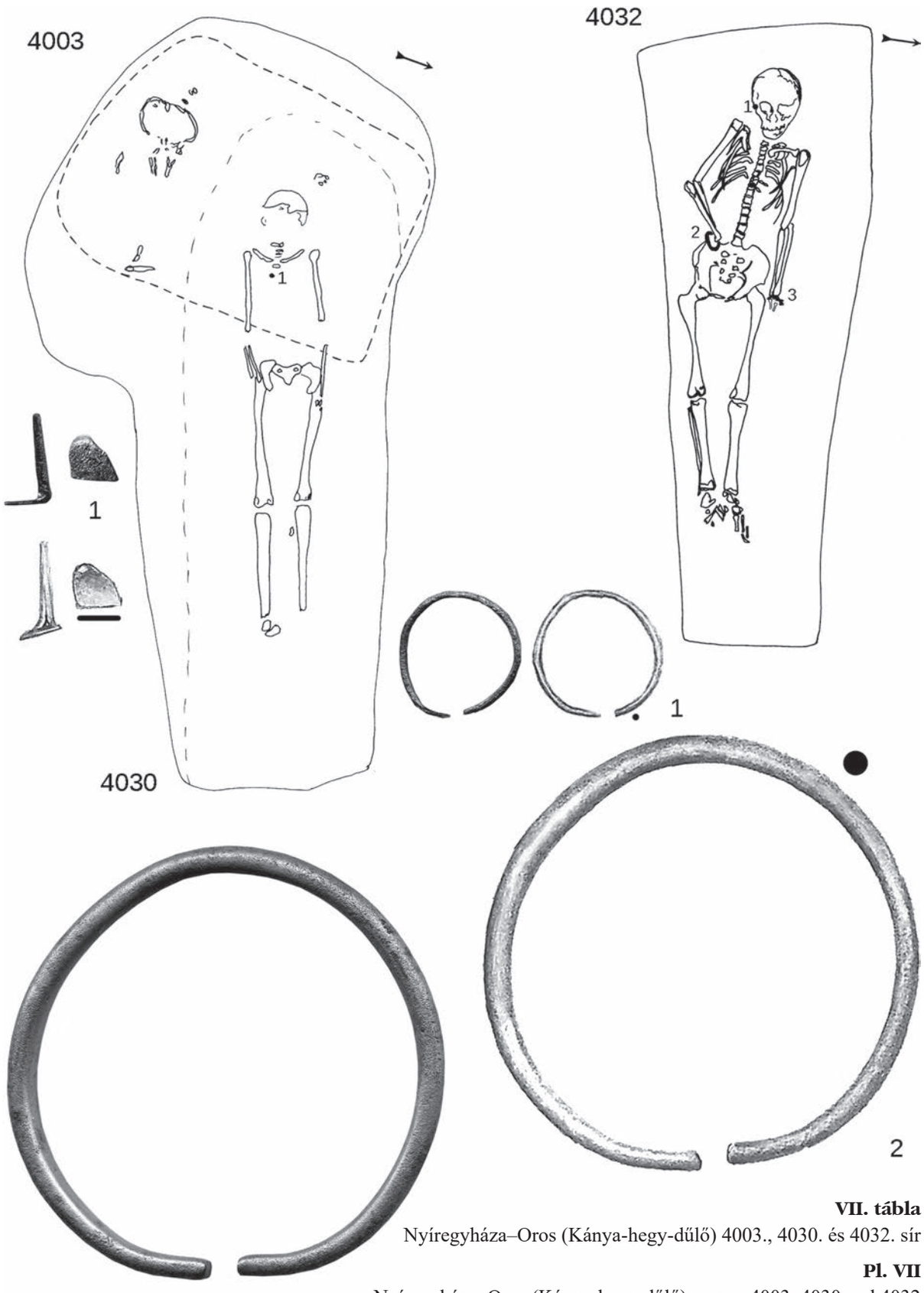

V. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4025. sír

Pl. V
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4025

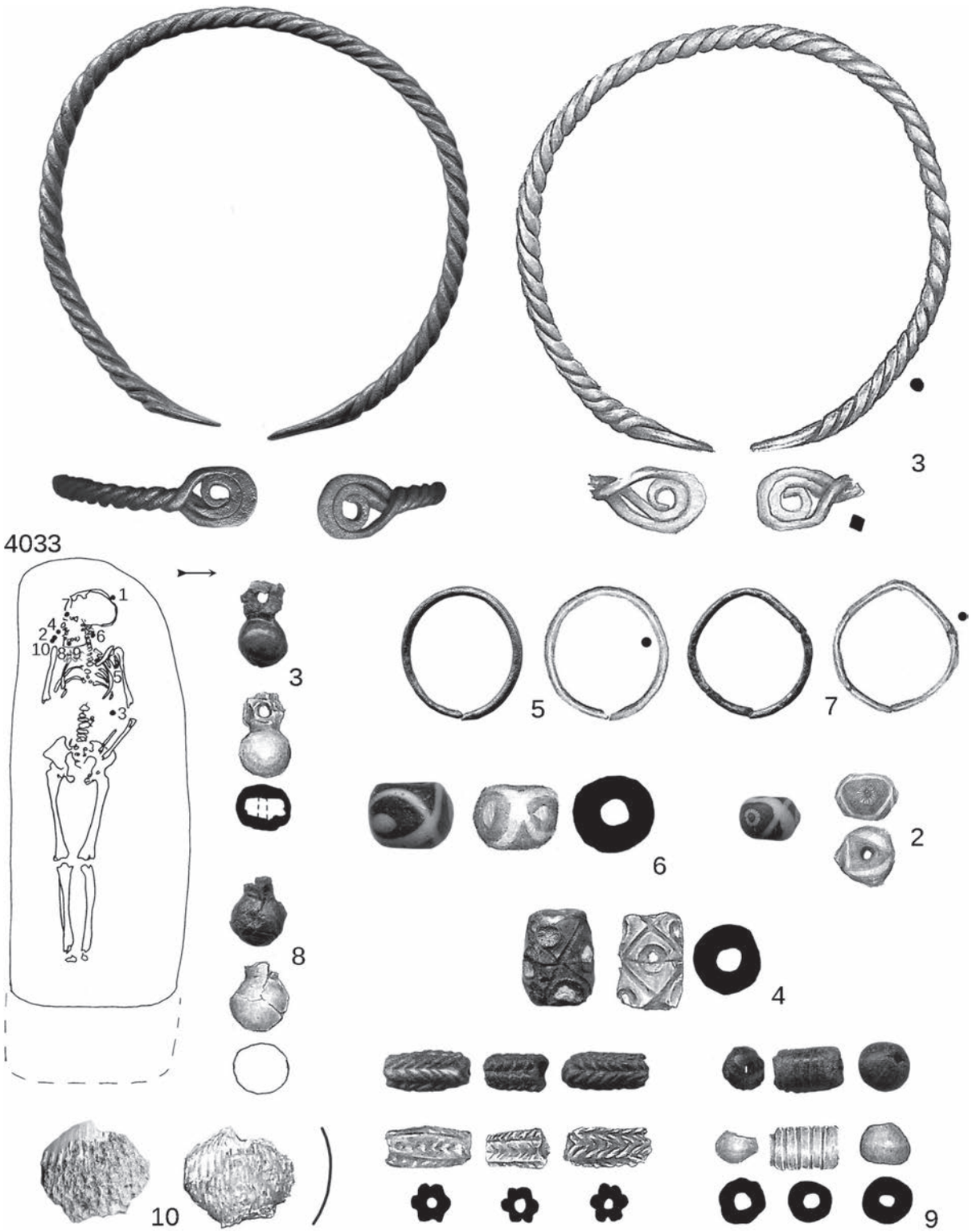

VI. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4026–4027. és 4029. sír

Pl. VI
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4026–4027 and 4029

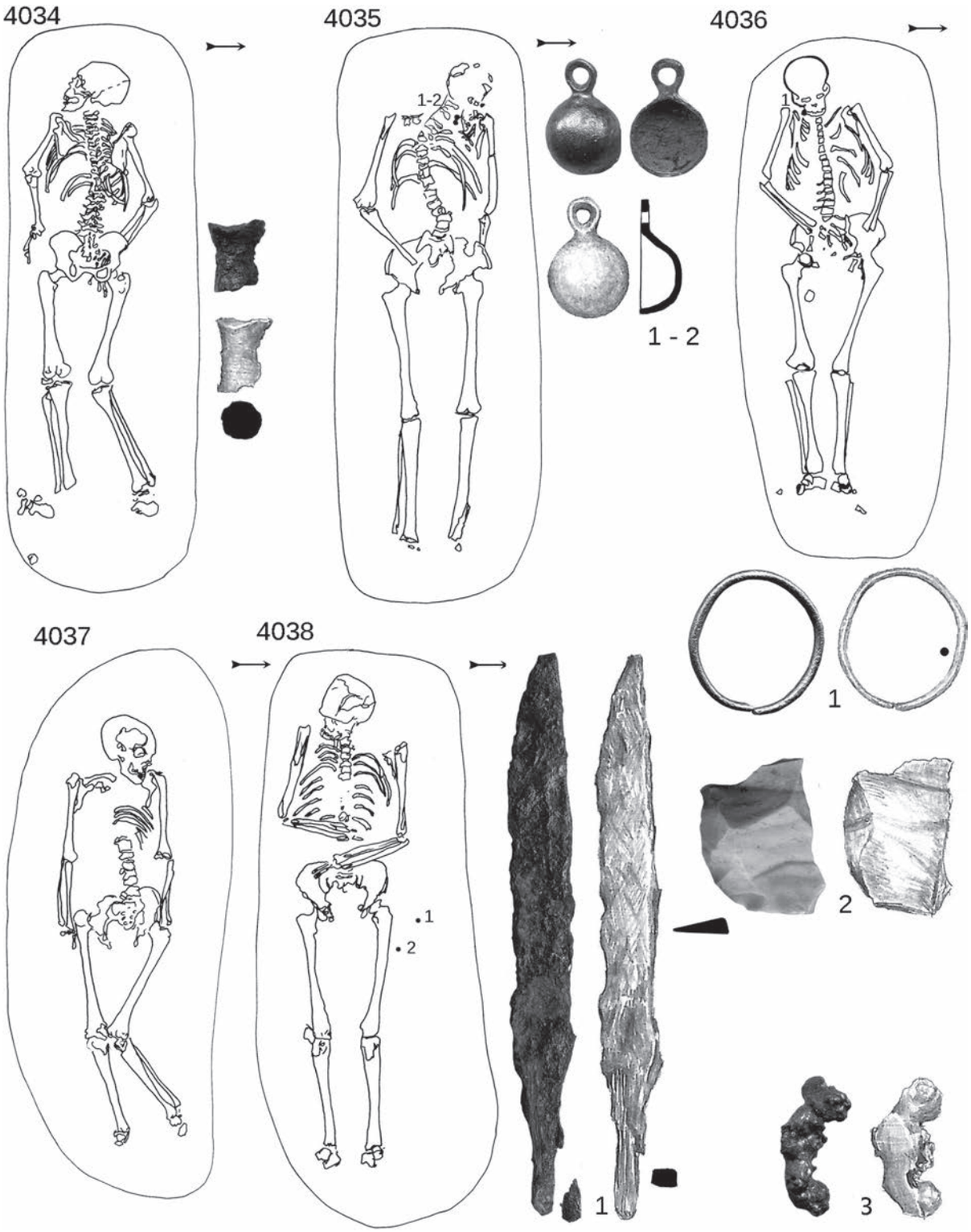

VII. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4003., 4030. és 4032. sír

Pl. VII
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4003, 4030 and 4032

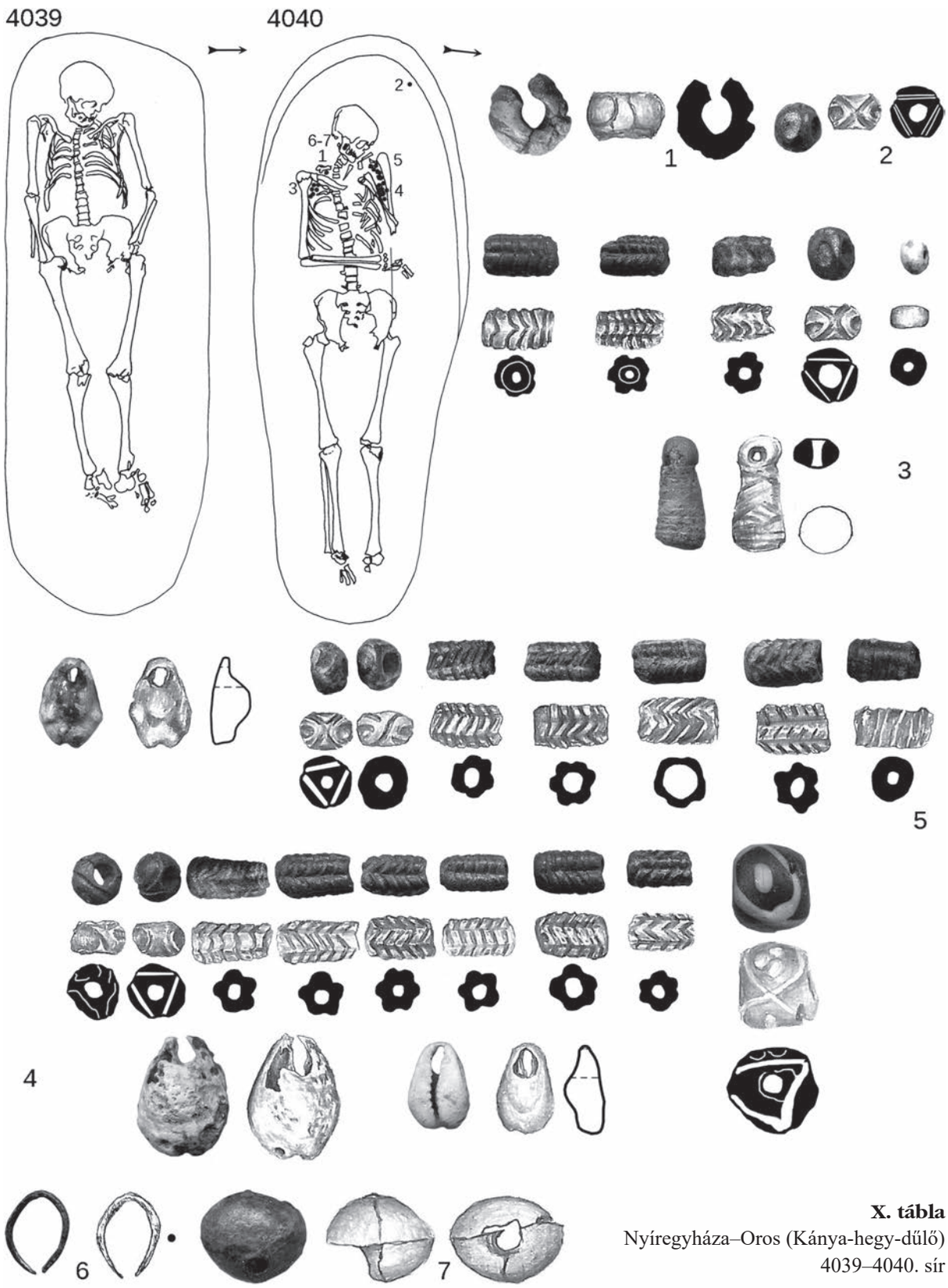

VIII. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4033. sír

Pl. VIII
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4033

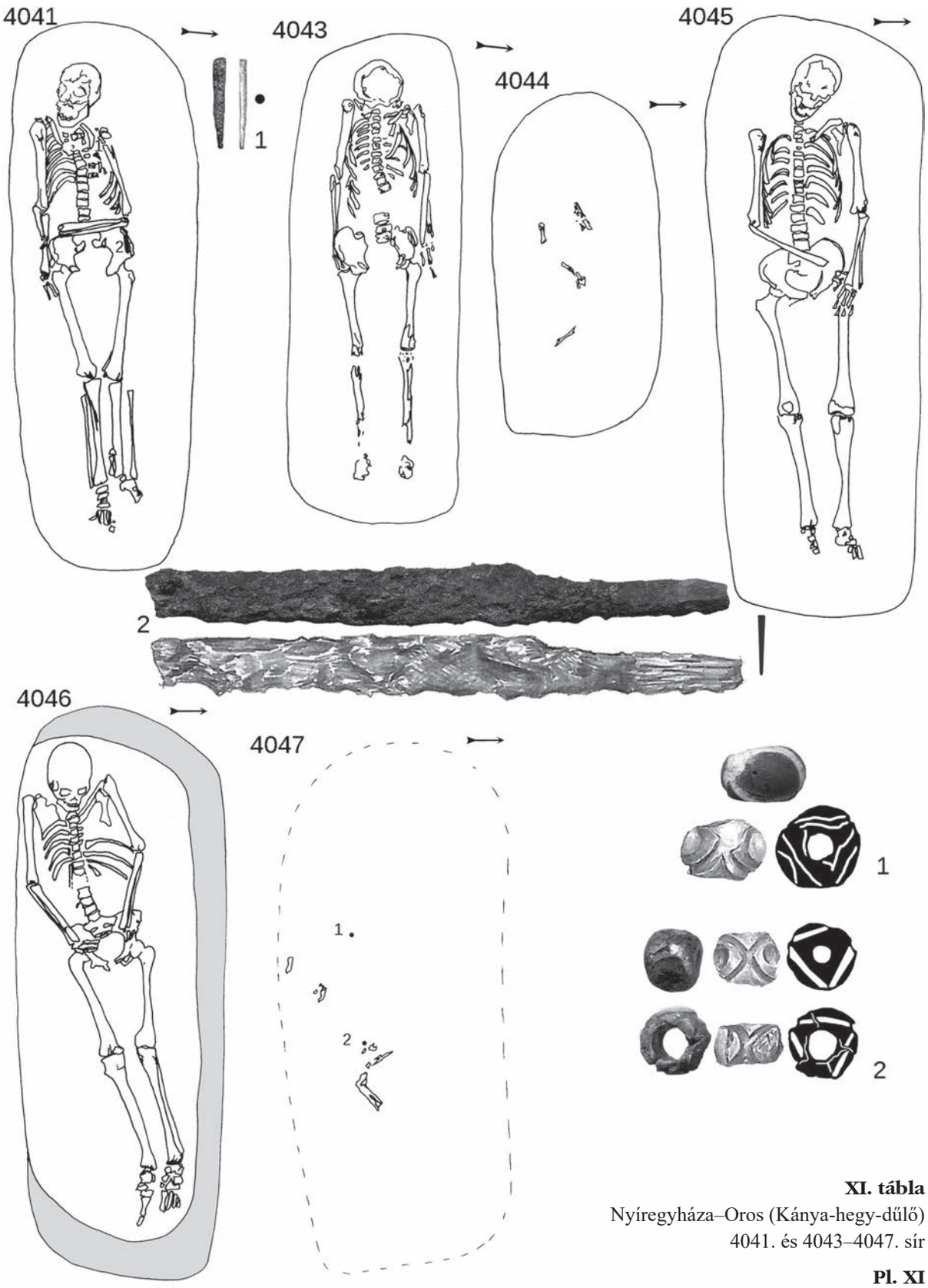

IX. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4034–4038. sír

Pl. IX
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4034–4038

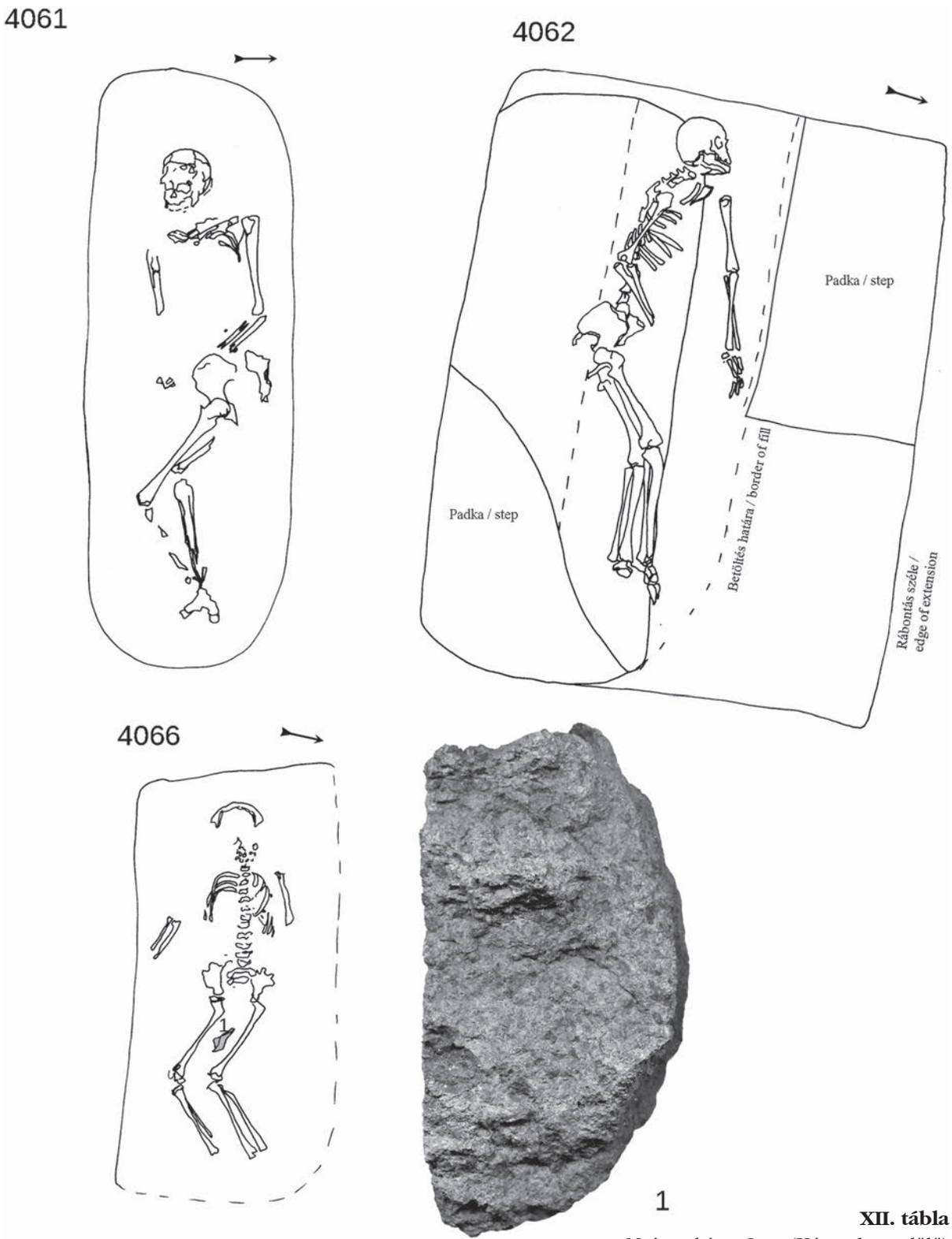

X. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő)
4039–4040. sír

Pl. X
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4039–4040

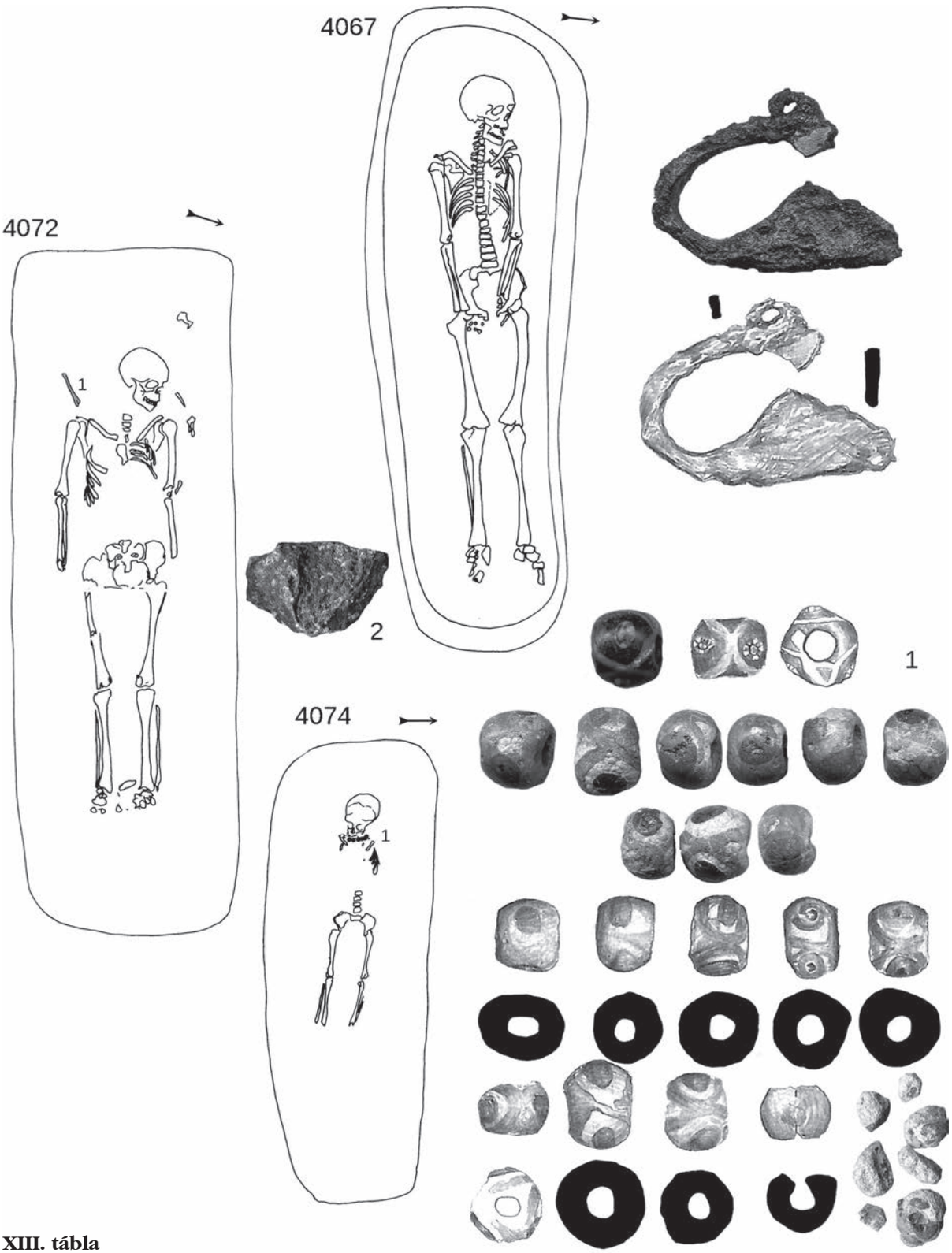

XI. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő)
4041. és 4043–4047. sír

Pl. XI
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4041 and 4043–4047

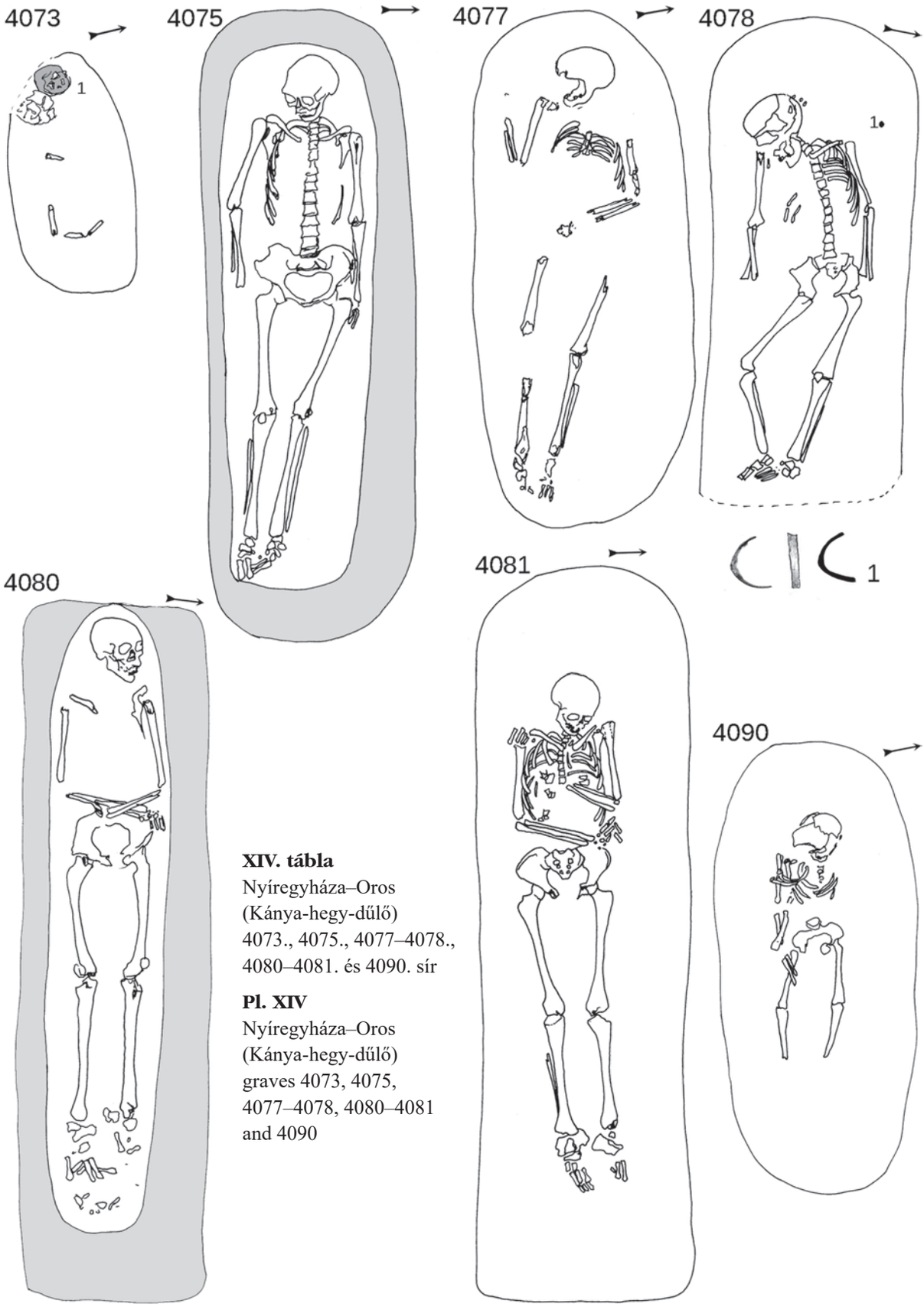

XII. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő)
4061–4062. és 4066. sír

Pl. XII
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4061–4062 and 4066

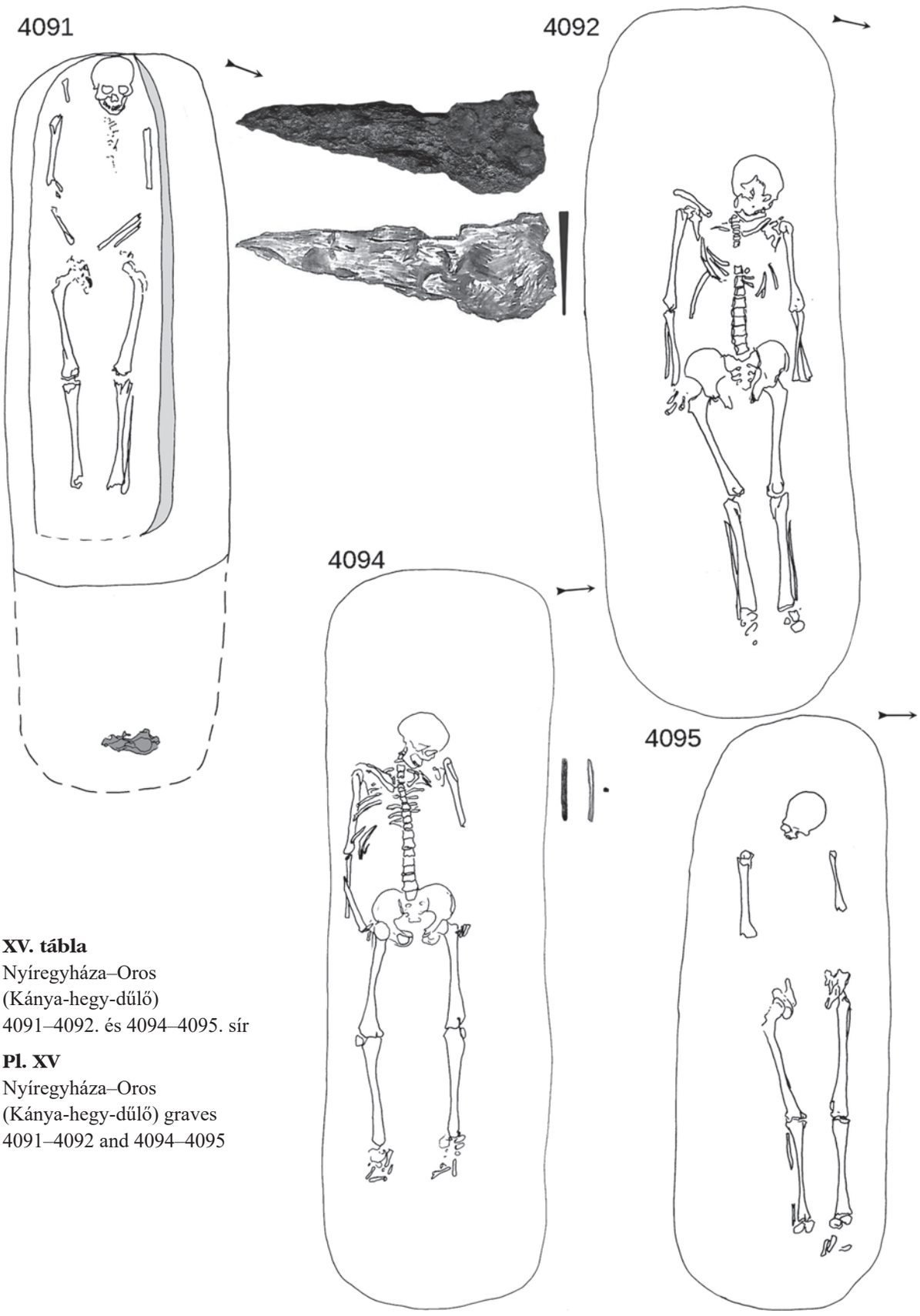

XIII. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4067., 4072. és 4074. sír

Pl. XIII
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4067, 4072 and 4074

XIV. tábla
Nyíregyháza–Oros
(Kánya-hegy-dűlő)
4073., 4075., 4077–4078.,
4080–4081. és 4090. sír

Pl. XIV
Nyíregyháza–Oros
(Kánya-hegy-dűlő)
graves 4073, 4075,
4077–4078, 4080–4081
and 4090

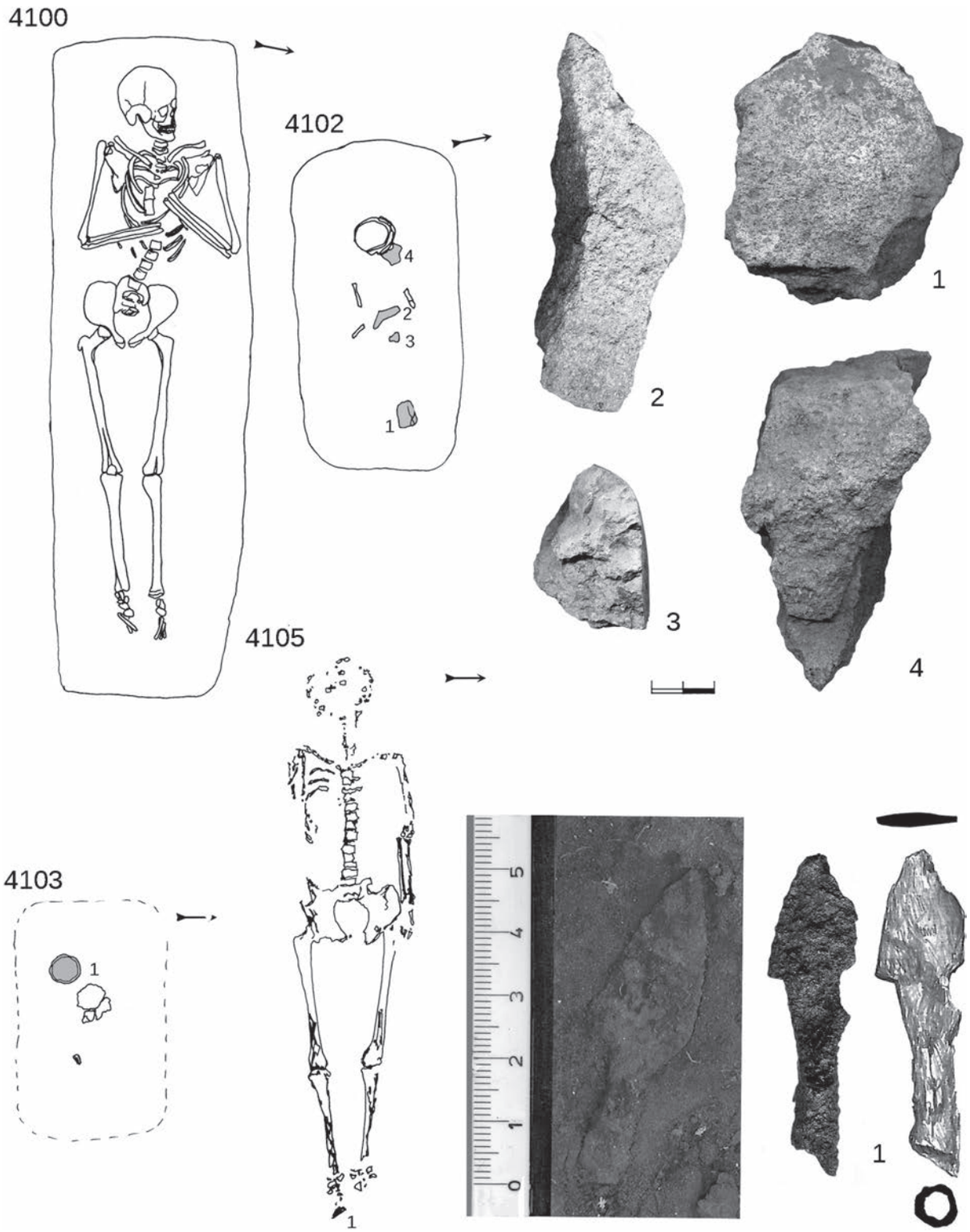

XV. tábla
Nyíregyháza–Oros
(Kánya-hegy-dűlő)
4091–4092. és 4094–4095. sír

Pl. XV
Nyíregyháza–Oros
(Kánya-hegy-dűlő) graves
4091–4092 and 4094–4095

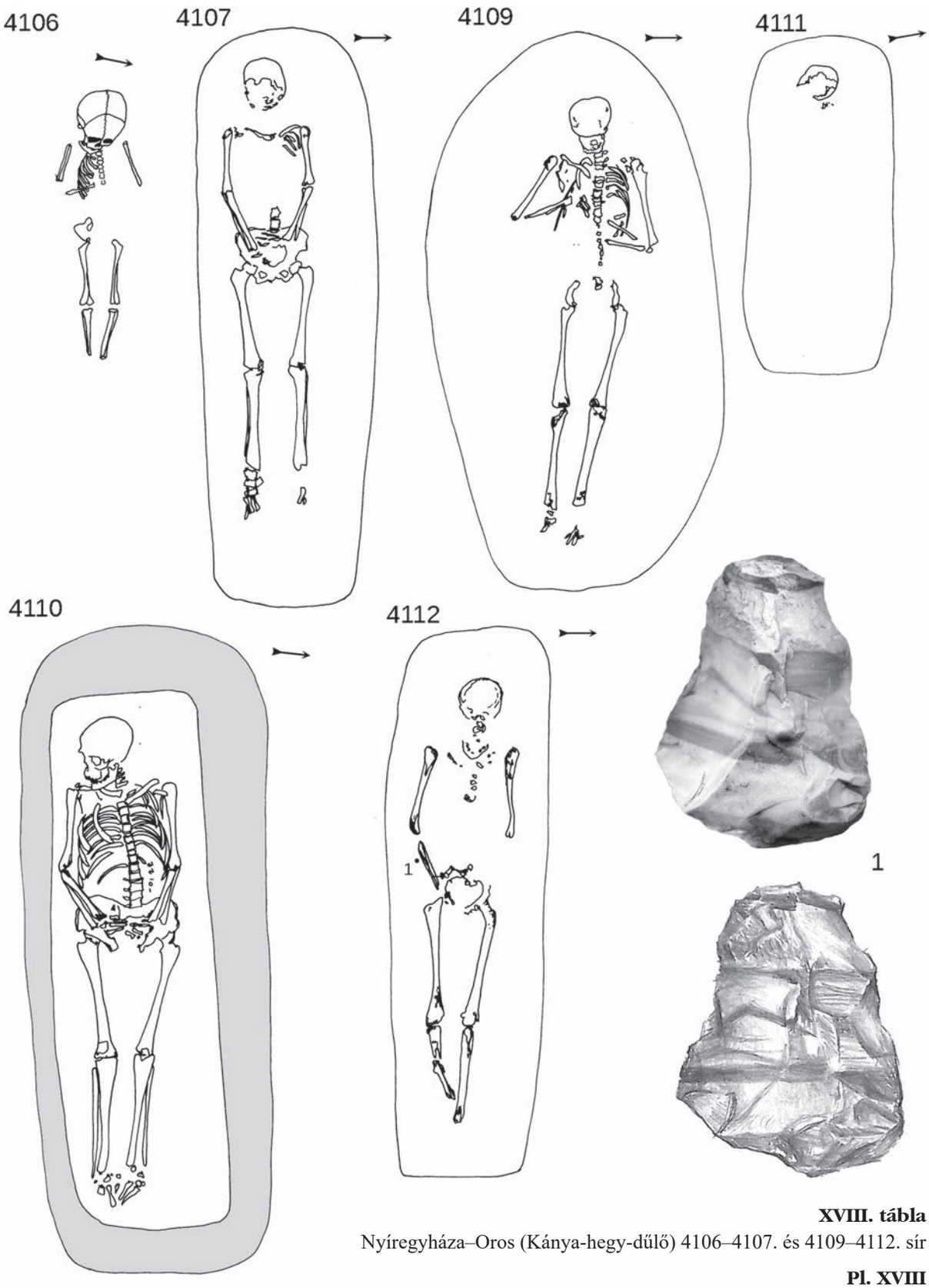

XVI. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4097. sír

Pl. XVI
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4097

XVII. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4100., 4102–4103. és 4105. sír

Pl. XVII
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4100, 4102–4103 and 4105

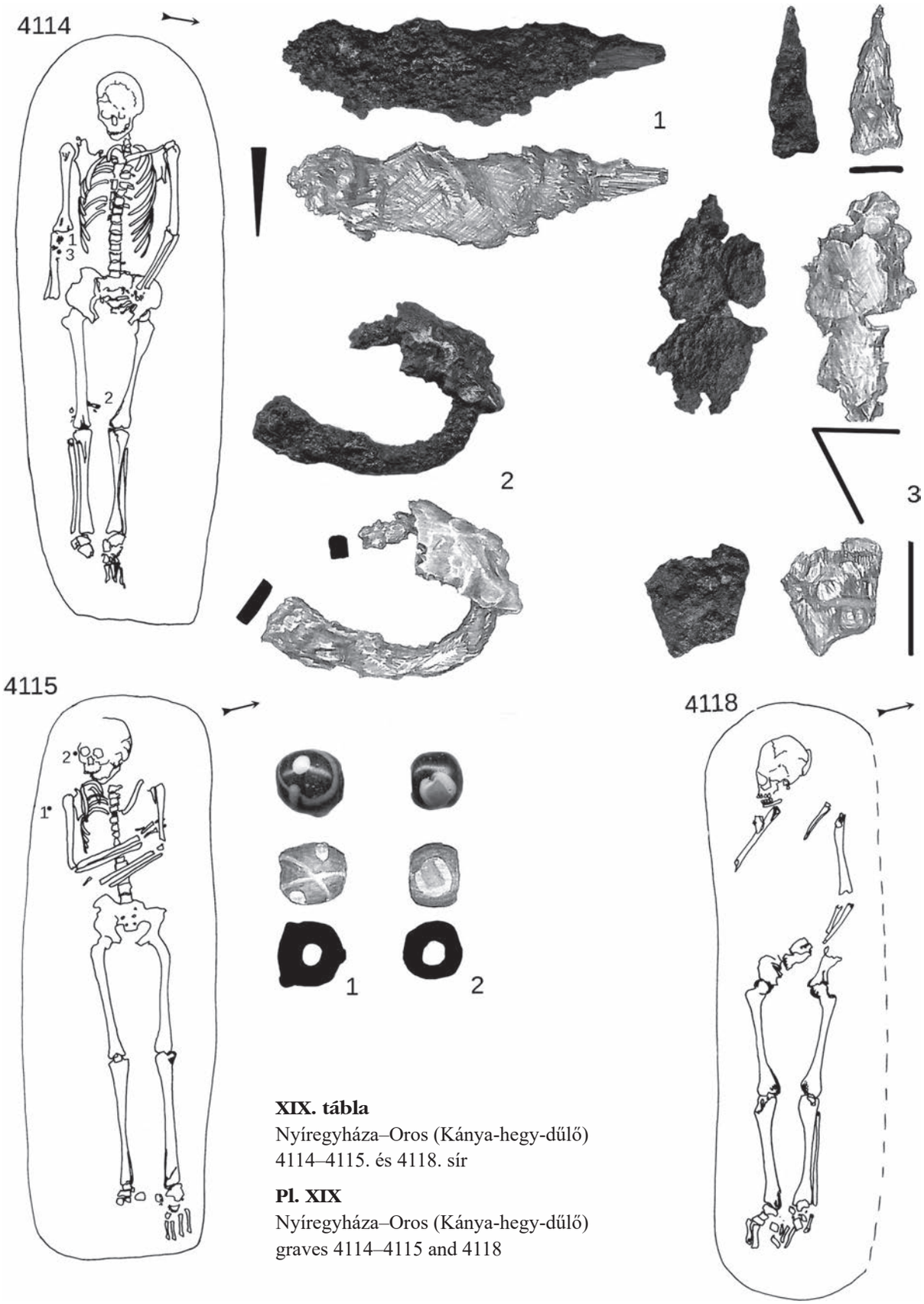

XVIII. tábla

Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4106–4107. és 4109–4112. sír

Pl. XVIII

Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4106–4107 and 4109–4112

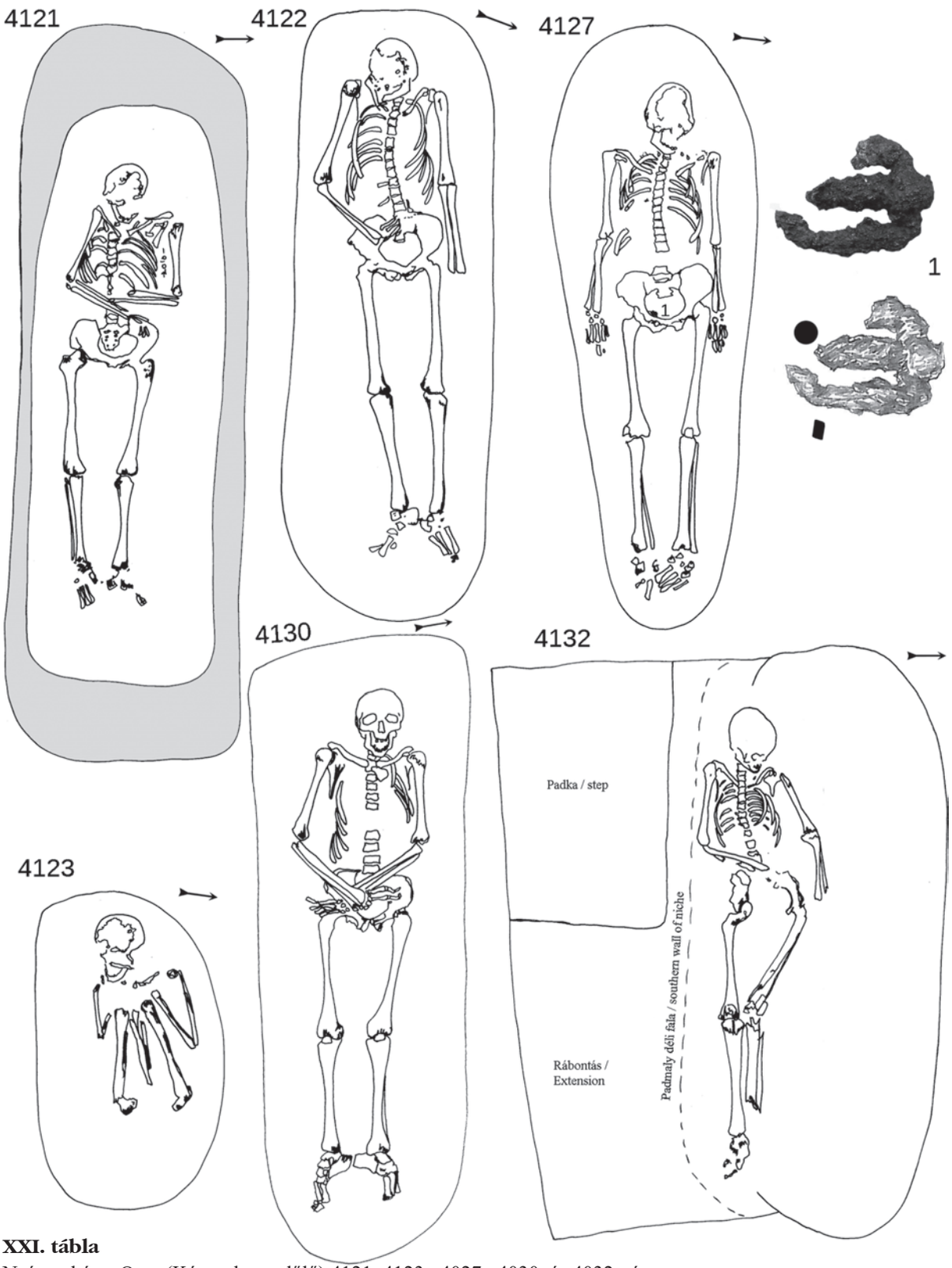

XIX. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő)
4114–4115. és 4118. sír

Pl. XIX
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő)
graves 4114–4115 and 4118

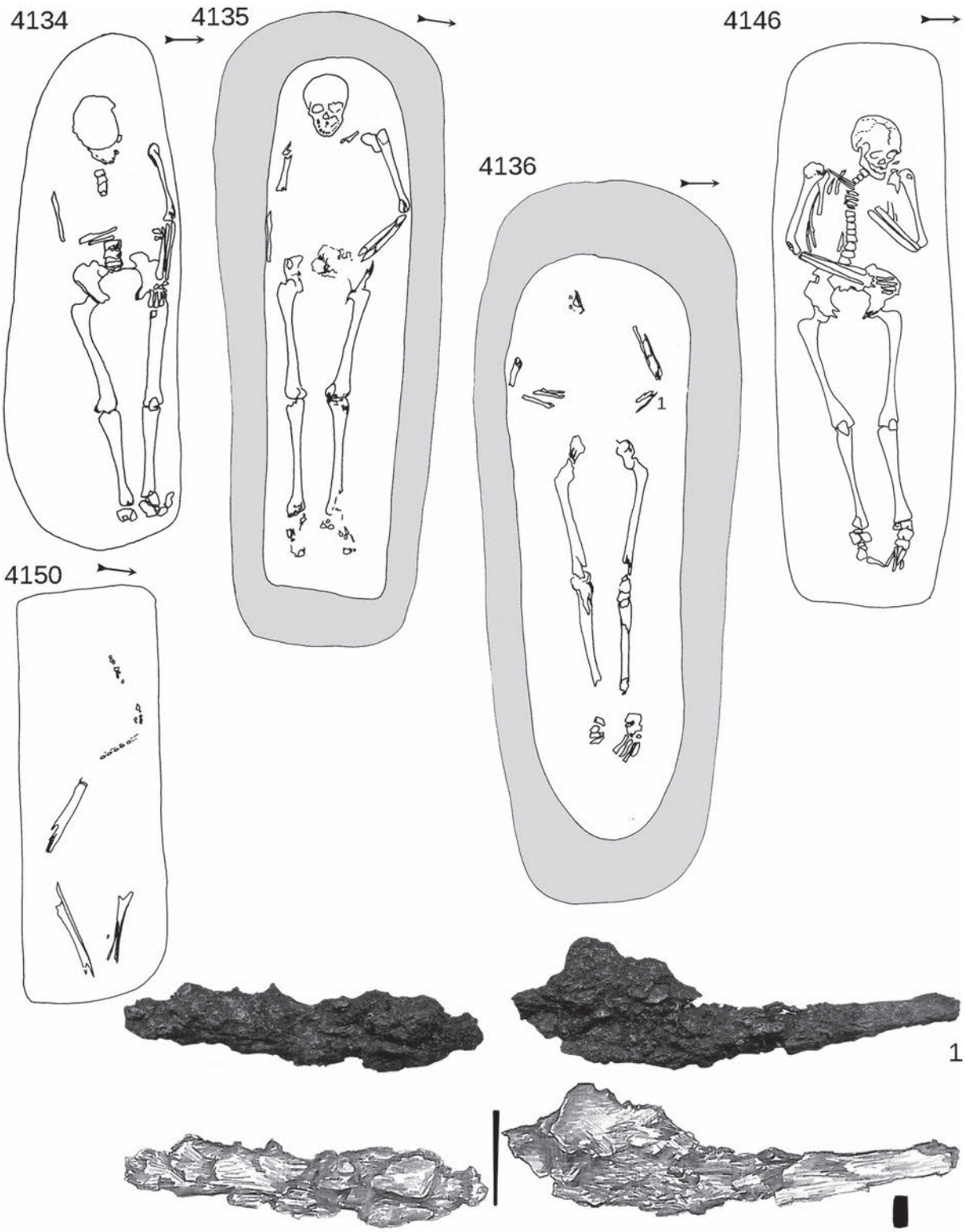

XX. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4120. sír

Pl. XX
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4120

XXI. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4121–4123., 4027., 4030. és 4032. sír

Pl. XXI
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4121–4123, 4027, 4030 and 4032

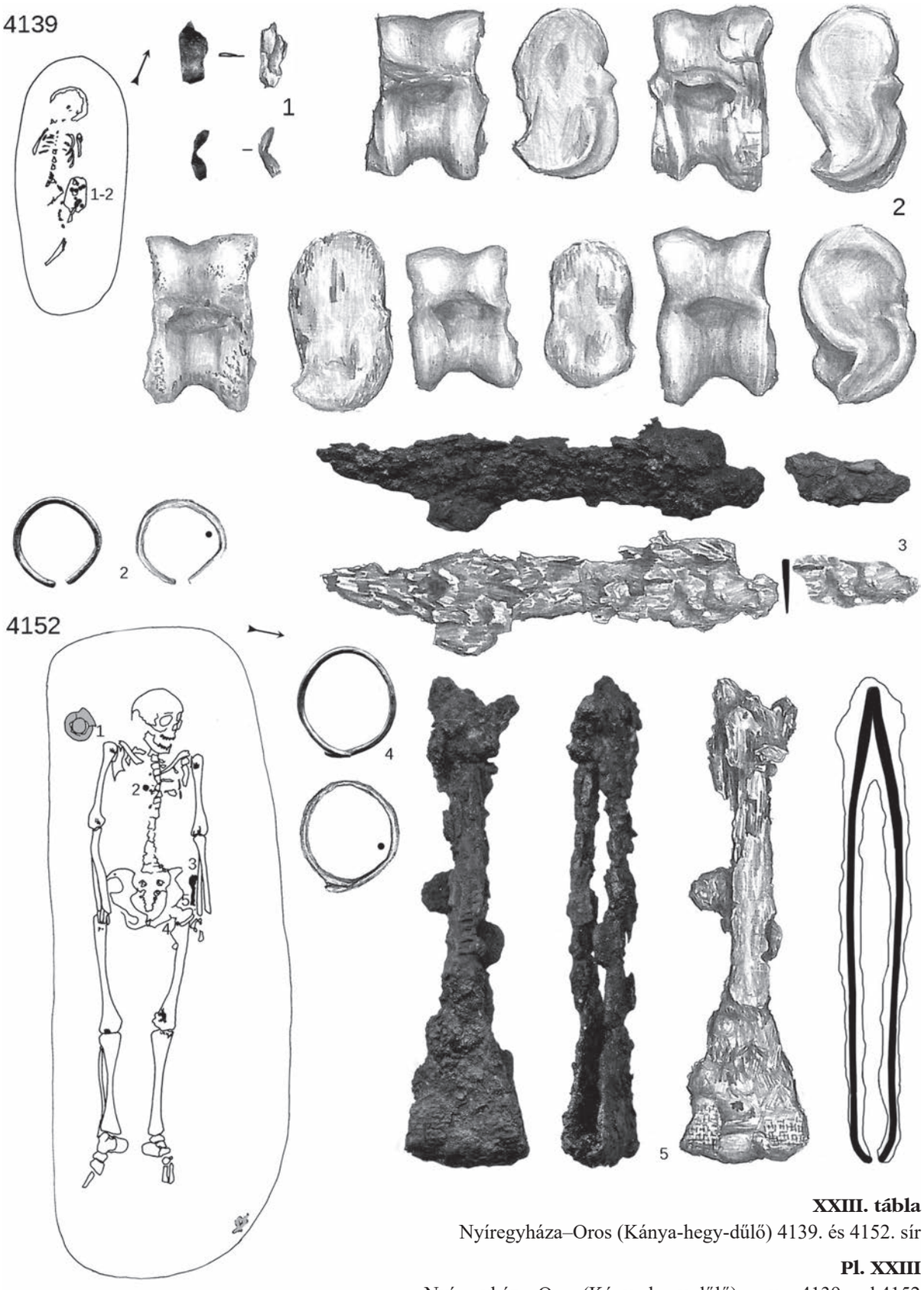

XXII. tábla

Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4134–4136., 4146. és 4150. sír

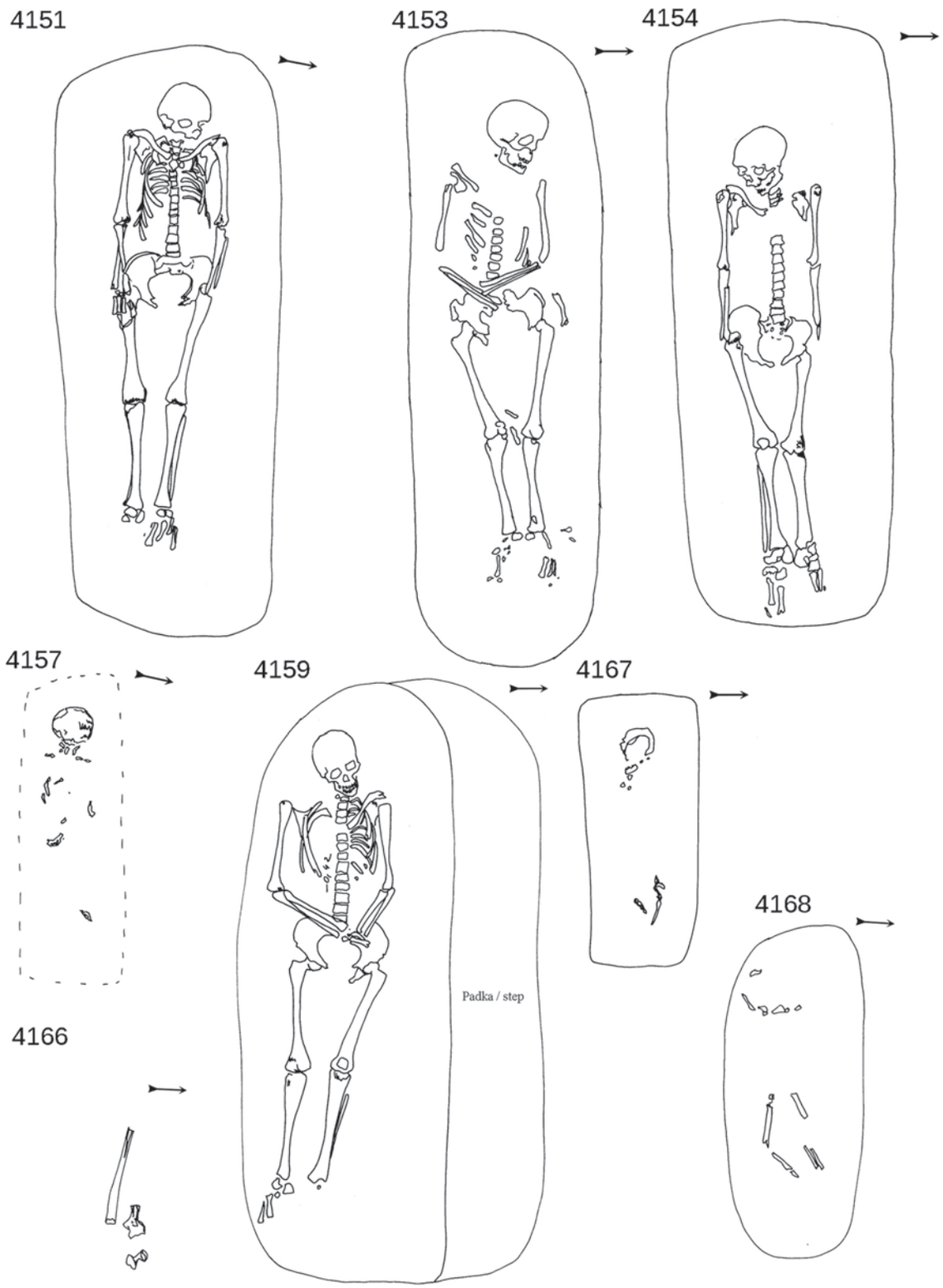
Pl. XXII

Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4134–4136, 4146 and 4150

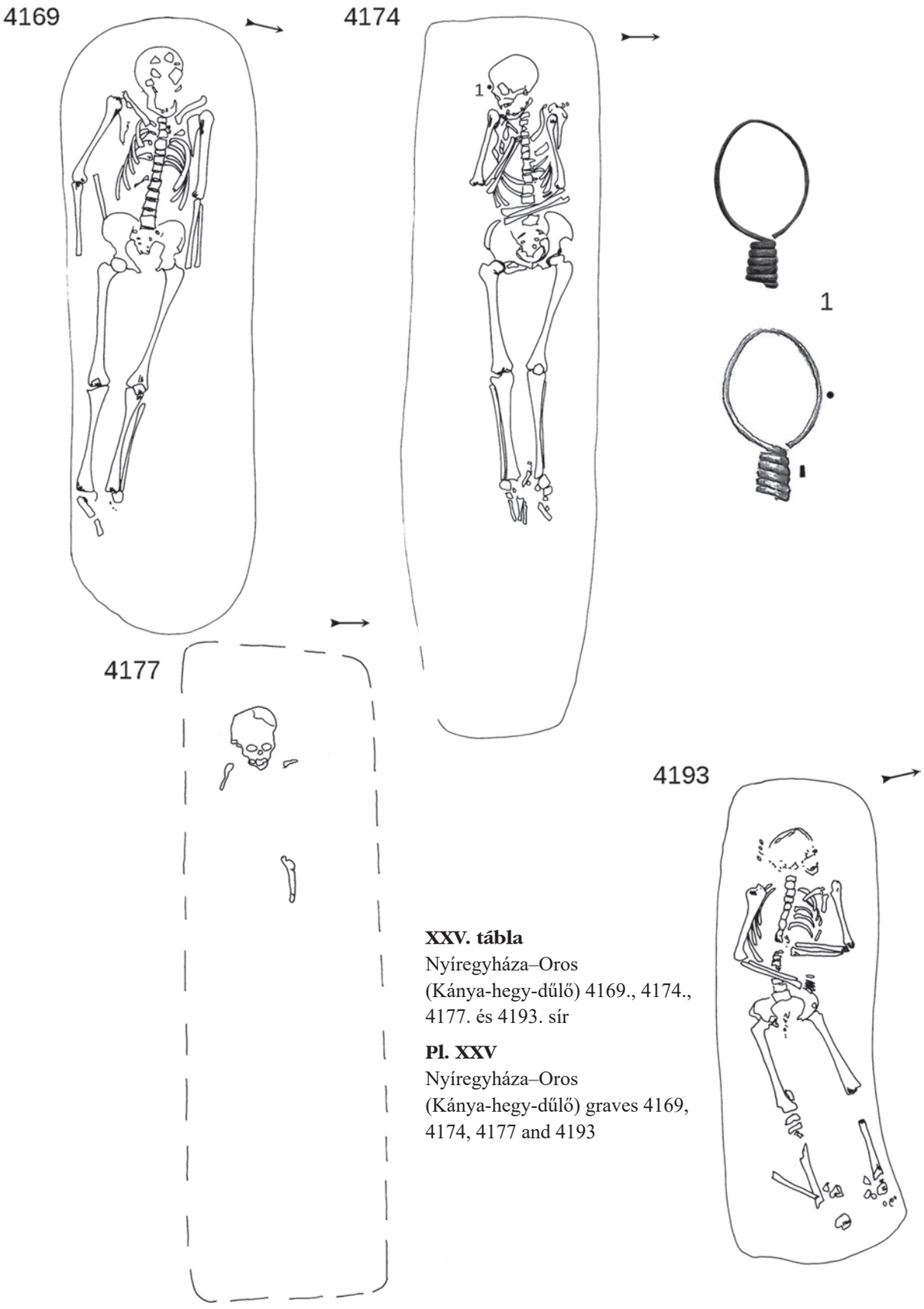

XXIII. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4139. és 4152. sír

Pl. XXIII
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4139 and 4152

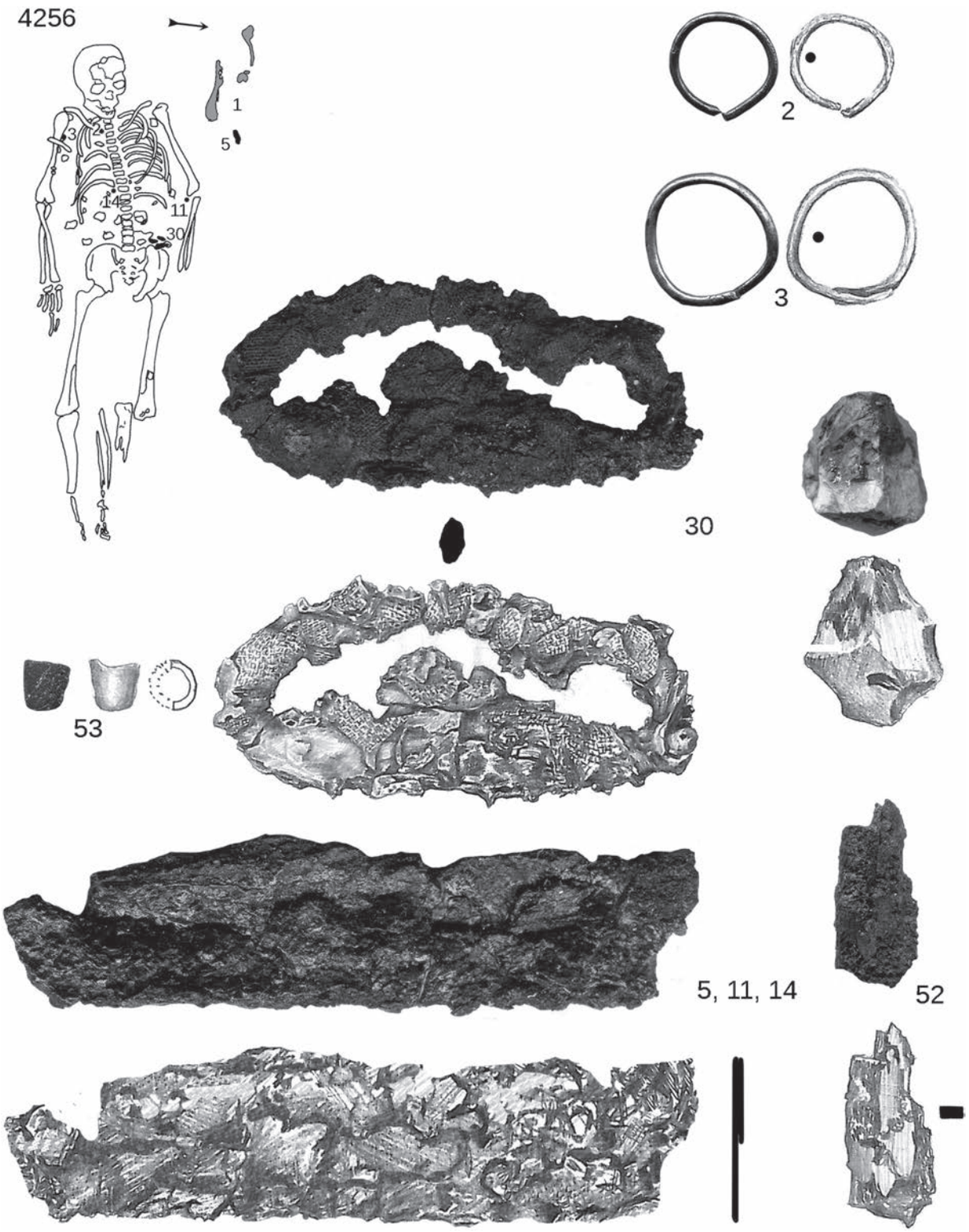

XXIV. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4151., 4153–4154., 4157., 4159. és 4166–4168. sír

Pl. XXIV
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4151, 4153–4154, 4157, 4159 and 4166–4168

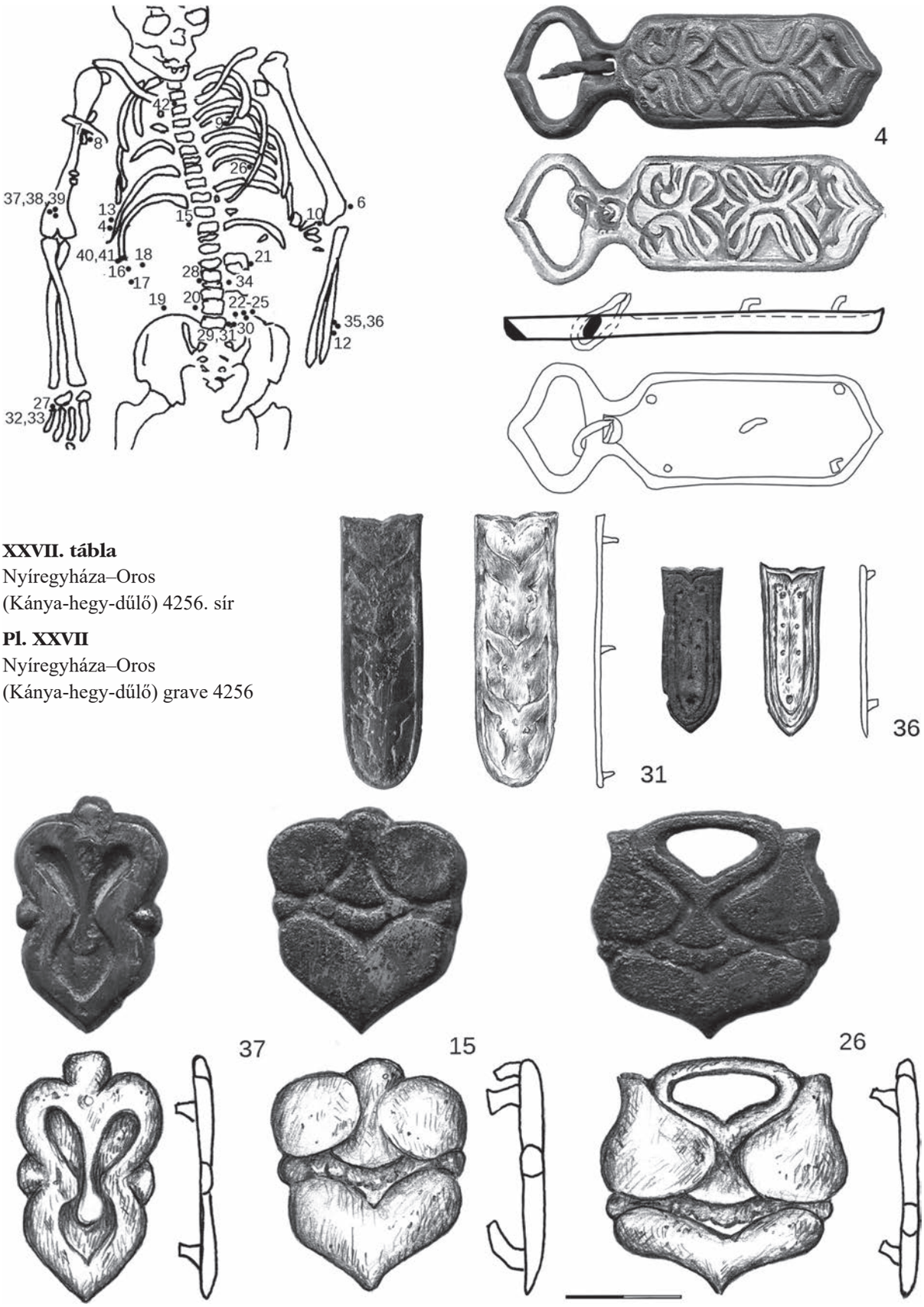

XXV. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4169., 4174., 4177. és 4193. sír

Pl. XXV
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4169, 4174, 4177 and 4193

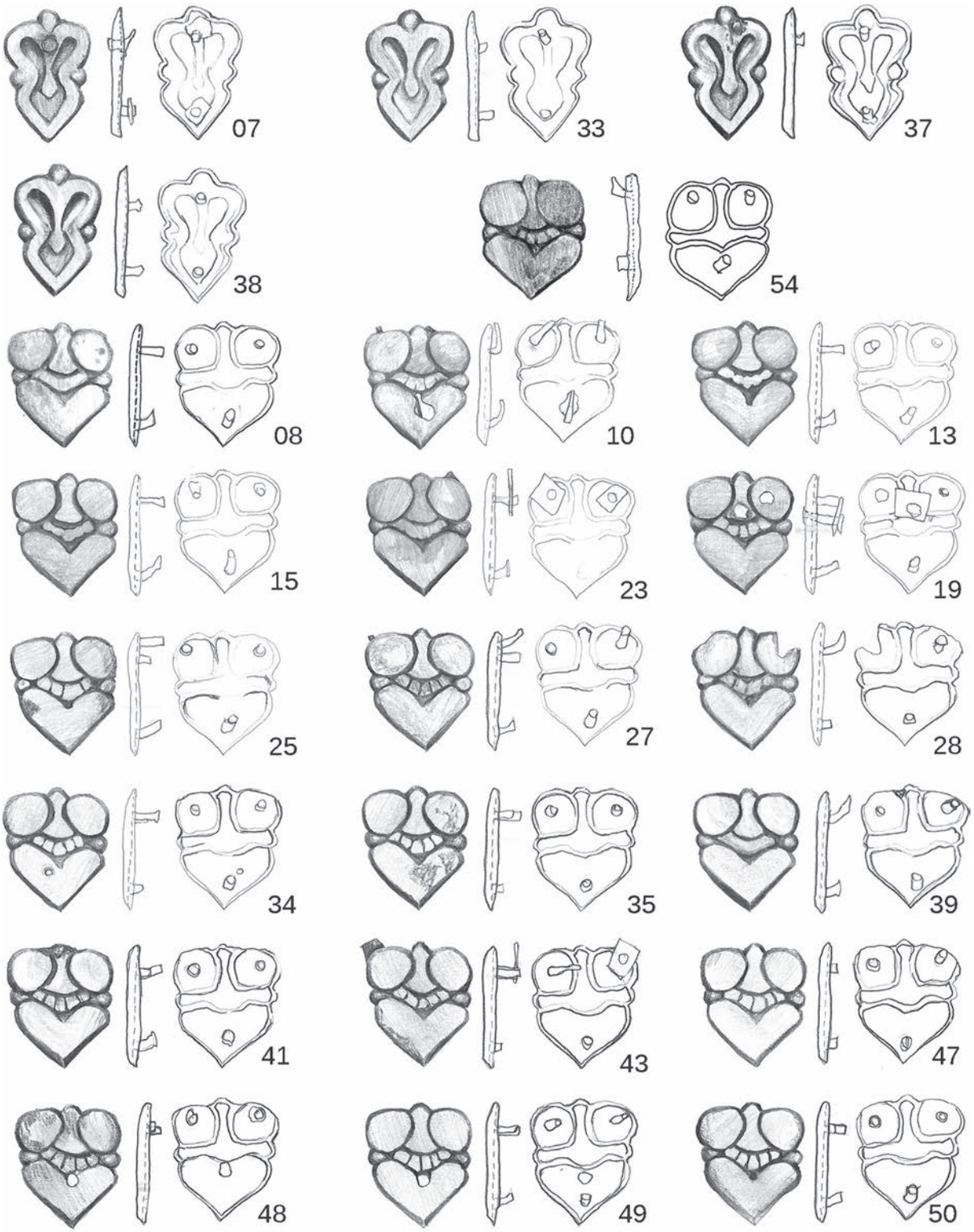

XXVI. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4256. sír

Pl. XXVI
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4256

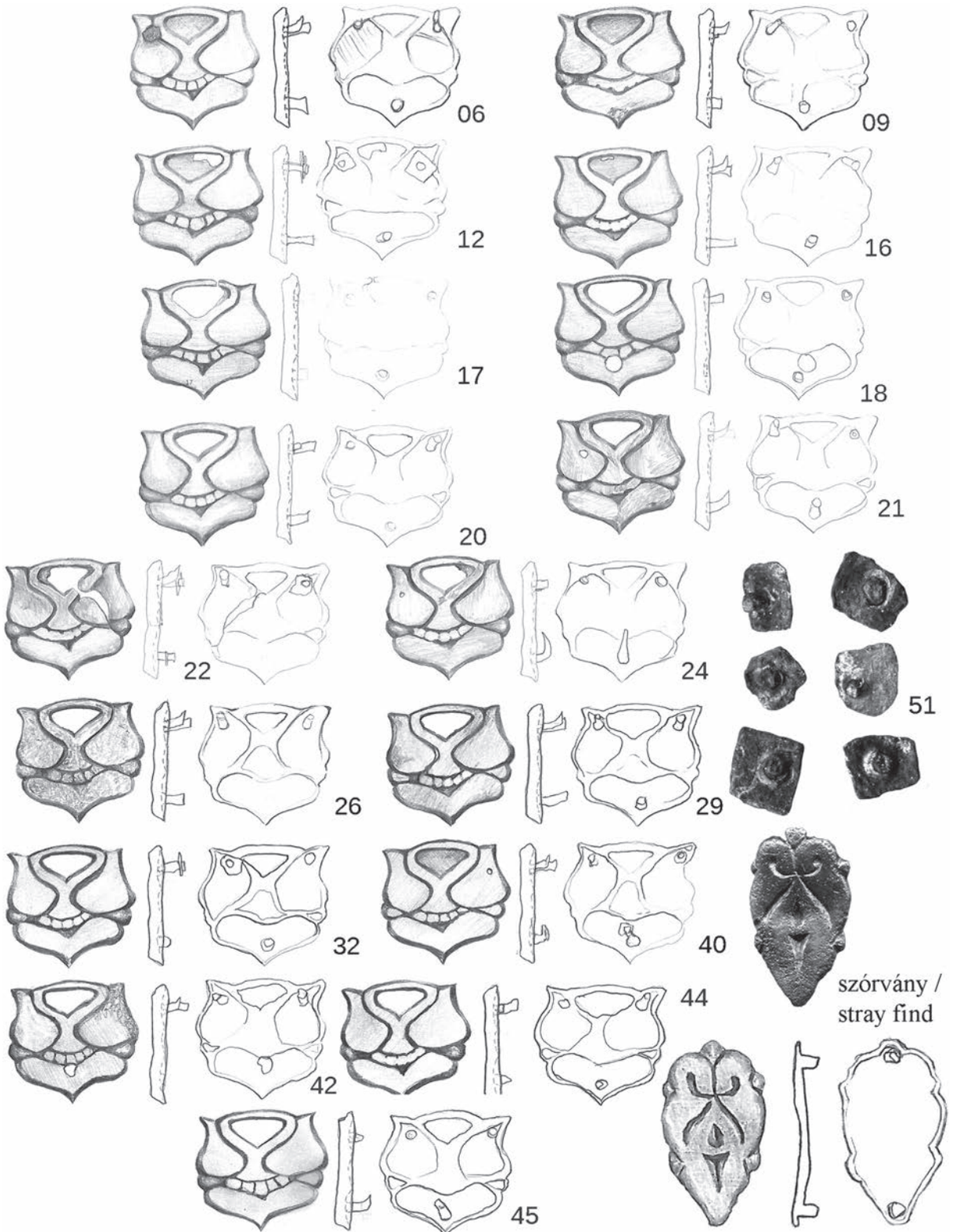

XXVII. tábla
Nyíregyháza–Oros
(Kánya-hegy-dűlő) 4256. sír

Pl. XXVII
Nyíregyháza–Oros
(Kánya-hegy-dűlő) grave 4256

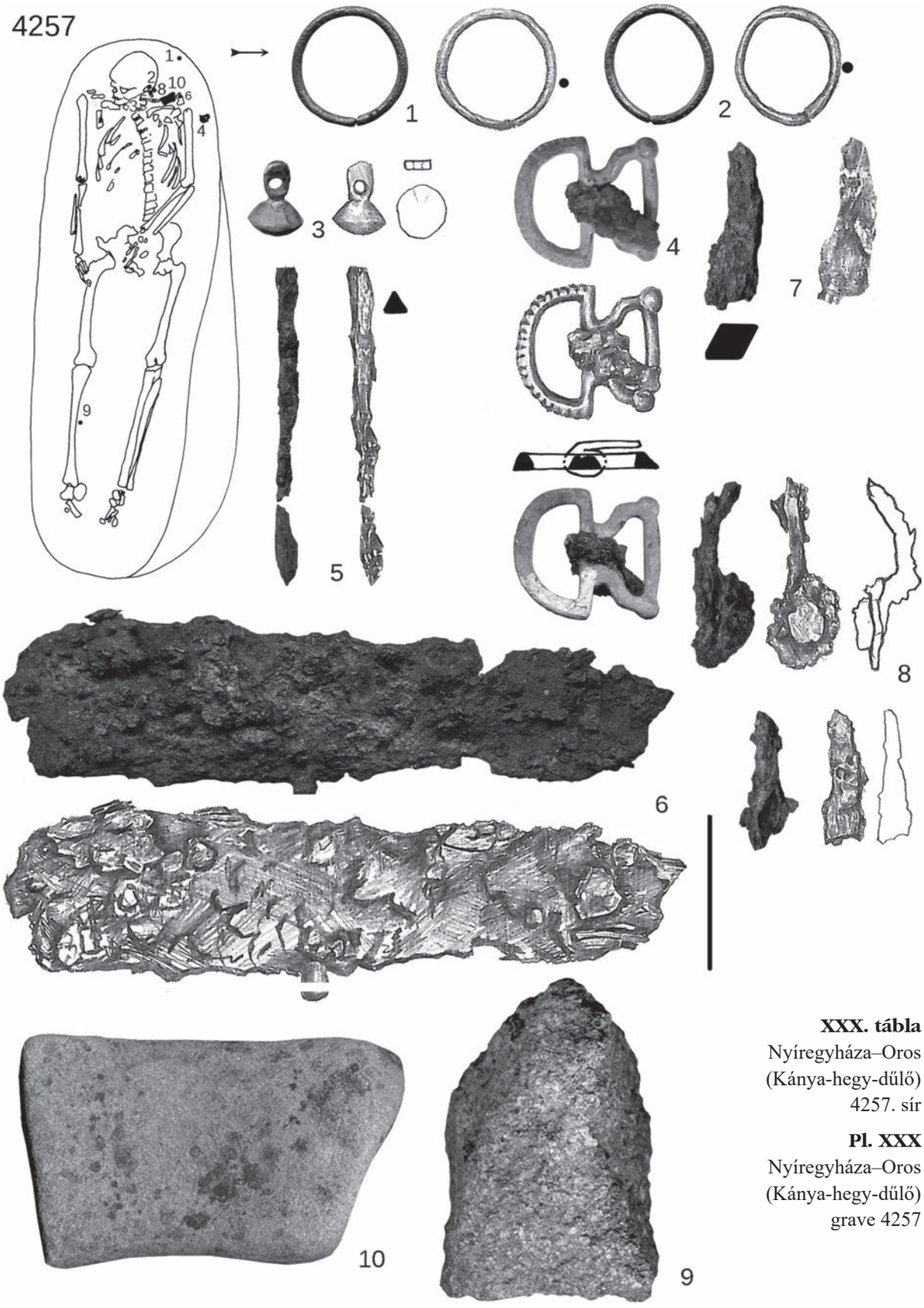

XXVIII. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4256. sír

Pl. XXVIII
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4256

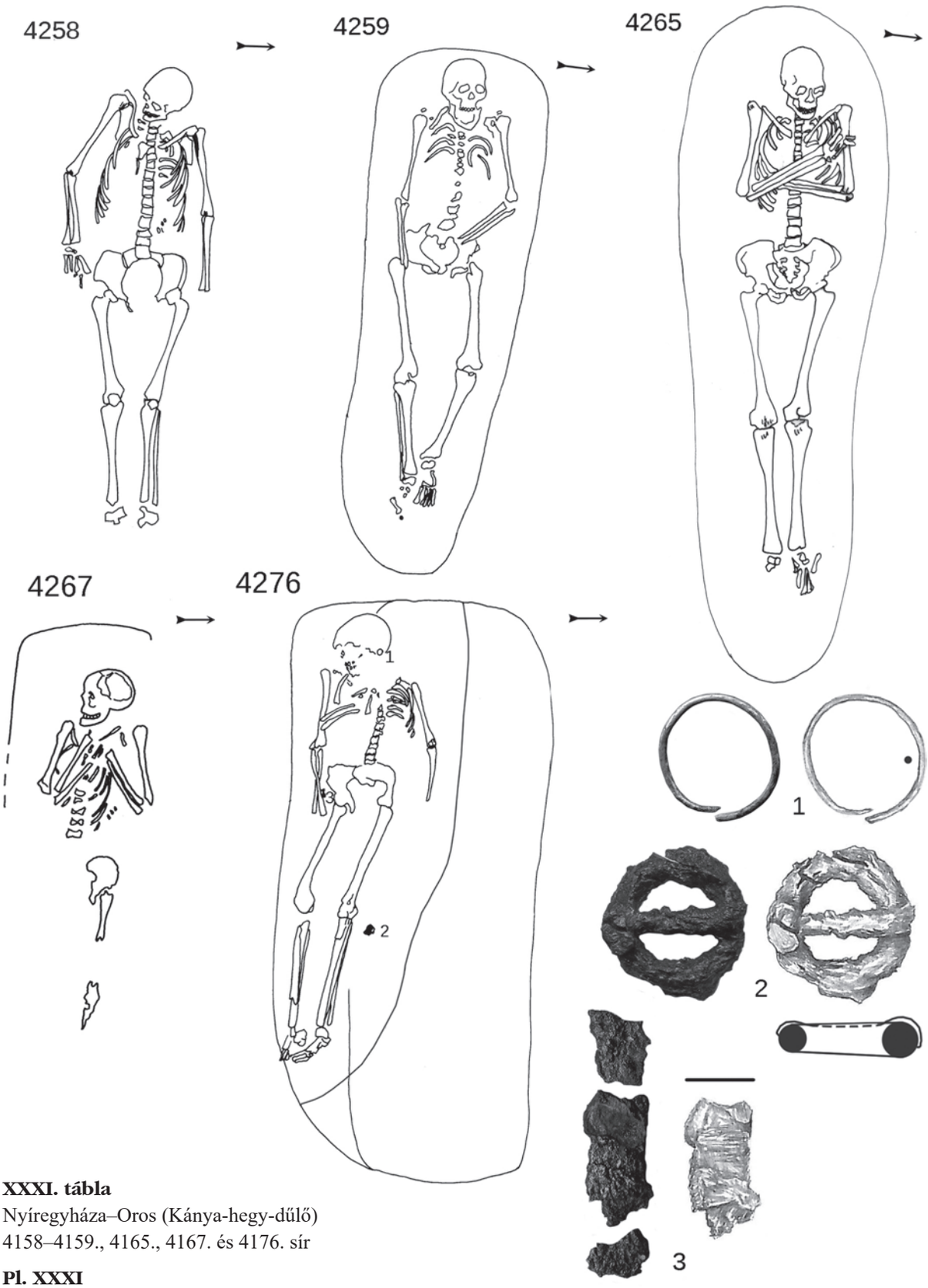

XXIX. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4256. sír

Pl. XXIX
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) grave 4256

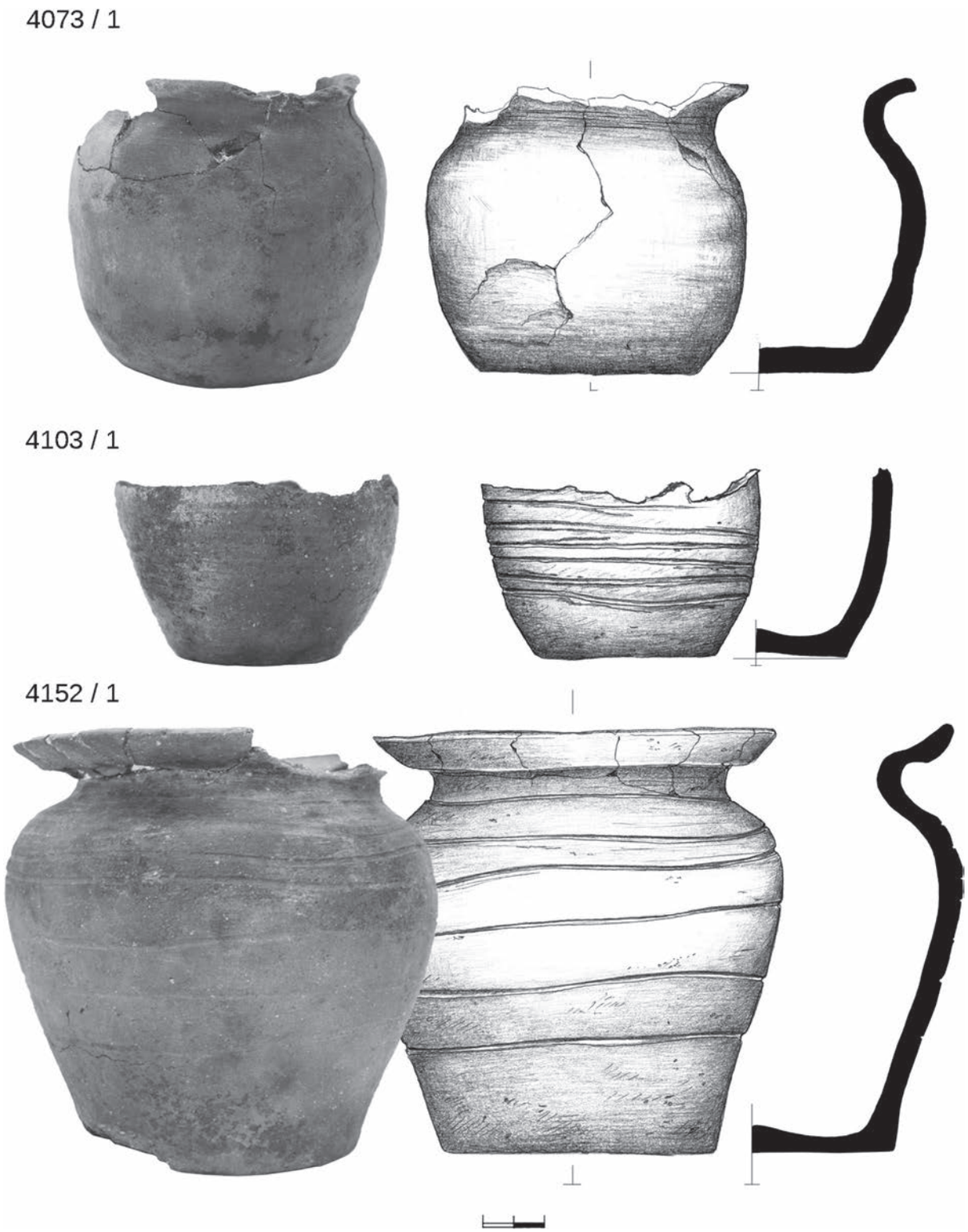

XXX. tábla
Nyíregyháza–Oros
(Kánya-hegy-dűlő)
4257. sír

Pl. XXX
Nyíregyháza–Oros
(Kánya-hegy-dűlő)
grave 4257

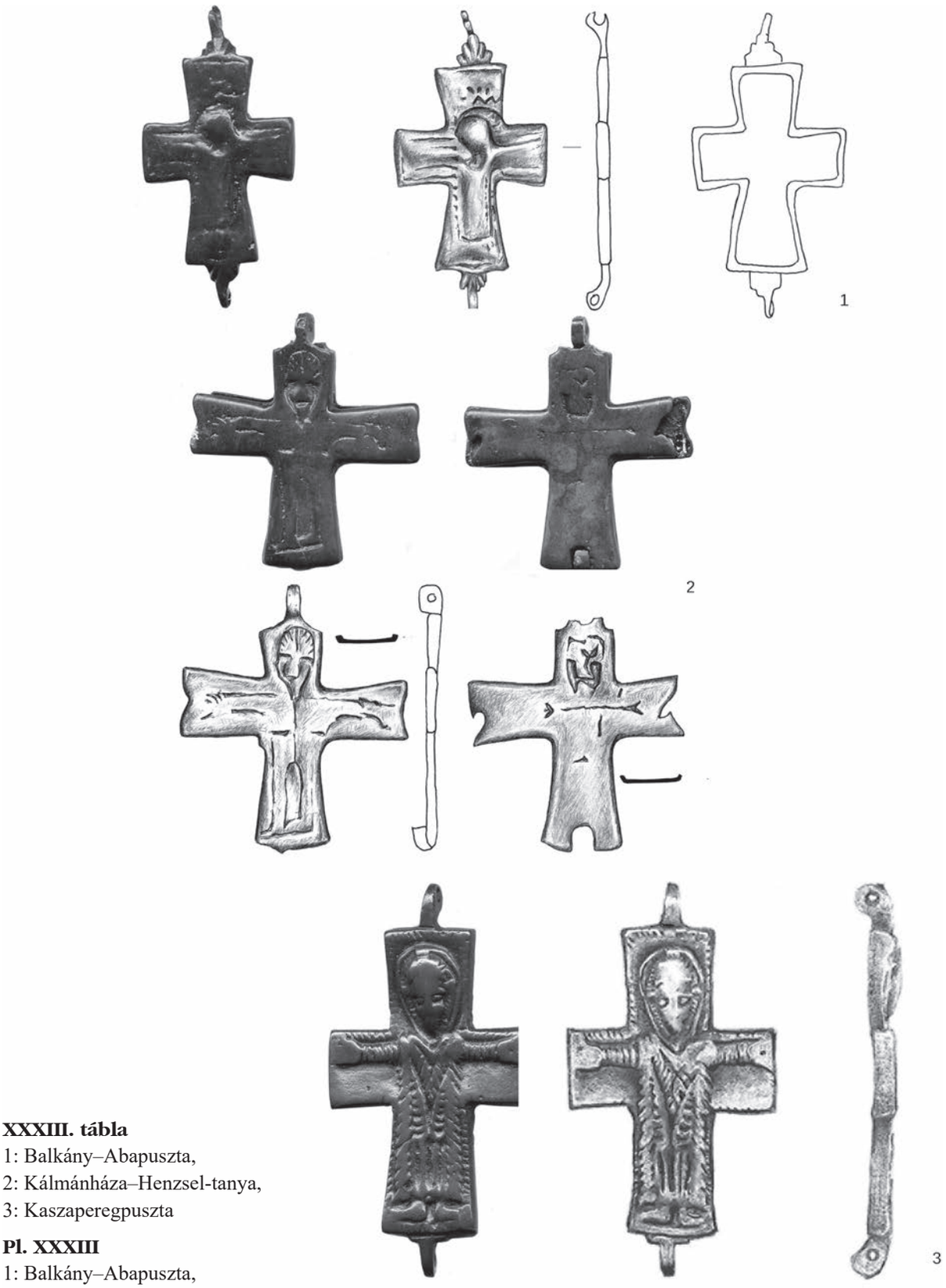

XXXI. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő)
4158–4159., 4165., 4167. és 4176. sír

Pl. XXXI
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4158–4159, 4165, 4167 and 4176

XXXII. tábla
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) 4073., 4103. és 4152. sír

Pl. XXXII
Nyíregyháza–Oros (Kánya-hegy-dűlő) graves 4073, 4103 and 4152

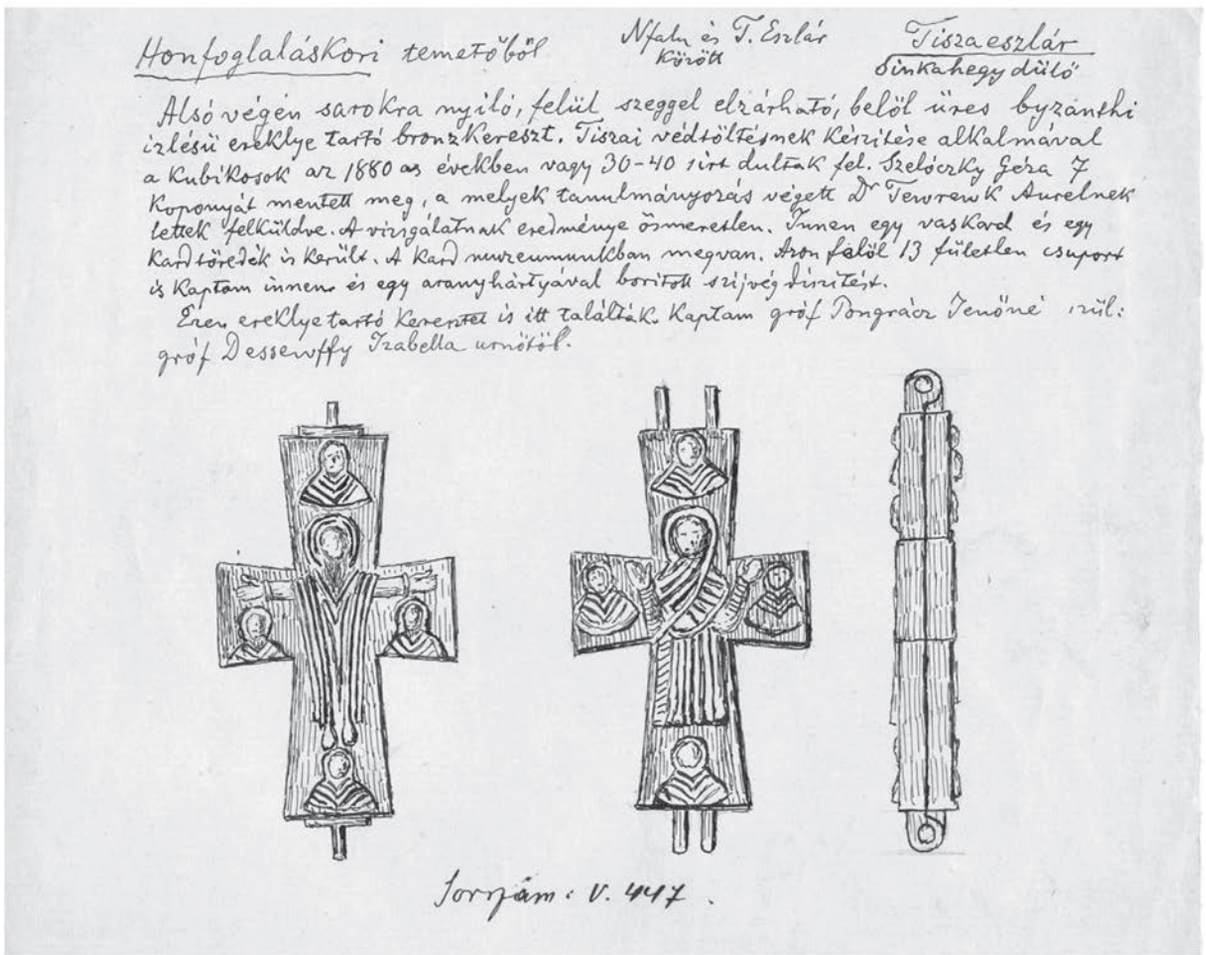

XXXIII. tábla
1: Balkány–Abapuszta,
2: Kálmánháza–Henzsel-tanya,
3: Kaszaperegpuszta

Pl. XXXIII
1: Balkány–Abapuszta,
2: Kálmánháza–Henzsel-tanya,
3: Kaszaperegpuszta

XXXIV. tábla
Tiszaeszlár–Sinkahegy

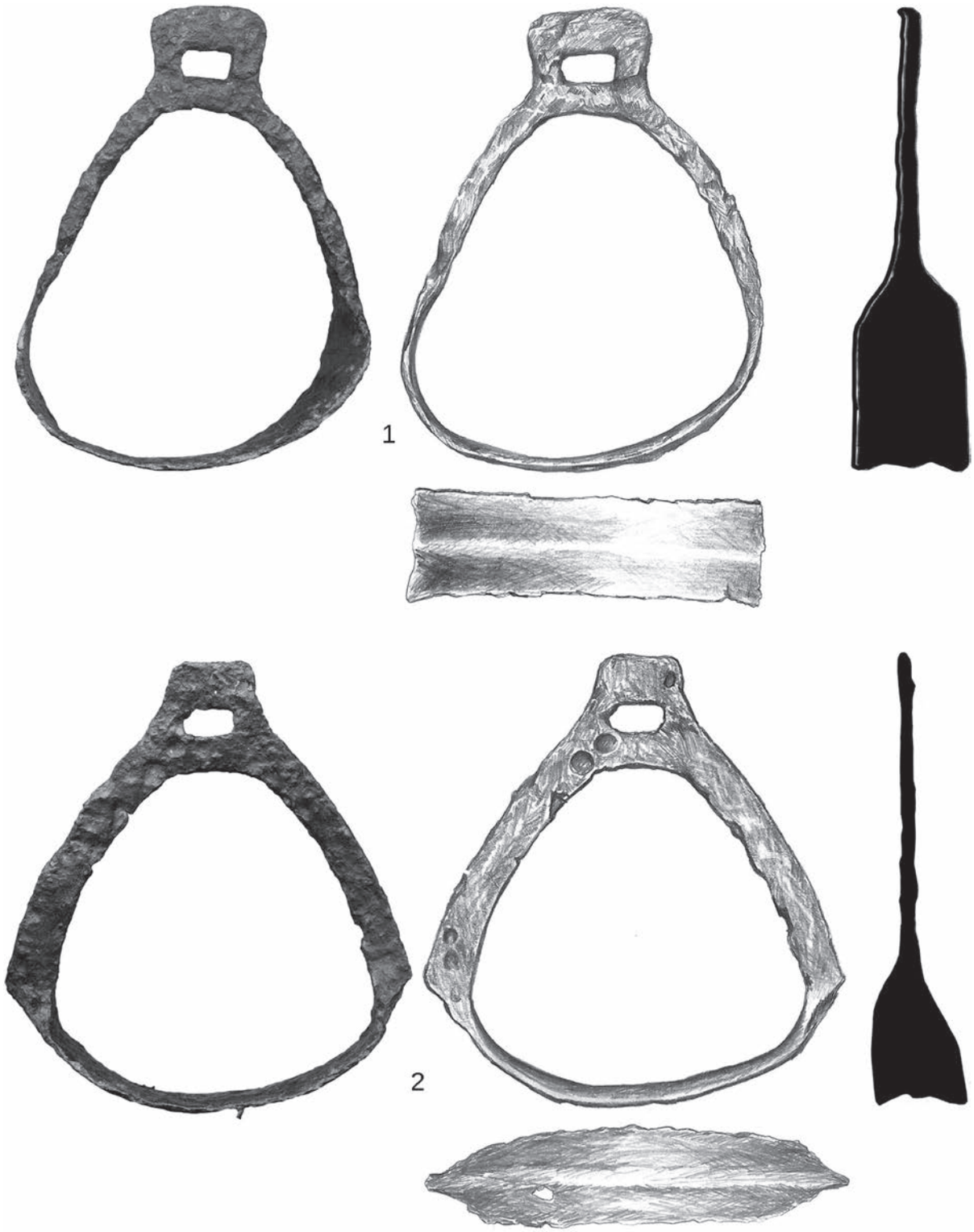
Pl. XXXIV
Tiszaeszlár–Sinkahegy

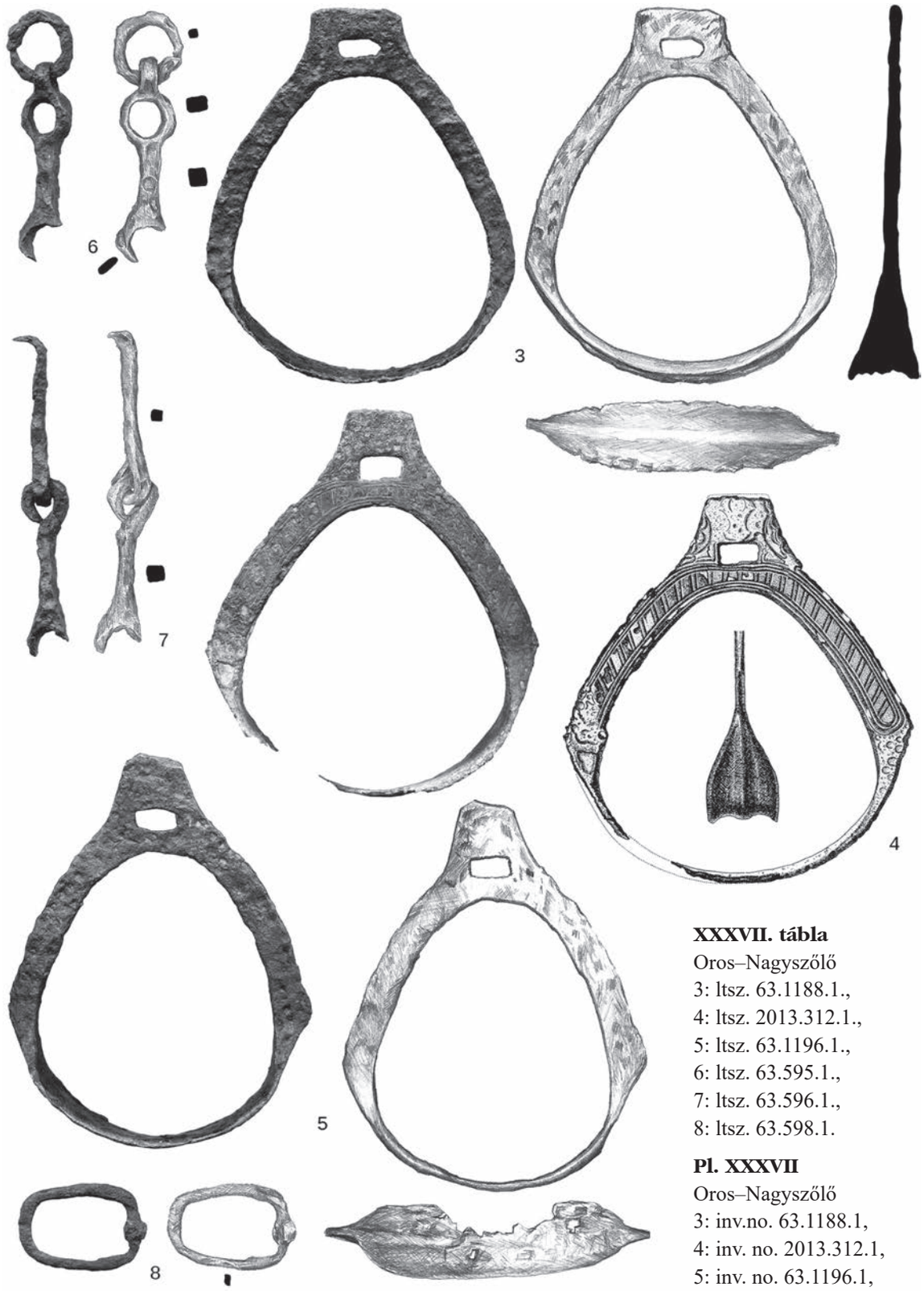

XXXV. tábla
1: Csekej 621. sír, 2: Gyulafehérvár–Császár forrása, 3: Ibrány–Esbó-halom 137. sír, 4: Mözs–Szárazdomb 41. sír, 5: Örménykút–Maczonkai domb (Örménykút 13. lh.) 60. sír, 6: Rád–Kishegy 15. sír, 7: Szakcs–Deák Ferenc utca 5. sír, 8: Szob–Kiserdő 60. sír, 9: Vukovár–Lijeva Bara 86. sír, 10–11: Szeged–Algyő 90. és 96. sír

Pl. XXXV
1: Čakajovce grave 621, 2: Alba Iulia–Izvorul împarătului, 3: Ibrány–Esbó-halom grave 137, 4: Mözs–Szárazdomb grave 41, 5: Örménykút–Maczonkai domb (Örménykút site 13) grave 60, 6: Rád–Kishegy grave 15, 7: Szakcs–Deák Ferenc Street grave 5, 8: Szob–Kiserdő grave 60, 9: Vukovar–Lijeva Bara grave 86, 10–11: Szeged–Algyő graves 90 and 96

XXXVI. tábla
Oros–Nagyszőlő 1: ltsz. 63.1186.1., 2: ltsz. 63.1187.1.

Pl. XXXVI
Oros–Nagyszőlő 1: inv. no. 63.1186.1, 2: inv. no. 63.1187.1

XXXVII. tábla
Oros–Nagyszőlő
3: ltsz. 63.1188.1.,
4: ltsz. 2013.312.1.,
5: ltsz. 63.1196.1.,
6: ltsz. 63.595.1.,
7: ltsz. 63.596.1.,
8: ltsz. 63.598.1.

Pl. XXXVII
Oros–Nagyszőlő
3: inv.no. 63.1188.1,
4: inv. no. 2013.312.1,
5: inv. no. 63.1196.1,
6: inv. no. 63.595.1,
7: inv. no. 63.596.1,
8: inv. no. 63.598.1

A Délkelet-Nyírség Árpád-kori településnyomai[1]

Romát Sándor

Tanulmányom célkitűzése a Délkelet-Nyírség Árpád-kori településrendszerének bemutatása. Munkámnak nem feladata a teljes vizsgált terület tájrégészeti leírása, mert az meghaladná a dolgozat kereteit, szétfeszítve a régészeti leletek bemutatására épülő kutatást. Tanulmányom alappillérét a régészeti leletek – és elsősorban a kerámia – elemzése jelenti, ez egészül ki a tájrégészeti vizsgálatokkal. Bár a régészeti anyag főleg terepbejárásból származik, mégis nagyon fontos egy olyan mikrozóna Árpád-kori településhálózatának bemutatásakor, mint a Délkelet-Nyírség. Ez az adathiánnyal küszködő mikrorégió mondhatni fehér folt az Árpád-kori településrendszer vizsgálata szempontjából. Nagyon fontosnak tartom az Árpád-kori településrendszer kutatását a területen, mert ez jelenti a mai településhálózat alapját.

A kora középkori falvak kutatásában az egyik legfontosabb tényező az egykor élt közösség életterének vizsgálata. Az emberek a gazdasági-társadalmi opcióiknak és fejlettségüknek megfelelően telepednek le a számukra ismert gazdasági és védelmi szempontból alkalmas helyeken, kialakítva a társadalmi berendezkedésüknek megfelelő településhálózatot és -szerkezetet, igazodva a környezethez. Ennek a környezetnek a földrajzi behatárolása volt számomra az első probléma. Köszönhetően az alacsony fekvésű, mocsaras területeknek, a helyi kistérségi sajátosságok kivételével igencsak egységes képet mutatnak. A történelmi Nyírség keleti peremén húzódó magas löszhát, amelyet újabban Nagykároly–Érmihályfalva-síkságnak neveznek a kutatók, kiváló életkörülményeket biztosított az Árpád-kori közösségek számára. A szakirodalom mint domborzati formát külön tárgyalja. A másik kutatási terület – a szakirodalomban máig vitatott határú – Érmellék (Fórián 2008.).

A felsorolt problémák miatt a vizsgált földrajzi régiót leszűkítettem a Nyírség délkeleti felére. Ez a kistáj a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén húzódik (Marosi–Somogyi 1990. 257.).

A Délkelet-Nyírség domborzata főként futóhomokkal fedett hordalékkúp-síkság, felszínének mintegy felét hullámos síkság, 40%-ban közepes magasságú tagolt síkság, keleten enyhén hullámos síkság jellemzi. Felszínének nagy részét a szél alakította ki, aktív vízhálózata gyér, bár a deflációs eredetű nyírvízlaposok gazdagabb vízhálózatra utalnak. Ezeken a mélyedéseken kívül a kistáj tipikus formája a parabolabucka. Felszínén a pleisztocén végi futóhomok az uralkodó, löszös homok és barna föld csak kisebb foltokban fordul elő. Éghajlata átmeneti a mérsékelt meleg és a mérsékelt hűvös éghajlati öv között. Az évi abszolút hőmérséklet átlaga 33,8–34 °C a minimumoké

[1] Jelen tanulmány a doktori értekezésem része, amelyet 2018 szeptemberében védtem meg a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen *Az Árpád-kori településrendszer a dél-kelet Nyírségben és az Érmelléken* címmel.

-17,5 °C. A vízfolyásokban szegény területen a Krasznába folyó Meggyes–Csaholyi főfolyást, a Bódva-patakot és a Károlyi-folyást lehet találni (Marosi–Somogyi 1990. 258.).

A meteorológusok között a XX. század közepéig tartotta magát az az elmélet, hogy történeti léptékben az éghajlat állandónak tekinthető (Lamb 1982. 10.). Ezt váltotta fel az olyan természettudományos eredmények elemzése, mint a pollenanalízis, évgyűrű-analízis vagy a varvok vizsgálata, amelyek kimutatták, hogy az éghajlati változások jelentősek voltak a történeti korok idején (Rácz 1993. 68.). Ez bebizonyította, hogy az éghajlat valójában folyamatosan változik, ez pedig az ökoszisztéma folyamatos változásával jár. Ezek a változások néha gyorsak, néha lassúak (Lamb 1982. 3.). Az Árpád-kori településhálózat kialakulásának ideje Európában az úgynevezett középkori kis éghajlatoptimum. Ez az éghajlati jelenség a VIII. század végétől a XIII–XIV. század fordulójáig tartott, a rekonstrukciók alapján helyenként a jelenkori felmelegedésnél is enyhébb klímája kedvező feltételeket teremtett a középkori mezőgazdaság kifejlődéséhez (Rácz 2000. 292.).

A Magyar Királyság csapadékos időjárásával kapcsolatban erre az időszakra a német-római seregek hadjáratainak leírása során találunk adatokat (Kiss 2000. 255–257.). A nyugat-európai források az 1150–1159, 1190–1199, 1310–1319 közé eső időszakokat említik igen csapadékosnak (Pierre 1987.). A bihari jégmagvizsgálatok alapján jobbára enyhe téli időjárás volt az Alföld keleti peremén – és feltételezhetően az egész Kárpát-medencében –, amely kitarthatott a XII. század közepéig. Ezt szakította meg egy hidegebb szakasz, majd a XIII. század első felében egy nagyon magas középhőmérséklet, amikor az utóbbi ezer év egyik legenyhébb téli hőmérsékleti átlaga volt. Az 1300-as évek első felének pozitív téli anomáliáit tartósnak bizonyuló téli lehűlés zárta le (Kern 2010. 84.). Ionel Popa és Kern Zoltán oxigénizotópos jégmagvizsgálatok dendroklimatológiai rekonstrukcióinak eredményei alapján a középkori meleg időszak hozzávetőlegesen 800 és 1250 közé keltezhető. Az utolsó karakteresen enyhe telek az 1220 és 1240 közötti időszakban uralták a Kárpát-medence téli időjárását, ám feltételezhető, hogy a IX. század első felében előfordultak ennél is enyhébb telek (Kern 2010. 101.). A nagybárkányi Nádas-tó üledékeinek vizsgálata az Árpád-kor időszakában száraz klímát feltételez a középhegységi zóna térségében, amely a tó XIII. századi kiszáradásában tetőzött be (Sümegi–Jakab–Majkut–Törőcsik–Zatykó 2009. 285). Magyarországon elsőként alkalmazott módszer alapján, egy cseppkő izotópeloszlása szerint a kutatás a középkori meleg periódust rövidebbnek feltételezi a szakirodalomban leggyakrabban megjelenő legalább 250 éves periódusnál, és 1000 és 1150 közé teszi azt. A Siklósy Zoltán által vezetett kutatás ebben a periódusban meleg és nedves klímát feltételez, melyet egy igen változékony, négy évszázados időszak követ (Sümegi–Jakab–Majkut–Törőcsik–Zatykó 2009. 258.). A Kárpát-medence középkori időjárására vonatkozó történeti források nagyon ritkák. Az első a XI. századból keltezhető, a ménfői csatához (1044) kapcsolódó időjárási esemény leírása, amely az egyik legjobban adatolható időjárási jelenség a XI. századból. Salamon király 1074. február 26-án a kemeji csatához a Tisza jegén vonul át (Kiss 2000. 249–263.). A Bátorligeti-láp elemzésekor kitűnt, hogy a honfoglalás és Árpád-korban a tó, amelyet mesterséges tóvá alakítottak, valószínűleg egy száraz periódus miatt visszahúzódott (Sümegi 2004. 332.). A XIII. század közepétől kezd egyre változékonyabbra fordulni az időjárás, mind magasabb a hőmérséklet, és a csapadék mennyisége szempontjából rendkívüli évtizedről szólnak a források. Ez az időszak az európai történelem egyik legfontosabb éghajlattörténeti korszakhatára, ekkor ért véget a középkori kis éghajlat optimum, és kezdődött el a kis jégkorszaknak nevezett szakasz (Vadas–Rácz 2010.).

A Nyírség éghajlati viszonyai a tölgyerdők megjelenését favorizálják, kötöttebb humuszos talajon kocsányos tölgyesek (*Quercus robur*), a lazább talajon pusztai erdők (*Festuceto-Quercertum roboris tibiscense*) jellemzőek. A tölgyerdők valamikor nagy területet borítottak a Nyírségben. Mivel a nyugati részek a termékenyebb földek, ezért azon a részen már nagyon korán irtották az erdőket,

a keleti részen viszont csak a XIX. század második felében vagy a XX. század elején kezdték nagy felületen irtani (Borsy 1961. 126.). A tölgyesek cserjeszintjén a leggyakoribb a galagonya, a kökény, a mogyoró, a fagyal, a bodza. Aljnövényzete változatos, a virágok közül a tarka sáfrány (*Crocus variegatus*), a salátaboglárka (*Ranunculus ficaria*), a boglárkökörcsin (*Anemone ranunculus*), a lóherefajták, a gólyaorr, az erdei nefelejcs, a kékliliom (*Iris hungarica*) stb. van jelen (Borsy 1961. 128.). A Nyírségen a víz borította terület növényzete volt jellegzetes, de manapság a lecsapolások következtében nagyon kevés a hasonló terület. A megmaradt tavak körül vízmélység szerint növényzeti övezetek (zónációk) alakulnak ki. A partokon nádasok, gyékényesek. A nádasok mellett a parti övezetben lápos rétek találhatók, amelyek mélyebb pontjain alakultak ki a magas sások növénytársulásai. A vízben hínárok tenyésznek, mohagyep alakulhat ki egyes helyeken. A legelterjedtebb a valódi zsombéksás társulása (*Caricetum elata*), pl. a nyírbélteki zsombékos. A feltöltődés előrehaladottabb állapotában lévő területein (holtmedrek, lapályok, tavak) mocsárrétek alakulnak ki. Ennek a magasabb részein, ahol kisebb a nedvesség, nem terem meg a sás, viszont kialakul egy réti övezet. Ezek a nedvesebb talajú zöld rétek (*Festucetum pratensis*) a Nyírség legjobb kaszálói. A ligeterdőkben kőris, kocsányos tölgy, rezgőnyár, szil, mezei juhar, hárs, fűz és éger keveredik (Borsy 1961. 129–131.). Az akác betelepítése a XIX. század második felében radikálisan megváltoztatta a táj kinézetét. Eredetileg a mezőgazdasági munkálatok nyomán meginduló futóhomok megindulásának a megfékezésére hozták be. Manapság azonban a telepített akácerdő lett a fő erdőtípus, míg az ősi erdők csak másodlagos szerepet játszanak a mai növénytakaróban. A Nyírség állatvilága igen változatos volt a nagy lecsapolási munkálatok előtt. Megtalálható volt az őz, a gím-, a dámszarvas és a vaddisznó. Ezen kívül vidra, róka, görény, menyét, nagyobb erdőkben mókus, a réteken a mezei nyúl, ürge, mezei pocok, cickányok. Az erdők, cserjések, tavak, mocsarak eltűnésével megcsappant a fészkelő és átvonuló madarak száma (Borsy 1961. 135.).

A Nyírség leggazdagabb, legváltozatosabb része a halállomány volt, amely szintén nagyon lecsökkent a nyírvizek lecsapolása miatt. Megemlíthetjük a pontyot, a csukát, a harcsát, a kárászt, a compót, a lápi pócot és természetesen a csíkot (Borsy 1961. 137.).

Kutatástörténet

A délkelet-nyírségi Árpád-kori települések régészeti kutatása – a terület mai adminisztrációs beosztása révén kialakult periferikus jellege miatt – nem tekint vissza nagy múltra. Az első ismert ásatást, amelynek során Árpád-kori leletek kerültek elő, a *Magyarország vármegyéi és városai* sorozat Szatmár megyére vonatkozó kötetének összeállítása előtt Vende Aladár végezte: *„…Az ecsedilápon végzett ásatás szintén szép eredménynyel járt. Öt kőkori tüzelőpadra bukkantak a Sárvárdombon. Találtak még ott bronz- és népvándorláskorbeli leleteket is… A leleteket a nagykárolyi vármegyeházára hordták össze, a hol a nemsokára megnyitandó vármegyei muzeum kap hajlékot.”*[2] A nagykárolyi múzeum anyagát 1926-ban átszállították Szatmárnémetibe, majd Nagybányára, amikor megalakult a megyerendszer. A két edényt Vende Aladár közli, kő- és bronzkori leleteknek véli (Vende 1910.). Valójában egyértelmű, hogy kora Árpád-kori típusok. Ez a két edény jelenik meg később mint a régi gyűjtemény része a nagybányai múzeum katalógusában (Kacsó 2004. 179. T. XCV.). Ezt követően Magyar Kálmán szervezett nagy felületű ásatást Nagyecsed–Sárvár környékén, amely a Gut-Keled nemzetség központi birtoka volt (Magyar 1984.). Ennek az ásatásnak a leletanyaga a Magyar Nemzeti Múzeumban, a nyíregyházi Jósa András Múzeumban, valamint a Nagyecsedi Múzeumban található. A 80-as években kisebb-nagyobb terepbejárások zajlottak. Egy

[2] Régészeti ásatás Szatmármegyében. *Budapesti Hírlap* XXVII: 37. 1907. február 12. 11.

érdekes adatokat szolgáltató ásatást Nyírcsaholy–Nagyszentmiklós határában Németh Péter végzett.[3] Nyírcsaholy az a település, melynek határában – a Szőlőhegyen – Marosi Balázs lelkész II. (Vak) Béla király idézőbillogát találta (Kubinyi 1984.). Ezeket az adatokat egészítik ki a múlt század kilencvenes éveiben történt terepbejárások. A Vállaj–Csanálos határátkelő kiépítésekor gázvezetéket fektettek le, ennek során előkerült egy kora Árpád-kori településrészlet.[4] A 49-es gyorsforgalmi út építése előtt 2009–2011-ben végzett előzetes terepbejárások eredményei egészítik ki a területre vonatkozó Árpád-kori ismereteinket.[5]

A terület történeti földrajzi leírása

A Nyírség mint földrajzi fogalom, nagyon korán megjelenik az írott forrásokban. Az 1109 után íródott ún. *Gesta Ladislai regisben* jelenik meg Nyír néven (Németh 1996. 19.), majd szerepel Anonymusnál, mint nyíri részek (Anonymus 1977. 100.). Györffy szerint a Nyr kifejezés először Nyrpályi említésekor tűnik fel 1219-ben (Györffy 1966. 569.).

Északon a Tisza, keleten a Szamos és a Kraszna, délen az Ér és a Berettyó, nyugaton a Hortobágy vize határolta, általában kerület, provincia vagy a Részek megye megjelöléssel találkozhatunk (Németh 1988.).

Arra, hogy hogyan nézhetett ki a Délkelet-Nyírség az Árpád-korban, főleg a határjárási adatokból és a különböző leírásokból következtethetünk. Egy 1369-es Reszege és Piskolt közötti határfelosztásban szerepel Küsmöd (Kusmewd) patak, amely az Érbe folyik bele (Géresi 1882. 20.). Ugyanitt szerepelnek utalások homokdombra („*unum montem Gaudenheg*" – egy hegy [amelyet] Gaudenheg [hívtak]). Szintén Reszegével kapcsolatban említenek egy korábbi – 1316-os – határjárásban éger-, szil-, tölgyerdőket, réteket, homokhátakat, nádasokat (Medvenádasa), tavat (Fynthatowa) (Géresi 1882. 45–46.). Ez a két határjárás betekintést nyújthat az egész terület földrajzi arculatához. A Nyírség meghatározó fája a források szerint nem a nyír, hanem a tölgy volt. Egy-egy példánya nemcsak magányosan állt határjelzőként, hanem összefüggő erdőket is alkotott, amelynek nagyobb mértékű irtására a XIII. századtól került sor. A folyók mentén galériaerdők húzódtak, másutt a vizes helyeket kedvelő fűz, nyír, nyár, sőt rezgőnyár, éger és szil, a dombos, emelkedettebb részeken ismeretlen összetételű, csak erdőnek nevezett erdőtakaró volt. Bél Mátyás azt írja, hogy a megye legnagyobb erdősége Nagykárolytól Piskoltig terjed, nyugaton pedig a Tiszáig húzódik. Latinul Betulianak hívják, amely a Nyírség latin neve. Megjegyzi, hogy régen tiszta nyíresek voltak, de az utóbbi időben a fele az erdőségnek tölgyes lett (Bél 1982.).

Az első katonai térképek (1782–1785) leírásainál olvashatjuk, hogy kevés az erdő, az is bozótos nyírfaerdő (Pók 1993. 5). Ennek némileg ellentmond a nagykárolyi uradalom 1827-es összeírása, ahol összesen 12.329 hold (7025 hektár) erdőt említenek Nagykároly, Vállaj, Fény, Szaniszló határában a következő leosztásban (Éble–Petkó 1911. 43.):

[3] Köszönöm Németh Péternek, hogy az általam vizsgált területen az általa feltárt, még közöletlen anyagot rendelkezésemre bocsátotta!

[4] A leletmentő ásatást Almássy Katalin, a nyíregyházi Jósa András Múzeum munkatársa végezte.

[5] A terepbejárásokat és leletmentéseket szintén a nyíregyházi Jósa András Múzeum munkatársai végezték.

Település	*Terület*	*Fafajta*
Nagykároly	940 hold[6] – 535 hektár	tölgyerdő
Vállaj	6739 hold – 3841 hektár	nyír-, nyár-, szil- és tölgyfaerdők vegyesen
Fény	3198 hold – 1822 hektár	tölgy- és nyírfa
Szaniszló	1452 hold – 827 hektár	tölgyfa

A XIX. században a Magyar Királyságról írt nagy összefoglaló munkában az erdők bemutatásánál részletesen kitérnek a Nyírség erdeire.[7]

A nyíri vizek szinte lefolyástalanok, nagyon kevés a nagy, állandó vízfelület. Általában a laposoknak vagy nyírvízlaposoknak nevezett vizek, kisebb tavak, mocsarak jellemzik. Ezek többsége nem állandó, csak tavasszal és ősszel van vizük. Nagy vízfelület például a Kántorjánosi határában lévő Nagyrét (Pók 1993. 5.).

A települések elsősorban a Nyírség peremén találhatók, valamint a nyírvízlaposok partján és nagyobb homokhátakon, egymástól nem nagy távolságra.

A falu elnevezése a középkori dokumentumokban mint villa, locus, terra, prédium, possesio szerepel (Szabó 1971. 36.). Kristó Gyula meghatározása szerint a falu az agrárgazdálkodással foglalkozó lakosság kisebb települési egysége. E fogalmat a nyugat-európai középkori kutatásban szűkebben csak a különféle járadékokkal és szolgáltatásokkal terhelt jobbágyság olyan kisebb települési egységére használják, amely önálló mezőgazdasági termelésre képes háztartásokból állt (azaz a falu fogalmába ott a földesúri majorság nem tartozott bele) (Kristó 1994. 207.).

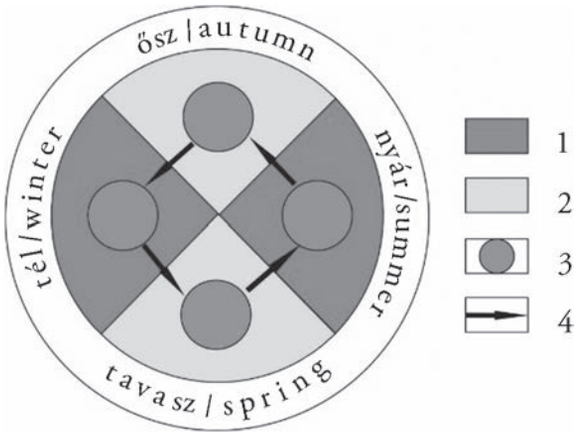
A honfoglalás idején, valamint az Árpád-kori településhálózatok kialakításakor – ha volt rá mód – tervszerűen kellett kiválasztani a szállásépítés és védekezés szempontjából legalkalmasabb területeket oly módon, hogy azok az állattartásnak (valamint földművelésnek, halászatnak) kedvező földekhez legközelebb essenek. Folyó, patak, forrás vagy megfelelő magasságú talajvíz közelsége – mint ősidők óta minden népnél – a beköltöző magyaroknál is a település egyik legfontosabb feltétele volt (Maksay 1971. 28.).

A vizsgált területünkre alkalmasak azok a rendszerek, amelyeket Glaser Lajos vázolt. Ezt összerakva a Frisnyák-féle modellel kiválóan alkalmazható területünkre. A láp és a mocsárvilág a feudális kori mezőgazdálkodás egyik jellemző ökológiai típusa volt. Glaser Lajos szerint a lápok és a mocsarak „kamrákra" tagolják a nagy alföldi tájat, ilyen a magasabbra kiemelkedő „nyírségi kamra" is. Ezeket „életkamrák"-nak nevezi, amelyek a megtelepülés, a földművelés és az árterek rét- és legelőgazdálkodása, valamint a rideg állattenyésztés terei (1. kép) (Glaser 1939. 303.).

A feudális kori állattenyésztés vezető ágazata volt az ún. differenciált ártéri gazdálkodás. Az állattenyésztés az árterek takarmánybázisán alapult. A folyami árterek gyeptakaróját az állattenyésztés a legelőváltás módszerével hasznosította. Tavasszal és ősszel, az áradásos időszakban a magaslatokon, az ármentes övezetekben legeltettek, míg nyáron és télen a mélyebb fekvésű nedves helyeken folyt a legeltetés. A legelőváltásnak ezt a fajtáját réti transzhumációnak nevezték el. Ezek az árterek nemcsak az állattenyésztésre voltak alkalmasak, hanem a folyók vízszintingadozásához

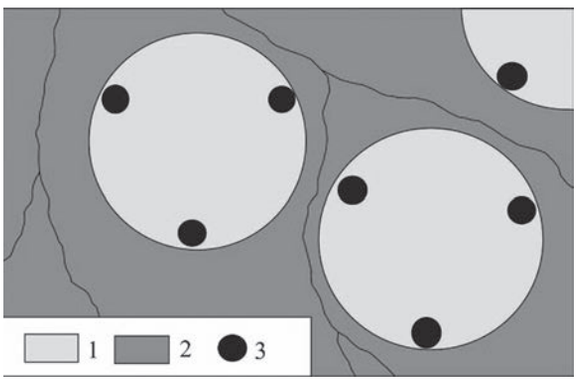
[6] Egy kataszteri vagy katasztrális hold 1600 négyszögöl, ami 0,575464 hektárral egyenlő.

[7] *„A Nyírség erdei, melyek a magyar síkföld éjszak-keleti szögletében, nevezetesen Szabolcs és Szatmár megyék összeszögellő határain vannak, egykori futóhomokon állanak; ezeknél változatosabbat alig lehet képzelni. Még a legjobb karban tartottak is ligetszerű jellegűek. A jobb, üdébb területeket tölgyesek foglalják el, még pedig általában a kocsányos tölgy, mely hosszú, szálas törzsekkel büszkélkedhetik, a vizenyős laposakat a nyír tartja elfoglalva, melyről, ha talajvíz emelkedik, többnyire elpusztúl, de annak elapadásával ismét ura a helynek. Az átmenetet a két talajminőség között e két fanem szépen növekvő vegyülete képezi, míg aztán a nyíres egyre szaporodik s végre lassanként tért veszítve, a sásasnak, kákásnak, azután nádasnak és végre a sík víznek engedi át az uralmat. A Nyírség erdeinek a nagy része eltűnt s helyöket szántóföld foglalta el; a mi azonban megmaradt fényesen bizonyítja, hogy e talajon, mily szép szálerdők nevelhetők."* (Osztrák–Magyar 1888. 480.)

1. kép
A differenciált ártéri gazdálkodás modellje 1: ártér, 2: ármentes szint, 3: állatállomány, 4: a legelőváltás iránya (Frisnyák 1990. alapján)

Fig. 1
The differenciated floodplain economics model 1: floodplain, 2: flood proof level, 3: live stock, 4. the direction of the pasture field changing (after Frisnyák 1990.)

2. kép
A paraszti gazdálkodás térbeli kerete 1: ármentes szint (életkamra), 2: folyami ártér, 3: ártérperemi telep (Frisnyák 1990. alapján)

Fig. 2
The spatial setting of the rural economics 1: flood proof level („lifechamber"), 2: floodplain, 3: floodplain margin settlement (after Frisnyák 1990.)

igazodó differenciált gazdasági tevékenységnek is klaszszikus példája (Frisnyák 1990. 15.).

A korai feudalizmus idején kialakult térszerkezet, az árterek állattenyésztő, az ármentes övezetek földművelő jellege évszázadokon át állandósult. A földművelésmodellek alapján az ármentes területeken kialakuló földművelési csomópontok a korabeli gazdálkodás magterületeit képezték. Az ártérperemi települések, amelyek mindkét zóna előnyeit kihasználták, piac- és vásárhelyekké fejlődtek ki (Frisnyák 1990. 18.). Ezek a települések kihasználták a helyzeti energiájukat és előnyösen értékesítették termékeiket (Cholnoky 1929. 197.).

Az Árpád-korban az előző időszakból ismert leggyakoribb településtípusok: a vízparti soros település vagy a lazán összefogott „foltokból" álló szállászcsoport. Az Árpád-kori telepek 200–500 méteres szélességben és 400–600 méter hosszúságban húzódtak. Egy részükön – főleg a szegényebb telepeken – a hajlékok lazán, szórtan helyezkedtek el (Maksay 1971. 33.)

A paraszti gazdálkodás térbeli kerete a XIII. századtól a jobbágytelek volt, amelynek két része volt: a belső telek, ez a lakóház és a közvetlen környezete, valamint a külső telek, ezek a szántóföldek és rétek (Frisnyák 1990. 18.) (2. kép). A jobbágytelkek mellett megjelentek a prédiumok – olyan földesúri gazdasági telep, amelyet a földesúr maga fizetett és mezőgazdasági munkát végeztek benne, méghozzá rabszolga-szolga jellegű munkaerővel (Szabó 1971. 47.).

A régészeti leletanyag bemutatása

Az általam összegyűjtött leletanyag feldolgozását meghatározza az, hogy a lelőhelyek többségében ásatásra nem volt lehetőség, az egyes lelőhelyek azonosításánál a cserépedény-leletek hagyományos feldolgozási módszere döntő szerephez jut. A kerámiatípusok közül kiemelt figyelmet fordítottam a cserépbográcsokra, hiszen ezek az Árpád-kori edénytípusok közül a legkutatottabbak. Szinte minden telepjelenségen találtunk cserépbográcsokat, amelyeket általánosságban a korongolt, fémbográcsszerű, lekerekített aljú cserépbográcsok II/D típusába lehet sorolni, amely a legáltalánosabb altípus (Takács 2010.). Egyetlen kézi korongon formált fazékszerű bográcsot találtak Nyírmeggyes–Papos-hegy határából, bár az eredetileg világosvörös (látszik a külső réteg a lyuk belsejében), homokkal és zúzott kerámiával soványított, díszítetlen töredék nagyon rossz megtartású, látszik a formai jellegzetessége (I. tábla

1.). Kiváló párhuzamai vannak Kiskundorozsma–Daruhalom-dűlőben (Benedek–Pópity 2010.), valamint Esztergom–Szentkirályon, Siófok–Zsidó temető lelőhelyen, Sárosd–Vonató-dűlőben, Nagytétényen, Szőlőskislakon, Kecskeméten, Ócsa–Ómérföldek lelőhelyen. Takács Miklós 1986-os megállapítását, hogy a típus csak kisebb területen található meg (Takács 1986. 95.), az új leletek tükrében át kell értékelnünk. A cserépbográccsal előkerült leletek azt mutatják, hogy Nyírmeggyesen egy kora Árpád-kori telepről van szó (I. tábla 2–9.).

A terület periferikus jellege, valamint futóhomokos fedettsége miatt nagyon nehéz a telepjelenségek meghatározása. Kivételként két kutatottabb helyet mutatok be.

Vállaj–Határátkelő Árpád-kori település leletanyaga

A Jósa András Múzeum munkatársai leletmentő ásatást végeztek a román–magyar határállomásra vezető gázvezeték munkálatainak megkezdése előtt (3. kép). A munkát 2003. április 10–22. között végezték el.[8]

3. kép
Vállaj–Határátkelő lelőhely elhelyezkedése

Fig. 3
Location of the site Vállaj–Border crossing point

A gázvezetéknek a határállomás felé eső szakasza mintegy 300 m hosszan, a jelenlegi úttól 8–10 m-re halad. A csatornán átvezető híd után az árok az útpadka alá futott, vagyis az útépítéskor bolygatott területre ért, így itt a régészeti lelőhelyet már nem lehetett megfigyelni. A falu felőli szakaszon folyamatosan, kisebb-nagyobb kihagyásokkal kerültek elő az objektumok a közelítőleg

[8] Köszönöm Istvánovits Eszternek, hogy az anyagot átadta és hozzájárult annak közléséhez!

1,5 m széles, meglehetősen girbegurba árokban. A régészeti objektumok különböző korszakokból – újkőkor, késő vaskor (kelta), császárkor, valamint Árpád-kor – származtak. Korszakunkat ház-(?) és gödörrészlet képviselte, kevés leletanyaggal. A régészeti objektumok megfigyelését és leírását bonyolította a feltárt felület keskeny volta, valamint a valószínűleg újkorra keltezhető beásások sora. Ezek homokdepók, téglaépületek, illetve vermek lehettek.

Az ásatás során az alábbi Árpád-kori objektumokat sikerült azonosítani:

1. objektum: rendeltetését nem sikerült tisztázni. A leírás alapján két része volt, az 1a. és az alatta lévő 1b. jelű (II. tábla 1.). Az 1a. objektumban talált jó minőségű pörkölt gyepvasércrögöknek[9] a megfigyelés szerint semmi köze nem volt az alatta lévő (1b.) gödörhöz (II. tábla 2–3.). Annyit sikerült tisztázni, hogy a pörkölt gyepvasérctömbök néhány kupacban, illetve szórványosan, nagyjából egy szinten jelentkeznek 35 cm mélységben, és körülbelül egy méteres felületen szóródtak szét (III. tábla 4–8.). Köztük igen töredékes Árpád-kori cserepeket találtak, akadt egy csigavonalmintás töredék is. Ez a díszítés általánosan a XI–XIII. századra keltezhető (III. tábla 1–3.).

3. objektum: a rossz állapotban lévő kemencét elbontották (IV. tábla 1–4.). A kemencére rábontottak az árok keleti falában, ahol egy sárga réteg húzódott. Benne kevés Árpád-kori anyag került elő (IV. tábla 5–6.). Talán egy ház lehetett tapasztott padlóval, amit azonban egyértelműen nem lehet megállapítanunk rossz állapota, valamint az elbontás miatt. A cserepek közül datálható lehet egy tagolt peremű szürke szájperem, amelyet általánosan a XI–XIII. századra lehet keltezni. A típus a XIII. századra válik általánossá (Parádi 1959. 43.) (IV. tábla 6.).

8. objektum: a 7. objektum melletti magasabb rész, kevés feltöltés alatt masszív tapasztás húzódott. Lehetséges, hogy a 7. és 8. objektum egy megújított padlójú Árpád-kori ház, amely nagyrészt a humuszban feküdt (V. tábla 1.). A 7. objektum betöltése sárga pöttyös barnássárga, kevert, a 8. objektumé barnássárga, kevert, illetve itt, a padló fölött egy 5–8 cm vastag hamus, szürke réteg húzódott. A 8. objektum oldalán megmaradt a padló felső rétege. Ezt bolygatták meg újkori beásások (V. tábla 2–3.). A kerámialeleteket a XIII–XIV. századra lehet keltezni. Kivétel nélkül lassú korongon készültek. Fontos darabok a valószínűleg csorgatott megoldással festettek. Anyaguk sötétbarna, míg a festék sötétbordó, a festésnek valószínűleg eredetileg világosabb árnyalata lehetett, csak a kerámia sötétebb árnyalata „barnította" be (V. tábla 4–5.). Párhuzamait a XIV. század elejére keltezve a Budai várból ismerjük (Holl 1963. 67.), de említhetjük Felsőzsolca–Várdomb lelőhelyet is. A mi töredékeink kicsiny volta miatt nem lehet megállapítani az edény típusát, de a nevezett két analógia alapján lehetnek akár korsótöredékek is. Ugyancsak a XIV. századra lehet keltezni a vízszintesen levágott szájperemtöredéket (VI. tábla 4.) (Neamţu–Neamţu–Cheptea 1980. Fig. 66: 5.). Az edényaljak legközelebbi párhuzamait megtaláljuk a Kaplony–Királyföldek földvár anyagában (VI. tábla 1–3.) (Romát 2009. 157–163. II. tábla). Ehhez a gödörhöz tartoznak még nagyon jól oxidáltan kiégett, csigavonallal díszített fazékdarabok (VII. tábla 1–2.), valamint néhány szintén csigavonallal díszített edénytöredék (VII. tábla 3–6.), egy tégladarab (VII. tábla 7.), valamint néhány díszítetlen töredék (VII. tábla 8–9.).

16. objektum: egy sajátos képződmény (VIII. tábla 1.). A nyesés szintjén egy fekete és egy kevert, pöttyös, sárga-barna folt látszott egymással többszöri átfedésben. A fekete folt az északi felén kerekded, erősen ívelt oldalú gödörré vált, a déli felén viszont egy 5–20 cm vastag réteg alakult ki, amelyik egy padkára futott fel (VIII. tábla 2–5.). Ez a fekete, egynemű betöltés kapta az „a" jelzést. Kevés Árpád-kori kerámia került elő a betöltésből. A padkán, alatta (?!) teljes hosszában húzódott 5–10 cm vastagon – valamint a folt szintjén is már több helyen – a pöttyös réteg (16b.), hiányzott viszont a lemélyedő részen, mintha azt ráásták volna. Ugyanakkor a nyugati oldalon, a

[9] Az ásatók tévesen köveknek nevezték ezeket.

lemélyedő gödörrész ívelt oldala alatt szabályos négyszögletes folt jelentkezett ugyanezzel a betöltéssel. Leletanyagot ez az objektumrész nem tartalmazott. Legalul beiszapolódott, szürke, homokos agyagréteg húzódott, fölötte kb. 10 cm vastag barna, egynemű betöltés volt:

A 16a. objektum szélessége 320 cm, a mélyebb rész átmérője 250 cm, mélysége 24 cm.

A 16b. objektum átmérője 94 cm, mélysége 52 cm.

A kerámiatöredékek közül kiemelhetjük a keltezés fontossága miatt azt a két kis vörösesszürke cserepet, amelyen sűrű, sekély vonalkötegdísz található (IX. tábla 1–2.). Ezek a díszítések a XI. század végéig – XII. század elejéig terjedtek el (Simonyi 2005. 37−55.). Gyepvasérctömbök jelzik, hogy az objektum valamilyen módon összefüggött a vasolvasztáshoz kapcsolódó tevékenységgel (IX. tábla 7–10.). Különleges leletnek számít egy állatcsontból készített szerszám. Hasonló csontszerszámokat nádtetőkészítéshez vagy árként használtak. Ez a példány valószínűleg csontár lehetett, mivel nincs rajta lyuk, amelyen keresztül a nádfonáshoz alkalmazott madzagot húzták volna át (IX. tábla 6.). Párhuzamát megtaláljuk Szarvas–Rózsáson, ahol Árpád-kori közegben került elő (Jankovich 1994. 408.), ugyancsak Észak-Horvátországban, ahol a IX–XI. századra keltezik ezeket a tárgyakat (Ivančan 2016. 289–296.).

17. objektum: a nyugati szelvényfal alá húzódó kerek, összeszűkülő gödör (X. tábla 1–2.). Benne igen kevés Árpád-kori cserép volt (X. tábla 3–5.). Betöltése vörös szemcsés fekete. Átmérője 154 cm, mélysége 100 cm. Egyetlen keltezésre alkalmas töredék a kihajló, ferdén levágott, világosszürke szájperemtöredék, amelyen megfigyelhető egy hullámvonaldísz (X. tábla 6.). Ez a vizsgált régióban általánosan a XI. század végére – a XII. század elejére keltezhető. Az egyik legelterjedtebb díszítéstípus a kora Árpád-korban. Jó párhuzama említhető a közeli Kaplony–Királyföldek földvár lelőhelyről (Romát 2009. 157–163. I. tábla).

29. objektum: az egyik legérdekesebb objektum. Alja felé szűkülő, az alján tovább kialakított kis gödör (XI. tábla 1.). Széle tapasztott és nagyon vastagon átégett (XI. tábla 2–3.). Betöltésében nagyméretű pörkölt gyepvasérc és néhány kerámiatöredék volt. A leletegyüttest a vörösessárga hullámvonal díszes fazéktöredékkel keltezhetjük a XI–XII. századra (XI. tábla 4.).

A feltárt felület nagysága, valamint az a tény, hogy az objektumok csak részben estek bele a felületbe, nem engedi meg a messzemenő következtetések levonását. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy egy általánosan a XII–XIV. századra keltezett település szélét érintette a leletmentés, ahol valószínűleg gyepvasérc-feldolgozással foglalkozhattak.

Nyírcsaholy–Szent Miklós Árpád-kori településének leletanyaga[10]

Németh Péter, a Jósa András Múzeum igazgatója 1984-ben indított ásatást (4. kép) a nyírmeggyesi határban, hogy azonosítsa a monostort, amelyet még a XIX. században is említettek (Szirmay 1810. 106.). Ehhez terepbejárást végeztek, amelynek során sekély, sűrű csigavonaldísszel ellátott kerámiatöredékeket találtak Nyírcsaholy–Új-tanya (XII. tábla 1–6.), valamint a Berger–Szilasi-féle gyümölcsösnél (XII. tábla 7–12.). Ugyanitt találtak egy enyhén kihajló szájperemet (XII. tábla 9.). Figyelemre méltó a fehér kerámia jelenléte: egy enyhén kihajló, fedőhoronnyal ellátott szürke-fehér szájperem (XII. tábla 10.) és egy edény faltöredéke (XII. tábla 11.). Ezeket a XII–XIII. századra lehet keltezni (Simonyi 2012. 331.).

A dobozokon és a leleteket tartalmazó zacskókon feltüntetett információkból kitűnik, hogy hét szelvényt húztak, amelyben egy nagy földbe mélyített lakást és két gödröt tártak fel.

[10] Köszönöm Németh Péternek, a Jósa András Múzeum címzetes igazgatójának, hogy az ásatás anyagát feldolgozhattam és közölhetem!

4. kép
Nyírcsaholy–Szent Miklós lelőhely

Fig. 4
Site Nyírcsaholy–Szent Miklós

Részletesebb dokumentáció hiányában az egyes objektumnak csak a leletelemzését tudtam elkészíteni.

A 2. szelvény északi oldalán lévő gödörből egy fazék talán ferdén levágott szájpereme került elő, valamint két jellegtelen oldaltöredék, amelyeket tapintás alapján az Árpád-korra lehet datálni (XIII. tábla 1–3.).

A 3. szelvény nyesése során előkerült kerámiatöredékek kora Árpád-koriak, amelyek közül a befésült hullámvonalköteggel és párhuzamos vonalköteggel díszített töredéket általánosan a kora Árpád-korra lehet keltezni (XIII. tábla 7–8.) (Takács 1993. 450.).

A 4. és 5. szelvényben egy földbe mélyített házat tártak fel. A leletanyag igen gazdag és változatos. Sajátos a szabad kézzel formált, korongolatlan kerámia jelenléte. Másodlagosan megégett töredékekről van szó. Ez a tény nehezíti a formai meghatározást a világos vörösessárga töredéknél, amely lehet egy fazék oldalfala, esetleg egy sütőharang töredéke (XIV. tábla 1.). Érdekesebb a fazékalj, amely egy konyhai edény töredéke. A szabad kézzel formált fazekak a korai Árpád-kori leletanyagban ritkák (XIV. tábla 9.). E mellett számos díszítetlen kerámiatöredék található (XV. tábla 3–4., XVI. tábla 5–6.). Érdekes a fehérre égett kerámiatöredékek jelenléte. Bár töredékesek és kicsik, két ferdén levágott szájperemtöredéket és egy kisebb csigavonallal díszített, talán fazéktöredéket sikerült azonosítanunk (XV. tábla 1., 2., XV. tábla 7.). A házban előkerült egy fenőkő és egy egyenes hátú laposra kalapált késpenge (XVI. tábla 1–2.), amelynek analógiája van Tiszaeszlár–Bashalom, Fenyvespart I. temetőben, a X. század első harmadára keltezve (Tóth 2014. 33.), Tiszavasvári–Aranykerti temetőben a X. század első két harmadára keltezve (Tóth 2014. 133.), Ikervár–Virág utca 132. sírjában, amely temetőt legkésőbb a XI. század közepe előtt felhagytak (Kiss 2000a. 82.).

Egy fontos lassú korongolt, szürke, töredékes sütőtál került elő a 7. szelvény nyesésekor. A hasonló darabokat egyes kutatók a késő avarkorra keltezik (XVII. tábla 1.) (Szimonova 1996. 48. 2.

ábra 17.), bár Vida Tivadar felhívja a figyelmet arra, hogy a VII–XII. században használták a típust (Vida 2011. 739.). Így talán – a leletkörülményeket figyelembe véve – kijelenthető, hogy a tál a ház anyagával egyidős lehet.

Összességében elmondhatjuk, hogy egy kora Árpád-kori veremházról van szó.[11] Figyelembe véve a ház fémanyagát, valamint azt, hogy megjelenik a korai fehér kerámia, az objektumot a X–XI. századra lehet keltezni.

Hasonló veremházakat találtak Nyíregyháza–Rozsrétszőlő, Szelkó-dűlőben X–XI. századra keltezve (Takács 2013. 41.). Általánosan az Árpád-korra, X–XII. századra keltezhető házakat közölt Székely településről Gergely Balázs (Gergely 2005. 28.).

Mindkét kisebb gödröt a leletek alapján a veremházzal egykorúnak vélem.

A kerámialeletek többsége – a házban talált, szabad kézzel formált, korongolatlan töredékeken kívül – a korszakra jellemző lassú korongon készült, hurkatechnikával. A cserepek égetése semleges, foltos vagy másodlagosan átégett, ami utalhat a konyhai használatra: legalábbis a színük alapján, vagyis nem jellemzően oxidációs, vörösen kiégett vagy fekete, azaz inoxidációs környezetben redukáló folyamat során égett ki. A természettudományos vizsgálatok kimutatták, hogy a kora Árpád-korban a kerámiában lévő homok vagy kavics gyakran nem szándékos soványítás eredménye (Simonyi 2005. 43.). Elmondhatjuk, hogy a leletek többsége finom homokot tartalmaz, amelyekben csillámpala-töredékeket lehet megfigyelni, de ezek lehetnek éppenséggel a homokból származó nagyobb kvarcittöredékek is. Petrográfiai vizsgálatok hiánya miatt nem tudtam megállapítani a soványítás szándékosságát. Ott, ahol megjegyzésként tapintásra kora Árpád-korinak írtam le a kerámiát, a szokásos érdes felületű kezelésre utalok, amely jellemző a kora Árpád-kori kerámiára. A kerámia díszítésére jellemző a párhuzamos és hullámvonalköteg, a sűrű sekély csigavonal, valamint a körömbenyomkodásos dísz a vállon.

A lelőhelyek katalógusa

Bátorliget (Aporliget)

A települést 1351-ben említik Dedemez néven, amelyet másként Aporházaként hívnak. A név előtagja puszta személynévből keletkezett magyar névadással, amelyhez később csatolták a -háza utótagot (Németh 2008. 8.).

Bátorliget (Aporliget)

A lelőhely a volt laktanyával szemben félkör alakban vesz körbe egy egykori vízállásos („nyírvízlapos”) területet.

–Kúti tábla

A 189 m hosszú, 111 m széles, északnyugat–délkeleti lelőhely a temetőtől északra található. A Pór háza-dűlő területén észak–déli irányban fekszik a lelőhely, ahonnan néhány jellegtelen, tapintásra Árpád-korra keltezhető kerámiatöredék származik. Kúti tábla vagy Pór háza néven ismert.

Fábiánháza

A helynév a magyar Fábián személynév és a -háza szó összetétele. A falu neve 1332-ben tűnik fel (Németh 2008. 82.).

[11] Az ásató a leletek melletti jegyzetekben, hol „lakógödörként”, hol veremházként írt az objektumról, de a kontextusból egyértelműen kitűnik, hogy ez ugyanarra az objektumra vonatkozik.

–Nagy Kanduc-hegy

A lovarda és vízi létesítményeinek engedélyezésével kapcsolódó helyszíni szemle során egy kora Árpád-korra keltezhető telepet találtak. Nyugatról alacsony fekvésű, egykoron víz borította terület határolja. A lelőhely közvetlenül a vízparton húzódik. A lelőhelytől keletre magas, természetes eredetű homokhát nyúlik el.

–Ló-dűlő

Szintén a lovarda és vízi létesítményeinek engedélyezésével kapcsolódó helyszíni szemle során találták a lelőhelyet, amelyet nyugatról és északkeletről alacsony fekvésű, egykoron víz borította terület határol. A lapos területek között húzódó, közel észak–déli alacsony dombháton fekszik.

–Széles-tó

A Nyírcsaholy–Nagyecsed optikai kábel lefektetése során találtak itt telepjelenséget. Keletről egykoron víz borította terület által határolt, közel észak–déli homokháton fekszik.

Nagyecsed

A falu 1220-ban tűnik fel az okiratokban, neve puszta személynévből keletkezett magyar névadással (Németh 2008. 71.).

–Sárvár

A hagyomány szerint *„Szabolcs és Tas – utóbbi a Lél apja – a sereg felével a Tisza partján indult el, és az ottani népet hódoltatva vonult a Szamos folyó felé arra a helyre, amelyet most Sárvárnak mondanak. Ott a lápok alatt Tas, Lél apja, sok népet gyűjtött össze; vele aztán nagy árkot ásatott, s igen erős földvárat építtetett, amelyet először Tas várának neveztek, most pedig Sárvárnak hívnak."* (Anonymus 1977. 14.) A helység nevének eredete a sár és a vár szavak összekapcsolásából ered, amelynek jelentése mocsár vagy ingovány vár, azaz Sár (Ecsedi-láp) vára (Németh 2008. 259.). Itt először 1906-ban Vende Aladár ásott. A többi között két Árpád-kori edényt talált.[12] Magyar Kálmán 1975–1977 között végzett ásatásokat a Nagyecsedtől kb. 3 kilométerre, a Kraszna parttól 800 méterre, északkeletre fekvő, 4–5 méter magas 500x300 méteres alapterületű homokos domb tetején, amelyet a középkori Sárvárral lehet azonosítani. A földvárat a terepbejárások, valamint a régi leírások alapján azonosították. A nagyszabású régészeti feltárások a monostort érintették.

–Bagolyvár

A határrészen 911 darab friesachi denárt találtak egy cserépedényben, amelyet a XIII. század elejére kelteztek (Gedai 1967. 55.). A lelőhely megnevezése téves, mert valójában ilyen dűlő Nagyecseden nincsen, a lelőhely azonos Sárvárral (Jakab 2007. 267.).

Nyírbéltek

A település neve 1216-ban tűnik fel. Nevének eredete a német walt-eck szóból eredhet, amelynek jelentése erdőszöglet, erdősarok (Németh 2008. 26.).

–Római Katolikus templom

Makkay János 1962. szeptember 21-én a templom körül gyűjtött leleteket, amelyek között XII. századra keltezhető kerámiatöredékek vannak.

–Széchenyi utca 29.

Árpád-kori kerámiatöredékeket jeleztek a területről.

[12] Lásd feljebb!

Nyírcsaholy

Neve 1213-ban tűnik fel az okiratokban. A Csaholyiak ősei 1251-ben Tunyog birtokát az itt épült Szűz Mária tiszteletére szentelt monostornak adományozzák. Monostorát 1213-ban említik először. A település neve szláv eredetű, más nézet szerint puszta személynévből keletkezett magyar névadással (Németh 2008. 41.).

–Szent Miklós

Németh Péter 1984-ben a település határában indított ásatást a nyírmeggyesi határban. Célja a település és monostorának azonosítása volt (Istvánovits–Kurucz 1992. 43.).

–Láz-dűlő I. (49-29)

A tervezett gyorsforgalmi út terepbejárása során 2011-ben egy kert melletti dombháton Árpád-kori településre utaló jelenséget regisztráltak: díszítetlen kerámiatöredékekről van szó, melyek anyaguk alapján korszakunkhoz sorolhatók.[13]

–Szilas-dűlő

A Nyírcsaholy és Nagyecsed közötti optikai kábel lefektetése során került elő egy darab kerámia.

–Faluközpont

Bocz Péter 2010. novembert 11-én terepbejárást végzett a falu központjában, amelynek során Árpád-kori leleteket azonosított.[14] Ennek értelmében a mai Kossuth utca a kora középkori falu területe lehetett.

–Pályi-dűlő

A magyar–román gázvezeték lefektetése alkalmából végzett leletmentés során a 25. lelőhelyről a humuszból került elő objektumhoz köthető, egyenes hátú vaskés, amely jellemző melléklet a X–XII. századi sírokban.

Nyírcsászári

A település 1286-ban tűnik fel, neve a személynévként alkalmazott magyar császár főnévből keletkezett, jelentése „*császáré*" (Németh 2008. 43.).

A Nyírbátor és Nyírcsászári közötti műút építésekor került elő egy zabla.[15]

–Kettős kanyartól északkeletre

Az itt fekvő mélyebb terület északkeleti partján, magas dombon egy Árpád-kori cserepet találtak.[16]

Nyírmeggyes

A települést 1272-ben említik először. Neve a magyar meggy szóból ered, jelentése „(vad) meggyel benőtt terület" (Németh 2008. 182.). Területén 2009-ben a 49. számú gyorsforgalmi út építése miatt a Jósa András Múzeum, valamint a KÖH munkatársai terepbejártak. Ennek során Árpád-kori településjelenségeket figyeltek meg.

–Töviskes kút

A lelőhely tengerszint feletti magassága 139,5 méter, egy észak–déli és egy északkelet–délnyugat irányú, homoktalajú dombháton húzódik.

---

[13] A gyorsforgalmi út terepbejárásán a nyíregyházi Jósa András Múzeum munkatársai, illetve a KÖH munkatársa, Bálint Marianna vett részt. Ezúton köszönöm az adatokat és azok közlési lehetőségét!

[14] Mester Andrea szóbeli közlése.

[15] Nyíregyházi Jósa András Múzeum 64.231.1. leltári számon található.

[16] Nyíregyházi Jósa András Múzeum 92.33.1. leltári számon található.

–Hosszú-dűlő I.

A lelőhely tengerszint feletti magassága 140 méter. Löszös homokos területen fekszik egy alig kivehető magas parton, észak–déli irányban.

–Bogyóskert

Tengerszint feletti magassága 130 méter. Homokdombos területen fekszik, hossza 150 méter, szélessége 70 méter, iránya észak–déli.

–Papos-hegy

A lelőhely egy kiemelkedő dombon található. Hossza 570 méter, szélessége 300 méter, iránya északnyugat–délkelet.

–Egyház-tag

A lelőhely tengerszint feletti magassága 142 méter, hossza 191 méter, szélessége 102 méter, iránya északnyugat–délkelet.

Nyírvasvári

A település első említése 1226-ból való. Királyi szolgálónépek („vasasok") települése, a helynév értelmezése „*Vasvárhoz tartozó, Vasváré*" (Németh 2008. 341.). Területén számos Árpád-kori lelet vagy településjelenség került elő. 1968-ban Kádár György görögkatolikus lelkész jelentette Németh Péternek, hogy egy X. Konstantin érmet talált.[17] A Jósa András Múzeum munkatársai 2007. szeptember 20–21-én, valamint október 1–2-án terepbejárást végeztek a falu határában. Ennek során számos településjelenséget azonosítottak.

–Gazi-dűlő II.

A településtől északra, a keletre kivezető műút északi oldalán található a lelőhely. Egy 146,6 méter tengerszint feletti, kelet–nyugati irányú homokdombon és környékén terül el. 220x110 méteres hossz-ovális alakú.

–Pilis-Saroktól északkeletre

A településtől délkeletre, a Kis-csonkás csatornától északra kb. 60 méterre, egy észak–déli irányú, 145–146 méter tengerszint feletti homokhát keleti és déli oldalán, valamint a környező mélyebb részeken helyezkedik el a lelőhely, kb. 400x140 méteres ovális.

–Ócserepes-dűlő I.

A településtől északkeletre kb. 2 km-re, a Vasvári csatornától nyugatra, 250 méterre, észak–déli irányú, 145–146 méter tengerszint feletti homokhátakon, valamint a környező mélyebb részeken terül el a lelőhely. Kiterjedése kb. 450x140 méter, hossz-ovális alakú.

Piricse

Nevét 1297-ben említik először az okiratok. Jelentése a szláv eredetű folyó melléke, folyóvidék. De keletkezhetett a práče (mosó) szláv szóból is, amiből arra következtethetünk, hogy udvari szolgálatot teljesítők falva (Németh 2008. 232.).

–Belterület

Kalicz Nándor jelentése alapján a falu területén 1957-ben 2 sírt tártak fel, amelyben S végű hajkarikát találtak.

–Földvár

Egy erdőirtás során figyelték meg a piricsei földvár sáncát, amely vélhetően egy száz méter hosszú, háromszög alakú építmény.

[17] JAM Régészeti Adattár: 97.52.

Terem

Viszonylag későn, 1332-ben említik a települést Bankneteremeként. A név utótagja udvarházat, palotát jelent, vagyis Bánkné tereme, udvarházát jelenthette (Németh 2008. 304.).

–(Nagyfenék)–Nagytanya

A lelőhely 131 méter tengerszint feletti magasságban van, hossza 384 méter, szélessége 80 méter, iránya északnyugat–délkeleti.

–Pusztaterem-Méhes domb

A település a tengerszint feletti 132 méter magasságban fekszik, hossza 309 méter, szélessége 155 méter, iránya északnyugat–délkeleti.

–Bódvaj-Méhes domb

A lelőhely 132 méter tengerszint feletti magasságban található, hossza 309 méter, szélessége 155 méter, iránya északnyugat–délkeleti. Az előző telepjelenség mellett húzódik. Nem kizárt, hogy ugyanarról a településről van szó, csak két külön homokháton fekszik.

–Dohányos-tanya

A lelőhely tengerszint felett 133 méter magasságban fekszik, hossza 120 méter, szélessége 70 méter, iránya észak–déli.

Vállaj

A település Gutkeled birtok volt 1335-ben, amikor feltűnik az oklevelekben. Neve feltehetőleg puszta személynévből keletkezett magyar névadással (Németh 2008. 330–331.).

–Határátkelő

A magyar–román gázvezeték ásása során a határátkelő mellett 2003. április 10–22. között a nyíregyházi Jósa András Múzeum munkatársai leletmentést végeztek, amelynek során egy Árpád-kori település néhány objektuma került elő, a többi között egy valószínűleg gyepvasércpörkölő gödör (16. objektum).

Irodalom

Anonymus 1977.

Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének a könyve a magyarok cselekedeteiről. Bibliotheca Historica. Fordította Pais Dezső. Magyar Helikon, Budapest 1977.

Bél 1982.

Bél Mátyás: Szatmár megye ismertetése, 1723. Jegyzetekkel ellátva közreadja Kávássy Sándor. In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás III–IV. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Nyíregyháza 1982. 24–92.

Benedek–Pópity 2010.

Benedek András – Pópity Dániel: Árpád-kori teleprészlet Kiskundorozsma-Daruhalom dűlőben. [Siedlungsfragment der Arpadenzeit in Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő.] In: Pusztaszertől Algyőig. *MFMÉ – MonumArch* II. 2010. 231–260.

Borsy 1961.

Borsy Zoltán: A Nyírség természeti földrajza. Földrajzi monográfiák V. Akadémiai Kiadó, Budapest 1961.

Cholnoky 1929.

Cholnoky Jenő: Magyarország vármegyéi és városai. In: Magyarország földrajza. Franklin Társulat kiadása, Budapest 1929. 197.

Éble–Petkó 1911.
Éble Gábor – Petkó Béla: A nagykárolyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. Gróf Károlyi László, Budapest 1911.
Fórián 2008.
Fórián Tünde: Az Érmellék természeti földrajzának néhány vonása. In: Érmelléki kalauz 2. Természeti környezet, a mezőgazdaság lehetőségei. Hatvani István Szakkollégium Kiadványai 3. Szerk. Ekéné Zamárdi Ilona. Debreceni Egyetem Hatvani István Szakkollégium, Debrecen 2008. 53–69.
Frisnyák 1990.
Frisnyák Sándor: Hazánk a korai feudalizmus idején (10–13. század). In: Magyarország történeti földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest 1990.
Gedai 1967.
Gedai István: A nagyecsedi árpád-kori éremlelet. [Der Árpáden-zeitliche Münzfund aus Nagyecsed.] *NyJAMÉ* VIII–IX. 1965–1966. (1967) 57–77.
Géresi 1882.
Géresi Kálmán*:* A nagykárolyi gróf Károlyi család levéltára I. (1253–1413). Gróf Károlyi Tibor, Budapest 1882.
Gergely 2005.
Gergely Balázs: Árpád-kori házak Székely határában. [Houses from the Árpádian Period at Székely.] *RKM* 2004. (2005) 25–36.
Glaser 1939.
Glaser Lajos: Az Alföld régi vízrajza és a települések. [L'antica idrografia della Pianura Ungherese e gli insediamenti.] *Földrajzi Közlemények* LXVII: 4. 1939. 297–308.
Györffy 1966.
Györffy György: Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966.
Holl 1963.
Holl Imre: A magyar középkori kerámia kutatásának problémái. [Die Probleme der Forschung der ungarischen mittelalterlichen Keramik.] *Műveltség és hagyomány* 5. 1963. 65–86.
Ivančan 2016.
Tatjana Sekelj Ivančan: Early medieval bone tools from northern Croatia. In: Close to the bone: Current studies in bone technologies. Ed. Selena Vitezović. Institute of Archaeology, Belgrade 2016. 289–296.
Istvánovits–Kurucz 1992.
Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin: Mátészalka és környékének története az őskortól a népvándorláskorig. In: Mátészalka története. Szerk. Ujváry Zoltán. Ethnica, Debrecen 1992. 21–84.
Jakab 2007.
Jakab Attila: Tatárjárás kori kincslelet Tyukod-Bagolyvárról. [Hortfund aus der Zeit des Mongolenüberfalls in Tyukod–Bagolyvár.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 247–296.
Jankovich 1994.
Jankovich B. Dénes: Szondázó ásatás Szarvas-Rózsáson. [Sondierungen in Szarvas-Rózsás.] In: A kőkortól a középkorig. Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szerk. Lőrinczy Gábor. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 1994. 405–420.

Kacsó 2004.
Carol Kacsó: Mărturii arheologice. Colecţii Muzeale I. Muzeul Judeţean Maramureş, Editura Nereamia Napocae, Baia Mare 2004.
Kern 2010.
Kern Zoltán: Éghajlati és környezeti változások rekonstrukciója faévgyűrűk és barlangi jég vizsgálata alapján. Doktori Értekezés. ELTE, Budapest 2010.
Kiss 2000.
Kiss Andrea: Időjárási adatok a XI-XII. századi Magyarországról. In: „Magyaroknak eleiről". Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc – Szabados György. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 2000. 249–263.
Kiss 2000a.
Kiss Gábor: Vas megye 10-12. századi sír-és kincsleletei. [Archaologische und historische Angaben zur Geschichte des Komitats Vas im 10.–12. Jahrhundert.] Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 2. Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Régészeti Intézete – Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága – Panniculus Régiségtani Egylet, Szombathely 2000.
Kristó 1994.
Kristó Gyula: Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Akadémiai Kiadó, Budapest 1994.
Kubinyi 1984.
Kubinyi András: Isten bárányát ábrázoló törvénybeidéző pecsét (billog). [Ein Agnus Dei darstellendes Zitationssiegel.] *FolArch* XXXV. 1984. 139–159.
Lamb 1982.
Hubert H. Lamb: Climate, history and the modern world. Methuen, London 1982.
Magyar 1984.
Magyar Kálmán: Nagyecsed-Sárvár. A nemzetségi központ kutatása (1975-1977). [Forschung des Adelszentrums von Nagyecsed-Sárvár (1975-1977).] *CommArchHung* 1984. 147–186.
Maksay 1971.
Maksay Ferenc: A magyar falu középkori településrendje. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
Marosi–Somogyi 1990.
Marosi Sándor – Somogyi Sándor: Délkelet Nyírség. In: Magyarország kistájainak kataszstere I. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest 1990.
Neamţu–Neamţu–Cheptea 1980.
Eugenia Neamţu – Vasile Neamţu – Stela Cheptea: Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Cercetări arheologice din anii 1967-1976. Editura Junimea, Iaşi 1980.
Németh 1988.
Péter Németh: Eine Region des Tiefebene, das Gebiet Nyír(ség) in den historischen Quellen des Mittelalters. [Egy alföldi régió, a Nyír(ség) a középkori történeti forrásokban.] *Műveltség és hagyomány* 5–6. 1988. 333–340.
Németh 1996.
Németh Péter: A Nyírség honfoglalás és kora Árpád-kori földrajzi képe és régészeti emlékei. In: A Kárpát medence történeti földrajza. Szerk. Frisnyák Sándor. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete – Bessenyei György Tanárképző Főskiola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza 1996. 19–30.

Németh 2008.
Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. [Așezările comitatului medieval Satu Mare pâna la începutul secolului al XV-lea.] JAMK 60. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2008.
Osztrák–Magyar 1888.
Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország I. A Magyar Királyi Államnyomda kiadása, Budapest 1888.
Parádi 1959.
Parádi Nándor: Technikai vizsgálatok népvándorláskori és árpád-kori edényeken. Szakdolgozat. *RégFüz* 12. 1959.
Pierre 1987.
Alexandre Pierre: Le climate en Europe au Moyen Âge: contribution à l'historie des variations limatiques de 1000 a 1425, d'après les sources narratives de l'Europe occidentale. Recherches d'histoire et de sciences sociales 24. Ed. L'École des hautes études en sciences sociales, Paris 1987.
Pók 1993.
Pók Judit*:* Szatmár vármegye katonai leírása 1782–1785. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 7. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza 1993.
Rácz 1993.
Rácz Lajos: Éghajlati változások a középkori és kora újkori Európában. In: Európa híres kertje. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Kósa László. Orpheusz Könyvkiadó, Budapest 1993. 67–86.
Rácz 2000.
Rácz Lajos: Éghajlatváltozások a Kárpát-medencében. In: Táj és történelem. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Osiris, Budapest 2000. 287–304.
Romát 2009.
Romát Sándor: Kaplony–Királyföldek. Adalékok egy földvár kérdésköréhez. [Căpleni–Királyföldek. Data on a hillfort.] *NyJAMÉ* LI. 2009. 157–163.
Simonyi 2005.
Simonyi Erika: Adatok a 10–13. századi kerámia készítéséhez Északkelet Magyarországról. [Data on Pottery from the 10th–13th century in North-East Hungary.] *HOMÉ* XLIV. 2005. 37−55.
Simonyi 2012.
Simonyi Erika*:* Adatok a késő Árpád-kori fehér kerámia kialakulásához. [New Data on the development of the late Árpádian age whiteware.] In: Hadak Útján XX. Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. összejövetelének konferenciakötete Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30. / Assembly of Young Scholars on the Migration Period XX, Budapest–Szigethalom, 28th–30th October 2010. Szerk. Petkes Zsolt. Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ, Budapest 2012. 327–343.
Sümegi 2004.
Pál Sümegi: The result of paleoenviromental reconstructions and comparative geoarcheological analysis for the examined area. In: The Geohistory of Bátorliget marshland. An Example for the Reconstruction of Late Quaternary Environmental Changes and Past Human Impact from the Northeastern Part of the Carpathian Basin. Archeolingua 16. Eds. Pál Sümegi – Sándor Gulyás. Archeolingua, Budapest 2004.

Sümegi–Jakab–Majkut–Törőcsik–Zatykó 2009.
Pál Sümegi – Gusztáv Jakab – Péter Majkut – Tünde Törőcsik – Csilla Zatykó: Middle Age Palaeoecological and Palaeoclimatological Reconstruction in the Carpathian Basin. *Időjárás* 113: 4. 2009. 285.

Szabó 1971.
Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század). Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.

Szimonova 1996.
Szimonova Eugénia: A Panyola-ásott foki település és a szláv régészeti emlékanyag. In: Panyola. Településtörténeti kutatási eredmények 1991–1996. Szerk. Edélyi István. Student, Budapest 1996. 33–52.

Szirmay 1810.
Szirmai Szirmay Antal: Szathmár vármegye fekvése, történetei, és polgári esmérete II. A' Magyar Királyi Universitás' betűivel, Budán 1810.

Takács 1986.
Miklós Takács: Die Arpadenzeitlichen Tonkessel in Karpatenbecken. VAH 1. Budapest 1986.

Takács 1993.
Takács Miklós: A kisalföldi Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb időrendje. (Egy kísérlet a leletanyag rendszerezésére.) [Die präzisere Chronologie der Árpádenzeitlichen Tonkessel der kleinen Tiefebene. (Versuch einer Systematisierung des Fundmaterials.) Уточнение хронологии глиняных котлов Кишалфёлда эпохи Арпадов. (Попытка систематизации археологического материала.)] *HOMÉ* 30–31: 2. 1993. 447–485.

Takács 2010.
Miklós Takács: Das Formspektrum der Tonkessel im Karpatenbecken. [Typology of pottery cauldrons in the Carpathian Basin. Typologie de chaudrons céramiques dans le bassin des Carpathes. A Kárpát-medencei cserépbográcsok formai változatai.] *ArchKorb* 40: 1. 2010. 139–154.

Takács 2013.
Takács Melinda: Megjegyzések a X–XI. századi telepkerámia keltezési lehetőségeiről egy nyírségi település kapcsán. [Remarks on the dating prospects of the 10th–11th century settlement pottery (apropos of a settlement investigated in the region of Nyírség).] *NyJAMÉ* LV. 2013. 41–81.

Tóth 2014.
Tóth Anikó: A nyíri Mezőség a 10–11. században. [The "Mezőség" of the "Nyírség Region" in the 10th–11th century.] Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 7. Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Szeged 2014.

Vadas–Rácz 2010.
Vadas András – Rácz Lajos: Éghajlati változások a Kárpát-medencében a középkor idején. *Agrártörténeti Szemle* 51: 1–4. 2010. 39–62.

Vende 1910.
Vende Aladár: Szatmár vármegye őskora. In: Szatmár vármegye. Magyarország Vármegyéi és Városai. Szerk. Borovszky Samu. Országos Monografia Társaság, Budapest [1910]. 402–411.

Vida 2011.
Vida Tivadar: Sütőharangok és sütőfedők – Régészeti adatok Dél- és Közép-Európa étkezési kultúrájához. In: Sötét idők falvai. 8–11. századi települések a Kárpát-medencében. Tempora Obscura 1. Szerk. Kolozsi Barbara – Szilágyi Krisztián Antal. Debrecen 2011. 701–817.

Romát Sándor

Szent István Király Múzeum
H–8000 Székesfehérvár
Fő u. 6.
romatsandor@gmail.com

Árpád Age settlement patterns in the southeastern part of the Nyírség

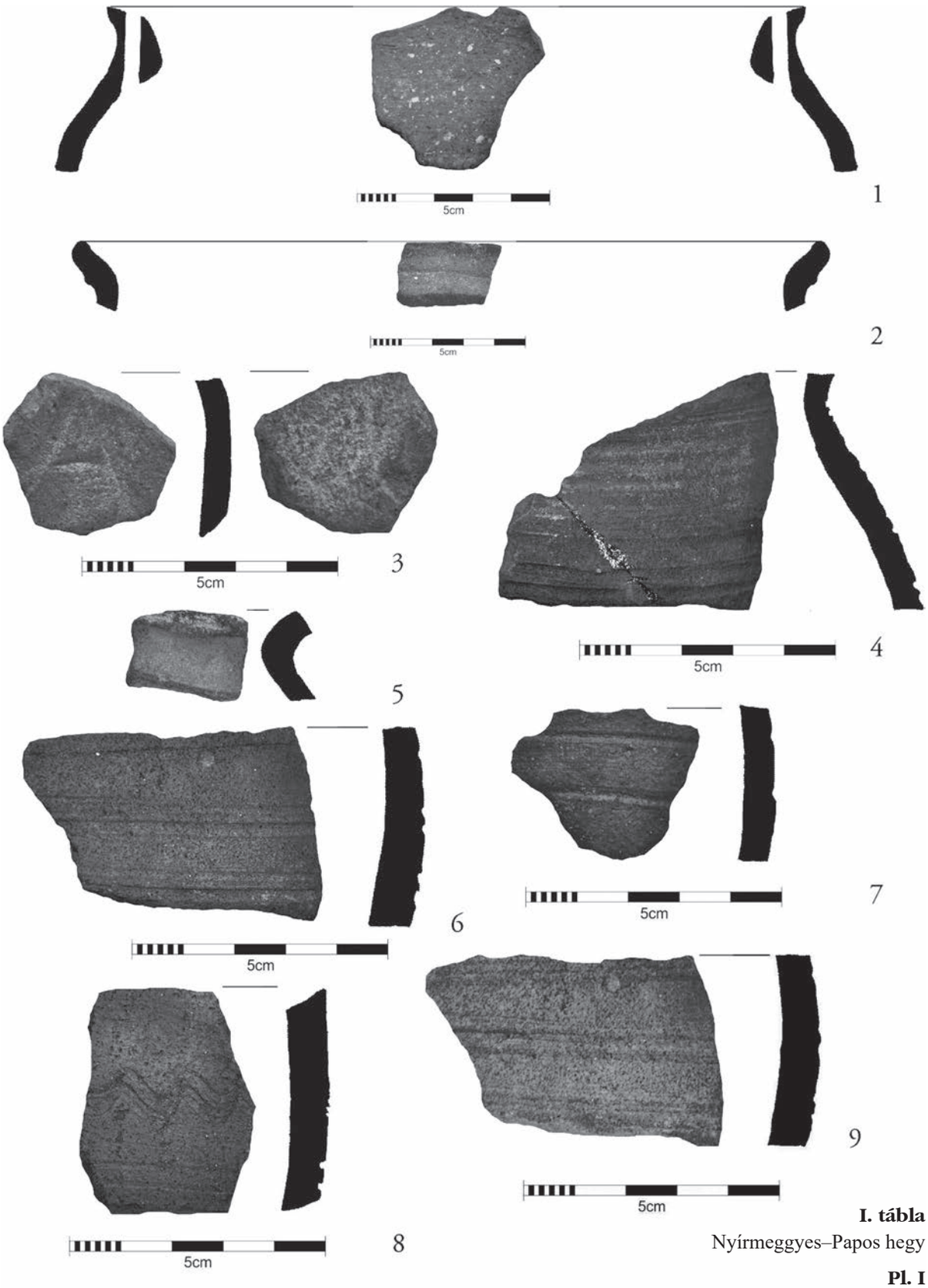
In this article, I present Árpád Age settlement patterns from the southeastern part of the Nyírség plain. Most of the material came to light from field survey and only a small part of it is known from archaeological excavations. That's why I decided to analyse this territory from the point of view of landscape archaeology. In the first part of the article, I made a reconstruction of the landscape in the Árpád Age, based on the results of the palaeoecological and palaeoclimatological analyses. These results bring us closer to the understanding of the formation of the Árpád Age settlement system. From the site of Nyírmeggyes-Papos hill, we have an early clay cauldron (pot shaped) type, that, up to now, has been found only in the Kisalföld (Little Hungarian Plain) and in the southern region of the Hungarian Plain. This type is commonly dated to the early Árpád Age, that is to say, to the 10th-11th century.

In this article, I only analysed two settlement patterns which came from archaeological excavations: one from Vállaj–Border crossing point and another one from Nyírcsaholy–Szent Miklós. The first one was found during the laying of gas pipeline at border crossing point. Here, a settlement part that can be dated to the late Árpád Age (13th – early 14th century) was found.

In Nyírcsaholy–SzentMiklós, during an excavation, a semi-subterranean dwelling came to light. Its archaeological material is very important for the understanding of the early Árpád Age in this poorly investigated territory.

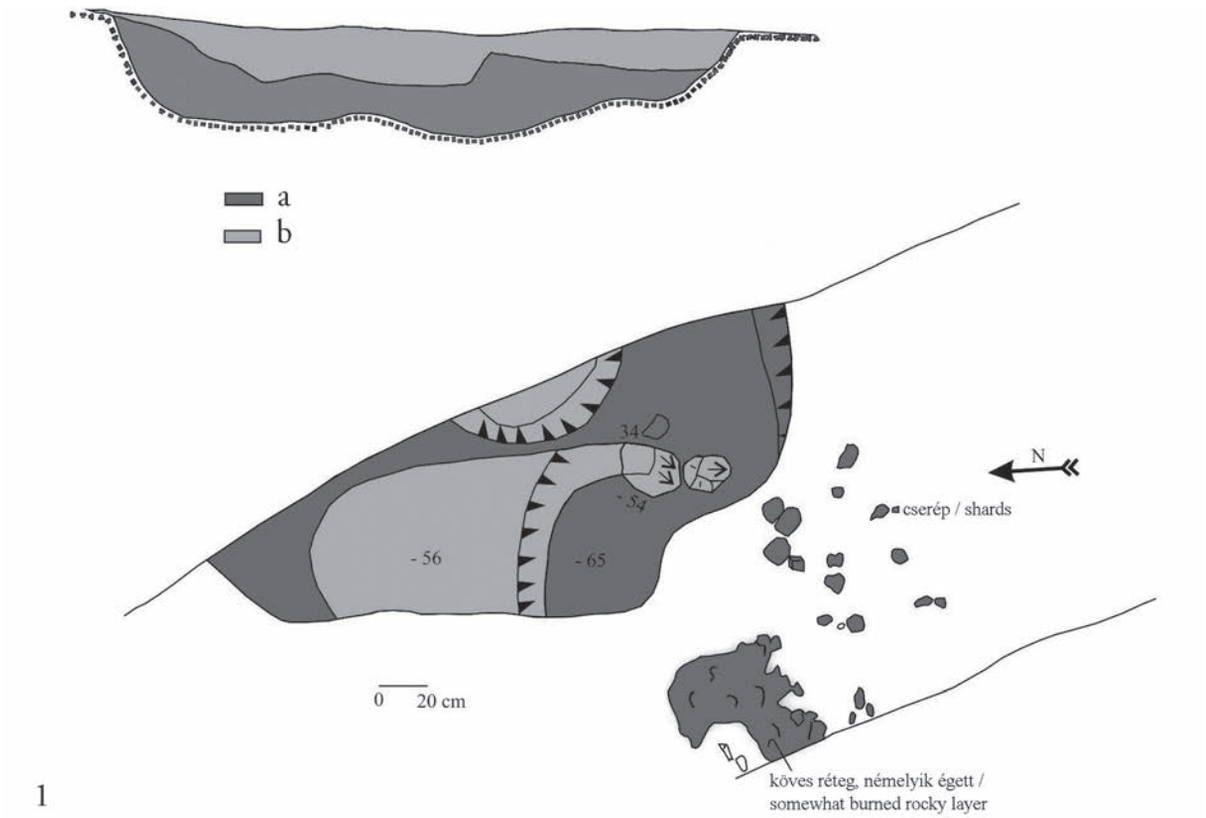
Sándor Romát

Szent István Király Museum
H–8000 Székesfehérvár
Fő u. 6.
romatsandor@gmail.com

I. tábla
Nyírmeggyes–Papos hegy

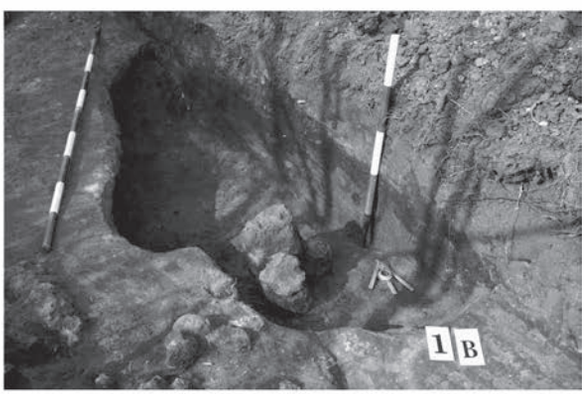
Pl. I
Nyírmeggyes–Papos hegy

1

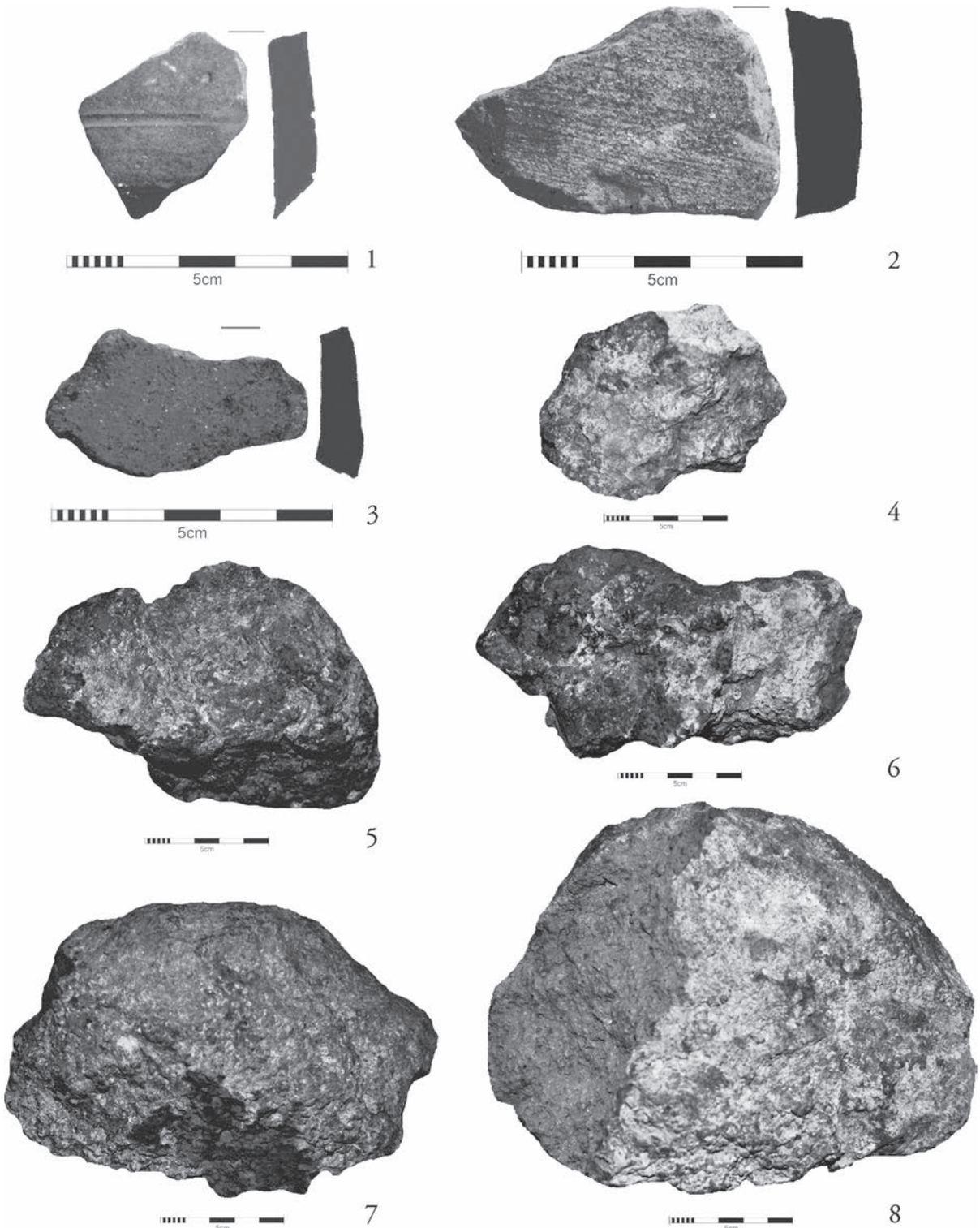

2

3

II. tábla
Vállaj–Határátkelő, gázvezeték 1a–1b. objektum a: sötétvöröses, szemcsés betöltés,
b: vörösessárga, sárgás szemcsés újkori beásás

Pl. II
Vállaj–Border crossing point, gas pipeline, feature 1a–1b, a: dark red, grainy fill,
b: reddish-yellow, yellowish grainy modern pit

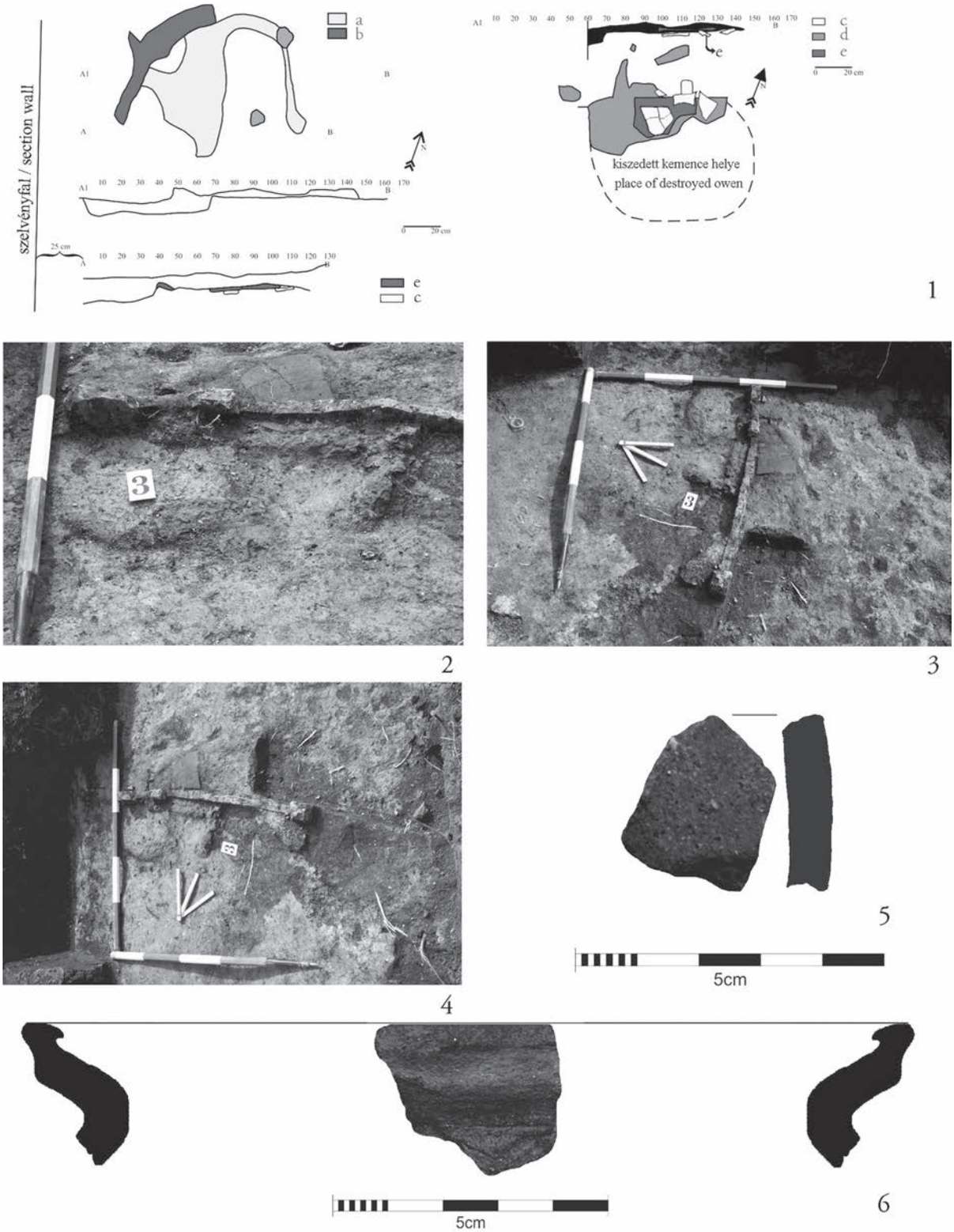

III. tábla

Vállaj-Határátkelő, gázvezeték, 1–3: 1b objektum, 4–8: objektumhoz köthető pörkölt gyepvasérctömbök

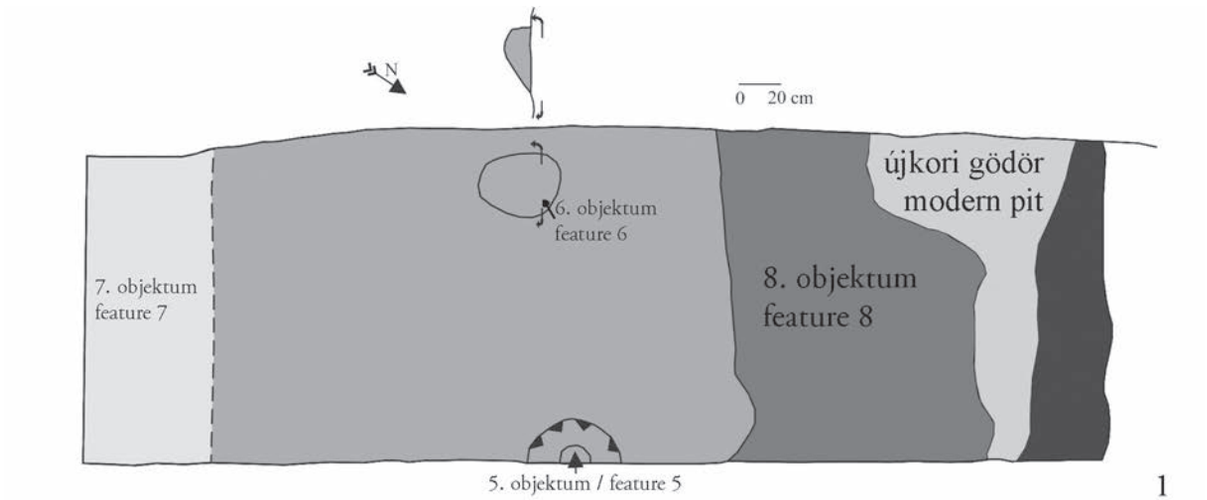
Pl. III

Vállaj–Border crossing point, gas pipeline, 1–3: feature 1b, 4–8: roasted meadow-ore blocks associated with features

IV. tábla
Vállaj–Határátkelő, gázvezeték 3. objektum

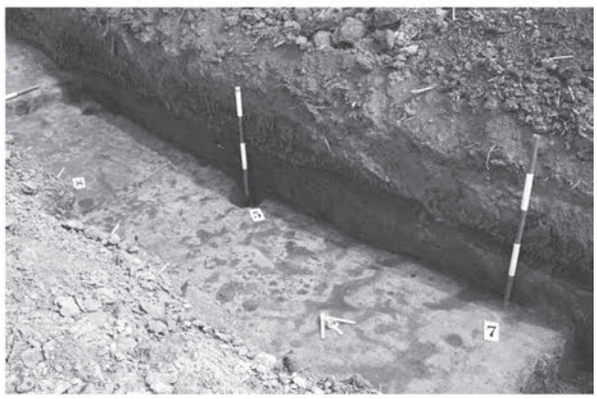
Pl. IV
Vállaj–Border crossing point, gas pipeline, feature 3

1

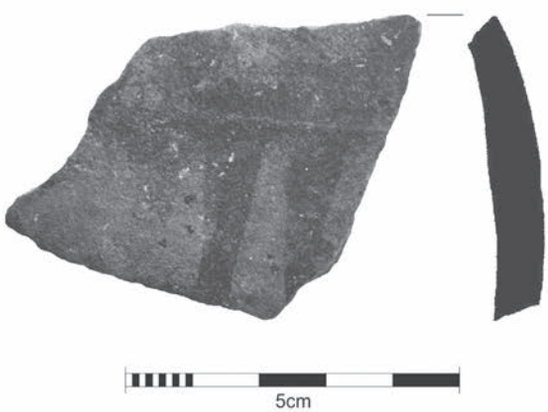

2

3

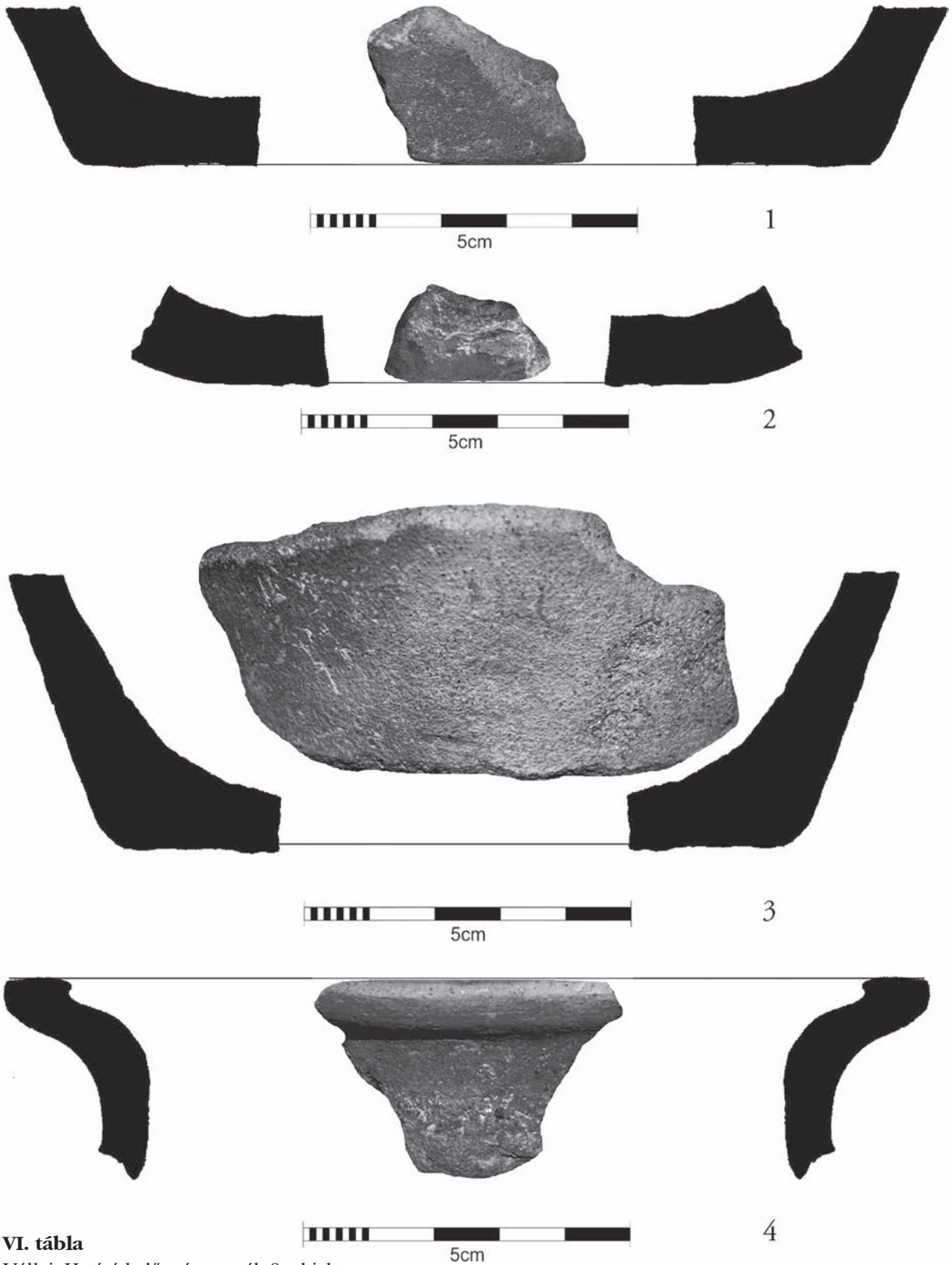

4

5

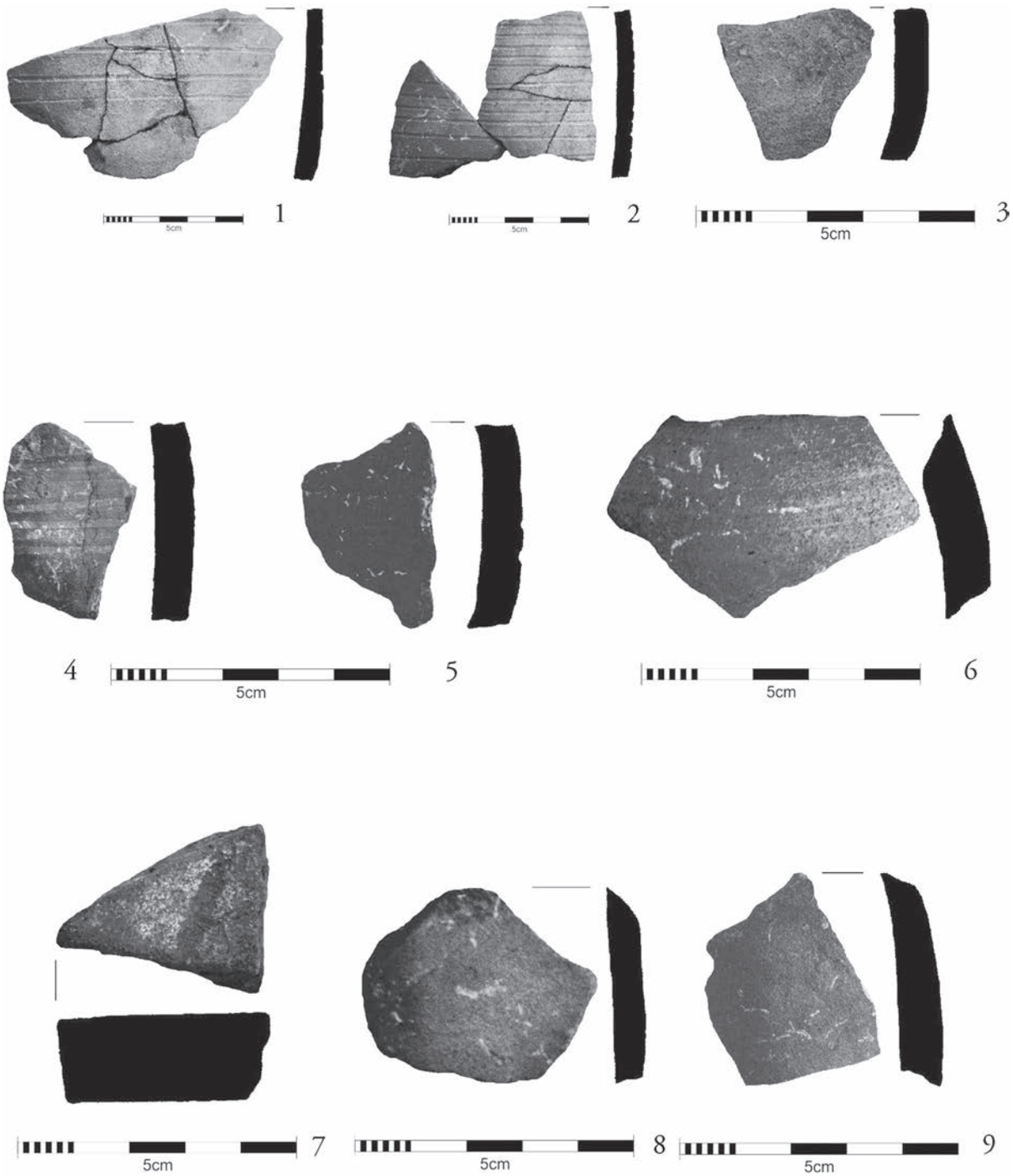
V. tábla
Vállaj–Határátkelő, gázvezeték 8. objektum

Pl. V
Vállaj–Border crossing point, gas pipeline, feature 8

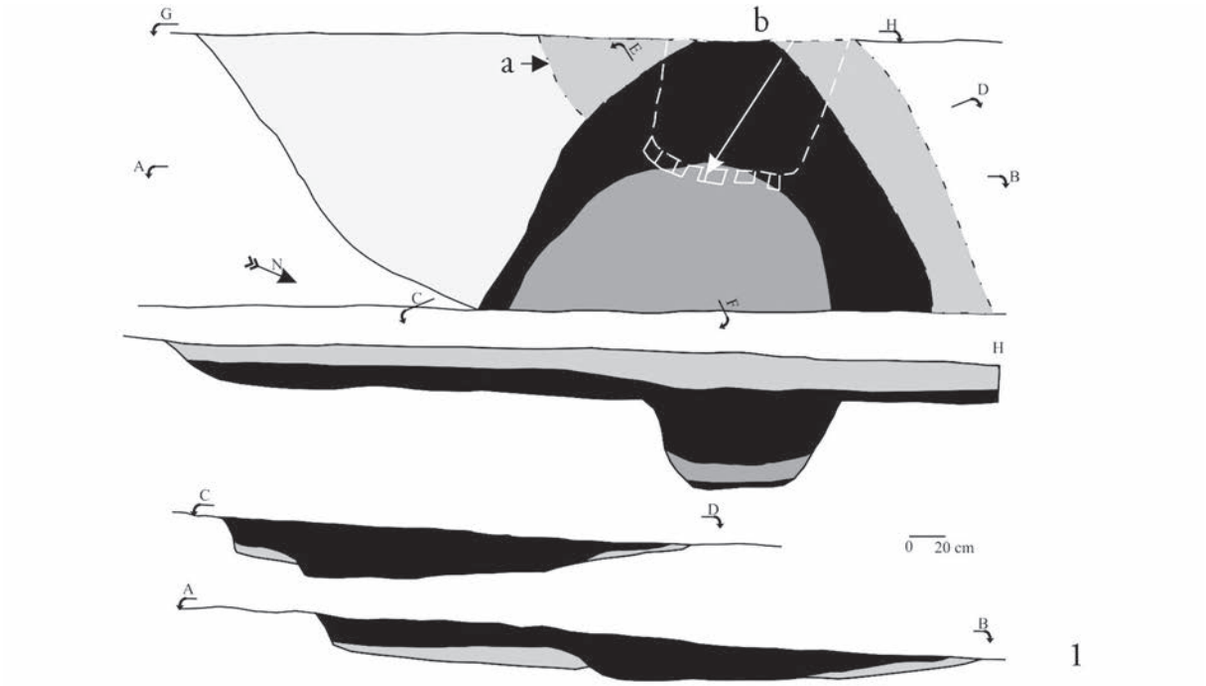

VI. tábla
Vállaj–Határátkelő, gázvezeték 8. objektum

Pl. VI
Vállaj–Border crossing point, gas pipeline, feature 8

VII. tábla
Vállaj–Határátkelő, gázvezeték 8. objektum

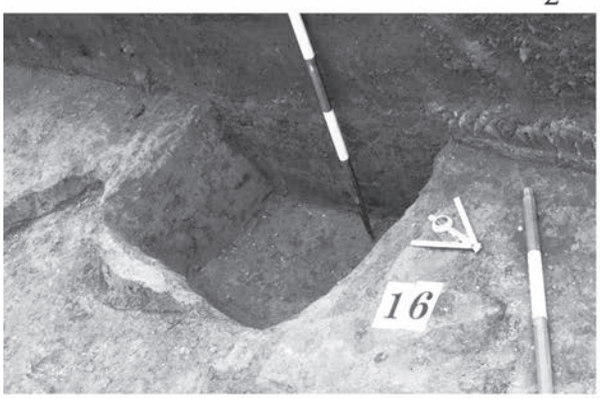
Pl. VII
Vállaj–Border crossing point, gas pipeline, feature 8

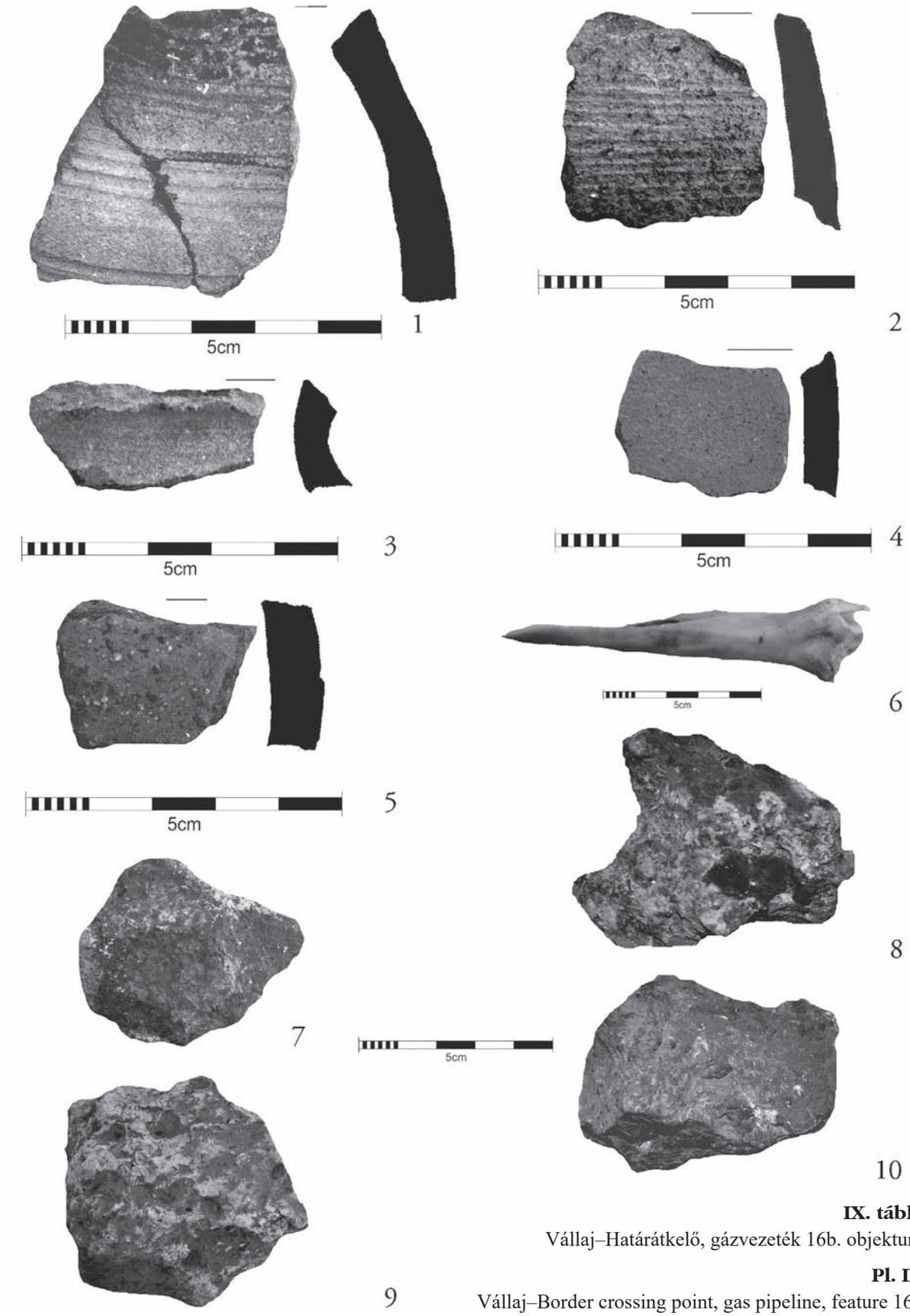

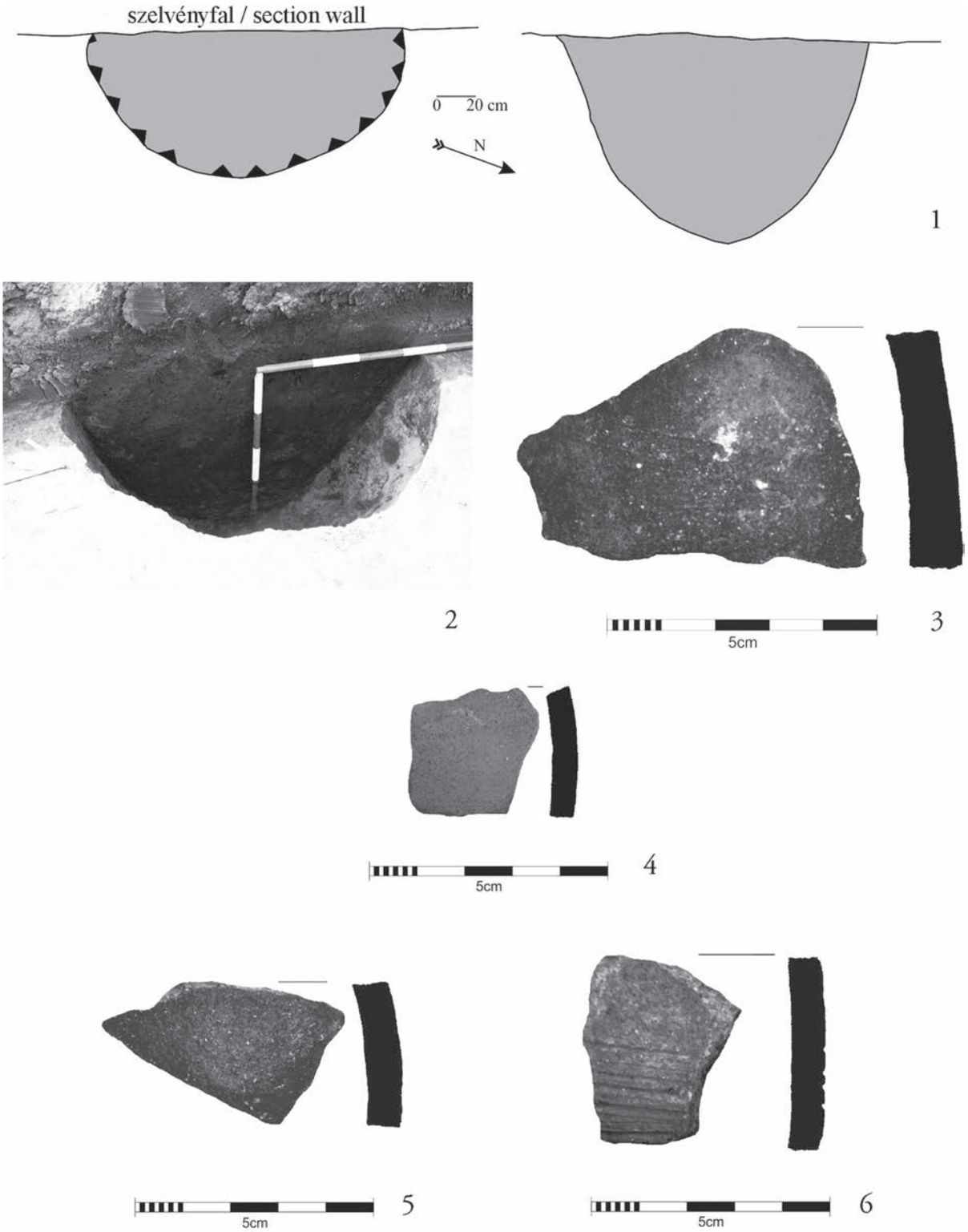
VIII. tábla
Vállaj–Határátkelő, gázvezeték 15. objektum

Pl. VIII
Vállaj–Border crossing point, gas pipeline, feature 15

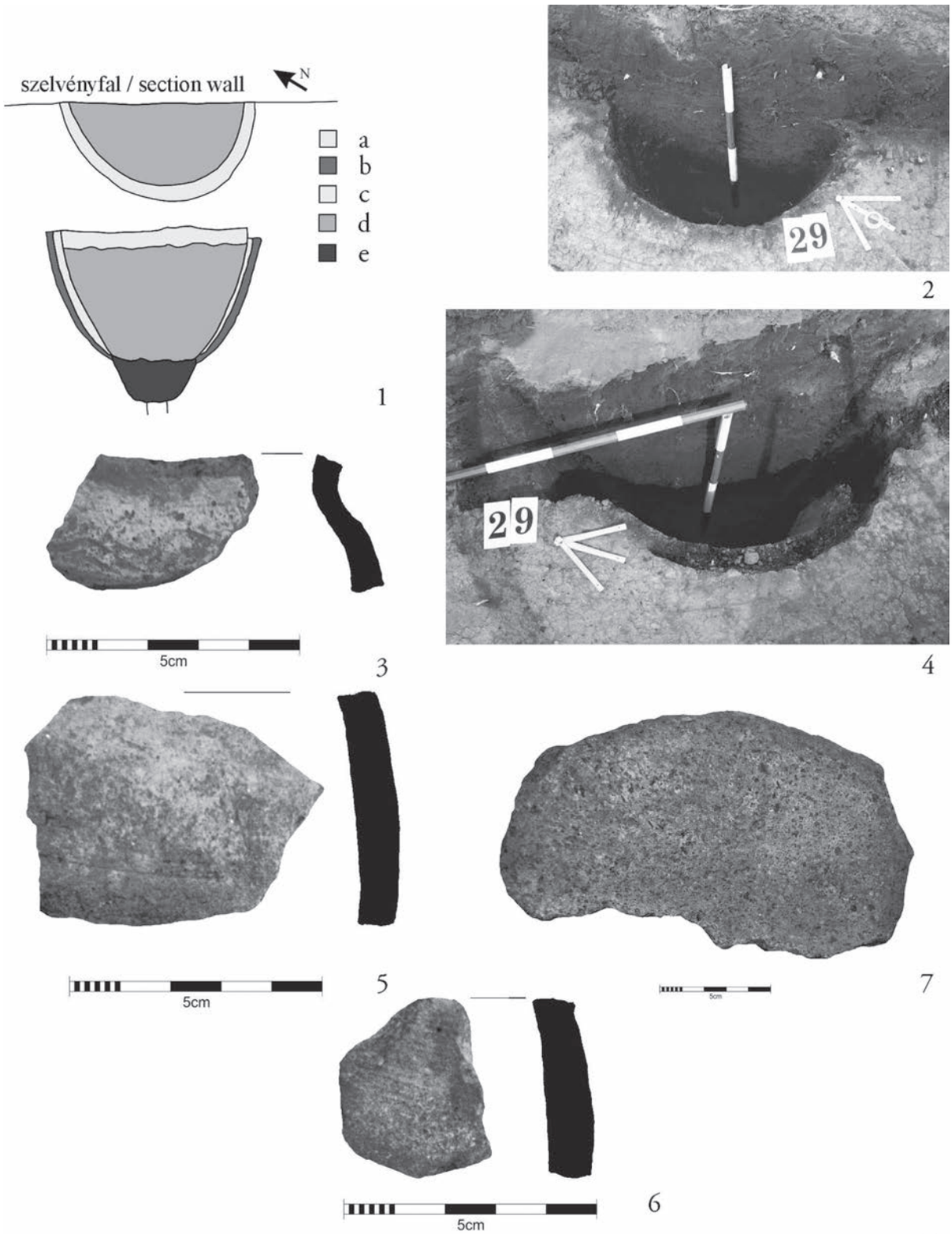

IX. tábla
Vállaj–Határátkelő, gázvezeték 16b. objektum

Pl. IX
Vállaj–Border crossing point, gas pipeline, feature 16b

X. tábla
Vállaj–Határátkelő, gázvezeték 17. objektum

Pl. X
Vállaj–Border crossing point, gas pipeline, feature 17

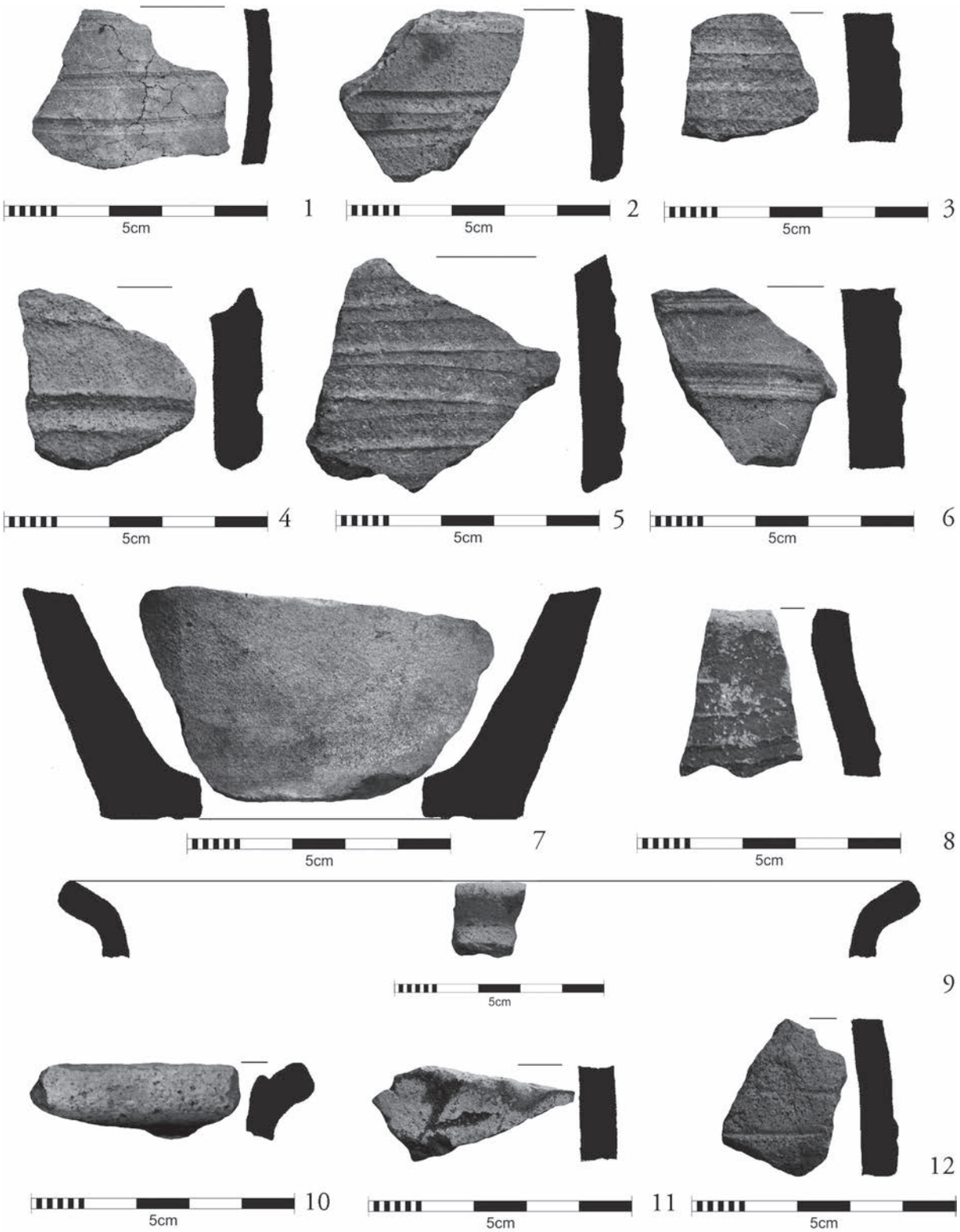

XI. tábla

Vállaj–Határátkelő, gázvezeték 29. objektum

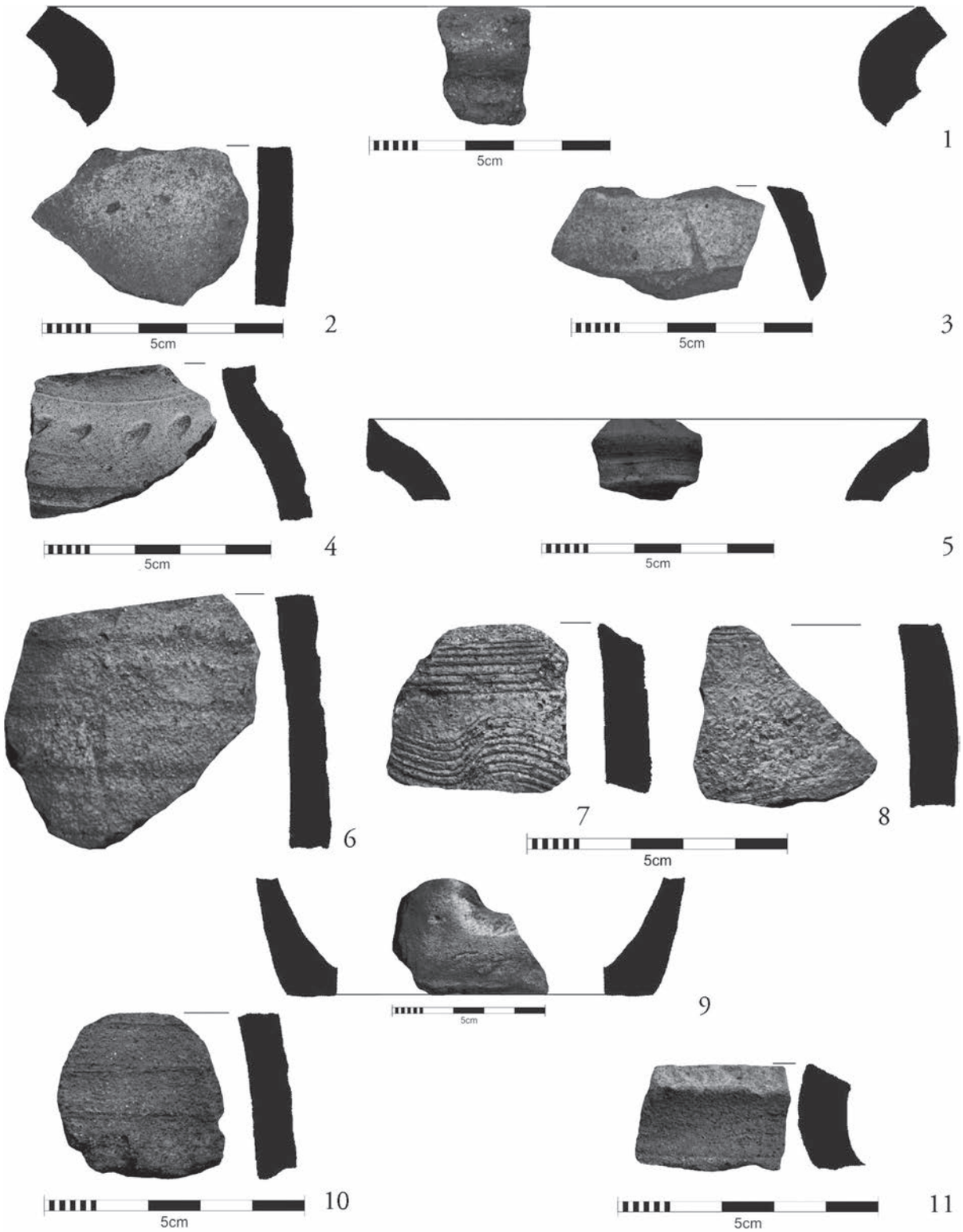
Pl. XI

Vállaj–Border crossing point, gas pipeline, feature 29

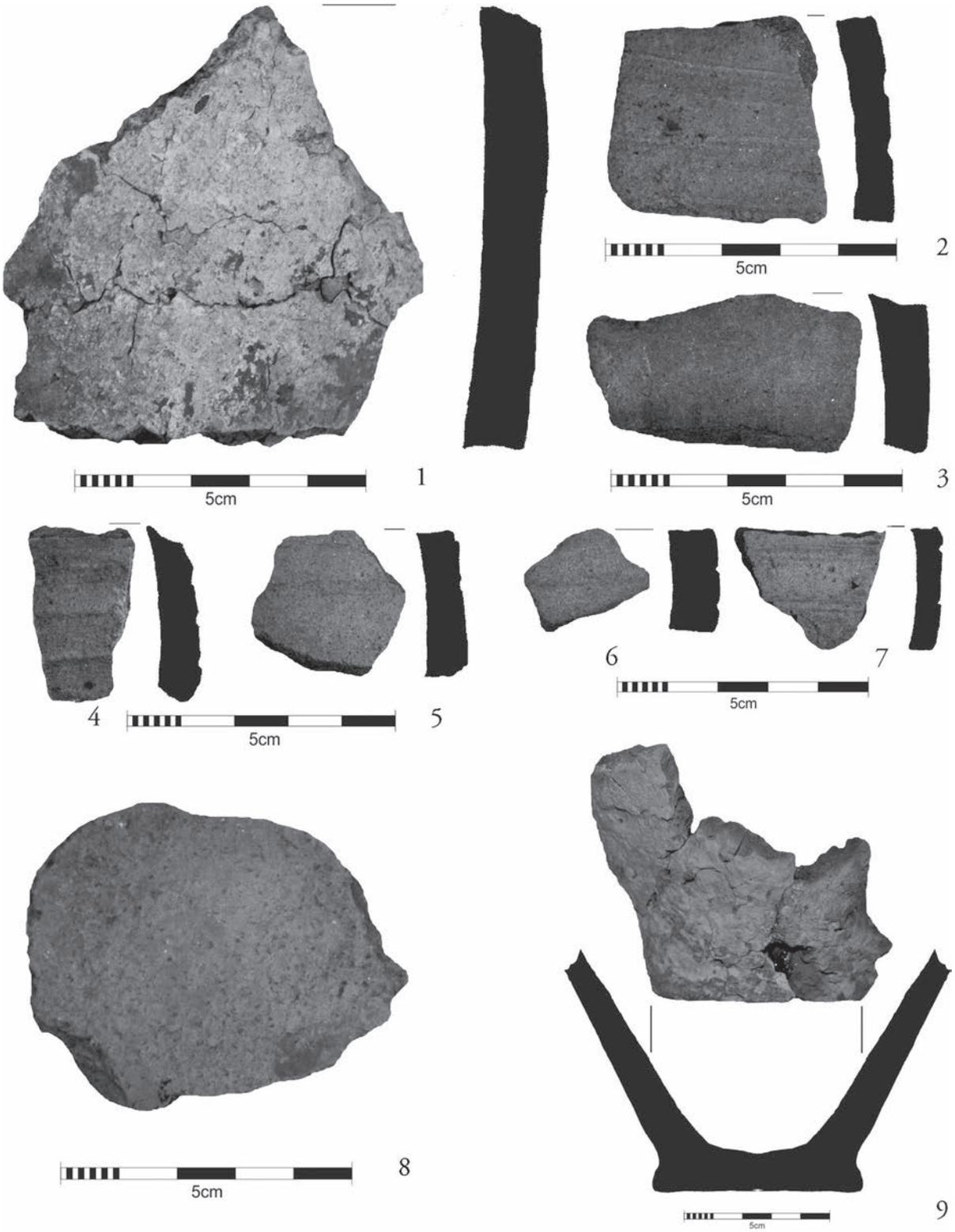

XII. tábla
Nyírcsaholy 1–6: Új-tanya, 7–12: Berger–Szilasi-féle gyümölcsös

Pl. XII
Nyírcsaholy 1–6: Új-tanya, 7–12: Berger–Szilasi Orchard

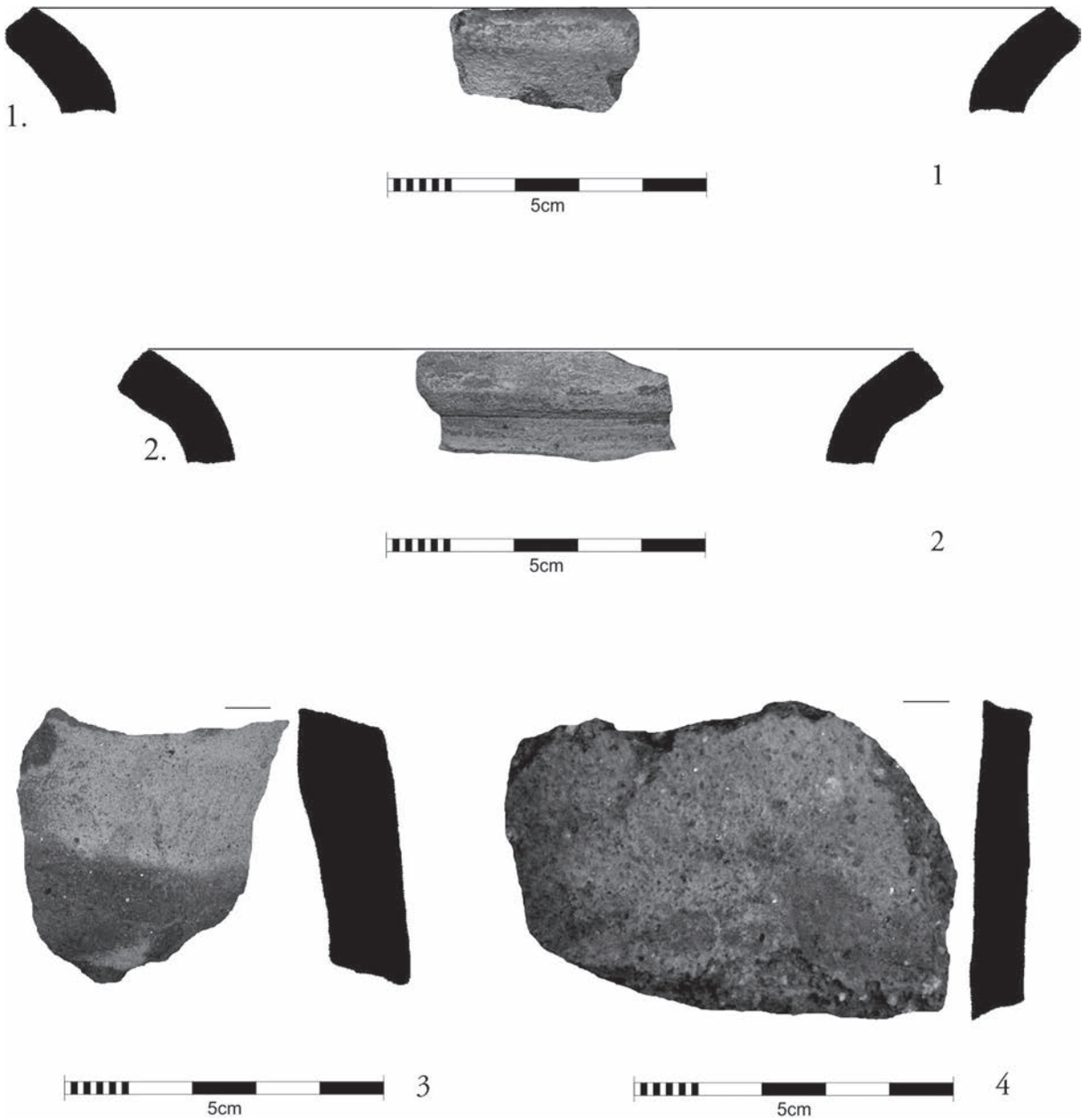

XIII. tábla
Nyírcsaholy–Szent Miklós

Pl. XIII
Nyírcsaholy–Szent Miklós

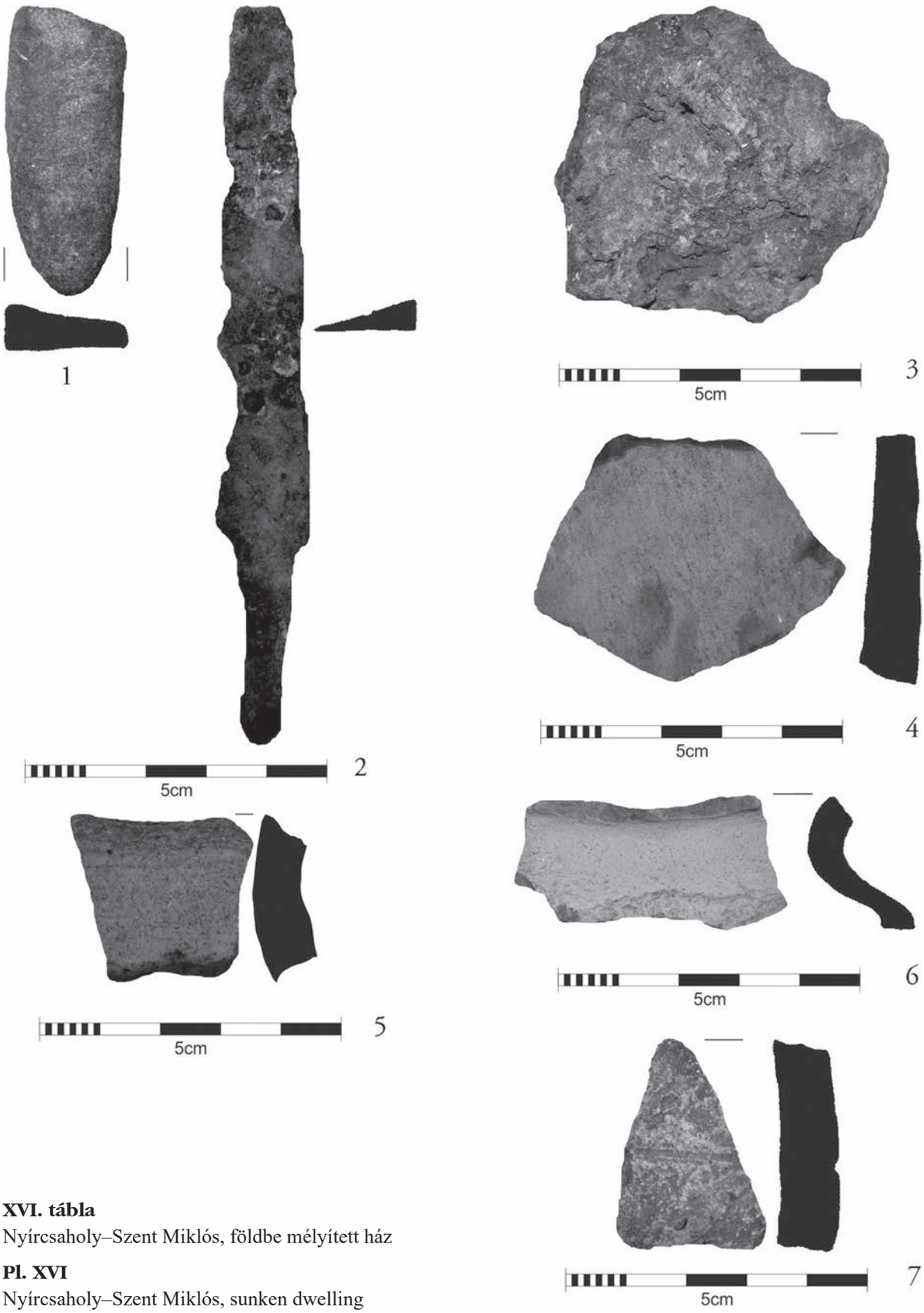

XIV. tábla
Nyírcsaholy–Szent Miklós, földbe mélyített ház

Pl. XIV
Nyírcsaholy–Szent Miklós, sunken dwelling

XV. tábla
Nyírcsaholy–Szent Miklós, földbe mélyített ház

Pl. XV
Nyírcsaholy–Szent Miklós, sunken dwelling

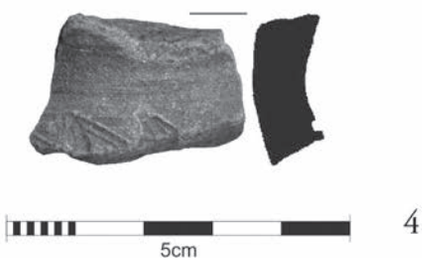

XVI. tábla
Nyírcsaholy–Szent Miklós, földbe mélyített ház

Pl. XVI
Nyírcsaholy–Szent Miklós, sunken dwelling

XVII. tábla
Nyírcsaholy–Szent Miklós, 7. szelvény nyesése

Pl. XVII
Nyírcsaholy–Szent Miklós, section 7 after cleaning

Fekete mázas füles pohár a mátészalkai református templom mellől

Pintye Gábor

Az írásomban górcső alá vett pohár 2016-ban a mátészalkai református templom felújításához kapcsolódó, a templom keleti fala mentén ásott árokból került elő.[1]

A tárgy leírása:[2]

Enyhén kihajló peremű, testének középvonaláig tölcséresen szűkülő, majd a talpa felé kisebb mértékben kiszélesedő, kisméretű, fekete mázas korsó. Szája enyhén behúzott, pereme külső síkján bordával tagolt. Nyakán, hasán és alja közelében sekély árkokkal osztott. Lapos, keskeny, oválishoz közeli átmetszetű szalagfüle külső síkját részben sekély árok tagolja. A fül a nyakból indulva a test alsó harmadában az oldalára támaszkodik. Az ónmáz kis mértékben a perem belső síkjára is kiterjed, de az alj közelében hiányos, ám egy foltban a fenékrészt is érinti. Magassága 10 cm. Peremátmérője 7,1 cm. Fenékátmérője 5,7 cm.

A pohár lelőkörülményeiből következik, hogy nagy valószínűséggel a templomban vagy a parókián használhatták. Hogy a szakrális vagy a profán szférában alkalmazták, nem tudjuk, de alább láthatjuk, hogy formai analógiáinak többsége az előbbi célra használt tárgyak közül kerül ki. Éppen ezért vizsgálódásainkat ilyen szemszögből megvilágítva kezdjük el, természetesen a darab anyagának hangsúlyozásával.

Az úrasztali ivóedények anyaga a református hitelvek szerint – a katolikus/görögkatolikus és ortodox gyakorlattal szemben – cserép is lehetett. Erre a felhatalmazást az 1562-ben kelt Debrecen–Egervölgyi Hitvallás adja meg (Takács 1978. 305.). A vonatkozó cikkely szerint *„…mindennemü edényeket, akár üveg, akár fa, vagy arany, ezüst és cserép legyenek, vagy rézből és bármiféle ércből készültek, elfogadunk, csak a visszaélés, fényüzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva.”* (Kiss 1881. 152.)

Az egyházi felhasználású kerámia olcsósága miatt is nagy népszerűségnek örvendett. Pótlásuk anyagilag-érzelmileg sem terhelte meg a gyülekezetet, különösen ha figyelembe vesszük, hogy egy cserépedény átlagos élettartalma 9-10 évre becsülhető.

Fontos megfigyelés, hogy egyes szakrális tárgyak rendeltetésszerű használatuk megszűntével sem tűnnek el feltétlenül, hanem alkalmazásuk a hétköznapi életben folytatódhat. Gyakran a kopott, sérült tárgyat tovább őrizték az Úr asztala fiókjában, az eklézsia ládájában vagy éppen a parókián, de nem feltétlenül jegyezték fel a tárgy egyéni történetét, leselejtezését (Nagy 2012. 157–158., 166.).

A tiszántúli egyházkerületben 1808–1809-ben és 1863-ban lejegyzett egyházlátogatási jegyzőkönyvek adatai szerint 125 templomban 198 különféle cserépedény volt leltárban. Ezen edények

[1] A tárgyat Jakab Attila kollégám szívességéből ismerem, az információért fogadja köszönetemet!

[2] A rajzokat Svéda Csaba, a tárgyfotót Boros György (Jósa András Múzeum) készítette. Fogadják köszönetemet!

általában bortartó korsók, keresztelő tálak és a hozzá való kancsók közül kerültek ki. A vizsgált terület érintett eklézsiái – egy-két kivételtől eltekintve – falvakban működtek: a városi polgárság többségében „rangon alulinak" tartotta a kerámiaklenódiumok használatát, ám vannak kivételek, olyan népes városok, mint Nagybánya vagy éppen Beregszász. A fekete edények ritkák, mindössze Balazsérről egy poharat, Tiszaújlakról egy butykost és Túrkevéről egy kantát említenek. Míg az első két edénynél feljegyezték, hogy mázas, addig az utóbbi edénynél nem (Takács 1978. 306–307., 309–310.).

Mivel e klenódiumok már nincsenek meg, nem tudjuk ezeket az elemzésünkbe vonni, pedig a balazséri példány formája miatt hasznos információkkal szolgált volna (Küllős–P. Szalay 1999., P. Szalay 2000.). Részben a máz nélküliség, részben a helyszín miatt úgy vélem, hogy a túrkevei darabot mezőtúri fekete kerámiának kell tartanunk (vö. Szabadfalvi 1980. 20–21.).

Visszatérve a lelőhelyhez: a mátészalkai református egyház úrasztali edényei között vannak ugyan cserépkorsók, de mindegyik zöld mázas (P. Szalay 1991. 340.). Papp Arthur szalkai lelkész összefoglaló munkája sem tesz említést poharunkról (Papp 1883. 126–128.).

Edényünk vizsgálatának másik iránya a formája felől közelít. Kisméretű, füles poharunk profilja nagyon emlékeztet a talpas, a tölcséres és az ún. cápás poharakra.[3] A lábakkal ellátott alapforma eredetileg Észak-Itáliából származik. Innen elterjedve Dél-Németországban a XV. század végén már viszonylag gyakori volt, sőt ekkortájt már Budán is gyártották. Az egyik itteni példány Mátyás király majolikaüzeméből származik, kihajló talpa felett – korsónkhoz hasonlóan – párhuzamos vonalakkal díszített (Holl 1955. 157–158., 21. kép a–b., Voit–Holl 1956. 100–101., 23. kép jobb felső sarok, S. Lovag–T. Németh 1974. 237.).

Az említett típusok fémből készített változatai jelentős számban maradtak fenn a XVI. századból, használatuk a XVII. században érte el virágkorát. A legtöbb példányt református gyülekezetek gyűjteménye őrzi. Általában díszítettek. Itt most csak a szempontunkból lényeges verbőci talpas darabra hivatkozom, melynek derekát és alját feltett bordadísszel látták el. A talpas pohár a tölcséres pohár egyik változatának tekinthető. Az idézett verbőci darab plasztikus díszének egyszerűbb variánsa a szalkai poháron látható, míg talpának hangsúlyos kiszélesedése a talpas poharak felé (pl. Dercen) mutat (P. Szalay 2001. 226., 229., 235., Kat. 4., 239. Kat. 25., 241., 4. kép, 247., 25. kép).

A nyersanyag jellegéből adódóan a formához kevés cserépből készült példányt tudok említeni. Ezek egyike a Cikó család pomázi udvarházából származó, zöld ólommázas, pecsételt díszű talpas darab, melyet a XV–XVI. századra datáltak (MRT 1986. 188–189., 54: 3.). A forma és a díszítőelemek elhelyezkedése alapján úgy tűnik, mintha tárgyunk a tölcséres és a talpas típusok ötvözete vagy éppen átmeneti formája lenne, az egyetlen szokatlan elemet a fül jelenléte jelenti. Érdekes ellentétben áll a pohár testének hibátlan kialakítása a kissé torz szalagfüllel, melyet eléggé kontár módon applikáltak rá. Éppen e fül miatt valamelyest a kupák felé is kitekinthetünk, a perem kialakítása akár fedő alkalmazását is lehetővé teszi. Mérete miatt mégis inkább a poharakhoz/bögrékhez sorolhatjuk.

Takács Béla az észak-magyarországi református eklézsiák habán edényeit összefoglaló munkájában egyházi leltárak adatait is közli. Ezek között kitér a borzovai és a szilicei gyülekezet újkeresztény keresztelő poharaira. Felveti, hogy ezek a cápás poharak füllel ellátott formái lehettek, és mint ilyenek, idegenek a habán formakincstől. Ennek magyarázatául adja, hogy ezeket megrendelésre készíthették (Takács 1977. 86–88.). Az összehasonlítás azonban lehetetlen, mivel a két felvidéki gyülekezet poharai ma már nincsenek meg, ábrázolásuk, pontosabb leírásuk sem maradt fenn.[4]

[3] A tölcséres poharak egy fajtája, mely nevét a cápabőrhöz hasonló textúrájú díszítéséről kapta (P. Szalay 2001. 225.).

[4] Az információt André János református lelkésznek, a borzovai és szilicei eklézsia vezetőjének köszönöm!

Edényünk elemzésének kulcsfontosságú másik jellemzője a máz. Ennek simasága, fénye és átlátszatlan volta miatt először arra gondoltam, hogy az edény ón tartalmú bevonattal készült fajansz, ám a vizsgálatok bebizonyították, hogy ólommázról van szó.[5] Fontos megjegyeznem, hogy bár a máz jó minőségű – nem repedezett, fémesen csillog –, a felhordása pontatlan, és láthatóan szennyeződés került bele. Ezektől a szemcséktől a felület itt-ott érdessé, buborékossá vált. Kutatásom kezdetén – az eredeti felvetéshez kapcsolódva – a habán származás lehetőségét vizsgáltam. Tudva levő, hogy Magyarországon a fajansztechnika birtokosai a XVIII. század második feléig – a tatai és a holicsi gyár beindulásáig – kizárólag a habán fazekasok voltak. Lényeges azonban, hogy az általuk használt máz a fehér, a sárga, a kék, a zöld és a lila. Jelen tudásunk szerint a fekete mázat bevonatként nem, csak a díszítmények hangsúlyozására használták (Katona 1974. 64.).

A szín szokatlan volta miatt merült fel a lehetőség, hogy talán nem is eredeti habán tárggyal van dolgunk, hanem annak mintegy „utánzatával". Csupor István egy 1809-ből származó feljegyzést idéz Szerentsi Mihály sárospataki fazekasmestertől az „Uj Keresztény fekete máz" receptjéből. Eszerint ez nagybányai borostyán és (ólom)gelét megőrölt elegyéből készült. A nagybányai borostyán a mangán-oxid tartalma miatt szükséges. A más néven feketeföldnek nevezett máz sötétbarna, fekete színt adott, melyet további kobalt-oxid adagolásával még feketébbé lehetett tenni. Ha erre még az ólomgelétből és homokból készített, színtelen mázat öntöttek, akkor tartósabb, csillogóbb lett (Csupor 1999. 81–82.).

Az idézett feljegyzés bizonyítja, hogy a sárospataki fazekasok is készítettek fekete, habán jellegű mázzal bevont edényeket. Ez már csak azért sem meglepő, mert a városban korábban jelentős habán kolónia élt, és tudunk gölöncsérjeikről is (Román 1959.).

Nem hagyható figyelmen kívül a nagybányai fazekasok működése sem. XVI. századi céhlevelük 1663. évi átirata már említ fekete edényt. Fentebb már utaltunk rá, hogy a barna, illetve fekete máz előállításához szükséges mangánt és borostyánt itt helyben bányászták. A sötét szín annyira jellemző a műhelyközpontra, hogy a XIX. századi források a bányai szilke egyik fő ismertetőjegyeként kezelték. Mestereik készítettek fekete korsókat, kantákat és bokályokat, azonban poharak gyártására nincs bizonyítékunk. Termékeik egyik legfőbb célpontja az Alföld volt (Csupor 1999. 81–82., 101., 104., 107., 111.).

A XVI. század óta ismeretes a fekete máz előállítása vas, kobalt, mangán, esetleg réz hozzáadásával, ugyanakkor ezeken megfigyelhető a színtelen ólommáz. A Véninger Péter által bemutatott nyírbátori kályhacsempéken viszont nincs fedőmáz, hanem egy egynemű, csillogó bevonat figyelhető meg, melynek egyik összetevője az anyagvizsgálatok tanúsága szerint a vas-szilikát (fayalit) vagy vas-oxid (wüstit) lehet. Ezek a vas feldolgozásának melléktermékei (Véninger 2013. 175., 177., 180–181.).

Mindenesetre a szalkai füles pohárhoz hasonló fekete, mázas darabot sem a Kárpát-medencéből, sem Európa szárazföldi részéről nem tudok idézni. A Brit-szigeteken ellenben több helyütt gyártottak fekete mázas kerámiát, így például Walesben Buckley városában. Az itteni műhely első virágkora a XVI. század közepe – XVII. század közepe közötti időre tehető (Davey 2014. 5–9.). Ettől jelentősebb az ún. Staffordshire Blackware összefoglaló névvel ellátott termékeket előállító műhelyek szerepe. Ezek a fazekasközpontok a XVII. századtól az 1720-as évekig gyártották edényeiket. Működésükkel nagyban befolyásolták a későbbi angliai kerámiaművességet, árujukat a szigeteken kívülre is exportálva (Barker 2003. 1–4.). Ez utóbbiakat, valamint a Yorkshire–Herefordshire–Kent megyék által bezárt területeken azonosított fekete kerámiás centrumok termékeit összefoglalóan

[5] Véninger Péter fazekas információja, a munkám során nyújtott segítségéért fogadja köszönetemet! Itt köszönöm meg P. Szalay Emőkének, a néprajztudományok habilitált kandidátusának a dolgozatom egyházművészeti vonatkozású adataival kapcsolatos konzultációt!

Midlands Blackware névvel illetik. A korszak jellegzetes edényei a „trombita" formájú, két vagy több füllel ellátott ivóedények, az ún. tygek (II. tábla 4.)[6] (Brears 1971. 37–38., 250.). Ezek közt is vannak fekete mázas, nagyon hasonló profilú darabok. Edényünkhöz jó párhuzamokkal szolgálnak a Museum of London és a British Museum Essex megyei Harlow származási hellyel megjelölt bögréi. Közel áll hozzá az Ashmolean Múzeum egyik észak-staffordshire-i eredetűnek feltüntetett példánya is (II. tábla 5–6.).[7] Fontos megjegyeznem, hogy az angliai ivóedények leírásakor általában ólommáz, néha vastartalmú máz szerepel a leírásokban, és a képek tanúsága szerint belsejüket is mázazták (Brears 1971. 37.).[8]

Ezzel együtt úgy vélem, hogy sem a habán, sem a nagybányai fazekasműhelyek nem lehettek a szalkai edény előállítói. Előbbieket elsősorban a máz színe, másodsorban a forma, utóbbiakat pedig a forma egyértelműen kizárja. Az eddig említett analógiák közül e két tulajdonságot figyelembe véve az angliai példányok állnak a legközelebb a mátészalkai bögréhez/füles pohárhoz.[9] Amennyiben import voltának feltételezése megállja a helyét, idekerülésére egyetlen logikus magyarázat kínálkozik: a protestáns diákok peregrinációja. Az angliai egyetemeken magyar hallgatók igazolhatóan már 1562-től megfordultak, de ez a jelenlét még szórványosnak mondható. 1623-tól már jóval jelentősebb az itt tanulók száma, mely a XVII. század két középső negyedében éri el a csúcspontját (Szögi 2017.). A református diákok elsősorban London, Oxford és Cambridge iskoláit látogatták (Kathona 1979. 90–94.), melyek a Midlands fazekasközpontjaihoz elérhető távolságban találhatók. Hipotézisem szerint egykori diák vásárolhatta meg ezt, a számára szokatlan színű és anyagú, de jól ismert formájú korsót, és hozhatta el (Máté)Szalkára valamikor az XVII. században.[10] Az már csak a feltételezés fokozása, hogy egy külföldön tanuló diák szűk apanázsából maximum egy ilyen – jól láthatóan hibás – termék megvásárlására futhatta.

Ha a bevonatot „hamis" habán mázként kezeljük, a másik verzió az lehet, hogy a külföldön látott forma és máz egyedi megrendeléssel, de már magyar földön készült, azaz poharunkra mint egy református diák angliai emlékének manifesztálódására kell tekintenünk…

Irodalom

Barker 2003.
David Barker: Ceramic Industries, West Midlands Regional Research Framework Seminar 6. 2003. 1–5.

Brears 1971.
Peter C. D. Brears: The English Country Pottery. Its history and techniques. David & Charles, Newton Abbot 1971.

[6] 1500–1600 közé datált tyg a Fitzwilliam Múzeum Gyűjteményéből (Cambridge, Anglia): http://mud-chan.blogspot.com/2015/11/midlands-blackware-tyg.html (utolsó letöltés 2019. január 15.).

[7] http://potweb.ashmolean.org/PotChron6-22.html;http://www.museumoflondonprints.com/image/65657/post-medieval-black-glazed-ware-tyg (utolsó letöltés 2019. január 15.); http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=41699&partId=1&searchText=earthenware&images=true&place=41618&from=ad&fromDate=1450&to=ad&toDate=1600&page=2; http://potweb.ashmolean.org/PotChron6-18.html (utolsó letöltés 2019. január 15.).

[8] https://finds.org.uk/database/search/results/materialTerm/Earthenware/broadperiod/POST+MEDIEVAL/show/100 (utolsó letöltés 2018. november 5.).

[9] A bögre fotója alapján Lorraine Mepham és Elina Brook régészek (Wessex Archeology) az angliai származást valószínűsítik azzal a megjegyzéssel, hogy a perem kiképzése némiképp szokatlan. Szakvéleményükért fogadják köszönetemet!

[10] Nevesíteni nem tudom a feltételezett lelkészt, mert a XVII–XVIII. századi lelkipásztorok közül csak néhányuk neve maradt fenn (Papp 1883. 60–61., Zoványi 1929. 96.).

Csupor 1999.
Csupor István: A nagybányai fazekasok technológiai ismeretei és edényformái. [Technological skills and forms of the pottery of Nagybánya.] *NéprÉrt* 81. 1999. 79–114.
Davey 2014.
Peter Davey: History and significance of the Buckley Potteries. In: The Buckley Potteries. An assestment of survival and potential. Unpulished report. Ed. Nigel W. Jones. *CPAT* Report No 1246. http://www.cpat.org.uk/projects/longer/buckley/cpat1246.pdf – utolsó letöltés 2018. november 5.
Holl 1955.
Holl Imre: Külföldi kerámia Magyarországon. XIII–XVI. század. [Ausländische Keramikfunde des XIII-XVI. Jahrhunderts is Ungarn.] *BudRég* 16. 1955. 147–198.
Kathona 1979.
Kathona Géza: A debreceni és sárospataki tanulók részvétele a hollandiai és angliai peregrinációban 1623-tól 1711-ig. *Theologiai Szemle* 22: 2. 1979. 89–94.
Katona 1974.
Katona Imre: A habán kerámia Magyarországon. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest 1974.
Kiss 1881.
Kiss Áron: A XVI. században tartott református zsinatok végzései. Magyarországi Protestánsegylet Kiadványai XIX. Magyarországi Protestánsegylet, Budapest 1881.
Küllős–P. Szalay 1999.
Küllős Imre – P. Szalay Emőke: Tiszaújlak. Úrasztali felszerelési tárgyak. In: Magyar Református Egyházak Javainak Tára I. Határontúli református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga. Kárpátaljai Református Egyház I–IV. Máramaros–Ugocsa Egyházmegye 1. Országos Református Gyűjteményi Tanács, Budapest 1999. 244–246.
S. Lovag–T. Németh 1974.
S. Lovag Zsuzsa – T. Németh Annamária: A tolnai XVI. századi kincslelet. [Der Schatzfund von Tolna auf dem 16. Jahrhundert.] *FolArch* 25. 1974. 219–246.
MRT 1986.
23/5. Klissza. In: Dinnyés István – Kővári Klára – Lovag Zsuzsa – Tettamanti Sarolta – Topál Judit – Torma István: Magyarország Régészeti Topográfiája 7. Pest megye régészeti topográfiája XIII/1. A budai és a szentendrei járás. Szerk. Torma István. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 185–190.
Nagy Károly 2012.
Nagy Károly Zsolt: „Hova lett a református öntudat?" A magyar református felekezeti identitás megújításának néhány diskurzusáról. Doktori disszertáció. Pécs 2012.
Papp 1883.
Papp Artúr: A Máté-Szalkai Ev. Ref. Egyház története. Gőnyei–Litteczky Nyomda, Szatmárnémeti 1883.
Román 1959.
Román János: A habánok Sárospatakon. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 17. Sárospataki Rákóczi Múzeum, Sárospatak 1959.
Szabadfalvi 1980.
Szabadfalvi József: A magyar feketekerámia. Szerk. Hofer Tamás. Corvina, Budapest 1980.

P. Szalay 1991.
P. Szalay Emőke: A mátészalkai református egyház úrasztalai tárgyai. In: Régió és kultúra. Tanulmányok Szatmár néprajzáról Guda Béla tiszteletére. Szerk. Ujváry Zoltán. Tanulmányok Szatmár néprajzáról Gunda Béla tiszteletére. Ethnica, Debrecen 1991. 333–342.
P. Szalay 2000.
P. Szalay Emőke: Balazsér. Úrasztalai felszerelési tárgyak. In: Magyar Református Egyházak Javainak Tára II. Határontúli református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga. Kárpátaljai Református Egyház I–IV. Beregi Egyházmegye 1. Országos Református Gyűjteményi Tanács, Budapest 2000. 41–44.
P. Szalay 2001.
P. Szalay Emőke: XVII. századi ötvösmunkák a kárpátaljai református egyház gyülekezeteiben. (Cápás, karéjos, tölcséres és talpas poharak). [Goldschmiedearbeiten aus dem 17. Jahrhundert in den Gemeinden der reformierten Kirche in der Karpato-Ukraine.] *DMÉ* 2000–2001. (2001) 225–248.
Szögi 2017.
Szögi László: Peregrináció és reformáció. Milyen külföldi egyetemekre jártak tanulni a 16–18. századi magyar diákok? *Rubicon* 28: 12. (314) 2017. 50–57.
Takács 1977.
Takács Béla: Habán edények észak-magyarországi református templomokban. [Habanische Gefässe in nordungarischen Reformierten Kirchen.] *HOMÉ* 16. 1977. 85–103.
Takács 1978.
Takács Béla: A népi kerámia emlékei a tiszántúli református templomokban. [Die Andenken der Volkskeramik in den reformierten Kirchen Jenseits der Theiss.] *DMÉ* 58. 1978. 305–333.
Véninger 2013.
Véninger Péter: Két középkori kályhacsempe fekete mázának meglepő anyagvizsgálati eredménye, és ennek magyarázata. [Überrandes Untersuchungsergebnis der schwarzen Glasur der 2 mittelalterlichen Ofenkacheln und desser Erklärung.] In: Fiatal középkoros régészek IV. konferenciájának tanulmánykötete. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 2. Szerk. Varga Máté. Kaposvár 2013. 173–182.
Voit–Holl 1956.
Voit Pál – Holl Imre: Hunyadi Mátyás budavári majolikagyártó műhelye. [L' officina di maioliche di Mattia Corvino nella fortezza di Buda.] *BudRég* 17. 1956. 73–150.
Zoványi 1929.
Zoványi Jenő: Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár XIII. Szerk. Zsinka Ferenc. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Karcag 1929.

Pintye Gábor

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 54.
e-mail: pintye.gabor@gmail.com

Black glazed, handled beaker found near the Calvinist church of Mátészalka

Because of the finding spot of our object, already at the start of our analysis, we took into consideration its possible sacral function. So, we examined Protestant church requisites and identified the beaker's formal analogies made of metal. These 17th century shapes originate from the Gothic. However, combination of the shape and colour of the glaze can be found only in England. Dating of the latter pieces corresponds with the age of the mentioned Calvinist metal beakers, so it is possible that our find comes from a Midland workshop. There are small differences comparing to English pieces, so the other possibility is that our beaker was made locally on the basis of English experiences. In both cases, the mediator could be a Protestant pilgrim who travelled in England.

Gábor Pintye

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 54.
e-mail: pintye.gabor@gmail.com

I. tábla
1, 3: a mátészalkai pohár, 2: a lelőhely elhelyezkedése

Pl. I
1, 3: beaker from Mátészalka, 2: finding spot

II. tábla

1: Verbőc (P. Szalay 2001. 241. 4. kép alapján), 2: Dercen (P. Szalay 2001. 247. 25. kép alapján), 3: Pomáz (MRT 1986. 54: 3. alapján), 4: ismeretlen lelőhely, Fitzwilliam Múzeum, Cambridge (http://mud-chan.blogspot.com/2015/11/midlands-blackware-tyg.html alapján), 5: Harlow, Museum of London (https://www.museumoflondonprints.com/image/65657/post-medieval-black-glazed-ware-tyg alapján) 6: Harlow, British Museum (https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=41699&partId=1&searchText=earthenware&images=true&place=41618&from=ad&fromDate=1450&to=ad&toDate=1600&page=2 alapján), 7: ismeretlen lelőhely, Ashmolean Museum (http://potweb.ashmolean.org/PotChron6-18.html alapján)

Pl. II

1: Verbovec (after P. Szalay 2001. 241. 4. kép), 2: Dercen (after P. Szalay 2001. 247. 25. kép), 3: Pomáz (after MRT 1986. 54: 3), 4: unknown site, Fitzwilliam Museum, Cambridge (after http://mud-chan.blogspot.com/2015/11/midlands-blackware-tyg.html), 5: Harlow, Museum of London (after https://www.museumoflondonprints.com/image/65657/post-medieval-black-glazed-ware-tyg) 6: Harlow, British Museum (after https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=41699&partId=1&searchText=earthenware&images=true&place=41618&from=ad&fromDate=1450&to=ad&toDate=1600&page=2), 7: unknown site, Ashmolean Museum (after http://potweb.ashmolean.org/PotChron6-18.html)

Egy paraszthház „peregrinációja” a XX. század harmadik harmadában

Páll István

„*Anarcs*, magyar falu, Szabolcsv(árme)gyében,
115 r(ómai), 26 g(örög) kath(olikus),
635 ref(ormátus), 12 zsidó lak(ossal),
ref(ormátus) anyatemplommal,
10 3/8 első osztálybeli egész telekkel.
F(öldes) u(rai) Vay, Czobel, Szerencsy.
Ut(olsó) p(osta) Berkesz”
(Fényes 1851. I/24.)

A település sommás bemutatása a XIX. század közepén Fényes Elek statisztikai monográfiájában jelent meg ilyképpen. Az itt feltüntetett közel 800 lakos egyike bizonyára az a *Takáts György* (vagy a leszármazottai) is, akinek a költségén – a mestergerendáján lévő felirat szerint jó 35 évvel korábban, 1816-ban – a falu főutcáján megépült az a lakóház, melynek bemutatása és nem mindennapi sorsa jelen tanulmányunk témája.

De miért is érdekes egy XIX. század első harmadában megépített paraszthház történetének nyomon követése? Bár az épület külső megjelenése magában sem mindennapi, hiszen utcai deszkahomlokzatának kifűrészelt díszítései, az ez alatti és az udvar felőli tornácoszlopainak míves faragása, a tornácgerendát és az oszlopokat kitámasztó ívelt könyökfáinak megmunkálása, eresztett tetőformájának, rendezett felvert nádtetejének arányai csodálatra és elismerésre késztetik a szemlélőt, mégis csak egy a település és az Észak-Nyírség valamikori parasztházai között. Hogy mégis bővebben foglalkozunk vele, annak az az oka, hogy története során az épület szerepet játszott a XIX. század végi budapesti Millenniumi Kiállításon, mint az ott megépített Néprajzi Falu ún. *Szabolcs megyei magyar ház*ának ötletet és stílust adó példája. És ez még nem is okozott semmilyen jelentős változást az építmény állagában, szemben azzal a közel 70 év múltán bekövetkezett, és egy országos műemlékvédelmi és helyi hatósági „ujjhúzást” kiváltó lebontásával, melynek kísérőakkordjaként szerteheverő darabjai múzeumi mentőakció keretében előbb Szentendrére, a Skanzenbe, majd a Sóstói Múzeumfaluba kerültek. Ez utóbbiban történt újbóli felépítése után vált a múzeum legrégebbi datált és legszebb épületévé, plakátjának, kiállítás-vezetőjének „címlapsztárjává”, ezáltal az intézmény talán legismertebb képviselőjévé.

Építésének körülményeiről, eredeti, építtető tulajdonosáról, Takáts Györgyről nincsenek információink; az épület szakszerű kivitelezéséből, alaprajzából, a hozzá felhasznált tölgyfaanyagok méreteiből, a ház külső megjelenéséből, a belső berendezéséből és a XX. század második felében

benne éltek elbeszéléséből arra következtethetünk, hogy egy középparaszti, református család közel másfél százados története zajlott falai között. Átélt szabadságharcot, két világégést, rendszerváltásokat, míg a korszerűsítés igénye a sorsát végleg meg nem pecsételte: miként az építését a családnak köszönheti, úgy elbontása is hozzájuk fűződik, hiszen a többiekkel való egyetértésben *Takács József* kezdeményezte és bonyolította azt le.

Hogyan is vált a megye képviselőjévé a budapesti Városliget 1896-os Ezredéves kiállításában? Nos, erre *Jankó János*, a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának akkori munkatársa, majd később megbízott vezetője tett javaslatot. Ugyanis *Németh Imre*, a millenniumi kiállítási bizottság vezetője néprajzos szakembereket – *Herrmann Antal* és *Vikár Béla* mellett Jankó Jánost – kért föl, hogy közösen tegyenek javaslatot a különböző épülettípusok felállítására. E feladat helyszíni tanulmányozást kívánt, hiszen a kiállításban bemutatott 24 (12 magyar és 12 nemzetiségi) lakóház megépítéséhez akkor még nem álltak rendelkezésre előzetes kutatások, így azok kiválasztása e háromtagú bizottság feladatát képezte (Szemkeő 1989. 8–9.). Jankót 1894-ben kérték fel, hogy készítse el a teljes kiállítási falu tervét. Programjában, melyet már korábban, 1893 decemberében összeállított, kijelölte a fontosnak tartott építkezési típusok területét: 31 megyét javasolt arra, hogy a Magyarországon élő nemzetiségeknek és a magyarság csoportjainak jellemző építkezési sajátosságát felkutassák, tanulmányozzák és a majdani kiállításon bemutassák.

Szabolcs megye a magyarság házainak alföldi fő csoportjába tartozott Borsod, Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vagy Csongrád megyével együtt. Végül is a Jankó által eredetileg kijelölt 31 helyett csupán 23 megye 24 épület megépítését vállalták fel, így csak ezekbe szervezett tanulmányutat a Jankóból és *Kovács Gyulá*ból, valamint a Kereskedelmi Múzeum aligazgatójából álló szakértő bizottság. Közvetlen célkitűzésük a helyi építkezési sajátosságok pontos felmérése és lejegyzése volt, és csak másodsorban a berendezés és ruházat összeírása (hiszen ezek biztosítása az építést magukra vállaló megyék feladata volt). Jankó az építkezési elemeknek szentelt nagyobb figyelmet: azt vallotta, hogy az eredeti jelleget és modort már egyetlen házon sem lehet a fejlődés miatt megtalálni, ezért egyenként vizsgálta a típust alkotó népi építészeti elemeket, azokról számos fényképfelvételt, rajzot és feljegyzést készített, és az egyes jellegek változásainak teljes sorozatait állította össze falvanként. E dokumentumok segítségével – *Fittler Kamill* építész, az Iparművészeti Múzeum őre, a bizottság felmérő munkájában betegsége miatt részt venni nem tudó tagja véleményét figyelembe véve és helyi szakemberekkel egyetértve – készítette el azt az elképzelése szerinti ideális, legeredetibbnek vélt háztípustervet, amelyet azután a kiállítási igazgatóság felépíttetett (Szemkeő 1989. 9–11.).

Ezeket a – mai népi építészettel foglalkozó szakemberek által már egyáltalán nem vallott – alapelveket szem előtt tartva folytatott Jankó 1894. szeptember 29. és október 2. között *Kertész Bertalan* vármegyei főispáni titkár és *Munczhardt József* királyi mérnök kíséretében Büdszentmihályon (a mai Tiszavasvári), Kisvárdán, Ajakon, Anarcson és (Nyír)Tasson kutatásokat. Munkájuk eredményeiről Jankó a következőképpen számolt be jelentésében:

„a.) A szabolcsmegyei ház rendszerint vályogból vagy vert falakból készül; teteje felvert nád, homlokzata deszkás, kéménye fából van, szobái földesek, padozata gerendás.

A jobbmódú gazda 3 ablakot nyit házán az utcára; kettő ezek közül az első szobának adja világosságát, a harmadik rendszerint vak és a folyosó tornácra nyilik. A szabolcsmegyei háznak rendszerint oszlopos tornáca van, melynek udvarfelőli elrekesztését díszítményes fakorlát képezi. A tornácról úgy az 1sö szobából, mint a 2ik szobából nyilik ablak. Az előbbi zsalus, az utóbbi vaskorláttal van ellátva. A ház homlokzatát, oldalnézetét, kéményét, tornácoszlopát és ablakát, bejáróajtóját rajzban is bemutatjuk.

A háznak beosztását alaprajzunk mutatja. Van a házban 2 szoba, konyha, kamara és pince. Az elsőszobában egymás végében 2 ágy, ezek előtt székek, egy háromfiókos szekrény, asztal, tükör, szerényebb kiállitásu pamlag, fapadkából keritett búbos foglal helyet. Az ablakokon függönyök lógnak, a falak és gerenda közöket fehérre meszelvék (így! – Páll)*, a mestergerendán feliratok olvashatók. A szobát a gerendára akasztott gyümölcs és szőlő karikák díszítik.*

A fehérre meszelt konyha előterében faszegeken fazekak lógnak, vizes pad áll, hátterében leveses tálak és rózsás tányérok függenek. A konyhában nincsen nyitott tűzhely, de ebbe nyílnak a búbosok fűtőlyukai. A konyha ehez képest inkább nevezhető pitvarnak. – A hátsó, tányérokkal telerakott, fal mentén fapad fut végig.

A 2ik szobában sarok lóca, négyszögletes keresztasztal, egy ágy, tulipántos láda, óra, fogas foglalnak helyet. A búbos mellett egy kis tűzhely is van s ezen főznek. Ebben a szobában van a fali szekrény is, melynek ajtaját díszítményes rajzok (1. rajzot) ékesítik. A sarok lóca és ezen szobában helyet foglaló székekről is mutatunk be részlet-rajzokat. – A 2ik szobából szűk kamara nyílik. Ebben áll a lisztes láda, hordó, tekenő, répavágó, kosár stb. A gerendára pózna van végig felakasztva, melyre üres zsákok vannak elhelyezve. A kamra kisablaka az udvarra nyilik.

A szabolcsmegyei-ház telkének egyetlen melléképületét a tornácos istálló és életes kamra képezi. A tornác gazdasági eszközök elhelyezésére szolgál. – A melléképület rajzát a mellékleten adjuk. A melléképülethez, hátsóvégében, támaszkodik a nyári szin. Ez alatt áll rendszerint a szekér vagy a két kerekű talyiga, ezen vidék különlegessége.

b.) A szabolcsmegyei népviselet alig mutat különösebbet. A büd-szentmihályi gazdák egész városiasan viselkednek. Eltérést a viseletben a megye területén csak a polgáriak és a Heves megyével szomszédos vidékiek ruházata mutat. Érdekes továbbá a nagy uradalmak /: péld. az egri káptalan :/ birtokán alkalmazott pásztor emberek /: juhász, kanász, gulyás, csikós :/ viselkedése…

Javaslatunk … a szabolcsmegyei magyar ház terve a mellékelt részletrajzok és felvételek igénybe vételével készíttessék el, s hogy az alakokon a bűdszentmihályi korosabb férfi, anarcsi leány, polgári menyecske és 1-1 uradalmi kanász illetve gulyás viselete mutattassék be.” (Jankó 1989. 90–92.)

A Jankó által a kereskedelemügyi miniszter részére készített, a budapesti Néprajzi Múzeumban őrzött előterjesztés kéziratos másolatát 1989-ben jelentették meg, minden megye szöveges értékelésének végéhez odatoldva az azokban hivatkozott rajzokat, a mellékletben pedig közölték a szöveges részekben említett népviseletes fotókat. Köztük 1-1, összesen 4 fotó ábrázolja a büdszentmihályi leányok és legények, valamint az ottani öregasszonyok és öregemberek beállított, 5-5 fős csoportjait hagyományos viseletükben (Jankó 1989. 159–160.). A szövegben említett épületeket és azok részleteit ábrázoló fotókat a szerkesztő sajnos nem tette közzé, ám azok közül három a Néprajzi Múzeum fotótárában megtalálható. Segítségükkel érthető meg világosan, hogy milyen szabadon dönthetett Jankó a rábízott program épületeinek tervezésekor, és hogy az általa készített vázlatok alapján megépült kiállítási falu épületei mennyire nem voltak autentikusak, a mai szabadtéri muzeológia elvei szerint készült rekonstrukciók, hanem idealizált, sok-sok ház jellegzetes(?), tetszetős(?) elemeiből összeszerkesztett „öszvér-megoldások”. Bár a kiállításra összegyűlt néprajzi tárgyak az akkoriban alakult Néprajzi Múzeum gyűjteményét gyarapították, talán szerencse, hogy az épületeket a kiállítás bezárása után elbontották, és azok nem maradtak a stockholmi skanzen mintájára Magyarország legelső skanzenjének bemutatóházai. (Épületeinek milyenségéről kézzel fogható elképzeléseink lehetnek a kiállításból visszamaradt városligeti Vajdahunyad-vár sok-sok jellegzetes magyarországi vár- és templomépület motívumaiból összehordott komplexumának látványából!)

1. kép
Az Anarcs 13. sz. lakóház utcafronti részlete 1894-ben (fotó: Jankó János, Néprajzi Múzeum Fotótára 279.)

Fig. 1
Street front view of dwelling house no. 13 in Anarcs in 1894 (photo by János Jankó, Photo Archive of Ethnographic Museum 279)

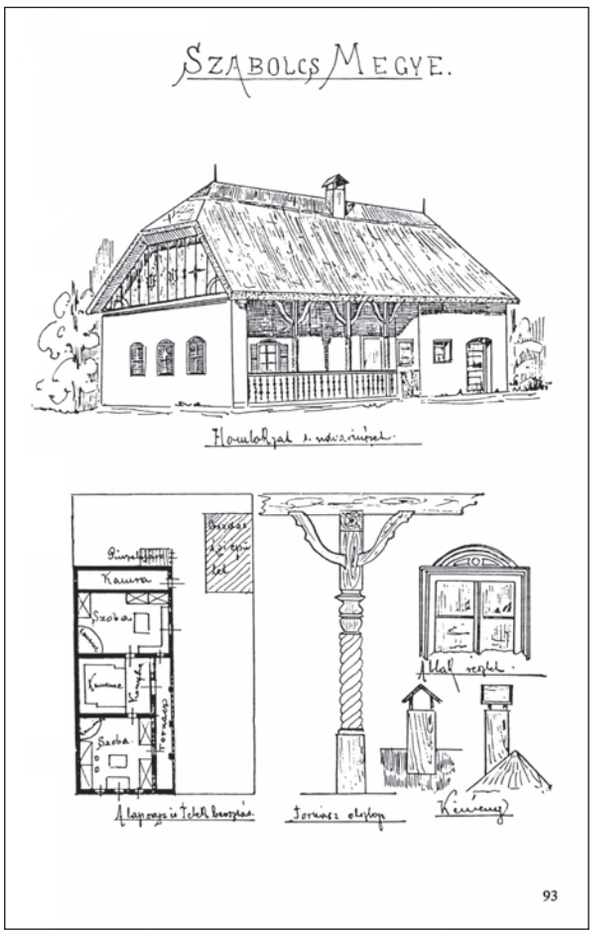

2. kép
Az Anarcs 13. sz. lakóház az udvar felől 1894-ben (fotó: Jankó János, Néprajzi Múzeum Fotótára 278.)

Fig. 2
Dwelling house no. 13 in Anarcs from the yard, in 1894 (photo by János Jankó, Photo Archive of Ethnographic Museum 278)

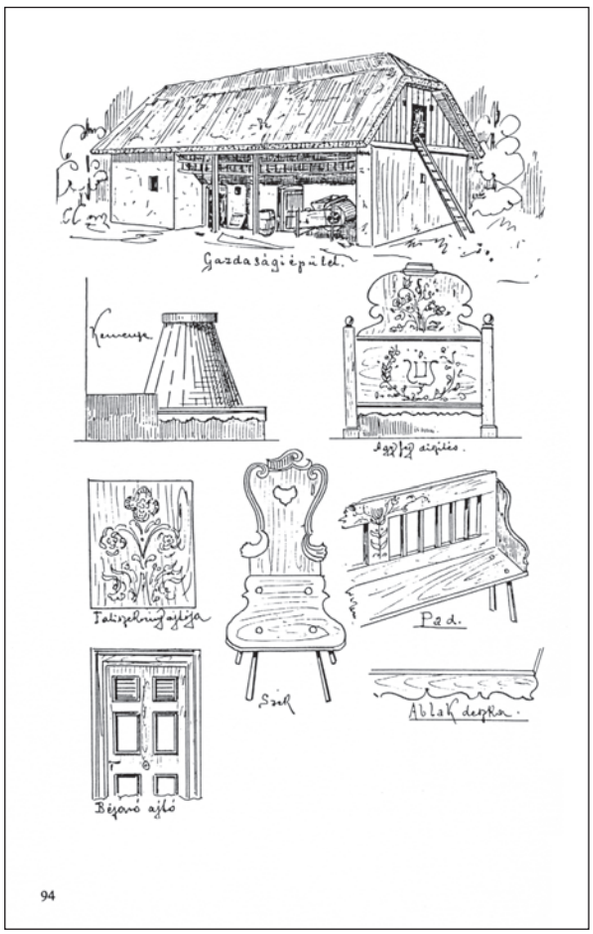
Jankó fotói közül kettő a jelenleg a Sóstói Múzeumfaluban látható anarcsi, egy pedig egy szintén Anarcson fotózott másik lakóépületet ábrázol. A település 13. számot viselő épületének utcai homlokzatát ábrázoló fotón jól látszanak a deszkából készült vértelek tulipánt, egymás felé csúcsukkal összefordított szíveket és négyszirmú virágot ábrázoló kifűrészelt rései, valamint élesen kirajzolódnak a faragott tornácoszlopokat a felső tornácgerendával összekötő, ívelt könyökfák. És ami a legfontosabb: az ablakokon lévő, kinyitott, virágmotívumokkal megfestett ablaktáblák, melyek a szabolcsi népművészet későbbiek során feledésbe merült reprezentánsai (1. kép). A másik fénykép az épület udvari hosszú homlokzatát ábrázolja: két felnőtt férfi és két kisgyerek áll a hét faragott, könyökfás oszloppal alátámasztott tornácon, és jól látszik az épület tetejének felvert náddal fedett, hátsó, eresztett vége. Jól kivehető a tetőgerinc fölé nyúló, túloldali deszka kéményfej és a tetőkontyok csúcsába tűzött, két díszesen kifaragott tetőnyárs. A ház hátsó helyiségén látható kisméretű ablakok azt a feltételezésünket erősítik, hogy ekkoriban az épületnek csak az első nagy helyiségét használták szobaként (erre utalnak nagyobb méretű táblás ablakai), a pitvart követő hátsó helyiség kamraként szolgált (2. kép).

Ha összevetjük e két fotót a Jankó által javasolt Szabolcs megyei magyar ház tervezetével (3–4. kép), a rajzon tisztán kivehetőek azok az elemek, amelyeket ezen háztól kölcsönzött, nevezetesen az utcai vértelek fűrészelt díszítése és a tornácoszlopokhoz kapcsolódó könyökfák kiképzése. A csavart oszlopok már nem e ház tornácát, hanem a másik anarcsi épületét díszítették (5. kép): Jankó abból az épületből – a fotó szerint – csak ezeket az elemeket emelte be a kiállításon felépített „tipikus” szabolcsi házába.

3. kép
Jankó János javaslatának rajzos melléklete az ún. „Szabolcs megyei magyar ház” a Millenniumi kiállításhoz készített tervezetből
(Jankó 1989. 93. alapján)

Fig. 3
Drawing appendix of János Jankó’s proposal from the project made for the so-called “Hungarian house from Szabolcs County” as part of the Millennium Exhibition (after Jankó 1989. 93)

4. kép
Jankó János javaslatának rajzos melléklete az ún. „Szabolcs megyei magyar ház” melléképületének és berendezési darabjainak tervezetéhez
(Jankó 1989. 94. alapján)

Fig. 4
Drawing appendix of János Jankó’s proposal for the design of side buildings and furniture of the so-called “Hungarian House from Szabolcs County” (after Jankó 1989. 94)

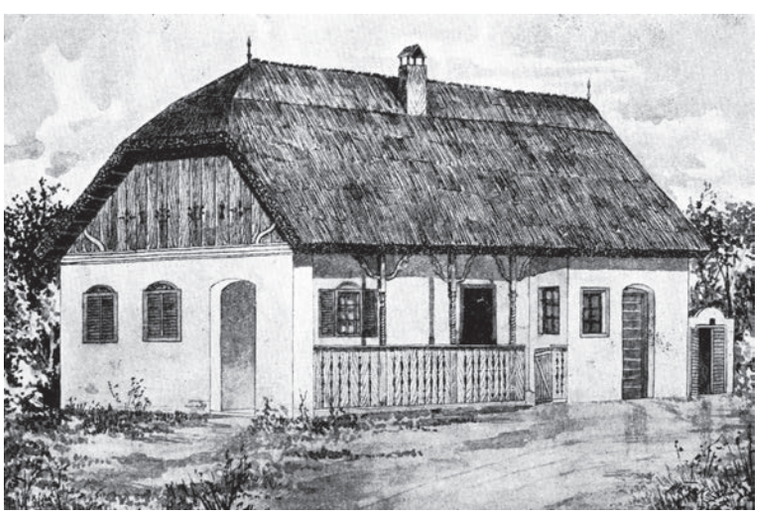
S hogy miért döntött így Jankó, azt maga magyarázza el a kiállítás zárása után két évvel megjelentetett összefoglaló munkájában. Itt indokolja a végül is a 10. számú *„Büd-Szent-Mihályi magyar ház”* néven futó épület külső megjelenését. *„A házat Büd-Szent-Mihályról vettük, de a ház kérdésének tudományos feléhez Anarcs egy sokkal értékesebb adattal járult … Mi a kiállítási házat az utóbbiakéiból* (mármint Szentmihályról – Páll) *választottuk ki s hű mása egy szent-mihályi magyar gazda telkének … A lakóház a telek végében, egyik sarkában foglal helyet, úgy, hogy az oromfala az utczára tekint két ablakával … A tornáczot csinos faragású és kötésű faoszlopok tartják, melyek közeit faragott kerités tölti ki. A házfedél alakja főképen az egyszerű oromzatos nyeregtető alak, melynek oromfala dísztelen, legfölebb vizvetővel; náddal van boritva. A leirás ez utolsó pontja – a mit t. i. a fedélről mondtunk – nem felel meg a kiállitási háznak, mert ezt csonka*

5. kép
Az anarcsi lakóház tornácának csavart oszlopai 1894-ben (részlet) (fotó: Jankó János, Néprajzi Múzeum Fotótára 980.)

Fig. 5
Twisted porch of the dwelling house in Anarcs, in 1894 (detail) (photo by János Jankó, Photo Archive of Ethnographic Museum 980)

kontyos fedél takarja, melynek alsó részét függélyes deszkázat boritja belefaragott virágokkal, kereszttel és egyéb díszitéssel; e fedél ugyanis Anarcsról van véve s átvétele az alábbiakban fogja magyarázatát találni. A hasábos fakéményt élével érintkező két zsindely fedi." (Jankó 1898. 862–864.) S hogy mire is utalt Jankó a ház fedelével kapcsolatban, arra magyarázatot nem sokkal később imígyen ad: *„A Nyirség házai általában ugyanazt a typust mutatják, mint a minőt Büd-Szent-Mihályról leirtam, ez amolyan általános alföldi typus, mely minden kiválóbb jelleg nélkül a maga praktikus felosztásával az újabb épitkezés folyamán mindjobban terjed. Hogy Szabolcsban ez alak nagy elterjedésü, az természetes, mert hiszen kozmopolitikus jellege minden nemzetiségnél könnyen átvehetővé teszi. A lakóháznak ez az alakja rendesen agyagból vagy téglából épül s ez volt az a körülmény, mely arra biztatott, hogy kissé a megye másik felét is megtekintsem. Mert lehetetlennek látszott előttem, hogy a hol annyi nyirfa volt, a faház ne lett volna meg. Igy jutottam Anarcsra s a magyar faházat legott megtaláltam három példányban is, melyek mindegyike vénebb volt már százesztendősnél. Mintha csak a csököli ház lett volna előttem Somogyban! Csonkakontyos fedele teljesen üstökösen fejlődik ki, a mestergerenda áttöri az oromfalat s a ház üstöke alatt három oszlop által tartott tornácz képződik ki; a dülő nádfedél kétharmadnyira nyúlik le s csak az alsó harmad deszkázott, melyet kivágott virágok, keresztek stb. díszitenek. A ház falai vesszőfonatosak voltak, anyagukat még a nyiri erdők adták. Az üstökös ház constatálása Szabolcsban egyike a legérdekesebb és legfontosabb adatoknak…"* (Jankó 1898. 865.) (6. kép) A ház részletes leírását – a már a miniszternek megküldött jelentés mellékletében szereplő ábrától kissé eltérően megépített – épület- és telekrajz kíséri (Jankó 1898. 862–863.).

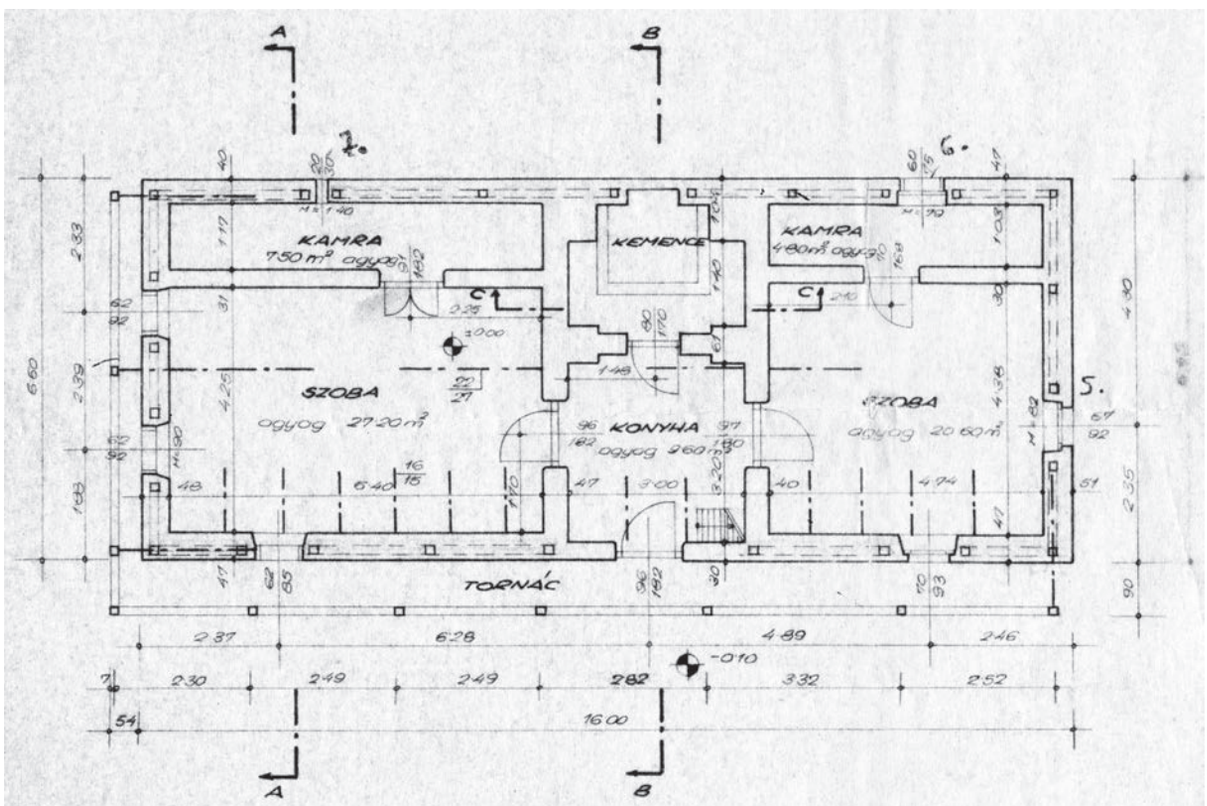

6. kép
Az ún. „Büd-Szent-Mihályi (szabolcsmegyei) magyar ház" az Ezredéves kiállításon (Jankó 1898. 862. alapján)

Fig. 6
The so-called "Hungarian house from Büd-Szent-Mihály (Szabolcs County)" in the Millennium Exhibition (after Jankó 1898. 862)

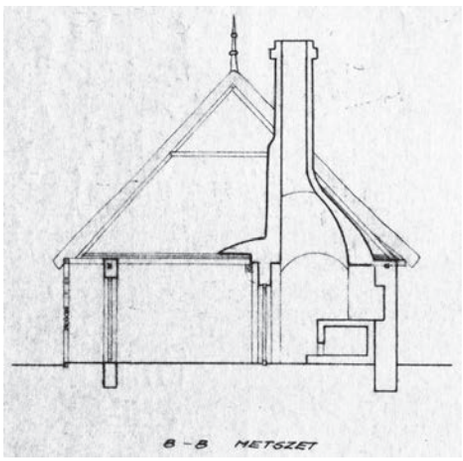
Bár a kiállítás néprajzi falujában a szabolcsiként felépített épület végül is nem az „anarcsi magyar ház” titulust viselte, annyi haszna mégis volt, hogy felkeltette Jankó figyelmét és további összehasonlító konklúziók levonására késztette. Ez abban az időben, amikor a magyar népi építészeti kutatások még igencsak gyerekcipőben kullogtak, nem elhanyagolható szempont. A Néprajzi Falu megvalósítása érdekében végzett kutatómunka *„volt népi építkezésünk első országos felmérése, s az itt bemutatott házak alapján indult meg a részletes kutatás. Végezetül, emléke ébren tartotta a magyar szabadtéri múzeum gondolatát, ha maga a megvalósítás csak hetven év múltával indult is meg.”* (Balassa 1972. 572.) Hogy mégis jelentős hozadéka van megyénk népi építészeti kutatása és a Sóstói Múzeumfalu épületállománya szempontjából, az a három fényképnek köszönhető, amelyek közül kettő (1–2. kép) a jelenleg is látogatható ún. észak-nyírségi portánk anarcsi házát örökítette meg 1894-ben, és ezzel talán egyedüliként hagyta ránk – valamennyi kiállítási ház közül – kutatási módszereinek és a kiállítási falu épületeinél követett gyakorlatának az eredeti épület tanulmányozásával történő megismerését.

Itt most hagyjunk egy kis időt az épület lakóinak életére, hiszen a ház egészen 1960-ig nem vonta magára a népi műemlékek szakavatott őrzőinek figyelmét. Az akkor már nem a Fő utca, hanem Kossuth Lajos utca 24. számot viselő lakóház *K. Takács Józsefné* tulajdonaként ekkor került fel a műemlékjegyzékre, és ekkor készítette el a Szabolcs Megyei Tervező Iroda az épület

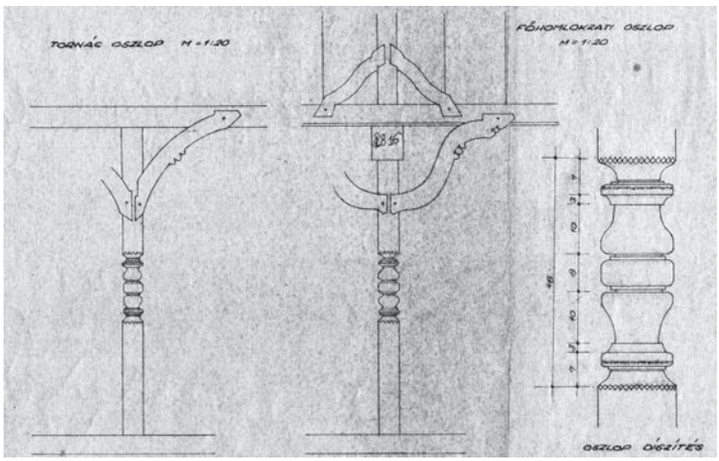

7. kép
A ház alaprajza a műemléki védettség elrendeléséhez készült felmérési rajzról 1960-ból
(tervező: Jeszenszki Lajos, Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 19.)

Fig. 7
Ground plan of the house from the survey drawing made for monument protection in 1960
(designed by Lajos Jeszenszki, Folk Architecture Cadaster of Sóstó Museum Village, Anarcs file 19)

8. kép
A ház B–B metszetének felmérési rajza 1960-ból (tervező: Jeszenszki Lajos, Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 19.)

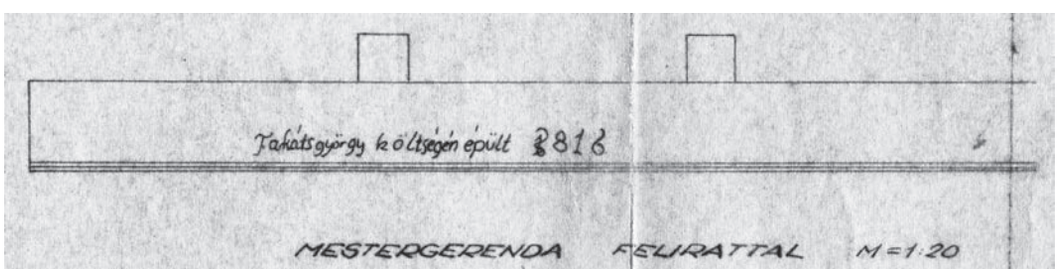
Fig. 8
Survey drawing of B-B cross section of the house from 1960 (designed by Lajos Jeszenszki, Folk Architecture Cadaster of Sóstó Museum Village, Anarcs file 19)

9. kép
A ház tornácoszlopainak felmérési rajzai 1960-ból (tervező: Jeszenszki Lajos, Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 19.)

Fig. 9
Survey drawings of the porch pillars of the house from 1960 (designed by Lajos Jeszenszki, Folk Architecture Cadaster of Sóstó Museum Village, Anarcs file 19)

„felvételét", azaz felmérési rajzait (7–9. kép). Szerencsénkre pontosan dokumentálták az egyes jelentősebb elemeket, köztük a mestergerenda feliratát, mivel a bontás utáni későbbi szállítások eredményeként ez a nem kis méretű szerkezeti elem egyszerűen „elkallódott" a belevésett felirattal együtt![1] (10. kép)

10. kép
A ház mestergerendájának felirata 1816-ból az 1960-as felmérési rajzról (tervező: Jeszenszki Lajos, Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 19.)

Fig. 10
Inscription on the balk of the house from 1816, on the survey drawing of 1960 (designed by Lajos Jeszenszki, Folk Architecture Cadaster of Sóstó Museum Village, Anarcs file 19)

[1] A következőkben hivatkozott és idézett források lelőhelye a Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Kataszterében található Anarcs dosszié, melyben az egyes iratok oldalszámokkal vannak ellátva, így azokra a szövegben ezek alapján hivatkozunk.

Az 1960. szeptember 16-án kelt, *Jeszenszki Lajos* tervező által készített műleírás az alábbiakat tartotta érdemesnek a házzal kapcsolatban rögzíteni:[2]

„Alaprajzi elrendezés. (7. kép)

Az épület körül az utca és udvari oldalon faoszlopos tornác van. Innen lehet bejutni a pitvarba, ami jelenleg ketté van választva egy utólag berakott válaszfallal. A kémény alatt jelenleg egy utólag falazott kemence van. Régen innen lehetett fűteni a szobákban lévő kemencéket, de ezek ma már nincsenek meg. A kémény alatt az elbeszélések szerint egy terménytároló gödör volt, amit kb. 15 éve töltöttek be.

A pitvarból az utca felé a nagyszoba nyílik. Ebből jelenleg egy kis kamra van leválasztva. A szobában a mestergerendán felírás látható, amiből kiderül, hogy az épület 1816-ban készült.

A hátsó szoba is a pitvarból nyílik és itt szintén van egy utólagos falazás a kamra részére.

Szerkezet. (8–10. kép)

Az egész épület keményfa szerkezeten nyugszik. A tornác oszlopokon kívül a falakban is vannak nagyméretű oszlopok, amik gerendákkal vannak összefogva, vesszőkkel átszőve és erre verték fel az agyaghabarcsot. A tornácoszlopok nagyon szép faragásúak, de szép a mestergerenda és a födémdeszkázás faragása is.

A fedélszék egész meredek és nádfedéssel van ellátva.

A nagyszoba ablakai eredetiek és pallótokosak, valamint a pitvar és a két szoba ajtó is eredeti ácstokos ajtó.

Állag.

Az épület hátsó része megsüllyedt, amire a hátsó szobában lévő ferde mestergerendából is lehet következtetni. A nádfedés szintén kijavításra vár.”

A műemléki védelembe beemelés az épület további sorsát alapvetően befolyásolta: tulajdonosai, illetve a használó *Takács József* társtulajdonos nem vállalta a ház védettségéből kifolyóan kötelező helyreállítási munkáinak elvégzését, inkább felajánlotta az épületet a helyi tanácsnak megvételre, ha már annyira értékesnek tartják. Ám ez a megoldás nem valósult meg, hiszen a létesítmény kisajátítását a községi tanács „pénzügyi és egyéb szempontok” miatt nem vállalta. A megroggyant, lakás céljára ekkor már nem használható épület sorsát a tulajdonosok csak a bontással látták megoldhatónak, melyre többszöri – a műemléki védettség miatt mindannyiszor elutasított – fellebbezési próbálkozásuk a bizonyíték. Mígnem a mentőöv a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács VB. Építési, Közlekedési és Vízügyi Osztálya osztályvezetőjének személyében érkezett meg mintegy „karácsonyi ajándékként” 1965. december 27-i keltezéssel. Íme a határozat:[3]

„Az 1957. évi IV. sz. törvény 50, illetőleg 51.§.-aiban biztosított jogkörömben eljárva, meghoztam az alábbi

h a t á r o z a t o t .

A fellebbezésnek helytadva, a Kisvárdai Járási Tanács VB. Építési és Közlekedési Csoportjának – 19.286-2/1965. számú műemlék lakóépület helyreállítását elrendelő – határozatát m e g v á l t o z t a t o m, a következők szerint:

[2] Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 29.

[3] Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 39.

Anarcs, Kossuth Lajos u. 24. szám alatt lévő romos és egyben életveszélyes állagú műemlék lakóépület tulajdonosai kötelesek a létesítmény sürgős bontása érdekében a szükséges engedélyt a Kisvárdai Járási Tanács VB. Építési és Közlekedési Csoportjától – azonnal, de legkésőbb január hó 31-ig – megkérni. A bontási engedélykérelemhez csatolni kell többek között a létesítmény részletes és pontos tervrajzát.

A létesítmény életveszélyes állagára való tekintettel a lakóépületet továbbra is használaton kívül kell tartani, annak őrzéséről – a bontás megkezdéséig – a tulajdonosok kötelesek gondoskodni.

Utasítom a Járási Tanács VB: Építési és Közlekedési Csoportját, hogy a benyújtandó bontási engedélykérelmet a becsatolt mellékletekkel együtt véleményezés, illetve hozzájárulás céljából az Országos Műemléki Felügyelőségnek küldje meg. A bontási engedély kiadása során a Felügyelőség által tett esetleges kikötéseket a Csoport vegye figyelembe, különös tekintettel a szakszerű bontás és a műemléki szempontból értékes szerkezetek tárolását és esetleges további felhasználását, illetve értékesítését illetően.

Jelen határozatom során felhívom a Megyei Múzeumok Igazgatóságának figyelmét – a műemlékvédelem, illetve a szabadtéri múzeum megvalósításával kapcsolatosan – a bontásból kikerült műemléki szempontból értékes épületszerkezetek megvásárlási jogának esetleges érvényesítésére.

Ezen határozat ellen további fellebbezésnek helye nincs.

I n d o k l á s .

Az Országos Műemléki Felügyelőség megkeresése folytán a Kisvárdai Járási Tanács VB. Építési és Közlekedési Csoportja a megfellebbezett határozatában elrendelte a műemléki szempontból értékes lakóépület helyreállítását, melyet a tulajdonosok nevében – a lakóházat használó és kezelő – Takács József, – az illetékes községi tanács vb-nél felvett jegyzőkönyv során – megfellebbezett.

A fellebbezés folytán 1965. december hó 21.-én helyszíni szemlét tartottam, minek során megállapítottam a következőket:

Az 1816-ban földanyagból épült fatetővel és szalmafedéssel ellátott épület jelenleg lakhatatlan és egyen életveszélyes állapotban van.

Az épület beázik, tetőszerkezete megrokkant, falazata összerepedezett, kidőlés előtt áll olyan mértékben, hogy annak gazdaságos helyreállítása ma már egyáltalán nem hajtható végre.

A községi Tanács hivatalos helyiségében felvett s az ügydarab mellékletét képező jegyzőkönyv tanúsága szerint a lakóház tulajdonosai, illetve a létesítményt használó Takács József társtulajdonos tsz. tag, anyagi helyzeténél fogva nem vállalja a létesítmény helyreállítását. Nevezett az épület állagára való tekintettel kéri, hogy a hatóság a műemléki védelem ellenére járuljon hozzá a lakóépület elbontásához. Nevezett jegyzőkönyvileg előadja továbbá – mely a helyszíni szemle során is megállapítást nyert –, hogy a létesítményt életveszélyes állagára való tekintettel f. év második felétől nem használja.

A fentiek mellett határozatom meghozatalánál figyelembe vettem a létesítmény kisajátításával kapcsolatosan az előző években kezdeményezett eredménytelen intézkedéseket is. E szerint ugyanis a létesítmény kisajátítását pénzügyi és egyéb szempontból a községi tanács nem vállalta, a létesítmény kimagasló műemléki értéke ellenére.

Mivel a létesítmény állami tulajdonba vétele nem biztosítható, ugyanakkor annak felújítása gazdaságtalan, továbbá, mert az épület alaprajzi, szerkezeti, stb. adottságainál fogva, ma már lakásként nem hasznosítható, annak elbontása iránt kellett intézkednem.

Mivel a létesítmény műemléki védelem alatt áll, fel kellett hívnom az I. fokú építésügyi hatóságot az OMF hozzájárulásának megszerzésére. Szintén műemlékvédelmi szempontból a kibontandó épületszerkezetek esetleges megvásárlása érdekében a Megyei Múzeumok Igazgatóságát is tájékoztattam, hogy időben felkészülhessen az ilyen irányú feladatokra.

A rendelkező részben utalnom kellett végül a létesítmény lakhatatlanságára és az esetleges épület-összedőlésből származó következmények miatti őrzési feladatokra…
Nyíregyháza, 1965. december 27.

Dézsi István
osztályvezető”

11. kép
Az Anarcs, Kossuth u. 24. sz. lakóház a bontás előtt 1966-ban (fotó: Makay László, Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 20.)

Fig. 11
Dwelling house in Anarcs, Kossuth Street 24 before demolition in 1966 (photo by László Makay, Folk Architecture Cadaster of Sóstó Museum Village, Anarcs file 20)

12. kép
Az Anarcs, Kossuth u. 24. sz. lakóház bejárati részlete a bontás előtt 1966-ban (fotó: Makay László, Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 28.)

Fig. 12
Entrance part of the dwelling house in Anarcs, Kossuth Street 24 before demolition in 1966 (photo by László Makay, Folk Architecture Cadaster of Sóstó Museum Village, Anarcs file 28)

13. kép
Az anarcsi ház bontása 1966 áprilisában (fotó: Makay László, Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 28.)

Fig. 13
Demolition of the house from Anarcs in April 1966 (photo by László Makay, Folk Architecture Cadaster of Sóstó Museum Village, Anarcs file 28)

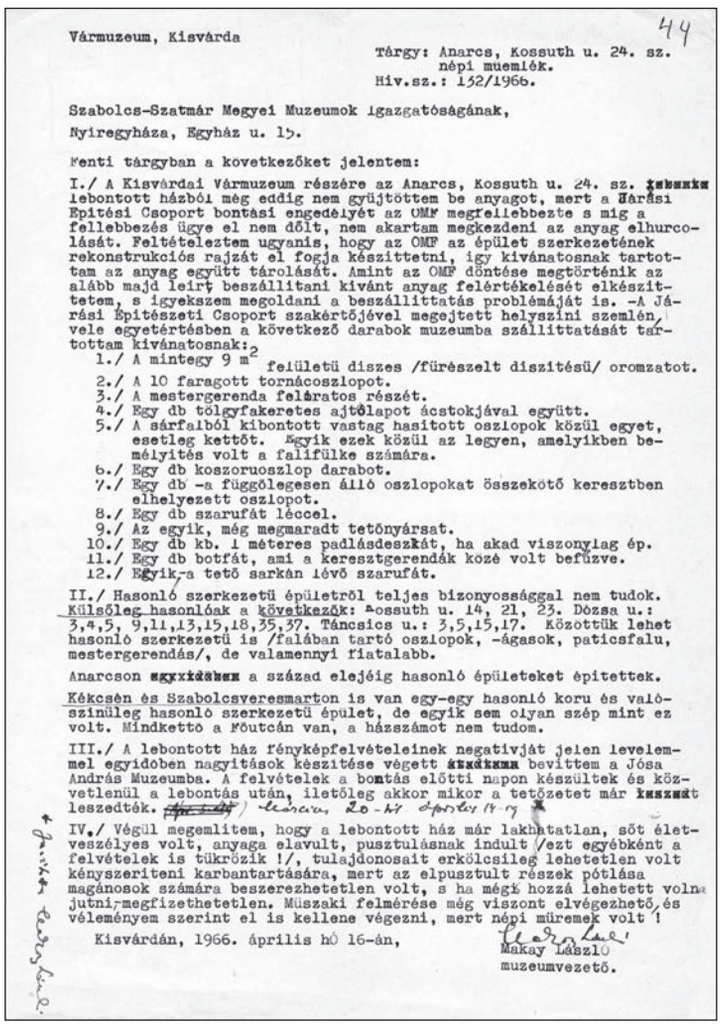

14. kép
A ház paticsfalából kibontott tölgyfa-oszlopok 1966-ban (fotó: Makay László, Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 28.)

Fig. 14
Oak tree pillars extricated from the wattle-and-daub wall of the house in 1966 (photo by László Makay, Folk Architecture Cadaster of Sóstó Museum Village, Anarcs file 28)

A megyei tanácsi határozattal hirtelen megváltozott az addigi felállás, felgyorsultak az események: a kisvárdai járási hivatal az utasításnak megfelelően kiadta a bontási engedélyt, és ezzel párhuzamosan – nem pedig előre – értesítette a budapesti műemlék felügyeletet a tényről. Természetesen utóbbi a játékszabályok be nem tartása miatt megfellebbezte a döntést, ám az épület tulajdonosainak is megküldött bontási határozatot amazok szó szerint vették, és a fellebbezési határidő lejártát be sem várva, 1966 március közepén hozzákezdtek az épület bontásához és azt egy hónap alatt be is végezték (11–14. kép). Mindezen magánakció hatására, a megyei múzeumigazgató kérésére *Makay László* kisvárdai múzeumigazgató már néhány nappal korábban tett lépéseket a múzeum érdekében és a helyszínen igyekezett menteni a menthetőt. Néhány fényképpel dokumentálta mind a ház bontás előtti állapotát, mind a bontási folyamatot. A nyíregyházi múzeumi igazgatósághoz küldött jelentését érdemes másolatban közölnünk,

Vármuzeum, Kisvárda

44

Tárgy: Anarcs, Kossuth u. 24. sz. népi muemlék.
Hiv.sz.: 152/1966.

Szabolcs-Szatmár Megyei Muzeumok Igazgatóságának,
Nyiregyháza, Egyház u. 15.

Fenti tárgyban a következőket jelentem:

I./ A Kisvárdai Vármuzeum részére az Anarcs, Kossuth u. 24. sz. lebontott házból még eddig nem gyüjtöttem be anyagot, mert a Járási Epitési Csoport bontási engedélyét az OMF megfellebbezte s mig a fellebbezés ügye el nem dőlt, nem akartam megkezdeni az anyag elhurcolását. Feltételeztem ugyanis, hogy az OMF az épület szerkezetének rekonstrukciós rajzát el fogja készittetni, igy kivánatosnak tartottam az anyag együtt tárolását. Amint az OMF döntése megtörténik az alább majd leirt beszállitani kivánt anyag felértékelését elkészittetem, s igyekszem megoldani a beszállittatás problémáját is. -A Járási Epitészeti Csoport szakértőjével megejtett helyszini szemlén, vele egyetértésben a következő darabok muzeumba szállittatását tartottam kivánatosnak:

1./ A mintegy 9 m² felületü diszes /füreszelt diszitésü/ oromzatot.
2./ A 10 faragott tornácoszlopot.
3./ A mestergerenda feláratos részét.
4./ Egy db tölgyfakeretes ajtólapot ácstokjával együtt.
5./ A sárfalból kibontott vastag hasitott oszlopok közül egyet, esetleg kettőt. Egyik ezek közül az legyen, amelyikben bemélyités volt a falifülke számára.
6./ Egy db koszoruoszlop darabot.
7./ Egy db -a függőlegesen álló oszlopokat összekötő keresztben elhelyezett oszlopot.
8./ Egy db szarufát léccel.
9./ Az egyik, még megmaradt tetőnyársat.
10./ Egy db kb. 1 méteres padlásdeszkát, ha akad viszonylag ép.
11./ Egy db botfát, ami a keresztgerendák közé volt befüzve.
12./ Egyik a tető sarkán lévő szarufát.

II./ Hasonló szerkezetü épületről teljes bizonyossággal nem tudok. Külsőleg hasonlóak a következők: Kossuth u. 14, 21, 23. Dózsa u.: 3,4,5, 9,11,13,15,18,35,37. Táncsics u.: 3,5,15,17. Közöttük lehet hasonló szerkezetü is /falában tartó oszlopok, -ágasok, paticsfalu, mestergerendás/, de valamennyi fiatalabb.

Anarcson a század elejéig hasonló épületeket épitettek.

Kékcsén és Szabolcsveresmarton is van egy-egy hasonló koru és valószinüleg hasonló szerkezetü épület, de egyik sem olyan szép mint ez volt. Mindkettő a főutcán van, a házszámot nem tudom.

III./ A lebontott ház fényképfelvételeinek negativját jelen levelemmel egyidőben nagyitások készitése végett bevittem a Jósa András Muzeumba. A felvételek a bontás előtti napon készültek és közvetlenül a lebontás után, illetőleg akkor mikor a tetőzetet már leszedték.

IV./ Végül megemlitem, hogy a lebontott ház már lakhatatlan, sőt életveszélyes volt, anyaga elavult, pusztulásnak indult /ezt egyébként a felvételek is tükrözik !/, tulajdonosait erkölcsileg lehetetlen volt kényszeriteni karbantartására, mert az elpusztult részek pótlása magánosok számára beszerezhetetlen volt, s ha még hozzá lehetett volna jutni, megfizethetetlen. Müszaki felmérése még viszont elvégezhető, és véleményem szerint el is kellene végezni, mert népi müremek volt !

Kisvárdán, 1966. április hó 16-án,

Makay László
muzeumvezető.

15. kép
Makay László levele az anarcsi ház helyzetéről (Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 44.)

Fig. 15
László Makay's letter about the case of the Anarcs house (Folk Architecture Cadaster of Sóstó Museum Village, Anarcs file 44)

hiszen az jól rámutat Makay lelkiismeretes és pontos intézkedésére, a témában, illetve a népi építkezésben való jártasságára (15. kép).[4]

Az Országos Műemléki Felügyelőségnek a megyei tanácsi szakhatóság által hozott bontási engedély elleni fellebbezése beindította a védekezési reflexet: április 6-án kelt levelében *Dézsi István* osztályvezető az érdekeltek részvételével április 18-ra egyeztető tárgyalást hívott össze az ügyben.[5] Ennek keretében igyekeztek megválaszolni a döntés következtében kialakult helyzetet, egy népi műemlék épület elvesztését, illetve törekedtek az „adminisztrációs baki” elsimítására. Az alábbi jegyzőkönyvben már utaltak a Makay László fentebb bemutatott jelentésében leírtakra is, és igyekeztek felhasználni azokat az adatokat, amelyeket a kisvárdai múzeumigazgató a környékbeli hasonló épületek felsorolása révén eléjük tárt.

„Jegyzőkönyv

Készült: 1966. április hó 18 napján Szabolcs-Szatmár megyei Tanács VB. Építési, Közlekedési és Vízügyi Osztályának hivatalos helyiségében.

Jelen vannak:

Józsa (!) András megyei múzeum részéről: Dr. Erdész Sándor
Kisvárdai Járási Tanács VB. Építési és Közlekedési Csoportja részéről: Tóth Sándor
Megyei Tanács VB. Építési, Közlekedési és Vízügyi Osztálya részéről: Mádi Gyula

Tárgy: Anarcs, Kossuth u. 24. számú (M) épület bontási ügye.

Tárgyügyben a Megyei Tanács VB. Építési, Közlekedési és Vízügyi Osztálya 60.348/3/1966. szám alatt tárgyalásra hívta meg a jelenlévő szerveket, illetve az ÉM. Műemlékvédelmi Felügyelőséget. A Felügyelőség a hivatalosan megküldött meghívó ellenére a tárgyaláson nem jelent meg.

A Kisvárdai Járási Tanács VB. Építési és Közlekedési Csoportja a tárgyban megnevezett épületre bontási engedélyt adott ki. A bontás szükségességét a Megyei Tanács VB. Építési, Közlekedési és Vízügyi Osztály 63.080/1965. szám alatt kiadott határozatában rögzítette s ezen határozatról többek között a Felügyelőséget is értesítette.

A bontási határozat kiadását követően a fellebbezés időszaka alatt a Felügyelőség a határozat ellen fellebbezéssel élt, mivel azt az I. fokú építésügyi hatóság a Felügyelőség hozzájárulása nélkül adta ki. A fenti előzmények folytán pusztán adminisztrációs szempontból lett volna szükség az engedélykérelem megküldésének, hogy a létesítménynek a műemlékjegyzékből való törlését az Építésügyi miniszternél a Felügyelőség kezdeményezhette volna.

Mivel a jelen tárgyaláson a Felügyelőség nem képviseltette magát, a jelenlévők megállapodnak abban, hogy a bontási engedélykérelmet és mellékleteit pótlólag küldik meg a Felügyelőségnek a törlés előterjesztése céljából. A határozat mellékletét képező tervrajz sajnos nem felel meg mindenben a követelményeknek a műemlékre való tekintettel, azonban a tervet számos fénykép egészíti ki, így az elbírálás, illetve a törlés előterjesztésére esetleg a jelenlegi anyag is kielégítő.

A Megyei Múzeum jelenlévő képviselője közli, hogy az időközben lebontott műemlékhez hasonló, műemléki szempontból ugyancsak értékes lakóépületeket, a Felügyelőség 20.062/1965. számú levelének megfelelően a megye területén felkutatott és ezek védetté nyilvánítása ügyében a Felügyelőséget külön átiratban fogja megkeresni.

[4] Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere. Anarcs dosszié 44.

[5] Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 45.

A tárgyban megnevezett népi műemlék lakóépület műemléki szempontból értékes anyagát a Múzeum a bontási határozatnak megfelelően megvásárolja. Ezen anyagok különben a helyszínen tárolva vannak s azok megvásárlása folyamatban van. A múzeum képviselője bejelenti, hogy a szóbanforgó épület fotó-anyagát 14 napon belül megküldi a Felügyelőségnek. A fénykép-felvételek a bontást megelőzően és bontás közben is készültek, különös tekintettel voltak az egyes faragott, műemlékileg értékes szerkezetek felvételezésére.

A Megyei Múzeum és az I. fokú építésügyi hatóság képviselői javasolják, hogy az Osztály a fellebbezés ügyében mindaddig ne hozzon határozatot, amíg a jelen jegyzőkönyvet és az üggyel kapcsolatos eddigi iratokat megküldés folytán a Felügyelőség át nem tanulmányozza és nem nyilatkozik arra vonatkozóan, hogy még milyen kiegészítő adatra vagy tervanyagra van szüksége a törlés előterjesztése céljából.

Az Osztály képviselője a javaslatot elfogadja s közli a megjelentekkel, hogy a jelen jegyzőkönyvet és az üggyel kapcsolatos eddigi iratokat további állásfoglalás végett, illetve előterjesztés végett a Felügyelőségnek megküldi. Kéri a Múzeum képviselőjét, hogy a fénykép-anyagot és a hasonló műemléki értéket képviselő épületek címjegyzékét az előzőekben rögzítetteknek megfelelően 14 napon belül a Felügyelőségnek szintén küldje meg."[6]

A fenti határozatban foglaltaknak megfelelően született meg az a levél, amelyet *Csallány Dezső*, a Múzeumok Igazgatóságának igazgatója aláírásával küldtek el az OMF-hez, pontosan felsorolva azokat a még akkor fellelhető, hasonló típusú épületeket, melyek az elbontott anarcsi házhoz hasonlóak voltak, és javasolták azok felmérését és műemléki védettség alá helyezését.[7] A levél és a jó szándék kinyilvánítása végül is megtette a hatását, az OMF illetékesei tudomásul vették a megmásíthatatlant, és hozzájárultak, illetve kezdeményezték az Építésügyi Minisztériumnál a volt anarcsi lakóház műemléki védettségének törlését, hiszen az végül is nem jutott ebek harmincadjára, hanem átkerült egy védett intézménybe, a Sóstói Múzeumfaluba.[8]

„Országos Műemléki Felügyelőség
Igazgatási Osztályának
Budapest I.
Dísz tér 4–5.

Fenti számra való hivatkozással, a 198/11/1965. sz. ügyiratuknak megfelelően mellékelten megküldöm az anarcsi (Kossuth u. 24.) népi műemlék bontás előtt és bontás közben (1966. április), Makay László kisvárdai tanár, múzeumvezető által készített 7 db fényképet. A tornácoszlopok, oromzati díszek stb. múzeumi begyűjtésére intézkedtünk. Javasoljuk a szabálytalan lebontáshoz utólagos engedélyezésüket.

A lebontott anarcsi házhoz hasonló lakóházak népi műemléki felmérését javasoljuk, a következők szerint: Anarcs Kossuth u. 14, 21, 23. Dózsa u. 3, 4, 5, 9, 11, 13, 15, 18, 35, 37. Táncsics u. 3, 5, 15, 17. Ezenkívül Kékcse és Szabolcsveresmart főutcáján találhatók hasonló kvalitású épületek.
Nyíregyháza, 1966. május 3.

(Dr. Csallány Dezső)
megyei múzeumi igazgató"

[6] Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 41.

[7] Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 47.

[8] Hasonló sorsa lett a Jármi, Kossuth u. 38. sz. védett épületnek. A tulajdonos halála után gazda nélkül maradt lakóházat – miután a Minisztérium kivonta a műemléki védettség alól – áttelepítettük a múzeumunkba, és azóta a helybéliek által „Kulin kastélyként" emlegetett nyírségi kisnemesi lakóház itt öregbíti a megye hagyományos népi építkezésének hírnevét.

Az anarcsi épület „peregrinációja” ekkortól vette kezdetét: a Makay által megmentett faanyagok az akkoriban alapított szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumba kerültek, pedig a megyei tanácsi határozat annak az akkor éppen tervbe vett megyei szabadtéri múzeum részére történő megszerzésére hívta fel a figyelmet. A szentendrei szakemberek leutaztak a helyszínre, megvásároltak a Makay által még meg nem vett darabok közül is jó néhányat. Az egészet elszállították Szentendrére és ott külön depóban helyezték el több tucat társához hasonlóan, a későbbi felállítás szándékával.

És itt még egy bő évtizedes nyugalmi időszak következik: a mi anarcsi házunk faanyaga csendesen pihent szentendrei depójában, állaga a bontás óta ugyan nem romlott, de konzerválás híján nem is javult, és egyre kisebb volt a remény, hogy a nem szakszerű bontás miatt belátható időn belül újra felépülhessen. Ugyanis a szabadtéri múzeumok szakemberei a bontás során szigorú protokoll szerint végzik a munkájukat: előzetesen bontási felmérést készítenek, a bontáskor megjelölnek minden szerkezeti elemet, azok számát feltüntetik a dokumentációs rajzokon. Számtalan fénykép felvételére kerül sor munka közben, hogy minden egyes rejtett, előkerülő vagy csak komplikált szerkezeti megoldást dokumentálhassanak, hogy azokat a visszaépítés pontossága érdekében felhasználhassák stb.

A patthelyzetre a megoldást a két szabadtéri múzeum (a szentendrei és a nyíregyházi) közötti „testvéri” megállapodás hozta. A skanzen telepítési tervében amúgy sem szerepelt az épület, meg ott a felső-Tisza-vidéki tájegység építését már úgyis befejezték, legyen meg a mi akaratunk! Könyvjóváírással vigyük az épületet, állítsuk fel magunknak, ha már úgyis vesződtünk anyagainak megszerzésével!

1977 második felében meg is történt az aktus. De azért a szívesség mégsem volt teljes. Az eredetet igazoló mestergerenda mind a mai napig nem került elő Szentendréről. Úgy elkeveredett, mint annak a rendje! *Balassa M. Iván,* az ottani skanzen munkatársa, aki akkoriban *Sisa Béla*val, az OMF építészével a Sóstói Múzeumfalu építésének szakértőjeként tevékenykedett, a Sóstói Múzeumfalu igazgatójának 1978 októberében írt levelében utalt arra, hogy „a gerenda mind a mai napig nem került elő, állítólag még mindig keresik. Hát, ezt se nagyon értem, hogy hova tudtak egy ilyen ‚kis’ darabot[9] csak úgy eltüntetni!”[10]

Itt kezdődött az anarcsi ház újjászületése, fejeződött be szentendrei „peregrinációja”: ottléte idején tapasztalatot szerzett arról, hogy milyen a sorsa egy „nem-szakszerű-bontásterméknek”, de hazatért és főnixmadárként várta az újjáéledést! Mi meg tippelhettünk és legózhattunk a jelzések nélküli kamionnyi faanyaggal, csak Makay Lászlónak az utcáról készült felvételeit, meg a műemléki védettséghez készült felmérési rajzokat felhasználva rakosgathattuk egymás mellé az odaillőnek vélt darabokat, próbáltuk összeállítani az épületet. Akkor még nem ismertük a Néprajzi Múzeumnak e házról őrzött Jankó képeit, azok csak a ház újbóli felépülte után jutottak el hozzánk, de azért hasznosak voltak, hiszen ellenőrizhettük, hogy jól dolgoztunk-e. Közben még fel kellett kutatnunk a ház történetének hiányzó adatait is, pontosítani a vitás kérdéseket, rekonstruálni a hajdan lehetett állapotokat stb. Ezekben a munkákban tevékenyen részt vett szakértőnk, a már fentebb említett Balassa M. Iván. Idézzük az 1978 októberi szakértői véleményében megfogalmazottakat:[11]

„Anarcson a lakóház egykori tulajdonosával, valamint fiaival, akik szintén laktak a Múzeumfaluban felállításra kerülő házban, megkíséreltük tisztázni azokat az építészeti részleteket, melyek a tervrajz alapján nem voltak teljesen világosak. A gyűjtés eredményeként a következőket állapítottuk meg:

[9] Egy 22x27x1150 cm-es tölgyfagerendáról van szó!

[10] Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 18.

[11] Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié 14–18.

– Alaprajz: *a tervrajzon feltüntetett alaprajz, azaz, hogy a két lakóhelyiség mellett egy-egy egészen keskeny, hossztengely irányú fallal leválasztott kamra volt, új, a legutóbbi tulajdonosa, mikor 1911-ben a házba jött férjhez, még olyan szobákat talált, melyeknél még nem volt meg ez a hosszirányú osztás. A későbbiekben, az 1920-as években a volt tulajdonos férjének egyik testvére megnősült, és akkor vált szükségessé két lakórészt, ahhoz csatlakozva két kamrát kialakítani. A kamra falát – eltérően a többi faltól, vályogból, méghozzá meglehetősen keskenyre – egy sor – rakták. Ennek alapján a lakóházat az 1910 körüli alaprajznak megfelelően, azaz ezek nélkül a másodlagos falak nélkül építjük fel Sóstón.*

– Tüzelőberendezések: *a bontáskor nem voltak meg, s így a tervrajzon sem szerepelnek. A visszaemlékezés szerint az első szobában egy alföldi típusú boglyakemence volt, padkával (tőcik) és a hátsó hosszú homlokzat felőli részen suttal. A füst a kémény alá a felmagasított torkon keresztül jutott.*

A konyhában alacsony mindössze kb. 30 cm magas padkán (tőcik, mely faltól-falig, azaz a hátsó szoba falától az első szoba faláig ért) állt a négyszögletes kenyérsütő kemence. A kemence hátul beért a hátsó hosszú homlokzat felőli falhoz, két oldalt a falaktól kb. 50 cm-re volt. A kemence alapozása a padkában téglából készült, a kemence testét vályogból építették.

A hátsó szobában 1910 körültől nem volt semmiféle tüzelőberendezés.

– Füstelvezetés: *a konyha hátsó részénél, az ún. füstház fölé égetett téglából készült szabadkémény borult. A szabadkéményt négy boltöv tartotta, egy-egy a két haránt fal felől, egy a hátsó hosszú homlokzat felőli falnál, egy pedig az épület hossztengelyében. Ez a boltív eredetileg nem volt ajtóval elzárva – tehát a tervrajzon ábrázolt állapot másodlagos. A boltív az első szoba mestergerendájának ide is átnyúló szakaszát belülről (a füstház felől) szabadon hagyta, így a belső széle legfeljebb a mestergerenda tengelyében lehetett (u. i. emlékezet szerint be tudtak ide nyúlni, és egyet-mást elrejteni). Ezen belül futott még egy gerenda, az, melybe a másodlagos fal ajtószárfáit csapolták be. A boltövvel megtámasztott szabadkéménynél nincs szükség egy ilyen gerendára, egyébként is a boltövön belül futott ez, tehát lényegében semmit sem támasztott, így javaslom, hogy az újrafelépítéskor ez ne kerüljön elhelyezésre.*

– Falszerkezet: *A függőleges oszlopok elhelyezését illetően tisztáztuk egyrészt, hogy a mestergerenda meg volt támasztva a falban, tehát a harántfalakban is, sőt, a hátsó szoba-konyha közötti falban lévő oszlop felett ért össze a két mestergerenda.*

Az első szoba mestergerenda alatti oszlopába falifülke volt vágva. A falifülkén eredetileg ajtó (egyszárnyú, feketére festett) volt.

A házban még egy vakablak volt, ez az első szobában, a sutnál, de nem egyértelmű, hogy a konyha felőli vagy a hátsó hosszú homlokzat felőli falban. Mindenesetre, az, hogy itt falifülke volt, arra vall, hogy az alföldi típusú boglyakemence nem az épület eredeti tüzelőberendezése, hanem itt valamikor olyan tüzelőnek kellett állni, amelytől ezt a fülkét meg lehetett közelíteni, sőt, valószínű, hogy ebben valamiféle, a főzéssel kapcsolatos dolgokat tarthattak. Ez az elhelyezés mindenesetre a belső füstelvezetéses tüzelőberendezések (kandalló, belső füstelvezetéses kemence, melynek szobabeli szája előtt főzés is van) esetén fordul elő. Mivel bontási tapasztalatok és egyéb adatok se állnak rendelkezésünkre egy ilyen tüzelőberendezésről, a biztosan ismert boglyakemence helyreállítása látszik reális megoldásnak.

– A lakóház használata: *erre vonatkozóan csak az 1910-es évek körüli időkből vannak adataink. Az emlékezet szerint ebben az időszakban a hátsó szoba kamraként funkcionált, benne állt (a tornác felőli falnál az ajtó és az ablak között) a bontáskor készített fényképeken már a tornác végében*

látható hombár. Ez a használat viszont mindenképpen másodlagos lehetett, mert a helyiség mérete, az ablakok elhelyezése (két ablak, egy a tornác felé, egy a hátsó rövid homlokzaton) arra vall, hogy ez a helyiség is szobának épült, s csak a család létszámának csökkenésével, vagy egyéb, külső tényező (a tárolóhelyként szolgáló építmény valamilyen formájú elvesztése) miatt lett kamra, s a család bővülésével, igaz, már megváltoztatott alaprajzzal, újra szobaként funkcionált.
– Helyreállítás*: lenntlétünk alatt készültek az épület falban lévő oszlopainak pótlásai. Teljesen kész pótlást még nem láttunk, de az előkészített anyag megoldásával egyetértünk.”*

Végül is az 1978 második felében elkezdett újraépítés során sikerült összeállítanunk a maga nemében egyedülállónak számító házat.[12] Az általunk nem üdvösnek tartott bontási módszer miatt voltak nehézségeink, de azért megoldottuk a problémákat: a hatalmas tölgyfa oszlopok elkorhadt aljának pótlásai, a falak fűzfavesszővel történő, függőleges befonásai, a hiányzó mestergerenda kifaragása (amit *Molnár Ferenc* 80 esztendőt betöltött ácsunk, egykori talpfafaragó végzett nagy szakértelemmel) (16–18. kép), arra a hiányzó felirat felvésetése egy tiszaberceli fejfafaragóval stb. mind-mind újabb és újabb megoldandó feladatként állt előttünk.

Végül 1979–80-ban sikerült nádtető alá hozni épületünket (ez sem volt teljesen sima ügy, hiszen a fentebb bemutatott iratok egyike szerint nád-, másika szerint zsúptetős volt), és gondolkodhattunk, hogy belül mely állapotot állítsuk helyre. Azt eleve kizártuk, hogy a két nagy helyiségben visszaépítsük a belőlük legkésőbb elrekesztett

16. kép
Az anarcsi ház Szentendrén elkallódott mestergerendájának újbóli kifaragása a Sóstói Múzeumfaluban 1978 novemberében (fotó: Búr Gábor, Sóstói Múzeumfalu Fotótára 1524.)

Fig. 16
A new bulk is being carved instead of the one lost in Szentendre, from the Anarcs house in the Sóstó Museum Village, in November 1978 (photo by Gábor Búr, Photo Archive of the Sóstó Museum Village 1524)

17. kép
A ház hasított akác tetőléceinek felrakása 1979 júniusában (fotó: Páll István, Sóstói Múzeumfalu Fotótára, diatár anarcsi ép. 001)

Fig. 17
Laying of the acacia cloven-timber roof slats of the house in June 1979 (photo by István Páll, Photo Archive of the Sóstó Museum Village, slide collection Anarcs house 001)

[12] Azért egy ilyen favázas, fonott falú épület felépítése mégsem volt minden előzmény nélküli, mivel épp az előző évben fejeződött be a Nagyhódosról áttelepített kisnemesi házunk építése. A múzeum építőbrigádja végezte ennek munkáit, melynek során a bontástól az újjáépítésig minden mozzanatot megfigyelhettünk, és a módszereket és elemeket az anarcsi háznál kamatoztathattuk.

18. kép
A ház az elkészült tetőlécezéssel, az ennek örömére az oromcsúcsra tűzött lombos faággal 1979. júniusában (fotó: Páll István, Sóstói Múzeumfalu Fotótára 1803.)

Fig. 18
The house with finished roof slats and leafy tree branch sticked upon the frontispiece to celebrate this moment in June 1979 (photo by István Páll, Photo Archive of the Sóstó Museum Village 1803)

19. kép
Az elkészült ház az avatás előtt 1981-ben (fotó: Páll István, Sóstói Múzeumfalu Fotótára 2378.)

Fig. 19
Complete house before opening in 1981 (photo by István Páll, Photo Archive of the Sóstó Museum Village 2378)

két kamrát. A megjelenítendő korszak a tüzelőberendezések esetében volt lényeges, hiszen a szobai és a konyhai fűtők nem egyazon korban szolgálták a bennlakókat. Így esett arra a választásunk, hogy a XIX. század végi állapotnak megfelelően elhagyjuk a legrégebbinek tűnő két szobai kemencét, és az utca felőliben öntöttvas kályhát helyezünk el, míg a hátsó szobát kamrának rendezzük be tüzelőberendezés nélkül. A konyhába, a szabadkémény alá egy – az Észak-Nyírségben a XIX–XX. század fordulójától elterjedt – konyhai kemencét szándékoztunk építeni, melynek lapos teteje nyílt tűz rakására is alkalmas.[13]

Az elkészült házunk felavatásával (19. kép) vártunk egy évet. Ezalatt hátsó nagy helyisége igen nagy szerepet játszott az építőbrigád téli foglalkoztatásában: egy eredeti, Kalánban gyártott öntöttvas kályhát üzembe helyezve itt alakítottuk ki a téli műhelyt, hiszen ekkor még nem épült meg állandó kiszolgáló-épületünk.

A megnyitó ünnepségre 1981. október 25-én került sort. Ez az esemény egyben az akkor még októberben tartott Múzeumi és Műemléki Hónap megyei zárórendezvénye lett. A napos, ám eléggé hűvös időben *Papp István*, az anarcsi közös tanács elnöke jelképesen átadta a múzeumnak és a közönségnek az épületet, amelynek megvásárlására és helyben fenntartására a településnek nem volt elég anyagi forrása. *Villangó István*, a Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztályának vezetője vette át a házat és nyitotta meg. A rendezvényt *Erdész Sándor*, a múzeumfalu igazgatója nyitotta meg és *Németh Péter* megyei múzeumigazgató zárta be. Hogy a közönség se unatkozzon,

[13] Ez utóbbira csak jó néhány év múltán került sor, amikor a hátsó helyiségben a rendszeressé vált népi gasztronómiai bemutatók elősegítésére konyhát alakítottunk ki, és ehhez „égetően" szükségessé vált a kemence. Ekkor cseréltük le a ház megnyitójára a konyhába ideiglenesen beállított csikóspórt, melyet a hátsó helyiségbe vittünk át.

20. kép
A ház az új kerítéssel és a bökönyi kiskapuval 1982-ben
(fotó: Páll István, a Sóstói Múzeumfalu Fotótára 2438.)

Fig. 20
The house with the new fence and wicket from Bökönyi in 1982 (photo by István Páll, Photo Archive of the Sóstó Museum Village 2438)

arról előadóművészek gondoskodtak,[14] és nem maradhatott el a nyíregyházi 2. sz. iskola énekkarának fellépése sem. Az átadott épület utcai szobája nagy méreténél fogva ideális terepet biztosított egy szövőszék felállításához, melyen a rendezvény ideje alatt (meg később is rendszeresen) a vajai tájház asszonyai szövésbemutatót tartottak.

Az *Észak-nyírségi porta* nevet viselő udvar többi épülete meglehetősen hosszú idő alatt nyerte el végső formáját. A tervek szerinti épületek (hivatalosan „népi objektumok”) közül az 1930-as datálású bökönyi fedeles *kiskapu* került az átadást követő évben az utcafrontra (20. kép), majd azt követte a Berkeszről beszállított három kisebb gazdasági épület: egy *répásverem*,[15] egy *disznóól* és egy lécoldalú *tengerigóré*. A sort később egy Nyírkarászról átszállított nádfedeles *csűr* egészítette ki (21. kép). De még mindig hiányzott a porta második legnagyobb épülete, az *istálló*. Ennek megszerzésére egy elnyert HURO pályázat keretében került sor, amikor 2010-ben Újkenézről szállítottunk át egy kéthelyiséges épületet, amelyben kiállításokat és gyertyamártó foglalkozásoknak helyet adó műhelyt rendeztünk be.

21. kép
Az elkészült porta a gazdasági épületekkel 2003-ban
(fotó: Páll István, a Sóstói Múzeumfalu Fotótára DSCF0495.)

Fig. 21
Ready household with farm buildings in 2003 (photo by István Páll, Photo Archive of the Sóstó Museum Village DSCF0495)

Épületünk nem éppen hétköznapi története így került nyugvópontra, és szolgálja ma is azt a nem elhanyagolható célt, hogy általa bepillantást nyerhetünk azokba az időkbe, amelyek ma már eredeti helyszíneiken csak igen kevés helyen lehetségesek. Egy XIX. század első harmadában épült, a század végi millenniumi országos kiállítás egyik épületének megalkotásához szellemi muníciót

[14] Lengyel István színész Móricz idézeteket olvasott fel, Nagy Csaba tárogatóművész XIX. századi táncmuzsikákat idézett.

[15] Alapozása közben három késő avar kori sír került elő, és az udvar a következő években itt folytatott temetőfeltáró régészeti feltárások színterévé vált.

nyújtó ház másfél százados fennállása során – miután az élet előrehaladtával eredeti helyén többé nem volt szükség rá – múzeumba került, ahol remélhetőleg hosszú-hosszú ideig megőrzik a magyar népi építészet ezen remekét.

Irodalom

Balassa 1972.
Balassa M. Iván: A Néprajzi Falu az Ezredéves Kiállításon. *Ethnographia* LXXXIII. 1972. 553–572.

Fényes 1851.
Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Mellyben minden város, falu és puszta, betürendben körülményesen leiratik. I. kötet. Kozma Vazul, Pest 1851. (Az Állami Könyvterjesztő Vállalat reprint sorozata, Budapest 1984.)

Jankó 1898.
Jankó János: Az Ezredéves Országos Kiállitás Néprajzi Faluja. In: Az 1896. évi Ezredéves Kiállitás eredménye. Szerk. Matlekovits Sándor. Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság, Budapest 1898. 815–949.

Jankó 1989.
Jankó János: A millenniumi falu. Néprajzi Múzeum. Series Historica Ethnographiae 1. Sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta Szemkeő Endre. Szerk. Selmeczi-Kovács Attila. Néprajzi Múzeum, Budapest 1989.

Szemkeő 1989.
Szemkeő Endre: Bevezetés. In: Jankó 1989. 7–15.

Páll István

e-mail: pallistvan@freemail.hu

"Peregrination" of a peasant house in the third third of the 20th century

The study deals with the history of one of the oldest and most beautiful dwelling houses in the Sóstó Museum Village, the building from Anarcs, a village situated in the northern part of Nyírség. It gives details about the late 19th century state of the house dated to 1816, pointing out the "lucky" situation: how – due to the research of ethnographer János Jankó – it became the pattern of the so-called "Hungarian house from Szabolcs County" in the Ethnographic Village of the Millennium Exhibition that took place in Budapest in 1896. The article represents chapter from Jankó's project prepared for the exhibition, dealing also with our house; his figures drawn using the main motifs of the building. My work also includes Jankó's photos depicting the building in question and another house in Anarcs in 1894.

Later events took place in the 1960s and 1970s. Between the monument protection of the house and its disassembly there were letters written by the owner and the authorities coming and going. There were resolutions made, then protection ceased. I describe the arrangements connected with the house that got into life-threatening state. Wooden material of the demolished building was

acquired by the museum and partly transported to the Open-air Ethnographic Museum of Szentendre. In 1977, this material was returned to Nyíregyháza-Sóstó. Several photos illustrate the process of restoration in the museum village and the final result up to the formal opening of the building in 1981.

István Páll

e-mail: pallistvan@freemail.hu

A nyírségi népélet tárgyakban, épületekben élő hagyományai a Sóstói Múzeumfaluban

Bodnár Zsuzsanna

„Csináljatok majd egyszer múzeumot azokból a villanyelekből, amelyeket a béresek sebes tenyere csiszolt üvegfényesre. Gyűjtsétek össze majd azokat az istállóajtó-félfákat, melyeket a nekitámaszkodó kocsislegények homlokai dörzsöltek gömbölyűre… Gyűjtsétek össze majd a kenyérsütő lapátokat, a rozskenyerek kora hajnali dagasztóteknőit, a balták, kapák, kaszák nyeleit. Állítsuk ki ezeket az ereklyéinket – ha csak jelképesen is – mindenütt és mindenkinek hozzáférhető módon életünk keresztútjain. S időnként szorítsuk meg keményen ezeket az ereklyéket. Nagy szükség van rá."

(Váci 1979. 1540.)

Bevezetés

A nyíregyházi Sóstói Múzeumfalu Magyarország legnagyobb regionális szabadtéri néprajzi múzeuma. 1970-es alapítása és 1979-es megnyitása óta Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egyik leglátogatottabb múzeumává vált. A múzeumfalu egy egységes keretbe, egy „múzeumi falu" szerkezetébe foglalva mutatja be e terület változatos, sokszínű népi építészetét, lakáskultúráját és életmódját.

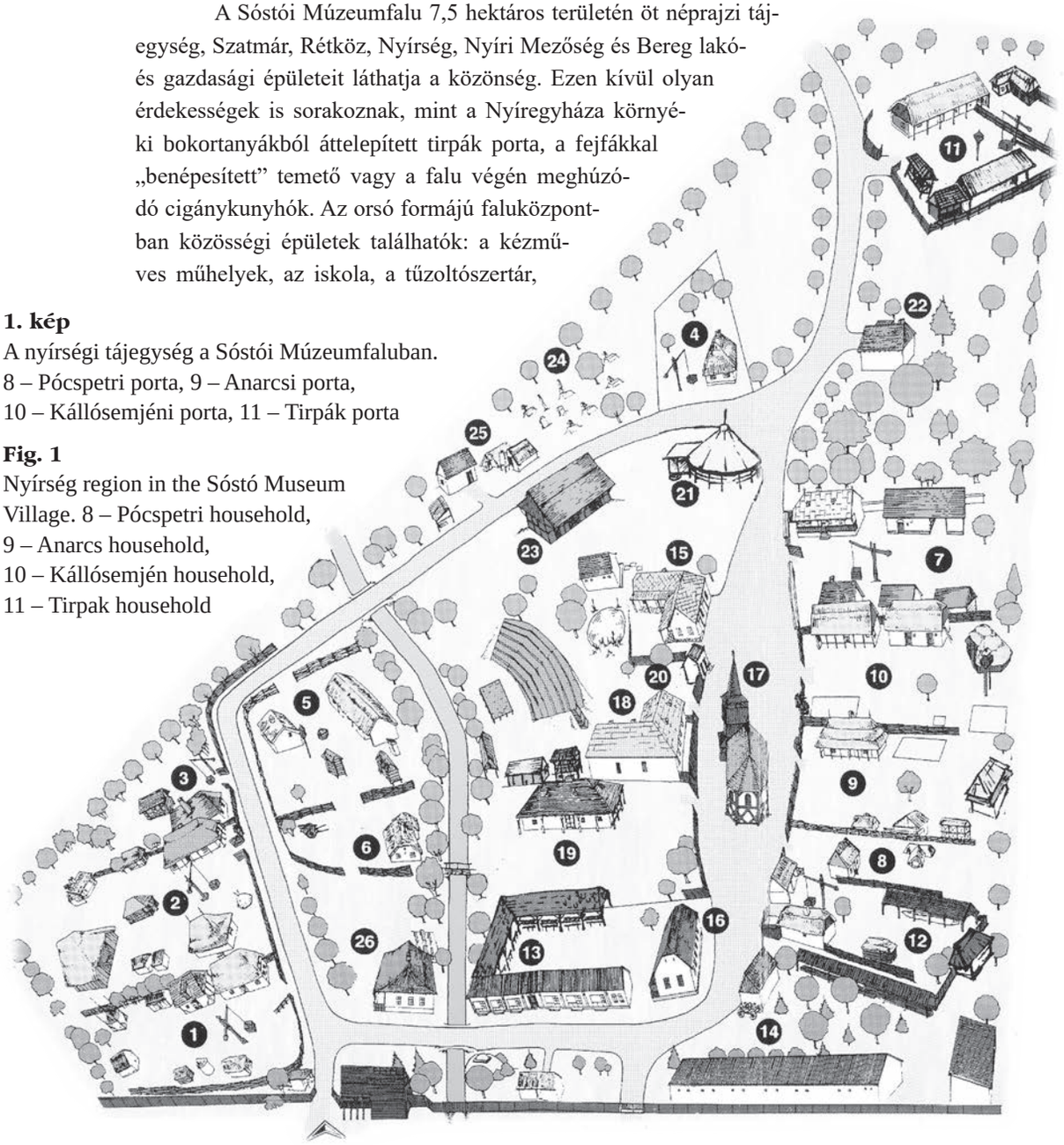
A Sóstói Múzeumfalu tervezése 1964-ben kezdődött el, bár Mendele Ferenc megjegyzése szerint a múzeumfalu egy 1966-os párthatározatnak köszönheti létét, amely célul tűzte ki, *„hogy a falvak szocialista fejlődése során bekövetkező gyors átalakulás miatt meg kell őrizni a parasztság eltűnőben lévő építészeti emlékeit, s ebből a célból az európai gyakorlatnak megfelelően, központi Szabadtéri Néprajzi Múzeum létesítése mellett regionális szabadtéri gyűjteményekre is szükség van."* (Mendele 1975. 178.) Megyénkben annak adtak prioritást, hogy a népi épületeket és néprajzi tárgyakat egy központi helyre átszállítva és ott újraépítve kell megmenteni.

Erdész Sándor néprajzos muzeológus a leendő múzeum tudományos programját a következőképpen határozta meg: *„A Szabolcs-Szatmári Szabadtéri Múzeumnak sokoldalú feladatot kell ellátnia. Elsődlegesen népművelési feladatok megvalósítását tűzi maga elé, azonban ez a célkitűzés összekapcsolódik építészettörténeti, néprajzi, műemlékvédelmi és más tudományos törekvésekkel. A Múzeum bemutatja az elmúlt korok életmódját, kultúráját, szemlélteti az azóta elért történeti haladást.*

Az építészeti emlékeknek tükröznie kell a paraszti társadalom osztályszerkezetét, a parasztság differenciálódását, a jobbágyfelszabadítás óta eltelt időben. A szegényparaszti, gazdagparaszti, kisnemesi életformát időben (kronológiailag) is érzékeltetnünk kell, mert pl. a lakáskultúra a történeti fejlődés során változáson megy át.

Szabolcs-Szatmár megye népi építészeti emlékei igen változatosak, több néprajzi csoportunk ismeretes. Az épületeket nem önmagukban kell bemutatni, hanem olyan gazdasági együttesükben, ahogy a valóságban is szerepeltek. Éppen ennek érdekében ezeknek a gazdasági együtteseknek tipikus formáit kell kiválogatni és rekonstruálni. Az eredetien berendezett lakóházak mellett – modern skanzen elveknek megfelelően – ott kell állnia, szintén az eredeti berendezésükkel az összes jellemző gazdasági épületeknek. Ily módon lehet megvalósítani azt a célkitűzést, hogy egy régi értékformát érzékeltessünk. (Erdész 1965. 5.)

A Sóstói Múzeumfalu 7,5 hektáros területén öt néprajzi tájegység, Szatmár, Rétköz, Nyírség, Nyíri Mezőség és Bereg lakó- és gazdasági épületeit láthatja a közönség. Ezen kívül olyan érdekességek is sorakoznak, mint a Nyíregyháza környéki bokortanyákból áttelepített tirpák porta, a fejfákkal „benépesített" temető vagy a falu végén meghúzódó cigánykunyhók. Az orsó formájú faluközpontban közösségi épületek találhatók: a kézműves műhelyek, az iskola, a tűzoltószertár,

1. kép
A nyírségi tájegység a Sóstói Múzeumfaluban.
8 – Pócspetri porta, 9 – Anarcsi porta,
10 – Kállósemjéni porta, 11 – Tirpák porta

Fig. 1
Nyírség region in the Sóstó Museum Village. 8 – Pócspetri household,
9 – Anarcs household,
10 – Kállósemjén household,
11 – Tirpak household

a harangtorony, a templom, a parókia, a szárazmalom, a kisvárosi nyomda, a szatócsbolt és a kocsma. Az itt felsorolt állandó kiállítások mellett a Jármi kisnemesi házban évente három-négy tematikus időszaki kiállítást rendezünk. Ezekre azért van szükség, hogy a látogatók visszajárjanak az intézménybe, ugyanakkor alkalmas a legújabb kutatási eredmények megjelenítésére (Bodnár 2009.). A múzeumfalu sokszínűségéhez az is hozzájárul, hogy a Sóstói Múzeumfaluban található a Jósa András Múzeum néprajzi gyűjteménye, amely kb. 50.000 db néprajzi tárggyal rendelkezik. Gyűjtési területünk Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egész területe (1. kép).

A Nyírség mint néprajzi, földrajzi táj ismert fogalom volt nemcsak a szakemberek körében, hanem az ott lakó nép előtt is. A tájegység néprajzi kutatói közül Kiss Lajos nevét kell megemlítenem, aki a Jósa András Múzeumot igazgatta egészen 1948-ig. Kiss Lajos több száz néprajzi tárgyat gyűjtött (Bodnár 2009. 64–65.), melyeket felhasználtunk a múzeumfaluba áttelepített nyírségi épületek berendezéséhez is (Bodnár–Páll 1993. 21–27.). Nyárády Mihály Ramocsháza szülöttjeként szintén számos tanulmányában foglalkozik a Nyírség néprajzi értékeivel, tárgygyűjteseivel ő is hozzájárult épületeink berendezéséhez (Nyárády 1935., Nyárády 1939., Nyárády 1956. 97–111.). Kiss Lajos és Nyárády Mihály munkásságának folytatója lett Erdész Sándor, a Sóstói Múzeumfalu alapítóigazgatója, aki az 1960-as évek végétől kezdve néprajzi kutatásokat folytatott a Nyírségben (Erdész 1974.). Kiválasztotta, felmérte, dokumentálta az áttelepítésre kerülő épületeket, tárgyakat gyűjtött (Bodnár 2010.) és minden nehézség ellenére 1979-ben átadta a nagyközönségnek az akkor öt portából álló múzeumfalut (2. kép).

2. kép
Erdész Sándor (a létrán szembe fordulva áll) a depó bontásán, Nyírlugos, 1970 (archív felvétel)

Fig. 2
Sándor Erdész (standing on the ladder afront) during the dissociation of the storage house, Nyírlugos, 1970 (archive photo)

1976-ban állt munkába Páll István etnográfus, akire rögtön rázúdult a muzeológusi, kutató- és irányító munka egy része.

A II. ütem 1978-ban indult a tarpai lakóház áttelepítésével, majd folytatódott a nyírségi tájegység felépítésével. Erről az időszakról így ír Páll István: *„A II. ütem telepítési tervében felsorolt épületállományt felkutattuk, és szintén átszállítottuk, de a két évtizedig elhúzódott munkálatok során olyan ‚váratlan' helyzeteket is kezelnünk kellett, amilyenek eredetileg fel sem merültek egyetlen korábban kidolgozott koncepcióban sem. Ezek között a legnagyobb kihívás az olyan épületek képbe kerülése jelentette (felajánlás vagy véletlen rábukkanás formájában), amelyeket feltétlenül meg kellett menteni, be kellett hozni az intézménybe."* (Páll 2009. 192.)

A népi lakásberendezés kutatása megyénkben szinkronban volt a Sóstói Múzeumfalu áttelepítési és berendezési tervével. Ezt a munkát 1980-tól a tanulmány szerzője végezte, akinek a néprajzi tárgygyűjtés mellett a felépült lakóházak és gazdasági épületek berendezése is a feladatkörébe tartozott. Egy-egy ház felépítésével, berendezésével, tárgyi anyagának feltárásával nemcsak a paraszti világot akartuk bemutatni, hanem a kutatási eredményeket is közzé kívántuk tenni. Gyakorlati muzeológusi munkánkat elméletileg is megpróbáltuk alátámasztani. Mind a múzeumfalu építésével és berendezésével, mind a feldolgozó munkával az volt a célunk, hogy minél hitelesebben mutassuk

be Szabolcs-Szatmár megye ház- és lakáskultúráját, mégpedig úgy, hogy a házat sohase szakítsuk el az embertől (Bodnár 1985. 28.).

Az épületek áttelepítése

A Sóstói Múzeumfaluban soha nem állt rendelkezésre olyan szakmai apparátus, amely lehetővé tette volna a feladatok elkülönítését, ugyanaz a néprajzos és ugyanaz a falusi emberekből álló építőbrigád bontott és épített (3. kép). A felmérés kivételt képezett, az építésziroda népi építészetben gyakorlatlan tervezői, majd a budapesti Shelle Gmk profi tagjai végezték a felméréseket és készítették el a műszaki dokumentációkat. Előfordultak egyéni megbízások is, pl. a budapesti Ybl Miklós Műszaki Főiskola építész hallgatói diákköri tábor keretében végezték a berkeszi gazdasági épületek felmérését. A jó kapcsolatoknak köszönhetően a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum építészeinek munkája révén jutottunk hozzá az áttelepítendő épületek felmérési dokumentációihoz.

3. kép
Az építőbrigád a kállósemjéni ház építése közben, 1981 (fotó: Páll István)

Fig. 3
Builder team during the construction of the house from Kállósemjén, 1981 (photo by István Páll)

Az építést a múzeumfalu néprajzos szakemberei – előbb Erdész Sándor, majd Páll István – irányították. Az épületek áttelepítésének menetében a Sóstói Múzeumfalu szinte soha nem kényszerült a lebontott épületek hosszabb idejű deponálására, tárolására. Ez a módszer a II. ütem során is folytatódott: csak akkor kezdtünk újabb épület bontásához, ha az előzőt már felépítettük a múzeumban. Ezt az áttelepítési elvet Mendele Ferenc határozta meg a Sóstói Múzeumfalu tudományos programjában (Páll 2009. 193.).

Mivel a bontást és az újraépítést ugyanaz a brigád végezte, az azonnali helyreállításnál még élénken élt mindenkiben az eredeti épület emléke, így könnyebb volt a kivitelezés, és egy-egy szerkezeti problémát hamarabb meg lehetett oldani. Az építőbrigád kapacitása általában évente egy lakóépület volt, az egyik évben elbontott épület avatására már a következő évben, az októberi Múzeumi és Műemlékvédelmi hónap keretében sor kerülhetett. Így a munka „gyümölcse” hamar beérett, és mindenki évente élvezhette az elismeréseket, amely büszkeséggel töltötte el az áttelepítésben, építésben és lakásberendezésben résztvevő valamennyi munkatársat.

Alapkoncepciónk az volt, hogy először a lakóházakat telepítsük át a kijelölt portákra, mivel a falusi lakosság anyagi jóléte növekedésének ezek estek először áldozatul. Szerencsére az 1970-es évek végén, a 80-as évek elején még fel lehetett kutatni és meg lehetett szerezni olyan archaikus lakóépületeket, amelyek a múzeumban a nyírségi tájegységet képviselhették. Mindenesetre egy-egy jelentősebb épület megszerzésénél igyekeztünk bebiztosítani magunkat: még lakott állapotában megvásároltuk a házat a tulajdonosától, azzal a szerződésbeli megkötéssel, hogy a múzeum csak a halála után bontja és szállítja el azt.

Emlékezetes számomra, hogy a tulajdonos életében nem sikerült megegyeznünk a pócspetri zsellérház megvásárlásáról, és az csak halála után, az örökösökkel folytatott újabb tárgyalások eredményeként került a birtokunkba (4–5. kép). Ez a módszer azonban nem minden épületnél volt követhető, sok esetben sajnos a már lakatlan, sokszor összeomlás szélén álló házak jöhettek csak számításba. Az egyik legrégebbi lakóházunk, az 1816-ban épült anarcsi ház lebontott anyaga pedig könyvjóváírással került hozzánk a szentendrei Skanzentől.[1] Néhány épületünkért csupán névleges összeget kellett fizetnünk, a nyírgyulaji szikvízüzem épülete jó kapcsolataink révén pedig ingyen került hozzánk.

4. kép
A pócspetri lakóház Pócspetriben, az eredeti helyén, 1993
(fotó: Páll István)

Fig. 4
The house of Pócspetri in its original location, 1993
(photo by István Páll)

5. kép
A pócspetri lakóház bontása. Pócspetri, Magyi út 6., 1993
(fotó: Páll István)

Fig. 5
Dissociation of the house in Pócspetri, Magyi Street 6., 1993
(photo by István Páll)

Az egyes portákra szánt gazdasági épületek felkutatása, kiválasztása és birtokba vétele részben a lakóházakkal párhuzamosan történt, de csak ritkán sikerült az egész portát egy időben átadnunk. Rendszerint előbb a lakóházat avattuk fel ünnepélyes keretek között, és a gazdasági épületeket – elkészültüket követően – csak kinyitottuk a nagyközönség előtt. *„Áttelepítésük az előbbieknél kisebb gonddal járt: az aktuális tájegységen belül rendszerint több épület is látókörbe került, amiket kijelölés után a már említett szakértőkkel együtt szemrevételeztünk, s javaslatukra megvásároltuk. A bontás és újraépítés pár hónapon belül megindulhatott, és fél-háromnegyed éven belül be is fejeződött”* – írja Páll István (Páll 2009. 195.). Bár az egyes portákra áttelepített gazdasági épületek zöme általában más-más településről került a múzeumba, szerencsés kivételek azért adódtak. Két olyan portánk is van, ahová a gazdasági épületeket szinte kivétel nélkül egyazon portáról szállítottuk át. A nyíregyházi szlovák (tirpák) porta ugyancsak négy meghatározó épületét egyetlen

[1] Részletesen lásd Páll István tanulmányát a jelen kötetben!

6. kép
Berkeszi répás verem az anarcsi portán, 2018 (a szerző felvétele)

Fig. 6
Carrot pit from Berkesz in the Anarcs household, 2018 (photo by the author)

gazdától vásároltuk meg. Az észak-nyírségi (anarcsi) portára átkerült épületeknek is azonos – berkeszi – tulajdonosa volt (6. kép).

Bár a lakóházak felépültét szándékaink szerint hamar követnie kellett volna a hozzá tartozó gazdasági épületek áttelepítésének, a gyakorlatban a közösségi épületek építése prioritást élvezett. Páll István megfogalmazása szerint: *„Nincs befejezett múzeum, hiszen a társadalom mindig újratermeli önmagát, más szinten jelentkező igényeket is ki kell tudnunk elégíteni.”*

A technikai eszközök, berendezések iránt a magyar közönségben benne élő kíváncsiság kielégítésére döntöttünk úgy, hogy a hagyományos kézművesipar műhelyei (kismesterségek műhelysora) mellett más olyan műhelyeket is kialakítunk, melyek részben vagy teljes egészében a falusi lakosság igényeit voltak hivatva kiszolgálni. A szolgáltatóipar falusi megjelenését a nyírgyulaji szikvízüzem kialakítása jelentette. Nem minden műhelyt rendeztünk be úgy, hogy azok, ha kell, működhessenek, de szinte minden esetben azt a látszatot keltik, hogy akár működhetnének is. Ez főként a fogyasztásra szánt termékek előállítására szolgáló kisüzemek esetében van így, hiszen egy szikvízüzem vagy egy pálinkafőzde beüzemeléshez rengeteg higiéniai és élelmiszeripari előírásnak kell megfelelni. Áttelepítésükkel a változatlan formában élő és működő hasonló falusi-kisvárosi üzemeket és üzleteket jelenítettük meg, melyek a jelenkori látogatónak szinte személyes ismerősei, és mint ilyet, szívesen megnézik, befogadják, nosztalgiáznak benne (Nagyné–Páll 2010.). A bemutatókat és kóstolókat nagyrendezvényeink idején tartottuk, külön műsorszámként beépítve a programkínálatba.

A Nyírség általános néprajzi jellemzése

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye legnagyobb és legegységesebb néprajzi tája a Nyírség, mely „Nyír” néven él a nép tudatában. A táj éles vonallal nem határolható körül, mivel a Nyírség néprajzi határa nem esik egybe a földrajzi határral. A Nyírség területét többen és többféleképpen határozták meg. Erdész Sándor néprajzkutató a Nyírség című könyvében a terület határát így fogalmazta meg: északon a Tisza kanyarulata, keleten a Tisza, Kraszna és a román határ, északnyugaton a Rétköz, nyugaton a Tisza és a Nyíri Mezőség, délen a Hajdúság, valamint Debrecen és Vámospércs határa által közrefogott terület a szorosan néprajzi szemszögből vett Nyírség (Erdész 1974. 10.). A Nyírség Magyarország második legnagyobb futóhomok területe volt, amely meghatározta a nyíriek gazdálkodását. Egészen a XVIII. századig nagy kiterjedésű, elsősorban tölgyesekből álló erdőtakaró borította. Kisebb vízjárásokkal és tavakkal szabdalt, változatos, erdős táj volt, mely a pásztorkodás mellett biztosította a famunkákhoz szükséges alapanyagot. Az 1800-as évek végi vízrendezések

és erdőirtások azonban átalakították a Nyírség arculatát. A kialakuló futóhomokot akáccal kötötték meg, a kiemelkedő buckákra és hátakra szőlőt és gyümölcsfákat ültettek.

A földművelés és az állattartás egyensúlyának biztosítása érdekében hamar általánossá vált a háromnyomásos határhasználati forma, ahol az egyik nyomásba tavaszi, a másikba őszi gabona került, míg a harmadik nyomás az ugar lett, melyet legelőnek használtak (Dám 1982. 10.). (Kivétel a tirpák tanyabokrok.) Az 1860-as évektől a rozs és a köles mellett a burgonya, kukorica és a dohány termesztése volt a legjelentősebb, emellett a lucerna, lóhere, bükköny termesztési területe is megnőtt. A kukorica és a burgonya a paraszti gazdaságok élelmiszer szükségleteit elégítette ki, e mellett döntő jelentőségű volt az állatok takarmányozásában és a szeszgyártásban is (Páll–Erdész 1993. 512.). A dohány nagyarányú elterjedését jövedelmező volta segítette elő, hiszen a szegényparasztság számára ez a speciális növényi kultúra sokkal biztosabb megélhetést nyújtott, mint a más jellegű mezőgazdasági termelés. A dohánytermesztés fellendülése együtt járt egy sajátos életformájú és igen nagy létszámú paraszti réteg, a dohányosok, *kukások* kialakulásával (Dobrossy 1979. 18–24.).

A nyírségi falvak többsége uradalmakhoz tartozott vagy magánföldesúri birtok volt, és így nem volt a parasztság tulajdonában föld. Ezért hatalmas tömegű nincstelen és szegényparaszti réteg alakult ki, akik az uradalmakban, majd az iparban kerestek megélhetést. Különösen nagy volt az elmaradottság azokban a falvakban, amelyek az egykori nagy uradalmakhoz tartoztak. Ezek jó része olyan település, amelynek lakosságát részben XVIII. századi telepítésű ruszinok, szlovákok és románok adták, és mellettük éltek svábok is. A ruszinok és a románok görög katolikus, a nyíregyházi tótok evangélikus, a Nyírségben élő szlovákok és németek római katolikus vallása meghatározta népi kultúrájukat, népszokásaikat. Ezeknél a nemzetiségeknél a tárgyi anyagon kívül igen gazdag folklórhagyomány maradt ránk. A Nyírségben Máriapócs a görög katolikusság legismertebb búcsújáró helye 1696 óta. A kegyhely kialakításában fontos szerepe volt Mária csodás könnyezésének (7. kép). Hazánk keleti részéből, ahol a görög katolikusok nagyobb tömege él, sokfelől érkeznek ide zarándokok, de jönnek messze földről, sőt határainkon túlról is (Katrij 2008. 286.).

7. kép
Könnyező Szűz Mária képe a múzeumfalu pócspetri lakóházában, 2018 (a szerző felvétele)

Fig. 7
Picture of Weeping Virgin Mary in the Pócspetri house of the museum village, 2018 (photo by the author)

A nyírségi népi kultúra szempontjából meghatározó nemzetiség a nyíregyházi tirpákok. Ők a XVIII. század közepétől az I. világháború végéig a Felvidékről az Alföldre, pontosabban Nyíregyházára és annak határába települt szlovák anyanyelvű népességet jelentik (Bodnár 1999. 4.). A tirpákság azonban magát leginkább tótnak és nem szlováknak vallja. Első nagyobb csoportjuk 1753-ban gróf Károlyi Ferenc hívására került mai lakóhelyére Békés megye néhány településéről. Evangélikus vallásúak (Bodnár 2017.). Mivel Nyíregyháza nagy kiterjedésű határának megművelése napi ki- és hazajárással nem volt megoldható, egy sajátos

településtípus alakult ki, a bokortanyák vagy tanyabokrok. A tirpák lakosság életmódja a betelepüléstől kezdve kettős volt: tavasztól őszig a bokortanyákon, télen pedig a városban laktak. Gazdálkodásukat kezdetben az állattartás, majd a földművelés jellemezte.

A nyírségi parasztság társadalmi rétegződése legjobban az építkezésben mutatkozott meg. A tájilag igen tagolt Nyírség népi építészetében megtalálható volt a földház, a szegényparaszti sorban élők (zsellér) szoba-konyhás házai, a közép- és jómódú parasztság két-, illetve több osztatú lakóházai, valamint a nyírségi nemesség kétmenetes lakóháza is (Nyárády 1979. 9–20.). A cselédek és napszámosok által lakott *földházak* és *bogárhátú házak* általában kétosztatúak voltak: elöl volt a pitvar, hátul a szoba (Kiss 1936.). A kiugró gádoron keresztül jártak be. Ezt a földházat *kunyhónak* hívták.

8. kép
A mereglyés (karóvázas) fal bontása Pócspetriben. Lakatos Sándor kőműves, 1993 (fotó: Páll István)

Fig. 8
Dissociation of the pole-carcassed wall in Pócspetri. Mason Sándor Lakatos, 1993 (photo by István Páll)

A laza, homokos talajok speciális faltechnikákat igényeltek, és a belőlük készített váz nélküli sárfalak igen gondos munkát és nagy szakértelmet kívántak, hogy megbírják a rájuk nehezedő födém és tetőszerkezet súlyát. Ezek alapján a legjellemzőbb faltechnikák a *mereglyés (karóvázas)* fal, a *fecskerakásos*, a *vertfal* és a vályogfal volt, ugyanakkor a *paticsos* (vesszőfonatos, sártapasztásos) házak és gazdasági épületek is előfordultak (Bodnár 2002. 178.) (8. kép). Vályogvetéssel általában cigányok foglalkoztak, ritkán megrendelésre, sőt eladásra is termeltek, de néha, idényjelleggel szegényparasztok is vállalkoztak rá. A jobbágyi, paraszti gyakorlatban a kő és tégla építőanyagokat pénz híján nem használták, csak *boltív* és kemence építéséhez. Az alföldi háztípus jellemzője volt a kívül fűtős boglya-búbos kemence szabadkéménnyel. A tornác megjelenése a XIX. század második felére tehető. Legelterjedtebb a főhomlokzati tornác volt, amely lehetett teljesen nyitott. A tornác alátámasztása egyszerű, négyszögletesre faragott, díszítetlen vagy díszes faoszlopokkal történt. Az alaprajzi tagolódásnak számos változata jött létre. A szoba + konyha + kamra , majd a *nagyház* + konyha + *kisház* + istálló tagolódású. A jómódú parasztságnál nagyház + konyha + kisház + kamra + istálló tagolódású volt a lakóház (Bodnár 2014a. 258.). Gazdasági épületei közül kiemelkedik az istálló, a különböző ólak, a *csűr*, a *hodály*, a *depó*, a *tengeri góré* és a galambház.

A nyírségi tájegység a Sóstói Múzeumfaluban

A múzeumfaluban négy porta segítségével mutatjuk be a nyírségi tájegység egymástól jelentősen eltérő népi építészetét, életmódját. A tájegység bemutatásánál az áttelepített lakóházak átadási idejét vettem alapul, igaz, a tirpák porta nem tartozik a szorosan vett faluszerkezethez, hiszen itt egy tanyabokrot írok le.

A történeti-néprajzi hitelesség fontos összetevője a berendezés. A berendezés – bútorok textíliák, háztartási- és munkaeszközök – az ajtó-ablakokkal, tüzelőberendezésekkel együtt mintegy „felöltözteti" az épületet, hitelesíti múltját (Cseri 2002. 10.). A berendezési tárgyak érzékeltetik

elsősorban a nemzetiségi és vallási hovatartozást, az egykor benne lakók szociális helyzetét, foglalkozásuk, munkájuk sajátosságait.

Mindegyik lakóházban megszületett egy olyan berendezés, amely hagyományos módon, az épület helyiségeinek felhasználásával mutatja be a Nyírség egy kiválasztott időmetszetét és a lakóházhoz kötődő társadalmi réteg életmódját. Lehettek ezek az emberi élet fordulóihoz, a naptári évhez kapcsolódó ünnepek vagy a mindennapi élet történései. Bemutatásuk igen fontos, mivel a múzeumba látogatók számára a kiállítások és a bennük lévő tárgyak nagy része már szinte ismeretlen.

Anarcsi porta

A telek központi építménye az egész emberi élet színteréül szolgáló lakóház. Az épület kivitelezése, megjelenése, díszítése sok mindent visszatükröz az építő és a használó igényeiből, értékrendjéből, a paraszti társadalomban elfoglalt helyéről (Dám 2014. 223.).

A Sóstói Múzeumfalu egyik ékessége az Anarcsról származó lakóház. Az észak-nyírségi tájegység építészeti szempontból teljesen elüt a terület más részeinek építési gyakorlatától. Itt erőteljesen érvényesül a tőle keletre elterülő beregi és szatmári építkezés hatása (elő- és oldaltornác, meredekebb tetősík, a tüzelőberendezéseknél a konyhai kemence megléte stb.), szemben a Nyírség más részeinek alföldi jellegű építkezésével (Bodnár–Páll 1993. 36.).

A múzeumban e tájegység jellegzetes lakóházaként egy Anarcsról áttelepített épületet mutatunk be. Az 1816-ban elkészült ház igen jelentős mind építészeti, mind tudománytörténeti szempontból. Az 1896-ban Budapesten megnyitott ezredéves kiállításon az ország minden tájáról származó épületek másolataiból felépítették az ún. millenniumi falut, ahol a Szabolcs megyei ház mintájául ezt az épületet, illetve ennek főbb motívumait használták fel. Jankó János néprajzkutató, a falu tervezője 1894-ben járt területünkön, és készített fényképfelvételeket az épületről. A később népi műemlékké nyilvánított lakóház az 1970-es évekig állt eredeti helyén, majd szétbontva a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumba került, onnan pedig 1977-ben szállítottuk át a Sóstói Múzeumfaluba.[2] (9. kép).

9. kép
Az anarcsi lakóház: épült 1816-ban. Anarcs, Kossuth u. 22.
(Néprajzi Múzeum Fotótára 278.)

Fig. 9
Dwelling house from Anarcs built in 1816. Anarcs, Kossuth Street 22
(Photo Archive of Ethnographic Museum 278)

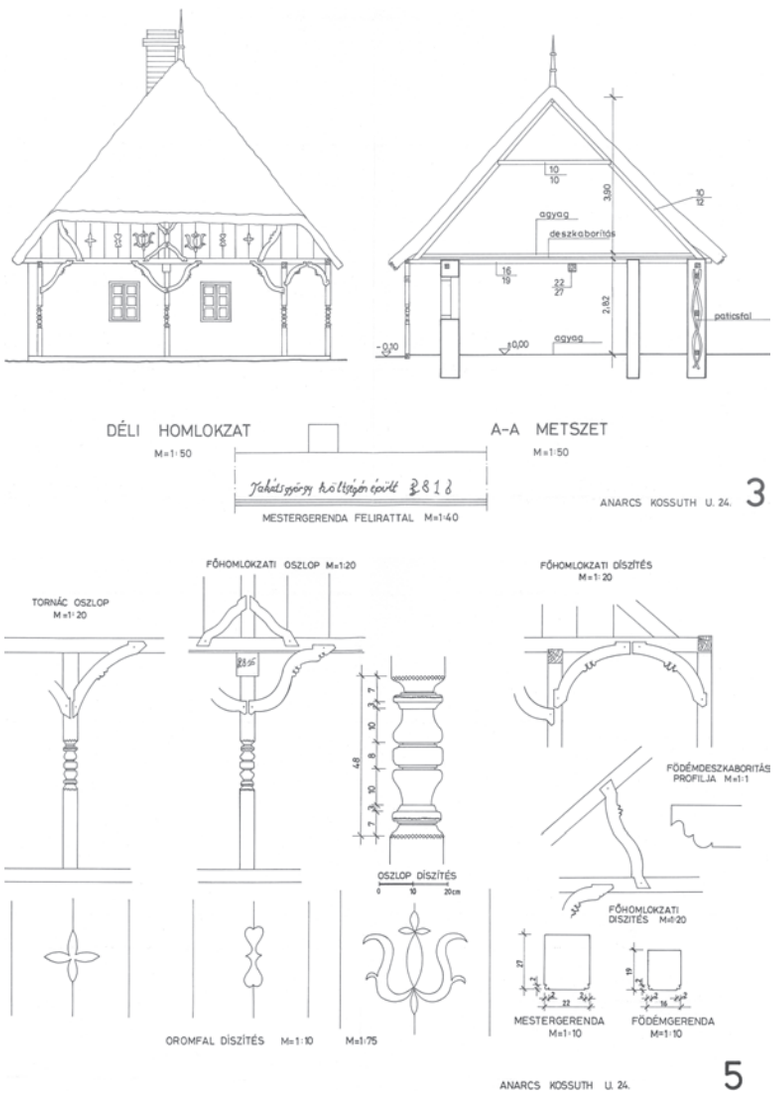
A vesszőből függőlegesen font, *paticsfalas* ház falába vastag tölgyfaoszlopokat állítottak, melyek alsó végét tövestül ásták a földbe; e „bálványok" felső végére egy koszorúgerenda-sor, azon felül pedig hasított fából készült tetőszerkezet támaszkodik (10. kép). A mívesen faragott tornácoszlopok az udvar és az utca felől kerítik az épületet, felső végüknél íves kiképzésű, szintén faragással díszített könyökfákkal

[2] Az anarcsi ház áttelepítéséről részletesen lásd Páll István tanulmányát a jelen kötetben!

10. kép
Az anarcsi ház faszerkezete építés közben, 1980. (archív felvétel)

Fig. 10
Wooden structure of the house from Anarcs during building, 1980 (archive photo)

kapcsolódnak a tornácgerendához (Dám 2014. 228.). Az utca felőli csonkakonty alatt tulipános, szív és virágmintás formára kifűrészelt szellőzőnyílásokkal áttört deszka tűzfalat képeztek ki. A lakóház belsejének a bútorzaton kívül a mestergerenda volt a legreprezentatívabb eleme. A nagyméretű mestergerenda szinte kínálta magát a felületdíszítésre. A nádtetős épület utcai szobájának mestergerendáján bevésett felirat tanúskodik az építés idejéről: *„Takáts György költségén épült 1816”* (Bodnár–Páll 1993. 37.) (11. kép).

Páll István a Sóstói Múzeumfalu állandó kiállításainak vezetőjében a következőket írja: *„A 19. század végén készült fotókon jól kivehetők a festett, virágmotívumokkal díszített ablaktáblák, amik azonban korunkra elkallódtak. A bejárati ajtó előtti léces veréce már a 19. században is megvolt; a kisajtó felső lécvégeinek kialakítása harmonikusan illeszkedik az épület egész külső megjelenéséhez.”* (Páll–Bodnár 2007. 29.)

11. a,b kép
Felmérési dokumentáció az áttelepített anarcsi házról (Sóstói Múzeumfalu Népi Építészeti Katasztere, Anarcs dosszié)

Fig. 11 a,b
Survey documentation of the resettled Anarcs house (Archive of the Sóstó Museum Village)

12. kép
Az anarcsi ház átadása.
Sóstói Múzeumfalu, 1981
(archív felvétel)

Fig. 12
Presentation of the Anarcs house.
Sóstó Museum Village, 1981
(archive photo)

A lakóház tüzelőberendezései a helyi jellegzetességeket tükrözik: a boltíves, szabadkéményes pitvarban a kémény alatt lapos tetejű konyhakemence látható, körben padkával (*tőcikkel*). Ennek tetején nyílt tűzön készítették az ételt. A szobában (melyet egy időben egy hosszanti fallal keskeny kamrára és kisebb szobára osztottak fel) a korábbi tüzelőt a XIX. század végén öntöttvas kályha váltotta fel (12. kép).

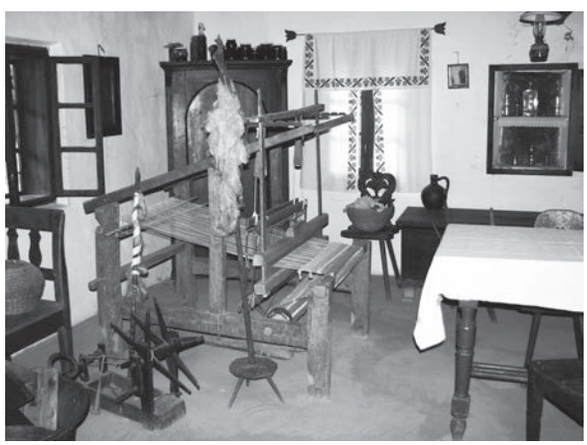
Az épület berendezése egy közepes vagyoni állapotú nyírségi református család XX. század eleji életmódját örökíti meg. A nagyméretű szoba bútorai a ház „nagy családjának" életét tükrözik, ahol az idős szülők együtt élnek gyermekeikkel és unokáikkal; erre utal a három ágy, az állványos bölcső, az állóka, járóka, *toli* és a különleges darabnak számító gyermeketető szék, valamint a tároló-, illetve ülőalkalmatosságként is szolgáló ládák megléte. Érdekes „bútordarab" látható a bejárati ajtóval szembeni falban: a mestergerenda alatti, ajtóval ellátott *falifülke*, amely a pálinka és a poharak tárolóhelye volt. Hátsó oldalát a falban lévő tölgyfaoszlop alkotja, amiből jól kitűnnek annak nem mindennapi méretei (13–14. kép).

A szobában felállított szövőszék, a székes, talpas *guzsaly*, a *csüllő*, a fonalgombolyító az őszt, illetve kora telet, a fonalkészítés és a szövés időszakát tükrözik. A *sifon* polcain a paraszti háztartás textíliái láthatók: abroszok, törülközők, falvédők, zsákok stb.

13. kép
Anarcsi szobabelső a gyermekélet tárgyaival, 2018
(a szerző felvétele)

Fig. 13
Anarcs interior with child objects, 2018
(photo by the author)

14. kép
Szobabelső szövőszékkel és a fonás eszközeivel,
2018 (a szerző felvétele)

Fig. 14
Interior with loom and weaving tools, 2018
(photo by the author)

15. kép
Kenyérdagasztás az anarcsi házban.
Farkasné Magdi munka közben, 2018
(a szerző felvétele)

Fig. 15
Bread kneading in the Anarcs house.
Magdi Farkasné during work, 2018
(photo by the author)

A falakat olajnyomat, tükör és különböző használati tárgyak tárolására szolgáló *tálasfogas* díszíti. Az ablakokat rekonstrukció alapján készült keresztszemes függönyök takarják el.

A konyha szabadkémény alatti része, a kemence lapos teteje és körben a falak különféle háztartási eszközök, edények tárolóhelyei. A *boltívet* színes keménycserép tányérok díszítik. A bejárat mellett álló *kődaráló* igazi mestermunka. A hátsó helyiségben heti rendszerességgel népi gasztronómiai bemutatókat tartunk, így annak berendezését hagyományos paraszti bútorokkal, használati eszközökkel alakítottuk ki (15. kép).

A porta hátsó részét kialakításában, formájában impozáns épület, egy Nyírkarászról átszállított csűr foglalja el. A feltehetően a XIX. század második felében készült épület vastag faoszlopokon áll, tetőszerkezetét két, alsó végén földbe ásott, felül szelemengerendával összekötött akácoszlop tartja. A tetőhéjazatot alul három sor égetett cserép, fölötte nád alkotja. A kétfelé nyíló nagykapu fölött a tetősíkot megemelték, így szekérrel is be lehetett hajtani az épületbe (16–17. kép).

A kisebb gazdasági épületek Berkeszről kerültek a gyűjteménybe. A léces oldalú, cseréppel fedett tengerigóré, a deszkafalas, nádtetős, kifutóval kiegészített disznóól

16. kép
Nyírkarászi csűr az eredeti helyén,
Nyírkarász, Kossuth u. 34., 2002 (fotó: Páll István)

Fig. 16
Barn in Nyírkarász in its original place,
Nyírkarász, Kossuth Street 34., 2002 (photo by István Páll)

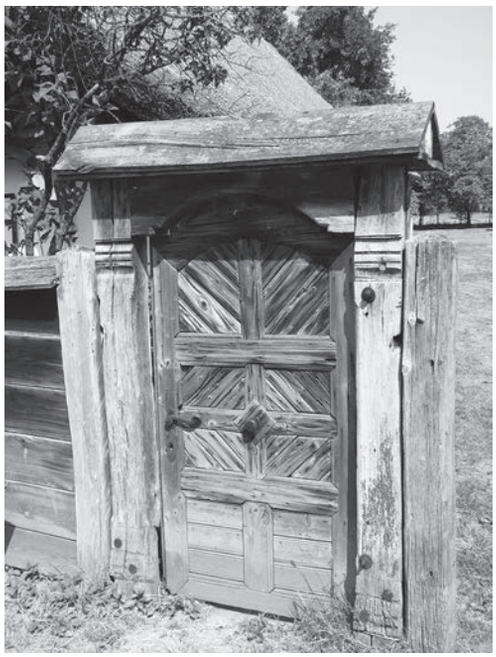

17. kép
Nyírkarászi csűr a múzeumfaluban,
2018 (a szerző felvétele)

Fig. 17
Barn from Nyírkarász in the museum village,
2018 (photo by the author)

és a házzal szemközt álló, földbe süllyesztett, nádtetős répás verem középparaszti szintről árulkodik. Ez utóbbi építésekor három késő avar sír került elő, melyek száma a temetőben folytatott későbbi ásatások eredményeként több mint húszra emelkedett.[3]

A portát az utca felől deszkapalánk, oldalt napraforgószárból készített *kórókerítés* határolja. A kerítés fontos szerepe a telekhatár jelölésén túl a jószág mozgásának korlátozása volt. A deszkakerítés régies formája zsilipelt technikával készült. Ezek a *palánknak* vagy *rótt palánknak* nevezett kerítések. Az oszlop felső végét ferdére vágták és arra deszkát, vízvetőt fektettek. A rótt palánkkerítés egyszerű változatánál a deszkákat vízszintesen szegezték az oszlopokra. Az utcai faragott kiskapu 1930-ban Bökönyben készült (18. kép).

18. kép
Utcai faragott kiskapu Bökönyből, 2018
(a szerző felvétele)

Fig. 18
Carved small gate in the street, Bököny, 2018
(photo by the author)

Kállósemjéni porta

A kállósemjéni középparaszti lakóház a XX. Országos Múzeumi és Műemléki Hónap alkalmából nyílt meg 1982. október 10-én a Sóstói Múzeumfaluban. Ez a lakóház, amely az ún. alföldi háztípushoz tartozik, a Nyírség népi építészetének minden jellegzetességét magán viseli.

A lakóház vert falú, oldaltornácos, nádfedeles, nyeregtetejű épület, hátul vályogból rakott tűzfallal, elől deszka oromfallal, vízvezető deszkával. Korábban mindkét szobában egy-egy búbos kemence volt, amelyeket a füstházból fűtöttek. A boltíves szabadkéményt belül vályogból rakták, deszka kéményfejjel, ami a Nyírség e területein gyakori volt. A helyiségek földpadozatosak, borításos deszkamennyezetűek, mestergerendásak. A ház bontásakor a tüzelőberendezések (kemence) már hiányoztak, az 1930-as évek végén lebontották. A ház áttelepítésekor először mi is csak az egyik kemencét építettük vissza, a másik házba *csikóspór* került. Utcai helyisége egy időben kocsmaként funkcionált, ezért találhatók az ablakokon vasrácsok.

A lakóházat Fodor János helybéli gazdálkodó építette 1885 körül. Fia, Fodor Mihály 1928-ban eladta Papp János gazdálkodónak, aki itt élt egészen haláláig, 1977-ig. A lakóház berendezési tervénél figyelembe vettük, hogy nem ezt a lakásbelsőt akarjuk rekonstruálni, hanem egy olyat, amely a Nyírség középparaszti lakásberendezésére jellemző volt (Bodnár 1985. 26.).

Munkánkat nagyban elősegítette, hogy a berendezendő lakóház dolgozónk, Papp János szülőháza volt. Így sok értékes adatot tudtunk meg tőle és más idős kállósemjéni emberektől. Sajnos a ház bontáskor a bútorzat nagy része már hiányzott, de még így is sikerült a rokonoktól, falubeliektől összegyűjtenünk a fontosabb tárgyakat.

Az épület és berendezése középparaszti szintű gazdaságot mutat be az 1930-as évek elejéről, a nyári időszaknak megfelelően. A ház gazdája 15 hold földdel rendelkezett, és így már középparasztnak számított. Ez a középparaszti jelleg a házon megmutatkozik abban is, hogy a szobák az átlagosnál tágasabbak, az ablakok vasrácsosak, a berendezési tárgyak városi hatást mutatnak.

A lakóház soros elrendezésű, szoba+konyha+szoba tagolódású, ún. *kétvégű* ház. A Nyírségben a szoba szót bár ismerték, de csak ritkán használták, *háznak* hívták a lakóhelyiséget is. Az utca

[3] Részletesen lásd Istvánovits Eszter és Lőrinczy Gábor tanulmányát a jelen kötetben!

felé nézőt hívták *nagyháznak, első háznak* vagy *nagy véginek*, a hátsó helyiséget *kisháznak, hátulsó háznak* vagy *kis véginek*. A szabadkémény által két részre tagolt konyha első része a pitvar vagy *pitar*, a hátsó része a konyha vagy *kéményalja* volt.

A nagyház berendezésénél a Nyírségre jellemző párhuzamos elrendezés elve érvényesül, ami azt jelenti, hogy az ágyak a bejárattal szemközti fal mindkét oldalán párhuzamosan helyezkednek el. Két funkcionálisan elkülönülő részre oszlik a szoba. A bejárattal szemben találjuk a kultikus teret, a komódot, rajta megbecsült tárgyak, butella, pálinkás *butykos*, cukortartó, csészék, szentek szobrai. Körülötte a falon szentképek, feszület, szentelmények. Ezeket a tárgyakat, képeket szintén Kállósemjénben gyűjtöttük, a szentelményeket ajándékba adták a múzeumfalunak. A bejárati ajtó jobb oldalán található a tüzelőberendezés, a másik oldalán a sifonok. Ezekben állt a néhány darab ünnepi viselet, amelyeket csak templomba menet és temetések alkalmával vettek fel (19. kép).

19. kép
Párhuzamos elrendezésű szobabelső görög katolikus húsvéti asztallal, 2009 (a szerző felvétele)

Fig. 19
Interior with parallel arrangement, with Greek Catholic Easter table, 2009 (photo by the author)

Az ún. *topolyás* garnitúrát asztalosmester készítette az 1930-as években. Magyar András volt kállósemjéni lakostól vásároltuk meg. A nagyházban lévő három thonet szék és egy szekrény (sifon) a ház régi gazdájáé volt. A textíliában a háziipar és a városi hatás keveredése figyelhető meg. A komódon és az asztalon piros mintával díszített háziszőttes, a földön és a padkán szintén házi szövésű rongyszőnyeg található. Az ablakokon azonban már cérnafüggöny, az ágyakon szövet ágyterítő van. Ezek a berendezési tárgyak is módosabb helyzetre utalnak. Az első szobát nem használták, így tisztaszoba kialakulásáról beszélhetünk.

A bejárattal szemben található a kultikus tér. Mivel a Nyírség középső részén jelentős számú görög katolikus vallású népesség él, itt található világhírű búcsújáró helyük, Máriapócs is, ezért fontosnak tartottuk e vallásfelekezet tárgyi emlékeinek bemutatását. Az említett tér lényege a komód, azon megbecsült tárgyak, tányérok, csészék, poharak, üvegben szenteltvíz, énekeskönyv és különböző szentek szobrai sorakoznak. A komód fölötti falrészen elhelyezett szentképek, feszület, szentelt barka és gyertya, valamint a rózsafüzér mágikus, védelmi funkcióval bír. E tárgyak a bútorokkal együtt teszik teljessé a berendezést (Bodnár 1980. 339.).

Belépve a pitvarba, bal oldalon van a vizeslóca, rajta kanna, vödör. A füstös kémény aljában a padkákon a főzés és a kenyérsütés eszközei találhatóak. A konyhában csak pár használati tárgy van, tepsik, nokedliszűrő, palacsintasütő stb. Ezenkívül itt a kenyérsütés eszközeit mutatjuk be. Látható a sütőlapát, szénvonó, dagasztóteknő, szakajtók és a kenyérsütéshez szükséges rőzseköteg.

A kisház, a tulajdonképpeni lakó- és munkahely, amely szintén párhuzamos elrendezésű, a parasztcsalád életének színteréül szolgált. A két ház (szoba) közötti különbség a lakóterének nagysága, a bútorok száma és minősége között mutatkozik meg (Bodnár 1985. 23.). A hátsó fal mellett két egyszerű, sötétbarnára festett ágy áll, a korábbi berendezéshez hasonlóan. Ezekben szalmazsák,

dunna, vánkos van, felül piros-fekete, ún. *török mintás* ágyterítővel. A karoslóca, az asztal, a székek és a dikó a ház gazdájáé volt. A sarokban lévő sötét, festett ládát, mely eredetileg menyasszonyi láda volt, élelmiszer tárolására használták. Az eredeti szobaberendezéshez tartozott a dikó, amelyre nappal ledőltek, valamint a kecskelábú asztal. Ezen tartották a háztartásban használatos csuprokat, a szilkéket, *krajszonyokat*. A falvédő használata szintén jellemző volt a nyírségi lakásberendezésre. A lakóház átadásakor ilyen volt a lakóház berendezése (20. kép).

A *csikóspór* és környéke volt a munkatér, itt végezték (sokszor a földön) a házi munkát. Fölötte volt a tálas, rajta díszes cseréptányérok, szilkék, mozsár, fakanalak. A világítóeszköz a falra akasztható petróleumlámpa volt. A kisház volt tulajdonképpen a lakószoba, ezt bizonyítják a berendezési tárgyak is. Itt zajlott le az élet miden fontos mozzanata, a gyermeknevelés, étkezés, szövés-fonás, disznótor, de még a dohányvágás is.

20. kép
Kisház, hátulsó ház mint lakóhely, 2018 (a szerző felvétele)

Fig. 20
Small house, back house as dwelling place, 2018
(photo by the author)

A házba belépő számára szembetűnő a kegytárgyak sokasága. A szentek szobrai mellett kedveltebbek és gyakoribbak a szentképek. Ezeket mind a két házban megtaláljuk a két ablak közt, az ágyak felett. A ház díszítettsége nem volt öncélú. A berendezési tárgyak díszítésének stílusa és ezek egymáshoz való viszonya, a szoba képe egyszerre fejezte ki a család ízlését és a faluközösséghez való tartozását.

1985-ben a *Lakásbelsők a Sóstói Múzeumfaluban* című tanulmányomban a következőket írtam: *„A parasztházak berendezése szempontjából igen fontos, hogy odaillő bútorokat gyűjtsünk össze. Sajnos, ez ma már nagyon nehéz feladat, mivel nincs megfelelő választék. Másrészt pedig, a hagyományos bútorok iránt egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik, s ebből adódóan a falusiak is jobban értékelik, és nehezen válnak meg tőlük. Teljes bútorgarnitúrát ritkán tudunk venni, többnyire csak akkor, ha a teljes hagyatékot megvásároljuk. Bútorgarnitúrát inkább darabokban adnak el, főleg a középkorú házaspárok, akik szabadulni akarnak a régiségektől."* (Bodnár 1985. 27.)

A Nyírgyulajból áttelepített *szikvízüzem* épülete is a kállósemjéni portára került, az oda eredetileg tervezett nyári konyha helyett épült meg (mérete éppen ennek felel meg), mintegy reprezentálva, hogy a településeken nem volt ritka az ilyen megoldású elhelyezésük. A szódavíz egy nyíregyházi szódás dinasztia, a Gunyecz család jóvoltából került a látogatók poharába nagyrendezvényeinken. A minden nyíregyházi lakos által fogalomként ismert „Gunyecz-féle" szódás üzem egykori felszerelése „üzemszerű" körülmények között tekinthető meg a kis épületben.

A porta gazdasági épületei közül az istálló ugyancsak Kállósemjénből érkezett a múzeumfaluba. Vályogfalas, nádtetős épület, nyeregtetejét a ház felőli végén felső csonkakonty zárja. Bal oldali helyisége az istálló, a jobb oldali kamraként szolgált. Kulcsár Attila építésztervező 1977 októberében a következő műleírást készítette a Kállósemjén, Kossuth utca 84. szám alatti istálló felmérési terveihez: *„Az istállót népi műemléki-értékei miatt helyszíni szétszerelés után, a Nyíregyházi Múzeumfaluban fogják újra felépíteni. A felmérés célja az állapotok rögzítése, ill. az újraépítés. Alapozás: állékonyság miatt az újraépítéskor, beton sávalap, a fagyhatárig levíve. Felmenő fal:*

54 cm-es vályogfal. Födém: gerendafödém felső deszkaborítással agyagtapasztással. Fedélszék: torokgerendás nád fedélszék, oromzatnál röviden kontyolva. Oromzat: lécezett agyagtapasztással borított nádfedés. Padlózat: döngölt földpadló. Nyílászárók: ácstokos deszkavázas ajtók, ablakok, szabad nyílással, tok nélkül, kifalazva készültek. Felületkezelés: fehér meszelés."[4]

A telek hátsó részén egy Nyírlugosról átszállított *depó* (szénaraktár) látható. Ez az érdekes épület a dél-nyírségi falvak takarmány tárolására használt építménye. A nyírségi falvakban leggyakrabban a telek gazdasági udvarában helyezkedett el, és visszaemlékezések szerint a telken fellelhető gazdasági épületek között a legősibbnek tartják. Elsődleges funkciója a szénatárolás volt. Dohányszárításra való felhasználása csak másodlagos volt (Dobrossy 1979. 58.). A faoszlopokon álló tetőszerkezetét ívesen hajló nádtető borítja, falát karók közé font sövényből készítették. Az ilyen típusú épületek a Nyírségtől keletre elterülő részeken fellelhető csűrökkel rokoníthatóak.

A múzeumfaluban lévő depót Piczil Györgyné, Nyírlugos, Vöröshadsereg útja 42. szám alatti portájáról telepítették át. Erdész Sándor gyűjtési cédulájára[5] a következőket jegyezte le: *„A faluban számos hasonló építmény van. Ez az épület az 1920-as években készült. Megvásárolva 4.000.- Ft-ért. Megjegyzendő, hogy a szénatárolás módja a szomszédos Nyírmihálydiban is hasonló, azonban ott ugyanezt bódé, szénásbódénak mondják."*

A portán, a depó mellett két oszlopra állított galambházat láthatunk. Eredetije szintén Nyírlugoson állt, itt annak rekonstrukcióját mutatjuk be.

A szakrális környezet legszembetűnőbb tájformáló erejű építményei az utak mentén, a határban vagy a település belterületén emelt keresztek, kápolnák, melyek rányomják bélyegüket a település arculatára. Ezek a szabadtéri építmények már a külső szemlélő számára – főleg a falun áthaladónak – jelzik az állíttató közösség vallásosságát, de etnikai jegyeket is hordoznak. Ezért a kállósemjéni porta utcafrontján, a szomszéd felőli sarokban áll egy mívesen megmunkált római katolikus fakereszt öntöttvas korpusszal. Eredetileg Nyírjákón állt az országút mentén, a temető szélén.

Tirpák porta

A tirpák lakóház a Sóstói Múzeumfalu portái sorában kiemelt helyet foglal el. Áttelepítésével a Nyíregyháza lakossága szempontjából fontos nemzetiség, a szlovákok (tirpákok) népi építkezésének, lakáskultúrájának, településszerkezetének és paraszti életmódjának megörökítésére vállalkoztunk. A tirpák lakóházat 1987 októberében bontottuk le, majd telepítettük át a múzeumfaluba a ma Nagycserkeszhez tartozó Cigánybokorból (21–22. kép).

A lakóházat 1988. október 2-án adtuk át a nagyközönségnek. A gazdasági épületek kiválasztására és a teljes porta felépítésére 2000–2002-ben került sor.

A két szakaszban készült épület első részének (a lakórész, tehát a szoba, a pitvar és egy kisebb szoba) tetőszerkezete silány faanyagokból, vert fallal készült a XIX. század közepe táján. A később hozzátoldott vályogfalas kamra, istálló és fonott falú szekérszín már jóval egységesebb, és kivitelezése is mesterember keze nyomát viseli.

A jellegzetes Nyíregyháza környéki középparaszti lakóház a család emlékezete szerint az 1860-as években épült, a Nyírség hagyományos népi építkezésének tipikus vonásait viseli magán (Bodnár 1989. 199.). Vert falú épület, nádtetős, elöl felső csonkakontyos, hátul eresztett végű. Az épület udvari háromajtós és kétablakos főhomlokzata előtt faoszlopos tornác található. Az utcai rövid homlokzat egyablakos, deszkaoromfalas, közepén padlásfeljáróval (*padfeljáróval*). Az alapozás

[4] Felmérési dokumentum a Sóstói Múzeumfalu felmérési dokumentációjából.
[5] Feljegyzés a Sóstói Múzeumfalu adattárában (adattári szám nélkül).

21. kép
Az áttelepített tirpák lakóház eredeti helyén, Nagycserkesz, Cigánybokor 8., 1987 (fotó: Sisa Béla)

Fig. 21
Resettled Tirpak house in its original place, Nagycserkesz, Cigánybokor 8., 1987 (photo by Béla Sisa)

döngölt agyagból készült, a helyiségek földpadozatosak, pelyvás agyagból készült sártapasztásos padlózattal. A födémszerkezet gerendás, mestergerendás, a födém a gerendákra fektetett, alulról tapasztott nádból készült (23. kép).

A tetőszerkezet szarufás-torokgerendás szerkezetű. Az udvari homlokzatok tapasztottak és fehérre meszeltek, alul 50 cm-es vörösesbarna lábazati festéssel. A nyílászárók fából készültek, egyrétegűek az ablakok, az ajtók ácstokosak és burkolt ácstokosak. A tirpák lakóház az alföldi háztípushoz tartozik. Az e típusra jellemző hagyományos tüzelőberendezés a konyhából fűtött búbos kemence, melynek füstje a pitvar (pitar) mögötti füstházból a szabad kéményen át távozott. A hátsó házban vályogból készült *berakott spór* található.

A tirpák ház soros elrendezésű: alaprajzi tagolódása szerint az utca felől esik az első ház (nagyház), majd a szabad kémény által két részre tagolt konyha következik, ennek első része a pitar, hátsó része a füstház vagy kéményalja. Ebből nyílik a hátsóház (kisház), majd sorban egymás után a tornácról nyíló ajtókkal a kamra, az istálló és a szín. A gazdasági épületek egy fedél alá épültek a lakóházzal (24. kép).

A tirpák lakóház berendezésénél alapvető szempont volt, hogy a rendelkezésünkre

22. kép
Az áttelepített tirpák lakóház eredeti kemencéje, Nagycserkesz, Cigánybokor 8., 1987 (fotó: Sisa Béla)

Fig. 22
Original furnace of the resettled Tirpak dwelling house, Nagycserkesz, Cigánybokor 8., 1987 (photo by Béla Sisa)

23. kép
Épül a tirpák lakóház. Sóstói Múzeumfalu, 1988 (archív felvétel)

Fig. 23
Tirpak dwelling house during construction, Sóstó Museum Village, 1988 (archive photo)

24. kép
Az áttelepített tirpák lakóház
a Sóstói Múzeumfaluban, 2012
(a szerző felvétele)

Fig. 24
Resettled Tirpak dwelling house
in the Sóstó Museum Village, 2012
(photo by the author)

álló anyagból a lehető leghitelesebb képet adjuk az egykori valóságról. A rekonstrukciót nehezítette, hogy a berendezendő épület eredeti lakásképét személyesen nem ismertem, hiszen amikor az épületet megvettük, akkor már csak egy sifon, két ágyvég és néhány kisebb használati tárgy volt a házban. Viszont adatokkal szolgáltak a lakóház berendezéséhez a ház egykori tulajdonosai, rokonok, akik ebben a házban születtek, éltek. A tőlük, illetve a környező bokrokban gyűjtéseim során nyert információk alapján sikerült rekonstruálnom a tirpák lakásberendezést (Bodnár 1989. 200.). A gyűjtött tárgyi anyag nagy része – 107 tárgy – Antalbokorból való. A lakóház berendezéséhez szépszámú textília került be Benkő-, Gerhát- és Bundásbokorból is, egyéb tárgyi anyag pedig Werbőczi-, Kazárbokorból és Púposhalomról. A berendezéshez felhasználtuk még a múzeumfaluba korábban begyűjtött tirpák tárgyakat is.

A tirpák lakóházban egy középparaszti szinten élő, földműveléssel és állattartással foglalkozó gazdaság és háztartás eszközeit, bútorait láthatjuk az 1920-körüli időszakból, nyári évszaknak megfelelően. Tovább pontosítva: a család vasárnap délelőtti templomba indulásának idejét mutatja be a kikészített viseletekkel. Az utca felőli nagyház ebben az esetben tisztaszoba, a kisház pedig a mindennapi élet színtere. A berendezett házban egyetlen család életét rekonstruáltuk, hiszen midőn a tanyasi gazda, ha férjhez adta leányait, megházasította fiait, átadta vagyonát gyermekeinek, és beköltözött a városban álló házába. A fentiekből következik, hogy így a tisztaszobát ritkán, ünnepélyes alkalmakkor használták. Kialakulásában nem a célszerűség, hanem inkább a jómód fejeződik ki. A tirpák lakóházban – a nyírségihez hasonlóan – a párhuzamos elrendezés vált általánossá. Funkcionálisan két elkülönülő részre oszlik a szoba: a bejárattal szemben, az utcai főfalhoz került a háromfiókos *kasznyi* (*komót*), rajta megbecsült tárgyak, tányérok, poharak, csuprok, a Biblia és a rézveretes Tranoscius (evangélikus énekeskönyv), fölötte faragott, rámás tükör. A mestergerendáról csüngött alá a függő (*függöny*) lámpa (25. kép).

25. kép
Házbelső a tirpák lakóházban, 2008 (fotó: Boros György)

Fig. 25
Interior in the Tirpak dwelling house, 2008
(photo by György Boros)

A *komót* fiókjaiban női-férfi ingeket, lepedőket, szoknyákat, textíliákat tároltak. A *kasznyi* elé került az asztal, három thonet székkel. Jobbról és balról a falak mellett ágyakat helyeztünk el, ezekre kikészítettük a templomba induló asszony ünnepi viseletét: fekete szoknya és felső, fehér, házi készítésű ingalj és fekete selyemkendő, egyik sarkán színes, másik sarkán fekete hímzéssel. A szoba berendezéséhez tartozik még két sifon, egy katonaláda és egy tulipános láda, ez utóbbi az eladó lány kelengyéjét tartalmazza. Ez középparaszti családból származó lánynál a következőkből állt: 12 db abrosz (ebből 6 db ünnepi), 12 db törülköző, 6 db kötény, 6 db lepedő, 2 szalmazsákra való vászon, 12 db törlő, 12 db szakajtókendő, 10 db zsák vastag vászonból, 6 db vékony vászonból, 24 méter rongypokróc, szétvágatlan is (Bodnár 1989. 202.). A szoba érdekessége az ünnepi csizmák tárolására szolgáló csizmatartó. A két sifon és a két ágy klasszicista díszítést kapott. Az egyik ágy hajlítottan ívelt a karos lócák, díványok mintájára. A búboskemence a szoba bejárati ajtaja mellett helyezkedik el, a padkaésszel együtt a szoba egyhatodát foglalja el. *Banyakemencének* is hívják, hiszen a padkán mindig ott ült a *nyanyika*. Az első ház bútorzata asztalosmunka, ezeket a berendezési tárgyakat vásárokon, piacokon vették, vagy megrendelésre készíttették el a mesteremberekkel. A bútorok másik része egyszerű, barnára mázolt, többnyire puhafából készült (ágy, lóca). A házilag készült, elenyésző számú bútordarab általában festetlen (polc, dikó, kisszék).

A hátsóház berendezéshez nagy segítséget nyújtott a Rókabokorban élő Palicz Ilona háza. A szoba berendezési elve megegyezik az első házéval, különbség csupán a bútorok minősége között van. A fal mellett egyszerű, sötétbarnára mázolt ágy, a másik fal mellett dikó (szalmaágy) áll; a bejárattal szemben karoslóca, előtte asztal, mellette székekkel. A munkateret a bejárat mellett elhelyezkedő berakott spór és annak környéke alkotja. Itt helyeztük el a konyhai használati tárgyakat, eszközöket (fűszertartót, törlőruhát stb.), ez volt a színtere a mindennapi házimunkának. Az „ajtó hátába" vert szegen lógott és lóg a mai napig a törülköző.

A szabadkéményes konyhába csupán két-három bútordarab került. A bejárat melletti jobb sarokban vizeslóca áll, rajta korsó, vizesedény (*kupka*), a bal oldalon egy ötfiókos, egyajtós szekrény található. A kiskonyhában stelázsi áll, amelyen konyhai edények vannak, a falra aggatva vas- és zománcos edények, fából készült háztartási eszközök sorakoznak. Régen a sárpadkán álló *drájfuszon* cserépfazékban és a *pamnyicskán* főztek. A kéményalja érdekes darabja a robusztus tölgyfaasztal, melyet főként disznóöléskor használtak. A boltívet pataki, hollóházi, debreceni tányérok díszítik. Mivel a szabadkéményes konyha télen hideg és huzatos volt, többnyire csak nyáron használták, emiatt berendezése állandóan változott. Mi itt időszakosan a kenyérsütés eszközeit mutatjuk be. Az 1990-es években a Nyíregyházi Tirpák Malom termékeit láthatta a közönség kenyérdagasztáshoz előkészítve (26. kép).

26. kép
A tirpák ház konyhájának részlete, 2012 (a szerző felvétele)

Fig. 26
Detail of the kitchen in the Tirpak dwelling house, 2012 (photo by the author)

A házban, illetve bármilyen hajlékban élők ősi tulajdonsága, hogy többféle mágikus vagy gyönyörködtető funkcióval bíró apró tárggyal veszik

körül magukat. Környezetükben ezek a különböző tárgyak a bútorokkal együtt találhatók, mintegy kiegészítik, teljesebbé teszik a berendezést (Bodnár 1980. 339.). Lehetséges, hogy sokszor önmagukban nem sokat mondanak a szemlélőnek (látogatónak), de a különböző berendezési tárgyakkal együtt a lakás mindenkori tartozékai. Mivel evangélikus lakóházról van szó, feszületet, szentszobrokat nem tettünk a házba. Az evangélikus hitre utal egy Szentháromságot ábrázoló kép, egy áldozókép és a házi áldás, valamint a Tranoscius, az evangélikus énekeskönyv. A főfalon, a mestergerenda alatt van a faragott, rámás tükör. A lakás díszítését szolgálja az esztergált törülközőtartó, rajta szőttes dísztörülközővel. A lakás díszítésében játszanak szerepet a terítők, függönyök, csuprok és a kemencepadkán lévő rongypokróc.

Az első házban a *kasznyin* és az asztalon piros mintás háziszőttes asztal-, illetve komódterítő van. Az ágyterítők bordó, piros alapon rózsás, szalagos, fekete nyomott mintás, ún. török mintás ágyterítők. A hátsóházban az ágyterítő háziszőttes vászon és rongypokrócból készült. Az asztalt hétköznap nem, csak ünnepnapokon terítették le.

A függöny az első házban kettévágott, egyszerű molinóanyagból készült rekonstrukció, melyet esztergált végű karnis tart. A hátsóházban két kartonfüggöny található. Az udvari ablakon lévőt nappal feltekerték, feldobták a karnisra, mert így az udvart könnyen szemmel tarthatták. A függönynyel csupán jeleztük, hogy estére használtak függönyt. A földre sem az első-, sem a hátsószobában nem raktunk rongyszőnyeget, mert itt a gyékénylábtörlőt használták, de azt sem díszítő célzattal, hanem a hideg ellen. Szobai díszítőelem az óra, a színes csuprok, szilkék, köcsögök, a konyhában a gyári fűszertartók, tálak. Mivel a ház nyári időszaknak megfelelően van berendezve, a szövés-fonás eszközei közül a tilót a tornácon mutatjuk be, a szövőszék és részei a színben, a *gereben, orsó, motolla* stb. a kamrában vannak elhelyezve.

A házbeli élet fő vonásaiban szinte egységes volt az egyes paraszti rétegeknél. A fiatalok rövid ideig laktak együtt az öregekkel, hiszen azok erejük fogytán beköltöztek a városi házba (az I. világháború végéig). A bemutatott házunkban egy eladó sorban lévő lány és családjának életét, berendezési tárgyait rekonstruáltuk.

A paraszthéz lakószobájában annyi fekhely nem volt, mint amennyi a családtagok száma. A tisztaszobát, az első házat csak ritkán használták alvásra, kivétel az eladó lány. Az első házban lévő ágy nem alvóalkalmatosság volt, hanem a módosságot jelképezte; ide tömörítették a dunnát, párnát, az eladó lány kelengyéjét és más, ünnepnapokon használt viseletdarabokat. A legények, miután kijárták az iskolát, az istállóban aludtak, a felfüggesztett dikón. Ezt szerettük volna bemutatni az istállóban felállított dikóval, *gaduccsal*. A legények szerettek kint aludni, mert este bárhova elmehettek, bármilyen későn tértek haza, a család nem tudta meg. A jószág őrzése is szerepet játszott az istállóbeli alvásban.

A tirpák lakosság gazdálkodását az állattenyésztés és a földművelés egyensúlya jellemezte. Az állattartás eszközeit a lakóházzal egy fedél alatt lévő istállóban mutatjuk be. Így került be pl. a *billog*, kolomp, juhnyíró olló. A földművelés eszközei egyrészt a kamrában láthatóak, így a dézsák, kosarak, gabonás zsákok, répavágó, *kapircs, isztike, csobolyó*, másrészt pedig a színben, mint pl. a szénavágó, a favillák, az ekekapa, eketaliga és a tirpák parasztszekér. A portán kiállított jellegzetes közlekedési eszköz a *taliga*.

A kamra többféle célt szolgált: tárolóhely, de magtár híján két gabonatároló hely is található benne. A fiókokat zsilipelt deszkafal választja el egymástól. Ezekbe gabona, árpa, zab került. A lisztet fakéregből készült liszttartóban, ládában tárolták, a tengeridarát hombárban. A kamra ajtaja a hosszú, ívesen kanyarodó tornácról nyílik. A falakra aggatott és körben a földön elhelyezett eszközök, szerszámok, használati tárgyak a gazdálkodás kellékei.

A következő helyiség az istálló. Padlását felülről pelyvás sárral letapasztott, hasított karók képezik. A hátsó fal előtt deszkajászol húzódik végig, a tornác felőli fal mellett mezőgazdasági eszközök állnak. Az istálló végéhez toldott, de az épülettel egy fedélszék alá vont vesszőfalas színben szekér áll; a hátsó falra a kendermegmunkálás szerszámait helyeztük el.

A tirpák tanya három részre tagolódott. Az első rész az *előudvar* (nagy udvar), melyen a lakóházon kívül találjuk az istállót, a többféle színt, sertésólat, tengerigórét. A ház körüli virágoskertet, szőlőlugast és néhány fát (eperfa) az előudvarból kerítették le. Ugyancsak az előudvarból szakítják ki a takarmányos kertet. A második udvarrész a szérűskert (*holónya*), a századfordulóig itt nyomtattak, csépeltek. Ide került a hodály, amelyben elsősorban szénát, lucernát és más takarmányféleségeket tartottak. A szérűskert mögött volt a gyümölcsöskert, amelyben gabonás, krumplis, répás vermet ástak. (Ez nálunk hiányzik és a jövőben pótolni szeretnénk.)

Az utca felől deszkapalánkkal kerített porta gazdasági épületeinek nagy része Füzesbokorból került a múzeumfaluba. A ház mögötti elkerített gazdasági udvaron álló, háromfiókos, deszkafalú disznóólhoz merőlegesen egy vályogfalú tyúkólat (*gurnyikot*) toldottak. Az ez alapján L alakúvá vált, zárt gazdasági épületet nádfedél borítja. A gazdasági melléképületek közül a legfontosabb az istálló, ugyanis a tirpák gazda külön tartotta a lovakat és a teheneket, sőt néha még külön ököristálló is volt. Ezért a múzeumfalu tirpák portáján a lakóházzal szemközt is épült egy, amely az állattenyésztés fontos szerepét hangsúlyozza. Az istállóablakok körül téglapiros keretezés látható. Az istálló épülete két helyiségből áll, a hátsó végén nyitott nyári állással. Az épület terméskő lábazatra rakott fala vegyesen használt vályog és tégla; tetejét egykor nád, majd bádogtető borította. Mi a korábbi állapotot állítottuk vissza. Az oldalkerítés mellett, az utcához közel cseréptetős, faoszlopokon álló nyitott nyári állás található, jászollal, ugyanis tavasztól őszig a jószágot nyári lószínben, illetve nyári tehénszínben helyezték el. Az utcával párhuzamosan a kerítés mellé épült a Rókabokorból átszállított, cseréptetős, lécoldalas, magas lábakon álló tengerigóré. Az udvar közepén áll egy bádogtetejű galambdúc Nádasbokorból, mellette egy gémeskút vályúval, melyet Kazárbokorból hoztunk be. A gazdasági udvar hátsó kerítésén túl, a kertben épült fel az akácoszlopokra emelt, majdnem földig érő nádtetővel borított, nagyméretű dohánypajta (*hodály*). A közelében elterülő gabonaföld a nyári arató bemutatók helyszíne volt.

Pócspetri ház

Az 1994. évi, augusztus 20-i programsorozat részeként adtuk át a Pócspetriből áttelepített lakóházat a Sóstói Múzeumfaluban (27. kép).

A keskeny telken álló épületek a Nyírség szegényparaszti sorban élő lakosságának építkezését, lakáskultúráját mutatják be. A háromosztatú, nádfedeles lakóház

27. kép
Pócspetri szegényparaszti lakóház, 2018
(a szerző felvétele)

Fig. 27
Dwelling house of a poor peasant in Pócspetri, 2018 (photo by the author)

Pócspetriből került a gyűjteménybe; tüzelőpadkái, az arra épített kiskatlan, a szabadkémény, a kisebbik szoba kemencéje az egyéb szerkezeti megoldásokkal együtt az archaikus, ám ezen a területen szinte napjainkig fennmaradt építésmód emlékeit képezik (Páll–Bodnár 2007. 26.).

Az utcafronttal párhuzamosan, a telek belső felében épült lakóház (eredeti helyén is hasonló módon, az utcától távolabb állt) berendezése azon ritka kivételt mutatja, amikor szinte az összes bútort és háztartási eszközt sikerült az épülettel együtt behoznunk a múzeumba. A ház idős lakója a sváb származású Májer Mari néni volt. Ő, mint Pócspetri többi lakosa is, befogadta a pócsi búcsúra érkező zarándokokat. Mivel a petriek pénzt nem fogadtak el a szállásért, a zarándokok ajándékokat adtak nekik. Így került az áttelepített házba a máriapócsi kegykép ruszin nyelvű felirattal. Ezt a szentképet is megvásároltuk a többi berendezési tárggyal együtt, és ma is látható a múzeumfalu pócspetri házában. A ház berendezésekor munkámat nagyban segítette, hogy személyesen ismertem annak régi lakóját, életformáját, láttam a házat eredeti helyén, lakva, életközelben. Sok archív fotó készült a jó állapotban lévő lakásbelsőkről is (28–29. kép).

28. kép
Sarkos elrendezésű szobabelső kultikus térrel Pócspetriben, az eredeti házban, 1983 (fotó: Páll István)

Fig. 28
Corner arranged interior with cultic space in Pócspetri, original house, 1983 (photo by István Páll)

29. kép
Sarkos elrendezésű szobabelső kultikus térrel a pócspetri házban, 2018 (a szerző felvétele)

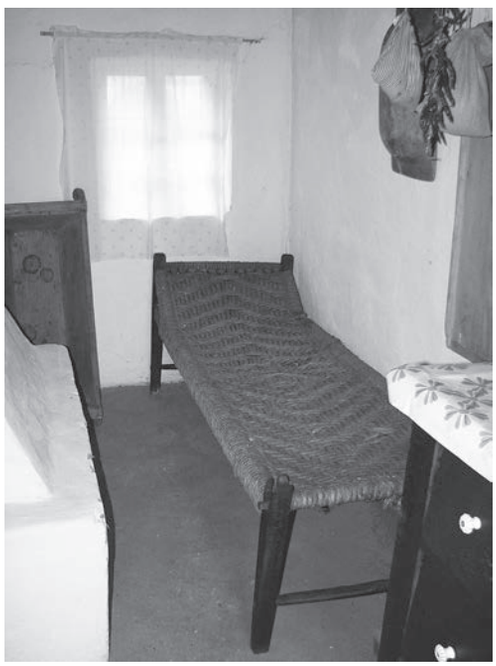
Fig. 29
Corner arranged interior with cultic space in the Pócspetri house, 2018 (photo by the author)

Az épület megőrizte az 1910-es évek berendezését; a lakószoba sarkos elrendezésű, az ajtó mellett csikóspór, rajta és fölötte háztartási eszközök láthatóak. Az ajtóval szembeni sarokba állított két karoslóca előtt egyszerű asztal áll. Rajta épp a tésztagyúrás előkészületei követhetőek nyomon. A lóca fölötti falon tükör, mellette szentképek (köztük a már említett ruszin nyelvű kegyképmásolat), szentelt barka, szentelt gyertya függenek. A másik sarokban álló vetetlen ágy mintha arra utalna, hogy gazdája épp csak „kiugrott” valamiért a helyiségből. Az utca felőli ablak alatti karoslóca sarkában üvegpalack áll, amely a pálinkát rejti.

A *pitart* a kéményaljtól egy vesszőből font és tapasztott fal félig lezárja. Mögötte tüzelőpadkák, rajtuk berakott tűzhely látható, a kéményfalon háztartási eszközök lógnak. A szobával szemben lévő helyiség utóbb kamraként szolgált, pedig eredetileg ez is lakóhelyiség lehetett, ugyanis itt van a csonka gúla alakú kemence, melynek szája szintén a kémény alá nyílik. Az ajtó mellett támlás szék, szemben háromfiókos komód áll, rajta befőttesüvegek

sorakoznak. A gerendákról vászonzacskók lógnak, bennük mindenféle magvakkal, gyógynövényekkel. Ritka bútordarab az alacsony támlás szék gyékényfonatú ülőkével és a lécvázas szerkezetű, gyékényből fonott dikó (Bodnár 2014b. 321.).

A kisméretű szoba (ház) a hagyományos parasztszoba berendezésének megfelelően ún. sarkos elrendezésű (Bodnár 2014b. 261.). E lakásrend következtében a szoba két egymástól eltérő jellegű és funkciójú térből áll. A munkateret a bejárat mellett elhelyezett csikóspór és annak környéke alkotja. Ez a színtere a mindennapi munkának, itt találhatóak a háztartási eszközök. A kultikus tér a tűzhellyel rézsúton szemközti sarok, vagyis az ott álló asztal, a sarkosan elhelyezett, tárolóként és ülőbútorként is használt karosládák. Ide tömörítették a lakásdíszítő elemeket. Katolikus házbelsőben az asztal és környéke alkotta a kultikus teret, ugyanis itt voltak a család vallási életéhez kapcsolódó tárgyak, kegyképek, szentelmények és a feszület (Gunda 1961. 247.). Ezeknek a lakás díszítésén túl védelmi funkciójuk is volt. A fal mentén található a mindennapi hálóhelyül szolgáló terület, melynek környékét papírfalvédő díszíti. Az ablakokon rekonstruált gyolcsfüggöny található. A pitvar a szabadkémény miatt nyitott, ezért ide csak néhány háztartási eszköz, vizesvödör, seprű került.

30. kép
Lécvázas szerkezetű, gyékénnyel „bekötött" dikó a pócspetri házban, 2018 (a szerző felvétele)

Fig. 30
Bed with rod frame covered with hurdle in the Pócspetri house, 2018 (photo by the author)

A lakóház harmadik helyisége, az igen kisméretű szoba kamraként funkcionált. Berendezési darabjai a szegényes dikó rongypokróccal letakarva és egy komód. A komód tetején különböző befőttek, savanyúság, és ott szárad a télire eltett bab. A sarokban lévő fogason a hajdani lakó ruhái találhatóak (30. kép).

A porta hátsó részén épült földól (*burgyé)* szintén archaikus gyökerekig nyúlik vissza; a földbe mélyített, *gádoros* lejárattal készített építmény a nincstelen lakosság egy részének lakóhelyül is szolgált, különösen háborús időszakok után. Nem egyszer ezek a lakóházak a helyzet normalizálódása után állati férőhelyekké váltak (vö. Bodnár 2002. 177.). Épületünk leveleki

31. kép
Leveleki földól (burgyé) építése, 1993 (fotó: Páll István)

Fig. 31
Construction of earth hutch (burgyé) from Levelek, 1993 (photo by István Páll)

32. kép
Leveleki földól (burgyé) a pócspetri szegényparaszti portán, 2018 (a szerző felvétele)

Fig. 32
Earth hutch (burgyé) in the household of a poor peasant from Pócspetri, 2018 (photo by the author)

mintára, rekonstrukcióként készült. A szelemenes megoldású tetőszerkezettel ellátott istálló belső tere egyetlen helyiségből áll, még födéme sincs. A hasított lécekből összeállított tetővázra nádat, kukoricacsutkát (*íziket*) terítettek, majd az egészet földdel borították be. A külső földfelszín fölé csak ez a nyeregtető emelkedik ki, míg a padlószint mintegy másfél méterrel a felszín alatt található. A gödör falát hasított karókkal erősítették meg, így óvva meg azt a beomlástól. A felső szelemengerendát a helyiség közepén álló vastag akácágas támasztja alá. A helyiség berendezését csupán egy vesszőből font jászol képezi (31–32. kép).

A porta hátsó részén jellegzetes nyírségi növénykultúrákat mutatunk be: itt kapott helyet a dohányos- és krumpliskert, melyek szinte minden parasztgazdaság elengedhetetlen részét képezték, de *tengeri* (kukorica), cirok, tök és *paszuly* (bab) is tenyészik a kertben.

Összegzés

A múzeumfalu célját a tervezők úgy határozták meg, hogy az Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népi építészetét, lakáskultúráját, életmódját mutassa be eredeti, áttelepített épületekkel, hiteles tárgyakkal a XVIII. század második felétől a II. világháborúig. A Sóstói Múzeumfalu hűen tükrözi a megye településszerkezetét, amelyben az építmények nem elszigetelten épülnek fel, hanem az egykori parasztporták rendszerében, láttatva a parasztüzem összetartozó épületeit, a lakóház mellett a gazdasági épületeket is.

Valamennyi épületet, köztük a Nyírségből áttelepítetteket is berendeztük a lakók foglalkozásának, vallásának, nemzetiségének megfelelő berendezési tárgyakkal, munkaeszközökkel, textíliákkal, az ünnepek és a hétköznapok tárgyi emlékeivel. Ilyen formán múzeumunk nemcsak „épületek gyűjteménye", hanem az épület a berendezésével, a szemléltetett foglalatosságokkal, szokásokkal, valamint a portához kapcsolódó kézműipari építményekkel együtt olyan múzeumot alkot, ahol az egykori falusi, mezővárosi életmód egészét tudjuk bemutatni.

Hitvallásunk, hogy a múzeumot nem muzeológusok, gyűjteménykezelők és igazgatók számára csináljuk, hanem az emberekért, azért, mert hisszük, hogy a történelem mindannyiunk számára fontos. Ezért szeretnénk a legtöbb embert elérni, még azokat is, akik ritkán látogatják a múzeumokat. Hisszük, hogy ez különösen igaz a szabadtéri múzeumok esetére, mivel azok sokkal szélesebb közönségréteget szólítanak meg, mint a hagyományos múzeumok.

Irodalom

Bodnár 1980.

Bodnár Zsuzsanna: Egy kárpátukrán falu lakáskultúrája. [Housing Culture of a Carpathian-Ukrain Village.] *HOMÉ* XIX. 1980. 329–352.

Bodnár 1985.

Bodnár Zsuzsanna: Lakásbelsők a Sóstói Múzeumfaluban. *SzSzSzle* XX: 3. 1985. 22–28.

Bodnár 1989.

Bodnár Zsuzsanna: A tirpákok lakáskultúrájának és életmódjának rekonstrukciója a Sóstói Múzeumfaluban. [Die Rekonstruktion der Wohnkultur und Lebensweise der Tirpáks im Museumdorf von Sóstó. Реконструкция жилищно-бытовой культуры тирпаков в Шоштоском музее-деревне.] *Ház és Ember* 5. 1989. 199–204.

Bodnár 1999.

Bodnár Zsuzsanna: Tirpák népi ételek, étkezési szokások. Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium Magyar Közösségi Agrármarketing Centrum Közhasznú Társaság, Nyíregyháza 1999.

Bodnár 2002.

Bodnár Zsuzsanna: Ha teszünk a kamrába. In: Kállósemjén. Száz magyar falu könyvesháza. Szerk. Németh Péter. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Budapest 2002. 176–193.

Bodnár 2009.

Bodnár Zsuzsanna: Emlékképek… A Sóstói Múzeumfalu időszaki kiállításai 1990–2009. In: Ahol visszafordul az idő kereke… Írások a Sóstói Múzeumfalu 30 évéről. Szerk. Páll István. A Múzeumfalu Baráti Köre, Nyíregyháza–Sóstófürdő 2009. 35–74.

Bodnár 2010.

Bodnár Zsuzsanna: A paraszti világ tárgykultúrája. Dr. Erdész Sándor néprajzkutató tárgyi gyűjteseinek tükrében (1960–1986). [Material culture of the peasantry. In the mirror of the objects collected by dr. Sándor Erdész ethnographer (1960–1986).] *NyJAMÉ* LII. 2010. 153–184.

Bodnár 2014a.

Bodnár Zsuzsanna: Lakótér. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 255–279.

Bodnár 2014b.

Bodnár Zsuzsanna: Bútorok. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 295–333.

Bodnár 2017.

Bodnár Zsuzsanna: Tirpák népélet, evangélikus vallási hagyományok. In. A reformáció öröksége a tirpákok körében. Szerk. Szabó Sarolta. Nyíregyházi Evangélikus Nagytemplomért Alapítvány, Nyíregyháza 2017. 85–107.

Bodnár–Páll 1993.

Bodnár Zsuzsanna – Páll István: Sóstói Múzeumfalu. A Sóstói Múzeumfalu állandó kiállításainak vezetői 2. A Múzeumfalu Baráti Köre, Sóstófürdő 1993.

Cseri 2002.

Cseri Miklós: Bevezető. In: Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szentendre. Szerk. Cseri Miklós – Füzes Endre. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre 2002. 3–12.

Dám 1982.
Dám László: Lakóházak a Nyírségben. Studia Folkloristica et Ethnographica 6. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen 1982.
Dám 2014.
Dám László: Porták. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 207–251.
Dobrossy 1979.
Dobrossy István: Dohánytermesztés a Nyírségben. Studia Folkloristica et Ethnographica 2. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen 1979.
Erdész 1965.
Erdész Sándor: Szabolcs-Szatmári Szabadtéri Múzeum programtervezete. Kézirat a Sóstói Múzeumfalu irattárában, Nyíregyháza 1965.
Erdész 1974.
Erdész Sándor: Nyírség. A magyar néprajz klasszikusai. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1974.
Gunda 1961.
Gunda Béla: A társadalmi szervezet, a kultusz és a magyar parasztszoba térbeosztása. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* XVII. 1961. 247–268.
Katrij 2008.
Julian J. Katrin: Görög katolikus egyházi év. Miskolci Görög Katolikus Egyetemi Lelkészség, Miskolc 2008.
Kiss 1936.
Kiss Lajos: Földházak Szabolcs vármegyében. [Erdhütten im Comitat Szabolcs.] *Néprajzi Értesítő* XXVIII. 1936. 72–91.
Mendele 1975.
Mendele Ferenc: A Sóstói Falumúzeum. In: Gilyén Nándor – Mendele Ferenc – Tóth János: A Felső-Tisza-vidék népi építészete. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1975. 177–180.
Nagyné–Páll 2010.
Nagyné Bősze Katalin – Páll István: Gunyecz, a szódás. Egy szódásdinasztia története a kezdetektől a múzeumi bemutatásig. [Gunyecz and the seltzer-man. History of a family of seltzer-men from the start to a museum exhibition.] *NyJAMÉ* LII. 2010. 185–205.
Nyárády 1935.
Nyárády Mihály: A Nyírség nemesházai. *Néprajzi Értesítő* XXVII: 1–4. 1935. 46–58.
Nyárády 1939.
Nyárády Mihály: Szabolcs vármegye vázlatos tárgyi néprajza. In: Szabolcs Vármegye. Szerk. Dienes István. Vármegyei szociográfiák IV. Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivalatala, Budapest 1939. 200–216.
Nyárády 1979.
Nyárády Mihály: A Nyírség nemesházai. In: Nyárády Mihály 90 éves. Szabolcs-Szatmári Múzeumi Füzetek 5. Szabolcs-Szatmár Megyei Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza 1979. 9–20.
Páll 2009.
Páll István: „Ahol visszafordul az idő kereke…" – Gondolatok a 30 éve megnyílt Sóstói Múzeumfaluról. *Ház és Ember* 21. 2009. 189–218.

Páll–Bodnár 2007.
Páll István – Bodnár Zsuzsanna: Sóstói Múzeumfalu. A Sóstói Múzeumfalu állandó kiállításainak vezetői 2. Sóstói Múzeumfalu, Nyíregyháza–Sóstófürdő 2007.
Páll–Erdész 1993.
Páll István – Erdész Sándor: Néprajz–népművészet. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I. Történelem és kultúra. Szerk. Cservenyák László. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 1993. 497–554.
Váci 1979.
Váci Mihály: A mi ereklyéink. In: Váci Mihály összegyűjtött művei. Szerk. Hegedős Mária. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1979. 1537–1540.

Bodnár Zsuzsanna

Sóstói Múzeumfalu
H–4431 Nyíregyháza–Sóstófürdő
Pf. 1.
e-mail: drbodzs@t-online.hu

Traditions of the Nyírség folk life reflected in objects and buildings in the Sóstó Museum Village

Sóstó Museum Village of Nyíregyháza is the second largest open-air ethnographic museum in Hungary. Public can visit dwelling, farming and community buildings of five ethnographic regions (Szatmár, Rétköz, Nyírség, Nyíri Mezőség, and Bereg) on a 7.5 hectares large territory. Nyírség is considered the biggest and most unified ethnographic territory in Szabolcs-Szatmár-Bereg County. In the museum village, we represent characteristic buildings, furniture, ethnographic objects of this latter region in four households. In the article, I listed them in the chronological order of the openings of resettled dwelling houses.

Building techniques and furniture culture of the poor peasants of Nyírség is represented by the dwelling house relocated from Pócspetri and by the earth hutch (*burgyé*) from Levelek. From northern part of Nyírség the dwelling house from Anarcs is shown. Farming buildings of the household were resettled from Berkesz and Nyírkarász.

Dwelling house of the household representing the middle part of Nyírség is a typical building of the Great Hungarian Plain. It was moved from Kállósemjén populated by Greek Catholics. The stable also comes from Kállósemjén. Storage house and pigeon-cote were transported from Nyírlugos. Soda-water factory from Nyírgyulaj and Roman Catholic cross in the streetside of the house belong to specialities of the household.

Resettling of the buildings in the Tirpak household provided the perpetuation of folk architecture, furniture, settlement structure and peasant way of life of Slovaks (Tirpaks), an ethnic group important also from the aspect of the Nyíregyháza population. Dwelling house was brought from Cigánybokor belonging to Nagycserkesz, while farming buildings from the so-called farm bushes (*tanyabokor*) were acquired from the vicinity.

We furnished all the buildings from the Nyírség with furniture, implements, textiles, memories of holidays and everyday life according to the occupation, religion and nationality of the inhabitants.

Zsuzsanna Bodnár

Sóstó Museum Village
H–4431 Nyíregyháza–Sóstófürdő
Pf. 1.
e-mail: drbodzs@t-online.hu

Történelem tányérnézetből

Az országhatárok változásainak hatása Kárpátalja keménycseréptányér-használatára az ungvári skanzen gyűjteménye alapján

Páll István

Bevezetés

Kárpátalja keménycseréptányérjaival először a szétesõ Szovjetunió, majd a frissen megalakult Ukrajna főleg magyar ajkú lakóinak magyarországi kiskereskedelmi „inváziója” során a nyíregyházi ún. „KGST-piacon” találkoztam. A kárpátaljaiak ezzel nem voltak egyedül, hiszen a rendszerváltás utáni szabadabb utazást biztosító légkörben a korábbi lengyel árusok után a romániaiak is bekapcsolódtak a Magyarországon akkor magasabb életszínvonalat és árubőséget biztosító politika nyújtotta lehetőségek kihasználásába, így – hogy itteni vásárlásaikhoz forinthoz jussanak – minden más mellett az ő kínálatukban is szerepeltek egykor Erdélyben használt tányérok. Bár a jogszabályok nem ösztönözték az efféle kereskedelmet, a hatóságok csak a jövedéki termékek, a dohányáruk és a szeszes italok (illetve a kábítószerek és a fegyverek) adás-vételét igyekeztek megakadályozni, a másféle árucikkek piaci megjelenése felett szemet hunytak.

Az egykori szovjet háztartási kisgépek, ilyen-olyan fémszerszámok és alkatrészek, nyugati segélyként kapott fogkrémek és édességek mellett viszonylag nagyszámú színes keménycseréptányér is megjelent a kárpátaljai és partiumi eladók kínálatában. Ezek nem kis mennyisége felkeltette az én etnográfusi érdeklődésemet, és a csekély vételár (pár száz forint körüli összeg darabonként) hallatán felötlött, hogy milyen jó lenne ezeket a múzeumfalu néprajzi gyűjteményének megszereznem. Szép kollekciót lehetett volna belőlük összehordani, és ezzel egyúttal meg tudtuk volna akadályozni, hogy e tárgyak a feketekereskedelem révén a nepperek kezén szétszóródjanak. Ennek érdekében pályázatot nyújtottam be az akkori minisztériumunkhoz, amelynek nem várt eredménye született: majdhogynem fegyelmit kaptam, nemhogy pénzbeli támogatást, mondván, hogy én „orgazda” módon, a törvények be nem tartásával akarok az országba becsempészett árucikkeket vásárolni múzeumunk részére! Így foszlott szerte az az elképzelésem, hogy viszonylag kevés pénzért jelentős számú keménycseréptányérral bővítsem a mi skanzenünk néprajzi gyűjteményét, és létrehozzak egy akkor még a magyarországi néprajzkutatás által feltáratlan területnek számító kárpátaljai magyar kollekciót. És így jöttek létre szinte fillérekért a viszonteladók saját gyűjteményei, melyek némelyikét én is láthattam az elmúlt években a nyíregyházi piacon árusító régiségkereskedők lakásában.

Bár magam múzeumi szakemberként nem gyűjtöttem/gyűjthettem saját részemre néprajzi műtárgyakat, nyugdíjba vonulásom után egy érdekes olvasmány, illetve katalógus hatására (Bihari-Horváth 2012.) szakmai érdeklődésem a múzeumokban nem eléggé kiemelt helyen kezelt keménycseréptányérokra irányult. Miskolci, egri, debreceni és nyíregyházi régiségpiacokon járva

„beleszerelmesedtem” ezekbe a tárgyakba, immár a harmadfélszázat meghaladja a gyűjteményem, és közben beleástam magam a keménycserépgyártás rejtelmeibe. Összeszedtem az elérhető szakirodalmat, az interneten is kutattam a főleg külföldi (cseh-, lengyel- és németországi, ausztriai) gyárak történetét, és sorra felkerestem megyénk közgyűjteményeit, hogy számba vegyem a keménycserép-relikviákat. Rövid, a tiszavasvári Vasvári Pál Múzeumban eltöltött féléves munkám során ott mintegy 350 keménycseréptárgyat dolgoztam fel, melynek első része a közelmúltban a nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyvében jelent meg (Páll 2016.). További célom, hogy folytassam a többi tárgy (tálak, kancsók, bögrék stb.) közzétételét, és egy sikeres kisvárdai múzeumi pályázat segítségével összeállítsak egy olyan kötetet, melyben a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei gyűjtemények ilyen típusú tárgyait kutatom fel és mutatom be az érdeklődőknek.

Bár korábban is tapasztaltam, hogy a kárpátaljai helyi kisebb múzeumokban és tájházakban milyen sok és változatos díszítésű keménycseréptányért őriznek és mutatnak be enteriőr-kiállításokon, nem éreztem késztetést komolyabban foglalkozni azokkal. A helyzet akkor változott meg, amikor az igazgatónő meghívásának eleget téve egy szakmai konferencián pár éve ismételten az ungvári skanzenben tartottam előadást, majd az ottani múzeumi házakat végigjárva az azokban bemutatott tányérok elgondolkodtattak. Nagy számuk, a számomra addig kevésbé ismert mintáik fogalmazták meg bennem azt a kérdést, hogy vajon az országhatárok ide-oda tologatása volt-e hatással az ott látható gyári tárgyak származási helyére, magyarul: a terület Csehszlovákiához kerülése után ugyanazon gyárak termékeit vásárolták-e meg a lakosok, vagy teljesen új gyárak és kereskedők révén szerezték be az otthonaik díszítésére szánt tányérokat? Volt-e hatása a néhány éves ismételten Magyarországhoz való tartozásnak a múzeumban őrzött tányérok összetételére? A kérdés azért vetődött fel bennem, mert a Nyíregyházi Főiskola nyelvészeti teamje P. Lakatos Ilona vezetésével több éven keresztül azt vizsgálta, hogy a román–ukrán–magyar hármas határ mentén élő magyar lakosság beszélt nyelvére volt-e hatással az, hogy országhatárok választották el őket egymástól (P. Lakatos 2012.).

Hipotézisemet felvázoltam a skanzen igazgatójának, Angyal Gabriellának, és engedélyét kértem az ungvári gyűjtemény kutatására. A munkát 2017 nyarán már utódja, Vasil Kotsan igazgató úr idején és jóváhagyásával folytattam a szabadtéri gyűjtemény kerámiaraktárában és lakóépületeinek kiállításaiban. Minden egyes tányért lemértem, lefényképeztem, feljegyeztem díszítésüket, jellemző állapotukat, a tányérok alján lévő gyári jegyeket (utóbbiakat le is fotóztam), leltári számukat. Az így számba vett ötödfélszáz darabot számláló anyag képezi e feldolgozás gerincét, melyhez számos szakirodalmi, internetes forrást is felhasználtam. Ennek eredménye e munka.

A keménycserép-gyűjteményről

Az 1970-ben megnyílt, 1,9 hektáron elterülő Kárpátaljai Szabadtéri Múzeum (hivatalos nevén *Закарпатський музей народної архітектури та побуту*) a terület népi építészetének mintegy 30 objektumát mutatja be a látogatóknak az ungvári vár tövében, külön figyelmet fordítva az ukránok néprajzi csoportjain (huculok és bojákok) kívül egy-egy porta erejéig az ott élő más nemzetiségek, a magyarok és románok népi építkezésére is. A gyűjteményben közel 16 ezer a muzeális emlékek egyedszáma, közülük mintegy 4 ezer tárgy kapott helyet a szabadtéri kiállításokban (Polak é.n. 3.). A múzeum igazgatási épületének alsó szintjén alakították ki a szakmai munkatársak irodáján kívül a restaurátor műhelyeket és a műtárgyraktárakat, mely utóbbiak egyik kisebb helyisége a kerámiaraktár. Itt a fazekastermékektől elkülönítetten, de ugyanazon polcok folytatásában találhatók azok a keménycseréptányérok, amelyek a gyűjtemény részét képezik vagy szerepelnek különböző időszaki kiállításokon. A 6 polcon a kárpátaljai járások szerinti besorolásban 257 tányért őriznek

(1. kép). A többi 198 tányér főként díszítő funkciót szolgálva a különböző járásokból áttelepített lakóépületek helyiségeiben, fazekasok készítette kerámiák között van kiállítva az alábbiak szerint (2–5. kép):

1. kép
Az ungvári skanzen kerámiaraktárának részlete (a szerző felvétele)

Зображення 1
Керамічні вироби в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту (Фото: Іштван Палл)

2. kép
Keménycseréptányérok a beregrákosi lakóház utcai szobájában (a szerző felvétele)

Зображення 2
Фаянсові тарілки у світлиці хати з с. Ракошино (Фото: Іштван Палл)

3. kép
Tányérok a középapsai román ház utcai szobájában (a szerző felvétele)

Зображення 3
Тарілки у світлиці румунської хати з с. Середнє Водяне (Фото: Іштван Палл)

4. kép
A viski magyar ház hátsó szobájának mestergerenda alatti tányérjai (a szerző felvétele)

Зображення 4
Тарілки під брусом у задній кімнаті угорської хати з с. Вишково (Фото: Іштван Палл)

5. kép
A bedőházi ház hátsó szobájában lévő festett tányérok (a szerző felvétele)

Зображення 5
Розмальовані тарілки у задній кімнаті хати з с. Бедевля (Фото: Іштван Палл)

A népi lakóházakban bemutatott és raktárban őrzött keménycseréptányérok

A lakóház származási helye	*Járás*	*A bemutatott tányérok száma (db)*
Bedőháza/Бедевля	Técsői járás/ Тячівський район	56
Beregrákos/Ракошино	Munkácsi járás/ Мукачівський район	39
Középapsa/Середнє Водяне (ún. „román ház”)	Rahói járás/ Рахівський район	40
Visk/Вишково (ún. „magyar ház”)	Huszti járás/ Хустський район	55
Rahonca/Оріховиці	Ungvári járás/ Ужгородський район	5
Dombhát/Стебний	Rahói járás/ Рахівський район	3
Raktárban őrzött tányérok		
	Ungvári járás/ Ужгородський район	77
	Szojvai járás/ Свалявський район	35
	Huszti járás/ Хустський район	30
	Ilosvai járás/ Іршавський район	76
	Técsői járás/ Тячівський район	19
	Nagyszőlősi járás/ Виноградівський район	12
	Beregszászi járás/ Берегівський район	2
	Volóci járás/ Воловецький район	2
	Nagybereznai járás/ Великоберезнянський район	4

Ha feltételezzük, hogy a terület más-más járásaiból áttelepített házakban kiállított tárgyak (köztük az általunk tüzetesebben vizsgált keménycseréptányérok) ugyanannak a járásnak az anyagi kultúráját képviselik, akkor a raktárban őrzött tányérokkal együtt Kárpátalja 13 járása közül kettő kivételével mindegyik képviselteti magát. A hiányzó kettő az északi, hegyvidéki részeken fekvő Ökörmezői és a Perecsenyi járást jelenti, míg – szomorúságunkra – a túlnyomórészt magyarok által lakott Beregszászi járás csak két tányérral járult hozzá a gyűjteményhez (igaz, ezekből a járásokból nem szállítottak be lakóházat a skanzenbe). Az előbbi feltételezést egyébként az a korábban szerzett információnk erősíti meg, miszerint az 1960-as évek második felében a járási pártbizottságok utasításba kapták területükről egy-egy népi lakóház áttelepítését az ungvári múzeumba, és feltehetően ennek berendezéséről is jórészt nekik kellett gondoskodniuk (6. kép).

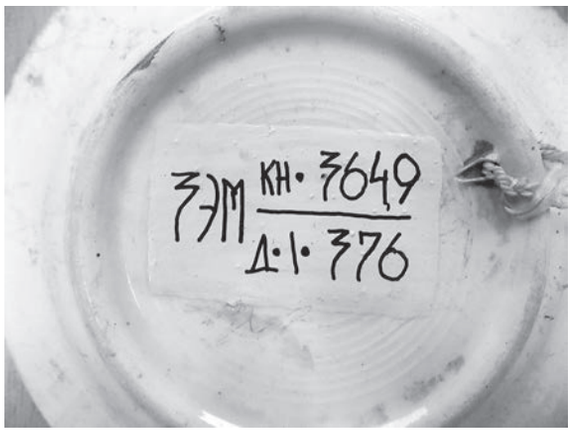

6. kép
Kárpátalja járásai (https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0038_foldrajz_TothAntal/ch01s37.html alapján – letöltés: 2019. II. 18.)

Зображення 6
Райони Закарпаття (https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0038_foldrajz_TothAntal/ch01s37.html)

A legtöbb tányért egy-egy épületben felsorakoztató lakóépületek mindegyike a terület déli részén fekvő járásokból származik. Köztük a viszkit kifejezetten magyar házként tartják számon, míg a Técsői járásban fekvő Bedőháza lakóházának egyik keresztgerendájába vésett felirat *(„Épittetett 1888”*) és a felirat két tagja közé bevésett magyar címer alapján feltételezhető, hogy lakói eredetileg ennek is magyarok voltak. A többi házban inkább fazekasok által készített kerámiák láthatók, köztük elszórtan néhány keménycseréptányérral. Más épületekből teljesen hiányzanak az utóbbi fajta kerámiatárgyak.

A fentiek alapján úgy véljük, nem követünk el nagy hibát, ha kvázi reprezentatív felmérésnek tekintjük a múzeumi gyűjteményt, és kutatásunk alapját az ott fellelhető közel félezer keménycseréptányér képezi, melyek e minőségükben egyben a Kárpátalja területén a paraszti használatban hajdan fellehető összes ilyen tányér reprezentánsai, és összetételük arányaiban nem tér el a területen egykor előfordult valamennyi tányérétól. Hibalehetőségként számításba kell vennünk, hogy mivel a tányérok törékeny holmik, a használat során emiatt egykori gazdáik igen sokat kiselejteztek, és azt is, hogy az idő múlásával főként a régebbi ilyen tárgyak kerültek ki a használatból, míg az újabbak közül inkább maradt meg több darab a gyűjtés időpontjáig.

A múzeumban őrzött keménycseréptányérok (egyébként ott a hivatalos titulusuk *„фаянсові марілки”,* azaz „*fajansztányérok”*) két forrásból származnak: egyik (kisebb) részük leltári száma *„ЗЕМ”* vagy *„ЗЭМ”* betűkkel kezdődik, melynek feloldása *„Закарпатський Етнографіческий Музей”* (= Kárpátaljai Néprajzi Múzeum), és az eredeti ungvári várbéli néprajzi múzeum gyűjteményének részét képezte (7. kép). Ezeket átadták a szabadtéri múzeumi gyűjteménybe annak megalakulása után, más néprajzi tárgyakkal egyetemben. Az eztán vásárolt vagy néprajzi gyűjtőutak (ún. „expedíciók”) során múzeumba került tárgyak leltári számában fellelhető jelzés *„ЗМНАІП”,*

7. kép
Leltári számok egy keménycseréptányéron
(a szerző felvétele)

Зображення 7
Інвентарний номер на фаянсовій тарілці
(Фото: Іштван Палл)

8. kép
Leltározási szisztéma egy wilhelmsburgi tányér alján
(a szerző felvétele)

Зображення 8
Система інвентаризації на дні вільгельмсбурзької тарілки (Фото: Іштван Палл)

amely a *„Закарпатський музей народної архітектури та побуту”* (= Kárpátaljai Népi Építészeti és Életmód Múzeum) rövidítése (8. kép). Néhány tányér leltári számát „E” betű lokalizálja, amely valószínűleg az *„Этнографический”* (= néprajzi) gyűjtemény rövidítése.

Ami magát a leltározás technikai részét illeti, azzal kapcsolatban jó néhány esetben komoly nehézségeim támadtak: a leltári számok tányérokra vitele során olyan, viszonylag nagyméretű cédulákat ragasztottak sokuk aljára, hogy elfedték velük a feltehetően alattuk sorakozó gyári márkajegyet. Ráadásul a cédulákat oly módon ragasztották fel, hogy az egészet kívülről sellakkal lemázolták, így még alájuk sem lehet „kukkantani” (lásd 7. kép). Más esetekben széles temperacsíkot festettek fel, amelyre aztán ráírták a leltári számot, és feltehető, hogy pár helyen e csíkok alatt is rejtőznek márkajegyek. Mindezek eredményeként alakult ki a jegyek hiánya alapján be nem azonosítható gyártási helyű tányérok viszonylag magas száma. Azon esetekben, amikor ugyanolyan tányérból több szerepel a gyűjteményben, át tudtuk hidalni a problémát, illetve a saját gyűjteményünkben, a hollóházi gyári meg a telkibányai helyi gyűjtemény keménycserép tárgyi emlékeit felvonultató gyártörténeti kiállításában található, és azokban tanulmányozott sok száz tányér is segítségünkre volt.

A tányérok teljes egészében leltározottak és restauráltak (bár megjegyzendő, hogy a kiegészítések nem minden esetben a legsikerültebbek, a széttört tányérok összeragasztása csaknem mindig kielégítő), a kartonozottságuk naprakész, az azokon lévő adatok elősegítik a kutatói munkát.

A keménycseréptányérok egykori adás-vételének gyakorlata, lehetőségei

A keménycseréptermékek egy adott korszak, a XIX. század első harmadától–felétől a XX. század közepe tájáig terjedő időszak divatos tárgyainak tekinthetők. Az effajta használati és díszítőtárgyak csak egy meghatározott időszakban voltak kelendőek a mezővárosok és a falvak lakossága körében. A XIX. század második felében készíteni kezdett termékek az ún. „magyaros stílust” képviselték, mely stílus legkorábban a telkibányai gyár produktumaiban jelentkezett a paraszti igények kielégítésének megtestesítőjeként (Veres 1997. 308–309.). Érdemes megvizsgálnunk, hogy

a fentebb említett tányérok hogyan is kerülhettek Kárpátaljára. Előre le kell szögeznünk, hogy a területen soha nem működött keménycserepet előállító gyár, így a vidék a XIX. század elején létesült abaúji, zempléni manufaktúrák piackörzetének számított (Veres 2010. 107.). Az ottani lakosoknak, ha követni akarták a divatot, és a fazekasok által készített cserepeiket felváltani egy sokkal stabilabb, a használat során kevésbé sérülékeny, ugyanakkor az előállításuk során követett technológia eredményeképpen színesebb, ábráikban aprólékosabb tányérokkal, más területekről származó edényeket kellett megszerezniük. Ennek oka főként az volt, hogy nem állt rendelkezésre megfelelő alapanyag a keménycserép előállításához, illetve nem volt olyan tőkés vállalkozó, aki vállalta volna egy ilyen jellegű gyár indításának kockázatát.

A keménycseréphez szükséges alapanyagok között a *kaolin* a legfontosabb. Ennek minősége nagyban meghatározta a késztermék küllemét, tartósságát, hiányában nem állítható elő így nevezett termék. Bár Kárpátalján ennek hiányát nem lehet oknak tekinteni, hiszen Ung megyében már a XIX. században ismertek riolit-kaolint: 1846-ban kaolintisztító üzem működött Ungváron, ahol a közeli Dubrinicsból származó porcelánföldet tisztították, mángorolták kőedény- és porcelánkészítés során használható alapanyaggá. Az 1830-as években 1500 mázsa körüli volt az évi termelés, amelyből 500–600 mázsa alapanyagot Bécsbe szállítottak. Ez a passaui és prágai kaolinnal egyenértékű alapanyag képezte a híres bécsi porcelán alapelemét. Az ungvári üzem, amely 1867 után az Ungvári Porcelán- és Agyagipari Rt. gyára volt, 1895-ben leégett. Ettől az időtől kezdve többé már nem is készítettek kőedényt a városban (Veres 2010. 108.). Bár az 1883-ban Ungváron létesített agyagipari iskola a későbbiekben nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket – mármint azt, hogy az akkorra lehanyatlott fazekasipar munkásainak átképzését, illetve új szakemberek képzésével ezen iparág versenyképesebb helyzetbe való hozását elérjék –, pedig az iskola itteni megnyitásában a környék kedvező geológiai helyzete, a Nagymihály melletti Laborcszög határában előforduló kiváló, tűzálló fehér kaolin fontos szerepet játszott (Katona 1978. 237.). Az az elképzelés sem vezetett eredményre, hogy e kaolinlelőhelyeket helyben (illetve más magyarországi gyárakban) hasznosítsák. Ennek oka abban keresendő, hogy bár eredetileg az iskolában nagyszőllősi agyagot használtak, de mivel az ebből készített tárgyakon aránylag alacsony hőfoknál nehezen tudtak hajszálrepedés-mentes mázat alkalmazni, inkább a fehérre égő tapolcai (ma Miskolctapolca) agyaghoz folyamodtak (Katona 1986. 52.). Valószínűleg az előbb említettek miatt nem csak az ország távolabbi kőedénygyárai maradtak közömbösek az Ung megyei kaolinnal szemben, hanem még az ekkortájt létesített Ungvári Porcelán- és Agyagipari Rt. gyárában (mely a XIX. század végére jól menő kályhagyárrá nőtte ki magát) (Katona 1978. 237.) sem dubrinicsi vagy laborcszögi kaolint használtak, hanem tapolcai agyagot.

Így tehát maradtak a máshol előállított keménycseréptányérok, amelyeket valamilyen módon el kellett juttatni Kárpátaljára (is). Az áruk vevőkhöz eljuttatásának legadekvátabb módját a XIX. század közepén a *vásárok* jelentették. A felvidéki manufaktúrák termékeit javarészt a helybéli piacokon árulták, de némelyek (Kassa, Rozsnyó, Igló, Murány) csaknem rendszeresen részt vettek az évi – Szent György, Szent Medárd, Szent János, Szent Lipót napi – vásárokon Pesten, valamint Debrecenben (Három királyok, Szent György, Szent Mihály és Szent Lőrinc napi vásár). Ezekben a városokban raktáraik is voltak, ahol a vásárokon el nem kelt árut raktározták, majd innen szállították tovább Erdélybe és Szerbiába (Dobrová 1994. 125.).

A mai Magyarország területén működött gyárak közül a hollóházi élt ezzel a megoldással: Istványi bérlősége idején, az 1870-es években a kereskedők ellátása mellett a gyár saját, készáruval megrakott szekerei megjelentek a tágabb környék városi és falusi piacain (Kiss 2013. 252.). Telkibánya *„Regécz”* jegyes termékeit a XIX. század közepén a kelet-magyarországi nagyobb városokban, Kassán, Ungváron, Sárospatakon, Eperjesen és Miskolcon árulták (Katona 1986. 70.). Az apátfalvi gyár termékeit szintén ez idő tájt, a Földváry testvérek bérlősége idején Miskolc, Eger, Pest,

Gyöngyös városában értékesítették, nagykereskedőknek 15% kedvezményt adtak, akik ugyanakkor vállalták a szállítás költségeit is. 1854 környékén Pestre Weiler és Frölich porcelánkereskedőkhöz 35–40 ezer váltóforint értékű edényt szállítottak. Rajta kívül Egerbe Schnir Antalhoz vittek, aki a debreceni vásárokat is látogatta, és Miskolcon, Gyöngyösön és Kolozsvárott nagybani vevőknek adtak el készárut (Csifféry 1997. 25–26.).

A termelés mellett valamennyi gyárnak az eladás megszervezése és kiszélesítése okozta a legtöbb gondot. Kezdetben, de később is az eladás gyári raktárból történt. A falusi fazekasedényt szekerek vitték a falvakba. A gyári háztartási edények hasonlóan, szekerekről és vaskereskedésekben adódtak el (Katona 1977. 63.). A XIX–XX. század fordulóján a zománcedényeket és a szintén nagy keresletnek örvendő cserépedényeket és kőedényeket vándorkereskedők és mozgóárusok „terítették" a vásárokon és a kisebb, nehezen megközelíthető falvakban. Ott terményért is cserélték őket. Sok fazekas csak szekérről árult, azaz amíg az áruja tartott, egyik helyről a másikra ment a szekerével. A kőedényt azonban nem a készítők árusították, hanem kereskedők. A kőedény java része (60%-a) – az üvegárukhoz hasonlóan – mozgó árusításban talált gazdára. Általános volt, hogy a tollat, bőrt, rongyot gyűjtő vándorkereskedő nem pénzt adott az átvett áruért, hanem üvegárut vagy más csecsebecséket (Dankó 2002. 71–72.). A parasztemberek inkább csak fontos létszükségleti cikkeket vásároltak pénzért, a kevésbé hasznos dolgokat – ilyenek közé tartoztak a rendszerint csak díszítő funkciót betöltő keménycserép falitányérok is – termékcsere útján szerezték be. A házaló kereskedők is a kőedényeket legtöbbször valamilyen élelmiszerre, gabonára, esetleg ócskavasra, rongyokra cserélték, amelyet a vasgyárakban és a papírgyárakban könnyen értékesíthettek. A korabeli kőedénytermékek eladási volumene ezért szorosan összefüggött a gabona-, rongy- és ócskavasárak alakulásával: ha rossz volt az évi gabonatermés, kevesebb kőedény cserélt gazdát (Pálfi 2008. 56.).

A Felföld jórészt csak alkalomszerűen (azaz a mezőgazdasági munkák befejeztével) fuvarozásokat vállaló szekeresei kereskedői tevékenységet is végeztek: míg északról az Alföldre szállították az ottani kézművesek (főként gömöri fazekasok, felvidéki szén- vagy mészégetők) és manufaktúrák (pl. a mecenzéfi vasművesek) termékeit, a visszaútban alföldi gabonát, gyümölcsöt szállítottak és tettek szert velük megfelelő haszonra. Egy-két hetes kereskedési útjaik közlekedési vonala olykor generációkon át öröklődött. Nem lehet kizárni, hogy ilyen szekeres útjaik során egy-egy közeli (Rozsnyó, Körmöcbánya, Igló, Kassa, Miskolc, Apátfalva) keménycserépgyár raktáraiból is feltöltötték szekereiket, és azokat az Alföldön gabonaneműre cserélték – hasonlóan, mint ahogyan azt a cserépfalui meszesek tették: ők nem csupán mésszel járták az Alföldet, hanem Tiszafüreden cserépedényeket vásároltak, amelyeket távolabbi vidékeken adtak el. Állíthatjuk ezt annak ismeretében, hogy a szekeresek a keménycserép gyártáshoz (is) nélkülözhetetlen kaolin fuvarozását ugyancsak vállalták: a Monokon helyben bányászott anyagot helyi fuvarosok Kassára, Miskolcra, Diósgyőrbe, Rozsnyóba fuvarozták, míg Mezőtúrra Gömörből került ily formán tűzálló agyag (Viga 2007. 86.). Nehezen képzelhető el, hogy ha a szekereiket a gyáraknál vagy a fazekasoknál kiürítették, ugyanott a késztermékekből ne vásároltak volna legalább egy fuvarra valót a hazaúton történő eladás kedvéért!

Az I. világháborút követő határmegvonásokkal gyökeresen átalakultak az addigi kereskedelmi útvonalak: megszűnt a felvidéki szekeresek Alfölddel való kereskedelmi és szállítási kapcsolata, és az észak–déli relációt egy újabb országon belüli, nyugat–kelet irányú fuvarozás váltotta fel. Ugyanakkor átalakult az új határok közelébe került piacközpontok szerepe is: a korábbi vásárközpontok némelyike elveszítette egykori beszállítóit (ugyanis azok a megkisebbedett Magyarországon maradtak vagy az új államokba kerültek), míg mások előtérbe kerültek. Így az új Csehszlovákia megalakulásával megnőtt Csap, Beregszász, Munkács és Ungvár felvevő szerepe a szlovákiai Bodrogköz keleti falvai számára (Viga 2014. 115.), és egy megváltozott központi irányítás és kereskedelmi politika teljesedett ki.

A kereskedők szerepe a későbbiek során vált a legfontosabbá a keménycserépportékák értékesítésében. A legtöbb esetben a porcelán és keménycserép mellett üveget, zománcedényeket és különböző bazári tárgyakat árusítottak boltjukban (Szűts 2013. 206.). Hogy több lábon álljanak és bővítsék a választékot, több gyár áruját kínálták egy időben: 1844-ben például Furman Frigyes a miskolcin kívül telkibányai és murányi kőedényt is árult miskolci üzletében, ami arra utal, hogy e két utóbbi gyár áruival a miskolciak piacára be akart hatolni (Katona 1977. 89.). Az áruja eladásának lehetőségét csaknem minden gyár Pestre is ki akarta terjeszteni, így nem véletlen, hogy ott *lerakatot („depositoriumot")* rendeztek be: a XIX. század közepén a telkibányaiak már rendelkeztek ott ilyennel. Barkassy Imre kereskedő így írt 1846-ban a pesti tanácshoz: *„a készítményeknek kelendőségét akarván szerezni, óhajtanék Pesten úgy mint vásárok alkalmával, mind azon kívül is folytonosan nyílt raktárat tartani"* a miskolci gyár termékei számára, és ehhez kérte az engedélyüket (Katona 1977. 37.).

E kereskedők már újszerű módon is terjesztették a gyárak portékáit: a XIX. században számos mesterség sajátos mintakönyvvel, mintagyűjteménnyel bírt, ami – az értékesítést szolgálva – tárgytípusok, minták, díszítmények nagy távolságra való eljutását segítette. Ilyenekkel a magyarországi gyárak gyakorlatában alig találkozunk: az 1903-ban Kassán megjelentetett, és a hollóházi és telkibányai kőedény- és majolikagyárak által használt mintákat közzé adó magyar és német nyelvű „Illustrirter Katalog" a szerencsés véletlennek köszönhetően teljes terjedelmében fennmaradt (Pálfi 2008. 143–157.). A század utolsó harmadában a keménycserépgyárak egy részében már nyomtatott árukatalógusok is léteztek, amelyekből az ott szereplő áruk megrendelhetők voltak a kereskedők, boltosok által. A magyarországi gyárak tönkremeneteléért jelentős felelősséggel bíró wilhelmsburgi gyár 1909-től közölt árlistákat az általa gyártott termékekről, majd 1928-tól szinte évenként jelentette meg képekkel illusztrált katalógusát egészen 1967-ig. A szintén a wilhelmsburgi gyárat birtokló Lichtenstern fivérek tulajdonában lévő cseh- és morvaországi gyárak (Znaim/Znojmo és Turn-Teplitz) termékeinek árlistája 1913-tól egészen 1937-ig rendszeresen megjelent, 1924-től már Csehszlovákia színeiben.[1] Végül nem hagyhatjuk ki az ebben az időszakban a helyi és országos sajtóban megjelentetett reklámok áruvásárlásra ösztönző hatását sem (Viga 2007. 75.)

A századforduló táján megjelent cseh porcelán, mely a wilhelmsburgi gyár kellemes külsőt hordozó áruival együtt jórészt kiszorította a magyar gyárak keménycserepeit, igen kelendővé vált a vásárlók körében. A hollóházi gyár termékeit rendszeresen áruló miskolci kereskedő, Pflieger Ferenc nem minden keserűség nélkül jelentette ki, hogy a vevőknek *„a cseh porcelán kell, melyet kis vásáros lengyel zsidók messzire széthordanak s olcsón, kilószámra árulnak, még búzáért is adják. Harmadrendű selejtáru, de hihetetlenül olcsó."* (Katona 1986. 66.) Itt nem a cseh porcelán a lényeges, hanem maga az árusítás módja. De hogy nem egyedi esetről volt szó akkortájt, a telkibányaiak XX. század eleji gyakorlata mutatja: a tönk szélére jutott gyár az utolsó években nem tudta áruját közvetlenül értékesíteni, hanem cseréként árusította ócskavasért és más holmikért (Katona 1978. 188.).

A XX. század 40-es éveire a helyzet merőben megváltozott: a visszacsatolt területeken már az ottani kereskedők voltak abban a helyzetben, hogy ismervén a helyi keresletet, rendeltek árut az azokat előállító magyarországi gyáraktól. A megrendelést vagy közvetlenül adták le a gyáraknak, vagy az utóbbiak képviselői keresték meg őket árueladás céljából. Ám ezek vagy meglehetősen kiszámíthatatlanok voltak, vagy a megrendelt áruk volumene nem mindig alakult a gyárak elképzelései szerint: az 1938-ban Csehszlovákiától visszakerült területeken több kereskedővel sikerült üzletet kötni, de az ott értékesített áruból befolyt összegek az első egy-két esztendőben nem számítottak

[1] www.wilhelmsburgersteingut.at/html/kataloge.htm – letöltés: 2019. II. 18.

meghatározónak (bár itt a herendi porcelángyár termékeiről van szó, valószínű, hogy a keménycserép esetében hasonló volt a gyakorlat) (Szűts 2013. 193.).

Történelmi háttér: Csehszlovákia (és benne Kárpátalja) 1918–1945 közötti történetének rövid vázlata

Ahhoz, hogy e keménycseréptányérok Kárpátaljára kerülésének módozatait helyére tudjuk tenni, mindenképpen ismernünk kell azokat a történelmi eseményeket, amelyek ezeket igen jelentősen befolyásolták. Vázlatszerűen, dátumokhoz köthető módon utalunk itt rájuk, és majd az egyes gyárak termékei gyártási idejének taglalásakor lesz jelentősége időhöz kötésüknek. Az idősort a keménycseréptárgyak nagyobb mérvű elterjedése, a keménycserépgyárak megalakulásának, kiteljesedésének, e tárgyak kedveltté válásának, széleskörű dísztárgy funkcióban történő használatának idejével kezdjük, és Kárpátalja szovjetek által történt bekebelezése időpontjával zárjuk, ami egyébként a díszítő funkciójú tányérok használata hanyatlásának kezdetével nagyjából egybeesik.

9. kép
A tanulmányban tárgyalt keménycserépgyárak elhelyezkedése az Osztrák–Magyar Monarchia területén (térkép: ifj. Toldi Zoltán)

Зображення 9
Розташування фаянсових заводів, про які йдеться у публікації, на території Австро-Угорської Монархії (Карта: Золтан Толді)

1867. július 28. Ferenc József szentesíti az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulásáról szóló törvényt, mely államalakulat kettős (dualista) államszövetségként működött Közép-Európában 1918-as alkotóelemeire bomlásáig, és romjain kisebb új államok sora jött létre (9. kép).

1918. október 28. A Cseh Nemzeti Tanács kikiáltja a csehszlovák állam megalakulását.

1918. október 30. A Szlovák Nemzeti Tanács kikiáltja a csehekkel való egyesülést.

1918. november 14. A csehszlovák nemzetgyűlés megfosztja trónjától a Habsburg-Lotharingiai házat, kikiáltja a köztársaságot. Az új állam neve Cseh-Szlovák Köztársaság (1920-ig), majd 1920–1938 között Csehszlovák Köztársaság, rövidebben: Cseh-Szlovákia, illetve Csehszlovákia.

1919. május. Kárpátalja csatlakozása a csehszlovák államhoz.

1919. június 13. A nagyhatalmak Párizsban megállapították a Magyarország és Csehszlovákia közötti demarkációs vonalat, és jóváhagyták, majd a versailles-i, a saint-germaini és a trianoni béke szentesítette Kárpátalja Csehszlovákiához csatolását.

1938. szeptember 29–30. A „müncheni egyezmény”, melynek eredményeként Csehszlovákia átadja Németországnak a szudétanémetek által lakott területeit, amelyet aztán október 1–10. között a német csapatok megszálltak.

1938. október 7. Szlovákia autonómiát kapott, ettől kezdve ismét Cseh-Szlovákia a maradék ország neve.

1938. október 11. A cseh-szlovák minisztertanács beleegyezését adja a podkarpatszka ruszi autonóm kormány három tagjának kinevezéséhez, és ezzel a terület autonómiáját legitimálja.

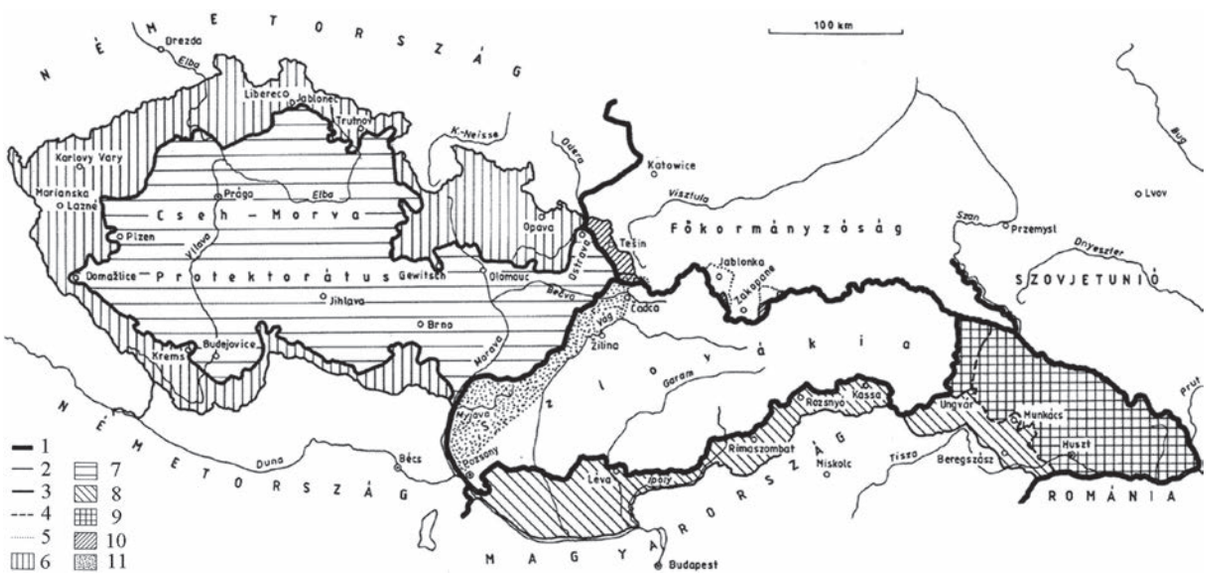
1938. november 2. Az „első bécsi döntés": a Podkarpatszka Rusz területéből 1523 km^2 került Magyarországhoz, közte Kassa, Ungvár és Munkács városa.

1939. március 14. Pozsonyban bejelentik az önálló Szlovák Köztársaság megalakulását.

1939. március 15. A német hadsereg megszállta Cseh- és Morvaországot, és másnap megalakult a Német Birodalom Cseh-Morva Protektorátusa, ezzel az önálló cseh-szlovák állam megszűnt létezni.

1939. március 15–19. A maradék Podkarpatszka Ruszt – ezzel Kárpátalját – teljes egészében megszállták a magyar csapatok (10 kép).

1944. november 3. A Vörös Hadsereg elfoglalta Kárpátalja egész területét.

10. kép

Csehszlovákia 1938–1939 közötti felosztása 1: országhatár, 1939 október, 2: országhatár, 1937, 3: a Szudéta-vidék határa, 1938 szeptember, 4: az autonóm Kárpátalja határa, 19838 október – 1939 március, 5: a Lengyelország felosztásakor Szlovákiához került terület határa, 6: Németországhoz került terület, 1938 szeptember (Szudéta-vidék) 7: Németországhoz került terület, 1939 március, 8: Magyarországhoz került terület, 1938 november, 9: Magyarországhoz került terület, 1939 március, 10: Lengyelországhoz került terület, 1938 október, 11: német katonai terület (www.google.com/search?q=csehszlovákia+felosztása+1938&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwidguOf2IHgAhUPsKQHUK5BooQsAR6BAgEEAE&b alapján – letöltés: 2019. II. 18.)

Зображення 10

Карта про поділ Чехословаччини у 1938–1939 роках 1: державні кордони, жовтень 1939 р., 2: державні кордони, 1937, 3: кордони Судетської області, вересень 1938 р., 4: кордон автономної Підкарпатської Русі, жовтень 1938 – березень 1939 р., 5: межі територій, що відійшли до Словаччини під час поділу Польщі, 6: території, що відійшли до Німеччини, вересень 1938 (Судетська область) 7: території, що відійшли до Німеччини, березень 1939, 8: території, що відійшли до Угорщини, листопад 1938 р., 9: території, що відійшли до Угорщини, березень 1939 р., 10: території, що відійшли до Польщі, жовтень 1938 р., 11: німецька військова зона (www.google.com/search?q=csehszlovákia+felosztása+1938&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwidguOf2IHgAhUPsKQHUK5BooQsAR6BAgEEAE&b завантажено: 18.02.2019.)

1945. június 29. Hosszas tárgyalás után a Szovjetunió és Csehszlovákia kormánya megkötötte azt a szerződést, amely rögzítette Kárpátalja kiválását a csehszlovák államból és a Szovjetunióhoz történő csatlakozását.

Az ungvári szabadtéri múzeum keménycseréptányérjai gyártási helyük szerint (gyártörténet, márkajegyek, típusok)

Az Osztrák–Magyar Monarchia (illetve az utódállamok) keménycserépgyárai

Wilhelmsburg

A múzeum gyűjteményében viszonylag nagyszámú Wilhelmsburgban előállított keménycseréptányér található. Pontos mennyiségüket csak becsülni tudjuk, mivel az 1865-ben *Rudolf Strohmayer* alapította gyár a XIX. század végére az Osztrák–Magyar Monarchia legmeghatározóbb keménycserép előállítójává válva sem tartozott azok közé az üzemek közé, amelyek minden egyes termékük aljára benyomták vagy rápecsételték volna gyári márkajegyüket, így jó néhány tányérról csupán csak sejtjük, hogy ott készült. Ennek oka főként az lehet, hogy megtévesszék azokat a magyarországi vásárlókat, akik tudatosan magyar termékeket kívántak vásárolni, hiszen a wilhelmsburgi gyár ugyanolyan magyaros motívumú, nem ritkán magyar nyelvű szövegekkel ellátott tányérokat hozott forgalomba, mint a magyarországi gyárak. A gyár XIX. század végén nyitott offenzívájának éppen az volt a célja, hogy a magyarországi piacról kiszorítsa a hazai keménycserépgyárak talán kevésbé míves, a helyben található alapanyagok nem épp oly kiváló minősége miatt feltehetően kevésbé attraktív termékeit, és ebbéli törekvésüket még a törvények is elősegítették. A Monarchia *„császári és királyi privilégizált wilhelmsburgi keménycserép és porcelángyára”* vámfizetés nélkül, kedvezményes vasúti szállítási díjak igénybevételével teríthette termékeit az egész Monarchia területén, míg a magyar gyárak ilyen könnyítésekkel nem bírtak. Emiatt aztán nem bírták sokáig a versenyt az említett osztrák gyárral, és a XX. század elején a telkibányai, a rozsnyói, a miskolci vagy a tatai gyár abbahagyta a termelést. Több magyarországi üzem (Hollóháza, Bélapátfalva, Körmöcbánya) is csak nagy nehézségek árán tudta rövidebb-hosszabb ideig átvészelni ezen időszakot.

11. kép
A wilhelmsburgi gyár márkajegye 1: 1874–1907 között, 2: 1882–1907 között, 3: 1907–1910 között

Зображення 11
Маркування Вільгельмсбургзького заводу 1: в 1874–1907 роках, 2: в 1882–1907 роках, 3: 1907-1910 роках

A gyűjteményben a wilhelmsburgi tányérokon az alábbi három márkajelzés található, mind az 1874–1910 közötti jó két és fél évtizedes időszakból: (11. kép). Az első jegy az ausztriai uralkodóház címerét, rajta a császári koronát, alatta félkörben a „WILHELMSBURG” nevet tartalmazza. 1874–1907 között szolgált masszába nyomva a gyárat birtokló három tulajdonos idejében (név szerint: 1874–1882 között *Rudolf és Aloisia Strohmayer*, 1882–1883-ban *Hermann (Sohn) és Aloisia (Louise) Strohmayer*, 1883-tól *Heinrich és Richard Lichtenstern* vagy – ahogy nevezték őket – *Lichtenstern fivérek*)

(Edenhofer 2010. 28.). Gumibélyegzőként fekete nyomattal is alkalmazták1907–1908-ban. E márkajegy 11 tányéron azonosítható.

A második márkajegyet 1882–1907 között alkalmazták masszába nyomva (1907-ben fekete guminyomatként is). Ennél az előzőhöz képest az a különbség, hogy a felirat „OPAQUE WILHELMSBURG"-ra változott (11. kép 2.). A kiegészítő felirat bevezetésének szükségét a gyártás során használt alapanyagok és technika mássága miatt gondolhatták, hiszen nem porcelánt állítottak elő (mint amire a korábbi márkajegy bevezetésekor használt „keménycserép- és porcelángyár" elnevezés utalt), hanem *átlátszatlan* – (ami a szó magyar – és német – jelentése) és nem áttetsző (mint a porcelántányérok) – keménycserép termékeket, melyekbe ezen negyedszázados időszakban e jegyeket nyomták. Az előzővel párhuzamosan alkalmazott márkajegy 11 tányéron összetéveszthetetlen azonosító jelzés.

A harmadik márkajegy csak rövid ideig volt használatban: 1907–1910 között alkalmazták fekete guminyomatként (11. kép 3.). E jegy szintén a rajta lévő feliratban tér el az előzőektől. A „FAYENCERIE-WILHELMSBURG" szövegben a „fajansz" szót találjuk, amellyel egy újfajta, „divatos" termékre, illetve újabb anyagfelhasználási módra kívánták a figyelmet felhívni. Bár ebből az újfajta, magas minőségű, fehér keménycserép masszából előállított termékek nem igényeltek volna további fedőmázborítást, azt mégis tovább alkalmazták, ami a „fayencerie" szó későbbi használatát teljesen feleslegessé tette (Edenhofer 2010. 28., 30., 36.). E jegy csupán egyetlen tányér hátoldalát azonosítja.

A múzeum gyűjteményében 42 jelzett, illetve feltehetően ott gyártott, ám jelzés nélküli wilhelmsburgi tányért vettünk számba. A 19 márkajelzés nélküli között többet (köztük e dolgozat szerzőjének magán-, illetve mások gyűjteményében található) ugyanolyan, ám márkajegyes tányér alapján azonosítottunk, némelyeket kivitelezésük, a csak erre a gyárra jellemző motívumok, megjelenések, stílusjegyek alapján soroltunk ide. Közöttük többségben van a kosaras és anélküli virágokat, illetve más növényeket, gyümölcsöket ábrázoló edény (27 db), míg a többi feliratos (5 db), illetve állatalakos (7 db kakasos, lepkés, madaras), addig 1-1 vallási jelképes és házcsoportot megjelenítő ábrákat tartalmaz az öblében (1–8. tányér).

A gyár az I. világháborút követő átrendeződés után elvesztette korábbi felvevőpiacait és birodalmon belüli privilégizált helyzetét, de továbbra is a Lichtenstern család tulajdonában maradt. A veszteségek enyhítésére addig ismeretlen méretű exportoffenzívába kezdtek, termékeik világviszonylatban ismertté váltak. A 20-as évek végén kitört világválság lecsengése után – mely érintette a gyár termelési eredményeit is – a 30-as évek elején újra fejlődésnek indultak, kínálatukban megjelentek a modern, kubista jellegű, szórt díszítésű edények, és 1934-ben megkezdték a porcelánkészletek fejlesztését. Az akkori cégvezető, *Kurt Lichtenstern*, az 1937-ben elhunyt Richard fia, Ausztria 1938-as németek általi bekebelezése után származása miatt *Konrad H. Lester* néven az USA-ba kényszerült emigrálni, és csak 1955-ben, az osztrák államszerződés aláírása és a szovjet csapatok kivonása után térhetett vissza, hogy visszaállíthassa eredeti birtoklásait az osztrák részen (Kiss 2014b. 454.).

Znaim/Znojmo

1909-ben a wilhelmsburgi gyárat birtokló Lichtenstern fivérek megvásárolták az 1878-ban Rudolf Ditmar által alapított, ekkor már az örökösök birtokában lévő znaimi *„Rudolf Ditmar's Erben"* gyárat.[2] Ezen akció után – hogy az áruikat azonos jelzéssel, közösen értékesíthessék – alkották meg azt a wilhelmsburgi márkajegyet, melyben felhasználták az addigi znaimi gyár Brünnben 1881-ben bejegyzett szimbólumait. Ez pedig egy első látásra üstökösnek tűnő ábra, mely valójában

[2] A gyáralapító 1895-ben hunyt el (http://www.steinmarks.co.uk/pages/pv.asp?p=stein347 – letöltés: 2019. II. 18.).

a Napot ábrázolja, amelyet egy szárnyaskerék követ. Egy 1910-es gyári levélfejlécen az látható, hogy az addigi napábrázolást egy csillag váltotta fel. Az egész szimbólum valószínűleg a tulajdonosok nevére utaló *„Stern”* (= csillag) szó miatt tetszett meg Lichten*stern*éknek. Átvették, és ezután csak a félkörbe foglalt szimbólum fölötti lezáró szalagba írt gyárnévben különbözött egymástól a család más-más helyen működő üzemeinek márkajegye (Edenhofer 2010. 38., 101.). A Ditmar-féle üzem a tulajdonosváltás után is saját név alatt folytatta tevékenységét, és a gyárak átvették egymás mintáit. 1913-ban Lichtensternék mindkét üzemüket bevitték a német *Triptis AG*-be, mely céghez tartozott egyebek mellett az észak-csehországi Teplitz–Turnban (ma Teplice–Trnovany Csehországban) működő *„Brüder Urbach Steingutfabrik”*, és egyidejűleg megszerezték annak részvénytöbbségét. Végül a többszörös tranzakció lezárásaként Richard Lichtenstern a „Triptis AG” részvény-újraelosztásán keresztül 1919-ben vissza-, illetve átvette a *wilhelmsburgi, znaimi és teplitzi* kőedénygyárak tulajdonjogát (Kiss 2014в. 453–454.).

Ám az I. világháború után újrarajzolt európai térkép jelentős változásokat hozott gyáraink későbbi történetében. Az addig az Osztrák–Magyar Monarchia kebelén belül szabad kereskedelmi jogokkal bíró gyárak termékeinek az 1918 őszén megalakult Csehszlovákia már nem számított többé belföldi piacnak (Edenhofer 2010. 40.). Lichtensternék ezután a hajdani morvaországi Znaimban (cseh nevén Znojmoban) és az egykori csehországi Teplitz/Teplicében álló gyáraikat kivették a wilhelmsburgi gyárral alkotott „*Steingut-Union”*-ból, és az immár csehszlovák belső piacon érvényesítették meglévő kapacitásukat.[3]

12. kép
1: A Ditmar-féle znaimi gyár márkajegye 1910–1918 között, 2–3: a wilhelmsburgi gyár ausztriai üzemének márkajegye 1910–1919, illetve 1920–1931 között, 4: a Ditmar–Urbach keménycserépgyár znojmoi üzemének márkajegye 1924–1938-ban, 5: a Ditmar–Urbach keménycserépgyár teplicei üzemének márkajegye 1924–1938-ban, illetve 1924–1938-ban

Зображення 12
1: Маркування заводу Дітмара в м. Зноймо у 1910–1918 роках, 2–3: маркування австрійського філіалу Вільгельмсбургзького заводу в 1910–1919 і в 1920–1931 роках, 4: маркування фаянсового заводу Дітмара-Урбаха в м. Зноймо (1924–1938), 5: маркування фаянсового заводу Дітмар-Урбаха в м. Тепліце (1924–1938)

Az új államban a továbbra is a Lichtenstern család tulajdonában működő gyárak közötti kapcsolat az 1919-ben kezdett tárgyalások eredményeként 1924-ben egyesüléshez vezetett, ami az ezután alkalmazott márkajegyekben is megnyilvánult: 1924-től egészen az 1938-as német okkupációig a korábbi jegyben volt kerék helyére a gyáraknak helyet adó települések nevének kezdőbetűi kerültek (*Z = Znaim/Znojmo*, illetve *T = Teplitz/Teplice*), illetve az egyesült Ditmar és Urbach-féle gyárak nevét írták a felső szalagra. A befoglaló félkör alatt a *„Made in Czechoslovakia”* felirat olvasható, míg az osztrák „anyagyár”, Wilhelmsburg nevét hordó szalag fölé a *„Made in Austria”* feliratot helyezték (12. kép).

A fenti márkajegyek segítenek bennünket abban, hogy pontosabban meg tudjuk határozni az azokat viselő tányérok készítési idejét. Az ungvári múzeum imént tárgyalt Ditmar-féle znaimi üzemben készült tányérjainak száma 13. Mindegyiken gumibélyegzővel készített

[3] www.porcelainzone.com/en/factories/bruder-urbach – letöltés: 2019. II. 19.

13. kép
A Ditmar-féle gyár márkajegye 1: Csehszlovákiában (1920–1924), 2: Cseh-Szlovákiához kerülése után (1918–1920)

Зображення 13
Маркування заводу Дітмара 1: в Чехословаччині (1920–1924), 2: після створення Чехословаччини (1918–1920)

fekete nyomat látható. Közülük 12-t még a Monarchia idejében gyárthattak, hiszen az országra való utalás nem szerepel a jegyeken. Kivétel a 3599/314-es leltári számot viselő, az öblében három piros rózsát ábrázoló tányér, melynek alján a hagyományos márkajegy fölé még egy fekvő ovális keretben a „Made in Czechoslovakia" feliratot viselő bélyeget nyomtak. A tányér készítési ideje tehát 1920–1924 közötti időre datálható, hiszen az új állam neve már nem kötőjellel szerepel, de még az Urbach-hal való fúzió előtti (9. tányér). (Meg kell jegyeznem, hogy már az 1918–1920-as időszakban is használta a gyár az új országmegjelölést, mégpedig annak hivatalos változatában, Czecho-Slovakia formában, mint amit a mellékelt, de nem az ungvári múzeumban lévő tányéron található példa is bizonyít. Itt azonban a márkajegy fölső részén látható díszítés – egy felragyogó csillag, mely a Lichtenstern fivérek nevére utal – már/még nem a megszokott megjelenésű, hanem egy átmeneti forma, amely azonos a wilhelmsburgi kerámiákon ugyanazon időszakban alkalmazott megoldással. Úgy tűnik, hogy az egykor Csehszlovákiában 8, különböző áruféleségeket előállító kőedénygyárat birtokló Lichtensternék minden üzemükben azonos márkajegyet alkalmaztak egy időben. Ami érdekes az itt említett márkajegynél, az az, hogy míg Znojmoban a jegy mellé pótlólag ráütött új országnévpecsét tanúsága szerint már 1918–1920 között használták, azt Wilhelmsburgban csak 1920-ban vezették be és 1927-ig alkalmazták (Edenhofer 2010. 46.) (13. kép).

A többi, immár Znojmonak nevezett cseszlovákiai település – nevében is egyesített – gyárában *(„Ditmar Urbach")* előállított tányér alján a fentebb bemutatott márkajegy szerepel többnyire fekete nyomatban, de előfordul zöld és kék kivitelben is, ritkábban különböző betűk és számok kíséretében. Ezen különböző színek és megkülönböztető jelzések mibenlétére és okára jelenleg nincs magyarázatunk (14. kép).

14. kép
A Ditmar–Urbach-féle gyár márkajegyei más-más mellékjelekkel (1924–1938)

Зображення 14
Маркування заводу Дітмара-Урбаха з різними додатковими знаками (1924–1938)

E jegyekkel 107 tányért regisztrálhattunk a gyűjteményben. Változatos tematikájú, kiváló alapanyagú és kivitelezésű, színekben gazdag tárgyakról van szó, melyek a wilhelmsburgi hagyományokat követik – nem csoda, hogy elnyerték a vásárlók tetszését. A múzeum tányérjainak nem mindegyike eltérő ábrájú, van közöttük néhány azonos díszítésű.

Tematikájukat nagyobb részt különböző színű virágok jellemzik szálban, csokorban vagy virágkosárban elhelyezve. A minták azonossága nagyrészt a használt sablonok eredménye, de sok esetben a kézzel festés is tetten érhető (10–17. tányér).

Igen kedvelt volt a csokorábrázolás kosárban vagy vázában. Ami az eltéréseket, illetve a változatosságot jelenti, az elsősorban a tányérok peremén jelentkezik: míg öblükben a virágmotívum azonos, a perem díszítése, színei mások, mintegy teljesen új tárgyat hozva létre. Ezek közül néhányat érdemes közelebbről szemrevételeznünk (18–21. tányér).

A virágok mellett kevés a más témát ábrázoló znojmoi tányér: egy-két kakasmotívum, imádkozó angyal stb. gazdagítja a kínálatot, ám ezek jelenléte nem szignifikáns.

Ami a znojmoi gyár későbbi sorsát illeti: 1938-ban a német csapatok által annektált Cseh- és Morvaországban a gyárat a német hatóságok elkobozták, hadi termékek gyártására állították át. A II. világháborút követően ismét Csehszlovákiához visszakerült gyárakat a kommunista hatalom kártalanítás nélkül államosította (Kiss 2014в. 454.).

Altrohlau

Bár Altrohlauból (ma *Stará Role*) csupán két tányérral rendelkezik a gyűjtemény, érdemes külön megemlítenünk e nyugat-csehországi, Karlsbad/Karlovy Vary közelében működött gyár tevékenységét, hiszen az I. világháború idején a császári udvart meg a szövetségeseket keménycseréptárgyakkal (tányérok, „ferencjóskás” bögrék, sótartók és más, mai szóhasználattal „reklámeszközök” stb.) népszerűsítő gyártmányaik sokak által ismertek még manapság is.

A gyár alapítása *Benedikt Hassbacher* nevéhez és 1810-hez kötődik. További, hosszabb idejű működése a *Nowotny család*hoz kacsolódik. Ez 1824-től egészen az 1880-as évekig tartott. Az ekkor bekövetkezett válság miatt csődközeli helyzetbe került vállalatot 1884-ben vásárolta fel *Moritz Zdekauer* prágai bankár, aki felfuttatta a termelést, és a gyár márkajegyébe is berakatta saját neve kezdőbetűit (*M és Z*). Bár Zdekauer 1909-ben átadta a jogokat egy német cégcsoportnak, az továbbra is megőrizte a védjegyet.[4]

15. kép
Az altrohlaui keménycserépgyár márkajegye 1916-ban

Зображення 15
Маркування фаянсового заводу в м. Стара Роле у 1916 році

Egyik tányérunk kiváló és ép példája ennek a minden igényt kielégítő, a háborút népszerűsítő törekvésnek: hófehér öblében I. Ferenc József császár és király, valamint II. Vilmos német császár mellképe szerepel nemzetük zászlai kíséretében, közöttük a német és az osztrák címer, fölöttük a koronás fekete sas, alóluk ágyúcsövek kandikálnak ki. Mindezen kompozíció alatt pirossal a háborúból már eltelt két esztendőt jelző 1914/16 évszám. Az egész ábrát a tányér peremén nemzeti színünkkel, piros-fehér-zöld

[4] https://www.kovels.com – letöltés: 2019. II. 19.

szalaggal összefogott tölgylevélkoszorú övezi, és még ezen kívül elfér egy harsánylila peremlezáró sáv (22. tányér).

A másik tányér – bár kivitelezése és ábrái nem ennyire figyelemfelkeltőek – szintén remekmű. Lilás rózsák és kisebb virágok ismétlődnek a peremen, míg az öbölben kisebb virágcsokor pompázik (23. tányér).

Mindkét tányér hátulján a gyár márkajegye, az uralkodóház kétfejű sasa fején a császári koronával, amellett kétfelől az M és Z betű – a gyárat korábban birtokló Moritz Zdekauer nevének kezdőbetűi – láthatók, alatta a gyárnak helyet adó település, Altrohlau neve olvasható (15. kép).

Kravsko

Bár a Znaim/Znojmotól mintegy 10 km-re északra fekvő település kerámiagyára csupán egyetlen tányérral (147. tányér) van jelen a gyűjteményben, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen a 1823-as alapítása óta egészen a mai napig gyártanak itt kerámiát. Az üzem az azt alapító *M. Raufer* eladósodása miatt 1850-ben került a neki hitelező *Planck család* kezébe, amely egészen az 1906. évi elárverezésig birtokolta. XIX. századi márkajegyei között a KRAWSKA név (a település német neve) is használatban volt a VP *(=Viktor Planck)* illetve a BP *(=Brüder Planck)* mellett (Koucká 2016. 52.). Maga a gyűjteményben található tányér az 1918–1920 közötti időszakban készülhetett, hiszen a márkajegyen az országnév írásformája ennek az időszaknak a terméke (16. kép).

16. kép
A cseh-szlovákiai Kravsko keménycserépgyárának márkajegye (1918–1920)

Зображення 16
Маркування фаянсового заводу в чехословацькому місті Кравско (1918–1920)

Hollóháza

A gyűjtemény legtöbb tányérja a hollóházi keménycserépgyárból származik, igaz, nem a gyár működésének folyamatos produktumaként, hanem a történelem kanyarjait követve egy közel két évtizedes időintervallum kihagyással. Ugyanis az e gyárban készült tányérok kb. 2/3-a a Monarchia fennállása és szétesése előtti időszakban készülvén került a területre, míg csaknem 1/3-uk Kárpátalja 1938-as Magyarországhoz visszatérése és újbóli elcsatolása közötti 5 év során talált itt vevőre.

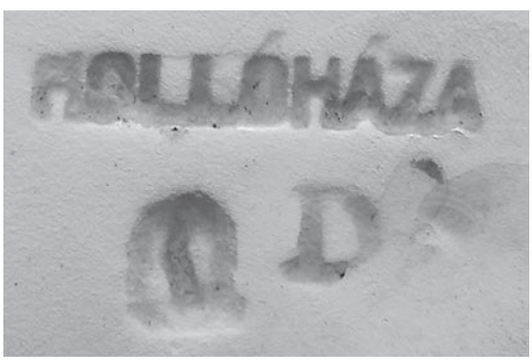
Hollóháza a felső-magyarországi keménycserépgyártás egyik legtermékenyebb üzeme, amely mind a mai napig működik, igaz, jelenleg már csak porcelángyártással foglalkozik. Az eredetileg üveghutaként indult, majd 1831-től már keménycserépgyárként működő gróf Károlyi-tulajdon egymást váltó bérlői és működtetői közül az 1859-ben a hollóházi termelésbe előbb tisztviselőként, majd 1870-től bérlőtársként, illetve cégvezetőként bekapcsolódó *Istványi Ferenc* neve fűzhető az ungvári múzeumban található tányérok nagyobbik hányadához. Az Istványi 1902-ben bekövetkezett haláláig eltelt közel fél évszázad alatt futott fel az üzem termelése, jutottak el nagyobb mértékben termékei az Alföldre és Erdélybe, Miskolc, Kassa, Ungvár, Munkács piacaira (Pálfi 2008. 33–34.).

A hosszú ideig a gyár felvirágoztatásán ügyködő, a telkibányai gyárral való egyesülést éppen csak nyélbe ütő cégvezető halála után *dr. Boleman István* selmecbányai orvos és *ifj. Istványi* ténykedése vitte tovább a gyárat, mégpedig oly sikerrel, hogy az akkortájt tönkrement miskolci és az 1907-ben bezárt telkibányai gyár hiányában a wilhelmsburgi mellett a hollóházi vált az „egyetlen

számottevő magyar" keménycserépgyárrá. A folyamatos termelés – bár csökkentett mennyiséggel – a háború közepette is fennmaradt, mégpedig egy új bérlő, *Fischer Emil* tényke dése eredményeként (Pálfi 2008. 56–60.).

Az imént vázolt, Istványi jegyezte időszakban voltak a hollóházi tányérok legváltozatosabb tematikájúak, a körülmények, a gyártáshoz felhasznált alapanyagok minősége – tudvalévő volt, hogy az osztrák wilhelmsburgi gyár környéki agyag és kaolin jóval jobb minőségű volt, mint a Hollóháza környéki, és emiatt tisztább, fehérebb tányérok készülhettek náluk, mint Magyarország más gyáraiban – ellenére a vevők körében a legkedveltebbek.

A kezdeti időszak tányérfenékbe benyomott márkajegye a „HOLLÓHÁZA" településnév volt, a korai időszaktól kezdve egészen 1902-ig, Istványi haláláig. E jegyet a múzeum 43 tányérján találhatjuk meg. Bár a korábbi szakirodalom egyértelműen arról szól, hogy a kezdeti időszakban nem alkalmaztak gyári jegyet a termékeken (Pálfi 2008. 34.), és ez a felirat csak Istványi belépése után, 1870 körül tűnik fel a gyártmányokon, és a Katona-féle kerámiaösszefoglalóban is csak a „XIX. század második fele" időmeghatározás szerepel e jegy mellett (Katona 1978. 251.), Kiss Gábor kutatásai azonban kimutatták, hogy e márkajegy már a gyár alapításának időpontjától használatban volt egészen az 1890 körüli évekig (Kiss 2013. 248.) (17. kép).

17. kép
A hollóházi keménycserépgyár márkajegye 1870–1902 között

Зображення 17
Маркування фаянсового заводу в м. Голлогаза у 1870–1902 роках

Az e jeggyel megjelölt hollóházi tányérok zöme virágokat, virágcsokrokat ábrázol kosárban és anélkül, de találunk közöttük madaras, tyúkos-kakasos vagy vallási szimbolikájú darabokat is. Egy-két feliratos tányér azon ritka tárgya a gyűjteménynek, amelyek az ábrázolásukban is utalnak magyar (vagy magyaroknak szánt) eredetükre. Nem véletlen ez a témaábrázolás, hiszen Istványi kezdetben – kiszolgálva a vásárlói ízlést – szinte teljes egészében a magyaros tányérok gyártására állt át. E tányérok díszítése jórészt kézi munka, különösen amely ábrák azok öblébe kerültek. A peremek megfestése a többszörös ismétlés megkönnyítése érdekében történhetett sablonok felhasználásával vagy festékbe mártott szivacsdarabok segítségével is. A peremszéleket legtöbbször színes vonalak zárják le, és e vonalak sok esetben a belső peremszéleken megismétlődnek – mintegy keretbe zárva a peremet, elkülönítve annak ábráját az öbölben lévő, nagyobb méretű ábráktól (24–27. tányér).

A régebbi, a gyár kezdeti működéséhez köthető három olyan egyszerűbb kivitelezésű ábrával bíró, teljes egészében kézi festésű tányér tartozik a hollóháziak közé, melyek Kiss szerint a korábban márkajegy nélküli periódusnak tartott időszakban készülhettek (Kiss 2013. 249–250.). Kettejük madarat ábrázol szivaccsal felvitt fák sziluettje előtt, a harmadik egyszerű virágokból összeállított kompozíciót, és a peremek „farkasfogas" díszítése is kék festékbe mártott szivacsnyomásos technikát mutat (28–30. tányér).

A századfordulót követő közel másfél évtizedben (az 1902–1915 közötti időszakban) gyártották azt a múzeumi gyűjteményben található további 63 tányért, amelyek ifjabb Istványi Ferenc igazgatóságának idejét reprezentálják. Ekkor használták azokat a masszába benyomott márkajegyeket, amelyek ábrájukban, majd feliratukban is utaltak Hollóházára, a termék magyar jellegére. Érdekes, hogy négyféle formában is megjelenik a „holló a házon" márkajegy, ám ezen bélyegzők alkalmazása – legalábbis ami a múzeum gyűjteményében fellelhető tányérok márkajegyeit illeti – esetinek tűnik. A legegyszerűbb jegy, a felirat nélküli házon ülő holló, 6 tányéron van jelen; az ugyanezt

ábrázoló, de a ház alatt „HUNGARIA” feliratot is hordozó jel 2 tányéron, az ezt az ábrát a holló fölött „HOLLÓHÁZA” településnévvel kiegészítő jegy 5 tányéron ismerhető fel. 50 db-bal a házon hollót ábrázoló, ám felül és alul félkörben a „Magyar Gyártmány!” feliratot viselő márkajegy viszi a prímet, ami a gyárnak egy intenzívebb kárpátaljai jelenlétét feltételező akciója eredményének tűnik (18. kép).

18. kép
A hollóházi keménycserépgyár márkajegyei 1902–1915 között

Зображення 18
Маркування фаянсового заводу в м. Голлогаза у 1902–1915 роках

Ezen időszakban a hollóházi gyár által előállított tányérok színes világa dominálóvá vált, és a peremen alkalmazott díszítések egy része egyedivé, más gyárakétól elkülöníthetővé tette azokat (nem mindig sikerrel, de a törekvés megvolt a tervezőkben). Így az öbölben megjelenített három tulipán, három vörös rózsa vagy a más gyárak termékein is előszeretettel használt „vándormotívum” – a bordó rózsa, fölötte kék és lila virág zöld levelek között – változatos variációkat hozott az azokat megvásárolni szándékozók örömére. A peremen alkalmazott széles sávok (zöld, sárga, vörös, kék, többször ezek kombinációja), nem egyszer ezekbe különböző apróbb mintákat beszúrva, ezen időszak szívesen alkalmazott megoldása. A peremszínek sávjainak egyedi alkalmazása azt a célt szolgálta, hogy első ránézésre kitűnjön azok „hollóházi” eredete, ami – ha bevált – rögvest más gyárak figyelmét is felkeltette, és előszeretettel megismétlődött náluk is. Mivel ezen megoldások nem voltak levédve, hamar elterjedtek, elősegítve az egymás ötleteinek szinte gátlás nélküli „lenyúlását” a magasabb eladási szám elérése érdekében. A színes sávperemeken megjelenített minták ekkor szinte már minden esetben kivágott sablonok segítségével készültek, ami megkönnyítette, meggyorsította azok elkészítését, egyszersmind szabályosabbá tette azokat, de a megnövekedett kereslet miatt használatuk elkerülhetetlennek látszott. Hátrányuk esztétikai értelemben jelentkezett, hiszen ezekkel eltűnt a kézi munka, a *„hand painted”* báj, az, hogy minden egyes termék egy-két ecsetvonásában legalább egyedi volt, különbözött a másiktól, és nem egy széria ugyanolyan kinézetű tagja volt csupán (31–38. tányér).

Nem hagyható ki az a néhány (pontosabban 7 db) tányér sem, amelyről azt feltételezzük, hogy szintén e gyár termékei ugyanebből az időből, de technikai okok miatt (az aljukon a leltári számot tartalmazó cédulával teljesen eltakart) márkajegyüket nem szemrevételezhettük. Ezek kivitelezési technikája, stílusuk, egyedi, csak e gyárra jellemző megoldásaik, a díszítések, az alkalmazott színkombinációk meg a hollóházi gyár 1903-ban kiadott mintakönyve (Pálfi 2008.143–157.) ábrái nagy valószínűséggel Hollóházához köthetik őket (39–45. tányér).

Az I. világháborút követően újraindult gyárnak talán a korábbi műszaki problémáknál is súlyosabb gondot jelentett a piaci helyzet megváltozása. Trianon után ugyanis a gyár hagyományos piacainak jelentős része a határokon túlra került: Kassa mellett Ungvár, Munkács, Nagyvárad és az akkorra már saját belső keménycserépgyárak nélkül maradt erdélyi piacok elvesztése érzékenyen érintette a gyárat (Pálfi 2008. 62.). Bár a két világháború között termékei a megalakult Csehszlovákia piacairól eltűntek, ám a történelem adott még egy lehetőséget a nem egyszer nagy nehézségekkel, leállásokkal és újraindulásokkal küszködő üzemnek: az I. bécsi döntés következtében visszakerült dél-szlovákiai területek, majd a teljes Kárpátalja visszacsatolása ismét belföldivé tette az itteni kereskedelmet. Ezt igen jó érzékkel használta ki egy kassai kereskedő, *Szakmáry István*, aki

a megszállás után alig egy hónappal már elindította a gyengélkedő gyár kibérlésének folyamatát, és 1939. június 1-jétől 10 évre bérbe vette (Pálfi 2008. 67.). Hatalmas elánnal látott hozzá a gyár fejlesztéséhez, gépeket szerzett be, az üzemet korszerűsítette, és kihasználva azt az előnyét, hogy a volt csehszlovák keménycserépgyárak „birtokon kívülre" szorultak, hatalmas mennyiségű keménycseréppel árasztotta el a közeli új felvidéki és észak-erdélyi piacot (is). A kereslet növekedése szükségessé tette, hogy esti tanfolyamokon képezzen újabb és újabb festőket a gyár számára (Kiss 2014a. 301.). Bár nincs forrásunk arra, hogy ez a piacszerzés hogyan történt, a nem sokkal későbbi, a II. bécsi döntés eredményeként visszakerült Észak-Erdélyben a Herendi Porcelángyár által folytatott piacszerzési folyamatról készült tanulmány (Szűts 2013.) valószínűleg ugyanolyan piaci folyamatot és taktikát ír le, amilyet Szakmáry Kárpátalján megvalósított (a két háború között is magyar termékeket importáló helyi kereskedők felkeresése és meggyőzése, raktárak bérlése, ügynökök bevetése az ismét meghódítani kívánt területeken stb.). Az is gyakorlat lehetett a keménycseréptányérok piacra kerülése során, hogy – mint a herendi porcelánáruk esetében – a kassai, losonci, lévai, munkácsi és ungvári kereskedők maguk jelentkeztek a gyárnál portékaszerzés céljából (Szűts 2013. 2013. 193.).

Az újjászervezett gyár új márkajegyet vezetett be: egy körben szárnyaival ötágú koronát tartó holló (mely korona alsó sávján a „SZAKMÁRY" név olvasható) alatti félkörívű szalagon a „HOLLÓHÁZA" nevet tüntették fel. A pecsétként alkalmazott jegy fekete, zöld és kék színben látható a termékeken (19. kép). Az ebben az időszakban készült 67 ungvári tányér hátránya: a gyártmányok cserép és máz hőtágulási együtthatója nem azonos, és ez gyakran hajszálrepedést és mázpattogzást eredményezett (Katona 1978. 131.). Ez a használatot is befolyásoló hiba – a pókhálószerű repedéssorozat – sok múzeumi tányér felületét kívül-belül szinte teljesen behálózza, ami esztétikailag zavaró, nem beszélve arról a tényről, hogy a használat során a zsír behatolt e repedéseken a máz alá, eltávolíthatatlan szürke penészfoltokat eredményezve azokon.

19. kép
A hollóházi keménycserépgyár márkajegye 1939–1948 között

Зображення 19
Маркування фаянсового заводу в м. Голлогаза у 1939–1948 роках

Ez a hiba annak az állapotnak lehet a következménye, amelyet maga Szakmáry is elismert egy kérvényében: *„A primitív berendezés, régimódi égetőkemencék miatt a hollóházai kőedénygyártmányok általában gyöngébb minőségűek az egész modernül berendezett és a hollóházainál ötszörte nagyobb kapacitású kispesti »GRANIT« kőedénygyár készítményeinél. Ezért a hollóházai kőedényáruk csak 5–15 %-kal alacsonyabb árban értékesíthetők."* (Pálfi 2008. 70.) A gyors munka és a nagy mennyiségű előállítás során valószínűleg nem figyeltek eléggé a termékek minőségére, és az is feltételezhető, hogy az eladások idején, az 1940-es évek első felében még nem jelentkeztek oly mértékben ezek a hibák, hogy megakadályozták volna az árucikkek értékesítését.

A gyűjteményben lévő, e korból származó hollóházi tányérok egy része felelevenít néhány olyan régi tányérábrát, amelyek az I. világháború előtt egykor igen kedveltek voltak (kakas és tyúk *„jó reggelt"* felirattal, virágok kosarakban és szőlőben stb.), és a peremen alkalmazott díszítések is követik a régi gyakorlatot. A teljes egészében sablonokkal kialakított ábrák között üdítő színfoltként feltűnik egy-egy kézi festésű darab (piros rózsák piros kosárban zöld levelek között), ám ezek ritka kivételek (46–53. tányér).

Szakmáry a gyárában végrehajtott jelentős beruházásainak eredményeképpen 1964-ig érvényes szerződéshosszabbítást írt alá gróf Károlyi Istvánnal, és bár az üzem túlélte a háborút, az 1948-as államosítást nem kerülhette el. A volt igazgató-bérlő rövid idő múltán elhagyta az országot: Brazíliában telepedett le, és 1989-ben Sao Paulóban hunyt el (Pálfi 2008. 75–77.).

Telkibánya

A múzeum gyűjteményében e gyár termékeit csupán 10 tányér képviseli, ami azért furcsa, mert az 1820-as évek végén a *herceg Bretzenheim* ötlete alapján alapított üzem (mely 1862-ig termékein a „REGÉTZ" vagy „REGÉCZ" benyomott jegyet hordta, utalva az uradalom központjára, bár maga mindvégig Telkibányán működött) az 1840-es években Kassán, Eperjesen és Ungváron is tartott lerakatot. A gyár termelése első időszakában árujának észak felé, Kassa környékén akart piacot szerezni, bár ez a kassai kőedénygyár „felségterülete" volt, amely azonban az időben éppen szüneteltette a termelést (Katona 1986. 29–30.). Csak később fordult dél felé, Debrecen irányába, amely pedig az erdélyi kőedénygyárak – főként Batiz – vonzáskörzetébe tartozott, mégis jobb eladási lehetőségeket kínált, mint az imént említett nagyvárosok.

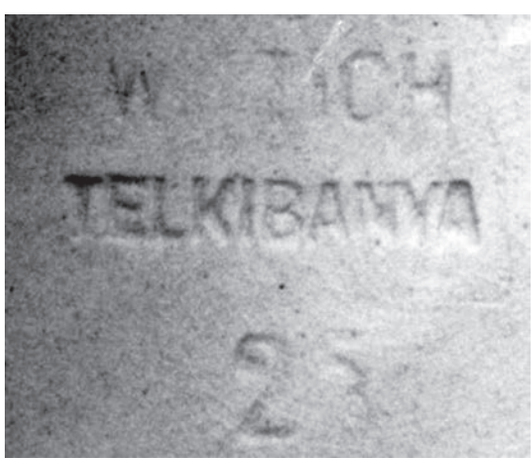
20. kép
A telkibányai keménycserépgyár márkajegye 1866–1899 között

Зображення 20
Маркування фаянсового заводу в м. Телкібаньо у 1866–1899 роках

Tányérjainkon – egy kivételével – a „TELKIBÁNYA" benyomott márkajegy vagy azonosító jel található (20. kép). Katona Imre a településnév Times típusú és sima, álló betűs változatán kívül még egy harmadik márkajegyet is bemutat összefoglaló kerámiakötetében, ez pedig a „FIEDLER GY / TELKIBÁNYÁN", két sorban elhelyezett szöveg *(Fiedler Gyula* 1860–1899 között volt a gyár bérlője, majd tulajdonosa). A kötetben látható márkajegyek használati ideje a szerző szerint 1866–1899 közötti (Katona 1978. 258.).

Ami a különlegességet illeti, az az egy, az előbbiektől eltérő márkajegy, amelyen két sorban a „WITTICH / TELKIBÁNYA" állóbetűs szöveg olvasható (21. kép). *Wittich Gusztáv* volt a sorban az utolsó, aki 1899–1907 között bérelte a gyárat, irányította annak termelését az üzem bezárásáig. A márkajegyet eddig nem találtam meg egyetlen keménycseréppel foglalkozó szakirodalomban sem, így érthető az örömöm, hogy a gyár Fiedler Gyula utáni működése során használt utolsó márkajegyét elsőként én publikálhatom.

E tányér ábrája merőben különbözik a többi telkibányai edényétől. A törött, majd összeragasztott tárgy díszítése egyszínű világoskék, öblében egyetlen leveles száron három, lefelé hajló fejű virágot ábrázol, míg a két szélén csíkkal határolt peremén körben virágok sora követi egymást (egy szintén telkibányai, ötágú gyertyatartót ábrázoló egyik tányérunk peremdísze ugyanaz, mint a Wittich-féle jegyet tartalmazó fenti tányéré) (54. tányér).

21. kép
A telkibányai keménycserépgyár márkajegye 1899–1907 között

Зображення 21
Маркування фаянсового заводу в м. Телкібаньо 1899–1907 роках

A további telkibányai tányérok között mind virágos, mind vallási témájúak megtalálhatók. Közös ismérvük a részben kézi festés, a más keménycserépgyárak motívumaival való hasonlóság vagy azonosság (ez nem is csoda, hiszen a hollóházi és a telkibányai gyár azonos mintakönyvet használt, munkásaik vándoroltak egyikből a másikba, közösek voltak a tulajdonosaik, és a légvonalbeli távolságuk alig öt kilométer volt csupán) (55–57. tányér).

Apátfalva

Bár a gyár 1830-as években történt alapításáról eltér a kutatók véleménye, az biztos, hogy 1851-ig, a *Földváry testvérek* bérlői belépéséig huzamos ideig nem működött. Az ő színre lépésükkel kezdte meg eredményes tevékenységét az 1928-ig termelő üzem, és ezen idő alatt összesen nyolc bérlő adta nevét a tányérokba benyomott márkajegyekhez (Csifféry 1997. 20–25.). A többi magyar gyárhoz hasonlóan ez az üzem is megsínylette hagyományos piacának elvesztését. Míg a trianoni békekötés előtt mind a Felvidékre, mind Erdélybe jelentős árumennyiséget szállított, 1920 után át kellett ütemeznie piacait: üzlethelyiségei ekkortól csak a megmaradt ország keleti felében, Egerben, Budapesten, Miskolcon, Gyöngyösön és Mezőkövesden működtek (Csifféry 1997. 51.).

Az ungvári múzeum gyűjteményében nem sok – összesen 5 – keménycseréptányér lelhető fel e gyár termékei közül. Közülük kettő készítési ideje a XIX. század közepére tehető, mégpedig azok, amelyek benyomott márkajegyén az APATFALVA vagy APÁTFALVA névben az *A, Á* és *V* betűk jobb szára majdnem merőleges a betű talpára (22. kép), szemben azokkal a benyomott APÁTFALVA feliratú tárgyakkal, ahol a fenékjegyen előforduló ugyanezen betűk szárai mindkét irányból egyformán összetartanak (Katona 1972. 262.). E két tányér közül a 359/548 leltári számú öblének kézzel festett madara (galamb?) festékes szivaccsal nyomott zöld lombú fák előtti okker-zöld talajon áll, míg a perem két piros csík közti felületén szintén szivaccsal felvitt kék oválisok követik egymást (59. tányér). A 395/575 leltári számú tárgyon mind az öbölben, mind a peremen élénk színű, ún. „magyaros stílusú" virágcsokor, illetve virágok sorakoznak (60. tányér).

22. kép
Az apátfalvi keménycserépgyár márkajegye a XIX. század 2. felében

Зображення 22
Маркування фаянсового заводу в м. Опатфолво у другій половині XIX ст.

A további három tányér *Nagy Zsigmond és fia* bérleti ideje alatt, 1893–1905 között készült. Benyomott márkajegyük a két sorban masszába nyomott „APÁTFALVA / NAGY ZS. & F." szöveget, fölötte római, alatta arab számokat

23. kép
Az apátfalvi keménycserépgyár márkajegye Nagy Zsigmond és Ferenc bérlősége idején (1893–1905)

Зображення 23
Маркування фаянсового заводу в м. Опатфолво у період орендарів Жігмонда та Феернца Нодя (1893–1905)

tartalmaz (23. kép). E tányérok közül kettő szintén a magyaros stílus képviselője, míg a harmadik ritkább fajta, öblében férfinevet *(„Lajos")* tartalmaz. Az első teljes egészében kézi festéssel készült, a másik kettő ún. vegyes technikájú: a perem díszítése sablon segítségével létrejött egyenletes mintasor, míg az öböl virágábrái kézi alkotások (61–63. tányér).

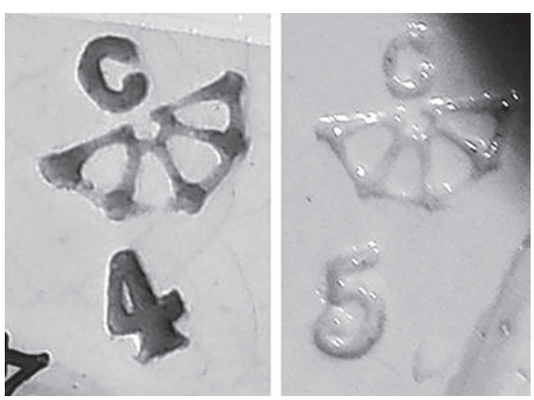
Körmöcbánya

A mai Magyarország területén működött egykori keménycserépgyárak csaknem mindegyikéről születtek rövidebb-hosszabb tanulmányok, kismonográfiák, de a felső-magyarországi gyárak közül csak a körmöcbányairól készült a korai időszakból két tanulmány és egy alapos, képben gazdag, a gyár egész működési idejét bemutató feldolgozás a közelmúltban (Solčániová 2014.).

Az 1800-as sikertelen alapítás, az 1815-ös részvénytársasággá szerveződés után termelni kezdett gyár az első időszakban (egészen az 1850-es évekig) egyszerű, máz alatti kék, ún. bécsi szalag meg szőlőleveles díszítésű tárgyakat állított elő, és csak a század közepétől tért át a többszínű mintákra. A kezdeti évtizedek változó minőségű termékei csak az 1868-as év után váltak jobbá és minőségileg megbízhatóvá, miután a gyár *Kossuch János* birtokába került. Kossuch tulajdonosként 1885 körül korszerűsítette gyárának berendezéseit, és még a munkások továbbképzését is megszervezte (Katona 1978. 102.).

Változó működtetői kör üzemeltetésében érünk el a XIX. század végétől az I. világháború végéig terjedő időszakhoz, amikor az általunk tárgyalt keménycseréptányérok készülhettek: 1895–97 között az *Örley János* vezette üzem valószínűleg igen intenzív piacpolitikát folytatva kezdett kárpátaljai hódításba, amit az ungvári múzeum tulajdonában lévő 36 tányér is bizonyít. Úgy tűnik, felvették a harcot a wilhelmsburgi osztrák gyárral, és a századfordulón, amikor a magyarországi kőedénygyárak sorra szüntették be a működésüket, a körmöcbányai gyár még prosperált (Katona 1978. 104.). Csehszlovákiához kerülése után folytatta exportorientált működését, melyet az 1945-ös államosítás szakasztott meg. Pár évi, egyre kisebb keresletre alapozott működése 1956-ban a gyár megszüntetésével zárult (Solčániová 2014. 157., 163.).

Tányérjaink egy kivételével egyetlen benyomott márkajegyet hordoznak magukon, mégpedig Körmöcbánya város címerét. Ez a jegy a XIX. század második felétől a Monarchia szétesését és az 1. Csehszlovák Köztársaság létrejöttét eredményező időig azonosította az itt készült termékeket. Ez egy benyomott félkereket ábrázol, fölötte egy „C" (*Cremnitz = Körmöcbánya* német neve) betűvel, alatta legtöbbször egy benyomott 4 vagy ritkábban 5 sorozatszámmal (24. kép). A jegy egyébként a csehszlovák időkben is megmaradt, kiegészítve a *Czechoslovakia* vagy a *Made in Czechoslovakia* bélyegzőnyomattal. Egyetlen tányérunkon (5841/1 977. ltsz.) szerepel félkör alakban a *Czechoslovakia* nevet tartalmazó, benyomott márkanév. Az ezt megelőző időszakban előbb KR, később KREMITZ, és csak ritkábban a város imént bemutatott címerét találhatjuk az itt készült edényeken. A település magyar nevének márkajegyként való feltüntetésére a XIX. század közepétől feltűnik a KÖRMÖTZ,

24. kép
A körmöcbányai keménycserépgyár márkajegyei 1895–1918 között

Зображення 24
Маркування фаянсового заводу в м. Кремница у 1895–1918 роках

KÖRMÖCZ, majd az e tanulmány szerzője gyűjteményében is fellelhető KÖRMÖCZBÁNYA név is (Solčániová 2014. 156–157.).

Tányérjaink legnagyobb része virágszálat, kosaras vagy anélküli virágcsokrokat, madarakat ábrázol – nem mindig kifogástalan minőségben (utóbbi megjegyzés főként a sablonon keresztül festett peremdíszítéseket illeti). A tányérok többsége többedmagával van jelen a gyűjteményben, és nem egyen látszik, hogy készítésükkor felhasználták más magyar gyárak motívumait, megoldásait is. A tipikus „*körmöcbányai madármotívum"* fellelhető két tányérunkon, mely a többszínű, a testét fedő, dominálóan sárga tollú, rózsa- és más virágok alkotta koszorúban leszálló kismadár képében nyilvánul meg (71. tányér).

A tányérok díszítésének legfőbb jellegzetessége, hogy ábráik túlnyomórészt sablonnal készültek, és nem csupán a peremük, hanem a tányéröböl mintái is (ritka kivételek azért akadnak, különösen amelyek a komplikáltabb, összetettebb rózsák kézi festését jelenti) (64–71. tányér).

Kispest

1922-ben, a magyarországi keménycserépgyárak nagy részének tönkremenetele után, a trianoni békeszerződés által megkisebbített ország új alapítású gyára elsősorban tömegfogyasztásra szolgáló olcsó fajansztermékek előállítására jött létre *Porcellán-, Kőedény- és Kályhagyár Rt.* néven, több cég összeállásával. Próbaüzemét 1924-ban indította el. Mivel a külföldi olcsó porcelán és a hazai fogyasztók fajansztól való idegenkedése a termelést itthon veszteségessé tette, külpiaci tevékenysége főként Románia mellett a Balkánra irányult, így exportra az össztermék 40%-a jutott (Kápolnai 1972. 27., 37–38.).

A Felvidék egy részének, Kárpátaljának és Észak-Erdélynek a visszatérte igazi eufóriaként érte a gyárat. Igaz, hogy az export a háborús események miatt erősen visszaszorult, a belföldi piac azonban érezhetően kiszélesedett. 1940-ben a belföldi áruforgalom 1939-hez képest 45%-kal emelkedett, miközben az export közel harmadával csökkent. Összességében a gyár forgalma 1940-ben több mint 20%-kal meghaladta az 1929. évit, és egyben az 1937. évi rekordot is. 1941-ben a forgalom további mintegy 30%-kal emelkedett (hogy ezt az utóbbi adatot a számok nyelvére lefordítsuk, tudni kell, hogy a termelést nem darabszámban mérték, hanem súlyban; eszerint a gyár 1941–42-ben 3500–3600 tonna készárut állított elő, amivel elérte teljesítőképessége felső határát!) (Kápolnai 1972. 60.).

Az ungvári múzeum 14 Kispesten gyártott festett keménycseréptányérral rendelkezik. Ezek legnagyobb része virágokkal díszített, de vannak közöttük gyümölcsöket és szárnyasokat ábrázolók is. A kispestiek mintegy felét kitevő darabjainak peremén és öblében a piros szín dominál: piros virágok, pipacsok, rózsák, kismadár, gyümölcsök élénk színű (ám a gyengébb minőségű kivitelük miatt eléggé lekopott) ábrái a perem teljes egészét kitöltő vagy csupán két szélesebb csíkot tartalmazó piros sávja meghatározza a termékek megjelenését, vonzza a szemlélők tekintetét. Vannak közöttük a korábbi korszakokra és más gyárak árucikkeire jellemző színes virágkompozíciók, valamint két, a többinél kisebb méretű, gyümölcsfaágról csüngő cseresznyefürtöket ábrázoló díszítés is (72–79. tányér).

A kispesti gyár korszakunkban alkalmazott márkajegyei közül a domináns a gyár nevét kezdőbetűivel jelölő, háromszög alakú, többségében zöld pecséttel nyomott jegy, alatta a már kezdettől használt rövidebb, ismert nevével, a „GRANIT"-tal. A jegy alatti fekvő oválisban rendszerint szerepel a „MADE IN HUNGARY" felirat, amely intenzív exporttevékenységre utal (25. kép 1.).

A másik, jóval kisebb számban előforduló jegy (a gyűjteményben csak egyetlen tányéron, az 548/683 leltári számmal szereplő, magyaros díszítésű edényen) egy körben ábrázolt szimbolikus virág levelekkel, fölötte a „KISPEST" felirattal. Természetesen ez alatt is látható az ovalisba

írt „MADE IN HUNGARY” szöveg, de ez még alább kiegészül a „HAND PAINTED” angol nyelvű pontosító információval. A kispesti gyártmányokon rendszerint feltüntették a tárgy katalógusbeli termékszámát is (25. kép 2.).

25. kép
A kispesti keménycserépgyár márkajegyei 1924–1950 között

Зображення 25
Маркування фаянсового заводу в м. Кішпешт у 1924–1950 роках

A gyűjtemény Monarchián kívül készült tányérjai

Átvizsgálván az ungvári gyűjteményt, abban 5 olyan tányért találtunk, amelyek hajdan *Lengyelországban* készültek. Területünkre kerülésük valószínűleg a zsidó lakosság XIX. századi délre vándorlásával függhet össze, illetve a fentebb már említett vándorkereskedők közreműködése révén. Ismervén Lengyelország határainak ismételt átrendeződéseit, ezen belül amikor a terület éppen az Orosz Birodalom részét képezte, az ott lakók nehézzé vált helyzetét, ami miatt Galícián keresztül egyre nagyobb számban kezdtek áttelepülni a Kárpát-medencébe, nem elképzelhetetlen ez a magyarázat. Feltételezésünket megerősíti, hogy az egykor a Monarchia városai közé tartozó Lemberg/Lvov/Lvïv szabadtéri múzeuma is rendelkezik efféle tányérokkal. Az, hogy a lembergi múzeumban ezeken kívül előfordulnak osztrák, cseh és magyar gyártású keménycseréptányérok (még a II. világháború alatt készült Szakmáry-féle hollóházi termékek is), mutatja, hogy egykor a Monarchián belül azok forgalma egységes és kiterjedt volt (Borenyko 2016. 77–79.).

Az említett 5 tányér közül három a Varsótól mintegy 170 km-re északnyugatra, a Visztula mellett fekvő *Włocławekben* készült, mégpedig három időszakban, amit az eltérő márkajegyek tanúsítanak (80–82. tányér). A negyedik tányér a szintén Visztula-parti, Varsótól 40 km-rel északnyugatra található *Novy Dwór* (ma Nowy Dwór Mazowiecki) település keménycserépgyárának terméke (83. tányér), míg az ötödik a Varsói Vajdaságbeli *Pruszków* gyárának terméke. Ekkori tulajdonosa *(Stanislaw Ehrenreich)* nevének kezdőbetűi szerepelnek a márkajegyben (85. tányér).

Włocławekben az első három gyár 1873-ban nyílt meg *Włocławska Fabryk Fajańska* néven (a hozzá való területet 1650 rubelért vásárolta meg a *Kuhfeld Zygmunt* főrészvényesből, Dawid Czamański, Izydor Szrejer és Bernard Boas részvényesekből álló társaság). 1874-ben Kuhfeld és Ludwik Cohn váltak a gyár egyedüli tulajdonosaivá, és rendkívül dinamikus fejlesztésbe kezdtek. 1882-ben *Józef Teichfeld* és *Ludwik Asterblum* vette meg az előző két évben tűzesetek miatt nagyrészt megsemmisült üzemet, s az újjáépítés után *Fabryka Fajansu Teichfeld és Asterblum* néven működtetik tovább. 1918-ban újabb tulajdonosváltás zajlik le: Teichfeld eladja hat kereskedő cégnek, és ekkortól a neve *Włocławskie Zaklady Przemyslove* lett. Az I. világháború után elvesztették addigi orosz piacaikat, és emiatt újabbak megszerzése vált szükségszerűvé.[5]

Novy Dwór fajansz- és porcelángyárát 1873 körül alapította *August Kruger,* majd tőle *Michal Molczanow* vette át a tulajdonjogot. 1899-től az új tulajdonos *Abram Winogradow* lett (1932-ben, 70 éves korában hunyt el), őt pedig fia, *Dawid* követte. A családi nevet a gyár elnevezésében megőrző üzem *(Fabryka Fajansu i Porcelany Winogradow)* a gyártáshoz felhasznált nyersanyagot a közeli Wołymból szerezte be. Az üzem a II. világháború során, 1938-ban megsemmisült.[6] *Pruszków* gyárát

[5] http://test.budizol.beep.pl/teichfeld_asterblum.html – letöltés 2019. II. 19.

[6] www.fotopolska.eu/Nowy_Dwor_Mazowiecki/b92023/Fabryka_Fajansu_i_Porcelany_Winogradow.html – letöltés 2019. II. 19.

26. kép
A lengyelországi Wloclawek keménycserépgyárainak márkajegyei 1891–1939 között (Gradziela 1983. 56., 49.)

Зображення 26
Маркування фаянсового заводу в польському місті Влоцлавек у 1873–1918 роках (Gradziela 1983. 56., 49.)

1872-ben alapította a *Jakob Teichfeld–Ludwig Asterblum* kettős, akiktől azt 1922-ben *Stanislaw Ehrenreich* megvásárolta. A ma is működő üzemben 1956-ig keménycserepeket, azóta félporcelán termékeket állítanak elő (Gradziela 1983. 35., 81.).

Két azonos darab, *Angliában* készített, apró szemű hálóhoz hasonlóan repedezett mázú keménycserép(fajansz) tányér is felbukkan a gyűjteményben (84. tányér). Kék, aprólékos díszítettségű megjelenése teljességgel porcelán hatást kelt, ám ez csupán a küllemére és nem az anyagára vonatkozó látszat.

A lengyel gyártmányú tányérok színvilága erőteljes, a bordó, zöld, kék, barna sötétebb árnyalatai dominálnak. Valamennyi tányér virágokat ábrázol, ábrájuk egy kivételével a tányéröbölből kihúzódik a peremre. Az egyik włocławeki tányér peremét sötétzöld és sötétbarna sáv teszi erőteljessé, míg a novy dwóri tányér öblében fellelhető, világosbarna virágmotívumot vékony kör emeli ki, és ugyanilyen vékony csík zárja le a külső peremszélt is.

Az első két włocławeki tányér a márkajegyük szerint a Czamansky és társai által irányított gyárban készülhetett, hiszen a *Czamansky* név szerepel rajtuk (26. kép 1–2.). Az általam készített táblázatban WL01-es besorolást nyert márkajegyet a gyár 1891–1923 között használhatta a rajta lévő nagybetűs mozaikszó szerint, amely a gyár nevének kezdőbetűiből állt össze, míg a WL02 besorolásún a korábbi, még az „új" jelző nélküli névváltozat betűjele fedezhető fel. A harmadik itt gyártott edényen található *T&A* betűk az 1882-ben tulajdonossá vált *Teichfeld és Asterblum* nevének kezdőbetűi, és a tányér gyártási ideje 1918–1939 közötti időszakra tehető (26. kép 3.). A novy dwóri tányér márkajegye *Winogradow* nevét is tartalmazza, ami 1899 utáni időre teszi annak gyártását (27. kép). A Pruszkówban gyártott tányér a márkajegye szerint az 1920-as években készült (28. kép).

27. kép
A lengyelországi Nowy Dvór keménycserépgyárának márkajegye a XIX. század végén

Зображення 27
Маркування фаянсового заводу в польському місті Новий-Двір-Мазовецький наприкінці XIX ст.

28. kép
A lengyelországi pruszkówi keménycserépgyár márkajegye az 1920-as évekből

Зображення 28
Маркування фаянсового заводу в в польському місті Прушков (р. 1920)

29. kép
Az angliai cobridge-i keménycserépgyár márkajegye 1898–1913 között

Зображення 29
Маркування фаянсового заводу в англійському місті Кобридж у 1898–1913 роках

Az angliai Stoke-on-Trent település részét képező *Cobridge*-ben 1890-ben alapított *„Furnival Ltd."* nevű fajanszmanufaktúra gyártotta azt a két terméket, melynek a márkajegyen is feltüntetett *„Cluny"* elnevezésű mintája valószínűleg a francia Cluny városáról kapta a nevét. A rajtuk található márkajegyet 1898–1913 között használták (29. kép). A cég egészen 1968-ig készítette kerámiáit.[7]

Ismeretlen gyártási helyű keménycseréptányérok

Bármennyire is szeretnénk, mégsem sikerült az ungvári múzeum valamennyi keménycseréptányérját gyártási helyhez kötni, hiszen az üzemek nem minden esetben tüntették fel márkajegyüket (két esetben olyan márkajegyet tartalmazó tányért találtunk, melyeken a jegyek töredékes volta miatt azokat nem tudtuk azonosítani, így ezeket is a fenti kategóriába soroltuk). Az alábbiakban a 25 márkajegy nélküli tárgy közül mutatunk be néhányat, melyeket ábrája, kivitelezése vagy valamilyen érdekes szempont miatt arra érdemesnek tartunk. E 12 tányér esetében csupán sejtéseink vannak a készítési idejükről, esetleg helyéről (talán nem Monarchiabeli gyárakról), de a belföldi gyárakban történt munkásfluktuáció, -csere, az azonos mintakönyvekből való tárgydíszítések, technikai megoldások mind-mind rejtélyek, amelyek alapján csak bizonytalan találgatásokba bonyolódhatnánk. Így inkább anonim készítési helyűként tartjuk nyilván ezeket, és ha más kollekciókban felleljük – vagy mások felismerik – némelyiket, az már nyereség, és általuk tovább pontosíthatjuk gyűjteményünk anyagára vonatkozó adatainkat (86–96. tányér).

Fehérmázas tányérok

Bár a szakirodalom mindez ideig nemigen foglalkozott a keménycseréptányérok fehérmázas, díszítetlen változataival, érdemes megvizsgálnunk azokat is, hiszen a paraszti használatban

30. kép
Fehérmázas keménycserepek márkajegyei Csehszlovákiából 1918–1938 között

Зображення 30
Маркування білого глазурованого фаянсу з Чехословаччини у 1918–1938 роках

[7] furnivals-pottery.weebly.com/cluny.html – letöltés 2019. II. 19.

már a két világháború között egyre elterjedtebbé váltak. Hasznuk abban volt, hogy egyszerű, puritán megjelenésük, szinte csak gépi úton történő előállításuk nagyban csökkentette előállítási, és egyben eladási árukat a nagyobb élőmunka-szükségletet kívánó festett tányérok költségéhez képest. Nem a tányérok küllemét akarjuk bemutatni (ezekben nem nagy a változatosság, csupán peremük sima vagy hullámos volta, illetve a rajtuk megjelenő plasztikus díszítések milyensége miatt lehet inkább megkülönböztetni őket egymástól), hanem az aljukon szereplő pecsételt márkajegyek különbözősége miatt érdemes foglalkoznunk velük.

A gyűjtemény 19 fehérmázas tányérjának nagy része Csehszlovákiában készült. Többségük gyártási helyét eddig nem sikerült kiderítenünk (30. kép), de közülük a *Chodau*ban (ma Chodov Csehországban) 1792-ben alapított, Haas által 1836-ban megvásárolt porcelángyár *„Haas és Čžjčk"* név alatt futó termékeként begyűjtött darabot,[8] egy znojmoi tányért és a kispesti gyár hagyományos, más stílusú termékein is alkalmazott jegyét sikerült helyhez kötve azonosítanunk. Ezen példák támasztják alá, hogy a nagyobb gyárak igyekeztek kiterjeszteni megvásárolható termékeik körét, és a tömegáruként történő előállítással a hagyományos fehérmázas termékeikkel a háztartásokat jó minőségű, készletként és darabonként is megvásárolható edényekkel látták el.

A gyűjtemény tányérjainak díszítményei

Keménycseréptányérjaink igen változatos ábrákat tartalmaznak. Érdekes, hogy a gyűjtemény ilyen típusú edényeinek zöme többszínű, dús növényábrázolásokkal gazdagon díszített, és a más motívumokat is magukon hordozók öble és pereme is bővelkedik színes mintákban, és viszonylag kevés az egyszerű, bármely gyárban előállított, kevés és kisméretű öböl- és peremdíszes darab. Ennek oka vagy az, hogy a felhasználók inkább a díszesebb, szebb, mozgalmasabb tányérokat részesítették előnyben vásárláskor, vagy előfordulhat az, hogy a múzeumi munkatársak inkább az ilyenek begyűjtését tekintették fontosabbnak, míg az egyszerűbbek nem kerültek be a gyűjteménybe.

A tányérok könnyebb összehasonlítása érdekében az ábrákat kategóriákba soroltuk. A más szakirodalomban is használt főbb csoportok a következők:

1. növények
   – virágok
      – szálas virágok, virágcsokrok
      – kosaras, illetve vázás virágcsokrok
   – gyümölcsök
2. állatok
3. alakos ábrázolások
4. feliratokat tartalmazók
5. vallási témájúak

A tányérok csoportba sorolása elsősorban az öblükben látható minta alapján történt, a peremen megjelenő ábrák másodlagos szempontot jelentenek. Ezen elveknek megfelelően kihagytuk a vizsgálatból a fehérmázas termékeket, bár azok nagy részén is fellelhetők valamiféle minták, de azok nem festett, hanem plasztikus, kidomborodó, a tányér előállításának során a présgép által nyomottak. A festett tányérok mintái festőmunkások manuális tevékenysége során kerültek a tányérok felületére: itt csak ezeket elemezzük. Ezek után nézzük a csoportokat!

[8] http://www.steinmarks.co.uk/pages/pv.asp?p=stein98 – letöltés 2019. II. 19.

1. Növények

Tányérjaink öblét 339 esetben virágokkal díszítették, ami igencsak bizonyítja e témának a vásárlók közti kedveltségét. Közülük 261 *vágott virágot* ábrázol szólóban vagy más színű virágokkal csokorban, míg 73 *kosárban elhelyezett virágkompozíciót,* 5 *vázába rakott virágcsokrot* jelenít meg.

A virágos motívumok kedveltsége és elterjedtsége miatt valamennyi gyár törekedett az ilyen irányú igények kielégítésére, bár az ún. „magyaros motívumok" megjelenése a tányérokon nem is magyar, hanem osztrák gyáraktól indult ki, azután a magyar üzemek átvettek. A „bécsi rózsa" térhódítása a bordó vagy piros, telt szirmú virágfejeket hozta közel a vásárlókhoz, és nem véletlen, hogy a virágos tányérok megalkotásához zömmel rózsafejeket festettek fő kompozíciós elemként. Ezeket körítették többnyire más színű, de kisebb méretű virágokkal (szegfűkkel, tulipánokkal stb.). Nem ritkák a gabonakalászokkal bővített kompozíciók sem (97–105. tányér). A tányérok peremén megjelenő, a hely jellegéből adódóan kisebb felületre festhető virágmotívumok vagy megismétlik az öböl közepén látható növényt, vagy teljesen más, attól elütő virágokat ábrázolnak. Ha a virágok kisebb méretűek, a peremen 3 vagy 4 ismétlődik belőlük, ha füzérbe foglalják, akkor koszorúszerűen fogják körbe a tányér öblét. A peremre kerülő virágok már korai időktől nem csupán kézi festéssel, hanem sablonnal is készültek. A festőknek csak arra kellett vigyáznia, hogy a peremre helyezett sablonok jól illeszkedjenek egymáshoz, ne maradjon közöttük eltérő méretű hézag. A hibás megoldások többnyire akkor következtek be, ha nagy volt a piac nyomása a minél több tányér előállítására. Így a minőség ellenőrei nem tudták kellő figyelemmel kísérni a kibocsátott tárgyakat, emiatt azoknál több hiba fordulhatott elő. Ilyen „elfestéseket" többnyire a hollóházi, Szakmáry-féle időkből származó és a körmöcbányai századfordulós tányérokon láthatunk.

A kosárban ábrázolt virágkompozíció is igen kedvelt volt, így nem meglepő, hogy másodikként ezeket mutatjuk be. Okker, piros, bordó, zöld, barna kosarak sorakoznak a tányérok öblében fonott füllel vagy anélkül. Közös tulajdonságuk, hogy belőlük színes virágok sokasága burjánzik ki. Jellemző e tányérokra, hogy míg az öblükben látható virágok nagy része – különösen a nagyobb méretű és sok színnel kivitelezettek esetében – kézi festésű, addig a perem, illetve az azon feltűnő virágok többnyire sablonnal készültek. Az egyetlen olyan tányér, melyen vázában lévő csokrot ábrázoltak, tulajdonképpen egyetlen znojmoi típus ötféle színű variációja (106–113. tányér).

Gyümölcsök vagy más mezőgazdasági növények fő motívumként csak 7 tányéron lelhetők fel. Közülük kettő feltehetően wilhelmsburgi (e gyárban egyébként igen kedvelték a gyümölcsmotívumokat), három kispesti, egy hollóházi és egy ismeretlen készítési helyről származó darab. Különböző kerti gyümölcsfák, bokrok termése (alma, körte, ribizli, szőlő) jelenik meg egy részükön. Egy tányéron egy *kéve learatott gabona* tűnik fel az azt összefogó szalmakötélbe szúrt *sarlóval* együtt (75., 114–117. tányér).

2. Állatok

A virágokon kívül az állatok, közülük is a háziállatok a másik igen kedvelt motívum. Nem is csoda, ha a vásárlók a körülöttük lévő, minden nap látott lények képét választották házuk díszítésére, hiszen az ismert, megszokott világ leképezése dísztárgyakon, megjelenése az élettérben, nyugalmat, biztonságot ad.

A *madárábrázolások* a legkedveltebbek: számtalan színes kismadár hol egyedül, hol párosan üldögél egy rózsaszálon vagy virágos ágon, mely jelenet a szerelmi költészet állandó alanyaként jelen van a mindennapi életben (29. tányér). Nem maradhatnak ki a páros élet állati szereplői sem: a kicsiny házikó előtti ligetben békésen kapirgáló *kakas és tyúk* szerepeltetése a szemünkbe ötlő képeken saját életünk lenyomatának is tűnhet (25., 28. tányér). Hát még ha a kakas a tányéron lévő felirat

szerint *„jóreggelt”*-tel köszönti éppen előtte kapirgáló párját! Kell ennél szebb életkép? Nem csoda, hogy az ilyen jelenetek majd' mindegyik jelen lévő keménycserépgyár tervezőinek képzeletét megragadták, és egymást túllicitálva ontották, variálták és újították fel a háziállat-életképeket Hollóházától Wilhelmsburgon keresztül Körmöcbányáig. Valószínűleg az állandóan megújuló, e téma iránti kereslet ösztönözte a hollóházi gyár döntéshozóit arra, hogy időről-időre elővegyék a jelenetet, és valamiképpen a korhoz igazítva négy variánst hozzanak létre a XIX. század közepétől az 1940-es évekig. A „jóreggelt”-es téma örök, hiszen Hollóházán mind a XX. század elején, mind a Szakmáry-korszakban elővették, sőt a jelenet megragadta a körmöcbányaiak fantáziáját is a XIX–XX. század fordulóján, de utóbbiaknál lemaradt róla a hollóháziak üdvözlő mondata (talán csak nem azért, hogy a plágiumot elkerüljék?!) (118–127. tányér).

Nem csak a békés egymással élést propagálták ezek a képek, hanem a ház (illetve a baromfiudvar) urának fenségét is. A szóló *kakasos ábrázolások* állatainak peckes testtartásából tökéletesen kitűnik, hogy „ki az úr a háznál” (128–131. tányér).

Több más madár is előfordul a tányérábrázolásokon, melyek azonban összehasonlíthatatlanul ritkábbak, mint a fentebb emlegetett háziszárnyasok. Két más tányért mutatunk be a különlegesebb fajtából: mindkettő wilhelmsburgi gyártmány. Az egyik egy egzotikus madarat, egy tarka virágos ágon ülő pompás tollú *papagájt* ábrázol (132. tányér). A másik élőlény egy kitárt szárnyú *lepke*, szintén virágzó növények között. Utóbbi peremdíszítése is a gyár kedvelt motívumait hordozza: az apró kék virágokat tekergőző tüskés ág köti össze, mely ágforma más, a szerző saját gyűjteményében lévő wilhelmsburgi tányérokon ugyancsak fellelhető (133. tányér).

3. Alakokat ábrázoló tányérok

E tányérok esetében – más közgyűjteményekkel ellentétben – szűkösek a lehetőségeink, mivel csupán 4 darabot mutathatunk be, közülük 3 a képzeletbeli lények kategóriájába tartozó *szárnyas angyalokat* ábrázol. Az I. világháborús császárokat ábrázoló darabunkat bővebben bemutattuk az altrohlaui gyár taglalásakor (22. tányér), itt egy másik – szintén emberalakokat ábrázoló képre – az egyik wilhelmsburgi tányér díszítésére térünk ki. Ezen két kék uniformisba öltözött *térdelő katona* lőállásba helyezkedik egy ligetben álló feszület előtt (134. tányér). Két további tányérunkon – egyikük hollóházi, másikuk wilhelmsburgi készítmény – két-két angyal térdel egy feszület előtt, kezét imára kulcsolva. Az egész jelenetet virágkoszorú teszi ünnepélyesebbé (135–136. tányér).

4. Feliratokat (is) tartalmazó keménycseréptányérok

A gyűjtemény viszonylag kevés (12 db) feliratos tányért tartalmaz, azok is kivétel nélkül a XIX–XX. század fordulóján vagy nem sokkal az után készült magyar szövegűek. Az, hogy a később gyártott tányérokon nincs magyar felirat, talán azzal magyarázható, hogy a két világháború közötti időszakban a terület már nem tartozott Magyarországhoz, és az erre a piacra tányérokat előállító csehszlovákiai gyárak sem az itteni magyarok kívánságára dolgoztak. Bár egyetlen kivétel azért van: az egyik tányérunkon szereplő név *„Joska”* alakban olvasható, ami tekinthető névelírásnak is, hiszen az ausztriai Wilhelmsburgban gyártották (141. tányér). Hogy mégsem erről lehet szó, azt azzal magyarázhatjuk, hogy az osztrákok a piaci kívánalmakat szem előtt tartva, saját érdekükben igyekeztek a vevőket kiszolgálni úgy is, hogy saját nyelvüket használva szólították meg őket (azért megjegyezzük, hogy a peremdíszítésben háromszor megismételnek egy magyar nemzeti színű, piros-fehér-zöld bokrétát!). Így került Magyarországra számtalan magyar feliratos wilhelmsburgi tányér. Valószínűsíthető, hogy a *„Joska”* feliratot egy ruszin vevőnek szánták az általuk lakott Monarchiabeli kárpátaljai területen, míg ugyancsak ők az *„Irénke jó leány”*-nyal a magyaroknak kedveztek – még a XIX. század végén (4. tányér). A másik három, *„Borcsa”, „Terike”* és *„Lajos”*

keresztnevet jelölő feliratos tányér Hollóházán készült (43., 63., 140. tányér). Hazafias jellegű az ugyancsak hollóházi eredetű *„Éljen Kossuth”* felkiáltás (142. tányér), a *„Ki Istenben biziK Nem csalatKoziK”* felirat pedig (eléggé sajátos helyesírás szerint felfestve) a vallásosaknak tartalmaz követendő iránymutatást (143. tányér). A legegyszerűbb felirat – a rövid *„Emlék”* – négy különböző megformálású tárgyon szerepel, és legáltalánosabb szövegével bármely helyszínre és eseményre való emlékezésre alkalmas volt (27., 137–139. tányér).

5. Vallási témák megjelenése a tányérokon

E téma igen közel állt a vallásos emberekhez, és vallásukhoz, az egyházhoz való kötődésüket oly módon is igyekeztek kifejezni, hogy e témákat ábrázoló színes tányérokat akasztottak a falra (legalábbis a katolikus vallást követők). Az ábrázolt témák nem igen változatosak: hiszen a feszületen és a többágú gyertyatartón kívül más vallásos jelkép nem szerepel rajtuk (a feszület előtt imádkozó angyalokról az alakos ábrázolások között már megemlékeztünk – 135–136. tányér).

A 15 tányér közül 7 virágkoszorúval övezett *keresztet* jelenít meg a tányér öble közepén (58., 144., 145. tányér). Közülük 2 telkibányai, 5 hollóházi gyártmány. A valamennyi szárán égő gyertyát hordó *gyertyatartók* 8 tányéron láthatók. Közülük 2 Telkibányán, 5 Hollóházán, 1 Wilhelmsburgban készült. Érdekesség, hogy egy kivételével *ötágú gyertyatartót* ábrázolnak (8., 26., 55., 146. tányér). A kivételen *háromágú gyertyatartó* látható, és ennek még az is különössége, hogy a tányér a használata során eltörött, de annyira becsben tartották, hogy megdrótoztatták, és a továbbiakban így szolgálta tulajdonosát (39. tányér).

Összegzés

Kutatásunk folytatását és tanulmányunk elkészítését az a gondolat inspirálta, hogy egy olyan muzeális gyűjteményben, amely a történelem szeszélyei folytán a XIX. század közepétől közel egy évszázadon keresztül több állam fennhatósága alá tartozó területről összegyűjtött műtárgyállománnyal rendelkezik, tetten érhető-e ez a politikai-gazdasági változássorozat? Nevesül arról van szó, hogy a jelenleg Ukrajnához tartozó kárpátaljai Ungvár szabadtéri néprajzi múzeumában található keménycseréptányérok készítési helye „leképezi-e” ezt a folyamatot, és felfedezhető-e benne a különböző államokhoz tartozás lenyomata? Izgalmas maga az a tény is, hogy kezdetben az Osztrák-Magyar Monarchián belüli Magyarország részét képező terület az I. világháborút követően megalakult Csehszlovákia része lett, majd a II. világháború kezdetétől annak végéig ismét Magyarországhoz csatolták, és végül egy év szovjet hadsereg általi megszállása után a Csehszlovákiával kötött egyezmény révén de facto is a Szovjetunió részévé vált. A munka röviden felvázolja azokat a történeti eseményeket, melyek az általunk addig hipotézisként kezelt feltételezést világossá teszik.

Vizsgálatunk tárgyát az a közel félezer (pontosabban 447 db), túlnyomó többségében festett keménycseréptányér képezte, amelyek a múzeum raktárában, illetve lakóépületeinek kiállításában találhatók. A feldolgozásuk során főként a készítési helyükre utaló márkajegyeket vettem szemügyre, külön kutatva az azokat előállító keménycserépgyárak tárgyalt periódusra vonatkozó történetét, és ezek után tértem ki a rajtuk ábrázolt motívumok részletes elemzésére és bemutatására.

A tányérok feldolgozása során ténnyé vált az a feltételezett állapot, hogy a keménycserepek közel 2/3-a Csehszlovákia 1918 őszi megalakulása előtt Magyarország és a Monarchia keménycserépgyáraiban készült. Különböző módszerek segítségével (a gyárak saját kereskedői, illetve közvetítőkereskedők révén) jutott el a kárpátaljai felhasználókhoz. Wilhelmsburg, Altrohlau, Znaim gyárai a Monarchia Ausztriai Birodalombeli részéről, Hollóháza, Körmöcbánya, Telkibánya, Apátfalva üzemei Magyarországról próbálták termékeikkel ellátni e piacot.

Az új állam létrejötte elvágta a korábbi piacokat egykori magyarországi és ausztriai gyáraiktól, ám a Monarchiabeli Wilhelmsburg keménycserépgyárát a cseh- és morvaországi üzemeivel együtt birtokló Lichtenstern fivérek utóbbi két helyen (Znaim/Znojmo-ban és Teplitz/Teplicében) továbbra is birtokon belül maradtak, és most már Csehszlovákiában állították elő korábban ugyanott termelt edényeiket. Így szinte vetélytárs nélkül maradva – a magyarországi gyárak itteni piacon való jelenlétét a történelem által „lerázva" – jó minőségű, színes, változatos tematikájú díszítésekkel készített tányérjaikkal elárasztották a területet.

Jött az 1930-as évek vége, amikor a felbomló Csehszlovákia elvesztette előbb csehországi területei nagy részét, majd Magyarország az I. bécsi döntés révén megkapta a dél-szlovákiai részeket, és nem sokkal ezután elfoglalta a még maradék kárpátaljai területeket. Ennek az egyezménysorozatnak, illetve hadicselekményeknek a következménye, hogy az addig piaci egyeduralmat gyakorló csehországi gyárak (főként Znojmoról beszélhetünk) megszűntek, illetve kiszorultak az immár külfölddé vált területről, ahol ismét megjelentek a még működő magyarországi keménycserépgyárak termékei. Közülük főként a hollóházi üzem szállított sok tányért Kárpátaljára, míg a másik, a kispesti gyár kisebb mértékben ugyan, de igyekezett betörni az újra belföldivé vált piaci területekre. E két utóbbi gyár 81 darab ez időszakban készített tányérja – bár jelentős mennyiséget képvisel az egész gyűjteményben – a díszes keménycserép használat „hattyúdalát" jelentette, hiszen az ezt követő időszak politikai berendezkedése, a szovjet korszak teljesen eltérő ideológiája nem kedvezett az ilyen típusú esztétikai jelenségeknek.

Elemzésünk külön foglalkozik a tányérokon lévő márkajegyekkel, azok alapján igyekezvén megállapítani a termékek gyártási helyét és idejét, és közzéteszi azok ábráját. Külön öröm, hogy egy eddig a szakirodalom által nem közölt telkibányai márkajegyet fedeztünk fel, amely a gyár bezárását közvetlenül megelőző idő (1899–1907) jegyeként kerülhet fel a listára.

A tányérok díszítésére használt ábrák vizsgálata során kiderült, hogy azok nagy része növényeket ábrázol, közülük főként szálas- és kosaras virágokat (összesen 339 db). Legmeghatározóbb valamennyi gyár termékén a rózsaábrázolás. Gyümölcsöket csupán 7 tányér jelenít meg. Állatokat is nagy számban láthatunk tányérjainkon, ezek szinte kivétel nélkül madarakat ábrázolnak. Közülük a népdalokban is kedvelt színes kismadarak képe jelenik meg legtöbbször, egyedül vagy párosan üldögélve a színes virágú bokrok ágain (28 db). A falusi lakosság közvetlen környezetében fellelhető háziszárnyasok a tányérok kedvelt témái, különösen a párosan ábrázolható kakas–tyúk összetételben (összesen 18 db), ami átvitt értelemben a házasságban élők életére utalhat. Más állat egy lepke képében jelenik meg csupán egyetlen tányéron.

Érdekes, hogy a más gyűjteményekben nagyobb számban megtalálható, emberi alakokat megjelenítő tányérok alig vannak az ungvári skanzenben: egy I. világháborús, császárokat ábrázolón kívül egy harcoló katonákat megjelenítőt őriznek, valamint két, imádkozó angyalokkal megfestett darab van a kollekcióban.

Viszonylag kicsi a feliratos tányérok száma (12 db); közöttük hat darabon a személynevek dominálnak, de az „Emlék" felirat is négyen olvasható. A maradék kettőn hazafias, illetve vallási szentenciát olvashatunk. E kis szám okát főként abban látom, hogy a csehszlovák időkben nevekkel ellátott tányérokat nemigen gyártott az ottani üzem, különösen nem magyar nyelvűt. Valamennyi magyar feliratos darab a Monarchia idejéből származik.

Végezetül a vallási jelképeket ábrázoló 15 tányérról kell szólnunk: keresztet vagy többágú gyertyatartót láthatunk valamennyi darabon.

*

Megköszönöm Angyal Gabriella és Vasil Kotzan igazgatóknak, hogy engedélyezték kutatásaimat az ungvári múzeumban; a múzeum munkatársainak, akik segítették a helyszíni gyűjtőmunkámat; Palkó Tibornak, aki a Wittich-féle márkajegy közölhető fotóját rendelkezésemre bocsátotta; Barabás Lászlónak, Ausztria magyarországi tiszteletbeli konzuljának, hogy a wilhelmsburgi gyár márkajegyeit tartalmazó kötet megszerzésében segítségemre volt és pontosította az abban leírtak fordítását, Nadja Borenykonak, hogy segített a lengyel tányérok datálásának meghatározásában; Koleszár Krisztiánnak a körmöcbányai kötet megszerzéséért, Bárányné Komári Erzsébetnek, aki az ukrán nyelvű, Zoltán Andrásnak, aki a cseh nyelvű tanulmány ide vonatkozó részeit lefordította számomra!

Irodalom

Bihari-Horváth 2012.

Bihari-Horváth László: A keménycserép tányér. Tárgytipológia és katalógus a Kurucz Albert Falumúzeum Pallás-gyűjteményéből. Észak-bihari tárgykatalógusok 1. Az Észak-bihari Múzeumi Szakszolgálat múzeumi kiadványa. Konyár Nagyközség Önkormányzata, Konyár 2012.

Borenyko 2016.

Надія Боренько: Український та Європейський фаянс в колекції Музею народної архітектури і побуту у Львові. In: Науковий збірник Закарпатського Музею Народної Архітектури та Побуту 3. Матеріали міждународної науково-практичної конференції ″Досліджения, збереження, відтворення, та популяризація культурної спадщини″. (Ужгород, 26–27 червня 2015 р.) Ужгород 2016. 74–83.

Csifféry 1997.

Csifféry Gergely: A bélapátfalvi keménycserép. Studia Agriensia 18. Heves Megyei Múzeumi Szervezet – Dobó István Vármúzeum, Eger 1997.

Dankó 2002.

Dankó Imre: Hagyományos áruk – hagyományos árusítási módok. In: Fragmenta historica et ethnographica. Válogatott tanulmányok. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 55. Szerk. V. Szathmáry Ibolya. Debrecen 2002. 62–74.

Dobrová 1994.

Helena Dobrová: A kőedény-manufaktúrák keletkezésének és fejlődésének néhány kérdéséhez Kelet-Szlovákiában. In: Manufaktúrák és kora tőkés ipari kisvállalkozások. Sátoraljaújhely, 1991. október 3–4. Manufaktúrák Magyarországon II. Industria et Societas 1. Szerk. Németh Györgyi. Herman Ottó Múzeum – Miskolci Egyetem Történettudományi Tanszék, Miskolc 1994. 123–126.

Edenhofer 2010.

René Edenhofer: Wilhelmsburger Steingut / Lilien Porzellan Markenführer 1795 bis 1997. R. Edenhofer, Deutsch-Wagram 2010.

Gradziela 1983.

Romualda Gradziela: Fajanse polskie od polowy XIX – do polowy XX w. Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Krajowa Agencja Wydawnicza w Rzeszowie 1983.

Katona 1972.

Katona Imre: Az apátfalvi kőedénygyár első évtizedei. [Die ersten Jahrzehnte der Steingutfabrik in Apátfalva.] *EgriMÉ* VIII–IX. 1970–1971. (1972) 259–275.

Katona 1977.
Katona Imre: Miskolci kőedénygyárak. [Miskolcer Steingutfabriken.] Borsodi Kismonográfiák 4. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1977.
Katona 1978.
Katona Imre: A magyar kerámia és porcelán. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest 1978.
Katona 1986.
Katona Imre: Az első magyar porcelángyár (Telkibánya). Borsodi Kismonográfiák 24. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1986.
Kápolnai 1972.
Kápolnai Iván: A Gránit gyár 50 éve. Finomkerámiaipari Művek Gránit Csiszolókorong- és Kőedénygyár, Budapest 1972.
Kiss 2013.
Kiss Gábor Iván: A Hollóházi Keménycserépgyár első periódusának (1831–1918) edényjegyei, különös tekintettel a korban első, eddig ismeretlen jelzésre. [Stamps of the first Period (1831–1918) of the earthenware Factory of Hollóháza with special Regard to the first Stamp unknown until now.] *HOMÉ* LII. 2013. 245–267.
Kiss 2014a.
Kiss Gábor Iván: A Hollóházi Keménycserépgyár második periódusának (1920–1948) edényjegyei. [Stamps of the earthenware factory of Hollóháza from its second period (1920–1948).] *HOMÉ* LIII. 2014. 287–310.
Kiss 2014b.
Kiss Gábor Iván: Egy osztrák kőedénygyár az első világháborús osztrák–magyar–német propaganda szolgálatában. [An Austrian Earthenware Factory in the service of the Austro–Hungarian–German propaganda in the First World War.] *HOMÉ* LIII. 2014. 453–459.
Koucká 2016.
Andrea Koucká: Keramika a její dílenská, manufakturní a tovární produkce na Moravě od novověku po počatek 20. století. In: Workshopy ke středověké a novověké keramice. Dissertationes Archaeologicae 3. Ústav archeologie a muzeologie filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2016. 46–55.
P. Lakatos 2012.
Változó nyelvhasználat a hármas határ mentén. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúsága. Szerk. P. Lakatos Ilona. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 146. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2012.
Pálfi 2008.
Pálfi József: A hollóházi porcelán. Hollóházi Porcelán Manufaktúra Zrt., Hollóháza 2008.
Páll 2016.
Páll István: A tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum keménycserepeinek katalógusa I. Festett tányérok. [Catalogue of the stoneware from the collection of the Vasvári Pál Museum of Tiszavasvári I. Painted plates.] *NyJAMÉ* LVIII. 2016. 219–249.
Polak é.n.
Закарпатський музей народної архітектури та побуту. Путівник. Ред. Сільвія Полак. АУТДОР Шарк, Ужгород é.n.
Solčániová 2014.
Valéria Solčániová: História kremnickej kameninovej továrne. Valéria Solčániová, Kremnica 2014.

Szűts 2013.
Szűts István Gergely: Visszacsatolt piacok? A Herendi Porcelángyár kereskedelmi kapcsolatai Észak-Erdélyben 1940–1944 között. *Korall* 51. 2013. 186–209.
Veres 1997.
Veres László: Üveg és keménycserép. In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Fügedi Márta. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1997. 297–314.
Veres 2010.
Veres László: Üveg- és kőedénygyártás Bereg, Ugocsa és Ung vármegyében a XVIII–XIX. században. In: Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 80. születésnapjára. / Ювілейний збірник на честь 80-річчя від дня народження професора Петра Лизанця. *Acta Hungarica* XIX–XX. Szerk. Fábián Miroszlava – Horváth Katalin. Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszék Hungarológiai Központ, Ungvár – Patent 2010. 102–109.
Viga 2007.
Viga Gyula: Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. A Felföld és a Magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza. Studia Folkloristica et Ethnographica 50. Szerk. Bartha Elek. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen 2007.
Viga 2014.
Viga Gyula: A cigándiak gazdasági kapcsolatai a 18–20. században. In: Fejezetek Cigánd néprajzából. Szerk. Viga Gyula. Önkormányzat, Cigánd 2014. 111–132.

Páll István

e-mail: pallistvan@freemail.hu

Історія крізь призму тарілок

Як зміна державних кордонів впливала на використання фаянсових тарілок на Закарпатті (огляд колекції Закарпатського музею народного архітектури та побуту)

На проведення дослідження та підготовку публікації нас надихнуло припущення, чи вплинули на музейну колекцію, яка складається з експонатів, зібраних упродовж століття, починаючи з середини XIX віку, з територій, які входили до різних держав, пережиті регіоном політично-економічні пертурбації? Маємо на увазі те, чи місця виробництва фаянсових тарілок, колекція яких розміщена в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту (м. Ужгород), «віддзеркалили» ці політичні процеси і чи можна на них віднайти сліди належності до різних держав? Неординарним є вже той факт, що територія, яка на початку була частиною Угорщини в складі Австро-Угорської Монархії, після Першої світової війни ввійшла до новоствореної Чехословаччини, а згодом на початку Другої світової війни цей регіон знову був приєднаний до Угорщини і, зрештою, після окупації радянськими військами і укладеної з Чехословаччиною угоди де-факто став частиною Радянського Союзу. У публікації коротко описано історичні події, що розкривають фактори, які ми спочатку розглядали як гіпотезу.

Предметом нашого дослідження стали майже півтисячі (якщо зовсім точно – 447 шт) переважно розмальованих фаянсових тарілок, які розміщені на складі музею та у зразках

житлових будівель (садиб). Під час їх вивчення головну увагу ми приділили маркуванню, що вказувало на місце виробництва тарілок, окремо було досліджено історію фаянсових заводів того періоду, коли були виготовлені ці тарілки. Крім цього, детально було проаналізовано мотиви, зображені на посуді.

У ході дослідження тарілок підтвердилося припущення, що 2/3 тарілок були виготовлені ще до виникнення восени 1918 року Чехословаччини на заводах Угорщини та інших земель Монархії. Звідти різними способами (безпосередньо із заводів чи через різних посередників) посуд потрапляв до закарпатських користувачів. Міста Вільгельмсбург, Стара Роле, Зноймо, Кравско входили до австрійської частини Монархії, а Голлогаза, Кьормоцбаньо, Телкібаньо, Опатфолво – до Угорщини, звідки виробники і намагалися забезпечити цей ринок своєю продукцією.

Створення нової держави відрізало колишні угорські та австрійські заводи від старих ринків. Раніше керамічний завод у Вільгельмбурзі разом із фабриками Чехії та Моравії належав братам Ліхтенштернам. Заводи у місті Зноймо та Тепліце, якими вони й далі володіли, тепер виробляли ту саму продукцію вже в державі Чехословаччина. Так, залишившись фактично без конкурентів, адже присутність на цьому ринку угорських заводів «перервала» історія, вони заповнили регіон кольоровими тарілками хорошої якості, з прикрасами на різні теми.

Настав кінець 1930-х років, коли Чехословаччина спочатку втратила значну частину Чехії, а потім після Першого Віденського арбітражу Угорщина отримала південні землі Словаччини, а вже через короткий час зайняла і решту закарпатських територій. Наслідком низки політичних угод та військових дій стало те, що чеські заводи (переважно йдеться про фабрику в місті Зноймо), які до того домінували на ринку, або взагалі припинили діяльність або були витіснені з цих територій, що стали закордоном. Натомість знову з'явилася продукція ще діючих угорських фаянсових заводів. З них переважно тарілки на Закарпаття постачав завод в Голлогазо, а інший – Кішпештський завод – у менших кількостях, але все ж також намагався прорватися на ринок, що знову перетворився на внутрішній. 81 тарілка, виготовлені цими двома заводами в цей період – попри те що становлять значну частину колекції – все ж таки стали «лебединою піснею» використання декоративного фаянсового посуду. Адже політичний режим за радянського періоду керувався зовсім іншою ідеологією, яка не сприяла естетичним явищам такого типу.

У нашому дослідженні ми присвятили окрему увагу маркуванню на тарілках, намагаючись таким чином визначити місце та рік випуску продукції. До публікації ми додаємо і зображення цих маркувань. Радісним є факт, що нам вдалося знайти невідоме до цього часу у фаховій літературі маркування заводу з Телкібаньо, яке використовувалося в останні роки роботи підприємства (1899-1907).

Аналіз зображень на тарілках показав, що у переважній більшості на них змальовано рослини, найчастіше – квіти зі стеблами або в кошиках (всього 339 шт). Домінуючим є зображення троянд, яке присутнє на продукції всіх заводів, фрукти змальовані всього на 7 тарілках. У великій кількості на посуді зображені й тварини, і це все без винятків є птахи. Серед них домінують популярні у фольклорі зображення кольорових маленьких пташок, які сидять поодинці або парами на кущах з кольоровими квітками (28 шт). До улюблених тем на тарілках належить і відома у господарстві селян домашня птиця, серед яких домінує зображення пари півень-курка (всього 18 шт), яке ймовірно мало символічне наповнення і вказувало на життя подружньої пари. З-поміж інших тварин всього на одній тарілці ми знайшли малюнок метелика.

Цікаво, що зображення людини, які у великій кількості зустрічаються в інших колекціях, у цьому зібранні ледве присутні: крім тарілки періоду Першої світової війни, на якій змальовано імператора, у колекції є ще одна із зображенням воїнів і дві з намальованими ангелами, що моляться.

Відносно невеликою є кількість тарілок з написами (12 шт); з них на шести вказані імена, а на чотирьох зустрічаємо напис «На пам'ять». На останніх двох можна прочитати сентенції патріотичного та релігійного характеру. Причину такої невеликої кількості тарілок з іменами вбачаємо в тому, що в чехословацький період місцеві заводи навряд чи виробляли таку продукцію, тим більше угорською мовою. Усі експонати з написами угорською мовою походять з часів Австро-Угорщини.

Зрештою згадаємо і про 15 тарілок із зображеннями релігійної символіки: на всіх бачимо хрести і підсвічники.

Переклав Олександр Кордонець

Іштван Палл

e-mail: pallistvan@freemail.hu

History from "plate's eye" view

The impact of national border changes onto the stoneware plates of the Transcarpathian Region (on the basis of the collection of the Uzhhorod Open-Air Museum)

We continued our earlier research and prepared this study inspired by the question: can a museum collection reflect political and economic changes? We speak about a museum that, starting from the mid-19th century, for almost a century collected objects from a territory that, due to the caprice of history, belonged to several states. The more concrete question was: do the places of production of stoneware plates kept in the Open-Air Ethnographic Museum of Uzhhorod (Transcarpathian Region), now belonging to Ukraine represent this process and are there any traits of their belonging to different states? It is a fact exciting in itself that at the beginning, this territory, originally a region of Hungary in the frames of the Austro-Hungarian Monarchy, became part of Czechoslovakia formed after the First World War; then, at the beginning of the Second World War until its end, it was attached to Hungary again, and finally, as a result of a treaty with Czechoslovakia, became part of the Soviet Union also *de facto*.

We examined 447 pieces of stoneware plates mostly decorated with painting, that could be found in the storage room of the museum and in the exhibitions of its dwelling houses. During their evaluation, we drew attention mainly onto the brand marks, making a special research into the history of stoneware factories in the period in question. After that, we analysed in detail the motifs of the plates and introduced them.

Almost two thirds of the stoneware made before the formation of Czechoslovakia in the autumn of 1918, were produced in stoneware factories of Hungary and the Monarchy and got to Transcarpathia in different ways (factory's own traders or intermediaries). Factories of Wilhelmsburg,

Altrohlau, Znaim, Kravsko tried to supply the market from the Austrian part of the Empire, while factories of Hollóháza, Körmöcbánya, Telkibánya, and Apátfalva from Hungary.

Formation of the new state cut the earlier markets from the former Hungarian and Austrian factories. However, Lichtenstern brothers owing stoneware factory in Wilhemsburg together with its affiliations in Bohemia and Moravia (Znaim/Znojmo and Teplitz/Teplice) preserved their property and continued to produce their products already in Czechoslovakia. Thus, getting rid of their Hungarian competitors they were able to glut the market with their good quality coloured, varied plates.

In the late 1930s Hungary regained part of its former territories in South Slovakia, and Transcarpathia; Czechoslovakian factories (mainly Znojmo) ceased or were crowded out and Hungarian stoneware products appeared again, mainly the ones from Hollóháza and Kispest.

István Páll

e-mail: pallistvan@freemail.hu

Tányérjegyzék

Sorszám	*Készítési hely*	*Készítési idő*	*Márkajegy*	*Leltári szám*
1	Wilhelmsburg	1874–1882	WB01	1712/29/4087/29
2	Wilhelmsburg?	XIX. sz. vége		218/4/211
3	Wilhelmsburg	1874–1882	WB01	4657/434
4	Wilhelmsburg	1882–1907	WB02	5827/1963
5	Wilhelmsburg	1907–1910	WB03	871/A/958
6	Wilhelmsburg?	XIX. sz. vége		3929/412
7	Wilhelmsburg	1874–1882	WB01	1712/21/4087/21
8	Wilhelmsburg	1874–1882	WB01	/4471
9	Znojmo	1920–1924	RD02	3599/314
10	Znaim	1910–1918	RD01	218/13/220
11	Znojmo	1924–1938	DU	3125/281
12	Znojmo	1924–1938	DU	2012/4138
13	Znojmo	1924–1938	DU	3859/409/2
14	Znojmo	1924–1938	DU	1712/27/4087/27
15	Znojmo	1924–1938	DU	690/775
16	Znojmo	1924–1938	DU	140/5/132
17	Znojmo	1924–1938	DU	1712/28/4087/28
18	Znojmo	1924–1938	DU	264/3/464
19	Znojmo	1924–1938	DU	2012/36/4138/36
20	Znojmo	1924–1938	DU	4568/435
21	Znojmo	1924–1938	DU	6191/2108
22	Altrohlau	1916	AR	2626/4550
23	Altrohlau	XIX–XX. sz. fordulója	AR	1458/3939
24	Hollóháza	1870–1902	HH01	1506/2/3987
25	Hollóháza	1870–1902	HH01	5861/1981

Sorszám	*Készítési hely*	*Készítési idő*	*Márkajegy*	*Leltári szám*
26	Hollóháza	1870–1902	HH01	3124/280
27	Hollóháza	1870–1902	HH01	15214/1452
28	Hollóháza	XIX. sz. közepe	HH01	3988/415
29	Hollóháza	XIX. sz. közepe	HH01	15213/1451
30	Hollóháza	XIX. sz. közepe	HH01	5837/1973
31	Hollóháza	1902–1915	HH05	3147/282
32	Hollóháza	1902–1915	HH05	3646/343/1
33	Hollóháza	1902–1915	HH05	3661/388
34	Hollóháza	1902–1915	HH05	1506/4/3989
35	Hollóháza	1902–1915	HH05	2015/3/4141/3
36	Hollóháza	1902–1915	HH05	2012/19/4138/19
37	Hollóháza	1902–1915	HH05	664/779
38	Hollóháza	1902–1915	HH05	6562/2401
39	Hollóháza?	1902–1915		218/15/222
40	Hollóháza?	1902–1915		675/760
41	Hollóháza?	1902–1915		2012/35/4138/35
42	Hollóháza?	1902–1915		3655/382/1
43	Hollóháza?	1902–1915		3667/394/2
44	Hollóháza?	1902–1915		1712/19/4087/19
45	Hollóháza?	1902–1915		2012/15/4138/15
46	Hollóháza	1939–1944	HH06	4375/392/1
47	Hollóháza	1939–1944	HH06	697/782
48	Hollóháza	1939–1944	HH06	3354/7272/2
49	Hollóháza	1939–1944	HH06	2012/25/4138/25
50	Hollóháza	1939–1944	HH06	3355/306
51	Hollóháza	1939–1944	HH06	14877/1242
52	Hollóháza	1939–1944	HH06	13966/5875
53	Hollóháza	1939–1944	HH06	6753/2441
54	Telkibánya	1899–1907	TB02	659/744
55	Telkibánya	1866–1899	TB01	218/4/211
56	Telkibánya	1866–1899	TB01	5830/1966
57	Telkibánya	1866–1899	TB01	5273/1799
58	Telkibánya	1866–1899	TB01	2621/4545
59	Apátfalva	XIX. sz. közepe	AF01	359/548
60	Apátfalva	XIX. sz. közepe	AF01	395/575
61	Apátfalva	1893–1905	AF02	5838/1974
62	Apátfalva	1893–1905	AF02	1506/1/3986
63	Apátfalva	1893–1905	AF02	13866/5842
64	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	5822/1958
65	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	1752/13/4087/13
66	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	252/2855
67	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	1712/14/4087/14
68	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	1712/15/4087/15
69	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	2100/4186

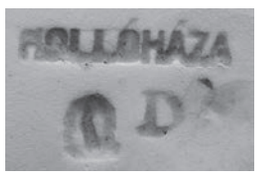
Sorszám	*Készítési hely*	*Készítési idő*	*Márkajegy*	*Leltári szám*
70	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	6388/2260
71	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	219/2/237
72	Kispest	1939–1944	KP01	3635/362/1
73	Kispest	1939–1944	KP01	3660/387
74	Kispest	1939–1944	KP01	4646/423
75	Kispest	1939–1944	KP01	12903/573
76	Kispest	1939–1944	KP01	1712/31/4087
77	Kispest	1939–1944	KP01	670/1/A755
78	Kispest	1939–1944	KP01	548/683
79	Kispest	1939–1944	KP01	687/772
80	Włocławek	1923–1939	WL01	218/5/212
81	Włocławek	1891–1939	WL02	219/1/236
82	Włocławek	1918–1939	WL03	2624/4548
83	Nowy Dwór	1899–1939	ND	669/754
84	Cobridge	1898–1913	CB	8430/6000
85	Pruszków (Lengyelország)	1920-as évek	PR	218/9/216
86	ismeretlen	XX. sz. eleje		264/5/466
87	ismeretlen	XX. sz. eleje		4383/391/1
88	Ismeretlen (Apátfalva?)		(AF02?)	3670/397/2
89	ismeretlen	XX. sz. eleje		2437/4434
90	ismeretlen	XX. sz. eleje		3657/384/1
91	ismeretlen	XX. sz. eleje		5123/1710
92	ismeretlen	XX. sz. eleje		11135/7857
93	ismeretlen	XX. sz. eleje		13969/5878
94	ismeretlen	XX. sz. eleje		4656/433
95	ismeretlen	XX. sz. eleje		3649/376
96	ismeretlen	XX. sz. eleje		2015/4/4141/4
97	Znojmo	1924–1938	DU	645/741
98	Znojmo	1924–1938	DU	5194/1737
99	Znojmo	1924–1938	DU	212/37/4138/37
100	Hollóháza	1939–1948	HH06	2015/1/4141/1
101	Wilhelmsburg	1882–1907	WB02	548/768
102	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	5193/1736
103	Hollóháza	1870–1902	HH01	6561/2399
104	ismeretlen	XIX–XX. sz. fordulója		14253/993
105	Hollóháza	1870–1902	HH01	1712/16/4087/16
106	Znojmo	1924–1938	DU	549/684
107	Hollóháza	1939–1944	HH06	661/746
108	Körmöcbánya?	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje?		2012/14/4138/14
109	Hollóháza?	XX. sz. eleje		1465/3947
110	Hollóháza	1902–1915	HH05	6562/2401
111	Hollóháza	1870–1902	HH01	12905/575
112	Znojmo	1924–1938	DU	13330/679

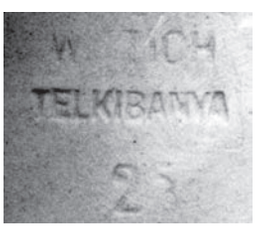
Sorszám	*Készítési hely*	*Készítési idő*	*Márkajegy*	*Leltári szám*
113	Kispest	1939–1944	KP	13331/680
114	Wilhelmsburg?	XIX. sz. vége		140/2/129
115	Wilhelmsburg?	XIX. sz. vége		140/1/128
116	ismeretlen	XX. sz. eleje		2090/4178
117	Hollóháza	1939–1944	HH06	2169/4255
118	Hollóháza	1870–1902	HH01	640/1/A736
119	Körmöcbánya?	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje?		5822/1958
120	Hollóháza	1939–1944	HH06	1712/8/4087/8
121	Znojmo	1924–1938	DU	4473/410/1
122	Wilhelmsburg	1882–1907	WB02	1/2233/4306
123	Hollóháza	1870–1902	HH01	4661/438
124	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	3654/387/1
125	Hollóháza	1902–1915	HH06	264/2/463
126	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	682/767
127	Kispest	1939–1944	HH06	3504/313
128	Wilhelmsburg	1874–1882	WB01	2786/4599
129	Znojmo	1924–1938	DU	1463/3945
130	Znojmo	1924–1938	DU	2618/4542
131	Znojmo	1924–1938	DU	4649/426
132	Wilhelmsburg	1874–1882	WB01	450/595
133	Wilhelmsburg?	XIX. sz. vége		K/2623/4547
134	Hollóháza?	XIX–XX. sz. fordulója		12906/576
135	Hollóháza	1902–1915	HH05	14104/922
136	Znojmo	1924–1938	DU	5132/1719
137	Wilhelmsburg?	XIX. sz. vége		1188/1151
138	Wilhelmsburg	1882–1907	WB02	1506/6/3991
139	Hollóháza	1870–1902	HH01	4706/1576
140	Hollóháza	1902–1915	HH05	3627A/353/1
141	Wilhelmsburg	1882–1907	WB02	5828/1964
142	Hollóháza	1870–1902	HH01	11822/165
143	Hollóháza	1902–1915	HH06	4648/425
144	Hollóháza	1870–1902	HH01	2012/11/4138/11
145	Hollóháza	1902–1915	HH03	97/1/96/1
146	Hollóháza	1870–1902	HH01	13968/5577
147	Kravsko	1918–1920	KR01	673/758

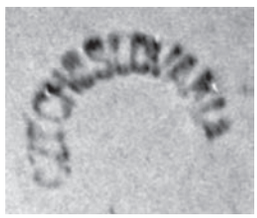
Az ungvári múzeum jelölt keménycserép tányérjainak márkajegyei

A gyár működési helye és neve	*A gyár márkajegye*	*A márkajegy használatának időtartama*[9]	*A jeggyel ellátott tányérok száma*	*A márkajegy kódja a tányérjegyzékben (vagy megjegyzés)*
Wilhelmsburg (Osztrák–Magyar Monarchia – Ausztria) *„k.k. priv. Wilhelmsburger Steingutfabrik”*		1874–1907	11	WB01
Wilhelmsburg (Osztrák–Magyar Monarchia – Ausztria) *„k.k. priv. Wilhelmsburger Steingut- und Porcellan-fabrik”*		1882–1907	11	WB02
Wilhelmsburg (Osztrák–Magyar Monarchia – Ausztria)		1907–1910	1	WB03
Znaim (Osztrák–Magyar Monarchia – Morvaország) *„Kunsttonwaren-fabrik Rudolf Ditmar’s Erben”*		1910–1918	12	RD01
Znojmo (Csehszlovákia)		1920–1924	1	RD02

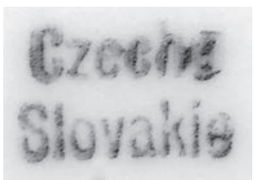
[9] Csak a tanulmányban tárgyalt időintervallumra vonatkozó végső évszámok.

A gyár működési helye és neve	*A gyár márkajegye*	*A márkajegy használatának időtartama*	*A jeggyel ellátott tányérok száma*	*A márkajegy kódja a tányérjegyzékben (vagy megjegyzés)*
Znojmo (Csehszlovákia) 1924-1931-ig *„Ditmar-Urbach AG. Znaim”*		1924–1938	107	DU
Altrohlau (Osztrák–Magyar Monarchia – Csehország) *„Porzellan- und Steingutfabrik Altrohlau”*		1916	2	AR
Hollóháza (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország) (*„Hollóházi Kőedény-gyár”*, majd 1892-től *„Hollóházai Kőedény, Majolica, s Kályhagyár Istványi és tsa”*		1870–1902	43	HH01
Hollóháza (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország) *„Hollóházai és Telkibányai Kőedény- és Majolikagyárak”*		1902–1915	6	HH02
Hollóháza (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország)		1902–1915	2	HH03

A gyár működési helye és neve	*A gyár márkajegye*	*A márkajegy használatának időtartama*	*A jeggyel ellátott tányérok száma*	*A márkajegy kódja a tányérjegyzékben (vagy megjegyzés)*
Hollóháza (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország)		1902–1915	5	HH04
Hollóháza (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország)		1902–1915	50	HH05
Hollóháza (Magyarország) *„Szakmáry Károly hollóházai kerámia gyár”*		1939–1948	67	HH06
Telkibánya (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország)		1866–1899	9	TB01
Telkibánya (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország) *„Telkibányai kőedény és majolika gyár Wittich Gusztáv és tsa.”*		1899–1907	1	TB02
Apátfalva (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország) *„Apátfalvi Kőedénygyár”*		XIX. század második fele	2	AF01

A gyár működési helye és neve	*A gyár márkajegye*	*A márkajegy használatának időtartama*	*A jeggyel ellátott tányérok száma*	*A márkajegy kódja a tányérjegyzékben (vagy megjegyzés)*
Apátfalva (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország) *„Nagy Zs. & Fia”*		1893–1905	3	AF02
Körmöcbánya (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország) *„Körmöczbányai Kőedénygyár”*		1895–1918	36	KB01
Kremnica (Csehszlovákia és Szlovákia) *„Továreň na majolikové a fajansové výrobky Kremnica”*		1921–1945	1	KB02
Kispest (Magyarország) *„Porcellán-, Kőedény- és Kályhagyár Rt”*		1924–1948	13	KP01
Kispest (Magyarország) 1938-tól *„Gránit Porcellán- és Kőedényárugyár Rt”*		1924–1948	1	KP02
Włocławek (Lengyelország) *„Nowa Włocławska Fabryka Fajańsu L. Czamańsky & Co.”*		1923–1939	1	WL01

A gyár működési helye és neve	*A gyár márkajegye*	*A márkajegy használatának időtartama*	*A jeggyel ellátott tányérok száma*	*A márkajegy kódja a tányérjegyzékben (vagy megjegyzés)*
Włocławek (Lengyelország) *„Włocławska Fabryk Fajańska”*		1891–1923	1	WL02
Włocławek (Lengyelország) *„Fabryka Fajańsu Teichfeld & Asterblum”*		1918–1939	1	WL03
Nowy Dwór (Lengyelország) *„Fabryka Fajansu i Porcelany Winogradow”*		XIX. század vége	1	ND
Pruszków (Lengyelország) *„Fabryka Fajansu Pruszków”*		1920-as évek	1	PR
Cobridge (Anglia) „*Furnivals Ltd.”*		1898–1913	2	CB
Kravsko (Cseh-Szlovákia)		1918–1920	1	KR01

A gyár működési helye és neve	*A gyár márkajegye*	*A márkajegy használatának időtartama*	*A jeggyel ellátott tányérok száma*	*A márkajegy kódja a tányérjegyzékben (vagy megjegyzés)*
Csehszlovákia		1920–1938	3	276/7928, 11274/7926, 11276/7928 ltsz. fehérmázas tányérok nem azonosított gyárhoz köthető jegyei
Cseh-Szlovákia		1918–1920	1	11280/7932 ltsz. fehérmázas tányér nem azonosított gyárhoz köthető jegye
Cseh-Szlovákia		1918–1920	1	Fehérmázas tányér nem azonosított gyárhoz köthető jegye
Chodau (Csehszlovákia)		1918–1938	1	Fehérmázas tányér jegye

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

A paraszti gazdálkodás tárgyainak struktúrája a Jósa András Múzeum és a Sóstói Múzeumfalu néprajzi gyűjteményeiben

– Gyűjteménytörténeti szegmens –

Rózsáné Bóna Bernadett

Korunk sikeres múzeumai mindig naprakészek és olyan – a tudománynak és egyben a látogatói igényeknek megfelelő – aktuális irányzatokat követnek, amelyeket saját célkitűzéseikhez, küldetéseikhez igazítanak. A múzeumtudomány fejlődése során ezen összetett (sokszor ellentmondó) törekvéseknek részévé vált az az igény, hogy *az intézményeknek ismerniük és hitelesen ismertetniük is kell gyűjteményük darabjait*. Azonban fontos itt megjegyeznem, ha mindezt nem teszik, akkor elkerülhetetlenül a szórakoztatóipar piacán találják magukat, ahol a gyűjteményi kuriózumok nélkül egyszerűen elvesznek, hiszen a versenyt képtelenek felvenni – ami alapvetően nem is válhat céllá – a múzeumi megkötések, az alulfinanszírozás és sok egyéb más tényező miatt.[1]

A múzeumi *tárgyfeldolgozás* gyakorlati példái, a megjelent publikációk különböző típusai – az évkönyvekben található tanulmányok vagy ritkább esetben az önálló kötetként megjelenő gyűjteménykatalógusok – eltérő adatokat sorakoztatnak fel egy-egy tárgy, tárgycsoport kapcsán. Három különböző típusukat különböztethetjük meg. A differens megközelítési módok legegyszerűbb megjelenési formája, amikor a szakemberek csak a kutatott, publikált téma *illusztrálására* használják fel a műtárgyakat.[2] Az illusztráció alapján a tárgy bemutatásának konkrétabb realizálása: a *tárgyanalízis*, amelynek során – a tárgyközpontúság mentén – az adott tárggyal, akár annak biográfiájával kapcsolatban bővebb információkhoz juthatunk.[3] A két tárgypublikáció-típus mellett a harmadik, amikor részletes, de különböző módon, eltérő attribútumok szerint, változó mélységekben *szekcionált tárgycsoportok ismertetésére* kerül sor. Ez utóbbi típus egyedi, kiemelkedő hordereje, hogy megadott tárgytípusok struktúrájára épül.[4] A felvázolt három megközelítési forma szignifikáns

---

[1] Kemecsi Lajos a következőképpen fogalmaz: *„A sikeres tudományos menedzsment alapvetően támaszkodik a saját gyűjtemény megismerésére. Azt kell, hogy állítsam, kivételes az a helyzet ma, hogy egy hazai közgyűjtemény a különböző gyűjteményeire vonatkozóan hiteles és komoly előtanulmányokkal rendelkezik. A formációs folyamatok megismerése és feltárása nem csupán a valós helyzetértékelést, a jövőbeni tervezést, hanem a kiállítási koncepciókat is meghatározhatja. A múzeumok tevékenységét behatárolja a gyűjteményi anyag összetétele."* (Kemecsi 2010. 107.). Továbbá Ébli Gábor nézetei szerint: *„A múzeum különlegessége a más kulturális / szórakoztató / ismeretterjesztő intézményekhez képest valóban a gyűjteménye. Ha ezt a prioritást feladja, akkor szó szerint a vidámparkok versenyébe száll be – s ott, nehézkessége folytán, elkerülhetetlenül veszíteni fog."* (Ébli 2009. 67.)

[2] Példák: Solymos 1984., Bodnár 2001., Magyari 2005.

[3] Példák: Páll 1993., Ratkó 1998., Fehér 2005., Bodnár 2008.

[4] Példák: Füzes 1963., Zentai 1966., Knézy 1967., Bodnár 2002., Selmeczi Kovács 2006., Csupor 2010.

szerepet tölt be a néprajztudomány gyűjteményfeltáró területén, mind általánosságban a műtárgyak feldolgozását tekintve, mind az egyes részterületeken.

A későbbiekben tervezett, célként kitűzött – adott témakör struktúrájára épülő – tárgypublikáció *a szekcionált tárgycsoport-ismertetések legismertebb típusa: a tárgykatalógus*, amelynek szerkezeti felépítése tartalmaz állandó és a tárgycsoport sajátosságainak megfelelően változó részeket. Az ismétlődő, elengedhetetlen fejezetek: a kijelölt tárgycsoport tárgytípusának *meghatározása*; a tárgytípus átfogó *története*; a helyi, *megyei szakirodalom* adatai; *társadalmi funkciója*; továbbá a múzeumi vonatkozású *gyarapodástörténet* és a *gyűjtési alapadatok* elemzése (pl. használat helye, gyűjtés helye, gyűjtő neve). Mindezek mellett a katalógus kiegészülhet azokkal a témákkal, amelyeket a tárgycsoport *speciális jellemzői* megkövetelnek, így például: a formai változatosság, az alapanyag, a díszítés elemzése. Mindezt evidens módon – minden esetben – követi a tárgyak konkrét katalógusa *fotóval, leltári számmal, tárgymegnevezéssel, tárgyleírással* és a kapcsolódó egyéb információkkal (pl. méret, gyűjtés helye stb.).

A különböző aspektusok mintájára kialakult tárgypublikációk közül *a szekcionált tárgycsoport-ismertetések*, továbbá a gyűjteménykatalógusok megvalósításához vezető út első lépése a perspektíva meghatározása, amelynek mentén a tárgystruktúra felépíthető. Ennek okán *a paraszti gazdálkodás tág témakörén belül a Jósa András Múzeum és a Sóstói Múzeumfalu néprajzi gyűjteményében fellelhető darabok használati alapokon nyugvó, szekcionált tárgycsoport-struktúráját vizsgálom, ami elemi fundamentuma – a későbbiekben tervezett – konzekvens múzeumtudományi tárgycsoportok feldolgozásának.*

A tanulmány során a gyűjteményi egység darabjaiból felállított struktúra bázis szerepet tölt be e téma további kisebb tárgycsoportjainak feldolgozásában, mivel általa a tárgyak kezelhetővé válnak, így egyértelmű rálátást eredményeznek a tárgycsoport összetételére, ezáltal a gazdálkodási gyűjteményi egység minőségére. Mindennek precedens értékű eredménye, hogy irányt mutat a jövőbeli tudatos tárgygyűjtést végző szakemberek számára. Mindezek mellett a struktúra megteremtése az átfogó gyűjteménytörténet tárgytípusszegmensét is eredményezi, amely alapot szolgáltat a kisebb, specifikált tárgycsoportok mélyebb analízise során azok gyűjteménytörténetének hiteles kutatásához, ismertetéséhez.

A néprajz tudományterületén *a paraszti gazdálkodás* széleskörű (országos vagy tájegységre, településre koncentráló) feldolgozási perspektívái kitérnek például a területi tulajdonviszonyokra, a társadalmi szervezetekre, a földhasználati típusokra, a munkafolyamatokra, a szokásokra, amelyek mellett a gazdálkodás tárgyi anyagának struktúrálása a téma egyik marginális szegmensének tekinthető.[5]

A gazdálkodás témaköréhez tartozó, azonban kifejezetten az eszközökre koncentráló kiemelkedő munkák egyike *Bátky Zsigmond: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére* (1906) című, rajzokkal ellátott kötetének aktuális része, illetve a *Magyarság Néprajzának* (A Magyarság tárgyi néprajza) második kötetében (1941) található, illusztrációkkal ellátott Gazdálkodás című fejezet, amelyet *Györffy István* írt (Bátky 1906., Györffy 1941.). Annak ellenére, hogy mindkét munka a XX. század első felében, a „múzeumtudomány hajnalán" készült, a tárgycsoport alapstruktúrájának felállításához elengedhetetlen.

Bátky Zsigmond a néprajz területét 14 szegmensre osztotta, amelyek között külön tárgyalja: a „Gazdálkodás", a „Pásztorkodás–állattenyésztés", illetve a „Halászat és vadászat" témakörét.

[5] Összefoglaló példák: Paládi-Kovács 2001., Kovács 2010. Néhány példa a szegmensekre: Varga 1967., Szabó1968., Gunst–Hoffmann 1976., Manga 1977., Rákos 1988., Orosz 1997., Gunst 1998.

A fejezeteken belül sorszámozott táblákon pótolhatatlan tárgyrajzok láthatóak, amelyek – kissé hektikusan hol forma, hol használat szerint – szemléltetik a témákba foglalt tevékenységek eszközeit. Míg a fogalomkörök részletes kifejtése, további strukturálása hiányzik, addig a rajzok és az eszközök leírása olyan elengedhetetlen információkkal bír, amelyek használata a tárgyazonosítások során létfontosságúnak számítanak.

A „Magyarság Néprajza II. – A tárgyi néprajz második fele" kötetben Györffy István kevesebb rajzzal, de több szöveggel, magyarázattal, rendszerezettebben mutatja be a gazdálkodást, így kitér a „Gyűjtögetés", a „Vadászat", a „Halászat", az „Állattartás" és a „Földmívelés" témakörére, továbbá azok altémáit is strukturálja. A „Gyűjtögetés" fejezetben tárgyalja a vadon termő: élelemnek, fűszernek vagy orvosságnak alkalmas növényeket, a nád, a fa hasznát és a méhészetet. A „Vadászat" címszó alatt számba veszi az ütő-, a szúró-, a vágó-, a dobószerszámokat, a hálókat, a hurkokat, a vermeket, a lépezést, a megétetést, a mérgezést, a hajtóvadászatot, a borító-, a csapó-, az önműködő fogó-, ölő szerszámokat, a vad csalogatását és riasztását. A halászat kifejtésében szerepel a rekesztő-, a kerítő-, az emelő-, a hajtó-, az állító-, a kereső-, a vető-, a tapogatóhálós, a hurokvető, a szigonyos, a ragadozó madaras, a mérgező halászat, továbbá a horgászat és a rákászás. Az állattartás tárgykörén belül foglalkozik a háziállatok tájfajtáival, az állattartás módjaival, a pásztorszervezettel, a nyájjal, a legeltetéssel, az itatással, a tereléssel, a kifogással, a szabad mozgás gátlásával, az őrzéssel, a számontartással, a szaporítással, a kimustrálással, az elléssel, a gyógyítással, az igába töréssel, a pásztorépítményekkel, a takarmánnyal, az istállós állattartással, a hizlalással, a szőrrel, a gyapjúval, a hússal, a bőrrel, a csonttal, az aprójószággal. Végezetül a földmívelés részletezése során ismerteti a magyar földművelés eredetét és múltját, a gabonaféléket, a föld használatát, a település és a mezőgazdálkodás viszonyát, a tanyarendszert, a nyomásos gazdálkodást, a talaj előkészítését, a trágyázást, az ásást, a kapálást, az ekét, a szántást, a vetést, a boronálást, a gyomirtást, az aratást, a vágószerszámokat, a hordást, a csűrt, az asztagot, a szérűt, a cséplést, a nyomtatást, a szórást, a kertgazdaságot, a gyümölcstermelést és a szőlőmívelést. E munka szisztémája, a tárgyak témakörökbe helyezése mentén a tárgyközpontúságból enged, de az említett tárgyak használatának megértését, rendszerbe helyezését kétségtelenül elősegíti.

Mind Bátky Zsigmond, mind Györffy István munkáira alapozva tanulmányomban a tárgyközpontú szempontokat, tehát a múzeumi műtárgyakból kiinduló szisztematizálási rendszert preferálom. E rendszer „alfája és ómegája" a tárgyak használatán nyugszik, amely perspektíva alapján a fizikai strukturálás előtt számba kell vennünk az intézmény adott tárgykörhöz tartozó darabjait, továbbá pontosítani kell a téma elméleti határait.

Az adott szempontrendszer mentén a tárgyak fizikális és vizuális áttekintése során a gyűjtemény közel *1600 darabja* került előtérbe.[6] A nagyszámú tárgycsoport sajátossága, hogy a gazdálkodás átfogó témája miatt komplex módon rétegzett, különböző szempontok alapján összetett, ahol az eltérő anyagú, formájú és használatú tárgyakat egy gyűjtőfogalom köré csoportosíthatjuk.

A Jósa András Múzeum és a Sóstói Múzeumfalu gyűjteményében található – tehát *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében* gyűjtött – darabok közül *a paraszti gazdálkodás* témaköréhez sorolom mindazon eszközöket és épületeket, amelyek *a XVIII. század végétől a XIX. században át a XX. század elejéig elsősorban a megélhetéshez, az önellátáshoz szükséges növényi és állati eredetű hasznokból az élelem és egyéb szükséges, használati tárgyak megteremtéséhez elengedhetetlen* volt.[7]

---

[6] Eddig 1500 tárgy került a revízió körébe, azonban számos tárgy még a tanulmány megjelenési idejéig nem befejezett revízió részét képezi.

[7] *„A gazdaság alapja a birtokolt, használt magántulajdonban vagy bérletben bírt föld, amelyen mezőgazdasági termelés folyik. A gazdaság célja elsősorban az egész család önellátása, munkaerejének, állatállományának, eszközeinek újratermelése…"* (Szabó–Földes 1979. 271–272.)

A téma konkretizálása során a *gazdálkodás* tematikájának részeként kezelem a *növénytermesztést*, az *állattartást*, a *halászatot*, a *gyűjtögetést* és a *vadászatot*, továbbá kissé kivételes, mégis koherens módon *a paraszti gazdálkodás népi építészeti elemeit*.[8] Ezen tárgykörök nem tartalmazzák a pásztorkodást, a pásztoréletet, a teherhordáshoz, közlekedéshez tartozó specifikus köröket. A gyűjtőfogalmak hat nagyobb témakörén belül a tovább bontott kisebb tárgykörök meghatározását szintén a tárgyak és az épületek használata determinálja.[9]

A struktúra[10]

Növénytermesztés

I. Talajmunka eszközei[11]
1. faeke (55.591.1)
2. vaseke (64.41.1.1–7)
3. eketalyiga (55.588.1)
4. ekeló (55.509.1)
5. ekekapa (55.594.1)
6. ekekulcs (56.1128.1)
7. isztike, ösztöke (55.520.1)
8. faborona (56.1086.1)
9. vasborona (80.11.3)
10. fahenger (89.2.6)
11. vashenger (81.3.1.1–3)

II. Aratás, betakarítás

a. Vágóeszközök
1. kaszakalapács (55.286.1)
2. fentér, fenkő tartó, kaszakőtartó (55.148.1)
3. kaszakő, fenőkő, fenőkő nyéllel (55.148.3)
4. kaszaüllő, kaszaüllő tőkével, tőke (89.21.30)
5. kasza, kaszakés, kaszanyél (64.71.1)
6. sarló (55.538.1)

b. Gyűjtő, forgató eszközök
1. vasvilla (55.193.1)
2. favilla (55.747.1)
3. vasgereblye (2001.36.45)
4. fagereblye (55.754.1)
5. marokszedőfa (55.421.1)

[8] A gazdasági épületek a a Sóstói Múzeumfalu állandó kiállításában láthatóak.

[9] A felállított struktúra az általános múzeumi tárgygyűjtemények összetételéhez képest letisztult, hiszen az egyes tárgyakhoz tartozó, de külön leltározott darabok nem alkotnak egyéni tárgycsoportokat, továbbá a teljes, holisztikus revízió hiányában csak azok a tárgyak találhatóak a struktúrában, amelyek előtérbe kerültek és a vizuális ellenőrzésnek (is) részesei voltak. Hiába találhatóak érdekesebbnél érdekesebb tárgyak a leltárkönyvben, ha azok (egyelőre) nem kerültek elő a gyűjtemény áttekintésekor.

[10] Minden tárgytípus mellett – az összesített darabszám ellenére – egyetlen tárgy leltári számát tüntetem fel példa értékkel.

[11] A címszó alatt felsorolt 10 tárgytípus a tanulmány megjelenéséig nem befejezett revízió részét képezi.

6. marokszedő gereblye (67.28.7)
7. kévekötőfa, subafa (55.635.1)

c. Cséplés, nyomtatás, szórás, szelelés

1. cséphadaró (74.36.6)
2. szórólapát (64.186.5)
3. rosta (89.2.23)
4. ocsú gereblye (86.16.1)
5. ponyva (75.2.6)
6. kézi hajtó cséplőgép (59.23.11.1–5)[12]

III. Kapás növények

a. Kukorica, tengeri

1. tengerihaj hasítófa (55.643.1)
2. szárvágó, tengeriszár vágó (56.906.1)
3. tengeri-, kukoricamorzsoló (82.20.2)
4. tengeri fosztó, hántó, szurkáló (55.648.1)
5. máléfejtő (66.6.19)
6. daráló (2003.68.1)
7. csutkavágó (2013.157.8)
8. kézi kukoricavetőgép (61.37.1)[13]

b. Dohány

1. furkó, lyuggató, dohányültető (55.628.1)
2. dohányfűzőtű (55.676.1)

c. Szőlő

1. szőlőmetsző (56.1046.33)
2. szőlő kaccsoló, szőlőmetsző kés (55.603.1)
3. szőlőhordó puttony (2018.8.2)

d. Hagyma

1. hagyma ásófa (55.639.1)

e. Répa

1. répatisztáló kés (55.618.1)
2. répavágó (55.620.1)

f. Káposzta

1. káposztavágó (2001.36.102)

IV. Ásó, kapa – a föld, a kapás növények megmunkálásának kézi eszközei

1. ásó (55.621.15)
2. irtó kaszából (55.768.1)
3. irtókapa, acatoló (64.149.4.1)
4. kapa, kapircs (55.621.1)
5. kapatisztító, sárkaparó (55.645.1)
6. ültető fúró, ültetőfa (55.627.1)

[12] A tárgytípus a tanulmány megjelenéséig nem befejezett revízió részét képezi.

[13] A tárgytípus a tanulmány megjelenéséig nem befejezett revízió részét képezi.

V. Gyümölcsfa
1. metszőolló (2001.36.114)
2. kaczor, faoltó kés (55.711.1)
3. alma mérce (2001.36.185)
4. gyümölcsfa metsző, hernyózó olló (55.614.1)
5. gyümölcsfakaparó, fakaparó, kaparóvas (55.689.1)
6. szedegető horog (56.1129.1)
7. kénező pálca, porozó, kénező (56.853.1)

VI. A növénytermesztés többféle területén használt eszközök
1. zsák (66.3.6)
2. kosár (64.217.43)
3. hombár (62.36.1)

Állattartás

I. Ló
1. nyereg (63.161.1)
2. zabola, zabla (55.340.2)
3. kengyel, kengyelvas (55.346.1)
4. patkó (55.381.1)
5. lókörömtisztító, patatisztító (57.20.1)
6. béklyó, béklyó lakattal, lónyűg, béklyó reszelő (55.241.1)
7. lónyíró olló (55.309.1)

II. Tehén
1. borjúkötél pecekkel, borjúlánc (55.252.1)
2. szúróka, palóka (55.325.1)
3. patkó (2007.10.5.1–2)
4. járom (80.11.6)
5. tehénvakaró, marhakaparó (2001.36.4)

III. Disznó
1. disznófésű (55.306.1)
2. disznóvakaró (55.320.1)
3. malacfogó (55.239.1)
4. sertéskarikázó (2001.36.115)

IV. Szamár
1. szamárpatkó (55.396.1)

V. Tyúk[14]
1. csirkeetető (66.17.3)
2. csirkevályú (55.403.1)
3. tyúkültető kosár (64.217.27)
4. tyúktojó (64.217.45.1–2)

[14] A címszó alatt felsorolt 4 tárgytípus a tanulmány megjelenéséig nem befejezett revízió részét képezi.

VI. Kutya
1. kutyaörv (55.334.1)

VII. Az állattartás többféle területén használt eszközök
1. kurkáló (2001.36.100)
2. kenderháncs kötél (55.256.1)
3. szénavágó, kazalvágó, takarmányvágó (67.15.1)
4. szénahúzó horog, vágóhorog (82.2.13)
5. szecskavágó (2002.10.108)[15]

Halászat

I. Halászat
1. varsa (2001.36.210)
2. tapogató (55.64.4)
3. szigony (55.39.1)
4. háló (2012.1.1.1–2)
5. hálókötőtű (55.113.1)
6. hálókötő deszka (55.114.2)
7. hálósúly, hálónehezék (55.52.1)
8. hálószedő horog (56.1026.1)

II. Horgászat
1. potyka, harcsa, baing horog (55.42.3)

III. Téli halászat, horgászat
1. jégvágó balta, fejsze, csákány (55.103.2)
2. jégpatkó (55.36.1)

IV. Haltartók
1. halaskosár, vesszőhaltartó (55.53.6)
2. kis bárka (55.87.1)
3. halász szatyor (55.88.1)

V. A halászat többféle területén használt eszközök
1. vasmacska (56.861.1)
2. féregszedő (55.59.8)
3. szapoly, nyelesszapoly (55.82.1)
4. puttyogató (55.42.1)
5. mankós evező (2012.10.5)

Gyűjtögetés

I. Nád
1. nádvágó, nádtoló (55.141.1)
2. fabocskor, papapucs, nádvágó facipő (55.134.1)

[15] A tárgytípus a tanulmány megjelenéséig nem befejezett revízió részét képezi.

II. Fa
1. fűrész, kisfűrész, kézifűrész, összehajtható fűrész, ágfűrész, keresztvágó fűrész (55.217.1)
2. falopó fűrész (55.215.1)
3. tövisirtó (55.769.1)
4. bozótvágó (2010.8.4)
5. fejsze (55.213.1)
6. balta (60.102.1)
7. bárd (63.137.1)
8. csákány (2003.95.11)

III. Méhészet[16]
1. méhtartó fabödön (58.21.2)
2. méhkaptár (55.25.1)
3. méhkas (55.26.1)
4. tisztítóvas méhkashoz (55.33.3)
5. méhkas kötőtű (55.704.1)
6. méhanyatartó (55.32.1)
7. méhészpipa (55.34.1)
8. méhfüstölő (58.21.5)
9. rajfogó fej szita (55.31.1)
10. madzagos mézpergető (55.33.1)
11. drótos mézpergető (55.33.2)

Vadászat

I. Puska
1. vadászpuska (55.8.1)

II. Lőszer(hez)
1. puskapor-, lőpor-, söréttartó (55.4.3)
2. fojtás (55.4.14)
3. gyutacsoló, kapszlirakó (55.3.1)
4. sörétmérő (55.22.85)
5. sörétes töltény peremező (55.22.80)
6. sörétes tölténycsináló (55.22.79)
7. golyóöntő forma (55.22.88)

III. A vadászat többféle területén használt eszközök
1. vadászöv (64.197.1)
2. kereplő (55.708.1)
3. szíj vadászkutya tanításához (60.91.1.1–2)

Gazdasági épületek

I. Növénytermesztés
1. fáskamra
2. abora

[16] A címszó alatt felsorolt 11 tárgytípus a tanulmány megjelenésig nem befejezett revízió részét képezi.

3. kukoricatároló
4. magtár
5. répás verem
6. depó
7. dohánypajta
8. deszkafalú szín
9. csűr

II. Állattenyésztés
1. tyúkól
2. disznóól
3. földól
4. istálló
5. galambdúc
6. méhes

III. A gazdálkodás többféle területén használt építmény
1. kút

A paraszti gazdálkodás témakörét felölelő rendszer legkisebb egysége a tárgytípus – a struktúrában arab számmal jelölt –, amelynek további bontása után már csak a műtárgyak darabszáma releváns.[17] A tárgytípusok mennyisége a struktúra öt nagyobb csoportján belül a következő: növénytermesztés – 63 db, állattartás – 27 db, halászat – 19 db, gyűjtögetés – 21 db, vadászat – 11 db és gazdasági épület – 16 db. Az összesen 148 különböző tárgytípus és a 16 épülettípus áttekintése alapján elmondható, hogy a műtárgyak darabszáma egy-egy tárgytípuson belül változó, adott tárgycsoportokat csak 1-1, más tárgycsoportokat akár 60 körüli műtárgy is reprezentálhatja.[18] A differens darabszámok változó tematika szerinti feldolgozást követelnek.

A paraszti gazdálkodás témakörére épülő tárgykatalógusok tartalmának, tehát a tárgycsoportegységeknek a meghatározása nem egyértelmű feladat. A gazdálkodás tárgyi világa egyrészt nem jelenik meg teljes egészében a múzeum gyűjteményében, továbbá a tárgytípusokat reprezentáló darabszámok hektikusak, következésképpen míg egy-egy tárgycsoport egész kötetet érdemelne, addig sokszor egy-egy nagyobb téma sem feltétlenül kívánkozik kötetbe. Azonban elengedhetetlen szem előtt tartanunk, hogy egy múzeumnak – ha tárgykatalógusok létrehozására vállalkozik – teljességében kell bemutatnia az általa őrzött tárgyak összességét, így a tematika szisztémáját ezen nézőpontok alapján indokolni kell.

Ha figyelembe vesszük a múzeumtudomány elvárásait és az intézmény gyűjteményeinek adottságait, akkor a paraszti gazdálkodás tárgypublikációit téma szerint – és nem egy-egy tárgycsoportot kiemelve – realizálhatjuk. A hat nagyobb téma közül a felmért tárgyak darabszáma azt igazolta, hogy a növénytermesztésen kívül az összes többi téma – tehát az állattartás, a halászat, a gyűjtögetés és a vadászat – megfelelő bontási egység, következésképpen teljes egészében összeegyeztethető egy-egy kötet témájával.

A növénytermesztés hat alegysége öt kötettémára osztható. Az első, a talajmunka eszközei, mely felöli az *ekéket, a boronákat és a hengereket*, így a megközelítőleg 70 tárgyból álló együttes

[17] Esetenként adott tárgyak külön beleltározott darabjai is megjelenhetnek, pl. ekevas.

[18] Példa arra a műtárgytípusra, amelyet egyetlen tárgy reprezentál: *Állattartás / III. Disznó / 4. sertéskarikázó*; továbbá, amelyet 60 körüli darabszám demonstrál: *Növénytermesztés / II. / a. / 6. sarló*.

egy kötetben feldolgozható. A második altéma az aratás, betakarítás területén a vágóeszközökhöz sorolható *kasza, sarló* közel 220 darabszáma szintén egy kötetet igényel. A harmadik altéma ugyanezen a területen a gyűjtő, forgató eszközök része, így *a villát, a gereblyét, a marokszedőt és a kévekötőt* is idesorolva a körülbelül 120 tárgy szintén önálló kötetbe kívánkozik. A negyedik altéma még szintén az aratás, betakarítás témaköréhez kapcsolódóan a cséplést, szórást, szelelést és kivételesen a mozgatás és tárolás egyes elemeit is felölelné, így *a cséphadarók, a szórólapátok, a rosták, a ponyvák*, továbbá *a zsákok és a hombárok összesen* 310 körüli tárgyegyüttese alkothat egy kötetet. A növénytermesztés utolsó kiadványába illeszthető témákat a kapásnövényekhez tartozó és a gyümölcsfagondozást igénylő tárgyak alkotják. Ezek között megtalálhatóak *az ásók, a kapák, a kukorica, a dohány, a szőlő, a hagyma, a répa és a káposzta eszközei, továbbá a gyümölcsfákhoz kapcsolódó tárgyak*, amelyek darabszáma 240 körül realizálódott. Mindezek mellett a további témakörök egy-egy kötetben megjeleníthetők, így az *állattartás* 300 tárgya, a *halászat* 240 tárgya, a *gyűjtögetés* 190 tárgya, a *vadászat* 89 tárgya. Kivételt képez a témakör tizedik kiadványa, amely a Sóstói Múzeumfalu állandó kiállításában látható gazdasági építményeket venné számba, így a növénytermesztés és az állattartás gazdasági épületeit: *a fáskamrákat, az abarát, a csöves kukoricatárolókat, a magtárakat, a répás vermet, a depót, a dohányszárítót, a deszkafalú színt, a csűröket, a kutakat, továbbá a tyúkólakat, a disznóólakat, a földólat, az istállókat, a galambdúcokat és a méhest*, amelyek 48 épületet jelentenek (Páll–Bodnár 2007.).

Összegezve tehát a Jósa András Múzeum és a Sóstói Múzeumfalu gyűjteményének paraszti gazdálkodással koherens tárgyai és épületei tíz tárgykatalógusnak megfelelő kötettémát és tárgyegyüttest tartalmaznak. E bázismunkára épülő soron következő feladatok része a gyűjteménykatalógusok realizálása. A katalógusok egzakt végső célja: a struktúrából kiragadott tárgycsoportok darabjainak vizuális megjelenítése, a tárgyak *„klasszifikációs és tipológiai rendszerének”*[19] felállítása, a tárgycsoportok átfogó és helyi szakirodalmának feldolgozása, továbbá a múzeum adminisztrációs feladatai alapján körvonalazódó információik felvázolása, analízise – amelyek elengedhetetlenek minden tárgyfeldolgozási szisztéma lépéseinél. Ezeket az adathalmazokat egészíthetik ki azok a holisztikus, innovatív tárgyfeldolgozási perspektívák, amelyeknek megfelelően a fizikai tulajdonságok mellett a társadalmi beágyazottság kutatása mentén a tárgyak egykori kontextusainak rekonstruálása is megvalósul egyazon – vagy további, látogatóknak szóló – kötetekben.

Irodalom

Bátky 1906.

Bátky Zsigmond: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Múzeumi és könyvtári kézikönyvek. Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, Budapest. 1906.

Bodnár 2001.

Bodnár Zsuzsanna: A tirpákok sertésfeldolgozásának hatvan fortélya. [Sechzig Kniffe der bäuelichen Schweineverarbeitung.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 509–520.

Bodnár 2002.

Bodnár Zsuzsanna: Korszakok és életformák tükre. Múzeumban a Galambos Dezső-féle néprajzi gyűjtemény. [Spiegel der Epochen und Lebensformen. Die ethnographische Sammlung von Dezső Galambos im Museum.] *NyJAMÉ* XLIV. 2002. 229–256.

[19] Ezt a megfogalmazást Frazon Zsófia használja a Múzeum és kiállítás című kötetében (Frazon 2011. 215.).

Bodnár 2008.
Bodnár Zsuzsanna: Egy különös becsű tárgy. Menyasszonyi láda 1776-ból. [An object of special value. Bride's chest from 1776.] *NyJAMÉ* L. 2008. 367–378.
Csupor 2010.
Csupor István: Céhes kerámiák. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 16. Néprajzi Múzeum, Budapest 2010.
Ébli 2009.
Ébli Gábor: Az antropologizált múzeum – Közgyűjtemények átalakulása az ezredfordulón. Válogatott írások sorozat. Typotex, Budapest 2009.
Fehér 2005.
Fehér Zoltán: „Erdőn terem, vízen szól." Kísérlet egy bátyai szerelmi ajándék elemzésére. [Es wächst im Wald und ertönt auf Wasser. Versuch der Analyse eines Liebesgeschenks aus Bátya.] *Cumania* 21. 2005. 393–418.
Frazon 2011.
Frazon Zsófia: Múzeum és kiállítás. Az újrarajzolás terei. Kommunikáció- és kultúratudományi tanulmányok. Gondolat – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs 2011.
Füzes 1963.
Füzes Endre: A Janus Pannonius Múzeum fa ivópoharai. [Деревянные кружки для питъя в музее им. Януса Паннониуса. Die hölzernen Trinkgefasse des Janus Pannonius Museum.] *JPMÉ* 1962. (1963) 327–340.
Gunst 1998.
A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Szerk. Gunst Péter. Napvilág, Budapest 1998.
Gunst–Hoffmann 1976.
A magyar mezőgazdaság a XIX–XX. században (1849–1949). Agrártörténeti tanulmányok. Szerk. Gunst Péter – Hoffmann Tamás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
Györffy 1941.
Györffy István: Gazdálkodás. In: Györffy István – Viski Károly: A magyarság néprajza II. A magyarság tárgyi néprajza. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1941.
Kemecsi 2010.
Kemecsi Lajos: A tudományos kutatás – húzóágazat?! In: Múzeumvezetési ismeretek I. Múzeumi Iránytű 8. Szerk. Bereczki Ibolya – Sághi Ilona. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, Szentendre 2010. 104–112.
Knézy 1967.
Knézy Judit: A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Kapoli tárgyai. [Die Kapoli-Gegenstände des Museums Rippl-Rónai in Kaposvár. Предметы народного художника Каполи в музее им. Рипл-Ронаи в г. Капошвар.] *JPMÉ* 1966. (1967) 129–150.
Kovács 2010.
Kovács Teréz: A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása. L'Harmattan, Budapest 2010.
Magyari 2005.
Magyari Márta: Szakrális funkciójú textíliák-ünnepi kendők a húsvéti ételszentelésben. In: Hagyomány és változás a népi kultúrában. Jósa András Múzeum Kiadványai 58. Szerk. Szabó Sarolta. Nyíregyháza 2005. 503–515.

Manga 1977.
Manga János: Aratószokások, aratóénekek. *Népi kultúra – Népi társadalom* 9. 1977. 241–276.
Orosz 1997.
Orosz István: Földbirtoklás, mezőgazdasági termelés és agrártársadalom Debrecenben 1850–1918 között. In: Debrecen története 3. 1849–1919. Szerk. Gunst Péter. Csokonai Kiadó, Debrecen 1997. 77–266.
Paládi-Kovács 2001.
Gazdálkodás. Magyar Néprajz II. Szerk. Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest 2001.
Páll 1993.
Páll István: A tiszabecsi „csónaklelet". *NyJAMÉ* XXXIII–XXXV. 1990–1992. (1993) 79–81.
Páll–Bodnár 2007.
Páll István – Bodnár Zsuzsanna: Sóstói Múzeumfalu. Nyíregyháza–Sóstófürdő 2007.
Rákos 1988.
Rákos István: Határhasználat és tulajdonviszonyok Szegeden és Hódmezővásárhelyen a feudalizmus utolsó évszázadában (1750–1848). *Agrártörténeti Szemle* 30: 1–2. 1988.
Ratkó 1998.
Ratkó Lujza: Virágfakadás. Egy beregi hímestojás szimbólumrendszere. [Blütezeit. Ein buntes Bereger Osterei und seine Symbolik.] *NyJAMÉ* XXXIX–XL. 1997–1998. (1998) 171–184.
Selmeczi Kovács 2006.
Selmeczi Kovács Attila: A kézi aratás járulékos eszközei. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 11. Néprajzi Múzeum, Budapest 2006.
Solymos 1984.
Solymos Ede: A bajai halászcéh. [Die Fischerzunft von Baja.] *Cumania* 8. 1984. 377–436.
Szabó 1968.
Szabó László: Munkaszervezet és termelékenység a magyar parasztságnál a XIX–XX. században. *DJMK* 15–18. 1968.
Szabó–Földes 1979.
Szabó László – Földes László: „gazdaság, parasztgazdaság" szócikk. In: Magyar Néprajzi Lexikon 2. kötet. Szerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Lexikon, Budapest 1979. 271–272.
Varga 1967.
Varga János: A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái, 1767–1849. Értekezések a történeti tudományok köréből. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967.
Zentai 1966.
Zentai Tünde: Ormánsági rokkaszögek. [Spinnradnägel in der Ormánság.] *JPMÉ* 1965. (1966) 205–210.

Rózsáné Bóna Bernadett

Sóstói Múzeumfalu
H–4431 Nyíregyháza–Sóstófürdő
Pf. 1.
e-mail: bonabetti@freemail.hu

Structuring the farming objects in the ethnographic collection of the Jósa András Museum and Sóstó Museum Village

– Segment of collection history –

After determining the peasant farming objects kept in the ethnographic collection of the Jósa András Museum and of Sóstó Museum Village, I make a classified object group structure based on the function. This is the basis of the consequent would-be processing of museum object groups. So, from the pieces collected in Szabolcs-Szatmár-Bereg County, I classify as part of the peasant farming topic all implements and buildings that from the late 18th through the 19th up to the early 20th century were essential for livelihood and self-provision. For this, people needed vegetal and animal materials to make food and other necessary objects of everyday use. In the process of reification of the topic, I consider plant cultivation, animal husbandry, fishing, hunting, gathering and – in a somewhat exceptional but still coherent way – elements of folk architecture as parts of farming theme.

On the basis of the structure built from the pieces of the collection – as challenge for future assignments – topics of ten object catalogues were outlined. Number of surveyed objects has shown that animal husbandry (1), fishing (2), gathering (3) and hunting (4) represent suitable units for volumes. However, units of plant cultivation should be divided into further volume topics: implements of soil cultivation (5); cutting implements of harvest, ingathering (6); collecting, spinning implements of harvest, ingathering (7); trashing, cleaning, winnowing, moving and storing implements of harvest (8); objects used for cultivation of root crop and fruit trees (9). Finally, the tenth volume will represent farming buildings in the permanent exhibition of the Sóstó Museum Village (10) thus completing the series of farming topics.

Bernadett Rózsa Bóna

Sóstó Museum Village
H–4431 Nyíregyháza–Sóstófürdő
Pf. 1.
e-mail: bonabetti@freemail.hu

Ezredek – jelvények – történetek

Bene János

A Jósa András Múzeum helytörténeti gyűjteményében kiemelkedő helyet foglalnak el az I. világháborús sapkajelvények, melyek száma eléri a 650 darabot. Dolgozatomban azokról a jelvényekről írok, melyek szorosabban köthetők a „régi vármegyéinkhez", Szabolcshoz, Szatmárhoz, Bereghez. Az ezekből a vármegyékből sorozott katonák zömükben az alábbi gyalog- vagy huszárezredekben szolgáltak:

– császári és királyi 65. gyalogezred, Munkács – 3 jelvényét őrizzük
– császári és királyi 14. huszárezred, Nyíregyháza – 2 jelvényét őrizzük
– magyar királyi 11. honvéd gyalogezred, Munkács – 3 jelvényét őrizzük
– magyar királyi 5. honvéd huszárezred, Kassa, Nyíregyháza – 1 jelvényét őrizzük.

Ezen ezredek hétköznapjairól – főleg a tisztikar és a legénység hőstetteiről – az ezredtörténetek, a korabeli folyóiratok, a levéltári forrásokból összeállított kétkötetes Hősök Naptára, valamint a 65. gyalogezred tábori újságja, a *Ludwig baka* lapjain találunk tudósításokat. Ezekből szemezgettünk a jelvények leírása mellé néhányat az alábbiak szerint.

A császári és királyi 65. gyalogezred

Az alakulatot 1860. február 1-jével szervezték meg Miskolcon. Ezredtulajdonosa[1] Habsburg Lajos Viktor főherceg (1842–1919), Ferenc József császár legfiatalabb öccse volt, és így az ezred hivatalos neve „császári és királyi Lajos Viktor 65. gyalogezred" lett, a köznyelvben azonban csak Ludwig-bakákként emlegették őket. Az ezredtörzset, az I. és III. zászlóaljat Miskolcra helyezték, a IV. zászlóalj állomáshelye Besztercebányán volt, míg a II. zászlóalj és a pótkeret Munkácson állomásozott. Mivel a hadkiegészítés, az újoncok bevonultatása Munkácson volt, az ezredet „munkácsi 65. ezred"-ként is nevezték. Kiegészítési területe Bereg, Ugocsa vármegye, Zemplén vármegye déli fele, Szabolcs vármegye északi része. Egyenruhájukon a hajtóka színe halványpiros, a gomb sárga volt.[2] Az ezred nemzetiségi összetételét tekintve 83%-ban magyar, 17%-ban ruszin, német és más nemzetiségű volt.

A Ludwig-bakákról a későbbiek során elég keveset lehetett hallani, bár nagy háborúkat sem vívott a Monarchia, legfeljebb 1859-ben és 1866-ban. Abban az évben viszont az osztrák–porosz–olasz háborúban, június 24-én a már elveszettnek tűnt custozzai csatában a 65-ösök fergeteges

[1] Az ezredtulajdonosság a Habsburg-monarchia idején, a közös hadseregben az uralkodóház vagy valamely külföldi uralkodóház egyes tagjainak, bel- vagy külföldi előkelő katonai személynek adományozott cím volt, melynek viselője felölthette a róla elnevezett ezred egyenruháját, és ünnepélyes alkalmakkor az ezred élére állhatott.

[2] A császári és királyi gyalogezredeket a hajtóka színéről, az azonos hajtókaszínű ezredeket pedig a gomb (sárga, fehér) színéről különböztették meg egymástól.

rohammal vetették magukat az olaszokra, és a várost elfoglalva az osztrák fegyvereknek hozták el a győzelmet. Ausztria azonban Poroszországgal szemben háborút veszített, így e győzelem gyümölcseit nem tudta learatni. Az ezred azután az I. világháború végéig ugyanabban a hadrendben, a császári és királyi kassai VI. hadtest miskolci 15. gyaloghadosztályának szintén miskolci 30. gyalogdandárjában szolgált.

1. kép
A császári és királyi munkácsi 65. gyalogezred jelvénye

Fig. 1
Badge of the 65th Imperial and Royal Infantry Regiment of Munkács

2. kép
A császári és királyi munkácsi 65. gyalogezred jelvénye

Fig. 2
Badge of the 65th Imperial and Royal Infantry Regiment of Munkács

A nagy háború kitörése után az ezred a fenti beosztásában vonult el előbb Munkácsra, ahol egyesült a négy zászlóalj, majd vasúton a keleti frontra, Galíciába. A tűzkeresztségen 1914. augusztus 26-án estek át Pukarcownál. A továbbiakban *„A 65-ös Ludwig-bakák az orosz és a román harcszíntereken egyaránt megállták helyüket Komarownál, Tomasownál, Harasymownál, Jaslowiecznél, Delejownál, Jamniczánál, Stanislaunál, a Pietra Arsán…”* – olvashatjuk az ezred emlékkönyvének bevezetőjében (Ludwig-bakák 1938. 3.). A 65-ösök tehát Galíciában töltötték a háború nagy részét, és csak 1917. július végén csoportosították át őket Erdélybe. Ott látogatta meg őket a király 1918. február 9-én. Május 12-től Ukrajnában karhatalmi szolgálatot láttak el, október végén kaptak parancsot az ország déli határainak védelmére, és a vasúti szállítás közben érte őket az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása, a hadsereg felbomlása. A tisztikar, a hivatásos altisztikar és a legénységből néhányan bevonultak Munkácsra a pótzászlóaljhoz, majd a csehek előrenyomulása elől Nyíregyházára, ahol 1919 tavaszán véglegesen megszűnt az ezred.

Jelvények

– Zászló alakú zománcozott jelvény csúcsos zászlórúdon, az ezred hajtókaszínére – halványpirosra – zománcozva. Középen arany színnel az ezred száma: 65.

A jelvény hátoldalán alul a gyártó jelzése: ARKANZAS.

Mérete: 27x30 mm.

Anyaga: zománcozott tombak (1. kép).[3]

– Négyszögletű, felül ívelt, alul felfutó babérkoszorúval övezett jelvény, mely lövészárokban álló, puskáját célra tartó hat katonát ábrázol. A jelvény alján az Osztrák–Magyar Monarchia 1915-ös kiscímere látható és a Monarchia „mottója”: *Indivisibiliter ac inseparabiliter* (azaz: *Felosztathatatlanul és elválaszthatatlanul*). A katonák feje fölött a felkelő sugaras nap ékeskedik, és az ezredre utaló feliratok olvashatók: LUDVIG·BAKA, illetve IR·65· (INFANTERIE REGIMENT = gyalogezred), 1914·16. Az évszám alatt olvasható a tervező neve: LŐCSEY.

Mérete: 46x37 mm.

Anyaga: cinklemez (2. kép).[4]

[3] Leltári száma: JAM HGy 2006.4.1.

[4] Leltári száma: JAM HGy 71.78.1., illetve: 2006.4.2.

– Négyszögletű, függőlegesen három mezőre osztott jelvény, középső mezejében tölgy- és babérlevelek között az ezred legénységét adó Bereg, Szabolcs és Zemplén vármegyék címerével. A bal szélső mezőben rohamista katona látható, fején rohamsisak, kezében kézigránátok. A jobb szélső mezőben feltűzött szuronyú, előírásosan felöltözött és felszerelt gyalogos katona áll. A jelvény alján, középen a felirat: LUDWIG·BAKA 1914–1918. A jobb oldali katona bal lábánál alul a tervező neve: BERÁN LAJOS.

Mérete: 42x37 mm.

Anyaga: tombak (3. kép).[5]

3. kép
A császári és királyi munkácsi 65. gyalogezred jelvénye

Fig. 3
Badge of the 65th Imperial and Royal Infantry Regiment of Munkács

Történetek

„1914. december 10.

Erős János[6] *a munkácsi császári és királyi 65. gyalogezred tartalékos zászlósa a Tarnówtól északra fekvő Miechowicze Małénál kimagaslóan bátor magatartásával tűnt ki. A Miechowicze Małe ellen vezetett támadás során ő volt az első, aki századával a helységbe behatolt, és már rövid idő múlva 70 orosz foglyot küldött hátra. A harc során tanúsított halált megvető példaadása a legénységre is lelkesítően hatott. A támadást páratlan erővel ezután is folytatták, ennek eredményeként három orosz tisztet és mintegy 800 katonát ejtettek foglyul. A zászlós a harctéren nyújtott példás magatartásával méltón érdemelte ki az Arany Vitézségi Érmet."* (Hősök naptára 2016. 62.)

„1914. december 17.

Fejér[7] *hadnagyot a nagyszebeni császári és királyi gyalogsági hadapródiskolában avatták zászlóssá 1908-ban. A munkácsi császári és királyi 65. gyalogezrednél különböző beosztásokban szolgált a világháború kitöréséig, amikor a tábori ezreddel hadnagyi rendfokozatban vonult az orosz harctérre. Az ezred minden ütközetében példamutató bátorsággal vett részt. Miechowicze Małénál egy felderítő vállalkozást vezetett az orosz állások helyzetének és erejének kipuhatolása céljából. A vállalkozás során tűzharcba kerültek egy túlerejű orosz járőrrel. A küzdelem során a támadókat visszavonulásra kényszerítették, de közben Fejér főhadnagy is súlyosan megsebesült. Felépülése után már főhadnagyként küzdött ezrede harcaiban, amíg 1916. június 6-án Browarynál sebesülten hadifogságba nem esett."* (Hősök naptára 2016. 65.)

„1915. március 13.

A napok óta szakadó hó és csikorgó hideg dermesztette a katonákat a galíciai fronton, amikor a téli ítéletidőben az oroszok megkezdték a támadást. Az orosz rohamok a munkácsi császári és királyi 65. gyalogezred 10. százada ellen irányultak. Ennek a századnak a nagy tiszti veszteségek miatt akkor már Kárpáti Lajos tiszthelyettes volt a parancsnoka, akinek higgadt erélye, bátorsága olyan lelket öntött az elcsigázott gyalogosokba, hogy azok az esti órákig minden rohamot visszavertek. Estefelé a szinte teljesen bekerített és harmadára fogyott zászlóalj parancsot kapott a

[5] Leltári száma: JAM HGy 71.6.1.

[6] Dr. Erőss János (1889–1962) tartalékos zászlós, aki 1914. december 17-én az osztrák–magyar 4. hadseregben elsőként kapta meg a legénységi Arany Vitézségi Érmet. A két világháború között ügyvéd Nyíregyházán, a háború után Szabolcs vármegye kisgazdapárti főispánja, majd közellátásügyi miniszter.

[7] Életéről, háborús tevékenységéről nem rendelkezünk adatokkal.

visszavonulásra. Kárpáti tiszthelyettes útközben megtudta, hogy a zászlóalj visszavonulási vonalán Gruber Jenő[8] *hadnagy sebesülten egy szakadékba zuhant. A vaksötétben megkereste, hátára vette, majd vele és századának katonáival együtt a zászlóaljhoz még az éjszaka bevonult."* (Hősök naptára 2016. 90–91.)

„1915. március 17.

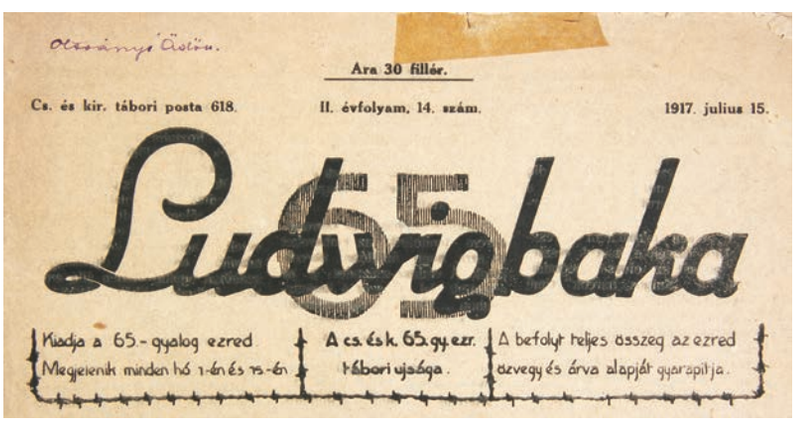
A munkácsi császári és királyi 65. gyalogezred Kelet-Galíciában volt állásban, ahol Haraszymownál vívott elkeseredett küzdelmeket a megújuló orosz támadások megállítása, visszaverése érdekében. A súlyos harcok március 17-ig tartottak, amikor az oroszok előrenyomulását sikerült megállítani. Kiküldött járőrök segítségével ugyancsak sikerült a helységtől északra és nyugatra fekvő területről is kiűzni az orosz csapatok maradványait, majd birtokba venni és biztosítani azt. E heves harcok alatti vitéz és példamutató tevékenysége során sebesült meg immár másodszor Milcsák János tizedes. Helytállását Bronz Vitézségi Éremmel jutalmazták." (Hősök naptára 2016. 92.)

„1917. március 15.

Klein Fülöp, a munkácsi császári és királyi 65. gyalogezred őrmestere e hónapban érdemelte ki a hetedik vitézségi érmet az orosz harctéren. A kitűnő altisztnek rendkívüli szerepe volt az 1917. március 15-i csatában, melyben a 65. gyalogezred betört az orosz 73. gyalogezred állásaiba, azt egy kilométer szélességben elfoglalta, 26 foglyot ejtett és két gépfegyvert és egy aknavetőt zsákmányolt, és mintegy 3-400 főnyi halott veszteséget okozott az ellenségnek. A támadásért az ezred hadtestparancsnoki dicséretet kapott és 147 fő részére adományoztak kitüntetést. Klein Fülöp őrmestert az Arany Vitézségi Éremmel tüntették ki." (Hősök naptára 2017. 29.)

A Jósa András Múzeum történeti dokumentum gyűjteményében őrizzük az ezred tábori újságjának néhány számát. A fejlécből látszik, hogy az ezredparancsnokság a lapot 1916-ban indította. A múzeumi példányok 1917-ből valók (március 1., 15., április 1., június 1., július 15.) (4. kép). Ezekből is idézünk néhány történetet.

„Balázs cimbalmos kitüntetése. Ezredünk cigányzenekarának népszerű cimbalmosát, a kövérségéből kissé engedett Balázs Gyulát nagy kitüntetés érte. Megkapta a bronz vitézségi érmet.

Ára 30 fillér.

Cs. és kir. tábori posta 618. II. évfolyam, 14. szám. 1917. julius 15.

Ludvig 65 baka

Kiadja a 65.-gyalog ezred. Megjelenik minden hó 1-én és 15-én.

A cs. és k. 65. gy. ezr. tábori ujsága.

A befolyt teljes összeg az ezred özvegy és árva alapját gyarapitja.

4. kép
A császári és királyi munkácsi 65. gyalogezred tábori újságjának fejléce

Fig. 4
Headband of the 65th Imperial and Royal Infantry Regiment's (Munkács) field newspaper

[8] Gruber Jenő hadnagyról sem rendelkezünk adatokkal.

Olyan büszkén is hordja a mellén, mintha legalábbis a Mária Terézia rend[9] *lenne. A kitűnő cimbalmos Delejow harcaiban vett részt, akkor jutott a kitüntetéshez. Akkor még nem muzsikált, hanem a muszkának húzta el a nótáját."*[10]

„Infanterist[11] *Pokol. Nem hiába Pokol a neve, de a pokolban is érzi magát a muszka, aki eléje kerül, ő pedig a poklok minden ördögétől sem riad vissza. Delejownál még sebesülten is hadakozott és osztotta fegyverével a halált. Felgyógyulása után az M. G. III-al*[12] *mint géppuskás került vissza a frontra. Itt azonnal kitüntetésre terjesztette fel parancsnoka, s vitézségéért meg is kapta a nagy ezüstöt, amit 18-án tűzött a mellére Möller*[13] *alezredes. A géppuska mellett jó hasznát veszik majd az ilyen bátor legénynek."*[14]

„Reskó József őrmester. Reskó őrmester többek között arról is nevezetes, hogy mint géppuskás legény 1915. május 11-én fogságba került, ahonnan egy hónapi furfangos bujkálás után sikerült csak visszaszöknie. Tudósítónknak alkalma volt a 2. géppuskás századnál Reskó őrmesterrel beszélni, ki így adta elő szökése történetét: Niezwicskánál történt, hogy az oroszok áttörték tőlünk jobbra a gyalogosított lovasságot. Az áttört frontrészletet egy cug[15] *65-ös baka és egy géppuskás osztag tartotta. Alig minden tíz lépésre esett egy baka, az oroszok meg nagy tömegben támadtak. Az utolsó pillanatig kitartottunk, így kerültünk 1 géppuskánkkal orosz fogságba. Az oroszok nem bántották a géppuskásokat, noha nem valami barátságos pillantásokat vetettek ránk. Három napig étlen-szomjan maguk előtt hajtották az oroszok a magyar foglyokat. A foglyok száma útközben mindig nőtt, mert az a nap a muszkának nagyon jó napja volt. Útközben a civilek alamizsnáiból éltünk, különben éhen halhattunk volna. Tarnopol alá ért már a szomorú menet, amikor én egy őrizetlen pillanatban elmaradtam a menettől és egy civil házba menekültem be. A civil szerencsémre pártfogásba vett, elrejtett és később ruhát is adott nekem, amit rögtön magamra öltöttem. Még aznap este civilben visszafordultam a front felé. Főként éjjel meneteltem. Nappal elbujdostam a házakba, padlásokra. A legkeservesebb nélkülözések között jutottam el Turkáig. Itt voltak az orosz tüzérségi állások. Miután nem tudok se lengyelül, se oroszul, némának tetettem magam és ez sikerült is eleinte. Később az orosz hadosztály parancsnokság csendőrei elfogtak és mint kémet, előállítottak a parancsnokságra. Itt mindenféle kísérletet tettek velem, hogy leleplezzenek. Pisztolyt sütöttek el a fülem mellett, orvosok elaltattak, csakhogy elárulјam magam, hogy nem vagyok süketnéma. Én – hál' istennek álltam a próbákat. Végleg kimondták reám, hogy süket-néma vagyok. Ettől kezdve azután szabadon mozogtam az oroszok között. Az orosz trén*[16] *látott el élelemmel. Június 11-én, tehát pont egy hónapra fogságba jutásom után ütött a megváltás órája. Csapataink diadalmasan nyomultak előre, az orosz hordák visszavonultak mindenütt. Lerongyolódva, kiéhezve kerültem vissza ezredemhez, ahol óriási lelkesedéssel fogadtak. Azóta itt vagyok az ezrednél és bizony nem*

---

[9] A Katonai Mária Terézia Rend az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legmagasabb katonai kitüntetése volt. Mária Terézia magyar királynő, osztrák uralkodó alapította 1757. június 18-án, a hétéves háború egyik jelentős ütközetében, a kolíni csatában aratott osztrák győzelem alkalmából. A maga korában a világ legrangosabb katonai kitüntetésének számított.

[10] *65. Ludwig baka* II: 5. 1917. március 1. 12. (JAM Tört. dok. 80.9.1.4.)

[11] Gyalogos.

[12] Az ezred III. zászlóaljának géppuskás százada (Maschinengewehr = géppuska, rövidítve: MG).

[13] Möller Károly, nemes (? – ?) vezérkari alezredes, 1916. július 3-tól a háború végéig az ezred parancsnoka.

[14] *65. Ludwig baka* II: 5. 1917. március 1. 13. (JAM Tört. dok. 80.9.1.4.)

[15] Der Zug – szakasz.

[16] A trén szekerekből, esetleg gépkocsikból álló oszlop, mely az élelmiszert, lőszert, egyéb hadianyagokat szállítja a harcoló csapatok után (hadtáp). Neve a francia traîner (vontat) igéből származik.

szeretnék még egyszer fogságba jutni. A kis, zömök termetű, szőke, kékszemű fiatal őrmester az utolsó szavakat már villogó szemekkel mondta. Hogy pedig igazat mondott, annak tanúi a mellén ragyogó négy kitüntetése: Két nagy ezüst, egy kis ezüst és a bronz vitézségi érem."[17]

Császári és királyi 14. huszárezred

Az ezredet az 1859-es osztrák–olasz–francia háború idején szervezték meg. Az önkéntesekből toborzott 1. és 2. zalaegerszegi, továbbá az 1. és 2. debreceni és hajdúsági huszárosztályokat egyesítették a 14. önkéntes huszárezredben. 1860-ban a 3., 4., 6., és 10. huszárezred feloszlatott 4. osztályaiból kapott l-l századot, és neve ekkor 2. önkéntes huszárezredre változott, immár hat századdal. 1862-ben sorhadi huszárezreddé alakították át, és ekkor visszakapta 14-es sorszámát, állománya pedig a sorhadi huszárokéval lett azonos. 1861 és 1872 között ezredtulajdonosa gr. erdődi Pálffy Mór (1812–1897) császári altábornagy, a főrendiház tagja, császári és királyi kamarás volt. 1872-ben az uralkodó az ezredtulajdonosi címet Vlagyimir Alekszandrovics (1847–1909) orosz nagyhercegre, a cár rokonára ruházta, aki élete végéig megtartotta e nemes felhatalmazást. Halála után e tisztet egy darabig nem töltötték be, és csak 1913-tól lett újra ezredtulajdonosa a regimentnek dr. kolozsvári Kolossváry Dezső (1854–1919) lovassági tábornok, volt magyar királyi honvédelmi miniszter személyében. A 14. huszárezred 1866-ban részt vett a königgrätzi csatában, ahol bátorságukért 7 tisztet katonai érdemkereszttel[18] tüntettek ki, a legénység között pedig 1 arany, 6 első osztályú és 21 másodosztályú ezüst vitézségi érmet osztottak ki. A 14-es huszárok fennállásuk óta sok helyen állomásoztak: Enns, Wels, Lancut, Marburg, Nagyvárad, Arad, Csernovic, Nagymihály, majd 1891-től a világháború végéig Nyíregyházán. Világháború előtti egyenruhájuk: buzérvörös csákó, világoskék mente és atilla, buzérvörös nadrág, az atillán és mentén sárga gombok (Magyar huszárság 1918. 118–119.). Az ezredet a császári és királyi kassai VI. hadtest területéről (Nógrád, Heves, Borsod, Abaúj-Torna, Gömör, Zólyom, Szepes, Liptó, Árva, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa, Szabolcs és Szatmár vármegyék) egészítették ki. Színmagyar ezrednek számított 92%-os magyar legénységével.

A világháború kitörése után az ezred a temesvári 1. lovashadosztály miskolci 6. lovasdandárjának alárendeltségében indult a keleti frontra. Galíciában, Bucsacsnál estek át a tűzkeresztségen 1914. augusztus 23-án, majd az egész 1914–1915. évet és az 1916. év első felét a keleti fronton töltötték. Ott voltak a Kárpátok előterében vívott harcok helyszínein, Duklánál, az Uzsoki szorosban, a Beszkid-hágónál, majd a kárpáti téli csatákban, azután szintén a Kárpátokban az 1915-ös tavaszi harcokban, és a gorlicei áttörés után kelet felé űzték a visszavonuló oroszokat. 1915 őszétől a Bruszilov-offenzíváig[19] a Pripjaty-mocsarakban építették ki védőállásaikat, innen szállították őket 1916. szeptember végén a veszélyeztetett dél-erdélyi frontra. Egy év múlva már a Székelyföldön látjuk viszont őket, és Gyergyóból indultak újra útra 1918. február 17-én, hogy ezúttal az olasz fronton kössenek ki. Flumignanoban ismerkedtek az olasz harctér különleges viszonyaival, ott látogatta meg őket IV. Károly király március 18-án, és ott léptette elő soron kívül századossá

[17] *65. Ludwig baka* II: 7. 1917. április 1. 13. (JAM Tört. dok. 80.9.1.1.)

[18] A Katonai Érdemkereszt (Militärverdienstkreuz) az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legismertebb kitüntetéscsaládja. I. Ferenc József alapította 1849-ben azon tisztek számára, akik helytállásukkal és hősiességükkel háborúban, valamint kimagasló szolgálatukkal békeidőben kiérdemelték azt. Az I. világháború idején 3 fokozatban adományozták.

[19] A Bruszilov-offenzíva Oroszország legnagyobb katonai teljesítménye volt az I. világháborúban, mely 1916. június 4. és szeptember 20. között zajlott le Lemberg, Kovel és Luck környékén. A támadást, mely nagy szélességben törte át az osztrák–magyar és német állásokat, és a Monarchia haderejének hatalmas, többé már nem is pótolható élőerő veszteséget okozott, az orosz Délnyugati Front parancsnokáról Alekszej Bruszilovról (1853–1926), az offenzívát megtervező és irányító tábornokról nevezték el.

Lázár Károly főhadnagyot. A 14-esek azután a Piave alsó folyásánál foglaltak állást, és a nyári nagy olasz támadás elhárítása után az ezredet felváltották: előbb Galíciába, majd Csehországba, végül ismét a Székelyföldre vezényelték őket karhatalmi szolgálatra. Ott érték meg az összeomlást, és onnan tértek haza teljes fegyverzettel, rendben Nyíregyházára 1918. november 11-én.

Jelvények (5. kép)

– Huszárcsákó alakú jelvény fekete szegélyes arany lószőrforgóval, arany csákórózsával, paszománnyal és zsinórral. A jelvény teste a császári és királyi 14. huszárezred csákószínének megfelelően vörösre zománcozott, arany szegélyes fekete szemernyővel. Középen az ezred száma. A csákó elején jól látható a császári sas. A valóságban ezen a kétfejű sasos csákócímeren volt az ezred száma, itt azonban a jól láthatóság kedvéért került az a csákó oldalára. A jelvény hátoldalán felül a gyártó jelzése: ARKANZAS.

Mérete: 19x22 mm.

Anyaga: zománcozott tombak (6. kép).[20]

– Patkó alakú jelvény, melynek szárait a 14. huszárezred atilla színének megfelelően sötétkékre zománcozták, alul aranyozott végekkel (a sárga gomboknak megfelelően). A patkóban aranyozott betűkkel az ezred neve és száma áll: KuK HUSARENREGIMENT Nº 14 (császári és királyi 14. huszárezred). Az aranyozott szegélyű patkó két szára közé turulmadár száll, csőrében huszárszablyával, melynek pengéjére az alábbi jelmondatot vésték: NE BÁNTSD A MAGYART! A patkó felső részén fehér zománcozott szalagon három korona nyugszik: az osztrák császári, a magyar Szent Korona és a Habsburg–Lotaringiai ház koronája. A fehér szalagban vörössel festve két háborús évszám: 1914–1916 látható.

Mérete: 29x29 mm.

Anyaga: zománcozott tombak (7. kép).[21]

Történetek

„1915. június 12.

A császári és királyi 1. lovashadosztálynak a Dnyeszter vidéki Bukaczowcénél vívott harcai alatt Ocsovai Antal, a nyíregyházi császári és királyi 14. huszárezred őrmestere ismételten igazolta bátorságát és újabb pompás tanújelét adta elszántságának. Felderítésre kikülönített századának támadása alatt, csupán egy huszárja kíséretében egy orosz lóról szállt lovasszázad 40 főnyi csoportját közelítette meg, amelyet erélyes és eltökélt fellépésével megadásra kényszerített. Ennek azért volt nagy jelentősége, mert rövid ellenállás

5. kép
Calm Oszkár ezredes, a császári és királyi 14. huszárezred parancsnoka, sapkáján a 14-esek jelvényével

Fig. 5
Colonel Oszkár Calm, commander of the 14th Imperial and Royal Hussar Regiment, with the regiment badge on his hat

6. kép
A császári és királyi nyíregyházi 14. huszárezred jelvénye

Fig. 6
Badge of the 14th Imperial and Royal Hussar Regiment of Nyíregyháza

[20] Leltári száma: JAM HGy 91.41.1.

[21] Leltári száma: JAM HGy 97.31.1.

7. kép
A császári és királyi nyíregyházi 14. huszárezred jelvénye

Fig. 7.
Badge of the 14th Imperial and Royal Hussar Regiment of Nyíregyháza

után a kozák szotnya[22] *többi része is megadta magát. Kiváló tettének elismeréseként Ocsovai őrmestert – aki korábban már kiérdemelte az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmet – ez alkalommal a II. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel tüntették ki."* (Hősök naptára 2016. 123.)

„1916. június 11.

Tar Miklós, a nyíregyházi császári és királyi 14. huszárezredbeli huszár, a Stochod folyó mentén folyt harcaink alatt 1916. június 11-én járőrben volt, és észrevette, hogy a járőrrel szembekerült orosz lovasok közül hárman lóról szállnak és tűz alá veszik járőrét. Erre Tar huszár elvált bajtársaitól és rejtőzötten megközelítette a tüzelő oroszokat, akiket bátran és vitézül megrohamozott. Az egyiküket kézitusában leütötte, a másik kettőt pedig foglyul ejtette. Tar huszár a háború kezdete óta szakadatlanul a harctéren volt és minden alkalommal példásan, bátran és vitézül harcolt. Folytatólagos teljesítményét és az ott tanúsított derekas magatartását az Ezüst Vitézségi Érem I. osztályával jutalmazták." (Hősök naptára 2016. 245.)

A 14. huszárezred 1916 őszén Erdélyben Kissink–Kálbor térségében végzett felderítő és hírszerző munkát. Szeptember 15-én Fogarastól délre nagyobb román erők keltek át az Olton és támadásba mentek át az egész 6. lovasdandár ellen. A járőrszerűen megszállt védelmi vonal kénytelen volt az átkaroló támadás elől visszahúzódni. A lovas- és lövészosztályok átcsoportosítása után déltájban a 6. lovasdandár ellentámadásba ment át és délután 4 órára az Olt mögé kényszerítette vissza a támadókat. A győzelemhez jelentősen hozzájárult Lázár Károly[23] félszázada (130 huszár és egy géppuska), akik Kálbornál merészen és vitézül a román hadosztály oldalába támadtak, ezáltal feltartóztatták az ellenséget. Lázár főhadnagynak e tettéért a Mária Terézia Rend káptalanja Tiszti Arany Vitézségi Érmet adományozott, mert: *„igen kezdeményezően, vitézül és merészen az Olt folyón át Fogarasnál előnyomult ellenséges hadosztály oldalába előretört és ezzel lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy az ellenség feltartóztatva, az Olt mögé rendetlen visszavonulásra kényszerült."* (Bene 2017. 41.)

„1916. október 1.

1916. október 1-jén bátorságával tűnt ki a nagyszebeni csatát követő üldözés folyamán Tyll József,[24] *a nyíregyházi császári és királyi 14. huszárezred főhadnagya. Tyll főhadnagy önként jelentkezett egy lovas századból és két géppuskából alakult üldöző különítmény parancsnokául.*

[22] Szotnya – kozák lovasszázad.

[23] Lázár Károly, vitéz csíktaplóczai (1890–1968) főhadnagy, 1918. március 18-án IV. Károly király soron kívül léptette elő századossá. 1937–1944 között testőr altábornagyként a magyar királyi testőrség parancsnoka volt.

[24] Tyll József (1890–1978) huszárezredes, az I. világháborúban főhadnagy–százados a cs. és kir. 14. huszárezredben.

A különítmény egész éjjel érintkezésben maradt a románokkal, hajnalban visszavetette az utóvédjüket, az ellenség meg-megújuló ellenállását erélyes támadásaival gyorsan megtörte és délben már Nagysinkről is kiűzte véres utcai harcokban az ellenséget. A főhadnagy ezután a helység temetőjénél ellenálló ellenséges utóvédet több oldalról megtámadta és eközben számos foglyot is ejtett. Még aznap este erélyes géppuska- és puskatűzzel rajtaütött a románok kálbori táborán és az ellenséget fejvesztett menekülésre kényszerítette. Kiváló tevékenységét a III. osztályú Vaskorona Rend[25] *adományozásával jutalmazták."* (Hősök naptára 2016. 284.)

„1916. október 9.

A nyíregyházi császári és királyi 14. huszárezred 2. lövészszázadának őrmestere, Csordás Mihály mint járőr- és szakaszparancsnok, ezrede jelentése szerint negyven ütközetben vett részt s mindig kitűnt bátorságával. 1916. október 9-én kilenc órai erőltetett menet után megmászta az 1700 méter magas csicsói Hargitát s annak egyik megerősített pontján egy tartalékban pihenő ellenséges zászlóaljra bukkant. A második század parancsot kapott arra, hogy fejlődjék fel támadáshoz. Csordás őrmester, mint az irányszakasz parancsnoka, nem várta be, míg százada felfejlődik, hanem kihasználta a kedvező alkalmat és szakaszával meglepetésszerűen megtámadta a mit sem sejtő ellenséget. A szélvészerejű, vakmerő roham szétszórta és menekülésre kényszerítette a román zászlóaljat. A hős őrmester számos foglyot ejtett és sok hadiszert zsákmányolt. Hőstettét az Arany Vitézségi Éremmel jutalmazták." (Hősök naptára 2016. 286.)

„1917. január 15.

Szabó Mihály, a nyíregyházi császári és királyi 14. huszárezred 4. lövészszázadának tizedese 1917. január 15-én szakaszával megállította a védelmi állásuk ellen indított román támadást. Szabó káplár az ellenség megtorpanását kihasználva, szakaszával ellentámadásba lendült. Két kisebb csoportot, akik feltartóztatásukat megkísérelték, heves tűzharcban megsemmisített. A küzdelemben szakasza három tagja elesett, és többen, közöttük Szabó tizedes is megsebesült. A bátor tisztest kezdeményező magatartásáért a II. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel tüntették ki." (Hősök naptára 2017. 11.)

„1918. május 28.

Marjay Keresztély,[26] *a nyíregyházi császári és királyi 14. huszárezred századosa a Piave alsó folyásánál lévő Bressaninnál három huszárszázadból álló csoportjával erősen kiépített olasz védőállást támadott meg május 28-án. E támadás alatt személyes példaadással maga is a küzdők vonalában haladva vezette a támadást. Miután betört az olasz védőállásba, körültekintő harcvezetéssel, személyének vitéz és bátor latba vetésével segítette elő a kezdetben elért eredmény megszilárdítását. Marjay százados ezt megelőzően a III. osztályú Katonai Érdemkeresztet már kiérdemelte, úgyhogy az ekkor tanúsított kiváló magatartása elismeréseként ismét megkapta ezt a kitüntetést."* (Hősök naptára 2017. 177.)

[25] Az Osztrák Császári Vaskorona-rendet I. Ferenc császár alapította 1815-ben. Három fokozatát katonai és polgári érdemekért adományozták. A rend kitüntetése a nemesség elnyerését is eredményezte.

[26] Marjay (Molter) Keresztély (1887–1965) huszárezredes, 1918-ban mint százados a császári és királyi 14. huszárezred 2. századának parancsnoka volt.

Magyar királyi munkácsi 11. honvéd gyalogezred

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc bukása után az országra kényszerített abszolutizmus viszonyai között az 1860-as évek közepén csillant fel a remény a fennálló helyzet esetleges megváltoztatására. A magyar uralkodó osztály I. Ferenc Józseffel és az udvari katonai körökkel folytatott hosszú és nehéz kiegyezési tárgyalások során végre 1867-ben kivívta az önálló magyar honvédség elismerését. A hazai közvélemény e kiegyezés nagy vívmányaként könyvelte el, hogy az 1848–49-es szabadságharc annyi dicsőséget szerzett „honvéd" név Magyarországon ismét használatos lesz, és a császári és királyi közös hadsereg mellett – még ha korlátozottan is – magyar jellegű fegyveres erő létesülhet.

Az uralkodó 1868. december 5-én szentesítette a honvédségről szóló XLI. törvénycikket, kimondva, hogy a magyar királyi honvédség *„a fegyveres erőnek kiegészítő része"*, felhasználható *„háború idején a hadsereg támogatására és belvédelmére, békében kivételesen a belrend és biztonság fenntartására is."*[27] A magyar királyi honvédség vezényleti nyelve a magyar lett, tisztjei csak magyar állampolgárok lehettek, feladata háború esetén az ország határainak védelme, a határokon túl csak az országgyűlés beleegyezésével vihették. Mindettől függetlenül az I. világháború előtt a honvédség alacsony létszámú volt, és másodrendű alakulatnak számított. Kezdetben csak két fegyvernemet engedélyeztek számára: a gyalogságot (82 zászlóalj) és a lovasságot (28 huszár- és 4 dzsidásszázad). A zászlóalj és a lovasszázad annak a településnek, vidéknek a nevét viselte, ahonnan kiegészítették és kapott egy sorszámot is.

Bereg vármegye honvédgyalogságát 1869-ben a Munkács székhellyel felállított beregi 35. honvédzászlóalj jelentette, melynek négy százada Beregszászon, Szerednyén, Leleszen és Munkácson állomásozott, magánházakhoz beszállásolva. A Tiszántúl és a Felvidék a kassai honvédkerülethez tartozott. 1886-ban úgynevezett féldandárokat (a későbbi gyalogezredek elődjét) szervezték meg, és a munkácsi 11. féldandárt, majd gyalogezredet a beregmegyei 35. (Munkács, 1. zászlóalj), a máramaros–ugocsai 34. (Munkács, 2. zászlóalj) és az ungmegyei 36. (Ungvár, 3. zászlóalj) zászlóaljak alkották. Az ezred legénységének 75%-a magyar, 25%-a rutén volt, és a magyar királyi kassai 39. gyaloghadosztály szintén Kassán állomásozó 77. gyalogdandárjába osztották be. A 39. gyaloghadosztály békeidőben csak papíron létezett, azt 1914. július 31-én az általános mozgósítás elrendelése után állították össze.

A mozgósítás után a hadosztályt szintén Galíciába szállították, és az orosz határt 1914. augusztus 25-én Belzecnél lépték át, majd egy nap múlva Tarnawatka körzetében átestek a tűzkeresztségen. Az első háborús év végén a 11-esek részt vettek a híres limanovai győztes csatában, az 1915. május 2-i szintén győztes gorlicei áttörésben, azután az év végén az arcvonal déli részén a Strypa folyó mentén védelemre ásták be magukat. Ott töltötték az 1916. év első felét, a Bruszilov-offenzíva nagy orosz rohamait verve vissza, szeptember elején pedig a veszélyeztetett Erdélybe szállították őket, ahol a Maros völgyében rendezkedtek be előbb védelembe, majd csatlakoztak a románok, később az oroszok ellen támadó osztrák–magyar és német erőkhöz. Az ezred Erdély keleti határán harcolt 1918 tavaszáig, és egy rövid anyaországi karhatalmi szolgálat után nyáron az olasz fronton látjuk viszont őket. Ott estek olasz fogságba 1918. november 3-án (Magyar királyi 1928. 298–310.).

[27] 1868. évi XLI. te. 1. §. 1868. évi Országos Törvénytár 22. sz. 176.

Jelvények

– Zászló alakú, sötétkékre zománcozott jelvény aranyozott, csúcsos zászlórúdon. A zászló bal felső sarkában a koronás magyar címer, középen aranyozott 11-es ezredszám, alul az ezred nevének rövidítése látható szintén aranyozott betűkkel: M[agyar] K[irályi] H[onvéd] Gy[alog] E[zred]. A jelvény hátoldalán felül a gyártó jelzése: ARKANZAS BUDAPEST.

Mérete: 30x27 mm.

Anyaga: zománcozott tombak (8. kép).[28]

– Nemzetiszínű, két oldalán aranyrojtos, zászló alakú, zománcozott jelvény, középén külön felerősített, alul aranyozott szalaggal megkötött, zöld babérkoszorúban az ezred neve: 11 ES HONVÉD.

Mérete: 43x20 mm.

Anyaga: zománcozott tombak (9. kép).[29]

– A középkori lovagi tornapajzs formájú jelvényt a vörös-fehér-zöld színek három részre osztják. A zöld mező dombot formáz, rajta áll fehér mezőben a munkácsi vár, amelyből jól láthatóan kiemelkedik az 1896-os turulos emlékmű. A vörös mezőből a vár felé kiterjesztett szárnyú turul száll, csőrében karddal. A zöld mezőben

8. kép
A magyar királyi munkácsi 11. honvéd gyalogezred jelvénye

Fig. 8
Badge of the 11th Hungarian Royal Honved Infantry Regiment of Munkács

9. kép
A magyar királyi munkácsi 11. honvéd gyalogezred jelvénye

Fig. 9
Badge of the 11th Hungarian Royal Honved Infantry Regiment of Munkács

10. kép
A magyar királyi munkácsi 11. honvéd gyalogezred jelvénye

Fig. 10
Badge of the 11th Hungarian Royal Honved Infantry Regiment of Munkács

[28] Leltári száma: JAM HGy 2003.17.1.

[29] Leltári száma: JAM HGy 2007.7.12.1.

az ezred száma és nevének rövidítése látható: 11. H[onvéd] Gy[alog] E[zred]. A jelvény hátoldalán a készítő jelzése: BRÜDER SCHNEIDER WIEN.

Mérete: 27x40 mm.

Anyaga: zománcozott tombak (10. kép) (Hermann–Szanyi 2012. 191–192.).[30]

Történetek

„1915. november 26.

1915. november 26-án rohamot rendeltek el a moszkovi erdő északi szélén, a szemközt fekvő majorság ellen, mely orosz ágyúkkal, géppuskákkal volt megrakva, és amely előtt kettős gyalogsági sánc húzódott. Hajnali három óra volt, mikor a parancs megérkezett. Dr. Molnár Emánuel[31] *hadnagy, a munkácsi 11. honvéd gyalogezred első századának parancsnoka nem várta be a derengést, hanem katonáival előretört a sötétben. Mikor az orosz árok közvetlen közelébe ért, rohamot vezényelt s legelöl rohant az ellenségre. Honvédjei nagy erővel törtek az oroszokra, akiket lekaszaboltak vagy futásra kényszerítettek. Molnár hadnagy a válságos helyzetben maga is fegyvert ragadott s katonáit buzdítva harcolt. A véres küzdelemben megsebesült és harcképtelenné vált, katonái elszállították a csatatérről, de nemsokára felgyógyult. Hősi tettei elismeréseként a III. osztályú Katonai Érdemkeresztet adományozták részére."* (Hősök naptára 2016. 181.)

„1918. június 16.

Farkas László,[32] *a munkácsi 11. honvéd gyalogezred hadnagya 1918. június 16-án szakaszával Candelu környékén belebotlott egy olasz géppuskafészekbe. A három olaszt gyorsan lefegyverezték. Akkor vették észre, hogy azok egy kaverna*[33] *bejáratát őrizték. Farkas a bejáratra fordította a géppuskát, és föléje lőtt egy rövid sorozatot. Rögtön kijött egy olasz százados két katonával, és ahogy meglátták, hogy kik ülnek a géppuska mögött, letették a fegyvereiket. A kavernába belépve a honvédeket nagy meglepetés érte. Több mint kétszáz magyar fogoly volt a barlangban. Farkas hadnagy szakaszával mindenkit visszakísért a saját vonalak mögé. Az egész fegyverténytegy csepp vérontás nélkül sikerült végrehajtani. Farkas Lászlónak ezen fegyverténytéért a III. osztályú Vaskorona rendet adományozták, amelyet József főherceg*[34] *személyesen adott át neki. A szakasz többi tagját az I. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel tüntették ki."* (Hősök naptára 2017. 186.)

„1918. szeptember 22.

Fritz János egyévi önkéntesként[35] *vonult be a munkácsi 11. honvéd gyalogezredhez. Példás vitézséggel állt helyt ezrede minden ütközetében. 1918. szeptember 22–23-án a Monte Sisemolón lévő támpontján erős ellenséges tűz feküdt. Fritz szakaszvezető a csodával határos módon sértetlen maradt, amikor támpontját szétlőtték. Állását ekkor a rombolótűz körletén kívülre helyezte át, onnan tüzelve támogatta százada védelmét. A tüzérségi tűz megszűnésekor, a kedvezőbb kilövés érdekében*

[30] Leltári száma: JAM HGy 71.79. 1.

[31] Életrajzáról nem rendelkezünk adatokkal.

[32] Életrajzáról nem rendelkezünk adatokkal.

[33] Kaverna – sziklába vájt barlang.

[34] Habsburg–Lotaringiai József Ágost (1872–1962) osztrák főherceg, magyar királyi herceg, honvéd tábornagy, felsőházi tag, 1918-ban az olasz fronton egy ideig a 6. hadsereg parancsnoka volt.

[35] Az egyévi önkéntesi rendszer a Monarchia hadseregében a tartalékos tisztképzés alapja volt. Olyan fiatalok részére állították fel, akiket polgári karrierükben akadályozott volna a hadseregben letöltendő három-, illetve kétéves sorkatonai szolgálat. A kedvezményt a középiskolát végzettek vehették igénybe, szolgálatuk alatt az egyévi önkéntes karpaszomány viselésére kaptak jogot. Az egy év letelte után tartalékos tiszti vizsgát tettek.

újra állást váltott. Vitéz és eredményes harctevékenységét a II. osztályú Vitézségi Éremmel jutalmazták." (Hősök naptára 2017. 177.)

Magyar királyi kassai 5. honvéd huszárezred

Az ezred elődje a kiegyezés után szervezett kassai 6. lovasosztály volt, amely a szatmári 14., a hajdúsági 15., az észak-bihari 16., a heves-kúnsági 17. és a felvidéki 18. lovasszázadokból állt, Nagykároly, Nyíregyháza, Debrecen, illetve a két utolsó század Kassa székhelyekkel. A magyar királyi honvédelmi minisztérium 1873-tól tervezte a lovasszázadok nagyobb egységekbe, osztályokba való szervezését úgy, hogy a két századból álló osztály egy helyőrségben állomásozik majd. Az immár 5. hadrendi számot nyert lovasezred 1874-ben alakult meg, az ezred parancsnoksága és I. osztálya (2 lovasszázad: a volt 17. és a 18., immár az 5. lovasezred 1. és 2. százada) Kassán, a II. osztálya (szintén két lovasszázad: a volt 14. és a 15., ezután az ezred 3. és 4. százada) pedig Nyíregyházán állomásozott. 1889-ben szervezték meg osztályonként a harmadik lovasszázadot is, így a huszárezred – szervezetét tekintve – a sorhadi huszárezredekkel lett egyenlő. Neve is változott, 1890-től 5. honvéd huszárezrednek nevezték.

Kiegészítési területe: Gömör, Nógrád, Zólyom, Heves, Liptó, Sáros, Szepes, Abaúj-Torna, Borsod, Máramaros, Ugocsa, Bereg, Szabolcs, Zemplén, Szatmár és Ung vármegyék voltak. Színmagyar ezrednek számított, nemzetiségi összetétele: 91%-ban magyar, 9%-ban egyéb nemzetiségű.

Egyenruhájuk: buzérvörös csákó, sötétkék atilla és mente, vörös nadrág.

Az így megszervezett magyar királyi kassai 5. honvéd huszárezred a 11. honvéd lovashadosztályba tartozott, amely a 22. és 24. lovasdandárból és egy lovas tüzérosztályból állt. Az ezred közvetlen elöljáró parancsnoksága a kassai 24. lovasdandár volt.

A világháború kitörése után a tartalékosokkal feltöltött nyíregyházi 5/II-es huszárosztály 1914. augusztus elején előbb Kassára vonult, ahol egyesült az ezred, majd a galíciai frontra szállították őket. 1914. augusztus 15-én Stojanownál estek át a tűzkeresztségen, olyan lovasrohamot produkálva, mely után a kozákok rettegve csak vörös ördögöknek nevezték a magyar huszárokat. Az 5-ös huszárok 1914–916-ban Galíciában szolgáltak, és 1916. július 6-án, a Bruszilov-offenzíva idején a teljes állomány, parancsnokával együtt orosz fogságba esett. Az újjászervezett regiment 1916. július 23-ától Dél-Erdélyben állt szemben a támadó román hadsereggel, 1918. május 13-ától pedig az olasz harctérre szállították őket, ahol a József királyi herceg vezette 6. hadseregbe kerültek. A Piave mellett ásták be magukat, és az október végi nagy olasz támadás idején állandóan harcolva vonultak vissza Magyarország felé. 1918. november 16-án lépték át a magyar határt, és 20-án indultak vasúton Kassára, ahol a tartalékosokat leszerelték, a továbbra is szolgálni kívánó tisztek és legénység pedig Nyíregyházára távozott.

Jelvények

– Kör alakú zománcozott jelvény, melyet zöld babérkoszorú övez, alul nemzetiszínű szalag, felül pedig a Szent Korona díszít. A babérkoszorú által közrefogott zöld mezőben kék ég alatt vörös csákós huszár sötétkék atillában, vörös nadrágban kivont karddal vágtat barna lován. A jelvény hátoldalán az azonosító felirat: 5. HONV[ÉD] HUSZ[ÁR] EZRED.

Mérete: 35x26 mm.

Anyaga: aranyozott és zománcozott tombak, festett porcelán (11. kép).[36]

[36] Leltári száma: JAM HGy 82.15.1.

11. kép
A magyar királyi kassai 5. honvéd huszárezred jelvénye

Fig. 11
Badge of the 5th Hungarian Royal Hussar Regiment of Kassa

Történetek

„1915. augusztus 19.

Ruttkai Ferenc huszár a kassai 5. honvéd huszárezredben szolgált. 1915. augusztus 19-én bátran és vitézül verekedett, amikor felderítő járőre Koveltől nyugatra az orosz járőröket fergeteges rohammal megtámadta, és Kusniszczy faluból kiűzte. Mikor éjjel parancsnoka fontos jelentéssel visszaküldte, a falunál lesből rátámadó oroszokon keresztülvágta magát és a gondjaira bízott jelentést rendeltetési helyére juttatta. Ruttkai Ferenc huszárt, aki teljesen magára hagyottan példásan és bátran viselkedett, az Ezüst Vitézségi Érem II. osztályával jutalmazták." (Hősök naptára 2016. 148.)

„1915. szeptember 5.

1915. szeptember 5-én Zsarolyáni Márton Ernő,[37] a kassai 5. honvéd huszárezred főhadnagya a Pripjaty folyó mentén harcolt századával. A szakadatlan esőzés következtében a folyópart mocsárrá változott. Az állások megteltek vízzel, ami még jobban próbára tette a lóról szállt huszárokat. Zsarolyáni főhadnagy bátor és vitéz magatartásával a már csüggedő huszárjaiban lelkesedést váltott ki, és a többször támadó oroszokat visszavetették. Példás magatartásáért és eredményes vezetéséért a Katonai Érdemkereszt III. osztályával jutalmazták." (Hősök naptára 2016. 154.)

„1915. október 14.

A személyes bátorság szép példáját adta 1915. október 14-én nemes Rakovszky György[38] zászlós a kassai 5. honvéd huszárezredbeli tartalékos zászlós a bukovinai hármas határ körül lefolyt harcokban. Rakovszky zászlós az egyik felderítő osztag élcsapatát vezette, melynek az volt a feladata, hogy a bukovinai Dorna Vatrától délnyugatra húzódó Noagra völgybe behatoljon, és azt felderítse. Előnyomulás közben Rakovszky zászlós szakaszával a legnagyobb elszántsággal rontott rá az útjukat álló félszázadnyi román főőrsre, és azt lendületes támadással elűzte. Az I. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel jutalmazták bátorságát." (Hősök naptára 2016. 166.)

„1915. november 14.

November 14-én két hírszerző különítmény ment a visszavonuló muszka nyomába. Az egyiket a kassai 5. honvéd huszárezred állította ki. A hetvenöt főből álló különítménynek Déry Zoltán[39] százados parancsnoksága alatt az volt a feladata, hogy megfelelő tüzérségi előkészítés után felderítést

[37] Márton Ernő, vitéz zsarolyáni (1887–?) huszárezredes. Avatásától, 1908. augusztus 18-tól szolgált az 5. honvéd huszárezredben. 1916. május 1-én századossá léptették elő.

[38] Rakovszky György zászlós életútjáról nem rendelkezünk adatokkal.

[39] Déry Zoltán (1884–?) főhadnagy, majd százados az 5. honvédhuszár ezredben. Az 5/3. lovasszázad alantostisztjeként vonult ki az orosz frontra. Fogságba esett 1916. július 6-án. Nyugalmazott huszáralezredes.

végezzen, és az ellenség utóvédjeit és portyázó járőreit űzze el. A különítmény három altiszti járőrt küldött ki. Ezek útja elképzelhetetlenül nehéz volt. Alig haladtak egy kilométert, közben a jobb szélen egy orosz tábori őrsöt is megszalasztva térdig érő iszapba jutottak s lehetetlenné vált a továbbhaladás. A feneketlen iszapban sokan elsüllyedtek, s őket csak a legnagyobb vesződséggel sikerült megmenteni. A járőrök feladatuk részleges teljesítése után este visszahúzódtak az állásba. Ezután a nyugalom néhány napja következett, ami az állás erősítésével, fedezékek vízmentessé tételével, összekötő árkok építésével telt el." (Hősök naptára 2016. 177.)

„1916. szeptember 4.

Bukovinában Kirlibaba és Dornavatra között, az 1916. szeptember 4-én lefolyt elkeseredett küzdelmekben az oroszok támadásai széttépték vonalaink egyes részeit. Florucz Miklós, kassai 5. honvéd huszárezredbeli tiszthelyettes a nagy zűrzavarban összeszedett több ulánus-, dragonyos- és huszárezred szétszórt részeiből mintegy 120 főnyi legénységet. Élükön saját elhatározásból áttört vonalaink megszállására indult. A sötét éjszakában, ismeretlen terepen észre sem vette, hogy az orosz vonalak mögé került. Gyors elhatározással hátba támadta az oroszokat, hogy áttörje magát az ellenség gyűrűjén. A meglepett oroszok riadtan menekülni igyekeztek, de Florucz tiszthelyettes kis csapatának heves tüzelésében részint elestek, részint kénytelenek voltak magukat megadni. Az állások egy része ismét kezünkbe került. Sok géppuska, aknavető és hadiszer jutott vissza birtokunkba, amit az oroszok az előző napi harcokban zsákmányoltak tőlünk. Florucz tiszthelyettes az itt lefolyt harcokban érdemelte ki az Arany Vitézségi Érmet." (Hősök naptára 2016. 274.)

„1917. január 6.

Kelemen János a kassai 5. honvéd huszárezred őrmestere megszakítás nélkül 46 hónapot töltött a fronton. Lóháton és lóról szállva számtalan alkalommal bizonyította bátorságát. 1917. január 6-án a bukovinai 'Laus kapujának' nevezett pontnál az oroszok túlerővel támadtak. A kézitusáig menő küzdelemben Kelemen őrmester példaadó elszántsággal tüntette ki magát. A rövid, de heves küzdelem során Kelemen szakaszának sikerült a támadást visszavernie. A küzdelem során tanúsított vitézségéért Kelemen őrmestert a Bronz Vitézségi Éremmel tüntették ki." (Hősök naptára 2016. 8.)

„1918. július 23.

Huszár András, a kassai 5. honvéd huszárezred tizedese 1915 elejétől ezrede minden ütközetében részt vett, számos lovas járőrt vezetett. Felderítő és hírvivői feladatait mindig megbízhatóan végezte. 1918. július 23-án négy emberével átúszott a Piavén, és a legnagyobb tűzben derítette fel az ellenséges állásokat. Az igazi huszárbravúrral végbevitt eredményes felderítés következtében tüzérségünk az ellenséges állásokat hamar belőtte, és nehéz rombolótűzével megsemmisítette. Ezért a fegyvertényért Huszár András tizedes az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmet kapta." (Hősök naptára 2016. 197.)

„1918. augusztus 30.

Traxler Antal tizedes a kassai 5. honvéd huszárezredben szolgált. 1918. augusztus 9. és 30. között az ezred hadtápcsoportjához volt beosztva. Az élelmezési ellátmány mellett esetenként a lőszernek a küzdő csapathoz történő eljuttatása is feladata volt. Feltétlen kötelességtudással a legnagyobb ellenséges tűzben is gondoskodott arról, hogy bajtársai az első vonalakban mindig megkapják a harchoz legszükségesebbeket. Szorgalmas, bátor kitartását a II. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel ismerték el felettesei." (Hősök naptára 2016. 208.)

Irodalom

Bene 2017.
Bene János: A nyíregyházi huszárok. A XV. Nyíregyházi Huszártalálkozó tiszteletére. Jósa András Múzeum Kiadványai 72. Nyíregyháza 2017.

Hermann–Szanyi 2012.
Hermann Attila – Szanyi Miklós: „Csak előre, édes fiam…" A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljak jelvényei a Nagy Háborúban. Méliusz Központ, Debrecen 2012.

Hősök naptára 2016.
Hősök naptára 1914–1916. Szerk. Illésfalvi Péter – Maruzs Roland – Szentváry-Lukács János. Zrínyi Kiadó, Budapest 2016.

Hősök naptára 2017.
Hősök naptára 1917–1918. Szerk. Illésfalvi Péter – Maruzs Roland – Szentváry-Lukács János. Zrínyi Kiadó, Budapest 2017.

Ludwig-bakák 1938.
Láng Sándor – Rubint Dezső – Réti Béla – Nemes Möller Károly – Seeharz Guido – vitéz Góthay (Greiner) Béla: 65-ös Ludwig-bakák emlékalbuma 1914–1918. A volt Cs. és Kir. Lajos Győző főherceg 65. gyalogezred világháborús Emlékalbuma. Összeállította Réti Béla szerkesztő. Cs. és Kir. 65. Ludwig Gyalogezred Világháborús Emlékalbuma Kiadóhivatala, Miskolc 1938.

Magyar huszárság 1918.
A magyar huszárság története. Összeállította Berkó István. Liptsey Kálmán könyvkiadóhivatala, Budapest 1918.

Magyar királyi 1928.
A magyar királyi honvédség története 1868–1918. Szerk. Berkó István. Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár, Budapest 1928.

Bene János

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: magyarhuszar@gmail.com

Regiments – badges – stories

Hat badges of the First World War occupy a significant place in the Local Historical Collection of the Jósa András Museum. Their number reaches 650. In my study, I deal with badges strongly connected to our "old counties": Szabolcs, Szatmár, and Bereg. Most of soldiers enlisted from these counties served in the following infantry and Hussar regiments:

– 65th Imperial and Royal Infantry Regiment, Munkács (today: Mukachevo): 3 badges;
– 14th Imperial and Royal Hussar Regiment, Nyíregyháza: 2 badges;
– 11th Hungarian Royal Honved Infantry Regiment, Munkács: 3 badges;

– 5th Hungarian Royal Honved Hussar Regiment, Kassa (today: Košice), Nyíregyháza: 1 badge.

We find reports on the everyday activities of these regiments – mainly on heroic deeds of officers and ranks – in regiment histories, accounts of contemporary journals, the two-volume Heroes' Calendar compiled from archive sources and in the *Ludwig baka* (Lineman Ludwig) field newspaper of the 65th Infantry Regiment. Beside the short histories of regiments, their role played in the First World War, description of badges, we publish a short review of these news.

János Bene

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: magyarhuszar@gmail.com

Széthulló ország alulnézetből

1918 ősze – 1919 tavasza Csengerben

Fábián László

A négy éve tartó háború 1918 őszére Csenger – de az egész ország számára is egyre nagyobb áldozatokat követelt, mind emberéletben, mind anyagilag. E kettő hatására az erkölcsi-lelki válság, az elkeseredettség erősödött.

Ezeknek az eseményeknek, folyamatoknak könyvtárnyi irodalmát ismerjük, de érdemes áttekinteni azt, hogy ezek miként csapódnak le egy szatmári község mindennapi életében. Ehhez azonban magát a községet, Csengert kell megismernünk, mintegy háttérként.

Csenger a honfoglalás óta lakott település a Szamos bal partján. A középkorban majdhogynem a vármegye központjaként említik. A megyegyűléseket a XIV–XV. században rendre Csengerben tartották. 1388-tól vásárjogot bír. Az 1400-as évek elején már mezővárosként tartják számon. Rangjából, jelentőségéből az évszázadok alatt sokat veszített, de mindig is a környék meghatározó települése volt. Az 1900-as évek elején kisebb fokú iparosodás-polgárosodás zajlott le, köszönhetően az itt letelepedett nagyobb létszámú zsidóságnak. 1877-től, az akkor megalakult Csengeri járás székhelye lett. 1893-ban korszerű vashidat építettek a Szamoson. A vasút csak aránylag későn, 1908. augusztus 1-től kapcsolta be Csengert az ország vérkeringésébe, és ezért lépéshátrányba került a kisebb vasúti gócponttá fejlődött Mátészalkával szemben.

Szűkítsük az időt már csak az 1910-es évekre! A statisztikai adatokon túl szinte csak leltárszerűen sorolom fel, ami a községre vonatkozik. Tehát, Csenger adatai 1910-ből. Területe, azaz határa: *6466 kh*. Az össznépesség *3522* fő, ebből polgári *3516*, katona *6*. Külföldi honos *5* fő, míg külföldön lévő: *63* fő volt. Nemek szerint *1782* férfi és *1740* nő. Érdekesebb a nemzetiségi kép, magyar: *3491* fő, német *1* fő, oláh *26* fő és egyéb *3* fő. A felekezetek megoszlása sokatmondó, a vidék lévén kemény kálvinista, ezért nem véletlen, hogy reformátusok adták a többséget *2201* fővel, őket követték az izraelita felekezetűek *608* lélekszámmal, érdekes módon a görögkeletiek is meglehetősen sokan voltak, számuk elérte a *438* főt. A római katolikusok *274* egyént számláltak, és végül az evangélikusságot csak *4* fő képviselte (Népszámlálás 1912. 311.).

Csengerben két pénzintézet működött abban az időben, az *1899*-es alapítású Csenger és Vidéke Takarékpénztár Részvénytársaság és az *1910*-ben létrejött Csengeri Népbank Részvénytársaság. A Szent Flórián Önkéntes Tűzoltóegylet *1912*-től működött. Két gőzmalom üzemelt (Lichtmann malmok). Kávéháza és szállodája (Arany Csillag Szálloda, 1909), nyomdája (Satin nyomda, 1908) volt. A távíróhálózatba *1915*-ben lépett be, de postája már régóta működött. *1913*-ban a központban már aszfaltozott járdák voltak, ahol zsidó boltok-üzletek csoportosultak (1–3. kép). Ez a rész kisebb kisvárosi üzletnegyed városiasnak ható képét nyújtotta. Mint már említettem, Csenger járási székhely lett főszolgabírói hivatallal. A IV. választókerületnek és járási sorozási központnak itt volt

1. kép
Csenger főterének északi része, háttérben a ref. iskola

Fig. 1
Northern part of the main square in Csenger with the Calvinist school in the background

a székhelye, valamint anyakönyvi kerületként is számon tartották. A községben kerületi csendőrlaktanya működött. A város egy fúrt kúttal büszkélkedett a központban. Körorvos és állatorvos rendelt.

Csenger birtokviszonyaira a nagybirtok nem volt jellemző, legnagyobb birtokosa a Szuhányi és a Kun család volt. Említésre méltó még a Németh és a Groszman birtok. A település hajdan kisnemesi város volt, és a századforduló földviszonyaira ez

2. kép
Csenger központjának északi sarokrésze a századfordulón

Fig. 2
Northern corner of Csenger's centre at the turn of the 19th/20th century

3. kép
Csenger központjának nyugati sarka a századfordulón

Fig. 3
Western corner of Csenger's centre at the turn of the 19th/20th century

nyomta rá bélyegét: sok volt a kisebb-nagyobb birtokos, középparaszt. Számottevő a nincstelenek, zsellérek, urasági cselédek, illetve napszámosok rétege. Szépszámú kereskedő és iparosmester színesítette a képet, nem volt kevés az alkalmazottak (tanítók, vasutasok stb.) száma sem.

Visszatérve a címben felvetett időszakra, hogy azt jobban megértsük, érdemes átlapozni Csenger község Képviselő-testületének Jegyzőkönyvét 1914-től, a háború kitörésétől, és elemezni azt, hogy az évek teltével miként kezdődtek, majd fokozódtak a nehézségek, terhek a végkifejletig, egészen a tragikus 1918 őszéig, sőt az azt követő még tragikusabb 1919-es év tavaszáig.[1]

Az első háborús év, *1914 őszén* még csak jelentéktelen, mondhatni adminisztratív gondok kerültek napirendre a képviselő-testületi üléseken. Közbevetőleg vegyük sorba az akkori képviselők nevét: *Bélteky Sándor községi bíró mint a képviselő-testület elnöke*, *Pongrácz Imre postamester*, *Berger Adolf kereskedő*, *id. Schwarcz Antal kereskedő*, *Molnár László gazdálkodó*, *Ecsedy Ignácz nagygazda*, *Osváth János nagygazda*, *Eszenyi Bálint gazdálkodó*, *Molnár Gergely gazdálkodó*, *Bakk Gedeon gazdálkodó*, *Juhos Gábor gazdálkodó*, *Barkász Ignácz községi pénztárnok (dédnagyapám), gazdálkodó*, *Osváth Sándor gazdálkodó*, *Barcsai Antal gazdálkodó*, *Tősér Lajos gazdálkodó*, *Molnár Miklós gazdálkodó*, *Bánk József gazdálkodó*, *Olvasztó Gábor gazdálkodó*, *Leuchman Ignácz kereskedő*, *Pótor Elemér ref. lelkész*, *Szuhányi Ferencz nagybirtokos*, *Kun István középbirtokos*, valamint *Sulyok Ede mint a képviselő-testület előadója és jegyzője*. (kgy. 1914.) A testületi üléseken általában hol többen, hol kevesebben vettek részt.

Alig pár hónappal a háború kitörése után már a *szeptember 6-i* közgyűlésen a háborúval kapcsolatosan kellett dönteni. Az 50. kgy. (*közgyűlés*) 1928/914. sz.-ban *„a községi jegyző előadja, miszerint a község által háború esetésre 10 beteg részére felajánlott katonai kórház a ref. iskolába berendeztetett. 10 db pokrócz 10 db szalmazsák és 20 db lepedő 147 kor értékben be is szereztetett, többi felszerelési czikkek gyűjtés útján hozattak össze. Az élelmezés felvállalására vállalkozni óhajtók dobszó útján felhívattak."* A jelentkezők által felajánlott térítési díjakat összevetették és a Határozatban már ki is hirdették, hogy „ *Helybéli kisegítő katonai kórházban elhelyezendő beteg katonák élelmezése Gacsi Jánosnénak adatik ki, személyenként és naponként 1 kor 20 fillérért."*

Október 25-én a testületi ülésen újabb, szintén a háború kapcsán adódott probléma került a képviselő-testület elé. A 62. kgy. 2439/914. számú előterjesztésben a községi jegyző „*előadja, hogy a hadi szolgálatra bevonult 30 lószekér tulajdonosa vagy a kocsisok között esetleg akadhatnak olyanok a kiknek őszi terményeik még betakarítva nincsenek, nehogy ezek veszendőbe a mezőn maradjanak, kéri a képviselőtestületet, hogy azon terények betakarítása iránt intézkedjen."* A testület természetesen kész segíteni, sőt a határozat szerint maguk a tagok hajlandók *„a hadi szolgáltatásokra elmentek kint lévő terményeinek behordásáról segédkezni."* Ezzel a témával van összefüggésben a *december 31-i* testületi ülésen a 76. kgy. 2925/914. sz. előterjesztésben tárgyalt *„a katonai használatra átvett járműveken* – itt természetesen csak a szekerekre kell gondolni – *és állatokon keletkezett károk és értékcsökkenések"*-kel kapcsolatosan a károk felbecsülésére és megállapítására kijelölt bizottságba egy tagot szükséges delegálni.

Az első háborús év végére a magyar politikai és katonai vezetőréteg nagy része előtt világossá vált, hogy a háború hosszú és kimerítő lesz, a hátország anyagi, valamint élőerejét teljes mértékben igénybe veszi. Ennek első jeleként a magyar társadalom a háborús gazdasági válságintézkedések sorával kényszerült szembenézni. *„A háború pénzügyi terheit hadikölcsönök kibocsátásával próbálták enyhíteni. 1918 júniusáig nyolc hadikölcsön került forgalomba, összesen több mint 18,5 milliárd korona értékben. Hadikölcsön-kötvényt jegyezni szinte kötelező volt…"* (Barta 1996. 30.).

Csengerben az év végén, *november 22-én* már az I. Hadikölcsönről voltak kénytelenek tanácskozni. A 66. kgy. 2680/914. számú előterjesztésben a *„Községi jegyző előadja, miszerint a vármegyei alispán úr 24924/914. sz. a. értesítése szerint az idő rövidségére való tekintettel*

[1] A forrás a MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában található: Csenger Község képviselőtestületének Jegyzőkönyve V/11. I–II. kötet. Az alábbiakban hivatkozásként az előterjesztések számát adom meg.

a törvényhatósági bizottság nem tesz kifogást az ellen, ha a kibocsájtásra kerülő 1914 évi 6 m. kir. állami járadék kölcsön /: hadi kölcsön :/ jegyzése tárgyában ... a képviselőtestületi határozatot utólagos jóváhagyásra terjesszék be. Továbbá, hogy a hadikölcsönök jegyzéséhez a községek felhasználhatják mindazon alapjaik takarékpénztárilag kezelt készpénzeit is amelynek különös és meghatározott rendeltetése nincs, s így az alapok pénzkészletei nélkülözhetőek." A jegyző hozzátette, hogy *„a községnek egyedül a Szegény alapból, mely a jelenben 3186 kor 64 fillér – volna az előjegyzéshez teljesíthető, kéri a képviselőtestületet, hogy abból 2000 koronát jegyezzen, még pedig 2 db. 1000 koronás kötvényt."* Szuhányi Ferencz, Csenger legnagyobb birtokosa (4. kép) „*pártoló felszólalása"* után a testület meg is szavazta ezt, s „*e célból a Csenger és Vidéke Takarékszövetkezet pénztárában kezelt Szegényalapból 2000 koronát"* jegyeztek, de azon kikötéssel, hogy azok az Alap tulajdonát fogják képezni. Ezt a határozatot, melyet a főispán jóváhagyott (244/915 bjkvi. 1922/915 alisp. sz. a.) egyébiránt csak az 1915. július 25-i képviselő-testületi gyűlésen fogadták el véglegesen.

4. kép
Szuhányi Ferenc, Budapest 1917

Fig. 4
Ferenc Szuhányi, Budapest 1917

Az első háborús év utolsó hónapjában a csengeri Református Énekkar Jegyzőkönyvében is a háborúval kapcsolatos bejegyzést találunk: „ *1914 év Decz. 29 dikén. ... Az 1914ik év Augusztus 1sejétől a karvezetőnk Vigh József valamint több tagtársunk a harctérre vonultak és, hogy a Vigh tanító úr által szervezett új énekkar szét ne oszoljon és a temetéseken működhessen, Boros Menyhárt énekkari jegyző felszólította az öreg énekkari tagokat a további működésre."* (EV.REF.ÉNEKKAR JEGYZŐKÖNYVE)

A második háborús esztendőben, *1915-ben, az április 25-én* tartott rendkívüli közgyűlésben a 9. kgy. 390/915. számú előterjesztésében a községi jegyző felvetette, hogy „*azon hadbavonultak földjeit, kiknek otthon maradt családtagjaik megművelni szegénységük és igavonó állatok hiánya miatt képtelenek, úgy mint ősszel, most is művelje meg* [a testület] *közerő kirendelésével, menyiben most az állatok sokkal csekélyebb létszáma miatt másként nem lehet. Továbbá, hogy alakítsa meg a 2800/915 eln. sz. a. Földmívelésügyi körrendeletben jelzett községi gazdasági bizottságot, ki hivatva lesz a további intézkedések megtételére."* Kitűnik tehát, hogy már központilag is átlátták ezen probléma megoldásának szükségességet. A képviselő-testület természetesen kimondta a határozatában, hogy közerővel meg kell műveli a hadbavonultak földjeit, és ezzel a gazdasági bizottságot bízta meg. A megalakult gazdasági bizottság tagjaivá az elöljáróság mellé beválasztották Kun István, Kun József, Kaszavitz Mór (kereskedő), Kaufman Lipót (kereskedő), Pótor Elemér, Kiss Árpád (tanító), Katona Máté (tanító), Tima Géza (tanító), Barkász Gedeon (5. kép), Osváth Ferencz és Barkász Ignácz urakat.

Ugyanezen az ülésen a 10. kgy. 884/915. számú előterjesztésben a jegyzőre jutott ismét a kellemetlen szerep,

5. kép
Barkász Gedeon képviselőtestületi tag

Fig. 5
Council member Gedeon Barkász

hogy „*előadja, miszerint a Főispán úr ő méltósága a községi és körjegyzőkhöz intézett felhívása szerint a pénzügyminiszter úr a közeli napokban kibocsájtja a második hadi kölcsön jegyzés iránti felhívását, minélfogva felkéri képviselőtestületet miszerint annak minden egyes tagja hazafiúi lelkesedéssel karolja fel ezen ügyet s hasson oda úgy maga mint mások által, hogy ezen második jegyzés az elsőhöz hasonlóan kedvező fogadtatásban részesüljön."* A képviselő-testület tagjai mindezeket – nem biztos ugyan, hogy „*hazafiúi lelkesedéssel"* – tudomásul vették.

Az utolsó napirendi pontként szociális kérdés került terítékre, bizonyítván, hogy már itt vidéken is kezdett a közélelmezés gondokat okozni, de legalábbis számolni kellett a problémákkal. A 12. kgy.-ként a jegyző *„előadja, hogy a közélelmezés a szegényebb és teljesen vagyontalan lakosság részére biztositva legyen, czélszerűnek látná, ha a község bizonyos mennyiségű kolompért, mely a legolcsóbb de elég tápláló élelmiszer czikk – szerezze be, melyet végső szükség esetén fizetés mellett vagy teljesen ingyen kiosztaná a szűkölködő lakosság közt."* A testület megbízta az elöljáróságot, hogy szerezzen be 50 mázsa krumplit, és egyben köszönetet mondott Lichtmann Kálmánnak „*e czélra felajánlott egymázsa tengeri felajánlásáért."*

A május 24-én, a 13. kgy. 1034/915. sz. előterjesztésben a jegyző patetikus szavakkal vezeti be mondandóját: *„...a méreteiben és következményeiben korszakalkotó háborúval* (látnoki képességekkel rendelkezett Sulyok Ede jegyző, mármint a következmények terén!) *járó kiadások fedezésére újabbi 1915 évi 6%-os m.kir. adómentes állami járulék kölcsönt /:II. 6% hadikölcsön:/ bocsátottak ki."* Ez nem volt váratlan a testületi tagok számára, hiszen az előző gyűlésen már a főispán jelezte ezt, és volt idejük felkészülni a bejelentésre. A jegyző folytatta az előterjesztést: *„A nagyméltóságú m. kir. Belügyminiszter úr 15.799/915 B. ell. eln. sz. körrendeletével, úgy mint az első jegyzésnél, engedélyt adott arra, hogy a községek a hadi kölcsön jegyzéshez fel használhatják oly betétjeiket, melyek előreláthatóan hosszabb időn át nem fognak felhasználtatni, vagy ha igénybevételük szüksége előállana is, a tulajdonos jogi személy egyéb bevételeiből pótolhatók."* A későbbi történések rácáfoltak erre a naiv elképzelésre, de ez még a jövőben rejtőzött. Visszatérve a felvetett kérdésre, mármint a II. hadikölcsönre, természetesen most is a Szegényalaphoz nyúltak *„melyből az I.-ső hadi kölcsönre a község már 2000 koronát jegyzett, ... ezen alap jelenben 1462 korona 34 fillér. ... Ennélfogva kéri a képviselőtestületet, hogy a Szegényalapból újabbi 1000 koronát jegyezzen."* A testület a név szerinti szavazáson egyhangúlag elfogadta az indítványt.

A csengeri közellátás nehézségei eljuthattak Szatmárnémetibe is – nem mintha máshol nem lettek volna –, így jól jött a községnek az az 50 koronás pénzadomány, melyet Katz Márton, a csengeri születésű, tehetős szatmári lakos terménykereskedő adott Sulyok Ede jegyzőnek, kivel Szatmáron találkozott. Ezt az összeget *„valláskülönbség nélkül, a csengeri szegények közt leendő kiosztás végett"* adta (kgy. 16/915. sz.). Ugyanezen gyűlésen jelentette be a jegyző, hogy a 12. kgy. határozat alapján *a „községi szegények segélyezésére az előljáróság beszerezte az 50 m/m kolompért, összeállította a segélyezendők névsorát is"* (17. kgy. sz.). Sőt Lichtman Kálmán képviselő-testületi tag újfent *„a községi szegények részére egy m/m tengerit ad"* – amit a testület köszönettel nyugtázott.

Eljött a harmadik háborús év, *1916*. A vidék gazdasági ereje kimerülőben volt. Az 1915-ös év győzelmei után a központi hatalmak hadigépezetének egysége megbomlott. Gazdasági szempontból az első igazán súlyos 1916-os év második felében az országban állandósult az áruhiány és az infláció. *„A közellátás zavarát jelezte az októberben felállított Közélelmezési Hivatal és Tanács, melyen keresztül a kormányzat központilag próbálta megszervezni és irányítani a fontosabb közélelmezési cikkek elosztását.*" (Barta 1996. 29.) Ehhez csak azt kell hozzáfűznünk, hogy Csenger, illetve Szatmár megye mezőgazdasági jelleggel bírt, a közellátás ennek ellenére már gondokat okozott. Már ez év, azaz 1916 januárjában, Szatmárnémetiben részletekre menően – a 2232-II. 1915.

B.M. sz. belügyminiszteri rendeletben – maximalizálták az élelmiszerárakat.[2] A későbbi újságcikkekben nyomon lehet követni a drágulást és az ezzel járó közellátási-közélelmezési gondokat, amelyek természetesen egy városban még inkább kiütköztek.

Csengerben – bár itt azért mindenki megtermelte saját kis gazdaságában a mindennapi szükségleteket fedező élelmiszert – ugyancsak előjöttek a nehézségek. A községi jegyző az 1916. *július 30-án* tartott képviselő-testületi gyűlésen panasszal élt, hogy *„a már béke idejében is fennállott nagyfokú elfoglaltsága közismert dolog. A háború folytán azonban még sokszorosan meg hatványozódott az ... Most azonban a nagy drágaság miatt ... a munka folyamatosan szaporodik, különösen a közélelmezés ad nagy munkát, melyet elvégezni teljesen kénytelen."* Kérése az volt, hogy adjon mellé a képviselő-testület egy kisegítő munkaerőt. Ezt a testület meg is szavazta.

A *december 17-i* közgyűlésen a képviselő-testületnek ismét hadikölcsön ügyben kellett tanácskoznia, illetve döntenie. Érthetően nem volt nagy érdeklődés e téren: a jegyzőkönyv tanúsága szerint Bélteky Sándor bírón kívül csak öt képviselő-testületi tag volt jelen és természetesen a jegyző. A 15. kgy. 2830/915. sz. előterjesztésben a községi jegyző szokás szerint hivatkozott a *„háborúval járó rendkívüli kiadásokra"* és bejelentette, hogy ezek fedezésére *„újabbi 1916 évi 6%-os állami járadék kölcsön /:V. 6%-os hadi kölcsön:/ bocsájtatott ki."* Természetesen a bevált módon, a Szegényalapra terhelték ezt is, amely már leapadt 1208 korona 28 fillérre. Az Alapot kezelő Csenger és Vidéke Takarékpénztár Rt. *„hajlandónak nyilatkozott 1000 korona jegyzésre szükséges összeget kibocsájtani."* Ezen a közgyűlésen más napirendi pont nem volt, azon kívül, hogy *a „Csenger nagyközség képviselőtestülete mélyen áthatva azon gyászesettől mely Ő felsége I. Ferencz József elhalálozása felett a magyar nemzetet érte, mély fájdalmának ad kifejezést s azt jegyzőkönyvébe iktatta."*

1917. Lezárult a világháború első szakasza. A háború harmadik teljes esztendeje szokatlan hideggel köszöntött be. A hadviselő felek lázasan tervezték, hogy egymástól távoli frontokon mérnek döntő csapást ellenségükre. A hátország mindeközben már tűrőképessége határára ért. A Szatmárnémetiben megjelenő *Szamos* című újság január 5-i számában, az első oldalon kis glosszában már a békéről írt, mely egy elutasított békeajánlattal kapcsolatos, de egyre világosabb, hogy a kivérzett ország megnyugvásra vágyik.[3] Szintén ugyanezen újság még ebben a hónapban 6-án ezt írta: *„Rendkivül érdekes és az élelmiszer ellátásban uj rendszert teremtő rendeletet bocsájtott ki a vármegyék alispánjához és a városok polgármestereihez báró Kürthy Lajos, az Országos Közélelmezési Hivatal vezetője. A rendelet azt a fölöttébb igazságos szempontot tartja szem előtt, hogy ma, amikor a katonák egyenlően vesznek részt a haza védelmében, itthon is teljes legyen az egyenlőség – ha már minden téren nem is lehet, de legalább az élelmiszer ellátás kérdésében."*[4] Tulajdonképpen ez a rendelet a rekvirálást próbálja elfogadtatni, mert a *Szatmármegyei Közlöny* január 7-i számában ehhez kapcsolódva így reagált: *„A vármegyénkben is mint az egész országban, nagyban folyik a rekvirálás, természetesen változatos eredménnyel. Vármegyénkre Kürthy báró olyan óriási mennyiséget (48000 mázsa) vetett ki, hogy a vármegyében, ha ténylegesen leszállittatnék, ugyszólván semmi termény nem maradna! ... Amint halljuk, eddig az adagokat 20%-al redukálták ... türelemre intjük tehát a közönséget, mert az itthon maradottaknak is ki kell venniök részüket legalább a koplalásban a világháborubúl."*[5]

Csengerben sem rózsás a helyzet. Az első képviselő-testületi ülést *február 22-én* tartották hat képviselővel és egy napirendi ponttal, mely hűen tükrözi a község nincstelenségét. Szokásos

[2] *Szamos* XLVIII: 1. 1916. január 1. 5.

[3] *Szamos* LXIX: 4. 1917. január 5. 1.

[4] *Szamos* LXIX: 5. 1917. január 6. 2.

[5] *Szatmármegyei Közlöny* XLIII: 1. 1916. január 7. 5.

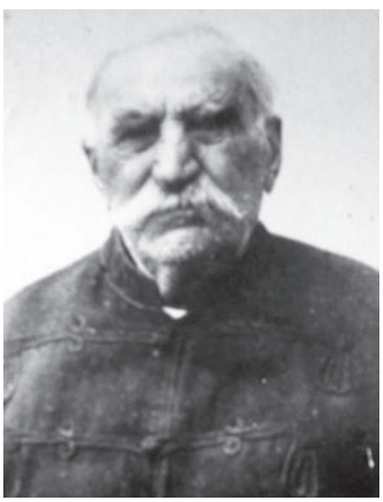
módon a jegyző benyújtja az 1. kgy. 332/917. sz. előterjesztését, *„hogy az állami ménekkel kijövő 2 katona ellátása a szűk élelmezési viszonyok miatt nehézségekbe ütközik, mert a két katona kosztolásáért a kenyérliszt adagon kívül a legolcsóbb ajánlattevő is 220 koronát kér, ez pedig olyan magas ár, a melyet a bevételekből fedezni nem lehet."* Tragikomikus szituáció, melyet úgy oldott fel a testület, hogy „*a méneskatonáknak a szokásos sorkosztot nem adja természetben, hanem megváltja ... továbbá, hogy a fedeztetési pótdíjat úgy helybeli mint idegenét, minden kancza után 4-4 koronára emeli fel."* Nagyfokú fásultságot, kilátástalanságot és tehetetlenséget mutat az a tény, hogy a képviselő-testület legközelebb csak öt hónap múlva, *augusztus 25-én* ült össze, a bíró és a jegyző kivételével mindössze két (!) képviselővel. Ekkor is csak holmi bor- és húsfogyasztási adók ügyében hoztak határozatot. Kétséges, hogy a két személy esetében megvolt-e a határozatképesség, de az a valószínű, hogy ezzel már nem is foglalkoztak. Nem sokkal ezután, alig egy hónap múlva, *szeptember 13-án* megint összegyűltek a községháza tanácstermében a képviselők, akik már öten is voltak a jegyzőt és a bírót nem tekintve. A gyűlés témája a februári ülésben szereplő egyetlen napirendi pont továbbgondolása volt, és felmerültek bizonyos aggályok. Most már egész keményen napfényre kerültek az ellátási nehézségek, a község nyomorúságos állapota. A 3. kgy. 1962/917. sz. jegyzői előterjesztés azzal kezdődött, hogy a *„1918 évre alakítandó fedeztetési állomást illetőleg elvállalt kötelezettségekről szóló szokásos nyilatkozat aláírás végett főszolgabíró által 3978/917 sz. kihirdettetett."* Azonban a községi bírónak, Bélteky Sándornak erős aggályai támadtak azzal kapcsolatosan, hogy a kötelezettségben foglaltakat a község tudja-e teljesíteni, mert *„már a folyó évi bevétel sem fedezte a kiadásokat"* (egy fedeztetési állomáson?? – F.L.). Még a zab és széna túl magas árát el lehetne viselni, de *„a mai szűkös élelmi viszonyok közt legnehezebb a katonák élelmezése, mert marhahúst a községben nem vágnak és nem mérnek, disznóhúst is hetenként csak egyszer, s nagyon valószínű, hogy ez is szünetelni fog, mert az egyetlen hentest is katonai szolgálatra behívták. ... A jövő évben még nehezebb élelmezési viszonyoknak nézünk elébe, mert főzelékfélék nem termettek, így méltán aggódik, hogy a katonák élelmezését nem tudja biztosítani."* Nagy vita keletkezhetett „pro és kontra", és ezután határozat született, akarja is a község a fedeztetési állást, mert az „*a lótenyésztő gazdák számára előnyös"*, de ugyanakkor elfogadta a bíró fenntartásait is, miszerint *„a fedeztetési állomás fenntartásával a közönségnek szegényebb része lenne túlterhelve."* Ezért úgy döntöttek, hogy kérik a méntelep parancsnokságot, hogy az egész méntelep élelmezését a parancsnokság vegye át, *„ezzel szemben az istállót teljesen ingyen, a befolyó jövedelmet pedig egészen átengedné."* A kérelem elintézéséig a nyilatkozat aláírását felfüggesztették.

Elérkeztünk az utolsó háborús évhez, *1918-hoz*. Az 1918-as esztendő mérföldkő volt a magyar történelemben, ezért kissé részletesebben foglalkozom az országos viszonyokkal. Az év elejére látszólag javult a központi hatalmak katonai helyzete, mégis a háború folytatása szempontjából kedvezőtlen körülmények közé kerültek. A hadipotenciáljuk, gazdasági erőforrásaik teljesen kimerültek. A hátország fizikai és erkölcsi tekintetben kimerült.[6] A rendkívüli feszült helyzetet csak súlyosbította, hogy a gazdasági életben ekkorra már a teljes bomlás jelei mutatkoztak. A lakosság leromlott fizikai és egészségügyi állapotát jelezte, hogy 1918 októberében 44 ezren haltak meg Magyarországon az országot pusztító spanyolnáthában.[7] Szatmár megye – ezen belül a csengeri járás is – szenvedett ettől. Ezt írta a *Szamos* októberi számában: *„Pusztit a spanyol járvány a vármegyében is. Csengerben mindeddig 7–8 haláleset fordult elő, de a járás területén lévő Ököritóban 250–300 beteg van."* A nagy dráma már készülődött, melynek végkifejlete csak ősszel következett be Magyarország számára. Csengerben *1918. január 6-án* tartották az év első képviselő-testületi ülését. A megjelentek létszáma a korábbiakhoz képest magas volt. A jegyző természetesen a 2. kgy. 356/918.

[6] www.bunker.g.portal.hu – letöltés 2019. II. 24.
[7] http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/4.html – letöltés 2019. II. 24. *Szamos* 50: 248. 1918. október 18. 3.

sz. előterjesztésében ismételten csak a nehézségeket-gondokat sorolta: *„A községi bíró, pénztárnok, kisbírók és éjjeli őrök fizetése oly csekély, hogy már békeidőben felmerült ezen fizetések felemelése. ... De a hosszú háborús állapotok miatt élelmezési és ruházati czikkek oly magas árra emelkedtek fel, hogy például a kisbíró évi 160 korona fizetéséből alig tud egy pár csizmát megtalpaltatni ..., általában minden községi elöljárósági tagnak nehezedett a munkakörével járó kötelezettsége, különösen a pénztárnoknak a hadi segély szétosztásával."* Javasolta tehát ezen alkalmazottak fizetésének felemelését. Ezért a képviselő-testület, hangsúlyozva *„a mai rendkívüli súlyos élet viszonyokat, élelmiszerek, s általában mindennemű közszükségleti czikkek túlmagas árát",* határozatában fel is emelte azokat 1918 évtől 100%-osan.

Február 10-én ismét – az előző évek gyakorlatához képest szokatlanul gyorsan – újra összehívták a testületet. Ekkor két fontos napirend volt terítéken, az egyik, hogy a *„hadbavonultak segélyezése tárgyában 480000/917 H.M. utasítás 6§-a értelmében a hadisegély véleményező bizottságba három tagot választ."* A másik, még fontosabb előterjesztés (14. kgy. 370/918. sz.) egy képviselő-testületi – *Molnár László* – tag (6. kép) beadványát tárgyalta *„a közellátási czikkek elosztásánál felmerült rendetlenségek miatt."* A képviselő indokolta ezt *„azzal a kérelemmel, hogy ezentúl csak is a bíró és a jegyző írhassák alá az utalványokat!"* A határozat ki is mondta, hogy ezzel megbízni mást nem lehet. Gyanítható, hogy az elosztásnál részrehajlás mutatkozott, illetve az erőszakos fellépésű egyének, csoportok miatt voltak gondok.

6. kép
Molnár László képviselő

Fig. 6
Council member László Molnár

A testületi gyűlések ettől kezdve hónapól hónapra rendszeresen követték egymást. Számunkra itt érdektelen napirendi pontok szerepeltek. Sőt májusban két gyűlés is volt, melynek egyikén – május hó 5-én – már húsba vágó kérdést tárgyaltak. A községi jegyzőre hárult az a feladat, hogy a Csengerre kiadott szarvasmarha rekvirálási határozatokat ismertesse, melyeket a Szatmárnémetiben tartott tiszti értekezleten határoztak meg. Eszerint a *„vármegye területére az összes állatlétszámot véve alapul kivettetett 3600 db. vágómarha beszolgáltatása, melyből a csengeri járásra 360 db., s ebből Csengerre 1437 db. marha állomány után 22 db. esik. A rekvirálás alól ki vannak véve a tenyészbikák, igásökrök, tejelő és hasastehenek. Csak 2 éven felüli s legalább 250 kgram nettó súlyú állatok vétetnek át. A rekvirált állatok május 13án reggel a csengeri vasútállomáson vétetnek át. Elsősorban a kereskedőktől és felmentettektől rekvirálandó."* Kereskedőből volt bőven Csengerben, hiszen a központban – azaz a Piacon – egyik zsidó bolt a másikat követte, gazdagabb-szegényebb, de nem hiszem, hogy szarvasmarhát tartottak volna, hiszen udvaruk is alig volt.

Ezután a községi elöljáróság *„beható mérlegelés alá vévén a fentieket s azt, hogy a községnek 1437 db. állatállománya 348 állattulajdonos közt oszlik meg, kiknek nagyobb száma oly állatok tulajdonában van, melyek nem rekvirálhatók s kevés marha állománnyal bírnak."* Ezt az ellentmondást úgy oldotta fel a községi elöljáróság, hogy *„ezen első rekvirálásnál azon állattulajdonosokra eszközölt kivetést, kiknek 10 db.-on felüli állatállományuk van, felmentettek, vagy felmentettjeik vannak, a vagy marhakereskedők."* Az alanti listából igen jól láthatjuk, hogy Csengerben 1918-ban kiknek volt tíznél több szarvasmarhája, avagy kik voltak felmentettek. Tehát:

„E szerint bead:

Szuhányi Ferencz	*6 drbt*	*Németh József*	*3 drbot*
Pinkesz Pál	*3 drbt*	*Grószman József*	*3 drbt*
Berger Adolf	*2 drbt*	*if. Schwarz Antal*	*2 drbt*
Ecsedy Gábor	*2 drbt*	*Kaufman József*	*1 drbt*
Berger Emánuel	*2 drbt*	*Osváth Ferencz*	*1 drbt*
Balogh Károly	*1 drbt*	*Tősér Lajos*	*1 drbt*
Katz Lajos	*1 drbt*	*Ecsedy Ferencz*	*1 drbt*
		Összesen:	*28 db.*

A testület még sokáig vitatkozott a dolgon, valószínűleg az érintettek hathatós nyomására, mert azt a megoldást fontolgatták, hogy *„nem lenne e czélszerűbb s oszolnék meg arányosabban a teher, ... ha marha kereskedők, vagy más egyes személyek vásárolnák be az állatokat s azok ára minden állatra egyenlően vettetnék ki.”* Ám a marhakereskedők olyan magas árat tettek a beváltási árhoz viszonyítva, hogy ettől a megoldástól visszakoztak. A képviselő-testület határozatában igyekezett kártalanítani a rekvirált állatok tulajdonosait, miszerint „*a beszolgáltatandó állatok tulajdonosai a megállapított vételár és a piaci forgalmi ár aránytalanság miatt nagy kárt szenvednének, méltányosnak és igazságosnak tartja, hogy az ár különbözethez minden állattulajdonos hozzájáruljon, annál fogva minden állat tulajdonosra kötelezővé teszi s kimondja, hogy a beszolgáltatott állatok minden kilogrammja után azonnal 2 korona 50 fillérrel kárpótolja az állattulajdonosokat.”* Bár a határozat szigorúan kimondta, hogy *„az így felmerült különbözet az összes állatlétszámra tekintet nélkül faj, kor, és nemre, s hogy a rekvirálás alól felmentésre igénye van e, egyenlő arányban kiveti és közadók módjára behajtja”* – nem tudni, hogy miként tudta ezt a későbbiekben megoldani. Mindenesetre hozzátették, hogy egy újabbi rekvirálás előtt az állatösszeírást felülvizsgáltatni fogják egy bizottság által.

Emelkedjünk kicsit felül Csenger mindennapi életén, tekintsük át röviden az országot érintő fontosabb eseményeket, melyek az év őszének sorsfordító történései voltak! Október 28-án a hadsereg főparancsnokság Páduába küldte a fegyverszüneti bizottságot, hogy az ellenségeskedések megszüntetése végett megegyezésre jusson az antanthatalmakkal. A fegyverszünetet november 3-án megkötötték. Elhallgattak a fegyverek. A katonák megunták a háborút, hátat fordítottak a rendnek, fegyelemnek. A világháború utolsó esztendejében a harci kedv teljesen hiányzott. Békét óhajtottak a katonák (Balázs 1966. 269.). Tisza István már október 17-én elismerte, hogy a Monarchia elvesztette a háborút. Károlyi Mihály ellenkormányt alakított Nemzeti Tanács néven. Ünnepélyesen felszólították IV. Károlyt, hogy a Nemzeti Tanácsot hivatalos kormánnyá nyilvánítsa. Az uralkodó azonban még ekkor is vonakodott teljesíteni ezt. Kinevezte József főherceget, ám ő sem kezdett tárgyalásokat a Nemzeti Tanáccsal, sőt október 29-én a konzervatív Hadik Jánost bízta meg kormányalakítással. Ekkor kitört a forradalom. József főherceg Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnöknek.[8] Anélkül, hogy részletekbe menően tárgyalnánk a felbomlás okait – hiszen ez nem célja és feladata ennek a tanulmánynak – megjegyezzük, hogy a hadsereg szétesésének és az azt követő zűrzavarnak az okait és következményeit sokan és sokféleképpen értelmezték akkor is és később is. Jól ismerjük a marxista felfogást, mely az igazság egy részét mindenképpen tartalmazza (háborúellenesség, az uralkodó osztályok felelőtlensége stb.) – ám egyre jobban kezd ismertté válni az a háború utáni elkeseredett érzés, melyet legkifejezőbben talán vitéz Somogyvári Gyula elfeledett katonaíró és költő vetett papírra. Mint volt katonatiszt személyesen élte át a traumát, és így

[8] http://tortenelemcikkek.hu/node/111 – letöltés 2019. II. 25.

érthetőek túlzásokkal, indulatokkal átszőtt sorai: „*Egy féleszű hülyét tolnak elől s jóhiszemű ökrök és céltudatos politikai csirkefogók, meg hivatásos hazaárulók mennek utána ... Szabadság! És lelövik Tiszát és sorra szedik a túszokat. ... Egyenlőség! És letépték a katonák csillagjait és kitüntetéseit. Testvériség! És elrekvirálják ruháinkat. Közben meg holnap, holnapután ellenség áll az országban. Mert ezek az agyalágyultak tiltják az ellenállást és letétetik a fegyvert. ... S mindezek után ez a részeges, frontlógós Linder hadügyminiszter úr kijelenti, hogy hadseregre nem is lesz szükség, tehát nem akar katonát látni. ... Üvöltik a szabadságot, mintha volna szabadság rend nélkül. ... No; a szimbóluma, stílusos volt ennek a boldogító forradalomnak. Temetővirág. Hullavirág. ... Az, hogy Károlyi úr, akinek előlegezték a „békeszerző” jelzőt, feldühödik a pádovai fegyverszüneten. ... Ezért semmisnek nyilvánította ki. S elment Belgrádba vagy négy himpellérjével, hogy majd ő hozza az igazi fegyverszünetet. ... Franchet d’Esperay francia tábornok, a balkáni antant hadsereg parancsnoka, úgyszólván farba rúgta őket s utánuk hajította az új fegyverszüneti egyezményt!”* (Somogyvári 1941. 57–58.) Tudjuk, hogy azután indult meg a román, cseh–szlovák és szerb csapatok támadása a katona nélkül maradt Magyarország ellen.

7. kép
Szuhanyi László főszolgabíró

Fig. 7
High sheriff László Szuhányi

Ez után a nagypolitikai áttekintés után térjünk vissza Szatmárba! Bár a vármegye adminisztrációja egy, a Károlyi kormány által kinevezett kormánybiztos vezetésével a kommün kitöréséig tovább működött, de már a vármegyei autonóm szervek kikapcsolásával. Erről így írt visszaemlékezésében Péchy László ny. szatmári főispán: „*Társadalmi téren is megszűnik az élet. Vagyonunk és testi épségünk védelmére visszahúzódunk otthonainkba, mivel nap mint nap ki voltunk téve az ellenünk felizgatott tömeg és az illegitim úton alakult új, hatósági jogokat gyakorolni kezdő szervek állandó zaklatásainak.”* (Farkas 1996. 86.)

Hogy mindezek az országos események miként csapódtak le Csenger közéletében, azt csak a képviselő-testület jegyzőkönyvének lapjairól tudhatjuk meg.

November 5. Ezen a napon szinte teljes létszámban – amire korábban elég ritkán volt példa – összeült a képviselő-testület, sőt megtisztelte jelenlétével ezt Szuhányi László főszolgabíró (7. kép) és Inántsy József eb. főszolgabíró. Nem volt véletlen ez a nagy hozzákészülődés, hiszen ezen a „*rendkívüli”* közgyűlésen a községi jegyző a 31. kgy. 918. sz. előterjesztésében felolvasta „*a Nemzeti Tanács táviratát, előadja, hogy ezen táviratot a kereskedésekben plakatíroztassa, hogy arról mindenki tudomást szerezzen.”* A képviselő-testület ugyan mit is tehetne mást, mint „*üdvözli a Nemzeti Tanácsot és az újonnan kinevezett kormányt. Veleszemben a legnagyobb bizalommal viseltetik, intézkedéseit elfogadja és végrehajtja s ezennel Nemzeti Tanáccsá alakul s a Nemzeti Tanácsra esküt letette.”* A – mondhatni történelmi – közgyűlésen a jegyző újabb, magasról jött üzenetet olvasott fel: „*a Magyar Hadügyminiszter úrnak Magyarország népéhez intézett távirati felhívását Nemzetőrség szervezése tárgyában. Előadja az e tárgyban már előzőleg tett intézkedéseket s előterjeszti határozati javaslatát.”* Abból, hogy előzőleg e tárgyban már tettek intézkedéseket, csak következtetni lehet, hogy korábban is voltak a rend és a vagyonbiztonság védelmére valamiféle intézkedések, ha mindezt a „hadügyminiszter úr”, Linder Béla nem kérte volna. Mindezek ellenére kihirdették a határozati javaslatot, miszerint*: „Képviselőtestület, mint Nemzeti Tanács a Magyar Hadügyminiszter úr távirati felhívása alapján és szellemében Nemzetőrséget szervez és állít fel. Előljáróságnak ez ügyben már előzőleg tett szervezési intézkedéseit jóvá hagyta,*

s a Nemzetőrség parancsnokául Szuhányi László főszolgabíró urat megválasztja s kéri a szervezés folytatására."

A fent említett „távirati felhívásban" a következők álltak: *„Ezen nemzetőrségbe minden már otthon lévő katona (tiszteket is belevéve), testileg alkalmas munkás és polgár beléphet, de a nemzetőrség állománya sehol se lépje tul a helyi lakosság 5 százalékát. Az osztagok a helyi viszonyok szerint szakasz, század illetve zászlóaljokba tagozandók.* […] *A nemzetőrség minden tagja rendes polgári jövedelmén (fix fizetésén) kivül napi 30 korona pótdijban részesül … belépő tisztek napi rendes járandóságukon kivül 40 koronát kapnak. A viszonyok szerint minden 40-50 ember után egy-egy tiszt vehető állományba, mint szakaszparancsnok… A személyi járandóságból felmerülő költségeket az állam fogja viselni."*[9]

8. kép
Fazekas Sándor nemzetőrparancsnok hadnagy, 1918

Fig. 8
Militia lieutenant Sándor Fazekas, 1918

Nem véletlenül kellett a Nemzetőrségek felállítását szorgalmazni, mert a vármegyében terjedtek a zavargások, önkényeskedések, főként a hazatérő katonák részéről (8. kép). Szatmárnémetiben november 8-án már Ozory főkapitány rendeletben felhívta a fegyverek beszolgáltatására a lakosságot – írta a *Szatmári Újság*.[10]

A frontokról hazaözönlő elégedetlen katonák részben fegyveresen érkeztek haza. Feleségük elpanaszolta, hogy nem kapták meg pontosan a kijáró segélyt. A számtalan értelmetlen halált látott katona puskáját vállra kapva, torkát leöblítve a számára évek óta őrizgetett pálinkával, felment felkérdezni az elöljáróságot (Farkas 1996. 8.). Ezt a légkört szemlélteti a *Szatmármegyei Közlöny* 1918. november 10. számában megjelent hír: „*Vármegyénk Közigazgatási Bizottsága Ilosvay Aladár elnöklete mellett f. hó 8-án ülést tartott, amelyen a jelentkező zavargások miatt a közigazgatási bizottság, a statárium kimondását és kormánybiztos kiküldésének kérelmezését, ugyszintén a községi nemzetőrségek részére a szükséges fegyverek kérését is elhatározta."*[11]

A fentebb említett újságcikkel egy időben, *november 10-én* ismét összeültek a képviselők, de mint már a Nemzeti Tanács tagjai. A vészterhes időkhöz illően majdnem teljes létszámban, sőt a megjelentek között ismét ott látjuk – mint meghívottakat – Szuhányi László főszolgabírót és Inántsy József t.b. főszolgabírót. E nehéz hetekben-hónapokban is a község terheit magukra vállaló személyek nevét érdemes megismerni. Tehát: Bélteky Sándor községi bíró, Sulyok Ede mint jegyző, Pongrácz Imre, Németh József, Kun József, Grószman József, Pinkesz Pál, Juhos Sándor, Kaufman József, Csengeri Rezső, Ecsedy Gábor, Árkosi Sándor, id. Osváth Antal, Osváth Ferencz, id. Osváth János, Barkász Gedeon, Osváth Gyula, Lichtman Kálmán, Molnár Gergely, Balogh Ignácz, Barkász Ignácz, Osváth Sándor, Olvasztó Gábor, Mezei Sándor, Borbély József, Opris Károly.

A 33. kgy. 1881/918. és 2969/918. sz. előterjesztésben ismételten a Hadügyminiszter úrnak „*407/alu. 1918 sz újabbi rendeletét a Nemzetőrség hol és mikénti felállítása tárgyában, továbbá mikénti díjazása tárgyában"* találjuk. Eszerint Csengerben a 180 legénységi és 4 tiszti tagból álló Nemzetőrség számára havonként mintegy 170 ezer koronát kellene fizetni. Azért csak kellene, mert nincs nagyon miből. A két nagyobb pénzintézetet, mely Csengerben működött felkérték ugyan, hogy

[9] *Szatmári Újság* II: 264. 5. 1918. november 5. 3.

[10] *Szatmári Újság* II: 267. 1918. november 8. 4.

[11] *Szatmármegyei Közlöny* XLIV: 45. 1918. november 10. 2.

ezen összeget előlegezze meg, de ilyen nagy összeg ott sem állt rendelkezésre. Bár „*Pongrácz Imre takarékpénztári igazgató ígéretet tett, hogy 100000 koronáért sürgönyöz, de kétséges, hogy ezen zavaros időben ily nagy pénzt fognak e küldeni."* A hadügyminiszteri rendelet szerint a napidíjakat utólagosan 10-10 naponként fizetnék ki. A csengeri nemzetőrök azonban megtudták, hogy Szatmárnémetiben, de még a szomszédos Komlódtótfaluban is már 5 naponként fizetnek, így ők is követelték ezt. Megnyugtatták őket, hogy a két pénzintézet tud 33.360 koronát kölcsönözni. A nagygazda Osváth Ferencz szerint *„a pénzt az intelligenciának kellene összeadni, mert az több kedvezményben részesült a háborús idő alatt egyes czikkek kiosztásánál."* Mi sem kellett Pongrácz Imrének, aki „*védelmébe veszi az intelligenciát, mely mindenütt előljárt az adakozásban s igyekezett a háború nyomorúságain enyhíteni."* Hogy ezt ékesen bizonyítsa, mint takarékpénztári igazgató kijelenti, hogy „*a kölcsönzendő összegre a pénzintézet 15 napig kamatot nem kér!"* Végül is megegyeztek a kifizetések miként jében, mert határozatukban kimondták, hogy a *„képviselőtestület, mint Nemzeti Tanács a Nemzetőrség fizetéséről előlegképpen gondoskodik. Egyelőre pénzintézetek útján s ha ezek készlete nem lenne elegendő, egyes tehetősebb polgároktól veendő kölcsön útján.*"

Ezen a tanácskozáson igen sok és fontos napirendi pontot tárgyaltak meg a korábbi évekhez képest. Szinte mindegyik előterjesztés égetően újat hozott. Kezdődött azzal, hogy a jegyző tárgyalásra bocsátotta (34. kgy.), *„hogy a mai viszonyokból kifolyólag előljáróság amúgy is túlterhelt munkája annyira megszaporodott, hogy azt végezni képtelen. Ennélfogva indítványozza, hogy a képviselőtestület, mint Nemzeti Tanács küldjön ki szűkebb körű tanácsot, melyik az előljáróság segédkezésére a község házánál permanenciába legyen."* Magyarul a feladatok, intézendők túlnőttek a községháza alkalmazottain, és állandó, mintegy ügyeletet kell tartani, hogy ne legyen fennakadás ezek intézésében. Éppen ezért a képviselő-testület – természetesen mint Nemzeti Tanács – „*utasítja az előljáróságot, hogy a Tanács kebeléből naponta 3-3 tagot hívjon be segédkezésre."* Bizony nagyok lehettek a gondok, követelőzések, ha már a testületi tagoknak is be kellett szállniuk segíteni.

A 35. kgy. is igencsak eltért a hagyományostól, az új időket jelezte. A jegyző előadja, „*hogy mennyiben a Nemzetőrség már megalakult, ebből és még a Nemzeti Tanácsból kiküldendő tagokból alakíttassék meg a Katona Tanács, mely hivatva lenne a most már nagyobb számban hazatérő katonáknak a Nemzetőrségbe való belépésre és egyéb katonai ügyeket érdeklő kérelmeiben határozni."* Természetesen megalakították a Katona Tanácsot, melybe *„saját kebeléből"* beválasztották Csengeri Rezsőt, Osváth Ferenczet és Juhos Sándort. Kimondták, hogy ez a Tanács *„állani fog még a Nemzetőrség parancsnokából, a 4 tisztből és minden szakasz által választandó egy-egy legénységi személyzetből."*

Az, hogy a Nemzetőrség parancsnokát, Szuhányi László főszolgabírót delegálták a Katonatanácsba, világossá tette, hogy a község vezetői az irányítást nem akarták kiadni kezükből a követelőző katonáknak és a tömegnek.

De még nem fejeződött be a szervezkedés, mert a jegyző felvetette, hogy „*óhajtandó lenne a Nemzetőrség mellé Polgári Őrség is állittassék fel."* Ez bizony a közbiztonság nagyfokú romlását igazolja, ahol a vagyon- és életbiztonságot fokozottan védeni szükséges. A tervezet szerint a Polgárőrök fizetést nem kapnának, és a Nemzetőrséggel közösen teljesítenének szolgálatot. Ennek parancsnokául Inántsy József tb. főszolgabíró urat kérték fel. Ki is mondták a fizetés nélküli és önkéntes jelentkezőkből álló Polgárőrség megalakulását.

Az ellátási nehézségek, az élelemhiány a végsőkig feszítették a felzaklatott közhangulatot a községben. A képviselő-testületnek lépnie kellett, hogy ezeket enyhítse, élét vegye az erőszakoskodásoknak. Éppen e célból javasolja a jegyző a 37. kgy. előterjesztésében, hogy *„a harctérről haza érkező rokkant és teljesen szegény katonák, valamint azon hadi özvegyek, kiknek a felettes hatóság hadi segélye meg van állapítva, gyors segélyre van szükségük. S mivel a község erre más pénzzel,*

mint a Szegényalappal nem rendelkezik, hatalmazza fel a képviselőtestület, mint Nemzeti Tanács az előljáróságot, hogy erre a Szegényalapot igénybe vehesse." Ez a pénzügyi forrás már igen lassan csordogált, mert a jegyző hozzátette, miszerint „*gyűjtő ívet bocsájtott ki, melyen már többen aláírtak s felkéri jelenlevőket, hogy az adakozásokat folytassák, s abból egyetlen jelenlévő se maradjon ki."*

A következő, 38. közgyűlésen is hasonló gondokat kénytelenek tárgyalni. Úgy tűnik, november elején már igen súlyos volt az élelmiszerhiány, illetve a nélkülözés. A jegyző szerint gondoskodni kell a hazatérő katonák ingyen élelmezéséről, „*minélfogva előljáróság felhatalmazandó lenne, hogy a község terhére bevásárlásokat tehessen, élelmiszereket utalványozhasson s a felesleges burgonya termés visszatartandó lenne."*

Mindeközben Szatmár vármegyében is mozgolódni kezdett a románság. Erről a *Szamos* című újság november 7-i számából értesülhetünk: megalakult a Román Nemzeti Tanács helyi szervezete. Dr. Barbul Illés nyilatkozott: *„... a Szatmár vármegyei és a Szatmár- Németi városi románság is szükségét érezte annak, hogy a vármegyei és a városi románságot illetőleg a Román Nemzeti Tanács helyi szerve is megalakuljon. E célból ... egy 15 tagból álló ideiglenes intéző bizottságot választott, melynek feladata lesz a helyi Magyar Nemzeti Tanács és a vidéki Nemzeti Tanácsokkal egyetértőleg a két nemzet közötti surlódásokat kiegyenlíteni s a belső rendet és békét fenntartani, biztosítani."*[12] Ez a lépés Csengert egyelőre nem érintette, hiszen a községben egyetlen román nemzetiségű lakos sem volt, de a baljós árnyék később növekedett. Azt már annál inkább sérelmezhette a község, hogy november 13-án *„a folyó havi Csenger községbeli vásár beszüntettetett."*[13] November 13-án az alispán már a statárium elrendelését kéri. Főképpen Szatmárnémetiben szinte mindennaposak voltak a fosztogatások, álrekvirálók garázdálkodása és a kóbor, részeg katonák randalírozása a polgári lakossággal szemben. Csengerújfaluból is előállított két fosztogatót a városi Nemzetőrség.[14]

November 21-én ismét és majdnem teljes létszámban összeült a képviselő-testület. A Nemzetőrség pénzügyi kérdéseit vitatták meg. Az e tárgyban kiadott 27632/918. számú alispáni távirat szerint a nemzetőrök november 11-ig napi 20 koronát kaptak, ám a hónap 12. napjától már csak napi 10 korona illeti őket. Ugyanakkor a Nemzetőrség és a Katona Tanács ragaszkodik a 30 koronához, sőt követeli azt! A képviselő-testület igyekezett áthidalni a problémát, közölte a gyűlésen megjelent nemzetőr tisztekkel, hogy „*kellően adják tudtul, hogy 20 kán túl csak is 10 korona ellátmányt fognak kapni. A ki ezért tovább szolgálni nem akar, lépjen ki. ... A tíz és a harminc korona közötti különbözet pedig vagyonaránylag fog kivettetni a lakosságra."*

Súlyos bejelentés következett ez után. A községi jegyző, lekcsei Sulyok Ede bejelentette, *„hogy 38 évi közszolgálat és 66 éves aggkora s a háborús évek idegfeszítő munkája testileg és szellemileg annyira megviselték, hogy hivatali teendők további végzésére képtelen ..., beadja nyugdíjaztatása iránti kérelmét, s annak elintézéséig is szabadságot kér."* Várható volt ez a bejelentés, hiszen a jegyzőkön verték el a port mindenért, őket okolták a nehézségekért. Ezzel kapcsolatban már 1918 januárjában a *Szamos* is a címoldalon írt A jegyzők címmel. „*Ugyanakkor ... egy másik intézkedés megnyomoritja őket azzal, hogy községeikben ők vezessék a rekvirálást, ők bujjanak be bombárba* [hombárba!] … *és keressék a rejtett készleteket a kert végében… Az elégedetlenséget, a haragot, a gyülöletet kénytelen a jegyző maga ellen szitani, ha igazságosan akar eljárni. Viszont fegyelmibe ugrik, ha nem akarja felzavarni a község békéjét... Nem hisszük, hogy lenne az országnak olyan purián, korrekt jegyzője, akit még nem vádoltak meg visszaéléssel a hadisegély miatt. De nézzünk előbbre. Eljön majd a béke… És hazajönnek a harctérről az apák, a fiuk. Ne szépitsük a dolgot: a*

[12] *Szamos* L: 265. 1918. november 7. 2.

[13] *Szamos* L: 264. 1918. november 6. 3.

[14] *Szamos* L: 266. 1918. november 8. 3.

háboru nem hatott szeliditőleg különösen azoknak az erkölcsére, akik a lövészárokban küzdöttek értünk. ... [Ezek] *lenyesegetéséhez sok idő fog kelleni. De addig dulni fog a hatalmaskodás, melyet első sorban a jegyző fog megérezni és megszenvedni. Őt fogja a hazatérő hős kérdőre vonni, hogy miért nem adott, vagy miért nem adott elegendő hadisegélyt ... Őtőle fogja számon kérni, hogy miért rekvirálta el a családja szájától a falatot. És mig a bölcsek, akik a szegény jegyzőt ebbe a kegyetlen helyzetbe hozták, nyugodtan fognak ülni – ha ugyan még ott fognak ülni – a bársonyszékben, a jegyzőt állandóan rettegésben fogják tartani az intézkedéseknek a következményei, amelyeket odafönnt fej nélkül, tapasztalat és meggondolás nélkül tettek."*[15] Pedig még csak januárt írtunk. És tényleg béke lett, és tényleg hazatértek a katonák, és tényleg számon kértek. Tegyük hozzá gyorsan, hogy nagyon sokszor jogtalanul és jogtalan eszközökkel. Kicsit előreugrunk az időben, bizonyításul, hogy ezek a jóslatok bekövetkeztek, nézzük a *Nyírvidék* 1918. december 17-i számát, melyben *Mi lesz a jegyzőkkel?* címmel írtak. „*A forradalmi eseményeknek legelső áldozatai kétségkivül a jegyzők voltak. A felszabadult tömegszenvedély a községekben mindenütt a jegyzők ellen fordult. Hogy jogosan-e, vagy jogtalanul, azt e pillanatban megállapítani bajos.* […] *Sok jegyzőt kergettek ki éjnek idején a lakásából, sokan lettek földönfutókká ... Ezeken az embereken kétségkivül segiteni kell… Ugy látszik, hogy ezt az álláspontot magáévá tette a kormány is, amely a jegyzők ügyének elintézésére Kiss Pál miniszteri titkárt kormánybiztossá nevezte ki."*[16]

Sulyok Ede jegyzőt hivatalosan 1919. január 5-én nyugdíjazták.

Bár ezen a *november 21-i* gyűlésen meglehetősen nagy számban vettek részt, úgy tűnik, hogy a más jellegű ügyeknél a részvétel csekély volt. Éppen emiatt a községi jegyző felvetette, hogy akik „*ezen nagyjelentőségű időkben a nehéz felelősséggel járó ügyek tárgyalásánál sem jelennek meg, többek által indítványozott, hogy az elmaradottak rendbírságoltassanak"* (44. kgy. 2977/918. sz.). A Nemzetőrség működésével is gondok kezdődtek. Kiderült, hogy a lakosságot ugyan többször felszólították a belépésre, de kevés eredménnyel (44. kgy. 2977/918. sz.). Éppen ezért határozatban kimondta a képviselő-testület, hogy „*kötelező Polgárőrség felállítása kimondatik azzal, hogy annak a község minden 20-tól 60 éves lakosa köteles tagja lenni."* Nem valószínű, hogy különösebb eredménye lett volna ennek az elhatározásnak.

Alig három nap múlva, *november hó 24-én* újra képviselő-testületi gyűlésre jöttek össze a képviselők a községháza tanácstermében. A jegyzőkönyv szerint – talán hatott a pénzbírsággal fenyegetés – szinte teljes számban megjelentek, szám szerint 29-en. Az első napirendi pontban a három nappal korábbi határozatukat kellett felülvizsgálniuk, mely szerint a nemzetőri fizetések 10 és 30 korona különbözetét a lakosságra kell testálni részarányosan. Már meg is volt a lista, kik és mennyit fognak fizetni, amikor az újságokból értesültek, hogy ezt a különbözetet nem lehet kivetni. A főszolgabíró javaslatára a 9972/918. sz. rendeletben úgy intézkedtek, hogy „*mennyiben a Nemzetőrök működésükkel a tehetősebb lakosság vagyonát a rablás és pusztítástól óvták meg, egészen természetes, hogy a fentebb említett pótdíj különbözetet azoknak kell viselni, kiknek vagyona a pusztítástól meg védelmeztetett. Minélfogva a különbözet az érdekelt jobb módú egyének által akár kivetés, akár önkéntes felajánlás a községi pénztárba megtérítendő."*

Az erőszakoskodások, önkényeskedések szinte mindennapivá váltak, és ezeket a képviselő-testület – azaz a Nemzeti Tanács – már képtelen volt törvényes eszközökkel kezelni. A jegyző a következő, 47. kgy. 2977/918. sz. előterjesztésben közölte, hogy a gyűjtésekből befolyt összeg teljesen *„igénybe vétetett".* De nem is ez volt az igazi baj, hanem, hogy *„mivel a katonák erőszakos követelése miatt a nemzeti tanács napos tagjai kényteleníttetve voltak segélyben olyanokat is*

[15] *Szamos* L: 8. 1918. január 9. 1.

[16] *Nyírvidék* XXXIX: 288. 1918. december 17. 2.

részesíteni, akik nem egészen szorultak arra rá, s most már minden hazatérő katona 30 koronát követel erőszakkal ki." Ennek fényében így már érthető az a jegyzőkönyvi bejegyzés, mely 1919. május 25-én történt – tehát már a román megszállás alatt –, hogy a község pénzügyi helyzete a csőd közelébe került. Ezt írták, mintegy magyarázva a helyzetet: *„A községi pénztár a novemberi forradalom óta keletkezett zavarok folytán előállott rendkívüli kiadásoknál nem járhatott el azzal a körültekintésével, amelyet a község anyagi megóvása megkövetelt volna, mivel a kiadásokat rendszerint terrorisztikus, agresszív módon történt körülmények között kellett teljesíteni.*" (875-1919. iktsz.)

Legközelebb *december 1-én* ült össze ismét a testület, meglehetős nagy létszámmal, melyet Sulyok Ede jegyző helyett már Kovács Gyula h. jegyző vezetett. Elsőként közölte, hogy Mikola Károly aljegyző ideiglenesen távozott – azaz otthagyta a kilátástalan harcot a káosszal. Ismét a hazatérő katonák ellátása okozta a legnagyobb gondot: a főszolgabíró az 5899/918. sz. rendeletében kötelezte a községet, hogy ezek élelmezésére 3 hónapon át a község ingyen terményt, illetve lisztet biztosítson. Az ezzel járó költségeket – mint ígérte – az államkincstár majd megtéríti. De hol volt már akkor állam, és hol volt már kincstár? Mindenesetre a csengeri Nemzeti Tanács a tehetősebbekre kötelező összegű adakozást vetett ki. Ismét szóba jött, hogy olyanok is vettek fel ingyenes lisztet, akik ennek árát meg tudták volna fizetni.

9. kép
Id. Barkász Ignácz községi pénztárnok

Fig. 9
Municipal treasurer Ignácz Barkász Senior

Az országos „divat" szerint – több mint valószínű, külső hatásra – megalakították a Munkaközvetítő Tanácsot, melyben a Nemzeti Tanács valamennyi tagja benne volt, és közülük 3 tag mindig a Községházán (lassan már Tanácsháza) teljesített szolgálatot. Hogy aztán milyen munkát tudtak közvetíteni decemberben Csengerben, az más lapra tartozik, de Budapesten ezt így látták üdvözítőnek.

Ezen a gyűlésen nagy jelentőségű bejelentés történt, ami bizony már várható volt: lemondott Bélteky Sándor községi bíró (53. kgy.). Kommentárt nem nagyon lehet fűzni döntéséhez, teljesen érthető volt az akkori viszonyokat tekintve. Mint ahogyan Barkász Ignácz községi pénztárnok (9. kép) lemondása (54. kgy.), hiszen üres pénztárt kezelni, ugyanakkor mindenféle rendeleteknek megfelelni, azokat teljesíteni, úgyszólván lehetetlen feladat volt. De bizottság alakításra még jutott erő, mert azt fentről előírták. Megalakult a Községi Élelmezési Bizottság (55. kgy. 3032/918. ki.). Ebben a bizottságban már az új kor szellemében benne voltak Csenger társadalmának különböző rétegei. „*A Polgárság köréből: Osváth Ferencz és Juhos Sándor, az Iparosok köréből: Fazekas Sándor és Bernáth Zsigmond, a Katonaság köréből*: *Kiss Ignácz és Opris Károly, a Munkásság köréből: Debreczeni József és Pesti Ferencz."* Ugyanakkor a főszolgabíró is vitt be a bizottságba tagokat: Vigh Istvánt, Soós Ferenczet, Orgován Sándort, Szabó Sándort, Barcsay Gedeont és Katona Sándort. Ez a bizottság úgyszólván teljesen átvette a község irányítását, legalábbis ezen a téren, hiszen kimondták, *hogy* ***„A mai naptól kezdve az élelmezési ügyek intézése községi jegyző és előljáróság kezéből kivétetik*** *... Ezen élelmezési bizottság kötelessége minden néven nevezendő lakossági élelem czikknek u.m. liszt, búza, petróleum, cukor, szappan, gyertya, paprika, bors, s stb. a központból való kifuvarozásáról gondoskodás, a községi fogyasztás: a közönség között szétosztás, a szétosztás módjainak és mennyiségének megállapítása."* A határozat végén ismét kiemelik a jegyző és az elöljáróság illetéktelenségét. Ez azt jelentette, hogy a törvényes rend és a jogszerűség elvesztette utolsó sáncait.

December 5-én gyűlésre hívták a képviselőket. Nem sok mindent volt megtárgyalniuk – pedig lett volna – érdekes módon a már lemondott Bélteky Sándor elnöklete alatt. Az egyik téma a hazatérő katonák részére való gyűjtés eredményéről tárgyaltatott, és a beszámoló végső konklúziója az volt, hogy amely összeg összegyűlt, az már az utolsó fillérig kimerült. Bár a jegyző indítványozta a gyűjtés további folytatását, sőt erre egy bizottságot is kijelöltek, nem sok remény fűződött az anyagilag kivérzett lakosság adakozási hajlandóságára.

Ez volt az 1918-as gyászos év utolsó csengeri képviselő-testületi ülése. A Szatmár vármegyében megjelenő újságok nem sok jóval „biztatták" a lakosságot. 1918. december 10-én Szatmár vármegye kormánybiztosává dr. Makray Mihályt nevezték ki. A Román Nemzeti Tanács magabiztos nyilatkozatot adott ki, mely így hangzott: *„Szatmármegye megszállása részünkről befejezett dolog. A megszállás január 1-ig feltétlen megtörténik."* Bár hozzátették, hogy ez nem annexiós céllal történik, hanem csak a rendfenntartás végett. A nyilatkozat végére csak kibújt a szög a zsákból, mely szerint „*Ebből a szempontból szükségünk van Szatmárra, mint a vármegye gócpontjára és mint vasuti csomópontra."*[17] Mindenesetre a járási tisztviselők mellé úgymond „népbiztosokat" delegáltak, így a csengeri főszolgabíró mellé Papp Gyula csegöldi lelkészt. December 21-én azzal nyugtatták meg a megye lakosságát, hogy „*Amennyiben megszállás következnek be és azzal a román reguláris hadsereg bizatnék meg, akkor is e tény nem mint a román királyi hadsereg által okkupációs szándékkal, hanem mint az entente-hadsereg kiegészitő részével, csupán a rend fentartása és biztositása céljából, minden okupációs szándék nélkül hajtanák végre.* (sic!)"[18]

10. kép
Eszenyi Bálint képviselő

Fig. 10
Council member Bálint Eszenyi

Nem sok jót ígértek ezek a nyilatkozatok Csenger számára. Azért még normális kerékvágásban folyt az élet, mert december 18-án a Károlyi párt képviselőjelölő népgyűlést tartott a községben, melyen *„egyhangú lelkesedéssel"* Szerdahelyi László egri kisbirtokost választották képviselőjelöltté. Természetesen táviratilag üdvözölték a népkormány elnökét, Károlyi Mihályt.

Csenger nyugtalanul várta az új, nem sok jóval kecsegtető 1919-es évet. Ez lett volna a várva várt első békeév, annak minden várt örömével, ám az országra – és így Csengerre nézve – nem sok jót ígértek az előjelek.

Január 2-án már össze is ült a képviselő-testület. Mondhatni ez a gyűlés a lemondások gyűlése volt, hiszen lemondott Eszenyi Bálint (10. kép), akit nemrégen választottak Bélteky Sándor helyére, helyettes bírói állásra. Ő is agg korára és családi körülményeire hivatkozott, de sejthetjük az igazi okot (1. kgy. 3075/919. sz.). Ugyanezt tette Berger Adolf, aki Barkász Ignácz helyett lett községi pénztárnok. Természetesen családi okokra hivatkozott, de, hogy bebiztosítsa kérelmét, *„egyben felmentése esetére 200 koronát jótékony célra önként felajánl"* (2. kgy. 3091/1919. sz.). Úgy látszik, még így is megérte a terhektől való szabadulás. A pénztárnoki állást Fejér Dániel vette át, pontosabban őt jelölték ki egyhangúlag. Hogy teljes legyen a kép, ugyancsak lemondott a 2. kisbíró, aki egyszerűen csak a drágaságra és az alacsony fizetésére hivatkozott. Meghirdették ugyan az állást „*dobszó útján",* de senki sem jelentkezett (5. kgy.). Hogy miért nem volt kapós a pénztárnoki állás, arra rávilágít Fazekas Sándor hadnagy, nemzetőrparancsnok előterjesztetése, aki kérte, hogy hatalmazzák fel a frissiben kinevezett pénztárnokot, hogy *„a nemzetőrségnek zsoldképpen 6000 koronát pillanatnyilag*

[17] *Szamos* L: 301. 1918. december 19. 1.

[18] *Szamos* L: 303. 1918. december 21. 1.

kölcsönképpen fizessen ki, megfelelő biztosíték ellenében." A gond az volt csupán, hogy *„ezen biztosíték még ugyan nincs kezénél, de beszerzi"* (3. kgy.). A képviselő-testület a biztosítékokhoz kötötte az összeg kifizetését. Megtudhatjuk, hogy ekkor már nem Szuhányi László volt a nemzetőrparancsnok, azt Fazekas Sándor vette át.

Ezután a jegyző hozakodott elő, természetesen a *„nép érdekében",* hogy aljegyző hiányában egyedül nem képes ellátni feladatát, *„s kéri egy kisegítő beállításának engedélyezését"* (4. kgy.).

Mindeközben január 8-án a román hadsereg már megszállta Nagybányát és környékét, egyre fenyegetőbben léptek fel, magában az országban belpolitikai válság tombolt.

Január 10-én a közgyűlést már Kun László újonnan megválasztott bíró vezette le (11. kép). Már az első napirend is meglehetősen érdekes volt. Minden jel arra utalt, hogy Fazekas Sándor nemzetőrparancsnok nem nyugodott bele a burkoltan, de elutasító január 2-dikai közgyűlési határozatba. Megtalálhatta a kapcsolatokat a nagykárolyi vármegyei nemzetőr-parancsnoksághoz, mert az egy átiratot (19/1919. sz.) küldött a csengeri képviselő-testülethez, azaz a Nemzeti Tanácshoz, amelyet a vezető jegyző teljes terjedelmében felolvasott. Ebben az átiratban arra kérik a Nemzeti Tanácsot – azaz a képviselő-testületet –, hogy *„a csengeri nemzetőrség 1918 decz 11-től 31-ig esedékes zsoldja fedezésére, mivel a vonatok és a posta nem közlekedése miatt ez meg nem érkezett, a község 1326 kor. pillanatnyi kölcsönt engedélyezzen*." Persze megint jött a biztatás, miszerint *„Ezen összeg a legrövidebb idő alatt vissza fog térittetni s ezért vm. nemzetőri parancsnokság felelősséget és kötelezettséget vállal."* Jól tükrözi az ország állapotát, hogy már 1918 végén sem a postai, sem a vasúti forgalom nem működött. Mit volt mit tenni, a képviselő-testület, kényszeredetten, *„beható mérlegelés"* után megszavazta a kért kölcsönt, amelyet a pénztár *„Fazekas Sándor nemzetőr parancsnok hadnagy kezéhez fizet ki."*

11. kép
Kun László bíró

Fig. 11
Judge László Kun

A teljes zűrzavart és a törvénytelenségek elszaporodását a Kaufmann Lajos kereskedő által benyújtott lista illusztrálja, aki összeírta a *„hatósági lisztet jogtalanul kivivő lakosok névjegyzékét. A jegyzék szerint 20138 kor 57 fill. árú liszt osztatott ki."* A jegyző kiállt a törvényesség mellett és javasolta, hogy tételről tételre vizsgálják át a fent említett jegyzéket, és *„állapítsák meg ki volt jogosult, ki nem!"* (7. kgy.) Hoztak egy reménytelennek tűnő határozatot, mely arra utasítaná az elöljáróságot, hogy *„a mutatkozó összeg beszedéséről gondoskodjék*!*"* Ismerve a korabeli viszonyokat erre vajmi kevés remény lehetett.

A közállapotokat híven tükrözi a *Szatmárvármegyei Közlöny* január 5-dikei számában megjelent cikk.[19] Ezt írták: *„… a nálunk lezajlott forradalom szomoru eredménye, hogy éppen a testvériség magasztos elvét tagadják meg. Felfordulásokat, rendzavarásokat szült a forradalom. […] a forradalom által felszabaditott, de szervezetlen falusi nép oktalan és jogtalan önzésében nem érez szolidaritást … és a forradalom céljait nem értve, ezt csupán az erőszakoskodás alkalmának tekinti*." Ehhez rímel a *Szamos* napilap 1919. január 5-dikei írása, mely a Csenger környéki fosztogatásokról írt,[20] *„A forradalom fosztogatói a törvényszék előtt"* címmel. Mint írta, a fosztogatásokban a

[19] *Szatmárvármegyei Közlöny* XLV: 1. 1919. január 5. 2.

[20] *Szamos* LI: 5. 1919. január 5. 3.

vezérszerepet a tyukodiak vitték. „*Az ügyészség betöréses lopással vádolja őket, mert hazaérkezvén a katonaságtól november elején egy éjszakán felfegyverkezve kimentek a tyukodi határban fekvő Zsiros tanyára és megtámadták Okány Béla uradalmi intéző lakását… A vádlottak beismerésben voltak … ők maguk azt hitték, hogy a forradalom megszüntette a törvényeket.”* Pedig még hol volt a vége a márciusnak!

12. kép
Kun Endre, a katonák által delegáltak egyike

Fig. 12
Endre Kun, one of the soldiers' delegates

13. kép
Szász József, a katonák által delegáltak egyike

Fig. 13
József Szász, one of the soldiers' delegates

Csengerben a képviselő-testület újabb gyűlésre jött össze még januárban, valószínűleg a hónap végén. Érdekes módon sem a pontos dátumot, sem a gyűlésen résztvevők nevét nem említik. Sejthető, hogy ez a jegyző hibájának tudható be. De a gyűlés megtartatott, és azon fontos döntések fogalmazódtak meg. A többi között a 12. kgy. előterjesztésben. Ugyanis a községi esküdtek mandátuma 1918. december 31-én lejárt, és „*szükségessé vált ezen tisztségek egyelőre helyettesítés útján betöltése.”* Nem működhetett a régi választási rendszer, ezt jelzik az *egyelőre* és az *helyettesítés útján* való betöltés – megfogalmazások. A hazatért katonák aktívan részt akartak venni az irányításban, akaratuknak hangot is adtak. *„Tolmácsolja egyben előadó jző* [jegyző] *a hazatérő katonai egyének ebbéli kérelmét, hogy a 13 elöljárósági tag közül 5-öt ők jelölhessenek.”* Helyt adva a kérelemnek, a testület megszavazta. Tekintsük át annak a 13 személynek a nevét, akiket jelöltek. Sajnos e nevek közül kiválasztani, hogy kik azok, akiket a katonák jelöltek, nagyon nehéz, efelől inkább csak sejtéseim vannak. Tehát a névsor*: „a Nagyberekallyi utcáról: Tősér András és Simon Sándor, a Tót utcáról: Kun Endre, Simon Gyula és ifj. Barkász Endre, a Halom utcáról: Bicsi József, Olvasztó Sándor, a Kis utcáról: Apáti Ignácz és Papp Lajos, míg a Kisberekallyi utcáról: Nagy Lajos, Bélteki Gedeon, Varga József, valamint Szász József, mint póttag.”* Megválasztották a közgyámot Osváth Sándor személyében, illetve a törvénybírót, aki Juhos Sándor lett (16. kgy. 368/19. sz.). Az 1914-ben megválasztott esküdtekből – kiknek lejárt a mandátuma – csak Olvasztó Sándort választották újra. Az öt katonajelöltből Kun Endre (12. kép) és Szász József (13. kép) neve jöhet számításba. Az esküdteket amúgy a község kevésbé tehetős lakosai közül választották.

Ezen a közgyűlésen derült ki, hogy a Közélelmezési Bizottság január végére csődöt mondott, a község anyagi ereje teljesen kimerült, és ezért ez a bizottság lemondott (13. kgy.). Egy miniszteri rendelet értelmében új bizottságot kellett kinevezni, de valószínűtlen, hogy ettől a közélelmezés megoldódott volna. A rend kedvéért azért álljon itt a reménytelen harcot vállalók névsora: Apáti Sándor, Barkász Gedeon, Debreczeni József, Fazekas Sándor, Kun Gyula, Mihók István, Nagy Dániel, Osváth Ferencz, Orgován István, Reingewürtz Lipót, Simon Sándor és Schwartz Antal.

Február 9-én tartottak ugyan egy gyűlést, ám ezen semmiféle, a község életében fontosabb előterjesztés, határozat nem született.

Emelkedjünk kicsit fentebb a csengeri községháza füstös tanácstermében, és nézzünk körül tágasabb láthatáron, Szatmárnémeti felé! Február végén nagy ünnepség színhelye lett Szatmár. Pogány József elvtárs kíséretében a székelyek zászlószentelési ünnepségén maga Károlyi Mihály is megjelent. Károlyi beszédében ígérte, hogy megvédi Szatmárt. Beszédét a „Nem, nem, soha” szállóigével fejezte be. Március folyamán még meg

lehetett volna egy támadással menteni a menthetőt, a románok nem voltak túlsúlyban, elmaradt volna a legutolsó Vyx-vonal (Koréh 1930. 197.). A székely hadosztály akkor került Szatmárnémetibe, amikor a hadosztály-parancsnokság székhelyét áttette ide, hogy közelebbről és közvetlenül irányíthassa a harcokat.

Budapesten 1919. február 15-én kihirdették a XVII. számú néptörvényt, melynek számunkra az 1. és 2. §-a érdekes. *„1§. Addig amíg a községek – értve alattuk a r. t. városoknakat is – közigazgatásának újjászervezése és részletes szabályozása megtörténik, a községi képviselőtestület hatásköre a községi néptanácsra száll át. 2§. A községi néptanács elnökből, választott tagokból és azokból az előljárósági tagokból áll, akiket a ma hatályban álló jogszabályok szerint a községi képviselőtestület gyűlésein ülési és szavazati jog illetett meg és akiket ez a jog ezután is megillet. A községi néptanácsnak legtöbb adót fizető tagja nincs."*[21]

Március 9-én ismét összeült a testület. Bőven elfértek a községháza tanácstermében az asztal körül „*Kun László elnöklete alatt, Ecsedi Gábor, Barkász Gedeon képviselőtestületi tagok, és Kovács Gyula h. jegyző, mint előadó."* (kgy. 1919. március 9.) Az országos közállapotokat átnézve, nem is lehet csodálkozni az érdektelenségen. Kétségesnek mondható, hogy egyáltalán megvolt a határozathozatalhoz szükséges többség, avagy akkor már ilyen aprósággal nem is foglalkoztak. Vagy pedig a fentebbi XVII. sz. néptörvény 2. §-a tette bizonytalanná a tagokat. Pedig látszólag igen fontos ügyben kellett dönteniük. Tudniillik a Födmívelésügyi Minisztérium rendelete szerint Földösszeíró Bizottságot kellett alakítani. Ez a téma lehetett az, amely a képviselő-testület nagy többségét, főként a vagyonosabbakat visszatartotta a megjelenéstől. Megalakították a fent nevezett bizottságot annak rendje-módja szerint, bár annak tagjai erről nem igen tudtak. Akkor nézzük a névsort, amely csaknem megegyezik az újonnan, január végén megválasztott esküdtek névsorával. Tehát: *„Berekallyáról Ecsedi Antal, Ecsedi Gyula és Nagy Dániel, Köves utcáról: Osváth Antal, Tősér András és Mezei Sándor, Halom utcáról: Olvasztó Sándor és Juhos Lőrincz, Tót utcáról: Juhos Sándor és Kun Endre, s a Kis utcáról: Papp Lajos és Apáti Sándor."* (16. kgy. 368/1919. ki.)

Kaufmann Lajos kereskedő megpróbált valamit visszakapni a pénzéből, mert beadványában kérte „*hogy a hadból hazatért katonák közt 1918. nov. havában szétosztott hatósági hús árába legalább valamennyi összeget részére törlesszen."* (20. kgy.) Részletfizetést is elfogadott volna. A határozatban megnyugtatták, hogy *„törlesztésképp az óvoda részére rendezett bál jövedelméből befolyt összegből"* fogják kártalanítani.

Az ezt követő időszakról sajnos a *Képviselőtestületi Jegyzőkönyvben* semmi nincs lejegyezve, és így nem ismerjük a Tanácsköztársaságig vezető utat, illetve a román megszállás csengeri vonatkozásait. Kénytelenek vagyunk közvetett forrásokat segítségül hívni, így a korabeli Szatmár vármegyei újságokat – a *Szatmári Újság*ot, a *Szamos*t, a *Szatmárvármegyé*t, a *Szatmári Közlöny*t stb.

A már többször idézett *Szamos* március 30-i számában egy-két adalékot találunk. A második oldalon, az *„Élet a vidéken"* című összeállításból megtudjuk, hogy *„A Direktórium ott, ahol szükségesnek látták: Nagyszőllősön, Mátészalkán, Csengerben a közigazgatási alkalmazottak soraiban is csináltak változtatásokat."*[22] Ismerve a kommunista változtatásokat, annak finomságait, emberségességét, sejthetjük, hogy a régi szakembereket – jobb esetben – elzavarták. Akkor nézzük mi is történt Csengerben: *„A Direktórium tagjai: Varga István, Gaál Károly, Opris Károly, Vira Zsigmond és Giebmann Márton. Az üzletek, bankok be vannak zárva, a leltározást vasárnap kezdik. A járás uj főszolgabirája Inántsy József, községi főbiró Kiss László, főjegyző Kovács Gyula volt jánki jegyző.*

[21] *Belügyi Közlöny* XXIV: 9. 1919. február 23. 348.

[22] *Szamos* LI: 77. 1919. március 30. 2.

A toborzás folyik. A járásban rend van."[23] Egy későbbi adatból megtudjuk, hogy megalakították a Vörös Őrséget (kgy. 727-1919.). A csengeri Direktórium rövid működésére vonatkozólag idézzük fel a képviselői jegyzőkönyv egy későbbi, 1919. június 7-i bejegyzést, mely szerint *„…a kommonista (!) uralom alatt a Direktórium a községnek több rendbéli és helyre nem hozható károkat okozott"* (kgy. 34-1919.). A közeli Ura községből is ismerünk a Tanácsköztársaság idejéről adalékot, sajnos a többi falvak képviselő-testületi jegyzőkönyvei némák erről az időszakról. De, nézzük az urai jegyzőkönyv bejegyzését, mely *1919. március 28-án* íródott. Mint olvasható, a csengeri főszolgabíró rendeletére *„községi népgyűlés"* hivatott össze, ahol megválasztották *„a munkás és paraszttanácsot"*. A főjegyző utasítása az volt, hogy „*ennek tagjai csak munkás és földnélküli emberek lehetnek"* (kgy. 13/919.). A megválasztott Direktórium tagjai a következők lettek: Karabélyos Ede, Csáki András, Csáki Gáspár, Felkeri Sándor, Fazekas Albert, ifj. Vég Antal, Marozsán János, Csizmák Miklós, Hatos (?) Ágoston, és Fehér András. Egy későbbi adat szerint *„Urában a kommün alatt a lakosok az uradalmi magtárt elrekvirálták és kezelésül alá vették."* (kgy. 35/919.) (Fábián–Pintye 2010. 50)

A megyében a helyzet válságosra fordult. Április 8-án egy szatmári sajtó azt írta, hogy *„nagy elkeseredést kelt az a lehetőség, hogy Szatmárt megszállják."* A cikk folytatja: *„a direktórium nem meri vállalni a felelősséget a bekövetkezendő eseményekért, mert tudja, hogy a demarkációs vonalon álló székely csapatok és a 12. katonák aligha lesznek rábírhatók a visszavonulásra."*[24] A zűrzavaros időben mindennek ellenére a megyében még tanácsválasztásokat tartottak. *„Csengerben kedden folyt le a választás. A munkás és paraszttanácsba 20, a katonatanácsba 16 tagot választottak*.[25] Hogy ezek a személyek kik lehettek, sajnos nem tudjuk, a képviselő-testületi jegyzőkönyvben nyoma sincs ennek, további levéltári kutatásokra lenne szükség – ha egyáltalán maradtak fenn iratok.

A román támadás április 15-én megindult a demarkációs vonal teljes hosszában. A fő csapást a Técső–Szatmárnémeti–Csucsa vonalon 130 kilométer hosszan elhelyezkedő székely alakulatok fogták fel (Szász 1986. 1726.). A román haderőt Nagybánya központtal a 2. lovashadosztály jelentette, mely két részre tagolódott az 1. és a 24. ddr-ra.[26] Az utánpótlás hiánya és egyéb akadályoztatások miatt a magyar csapatoknak meg kellett kezdenie a visszavonulást. Erre a hírre – mint Kratochvill János írta – *„Április 17-én a szatmári direktórium meg akart szökni a város pénztárával … A székely tisztek elfogták a direktórium tagjait … visszahelyezték a régi polgármestert. … Másnap április 19-én, Nagyszombaton reggel hadosztályunk, hogy a város lövetést elkerülje, kivonult Szatmárról."* (Kratochvill 1929. 267.)

A hadiesemények természetesen így átkerültek Csenger és környékére. Már korábban, április 17-én Nagygéc környékén folytak védelmi harcok. A székely hadosztály tisztjei Csengerben vertek szállást. Erről így emlékezett vissza Koréh Endre: *„Nagyszombaton, azaz április 19-én délben a háborús ízű, hírtelen összeállított ebéd mellett a csengeri Kaszinóban ült a dandártörzs, … Csenger védelmére a Szamos vonal és Óvári irányába védővonalat állítottunk fel."* (Koréh 1930. 285.)

Délután a székelyek már el is hagyták Csengert, és a községet megszállták a románok. A román főispán és alispán vette át e területek (a három járás, a csengeri, a fehérgyarmati és a mátészalkai) közigazgatásának vezetését. A karhatalmat kizárólag a román csendőrség alkotta. Az egyik községből a másikba csak a csendőrség által kiállított igazolvánnyal lehetett átmenni. Regátbeli katonák jöttek e három járás területére, románra cserélték ki az összes hivatali és üzleti feliratot. A román térparancsnok Pastia őrnagy lett (Fábián 1993. 206.).

[23] *Szamos* LI: 77. 1919. március 30. 2.

[24] *Szatmármegye Hivatalos Lapja* XVII: 32. 1919. április 10. 2.

[25] *Szatmármegye Hivatalos Lapja* XVII: 33. 1919. április 14. 3.

[26] A magyar román háború 1919. In: Wikipedia térképmelléklet – letöltés 2019. II. 25.

A csengeri járás román kormánybiztosa Papp Gyula – immár Julius Popp – volt csegöldi görögkatolikus pap lett, a járás főszolgabírája pedig, miután letette a román hűségnyilatkozatot, Inántsy József. Az *1919. június 7-i* közgyűlés első előterjesztésében Papp Gyula csegöldi lelkész mint a csengeri járás román kormánybiztosa átiratát tárgyalták, melyb*en „Inántsy József tb. Főszolgabíró személyének bizalmi nyilatkozatot kért."* Amit a testület nagy örömmel fogadott, mert *„működése iránt a legteljesebb bizalommal viseltetik. Kifejezetten az az óhaja, hogy a járás főszolgabírói hivatalának további vezetésével is ő bizassék meg."* (kgy. 908-1919.)

A hűségnyilatkozatért – és hogy hivatalt vállalt – a megszállást követően meghurcolták, felfüggesztették, ám egy későbbi, 1920. október 20-i vizsgálatban maga a képviselő-testület bizonyította, hogy „*az oláh megszállás idején kérték Inántsy József tb. Főszolgabírót arra, hogy az oláh hűségeskü árán is maradjon a helyén, a magyarság védelmére, helyét meg is állta mindig."* Pótor Elemér képviselő-testületi tag ehhez hozzátette, hogy *„örültek és szívesen vették azt annak idején, hogy a szolgabírói hivatal élén olyan magyar ember állt, ki exponált állását arra használta fel, hogy az oláh atrocitásokat ellensúlyozza és a magyar világ ellen irányuló kíméletlen rendeletek élét tompítsa."* A képviselő-testület kiállásának meg lett az eredménye, mert Inántsy Józsefet visszahelyezték hivatalába (kgy. 30-1919.).

A megszállás alatti, *május 25-dikei* közgyűlésben Szentiványi Sándor újonnan beiktatott jegyző üdvözlő, bemutatkozó beszédében a következőképpen jellemezte az állapotokat: „*A helyzet még kialakulatlan, sorsunk bizonytalan, ítélet előtt állunk."* A képviselő-testület az utasításokat a nagyszebeni román katonai helytartótanácstól, illetve a nagyszebeni Román Kormányzótanácstól kapta. A sovány adatok – melyek a román megszállásról szólnak – említhető Szigeti József rendelkezési állományba helyezett csendőrőrmester kérelme*: „a csendőrségi laktanyából neki ki kellett költözni, mert a román katonai parancsnokság őt rendelkezési állományba helyezte, s helyette egy román csendőr lépett alkalmazásba, és foglalja el eddigi helyét"* (kgy. 66-1919.). A román rendőrségről még egy adat: „*a helybéli kir. román rendőrség éjjeli köz és tűzbiztonság tekintetében a rendet járőrözéssel fenntartja"* (kgy. 46-1919.). A katonai túlkapásokat a községi bíró beadványa jellemzi*: „a román katonai hatóság a községben lévő lófogatokkal bírókat oly nagy mértékben veszi igénybe, hogy ez által a lófogattal bíró tulajdonosok állandóan a legnagyobb zaklatásoknak és károsodásoknak vannak kitéve"* (kgy. 40-1919.). 1937-ben egy gépírásos monográfiaszerűséget állítottak össze a helybéli tanítók. Ebben visszautalnak a román megszállás időszakára az izraelita iskola tanítói*: „Megváltozott az iskola képe a román megszállás alatt … A székelyek visszavonulása után az iskolában az oláhok rendezkedtek el. Másnap bejárták az összes házakat, ahol házkutatást rendeztek, az iskola nemzeti lobogóját Kaszavitz Miksa nyug. igazgató-tanító rejtette el. Az oláhok a házkutatás*

14. kép
A képviselő-testület a 20-as években

Fig. 14
The municipal council around 1920

közben meglelték és sárbatiporták. Kaszavitz Miksáné tanítónő a zászlót ügyessége folytán a sárból kihúzta, megmentette az iskola számára." (Göndör–Balázs 1937. 9.)

A román megszállást más vidékekkel szemben sokkal szerencsésebben úsztuk meg, ami abban leli magyarázatát, hogy a románok egész Szatmár megyét olyannak kezelték, mely végérvényesen uralmuk alá fog kerülni, az országhatárt ezen a részen Nyírábrány – Nyírbakta – Vásárosnamény között képzelvén el (Gaál 1932. 20).

A román megszálló hadsereg a vármegye megmaradt járásának területéről – így a csengeriből is – csak *1920. március 18-án* (más források szerint *20-án*) vonult ki (Fábián 1993. 222.), Csenger megmaradt Magyarországon (14. kép).

Irodalom

Balázs 1966.
Balázs József: Négy év vasban vérben. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1966.

Barta 1996.
Barta Róbert: Magyarország az első világháborúban. In: Magyarország a XX. században. Szerk. Bekény István et al. Babits Kiadó, Szekszárd 1996. 24–36.

Ev. ref. énekkar jegyzőkönyve
Az Evangelikus Énekkar jegyzőkönyve. Kézirat a Csengeri Helytörténeti Múzeumban.

Fábián
Szatmár, Ugocsa és Bereg k.e.k. vármegyék (1924–1938). Szerk. Fábián Sándor. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest 1939.

Fábián 1993.
Fábián Lajos: A közigazgatás alakulása Szabolcs és Szatmár, Bereg és Ung csonka vármegyékben az 1919–1923 években. *Helytörténeti Tanulmányok* IX. 1993. 193–235.

Fábián–Pintye 2010.
Fábián László – Pintye Gábor: Ura. Történelmi és kulturális kalauz. – Ghid cultural şi istoric. – Historical and cultural guide. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza 2010.

Farkas 1996.
Farkas József: A székely hadosztály Mátészalka környéki harcairól szelíden. Ethnica, Mátészalka–Debrecen 1996.

Gaál 1932.
Dr. Gaál Endre: Szatmárvármegye régen és most. In: Szatmár és Bereg vármegyék fejlődés és kortörténete (Trianon után). Szerk. Dömjén Miklós. Szerző kiadása, Budapest [1932].

Göndör–Balázs 1937.
Göndör Gyula – Balász Gizella: A csengeri izraelita iskola története. In: Csenger Nagyközség Monográfiája. Csenger 1937. Kézirat. Csenger Helytörténeti Múzeum.

kgy.
Csenger Község képviselő-testületének jegyzőkönyve V/11. I–II. MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár.

Koréh 1930.
Koréh Endre: „Erdélyért". A székely hadosztály és dandár története 1918–1919. Makkay Kiadó, Budapest 1930.

Kratochvill 1929.
Kratochvill Károly: Székelyek az ellenforradalomban. Kézirat. Református Főiskola Könyvtára, Debrecen ltsz. I. 3141.
Népszámlálás 1912.
A Magyar Szent Korona Országainak 1910 évi Népszámlálása. Első rész. A népesség fő adatai. Atheneaum, Budapest 1912.
Somogyvári 1941.
Somogyvári Gyula: És Mihály harcolt. II. Vitéz Somogyvári Gyula munkái. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest 1941.
Szász 1986.
Szász Zoltán: A szocialista alternatíva: a tanácsköztársaság. In: Erdély története. III. Szerk. Szász Zoltán. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 1724–1728.

Fábián László

Helytörténeti Múzeum
H–4765 Csenger
Hősök tere 3.
e-mail:fabi.laci.jani@gmail.com

A country falling apart from worm's-eye view

In the autumn of 1918, Hungary lost the World War. Impacts of internal decay, revolution, provisions of the Károlyi government, general chaos and pauperdom could be well traced also in the province. We can follow this from the records of the Csenger municipal council from 1918–1919, thus observing from the worm's-eye view the national events: from the taking the oath of office to the Károlyi government through communist republic to the Romanian occupation. Through the pages of the council's records and contemporary articles from the newspapers of Szatmár County we learn about the impatience growing out from deteriorating supplies, atrocities and the everyday struggle of the municipal leaders.

László Fábián

Museum of Local History
H–4765 Csenger
Hősök tere 3.
e-mail: fabi.laci.jani@gmail.com

Első világháborús sisakok a Jósa András Múzeum gyűjteményében

Holmár Zoltán

Az első világháború négy éve számos haditechnikai újítást eredményezett a hadviselés offenzív és defenzív területén egyaránt. A gyalogos katona egyik új védelmi felszerelési tárgya „a repeszek elleni védelemre szolgáló sisak", vagyis a rohamsisak lett. A háború első éveiben sem az antant, sem a központi hatalmak hadseregei nem rendszeresítettek acélsisakot a gyalogság számára – helyette textilből vagy bőrből készített fejfedőt viseltek, amely természetesen semmilyen védelmet nem nyújtott az „acélvihart" zúdító géppuskák, lövegek és aknavetők lövedékei, valamint repeszei ellen.

A német katonák kezdetben a hagyományos, bőrből varrt csúcsos „Pickelhaube sisakot" viselték, melyet huzattal védtek a szennyeződésektől. Ide sorolható még az osztrák–magyar haderő dragonyosainak tarajos sisakja, valamint az ulánusok fejfedője. A francia vértes lovasság 1914–1915-ig viselt mellvértet és sisakot, holott az akkori lőfegyverek ellen ezek már semmilyen védelmet sem nyújtottak (Baczoni 2001. 140.). Ez említett fejfedők egykori védelmi funkciójukat javarészt elveszítették és csupán hagyományos viseleti elemként szolgáltak. A modern harctér kihívásainak nem feleltek meg, és viselőjüknek jobbára csak akadályt jelentettek, ráadásul előállításuk drága és anyagigényes volt. Miután a frontvonalak kezdtek megmerevedni a nyugati harctéren, drasztikusan megnőtt a fejsérülések száma.

A háborúba a seregek nagy része még a hagyományos fejfedőben vonult a harctérre, ahol a díszes sisakokról hamar bebizonyosodott, hogy nem felelnek meg a korszak követelményeinek. Lecserélésük természetesen nem ment egyik napról a másikra, ezért különböző módosításokkal igyekeztek használhatóbbá tenni a sisakokat. A fényes felületeket szövetborítással vagy festéssel próbálták álcázni, a németek pedig leszerelték a fejtetőn lévő csúcsos alkatrészt, hogy a katonák kevésbé legyenek feltűnőek (Bálint 2018. 26.). Mindeközben az osztrák–magyar dragonyos alakulatok sisakjáról eltávolították a taréjt és egy kiegészítő páncéllemezzel látták el. Ez a megoldás azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ugyanis a fejvédő a használat során túlontúl kényelmetlennek bizonyult.

A fej védelme így továbbra is megoldatlan maradt, ezért a harctéri tapasztalatok nyomán az első modern sisaktípusokat középkori minták alapján készítették mind a német, mind az angol, mind a francia tervezők, és végül e három fő sisaktípus uralta az első világháború csatatereit. A védekezés módozataival foglalkozó hivatalos szervek elsősorban a fej és tarkó védelmére koncentráltak, egyrészt, mert a lövészárok-háborúban a katonák feje volt a legveszélyeztetettebb, másrészt a fejsérülések nagyobb mértékben okoztak harcképtelenséget, mint az egyéb sérülések (Baczoni 1999. 83.).

Sokféle kísérlet folyt hatásos arcvédő eszköz megszerkesztésére is, azonban eredménytelenül, mivel ezek védelmi képességét nem lehetett arányba hozni az ergonómiai követelményekkel, vagyis használhatatlannak bizonyultak (Baczoni 2001. 140.).

1. kép
Román 15M Adrian sisak
(JAM HGy 76.4.1.1., fotó: Bodnár Péter)

Fig. 1
Romanian 15M Adrian helmet
(JAM, Collection of Local History 76.4.1.1., photo by Péter Bodnár)

2. kép
Román 15M Adrian sisak (JAM HGy 76.4.1.2., fotó: Bodnár Péter)

Fig. 2
Romanian 15M Adrian helmet
(JAM, Collection of Local History 76.4.1.2., photo by Péter Bodnár)

A modern technológiával, tömegtermeléssel gyártott rohamsisakok nem tagadhatták le középkori „felmenőiket", a három fő sisaktípus mindegyikének nyomon követhető középkori eredete: a francia 15M Adrian őse a burganet, a német M16 Stahlhelmé a sallern és a salade, az angol Mark I-é pedig a chapel (Baczoni 2001. 140.).

Jelen tanulmány az első világháború befejezésének 100. évfordulója alkalmából a Jósa András Múzeum gyűjteményében fellelhető első világháborús sisakokat kívánja bemutatni. A múzeumban 14 db első világháborús sisak található, melyek közül 5 Adrian, 4 Stahlhelm, 4 Pickelhaube és 1 ulánus czapka.

1915 júliusában a franciák vezették be az első acélsisakot, amelyet tervezője, Louis Auguste Adrian (1859–1933) tábornok után „Adrian sisaknak" hívtak. A legenda szerint Adrian tábornok egyszer találkozott egy sebesülttel, aki elmondta: annak köszönheti életét, hogy a sapkája alatt egy fém edényt viselt. Ez indította a tábornokot a hatásos fejvédő eszköz megtervezésére (Baczoni 2001. 140.). A 15M Casque Adrian sajtolt sisaktestből áll és két részből álló pereme van. A sisakharang tetején lévő szellőzőnyílás felett jellegzetes sajtolt tarajt, azaz gerincet helyeztek el, amelyet négy szegeccsel erősítettek a fejrészhez. 760 gramm, szürkéskék, homlokrészén a fegyvernem préselt fémjelvényével. Jelvény nélkül, illetve más megkülönböztető jelvényekkel ellátva ezt a formát vette át az első világháború idején a belga, az orosz, a görög, a szerb és a román hadsereg is (Kulybus 2000. 141.).

A múzeum Adrian sisakjai közül 3 román, 2 homlokjelvény nélküli változat. Románia 1916. augusztus 27-én az Osztrák–Magyar Monarchia megtámadásával lépett be az első világháborúba az antant oldalán, de a román katonák ekkor még nem használtak rohamsisakot. A román királyi hadsereg első sisakjai a Franciaországtól kapott 15M Adrian sisakok voltak, a szabvány francia szürkéskék színben. A francia fegyvernemi homlokjelvények helyett azonban a román Acélkoronával ékesített és I. Ferdinánd román király (1914–1927) megkettőzött F monogramjával ellátott, 73 mm magas és 57 mm széles ovális homlokjelvényt használták.[1] 1917-ben a Moldáviában lefegyverzett orosz csapatoktól khakiszínűre festett orosz Adrian sisakok kerültek a román

[1] A kettős F betű mögött egy szintén megkettőzött, díszes C betű látható, melyet az 1914-ben elhunyt I. Károly román király (1881–1914) tiszteletére tüntettek fel.

hadsereg készleteibe, ezeken is kicserélték a homlokjelvényt (Kulybus 2000. 142.).

A múzeum 3 db F monogrammal díszített román Adrian sisakja közül az első sötétszürke, a sisakharang kissé kopott, de maga a rohamsisak és a szellőzőnyílást eltakaró taraj, azaz a gerinc ép (1. kép). A második sisak szürkéskék, a sisakharang és az ellenző enyhén horpadt, míg maga a gerinc hiányzik (2. kép). A harmadik román fejfedő világosszürke, és csupán az ellenzője sérült (3. kép).

A két homlokjelvény nélküli Adrian sisak közül az egyik szürkéskék, a sisakharang tetején végighúzódó gerinc több helyen horpadt (4. kép), míg a másik sisak olajzöld (5. kép). Ezt a két fejfedőt a franciák gyártották az olasz katonák részére, ugyanis azonkívül, hogy nincs homlokjelvényük, még a felségjel rögzítését segítő lyukak is hiányoznak. A 15M Adrian sisakot a franciák által használt „horizontkék" színben, majd később olajzöldre átfestett változatban is használták az olaszok, akik 1916-tól az Adrian sisak egy saját változatát gyártották 16M Lippmann sisak néven. Ennek formája megegyezett a franciáéval, azonban a harangrészt és az ellenzőket egy darabból sajtolták, és csak a tetőn húzódó gerinc volt külön alkatrész. Az olasz sisakok homlokrészére festett embléma került (Bálint 2018. 26.). Ilyen típusú sisakkal a Jósa András Múzeum nem rendelkezik.

A múzeum gyűjteményében fellelhető egy olyan olajzöld Adrian sisak, amely – bár első világháborús szerb fejfedőként szerepel a leltárkönyvben – már a két világháború közötti időszakból származik.[2] Ezt bizonyítja a homlokjelvény, amely nem szerb, hanem jugoszláv, ugyanis a címerben nemcsak Szerbia, hanem Horvátország és Szlovénia címere is szerepel. Ez a darab már nem a 15M, hanem az 1926-ban megjelent 26M típus, amely a korábbi változathoz képest erősebb acélból készült és egyszerűbbé vált: a sisakharangot – hasonlóan az első világháborús olasz „Lippmann" 16M Adrian sisakhoz – már egy darabból préselték, aminek következtében a sisak körüli jellegzetes perem eltűnt (6. kép).

A franciák után a britek John Leopold Brodie (1873–1945) révén 1915-re alkották meg saját fejlesztésű fejfedőjüket, melyet 1916-ban kisebb módosításokkal Helmet Mark I néven rendszeresítettek a Brit Birodalom fegyveres erőinél. Brodie sisakja eredetileg lágy acélból készült, de a sorozatgyártott példányok alapanyagát már mangánnal ötvözték, ami nagyban növelte a védőképességet. A 950 gramm súlyú brit sisakot a háború során használta még a kanadai, ausztrál és új-zélandi haderő, valamint az 1917-ben hadba lépő Amerikai Egyesült Államok katonái is ez viselték (Bálint 2018. 26.). Az amerikaiak kezdetben egy Stetson nevű, khakiszínű, merev, nemezből készült kalapot

3. kép
Román 15M Adrian sisak
(JAM HGy 76.4.1.3., fotó: Bodnár Péter)

Fig. 3
Romanian 15M Adrian helmet
(JAM, Collection of Local History 76.4.1.3., photo by Péter Bodnár)

4. kép
Olasz 15M Adrian sisak
(JAM HGy 76.5.1., fotó: Bodnár Péter)

Fig. 4
Italian 15M Adrian helmet (JAM Collection of Local History 76.5.1., photo by Péter Bodnár)

[2] A jugoszláv gyalogság közkatonája, 1941. április (egyenruha) (Ungváry 2002. számozatlan hátoldal).

5. kép
Olasz 15M Adrian sisak
(JAM HGy 76.6.1., fotó: Bodnár Péter)

Fig. 5
Italian 15M Adrian helmet (JAM Collection of Local History 76.6.1., photo by Péter Bodnár)

6. kép
Jugoszláv 26M Adrian sisak
(JAM HGy 87.2.2., fotó: Bodnár Péter)

Fig. 6
Yugoslavian 26M Adrian helmet
(JAM Collection of Local History 87.2.2., photo by Péter Bodnár)

használtak, amelyet később lecseréltek a Brodie-sisakra, majd 17M típus néven a brit sisaktól alig eltérő változatot rendszeresítettek (De Castro 2011. 169.). Az 1916 tavaszán háborúba lépő Portugália szintén az angol típust vezette be, de azt saját változatban gyártotta. A lágyacélból készült portugál 16M sisak abban különbözött az angol típustól, hogy a sisakharang bordázott felületű volt. Angol, amerikai és portugál sisakkal nem találkozhatunk a múzeum gyűjteményében.

A német hadsereg az első világháború elején még tradicionális, porosz gyökerekkel rendelkező, csúcsos, ún. Pickelhaube sisakban indult harcba. Ez a IV. Frigyes Vilmos porosz király (1840–1861) által 1842-ben rendszeresített jellegzetes típus a XIX. század közepétől az első világháború közepéig a porosz–német militarizmus jelképévé vált. A Pickelhaube tetején lévő csúcsdíszt eredetileg a fejfedőt érő kardcsapások és egyéb eszközök eltérítésére szánták, később viszont szimbolikus jelentéssel bírt és inkább vált látványelemmé, mint hasznos felszerelési eszközzé. A különböző fegyvernemekben szolgáló katonák sisakjára más-más kialakítású csúcsdíszt applikáltak: a gyalogság esetében a sisakharang hátsó részén egy függőleges rézmerevítő borda futott végig, a dragonyosoknál a sisakharang tetején, a csúcsdísz alatt egy keresztpánt szolgált hasonló célt, míg a tüzérség sisakjának tetején csúcs helyett egy gömböt, azaz stilizált ágyúgolyót helyeztek el. A különböző tartományok más-más homlokjelvénnyel is ellátták a sisakokat – így lehetett porosz, szász, badeni, württembergi, hesseni vagy éppen bajor. A porosz, széttárt szárnyú sast mintázó homlokjelvények esetében feltüntették a Pickelhaube sisakokat rendszeresítő porosz király nevének FR monogramját is. A gyalogosok esetében ez a stilizált sas egy jogart és egy országalmát, míg a dragonyos alakulatoknál egy kardot és egy jogart tartott a karmai között (Knötel–Pietsch–Collas 1982. 57-es tábla).

Az első világháború előtti utolsó módosított sisaktípus az M1895 Pickelhaube volt, amely lakkozott fekete bőrből készült és M1891 típusú állszíjjal szerelték fel. 1892-től már sisakhuzattal, azaz borítékkal (M1892 Überzug) is ellátták a fejfedőket, ugyanis a hadvezetés felismerte azt, hogy harctéri körülmények között a homlokjelvények csillogása könnyen felfedi viselője helyzetét. A vászonból készült borítékok homlokrészén kezdetben nagy vörös számmal jelölték a katona ezredének számát, de mivel ez a szín már messziről jól látszott, 1914-ben a számok színét zöldre változtatták, majd 1915 végére a számozás alkalmazását megtiltották. Egyes fegyvernemeknél, ahol nem készült megfelelő formájú boríték, a csillogást mesterséges eloxálással, majd az egész fejfedő szürkére festésével minimalizálták.

A Pickelhaube alapanyaga békeidőben lakkozott fekete bőr volt, a vértesek és a lovas vadászoké viszont fémből készült. Az első világháború kitörésekor kezdtek el gyártani sisakokat pótanyagból (Ersatz), amely lehetett vas-, illetve acélbádog (Eisen/Stahlblech), valamint nemez (Filz). A nemezsisakok esetében a harang hátsó részén lévő rézmerevítő bordát – annak merevsége miatt – elhagyták (Zentner 1980. 34.).

A múzeum gyűjteményében 4 Pickelhaube sisak található, közülük kettő bőrből, kettő nemezből készült. A lakkozott bőrsisakok egyike a 88. német (2. Nassaui) gyalogezred fejfedője, a porosz típusú, császári sast formázó sárgaréz homlokjelvényen a „*La Belle Alliance – Mit Gott für Koenig und Vaterland – Mesa de Ibor – Medellin*" felirat olvasható, melyet kizárólag ez az alakulat viselt a sisakjain (7. kép). Ahogy az alakulat, úgy a homlokjelvényének felirata is a napóleoni háborúk korából származik. Az austerlitzi csatában aratott győzelme után, 1806. július 12-én Napóleon 16 német államból megalapította a Rajnai Szövetséget, melynek a Nassaui Hercegség is tagja volt. Nem sokkal később, 1808. augusztus 13-án Frigyes Ágost herceg vezetésével megalakult a nassaui gyalogezred, mely Franciaország oldalán részt vett a Spanyolország ellen vívott félszigeti háborúban (1808–1814), ahol 1809-ben az alakulat győzelmet aratott a Mesa de Ibor és a Medellin melletti ütközetekben. A francia császár 1812-es oroszországi hadjáratának kudarca után a Rajnai Szövetség számos állama – köztük a Nassaui Hercegség – átállt a Napóleon elleni koalíció oldalára, és az egység részt vett a waterlooi csatában is. Amikor Blücher porosz tábornok a csata után találkozott Wellingtonnal a La Belle Alliance nevű tanyánál, azt javasolta, hogy a csatát Belle Alliance-nak nevezzék el, mivel a név hangsúlyozza a szövetséges haderőt alkotó valamennyi nemzet szövetségét. Wellington azonban némi habozás után Waterloot választotta név gyanánt (Seaton 2004. 232.).

A másik bőrből készült Pickelhaube szintén porosz típusú, azonban ez egy dragonyos sisak, amelynek tetején, a csúcsdísz alatt a kereszt alakú pánt is megfigyelhető. Rajta nem a szokványos csúcs, hanem egy kisebb, díszszemleváltozatú dísz látható, amelyre egy lószőrforgót lehetett illeszteni. A dragonyos sisak másik érdekessége, hogy nem a rendszeresített homlokjelvény került rá. Bár ugyanúgy olvasható a sast szimbolizáló jelvény mellkasán a napóleoni háborúk idejéből származó mottó – a „*Mit Gott für Koenig und Vaterland*"[3] felirat –, ez mégis a gyalogosok által használt változat, ugyanis a stilizált sas karmai között nem a kard és a jogar, hanem a jogar és az országalma látható. Ennek az ellentmondásnak az lehet a magyarázata, hogy a sisakról valamikor eltűnt az eredeti felségjelzés, ezért azt később egy gyalogos alakulat jelvényével pótolták (8. kép).

A múzeum 2 nemezből készült Pickelhaube sisakkal rendelkezik. Az egyik barnászöld sisakhuzattal felszerelt, elején zöld 87 számmal. Belsejében a *„B. A. IV. Carl Reisner"* felirat olvasható, a többi szöveg elmosódott (9. kép).

7. kép
A német 88. gyalogezred bőrből készült M1895 Pickelhaube sisakja
(JAM HGy 84.20.8., fotó: Bodnár Péter)

Fig. 7
M1895 Pickelhaube leather helmet of the German 88th Infantry Regiment
(JAM Collection of Local History 84.20.8., photo by Péter Bodnár)

[3] Istennel a királyért és a hazáért.

8. kép
Német dragonyos bőrből készült M1895 Pickelhaube sisakja (JAM HGy 84.20.9., fotó: Bodnár Péter)

Fig. 8
M1895 Pickelhaube leather helmet of a German dragoon (JAM Collection of Local History 84.20.9., photo by Péter Bodnár)

A 87 szám a 87. német (1. Nassaui) gyalogezredet jelenti, míg a B. A. IV. utalás a Bataillon IV-re, azaz a IV. zászlóaljra. Azt is sikerült kiderítenem a német veszteséglajstromból, hogy az első világháborúban összesen öt Karl Reisner nevű német katona esett el. Kettejük esetében feltüntették az ezred számát – 38. és 140. –, míg a másik három katona alakulat-azonosítója nem szerepel, így nem derült ki, hogy a sisak tulajdonosa az elesettek között szerepel-e, vagy életben maradt. A 87. német gyalogezred magyar vonatkozással bír, ugyanis a debreceni Bangert Károly ebben az alakulatban szolgált, amikor 20 évesen 1915. június 4-én hősi halált halt (Hősi 2015. 6). A másik, nemezből készített Pickelhaube sisaknak nincs borítéka, és a homlokjelvénye is hiányzik, csupán a címer felfogatását szolgáló lyukak láthatóak (10. kép). A múzeum Pickelhaube sisakjainak közös jellemzője, hogy mindegyikről hiányzik az 1891M állszíj, azonban így is a sisakgyűjtemény egyedülálló és értékes darabjai közé tartoznak.

A Pickelhaube sisakot 1916-ban a „Stahlhelm" – vagyis az acélsisak – váltotta fel. A Pickelhaube alkalmatlan volt az állóháborúra – nem volt tartós a durva körülmények között és előállítása nagyon költséges volt. 1915-ben a Gaede Hadseregcsoport parancsnoka a nagyszámú fejsebesülést látva meggyőzte a katonai bürokráciát egy új sisak tervezéséről. A „Gaede sisak" igen nehéz – 4,5 kg –, bőr- és szövetsapkából, valamint egy nagy acéllemezből áll. Nem bizonyult sikeresnek, de a tapasztalatokat felhasználták az acélsisak kifejlesztésében (Lovas–Ravasz–Tombáczné–Szabóné 2014. 115.). Végül a német hadsereg új rohamsisakját a hannoveri műszaki főiskola mérnöktanára, dr. Friedrich Schwerd (1872–1953) tervezte meg. Az általa alkotott fejfedő krómmal és nikkellel ötvözött acéllemezből készült, gyártása jóval komplikáltabb volt, mint a brit vagy a francia daraboké. A német sisakot is egy darabból készítették, azonban a

9. kép
A német 87. gyalogezred sisakhuzattal felszerelt M1895 Pickelhaube sisakja (JAM HGy 82.18.1. és JAM HGy 82.19.1., fotó: Bodnár Péter)

Fig. 9
M1895 Pickelhaube helmet with covering, of the German 87th Infantry Regiment (JAM Collection of Local History 82.18.1. and 82.19.1., photo by Péter Bodnár)

síklemezből többszöri sajtolással alakították ki a végleges formát – ennek köszönhetően az anyag mindenhol egyenletes vastagságú maradt és nem vékonyodott el. A Gaede sisakhoz képest az 1380 grammos M16 Stahlhelm jóval könnyebb, de így is a legnehezebb rohamsisak volt az első világháborúban. Jellegzetessé a két oldalán lévő „szarv" tette, amely a sisak szellőzését segítette elő, illetve ezekre egy homlokpáncélt is fel lehetett illeszteni. Az új sisak első példányai 1916 januárjában érkeztek a harcoló csapatokhoz. A német hadsereg mellett az osztrák–magyar, valamint kis számban a bolgár és a török haderő is használta (Bálint 2018. 26). A törökök az M16 Stahlhelm típusnak egy módosított változatát – mintegy 5.400 darabot – kapták kézhez a németektől. Ennek ellenzője – vallási okokból – teljesen hiányzott, így imádkozás közben a katonák a homlokukkal meg tudták érinteni a földet (Tubbs–Clawson 2000. 24.).

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadvezetősége az 1915-ben megnyílt olasz fronton ismerte fel elsőként a rohamsisak szükségességét, ugyanis a hegyvidéki, sziklás terepen különösen sok fejsérülés fordult elő. Két megoldás kínálkozott: hazai fejlesztés vagy a már használatban álló német sisaktípus átvétele. Végül mindkét változat egyszerre valósult meg: egyrészt Németországtól kértek sisakokat, majd átvették a német M16 Stahlhelm gyártási licencét (Baczoni 2002. 141.).

1916 októberében 15.000 német sisakot rendeltek, de a szállítás jó egy hónappal elhúzódott, hiszen a németek is sisakhiányban szenvedtek. 1917 májusáig a Monarchia sisakbeszerzései kizárólag importra korlátozódtak, amikor beindult a hazai sisakgyártás, méghozzá két szálon (Dirrheimer 1983. 5–8.). A berndorfi Arthur Krupp Fémárugyár (Berndorfer Metallwarenfabrik Arthur Krupp) ugyanis időközben kifejlesztett egy, a német típushoz hasonló, de egyes megoldásaiban attól eltérő sisaktípust az osztrák–magyar haderő számára. A köznyelv által csak „Berndorfer sisaknak" nevezett fejfedő hivatalos elnevezése „Stahlhelm nach österreichischem Muster" volt. A német, táboriszürke (feldgrau) sisakkal ellentétben az M17 Berndorfer sisakot táboribarna (feldbraun) színben gyártották, de csak néhány példány maradt fenn belőle. 1917 májusától megkezdték az M16 Stahlhelm hazai gyártását a csepeli Weiss Manfréd Művekben (Lovas–Ravasz–Tombáczné–Szabóné 2014. 115.). A Monarchiában gyártott német mintájú sisak a „Stahlhelm nach deutschem Muster" elnevezést kapta, és a német variánstól csupán az állszíj rögzítésének helye különböztette meg (Baczoni 2002. 246.).

10. kép
Nemezből készült német M1895 Pickelhaube sisak (JAM HGy 82.20.1., fotó: Bodnár Péter)

Fig. 10
German M1895 Pickelhaube helmet made of felt (JAM Collection of Local History 82.20.1., photo by Péter Bodnár)

11. kép
Német M16 Stahlhelm a „Nyíregyháza katonasága 1869–1944" című kiállításban (JAM HGy 76.7.1., fotó: Bodnár Péter)

Fig. 11
German M16 Stahlhelm in the exhibition "Soldiery of Nyíregyháza 1869–1944" (JAM Collection of Local History 76.7.1., photo by Péter Bodnár)

12. kép
Német M16 Stahlhelm (JAM HGy 86.18.1.,
fotó: Bodnár Péter)

Fig. 12
German M16 Stahlhelm (JAM Collection of Local History 86.18.1., photo by Péter Bodnár)

13. kép
A magyar rohamcsapat által használt német M16 Stahlhelm (JAM HGy 87.2.1., fotó: Bodnár Péter)

Fig. 13
German M16 Stahlhelm used by Hungarian rangers (JAM Collection of Local History 87.2.1., photo by Péter Bodnár)

14. kép
Magyarországon gyártott M16 Stahlhelm (JAM HGy 82.40.52., fotó: Bodnár Péter)

Fig. 14
M16 Stahlhelm produced in Hungary (JAM Collection of Local History 82.40.52., photo by Péter Bodnár)

A Monarchia haderői a világháború során összesen 1.089.981 sisakot kaptak, ebből 41.600 importból származott, 534.013 belföldön gyártott német mintájú sisak és 139.968 Berndorfer sisak volt (Dirrheimer 1983. 5–8.). A három típusból a múzeum csupán Berndorfer sisakkal nem rendelkezik, míg a Németországban gyártott M16 Stahlhelmből három darabbal bír, és még egy fellelhetően „Stahlhelm nach deutschem Muster" változat is van a gyűjteményben.

A 2009 nyarán megnyílt „Nyíregyháza katonasága 1869–1944" című állandó kiállítás első világháborús korszakát bemutató részében látható egy M16 Stahlhelm (11. kép), míg a gyűjteményben fellelhető még két ilyen típusú sisak. Ezek közül az egyik nem a rendszeresített tábori szürke (feldgrau), hanem világoszöld, ezt vélhetően később festették át (12. kép). A másik M16 Stahlhelm különlegessége már nem is igazán a fekete színében rejlik, hanem abban, hogy a rohamcsapat halálfejes jelvényét homlokjelvényként beleépítették a sisakharang elejébe (13. kép).

A rohamcsapatok különleges kiképzést kaptak, elsajátították a kézigránát, a géppuska, a kézi lőfegyverek használatát, felkészültek közelharcra, a gázvédelemre, a tartós futásra, az akadályok leküzdésére. Átjárót nyitottak az ellenség drótakadály-rendszerén, betörtek az ellenséges lövészárokba és járőröztek az arcvonalban. 1917 nyarán német mintára minden gyaloghadosztálynál egy rohamzászlóaljat, továbbá századonként két rohamjárőrt állítottak fel. A rohamzászlóaljak kötelékébe egy géppuskás, egy aknavető, egy gyalogságiágyús-század és egy lángszóróosztag tartozott. Elitalakulatként jobb ellátást kaptak, mint más alakulatok katonái, többet pihentek és nem szolgáltak a lövészárokban.

A magyar katonai zsargonban a „rohamista" kifejezés 8-10 főből álló olyan csoport tagját jelentette, amelyet egyéni harcra, rejtőzésre kitűnően kiképzett katonák alkottak (Lovas–Ravasz–Tombáczné–Szabóné 2014. 36.).

A gyűjteményben található még egy negyedik M16 Stahlhelm is. Ez az egyetlen olyan sisak, mely „Stahlhelm nach deutschem Muster", azaz Magyarországon gyártott német mintájú fejfedő, és az egyetlen, mely megőrizte eredeti, táboriszürke színét. Ami rendellenes ennél a példánynál, az a sisakharang bal oldalán lévő SS rúna, amely azért is anakronisztikus, mert az Schutzstaffel alakulatai sohasem használtak M16 Stahlhelmet, főleg nem a Magyarországon gyártott változatot. Minden valószínűség szerint a második világháború utáni években festhette fel rá valaki megtévesztésből a jelet (14. kép).

A múzeum gyűjteményben szereplő utolsó első világháborús sisak, egy ulánus czapka. Ez ugyan nem rohamsisak, de a háború korai szakaszát jellemző hagyományos fejfedők családjába tartozik. A Habsburg, majd az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében voltak ulánus ezredek, de hadkiegészítő területük nem a Magyar Királyság vármegyéire terjedt ki. Az első világháború kitörésekor a Monarchia közös hadereje 11 ulánus ezreddel rendelkezett, melynek legénysége főleg lengyel volt és Galíciából rekrutálódott. Az ulánusok dzsidája mintegy három méter hosszú, keskeny, rombusz keresztmetszetű vasheggyel ellátott fegyver volt. Az ulánus ezredek Európa szinte minden országában még 1914 nyarán is rohamra indultak, de a gépfegyver, az aknavetőtűz és a szögesdrót akadály igen gyorsan megszüntette ezeket (Hidán–Szőllősy 2008. 21.).

A gyűjteményben szereplő ulánus czapka homlokjelvényén a kétfejű császári sas látható, melynek mellkasán a 4 szám a 4. (galíciai) ulánus ezredre utal. Ennek az alakulatnak az ezredtulajdonosa maga Ferenc József volt, ezért a köznyelv egyszerűen csak „Kasier-ezrednek" nevezte. A bőrből készült sisak ellenzője ugyan hiányzik, de díszes állszíja épségben megmaradt (15. kép).

Az alakulatnak van egy nyíregyházi kötődése is, melyről a *Nyírvidék* számolt be 1914 őszén: „*A nagy laktanyában itt vannak a két huszárezred pótkeretei, a városban pedig ulánus és tüzér pótkeretek vannak elszállásolva. Több katona és ló van most Nyíregyházán, mint míg katonáink itthon voltak. Ezek a pótkeretek arra valók, hogy a harctéren beálló hiányokat az ezredekben pótolni lehessen. Mivel nekünk elég jó vasúti összeköttetésünk van Galíciával, ez adja magyarázatát annak, hogy a galíciai ulánus ezred pótkeretét is ide tették Nyíregyházára ideiglenesen, mert hiszen Galíciában most a harcban álló csapatok elhelyezésére vannak igénybe véve a laktanyák és községek.*"[4]

Összegzésképpen megállapítható, hogy a rohamsisak az első világháború alatt lett a katonák alapvető felszerelési tárgya. Ezen túlmenően azonban jelképpé is vált: a háború és a harcoló katona szimbólumává.

15. kép
A 4. osztrák-magyar ulánus ezred czapkája (JAM HGy 84.20.3., fotó: Bodnár Péter)

Fig. 15
Czapka (hat) of the 4th Austrian-Hungarian Lancer Regiment (JAM Collection of Local History 84.20.3., photo by Péter Bodnár)

[4] *Nyírvidék* XXXV: 72. 1914. szeptember 6. 4.

Irodalom

Baczoni 1999.

Baczoni Tamás: Rohamsisakok Magyarországon 1915-től napjainkig. *Haditechnika* XXXIII: 4. 1999. 83–87.

Baczoni 2001.

Baczoni Tamás: A sisak – egy sajátságos katonai jelkép. [The helmet – a unique military symbol.] In: „Kard és koszorú". Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 4. 2001. 139–142.

Baczoni 2002.

Baczoni Tamás: Válogatás a Hadtörténeti Múzeumban található magyar vonatkozású rohamsisakokból. [A Selection of Hungarian Related Steel Helmets in the Equipment Collection of the Military History Museum. Stahlhelm mit ungarischem Bezug-Auswahl aus der Ausrüstungssammlung des Heeres geschichtlichen Museums.] *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 5. 2002. 141–146.

Bálint 2018.

Bálint Ferenc: A rohamsisak. *Rubicon* XXIX: 319. 2018. 26–27.

De Castro 2011.

Consuelo Valero de Castro: Katonai egyenruhák enciklopédiája. Ventus Libro Kiadó, Budapest 2011.

Dirrheimer 1983.

Günter Dirrheimer: Der militärische Stahlhelm in Österreich. *Militaria Austriaca* 4. 1983. 5–8.

Hidán–Szőllősy 2008.

Hidán Csaba – Szőllősy Gábor: Fegyver- és lószerszámgyűjtemény a tápiószelei Blaskovich Múzeumban. PMMI kiadványai. Kiállítási katalógusok 24. Szerk. Gócsáné Móró Csilla. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre 2008.

Hősi 2015.

Hősi halottak anyakönyvi adatai. Debrecen város halotti anyakönyveinek adataiból leválogatva (1914–1922). Magyar Honvédség 5. Bocskai István Lövészdandár, H.n. 2015. (https://docplayer.hu/22599194-Hosi-halottak-anyakonyvi-adatai.html – utolsó letöltés 2018. november 28.)

Knötel–Pietsch–Collas 1982.

Herbert Knötel – Paul Pietsch – Werner Collas: Uniformenkunde. Das Deutsche Heer. Spemann, Stuttgart 1982.

Kulybus 2000.

Kulybus József: Egy román rohamsisak restaurálása. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 3. 2000. 141–146.

Lovas–Ravasz–Tombáczné–Szabóné 2014.

Dr. Lovas Dániel – Dr. Ravasz István – Dr. Tombáczné Dr. Végh Katalin – Szabóné Bognár Anikó: Hazatérnek… 1914–2014. Kecskeméti Lapok Kft. – Kecskeméti Katona József Múzeum, Kecskemét 2014.

Seaton 2004.

A. V. Seaton: Háború és thanaturizmus: Waterloo, 1815–1914. *Aetas* XIX: 3–4. 2004. 220–244.

Tubbs–Clawson 2000.
Floyd R. Tubbs – Robert W. Clawson: Stahlhelm – Evolution of the German Steel Helmet. Kent State University Press, Kent 2000.
Ungváry 2002.
Ungváry Krisztián: Jugoszlávia és Görögország megtámadása. Hadi Krónika 15. 2002.
Zentner 1980.
Rolf-Leonhard Zentner: Deutsche Militärhelme 1895-1975. Wehr&Wissen, Koblenz 1980.

Holmár Zoltán

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: holmar.zoltan@gmail.com

Great War helmets in the collection of the Jósa András Museum

The four years of the First World War led to several military technology innovations in the offensive and defensive areas of warfare. One of the new defence equipment of the infantry soldier was the "helmet for protection against splinters" called combat helmet. In the first years of the war, neither the Triple Entente, nor the armed forces of the Central Powers had steel helmets for the infantry. Instead, they wore textile or leather helmets, which, of course, did not provide any protection against the "steel storm" dropping machine guns, cannons and mortars. German soldiers were initially wearing the traditional "Pickelhaube" helmet made of leather, which was covered with cloth cover protecting from dirt. After the front lines began to get stuck in the western front, number of head injuries drastically increased. The first types of helmets were made both by German, English and French designers on the basis of medieval patterns, and finally the three main types of helmets dominated the battles of the First World War. In July 1915, the French introduced the first steel helmet, the "Adrian Helmet" designed by August-Louis Adrian. Later on, this helmet was also used by many of the Triple Entente countries. The British made their own helmet developed by John L. Brodie in 1915, and in 1916, with lesser modifications, "Helmet Mark I" was regularised at the British Empire's armed forces. On the German side, the Pickelhaube helmet was replaced by "Stahlhelm", the steel helmet in 1916. The leadership of the Austro-Hungarian Monarchy recognised the necessity of the helmet on the Italian front, which was opened in 1915, as there were a lot of head injuries in the mountainous and rocky areas. Finally, in the haste of war, the Monarchy asked Germany for helmets and then took over the production license of the German "Stahlhelm". On the occasion of the 100th anniversary of the end of the First World War, the Great War helmets in the Jósa András Museum's collection will be presented in this study.

(Translated by the author)

Zoltán Holmár

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: holmar.zoltan@gmail.com

Adatok a Nagybánya környékén álló XVIII. századi görögkatolikus kőtemplomok történetéhez

Terdik Szilveszter

Istvánovits Eszternek baráti köszöntéssel

Nagybányán (Baia Mare) és a szomszédos Felsőbányán (Baia Sprie) a XVIII. század utolsó negyedében indult meg a görögkatolikus egyház intézményeinek intenzívebb kiépülése. Míg a környező falvakban már régóta jelentős román népesség élt jól kiépített parókiahálózattal, addig a két szabad királyi városba telepedő román lakosság egyházi életének szervezése elég lassan haladt, mivel egyrészt a városi magisztrátusok, másrészt a latin egyház képviselői igyekeztek mérsékelni a növekedő létszámmal együtt járó fejlődést. Előbbiek nehezen szánták rá magukat a templom, parókia és kántorlak/iskola számára szükséges, megfelelő telkek kihasítására és a meginduló építkezések támogatására, utóbbiak pedig inkább ragaszkodtak az akkoriban még néhány helyen meglévő közös templomhasználathoz, hiszen a magyar és német katolikus közösségeknek nem jött rosszul, hogy a létszámfölényben lévő, bár anyagilag kevésbé tehetős románoknak is hozzá kellett járulniuk a latin templomok-iskolák fenntartásához.[1]

A XVIII. század végén a munkácsi görögkatolikus püspökség Szatmár vármegye területén fekvő tíz esperessége közül kettő működött Nagybánya környékén: az egyiket nagybányainak, a másikat felsőbányainak nevezték. Előbbihez tizenkét parókia és öt filia, utóbbihoz nyolc parókia és egy filia tartozott (Bendász–Koi 1994. 80–81.).[2] Ez a régió, amely Máramarossal és Erdéllyel volt határos, a XX. században bekövetkezett határmódosítások, majd az átszervezett román közigazgatásnak köszönhetően Máramaros megye része lett, aminek következtében a román tudományosság egy része – és a laikus közönség is – napjainkban alapvetően a máramarosi regionális kulturális örökség részének tekinti az itt található (egykori) görögkatolikus emlékanyagot.[3]

Ebben a tanulmányában azt szeretném érzékeltetni, hogy a XVIII. század végére a bányaműveléssel is foglalkozó városi közegnek köszönhetően egy sajátos, helyi jegyeket is felmutató görögkatolikus emlékanyag született, amelynek izgalmas példái a két esperesi kerületben álló kőtemplomok (Nagybánya – ma már nem létezik –, Felsőbánya, Györkefalva/Cetăţele, Giródtótfalu/Tăuţii de Sus) (1–5. kép). Ezek az épületek nem hasonlítanak a Szatmár vármegye többi részén már a XVIII. század közepére növekvő számú, szilárd anyagból épített görögkatolikus templomhoz,

[1] A tanulmány az MTA Isabel és Alfred Bader Művészettörténeti Kutatási Támogatás és az MTA-SzAGkHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport 96236. sz. projektje keretében valósult meg. Angol nyelvű változata: Terdik 2018. A jelenségről a nagybányai parókia alapítása kapcsán értekezett: Ghitta 2003.

[2] 1806-ban hasonló volt a helyzet, annyi különbséggel, hogy a nagybányai kerületben eggyel kevesebb, a felsőbányaiban eggyel több parókia lett (Udvari 1990. 126.).

[3] Máramarosi falvakként beszél az itt tárgyalt településekről például: Porumb 1998., Porumb 2003., Man 2005.

1. kép
Felsőbánya, egykori görögkatolikus templom délnyugatról
(fotó: Áment Gellért, 2017)

Fig. 1
Baia Sprie, the former Greek Catholic church, south-west view
(photo by Gellért Áment, 2017)

2. kép
Felsőbánya, egykori görögkatolikus templom északkeletről
(fotó: Áment Gellért, 2017)

Fig. 2
Baia Sprie, the former Greek Catholic church, north-east view
(photo by Gellért Áment, 2017)

3. kép
Györkefalva, egykori görögkatolikus templom déli homlokzata
(fotó: Áment Gellért, 2017)

Fig. 3
Cetăţele, the south façade of the former Greek Catholic church
(photo by Gellért Áment, 2017)

amelyek többsége inkább a munkácsi egyházmegye más területein elterjedtté váló, ún. kliroszos – a hajó két oldalán oldalapszisokkal bővített – típust követik.[4] Az itt bemutatott kőtemplomok természetesen különböznek a fatemplomoktól is, bár – amint látni fogjuk – különösen a tetőszerkezetük építése során nem akarnak vagy nem tudnak elszakadni a fatemplomokra jellemző megoldásoktól.

[4] Több esetben középkori templomokat vettek át: Terdik 2010., Terdik 2012., Terdik 2014a. A saját építésű görögkatolikus templomok formai jellemzőiről lásd: Terdik 2007., Terdik 2013. A munkácsi egyházmegye templomterveiből érdekes válogatást közöl: Liška–Gojdič 2015. 22–86., illetve I–XXI. Erdélyben is az 1790-es években indult meg a nagyobb városokban az új görögkatolikus templomok építése. Ezek reprezentatívabbak a most tárgyalt templomoknál, de egyszerűbbek, mint a munkácsi egyházmegye hasonló emlékei (Rus 2013. 167–168.).

4. kép
Györkefalva, egykori görögkatolikus templom nyugati homlokzata (fotó: Ámент Gellért, 2017)

Fig. 4
Cetăţele, the west façade of the former Greek Catholic church (photo by Gellért Ámент, 2017)

A szóban forgó három templom jellemzője a kis – a fatemplomokhoz képest azonban nagynak számító – alapterület, egyszerű, téglalapformát követő, osztatlan hajó, félkörívesen záródó szentély. Az épületek egyszerű megformálásúak, szinte minden bonyolultabb építészeti részletet nélkülöznek. A szerény alapterületet és egyszerű formai megoldásokat időnként azonban monumentális tetőzettel ellensúlyozzák: Györkefalván a fedélszék templomok esetében nagyon ritka, manzárdos, amelynek nyugati végén monumentális méretű sisakkal bíró torony emelkedik (3–4. kép); Giródtótfaluban pedig kőből épült toronyra ül fagaléria, négyfiatornyos, hatalmas sisak (5. kép).

A tanulmány első részében a szóban forgó templomok építéstörténetére vonatkozó adatokat pontosítom a munkácsi egyházmegye egykori levéltárában az utóbbi években előkerült források alapján. A második részben két ikonosztáziont elemzek, megpróbálva művészettörténeti jelentőségüket is felvázolni mind a szűkebb régió, mind az egykori munkácsi egyházmegye vonatkozásában.

Nagybánya, az egykori Istenszülő elszenderülése görögkatolikus templom

A két esperesi kerületben először Nagybányán építhettek a görögkatolikusok szilárd anyagból templomot. A parókia XVIII. századi történetére vonatkozó forrásokat a szegény katolikus egyházi közösségek támogatására 1731-ben létrehozott állami pénzalap, a *Cassa Parochorum* levéltári anyagából részlegesen közölték (Henszlmann 1973. 60–63.), ugyanezen források alapján az alapítástörténetet Ovidiu Ghitta alaposan fel is dolgozta (Ghitta 2003.).

Az 1761-ben Szatmárt is elérő, Erdélyből induló antiunionista mozgalom hatására vetette fel Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök (1742–1767), hogy az egyházi unió védelmében Nagybányán is alapítsanak görögkatolikus iskolát. Felvetését a Helytartótanács vizsgálta, az ügyben a következő évben megkeresték a városi magisztrátust, amely nem zárkózott el. A városi elöljáróknak ezzel kapcsolatos egyik leveléből kiderül, hogy ebben az időben a románoknak nem volt temploma Nagybányán, szertartásaikat a római katolikus plébániatemplom

5. kép
Giródtótfalu, görögkatolikus templom délkeletről (fotó: Ámент Gellért, 2017)

Fig. 5
Tăuţii de Sus, Greek Catholic church, south-east view (photo by Gellért Ámент, 2017)

egyik szélső kápolnájában végezték. A magisztrátus csak a falakon kívüli telek biztosítását tartotta elképzelhetőnek a görögkatolikusok számára (Ghitta 2003. 305.). A következő években Olsavszky püspök kérésekkel ostromolta a magisztrátust, mivel ő a falakon belül szerette volna a templom, az iskola és a parókia számára szükséges telek kihasítását elérni. 1765-ben Eszterházy Károly egri püspök (1761–1799) is megnyilatkozott az ügyben: ellenezte a saját unitus iskola alapítását, hiszen a közelben voltak egyházi iskolák (Nagybányán jezsuita, Máramarosszigeten piarista gimnázium). Eszterházy arra is felhívta a figyelmet, hogy Olsavszky a templomépítés kérvényezésével túllépte jogkörét, ugyanis a görögkatolikusok 1718-tól kezdve csak az egri püspök engedélyével alapíthattak új parókiát és építhettek templomot. Véleménye szerint a bányai unitus közösség amúgy sem volna képes fenntartani egy saját templomot. Mária Terézia királynő közbelépésére aztán 1768-ban mégis megtörtént a telek kijelölése, amelyen Bacsinszky András szabolcsi és szatmári főesperes is részt vett (Ghitta 2003. 306–307.).

Bacsinszky 1774-ben már püspökként próbálkozott azzal, hogy a jezsuiták egy telkét megszerezze a közösség számára. Ennek kapcsán élénk levelezés folyt a város és a Helytartótanács között. Nagybánya városa valóban kijelölt egy telket templomépítés céljára – amint Iváskó Demeter szatmári főesperes 1774-es leveléből kiderül –, amelyen el is kezdtek építkezni, de a telek csak a templom és temető számára tűnt elegendőnek, a parókia és a kántorház számára már nem.[5] Az ügy kapcsán Berényi Sándor nagybányai római katolikus plébános 1774 végén kelt jelentéséből pontosabb részletek derülnek ki. Berényi írja, hogy a latin és görög parókus kérésére a város királyi engedéllyel kijelölt egy telket a görögkatolikusok számára. Úgy döntöttek, hogy iskolát nem, csak templomot és parókiát fognak rá építeni. A templom építése már megkezdődött, a falak felhúzásáról Jekkel Antal építőmesterrel 600 forintban állapodtak meg. Körülbelül a munkák feléig jutottak, két éve azonban megszakadt az építkezés. Ezért fordult a közösség a városi magisztrátushoz segítséget kérve, hogy azokon, akik a közösségből különböző összegek fizetését korábban vállalták, most behajthassák vállalásukat (Henszlmann 1973. 60–61., Ghitta 2003. 307.). A következő év elején a Helytartótanács sürgetésére a város elkészítette a maga beszámolóját. Ebből kiderül, hogy 1768-ban a királynő kérésére valóban kijelöltek egy telket a pénzverde szomszédságában a görögkatolikusok számára. Hamar megindult itt kőből az új templom építése, de több mint három éve abbamaradt, mivel a közösség nem bírta folytatni a munkát. A város saját erőből ezt nem akarta folytatni, a munkácsi püspök által kért egykori jezsuita tulajdonban álló telket sem akarta átadni, mivel azt a latin plébános már használta (Henszlmann 1973. 61–62.). A királynő 1775 júniusában utasította a Helytartótanácsot az ügyben, hogy a munkácsi püspök bevonásával vizsgálják meg: valóban szükséges-e Nagy- és Felsőbányán egyaránt templomot, parókiát, iskolát építeni. Ha a püspök csak az egyik város mellett döntene, jelezze, melyiket választotta. Amíg megoldás nem születik, Felsőbányán újra a latin templomban végezzék a szertartásokat, a Naisch-féle házat adják át paplaknak. Felszólítja a püspököt, hogy az új épületek mesterekkel elkészített terveit terjessze majd fel. Nagybányán az egykori jezsuita telek átadása így nem volt időszerű (Henszlmann 1973. 62–63., Ghitta 2003. 307–310.).[6]

A görögkatolikus viszonylatban jó forrásadottságok ellenére magáról a nagybányai templomépületről nagyon keveset tudunk. Bacsinszky püspök pontos reakcióit nem ismerjük, csak sejtjük, hogy Nagybánya mellett döntött. A helytörténeti irodalom 1771-et jelölte meg a templom

[5] A levél összefoglalója: Henszlmann 1973. 60.

[6] Az ügy iratai Bécsben is megvannak: Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Wien, NHK, Kamerale Ungarn, Akten 2334. (Fasc. 33.3.) 1775. No 63. fol. 81–92. A *Cassa Parochorum* anyagában 1775-ből fennmaradt a Nagybányán és külvárosaiban élő görögkatolikus hívek összeírása, ekkor 579 hívő élt itt. Kiadta: Ghitta 2003. 311–315.

építése kezdetének (Borovszky 1902. 215.), ami – ahogyan láttuk – egybecseng a forrásokból kibontakozó adatokkal, bár Iváskó esperes tévesen a telekátadást is ekkorra datálta. Újabban került elő a közösség 1789-ben a munkácsi püspöknek címzett levele, amelyben a parókia építéséhez kérnek támogatást (Függelék 2.). A levél elején azt írják, hogy a templom építését 1769-ben kezdték, és 1775-ben fejezték be. Akkoriban Magyar György volt a pap, aki saját házát engedte át parókia céljára. Az 1784/1785-ös összeírásban Nagybányán parókia nem szerepel, de 1787-ben kőépületként említik az itteni templomot,[7] ami arra utal, hogy már használhatták. A jóval későbbi kiadású sematizmusok szerint a parókiát 1780-ban alapították, a templom építési dátumaként 1802-t adják meg (Schematismus 1900. 222., Schematismus 1903. 201.), ami a korábbi adatok fényében inkább a teljes befejezés vagy ünnepélyes felszentelés időpontja lehetett.

Az egykori barokk templom formájáról nem tudunk semmit, feltehetően kis alapterületű, kőből falazott, talán fából készült homlokzati tornyos, egyszerű épület volt. A közösség jelentős létszáma miatt a XX. század elején bontották le, helyette egy monumentális, historizáló stílusú templomot emeltek, melynek építésére 1902-ben már gyűjtöttek,[8] az alapkövét 1906 nyarán tették le.[9] Az elkészült templomot 1909. november 21-én Fábián Péter szamosújvári kanonok szentelte fel. Terveit a budapesti Bálint Zoltán és Jámbor Lajos építész irodája készítette.[10] Ez a templom az 1930-ban felállított új máramarosi görögkatolikus egyházmegye székesegyháza lett (Șematismul 1936.), ami a közösség több mint másfél évszázaddal korábban kezdődő törekvéseinek nem várt megkoronázását jelentette.

Felsőbánya, az Istenszülő elszenderülése görögkatolikus (ma ortodox) templom

A város első monográfusa, Szmik Antal (†1927) – aki bányamérnökként nagyszerű néprajzi anyagot gyűjtött a környéken (Fejős 2006.) – csak nagyon vázlatosan foglalta össze a helyi görögkatolikusok történetét. A parókia pontos alapítási évét nem ismerte, megjegyzi, hogy a XVIII. század elején még nem volt. Úgy tudja, hogy a század második felében a jelenlegi parókia helyén állt az „imaházuk". A közösség mostani *„egyszerű fatemploma* (sic!) *1793-ban épült s ez év augusztus hó 27-én szenteltetett fel. E templom sem építészeti szempontból, sem belső berendezésénél fogva különös érdekkel nem bír, mint az összes keleti egyházaknál, úgy itt is az ikonosztázion érdekes munka, csinos képekkel és faragványokkal díszítve s az előírt stílust lehetően szigorúan betartva."* (Szmik 1906. 251–252.) Szmik nem adja meg, honnan veszi adatait, melyeket részben alátámasztanak a levéltári források.

A felsőbányai görögkatolikus közösség történetére vonatkozó forrásokat a *Cassa Parochorum* iratai között találunk, a már idézett nagybányai ügy részeként. Berényi Sándor kanonok írja, hogy Felsőbányán a görögkatolikusoknak ekkor (1774) tágas temetőjük van, amely mellett néhai Naisch (Nejsl) Krisztián telkét akarják megvenni templomépítés céljára, amit a közösség szegénysége miatt egyelőre nem tudtak megtenni. Azt is írja, hogy 1774. augusztus 15-ig ők is a latin templomba jártak, de ekkortól a kiszemelt telek melletti Naisch-féle házat kezdték kápolnaként használni, amely a kanonok szerint inkább parókiának volna jó, a papjuk egy kunyhóban szorong. A helyi görögkatolikus papnak 1768-tól kezdve évi 200 forintot kellett volna kapnia a magisztrátustól,

[7] MNL OL C 104, 55. kötet, p. 323–324. Ekkorra a hívek száma is megduplázódott. Utal rá: Ghitta 2003. 311.

[8] *Nagybánya és Vidéke* 28: 2. 1902. 3.

[9] «Forrongás egy gör. kat. egyházközségben.» *Budapesti Hirlap* 26: 297. 1906. 9.

[10] *Nagybánya és Vidéke* 35: 48. 1909. 3. A korábbi templom ikonosztáza, amelyet Mezey József 1851-ben festett, állítólag Kékesoroszfaluba (Rus) került: https://www.welcometoromania.ro/DN18b/DN18b_Rus_Biserica_de_zid_r.htm (letöltve: 2018. VII. 12.) Ezt az adatot elfogadja Mezei József életművének legújabb feldolgozása is (Nagy 2018. 74–77.).

amelyet eddig nem vett fel, mivel nem tud németül. Berényi úgy vélte, hogy ha most visszamenőleg megkapná, akkor 1200 forint járna neki, amely elég volna a telek megvásárlására és az új templom építésére, amihez fölhasználhatják a latin templom újításából maradt követ is.[11]

Amint láttuk, Felsőbánya ügyét Mária Terézia királynő Nagybányával együtt kezelte. 1775-ben választás elé állította Bacsinszky püspököt: egyelőre vagy az egyik, vagy a másik városban kezdjen el építkezni, mert a jelentések alapján nem érdemes mind a két helyen. Azt is elrendeli, hogy a felsőbányaiak a döntésig újra a latin templomba járjanak.

Források hiányában nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy Bacsinszky pontosan mit döntött, de az elszórt adatok alapján úgy tűnik, hogy inkább a már megkezdett nagybányai templom befejezésére koncentrált. Felsőbányán csak két évtized múlva kezdenek építkezni.

1798. október 28-án kelt Buday György felsőbányai esperes jelentése (Függelék 7.), amelyben az esperesi kerület szilárd anyagból épült templomait mutatja be. Részletesebben ír a felsőbányai templom építéséről is: a munkát ő kezdte meg 1793. június 1-jén, a kész épületet 1795. november 7-én (ónaptár szerint) áldotta meg Hajnal Tamás, munkácsi székesegyházi kanonok. Buday azt írja, hogy a templomot a közösség építette önerőből. Külön kiemeli azokat a személyeket, akik nagyobb összeggel járultak hozzá a munkához: Krisán István egykori főgondnok 1500 rajnai forinttal, aztán további, helybéli lakosok következnek, akik 100 forint alatti összegeket adtak.[12] Buday 1797. augusztus 4-én a munkácsi püspöknek címzett levelében arról ír, hogy a parókia épülete roppant elhanyagolt, az életveszély elhárítása érdekében kénytelen volt részben saját, részben a templom építésére szánt összegből egy részt felhasználni a felújításhoz. Utóbbival kapcsolatban megjegyzi, hogy ahhoz az 500 rajnai forinthoz nem nyúlt, amelyet néhai Krisán a templomra rendelt (Függelék 6.).

6. kép
Felsőbánya, egykori görögkatolikus templom főbejárata
(fotó: Áment Gellért, 2017)

Fig. 6
Baia Sprie, the main entrance of the former
Greek Catholic church (photo by Gellért Áment, 2017)

A felsőbányai templom lényegében ma is barokk kori formájában áll fenn (1–2. kép). Hajója téglalap alaprajzú, amelyhez keskenyebb, félkörívesen záródó szentély csatlakozik. A főbejárat kosárívvel záródik, kőkerettel, melynek faragott zárókövén egy kereszttel díszített téglalap alakú elem két oldalán 1793-as évszám olvasható (6. kép). Néhány centiméterrel feljebb, a homlokzaton egy faragott keretű kőtáblát is elhelyeztek, amelynek egykori felirata már lekopott, vagy a vakolat rejti. A főhomlokzaton a karzat szintjére két kisméretű, téglalap alakú ablak nyílik. A hajót mindkét

[11] Berényi Sándor nagybányai plébános, egri kanonok jelentését Eszterházy Károly egri püspök 1774. december 20-án mellékelte a Helytartótanácsnak (Henszlmann 1973. 60–61.).

[12] Krisánnal nem mindig volt felhőtlen a parókus viszonya. Buday 1796-ban a munkácsi püspökhöz írt leveléből az derül ki, hogy a gondnok följelentette őt a püspöknél, mivel a pap lova és borja a templom kertjében legelt. A pap megmagyarázza ennek okait a püspöknek. Azt is jelzi, hogy Krisán azt akarta nála elérni, hogy a felajánlott nagyobb pénzösszeg fejében heti három szent liturgiát az ő szándékára mutasson be. Buday jelezte neki, hogy ez csak akkor volna lehetséges, ha megélhetéséhez nem volna szükséges mezőgazdasági munkát is végeznie. (Lásd: Függelék 4.)

7. kép
Felsőbánya, egykori görögkatolikus templom toronykeresztje
(a szerző felvétele, 2017)

Fig. 7
Baia Sprie, the steeple cross of the former Greek Catholic church
(photo by the author, 2017)

oldalán két-két téglalap formájú ablak világítja meg, ugyanilyenekből van kettő a szentélyben is. Az ablakokat szalagkeret övezi, a felső vízszintes oldalon rozettával díszített zárókővel. A szentély középtengelyében egy ovális ablak nyílik. A templomot zsindelyezett nyeregtető fedi, a nyugati homlokzatnak nincs gádorfala, a fedélszéket függőleges zsindelyezés zárja, amelyre fatorony ül, szép arányú kupolaformára applikált, hagymaidommal záródó sisakkal. A sisak csúcsára kovácsoltvas, feltehetően XVIII. századi keresztet helyeztek (7. kép). Érdekes motívuma, hogy a város és a közösség tagjainak bányásztevékenységére a keresztszár fölött megjelenő

8. kép
Boldogkőváralja, görögkatolikus templom déli homlokzata
(a szerző felvétele, 2009)

Fig. 8
Boldogkőváralja, the south façade of the Greek Catholic church
(photo by the author, 2009)

csákánymotívumok utalnak. A hajó kosárív metszetű, deszkázott dongaboltozattal fedett, a nyugati végen karzat emelkedik, amelynek faoszlopai a mennyezetig nyúlnak föl, mivel a torony statikai erősítésében is szerepük lehet. A szentély boltozott.

A templom építőmestereire vonatkozó adat eddig nem került elő. Feltehetően vagy Felső-, vagy Nagybányán dolgozó mestert kértek fel, aki esetleg kincstári megbízásban is állhatott. A felsőbányaihoz hasonló formájú templomok nem voltak ritkák a korszakban, az egyik legtakarékosabb típusnak számított.

Hasonló méretű, de igényesebb részletekkel bíró római katolikus templomot tervezett a nagyváradi Josef Hoffmann építőmester az 1770-es években a bihari Hegyközcsatárra (Cetariu), amelynek építése közel 4000 forintot emésztett volna fel. A mester egyébként a kisebb létszámú közösségek számára egy hasonló, de még kisebb méretű templom tervét is kidolgozta. Az utóbbihoz tartozó költségvetések alapján sejthető, hogy ennek a típusnak körülbelül 2000–2500 forintba

9. kép
Levelek, görögkatolikus templom főhomlokzata (a szerző felvétele, 2005)

Fig. 9
Levelek, the main façade of the Greek Catholic church (photo by the author, 2005)

kerülhetett a megépítése.[13] A felsőbányai parókus, Buday György által elősorolt adományok kb. 2000 forintot tesznek ki, amely az analógiák alapján akár elegendő is lehetett az új épület felhúzására.

10. kép
Levelek, görögkatolikus templom északkeletről (a szerző felvétele, 2005)

Fig. 10
Levelek, Greek Catholic church, north-east view (photo by the author, 2005)

Hoffmann hegyközcsatári templomára emlékeztető, de annál egyszerűbb részletmegoldásokkal bíró, kisebb alapterületű, fatornyos templomok a munkácsi egyházmegye területén is épültek a XVIII. század második felében: pl. az Abaúj vármegyei Boldogkőváralján 1752 és 1769 között (8. kép) vagy a Szabolcs vármegyei Leveleken, ahol 1776-ban tették le a templom alakövét, de csak 1797-ben szentelték fel (9–10. kép).[14] Ezek tervezőjét, költségeit egyelőre nem ismerjük.

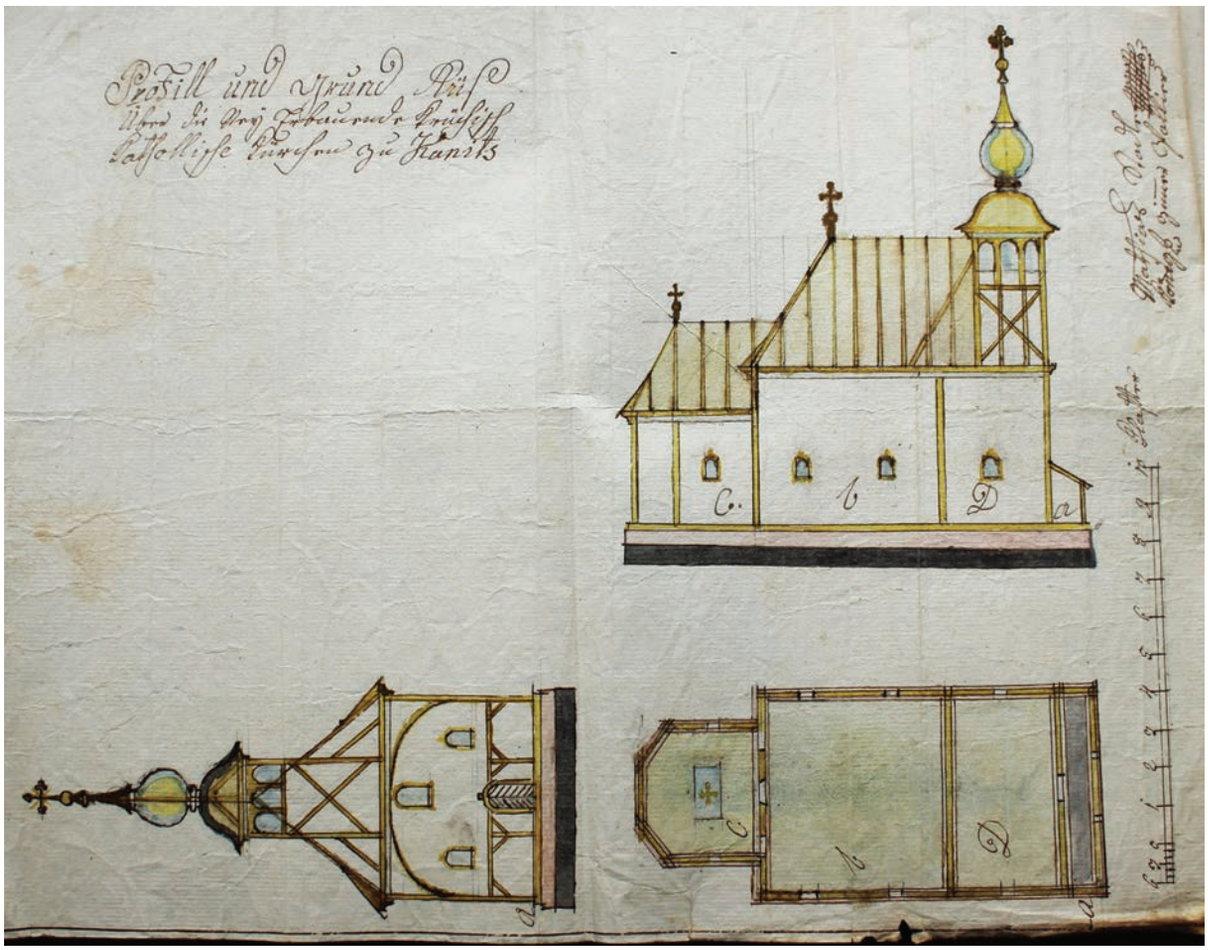
Nem került elő a felsőbányai templom tetőszerkezetét készítő ácsmesterre vonatkozó adat sem. Azonban a munkácsi egyházmegye levéltárában egy érdekes, nagyon hasonló terv bukkant fel (11. kép): ezt a máramarosi Gánya (a tervlapon: Gánits alakban írva, ma: Ганичі, UA) településen építendő görögkatolikus fatemplom számára készítette Mathias Stadler „királyi" ácspallér. A lapon a templom alaprajza, oldalnézete és keresztmetszete látható.[15] A tervlaphoz részletes költségvetés tartozik, amelyet 1803. február 26-án Dombón (Дубове, UA) szignált a mester, ebből az is kiderül, hogy ez a gerendavázas fatemplom 3315 forintból és 20 krajcárból lett volna megépíthető.[16] Számunkra most azért érdekes, mert a tervezett fatemplom tornya részleteiben is megegyezik a

[13] Hegyközcsatárról: Terdik 2016. 20–22. 1. kép. A kisebb méretű templomokról: Terdik 2016. 33–35. 9. kép.

[14] A boldogkőváraljai templom a XIX. század elején leégett, fatornyát a XX. század második felében téglaépítményre cserélték (Terdik 2011. 30–31.).

[15] A lap felirata: „Profill und Grund Rüs / Über die ney Erbauende Krüchisch / Katolische Kürchen zu Kanits / Mathias Stadler mp. / Königl. Zimmer Pallier" (DAZO fond 151. opisz 6. no 1203. fol. 5.).

[16] A költségvetés: DAZO fond 151. opisz 6. no 1203. fol. 6–9. Fatemplomépítésre vonatkozó költségvetést eddig egyet közöltek: 1782-ben a szintén máramarosi Verhovinában található Bükköspatakon (Bukovec) Bárnits Iván ácsmester mindössze 240 rajnai forintért épített volna egy fatemplomot (berendezés nélkül) (Baboş 2004. 114–115.).

11. kép
Mathias Stadler: A gánicsi görögkatolikus fatemplom tervrajza, 1803
(Kárpátaljai Állami Levéltár / Державний архів Закарпатської області, Beregszász)

Fig. 11
Mathias Stadler, Plan of the Greek Catholic wooden church of Ganichi, 1803
(Transcarpathian County State Archive, Berehove)

felsőbányai temploméval. További források hiányában messzemenő következtetéseket nem tudunk levonni, de feltételezhetjük, hogy akár Stadler ács is készíthette a felsőbányai kőtemplom tetőszerkezetét és sisakját néhány évvel korábban. Gányon végül 1810-ben épült fatemplom, de úgy tűnik, más tervek alapján.[17] A Stadler aláírásában szereplő „királyi" jelző arra utalhat, hogy Dombón – amely kincstári birtok volt – az uradalom megbízásában állt, és azt sem zárhatjuk ki,

[17] A fatemplom fotóját 1929-ben Vavroušek közölte, de az nem hasonlít a tervre, hanem hagyományos máramarosi templom (Vavroušek 1929. ill. 225–226., Szirohman 2000. 554–555. ill. 650.) A tervre nagyon hasonlít azonban a szintén máramarosi Szurdok (Strâmtura) fatemploma, amelynek az építési dátumaként 1772-öt szoktak megadni egy benne található ikonon lévő dátum alapján (1773. január 4.). A templomot 1800-ban Mihály festő festette ki (Brâţulescu 1941. 83–85. 135. kép, Bratu 2015. 329., Man 2005. 344–346). Az adatot megerősíti, hogy a parókia 1777-es összeírása során azt írják, hogy a fatemplomot 1667-ben Rozavlyából (Rozália / Rozavlea), a monostorból hozták, amelyet a közösség önerőből 1771-ben teljesen újjáépített romossága és a hívek létszáma miatt (Véghseő et alii 2016b. 433.). Ezt a forrást ismeri és idézi, illetve a templom 1837-es és XIX. századi átalakítására utal: Baboş 2004. 198–199. A most közölt tervlap és a szurdoki templom kapcsolatának kérdése még további kutatásokat igényel.

hogy kapcsolatban volt a szomszédos vármegye területén lévő, adott esetben Felsőbányán működő kincstári birtokigazgatással is.

Felsőbányán a főhajó famennyezetét díszítő figurális festés,[18] illetve az ikonosztázion az építkezés befejezéséhez képest hamar elkészülhetett. Utóbbival még részletesebben foglalkozunk.

Györkefalva, Szent Paraszkéva görögkatolikus (ma ortodox) templom

A település Felsőbányától délkeletre, a városhoz közel fekszik, a nagybányai kincstári uradalom része volt. Az 1741-es összeírás szerint fatemploma jó állapotú, többnyire el volt látva a megfelelő felszerelésekkel (Véghseő–Terdik–Simon 2014. 404.). 1747-ben azt írják, hogy a fatemplom zsindellyel fedett (Véghseő–Terdik 2015. 199.). Az 1751-ben, Olsavszky püspök idején végzett vizitáció jegyzőkönyve szerint a templom fából épült, zsindellyel fedett, kis tornya volt. Az ikonosztázán „régi, jelentéktelen" alapképeket említenek, belül az egész oltár (értsd: szentély) festve volt, de nem lehetett tudni, hogy ki áldotta meg (ti. a templomot). Az antimenzion Bizánczy munkácsi püspök idejéből (1717–1732) származott, aki a parókust, Marozsán Jakabot is szentelte. A szükséges felszerelésekkel el volt látva (Véghseő et alii 2015. 375.). 1775-ben a falu a nagybányai uradalom része, ekkor azt írják, hogy a templom igen szilárd, nagyon erős négyszögletes gerendákból épült, régi, romos, a tetején lévő tornyával együtt. Ekkor a templom felszerelésének hozzávetőleges leltárát is közlik. Megtudjuk, hogy az ikonosztáza csak kétajtós volt, négy alapképpel. A templom méretét a közösség létszámához viszonyítva tágasnak találták (Véghseő et alii 2016a. 378.). Az 1784/85-ben zajló összeírás szerint a falu a nagybányai királyi uradalom része, fatemplomát réginek mondják, amely az összeomláshoz közeli állapotban volt (Véghseő et alii 2017. 189.).

Buday György esperes leveleiből, illetve jelentéséből az új templom építésére vonatkozó több részlet kiderül (Függelék 4. és 7.). 1796-ban írt levelében arról tájékoztatja a munkácsi püspököt, hogy a templom gyakorlatilag elkészült, szeretnék, ha július 13-án (ónaptár szerint) már felszentelnék, hogy használni lehessen. Kérésüket az is indokolja, hogy 1794-ben már eladták a régi templomot a plopisieknek (Nyárfás/Plopiș), akik siettetik a bontást (Függelék 4.). Ez arra utal, hogy addig a régi templomot használták, amíg az újat meg nem áldották. Buday 1798-as jelentéséből tudható, hogy a templom alapkövét 1792. június 30-án Puskás Demeter helyi parókus idejében tették le, a kész templomot pedig 1796. július 5-én ő

12. kép
Györkefalva, évszám az egykori görögkatolikus templom főkapujának kőkeretén (fotó: Áment Gellért, 2017)

Fig. 12
Cetățele, date on the stone frame of the main gate of the former Greek Catholic church (photo by Gellért Áment, 2017)

[18] Középen a Szentháromság, a négy sarok felé az evangélisták – ezek vászonra festve –, a két hosszanti oldalon Jákob álma, Illés a tüzes szekéren, a nyugati végen pedig az Istenszülő mennybevétele kapott helyet.

áldotta meg a püspök engedélyével. A kiemelkedő jótevők közül öt személyt sorol fel, akik 140 és 30 rajnai forint közötti összeggel támogatták a munkát (Függelék 7.).

A györkefalvi templom a település szélén, kitűnően pozícionálva, egy domb peremén fekszik (3–4. kép). A téglalap alaprajzú hajót alig szűkebb, félköríves apszis zárja. Egyetlen, a nyugati homlokzatán nyíló bejárata kosáríves, kőkeretének középtengelyében egy rozetta fölé helyezett kereszt két oldalán 1794-es évszám olvasható (12. kép). A hajót négy, a szentélyt két egyforma, szegmensívvel záródó ablak világítja meg. A nyugati homlokzat elé egykor nyitott oldalú, kő előcsarnok épült. A templom külsején nincsenek vakolatdíszek, csupán egy nagyon visszafogott, az egész felületen a lábazattól a tetőig tartó sávozás oldja a falsíkok unalmas simaságát. A hajó nyugati végében fakarzat emelkedik, dongaboltozatos, amint a szentély is boltozott. A templom berendezéséből az oltár és az ikonosztáz az épülettel közel egykorú, de a hajó falán korábbi – talán még a fatemplom ikonosztázához tartozó – ikonok is függnek. A templom tetőszerkezete különleges, manzárdos kialakítású, amelynek nyugati végén magas, hasábforma, négy fiatornyos gúlasisakkal ellátott fatorony ül. A harangok számára a szentélytől északkeletre egy harangtornyot emeltek.

Egyelőre sem az építő-, sem az ácsmesterre vonatkozó adat nem került elő. Az építőmester a különbségek ellenére akár a felsőbányaival is lehet azonos. A két templom bejáratának kőkerete nagyon hasonló, a kőfaragó feltehetően egyazon személy volt.

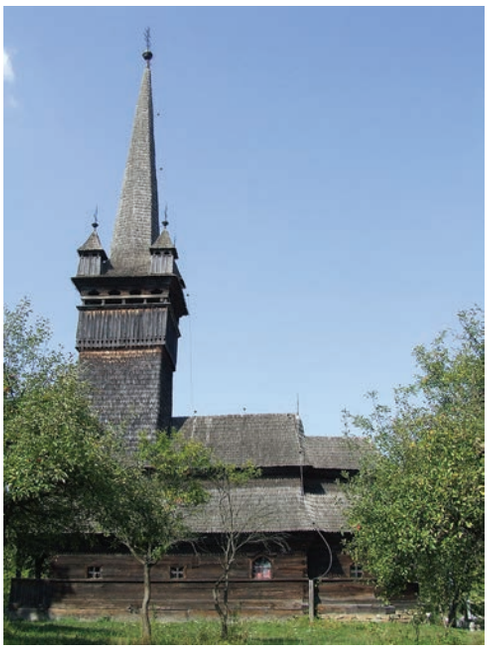
Ez a típusú manzárdos, monumentális tetőszerkezet feltehetően itt jelenik meg először a környéken. Templomok esetében a manzárdtetőnek praktikus szerepe nem nagyon lehet. Inkább esztétikai és a reprezentatív szempontok játszhattak szerepet a kiválasztásában. A magyarországi építészeti gyakorlatban a XVIII. század második felében a kastélyokon vált népszerűvé a manzárdtető, gyakran az épület középrizalitjának hangsúlyos elemeként, centrális alaprajzzal (ezt nevezték babilonnak), ugyanakkor közintézményeken, városi polgárházakon is szívesen alkalmazzák majd ezt a tetőformát (Mojzer 1971. 35–43.). Ritkán templomok tetőzetén is feltűnik: 1771-ben az ungvári vártemplom görögkatolikus székesegyházként való újjáépítéséhez készített tervein Joseph Simmeth építőmester a hajót és a szentélyt egy-egy ilyen manzárdos formájú tetőszerkezettel tette volna hangsúlyosabbá.[19] Mindez arra utalhat, hogy a század végén a görögkatolikus templomokon is dolgozó ácsmesterek talán kamarai alkalmazásuk révén vagy inkább a kamarától, nemesektől kapott egyéni munkájuk során megfelelő tapasztalatokat szereztek ahhoz, hogy ezt a merész, a falusi közegben minden bizonnyal „forradalminak" ható tetőszerkezetet megépíthessék.

13. kép
Szamosújfalu, egykori görögkatolikus fatemplom nyugati homlokzata (a szerző felvétele, 2011)

Fig. 13
Buzeşti, the west façade of the former Greek Catholic wooden church (photo by the author, 2011)

[19] A tervekről: Terdik 2014b. 78–79. 91–93. kép. A Gödöllőhöz közeli máriabesnyői zarándoktemplomon meg is épült egy ilyen manzárdos tetőszerkezet 1769-ben (Varga 2010. 64–66.).

14. kép
Szamosújfalu, egykori görögkatolikus fatemplom déli homlokzata (a szerző felvétele, 2011)

Fig. 14
Buzeşti, the south façade of the former Greek Catholic wooden church (photo by the author, 2011)

15. kép
Szamosújfalu, egykori görögkatolikus fatemplom szentélye (a szerző felvétele, 2011)

Fig. 15
Buzeşti, the sanctuary of the former Greek Catholic wooden church (photo by the author, 2011)

Ez a reprezentatív megoldás más közösségeknek is megtetszett. Jelenlegi ismereteink szerint a fatemplomok közül a szintén Szatmár megyei Szamosújfalu (korábban: Oláhújfalu, ma: Buzeşti) Szent Mihály és Gábor főangyalok tiszteletére szentelt egykori görögkatolikus fatemplomának van a györkefalvihoz hasonló, manzárdos tetőszerkezete (13–15. kép).

A munkácsi egyházmegye 1751-es vizitációjának jegyzőkönyve szerint Szamosújfaluban szalmával fedett fatemplom állt, amely a szükséges képekkel úgy-ahogy el volt látva. A templomot a barlafalui (Borleşti) esperes áldotta meg, az antimenzionja Bizánczy püspök idejéből származott, és akkor még Szent Miklósnak volt szentelve (Véghseő et alii 2015. 368.). 1775-ben azt írják, hogy a templom régi, összeomláshoz közeli állapotban van, három képpel (ti. ennyi alapképe lehetett az ikonosztáznak), felszerelése is nagyon szegényes (Véghseő et alii 2016a. 291.). Az 1784–85-ben végzett összeírás szerint a fatemplom kényelmetlen, szalmával fedett, felszerelése hiányos (Véghseő et alii 2017. 259.). Ezek alapján egyértelmű, hogy az épület jelenlegi fedélszékének mindenképp 1785 után kellett készülnie. A fatemplommal foglalkozó szakirodalomban rendszerint a XVII. század végére datálják az épületet, és egy 1739 körüli átépítéssel számolnak, amire a templom homlokzatán található felirat utal.[20] Mások szerint a szamosújfalui templomot 1799-ben kezdték építeni, ami jobban megfelel az épület stílusjegyeinek.[21] Persze ez nem zárja ki, hogy a

[20] Datálása: Iuraşciuc–Şainelic 1975. 202. Külső képe homlokzattal: Iuraşciuc–Şainelic 1975. Fig. 3.; a bejárati ajtó rajza: Iuraşciuc–Şainelic 1975. Fig 18. Festéséről: Iuraşciuc–Şainelic 1975. 199–201. Porumb 1737-es évszámról ír: Porumb 1998. 67.

[21] *„Construită în anul 1799 (inscripţie). Picturile interioare datează din sec. XIX. Această biserică este unica clădire de acest fel din Maramureş care păstrează modele ale arhitecturii baroce de lemn.”* http://lacasedecult.cimec.ro/RO/Documente/lemnBazaDate.htm (letöltve: 2018. VII. 31.) A templomot nemrégiben restaurálták, 2015-ben szentelték fel újra: http://www.graiul.ro/2015/08/26/biserica-din-buzesti-model-de-restaurare-si-punere-in-circuitul-turistic-religios/ (letöltve: 2018. VII. 31.)

16. kép
Kékesoroszfalu, görögkatolikus templom délkeletről
(fotó: Ámент Gellért, 2017)

Fig. 16
Rus, Greek Catholic church, south-east view
(photo by Gellért Ámент, 2017)

boronafalak egy része ne származhatna a korábbi épületből. A tetőzet esetében azonban a XVIII. század végi datálás sokkal meggyőzőbbnek látszik. A manzárdos tetőforma még a XIX. század elején is előfordult templomokon: a Györkefaluhoz közeli Kékesoroszfalu (Rus) 1815-ben épített kőtemplomának ilyen típusú tetőszerkezete van (16. kép).

A szamosújfalui fatemplomot nem csupán a tetőszerkezete kapcsolja Györkefalvához, hanem a belsejében lévő, a női és férfi térrészt elválasztó boronafal íveibe helyezett, áttört, növényi ornamensekből ikonok köré komponált farács is (Man 2005. 90–94.), amely sejtésem szerint stíluskritikai alapon a györkefalvi és a felsőbányai ikonosztázt faragó mester munkájának tartható.

Giródtótfalu, Szent Péter és Pál görögkatolikus templom

Nagybánya és Felsőbánya között félúton fekszik Giródtótfalu. 1687-ben a nagybányai minoriták kapták meg birtokul, 1692-ben iktatták be őket, de rövid jezsuita, majd protestáns birtokos-intermezzót követően a Rákóczi-szabadságharc után szilárdult meg a tulajdonjoguk. Ekkor elvették a reformátusoktól a még álló középkori templomot, amely mai napig fennáll (Szirmay 1809. 237., Emődi 2011.).

A munkácsi egyházmegye 1741-es összeírása szerint a helyi görögkatolikus közösséget Sztanka János adminisztrálta, saját templom helyben nem volt, a szertartásokat a minoriták kezén lévő latin templomban tartották. Ugyanő ugyanekkor a felsőbányai közösséget is ellátta. A szertartásokat saját liturgikus felszerelésükkel, könyvükkel végezték, de a közösségnek földje, egyéb javadalma egyáltalán nem volt. A pap ekkor helyben lakott, egy olyan házban, amelyet a minoriták szabad használatra átengedtek, egy megfelelő méretű kert is tartozott hozzá, de egyéb tartozékai nem voltak. Helyben 68, Felsőbányán 50 híve volt (Véghseő–Terdik–Simon 2014. 396.). Az 1747-es összeírásban a település nem szerepel.[22]

Fennmaradt 1749-ből a római katolikus plébánia magyar nyelvű összeírása, amelyben a görögkatolikusokra is kitérnek (Függelék 1.).[23] A leírás szerint a latinok és az unitusok kezdettől – ami alatt talán az 1711 utáni éveket kell érteni – együtt használták a templomot. A románok vagy két évtizeddel korábban ugyan saját fatemplomot építettek, de a minoriták arra hivatkozva, hogy tőlük nem kértek engedélyt, másrészt a kőtemplom nagyságára való tekintettel, meg attól is félvén, nehogy valami „ravasz" papjuk által az uniót elhagyják, az épülő templomot elbontatták, fáját elszállították. Ezek után a kőtemplomban a Páduai Szent Antal-oltárt engedték át nekik használatra.

[22] Ebben nem szerepel ez a falu (Véghseő–Terdik 2015.).

[23] Megköszönöm Emődi Tamásnak, hogy a jegyzőkönyv vonatkozó részeiről készült felvételeit önzetlenül a rendelkezésemre bocsátotta.

Azt is megengedték, hogy használják a templom harangjait: istentiszteleteikre a kisebbikkel, halottaiknak mind a kettővel harangozhattak. A szertartásaikat mindig reggel, a latinok előtt szokták elvégezni. Papjuk ekkor már nem volt helyben, ugyanis az, akit a minoriták a munkácsi püspökkel nőtlenül szenteltettek a közösség számára, pestisben meghalt (talán az 1741-ben említett Sztanka Jánosról lehet szó), így most a kisbányai pap látja el őket. Van tanítójuk és harangozójuk, akik azonban állandó jövedelemmel nem rendelkeznek. Ünnepeiket a saját naptáruk szerint megtartják. Amikor nincs pap, a tanító vezeti a hajnali szolgálatot. Az összeíró szerint ezek a románok hit dolgában sokkal műveltebbek, mint a szomszédos falvakban élő hittestvéreik. Szükség esetén még a latin paptól is felveszik a szentségeket, de amúgy templomba járni elég lusták. Az összeírás végén közlik a közösség birtokában lévő liturgikus tárgyak leltárát. Ezután következik a hívek név szerinti összeírása: ekkor 48 római katolikus felnőtt és 14 gyerek, 167 görögkatolikus felnőtt (gyónóképes) és 78 gyerek, illetve 51 református élt a faluban.

Az 1751-es görögkatolikus vizitáció jegyzőkönyve rövidebben ugyanazt ismétli, mint a két évvel korábbi. Ekkor a szakállasdombói (Dumbrăviţa) parókus látta el a közösséget, 129 gyónóképes híve volt és 36 jövevény. Mindegyik évente egy máriást adott, amelynek harmada a kántort illette. A jegyzőkönyv megjegyzi, hogy a latin templomot használják, ahol egy „kápolna" át van engedve a számukra. Elkezdtek már egy templomot építeni, és nagyobb részt el is készültek, de a minorita atyák, akiké a település, nem engedték befejezni, azután a megkezdett munkát le kellett bontani. Megfeddték őket, majd pedig a latin templom számára szükséges dolgok (például az orgona) megvásárlásához kellett hozzájárulniuk, újra kellett csinálniuk a latin kántor házát is. A latin templomban nem lehet nyugodtan végezni a szertartásokat anélkül, hogy ne zavarná a latinok áhítatát (Véghseő et alii 2015. 380–381.). Ebből már sejthető, hogy a közös templomhasználat nem volt annyira könnyű, mint amennyire a római katolikus források írják.

Giródtótfalu az 1775-ben végzett összeírásban nem szerepel (Véghseő et alii 2016a.). 1777-ben Eszterházy Károly egri püspök idejében végeztek vizitációt a közösségben. Ekkor úgy tudták, hogy a templom már 1641 óta újra katolikus használatba került. Három oltára volt, kettő hordozható oltárkővel, amelyek közül az egyiket a görögkatolikus románok használatára engedtek át.[24] Az ő állapotukat firtató kérdéseknél csak annyit jegyeztek meg, hogy nincs saját külön templomuk, ők is a latin templomot használják.[25]

Az 1785-ös parókiarendezés még Felsőújfalu (Satu Nou de Sus) filiájaként írja össze és megjegyzik, hogy templomuk nincs, a földesurak (ti. a minoriták) visszautasították még a telek kihasítását is, de ennek okát csak ők ismerik – írják sejtelmesen (Véghseő et alii 2017 171.).

A közösség 1789-ben magyar nyelvű kérvénnyel fordult a munkácsi püspökhöz (Függelék 3.), amelyben templomnak való telek kihasítását és arra új templom építésének engedélyezését szeretnék elérni. Kérelmüket nyolc pontba szedve indokolják: már sokszor kértek engedélyt, de eddig nem kaptak. 90 évvel (sic!) korábban őseik építettek egy templomot, már csak a zsindelyezés hiányzott, amikor a minoriták elbontatták;[26] ezek után a latin templomot kellett használniuk, ahol

[24] *„Respondeo ad Punctum 1um: Extat hic loci Ecclesia anno 1641 partim ex lapidibus quadratis, partim vero exordinariis aedificata quo authore erecta sit? ignoratur. Dedicata tamen est in honorem Decollationis Sti Joannis Baptistae. Consecrata (ut fertur) erat olim quo anno, profanata sit nescitur, constat tamen quod é fincibus haeterodoxorum erepta, ritu catholico reconciliata sit. Altaria habet actu tria, duo suis portartilibus munita, quorum unum altarium pro interim cedit sacro usui sacerdoti Valachico unito, quod fabricam ejus concernit, est in statu satis misero, maxime Turris."* (Giródtótfalu 1777-es canonica vizitációjának jegyzőkönyve. Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Levéltára, Episcopia Romano-Catolica, Archivă, Satu Mare, Canonica visitatio 1777.) Megköszönöm Váradi Lajos levéltárosnak, hogy a vonatkozó részek fényképfelvételeit rendelkezésemre bocsátotta!

[25] *„Non habent ecclesiam distinctam sed nostram ecclesiam frequentant."*

[26] A korábbi forrásokból viszont az derül ki, hogy 1730 körül építettek fatemplomot.

azonban sokszor nem tudták befejezni a szertartásokat a latinok előtt, sőt gyakran a marhákhoz hasonlították őket, ha zöld ágakat használtak.[27] Sok munkaterhet róttak rájuk a templom javára, aztán megbotoztatták azokat a híveket, akik a helynök által vezetett kivizsgálásban részt vettek.[28] Saját harangjukat nem engedték meghúzatni. Sem a helynök vizsgálatának, sem a püspökhöz benyújtott két kérelmüknek, úgy, ahogy a vármegyéhez eddig benyújtott négy beadványuknak sem lett haszna. Az utolsó pontból pedig úgy tűnik, mintha kilenc éve már egyáltalán nem használnák a latin templomot sem. A helyi jegyző, Papolczy István írta a kérvényt, amelyhez a hívek névsorát is mellékelték. Ebből kiderül, hogy ekkor már 315 görögkatolikus, míg 69 római katolikus élt a faluban. Előbbiek létszáma ötven év alatt lényegesen gyarapodott, míg a latinok létszáma alig változott.

Hogy pontosan mi történt ezek után, egyelőre nem tudjuk, de közel egy évtized múlva, 1797 májusában Kozák Bazil szatmári főesperes azt jelenti Bacsinszky püspöknek, hogy a giródtótfalui templom építésének ügyét Vankay Mihály magára vállalta. Kozák már tudatta is Fázsy András nagybányai kerületi esperessel a püspök alapkőletételre vonatkozó engedélyét (Függelék 5.).

Két év múlva már állt a templom. 1799 júniusában a közösség arra kéri a munkácsi püspököt, hogy a már majdnem teljesen kész épületet – a torony farésze volt még hátra – a Szent Péter és Pál ünnepét követő vasárnap szentelje fel. A levélből kiderül, hogy a telket négy éve kapták meg (Függelék 8.). Egy hónap múlva Vankay Mihály tájékoztatja a püspököt, hogy a templom elkészült, már megáldották. A szentelésre július közepén kerülhetett sor, hiszen ónaptár szerint az apostolok ünnepe oda esik. Vankay azt is kifejti a püspöknek, hogy sok küzdelmébe került, mire a nagybányai minoritáknál el tudta érni a templomtelek kihasítását. A helyzet azóta sem javult sokat, de ígéri a püspöknek, hogy mindent megtesz majd annak érdekében, hogy parókia vagy káplánhely is legyen a faluban, akár a minoriták akarata ellenére (Függelék 9.).

Vankay Mihály szatmári nemesi családból származott. Ősei Szakaszon (Răteşti) éltek. Vank Simon 1634-ben II. Ferdinánd királytól kapott nemességet (Nagy 1865. 34.). Vankay Mihály 1795-ben és a következő évben tagja volt a nagybányai városi magisztrátusnak mint tanácsos (Decsi 1795. 274., Decsi 1796. 273.). Közéleti szerepvállalása nyilván segítette abban, hogy a minoritákkal szemben hatékonyan képviselje egyháza érdekeit. Itt csak érdekességképpen jegyzem meg, hogy Vankay máshol is aktívan támogatta a görögkatolikus egyházat: az 1805 körül kezdett misztótfalui (Tăuţii de Jos) görögkatolikus templom építésének befejeztével 1809-ben Bacsinszky püspöktől a felszentelést kérvényezik a nagybányai esperessel együtt. A levélből kiderül, hogy Vankay egy aranyozott ezüstkelyhet csináltatott a templom számára (Függelék 10.). Mecenatúráját az is indokolhatta, hogy a településen birtokai voltak (Szirmay 1810. 342.).

A giródtótfalui templom hajója téglalap, keskenyebb szentélye félköríves alaprajzú (5. kép). A nyugati homlokzat előtt fakörüljárós, négy fiatornyos, hatszög alaprajzú gúlával fedett sisak magasodik (38 m). Archív fotók tanúsága szerint a külsőt egykor vakolatdíszek tagolták, mára csak a főpárkány és a torony testét tagoló további párkányok lecsupaszított téglaalapja maradt meg (Kovács 1988. 19–20.). Bejárata kosárívesen záródik, a torony főhomlokzatán nyílik. A hajót a déli oldalon három, az északi oldalon egy, a szentély déli oldalán ugyancsak egy kosárívesen záródó ablak világítja meg, bár az utóbbi térrész középtengelyében is nyílik egy ovális ablak. Belül az egész templomot keresztboltozat fedi, a hajó nyugati végében új fakarzat áll, talán eredetileg is volt. Az építésről egykor felirat emlékezett meg a nyugati homlokzaton, amelyben állítólag az 1773-as évszám szerepelt építési dátumként, ami a fentebb bemutatott építéstörténet alapján nem felelhet meg a valóságnak.[29] Az építő- és ácsmesterekre vonatkozó adat eddig még nem került elő.

[27] Pünkösdkor szokás kaszált fűvel és zöld faágakkal díszíteni a templomot, talán ebből származott a konfliktus.

[28] Feltehetően a munkácsi püspök helynöke próbálta meg kivizsgálni a hívek panaszait.

[29] A feliratot közli: Porumb 1998. 410.

A templom egykori berendezéséből csak az oltárképet publikálták, amely a Szentháromságot és az alatta felhők között angyalok társaságában megjelenő patrónusokat, az apostolfejedelmeket ábrázolja. A festmény hátoldalán cirill betűs román felirat emlékezik meg a donátorokról és a festőről, Ştefan de Fişeşti-ről, 1810-ből.[30]

Két különös ikonosztáz

A négy bemutatott templom közül a felsőbányaiban és a györkefalviban maradt meg az ikonosztázion, utóbbiban még a főoltár is a XVIII. század végéről származik. A két együttest összehasonlítva világos, hogy azonos műhelyben készültek: faragójuk, festőjük ugyanazon személyek lehettek (17–25. kép).

17. kép
Felsőbánya, egykori görögkatolikus templom ikonosztáza
(fotó: Áment Gellért, 2017)

Fig. 17
Baia Sprie, the iconostasis of the former Greek Catholic church
(photo by Gellért Áment, 2017)

A helytörténészek és a művészettörténeti kutatás stíluskritikai alapon a két ikonosztázion festőjeként „Ştefan din Şişeşti" mestert határozta meg. A festő legkorábbi ismert műve két liturgikus kézirat másolata, amelyeket – a bennük olvasható bejegyzései szerint – 1769-ben és 1770-ben készített.[31] A könyvekben szereplő cirill betűs nevet „Ştefan Fişeştean" vagy „Fişeşteanu" formában írja át a román kutatás. Fişeşt a Nagybányához közeli Lacfalu román nevének – Şişeşti – archaikusabb változata lehet, ami azt is jelzi, hogy a mester onnan származott. Az 1780-as évektől kezdve maradtak fenn ikonosztázokon, falképeken és oltárokon olyan feliratok, amelyekben alkotóként tűnik fel. Ezek kritikai áttekintése most nem feladatunk, de abban az esetben, ha az eddigi ismereteket átgondolásra késztető adat merül fel, most is jelzem. A művek felsorolásakor alapvetően Marius Porumb gyűjtésére hagyatkozom.[32]

[30] Elő- és hátoldali felvétel: Socolan–Toth 1969. 49. Fig. 23–24. A felirat latin betűs átiratát közli, de az oltárképet az ikonosztázion alapképének vélte, és ezért a templom titulusát tévesen (Szent Péter és Pál helyett Szentháromság) adja meg: Porumb 1998. 403., 410. A kép jelenleg (2017) nincs a templomban, talán valamelyik múzeumi gyűjteménybe került. Jelenleg ikonosztáza sincs, a legutóbbi 1974-ben készült. https://www.welcometoromania.eu/DN18_Sighet_Baia_Mare/DN18_Sighet_Baia_Mare_Tautii_de_Sus_Biserica_Ortodoxa_m.htm (letöltve: 2018. VII. 1.)

[31] Nagybánya, Megyei Könyvtár.

[32] Korábbi irodalommal: Porumb 1998. 402–403., Porumb 2003. 135–136.

18. kép
Szent Miklós. Felsőbánya, egykori görögkatolikus templom ikonosztáza (fotó: Áment Gellért, 2017)

Fig. 18
Saint Nicholas. Baia Sprie, the iconostasis of the former Greek Catholic church (photo by Gellért Áment, 2017)

19. kép
Tanító Krisztus. Felsőbánya, egykori görögkatolikus templom ikonosztáza (fotó: Áment Gellért, 2017)

Fig. 19
Teaching Christ. Baia Sprie, the iconostasis of the former Greek Catholic church (photo by Gellért Áment, 2017)

20. kép
Atyaisten. Felsőbánya, egykori görögkatolikus templom ikonosztáza (fotó: Áment Gellért, 2017)

Fig. 20
God the Father. Baia Sprie, the iconostasis of the former Greek Catholic church (photo by Gellért Áment, 2017)

21. kép
Györkefalva, egykori görögkatolikus templom ikonosztáza
(fotó: Ámент Gellért, 2017)

Fig. 21
Cetăţele, the iconostasis of the former Greek Catholic church
(photo by Gellért Ámент, 2017)

22. kép
Szent Miklós. Györkefalva, egykori görögkatolikus templom ikonosztáza (fotó: Ámент Gellért, 2017)

Fig. 22
Saint Nicholas. Cetăţele, the iconostasis of the former Greek Catholic church
(photo by Gellért Ámент, 2017)

23. kép
Atyaisten. Györkefalva, egykori görögkatolikus templom ikonosztáza (fotó: Ámент Gellért, 2017)

Fig. 23
God the Father. Cetăţele, the iconostasis of the former Greek Catholic church (photo by Gellért Ámент, 2017)

A sürgyefalui (Dióshalom/Şurdeşti) görögkatolikus fatemplom szentélyében az „oltár” (itt értsd: szentély) kifestéséről emlékezik meg egy 1783-ra datált felirat, amelyben József császár uralkodását említi Ştefan mester.[33] Valószínűleg ezért attribuálják neki a templom monumentális ikonosztázionjának képeit is. Elképzelhető, hogy az attribúció helyes, de az ikonosztáz feltehetően már korábban elkészült, ugyanis az 1775-ös összeírás során külön kitérnek annak szépségére.

[33] A templomot leíró kis füzetben Ştefănescu az évszám olvasatában bizonytalan volt (Ştefănescu 1967. 5.).

24. kép
Krisztus, Nagy Főpap, és két apostol. Györkefalva, egykori görögkatolikus templom ikonosztáza (fotó: Áment Gellért, 2017)

Fig. 24
Christ, the Great High Priest and two Apostles. Cetăţele, the iconostasis of the former Greek Catholic church (photo by Gellért Áment, 2017)

Megemlítik, hogy a szokásos három ajtaja igen elegáns, valamint megfelelőek mind a nagyobb ikonok (értsd: alapképek), mind a 12 apostol kisebb ikonja, amelyekkel fel van díszítve, majd zárójelben megjegyzik, hogy ezek nemcsak művészien vannak festve, hanem faragva is (Véghseő et alii 2016a. 367.)!

25. kép
Apostolok, próféták. Györkefalva, egykori görögkatolikus templom ikonosztáza (fotó: Áment Gellért, 2017)

Fig. 25
Apostles and Prophets. Cetăţele, the iconostasis of the former Greek Catholic church (photo by Gellért Áment, 2017)

Ştefan festette származási helye, Lacfalu egykori fatemplomának ikonosztázát is, a rajta olvasható felirat szerint 1785-ben.[34] Ugyanekkor készült Györkefalván a templom főoltárán a Szűz Máriát koronázó Szentháromság képe. Amint láttuk, utóbbi helyen a jelenlegi templom csak tíz évvel később épült, de ezt az oltárt minden bizonnyal a korábbi faelődjében már használták.[35] Az oltár felirata megerősíteni látszik, hogy az ikonosztázt is neki attribuálják (1790 és 1800 körül készülhetett) (21–25. kép), ami a felsőbányai együttesre is érvényes (17–20. kép).[36] Nagybányán fennmaradt egy Szűz Mária koronázását ábrázoló oltárkép, amelyet Ştefan mester munkájának tartanak. Említettük már a giródtótfalui oltárképet, amely a hátoldalán szereplő felirat szerint biztosan az ő műve 1810-ből. Eddig ismert utolsó munkája Plopisra (Nyárfás/Plopiş) készült, a Szentháromságot és a templom védőszentjeit, Mihály és Gábor főangyalt ábrázoló oltárkép,

[34] Az egykori fatemplomban álló ikonosztáz alapképsorát és oromaztának részeit kiállították a nagybányai Szentháromság ortodox templom alagsorában kialakított múzeumban (http://basilica.ro/icoane-vechi-din-bisericile-de-lemn-maramurene-expuse-in-muzeul-eparhial-din-baia-mare/ – letöltve: 2018. VII. 1.).

[35] Minden bizonnyal ez alapján feltételezik egyesek, hogy az ikonosztáz máshonnan kerülhetett a györkefalvi templomba, de ennek nem sok alapja lehet (Man 2005. 31–34.).

[36] A felsőbányai templomból nem ismert tőle származó felirat. A templom oltára jóval későbbi.

amelyen az adományozási feliratban a nevén kívül 1811-es évszám szerepel. Neki attribuálják az itteni falképeket és az ikonosztáz festményeinek egy részét is.[37]

Ahhoz képest, hogy az ikonosztázokat és oltárokat festő személyt stíluskritikai módszerrel elég pontosan azonosítani lehetett, eddig a fafaragóról vagy fafaragókról semmilyen adat nem került elő. A Ştefan mester által festett ikonosztázokat, oltárokat nézve több esetben világosan látszik, hogy a faragó is ugyanaz a személy lehetett, ami Felsőbánya és Györkefalva esetében igaz. Ráadásul ezen a két helyen olyan művészi megoldásokat engedtek meg maguknak, amelyek a munkácsi egyházmegye területén nagyon ritkának, szűkebb régiójukban pedig teljesen újnak számíthattak. Arról nem is beszélve, hogy ezek az újítások a festő és a faragó olyan szoros együttműködését feltételezi, amely szintén nem volt mindig egyértelmű a korszakban. Miről van szó pontosan? Arról, hogy ezen a két ikonosztázionon nem csupán az ornamentális szerkezetek egy része és nem csupán a királyi ajtó szárnyai áttört faragásúak – ami a XVII. századtól kezdve szinte általánosnak mondható –, hanem az alapképsort és az ünnepsort leszámítva az ikonok háttere is áttört, méghozzá úgy, hogy a festett alakokat testkontúrjuk mentén szinte teljesen körülvágták. A háttér áttört aranyozott ornamensei rögzítik a kerethez a figurákat. Ilyen módon készült a középtengelyben a Krisztus, a Nagy Főpap, az alatta lévő Atyaisten, majd két oldalt a fél- vagy háromnegyedes próféták, az egész- vagy álló alakos apostolok és az ezt a két sort kiegészítő többi szent (angyalok, vértanúk) ikonja, valamint az oromzati Keresztre feszítés (17., 20–21., 23–25. kép). Ami még szokatlanabb, hogy az Atyaistennek nemcsak a háttere áttört, hanem a figurális része domborműként ki van faragva (20. és 23. kép).

Az a törekvés, hogy az ikonosztázion zárt szerkezetét legalább az ornamensek szintjén áttetszőbbé tegyék, a XVIII. század közepén jelenik meg a munkácsi egyházmegye művészetében. Kutatásaim alapján úgy vélem, hogy a máriapócsi ikonosztázion volt az egyik első vagy talán a legelső, ahol Konsztantinosz Thaliodorosz balkáni eredetű faragó a második képsortól kezdve az egyes sorokat elválasztó elemek és az egyes ikonok feletti lunetták ornamenseinek hátterét áttörte (Terdik 2014b. 57–68.). Néhány évtizeddel később, 1776 és 1779 között már az alapképsor hátfalát is áttörtté teszi az ungvári székesegyház ikonosztázionját készítő, bécsi tanultságú Franz és Johann Feeg (Fech) mester (Terdik 2014b. 92–106.),[38] ami hosszú időre mintaadóvá válik az egész egyházmegye területén. A máriapócsi és az ungvári ikonosztázion faragványainak stílusa teljesen különböző, a háttérben mégis ugyanaz a szándék áll: az addig falszerű, zárt szerkezet oldása a szentély ablakaiból érkező fény segítségével. Erre csupán a nagy belmagasságú, jól megvilágított kőtemplomok adtak lehetőséget. A fatemplomokban ugyanis a szentélyt és a hajót elválasztó boronafal, amelynek a XVIII. század végén épült nagyobb ikonosztázok nekitámaszkodnak, megakadályozta, hogy hátulról fény szűrődjön át.

Úgy tűnik, hogy a már nagyobb ikonosztázionfestési gyakorlattal rendelkező Ştefan mester és a vele együtt dolgozó faragó éppen erre érzett rá a felsőbányai és a györkefalvi kőtemplom esetében. Olyan esztétikai élmény megteremtésére nyílt ekkor lehetőségük, amely a fatemplomokban elképzelhetetlen volt. Hogy melyikük invenciója lehetett a felső sorok ikonjainak áttört hátfala, valószínűleg soha nem fogjuk megtudni. Az áttört hátterű képek esetében szoros együttműködésre

[37] Ehhez a körhöz tartozhat a sülelmedi (Ulmeni) fatemplom ikonosztáza, amelynek apostolsora hasonló, áttört háttérrel, de azzal a különbséggel, hogy a figurák nincsenek körbevágva (Man 2005. 366–368.). Ezt az ikonosztázt 1895-ben hozták át ide Nagysomkútról (Şomcuta Mare). További képek: https://www.welcometoromania.ro/DJ196/DJ196_Ulmeni_Biserica_lemn_r.htm (letöltve: 2018. VII. 1.).

[38] Arra vonatkozóan, hogy mindketten a bécsi művészeti akadémián tanultak, Buzási Enikő közölt adatokat (Buzási 2016. 122–123.).

volt szükség a festő és a faragó között, ugyanis a fatáblákon a festőnek először fel kellett vázolnia a később megfesteni szándékozott alakokat, majd csak ezután törhette át a hátterüket a faragó.

A két ikonosztázion szerkezete a nagy újítás ellenére sok archaikus megoldást hordoz: az alapképsorok négyszögletes ikonformái, az alapképek aranyozott, bár szép barokkos ornamentális mustrával díszített háttere, a felsőbb sorok lépcsős elrendezése még a XVII. század második vagy a XVIII. század első felének művészetében gyökerezik (18–19., 21. kép). Ezért is nagyon meglepő, hogy a középtengelyben ábrázolt félalakos Atyaisten nem csupán áttört hátteret kapott, hanem a figurát domborműként faragták meg (20., 23. kép). Ez alapján jól érzékelhető, hogy az alkotók feszegették a munkácsi egyházmegyében megszokott határokat: háromdimenziós szobor alkalmazását a keleti tradícióra való tekintettel nem vállalhatták, de az áttört háttér és a dombormű alkalmazása révén mégis az ábrázolt szentek térbeliségének a fatáblákon megszokott mértéket meghaladó eredményére törekedtek. Kísérletezésük azért tűnik merésznek, mert az akkori munkácsi püspökről, Bacsinszky Andrásról tudjuk, hogy kifejezetten mellőzte a görögkatolikus templomokban szobrok használatát, sőt bizonyos estekben meg is tiltotta, noha elődei – legalábbis Olsavszky Mihály Mánuel biztosan – megengedőbbek voltak ebben a kérdésben (Terdik 2014b. 114–115.). A domborművekről külön nem nyilatkoztak, ezeket talán még a kétdimenziós képek szintjén értelmezték.

A munkácsi egyházmegye területén fönnmaradt néhány olyan emlék, amelyek azt mutatják, hogy a korszakban más művészek is kísérleteztek hasonló megoldásokkal, most ezekből villantok fel néhányat.

A munkácsi Szent Miklós-monostor 1661-ben épült centrális kőtemplomát 1750-ben Bereg vármegye elöljárói megtekintették, és készítettek egy elismervényt, amelyben rögzítik, hogy a baziliták a templomot 1744-től kezdve adományokból és saját költségükön jelentősen megújították: a töredezett padlót kicserélték, a falakat vakolták, meszelték, hét ablaka új ólomkeretes üvegezést kapott, a berendezést kijavították. Ezzel kapcsolatban említik, hogy a szentély új kapuját – ami alatt minden bizonnyal az ikonosztáz királyi ajtaját kell érteni – szobrok (sculpturis) és ornamentális faragványok (ciradis) díszítették. Megújították alapjaiból az „oltárt" is, amelyet a tizenkét apostol szobra díszített. Az oltár jelentheti a főoltárt, de az sem zárható ki, hogy az ikonosztázt értették alatta, mivel a XVIII. század folyamán a latin nyelvű forrásokban gyakran nevezik így azt is. A leírásban utalnak arra, hogy a templomot más szobrok is díszítették, a székeket megújították, a szentélyben új szekrényt készítettek a szent edények tárolására. A jelentés végén megállapítják, hogy az új, faragott munkák festése és aranyozása még hátravan.[39] A leírás jelentőségét növeli, hogy a templomot 1826-ban lebontották, egykori berendezése elkallódott.[40]

Különösnek tűnik, hogy a munkácsi monostor templomában a „szentély ajtaját" is figurális faragványok díszítették. Hogy ezt milyennek képzeljük el, jó analógiaként szolgálhat a poroskói (Порошково) templom ikonosztáza, amelynek királyi ajtaján az Örömhírvétel kompozícióban az Istenszülő és Gábor arkangyal domborműve az ajtószárnyak felső harmadát tölti ki (26. kép). Az ajtó keretének oldaldeszkáin a két liturgiaszerző egyházatya, Nagy Szent Bazil és Aranyszájú Szent

[39] *„(…) Religiosi (…) Graeci Ritus Ordinis Sancti Basilii in mentionato Monasterio (…) residentes, (…) ab Anno 1744to totum in restaurationem illius convertere coeperunt, convertumque etiam depraesenti: Unde ex integro jam abintus dealbata, padimentum inferius tam intrinsecus, quam extrinsecus lapidibus affabie per lapicidas, et murarios accomodatis expositum; Porta Sanctuarii nova, sculpturis, diversisque ciradis exornata, in sanctuario noviter facta Sacrorum Vasorum conservatoria distinctis seraturis munita; Ara ex fundamento nova, 12 Apostolorum, ac aliae etiam diversae statuae, ad ornamentum Ecclesiae multum contribuentes, septem fenestrae plumbo inclusae, sedes omnes / novae, quae singula, per sculptores et arcularios jam jam adpromptata, solumodo Pictorio labore, cum necessariis coloribus egerunt. (…)"* Munkácson 1750. október 8-án Herkály Jakab Bereg vármegye alispánja és Maholányi László szolgabíró írta alá (DAZO Fond 64. opisz 1. no 342.).

[40] A templom történetéről: Terdik 2014b. 19–25.

26. kép
Poroskó, az egykori görögkatolikus templom ikonosztázának királyi ajtaja (Prijmics 2014. alapján)

Fig. 26
Poroshkovo, the Royal Doors of the former Greek Catholic church (after Prijmics 2014)

János áll, az ajtó íve felett a Szent Mandülion domború képe tűnik fel. Az együttes faragóját név szerint nem ismerjük, az ukrán kutatás készítését az 1760-as évekre datálja (Prijmics 2007. 141–144., Prijmics 2014. 134.).

Munkácshoz visszakanyarodva utalnom kell arra, hogy ebben az időszakban a lengyel fennhatóság alatt élő görögkatolikusok, akikkel a baziliták szoros kapcsolatban álltak, megengedőbbek voltak a szobrok tekintetében. Az 1720-as zamośći zsinat után gyakran már ikonosztáziont sem építettek, hanem a latin oltárokhoz hasonlóan nagy retábulumokat emeltek, amelyhez gyakran a diadalív vonalában kisebb mellékoltárokat kapcsoltak. Ilyen építmény állt például a pidhirci (Podhorce/Підгірці) bazilita templomban, ahol a három oltárt összekötő párkányzatot és a két mellékoltár oromzatát a tizenkét apostol szobra díszítette (Kowalczyk 2000. 29., 36–38. il. 36.). Munkácson valószínűleg nem kell ilyen radikális latin megoldásra gondolnunk. Feltehetően itt egy hagyományos ikonosztáziont díszítettek domborművek, az apostolok szobrai pedig a főoltár retábulumán állhattak. Az oltárképek használata már önmagában latinizációnak számít, de a XVIII. század második felétől kezdve a munkácsi egyházmegye területén megszokottá válik.

A királyi ajtók esetében valóban megfigyelhető már a XVII. századtól kezdve, hogy az áttört ornamensek közé domborműveket helyeznek. Ikonográfiai szempontból az ajtószárnyakon ekkor megjelenő Jessze-fa kompozíció kínálta magát, amelyben sokszor csupán Jessze, de alkalmanként a Krisztus-ősök is domborműként jelennek meg. A feltehetően lengyel területeken meghonosodó formák a hazai görögkatolikus templomokban ugyancsak megtalálhatók,[41] sőt egy példa azt mutatja, hogy még a szerb közösségek is elfogadták.[42]

Néhány emlék azt mutatja, hogy szobrok is kerülhetnek az ikonosztázionokra, azonban ebből a szempontból csupán az oromzati keresztrefeszítés-jelenet jöhet szóba. Ritka példa a lukó-venécei fatemplom (Lukov-Venécia) XVIII. század második feléből származó ikonosztáza, amelynek kálváriacsoportja az oromzatán három szoborból áll.[43] 1781-ből ismert egy olyan ikonosztázterv, amelynek a tetején a kálváriacsoport két alakját talán szobornak szánta a faragó (Terdik 2014.

[41] A krakkói Nemzeti Múzeum gyűjteményében található két királyi ajtóra utal Baranyai Béláné a Jessze-fa ikonográfiáját feldolgozó cikkében (Baranyai 1970. 78–79. Abb. 12., Gumińska 2008. 85.). Kárpátaljai példák a XVIII. századból: Prijmics 2007. 122–123., Puskás 2008. 170–171., Prijmics 2014. 119–120. A mai Magyarországon egyedül a mándoki fatemplomnak van hasonló királyi kapuja, amelyen Jessze alakja domború.

[42] Rácalmásról került be egy ilyen típusú királyi ajtó a szentendrei Szerb Ortodox Egyházi Múzeumba (Davidov1973. 174–176, kat. 53. XIII. színes tábla).

[43] Képe: Dudáš–Jiroušek 2013. 106–107.

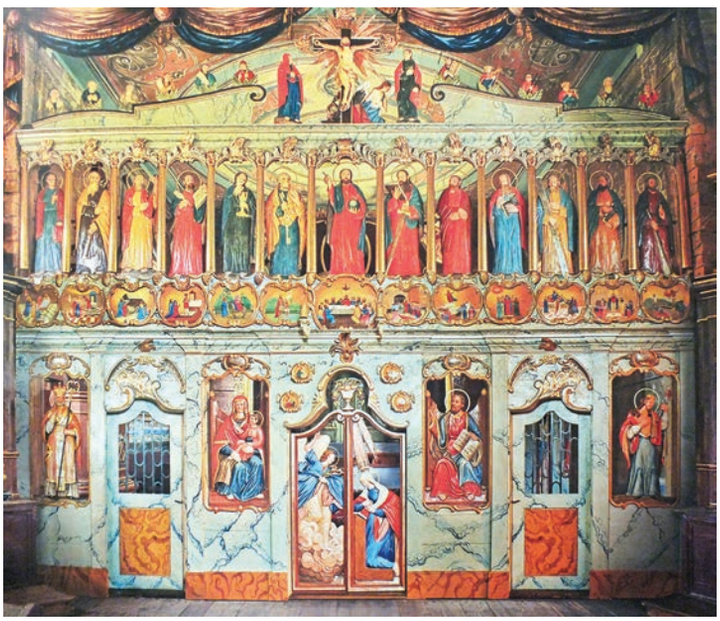
27. kép
A zboji görögkatolikus fatemplom ikonosztázának oromzata. Bardejov, Šariš Museum (a szerző felvétele, 2009)

Fig. 27
The pediment of the iconostasis of the Greek Catholic wooden church, of Zboj. Bardejov, Šariš Museum (photo by the author, 2009)

28. kép
Górzanka, egykori görögkatolikus fatemplom, az ikonosztázion rekonstrukciója (Zieliński 2015. alapján)

Fig. 28
Górzanka, former Greek Catholic church, a reconstruction of the iconostasis (after Zieliński 2015)

95. 113. kép).[44] A faragók, akik ebben az időszakban szinte mindig római katolikusok voltak, úgy érezhették, hogy az oromzat dúsan burjánzó ornamensei között megvillanthatják szobrászi képességeiket.

Ez a kísérletezés azért érdekes, mert egy századdal korábban a moszkvai Kreml némelyik templomában éppen ezen a helyen – vagyis az oromzaton – a kálváriajelenet plasztikussá tételét valósították meg nyugati mesterek: a Krisztus feltámadása templom ikonosztázának oromzatán a kereszrefeszítés-csoportot három szoborral oldották meg.[45]

Az az érdekes, hogy a Lengyel Királyságban már a XVI. század elején próbálkoztak az ikonosztázok oromzati figuráinak körbevágásával, ami már első lépésként értelmezhető a plaszticitás keresésében.[46] Erre van példa aztán a XVIII., majd a XIX. századból a munkácsi egyházmegyében

[44] Egy évtized múlva a szepességi kamarai birtokon álló görögkatolikus templomok számára szintén olyan ikonosztáztervet készített Johannes Scholtz ólublói képfaragó, amelynek az oromzatán szobrokból állt volna a kálváriacsoport (MNL OL C 71. Fons 21. Positio 10. fol. 104.).

[45] 1687–1680 között készült (Szokolova 2003. 147–153. kat. 25.). Úgy tűnik, hogy ez a szoborcsoport „divatot" teremtett, mivel hasonló jellegű, erősen plasztikusan faragott dombormű Krisztusok jelentek meg több templomban a Kremlben, oltárkeresztként vagy éppen az ikonosztáz tetején (Szokolova 2003. 153–172. kat. 26–30.).

[46] A lembergi Andrej Septickij Múzeumban őriznek egy ilyen körbevágott figurákból álló Kálvária jelenetet (XV. század vége – XVI. század eleje) (Helitovics 2010. 60–61., 199. kat. 11.).

is (27. kép).[47] Elképzelhető, hogy a kálváriacsoportok kiemelése mögött a középkori – ritkábban barokk – templomok diadalívbe helyezett plasztikus kompozíciójának hatásával számolhatunk.

A szobrok alkalmazáshoz képest visszafogottnak tűnik a domborművek alkalmazása. Eddig csupán egy olyan példát ismerek, amikor az egész ikonosztázt domborművekből állították össze. Galíciában maradt fenn töredékesen egy ilyen emlék, amelynek eredetileg az alapkép- és apostolsora áttört hátterű domborművekből állt, a próféták pedig félalakosak voltak (28. kép).[48] Hasonló együttest a történelmi Magyarország területéről nem ismerünk, viszont Hradiszkóról (Kisvár/Hradisko) származik egy nagyméretű, Krisztust Főpapként ábrázoló, áttört hátterű dombormű, amely feltehetően egy ikonosztázhoz tartozott (29. kép).[49]

29. kép
Krisztus a Nagy Főpap, dombormű. Bardejov, Šariš Museum (Grešlik 1994. alapján)

Fig. 29
Christ the Great Hight Priest, relief. Bardejov, Šariš Museum (after Grešlik 1994)

A domborműveknél maradva a szatmári régióból meg kell még említenünk az érdengelegi (Dindeşti) templomot, amely ugyan a 1820-as években épült, ikonosztázának felső két sora és királyi ajtója (30. kép) azonban még a XVIII. század második feléből származik, ami azt jelenti, hogy vagy a korábbi, itt álló fatemplom berendezéséhez tartozott, vagy az sem zárható ki, hogy máshonnan hozták. Ez az együttes annyiban kapcsolódik témánkhoz, hogy a királyi ajtó bélletén a két bizánci liturgiaszerző főpap nem a szokott módon festve, hanem faragva, domborműként jelenik meg (31–32. kép).[50]

Amint már sejthető volt, a plasztikus elemek alkalmazásával való kísérletezés nem csupán a görögkatolikus, hanem az ortodox művészetet is „megkísértette". Ennek részletes elemzésére nem vállalkozhatom, csak röviden utalok néhány jelenségre. Az orosz hagyományban a XV. századtól kezdve nem ismeretlenek a domborműves, gyakran egészen szoborszerű ikonok sem. A XVII. század végén nyugati hatásra az ikonosztázionok bizonyos helyein (oromzat, majd királyi ajtók) nagyobb területet nyerhetnek a plasztikus elemek, amint a már idézett moszkvai példán láttuk. A XVIII. században már egészen extrém megoldásokkal is találkozunk, különösen Nagy Péter uralkodásától kezdve.[51] A Balkánon a szobrok

[47] Például a zboji Három Szent Főpap fatemplom ikonosztázán 1766-ból. Jelenleg: Bardejov, Šariš Museum (Grešlik 1994. 58.). A XIX. század elejéről származhatnak a boldogkőváraljai templom ikonosztázának töredékei, amelyek között fennmaradt a kereszt a szomorkodók körbevágott csoportjával. Képe: Puskás 1991. 75. kép.

[48] Az egykor szent Paraszkevának szentelt görögkatolikus templom 1835–38 között épült, de az ikonosztáziont a XVIII. század első felére datálják. A XX. század második felében római katolikus templommá alakították, de az ikonosztáz alsó sorai hamarabb elpusztulhattak. Érdekes, hogy ezt a domborműves ikonosztázt már a görögkatolikusok eltakarták festett ikonokkal a XX. század elején. Ma már csak az apostolsor létezik. Az eredeti együttes a számítógépes rekonstrukciójával együtt: Zieliński 2015. 76–77. Máté apostol domborművének reprodukcióját közli: Giemza 2017. 532. Az uście gorlickiei fatemplom ikonosztázának lábazati zónájában, az Istenszülő- és a Krisztus-alapkép alatt jelenik meg egy-egy dombormű a XVIII. század nyolcvanas éveiből: egyik a bűnbeesést, a másik a rézkígyót ábrázolja (Giemza 2017. 240., 255.).

[49] 75x48x4 cm, 1740–70 körül. Bardejov, Šariš Museum (Grešlik 1994. 54., 80., kat. 57. Puskás 2008. 174–175. 121. kép).

[50] Az egyik béllet képe: Bălu–Szőcs–Terdik 2007. 67.

[51] Az orosz egyházi szobrászatról, faragványokról, ikonokról: Szoboljev 2000. 153–291., 380–428. A Kremlben található vallási képek, szobrok szakkatalógusa: Szokolova 2003. Lásd még: Pirovano 2006.

30. kép / Fig. 30
Érdengeleg, egykori görögkatolikus templom ikonosztázának királyi ajtaja (fotó: Szőcs Péter, 2011)
Dindeşti, the Royal Doors of the iconostasis of the former Greek Catholic church
(photo by Péter Szőcs, 2011)

31. kép / Fig. 31
Egyházatya az érdengelegi ikonosztáz királyi ajtajának bélletén (a szerző felvétele, 2001)
Church Father on the portal of the Royal Doors of the iconostasis of Dindeşti
(photo by the author, 2001)

32. kép / Fig. 32
Egyházatya az érdengelegi ikonosztáz királyi ajtajának bélletén (a szerző felvétele, 2001)
Church Father on the portal of the Royal Doors of the iconostasis of Dindeşti
(photo by the author, 2001)

alkalmazásától távol maradtak, bár bolgár és északgörög területeken a XVIII. század végétől kezdve sok helyen megjelennek az ikonosztázion állványzatának ornamensei között figurális jelenetek (Vaszilijev 1968. 233–241, Nikolovski 2015. 117–148.). Ennél visszafogottabb megoldással – amely egyébként párhuzamos kísérletként, semmiképpen nem közvetlen analógiaként a két szatmári ikonosztázionnal is párhuzamba állítható – a velencei fennhatóság alatt lévő Zakintosz (Zante) szigetén találkozunk. A szigettel hasonnevű főváros egykori Szent Dénes templomában állt egy olyan ikonosztáz, amelyen az apostolsor a kontúrjai mentén körbevágott, fal elé helyezett figurákból állt. Ugyancsak Zakintoszon, a Macheradóban álló Szent Timóteus és Szent Mavra zarándoktemplom ikonosztázán az apostolsorban szabályos szoborfülkéket alakítottak ki, de itt megelégedtek a testkontúrok mentén körbevágott Krisztus és hat apostol ikonjával.[52] Természetesen ezek az emlékek nem hozhatók közvetlen kapcsolatba az itt tárgyalt ikonosztázokkal, csak párhuzamos jelenségekként értelmezhetők.

[52] Előbbi Nicolaos Koutouzis (1743–1813) műve volt, utóbbi Spiros Pelekasisé (Zivas 2005. 27–28. fig. 15–16.).

A györkefalvi és a felsőbányai ikonosztázionok pontos építési, állítási idejét nem tudjuk, de a XVIII. század utolsó vagy a XIX. század első éveiben feltehetően már elkészültek. A készítés idejének *post quem*jét a templomok XVIII. század utolsó évtizedére eső építési dátuma, míg az *ante quem*jét Stefán mester utolsó ismert szignált munkáinak készítési ideje, 1810–11 határozhatja meg.

Összegzés

A tanulmányban bemutatott templomok alapján sejthető, hogy a XVIII. század utolsó évtizedeiben itt folyó görögkatolikus építkezések egyrészt a régió korábbi hagyományaiból merítenek, másrészt olyan egyedi megoldásokat mutatnak, amelyek az itt dolgozó mesterek egyéni kísérletező kedvének izgalmas lenyomatai. E tekintetben különös hely illeti meg a györkefalvi és a felsőbányai templom ikonosztázionját, még akkor is, ha ez a merész, a szentély felől érkező fény integrálását célzó áttörtség nem tudott iskolát teremteni, a két ikonosztáz a régió művészetében elszigetelt jelenség maradt hosszú ideig. A györkefalvi ikonosztázt néhány éve restaurálták, kitűnő állapotban van, a felsőbányai sürgős beavatkozásra szorul, veszélyeztetett, egyes elemei már el is kallódtak. Bízom benne, hogy talán ez a tanulmány is elő tudja segíteni, hogy megmentése érdekében minél hamarabb megfelelő lépéseket tegyenek az arra illetékes szervezetek.

Irodalom

Baboş 2004.

Alexandru Baboş: Tracing a Sacred Building Tradition. Wooden Churches, Carpenters and Founders in Maramureş until the turn of the 18th Century. Lund University, Lund 2004.

Bălu–Szőcs–Terdik 2007.

Daniela Bălu – Szőcs Péter Levente – Terdik Szilveszter: Arhitectura eccleziastică din Satu Mare. / Szatmár egyházi építészete. / Ecclesiastical Architecture of Satu Mare. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare 2007.

Baranyai 1970.

Hildegard Baranyai: Das Hochaltarretabel von Gyöngyöspata. *Acta Historiae Artium* XVI. 1970. 69–94.

Bendász–Koi 1994.

Bendász István – Koi István: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa. Szent Atanáz Görögkatolikus Főiskola, Nyíregyháza 1994.

Borovszky 1902.

Szatmár vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky Samu. Országos Monografia Társaság, Budapest [1902].

Bratu 2015.

Anca Bratu: Pictura murală maramureşeană. Editura ACS, Bucureşti 2015.

Brâţulescu 1941.

Victor Brâţulescu: Biserici din Maramureş. *Buletinul Comisiuni Monumentele Istorice* XXXIV. fasc. 107–110. 1941.

Buzási 2016.

Buzási Enikő: Források a magyarországi, erdélyi, valamint magyar megrendelésre dolgozó külföldi művészek bécsi akadémiai tanulmányaihoz (1726–1810). Kivonatok az Akademie der bildenden Künste Wien beiratkozási protokollumaiból és névjegyzékeiből. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Budapest 2016.

Davidov1973.
Динко Давидов: Иконе Српских цркава у Мађарској. Галерија Матице српске, Нови Сад 1973.
Decsi 1795.
Decsi Sámuel: Magyar almanák MDCCXCV-dik esztendőre. Täubel Keresztély Gottlieb és Társai, Bécs [1794].
Decsi 1796.
Decsi Sámuel: Magyar almanák MDCCXCVI-dik esztendőre. Néhai Alberti Ignátz, Bécs [1795].
Dudáš–Jiroušek 2013.
Miloš Dudáš – Alexander Jiroušek: Drevené Kostoly chrámy zvonice na Slovensku. [Wooden Churches and Bell-Towers in Slovakia. Hölzerne Kirchen und Glockentürme in der Slowakei.] JES, Košice 2013.
Emődi 2011.
Emődi Tamás: Giródtótfalu, római katolikus templom. In: Középkori egyházi építészet Szatmárban. Középkori templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg és Szatmár megyékben. Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 2011. 231–237.
Fejős 2006.
Fejős Zoltán: A néprajzi műgyűjtés kezdetei. In: Huszka József a rajzoló műgyűjtő. Kiállítás a Magyar Néprajzi Múzeumban 2005. május 14. – 2006. március 5. Szerk. Barta Tímea – Fejős Zoltán – Lackner Mónika – Tasnádi Zsuzsanna. Néprajzi Múzeum, Budapest 2006. 230–243.
Ghitta 2003.
Ovidiu Ghitta: Cum au ajuns românii să-şi facă biserică la Baia Mare? [Comment les Roumains ont-il réussi a fonder leur église.] In: Artă, istorie, cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca 2003. 303–315.
Giemza 2017.
Jarosław Giemza: Cerkwie i ikony Łemkowszczyny. Libra PL, Rzeszów 2017.
Grešlik 1994.
Vladislav Grešlik: Ikony Šarišského Múzea v Bardejove. [Icons of the Šariš Museum at Bardejov.] Ars Monument, Bardejov 1994.
Gumińska 2008.
Bronisława Gumińska: Gallery „Orthodox Art of the Old Polish Republic”. Guidebook. The National Museum in Cracow – The Bishop Erazm Ciołek Palace, Cracow 2008.
Helitovics 2010.
Марія Гелитович: Ікони старосамбірщини XIV–XVI століть зі збірки Національного Музею у Львові імені Андрея Шептицького. Свічадо, Львів 2010.
Henszlmann 1973.
Acta Cassae Parochorum, Egyházmegyék szerint besorolt iratok 4. füzet. Nagyváradi, Munkácsi, Besztercebányai, Nyitrai, Pécsi, Rozsnyói, Szombathelyi és Szepesi Egyházmegye 1733–1779. Művészettörténeti Adatok. Szerk. Henszlmann Lilla. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai IX. Budapest 1973.

Iuraşciuc–Şainelic 1975.
Ivan Iuraşciuc – Sabin Şainelic: Monumente de arhitectură populară: bisericile de lemn din zona Codru. [Monumente von Volksbaukunst die Holzkirchen aus der Codru–Gegend.] *StComSM* III. 1975. 165–204.
Kovács 1988.
Kovács József: Fatemplomok Máramarosban. Építésügyi Tájékoztatási Központ, Budapest 1988.
Kowalczyk 2000.
Jerzy Kowalczyk: Znaczenie wzorów Giovanniego Battisty Montano dla architektury barokowej w Polsce i na Litwie. [The significance of Giovanni Battista Montano's Designs in the Baroque Architecture of Poland and Lithuania.] *Biuletyn Historii Sztuki* LXII. 2000. 9–49.
Liška–Gojdič 2015.
Anton Liška – Ivan Gojdič: História a architektúra gréckokatolíckych murovaných chrámov tereziánskeho typu na Slovensku. Vydavatelstvo Prešovskej Univerzity, Prešov 2015.
Man 2005.
Grigore Man: Biserici de lemn din Maramureş. Editura „Proema", Baia Mare 2005.
Mojzer 1971.
Mojzer Miklós: Torony, kupola, kolonnád. Művészettörténeti füzetek 1. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
Nagy 1865.
Nagy Iván: Magyarország családi czímerekkel és nemzékrendi táblákkal XII. Ráth Mór, Pest 1865.
Nagy 2018.
Mezei József életműve: „dallás közt egyszer megszakad szívem". Szerk. Nagy Gyöngyvér. Virtuális Nagybánya Egyesület, Nagybánya 2018.
Nikolovski 2015.
Darko Nikolovski: Macedonian Woodcarving. Calamus, Skopje 2015.
Pirovano 2006.
Scultura lignea dalla Terre Russe dall' Antichità al XIX secolo. A cura Carlo Pirovano. Electa, Milano 2006.
Porumb 1998.
Marius Porumb: Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XIII–XVIII. Editura Academiei Române, Bucureşti 1998.
Porumb 2003.
Marius Porumb: Un veac de pictură românească din Transilvania secolul XVIII. Editura Meridiane, Bucureşti 2003.
Prijmics 2007.
Михайло Приймич: Перед лицем твоїм. Закарпатський іконостас. Карпати, Ужгород 2007.
Prijmics 2014.
Михайло Приймич: Іконостаси Закарпаття. Карпати, Ужгород 2014.
Puskás 1991.
Puskás László: Házad ékessége. Görögkatolikus templomok, ikonok, ikonosztázok Magyarországon. Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza 1991.

Puskás 2008.
Puskás Bernadett: A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon, Hagyomány és megújulás. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza 2008.
Rus 2013.
Gabriela Rus: Paradigms of Ecclesiastical Architecture in Transylvania. Greek-Catholics in the Late–18th Century. In: Transylvania in the Eighteenth Century. Aspects of Regional Identity. Ed. Laura Stanciu – Cosmin Popa-Gorjanu. MEGA Publishing House, Cluj-Napoca 2013. 160–172.
Schematismus 1900.
Schematismus Cleri Dioecesis Szamosújváriensis Graeci Ritus Catholicorum pro anno a Christo nato MDCCCC. Szamosújvár 1900.
Schematismus 1903.
Schematismus Cleri Dioecesis Szamosújváriensis Graeci Ritus Catholicorum pro anno a Christo nato MDCCCCIII. Szamosújvár 1903.
Şematismul 1936.
Şematismul veneratului cler al eparhiei greco-catolice române a Maremureşului pe anul 1936. Baia Mare 1936.
Socolan–Toth 1969.
Aurel Socolan – Adalbert Toth: Zugravi ai unor biserici de lemn din Nord Vestul României. [Painters of a number of wooden churches in the North-Western part of Romania.] *Marmatia* I. 1969. 33–57.
Ştefănescu 1967.
Ion D. Ştefănescu: Biserica din Şurdeşti. Muzeul Regional Maramureş, Baia Mare 1967.
Szirmay 1809.
Szirmai Szirmay Antal: Szathmár vármegye' fekvése, történetei, és polgári esmérete I. Magyar Királyi Universitas, Buda 1809.
Szirmay 1810.
Szirmai Szirmay Antal: Szathmár vármegye' fekvése, történetei, és polgári esmérete II. Magyar Királyi Universitas, Buda 1810.
Szirohman 2000.
Михайло Сирохман: Церкви України. Закарпаття. / Churches of Ukraine. Zakarpathia. Мс, Львів / L'viv 2000.
Szmik 1906.
Szmik Antal: Adalékok Felsőbánya szabad királyi bányaváros monografiájához. Kellner Albert, Budapest 1906.
Szoboljev 2000.
Н.Н. Соболев: Русская народная резьба по дереву. Сварог и К, Москва 2000. (reprint 1934).
Szokolova 2003.
И.М. Соколова: Русская деревянная скульптура XV–XVIII веков, каталог. Московский Кремль, Москва 2003.
Terdik 2007.
Terdik Szilveszter: Rácz Demeter, egy XVIII. századi görög katolikus mecénás. [Demeter Rácz, ein Mäzen griechisch-katolischen Glaubens im 18. Jahrhundert.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 333–380.

Terdik 2010.
Terdik Szilveszter: Középkori eredetű görög katolikus templomok a történeti Szatmár vármegyében. *Athanasiana* 32. 2010. 119–134.
Terdik 2011.
Terdik Szilveszter: „…a mostani világnak ízlésse, és a rítusnak módja szerint". Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez. Collectanea Athanasiana I/5. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza 2011.
Terdik 2012.
Terdik Szilveszter: Biserici greco-catolice de origine medievală din Sătmarul istoric. [Greek catholic churches of medieval origin in the historic county of Satu Mare.] In: Arhitectura religioasă medievală din Transilvania. / Középkori egyházi építészet Erdélyben. / Medieval ecclesiastical architecture in Transylvania. Szerk. Szőcs Péter Levente. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare 2012. 85–106.
Terdik 2013.
Terdik Szilveszter: Görögkatolikus templomtervek a 18. század második feléből. *Ars Hungarica* XXXIX. *Supplementum.* Tanulmányok Kelényi György tiszteletére. 2013. 89–95.
Terdik 2014a.
Terdik Szilveszter: Középkori templomok görögkatolikus használatban Északkelet-Magyarországon. In: Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken. Középkori templomok útja 3. Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési Ügynökség, Nyíregyháza 2014. 178–188.
Terdik 2014b.
Terdik Szilveszter: Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció. Collectanea Athanasiana VI/1. 2014.
Terdik 2016.
Terdik Szilveszter: Újabb adatok Joseph Hoffmann nagyváradi építőmester tevékenységéhez. In: Fundálók, pallérok, építészek Erdélyben. Szerk. Orbán János. Muzeul Judeţean Mureş – EME, Marosvásárhely–Kolozsvár 2016. 19–53.
Terdik 2018.
Szilveszter Terdik: Some Aspects of the History of the 18th-Century Greek-catholic Stone Churches in the Area around Baia Mare (Nagybánya). *Museikon* 2. 2018. 117–146.
Udvari 1990.
A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. Szerk. Udvari István. Vasvári Pál Társaság Füzetei 3. Vasvári Pál Társaság, Nyíregyháza 1990.
Varga 2010.
Varga Kálmán: Nagyboldogasszony Bazilika Máriabesnyő (1759–2000). METEM, Szeged 2010.
Vaszilijev 1968.
Асен Василиев: Български възрожденски майстори. Живописци, резбари, стоители. Наука и изкуство, София 1968.
Vavroušek 1929.
Bohumil Vavroušek: Církevní památky na Podkarpatské Rusi. Kvasnička a Hampl, Praha 1929.

Véghseő et alii 2015.
Véghseő Tamás – Terdik Szilveszter – Simon Katalin – Majchrics Tiborné – Földvári Katalin – Lágler Éva: Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásának iratai. Collectanea Athanasiana II/7. 2015.
Véghseő et alii 2016a.
Véghseő Tamás – Terdik Szilveszter – Majchrics Tiborné – Földvári Katalin – Varga Anett – Lágler Éva: Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Munkácsi és nagyváradi egyházmegyés parókiák összeírása 1774-1782 között. 1. Szabolcs, Bereg, Szatmár, Ugocsa vármegyék és a hajdúvárosok. Collectanea Athanasiana II/8/1. 2016.
Véghseő et alii 2016b.
Véghseő Tamás – Terdik Szilveszter – Majchrics Tiborné – Földvári Katalin – Varga Anett – Lágler Éva: Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Munkácsi és nagyváradi egyházmegyés parókiák összeírása 1774-1782 között. 2. Szepes, Abaúj, Zemplén és Máramaros vármegyék. Collectanea Athanasiana II/8/2. 2016.
Véghseő et alii 2017.
Véghseő Tamás – Terdik Szilveszter – Majchrics Tiborné – Földvári Katalin – Varga Anett: Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. A munkácsi egyházmegye parókiarendezési iratai 1782–1787. 1. A hajdúvárosok és Szatmár vármegye. Collectanea Athanasiana II/9/1. 2017.
Véghseő–Terdik 2015.
Véghseő Tamás – Terdik Szilveszter: Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Az 1747. évi javadalom-összeírás. Collectanea Athanasiana II/6. 2015.
Véghseő–Terdik–Simon 2014.
Véghseő Tamás – Terdik Szilveszter – Simon Katalin: Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Az 1741. évi javadalom-összeírás. Collectanea Athanasiana II/5. 2014.
Zivas 2005.
Dionysis A. Zivas: Resti bizantini nella Zante veneziana. In: Venezia e le Isole Ionie. A cura di Chryssa Maltezoau – Gherardo Ortalli. Istituto Veneto di Scienze Lettere ed Arti, Venezia 2005. 21–42.
Zieliński 2015.
Krysztof Zieliński: Leksykon drewnianej architektury sakralnej Województwa Podkarpackiego. ProCarpathia, Rzeszów 2015.

Terdik Szilveszter

Iparművészeti Múzeum
H–1091 Budapest
Üllői út 33–37.
e-mail: terdik.szilveszter@gmail.com

Some aspects of the history of the 18th-century Greek Catholic stone churches in the area around Baia Mare (Nagybánya)

The establishment of the institutions of the Greek Catholic Church in Baia Mare (*Nagybánya*) and in neighbouring Baia Sprie (*Felsőbánya*) began in earnest during the last quarter of the 18th century. Out of the ten deaneries of the Bishopric of Mukacheve (*Munkács*) located in the territory of Szatmár/Sătmar County, two were named for this mining town. Contiguous with Maramureș (*Máramaros*) and Transylvania, this region became part of Maramureș County in the middle of the 20th century. This has led part of Romanian academia, as well as non-professional audiences, to regard the Greek Catholic heritage material of the area as pertinent to the regional cultural heritage of Maramureș. The present paper is intended to demonstrate that, at the end of the 18th century, Greek Catholic stone churches exhibiting peculiar, local features as well were built in Baia Sprie, Cetăţele (*Györkefalva*) and Tăuţii de Sus (*Giródtótfalu*). The stone masonry of the churches is of plain modelling, devoid of any complex architectural details, which is, however, occasionally compensated for by monumental roof structures. In Cetăţele, a garreted roof was mounted, while, in Tăuţii de Sus, an enormous spire was fitted. In the first section of the paper, data on the construction history of the churches are revised in light of the sources discovered in the former archives of the Eparchy of Mukacheve over the past few years. The second part contains detailed analyses of the iconostases of the churches of Baia Sprie and Cetăţele. The juxtaposition of the two ensembles reveals that they were made at the same workshop. With reference to criticism of style, their painters are identified as 'Ştefan din Şişeşti'; regarding their carvers, no data has emerged as yet. A peculiarity of the two iconostases is that not only some of the ornamental structures and the wings of the Royal Doors are with fretwork carving, but the backgrounds of the icons in the central axis, as well as in the Apostle- and Prophet-tier are also fretwork-type, and the depiction of God the Father takes the form of a relief. It is argued that this represented such a novel change in aesthetic quality that was only sensible to effect in the bright interiors of stone churches. As part of the present study, attempts were made to explore the antecedents and parallels of this phenomenon in the territory of the Eparchy of Mukacheve.

Translated by Dávid Veljanovszki

Szilveszter Terdik

Museum of Applied Arts
H–1091 Budapest
Üllői út 33–37.
e-mail: terdik.szilveszter@gmail.com

Adatok a Nagybánya környéki parókiák történetéhez
Függelék, válogatott források[53]

1.

A giródtótfalui templom összeírása 1749-ből, a görögkatolikusokra vonatkozó részek

SZRKEL, Fond, Nagybánya, rk. plébánia

A kötet címe:

A Gyrod. Tót Falvi Parochialis Nagy Banyai Conventualis Minoritak eő Atyasagokat illető Templomoknak […] Descriptioa Conscriptioja Anno 1749.

(p. 19.)

A Tótfalusi Oláhok ritusát illető Dolgokrúl

A Tótfalusi Oláhok eleitül fogva a' Pápistákkal májnapig egy Templomba járnak, noha régentén, a' mint magok beszéllik egy Templomot kezdettek vala magoknak fábúl építeni, immár majd zsendelezetig fel is vittek vala. De Pater Bellevárii nagy Bányára jövén, mind ezért hogy a' Conventúl Consensust nem kértek; mind a' falusi Templom nagyságát s. capacitásságát tekéntvén; mind pedig hogy az unió valamely ravasz lehető papjok által fel ne bontassék, inkább szem előtt légyen Isteni Szolgálattyok, s. taníttatások; tehát elhányatta, s a' fáját a' Conventbe hordatta. Annak okáért, mint fellyebb is említtetett a' Convent maga Páduai Szent Antal oltárát engedte nékiek.

Nem külömben meg engedtetet nékik a' catholikusok harangjaival való harangozás a' kisebbikkel tudnia illik: Isteni Szolgálattyokra csak, mikor pedig halottyok vagyon Temetésre mind a' kettővel szabad harangozniok.

Isteni Szolgálattyokat reggel szokták végezni a' Pápisták előtt, úgy alkalmaztatván a dolgot, hogy a' pápistáknak akadállyokra ne legyenek.

Papjok ugyan most nem lakik a' faluban, mivel a pestisben meg hólt. Ezt a' Convent Munkácson az Orosz püspök által mint Convent jobbágyát ordináltatta volt papságra cum coelibatu. Most a' Kis Bányai oláh pap administrállya.

Vagyon az Oláhoknak deákjok és Egyházfiok is, kik az Úr dolgátul immunok Terminibus, hivatallyokért semmi fixum deputatumok vagy jövedelmek nincsen, sem valami ingatlan jószágok határozva, hanem a' néptül, a' mi csak accidensek ha volna fárattságokért.

Ünnep napokat magok Ritusok szerént valo kalendariummal tartani kötelesek, úgy a' magok Isteni Szolgálatokat gyakorlani kemény büntetesekkel. Amikor papjok nincsen, a Deák szokta végbe vinni a' matutinumat.

A papnak fizetése, ritusukon lévő hiveitül valamint eddig is, úgy most is meg jár egy egy máriássa, egy ágytúl, kinek harmadát meg osztya a' Két Deákkal és az Egyházfival osztoznak ujabban a' Deákik a' preskurábul.

Ezen Girot Totfalusi Oláhok mai oláh nemzeteknél sokkal cultusabbak, s. ez hit ágazatiban sokkal értelmesebbek. A Deák ritusrúl nem is olly idegenek mint más helység-béliek. Sőtt papjok közél nem lévén, in necessitate meg gyónnak a' Deák Rítuson lévő papoknak is, és más szentséget felvenni sem Cunctalodnak, csak hogy szokások szerént az Isteni Szolgálatra restecskék.

(p. 20.)

Az Oláh vagy Görög Ritushoz tartozandó Templom Eszközök

Vagyon egy kis réz kehely safranyosan aranyozva patenastul – 1

Réz Temiénező kalánnyaval – 1

Más Ón kalán Communióra Szolgálandó – 1

[53] A latin nyelvű forrásokban szereplő rövidítéseket jelzés nélkül feloldottam.

Ször Materiából való tarka Casula – 1
Stóla selyem materiábúl régi – 1
Manipulus veres gyapotbúl fejer réz csipkével – 2
Manipulus zöld selyem Materiábúl vastag vászonnal bellelve, réz csipkével prémezve – 2
Alba Humeráléjával – 1
Sub Corporale – 2
Kendo Ketto – 2
Oltári Abrosz – 2
Velum biszszir veres selyem Materiábul régi – 1
Más velum fél selyem viola szín – 1
Kereszt képfaragó munkája új, jó arannyal aranyozott – 1
Kereszt, fa festet régi – 1
Tarka Matéria gyapotbúl mint egy két singni Antipendium – 1
Krisztus képe fára írva körös körül aranyas – 1
Sz. Basilius püspök képe fára írva régi – 1
B. Szüz képe deszkára írva – 1
Papiros kép négy – 4
Zászló vászonyra irtott új, egy felöl a' közepén a' B. Szüz Sz. Fiát ölében tartó képe, más felől Sz. János feje vétele képe – 1
Zászló ócska vászonra írva – 1
Egy papiros kép deszkára ragasztva – 1
Egy szentnek a' képe deszkára írva régi – 1
Asztal – 1
Szék – 1
Temientartó fa scatula – 1
Oláh Mise mondó könyv in 40 veres fedelü két kapcsos – 1
Csengetyü mellyet Kaszapásza ajándékoz – 1

(p. 21.)

Magok a' Tóttfalusi Emberek a' kik öregebbek promiscue meg vallyák, hogy az egész Faluban, hogy egy Gál István nevü születet pápistáknál (ki is fellyebb is desummálván Instantiájoknak T[isztelendő] p[ate]r Minoriták ellen adatott párjábul az ország előtt forgatván a' dolgot pertinyáltatott) több nem volt. Az alább adnectáltatott Familiák I[ste]n kegyelmességével T[isztelendő] p[ate]r Minorita Atyánk Uraink által buzgón vezéreltettek az igaz Romai Catholica pápista Sz[ent] Hitre, nevezet szerént 1724 esztendőben kezdetett Matriculábul 1722dik esztendőtül fogva eddig személy és esztendő számai szerént ki nyilatkoztatnak tudni illik

A mostani Pápista híveknek communiora valóknak, és nem arra valóknak laistroma

	Communiora való	Nem arra való
Vig Janos Falusi Fő Bíró Házában	5	2
Kovács János senator Házában	3	
Toroczkai János senator Házában	2	
Toroczkai István házánál	2	1
Gulácsi Samuel senátor házánál	2	
Ugyan azon háznál Nagy Mátyás Szeremi Sára feleség	2	1
Szőcs Márton senator	2	
Angyalosi István senator házánál	3	1
Vig István házánál	3	2

Beregi János senator házánál	6	
Beregi István házánál	2	3
Kusza Mihály leányával együtt	2	
Iffiabb Kusza Mihály feleségestül	2	
Antal István, és Ádám István	2	
Tamás Péter háza népével	4	
Zais Albert serfőző senator háza népével	4	1
Szilágyi István háza népével	2	3
Summa Animarum Catholicarum	48	14
A mostani Görög Rituson Oláhok Laistroma		
Stephan Andras hazánál	5	1
Molnar Vaszi házánál	5	2
Bercso Koszti házánál	7	2
Doma Illyes házánál	2	3
Santa Vaszil házánál	3	
Bencze Tódor házánál	6	2
Griga Jeremi Házánál	3	1
Bencze Vaszil házánál	3	
Kékesi Vircolom házánál	2	3
Csokán Jusu házánál	4	2
Kekesi Onyiga házánál	4	2
Mainsán Petru házánál	4	2
Fulóllyas Peter házánál	4	1
Lár Joan házánál	3	2
Alexa Lupuly házánál	4	
Leorgyián András házánál	5	4
Horgas Grigori Házánál	4	2
Latus		
(p. 22.)		
Latus Translatum Communicantium et nondum Communicantium Valachorum Totfalusien.		
Registri		
Kis Bányai Vaszily házánál	3	3
Molnár Lupuj házánál	4	4
Kerekes Tamás Házánál	5	
Kasrácson Jónás házánál	3	
Deák Vaszil házánál	3	3
Erdei Kirilla házánál	6	1
Kekesi Gergely házánál	3	2
Szilágyi Grigori házánál	2	2
Karacson Vaszil házánál	6	2
Béres Juon házánál	5	2
Kupás Jakab Házánál	2	3
Sóvágó Simon Házánál	6	
Molnár Júon házánál	4	4
Busán Lupuj házánál	3	3
Erdelyán Jakab házánál	3	2

Erdelyán Dánielnél	4	1
Csordás Demeternél	6	2
Rogozán Györgynél	5	1
Emberfő Makarinál	2	
Oláh Junonnál	2	2
Kis Bányai Juonnál	5	3
Murkes Junnénal	3	
Duma Györgynél	4	4
Kupás Vaszilnál	1	
Petricsán Mihálynál	3	2
Iloncsán Vaszilnál	3	2
Molnár Onulnál	3	1
Summa animarum Graeci Ritus	167	78

A Girót Tottfalusi Kálvinista Lelkeknek száma

Szilvási István házánál	7	
Szilvasi Iffiabb István házánál	3	
Karai Márton házánál	6	
Kozma István házánál	5	
Menyhárt István házánál	4	
Beregi Mátyás házánál	2	
Vas András házánál	4	
Vári György házánál	5	
Vas György házánál	4	
Varga István házánál	7	
Ambrus János házánál	4	
	Summa	51.

In summa summarum pagus Girot Totfalu complectitur annos 358 id est trecentas quinquaginta octo.

Ezen falusi emberek közöl voltak nemelly ünneprontók, de büntetéseket el vették, Vigh János és Kovács János, hallották, hogy a' Faluban valami botránkozás, és suspicio volna valakirül, de nyilván nem tudgyák, utána járnak.

A Régi Matricula szerént ab anno 1722 usque ad Annum 1745 inclusive 12 személy tér meg a Kálvinista vallásbul az igaz hitre említett Tótfaluban.

Item est F[rate]r Matthias Leszkay

2.

A nagybányai görögkatolikus hívek Bacsinszky András püspök segítségét kérik az új parókia építéséhez

DAZO fond 151. opisz 5. no 89.
(fol. 42r)

Excellentissime Illustrissime, ac Reverendissime Domine Praesul!

Posteaquam Anno adhuc 1769 in hac Libera Regiaque ac Montana Civitate Nagy Bánya Graeci Ritus Catholici Incolae de novo pro se propriis sumptibus Ecclesiam aedificare inchoassent, et Anno 1775 cum summa sui enervatione, imo Contractis Debitis ad PStus in parte haud depuratis, verum ultro exhaerentibus consummassent, accidit, quod pro se destinatus Parochus Admodum

Reverendus Dominus Gregorius Magyar propria domo residentiali provisus in eadem habitando curam parochialem gesserit, servitiumque praestiterit, quo defuncto jam talis, qui propria residentia provisus esset nequaquam repertus est, adeoque a praelaudata Civitati fundus quidem pro Parocho gratuito assignatus exstitit, aedificia vero erga 200 tract. florenorum persolutionem empta sunt, quia tamen eadem aedificia antiquata, et ruina proxima pro Residentia Parochiali amplius applicari nequirent, ex eo Nova Domus cum accessoriis necessariis superaedificanda restat. Praeterea Parocho ex quo hic Terrae Arabiles non darentur, solum Prata pro fundo extravillano excisa habentur, quae et si sufficentia essent, quia tamen in aratura defectus esset, concomitanter et in necessario (fol. 42v) proventu Parochi defectus enasci debet. Porro Incolae hi, hinc inde congregati, et nullo fundo provisi, ac unice penes Regias adjacentes fodinales manipulationes, jam manuali opera, jam etiam pauci jugalibus porovisi vectura miser vel semet sustentare publicaque onera supportare possunt non ut etiam Parochum sublevare, aut saltem competentem mercedem, aut stollam praestare valerent. Quin imo ob longaevas jam ac continuas novercantes temporum vicissitudinis, subsecutamque panis penuriam, ac omnium rerum adunitandam caristiam hujus Ritus Incolae adeo omnibus mediis destituti sunt, ut ex laborum mercedibus aeque admodum, imo miserium semet sustentare debeant, nulloque modo pro subsidio Parochi esse sufficiant minus seu eidem necessariam Domum cum accessoriis aedificare, aut eidem competentem annualem solutionem praestare possint.

Hinc provoluti humillime instant dignetur Excellentia Vestra Benignissime simul ac Paterne, hujus miserabilis Populi gravamine exaudire, et quia in continuis regiis proficuarum fodinalium negotiationum promotionibus totum vitae tempus sedulo impendere soleat, Altissimo Loco desolatam sortem ejusdem repraesentare et ut (fol. 43r) Deo etiam, quemadmodum Caesareo Regiae Majestati proficui servitores esse possint, tam pro erectione novae Domus Parochialis necessarium subsidium, quam et pro stabili Parochi subsistentia fixam ab Altissimo Aerario sublevationem, ac solutionem impetrare. Quam gratiam ultronei humillime instant.

Nagy Banyae 22a July 789.

Nagy Bányenses

Graeci Ritus Catholici Incolae

(fol. 43v)

22da July 789

Ad Excellentissimum Illustrissimum, ac Reverendissimum Dominum Andream Batsinszky, Sacrae Caesareo Regiae et Apostolicae Majestatis Intimum Consiliarium, nec non Graeci Ritus Catholicorum Episcopum Munkatsiensem

Nagy Bányenses Graeci Ritus Catholici Incolae instant sibi pro Novae Domus Parochialis aedificatione, ab Aerario subsidium impetrari.

3.

A giródtótfalui hívek levele Bacsinszky András püspökhoz templomtelek és -építés ügyében

DAZO fond 151. opisz 5. no 89.

(fol. 44r)

Excellentissime Domine Praesul!

Az alább ki tett Hellység alázatos Instántiája által folyámodók mostonában is Excellentiádhoz, á már egy néhány ízben, Instált Templom helly, és arra Templom építésének Szabadsága véget, az alább ki tett okokra nézve

1o Jollehet feles Számmal légyenek, az álább ki tett Hellységbéliek mindazonáltal

2o Mind ennyi időknek el folyása alatt is bár sokszor Instáltak légyen, arra a' boldogságra nem léphettek, hogy az Isteni Tiszteletnek Céljánb magoknak az magok módjok szerént, Isten Házát építhessenek. Jollehet

3o Ez elött 90 Esztendőkkel a' mostani birtokosoknak Attyok, építtettek vala fa Templomot, éppen a' Zsendelyézés lévén hátra, de azt is a' minorita attyaságok el készűlni meg nem engették, azt állítván, hogy az Attyaságok Templomába járhatunk. Melyre nézve

4o sok Esztendőknek el folyása alatt, az oda való járást Gyakoroltuk is, melyből semmi hasznot jövendőre lelkünk csendességére nem gyűjthettünk, mivel töbnyire Isteni Tiszteletünknek a' közepén kelletett, buzgóságunkat félben szakasztani, 's akkor is a' márhákhoz hasonlíttattunk azért, hogy valamelly zőld ágal el maradoztak utánnunk. ezt mondván: Tisztítsátok ki é Templomot, mert mint a' marhák csak bé motskolni jártok ide. Jóllehet

5o Míg a' Templomban jártunk, Esztendőnként hat réteket kellett fel csinálnunk, mellyeknek fel csinálása, minden embernek két napi Számban kérült. Ugy egyéb épületeket, 's kerteléseket conserválni kelletett. Nem különben

6o Mikor eö Excellentiája parantsolattyából investigatio esett falunkban, fő Tisztelendő Vicarius úr által, azon emberek, azon emberek, akik abban jártak, ki 12 ki 24 lapát ütéseket szenvedtek, ugy mint Moldován Kosztin, (fol. 44v) Morutsen Petrás, Krátson János, és Molnár János, azon kívül régtől fogván készen álló harangunk, még tsak halottunknak sem engedtetik a' meg vonásra. Effelett

7o Sem a' feo Tisztelendő Vicárius úr által tett Investigatiónknak, sem azon kívül Excellentiághoz nyujtott két rendbéli, ugy a' Nemes Várnegyéhez nyújtott 4 rendbéli Instantiánknak semmi használattyát, ez mái napig sem éreztük. Kire nézve

8o Mind eddig Excellentiádnak csak hírét hallottuk, nem lévén közelről semmi esméretségünk, ugy minden költségünk és fáratságunk, meszsziről lévén, csak híjában esett, azonban a' Lelki éhségben, és szomjúságban, majd mind el veszendők ugy kinlódtunk, már kilencz Esztendőktől fogva sem Templomot nem gyakorolván,

Alázatossan folyámodunk azért Excellentiádhoz, ha már az Isten illy kőzelről meg engedte Szemlélnünk, hogy méltóztasson, ezen mi el hagyattatott sorsunkra tekinteni, 's a' felséges rendelések szerént, az Isteni tiszteletnek Czéljául, a' földes Uraság által Templom helyét adsignálttani, hogy ennyi hoszszas várakozásunk után, mehessünk valaha arra a' boldog czélra, hogy a' mi Istenünket Lélekben és igasságban tisztelhessük. NBánya die 23a July 789.

Girót Tótfalusi Oláh
Ecclesia Tagjai közönsége
23a July 1789.
(fol. 45v)

Gyrodtótfaluenses facultatem Ecclesiam aedificandi instant.

A
Munkatsi Districtusbeli fő Tisztelendő Psüpök Bátsinczki András Úr, Eö Excellentiájához.
Alázatos Instántiája a' Girot Totfalusi O. Ecclesiának, a' végre: hogy illy hoszszás szenvedése után már valaha az isteni tiszteletnek czéljában, boldogíttassék.
per Stephanum Papoltzy
Locorum Notarium manu propria
(fol. 46r)
+.
Excellentissime Praesul!
Catalugus Hospitum et Animarum Graeci Ritus
Catholicorum in Gyrot Toth Falu existenium.

Hospites	Animae
1o Zakarias Kerekes	4.
2do Kékes Kretsun	4.
3o Hueras Istratie	8.
4o Roman Gavrila	4.
5o Láz Nekita	6.
6o Patrás János	11.
7o Patrás György	8.
8o Papp János	3.
9o Vajda György	6.
10o Közboján János	8.
11o Griga János	5.
12o Szebenyi Maftei	9.
13o Gotse Pásku	5.
14o Doma Kosztán	6.
15. Doma László	4.
16. Lázár György	6.
17. Kosztin János	4.
18. Szeván László	6.
19. Motsirán Grigore	7.
20. Petyeretsán Miklós	6.
21. Szarka János	9.
Latus	129.

(fol.46v)

Hospites	Animae
	Translatum 228.
42. Vajda János	6.
43. Kapás Nekita	5.
44. Zetye János	4.
45. Molnár Lupuj	3.
46. Kretsun Maftei	4.
47. Kretsun Péter	6.
48. Gotse Demeter	4.
49. Közbán Gavrila	6.
50. Argyélán Zaharija	4.
51. Román Kelemen	6.
52. Olár László	6.
53. Sánta László	4.
54. Sánta Ilona	3.
55. Toma Grigor	5.
56. Sztrembán Filep	3.
57. Motsirán György	3.
58. Bertse Tódor	7.
59. Rogózán Péter	8.
Summa Animarum Graeci Ritus	315

Hospites	Animae
	Translatum 129.
22. Kupás György	5.
23. Doma Demeter	2.
24. Morkos Stéfán	7.
25. Közbaján Irina	5.
26. Közbaján Lázár	7.
27. Molnár János	5.
28. Rogosán Simon	4.
29. Oláh Tamás	6.
30. Oláh Simon	4.
31. Papp László	2.
32. Moldován Mafté	4.
33. Vajda Gábor	4.
34. Both Stéfán	6.
35. Vajda Simon	5.
36. Szaltsán Simon	8.
37. Molnár Tamás	3.
38. Argyilán Gyermán	5.
39. Vajda Todor	5.
40. Gavrán Lukáts	7.
41. Gavrán János	5.
Latus	228.

Catalogus Hospitum et Animarum
Romani Ritus in Gyrot Toth Falu existentium.

1o Kun János	4.
2o Mátyás Józsi	3.
3o Jósvai Jóseff	10.
4. Vég György	2.
5. Vég Ferentz	5.
6. Molnár István	6.
7. Mászkis Joseff	6.
8. Vég István	2.
9. Angyalosi István	2.
10. Beregi Márton	6.
11. Kusza János	5.
12. Kusza Mihály	2.
13. Beregi István	7.
14. Nagy János	5.
15. Nagy Márton	2.
16. Badolán Ferkö	2.
Summa Animarum Latini Ritus	69.

Signatum Giroth Toth falu die 23 July 1789.
Obsequentissima Communitas
Graeci Ritus Cat. Giroth Tothfalvensis

4.

Buday György felsőbányai esperes az elkészült gyökefalvi templom megáldására engedélyt kér, a sándorfalvi pap elleni kivizsgálásról és a Felsőbányán őt ért vádakról

DAZO fond 151. opisz 5. no 1342.

(fol. 42r)

Excellentissime Illustrissime, ac Reverendissime Domine Praesul,
Domine Praelate ac Patrone Gratiosissime!

In ingremiata Districtui meo Possessione Gyürkefalvensi, juvante supremo numine Ecclesia murata, ad eum statum jam perducta est, ut Divina in Eadem competenter peragi quaeant: hinc per me humillime ad pedes Praesuleae Excellentiae Vestrae suprafati Incolae Gyürkefalvenses provoluti recurrunt; quatenus Praesulea Excellentia Vestra pro suo quo ducente supremo Pastorali zelo (si Excellentia Vestra ad tantam distantiam pro ejsudem neo-erectae Ecclesiae conservatione fatigare dedignaribus individuum, quod Excellentia Vestra pro ejusdem Benedictione) idoneum judicaverit denominare gratiose non gravaretur, ut die 13a Julii stilo veteri benedici possit, Deoque primum offeratur holocaustum. Cum antiqua, jam ex toto ferme ruinata sit, et Anno adhuc 1794o Incolis Plopisiensibus divendita, urgaentque quantocius ejusdem transportationem. Humillime Excellentiam Vestram oro, quatenus gratiosi me de tempore informare dignaretur, ut apud eosdem competentes ordines previe pro easdem solemnitate facere valeam.

Alterum est, quod humillime subjudendum Praesuleae Excellentiae Vestrae habeo, de peracta inquisitione contra Parochum Sandorfalvensem Theodorum Rád, per Reverendum Dominum Vicarium Basilium Kozák, et Andream Fazsy ViceArchiDiaconum Nagy-Banyensem, ad quam solummodo illi testes contra miserum Parochum provocati sunt, quos interessatus cum Petro Lapusan Johannes Téglási Notarius admisit (homo pertinax, et omnibus viciis obnoxius) qui jam ex

Notariatu complures Possessiones cum nota infamia degradarunt; quorum haud plena fides habenda est, cum talis notae homines sint, ut evidentissimam etiam veritatem abjurare parati sint; ab eadem inquisitione ego tanquam optime noscens illorum genium exclusus sum, et nec Parochus accersibus ad redendam factorum (fol. 42r) suorum rationem, sed solummodo totum duxit agmen suprafatus nameiflocci homo Téglásy, qui adhoc via sua nullum influxum habere debuisset, ad quam ego de necessario pro mei legitimatione, ubi intricatus coram Excellentiam Vestram expositus sim innocenter, influere debuissem, satis cum magno dispendio honoris mei fere debeo sinistram de me factamur informationem, non per homines fide dignos, coram Excellentiam Vestram, et subsecutam nefors malam de me apud Excellentiam Vestram opinionem; cum hactenus omnia qua gratiose mecum mandare dignata est, ad punctum tum in privatis, quam et in publicis exequi omnibus viribus adlaboravi.

Subjungo miseriarum mearum, et status mei aflictionem cum dissimulatione hucdum ducendo, ex quo hanc Parochiam per benignos, et favorabiles Praesuleae Excellentiae Vestrae Ordines inquibus tunc quod per bene etiam Excellentia Vestra gratiose recordare poterit, quod nullam exposuerim quaerelam a quoque Annis videndo Ecclesiae aedificationem, sed jam ultra fere non possum, me infestante Curatore Stephano Krisan, quin Excellentiae Vestrae pro statu notitiae non substernerem. A quinque enim Annis nullum accipiendo fructum ex fundo alioquin exiguo parochiali, cum cinctura omni ex parte carebat, et pervia totius oppidi libere, et circa Ecclesiam, et in toto fundo pascebantur, modo vero sumptibus non ipsius sed totius Communitatis ipso ferme invito circa circum sepibus cingi curavi, ut inde adminus sine verbo pro uno vitulo foenum conficere valeam, cum nullum falcastrum Parochia isthaec habeat; cum autem aliquos vicibus, unum equum (quoniam plura pecora non habeam) et unum vitulum dimiserim illico bonus vir Krisan Excellentiam Vestram cum disgustu informavit, quin de super prius animum suum adapermisset, quod intra cincturam Ecclesiae nulla cinctura detur; sed solummodo circa fundum. Hanc Excellentiae Vestrae ad ipsius informationem gratiosam inhibitionem filiali cum devotione audivi, in effectumque deduxi, nam miserum equelum, cum ubi pascatur in teritorio Felső-Banyensi non sit, coactus sum ad territorium Nagy-Banyensem pro pascuo dimittere. Idem Krisan (fol. 43r) petut sibi ab Excellentia Vestra Presbyterum ut pro stipendio singula hebdomada tria sacra in Parochiali mea Ecclesia celebrat, me inscio, et invito, cum ego alioquin omnibus ruralibus et aliis oeconomicis laboribus liber sim, libertissimo animo acceptarem, dum modo offerre vellett, sed hucdum etiam non frequenter recurrit.

Non secus accepta Excellentiae Vestrae inhibitione de non pascendo equo intra cincturam Ecclesiae tam altum sumpsit spiritum ut me inhibuerit etiam asservandis illis mediis in fundo parochiali qua quotidiano usui sunt necessaria, sine quibus vivere non possum, cum non semper detur modus ut exparato procurare possim, et nec aquirere semper facile est. Hinc humillime Praesuleam Excellentiam Vestram suplex oro quatenus limitare dignaretur potestatem, et Authoritatem, quam exercet in multis, quae non ad illum pertinent, et limites praescribere ut intra illos se contineat, et me in pace, et tranquilitate vivere permittat, ad minus si aliud beneficium mihi non praestat. In reliquo altissimo gratiis et favoribus recommendatus penes sacratae dexterae osculum filiali cum devotione emorior

Excellentiae Vestrae
Felső-Bányae 14a Junii 1796o
Indignus filius
Georgius Buday manu propria
Parochus et Vice Archi Diacono Felső-Banyensis
(fol. 43v)
14a Juny 1796
Gyűrkefalvensem neo-erectam Ecclesiam benedicendi facultatem petit

5.

Kozák Bazil szatmári esperes jelentése a munkácsi püspöknek: a giródtótfalui templom alapkőletételéről (részlet)

DAZO fond 151. opisz 5. no 1671.

(fol. 14r) (…)

Volebam etiam ad Districtum Nagy-Banyensem circa jacienda fundamenta Ecclesiae Graeco-Catholicae Gyirodt-Tótfalvensis excurrere; interim oportune reperto in Possessione Borhíd Perillustri Domino Michaele Vankay, qui totam curam dictae Neo-erigendae Ecclesiae Gyirodt-Tótfalvensis in se recepit. Transderivata in Admodum Reverendum Dominum Vice Archi Diaconum Districtualem Andream Fázsy circa depositionem primi lapidis Excellentiae Vestrae mihi gratiose impertita facultate…

(…)

Szathmár Némethini Die 16a Maji 1797

6.

Buday György felsőbányai esperes levele a munkácsi püspöknek a parókián szükséges felújítási munkákról

DAZO fond 151. opisz 5. no 1671.

(fol. 29r)

Excellentissime Illustrissime, ac Reverendissime Domine Praesul,

Domine Praelate ac Patrone Gratiosissime!

Obligationi meae circa aedificia parochialia satisfacere diu noctuque satago, reliqua utcunque jam superata existunt; verum domus familiae, quam tantummodo unum fulcrum colocatum, in medio domus sustinet, eam reparandam meis auditoribus proposui, nullam tamen solicitudinem impendunt, licet saepius reiteraverim in comoditatem meam, damnum, et periculum subversans statumque ejusdem domus soli etiam videant esse periculosum, contra tamen ipsorum manifestam recognitionem eam irreparatam sinunt. Tanto periculo me et familiam subjicere in consultum esse videns, eam ipsis etiam repugnantibus ad evitandum periculum, damnum, et incomoditatem cogor reparare partim meis propriis sumptibus, et fatigiis partim vero ex collecta Ecclesiae summa (excepta illa 500 Rf. summa quam pie defunctus Stephanus Krisán Ecclesiae condonavit) cum in eodem cubiculo cum summa incomoditate, et damno cum familia convivere debeam. Humillime praesummo de incuria Parochianorum meorum circa aedificia parochialia Praesuleae Excellentiae Vestrae conqueri, ea cum demisissima requisitione, quatenus non gravaretur ipsis serio intimare, ut ea in statu debito conservarent, cum nullam curam adhibeant, neque solus efficere valeo quidquam cum populus nimis contumax ex partibus confluctus incolet. Haec dum Paterno Praesuleae Excellentiae Vestrae substernarem repartitique clericalis subsidii quietantiam adjungerem sub patrocinantibus gratiis et favoribus penes reverentissimum sacrata dextera osculum emorior.

Excellentiae Vestrae obsequentissimus filius

Georgius Buday manu propria

Parochus et Vice Archi Diaconus Felső Bányensis

Felső-Banyae 4o Augusti 1797.

7.

Buday György felsőbányai esperes jelentése a felsőbányai és a györkefalvi kőtemplomok építéséről

DAZO fond 151 opisz 5. no 2080

(fol. 6r)

Felső-Bánya Ecclesia Murata

Inicipit aedificari anno 1793 die 1a Junii sub parocho et Vice Archi Diacono loci Georgio Buday et benedicta anno 1795 die 7a 9bris stilo vetere per Reverendissimum Dominum Thomam Hajnal Cathedralis Ecclesiae Munkatsiensis, actualem canonicum. Ad hanc aedificandam plurimum opera et verbo Parochus loci permovit totam communitatem loci ad inchoandum et continuandum occeptum opus resolvendo, et effective eumerando pro occepta opere inchoando – Rf 50

Secundus Benefactor accessit magno fervore Stephanus Krisán curator primarius Ecclesiae qui tum autem opere desudavit in opere occepto tribuendo pro ecclesia levissimo catulo – 1500

Tertius accessit Pantelion Kadar, Incola Felső-Bányensis, resolvendo – 100

Quartus Antonius Molnár Incola Felső-Bányensis cum – 100

Quintus Jonannes Szabó Incola Felső-Bányensis cum – 85

Sextus Mathias Ladislaus Incola Gyiró Tótfalvensis cum – 85

Et hi sunt praecipui Ecclesiae Felső-Bányensis curatores et benefactores, cum adjutorio reliqua etiam communitatis.

Gyürkefalvae in Districtu Felső-Bányensi,

In Inclyto Comitatu Szathmáriensi Ecclesia murata

Occepta est aedificatio Anno 1792. die 30a Junii sub Parocho loci Demetrio Puskas et benedicta Anno 1796o 5a July stilo veteri per Georgium Buday Parochum et Vice Archi Diaconum Felső-Bányensem praehabita benedicendi facultate. Ad hoc opus diligentia et conatus Parochi localis plurimum fecit effective resolvendo et enumerando – Rf. 140

Secundus Benefactor accessit Rogossan Tanasia Incola Gyürkefalvensis Curator Ecclesiae cum – 200

Tertius Joannes Thomas Incola possessionis et curator – 107

Quartus Matheus Kosztin Incola Possessionis et curator – 140

Quintus Jeremias Flore cum – 30

In occepto et terminato aedificationis opere specificati plurimum conttriberunt.

Signatum Felső-Bányae 28a 8bris 1798.

Georgius Buday manu propria

Parochus et Vice Archi Diaconus Felső-Bányensis

8.

A giródtótfalui hívek levele a munkácsi püspöktől a templomuk felszentelését kérik

DAZO fond 151. opisz 6. no 273.

(fol. 1r)

Excellentissime Domine Praesul!

Proxime praeterlapsi sunt duo anni sicut infra scripta Graeco Catholica communitas Giród-Tótfalvensis in exoperato pro Ecclesia fundo, jam amplius quam per 40. abhinc annos instato, muratae Ecclesiae cum fornice longitudinis 9 orgiarum, latitudinis 3 ½ , non secus turris ex solodis materiis edificationem indefesso, et omni laude digno conatu inchoavit, et jam adjuvante supremo Numine, sola dempta parte Turris ligneae, ad perfectum statum propriis solummodo viribus absque nullo strepitu deduxit, quin etiam vel amicus eorum hactenus in non expleto suo promisso

executus fuisset; sic quanto zelo et fervore ducebatur in suprafatae Ecclesiae errectione, tanto majori desiderio nunc anhelat ejus jam perfectae Dedicationem, quae cum inter actus ordinis epsicopalis referri constat, ad pedes Excellentiae Vestrae Praesuleae prostratae demississime rogat, quatenus grationaretur benignam suam curam eo intendere, ut dominica prima post festum Sanctorum Apostolorum praedicta domus consecratione in Veram et Sanctam Dei Ecclesiam praeparetur, quam gratiosam dispositionem dum medio expressi praesentium exhibitoris in spirituale solamen suprafatae comunitatis inefabili desiderio operiretur. In reliquo paternis gratiis, et favoribus comendata perseverat.
Excellentiae Vestrae Praesuleae
Nagy Banya die 28a Juny 799.
Obsequentissima Communitas
Giród-Totfalvensis
(fol. 1v)
Excellentissimo Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Domino Andreae Bácsinszky Episcopo Munkacsiensi Sanctorum Apostolorum Petris et Pauli de Tapolcza Perpetuo Abbati Sacratissimae Caesareo et Regio Majestatis A. Actualis Status Intimo Consiliario, Domino Domino Praesuli Gratiosissimo
Ungvarini

9.

Vankay Mihály levele a munkácsi püspöknek, amelyben a giródtótfalui templom építéséről is megemlékezik

DAZO fond 151. opisz 6. no 254.
(fol. 25r)
Excellentissime Illustrissime Domine,
Praesul Domine Gratiosissime!

Reverendus Dominus Gregorius Kovács Parochus Tőkesiensis per me instat Excellentiam Vestram, ut filium suum Joanem Kovács in seminario Ungvariensi existentem dignaretur ad seminarium Possoniensem mittere cum modo essent valentiae ego etiam instant si possibelle (Sic!) dignaretur illi hanc gratiam graciose resolvere.

Ego etiam in proposito semper sumus Excellentiae vestrae possim personaliter in servire sed varii morbi et pedis fractura me inpedia sed spero quod adhuc habebo fortunam.

Cum gaudio informo Excellentia Vestra quod post multa mea fatigia quas habui cum hujatibus patribus Minoritis donec locum pro aedificanda Ecclesia asignarunt quae si recenserim Excellentiae Vestrae non posset credere quod a religiosis talia possint. Comisi sed semper sedao (!) qua jam ex adjutorio (fol. 25v) Cum adjutorio Divino ad stuporem cum quanta industria Giroth Totfalvenses aedifficurunt (!) ex solidis materialibus jam benedictam Ecclesiam de quibus Pater Guardianus in publica Comittatus Generali Congregatione assus est dicere quod numquam edifacabunt (…) incapaces fuit et etiam experitur Inclytus Comitatus sed frustra fuit ipsius conatus etiamsi omnia inpedimenta posuit illa ut nec frustrum legni dedit ipsis gratis ex silvis ipsis hactenus penes insinuationem pro necessariis aedificiis ipsis gratis asignarunt pro Ecclesia debuerunt solvere et aliae vexae et continuo ipsos vexant. Quando fundum pro Ecclesia assignarent ad huc tunc denegorunt quod pro Parocho non assignabunt ut de hac nec cogitint eo fine humillime insimno (?) Excellentiae Vestrae ut si modus erit ut esset ibi parochia vel localis capellania etiam contra ipsorum voluntatem, osculando manus Excellentiae Vestrae cum tota mea familia maneo
Excellentissimi Domino Praesuli

Nagy Banyae 4a Augusti 1799
Obligatissimus servus
Michael Vankai manu propria
(fol. 26v)
9. Aug. 1799.
- D. Vankay
de Giroth-Tótfalvensi Ecclesia qualiter ad suum statum perducta

10.

Fázsy András nagybányai parókus és Vankay Mihály levele a misztótfalui közösség nevében a munkácsi püspökhöz, amelyben az újonnan elkészült templom és kehely megszentelését kérik

DAZO fond 151. opisz 6. no 1997.
(fol. 8r)
Excellentissime Domine Praesul!

Posteaquam Misztótfalvenses Graeco-Catholici Parochiani nostri quinque ab hinc annis Ecclesiae muratae a solidis materiis aedificationem laudabiliter inchoassent, et jam adjuvante supremo numine ad perfectionem deduxissent, quin vel unicus contribuentium hactenus in non expleto totaliter suo eatenus facto ad promisso, executus fuisset, quanto proinde zelo et fervore erant incitati in suprafatae Ecclesiae erectionem tanto majori desideris unde anhelant ejus jam perfectae dedicationem, quae cum inter actus ordinis Episcopalis referri constat, ad pedes Excellentiae Vestrae Praesuleae prostrati demississime rogant quatenus grationaretus benignam suam curam eo intendere ut altefata dimus in mox imminente festo Sanctorum Archangelorum Michaelis, et Gabrielis mediante consecrationem in veram et sanctam Dei Ecclesiam praepararetur.

Alius rursus in commissio a Spectabili Domino Michaele Vankay habeo significandum, nimirum: Ille enim curavit per hujates auri argentique fabros calicem argenteum fieri, cujus consecrationem cum aeque ad actus Episcopales spectare sciat, verum quia exhibitori praesentium usque Unghvarinum fine consecrationis deportandum concredera matuit, proinde medio horum demisse rogat quatenus antelatus calix etiam occasione consecrationis altefatae Ecclesiae benediceretur. Quam gratiosem dispositionem, dum medio expressi nostri in spirituale solomen in effabili desiderio communiter operiremur, Praesule Paternis gratiis et favoribus commendati, penes humillimem Sacrarum Manuum osculum omni cum demissione perseveramus.
Excellentiae Vestrae Preasuleae
Nagy Bányae dia 10a Augusti 1809.
Obsequentissimi Filii
Andreas Fázsy manu propria
Parochus et Vice Archi Diaconus Nagy-Bányensis
Michael Vankai Juratus
et omnes Parochiani Misztótfalvenses

A nyíregyházi Jósa András Múzeum és tagintézményei munkatársainak 2017–2018. évi publikációi

Baloghné Szűcs Zsuzsanna

Faragott képkeret. / Carved picture's frame; Borotvatartó. / Razor case; Szemtakaró. / „Eye-cover" (baptismal sheet); Dísztörülköző. / Ornamental towel; Faragott bot. / Carved stick; Tirpák gyúrókötény. / Apron for making dough and pasty; Korsókendő. / Pitcher-carrier. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 68–69., 78–79., 132–133., 134–135., 136–137., 206–207., 244–245.

Beleznai Gabriella

Aranyozott ezüst palmettás lemez. / Gilded silver plate with palmettas; Terra sigillata tál. / Terra sigillata bowl. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 60–61., 270–271.

Bene János

A nyíregyházi huszárok. JAMK 72. Második javított, bővített kiadás. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2017.

„Nem akarunk harcolni a lengyelekkel". Magyar huszárok lengyel földön 1944 nyarán. / „Nie chcemy walczyc przeciwko Polakom". Węgierscy huzarzy na ziemiach polskich w lecie 1944 roku. Huszáremlékek 6. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2017.

Nyíregyháza város telepítő levelei. Békés megyei tót telepesek Nyíregyházán. In: A reformáció öröksége a tirpákok körében. Szerk. Szabó Sarolta. Nyíregyházi Evangélikus Nagytemplomért Alapítvány, Nyíregyháza 2017. 19–27.

A császári és királyi 14. huszárezred harcai a Pripjaty-mocsarakban 1915 őszén. [Fights of the Imperial and Royal (kaiserlich und königlich) 14th Hussar Regiment in the Pripyat Marshies in autumn 1915.] *NyJAMÉ* LIX/II. 2017. 253–271.

A Lónyay és az Odescalchi család Tuzséron. *Történeti Muzeológiai Szemle* 15. 2017. 47–53.

Ófehértó 1848–1920 között. In: Ófehértó évszázadai. Szerk. Sallai József. Ófehértó Község Önkormányzata, Ófehértó 2018. 87–123.

A nyíregyházi magyar királyi 1. honvéd lovashadosztály harcai 1944–1945-ben. In: Vértes a huszárok Doberdója. Szülőföld Könyvkiadó, Szombathely 2018. 9–58.

„… siessünk segíteni a magyarokat a harcban…" Lengyelek az 1848–49. évi magyar forradalomban. Miński Területi Múzeum – Jósa András Múzeum, Mińsk Mazowiecki–Nyíregyháza 2018. (Társszerzők: Marek Zalewski, Kovács István, Engelmayer Ákos)

Jékely Ferenc kitüntetései; Huszártiszti tölténytáska: a kartus. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 113–117., 161–162.

Színlap. / A silk flyer; A szabolcsi nemesi felkelő ezred zászlója. / Flag of the uprising noble Regiment of Szabolcs; A szabolcsi 48. honvédzászlóalj zászlószalagjai. / Flag ribbons of 48th battalion of Szabolcs; Vay Ádám emlékkoszorúja. / Memorial wrath of Ádám Vay; Benczúr Gyula díszpolgári oklevele. / The honorary certificate of Gyula Benczúr; Szabolcs vármegye pecsétnyomója. / The seal of Szabolcs County; Úrvacsorai asztal. / Communion table; Jelvényekből kirakott országcímer. / Country's coat of arms made of badges; Tűzoltó aranyérem. / Firefighters' gold medal; Jósa András ezüstkazettája. / Silver box for András Jósa; Az 5. honvéd huszárezred sapkajelvénye. / Cap badge of the 5th Hussars; Szent Flórián szobor. / Statue of Saint Florian; Nyíregyházi házszámtábla. / Street address from Nyíregyháza; Cigarettatárca. / Cigarette case; Csapatkürt. / Squad Horn; Vattay Antal altábornagy köpenye. / Mantle of Lieutenant General Antal Vattay; Ezüstserleg. / Silver Goblet; Cigarettatárca. / Cigarette case; Huszártiszti díszszablya. / Hussar officer's sabre; Koronás országcímer. / The coat of arms of Hungary with the Holy Crown. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 20–21., 30–31., 32–33., 44–45., 54– 55., 94–95., 110–111., 140–141., 152–153., 156–157., 176–177., 180–181., 186–187., 192–193., 194–195., 196–197., 200–201., 266–267., 292–293., 306–307.

Emlékkönyvi bejegyzések. *KMo* LXXIV: 73. 2017. március 28. 5.

Vay Ádám nagy magyar volt, igazi kuruc és hithű kálvinista. *KMo* LXXIV: 108. 2017. május 11. 5.

Vivát huszár! *KMo* LXXIV: 151. 2017. július 1. 2.

A pozsonyi csatával ért véget véglegesen a honfoglalás. *KMo* LXXIV: 152. 2017. július 3. 4.

A huszártalálkozó és a szobor is jubilál. *Nyíregyházi Napló* XXIV: 32. 2017. augusztus 18. 6.

Huszártalálkozóra készülünk. *KMo* LXXIV: 193. 2017. augusztus 19. 7.

A Hubertus-napi vadászat jelentős lovasünnep volt. *KMo* LXXIV: 256. 2017. november 3. 5.

Szabolcs vármegye hős katonái az I. világháborúban. *KMo* LXXV: 261. 2018. november 10. 4.

Bodnár Zsuzsanna

Tirpák népélet, evangélikus vallási hagyományok. In: A reformáció öröksége a tirpákok körében. Szerk. Szabó Sarolta. Nyíregyházi Evangélikus Nagytemplomért Alapítvány, Nyíregyháza 2017. 85–105.

Egy élhetőbb világért! Régi biológiai szemléltetőeszközök a Sóstói Múzeumfalu gyűjteményében. [For a more liveable world! Old visual aids for biology in the collection of the Sóstó Museum Village.] *NyJAMÉ* LIX/II. 2017. 225–232.

Játékkiállítások a nyíregyházi Sóstói Múzeumfaluban. In: Játék és tudomány a Hetedhét Játékmúzeumban. Válogatás a Moskovszky Éva emlékére rendezett konferenciák előadásaiból 2012–2016. Szerk. Lakat Erika – Nagy Veronika. A Szent István Király Múzeum Közleményei A. sor. 54. Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár 2017. 265–277.

Játékgyűjtemények és játékkiállítások a keleti végeken. In: „A játék királyi út". Szerk. Györgyi Erzsébet. Kiss Áron Magyar Játék Társaság, Budapest 2017. 178–200., 380–384.

Timár görögkatolikus szakrális emlékei. [Greek Catholic sacral relics of Timár.] In: *„Vadrózsából tündérsípot csináltam"*. Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. / *„To make a fairy's whistle from a briar rose"*. Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. JAMK 73. Szerk. L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 717–728.

Népélet és hagyományok Ófehértón. In: Ófehértó évszázadai. Szerk. Sallai József. Ófehértó Község Önkormányzata, Ófehértó 2018. 281–308.

A Bereg kulturális öröksége, néprajzi értékei. Szatmár kulturális öröksége, néprajzi értékei. In: Szatmár-Bereg. Szatmár-Bereg turisztikai kínálatának integrált fejlesztése. Szerk. Zakor-Broda Rita Barbara. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 2018. 18–19.

Túristvándi, vízimalom. Tarpa, szárazmalom. Népi építészeti emlékek és hagyományok. A beregi keresztszemes hímzés. In: Szatmár-Bereg. Szatmár-Bereg turisztikai kínálatának integrált fejlesztése. Szerk. Zakor-Broda Rita Barbara. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 2018. 36–40.

A Nyíri-Mezőség néprajzi jellemzői, értékei. A Nyíri-Mezőség népi építészete. In: Szatmár-Bereg. Szatmár-Bereg turisztikai kínálatának integrált fejlesztése. Szerk. Zakor-Broda Rita Barbara. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 2018. 23–25.

A Nyírség néprajzi öröksége. Tirpák építészeti emlékek és hagyományok. Sváb építészeti emlékek és hagyományok. In: Nyírség. A Nyírség turisztikai kínálatának integrált fejlesztése. Szerk. Zakor-Broda Rita Barbara. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 2018. 27–40.

Tranoscius. Evangélikus énekeskönyvek a népéletben. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 45–47.

Talpas bölcső. / Rocking cradle; Vesszőbölcső. / Wicker cradle; Menyasszonyi láda. / Bridal chest; Játéklovacskák. / Toy horses; Ácsolt láda. / Hewn chest; Faragott szék. / Carved chair; Gyerekszék. / Chair for a child; Játékszekér. / Children's wagon. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 42–43., 64–65., 116–117., 118–119., 130–131., 162–163., 164–165., 300–301.

Maskurázástól a szűzgulyahajtásig. Régi farsangi szokások. *Nyíregyházi Napló* XXIV: 5. 2017. február 10. 10.

„Hosszú, mint a szentiváni ének". *Nyíregyházi Napló* XXIV: 24. 2017. június 23. 12.

Karácsonyi ételek a nagyvilágból. *Nyíregyházi Napló* XXIV: 49. 2017. december 15. 10.

Ilyen idő várható márciusban. *Nyíregyházi Napló* XXV: 10. 2018. március 16. 3.

Elképesztő titkokat rejt a szivárvány. *Nyíregyházi Napló* XXV: 33. 2018. augusztus 24. 10.

Kereszt a vízbe, eső a mezőre. *KMo* LXXV: 197. 2018. augusztus 25. 4.

A gyertya lángja, ha lobban. *KMo* LXXV: 253. 2018. október 31. 7.

„Aki Márton napon libát nem eszik, egész éven át éhezik." *KMo* LXXV: 261. 2018. november 10. 6.

Búzaszem az abrosz alatt. *KMo* LXXV: 298. 2018. december 24. 8.

Boros György

In memoriam Normantas Paulius (1948–2017). *SzSzBSzle* 52: 2. 2017. 112–118.

Dám László

Karikás ostor. / Whip; Emberfejes mángorló. / Mangling board with human head; Szaru sótartó. / Salt-dish of horn; Szigony. / Harpoon; Szaru lőportartó. / Powder-horn; Kondástarisznya. / Knapsack of the swineherd; Gyékénykosár. / Bulrush basket. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 70–71., 74–75., 76–77., 80–81., 102–103., 120–121., 148–149.

Dankóné Németh Erika

Mit súgnak a röntgenfelvételek a régészeti tárgyakról? [What do X-ray images tell us about archaeological artefacts?] *NyJAMÉ* LIX/II. 2017. 411–419.

Üvegpohár egy nagykállói szarmata sírból. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 57–61.

Emailos bronz ruhakapcsoló tű. / Enamelled bronze brooch (fibula). In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 238–239.

Havasi Dóra

Egy 19. századi japán váza. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 85–87.

Aranycsüngő (berlok). / Golden pendant (berlock). In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 212–213.

Holmár Zoltán

A kótaji világháborús emlékmű. [The history of the Kótaj World War memorial.] *NyJAMÉ* LIX/II. 2017. 273–283.

Asszók és párbajok. A vívósport története Nyíregyházán 1892–1942 között. *SzSzBSzle* 52: 3. 2017. 44–59.

A fehérgyarmati világháborús emlékmű története. *SzSzBSzle* 53: 1. 2018. 69–78.

Egy nagyreményű sorozat méltó nyitása. A történeti Szatmár vármegye I. (Recenzió) *SzSzBSzle* 53: 2. 2018. 134–136.

150 éves a nyíregyházi Jósa András Múzeum. *Honismeret* XLVI: 6. 2018. 64–72.

Egy nyíregyházi „sztár" a századfordulón. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 29–33.

Ezüst hársfaág levelekkel. / Silver branch of linden tree with leaves; Eduard Agricola: Kállay Kristóf portéja. / Edurad Agricola: Portrait of Kristóf Kállay; Zsolnay mélytál. / Zsolnay deep bowl; Kállay Tamás mentéje és kiegészítői. / Tamás Kállay's mantle and its accessories. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 210–211., 248–249., 250–251., 294–295.

Hatvan éve kapta lapunk a Kelet-Magyarország nevet. *KMo* LXXIV: 27. 2017. február 1. 7.

A százas lett a csúcstartó. *KMo* LXXIV: 49. 2017. február 27. 8.

A Kótaji Református Egyházközség története I. *Keresztút* 22: 1. 2017. március, 2–3.

A 150 éves kótaji posta hőskora. *Keresztút* 22: 2. 2017. június, 2–3.

A Kótaji Református Egyházközség története II. *Keresztút* 22: 2. 2017. június, 3–4.

Rekordtartó régi magyar bankjegyek. *KMo* LXXIV: 182. 2017. augusztus 7. 8.

A Kótaji Református Egyházközség története III. *Keresztút* 22: 3. 2017. szeptember, 2–3.

Hatvan éve hódította meg az emberiség a világűrt. *KMo* LXXIV: 232. 2017. október 4. 7.

A sikeres vándorkiállítás utolsó állomása. *KMo* LXXIV: 249. 2017. október 25. 5.

A Kótaji Református Egyházközség története IV. *Keresztút* 22: 4. 2017. december, 2–3.

Mérföldkő a pénzvilágban. *KMo* LXXV: 20. 2018. január 24. 4.

Vajon ki volt az utolsó és legutolsó 1848-as honvéd? *KMo* LXXV: 62. 2018. március 14. 3.

140 éves a Kótaji Görög Katolikus Egyházközség I. *Keresztút* 23: 1. 2018. március, 2–3.

140 éves a Kótaji Görög Katolikus Egyházközség II. *Keresztút* 23: 2. 2018. június, 2–3.

Volt egy szerecsen magyar honvéd. *KMo* LXXV: 154. 2018. július 5. 7.

Megyei első világháborús emlékműveink. *KMo* LXXV: 158. 2018. július 10. 11.

Viharos viszonyok között született. *KMo* LXXV: 182. 2018. augusztus 7. 5.

István király és az új kenyér ünnepe. *KMo* LXXV: 192. 2018. augusztus 17. 11.

140 éves a Kótaji Görög Katolikus Egyházközség III. *Keresztút* 23: 3. 2018. szeptember, 2–3.

A pákozdi csata szabolcsi hőse. *KMo* LXXV: 228. 2018. október 1. 8.

A kótaji világháborús emlékmű. *Keresztút* 23: 4. 2018. december, 2–3.

Száz éve született ifjabb Kállay Miklós. *KMo* LXXV: 292. 2018. december 17. 4.

Aki csapatzászlót szerzett alakulatának. *Honvéd Altiszti Folyóirat* 30: 5–6. 2018. 36–39.

Istvánovits Eszter

Sarmatians. History and archaeology of a forgotten people. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 123. Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz 2017. (Társszerző: Valéria Kulcsár)

„…aligha állhat nekik bármely csatarend ellent." Egy elfelejtett nép, a szarmaták. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 5. JAMK 74. Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék – Jósa András Múzeum, Szeged–Nyíregyháza 2018. (Társszerző: Kulcsár Valéria)

Határ-helyzet-kép. Múzeumi kutatások régészeti, történeti és műemléki vonatkozásai Szabolcsban és Szatmárban. [On two sides of a border. Museum research into archaeology, history and aechitectural monuments in Szabolcs and Szatmár/Satu Mare.] *NyJAMÉ* LIX/I. 2017. 419–429. (Társszerző: Szőcs Péter Levente)

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei III. Avar temető- és teleprészlet Nyíregyháza és Tiszavasvári határából. [Avarian finds of Szabolcs-Szatmár-Bereg County III. Avarian Age cemetery and settlement parts from the vicinities of Tiszavasvári and Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* LIX/II. 2017. 35–178. (Társszerző: Lőrinczy Gábor)

The First Sarmatians in The Great Hungarian Plain (Some Ideas on the Jazygian Migration into the Carpathian Basin). In: Tiberius in Illyricum. Contributions to the history of the Danubian provinces under Tiberius' reign (14–37 AD). Hungarian Polis Studies 24. Ed. Péter Kovács. Eötvös Loránd University – University of Debrecen, Budapest–Debrecen 2017. 187–202. (Társszerző: Valéria Kulcsár)

Once more about Sarmatian and Germanic connections – from a new point of view. Looped strike-a-lights. In: Interaktion ohne Grenzen. Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts. / Interaction without borders. Exemplary archaeological research at the beginning of the 21st centurys. Eds. Berit Valentin Eriksen – Angelika Abegg-Wigg – Ralf Bleile – Ulf Ickerodt. Archäologisches Landesamt Schleswig-Holstein, Schleswig 2017. 387–397. (Társszerző: Valéria Kulcsár)

Új módszer a szarmata kutatásban. A Kárpát-medencei sírleletek adatbázisa. In: Az Egységes Múzeumi Információs Rendszer Szarmata Adatbázisa. Egy tematikus régészeti adatbázis felépítésének és hasznosításának tanulságaiból (On-line tanulmánykötet). Szerk. Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria. OTKA, Budapest 2017. http://nas.pazirik.hu/booklet/EMIR_Szarmata/ (Társszerzők: Balogh András – Hüse Dávid – Kruska Roland – Kulcsár Valéria)

A hun kori barbárok társadalmi rétegződése a legújabb magyarországi kutatások fényében. In: Relationes rerum. Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére. / Relationes rerum. Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 10. Eds. Anita Korom – Csilla Balogh – Balázs Major – Attila Türk. PPKE – BTM – Archaeolingua, Budapest 2018. 253– 267.

An Early Migration Period burial under the pilgrimage church of Máriapócs. [Погребение ранней эпохи переселения народов под паломнической церковью в г. Мариапоч.] *МАИЭТ* XXIII. 2018. 86–99. (Társszerző: Valéria Kulcsár)

Ведерковидные подвески в сарматском Барбарикуме Карпатского бассейна (1–5 вв. н. э.). [Bucket shaped pendants in the Sarmatian Barbaricum of the Carpathian Basin (1st–5th century AD).] In: Європейська археологія I тисячоліття н. е. Збірник наукових праць на

честь Ліани Василівни Вакуленко. Ред. А.В. Скиба – С.А. Горбаненко. Національна Академія наук України Інститут Археології, Київ 2017. 51–62. (Társszerző: Валерия Кульчар)

Jósa András széke. / Chair of András Jósa; Csont tőrmarkolatveret. / Bone plate decorating a dagger grip; Üveggyöngyök. / Glass beads; Bronz ruhakapcsoló tű (fibula). / Bronze brooch (fibula); Aranyozott ezüst ruhakapcsoló tű (fibula). / Gilded silver brooch (fibula); Kovamagkő. / Flint nucleus. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 126–127., 202–203., 234–235., 236–237., 240–241., 290–291.

Egy római férfi Nyíregyházán. *Nyíregyházi Napló* XXIV: 10. 2017. március 17. 4.

Római férfi Nyíregyházán. *KMo* LXXIV: 75. 2017. április 30. 6.

Krúdy szerint Jósa András értékes regényalak lett volna. *KMo* LXXIV: 280. 2017. december 1. 5.

Jakab Attila

Régészeti kutatások az encsencsi református templomban. [Archaeological investigations in the Calvinist church of Encsencs.] *NyJAMÉ* LIX/I. 2017. 169–181.

„…költséges, de hasznos gyümölcsös- és mulatókertet építettem…”. Egy nagykállói angolkert, az Elízium története. *SzSzBSzle* 52:1. 2017. 50–72.

Görög feliratos honfoglalás kori gyűrű a Nyírségből. *Határtalan Régészet* 2: 4. 2017. 46–49.

Kutatások a Pócspetri–Római katolikus templom nevű lelőhelyen. [Investigations in the Roman Catholic church of Pócspetri.] In: *„Vadrózsából tündérsípot csináltam”*. Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. / *„To make a fairy's whistle from a briar rose”*. Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. JAMK 73. Szerk. L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 683–702. (Társszerző: Juan Cabello)

Aranygyűrű a templomban; Oroszlánok a kapu előtt; Középkori bronzkorpuszok. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 97–99., 119–121., 145–149.

Szabolcs vármegye hóhérpallosa. / The broadsword of Szatmár County; Bronz ereklyetartó mellkereszt. / Bronze enkolpion; Ezüst- és rézberakásos vaskengyel. / Stirrup with silver and copper inlay; Aranyozott ezüst hajfonatkorong. / Gilded silver braid disc; Aranyozott bronz lószerszámveret. / Gilded bronze horse harness fitting; Görög feliratos bronzgyűrű. / Bronze ring with Greek inscription. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 10–11., 24–25., 38–39., 188–189., 224–225., 272–273.

Kertész Tünde Fruzsina

Kállay Miklós dél-amerikai körútja 1956 nyarán. [The tour of Miklós Kállay in the summer of 1956 and the western Hungarian emigration.] *NyJAMÉ* LIX/II. 2017. 369–378.

Kállay Miklós dél-amerikai körútja 1956 nyarán. *Rubicon* XXVIII: 5. (307.) 2017. 74–77.

Aranygyapjas Rend. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 53–55.

Báli cipők. / Ball shoes; Női lovaglóruha. / Women's riding clothes; Tanítói óra. / Gold watch of a teacher; Kállay Miklós levele. / Miklós Kállay's letter. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 166–167., 168–169., 182–183., 190–191.

Körösfői Zsolt

Vlad-Andrei Lăzărescu: Locuirea în Transilvania din ultimele decenii ale provinciei Dacia şi până la prăbuşirea „imperiului" hunnic. Minerva III. Acta Europea 4. Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca 2015. (Recenzió) *NYJAMÉ* LIX/II. 2017. 423–430.

Tiszadob–Sziget 2.1. A Felső-Tisza-vidék a késő császárkor és a kora népvándorlás kor fordulóján. [Tiszadob–Sziget 2.1. The Upper Tisza Region at the turn of the Late Empire and Early Migration Period.] In: *„Vadrózsából tündérsípot csináltam"*. Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. / *„To make a fairy's whistle from a briar rose"*. Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. JAMK 73. Szerk. L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 333–352. (Appendix: Makó János)

Egy keskeny pengéjű rövidkard Tiszavasváriból. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 63–65.

Tölgyfa rönkkoporsó. / Oak tree trunk-coffin; Arany vödörcsüngő. / Gold bucket pendant; Bronz ruhakapcsoló tű (fibula). / Bronze brooch (fibula); Kovamagkő. / Flint nucleus; Kerámiatál. / Ceramic bowl. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 144–145., 284–285., 286–287., 290–291., 296–297.

Lauber Laura

Komacsésze. / Koma dish; Gyertyamártó edény. / Candle dipper dish; Tirpák abrosz. / Table-cloth of the tirpáks; Kanta. / Water-pitcher; Gömöri fazék. / Pot from Gömör; Süvétei korsó. / Pitcher from Süvéte; Dísztányér. / Ornamental plate. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 66–67., 104–105., 184–185., 258–259., 260–261., 262–263.,264–265.

Madár Ximena

Csizmadia Zoltán. JAMKK 66. Szerk. és bev. Madár Xiména. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2017.

Wallenstein-pohár; Kozák szoborfej. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 17–19., 133–135.

Benczúr Gyula: Millenniumi hódolat. / Gyula Benczúr's Millenium; Bodnár céhkanna. / Can of the cooper guild, Dessewffy-étkészlet. / Dessewffy tableware. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 96–97., 106–107., 214–215.

Mester Andrea

Különleges csónak alakú tálak az újkőkorból. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 25–27.

Agyagpecsételő. / Clay pintadera. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 62–63.

Mohácsi Endre

Az erdélyi fejedelmek kapcsolata a szatmári várral a 17. század első felében. [The relationship between the princes of Transylvania and the Castle of Szatmár in the first half of the 17th century.] *NyJAMÉ* LIX/II. 2017. 359–368.

A nyíregyházi Önkéntes Tűzoltó Egylet ezüstözött kelyhe.; József Ferenc királyi főherceg nyíregyházi fotói. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 67–69.; 93–95.

Károlyi Ferenc megbízólevele. / Ferenc Károlyi's credential; Kossuth Lajos levele fiához. / Lajos Kossuth's letter to his son; Károlyi Gyuláné portréja. / Portrait of Mrs. Gyula Károlyi; Jósa András sebészi diplomája. / The surgeon degree of András Jósa; Jósa István serlege. / István Jósa's goblet; Bocskai István adományozó levele. / István Bocskai's donation letter. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 12–13., 28–29., 112–113., 154–155., 170–171., 204–205.

L. Nagy Márta

Késő bronzkori raktárlelet Pap határából. [Late Bronze Age hoard from the vicinity of Pap.] *NyJAMÉ* LIX/II. 2017. 9–33.

Egy bronzdepó leporolása, azaz az újraértelmezett rózsapallagi raktárlelet. [Dusting off a bronze hoard or the reinterpreted deposition find from Rózsapallag.] In: *„Vadrózsából tündérsípot csináltam"*. Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. / *„To make a fairy's whistle from a briar rose"*. Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. JAMK 73. Szerk. L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 79–96. (Társszerzők: Liviu Marta – Kádas Zoltán)

Ófehértó régészeti emlékei a népvándorlás kor végéig. In: Ófehértó évszázadai. Szerk. Sallai József. Ófehértó Község Önkormányzata, Ófehértó 2018. 15–20.

Madár alakú tárgy; Tiszatelki háziállatok. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 49–51., 105–107.

Bronzkard. / Bronze sword; Bronzbogrács. / Bronze cauldron; Mészbetétes tál. / Encrusted bowl; Bronz kartekercs és csákány. / Bronze armlet and axe; Tál. / Bowl. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 16–17., 34–35., 142–143., 268–269., 274–275.

Németh Péter

Sárvár. [Sárvár.] *NyJAMÉ* LIX/I. 2017. 31–45.

A Kállay-címer. *Rubicon* XXVIII: 5. (307.) 2017. 78–79.

Fennkölt szavak helyett. Istvánovits Eszter 60 éves. In: *„Vadrózsából tündérsípot csináltam”*. Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. / *„To make a fairy's whistle from a briar rose”*. Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. JAMK 73. Szerk. L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 15–16.

A falu a középkorban; Ófehértó templomai. In: Ófehértó évszázadai. Szerk. Sallai József. Ófehértó Község Önkormányzata, Ófehértó 2018. 21– 32., 249–258.

Aranyozott ezüst tarsolylemez. / Gilded silver sabretache plate. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 158–159.

Életképek a 150 éves Jósa András Múzeum történetéhez. *SzSzBSzle* 53: 4. 2018. 96–113.

Páll István

Vissza a múltba. A Sóstói Múzeumfalu Árpád-kori falujának létrejötte. *Ház és Ember* 28–29. 2017. 149–160.

Gyümölcsoltó Boldogasszony napja. *KMo* LXXIV: 71. 2017. március 25. 2.

Etnográfia az Archeoparkban. In: *„Vadrózsából tündérsípot csináltam”*. Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. / *„To make a fairy's whistle from a briar rose”*. Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. JAMK 73. Szerk. L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 745–753.

Pintye Gábor

Egy lósír sok problémával. Egy II. világháborús leletegyüttes régész szemmel. [One horse grave – many problems (a Second World War find assemblage with the eyes of an archaeologist).] *NyJAMÉ* LIX/II. 2017. 211–223.

A Lónyay-kripta elfeledett leletei. Új- és legújabb kori temetkezési szokások nyomában. *SzSzBSzle* 52: 2. 2017. 39–47.

Kora népvándorlás kori falu és agancsműves műhely Nyíregyháza–Rozsrétszőlőről (M3 182. lh. és Ipari Park Marso telephelye). [Early Migartion Period village and antler workshop from

Nyíregyháza–Rozsrétszőlő (Motorway M3 Site 182 and Marso site of the Industrial Park.] In: *„Vadrózsából tündérsípot csináltam”*. Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. / *„To make a fairy's whistle from a briar rose”*. Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. JAMK 73. Szerk. L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 445–475.

Szándékos vagy véletlen? Újabb „magányos” kora népvándorlás kori sírok Nagykálló határában. [Absichtlich, oder zufällig? Neu entdeckte frühvölkerwanderungszeitliche Einzelgräber an der Grenze von Nagykálló (Kom. Szabolcs-Szatmár-Bereg, Ungarn).] In: Relationes rerum. Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére. / Relationes rerum. Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 10. Eds. Anita Korom – Csilla Balogh – Balázs Major – Attila Türk. PPKE – BTM – Archaeolingua, Budapest 2018. 291–305.

Pipa a földből. *Tokaji Hírek* XXVII: 4. 2018. 19.

Egy „kósza” csontfésű az optikai kábel alól. *Határtalan Régészet* III: 4. 2018. 76–79.

Harapófogó alakú fibula; Domborműves kályhacsempék a rozsályi várból; Pápai bulla Nyírtelekről; Avar leletek Napkorról. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 9–11., 35–39., 109–111., 123–127.

Kályhacsempe. / Stove tile; Vas lándzsacsúcs. / Iron spearhead; Vas tollasbuzogány. / Iron mace with flanges; Csőtalpas tál. / Pedestal bowl; Mécses. / Lamp. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 26–27., 160–161., 226–227., 282–283., 304–305.

D. Rácz Magdolna

Születésnapi köszöntő. *Bihari Hírlap* XXII: 7. 2017. július, 10.

Sipkay Barna (1927–1968). Emlékbeszéd Sipkay Barna szobránál. In: Ballagási emlékkönyv. Szerk. Polgárné Fekete Orsolya. Nyíregyházi Szakképzési Centrum Sipkay Barna Vendéglátóipari, Idegenforgalmi Szakgimnáziuma, Szakközépiskolája és Kollégiuma, Nyíregyháza 2018. 8–9.

Bessenyei Anna levele. / Anna Bessenyey's letter; Czóbel Minka kézirata. / Minka Czóbel's tale-short story; Krúdy Gyula halotti anyakönyvi kivonata. / Death certificate of Gyula Krúdy; Vietórisz József kézirata. / Epic poem by József Vietórisz; Szabó Lőrinc kézirata. /Manuscript of Lőrincz Szabó; Sipkay Barna ceruzarajza. / Pencil drawing by Barna Sipkay; Váci Mihály halotti maszkja. / Mihály Váczi's death mask. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 14–15., 36–37., 72–73., 88–89., 92–93., 100–101., 150–151.

Pontként a mindenségben. Versek, aforizmák. *Széphalom* 28. 2018. 417–421.

Ratkó Lujza

„*Nem úgy van most, mint vót régen…*” Buji Ferenc beszélgetése Ratkó Lujza néprajzkutatóval a népi kultúra és az etnográfia jelenéről és jövőjéről. *Magyar Művészet* 5: 2. 2017. 13–22.

„*Nem úgy van most, mint vót régen…*” Buji Ferenc beszélgetése Ratkó Lujza néprajzkutatóval a népi kultúra és az etnográfia jelenéről és jövőjéről. *SzSzBSzle* 52: 2. 2017. 20–30.

„*Ördög van a botomba”* – táncfolklorisztikai adalékok a felső-Tisza-vidéki cigánybotolóhoz. [„There is a devil in my stick” – dance folklorisitcs data to the Gipsy stick dance from the Upper Tisza Region.] In: *„Vadrózsából tündérsípot csináltam”*. Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. / *„To make a fairy's whistle from a briar rose”*. Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. JAMK 73. Szerk. L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 729–743.

Ananda K. Coomaraswamy: Primitív mentalitás. Ford. Ratkó Lujza. *SzSzBSzle* 53: 3. 2018. 8–24.

Egy ritka néprajzi tárgy, a vajmintázó; Egy „ördöngős jószág”, a borotvatartó. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 75–79., 137–143.

Kanászbalta. / Seineherd's axe; Ajaki női viselet. / Costume from Ajak; Cifraszűr. / Felt coat; Tükörkendő. / Mirror cover; Menyasszonyi koszorú. / Bridal wreath; Pászkakendő. / Easter Food cover; Férficsizma. / Men's boots. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 82–83., 122–123., 124–125., 174–175., 208–209., 246–247., 308–309.

Rémiás Tibor

Az Istvánffy Gyula megyei honismereti gyűjtőpályázat 55 éve. *Szülőföldünk* 36–37. 2017. 73–75.

Ajánlás. / Recommendation. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 8–9.

Rózsáné Bóna Bernadett

Bodnárkörző. / Copper's compass; Csizmahúzó. / Boot jack; Tajtékpipa. / Meerschaum pipe; Guzsalytalp. / Distaff base; Húsvágóbárd. / Chopper; Pászkakosár. / Basket for Easter food; Hordozható cimbalom. / Portable cymbal. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 56–57., 138–139., 146–147., 172–173., 216–217., 288–289., 302–303.

Szabó Sarolta

Iparosok Nyíregyházán. In: A reformáció öröksége a tirpákok körében. Szerk. Szabó Sarolta. Nyíregyházi Evangélikus Nagytemplomért Alapítvány, Nyíregyháza 2017. 29–36.

Mézeskalács mintafák. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 129–131.

Tímár céhláda. / Chest of the tanner guild; Mézeskalácsforma. / Honey-cake form; Erdélyi bokály. / Ornamental pitcher from Transylvania; Szűcs céh behívótáblája. / Summoning tablet of the furrier guild; Úrasztali kancsó. / Decanter of the Calvinist church; Kerékgyártó céh kulacsa. / Wine-flask of the wheelwright guild; Nagybányai szilke. / Bowl from Nagybánya. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 22–23., 48–49., 50–51., 52–53., 58–59., 98–99., 256–257.

Szinyéri Péterné

Ál-kantaros alakú edény. / Vesel of pseudo-kantharos shape. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 276–277.

L. Szőllősi Katalin

A nyíregyházi Jósa András Múzeum és tagintézményei munkatársainak 2016. évi publikációi. Összeáll. L. Szőllősi Katalin. *NyJAMÉ* LIX/II. 2017. 431–437.

Istvánovits Eszter publikációi. Összeáll. L. Szőllősi Katlain. In: *„Vadrózsából tündérsípot csináltam”*. Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. / *„To make a fairy’s whistle from a briar rose”*. Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. JAMK 73. Szerk. L. Nagy Márta – L. Szőllősi Katalin. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 27–48.

Kéziratos himnuszgyűjtemény. / Collection of manuscripts of hymns; Bessenyei György könyve. / György Bessenyei’s book. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 90–91., 108–109.

Takácsné Varga Ágnes

Egy 19. századi nemesi selyemkötény. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 151–155.

Toldi Zoltán

Amivel senki sem számolt. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 81–83.

Karcolt díszű tál. / Bowl with carved decoration; Idol. / Idol; Festett edény. / Painted vessel; Okkertartalmú csupor. / Mug containing ochre. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 86–87., 128–129., 220–221., 252–253.

Tompa György

Rézkori kőbalta Kántorjánosiból; Őskori disznószobrocska a balsai Fecskepartról; Vaddisznó alakú edényke a neolitikumból; Szkíta fegyverek Tiszadobról. In: Ad hoc. Tárgyak, kutatók, történetek. Szerk. Körösfői Zsolt – Pintye Gábor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 21–23., 71–73., 89–91., 157–159.

Füles edény. / Handled vessel; Korsó és csőtalpas tál. / Jug and pedestal bowl; Rézfokos. / Copper hammer axe; Aranycsüngők. / Golden pendants; Aranyozott ezüst rezgőtű és ezüstgyűrű. / Gilded silver „trembling" pin and silver ring. In: Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. / Cornucopia. A taste of the collections of the 150-year-old Jósa András Museum. JAMK 75. Szerk. Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 84–85., 222–223., 278–279., 280–281., 298–299.

Összeállította:

Laskayné Szőlősi Katalin

e-mail: kbordoi@freemail.hu

Helységnév-azonosító
Ortsnamenregister
Concordance of geographic names

Alba Iulia	Gyulafehérvár (RO)
Alsómislye	Nižná Myšľa (SK)
Altorja	Turia de Jos (RO)
Arad	Arad (RO)
Bački Monoštor	Bodrog-monostorszeg/ Monostorszeg (SRB)
Baia Mare	Nagybánya (RO)
Baia Sprie	Felsőbánya (RO)
Balazser	Balazsér (UA)
Banská Bystrica	Besztercebánya (SK)
Baráthely	Bratei (ma Brateiu) (RO)
Bardejov	Bártfa (SK)
Barlafalu	Borleşti (RO)
Bártfa	Bardejov (SK)
Batiz	Botiz (UA)
Bátorkeszi	Bátorove Kosihy (SK)
Bátorove Kosihy	Bátorkeszi (SK)
Bedőháza	Begyevlja (UA)
Begyevlja	Bedőháza (UA)
Beregrákos	Rakosino (UA)
Beregszász	Berehove (UA)
Berehove	Beregszász (UA)
Besztercebánya	Banská Bystrica (SK)
Bodrogmonostorszeg/ Monostorszeg	Bački Monoštor (SRB)
Bodrogszerdahely	Streda nad Bodrogom (SK)
Bojná	Nyitrabajna (SK)
Borleşti	Barlafalu (RO)
Borzova (Szádvárborsa)	Silická Brezová (SK)
Botiz	Batiz (UA)
Bratei (ma Brateiu)	Baráthely (RO)
Bukovec	Bükköspatak (UA)
Buzeşti	Szamosújfalu / Oláhújfalu (RO)
Büdöskút	Steinbrunn (A)
Bükköspatak	Bukovec (UA)
Čakajovce	Csekej (SK)
Calbor	Kálbor (RO)
Căpleni	Kaplony (RO)
Carei	Nagykároly (RO)
Căuaş	Érkávás (RO)
Červeník	(Vág)Vörösvár (SK)
Cetariu	Hegyközcsatár (RO)
Cetăţele	Györkefalva (RO)
Cheşereu	Érkeserű (RO)
Chileni	Kilyénfalva (RO)
Chotín	Hetény (SK)
Číčov	Csicsó (SK)
Cincu	Nagysink (RO)
Ciucea	Csucsa (RO)
Cluj-Napoca	Kolozsvár (RO)
Csanálos	Urziceni (RO)
Csap	Csop (UA)
Csekej	Čakajovce (SK)
Csicsó	Číčov (SK)
Csíktaplóca (Csíkszereda)	Topliţa-Ciuc (Miercurea Ciuc) (RO)
Csop	Csap (UA)
Csucsa	Ciucea (RO)

Dercen	Dercen (UA)
Dindeşti	Érdengeleg (RO)
Dombhát	Sztebnyij (UA)
Dombó	Dubovje (UA)
Dubovje	Dombó (UA)
Dubrinics	Dubrinyicsi (UA)
Dubrinyicsi	Dubrinics (UA)
Dumbrăviţa	Szakállasdombó (RO)
Eperjes	Prešov (SK)
Érdengeleg	Dindeşti (RO)
Eriu-Sâncrai	Érszentkirály (RO)
Érkávás	Căuaş (RO)
Érkeserű	Cheşereu (RO)
Érmihályfalva	Valea lui Mihai (RO)
Érszentkirály	Eriu-Sâncrai (RO)
Felsőbánya	Baia Sprie (RO)
Felsőújfalu	Satu Nou de Sus (RO)
Féltorony	Halbturn (A)
Fény	Foeni (RO)
Fîntînele	Újős (RO)
Foeni	Fény (RO)
Gánya	Ganyicsi (UA)
Ganyicsi	Gánya (UA)
Gheorgheni	Gyergyó (RO)
Gherla	Szamosújvár (RO)
Giródtótfalu	Tăuţii de Sus (RO)
Guruslău	Magyargoroszló (RO)
Gyergyó	Gheorgheni (RO)
Györkefalva	Cetăţele (RO)
Gyulafehérvár	Alba Iulia (RO)
Gyulavarsánd	Vărşand (RO)
Halbturn	Féltorony (A)
Harghita	Hargita (RO)
Hargita	Harghita (RO)
Hegyközcsatár	Cetariu (RO)
Hetény	Chotín (SK)
Holíč	Holics (SK)
Holics	Holíč (SK)
Hradisko	Kisvár (SK)
Hurbanovo-Bohatá	Ógyalla (SK)
Igló	Spišská Nová Ves (SK)
Kálbor	Calbor (RO)
Kaplony	Căpleni (RO)
Kassa	Košice (SK)
Kassa–Bárca	Košice–Barca (SK)
Kékesoroszfalu	Rus (RO)
Kézdivásárhely	Târgu Secuiesc (RO)
Kilyénfalva	Chileni (RO)
Kisvár	Hradisko (SK)
Kolozsvár	Cluj-Napoca (RO)
Košice	Kassa (SK)
Košice–Barca	Kassa–Bárca (SK)
Körmöcbánya	Kremnica (SK)
Köröstarján	Tărian (RO)
Középapsa	Szrednye Vodjanye (UA)
Kremnica	Körmöcbánya (SK)
Laborcszög	Strájňany (SK)
Lacfalu	Şişeşti (RO)
Leles	Lelesz (SK)
Lelesz	Leles (SK)
Léva	Levice (SK)
Levice	Léva (SK)
Losonc	Lučenec (SK)
Lučenec	Losonc (SK)
Lužianky	Sarlókajsza (SK)
Magyargoroszló	Guruslău (RO)
Máramarossziget	Sighetu Marmaţiei (RO)
Mecenzéf	Medzev (SK)
Medzev	Mecenzéf (SK)
Méhi	Včelince (RO)
Michalovce	Nagymihály (SK)
Misztótfalu	Tăuţii de Jos (RO)
Mošorin	Mozsor (SRB)
Mozsor	Mošorin (SRB)
Mukacsevo	Munkács (UA)
Munkács	Mukacsevo (UA)
Muráň	Murány (SK)
Murány	Muráň (SK)
Nagybakta	Velikaja Bakta (UA)
Nagybánya	Baia Mare (RO)
Nagykároly	Carei (RO)

Nagymihály	Michalovce (SK)
Nagysink	Cincu (RO)
Nagysomkút	Şomcuta Mare (RO)
Nagyszeben	Sibiu (RO)
Nagyszentmiklós	Sânnicolau Mare (RO)
Nagyszőllős (Nagyszőlős)	Vinohradiv (UA)
Nagyvárad	Oradea (RO)
Naszvad	Nesvady (SK)
Nesvady	Naszvad (SK)
Nižná Myšľa	Alsómislye (SK)
Nyárfás	Plopiş (RO)
Nyitrabajna	Bojná (SK)
Ógyalla	Hurbanovo-Bohatá (SK)
Oradea	Nagyvárad (RO)
Orihovicja	Rahonca (UA)
Otomani	Ottomány (RO)
Ottomány	Otomani (RO)
Pándorfalu	Parndorf (A)
Parndorf	Pándorfalu (A)
Peceszentmárton	Sînmartin (RO)
Perse	Prša (SK)
Pidhirci	Podhorce (UA)
Pişcolt	Piskolt (RO)
Piskolt	Pişcolt (RO)
Plopiş	Nyárfás (RO)
Pobedény	Pobedim (SK)
Pobedim	Pobedény (SK)
Podhorce	Pidhirci (UA)
Poroskó	Poroskovo (UA)
Poroskovo	Poroskó (UA)
Prešov	Eperjes (SK)
Prša	Perse (SK)
Rahonca	Orihovicja (UA)
Rakosino	Beregrákos (UA)
Răteşti	Szakasz (RO)
Rozália	Rozavlea (RO)
Rozavlea	Rozália (RO)
Rožňava	Rozsnyó (SK)
Rozsnyó	Rožňava (SK)
Rus	Kékesoroszfalu (RO)
Sanislău	Szaniszló (RO)
Sânnicolau Mare	Nagyszentmiklós (RO)
Sarlókajsza	Lužianky (SK)
Satu Mare	Szatmárnémeti (RO)
Satu Nou de Sus	Felsőújfalu (RO)
Sered	Szered (SK)
Sibiu	Nagyszeben (RO)
Sighetu Marmaţiei	Máramarossziget (RO)
Silica	Szilice (SK)
Silická Brezová	Borzova (Szádvárborsa) (SK)
Sînmartin	Peceszentmárton (RO)
Şişeşti	Lacfalu (RO)
Şomcuta Mare	Nagysomkút (RO)
Spišská Nová Ves	Igló (SK)
Steinbrunn	Büdöskút (A)
Strájňany	Laborcszög (SK)
Strâmtura	Szurdok (RO)
Streda nad Bodrogom	Bodrogszerdahely (SK)
Şurdeşti	Szürgyefalu (Dióshalom) (RO)
Sülelmed	Ulmeni (RO)
Szakállasdombó	Dumbrăviţa (RO)
Szakasz	Răteşti (RO)
Szamosújfalu / Oláhújfalu	Buzeşti (RO)
Szamosújvár	Gherla (RO)
Szaniszló	Sanislău (RO)
Szatmárnémeti	Satu Mare (RO)
Szered	Sereď (SK)
Szerednye	Szerednye (UA)
Szrednye Vodjanye	Középapsa (UA)
Szilice	Silica (SK)
Sztebnyij	Dombhát (UA)
Szurdok	Strâmtura (RO)
Szürgyefalu (Dióshalom)	Şurdeşti (RO)
Târgu Secuiesc	Kézdivásárhely (RO)
Tărian	Köröstarján (RO)
Tăuţii de Jos	Misztótfalu (RO)
Tăuţii de Sus	Giródtótfalu (RO)

Técső	Tyjacsiv (UA)
Temesvár	Timişoara (RO)
Timişoara	Temesvár (RO)
Tiszaújlak	Vilok (UA)
Toboliu	Vizesgyán (RO)
Topliţa-Ciuc (Miercurea Ciuc)	Csíktaplóca (Csíkszereda) (RO)
Turia de Jos	Altorja (RO)
Tyjacsiv	Técső (UA)
Újős	Fîntînele (RO)
Ulmeni	Sülelmed (RO)
Ungvár	Uzshorod (UA)
Urziceni	Csanálos (RO)
Uzshorod	Ungvár (UA)
Valea lui Mihai	Érmihályfalva (RO)
Vărşand	Gyulavarsánd (RO)
Včelince	Méhi (RO)
Vecel	Veţel (RO)
Velikaja Bakta	Nagybakta (UA)
Verbovec	Verbőc (UA)
Verbőc	Verbovec (UA)
Veţel	Vecel (RO)
Vilok	Tiszaújlak (UA)
Vinohradiv	Nagyszőllős (Nagyszőlős) (UA)
Visk	Viskovo (UA)
Viskovo	Visk (UA)
Vizesgyán	Toboliu (RO)
(Vág)Vörösvár	Červeník (SK)
Vukovár	Vukovar (HR)
Zemplén	Zemplín (SK)
Zemplín	Zemplén (SK)

Rövidítések
Abkürzungen
Abbreviations

Acta Arhaeologica Carpatica	Acta Arhaeologica Carpatica. Polish Academy of Sciences, Kraków
Acta GGM Debrecina	Acta geographica ac geologica et meteorologica Debrecina. University of Debrecen, Debrecen
Acta ArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Acta Historiae Artium	Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul de Istorie, Cluj-Napoca
Acta Palaeobotanica	Acta Palaeobotanica. W. Szafer Institute of Botany, Polish Academi of Sciences, Kraków
Acta Terrae Septemcastrensis	Acta Terrae Septemcastrensis. Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Sibiu
Aetas	Aetas. Történettudományi folyóirat. Aetas Könyv- és Lapkiadó Egyesület, Szeged
Agrártörténeti Szemle	Agrártörténeti Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományok Osztályának folyóirata, Budapest
Agriculture, Ecosystems and Environment	Agriculture, Ecosystems and Environment. Elsevier, Amsterdam
Al Awamia	Al Awamia. Direction de la recherche agronomique, Rabat
American Anthropologist	American Anthropologist. American Anthropological Association, Arlington
American Antiquity	American Antiquity. Cambridge University Press, Cambridge
Analele Banatului. Arheologie–Istorie	Analele Banatului. Arheologie–Istorie. Muzeul Naţional al Banatului, Timişoara
Annual of the British School at Athens	Annual of the British School at Athens. The British School at Athens, London
Annual Review of Anthropology	Annual Review of Anthropology. Annual Reviews, Palo Alto
Antaeus	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Anthropologie	Anthropologie. International Journal of Human Diversity and Evolution. Moravian Museum, Brno
AntTan	Antik Tanulmányok – Studia Antiqua. Akadémiai Kiadó, Budapest
Antiquity	Antiquitiy. Durham University, Durham

Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Naţional al Unirii, Alba Iulia
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő. Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat, Budapest
ArchHung	Archaeologica Hungarica. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztálya, Budapest
ArchKorb	Archäologisches Korrespondenzblatt. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz
ArchKözl	Archaeologiai Közlemények. Magyar Tudományos Akadémia, Pest
ArchRozhl	Archeologické Rozhledy. Archeologický Ústav ČSAV, Praha
ArchSlov-Mon	Archaeologica Slovaca Monographiae Fontes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae, Nitra
Arkeologipäivät	Arkeologipäivät. Suomen arkeologinen seura, Helsinki
Arrabona	Arrabona. A győri Xántus János Múzeum Évkönyve / A Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum közleményei, Győr
Ars Hungarica	Ars Hungarica. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének közleményei, Budapest
ASC	Archaeologica Slovaca – Catalogi Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae, Bratislava
Athanasiana	Athanasiana. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza
Ausgrabungen in Berlin	Ausgrabungen in Berlin. Vorschungen und Funde zur Ur- und Frühgeschichte. Brno Hessling Verlag, Berlin
BBAMÉ	A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd
Belügyi Közlöny	Belügyi Közlöny. Belügyminisztérium, Budapest
BHH	Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico Digesta. A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványai, Budapest
Biuletyn Historii Sztuki	Biuletyn Historii Sztuki. Instytut Sztuki PAN, Warszawa
BMMK	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba
BTM	Budapesti Történeti Múzeum, Budapest
BudRég	Budapest Régiségei. Régészeti és történeti évkönyv / a Budapesti Történeti Múzeum évkönyve, Budapesti Történeti Múzeum, Budapest
Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti
Bulletin on Sumerian Agriculture	Bulletin on Sumerian Agriculture. Sumerian Agriculture Group, Faculty of Oriental Studies, University of Cambridge, Cambridge
Climate Dinamics	Climate Dinamics. Springer, Berlin–Heidelberg
Collectanea Athanasiana	Collectanea Athanasiana. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Crisia	Crisia. Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea

CronCercArh Campania	Cronica cercetărilor arheologice din România. Ministerul Culturi – Institutul Naţional al Patrimoniului, Bucureşti
Cumania	Cumania. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve, Kecskemét
Dacia	Dacia. Revue d'Archéologie et d'Historie Ancienne. De l'Académie de la République Populaire Roumaine, Bucureşti
DAZO	Державний архів Закарпатської області, Берегово
DJMK	A Damjanich János Múzeum közleményei, Szolnok
DMÉ	A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
Dolg.	Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár
Dolgozatok	Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből / Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből, Szeged
EARTH	Early Agricultural Remnants and Technical Heritage. Oxbow Books, Oxford–Philadelphia
EgriMÉ	Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis, Eger
Egyetemes Philolgiai Közlöny	Egyetemes Philologiai Közlöny. Franklin Társulat, Budapest
EME	Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj-Napoca
Ethnographia	Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata, Budapest
eTopoi Journal for Ancient Studies	Edition Topoi. Publikationsorgan und innovative Forschungsplattform. Humboldt-Universität zu Berlin, Exzellenzcluster Topoi, Berlin
European Journal of Archaeology	European Journal of Archaeology. European Association of Archaeologists – Oxford University Press, Oxford
FolArch	Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve, Budapest
FontArchHung	Fontes Archaeologici Hungariae, Akadémiai Kiadó, Budapest
Fontes Archaeologici Posnanienses	Fontes Archaeologici Posnanienses. Annales Musei Archaelogici Posnaniensis. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Poznań
ForschSM	Forschungen zu Spätantike und Mittelalter. Weinstadt, Remshalden
Földrajzi Közlemények	Földrajzi Közlemények. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest
Geoarchaeology	Geoarchaeology. Wiley, Hoboken, New Jersey
Hadi Krónika	Hadi Krónika. Képek a II. világháború történetéből. Eaglemoss International Ltd., Budapest
Haditechnika	Haditechnika. Honvédelmi Minisztérium Fejlesztési és Logisztikai Ügynökség, Budapest
A Hadtörténeti Múzeum Értesítője	A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. Acta Musei Militaris in Hungaria. Hadtörténeti Intézet, Budapest
Határtalan Régészet	Határtalan Régészet. Régészeti ismeretterjesztő magazin. Móra Ferenc Múzeum, Szeged
Ház és ember	Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve, Szentendre
Helytörténeti Tanulmányok	Helytörténeti Tanulmányok. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai I. Évkönyvek. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza

HIMK	A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest
The Holocene	The Holocene. SAGE Publishing, London
HOMÉ	A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
HOMK	A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, Miskolc
Honismeret	Honismeret. A Honismereti Szövetség folyóirata. Budapest
Honvéd Altiszti Folyóirat	Honvéd Altiszti Folyóirat. Honvéd Vezérkar, Budapest
Időjárás	Időjárás. Országos Meteorológiai Szolgálat, Budapest
IPH	Inventaria Praehistorica Hungariae. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Irodalomtörténet	Irodalomtörténet. A Magyar Irodalomtörténeti Bizottság folyóirata. Akadémiai Kiadó, Budapest
JAM HGy	Jósa András Múzeum Helytörténeti Gyűjtemény, Nyíregyháza
JAMK	A Jósa András Múzeum kiadványai. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
JAMKK	A Jósa András Múzeum képzőművészeti katalógusai, Nyíregyháza
JAM Tört. dok.	Jósa András Múzeum Történeti Dokumentációs Gyűjtemény, Nyíregyháza
Journal of Animal Science	Journal of Animal Science. American Society of Animal Science, Champaign
Journal of Archaeological Method Theory	Journal of Archaeological Method Theory. Springer, New York
Journal of Archaeological Science	Journal of Archaeological Science. Elsevier, Amsterdam
Journal of Anthropological Archaeology	Journal of Anthropological Archaeology. Academic Press, New York
Journal of Biogeography	Journal of Biogeography. John Wiley & Sons, Oxford
Journal of Environmental Geography	Journal of Environmental Geography. Szegedi Tudományegyetem Fizikai Földrajz és Geoinformatika Tanszék, Szeged
Journal of Animal Science	Journal of Animal Science. American Society of Animal Science, Champaign
Journal of Archaeological Method Theory	Journal of Archaeological Method Theory. Springer, New York
Journal of Archaeological Science	Journal of Archaeological Science. Elsevier, Amsterdam
Journal of Anthropological Archaeology	Journal of Anthropological Archaeology. Academic Press, New York
Journal of Biogeography	Journal of Biogeography. John Wiley & Sons, Oxford
Journal of Field Archaeology	Journal of Field Archaeology. Taylor & Francis, Abingdon
The Journal of Hellenic Studies	The Journal of Hellenic Studies. Cambridge University Press, Cambridge

Journal of Paleopathology	Journal of Paleopathology. Paleopathology Association Elsevier, Ltd., Amsterdam
Journal of Plant Pathology	Journal of Plant Pathology. Società Italiana di Patologia Vegetale, Grugliasco
Journal of Social Archaeology	Journal of Social Archaeology. SAGE, New York
The Journal of the Walters Art Gallery	The Journal of the Walters Art Gallery. Walters Art Gallery, Baltimore
JPMÉ	Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
KalMK	Kalocsai Múzeumi Kiskönyvtár. Viski Károly Múzeum, Kalocsa
Keresztút	Keresztút. Kótaj Község Önkormányzata, Kótaj
KMo	Kelet-Magyarország. Napilap, Nyíregyháza
Korall	Korall. Korall Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest
Közlemények	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár
Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei	Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest
Magyar Művészet	Magyar Művészet. Magyar Művészeti Akadémia, Budapest
A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei	A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei Akadémiai Kiadó, Budapest
МАИЭТ	Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, Симферополь
Marmatia	Marmatia. Muzeul Judeţean Maramureş, Baia Mare
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MFMÉ – MonArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographia Archaeologica, Szeged
MFMÉ – MonumArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica, Szeged
MFMÉ – StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
MHKKÁS	Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei. Budapest–Miskolc–Szeged
Militaria Austriaca	Militaria Austriaca. Gesellschaft für Österreichische Heereskunde. Selbstverlag, Wien
Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte	Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Verlag Marie Leidorf, Rahden
MKCsM	Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében, Szeged
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

MonSzTER	Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről, Szeged
MŐst	Magyar Őstörténet, Budapest
MTA BtK MŐT	Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Őstörténeti Témacsoport, Budapest
MTA BTK MŐT Kiadványok	Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok, Budapest
Múlt-kor	Múlt-kor történelmi magazin, e-folyóirat (https://mult-kor.hu)
Museikon	Museikon. A Journal of Religious Art and Culture / Revue d'art et de culture religieuse. Muzeul Naţional al Unirii, Alba Iulia
Műveltség és hagyomány	Műveltség és hagyomány. Studia Ethnologica Hungariea et Centralis ac Orientalis Europae. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének évkönyve. Tankönyvkiadó, Budapest Műveltség és hagyomány. / Ethnographica et Folkloristica Carpathica. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének évkönyve. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
Nagybánya és vidéke	Nagybánya és vidéke. Társadalmi hetilap. Nagybányai Gazdasági Egyesület, Nagybánya
Népi kultúra – Népi társadalom	Népi kultúra – Népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest
NéprÉrt	Néprajzi Értesítő. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya Értesítője / a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője, Budapest
Norwegian Archaeological Review	Norwegian Archaeological Review.Taylor & Francis, Abingdon
Nyíregyházi Napló	Nyíregyházi Napló. Nyíregyháza Megyei Jogú Város, Nyíregyháza
Nyírvidék	Nyírvidék. Politikai napilap. A szabolcsvármegyei községi jegyzők és a Szabolcsmegyei Tanítóegyesület hivatalos közlönye. Nyíregyháza
NyJAMÉ	A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
Open Journal of Archaeometry	Open Journal of Archaeometry. PAGEPress, Pavia
Oxford Journal of Archaeology	Oxford Journal of Archaeology. John Wiley & Sons, Oxford
Ősrégészeti levelek	Ősrégészeti levelek / Prehistoric newsletter. Ősrégészeti Társaság, Budapest
ÖStA HKA	Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofakammerarchiv, Wien
Památky archeologické	Památky archeologické. Archeologiký ústav ČR, Praha
Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences	Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences. The Royal Society Publishing, London

PNAS	Proceedings of the National Academy of Sciences. National Academy of Sciences, Washington
PPKE BTK	Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Budapest
Quaternary International	Quaternary International. The Journal of the International Union for Quaternary Research. Pergamon Press, Oxford–New York
Quaternary Research	Quaternary Research. Cambridge University Press, Cambridge
Quaternary Science Reviews	Quaternary Science Reviews. Elsevier, Amsterdam
Radiocarbon	Radiocarbon. An International Journal of Cosmogenic Isotope Research. Cambridge University Press, Cambridge
RégFüz	Régészeti Füzetek. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
RégTan	Régészeti Tanulmányok. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
RGyNy	Régészeti Gyűjtemények Nyíregyházán. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
RKM	Régészeti kutatások Magyarországon / Archaeological investigations in Hungary. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Rubicon	Rubicon. Történelmi magazin. Rubicon-Ház Kft., Budapest
Saguntum	Saguntum. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia. Universitat de València, Valencia
Science Advances	Science Advances. American Association for the Advancement of Science, Washington
SlovArch	Slovenská Archeológia, Nitra
SMK	Somogyi Múzemok Közleményei, Kaposvár
StComSM	Satu Mare Studii şi Comunicări. Istorie, etnografie, ştiinţele naturii, muzeografie. Muzeul Judeţean, Satu Mare
StudArchPazman	Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai – Archaeological Studies of PPCU Department of Archaeology, Budapest–Piliscsaba
StudCom	Studia Comitatensia. Tanulmányok Pest megye múltjából. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre
Studia Agriensia	Studia Agriensia. Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Dobó István Vármúzeum, Eger
Studia UBB	Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca
Študijne Zvesti	Študijne Zvesti. Arheologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied, Nitra
Szamos	Szamos. Politikai napilap, Szatmárnémeti
Szatmári Újság	Szatmári Újság. Független politikai napilap. Szatmár
Szatmármegyei Közlöny	Szatmármegyei Közlöny. Társadalmi szépirodalmi és megyei érdekű hetilap. Szatmárvármegyei Jegyzők és Közjegyzők Egyesületének hivatalos lapja, Nagykároly
Századok	Századok. Magyar Történelmi Társulat, Budapest

SZEL	Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Levéltára, Episcopia Romano-Catolica, Archivă, Satu Mare
Széphalom	Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, Sátoraljaújhely
SzolnokiTK	Szolnoki Tudományos Közlemények, on-line tudományos folyóirat, Szolnok
SzSzBSzle	Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, Nyíregyháza
SzSzSzle	Szabolcs-szatmári Szemle, Nyíregyháza
Szülőföldünk	Szülőföldünk. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Honismereti Egyesület, Miskolc
Tájökológiai Lapok	Tájökológiai Lapok. Szent István Egyetem Természetvédelmi és Tájgazdálkodási Intézet, Gödöllő
Terra Sebus	Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal ”Ioan Raica” Sebeş, Sebeş
Theologiai Szemle	Theologiai Szemle. Ökumenikus teológiai folyóirat, Budapest
Thraco-Dacica	Thraco Dacica. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Bucureşti
Tisicum	Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok
Tokaji Hírek	Tokaji Hírek. Tokaj Város Közéleti Lapja. Tokaji Önkormányzat, Tokaj
Történeti Muzeológiai Szemle	Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történész Társulat évkönyve, Budapest
UPA	Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Rudolf Habelt Verlag, Bonn
VAH	Varia Archaeologica Hungarica. Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Budapest / Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae Budapestini
Vegetation History and Archaeobotany	Vegetation History and Archaeobotany. Springer, Berlin–Heidelberg
VKF	Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien
World Archaeology	World Archaeology. Routledge, London
ZM	Zalai Múzeum. Közlemények Zala megye múzeumaiból, Zalaegerszeg